COMMENTARIJ EXEGETICI LITTERALES IN POSTREMUM CANTICUM...

Agustin Quiros, Charles Audran

60

COMMENTARII
EXEGETICI
LITTERALES

IN { Postremum Canticum Moysis.
Isaiæ Cap. xxxviij. Canticúmque Ezechiæ.
Prophetas Nahum, & Malachiam.
B. Pauli Epistolas ad Ephes. & Colossenses,
& Beatorum Iacobi, & Iudæ Canonicas.

Pertinet ad Conu[illegible] Carmeli [illegible]

[illegible]

AVCTORE

P. AVGVSTINO DE QVIROS ILLITVRGITANO,
Societatis IESV Theologo, & in Collegiis Cordubensi, & Granatensi olim sacrorum Librorum interprete.

CVM INDICIBVS NECESSARIIS, ADIECTO vno copioso locorum Moralium ad vsum Concionatorum.

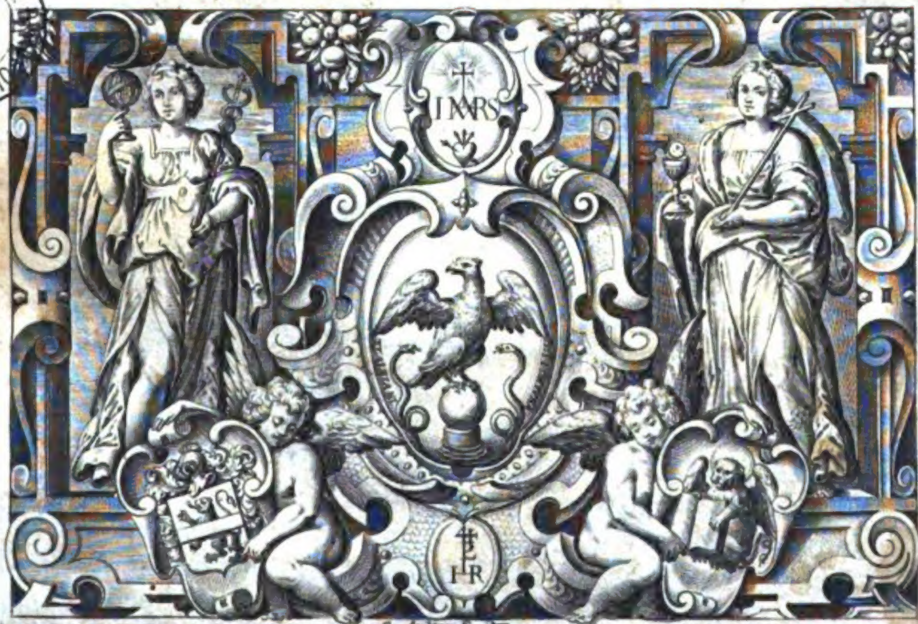

LVGDVNI,
Sumptib. LVDOVICI PROST Hæredis ROVILLE.
M. DC. XXIII.

ILLVSTRISSIMO, AMPLISSIMOQVE D.D.

CLAVDIO DE FRERE,

EQVITI, AB VTROQVE REGIS Consilio, in supremâ Delphinatus Curiâ Principi, Domino de Montfort, Croles, Barbieres, Pelafort, Beaumont, Francay, &c.

MENEDEMI dictum aureum (ILLVSTRISSIME PROTOPRÆSES) qui nauigarent Athenas, Emporium scilicet sapientiæ, Doctrinæ larem, virtutúmque Pandectas, primò sapientes esse, tum Philosophos, tum Rhetores, denique rudes & idiotas. quippe solida, & non in ventum docta mens, quæque pleno iam pectore sapit, quò diutiùs discit, in re plura, in opinione pauciora nouit, neque quidquam eorum contemptim habet, quo ali probitas, vita instrui, formari animus possit. Vt contra plerósque hac ætate videas, qui vtinam pauciores essent, malè feriatos, & δοκησισοφίας velut tympanite quodam inflatos, dum sibi impensiùs adblandiuntur, eorum quæ necessaria sunt incuriosos, exposita quæque etsi proba aspernari, ingenij dotibus lautè abuti ad bullas implendas, ad consectanda spectra, ventósque captandos. Hoc videlicet me pene coëgit, VIR AMPLISSIME, honestum quidem, sed forte intempestiuum pudorem deponere, & plusquàm consuetudo mea & voluntas ferret, audacem esse, vt Themidis Mystæ perfectissimo, lautæ omnis & elegantis literaturæ Antistiti, & qui cum Lucretio, *Musæo contingit cuncta lepore*, Commentationes has sacras, maximarum fortè importunus interpellator rerum, offerrem. Quorsum enim, mihimetipsi oggerebam, has eruditionis sacræ scintillas pleno iubari miscere refugias, è quo velut è publico lucis fonte, splendididissima, &

vberrima ſapientiæ, conſilij, & peritioris facundiæ flumina promanant? Perit bono ſuo minor flamma, dum maiori admouetur, & minutis quanquam faculis auctum maius lumen illuſtrius, latiúſque ſplendeſcit. Non is eſt, ingenij licet faſcibus ingens, Togatorúmque flos delibatus FRERÆVS, qui hæc ſtudia quaſi ſcrupea, & inamœna negligat, in quibus velut feraciſſimis latifundiis, odoratíſque hortulis, vetuſtiſſimam, & ſynceriſſimam ſapientiam, per amœniſſima compita variatam, prudens, ſciénſque agnoſcit. Hæc me quidem cogitatio ſecurum reddidit, ne vererer hæc de Doctrinæ ſanctioris areolis lecta, ab eruditâ manu, pancarpia, dexteræ tuæ oculíſque, offerre. Sed acrioribus ſtimulis me inſuper ad hanc dedicationem fateor incitatum, cum ad ſuauiſſimos nexus reſpexi, quibus iam olim meos, méque ipſum iampridem Charitum tuarum myſteriis initiatum recolo. O mihi tuæ benignitatis gratiſſimum, idémque grauiſſimum pondus! vbi deſinam? Num ego diſſoluere poſſum tot difficiles nodos, quibus animum meum beneuolenter adſtrinxiſti? Et quidem quanti apud me eſſe putas illam beneuolentiæ ſerenitatem, qua votorum meorum modeſtiam vertiſti in fiduciam, fiduciam effectu cumulaſti? quòd cum nihil adhuc receperis, tamen nihil, bonitatis ſecurus, & diues, repoſcis? Equidem ſi nihil aliud præſtare poſſum, ſaltem id agam, vt quæ benefeciſti, meâ prædicatione recognoſcas, &, quod grati debitoris eſt, ſecurè me debere agnoſcas: Eo enim tantùm me paria tecum facere poſſe ſum arbitratus, & omnem Gratiarum circulum peragere, ſi parem tuo animum exhiberem; & cum tu beneficij tui fructum in tua benignitate collocaris, ſic ego gratias in ſecura lubentíque debiti profeſſione, reponerem

Tuus addictiſſimus Cliens

LVDOVICVS PROST.

BEATIS

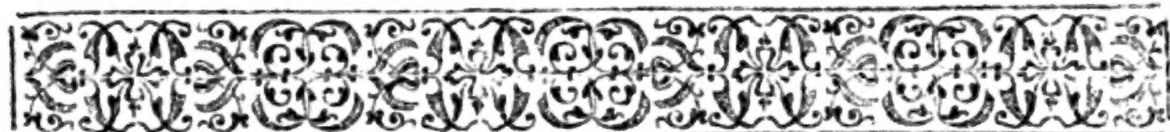

BEATISSIMO PARENTI NOSTRO IGNATIO, NVPER à sancta Sede Apostolica in Cœlitum numerum, summa totius Christiani Orbis acclamatione relato, minimus eius filius Augustinus de Quiros supplex, ac venerabundus ex animo gratulatur.

HOs *meos Commentarios, qualescumque illi sint, diuturnis certè vigilijs, & laboribus lucubratos, tibi Pater Beatissime, multis nominibus debitos, tuis sanctissimis pedibus aduolutus, obseruantiæ, & gratitudinis ergo, voueo, dico, consecróque: & in hac tam effusa omnium ordinum lætitia, faustaq; gratulatione, hoc tenue sertum contextum è varijs floribus decerptis ex amænissimo sacræ Scripturæ viridario, gratulabundus ad aram tuam suspendo. Cui enim potiùs vel possim, vel debeam meorum studiorum primitias consecrare? Tu me puerum rudem, & ignarum in tuæ Societatis disciplinam suscepisti: tuis saluberrimis monitis, cœlestibusq; tuarum Constitutionum consilijs, per quadraginta fermè annos ad omnem pietatem informasti. Tu ex hac tam longè, lateq; collucente doctrinarum, ac scientiarum omnium luce, qua Societatem tuam Diuina bonitas illustrauit, affuso aliquo splendore, mentis meæ tenebras dispulisti. Reddo itaque tibi lubens, quod à te accepi: imò longè minus, quàm accepi. Cuperem certè plura, & meliora pro infinitis à te acceptis beneficijs. Sed tuum erit filioli obsequium, non è tenuitate sua, sed ex magno & incenso tibi gratificandi studio, ac voluntate metiri. Fruere, Sanctissime Pater, honore tibi cœlitus delato annis perennibus.*

LECTORI.

AVCA admodum ſunt, benigne Lector, de quibus te admonendum eſſe duxi. Primum eſt, me per aliquot annos, quibus ſacram Scripturam publicè interpretatus ſum, hos Commentarios Auditoribus meis de ſuggeſto dictaſſe. Nunc autem Superiorum meorum iuſſu, eoſdem in lucem edo. Eoſdem, inquam, quos dictaui; recognitos quidem per otium, ſed, verè vt dicam, pene immutatos, atque adeò ipſiſſimos. Atenim, dicat aliquis, quid attinet iſtud ſcire? Tua quidem, candide Lector, fortaſſe parum: mea certè, qui tibi facere ſatis, etiam atque etiam opto, multum ſanè refert. Primum enim hinc fiet, ne œconomiam, ordinémue requiras vllum inter libros, qui explicantur: nam id eſſet, nodum in ſcirpo quærere; cùm mihi ſolùm propoſitum fuerit, ex præſcripto noſtræ Societatis, alternis annis modò aliquid ex Vetere Teſtamento, modò exponere aliquid ex Nouo. Deinde illud etiam conſtabit, quid cauſæ fuerit, cur in his Commentariis præpoſterè priorem locum teneat Epiſtola ad Coloſſenſes, quàm ad Epheſios: illam enim explicui Cordubæ anno 1603. hanc aliquanto poſt; & cùm plerique loci quàm ſimillimi in vtraque Epiſtola reperiantur, non erant iterum eadem inculcanda in poſteriore Commentario, qui propterea ad priorem ſubinde refertur. Tametſi, vt ingenuè fatear, in aliis libris, quia non erant iidem Auditores, qui priores exceperant, nonnulla interdum diuerſis in locis iterantur, quæ tamen in Editione facillimum fuiſſet expungere; ſed quia detraheretur id, quod lucem affert verbis, quæ explicantur, & quia id raro admodùm fit, & pro instituta noſtra breuitate perpaucis, exiguum iſtud diſpendium non erit, vt ſpero, ſine temporis, doctrinæque compendio. Denique poſteaquàm hæc ego dictaui, & illorum nutu, quibus omnes vitæ meæ rationes permiſi, ſex iam ipſos annos ab Scholis ad alias functiones euocatus ſum, prodierunt in lucem ex noſtro Ordine luculentiſſimi Commentarij in Prophetas, in Epiſtolas Paulinas, & Canonicas, quos ſi nactus fuiſſem, cùm hæc elucubrabam, næ ego doctiſſimos viros non ſine debita laude identidem citauiſſem, atque ex illorum chryſtallinis fontibus meos qualeſcumque hortulos vberiùs irrigaſſem.

Alterum

Alterum est; me de industria omisisse notulas apponi solitas ad oram pagellarum, siue continentes compendia eorum, quæ dicuntur; siue indicantes sacræ Scripturæ loca, nominaue Auctorum, qui laudantur in Commentario. Quia cum adeò exactos totius operis Indices, quàm fieri potuit accuratissimè, ego ipse elaborauerim, valdéque copiosum vnum locorum Moralium ad vsum Concionatorum adiecerim, nullus, opinor, erit lector tam fugitans laboris, quin ex tot Indicibus, quod requirit, negotio facili deprehendat.

Tertium denique est: cùm passim Hebraicus, Græcúsque textus in his Commentariis expendatur, atque ex harum liguarum idiotismis, & proprietate subinde Vulgati intelligentia, genuinúsque sensus illustretur; habuisse me quidem in votis, vt voces originales natiuis expressæ characteribus ederentur, vel certè è regione Latinarum litterarum, quibus vtcumque exprimuntur, apponerentur ad marginem. Sed quia id optare magis licuit, quàm sperare multas ob causas, harum linguarum periti lectores ferent æquo animo pro sua benignitate, consuléntque ipsos Hebraicos, & Græcos codices, nostra iam ætate omnibus ferè obuios. Faxit, obsecro, Deus, vt ex his meis laboribus, ac vigiliis ardens aliqua Diuini amoris scintilla in legentium animis concipiatur. Vale.

CENSVRA REVERENDISSIMI P. MAGISTRI FR. ANTONII PEREZ,

Sancti Officij Consultoris, & olim totius sacræ Benedictinorum Familiæ Generalis.

Commentaria exegetica ista, quæ R. admodum P. Augustinus de Quiros Societatis Iesu struxit in Cantica Moysi, & Ezechiæ; atque in Prophetas Nahum, & Malachiam; & in B. Pauli Epistolas ad Ephesios, & Colossenses; & in Beatorum Iacobi, & Iudæ Canonicas, pro Regio Senatu vidi, & expendi, & planè hausi, magno Fidei Catholicæ fœnore in lucem posse prodire, vtpote dilucida, viuida, ac re litteraria plena fideiq; vndique congrua. Matriti apud B. Martini Benedictinorum cœnobium, Kalendis Februarij. An. 1622.

Fr. Antonius Perez.

EGO

EGo Ioannes Forerius Societatis IESV in Prouincia Lugdunensi Præpositus Prouincialis, iuxta Priuilegium eidem Societati à Regibus Christianissimis HENRICO III. 10. Maij, 1583. HENRICO IV. 20. Decembris, 1606. & LVDOVICO XIII. nunc regnante, 14. Februarij 1611. concessum, quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne Libros ab hominibus nostræ Societatis compositos absque Superiorum eius permissione imprimant: permitto LVDOVICO PROST, Hæredi ROVILLE, Lugdunensi Bibliopolæ, vt Librum qui inscribitur: *Commentarij Exegetici litterales in postremum Canticum Moysis, Isaiæ Cap. XXXVIII. Canticúmque Ezechiæ, in Prophetas Nahum & Malachiam, B. Pauli Epistolas ad Ephes. & Coloss. & BB. Iacobi & Iudæ Canonicas, Authore P. Augustino de Quiros Societatis* IESV *Doctore Theologo:* ad sex proximos annos imprimere, ac liberè diuendere possit. Datum Lugduni 5. Decembris 1622.

IOANNES FORERIVS.

OPus hoc, cui inscriptio est: *Commentarij Exegetici litterales in postremum Canticum Moysis, Isaiæ Cap. XXXVIII. Canticúmque Ezechiæ, in Prophetas Nahum & Malachiam, B. Pauli Epistolas ad Ephes. & Coloss. & BB. Iacobi & Iudæ Canonicas, Authore P. Augustino De Quiros Societatis* IESV *Doctore Theologo:* Ego Aduocatus Regius typis mandari ac demum in lucem exponi consentio. Lugduni die 17. Februarij 1623.

BOLLIOVD.

OPus hoc, quod inscribitur: *Commentarij Exegetici litterales in postremum Canticum Moysis, Isaiæ Cap. XXXVIII. Canticúmque Ezechiæ, in Prophetas Nahum & Malachiam, B. Pauli Epistolas ad Ephes. & Coloss. & BB. Iacobi, & Iudæ Canonicas;* à LVDOVICO PROST, Hæredis ROVILLE Bibliopola Lugdunensi in lucem dari permittimus, ac simul ne quis citra factam ei potestatem denuo excudat, interdicimus. Datum Lugduni die 18. Mensis Februarij, anno 1623.

DE CHAPONAY.

IN POSTREMVM CANTICVM MOYSI,

COMMENTARII EXEGETICI LITTERALES:

AVCTORE *P. AVGVSTINO DE QVIROS* *è Societate* IESV.

De Auctore huius Cantici.

1 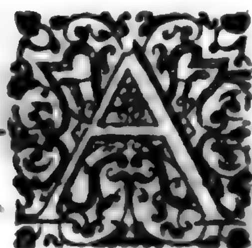VCTOREM huius Cantici fuisse Moysen, nullus, quem sciam, est qui reuocet in dubium. Ego verò minimè item dubius affirmare ausim, Iosue etiam conditorem simul, & enunciatorem vnà cum Moyse, huius carminis extitisse. Aio itaque, vtrumque diuinitus afflatum eosdem versus, easdem omnino voces, Spiritu sancto dictante, conscripsisse: vtrumque etiam exaratum poëma, audiente populo, altè, distinctéque, vel de scripto, vel memoriter potiùs recitasse. Et quamuis diuersi modi excogitari possint, quibus conscripserint, & concinuerint ambo: qui & excogitantur, & expenduntur à Serario lib. 1. in Iosue cap. 10. q. 4. mihi tamen ille videtur facillimus fuisse modus scribendi, quem exposui, quem vnico duntaxat exemplo, eóque maximè illustri confirmabo.

Post patratum à Deo stupendum illud miraculum, cùm marini fluctus, instar solidissimæ chrystalli, obstupuerunt: cùm Dei populus gradiens per maris alueum sicca vestigia pressit in profundo, & in aduersum littus incolumis euasit; cùm soluta illa repentina glacie, insequentes Ægyptij immensis vorticibus obruti, dein in arenam eiecti opima spolia, & exultantis lætitiæ segetem ereptis è tanto discrimine præbuerunt. Tunc Moyses, & vniuersa multitudo prorupit in egregium illud Canticum, quod refertur 2

parum firmum, parúmque diuturnum videri posset, quod eo dumtaxat internuncio, ac teste sanciretur. Non ergo mortalem hominem, sed immortales, & æternos testes adhibet; cœlum ipsum perpetuò duraturum, terramque contestatur; si ille populus fidem Deo astrictam, sartam, tectámque seruauerit, si eius præceptis obedierit, Deum eos vicissim omni bonorum copia cumulaturum. Sin fœdus initum violasset, sumpturum atrocissima supplicia, & eosdem testes, (vt moris erat) primos in trangressores manus iniecturos. Cœlum cohibiturum pluias, terram arenti siccitate sterilem, herbas, fruges, & fructus negaturam: lege cap. 31. Deuteronomij, vbi num. 28. tandem concludit Moyses. *Inuocabo contra eos cælum, & terram*, Hebraicè *Abidà*. 1. *contestabor*, vt vertit Regia. Tigurina: *Vt obtester aduersum eos cælum, & terram.* Pagninus. *Testes inuocabo.* LXX. *Diamartyrome. Contestor eis cælum, & terram*, quod rectè exponit Vatablus. [Volo creaturas permanentes citare testes contra vos, vt semper ferre possint testimonium aduersus idololatriam vestram.] Et ipse Moyses Deuter. 30. num. 19. *Testes inuocabo hodie cælum, & terram, quod proposuerim vobis vitam, & mortem.* Vnde sapientissimè istud poëma *protestationem Cantici* Machabæi nominarunt lib. 2. cap. 7. num. 6.

13 Relucet verò elegans quædam, grandis, & ardens Prosopopeia, à sacris litteris longè illustriùs, quàm à prophanis auctoribus frequentata, cùm res mutæ, ac prorsus inanimæ, perinde quasi spirantes, & animatæ in testes adhibentur: eisque per luculentã effictionem non modò vita, sed & sensus, visus, & auditus, imò & sermo etiam nonnunquam attribuitur: proferam pauca exempla de multis. Iosue 24. num. 25. *Percussit ergo Iosue in die illo fœdus, & tulit lapidem pergrandem, posuitque eum subter quercum, quæ erat in sanctuario Domini: & dixit ad omnem populum: en lapis iste erit vobis in testimonium, quod audierit omnia verba Dei, quæ locutus est vobis.* Perpende, quid asserat sacer textus: *quòd audierit*, ita ne verò? an lapis ille audiendi sensu præditus erat? Horrebant descriptores Bibliorum auditum attribui saxo; vnde pro *audierit, audieris*, audacter in Vulgatam intruserunt, sed Hebraicè legimus *sameha, quòd ipse audierit* lapis. LXX. reddiderunt, *ots autos akecoe, quòd hic audiuit omnia, quæ dicta sunt:* vnde meritò in Editione Romana, sublato quod irrepserat, mendo germana lectio suo nitori restituta, & venusta prosopopeia conseruata est. Genes. 31. n. 51. *en tumulus hic, & lapis, quem erexi inter me & te, testis erit, tumulus, inquam iste, & lapis sint in testimonium.* Deuter. 31. n. 26. *Tollite librum istum, & ponite eum in latere arcæ fœderis Domini Dei vestri, vt sit ibi contra te in testimonium.* Sapient. 10. num. 7. *quibus in testimonium nequitiæ fumigabunda constat deserta terra.*

In hanc sententiam exponit Mal- 14
donatus illa verba Christi, Matth. 10. n. 14. *exeuntes foras de domo, vel ciuitate, excutite puluerem de pedibus vestris.* Nimirum vt ostenderet Christus, illum ipsum puluerem, quem in itinere suscepto, ad prædicandũ eis Euangeliũ, collegerant Apostoli, in die Iudicij testem contra rebelles futurũ, quia se recipere noluissent. Iacobi 5. num. 3. *Aurum, & argentum vestrũ æruginauit, & ærugo eorum in testimonium vobis erit*, idest, tanquam testis incorruptus vestram auaritiam, & crudelitatem in pauperes clamitabit, palámque testabitur, vos adeò fuisse sordidos, & inhumanos, vt thesauros vestros maluerітis ærugine absumi, quàm pauperibus impendi: clamor enim attribuitur hisce

hisce testibus, licet vita, sensúque carentibus. Habacuc. 2. n. 11. *lapis de pariete clamabit, & lignum, quod inter iuncturas ædificiorum est, respondebit.* Quasi dicat marmora ipsa pretiosa, & cypressina laquearia, alienis impendiis, & pauperum sanguine, sudoreq; constructa, vos iniurios, & raptores esse coarguēt, & cōtenta voce testabūtur.

15 Iam liquet intelligentia huius loci: perinde enim est, ac si Moyses dicat, Vos, ô cœlum, terráque obtestor, vos alloquor; estote mihi testes eorū, quæ aduersus hūc rebellem, & ingratum populum Dei nomine dicturus sum. Testes videlicet futuri sunt cœli aduersus impios; testis item erit terra. Iob 20. n. 27. *Reuelabunt cœli iniquitatem eius: & terra cōsurget aduersus eum.* Psal. 49 n. 4. *Aduocabit cœlum de sursum, & terram discernere populum suum: & annunciabunt cœli iustitiam eius, quoniam Deus iudex est.*

16 Est verò obseruatione dignissimū, hanc effictionem personnarum, sensu, vitaque carentium, quibus tamen à sacris vatibus auditus, aspectus, imò & clamor attribuitur, admirabilem vim atque potentiam diuinorum verborum patefacere, & simul non tacitè, aut obscurè, sed palàm, & apertè hominum, siue stoliditatem, & stuporem, siue obstinationem, & peruicaciā incusare. Quippe cum diuinum verbum saxa ipsa, ac res inanimas quodammodo afficiat, atque molliat. Ierem. 23. nu. 29. *nunquid non verba mea sunt quasi malleus conterens petram?* & tamen hominum animos saxis ipsis, & cautibus duriores, hæc tanta efficacitas non percellat, aut permoueat. Zachar. 7. n. 12. *cor suum posuerunt, vt adamantem, ne audiant legem.*

Expendit hoc eloquētissime Chrysostomus homil. 3. de pœnitentia, dū huic nostro persimilem versat Isaiæ locum ex cap. 1. n. 2. miratur Chrysostomus, cur exorsus Isaias suum Vaticinium; *Visio Isaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam, & Hierusalem*: statim sermonem suum ad cœlos terramque deflectat: *audite cœli, & auribus percipe terra, quoniam Dominus loquutus est.* [Dimittens (inquit) rationales homines, irrationalibus cum elementis disputas? ita (inquit) quoniam irrationalibus irrationabiliores facti sunt rationales.] Adducit ibi Chrysostomus exemplū egregium, ex 3. Reg. c. 13. cùm Ieroboam adoleret incensum super aram in Bethel, vidit Propheta Regem furentem, idolum veneratum, Deum despectum, astāres vniuersos trepidos, ac venerabundos. Hominésque dimittit, ad altare dumtaxat lapideū inclamat n 2. *Altare, altare, hæc dicit Dominus. Ita ne* (ait Chrysostomus) *hominibus dimissis, lapidem alloqueris? Ita* (inquit) *quoniam quidem Rex est lapide ipso insensibilior.* Id quod euentus ipse declarauit. Altare namq; lapideū obsecundās imperio Prophetæ scissum est, & in fragmēta dissiluit; Rex verò silice, & caute durior, ac præfractior extēdit in Prophetā manum, ac nisi repentè manus ipsa diuina virtute exaruisset, acerbissimè Prophetā
trucidasset. Simile est, quod obseruant 17
Patres circa illa verba Matth. 27. n. 51. *Terra mota est, & petræ scissæ sunt.* Exclamat enim Ambros. lib. 10. in Lucam. *O duriora saxis pectora Iudæorū! finduntur petræ, sed horū corda durantur: horum immobilis duritia manet, orbe concusso.*

NVMERVS II.

Concrescat vt pluuia doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum; quasi imber super herbam, & quasi stillæ super gramina.

VERBVM *Iaharop*, quod Latinè Hieronymus extulit *Concrescat*; Tigurina, Regia, atq; 18
Pagninus

& cap.32.num.44. Memoriter autem ediſcendum eſſe, præcipit Deus ipſe, Deuteronom.31.num.19. *Scribite vobis Canticum iſtud, & docete filios Iſraël, vt memoriter teneant, & ore decantent.* Et num.21. *Poſtquam inuenerint eum mala multa, & afflictiones, reſpondebit ei Canticum hoc pro teſtimonio, quod nulla delebit obliuio ex ore ſeminis tui.* Reſpondebit autem Canticum hoc pro teſtimonio, quia cùm ob patrata ſcelera diuinam vltionem, acerbiſſimáſque calamitates incurrent, palàm conteſtabitur hoc Canticum, iam olim legis tranſgreſſoribus attrociſſima illa fuiſſe intentata ſupplicia.

6 Eſt verò hoc poëma (ſi alterum ipſius Moyſis excipias, & nonnulla capita Iobi) ex omni memoria longè vetuſtiſſimum, & antiquiſſimũ. Certum enim eſt, Moyſen omni Græca antiquitate, vel ipſorum Græcorum teſtimonio, fuiſſe antiquiorem. Floruit nimirùm ante prima illa totius Græciæ lumina, Orpheum, Linum, Muſæum, annis propè quadringentis. Homero autem, quem parentem antiquitatis, Solem omniũ doctrinarum, & fontem ingeniorum, veteres nominarunt, prior fuit Moyſes plus quingentis annis; probat hoc erudite, vt ſolet, Pererius Exod.c.2.diſp.3.

7 Quo autem genere verſuum conſtet hoc poëma, res eſt explicatu difficilis: animaduerto enim grauiſſimos Auctores, & Hebraicæ linguæ ſcientiſſimos, inter ſe de huius carminis ratione diſſentire. Ioſephus quidem lib. 4.antiq. cap. vltimo, heroicos verſus eſſe affirmat. [Deinde, inquit, carmen hexametrum eis recitauit, quod ſcriptum reliquit in ſacro volumine, continens prædictionem futurorum.] Eodem genere verſus ſcriptũ etiam fuiſſe primum illud Canticum, quod habetur Exod.15. teſtatur idem Ioſephus lib.2.antiq.c 7.[Moyſes carmen, laudes Dei, & ob præſentẽ fauorem gratiarum actiones, continens, hexametro verſu compoſuit.] Euſebius Cæſarienſis lib.11. de præparatione Euangel.cap.3.[Sunt apud Iudæos artificioſiſſima carmina, vt Moyſis cantus ille magnus, & Pſ.118. qui heroico metro, quod hexametrũ dicitur, componuntur.] Heroicum poëma agnoſcit etiam Hieronymus in lib. Iob, ſic enim ait in præfatione illius libri. [Hexametri verſus ſunt, dactylo, ſpondæóque currentes.] ſed idẽ Hieronymus in epiſt. ad Paulam Vrbicam ita pronunciat de metro huius Cantici. [Debes ſcire, in prioribus pſalmis ſingulis litteris ſingulos verſiculos, qui trimetro iãbico cõſtant, eſſe ſubnexos; inferiores verò tetrametro iambico conſtare, ſicut & Deuteronomij Canticũ ſcriptum eſt.]

Quòd ſi tanta diſſenſio fuit inter 8
doctiſſimos illos veteres de huius poematis mẽſura, quod certè euidens indicium eſt, etiam tum perobſcuram fuiſſe cognitionẽ Hebraicæ poëſeos: nemini mirum videri debet, noſtra memoria poëſim illam antiquam penitus ignorari ab iis etiam, qui ex aſſiduo rerum Hebraicarum ſtudio pallorem ſibi, & maciem contraxerunt. Maſſius quidem vir, ſi quiſpiam alius, noſtro ſæculo Hebraicè apprimè doctus, ita de ſe ipſo ingenuè confitetur Ioſue.10.verſ.12.[Poſui ego certè (cur non confitear meam curioſitatẽ) nonnihil ſtudij in ea re inuenienda, ſed fruſtra, nihil enim ſatis certi abſque præmonſtratore video me de Hebraicarum ſyllabarum numeris, ac proinde neque de verſuum mẽſuris, modíſque poſſe percipere.] Cardinalis Bellarm. in Hebraicis inſtitutionibus par. 4.c.5. diſertè pronunciat, priſcam illam poëticã Moyſis, & prophetarum iam nunc eſſe penitus ignotam. Eamdem ignorationem profitetur Genebrardus, in Pſ.4. Lorinus Sapient.10.

 verſ.

Pagninus reddiderunt, *Stillabit*, sed bene habet; nam vt à vulgato dissentiunt, ita etiam inter ipsos non cōueniunt Hebraizātes. Caietanus enim vertit *Effundetur*; Vatablus, *Descendet*. Neutrum probat Oleaster, cui propriè significat *Defluere, quemadmodum fluit sanguis ex iugulo*. Mea quidem sententia, omnia eodem recidunt, & sapientissimè Vulgatus videtur non solùm pluuiā exprimere voluisse, sed pluuiæ ipsius originem spectasse; nubes enim, nisi concrescant in imbrem, *nubes sunt sine aqua, quæ à ventis circumferuntur*. Iudæ n.12. *Nubes, & ventus, & pluuia non sequentes*. Prouerb.25.num.14.

19 Alij pressiùs, & enucleatiùs singulas huius versus voces examinant, donec ex proprietate Hebraici sermonis efficiant, crassiorem, vberiorémque pluuiam in herbas grandiores decidere: tenuiorem verò sensim, ac guttatim, roris instar, in teneriores plantulas perstillare: non secùs debere concionatorem ad singulorum auditorum captum seipsum accommodare. Qui his delectatus argutiis, volet subtiliùs, atque curiosiùs has minutias consectari, legat Oleastrum hîc, Pinedam Iob 29. n.21. Gislerium Cant.4. n.11. Barradas tom.2.lib.1.cap.11.

20 Ego enim existimo, verissimam esse illam Scripturæ regulam, quam ex hoc ipso loco confirmat Bellarminus Psalm.1. vers.1. frequentissimam esse consuetudinē Prophetarum, eandem sententiam, paululùm immutatis verbis continenter iterare; ita vt vna pars versiculi sit repetitio, vel explicatio alterius: sic in altero Moysis Cantico Exod.15.n.2. *Iste Deus meus, & glorificabo eum: Deus Patris mei, & exaltabo eum*, & Psal.33.num.1. *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo*, & sexcentis aliis locis. Assentior itaque Vatablo hîc asserenti [multis verbis eandem rem dicit.]

Sensus itaque Moysis est. Vtinam 21
doctrina mea efficiat, quod in agris aqua: opto etiam atque etiam, vt quemadmodum pluuia sensim, & placidè defluens super terram, illam intimè perfundit, fœcundat, ac fertilem reddit; ita doctrina mea leniter descēdens super arentes, ac steriles animos vestros, intimè etiam illos penetret, vt virtutum germina, æstu torrida, reuirescant. Ita videlicet cōgruet Moysis votum cum illo Isaiæ vaticinio cap.55.num.10. *Quomodo descendit imber, &c. Sic erit verbum meum, &c.*

Similitudo verò pluuiæ cū doctri- 22
na, frequens est in S. Scriptura. Ecclesiast.39. n.3. *Si enim Dominus magnus voluerit, spiritu intelligentiæ replebit illum, & ipse tanquam imbres mittet eloquia sapientiæ suæ*. Iob 29.n.22. *super illos stillabat eloquium meum*. De cœlesti etiam Christi sapientia legimus, Ps.71.n.6. *Descendet sicut pluuia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram*. Vide Agellium in eum locum, & Pinedam in Salomone lib.6.cap.20.

Non est omittenda versio LXX. 23
apud quos prima illa verba, *concrescat vt pluuia, doctrina mea*: ita illustrantur ex Hebræo: *expectetur, vt pluuia, eloquium meum*. Vbi elegans allusio fit ad terram illam promissionis, in quā non ex fontibus, aut fluminibus aquæ ducebantur irriguæ, sed è cœlo pluuias expectabat. Deuter.11.n.10. aptissimè itaque reddiderunt LXX. *expectetur, vt pluuia, eloquium meum*. Perinde ac si dicat Moyses. Non est eloquiū meum humano artificio, aut ingenio elaboratum; non ex doctrinarum thesauris depromptum: non sicut irrigationes aquarū, agricolarum arte, & industria ex humanæ sapientiæ fontibus deriuatum; sed sicut pluuia diuinitus immissa, sicut ros è cœlo defluēs, sic mea est expectāda, & excipienda doctrina: & vt ait Michæas cap.5. n.7. *quasi ros à Do*

à Domino, & quasi stillæ super herbam. Non est nimirum ab humana solertia expectanda eiusmodi pluuia; nullo hominum artificio talis ros infunditur agris: cœlestis prouidẽtia, diuinum plane beneficium est. Fœlix ille diuini verbi concionator, qui hæc Moysis verba, *expectetur vt pluuia eloquium meum,* poterit vsurpare; poterit autem ille, qui parebit saluberrimo Augustini consilio, lib. 4 de doctrina Christiana, cap. 15. [Orando pro se, & pro illis, quos est alloquuturus, sit orator, antè quàm dictor: in ipsa hora iam vt dicat accedens, priusquàm exerat proferentem linguam, ad Deum leuet animam sitientem, vt eructet, quod biberit, vel quod impleuerit, fundat.]

NVMERVS III.

Quia nomen Domini inuocabo.

24 ASSENTIOR Abulensi, & Oleastro aientibus, hæc verba redditionem, & causam continere versiculi superioris. Id enim apertè denotat particula illa causalis, *quia* siue, vt vertit Tigurina, *quoniam,* quę expresse habetur in Hebraico textu, & Editione LXX. & germana causa erat, cur tanquam pluuia cœlitus defluere verba Moysis viderentur: cur tanquam temporarius imber, deberent expectari: quia inuocatione diuini nominis, ardentibúsque precibus illa ex cælesti fonte hauserat, quia *inde impleuerat, quod effunderet,* vt paulò antè dicebat Augustinus: & in eadem persistens metaphora Gregorius, dum moraliter tractat verba illa Ecclesi. 1. num. 7. *Ad locum, vnde exeunt, flumina reuertuntur, vt iterum fluant.* Sic ait lib. 30. Moral. c. 2. [Etsi in prædicatione sua exteriùs nostris auribus per corporalia verba se fundant, mente tamen tacita ad considerandum semper ipsum fontem luminis reuertuntur. De quibus bene dicitur, *vt iterum fluant.* Quia dum videre Deum indesinenter sitiunt, quasi decursura foràs flumina intus semper oriuntur. Quatenus illic amando sumunt, vnde ad nos prædicando defluant.]

Hinc expeditur à Pererio nodus 25
ille Genes. 4. num. 26. *iste cœpit inuocare nomen Domini.* Est verò nodus explicatu sanè difficilis; nam & Seth pater Enos floruit insigni pietate, ac religione, & ante eum Abel non modò precibus, sed religioso etiam cultu, oblatísque sacrificiis nomen Domini inuocare cõsueuit; nec dubitari debet, quin omnium primus Adam per frequentes precationes, & oblationes Deum etiam inuocauerit: sed propterea Enos dicitur primus inuocasse nomen Dei, quia nimirum nõ modò ipse coluit pietatem, & religionem aduersus Deum, sed eamdem quoque religioné prædicando, diuulgando, aliósque homines edocendo cæpit populum ad exhibendum Deo cultum, passímque ac publicè, certis conceptis precum formulis, diuinum nomen inuocãdum congregare: itaque per metonymiam, inuocare nomen Domini est auctorem, & suasorem primum huius publici cultus extitisse, atque id ipsum ex assiduis precationibus, tanquam ex fonte, deriuasse.

Date magnificentiam Deo nostro.

PRobat Abulensis ex Arist. 2. Ethi- 26
corum, magnificentiam propriè esse virtutem animi circa maximas expensas; sed quamuis ea vox apud Latinos scriptores frequentiùs significet prolixam, atque adeò profusam liberalitatem, vt constat ex illa antithesi, *Odit populus Romanus priuatã luxuriã, publicam magnificentiam diligit:* tamen nõ adeò restringenda est frequentior

hæc

hæc ſignificatio, vt impropriè cenſeatur vertiſſe Vulgatus, aut Hebraicum nomen *Godel*, aut Græcum *Megalosyne*. Nam teſte Cicerone, *Magnificentia etiam eſt rerum magnarum, & excelſarum cum animi ampla quadam, &*
27 *ſplendida propoſitione agitatio.* In ſacro quidem ſermone vox *Magnificentia* non dubium eſt, quin magnitudinem, maieſtatem, amplitudinémque ſignificet 1. Paralip.29. n. 11. *Tua eſt Domine magnificentia. & potentia, & gloria.* Iudæ num.25. *Soli Deo gloria, & magnificentia.* & hactenus quidem de vi, & proprietate vocis, nunc intelligentia perſpicua erit.

28 Quia Deus per ſe eſt infinitè magnus, nihilque omnino illius magnitudini ex paruitate noſtræ mortalitatis accreſcit, magnificat homo Deum, non re quidem ipſa, magnitudinis aliquid illi conferendo (nihil enim homulus Deo conferre poteſt, quo maior fiat,) ſed immenſam illius magnitudinem, & excellentiam, tū corde credendo, & debito cultu, ac reuerentia proſequendo, tum verò apud alios eximiis laudibus, & præconiis celebrando. *Itaque date magnificentiam Deo noſtro*, idem eſt, ac illud Pſal.33. n.4. *Magnificate Dominum mecum, &c.* & ad Rom.15. n.11. *Magnificate eum omnes populi.* Eſtque inſignis locus Eccleſ.43. n.32. *Glorificantes Dominum, quantumcumque potueritis, ſuperualebit enim adhuc, & admirabilis magnificentia eius.* Expreſſit autem Regius vates, ſolis laudibus duntaxat, non verò reipſa, magnificentiam attribui Deo. Pſal.68. num.31. *Et magnificabo eum in laude.* Pſal.144. num. 5. *Magnificentiam gloriæ ſanctitatis tuæ loquentur, &c.* Nulla verò vnquā pura creatura tantam dedit magnificētiam Deo, quantam beatiſſima Virgo, dum cecinit, Luc.1. num.46. *Magnificat anima mea Dominum.*

NVMERVS IV.

Dei perfecta ſunt opera.

MVLTIPLICEM habent intelligentiam verba iſta. Prima ſimpliciſſima eſt, aptiſſimóque nexu hæret ſententiæ ſuperiori, quid enim æquius, quid debitum magis, quàm ſupremum illud Numen, cuius vniuerſa opera ſunt omnibus numeris abſoluta, ampliſſimis laudibus celebrare? hominū opera ſunt manca, mutila, vix inchoata, propterea enim vt refert Plinius in præfatione ad Veſpaſianum, ſummi illi pingendi, & fingendi artifices abſoluta opera, palámque propoſita, pendente titulo inſcripſerunt. *Apelles faciebat.* (Tanquam inchoata ſemper arte, & imperfecta, vt contra iudiciorum varietates ſupereſſet artifici regreſſus ad veniam, velut emendaturo quidquid deſideraretur, ſi non eſſet interceptus.) Non eſt itaque humanæ imbecillitatis ſuis operibus, quantumuis limatis, & expolitis inſcribere, *Fecit*, ſed *faciebat*, vt oſtendat locum ſupereſſe correctioni. Dei ſolius eſt inſcribere, *Fecit*, ideſt, omnibus partibus expleuit, omnibus numeris abſoluit. Geneſ.1. n.31. *Vidit Deus cuncta, quæ fecerat, & erant valdè bona.* Eccleſ.3. n.14. *Didici, quod opera, quæ fecit Deus, perſeuerent in perpetuum, nec poſſumus eis quidquam addere, neque auferre, quæ fecit Deus, vt timeatur.* 29

Secunda explicatio eſt, quam inſinuat Tigurina vertens ex Hebræo, *Opus illius petra ſolidum eſt, quoniam omnes viæ eius ſunt iudicium.* Obſeruátque Vatablus, Deum appellari petram, ſiue rupem, ob ſtabilitatem, immutabilitatémque. Itaque iam nunc terrorem auditoribus incutit Moyſes propoſita ſeueriſſimi iudicij fixa in rebelles, ſtabilique ſententia: ab eo videli- 30

cet iudice lata, qui velut rupes immota sit, inconcussis defixa radicibus, quem propterea nec precibus flectere, nec pretio corrumpere, nec vlla opum vi commouere possint. 1. Reg. 15. n. 29. *Triumphator in Israel non parcet, & pœnitudine non flectetur.*

31 Pro clariore huius loci intelligentia, notandum est: hic attribui Deo nomen illud Hebraicum *Sur.* Quod propriè redditur, *Saxum, siue rupes, vel potiùs cautes,* aut si quod aliud nomen significantius soliditatis, & firmitudinis agnoscit Latinus sermo; & vsque eò frequentatur hoc nomen in hoc Cantico Moysis, vt in eo (quod mirabile sanè est, nec mysterio vacare potest) non minus, quàm septies vsurpetur. Est autem germana causa huius compellationis, vt ea voce firmissimum, & ab omni hostili incursione tutissimum Dei præsidiũ denotetur.

Primò. Quia ita natura comparatum est, vt edita, inaccessa, & vndique prærupta rupes, quò videlicet hostium impetus succedere, ac peruenire non queat, miseris, & imbellibus tutum, ac certum perfugium sit: sic per irrisionẽ insultat Dominus Moabitis. Ierem. 48. n. 28. *Relinquite ciuitates, & habitate in petra.* Quasi dicat, etiam si conscendatis celsissimas rupes, inde tamen à Chaldæis detrahemini, vt comminatus est Idumæis per Abdiam, num. 4. *Si exaltatus fueris vt Aquila, & si inter sydera posueris nidum tuum, inde detraham te.*

32 Secundò. Quia Dauid frequentissimè gratias agit Deo, quòd eum præsenti iam hostium periculo subduxerit, & in petra, tanquam in tuto, collocauerit Psal. 26. n. 7. *In petra exaltauit me.* Psalm. 39. n. 3. *Statuit supra petram pedes meos.* Siue re vera alludat, vt plerique volunt, ad petram illam diuidentem 1 Reg. 23. n. 25. siue Deum ipsum petram, ac rupẽ appellet: quod ego magis probo; subest enim Hebraicè vox eadem *Sur.* & postquàm dixit Psal. 60. num. 2. *In petra exaltasti me.* continuò subdit, n. 3. *Factus es spes mea, turris fortitudinis a facie inimici.* Quasi dicat; non modò celsa, & abrupta rupes mihi fuisti, quò inimicus conscendere non valeat, sed editissima etiam, & munitissima turris, ad hostiles impetus de loco superiore propulsandos. Prouerb. 18. n. 10. *Turris fortissima nomen Domini; ad ipsum currit iustus, & exaltabitur.*

Tertiò. Deus ipse magnificè polli- 33
cetur Iusto, Isai. 33. n. 16. *Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas eius. panis ei datus est, aquæ eius fideles sunt.* Vbi luculentus est, & nostræ explicationi mirificè congruens Forerij commentarius. *Sicut ab iniurijs hostium securi sunt, qui in altissimis, & abruptissimis rupibus degunt, præsertim si eis non desit cibus, & potus, ita vir pius, & iustus, vbi vbi fuerit, in tuto est.* Altissimum nempe refugium habet, scilicet ipsum Deum, quò malum accedere non potest. Psal. 90. n. 9.

Quartò. LXX. vocem *Sur* solent 34
sæpè reddere *Boethos*, idest, *adiutor*, quod euidens indicium est, eam magis ad ferendam opem, quàm ad supplicium intentandum spectare. Psal. 17. num. 2. *Deus meus, adiutor meus.* Hebraicè. *Petra mea.* Psalm. 18. num. 15. *Domine adiutor meus.* Hebraicè. *Rupes mea.* Psal. 77. n. 35. *Quia Deus adiutor est eorum.* Psal. 93. num. 22. *Et Deus meus in adiutorium spei meæ.* Hebraicè. *In petram.*

Quintò Vulgatus ipse in eadem 35
significatione retinuit nomen petræ (quamuis ibi Hebraicè subest aliud nomen) 2. Reg. 22. num. 2. *Dominus petra mea, & robur meum* Aut aliquando Latinus Interpres fortitudinem expressit ad opitulandum. 1. Regum 2. n. 2. *Non est fortis.* (Hebraicè. *Non est*

est saxum, siue rupes) sicut Deus noster, & 2. Regum 12. num. 3. *Deus fortis meus*. Hebraicè: *rupes mea*. LXX. *custos meus*, & num. 47. *exaltabitur Deus fortis*. Hebraicè, *Deus petra*.

36 His argumentis adducor, vt credam etiam in isto loco, nomen *rupis*, soliditatem, ac firmitatem protectionis denotare: & genuinam horum verborum intelligentiam esse. Rupes, saxúmq; nostrum, tutela nostra, Deus fortis noster, non relinquet opus suum inchoatum, & imperfectum: ipse nos in brachio extento, & in robusta manu ex Ægyptiaca seruitute vindicauit, ipse adhuc patratis admirandis prodigiis suum populum protexit tamdiúque in vasta solitudine pauit; ipse stabit promissis, ipse nos in terram lacte, & melle fluentem introducet, ipse perficiet, quod in nobis inchoauit; & operi nondum absoluto extremam manum, velut artifex absolutissimus, imponet. Itaque Moyses in primo aditu huius ardentissimę concionis, signum quasi tollit ad bene de Deo sperandum. Hoc, nisi me ipse fallo, egregiè confirmant LXX. qui hæc verba, *Dei perfecta sunt opera*: ita reddiderűt. *Deus, veracia opera eius*. veracitas enim operum diuinorű, tum vel maximè resplendet, cùm euenta promissis, & extrema primis aptè correspondent, vt constat ad Rom. 3. n. 4.

Et omnes viæ eius iudicia.

37 Viæ Dei significant in Scriptura, siue opera Dei, quibus Deus ad nos, quasi quibusdam itineribus quodammodo descendit; siue potiùs morem operandi ipsius Dei, regulámque, ac legem, ex cuius præscripto Deus sua opera exequitur. Viæ itaque Dei dicuntur modi, seu tenores diuinæ prouidentiæ, per quos ea, quæ altissimo consilio decernuntur, tempestiuè executioni mandantur. Occurrűt passim in S. Scriptura huius locutionis exempla, quare commemorandis illis supersedebo. Videatur vterque Cardin Bellarmin. & Tolet. hic in illa verba ad Romanos 11. n 33. *Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius*. Ille autem in id Psal. 24. num. 12. *Vniuersæ viæ Domini, misericordia, & veritas*.

Iudicia verò, siue vt habetur Hebraicè, *Misphat, iudicium*: vox est variæ, ac multiplicis significationis; duas duntaxat attingam huic loco congruentes: ex quibus duo item sensus elicientur. Iudicium (teste Oleastro Genes. 18.) actus est iustitiæ, quo tribuitur vnicuique, quod suum est; non adeò restringit Ribera, quin latiùs diffundit vocis vim. Amos 5. num. 18. *Id quod quisque facere debet*. Iudicium itaque norma est præscribens ea, quæ fieri æquum est, quæ ratio postulat, & rectus ordo rerum efflagitat. Quare congruenter Vatablus hæc verba: *omnes viæ eius iudicia*; ita explicat, *omnia opera eius iusta sunt, & æqua*. Quidquid facit Deus, cum summa ratione, consilio, & æquitate facit. Hæc significatio vocis *Misphat*, duabus Latinis exprimitur à vulgato. Iob 9. n. 19. *æquitas iudicij*. vbi Hebraicè vnica illa vox originalis subest: sæpè verò vtraque in S. Scriptura copulatur. Psal. 118. n. 75. *æquitas iudicia tua*. Prouerb. 1. num. 3. *iudicium, & æquitatem*. Sæpius tamen iudicium, tanquam iustitiæ actus, coniungitur cum ipsa iustitia, non solùm cùm de hominibus, sed etiam cùm de Deo sermo est. Hinc Psal. 88. num. 14. *iustitia, & iudicium præparatio sedis tuæ*. Quasi dicat, hæ sunt solidissimæ bases, quibus solium tuum stabilitur in ęternum, vt dimoueri, aut labascere nunquam possit. Psalm 96. n. 2. *iustitia, & iudicium correctio sedis eius*. Hebraicè, *Mecon*, idest, locus

 stabilis,

stabilis, firmus, & rectus. Hieronymus vertit, *firmamentum*: Bellarminus, *stabilitas*, vel *rectitudo*: Sensúsque idem est, ac loci superioris. Duæ istæ virtutes, quasi inconcussa quædam fulcra, firmissimáq; stabiliméta, thronum Dei firmabunt, & continebunt.

39 Variè etiam illustrāt L X X. in hac significatione vocem *Misspat*. Quod magnificè de se prædicat Sapientia, Prouerb. 3. n. 20. *In vijs iustitiæ ambulo, in medio semitarum iudicij* (qui locus aptissimè cum præsenti congruit) ita illustratur à L X X. *inter semitas iustificationis versor*. Vbi aduerte, iudicium à L X X. exponi, iustificationem, actúmque iustitiæ.

Ille verò locus est maximè insignis, Prouerb. 16. n. 33. *Sortes mittuntur in sinum, sed à Domino temperantur*. Hebraica vertas verbum ex verbo, *in sinum proijcitur sors, & à Domino omne iudicium eius*. Expressit verbum Tigurina: *in sinum deijciuntur sortes, at omne iudicium earum pēdet à Domino*. L X X. verò illustrarunt, quid sibi vellet originalis vox *iudicium*: ita enim reddiderunt: *à Domino autem omnia iusta*. Sensúsque huius loci est. Etiam si casus duntaxat, & cæca fortunæ temeritas in sortibus dominari videatur: tamen nō ita est: nihil ibi geritur sine nutu, dispensationéque diuina: iactantur quidem in vrnam, indéve extrahuntur; sed occulta Dei dispositione, summo iure ibi temperantur, vt illud tandem sortitò obtingat, quod Deo placet, atque adeò quod iustissimum, & æquissimum est.

40 Quod legimus Leuit. 5. n. 10. *Alterum verò adolebit in holocaustum, vt fieri solet*. Hebraicè habetur ad verbum: *iuxta iudicium*. Tigurina, *iuxta ritum*. L X X. luculentè expresserūt vim vocis originalis, *Misspat*, *faciet holocaustum, sicut decet*.

41 Denique pro hac explicatione facit locus ille Prouerb. 16. num. 11. *Pondus & statera iudicia Domini sunt, & opera eius omnes lapides sacculi*: insigne mendum fœdauerat istum locum multis ab hinc annis, cùm Bedæ etiam ætate, *pro sacculi*, *saculi* legeretur: sed loco insigniter deprauato per opportunam, & Hebraico textui ad amussim congruentem castigationem adhibuit castigatissima editio Vaticana. Theodotio etiam vertit, *& opera eius omnia pondera marsupij*. L X X. verò rem magis, quàm verba pendentes, ita reddiderunt, *momentum stateræ iustitia apud Dominum: opera autem eius pondera iusta*. Sed pro intelligentia Hebraicæ, Latinæque lectionis, obseruandum est, antiquitus non metallicis, vt vulgo nunc solet, sed lapideis ponderibus, veteres vsos fuisse: illi verò lapides in sacculo reponebantur. Vtrumque constat ex Deuteronomio, c. 25. num. 13. *non habebis in sacculo diuersa pondera, maius, & minus*. Quod ad verbum in Hebræo est; *non erit tibi in sacculo lapis, & lapis, magnus, & paruus*. Prouerb. 11. n. 1. *Pondus æquum voluntas eius*. Hebraicè, *lapis perfectus beneplacitum eius*. Et cap. 20. nu. 10. & 23, *abominatio est apud Dominum pondus, & pondus*. Hebraicè, *lapis, & lapis*. Iam ergo effulget explicatio loci. Iudicia Domini non modò iustissima sunt, & æquissima lance, ac veluti aurificis exactissima statera ponderata: sed sunt ipsissima trutina, ipsissima lanx. Diuina opera non modò sunt acerrimo æquitatis momento examinata, atque perpensa, ac proinde in pondere, ac mensura facta: sed sunt ipsissimum pondus, ipsissima mensura: quæcumque tandem alia ponderata, ac mensurata sunt, ad horū obrussam exiguntur; tantò erunt æquiora, quātò propiùs ad hanc summæ æquitatis regulam accesserint, *omnes enim viæ eius iudicia*.

Altera

42 Altera significatio huius vocis *Mispat*, paulò abstrusior est, & infrequentior: quis enim credat, iudicio misericordiam significari? aut quid magis alienum à misericordia, quàm iudicium? sed apud lenissimum illum, benignissimúmque Iudicē, *superexaltat misericordia iudicium*. Iacob. 2. n. 13. Græcè, *Gloriatur aduersus iudicium misericordia*, idest, misericordia contendens cum iudicio, superior euadit, illique tanquam victo propemodùm insultat; aio itaque, in sacro sermone aliquando misericordiam per hanc vocem *iudicium* denotari. Oseæ 2. nu. 19. *sponsabo te mihi in iustitia, & iudicio, & in misericordia, & in miserationibus*. Iam hîc saltem vides, misericordiam simul cum iudicio Deum suæ sponsæ, quasi in dotem, polliceri. Rectéque explicat Ribera num. 96. iudicium in hoc loco sumi pro gratissima sententia secundum sponsam lata, qua ab iniusto possessore diabolo misericorditer eripiatur.

43 Sed agè luculentiora testimonia proferamus. Ierem. 8. nu. 7. *Miluus in cœlo cognouit tempus suū, populus autem meus non cognouit iudicium Domini:* idest, misericordiam Domini (vt exponit ibi Maldonatus) quam tacitè comparat primo veri: seu (quod idem est) non cognouit ingenium Domini ad misericordiam propensissimum. & cap. 10. n. 24. *Corripe me Domine, verum tamen in iudicio, & non in furore tuo, ne fortè ad nihilum redigas me.* Quid clarius, quàm *iudicio*, in hoc loco, misericordiam significari? cùm iræ, furoríque opponatur; & postulet Propheta, vt Deus illum corripiat in iudicio, hoc est, ne summo iure secum agat, ne illum arguat in furore, penitúsque disperdat; sed misericorditer illius peccata condonet. Sic c. 30. n. 11. *Te autem non faciam in consummationem, sed castigabo te in iudicio*, idest, non te penitus abolebo, sed leue de te supplicium, & misericordia temperatum sumam: ea te moderatione castigabo, vt neque prorsus perdā, quasi hostem: neque prorsus impunem relinquam, tanquam innocentem. Hoc ipsum repetit Ieremias c. 46. n. 28. *Te verò non consumam, sed castigabo te in iudicio.* Vbi rursus Maldonatus, *in iudicio*, idest, *misericorditer, & moderatè, tanquam Pater, non tanquam hostis*.

Ex hac significatione oboritur lux obscurissimo Isaiæ loco, qui multis, huius acceptionis ignaris, solet negotium facessere. cap. 30. num. 18. *Propterea expectat Dominus*, (Hebraicè inhiat, & anhelat) *vt misereatur vestri*, idest, huc omnes neruos intendit Deus, in hoc totus est, hoc ardentissimè sitit, vt opportunitatem nanciscatur, suam in vos expromendi misericordiam: *& ideò exaltabitur parcens vobis*: non solùm enim misericordiam suam, quæ exaltatur *super omnia opera eius*, Psal. 144. n. 9. sed omnipotentiam parcendo maximè, & miserando manifestat. Hæc cùm perspicua sint, causa, quam subiungit, videtur perobscura. *Quia Deus iudicij Dominus: beati omnes, qui expectant eum.* Illud enim videbatur requirere cōsequentia contextus, propterea expectat Dominus, vt misereatur vestri, & ideò exaltabitur parcens vobis, quia Deus misericordiarum est, non autem quia Deus iudicij est: sed iudicium in hoc loco sumitur pro misericordia; atque ex hac significatione iudicij, tota manet dilucida sententia. 44

Iam ergo hinc quasi spōnte nascitur noua, eáque perillustris explicatio huius loci, aptissimè filium nectens cum verbis superioribus, & dignam Moyse sententiam continens: præcipuè si aduertamus Hebraicè subesse particulam causalem, *quoniam omnes viæ eius iudicium*: idque agere 45

 Moysen

Moysen in hoc primo aditu concionis, vt populi fiduciam excitet. Solidissimæ (inquit) illius petræ perfecta sunt opera, ipse igitur, quod in vobis inchoauit, integrè perficiet. Quæ aptior ergo, & efficacior ratio subiungi potuisset, quam illa, quæ eadem est cum præsenti, Psal. 24. n. 12. *Quia vniuersæ viæ Domini misericordia, & veritas*, idest, quia perpetuus tenor suæ prouidentię misericordia, veritatéque dirigitur, non relinquet suũ opus mutilũ, & imperfectũ, fastigium illi imponet, quod est misericordiæ: nõ fallet fidem datam, illam potiùs cumulatissimè præstabit: quod est veracitatis.

Deus fidelis.

46 HEbraicè, *Emuna*. Abstractũ pro concreto; ipsa fidelitas, ipsa veracitas; vtrumque significat originalis vox, & vtraque hæc virtus solet in sacra Scriptura copulari. Hoc cognomento insignitur Christus, Apoc. 19. num. 11. *vocabatur fidelis, & verax.* quamuis nonnihil videatur esse discriminis inter fidelẽ, & veracem: dicitur enim fidelis Deus, quia tutò illi creditur, nunquã enim fefellit credentium fidem, nunquam inita fœdera violauit. Deuter. 7. num 9. *Ipse est Deus fortis, & fidelis, custodiens pactum*, &c. Ps. 88. n. 29. *Testamentum meũ fidele ipsi*, idest, pactum cum illo sancitum summa fide, inuiolatáque præstabitur.

Verax autem dicitur Deus, quia constans est in promissis. 2. Reg. 7. nu. 28. *Tu es Deus, & verba tua erunt vera.* Idest, pollicitationes tuas cumulatè præstabis. Sed quemadmodum vna Hebraica voce *Neeman*, hæc duo indistinctè significãtur, ita eţiam in sacro sermone sæpè confunduntur. Psalm. 144. num. 14. *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis*, idest, verax, non fallens, promissáque constantissimè seruans.

Longum nimis esset, non dicam expendere, sed vel leuiter percurrere ea Scripturæ loca, quibus diuina fidelitas, & veracitas commendatur. *Omnia enim opera eius in fide.* Psal. 32. n. 4. Hebraicè *Emuna*, idest, fidelitate. Veracitas, & fidelitas sunt amplissimæ, inæstimabilésque diuitiæ illius infinitæ Deïtatis: nam Psal. 36. num. 3. quod Vulgatus vertit, secutus LXX. *Et pasceris in diuitijs eius.* Diuus Hieronymus interpretatur ex Hebræo, *& pasceris fide.* Subest enim Hebraicè vox *Emuna*, pascêris fidelitate, veracitatéque diuina: hæ enim sunt inexhaustæ diuitiæ, quæ nunquam absumentur, quibúsque illi omnes, qui veris diuitiis affluunt, locupletantur. 47

Et absque vlla iniquitate.

LXX. *In iustitia.* Solet quandóque Deus non præstare, quod promiserat: & licèt id non nihil habere iniquitatis imprudentibus videatur, tamen summa æquitate fit. Promiserat enim Deus, non quidem absolutè, sed ea lege, & cõditione proposita, modò homines in illius cultu, obediẽtiáque perstarent. Mutat ergo Deus sententiam bonam in malam, cùm homines bonos mores in malos mutant. Testatur hoc expresse Ieremias cap. 18. n. 9. *Et subitò loquar de gente, & de regno, vt ædificem, & plantem illud. Si fecerit malum in oculis meis, vt non audiat vocem meam; pœnitentiã agam super bono, quod locutus sum, vt facerẽ ei.* Dicitur autem Deus pœnitentiam agere, accommodatè ad humanos affectus, vt omnes obseruant interpretes ad illa verba Gen. 6. n. 5. *Pœnituit eum, quòd hominem fecisset in terra.* 48

Eandem iniquitatis calumniam depellit Apostolus à diuina fidelitate, ostendẽs per nos stare, quominùs stet promissis suis Deus. 2. Timot. 2. n. 13. 49

Si

Si non credimus, ille fidelis permanet, negare se ipsum non potest. In quem locum grauiter, & sapiēter scribit Primasius, [Siue credimus, siue non credimus, veritas non mutatur: sed si credimus, præstamus nobis, nam ille non aliud exhibere poterit, quàm promisit.]

Iustus, & rectus.

50 COmplexus est Moyses his duobus nominibus perfectissimum, & absolutissimū totius æquitatis exēplar. Nam vtrumque nomen diuersæ significationis esse, omnino mihi persuadeo. Atque vt à posteriore exordiar, (nā primū nihil difficultatis habet,) *Rectus.* Hebraicè *Iasar*, idē est ac placidus, benignus, & lenis: cū autem iustitię seueritas, & rigor benignitate, mansuetudine, & pia iuris interpretatione, quasi quodā temperamento, lenitur, & mitigatur; tum demùm perfecta, & omnibus numeris absoluta æquitas existit Psal. 24. n. 8. *Dulcis, & rectus Dominus.* Vbi Agellius [Rectus, inquit, idem ferè significat, ac dulcis, placidus, facilis, & mitis] Verbū quidē *Iasar*, sæpissimè reddiderunt LXX. *Aresco.* Latinus interpres, *Placeo.* Numer. 23. n. 27. *Si forte placeat Deo.* Iudic. 14. n. 3. *Quia placuit oculis meis.* Iere. 18. n. 4. *Sicut placuerat in oculis eius.* Daniel. 4. num. 24. *Consilium meum placeat tibi.* Quin & ipsum nomen *Iasar*, quod in isto loco subest, Vulgatus ita interpretatur, Deuter. 12. n. 28. *Cum feceris, quod bonum est, & placitum* (Hebraicè *Iasar*) *in conspectu Domini Dei tui.*

51 Rectus itaque dicitur Deus, idest, placidus, mitis, & benignus: qui iustitiæ seueritatē mansuetudine cōdit, & potentiam suam coërcet æquitate. Sapient. 12. n. 18. *Tu autē Dominator virtutis* (Græcè, dominans fortitudini, idest, qui robur tuum ita tenes, vt eo non nisi moderatissimè vtaris) *cū tranquillitate iudicas.* Græcè *en epicheia*, cum moderatione, non summo iure agis.

Qui volet hunc locum vberiùs lo- 52
cupletare, & Scripturæ testimoniis apertè cōuincere, diuinæ Iustitiæ supplicia semper accuratissima lāce examinata exactáque perfectissimè fuisse ad perpendiculum, & libellam, quia nobis cōmentarij cācellis circumscriptis, non vacat tam liberè exspaciari, adeat Viegam Apoc. 6. cōment. 4. sect. 5. Vbi ostēdit stateræ exactissimæ nomine rectè diuinam significari iustitiam: legat etiam Delrium, Castrū, & Maldonatum ad illa verba, Thren. 2. n. 8 *Cogitauit Dominus dissipare murum filiæ Sion, tetendit funiculum suum.* Quæ verba illustrantur aliis quā simillimis. 2. Reg. 8. num. 2. *Mensus est eos funiculo coæquans terræ*, & 4. Reg. 21. n. 13. *Extendam super Ierusalem funiculum.* videat Forerium Isai. 18. n. 2. *Ad gentem expectantem, expectātem, & conculcatam.* Hebraicè. *Linea & linea: vel mensura, & mensura.* Et cap. 34. nu. 11. *Extendetur super eam mensura. vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem.* Adeat etiam Capellam in id Iere. 51. num. 13. *Venit finis tuus pedalis.* (Idest, quasi pedibus emensus) *præcisionis tuæ.* Pererium lib. 6. in Danielem, circa illa verba, c. 5. n. 27. *Appensus es in statera, & inuentus es minus habens.* Pinedam Iob 6. n. 2. *Vtinam appenderentur peccata mea.* Denique Ariam Montanum in id Isai. 28. nu. 17. *Ponam in pondere iudicium, & iustitiam in mensura.*

NVMERVS VI.

Peccauerunt ei, & non filij eius in sordibus.

O N adeò facilis est huius 53
explicatio loci, vt prima fronte apparet. Augustinus certè tomo 4. integram quæstionem quinquagesi

quagesimamquintam in eius explicatione consumpsit. Et, vt fuit acerrimo vir ingenio, sibi minimè satisfecit. Difficultatis præcipua capita tria sūt.

Primum est. Quia hîc, & num. 19. appellantur Israëlitæ filij Dei, & n. 6. & 18. illorum Pater dicitur Deus. Contrarium autem docere videtur Apostolus, dum asserit ad Galat. 4. nu. 24. vetus illud testamentū fuisse duntaxat, *In seruitutem generans.* Idest, seruos, non liberos efficiens: cui consonat illud ad Roman. 8. num. 15. *Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore.* Et vt eximium quoddam, ac singulare Dei beneficium commendant Scripturæ, quòd *misit Deus Filium suum, vt adoptionem filiorum reciperemus.* Ad Galat. 4. num 5. & de ipso Christo testatur Ioan. cap. 1. num. 12. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Quid enim noui suis cultoribus, aut Euangelium, aut ipse Christus attulisset, si tempore etiam Legis, homines filij Dei dicerentur, & essent?

54 Certa tamen fide tenendum est, Israëlitas illos verè fuisse filios Dei; id quod passim prædicant sacræ litteræ. Locum illum Psalm. 81. num. 6. *Ego dixi, Dij estis, & filij excelsi omnes,* contentus in hanc sententiam citasse Christus, Ioan. 10. num. 34. inde etiam colligit, quod maius est, Deos item appellari, ad quos sermo Dei factus est. Vniuersè itaque de illo populo pronunciat ipse Deus, Exod. 4. nu. 22. *Hæc dicit Dominus; filius meus primogenitus Israël; dixi tibi, dimitte filium meum.* Isaiæ 1. num. 2. *Filios enutriui, & exaltaui.* Hinc illa Moysis exhortatio Deuter. 14. num. 1. *Filij estote Domini Dei vestri,* idest, tales vos operibus exhibete, quales esse decet Dei filios, vita, & moribus tantum Patrem exprimentes. Vnicus Sapientiæ liber multa nobis suppeditat testimonia, cap. 12. n. 19. *Bonæ spei fecisti filios tuos,* idest, in mediis tenebris, quibus Ægyptij opprimebantur, filiis tamen tuis tuæ bonitatis lux, atque adeò lætissimus spei radius affulgebat. Et cap. 16. num. 9. *Illos enim locustarum, & muscarum occiderunt morsus, filios autem tuos nec draconeia venenatorum vicerunt dentes.* Et nu. 26. *Vt scirent filij tui, quos dilexisti Domine.* Denique c. 18. nu. 4. *inclusos custodiebant filios tuos.*

Ratio etiam hoc manifestè conuincit; nam si adoptio filiorum Dei, & ius ad paternam hæreditatem, gratia iustificante, & dono charitatis continetur; nemini dubium esse potest, quin priscis illis patribus non quidem legis virtute, sed fide, ac meritis Christi futuri, eadem gratia iustificans donaretur. Vnde ipse Paulus, qui asseruit ad Galat. 4. num. 5. misisse Deum Filium suum, *Vt adoptionem filiorum reciperemus.* & ad Romanos 8. n. 15. *Accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba Pater.* ipse (inquam) Paulus disertis verbis affirmat, agens de Israëlitis, ad Roman. 9. num. 4. *Qui sunt Israëlitæ, quorum adoptio est filiorum.* 55

Pro huius difficultatis explicatione nota, quòd aliud est, esse filium; aliud, habere statum filij. Quæ duo distinxit Apostolus ad Galat. 4. nu. 1. *Quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, cùm sit Dominus omnium, sed sub tutoribus, & actoribus est vsque ad præfinitum tempus à Patre.* Itaque infantes, & pueri filij sunt, statum tamen filiorum nondum habent: hic autem status in eo consistit, quòd sui iuris sint, liberéque viuant, & possint arbitratu suo bona dispensare; quod, nisi legitima ætate, filiis non contingit. 56

Iusti itaque Israëlitæ, etsi verè essent filij, tamen statum filiorum non habebant; erant enim paruuli, & sub lege

lege timoris, tanquam sub pædagogo, & actore, *Sub elementis mundi seruientes.* ad Galat.4. nu.3. Vnde quantùm ad statum, formámque videndi, erant serui, quamuis essent conditione filij At per Euangelium, gratiámque Christi, abrogata est lex, ceremonialia illa elementa prorsus antiquata, pædagogus procul amandatus; peruenit iam ad legitimam ętatem filius, libertate donatus est.ad Galat.4.n 31. *Itaque non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberauit.* Et per hæc facile cuiuis erit; argumentis initio propositis respondere. Ita expediunt hanc difficultatem Toletus. Ioan.1. annotatio.35. ad Rom.9. annotatio.6.Barradas To.1.lib.1. cap.7. Pradus Ezec. 16.vers.21.

57 Alterum difficultatis caput est, incredibilis versionum varietas,& ipsarum dictionum (quod fatetur etiam Vatablus,) ordo perplexus, implicatus, & inuersus.Quod ad Hebraizantes attinet, quot capita, tot sunt sententiæ: & ego nolim illis recitandis, captare opinionem diligentiæ cum detrimento perspicuitatis, tædióque lectoris. LXX. ita locum explicarunt; *Peccauerunt non ei filij vituperabiles.* Quæ lectio valdè torsit ingenium Augustini in illa quæstione 55. Quid enim inculcatum magis in Scriptura, quàm eum, qui peccatum committit, peccare contra Deum? imò quamuis Dauid Vriæ torū violasset,ipsúmque interemisset, & populum suo exemplo ad peccandum prouocasset, aiebat nihilominus Psal.50.vers.5. *Tibi soli peccaui*. & in Hebræo repetitur pronomen *Tibi. Tibi, soli tibi peccaui.* Quòd si Israelitarum peccatum idololatria fuit, vt certè fuit, quo vllo scelere diuinus honor abiectiùs, fœdiùsve polluitur? & tamen dicunt LXX. *peccauerunt non ei.*

Germanam intelligentiam esse arbitror, nihil illos suo scelere Deo officere potuisse: se ipsos corrupisse potiùs (vt vertunt Symmachus, Aquila, atque Pagninus,) & si idola coluerint, & lapides, atque stipites diuino Numini prætulerint, atque ea re illius se luminibus obstruere cogitauerint: splendorem tamen celsissimæ illius maiestatis, non obscurarunt, quin sordes, labes, & corruptelæ in ipsos fœdissimè reciderunt: vt sit illud Iob 35.n 6. *Si peccaueris, quid ei nocebis? & si multiplicatæ fuerint iniquitates tuæ, quid facies contra eum?* in quem locum lege eruditam Pinedæ digressionem, an Deo hominum peccata noceant.

Quod spectat ad editionem vulgatam, cēseo nostrum interpretem, omniū optimè Hebraica reddidisse; verbum enim *Sihet*, etiam LXX. Græcè *Emartesan* transtulerunt. Et,vt obseruauit Agellius, ex Scripturæ vsu, aptissimè hoc verbo idololatriæ flagitium significatur.Post vituli adorationem dicitur Exod.32.n.7. *Peccauit populus tuus.* Totidémque verbis Hebraicis idem repetitur Deut.9. n.12. vtrobiq; Hebraizantes, *Corrupit populus tuus.* Quātò sapientiùs LXX. *Iniquè egit populus tuus?* Itaq; in hoc loco *Peccauerunt* idē est, ac idola coluerūt, quod eodē originali verbo *Sihet* prædixerat Moyses Deut.31. n 29. *Noui, quod post mortem meam iniquè agetis.* 58

Tertium difficultatis caput affert nomen illud, *In fordibus*: Hebraicè. *Mum.* eam vocem LXX. affini alia Græca, *Momos*, quam ex Hebraica fluxisse, plerique sibi persuadent, Vulgatus verò *Maculam*, cōstantissimè reddiderunt; & nusquam aliàs Latinus interpres, præterquā in hoc loco vocabulo *Sordium* explicauit. Et quidem accuratè expendēti ea loca, in quibus hæc vox occurrit, liquidò constabit, nihil aliud per Hebraicam, Græcámque, & Latinam illi respondentem, 59

quàm defectum, vitiúmque corporis denotari. Leuit.21.n.17. *Homo, qui habuerit maculam, non offeret panes Deo suo.* Quid autem *Maculam* dicat, statim explicat, n.18. *Si cæcus fuerit, si claudus, &c.* Quod hic exigit in Sacerdote, paulò post requirit in victima, cap.22. num.20. *Si maculam habuerit, non offeretis*, num. 22. *Si cæcum fuerit, si fractum, &c.* Et Deuteron. 15. num 21. & c.18. num.1. & Num.19.num.2.

Vnde in sacro sermone, maculam alicui inferre, idem est, ac illum parte aliqua corporis mutilare. Leuit. 24. n.19. *Qui irrogauerit maculam cuilibet ciuium suorum, sicut fecit, sic fiet ei: fracturam pro fractura, oculum pro oculo, dentem pro dente restituet: qualem inflixerit maculam, talem sustinere cogetur.*

60 Hinc etiam corpus venustũ, & omnibus partibus, ac numeris expletum, dicitur esse sine macula, vt deformosissimo Absalon.2.Reg.14.n.25. *Decorus nimis, à vestigio pedis vsque ad verticẽ non erat in eo vlla macula.* Et de pulcherrima spósa, Cãtic.4.n 7. *Tota pulchra es amica mea, & macula no est in te.*

61 Si ergo macula ex frequenti Scripturæ vsu, significat vitium, ac defectum corporis, quid sibi vult Hebraicus textus *Mumam*, Latinè efferas, verbum è verbo, *Macula eorum?* Aut quid secutus est Vulgatus, qui hic dũtaxat pro macula sordes vsurpauit? Minimè dubius assero, Vulgatum prudentissimè, & rei, de qua agebatur, congruentissimè, vim Hebraicæ vocis expressisse Nam vel testibus ipsis Hebraizantibus, signate Forstero, atque Mercero, *Mum* generatim significat, quidquid in corpore, siue in actione vitæ, oculos offendit, & in reprehensionem, atque vituperationem incur-
62 rit. Vox etiam Græca *Momos* ad Hebraicæ similitudinẽ efficta, & à LXX, frequentata, vituperatio est, nota, & reprehensio. Vnde fictitius Deus ille conuicij, omnia carpens, atque vellicans, Momus nominantur: & *Amomi* dicuntur irreprehensibiles, & inculpati, quos interpres Latinus *Immaculatos* vocat, ad Ephes.1.num.4. ad Colos.1. num.22. ad Hebræ.9. num.14. & hic reddiderunt LXX. *Filij vituperabiles* Græcè *Mometa.*

Alicubi etiam vox Hebraica, Græcaque, ac Latina eidem correspondẽtes, generalem hanc significationem retinent, neque ad corporis vitiũ restringuntur. Prouerb.9 n.7. *Qui arguit impium, sibi maculam generat*, idest, labem, & ignominiam sibi inurit. Et ab Apostolo Petro Hæretici turpissimi, & spurcissimi hoc probroso nomine designantur. 2. Petri. 2. n.13. *Coinquinationes, maculæ.* Græcè *Momi*, vbi Lorinus, *Est inquit, Momos probrum, dedecus, infamia, ignominia.*

Quod autem probrum, quæ labes, quæ sordes cum idololatriæ flagitio cõferri queant? Quod vnquam scelus in maiorem reprehensionem incurrat? propriè itaque idololatria in sacro sermone *Immunditia* nominatur, & illa præcipuè detestanda immunditia mulieris menstruatæ, cuius spurcitia, & sanies ad oram vsque vestis turpiter defluat, fœdeque redundet. Threnor.1.num.9. *Sordes eius in pedibus eius.* Ezechiel. 24. num. 13. *Immunditia tua execrabilis.* Lege Riberam Oseæ.5. versu. 11. num. 32. *Cæpit abire post sordes.*

Sed illud est obseruatione dignis- 63
simum, vsque eò Vulgatum hoc vocabulo *Sordes*, tanquam maximè proprio ad Idololatriæ turpitudinem exprimendam, delectari, vt eo etiam tum vtatur, cùm nihil subest in Hebraico textu, quod illi correspondeat; itaque sancti Spiritus afflatu sæpè addit interpres de suo vocem hãc idololatriæ significantissimã, Exod.32.n.25. *Propter ignominiam sordis*, idest, eò quòd se idoli

idoli cultu fœdè maculassent. Deuter. 29. n. 17. *Vidistis abominationes, & sordes*, id est, idola eorum, lignum, & lapidem. 3. Reg. 15. num. 12. *Purgauitque vniuersas sordes idolorum.* Consule vbique codices Hebraicos, nihil deprehendes, quod huic voci, *Sordes*, correspondeat; sed est locus maximè insignis in huius rei confirmationem Deut. 7. n 26. *Nec inferes quippiam ex idolo in domum tuam, ne fias anathema, sicut & illud est. Quasi spurcitiam detestaberis, & velut inquinamentum, ac sordes abominationi habebis.* Vbi nihil etiam respondet Hebraicè vocabulo *Sordes*, expositque Vulgatus causam, cur illud tantopere frequentaret.

Iam perspicua est huius versiculi sententia; illi, quos Deus tanto honore dignatus est, vt eius filij dicerentur, & essent; in tantum, ac tam beneficum parentem ingrati, ac rebelles, peccauerunt: & per idololatriæ sordes, & immunditiam, à filiorum dignitate in vilissima Dæmonis mancipia turpiter degenerarunt.

Generatio praua, atque peruersa.

64 Generatio idiomate Hebraico genus hominum appellatur, infrà num. 20. *Generatio enim peruersa est.* Matth. 12. n. 39. *Generatio mala, & adultera.* Luc. 9. num. 4. *O generatio infidelis, & peruersa.* Marci 8. num. 38. *In generatione ista adultera, & peccatrice.*

Ingenium ergo, ac mores illius gentis, naturalémque, & quasi hæreditariam peruersitatem, acerbè insectatur Moyses, *Praua* erat illa natio, id est, non simplex, non sincera, sed subdola, versuta, atque fucata; aliud speciem præferens, aliud tegens in corde. Hoc sonat *Prauum* in Scriptura. Erat item *Peruersa.* Regia, *Contorta.* Caietanus, *Obliqua.* Oleaster, *Tortuosa.* Omnia eòdem tendunt; prona, atque procliuis, vt à veri Dei cultu declinaret, & ad falsa idola deuiis, contortis, ac peruersis itineribus, præcipitíque impetu delaberetur.

NVMERVS VI.

Haccine reddis Domino, popule stulte, & insipiens?

ONVERTIT iam ad populum orationem, & peracerbo doloris sensu stimulatus, ardentissimè in eorum ingratitudinem inuehitur. Cuius enim non dicam stultitiæ, aut insipientiæ, (nam pro rei indignitate leuissimis Moyses vtitur verbis) sed stoliditatis est, indulgentissimi parentis eximia beneficia illatis grauissimis iniuriis rependere? Enumerat Seneca lib. 3. de beneficiis cap. 1. multa ingratorum genera [Ingratus est, qui beneficium accepisse se negat, quod accepit: ingratus est, qui dissimulat: ingratus, qui non reddit; ingratissimus omnium, qui oblitus est.] Ita ne verò? An non ille maximè ingratus, & ingratior ingratissimo, qui sūmis beneficiis grauissimas refert iniurias? Non subiit huius Philosophi animum, tam detestabilem ingratitudinē in humanū pectus cadere posse; ac proinde cū adeò minutè partiretur ingratorum genera, huius ne meminit quidē: manus enim arctissimè constringunt beneficia, neque omnino sinunt iniuriā afferre illi, qui de te bene meritus sit. 66 An non impotentiam ortam ex beneficiis causabatur castissimus ille adolescens, Genes. 39. n. 9. *Quomodo ergo possum hoc malū facere?* Ita se res habet, nō fert animus, eum vel leuiter offendere, qui in te beneficia contulit. Sed quid mirum, humana corda vsque eò beneficiis emolliri, cùm beneficia

dominentur etiam in ferinis? Mitto Canes, Leones, Tigrides, cæteráſque feras animantes, beneficiorum catenis acerrimè deuinctas, cicuratas, & penè mancipij iure nexas. Plena eſt antiquitas, plenæ hiſtoriæ. Vnū dumtaxat, illúdque præclariſſimum gratitudinis exemplum memorabo. Aſpis illa ſurda obturans aures ſuas, quæ *Non exaudiet vocem incantantium, & venefici incantantis ſapienter*. Pſalm. 51. num. 5. aures tamen præbet contentis beneficiorum vocibus, & his captionibus, ac veneficiis flecti ſe, & incantari ſinit. Plinius lib. 10. cap. 74. refert aſpidem, cùm ad menſam cuiuſdam aleretur, enixam catulos, & ab vno filium hoſpitis interemptū; illam reuerſam ad conſuetudinem cibi, intellexiſſe culpam, & necem intuliſſe catulo, ſéque ipſam quamuis inſontem beneficæ domus exilio mulctaſſe. Qui plura volet de vi beneficiorum ad flectendos vel hoſtiles animos, legat Giſlerium, Cantic. 1. verſu. 5. n. 9. vbi circa illa verba, *Amore langueo*, ponderat verſionem L X X. *Vulnerata ſum charitate*. Et cap. 8. verſ. 6. n. 34. *Alæ eius, alæ ignis*. Adeat etiam Viegam Apocal. 1. commentar. 2. ſect. 7. vbi confert in hanc ſententiam duo illa loca, Oſeæ 11. num. 3. *In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis*. & 2 Reg. 7. n. 19. *Iſta eſt enim lex Adam, Domine Deus*. Quia nimirum beneficentia, tanquam potentiſſimo ſeueræ legis imperio, homines fortiter, ſed ſuauiter tamen obligantur.

Num quid non ipſe eſt pater tuus?

67 DVlciſſimum eſt Patris nomen, potentiſſimúmq; ad continendum in officio filium. Monſtri, ac portenti ſimile eſt, filium patris honorem violare. Iam verò quis pater conferendus eſt cum Deo? Qui, vt omittam adoptionem illam, de qua num. 5. vel ſolo titulo creationis pater noſter eſt, vſque eo, vt præ illo, mortales parentes patres dici, nec mereantur, nec debeant, Iſai. 63. num. 16. *Tu enim Pater noſter, & Abraham neſciuit nos*. Matth. 23. n. 9. *Patrem nolite vocare vobis ſuper terram; vnus eſt enim Pater veſter, qui in cœlis eſt*. Id quod vel ipſi Gentiles agnouerunt, qui, vt prodit Clemens Alex. lib. 5. Strom. Deum non ſimpliciter patrem, ſed voce compoſita *Metropatora*, quaſi patrem matrem, vel, vt exponit Auguſtinus lib. 7. de Ciuit. c. 9: Progenitorem, genetricémque ſimûl, vocauerunt. Et tamē hunc indulgentiſſimum parentem iſti filij ſpurij ſuis flagitiis offenderunt. Conqueritur ipſe, Malach. 1. num. 6. *Filius honorat patrem; ſi ergo Pater ego ſum, vbi eſt honor meus?*

Et quia validiſſimus ſtimulus eſt 68
ad concipiendū dolorem de peccatis admiſſis, ſi cogitemus, nos amantiſſimum Patrem offendiſſe, & viciſſim mirè valet ad paternū pectus leniendum, ſi nomen dulciſſimum Patris vſurpemus: tam eximia eſt huius ſuauiſſimi Patris indulgentia, vt etiam tum, cùm ob peccata noſtra infenſus, & iratus filiis eſt, orationem tamen ipſe nobis componat, qua eum placemus, Hierem. 3. num. 4. *Ergo ſaltem amodo voca me, Pater meus*. Hac eum leniuit oratione prodigus ille filius, Luc. 15. num. 21. *Pater peccaui in cœlum, & coram te; iam non ſum dignus vocari filius tuus*. Hac illi apud Iſai. cap. 64. n. 8. *Et nunc Domine, Pater noſter es tu, nos verò lutum*. Sed non omittam antea Bernardi verba ſer 10. in Cant. (Quanam fronte attollo iam oculos ad vultum Patris tam boni, tam malus filius? Pudet indigna geſſiſſe genere meo: pudet tāto Patre vixiſſe degenerē: quid? Caduca, vana, & planè nulla, & quorū finis mors eſt infœlix, & infamus

inſanus præferre non erubui æterni Patris amori,& honori.]

Qui poſſedit te, & fecit, & creauit te?

VIdentur hæc verba ordine præpoſtero collocata: an non prius eſt, creari, fieríque rem, quàm poſſideri? Sed vt germanam horum verborum intelligentiã aperiamus, ſciendum eſt, Hebraicè ſubeſſe primo loco verbum *Canà*, quod, vt alias ſignificationes omittam, duas tamen habet præcipuas,& contextui huius loci apprimè congruentes.

69 Prima eſt, generare, ſeu procreare. Ex qua ſignificatione facilè ſoluitur Quæſtio illa celebris, & priſcis illis Eccleſiæ ſæculis acerrima conflictatione agitata, quæ ex loco Prouerbiorum 8. num.22. inter hæreticos Arianos,& Catholicos exorta eſt. Æterna enim ſapiẽtia de ſe prædicat; *Dominus poſſedit me in initio viarum ſuarum*, &c. vbi LXX. tranſtulerunt, *Dominus creauit me initium viarum ſuarum.* Quam verſionem Ariani pro ſuo dogmate iactabant,& hinc vel maximè creaturam eſſe Filium adſtruebant. Omnis verò illa cõtrouerſiã terminatur, perſpecta notione huius verbi, quæ præter iſtum locum, conſtat etiam Gen.4. num.1. cùm enim Eua concepiſſet, peperiſsétque Cain: gratulabunda prorupit in eam vocem, *poſſedi hominem per Deum*, ideſt, diuino munere, ac beneficio ſobolem procreaui. Creandi porrò verbum ſæpe ſignificat gignere, vt apud nobilem Poëtam:

Natis Venus alma creandis ſeruiat.

70 Neque verò ſemper adeò preſsè ſumitur in ſacra Scriptura huius verbi ſignificatio, vt ſtricta generatio intelligenda ſit. Deo enim etiam attribuitur reſpectu creaturarum. Gen.14. n.22. *Deum excelſum poſſeſſorem cæli, & terræ.* Hebraicè ſubeſt idem participium *Conè*, quod eſt in iſto Deuteronomij loco: & illud ipſum participium paulò antè Geneſ. 14. num.19. illuſtrauerat Vulgatus, *qui creauit cælum, & terram.* Itaque idem Vulgatus vertere hîc etiam commodè potuiſſet, *qui creauit te.*

Hinc explicatur illud Pſalm. 138. nu.13. *quia tu poſſediſti renes meos.* Probat ibi Regius Vates, nihil, quãuis occultum, & in tenebris abſconditum, latêre poſſe Deũ; quia tu, inquit, etiam intima mea, & abſtruſis receſſibus abdita, formaſti: nihil igitur mirum, ſi omnia nuda ſint,& aperta oculis tuis. Eadem ineſt rationi vis, Pſal.32.n.15. *Qui finxit ſigillatim corda eorum, qui intelligit omnia opera eorum.*

Si ergo Moyſes Deum appella- 71
uerat Patrem, & Deus Pater noſter eſt iure creationis, vt conſtat, cùm aliàs ſæpe, tum in illo Iſaiæ 64 num.8. *Pater noſter es tu, nos verò lutum, & fictor noſter tu, & opera manuum tuarum omnes nos.* Quin & ea de cauſa *Pater pluuiæ* nominatur Iob 38 num.28. quid aptius ad illa verba, *nunquid non ipſe eſt pater tuus?* attexêre potuiſſet, quàm quod ſubiunxit, *qui poſſedit te*, hoc eſt, qui genuit, qui procreauit, qui formauit te?

Altera ſignificatio verbi *Canà*, fre- 72
quentior eſt in ſacra Scriptura,& mea quidem ſententia, præſenti loco accommodatior: ſignificat enim *emere*, ſeu *redimere*, vt perſpicuè conſtat Geneſ.25. num.10. cap.33. n.19. cap.47. n.19. Exod.21.n.2. Leuit.22.num.11. & cap.25.num.14.& alibi ſæpè. Tantùm expendam vnum, vel alterum teſtimonium, vbi hoc verbum in hac ſignificatione vſurpatum, LXX. vt in hoc loco, Græcè *ctaome*, & Vulgatus *poſſidendi* verbo tranſtulerunt. Prouerb.4.numer.5. *poſſide ſapientiam, poſſide prudentiam.* Quod autem hor-

terit Salomon ad sapiẽtiam coëmendam, vel omnium facultatum, voluptatúmve dispendio, perspicuum est, ex num. 7. *in omni possessione tua acquire prudentiam.* Vbi subest idem verbum; illúdque Prouerb. 17. num. 16. clariùs extulit Vulgatus: *quid prodest stulto habere diuitias, cùm sapientiam emere non possit?* Vbi vertere potuisset interpres, *possidere*, vt mox vertit, c. 18. num. 15. *cor prudens possidebit scientiam*, idest, *emet*: docet enim vbique comparandam esse sapientiam, vel impensa rerum omnium, quæ nobis cordi sunt, quæque sapientiæ studio impedimento esse solent; quamuis enim magno sapientia tibi constet, paruo semper emes.

73 Enim verò solet sacra Scriptura commemorare frequenter ingens illud beneficium à Deo collatum in Israëlitas, cùm illos ex misera seruitute Ægyptiaca redemit. Longissimum esset, omnia testimonia recensere; attingam selectiora. Deuteron. 4. num. 20. *Vos autem tulit Dominus, & eduxit de fornace ferrea Ægypti.* 3. Reg. num. 51. *quos eduxisti de terra Ægypti, de medio fornacis ferreæ.* Ierem. 11. num. 4. *Eduxi eos de terra Ægypti, de fornace ferrea.* Vocatur autem fornax ferrea illa ærumnosissima seruitus, siue ea metaphora, qua vehemens tribulatio dicitur fornax (Isai. 48. n. 10. *ecce excoxi te*, &c. ibi enim *pro camino*, subest Hebraicè *Fornax.*) Ferrea verò dicitur, quia fornax ad emolliendum ferrum vastioribus flammis exæstuat: siue quia solent serui in fornacibus ferreis durissimam seruire seruitutem; siue denique quia in lateritiis illis fornacibus, Israëlitæ decoqui pariter cum lateribus, quos coquebant, videbantur.

74 Sine hac metaphora idem beneficium exaggerat Scriptura, Exod. 6. num. 16. *Ego Dominus qui educam vos de ergastulo Ægyptiorum, & eruam de seruitute, & redimam in brachio excelso.* Deuter 7. num. 8. *Eduxit vos in manu forti, & redemit de domo seruitutis.* Vide etiam Deuteronom. 9. num. 26. & cap. 13 num. 5. & cap. 21. num. 8. & 2. Esdræ 1. num. 10. Psalm. 76. num. 16. & Psalm 77. num. 42.

Denique quia, vt eruditè probat Pineda præfatione in Iob cap. 7. nu. 3. vsque eò Deus diligit iustos, vt cùm illi affliguntur, ipse etiam quodammodò affligi videatur; non solùm dicitur redemisse Israëlitas ex tenebricoso illo Ægyptiorum ergastulo, sed, & se ipsum inde etiam extraxisse, perinde quasi benignissimus Deus eadem cum suo populo seruitute premeretur. 2. Reg. 7. numer. 23. *Quem redemisti tibi ex Ægypto, gentem, & Deum eius.* 75

Hoc ergo beneficium toties memoriæ, gratitudinísque causa in Scriptura prædicatum, commemorat hîc Moyses; itaque sic explico verbum illud, *Qui possedit te.* Qui te durissima oppressum Ægyptiorum seruitute, patratis admirandis prodigiis, tanquam numerato pretio, ab iniusti possessoris Tyrannide gloriosè redemit, & in libertatem vindicauit: vt non solùm creationis titulo, sed iure etiam redemptionis, Deus *Pater tuus*, & esse, & prædicari debeat. Regia congruenter huic explicationi vertit, *Acquisitor tui.* Oleaster, *Qui te emit redimendo.* Tigurina. *Qui te comparauit.* Explicat Vatablus. *Qui te ex Ægyptiaca seruitute in libertatem asseruit.* 76

Sed videor mihi posse hanc intelligentiam manifestis Scripturæ testimoniis comprobare. Postquàm Israëlitæ ex illa Ægyptiaca seruitute liberati vlteriorem maris rubri partem tenuerunt, hostésque in sequentes, aquarum inundatione demersos, oculis vsurparunt, incredibili gaudio delibuti, 77

libuti, vnà cum Moyse Epinicion modulatè decantarunt. Exod. 15. cuius Cantici versus 16. egregiè fauet huic expositioni, *Donec pertranseat populus tuus iste, quem possedisti.* Tigurina, *Quem acquisiuisti.* Chaldæus, *Redemisti.* Agellius, *Quem, tanquam argento dato, coemisti*, idest, quem nobilissimis editis prodigiis, ex durissima seruitute vindicasti: quod iam ante in eodem Cantico celebrauerant, num. 13. *Dux fuisti in misericordia tua populo, quem redemisti.*

78 Sed est luculentum pro hac explicatione testimonium, Psal. 73. num. 2. *Memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio.* Imitatur Dauid Moysen, qui commemorato huius redemptionis beneficio, Deum sępe placare studuit, Deuter. 9. num. 26. *Domine Deus, ne disperdas populum tuum, & hæreditatem tuam, quam redemisti.* Et Deuteronom. 21. numer. 8. *Propitius esto populo tuo Israël, quem redemisti.* Exod. 32. num. 11. *Cur Domine irascitur furor tuus contra populum tuum, quem eduxisti de terra Ægypti?* Sic etiam orauit Esdras, vt Deum ad misericordiam flecteret. libr. 2. cap. 1. num. 10. Et Mardochæus Esther. 13. nu. 16. *Ne despicias partem tuam, quam redemisti tibi de Ægypto.* Eadem est sententia huius Psalmi. Refrica, inquit, quæso, memoriam prisci illius temporis, cùm cōgregationem tuam, quæ in Ægypto serua tenebatur, tibi asseruisti. Et, vt nemini dubium esset, quin ita locus germanè exponeretur, subiungit continuò Propheta Regius, *Redemisti virgam hæreditatis tuæ.* Quasi dicat, non est ea redemptio facta ab illo, qui nullum in re vindicanda haberet ius, sed ab eo potiùs, ad quem hæreditario iure pertineret imperium, ab Ægyptiis per iniuriam vsurpatum.

79 Iam ad secundum verbum accedamus, *Qui fecit te.* Interpretes illi, qui iuxta primam significationem verbi *Cana*, illud, *qui possedit te*, explicare volent, *Qui genuit, qui formauit te*, quæ est probabilissima explicatio, per facilè dicent, tunc *factum* à Deo fuisse populum istum, quando ex tam paruis initiis, breui interuallo fuit numerosissima sobole propagatus. Sic Ezechiel. 16. vbi initia, progressus, & incrementa eiusdem populi referuntur, dicitur, numer. 7. *Multiplicatam quasi germen agri dedi te: & multiplicata es, & grandis effecta.* Vbi Hebraicè ad verbum, *Decem millia sicut germen agri dedi te.* Hoc est, incredibiliter, & in immensum te multiplicaui. Lege doctam Pererij disputationem circa illa verba. Exod. 1. num. 7. *Filij Israël creuerunt, & quasi germinantes multiplicati sunt, ac roborati nimis impleuerunt terram.*

Nobis autem alia quærenda interpretatio est, vt rectus verborum ordo, & structura teneatur. Nam antequàm ille populus ex Ægypti seruitute assereretur, iam erat incredibiliter auctus. Agellij sententiam valde probo, tunc Deum *fecisse* populum illum, cùm Israëlitas ex Ægypto egressos, rudes, & impolitos, subigendo luto, coquendísque lateribus assuetos, data sanctissima lege, promulgatis præceptis, & cæremoniis quodam modo formauit, & ad cœlestem quandam disciplinam effinxit. 80

Superest tertium verbum, *Et creauit te.* In quo exponendo conueniunt in primis omnes interpretes, propriam significationem esse, *Firmare, præparare, stabilire*; est enim radix *Cun* in quadrata coniugatione *Poël.* Quæ, vt aduertit Forsterus, semper importat stabilitatem, & firmitudinem 1. Reg. 20. num. 31. *Non stabilieris tu, neque Regnum tuum.* 2. Reg. 7. num. 12. *Et firmabo Regnum eius.* 3. Reg. 2. num. 12. 81

Firmatum

Firmatum est Regnum eius nimis. Ps.9. num.8. *Parauit in iudicio Threnũ suum.* Psalm.64 num.7. *Præparans montes in virtute tua.* Psalm 88.num.4. *Vsque in æternum præparabo semen tuum.* Ps.102. num.19. *Dominus in cœlo parauit sedem suam.* Potuisset itaque Vulgatus vertere in isto loco pro *creauit te*, parauit, firmauit, stabiliuit, præparauit, te: sensus igitur est Deum stabiliisse suum populum, cùm deuictis hostibus, ac terra promissionis omnino subacta, eum ibi tanquam in fixa, & stabili sede collocauit. Hãc esse Moysis mentem, constabit prolato expresso altero eiusdem testimonio, vbi etiam subest idem verbum *Cun.* Exod. 15. num.17. *Introduces eos, & plantabis in monte hæreditatis tuæ, firmissimo habitaculo tuo, quod operatus es Domine; Sanctuarium tuum Domine, quod firmauerunt manus tuæ.*

NVMERVS VII.

Memento dierum antiquorum, cogita generationes singulas: interroga patrem tuum, & annunciabit tibi; maiores tuos, & dicent tibi.

82 PROBAT Moyses, non esse recentem hanc erga populum illum, Dei prouidentiam, sed inde vsque ab orbe condito, manifestis proditam, ac testatam fuisse documentis. Deum iam tum indulgentissimi parentis officio functum, nihil omnino, quod amantissimum patrem erga liberos deceat, prætermisisse. Recolant proinde, quo ad longissimè recensere possint, priscorum sæculorum memoriam, aut certè seniorum, qui adhuc superstites erant, commemoratione discant; nam & ipsis senioribus hoc præcepit Deus, Psal.77. n.5. *Quanta mandauit patribus nostris, nota facere ea filijs suis, vt cognoscat generatio altera; filij, qui nascentur, & exurgent.*

Subest in Hebraico textu celebris 83
illa vox, *Holam*, & apud LXX. illi correspondens *Æon.* Et licèt vtraque significet æternitatem, nullis terminis circumscriptam; sæpe tamen ex adiunctis restringitur ad longissimam ætatem, & variè illustratur ab interprete. Editio Vaticana LXX. ita habet in præsenti. *Mementote dierum seculi*; quæ versio non abhorret etiam à Vulgato. Malach.3. numer.4. *Sicut dies sæculi*: sæculum autem vsurpat pro mundi nascentis exordio. Vt Genes. 6. num.4. *Isti sunt potentes à sæculo*, & Ierem.2.num.20. *A sæculo confregisti iugum.* Eadem item est significatio Græcæ vocis *Æon.* Lucæ 1. num.70. & Ioan.9. num.32. *A sæculo non est auditum.* Sed frequenter appellat Vulgatus priscam illam ætatem, vt in hoc loco, *dies antiquos.* Amos 9. numer.11. *Readificabo illud, sicut in diebus antiquis.* Psal.76.num.6. *Cogitaui dies antiquos, & annos æternos in mente habui.*

Atque hæc dicta satis, supérque 84
sint ad præsentem locum illustrandum. Qui prætereà, pro arcani sermonis intelligentia, varios vsus vocis *Holam* nosse desiderat, consulat Oleastrum in cap.3.& 6. Genes. Massium Iosuë 4. num.7. & cap.8. nu.28. Forerium Isaiæ 24.num.4. Gueuaram Habac.3. num.60. Istellam, Genes.3. num.67. Maldonatum, Ioan.13.n.16. Delrium Threnorum 5.versu 19. Riberam Micheæ 5.num.45. & Pererium tomo 3.in Genes. capit.13. num.55.

NVME

NVMERVS VIII.

Quando diuidebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israël.

85 HIc locus, siquis alius huius Cantici, perobscurus est, longèque difficillimus. Quid enim egregij beneficij continet erga Israëlitas, iam inde à priscis illis temporibus, cùm ex posteris Noë per vniuersum terrarum orbem diuisæ sunt, ac proseminatæ familiæ, Genes. 10. num. 31. siue cùm posteà confusione linguarum, separatæ sunt, atque dispersæ, Genes. 11. n. 9. iam tum Deum tam variis populis, atque gentibus præscriptos terrarum terminos, ac fines designasse, eos tamen numero filiorum Israël, æquatos, atque demensos? Quid hæc tam accurata demensio Israëlitarum intereat? Auget difficultatem loci, versio mirabilis LXX. quæ ita habet, *Quando diuidebat Altissimus gentes, quando disseminauit filios Adam, constituit terminos gentium secundùm numerum Angelorum Dei.*

86 Et quanuis Eugubinus confidenter pronuntiet, non esse dubium, quin hic locus sit apud LXX. deprauatus, atque mendosus; sed audax Eugubini asseueratio, (vt leuissimè dicam,) temeraria est. Quippe quæ aduersatur venerandæ Patrum, ac sæculorũ omnium vetustati. Agnoscunt enim, & interpretantur hanc lectionem LXX. magnus ille Dionysius lib. de cæl. hier. cap. 9. Athanas. in lib. quæstionum ad Antioch. q. 2. Basilius lib. 3. contra Eunomi. Ruffinus in expositione Symboli, quæ extat inter opera Cypriani. Gregorius Papa homil. 34. in Euangelia, Tertullian. vel potiùs Nouatianus in lib. de Trinitate, cap. 25. Hieronymus, in cap. 7. Danielis, & in cap. 28. Ezechiel. & lib. 2. in Michæam. Clemens Romanus, lib. 2. recogni. & Clemens alter Alexand. lib. 6. Strom. Chrysost. homil. 61. in Matthæ. Theodoretus oratione 10. in Danielem, Origenes homil. 28. in Numeros. Nazianzen. oratione. 2. de Theologia. Epiphanius hæresi 51. Anastasius Nicenus. quæst. 60. in Scripturas. Anselmus lib. 1. cur Deus homo, cap. 18. Euthimius in commentario huius Cantici.

Est igitur prima intelligentia huius loci, quam his verbis exponit Gregorius in illa homil. 34. [Quia superna illa ciuitas ex Angelis, & hominibus constat; tanta illuc ascensura creditur multitudo hominum, quantos illic contigit electos Angelos remansisse: sicut scriptum est, statuit terminos gentium secundùm numerum Angelorum Dei.] Recitat hanc explicationem Athanasius in illa, q. 2. & probabilem existimat Anselmus lib. 1. cur Deus homo, cap. 18. eamdémque tuentur Strabus, & Lyranus. 87

Sed hæc expositio longè petita est, & ad id, quod Moyses agebat, minimè consentanea; deserit etiam Editionem vulgatam, cuius summa ducenda ratio est; neque versionẽ LXX. cum illa componit. Prætereà non ait Moyses: Cõstituit numerũ hominum iuxta numerum Angelorum; *sed constituit terminos, aut fines gentium, secundum numerum Angelorum*; itaque non singulis Angelis homines singulos, sed singulos populos singulis Angelis adæquat. Vnde frequenter Patres colligunt ex isto loco, Deum Prouinciis singulis singulos Angelos præfecisse. Denique fundamentum illud, quo tota hæc innititur explicatio, infir-

D   missimum

missimum est. Verùm enim par futurus sit hominum saluandorum, & Angelorum numerus, prorsus est incertum: & (vt sapienter dixit Isidorus lib. 1, de sum. bono cap. 10. *soli Deo cognitum*. Lege Anselmum loco citato, & Martinengum tom. 1. glossæ magnæ in Genes. tit. de bello Angelico, pag. 429. & Gabrielem Vasquez tom. 2. in primam Partem, disputatione 180. cap. 3.

88 Secunda explicatio Hebræorum propria est, atque adeò pro illorum ingenio, humi repens; illud in primis pro certo habet, familias illas ex Noëtica posteritate oriundas, quæ inter se varietate linguarum dissociatæ, diuersa adierunt ad habitandum terrarum loca, septuagenerarium numerum attigisse. Idque ex 10. capite Genesis manifestè concludi. Iam verò filios Israël, qui cum ipso Parente in Ægyptum descenderunt, totidem omnino fuisse, non vno in loco commemorat sacra Scriptura. Genes. 46. num. 27. *Omnes animæ domus Iacob, quæ ingressæ sunt in Ægyptum, fuere septuaginta*. Exod. 1. n. 5. *Erant igitur omnes animæ eorum, qui egressi sunt de femore Iacob, septuaginta*. Deuter. 10. n. 22. *In septuaginta animabus descenderunt Patres tui in Ægyptum*. Quòd si septuaginta fuere populi à Deo per vniuersa terrarum loca distributi, & filij Israël totidem extiterunt, quid aptius, quidue clarius afferri potest, vt hæc verba intelligantur; *constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israël*?

89 Miror, hoc inuentum (ne dicam figmentum) quibusdam etiam è nostris placuisse; vt Titelmano in commentario huius Cantici, & Barradio, tom. 1. lib. 2. cap. 10. cùm tota hæc explicatio non se, vel transuersum digitum à cortice litteræ extollat. Mitto dicere, quàm leui illa sententia de septuaginta populis, ac linguis fulciatur fundamento; quia exactè id demonstrat Pererius tom. 2. in Genes. lib. 16. disput. 10 n. 148. mitto, filios Israël, qui ingressi sunt in Ægyptum vnà cum Iacob, à Beato Stephano Actuum 7. num. 14. septuaginta quinque numerari: neque verò vacat, in transcursu hunc nodum difficillimum expedire, támque miram conciliare varietatem; consulatur Lorinus in eum locum, & Delrius in suo Pharo cap. 46. vers. 27. Quod ad præsens Moysis institutum attinet, quid singularis beneficij, paternæque erga populum illum prouidentiæ continet, tot gentes, ac nationes Deum iam tum proseminasse, ac diuisisse, quot numero personæ posteà ex Israëlis familia in Ægyptum introierunt?

Tertia explicatio Agellij tota arguta est, atque subtilis: neque verò 90
primus eius auctor extitit Agellius, & si neminem ipse priorem laudat, haud obscurè enim ea insinuat Euthimius, & disertè recitat Salmeron, tom. 1. prolegomeno 6. pag. 74. Ea præcipuè nititur versione LXX. cùm Deus gentes diuideret, & præscriptis quemque populum terminis definiret, tot gentes esse voluit, quot Angelis Principantibus essent numero pares. Itaque singulis populis singulos Angelos præfecit: populum verò suum non angelico muneri, & officio subiecit, sed sibi tanquam eximium reseruauit. Itaque ex opposito subiungit Moyses, *pars autem Domini populus eius*. Confirmat Agellius sententiam suam ex Deuteron. 4. num. 19. & cap. 29. num. 20. Soléмque, Lunam, & astra, vel obtorta gula detorquet ad significandos Angelos, eisdem syderibus præfectos.

Non dissimulo, odio mihi esse 91
istam in tractādis diuinis litteris tam argutam subtilitatem; nihil enim periculosius,

riculosius, nihil minùs dignum Scripturæ maiestate, quàm in ea interpretanda, indulgere intemperanter ingenio. Sed ad rem ipsam accedamus: deserit in primis Vulgatam Agellius, cuius explicationem, & concordiam cum hac lectione LXX. ne attingit quidem. Illa verò vox aduersatiua, *autem*, in qua vim facit ad suam explicationem obtrudendam, in Hebraico textu potiùs est causalis, *quoniam*. Deinde cùm propagato posterioribus sæculis humano genere, nouísque terris in dies patefactis, nouæ item prouinciæ, noui populi fundarentur; an nulli eisdem Angeli præficiebantur? adeòne restrictus erat numerus Principantium Angelorum, vt numero duntaxat gentium primæuæ illius diuisionis ex æquo responderent? Quid verò? an non etiam illi populo fuit Archangelus Michaël in custodiam deputatus, licet eumdem Deus singulari suo patrocinio protegeret?

92 Germanam huius loci intelligentiam esse arbitror, Deum iam tum in illa prima diuisione benignè suo populo prospexisse, designasséque illi non modò opimum, feracissimúmque solum, verùm etiam tantam, & tam latè patentem regionis planiciem, quanta capiendo numero filiorum Israël; ad infinitam penè multitudinem propagando sufficeret. Interim verò dum tempus diuinitus præstitutum accederet, & populus ad iustã illam magnitudinem perueniret, intra præfixos illos limites, ac terminos, gẽtes constituit Deus: quibus tanquam colonis, terram suo populo decretam, ad tempus elocauit; in designanda tamen terræ illius magnitudine, non tam colonorum, quàm Israëlitarum, id est, dominorum rationem habuit: *constituit videlicet terminos populorum iuxta numerum filiorum Israël.* Hoc beneficium commemorat Deus Ezech. 20. num. 6. *Vt educerem eos de terra Ægypti in terram, quam prouideram eis,* (idest, quam illis tantò antè in terrarum distributione destinaueram) *fluentem lacte, & melle, quæ est egregia inter omnes terras.*

Hæc explicatio, & cum antecedentibus, & cum consequentibus nectitur quàm aptissimè. Præmiserat enim Moyses, *qui possedit te,* idest, ex miserrima illa seruitute liberauit; *qui fecit te,* populum scilicet suum, sanctissimis legibus efformatum: *qui creauit te,* idest, in terra promissionis, tanquam in sede fixa stabiliuit; quid aptius attexere potuisset, quàm ipsam sedem, iam inde à prima illa distributione terrarum fuisse illis diuinitus præstitutam, atque firmatam? Iuxta illud Deuter. 11. num. 21. *In terra, quam iurauit Dominus patribus tuis, vt daret eis, quandiu cælum imminet terra.* Sic explicant locũ istum Abulensis, Caietanus, Vatabl. Isidorus Clar. Iansen. Oleaster, & Sà in huius Cantici commentariis, Prado, Ezechiel 20. vers. 6. & Pinada Iob. 34. vers. 24. num. 7. 93

Vellem tamen, vt quispiam horum interpretum in hac explicatione conciliande cum versione LXX. tam miro consensu ab omnibus Patribus recepta, aliquid operæ posuisset. Sed, qui quæstionem ipso loco sponte natam, vel attingat dumtaxat, inuenio neminem: & quidem Patres admirabili consensione eliciunt ex verbis LXX. in isto loco, Deum singulis populis singulos Angelos custodes præfecisse. Quare minimè dubius assero, LXX. Angelorum nomine eos comprehendisse, quibus diuinitus commissa est rerum humanarum cura. Sed, si replicemus sacra monumenta, in illis inueniemus, septem Principes Angelos crebrò nominari, qui adstant ante Diuinum Thronum, vniuerso orbi rebúsque mortalium præsidẽtes, 94

qui Dei nutum obseruantes, ipsiúsque iussa capessentes, per se, aut per inferes Angelos, ea quàm promptissimè exequuntur. Tobiæ 12. num. 15. *Ego enim sum Raphaël Angelus, vnus ex septem, qui astamus ante Dominum.* Apocal. 1. num. 4. *& à septem spiritibus, qui in conspectu Throni eius sunt.* qui septem spiritus, Apocalyp. 15. num. 1. num. 6. num. 7. & 8. & cap. 16. num. 1. & cap. 17. num. 1. *septem Angeli* vocantur. Quia verò illis demandata est administratio rerum inferiorum, oculi Dei dicuntur, Zachari. 3. num. 9. & cap. 4. num. 10. *Septem isti oculi sunt Domini, qui discurrunt in vniuersam terram.* Apocalyp. 5. num 6. *Et oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, missi in omnem terram.* Lege Riberam Apocalyp. 1. num. 25. Viegam ibidem, commentario. 1. sect. 6 Noster autem Serarius omnium copiosissimè in cap. 12. Thobiæ, quæ ad pleniorem horũ septem Principum Angelorum notitiam spectant, omnia quatuordecim quæstiunculis complexus est.

96 Ex altera verò parte, obseruo in Scriptura accuratè subduci summam eorum populorum, quibus terra promissionis, quasi colonis, ad tempus locata est: & omnino item septem numerari: habetur disertè Deuteronom. 7. num. 1. *Cùm introduxerit te Dominus Deus tuus in terram, quam possessurus ingredieris, & deleuerit gentes multas coram te; Hethæum, &c. Septem gentes multò maioris numeri, quàm tu es.* Si ergo gentes illæ fuere septem, & Principes Angeli in Scriptura celebrati sunt item septem; iure optimo dixerunt LXX. *Constituit terminos gentium, secundùm numerum Angelorum Dei.* Atque ita mihi videntur omnia mirificè consonare. Quòd si quis vlteriùs inquirat, an septem illis excellentibus Angelis septem illarum gentium fuerit iniuncta administratio, nihil habeo comperti; neque verò existimo, posse id sine curiositatis vitio quæri, aut etiam sine maiore temeritatis nota definiri.

NVMERVS IX.

Pars autem Domini populus eius, Iacob funiculus hæreditatis eius.

IN Hebraico textu est particula causalis, *quoniam*; apud LXX. verò copulatiua, *&*, quæ in sacro sermone pro causali frequenter vsurpatur: & quamuis in speciem videatur discrepare Latina vox *autem*; existimo tamen omnia eòdem recidere: & cùm Israëlitas gentibus opponi, tum verò causam reddi, cur illis Deus tam benignè prouiderit, quia videlicet Iacob populus eius peculiaris, atque adeò hæreditaria possessio ipsius Dei erat. 97

Scitum est in Scriptura terram illã promissionis funiculis primò fuisse dimensam, & in partes duodecim, pro rata multitudinis portione, diuisam; deinde verò spacia illa, limitibus iam terminata suis, sortitò inter Tribus duodecim distributa. Psalm. 77. num. 54. *Sorte diuisit eis terram in funiculo distributionis.* Num. 33. num. 54. *Singulis, vt sors ceciderit, ita tribuetur hæreditas.* 98

Dixi, partitam fuisse terram inter duodecim Tribus, quia & si Sacerdotali Tribui Leui nulla pars fuit attributa, Num. 18. num. 20. *In terra eorum nihil possidebitis, non habebitis partem inter eos, ego pars, & hæreditas tua.* Cæterùm Tribus Ioseph duas partes propter ipsius magnitudinem accepit; erat enim bipartita Tribus illa, quia Manasses, & Ephraim, filij Ioseph, duo fuerunt familiarum capita. Iosue 14.

Iosuë 14. num.4. & cap.17. num.17. Ezechiel.47. num.13. *Possidebitis terram in duodecim tribus Israël, quia Ioseph duplicem funiculum habet.*

99 Ex hac dimensione, sortitione, & partitione, ortum est, vt in arcano sermone, *funiculus*, *sors*, *hæreditas*, *pars*, *& portio*, pro eodem prorsus vsurpentur; atque hinc etiam fit, vt Hebraicam vocem *Goral*, idest, sortem, transferant LXX. *Cleronomian*, idest, hæreditatem; vt Psal.15.n.6. *Hæreditas mea* (Hebraicè sors mea) *præclara est mihi.* Et quia regiones illæ funiculis dimensæ, sortibus fuêre distributæ: cadere autem sortes propriè dici solet. Iosuë 16.n.1. *Cecidit sors filiorum Ioseph*, &c. Transfertur etiam hic loquendi modus ad ipsos funiculos. Iosuë 17.num.5. *Et ceciderunt funiculi Manasse*, &c. Psal.15.n.6. *Funes ceciderũt mihi in præclaris*, idest, obtigit mihi sortitò fertile, ac pingue solum. Deum enim ipsum sortem suam, & funiculum appellat Regius Vates, feracissimúmque solum, vnde omnium bonorum affluentissima copia, & abundantia percipitur. Interdum etiam duo ex his nominibus coniunguntur. Ps.104.n.11. *Tibi dabo terram Chanaan, funiculum hæreditatis vestræ.* Et in hoc loco *Iacob funiculus hæreditatis eius.* Atque huius frequentissimæ loquutionis origo sic breuiter explicata, lucem afferet quàm plurimis Scripturæ locis.

100 Enimuerò commemorat sæpè Deus hoc beneficium, quòd ex vniuersis nationibus Israëliticum populũ duntaxat sibi in sortem, & funiculum elegerit. Lege Maldonatum doctè in hanc sententiam explicantem verba illa Baruch 3.num.24. *O Israël, quàm magna est domus Dei, & ingens locus possessionis eius*, &c. Eccles.17.num.14. *In vnamquamque gentem præposuit Rectorem, & pars Dei Israël facta est manifesta.* Editio LXX. Vaticana. *Et pars Dei Israël est.* Tigurina congruentissimè præsenti loco. [In distribuendis totius terræ gentibus, ducem cuique genti constituit, & Israëlem sibi delegit peculiariter.] Amos 3.num.2. *Tantummodò vos cognoui ex omnibus cognationibus terræ*, idest, vos solos elegi, quibus paternè prospicerem, vt populo peculiari: sic vocat sæpè Deus hæreditatem istam suam.

Estque insignis locus Deuteron.7. num 6. *Te elegit Dominus Deus tuus, vt sis ei populus peculiaris de cunctis populis, qui sunt super terram.* Vbi Hebraicè subest vox illa celebris *Segula*, quam variè varij reddiderunt. LXX. exprimere solent *laos periusios.* Vertit Vulgatus apud Paulum ad Tit. 2. nu. 14. *Populum acceptabilem.* Theodotio. Exod.19. numer. 5. *Populum electum.* Symmachus *præcipuum, siue egregium.* Toletus Lucæ 11. notatione 11. obseruat *periusiam*, idem esse, ac opulentiam, atque adeò explicat, populum opulentum. Latinus interpres vocem Hebraicam *Segula*, *peculium* vertit, Exod.19.n.5. Malach.3.nu.17. Assentior tamen Ariæ Montano in commentariis Malachiæ, vocabulum esse dignius, & liberalius, quàm peculium: eo significari charissimam, selectissimámque diuitiarum partem, regiam gazã, exquisitam supellectilem, vt sunt gemmæ, vniones, aurum, & argentum pretiosè cælatum; Vatablus. Exod.19.nu.5. vertit *Thesaurum vnicè dilectum.* Pineda in Salomone lib.4.cap.18.§.12. *Pretiosissima monilia.* Perpende hinc, quanti fecerit Deus illum populum, quem non solùm sortem, & hæreditatem suam, sed selectissimum etiam, pretiosissimúmque thesaurum appellauit. 101

Et quemadmodùm ille populus erat funiculus hæreditatis Dei, sic etiam ipse Deus (quod omnem su- 102

perat beneficentiam) dignatus est vicissim pars esse,& hæreditas eiusdem populi. Non obscùrè hoc insinuatur in isto loco; verba enim illa, *Pars autem Domini populus eius*, æquè benè verti possunt ex Hebræo. *Quia pars Dominus populi eius.* Itaque iisdem omnino verbis mutua ista,reciprocáque possessio declaratur; expresse tamen hoc confirmat Ieremias, cap.10. num.16. *Non est his similis pars Iacob: qui enim formauit omnia, ipse est; & Israël virga hæreditatis eius.* Vbi perspicuè asseritur, Deum omnium rerum conditorem, partem esse Iacob: ipsum autem Iacob virgam esse hæreditatis Dei.

103 Neque verò assentior Lyrano, Hugoni, Vatablo, & Maldonato aientibus in eum Ieremiæ locum, Israël vocari virgam hæreditatis Dei, quia virgis hæreditas diuidi solebat; vt vocatur etiam funiculus, quia funiculis distribuebatur: funiculis enim regiones dimensas fuisse,in sacra Scriptura lego; virgis,non lego;vox item Hebraica *Sebet* pro sceptro, seu virga, imperij insigni, in sacro sermone frequentatur. Genes. 49. num.10. Zachar.10.num.11. Psalm.44.num.7. Regnum verò Iacob, quasi hæreditario iure,erat debitum Deo. Psalm.73. numer. 2. *redemisti virgam hæreditatis tuæ.* Michææ 4.num.7.*& regnabit Dominus super eos in monte Sion.* Luc.1. num. 32. *& regnabit in domo Iacob in æternum.* Denique cùm Ieremias repetit hæc ipsissima verba, Vulgatus pro virga transtulit *sceptrum*, quod ad mensuram referri non potest. Hierem. 51. numer. 19. *Non sicut hæc pars Iacob, quia, qui fecit omnia, ipse est, & Israël sceptrum* (Hebraicè *Sebet*) *hæreditatis eius.*

104 Est itaque Deus pars, & hæreditas sui populi. Psalm.15. num.5. *Dominus pars hæreditatis mea.* Psal.72.n.26. *pars mea Deus in æternum*, Thren. 3. num.24. *pars mea Dominus, dixit anima mea.* Vnde sapienter Ambrosius sermone 8. in Psal.118. circa illa verba numer.57. *portio mea Domine*, &c. [Hi multò ditiores sunt, quàm qui possessionum suarū spatia ampla diffundunt. Cui enim portio Deus est, totius est possessor naturæ.] Augustinus autem in Psalm. 102. [Bonum tuum quære,anima:summum bonum hoc est bonum tuum Quid ergo deest, cui summum bonum, bonum est?] Et Prosper. libr. 2. de vita contemplatiua,cap.16. [Quid vltrà quærit, cui omnia suus conditor est? aut quid ei sufficiat,cui ipse non sufficit?] Quod hausit Prosper, vt sæpè solet,ex Augustino sermone 29.de verbis Domini [Auare, quid aliud quæris? aut si aliud quæris, quid tibi sufficit, cui Deus non sufficit?] Et libr. 13. confessionum, cap. 8. *Omnis mihi copia, quæ Deus non est, egestas est.* Est nimirum Deus perennis, & inexhaustus bonorum omnium fons, *qui dat omnibus affluenter.* Iacob.1. num 5. & Hebraicè *Sadai*, hoc est, sufficiens, vel ipsa potiùs sufficientia nominatur: si ergo Deus te ipso contentus est, si de sorte, ac funiculo tui cordis gloriatur, si te, suam partem, & hæreditatem vocat; si denique sufficis tu Deo,sufficiat tibi Deus.

NVMERVS X.

Inuenit eum in terra deserta, in loco horroris, & vastæ solitudinis;circumduxit eum,& docuit, & custodiuit quasi pupillam oculi sui.

POSTQVAM Moyses antiqua illa beneficia memorauit, ad proxima iam descendit, & per quinque integros versus sigillatim 105

sigillatim enumerat, quàm paternè, quàm benignè, ac liberaliter quadraginta ipsos annos deduxit Deus suum populum per vastam, & horrentem solitudinem, quoad vsque illum in propriis sedibus,hoc est,in amœnissima, ac fertilissima regione, oleo, butyro,ac melle redundante,collocauit. In hoc autem versu quatuor maximè illustria beneficia recenset.

106 Primum est, errantem populum in loco deserto, & inculto,veluti ex improuiso inuentum fuisse à Deo,Ezech. 16. num.5. *Proiecta es super faciem terræ, in abiectione animæ tuæ, in die, qua nata es: transiens autem per te, vidi te conculcari in sanguine tuo*,&c. Vbi, vt obseruat noster Prado, assumit sibi Deus personam Principis hæredis amplissimi regni,qui venatum, aut rusticatum in agrum egressus, nihil minùs cogitans casu offendit infantulam, inter herbas proiectam, & expositam, totam sanguine, quem ex ventre matris traxerat, madentem, ardentissimóque tactus affectu misericordiæ non solùm fouendam, alendámque curauit,sed eam sibi in sponsam assumpsit.

107 Quod autem ait, fortè in eam incidisse, non tollit Diuinam prouidentiam, cui nihil potest temerè contingere; sed omne huius populi meritum excludit; nihil enim antè præstiterat, quò Deum sibi conciliaret, quò ad se inquirendum alliceret; sic etiam loquitur Oseas, cap.9. num.10. *Quasi vuas in deserto,inueni Israël*: vbi non solùm innuitur, nihil magis improuisum, & inopinatum accidere posse, quàm in horrente solitudine vuas ex insperato reperire; verùm illud etiam significatur, Israëliticum populum;sic ex improuiso inuentum, summæ Deo voluptati fuisse; quemadmodum in locis arentibus, & inaquosis,flagrante æstu,vuæ subitò deprehensæ viatorem recrearent, quod confirmat Oseas, dum subdit; *Quasi prima poma ficulneæ in cacumine eius vidi patres eorum.*

LXX. legunt *autarkesen* sufficit 108
illi necessaria, illi suppeditauit. Omnia, quæ ad victum, vestitúmque sufficerent, abundantissimè præbuit. Et in hanc sententiam arbitror trahendum etiam esse *inueniendi* verbum, quo vsus est Vulgatus: vt dicatur Deus inuenisse illum populum,simúlque fouisse,aluisse,sufficientia subministrasse. Quę significatio non abhorret ab Hebraico verbo *Masà*,vt apertè constat Numer. 11. num 22. *Nunquid ouium, & boum multitudo cadetur, vt possit sufficere ad cibum?* Vbi LXX. *Che archesi autis*: & sufficiet ipsis? Hebraicè *Vmasà lahem. & inueniet eis?* & in hoc sensu quadrat mirificè, quod sequitur, *in terra deserta, in loco horroris, & vastæ solitudinis*: idest, in loco omnibus rebus ad victum necessariis destituto. LXX. *in siti æstus,in terra inaquosa.* Quod egregiè ponderauit ipse Moyses Deuteronom.8. num.15. *Ductor tuus fuit in solitudine magna, atque terribili, in qua erat serpens flatu adurens, & Scorpio, ac dipsas, & nulla omnino aqua; qui eduxit riuos de petra durissima, & cibauit te manna in solitudine.*

Iam quod ad vestitum attinet, grande illud miraculum fuit, quod refertur in eodem cap.8. numer.4. & cap. 29. num.5. *Adduxit vos quadraginta annis per desertum: non sunt attrita vestimenta vestra,nec calceamenta pedum vestrorum vetustate consumpta sunt.* Augebat autem huius paternæ prouidentiæ admirabilitatem infinita penè illius populi multitudo. Numer. 11. num.21. *Sexcenta millia peditum huius populi sunt,& tu dicis,dabo eis esum carnium mense integro?*

Secundum beneficium fuit,*circum-* 109
duxit

duxit eum, quod expresserunt LXX. *Eciclosen*. Latinè commodè verti potest, *circumdedit eum*. Vnde eam nonnulli expositionem hauriunt. Et nubis vmbraculo, & Angeli patrocinio populum suum texit; robore suæ dexteræ vndique vallauit, ac sepsit. Ps. 31. n. 10. *Sperantem autem in Domino misericordia circumdabit*. vbi LXX. *Ciclosi*.

Commodior tamen expositio, & Latino verbo, & sacræ historiæ congruentior est: circumduxit eum: idest, non recto itinere, sed obliquo, in terram promissionis deduxit. Exod. 13. n. 17. *Non eos duxit Deus per viam terræ Philistijm, quæ vicina est, reputans, ne fortè pœniteret eum, si vidisset ad versum se bella consurgere, & reuerteretur in Ægyptum; sed circumduxit per viam deserti*. Vbi etiam LXX. *Eciclosen*. Sed perspicuè manifestū est, verbum Hebraicum *Iaseb* rectissimè in hanc sententiam Latinum interpretem transtulisse; sic etiam dicitur Iosuè 5. nu. 4. *Per longissimos viæ circuitus* &c.

Tertium beneficium est, *& docuit*, hoc est, tradita sanctissima Lege, viam, qua illi tendendum esset in cœlestem patriam, & rationem ad benè, beatéque viuendum, commonstrauit.

110 Quartum denique, *& custodiuit quasi pupillam oculi sui*, idest, ab omnibus hostilibus incursionibus sartum, tectúmque seruauit. Et, vt solertissimam describeret tutandi curam, apposita comparatione vsus est rei vnicè, eximiéque dilectæ, videlicet pupillæ oculorum; quam ab ipsa natura palpebrarum propugnaculo septā, & superciliorum munimento vallatā, nos etiam summa custodia tuemur. Illustrant hunc locum Ambrosij luculentissima verba, lib. 6. Hexamer. cap. 9. [Pupillæ, ne qua incidentis iniuriæ offensione lędantur, pilis hinc inde cōsortis, velut quodam vallo per circuitū, muniuntur: vnde tutum auxilium postulans Propheta ait (Psal. 16. n. 8.) *custodi me vt pupillam oculi*, vt protectionis diuina fieret ei tam sollicita, & tuta custodia, quam pupillam oculi tutissimo quodam naturæ vallo munire dignatus est.] Sic Ambrosius.

Ribera verò in cap. secundum Zachar. num. 20. iure existimat; ad hæc Moysis verba allusisse Prophetā, dum ait Zachar. 2. num. 8. *Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei*. Vbi perpende summum Dei amorem erga iustos. Qui enim eos, vel minimùm læserit, qui vel tactu quodam leuissimo violauerit, acerbissimum ipsi Deo dolorem inurit, eius oculorum lumen grauiter offendit.

NVMERVS XI.

Sicut Aquila prouocans ad volandum pullos suos, & super eos volitans, expandit alas suas, & assumpsit eum, atque portauit in humeris suis.

FATENTVR in hoc loco illi etiam, qui versionem nostram carpere solent, Latinum interpretem, si minùs singula verba, sententiam certè integram, fideliter reddidisse. Lege Caietanum, & Oleastrum. Subducit verò Moyses breuissimam omnium beneficiorum summam, quæ in illo itinere Deus in suum populum contulit. Quem enim filium indulgentissimus Pater, iter facturus, in vlnas sublatum, & ad pectus appressum circumduceret? quid tali filio ardentissimæ charitatis, paternæ prouidentiæ, totius denique suauitatis, & indulgentiæ deesse posset? Vtitur autem Moyses apta similitudine, ducta ab Aquila. Quæ (vt auctor est Hieronymus, exponens illud Isaiæ 66. nu. 11. *Ad vbera portamini*,) omnium animantium, ferarum, & volucrum, ingenitum 111

ingenitum affectum in liberos, flagrãtiſſimo in pullos ſuos amore tranſcendit. Lege Delrium adagio 84.

112 Liquet itaque ſimilitudinis explicatio: fornace illa ferrea Ægypti, veluti nido implumes pulli, Hebræi continebantur, ſine vllis ad volandum viribus. At Deus inſtar generoſæ Aquilæ, miſſo Moyſe nuntio, editiſque admirandis prodigiis, ad volandum illos prouocauit. *Et ſuper eos volitans*, hoc eſt, vmbram, & protectionem alarum ſuarum expandens, robur, & auxiliũ opportunum oſtendens, tandem aſſumpſit eos, non vt aliæ volucres de vngue ſuſpenſos ferre ſolent, ſed per alas extenſas, quaſi per quoſdam gradus, exceptos in humeros, ne ipſarum alarum agitatione decuterentur benigniſſimè geſtauit.

113 Eadem ſimilitudine vſus eſt Deus Exod. 19. num. 4. *Vos ipſi vidiſtis quæ fecerim Ægyptijs; quomodo portauerim vos ſuper alas Aquilarum, & aſſumpſerim mihi.* Et perſpicuo, dilucidoque ſermone Deuteron. 1. num. 31. *Et in ſolitudine (ipſe vidiſti) portauit te Dominus Deus tuus, vt ſolet homo geſtare paruulum filium ſuum, in omni via, per quam ambulaſtis.*

114 Atque hic eſt ſenſus litteralis (vt patet ex contextu, & interpres litteraliſſimus Forerius obſeruauit,) illorum verborum Iſaiæ 63. num. 9. *In omni tribulatione eorum non eſt tribulatus.* Hebraicè *non fuit tribulatio.* ſcilicet, *eis.* Hoc eſt, cum maximè videbantur affligi, tunc verè, Deo opportuniſſimè ſubueniente, non affligebantur. Quantacumque in eos ingruerent mala, ipſi ſuperiores euadebant. Verti poſſunt Hebraica, *in omni anguſtia eorum, non ei fuit anguſtia*, ideſt, cum maximè coarctarentur, non permiſit eos Deus coarctari. Inſtabant Ægyptij à tergo frementes ira, ex altera parte retardabant montes inacceſſi, à fronte obiectum mare fugam impediebat: in arctum deducti videbantur; & tamen non ſunt coarctati. *Angelus faciei eius ſaluauit eos.* Angelus ille, qui eos comitabatur, opẽ illis in tempore ferebat; qui Angelus *Faciei* nominatur ſiue quia vnus erat ex ſeptem illis, principibus, qui Dei vultui ſemper aſſiſtunt, ſiue quia Dei faciem repræſentabat, Dei ipſius perſonam gerebat ſubdit Iſaias *in dilectione ſua, & in indulgentia ſua* (agnoſce patrem amantiſſimũ, & indulgentiſſimum) *ipſe redemit eos*, ſcilicet ex ærumnoſiſſima ſeruitute, *& portauit eos, & eleuauit eos.* Tigurina, *baiulauit eos.*

Sed claudat commentarium locus non minùs inſignis Oſeæ 11. n 3. 115
Et ego quaſi nutritius Ephraim, portabam eos in brachijs meis. In quæ verba ait congruentiſſimè Hieronymus. [Ego, inquit, qui pater eram, nutritius factus ſum, & paruulum meum in vlnis meis ipſe portabam, ne læderetur in ſolitudine; & ne vel æſtu, vel tenebris terreretur, in die nubes eram, in nocte ignis columna.] Tantum Hieronymus.

NVMERVS XII.

Dominus ſolus Dux eius fuit: & non erat cum eo Deus alienus.

ET nouum beneficium commemorat Moyſes, & tacitè illius populi ingratitudinem incuſat; quem cùm ſolus Deus ex tenebricoſo ergaſtulo eripuerit, ſolus per váſtam ſolitudinem paternè deduxerit, ſolus in terra promiſſionis collocauerit; ab eo tamen turpiter, & ingratè ad idola vana, quæ nihil eis opis attulerant, deflexerunt. Quæ idola in ſacro ſermone appellantur *Dij alieni*, Geneſ. 35. num. 2. *Abijcite Deos alienos.* Ierem. 19. num. 4. *Libauerunt* 116

Dijs alienis, ideſt, alterius religionis, peregrinarum cæremoniarum, vt expreſſit Vulgatus 2. Paralip. 14. num. 2. *Subuertit altaria peregrini cultus.* Vbi L X X. *remouit altaria alienorum.*

117 Dicitur autem Deus dux extitiſſe illius populi, Deuter. 1. num. 30. cap. 8. num. 15. cap. 31. num. 6. multis, iuſtiſſimíſque de cauſis. Prima eſt, quia portauit eum in alis ſuis, ideſt, tanquam dux ſtrenuiſſimus ab impetu hoſtili ſingulari tutela, patrocinióque protexit. Iuxta id Pſalm. 90. num. 4. *Scapulis ſuis obumbrabit tibi, & ſub pennis eius ſperabis.* Sic enim vtrumque coniunxit Moyſes Exod. 15. num. 13. *Dux fuiſti in miſericordia tua populo, quem redemiſti, & portaſti eum in fortitudine tua.*

Secunda. Quia Deus caſtra præcedens viam commonſtrabat: Exod. 13. num 21. *Dominus autem præcedebat eos ad oſtendendam viam, per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis, vt dux eſſet itineris in vtroque tempore.* 2. Eſdræ 9. num. 12. *Et in columna nubis ductor eorum fuiſti per diem, & in columna ignis per noctem, vt appareret eis via, per quam ingrediebantur.*

118 Tertia. Quia ex Tabernaculo fœderis Deus oracula edebat, & quando gradiendum eſſet, quando inſiſtendum, imperabat. Numer. 9. num. 18. *Ad imperium Domini proficiſcebantur, & ad imperium illius figebant tabernaculum; ingreſſo enim Moyſe in tabernaculum ad conſulendum Deum, deſcendebat columna nubis, & ſtabat ad oſtium.* Exod. 33. num. 11. *Loquebatur autem Dominus ad Moyſen facie ad faciem, ſicut ſolet loqui homo ad amicum ſuum.*

Quarta denique, quia antecedens Deus viæ obſtacula remouebat. Pſal. 70. num. 10. *Dux itineris fuiſti in conſpectu eius.* Vbi ſubeſt Hebraicè verbum *Pina*, cuius vis vnica voce Latina nequit exhauriri. Eſt enim propriè remouere è conſpectu quidquid offenſioni, aut impedimento eſſe poteſt. Pagninus vertit, *euacuaſti ante eam.* Regia, *ſcopaſti.* Tigurina, & Iſidorus Clarius, *repurgaſti diligenter ſuperficiem.* Genebrardus, *euerriſti ante eam, purgaſti ſolum, ſuſtuliſti lapides, ne poſſet impingere.* Perpende benigniſſimi Ducis indulgentiſſimam, & pluſquàm paternam prouidentiam.

Occurrit tamen hîc grauis difficultas, an re vera Deus ipſe ductaret illum populum, loqueretúrque cum Moyſe, an verò Angelus illius perſonam ſuſtinens. Vetus eſt multorum Patrum opinio, Diuinum Verbum, antequam homo fieret, ſæpè corpus, aëreum ad tempus induiſſe, vt & myſterium, quod, præſtituto tempore, ſumma cum voluptate, peracturum erat, iam tunc quaſi proludens repræſentaret, & ab hominibus videri, & cum iis congredi poſſet. Superſedebo labore nominandi Patres, eorúmque verba referendi, quia eo accuratiſſimè perfuncti ſunt, vt alios omittam, Maſſius Ioſue 1. verſu 5. & cap. 5. verſu 13. Mendoza quæſt. 1. poſitiua, num. 4. & quæſt. 5. ſcholaſtica, num. 8. Vazquez Tomo 2. in primam Partem, diſputatione 185. cap. 1. Gloſſa magna in Geneſim. Tom. 1. pag. 395. Caſtro in cap. 3. Baruc. num. 16. Ioan. Grial in notis ad Iſidorum lib. 1. contra Iudæos, cap. 1. Barrad. Tom. 1. lib. 1. cap. 15. Serarius Ioſue 5. quæſt. 40. Tena in cap. primum ad Hebræos, difficultate 1. ſectione 1. & difficultate 2. ſect. 1. 119

Verbum itaque Diuinum, aſpectabili indutum corpore, alloquutum fuiſſe Patriarchas, nominatímq; ſuum populũ per deſertum deduxiſſe, multorum priſcorum ſententia eſt. Eáque videtur diſertè tradi à Beato Iuda, num. 5. ſuæ epiſtolæ, *commonere autem vos volo, ſcientes ſemel omnia, quoniam Ieſus* 120

Iesus populum de terra Ægypti saluans, secundò eos, qui non crediderunt, perdidit. Vbi apertè attribuitur Christo, & ereptio ex Ægyptiaca seruitute, & supplicium de incredulis sumptum. Numer. 14. num. 37.

121 Fauet huic sententiæ authoritas Concilij Syrmiensis, anno 357. ab ortu Domini, Constantio Imperatore, & Liberio Pontifice, contra Photinum congregati; quod Concilium Hilarius in libro de Synodis, vt Catholicum, & sincerum veneratur; in eo igitur ita definitur anathematismo 14. *Si quis cum Iacob nō Filium, tanquam hominem, luctatum esse, sed ingenitum Deum, aut Patrem eius, dixerit, anathema sit.*

122 Non ibo inficias, hanc sententiam nulla asperiore censura dignam esse, cùm grauissimorum interpretum authoritate fulciatur, & testimonia inferiùs recitanda, vtcunque detorqueri possint ad *Angelum illum testamenti*, Malach. 3. num. 2. *Magni consilij Angelum*. Isai. 9. num. 6. ex Editione LXX. Quare non probo seueritatem Pererij: nimis enim rigidè perstringit similem opinationem Oleastri, & Eugubini existimantium, Deum, vt crearet hominem, & cum eo sermones confereret, humanam sibi formam induisse; & ideò dixisse, *Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram.* Quam opinionem Pererius Tomo 1. lib. 4 in Genes. & Tomo 2. lib 14. num. 44. perabsurdum figmentum vocat, & temerariam, atque ineptam nouitatem, à nullo authore probato cogitatam, nedum scriptis proditam.

123 Ego quidem existimo, longè probabilius esse; non Deum ipsum, non Diuinum Verbum, sed Angelum, Dei personam sustinentem, populi ducem extitisse. Ita habetur perspicuè, atque dilucidè multis in locis Scripturæ, Exod. 23. num. 20. *Ecce ego mittam Angelum meum, qui præcedat te, & custodiat in via, & introducat in locum, quem paraui.* Et cap. 33. num. 2. *Mittam præcursorem tui Angelum, vt eyciam Chananæum, &c.* Numer. 20 num. 16. *Quomodo clamauerimus ad Dominum, & exaudierit nos, miseritq́ Angelum, qui eduxerit nos de Ægypto.* Isai. 63. num. 9. *Et Angelus faciei eius saluauit eos.* Vide suprà num. 11.

Et vniuersè, ac generatim apparitiones illas factas Patriarchis, ministerio Angelorū semper extitisse, congruentior sacris litteris opinio fert; quæ Beati Dionysij, lib. de cœlesti Hier. cap. 4. auctoritate confirmatur. [Has, inquit, diuinas visiones Patres nostri perceperunt per medias diuinas virtutes.] Atque id mihi videor posse sacrarum litterarum testimonio apertè comprobare; nam si quando Deus per se, & absq; vllo Angelorum ministerio, apparuisset, tunc maximè fuisset, cùm narrat Scriptura Deum ipsum esse loquutum; taliáque Dei verba recitat, quæ nullatenus Angelo, sed soli ipsi Deo possunt conuenire; sed tunc etiam perspicuum est, reuera non Deum ipsum, sed Angelum apparuisse gerentem Dei vices. 124

Age verò, primum illum locum ex cap. 32. Genesis, excutiamus, de quo tam seuerè pronuntiat Syrmiense Concilium: Verbum ipsum Diuinum corporatum luctam illam cum Iacob conseruisse. Primum enim ex illo facinore præclaro gloriosum illi nomen inditum est, *Israël*, idest, præualens Deo. ibi num. 28. *Quoniam si contra Deum fortis fuisti, quantò magis contra homines præualebis?* Deinde quia Iacob, dirempta lucta, asseuerauit, num. 30. *Vidi Deum facie ad faciem.* 125

Aio nihilominùs, non Deum, sed Angelum illum fuisse. Oseæ 12. num. 3. *In fortitudine sua directus est cum Angelo*

gelo(id eſt,pedem cõtulit,manus conſeruit) *& inualuit ad Angelum, & confortatus eſt.* Quòd ſi LXX. legunt in hoc Oſeæ loco *prævaluit erga Deum*, ibidem etiam Angelum nominarunt, vt vtrumque ſcilicet complecterétur, & Angelum in natura, & Deum in perſona repræſentata.

126 Cuius rei,ne longè abeamus,Iacob ipſe duo nobis luculẽtiſſima exempla ſuppeditat.Gen.31.diſertis verbis Angelus nominatur, qui paulò pòſt ſe ipſum Deum nominat, quia Dei perſonam repræſentat num.11. *Dixitque Angelus Dei ad me.* Quid eſt,quod Angelus dixit?num.13.*Ego ſum Deus*,&c. Non ne vides perſpicuè,Angelum,qui Deum refert, Dei ipſius nomine affici?Vnde idem Iacob, Dei, Angelique vocabulo, iuxta vſus eſt. Geneſ.48. n. 15. *Deus, qui paſcit me ab adoleſcentia mea vſque in præſentem diem: Angelus, qui eruit me de cunctis malis, benedicat pueris iſtis*: æquè pari benedicendi facultate pollere eum ſtatuit, quem Angelum nominat,& quem Deum: quia Deus ſimul erat, & Angelus, quatenus verè Angelus Dei perſonam ſuſtinebat.

129 Sic etiam Iudic.13. num. 21. *Vltrà eis non apparuit Angelus Domini,ſtatimque intellexit Manue, Angelum Domini eſſe, & dixit ad vxorem ſuam, morte moriemur,quia vidimus Deum.* Quid apertius? certus eſt Manue, Angelum ſibi apparuiſſe;& propterea teſtatur,ſe vidiſſe Deum, quia Deum ille Angelus referebat.

130 Exod.3.num.2.*Apparuit Moyſi Dominus de flamma ignis,de medio rubi.* Et num.14.profert illa verba Diuinitatis propria,*dixit Deus ad Moyſen,ego ſum, qui ſum.* Et tamen de hac ipſa apparitione ait Stephanus Actuum 7. n.31. *Apparuit illi in deſerto montis Sina Angelus in igne flammæ rubi.*

131 Legem item promulgaturus Deus, Exod.19. num.18. dicitur è cœlo deſcendiſſe,cùm micarent fulgura,tonitrua exaudirentur: ſæpéque repetuntur illa verba, Exod.20. num.2. *Ego ſum Dominus Deus tuus.* Et nihilominus,qui legem promulgauit, non fuit Deus, ſed Angelus Deum repræſentans. Actu 7. num.38. *Hic eſt, qui fuit in Eccleſia, in ſolitudine cum Angelo, qui loquebatur ei in monte Sina.*& num.53. *accepiſtis legem in diſpoſitione Angelorum.* Ad Galat.3.num.19. *lex ordinata per Angelos,in manu Mediatoris*, ideſt, Moyſis: Ad Hebr.2.num.2. *Si enim,qui per Angelos dictus eſt ſermo*, &c.

Reſtat, vt propoſita initio argumenta breuiter diluamus Si dicerem, 128
Angelum illum populi ductorem, Ieſum à Beato Iuda nominari, quia verum Ieſum,id eſt,Saluatorem, ac ereptorem ex teterrima,& pluſquã Ægyptiaca ſeruitute,referebat, congruenter ſuprà memoratis ſacræ Scripturæ teſtimoniis dicerem.Sed in loco Iudę Grecè ſubeſt *Kyrios*, id eſt *Dominus*, arbitrorque Latinum interpretem, clarum ſtudio, & amore ſuauiſſimi nominis Ieſu, libenter illud vſurpaſſe;quod videbat rei, de qua agebat, aptiſſimè congruere:Ieſus enim ſignificat Saluatorem, vt expoſuit Angelus,Matth.1.nu.21. Deus autem tunc ſe præcipuè Saluatorem oſtendit, cùm ſuum populum ex illo ergaſtulo liberauit. Itaque Ieſus non eſt hic proprium nomen Incarnati Verbi,ſed commune Deitatis,vt Habac.3. n 18. *Exultabo in Deo Ieſu meo.* L X X. *ſoteri mu, ſalutari meo, vel Saluatore meo.* Rectè enim Auguſtinus ait lib. 18. de Ciuitate,cap.32. [Melius mihi videntur quidam codices habere, gaudebo in Deo Ieſu meo, quàm hi, qui volentes id Latinè ponere, nomẽ ipſum non poſuerunt, quod eſt nobis amicius,& dulcius nominare.]

Concilium illud Syrmienſe in aliis 129
anathema

anathematiſmis, præterquam in damnatione Photini, quam & Hilarius ſuſcipit, & alia deinceps concilia probauerunt, ſuſpectæ eſt, & dubiæ auctoritatis, vt eruditè probat Baronius tom. 3. anñ. Chriſti 357. pag. 669. Gabr. Vazq. tom. 2. in 1. part. diſp. 109. cap. 5. Pererius tom. 3. in Geneſ. cap. 19. num 40. Tena in cap. 1. ad Hebr. difficult. 1. ſect. 2.

NVMERVS XIII.

Conſtituit eum ſuper excelſam terram, vt comederet fructus agrorum.

130 AGgreditur hinc iam Moyſes ea prædicere, quæ deinceps euentura erant illi populo; ea tamen de more prophetarum, licet futura eſſent, per verba præteriti temporis efferuntur, quia ipſo ſpiritu prophetico, mentiſque oculis adeò certò illa proſpiciebat, ac ſi iam omnino contigiſſent.

Conſtituit eum, inquit: ſubeſt Hebraicè verbum *Racab*, in coniugatione *Hiphil*, propriè vertas, *vehi*, vel *equitare fecit eum ſuper excelſa terræ*. Quod ideò dictum exiſtimat Oleaſter, quia cum terra ſancta circum iacentibus omnibus altior eſſet, habitantes in ea, comparatione aliorum vicinorum, viderentur equitare: aut quia cùm neque veſtes in itinere detritæ, neque calceamenta diſrupta eſſent, eos, quaſi equis vectos in terram Deus introduxit.

131 Aſſentior potiùs Ariæ Montano in cap. 58. Iſaiæ, verſu vltimo; vbi, vt aduertit Forerius, alluſio fit ad præſentem locum, ait enim Deus, *ſuſtollam te* (Hebraicè, equitare faciam te) *ſuper altitudines terræ, & cibabo te hæreditate Iacob*. Obſeruat itaque Montanus, verbum *Racab*, ideſt, *equo*, vel *curru imponi*, victoribus, & triumphatoribus conuenire, qui ingenti comitatu, acclamatione, & pompa, ouantes per vrbem inuehuntur. Geneſ. 41. nu. 43. *fecitq́, eum aſcendere ſuper currum ſuum*, &c. Eſther 6. num. 11. *impoſitum equo præcedebat, atque clamabat, hoc honore condignus eſt*, &c. Deo etiam ipſi attribuitur hoc verbum, Deuter. 33. n. 26. *Aſcenſor* (Hebraicè inequitator) *cæli auxiliator tuus*. Pſal. 17. num. 11. *Aſcendit ſuper Cherubim*. Reſpexit itaque Moyſes ad inſignes victorias reportatas ab illo populo, triumphóſque magnificentiſſime actos. Deuictis enim, omninóque deletis fortiſſimis hoſtibus, eos Deus, tanquam curru vectos, ouantes, atque triumphantes in excelſam illam regionem deduxit.

Fuiſſe verò terram illam tum editam, & montoſam, tum opimam, & feracem, quod vtrumque hìc complexus eſt Moyſes, paſſim teſtatur ſacra Scriptura. Deuteron. 3 num 25. *videbo terram hanc optimam, & montem iſtum egregium*. Et cap. 11. num. 9. eamdem vocat Moyſes lacte, & melle manantem, & montuoſam, atque campeſtrem, vnde *montis* nomine ſæpe denotatur. Exod. 15. num. 17. *introduces eos, & plantabis in monte hæreditatis tuæ*. Pſalm. 77. num. 54. *& induxit eos in montem ſanctificationis ſuæ*. 132

Eius autem feracitas, & vbertas copioſè deſcribitur Deuter. 8. à num. 7. vſque ad 10. & eleganter hìc ſignificatur à LXX. qui hunc locum ita reddiderunt, *aſcendere fecit eos ſuper fortitudinem terræ*. Græcè, *Iſchin*, ideſt, robur, virtutem, vires, ac feracitatem terræ: quo verborum ambitu terram pinguiſſimam, & vberrimam, ac ferendis frugibus, & fructibus valentiſſimam expreſſerunt, vt cùm per Ioëlem vberes terræ prouentus pollicetur Deus cap. 2. num. 22. *ficus, & vinea dederunt virtutem ſuam*. 133

Adeò verò natiua, & ingenita erat hæc fortitudo, virtus, & feracitas terræ sanctæ, vt vel solo *fortitudinis* nomine regio illa notaretur. Daniel. 8. num. 9. *contra Orientem, & contra fortitudinem.* Hebraicè, *Sebi* propriè est, *ornamentum, gloria, desiderium, decor, & fortitudo*: sed quocunque tandem modo vertas, (inquit ibi Maldonatus) illud constat, hoc verbo Iudæam significari. Ezech. 20. num. 6. *Quæ est egregia inter omnes terras.* Hebraicè. *Sebi, quæ est fortitudo omnium regionum.*

Vt sugeret mel de petra, oleumq; de saxo durissimo.

134 Minimè probare possum expositionem illã, patronos licet doctissimos habeat, hæc verba interpretantes de aqua in deserto, attactu virgæ Moysis excussa de petra, quæ populo siti enecto melle dulcior fluere videbatur, qua non solum expleuerunt sitim, verùm etiam præ exultatione, perinde ac suauissimo oleo, manus, & faciẽ inunxerũt. Fauet huic explicationi Chrysostomus tract. Quòd nemo læditur, nisi à se ipso, dum ait: [sitis iucundissimum facit potũ, etiã si pura aqua bibatur, de petra melle saturauit eos (Psal. 80. num. 17.) non quia Moyses mel è saxo eduxerit; sed quia Iudæi sitientes in aquas illas inciderunt, ipsæ aquæ melle iucundiores visæ sunt.] Sed cùm ea, quæ in hoc versu immediatè antecesserunt, & ea, quæ mox sequuntur, ad vbertatem pertineant terræ Promissionis, alienissimo certè tempore de aqua illa è silice expressa mentionem Moyses iniecisset.

135 Ego quidem existimo, beatam hîc terræ feracitatem commendari, & præterea prouerbialem esse loquutionem, simulque translatitiam, & hyperbolicam. Tria hæc, nisi valde fallor mihi videor apertissimè ex sacro sermone colligere.

In primis ad significandam alicuius regionis vbertatem sacrum adagium est, cùm eam dicimus *lacte, melleque manare.* De hac ipsa terra sancta, Exod. 3. num. 8. *in terram, quæ fluit lacte, & melle.* Numer. 16. num. 14. *reuera induxisti nos in terram, quæ fluit riuis lactis, & mellis.* Iosue 5. num. 6. *terram lacte, & melle manantem.* Sic Exod. 13. num. 5. cap. 33. num. 3. Leuitici 20. num. 24. Numer. 14. num. 8. Deuteron. 6. num. 3. cap. 11. num 9. cap. 26. num. 9. Eccles. 46. numer. 10. Ierem. 11. num. 5. & cap. 32. num. 22. Baruc 1. num. 20. Ezech. 20. num. 6. locutio ergo tam sæpè inculcata, tam crebrò repetita, sine dubio prouerbialis est. 136

Accedit, quòd tumultuantes Israëlitæ eisdem ipsissimis verbis Ægypti feracitatem extollunt. Num. 16. n. 13. *Numquid parum est tibi, quòd eduxisti nos de terra, quæ lacte, & melle manabat, vt occideres in deserto?* Ioël quoque ad pollicendam vbertatem eodem adagio vtitur, cap. 3. num. 18. *stillabunt montes dulcedinem, & colles fluent lacte.* Quin & prophani Poëtæ eamdem locutionem vsurpant, Ouid. Metamorphoseon 1.

Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant:
Flauaq; de viridi stillabant ilice mella.

Mitto alios, quos videre licet apud Delrium, Adagio 61.

Est item hæc locutio translatitia, & metaphorica. Itaque assentior Genebrardo, qui Psal. 80. num. 16. mellis nomine mellitos, suauissimósque intelligit fructus, veluti melimela. Redundant enim Iudææ montes palmis, ficubus, vitibus, & eiusmodi stirpibus, fructus dulcissimos profundentibus. Sed quod Genebrardus non probat, nos sacræ Scripturæ testimonio demon 137

demonstremus. Redeuntes exploratores, qui lustrauerant terram, & palmitem cum vua sua deportabant, aiunt ad Moysen Numer. 13. num. 28. *Venimus in terram, ad quam misisti nos, quæ reuera fluit lacte, & melle, vt ex his fructibus cognosci potest.* Quid apertius? terram esse lacte, melleque fluentem, comprobant, ex fructibus mellitis, quos proferebat, præsertimque ex vuis; videlicet hac metaphora lactis, & mellis, feracitatem terræ intelligentes.

138 Proposui tertio loco, istam locutionem, *vt sugeret mel de petra*, &c. hyperbolicam esse, ad eximiam vbertatem exprimendam: si enim præpingues glebæ, si agri feracissimi, si horti consiti secus perennes aquarum decursus, dicerentur lacte, & melle fluere; esset quidem metaphora, sed non hyperbole; cùm verò steriles, & inaccessæ rupes, squallentia, durissimáque saxa dicuntur, melle, & oleo redundare, quis non exaggerationem agnoscat? Tanta videlicet erat feracitas illius pinguissimæ terræ, vt vel ipsa montosa, & aspera saxeta, cœlesti rore vbertim irrigata, hos suauissimos efferrent fructus. In hanc sententiam explicant litteralissimi quique interpretes illud Psalmi 80. num. 17. *de petra melle saturauit eos:* consule Genebrardum, Agelliũ, Bellarminum. Nec insolens est in sacra Scriptura huiusmodi exaggerationem frequentare. Iob 29. num. 6. *petra fundebat mihi riuos olei.* Deuteronom. 33. num. 24. *tingat in oleo pedem suum.* Lege apud Pinedam Iob 5. vers. 23. num 3. elegantem D. Thomæ explicationem illorum verborum, *sed cum lapidibus regionum pactum tuum.* Vide etiam Delrium Adagio 140.

NVMERVS XIV.

Butyrum de armento, & lac de ouibus cum adipe agnorum, & arietum, filiorum Basan, & hircos cum medulla tritici, & sanguinem vuæ biberet meracissimum.

SIGILLATIM recenset ea, 139
quibus beatissima illa tellus abũdabat: carnes enim optimas lac, & butyrum; frumentum, oleum, & vinum tanta efferebat affluentia, vt lectissimi quique, & pinguissimi agni, & arietes, ad cibum suppeterẽt, & præ nimia tritici abundantia, non nisi farinæ flore, excretis furfuribus, vescerentur, & præ vini copia, meracum illud, & nulla dilutum aqua largiter haurirent. Omnia perspicua sunt. Vnum tamen, aut alterum verbum breuiter illustrabimus. Arietes vocat filios Basan, quia regio illa pascuis vberrimis abundans, pastionis bonitate, alendis, saginandísque pecoribus erat quàm aptissima. Psalm. 21. num. 13. *Tauri pingues*, Hebraicè: *Tauri Basan.*

Cum medulla tritici: Hebraica red- 140
das ad verbum, vt reddiderunt LXX. *cum adipe renum tritici.* Solet enim sacra Scriptura adipem, siue pinguedinem vocare, quidquid est in re qualibet optimum, & selectissimum: vt in hoc ipso versu, *cum adipe agnorum:* sed ne longè abeamus à tritico. Psal. 80. num. 17. *cibauit eos ex adipe frumenti.* Psalm. 147. num. 14. *& adipe frumenti satiat te.* Subest vtrobique vox *Heleb*, quæ hîc redditur *medulla.*

Sanguis autem vuæ eleganti peri- 141
phrasi dicitur vinũ rubeum, qui modus loquendi nõ est alienus ab externis scriptoribus: refert enim Plinius lib. 14. cap. 5. quemdam Philosophum Alexandri

Alexandri Magni intemperátiam cohibentem, ita eum affatum fuiſſe, *vinum potaturus, Rex, memento, te bibere ſanguinem terræ.* Sed frequentiùs occurrit in arcano ſermone, propterea quòd rubrum erat Palæſtinæ vinum, maximè electum, & generoſum, vt probat Pineda Iob.6. verſ. 4. num. 6. Vnde illa verba Geneſ.49.num.11. *lauabit in vino ſtolam ſuam, & in ſanguine vuæ pallium ſuum,* quidam in hanc ſententiam trahunt, vt in illis denotetur, adeò rubens eſſe vinum, vt ad pallia fucanda, eo, inſtar muricis, vterentur. ſic legimus Iſai.63 num.2. *Quare ergo rubrum eſt indumentum tuum, & veſtimenta tua, ſicut calcantium in torculari?* Vide Serarium in ea verba. 1.Machab. 6.num.34. *& elephantis oſtēderunt ſanguinem vuæ.* & Ianſenium in id Eccleſiaſtici 50.num.16. *& libauit de ſanguine vuæ.* Delrium denique Adag.52.

NVMERVS XV.

Incraſſatus eſt dilectus, & recalcitrauit, incraſſatus, impinguatus, dilatatus: dereliquit Deum factorem ſuum, & receſſit à Deo ſalutari ſuo.

142 COmmemoratis beneficiis, quę Deus in illum populum magna, præclaráque congeſſit; nunc eius ingratitudinem acerbiſſimè perſtringit. Ac primò docet, ex pinguedine illa ſoli, & vberrima rerum omnium affluentia, vnde haurire debuiſſet ille populus maiora incitamenta diligendi largitorem, iis ipſis donis pinguefactum, occaſionem inde arripuiſſe ab eo deſciſcendi: imò inſtar feroci, & exultantis eculei, cibíque copia laſciuientis, diuinam legem calcibus proculcatam, abiiciendi, & peſſundandi: hanc enim habere vim verbum illud *recalcitrauit*: clarè liquet. 1.Reg.2. num. 29. *Quare calce abieciſtis victimam meam?*

Sapienter ait Tertullianus, expédens 143
iſtum locum, lib. aduerſus Pſychycos, c.6. [Omnem diſciplinam victus, aut occidit, aut vulnerat. Mentior, ſi non Dominus ipſe obliuionem ſui exprobrans Iſraëli, cauſam plenitudini reputat.] Propterea ſapientiſſimus Salomon immodicas diuitias auerſabatur, auream ſibi mediocritatem depoſcebat, Prouerb.30.num.9. *Ne forte ſatiatus illiciar ad negandum, & dicam, quis eſt Dominus?* Egregia ſunt in hanc ſententiam Platonis verba, lib.3. de legibus. [Rectiſſimè dictum ab Heſiodo, dimidium nonnunquam plus eſſe, quàm totum. Quando videlicet totum comprehendere noxium eſt, dimidium verò moderatè ſe habet: tunc ſanè moderatum immoderato plus eſſe cenſuit, vtpotè deteriore melius. Nam ſupra modum elata laſciuiunt, & alia quidem in morbos incidunt, alia in iniuriam, elatioris laſciuiæ filiam.]

Sed agè ad hunc ipſum populum 144
propius accedamus. Monuerat illum Moyſes Deuteron.8.num.11. *Obſerua, & caue, ne poſtquam comederis, & ſatiatus fueris, eleuetur cor tuum, & non reminiſcaris Domini Dei tui.* Quid dico, monuerat? imò apertè diſertéque prędixerat, Deuter. 31. n. 20. *Introducam eum in terram lacte, & melle manantem, cúmque comederint, & ſaturati, craſsique fuerint, auertentur ad Deos alienos.*

Atque hanc prædictionem certiſſi- 145
mam fuiſſe, euentus ipſe comprobauit: quod ſæpe prophetæ ingrato illi, & inſipienti populo obiiciebant. 2. Eſdræ 9. num.25. *Comederunt, & ſaturati ſunt, & impinguati ſunt, & abundauerũt delicijs, in bonitate tua magna. Prouocauerunt autem te ad iracundiam, & receſſerunt à te, & proiecerunt legem tuam*

poſt

145 *post terga sua.* Multus est Oseas in hac exprobranda ingratitudine, c.4.n. 16. *Sicut vacca lasciuiens declinauit Israël.* Vbi Chaldæus, *sicut bos, qui saginatur, & recalcitrat, sic rebellat propter multitudinem bonorum Israël.* cap. 7. num. 14. *super triticum, & vinum ruminabant: recesserunt à me*, id, est, cùm circumfluerent omnibus copiis, cùm ritu belluarum sese cibis ingurgitarent, meum cultum abiecerunt: & cap. 13. num. 6. *Iuxta pascua sua adimpleti sunt, & saturati sunt, & leuauerunt cor suum, & obliti sunt mei.*

146 Explicata sententia loci, quem in manibus habeo, vix à me impetro, vt sedes argumentorum pro concionibus referciam. Qui autem volet vberiùs hunc locum locupletare, adeat Pineda, in cap. 1. Iob. vers. 9. num. 2. circa illud Isaiæ. 2. num. 7. *Repleta est terra argento, & auro, & repleta est terra Idolis:* & in illa verba Iob. 15. vers. 26. *Cucurrit aduersus eum erecto collo, & pingui ceruice armatus est.* Et in Salomone præuio, lib. 7. cap. 3. dum demonstrat, Salomonem ex nimia affluentia, atque luxuria ad turpissimum Idolorum cultum fuisse prolapsum. Consule etiam Viegam, Apocal. 6. comment. 4. sect. 1. in id Psal. 72. num. 7. *Prodijt quasi ex adipe iniquitas eorum.* Castrum in id Ierem. 5. num. 27. *Magnificati sunt, & ditati: incrassati sunt, & impinguati, & præterierunt sermones meos pessimè.* Pradum in illud Ezech. 16. num. 49. *Saturitas panis, & abundantia.* Agellium in Psalm. 16. num. 10. *Adipem suum concluserunt, os eorum loquutum est superbiam.* Denique Riberam in c. 6. Amos, n. 4. *Qui comeditis agnum de grege, &c.*

NVMERVS XVI.

Prouocauerunt eum in Dijs alienis, & in abominationibus ad iracundiam concitauerunt.

SVBEST Hebraicè *Kinè* in coniugatione *Hiphil.* Vertitque propriissimè Pagninus, *Zelare fecerunt eum.* Et infrà num. 21. vbi rursus Moyses vsurpat idem verbum, reddiderunt LXX. *Parezolesan,* idest, ad zelum prouocauerunt: sic etiam vertit Vulgatus, Psalm. 77. n. 58. *Ad æmulationem eum prouocauerunt.* Exponitque litteralissimè Vatablus. [Dederunt operam, vt inuideret Deus Diis alienis, nam summo studio coluerunt eos.] 147

Negat Aristoteles in Deum cadere posse inuidiam: eius verba sunt, lib. 1. Methapys. *Neque enim Deus inuidus esse potest, cùm omnis indigentiæ immunis sit.* Rectè scilicet animaduertit hic Philosophus, ex indigentia inuidentiam nasci; est enim inuidentia ægritudo suscepta propter alterius res secundas, quas ipse habere concupiscis, optasque, tibi non esse cum altero communes. Nihilominuùs tamen sacræ litteræ attribuunt Deo inuidentiam, ortam ex Zelotypia. Iacobi. 4. num. 5. *Ad inuidiam concupiscit spiritus, qui habitat in vobis.* Nam vt de supremâ illa, & prorsus impassibili Deitate, humano loquamur more, instar viri ardentissimè zelotypi inuidet mundo, aut dæmoni, pellicientibus animas, fide sibi, & charitate desponsatas, & ab sponsi dulcissimo complexu ad falsa Idola, seu flagitiosas adulterorum illecebras, abstrahentibus.

Propterea sæpè Deus in arcano sermone vocatur *Zelotes.* Exod. 20. num. 5. & cap. 34. num. 14. seu, quod idem est, *æmulator.* Deuteronom. 4. num. 24. 148

num. 24. & cap. 5. num. 9. & cap. 6. num. 15. Nahum 1. n. 2. vnde Nazianzenus in exhortatione ad Virginem pag. 316. [Virorum aspectum fuge, si fas est, etiam grauium, & pudicitiæ laude florentium, zelotypus enim est spõsus erga virginitatem tuam.] Hausit ex Nazianzeno Hieronymus, ex magistro discipulus, non sententiam modò, sed eadem propè verba, sic enim scribit in Epistola ad Eustochium, de custodia virginitatis. [Semper te cubiculi tui secreta custodiant, zelotypus est Iesus, non vult ab aliis videri faciem tuam.]

149 Verùm vt rem ipsam propiùs attingamus, certum quidem est, non posse zelum in Deum cadere, quatenus dolorem acerbissimum inurit ex eo, quòd alter potiatur re vehementer concupita. Sapienter enim dixit Augustinus lib. de patientia cap. 1. [Absit, vt impassibilem Dei naturam perpeti vllam molestiam suspicemur. Zelat sine aliquo liuore, irascitur sine aliqua perturbatione.] Sed non est minùs certum, Deũ ex infinito amore zelare animas sibi despons atas, vt ex Dionysio in cap. 4. de Diuinis nominibus probat S. Thomas 1. 2. q. 28. art. 4. & propter hunc amorem, zelúmque ardentissimum dicitur etiam Deus *Anthropopathos*, tabescere inuidia, & dolore vri, si adulter suam sponsam corruptelarum illecebris abducat. Et vbi amore, & beneficentia parum proficit, vbi eam blanditiis reuocando non delinit: (extant huius benignitatis exépla Hierem. 2. & Ezech. 16.) vbi demum se præ adultero contemni videt, vsque eò irritatur, & excandescit, vt (si ita loqui fas est,) in rabiem penè furentem erumpat.

150 Enim verò iracundia ex zelo concitata est longè vehementissima. *Dura est sicut infernus æmulatio.* Cant. 8. num. 6. *Tener zelos, es traër vn infierno portatil en el pecho.* Rectè omnino Seneca Tragicus in Medæa.

Nulla vis flamma, tumidique venti,
Tanta, nec teli metuendá torti,
Quanta cùm coniux viduata tædis,
Ardet, & odit.

Etiam femina imbellis, vt perpendit Euripides in eadem fabula, cum adeò timida sit, vt aspicere gladium vagina vacuum non sustineat, si torum violari animaduertit, in truculentiam, & audaciam efferatur. Iam zelus, & furor viri, Prouerbio. 6. numero 4. *Non parcet in die vindictæ, nec acquiescet cuiusquam precibus.* Constantinus ille Magnus, vt auctor ist Genebrardus, lib. 3. Chronographiæ pag. 413. Priscum filium, quòd Faustæ nouercæ lectum temerasset, interfecit, Faustam autem ipsam balneo supra modum accenso suffocauit.

Est in huius rei confirmationem locus insignis Prouerb. 27. num. 4. *Ira non habet misericordiam, neque erumpens furor, & impetum concitati ferre quis poterit?* Hebraica sic habent ad verbum. *Crudelitas est in ira, & impetus, siue inundatio in furore, & quis stabit ante zelum?* LXX. *Crudelis est indignatio, & acuta ira, sed nihil sustinet zelus.* Scholiastes ibi in editione Sixti. *Et zelus vtrisque difficilior.* Ex quibus euidenter constat, zelum conferri cum iracundia, & cum furore, & vtrumque affectum longo interuallo superare. Attribuitur quidem iræ crudelitas sanguinaria: furori verò inundatio. Furens enim, velut torrens, præcipiti impetu obuia quæque peruertit. At ista deferuescunt, & sedantur breui; zelus verò in dies magis, magísque concitatur: & ita intelligendus est Vulgatus; *impetum concitati* (nempe zeli stimulis) *ferre quis poterit?* 151

Iam ergo nemo iure mirabitur, cùm videat 152

videat Zelotypum Deum ab eo populo, quem sibi desponderat, perfidè spretum, zelo inflammari, furoreque accendi, & minas in hoc Cantico iactare terroris, & formidinis plenas, suppliciáque atrocissima adulteris intendere. Verè enim *in sculptilibus suis ad æmulationem eum prouocauerunt.* Psalm. 77. num. 58. incurrit itaque ingratus ille populus in supplicium, quod intentauerat Moyses Deuterono. 29. num. 20. *Dominus non ignoscat ei, sed tunc quàm maximè furor eius fumet, & zelus.* Et Ezechiel. 16. num. 38. *Iudicabo te iudicijs adulterarum, dabo te in sanguinem furoris, & zeli.* id est, tam multis te vulneribus cōfodiam quàm solent viri zelotypiæ furore perciti vxores in flagranti adulterio deprehensas trucidare: num 42. *Et requiescet indignatio mea in te, & auferetur zelus meus à te, & quiescam*; idest, cùm te videro crudelissima morte punitam, plagis punctim, cæsímque confossam, exsaturabo semel indignationem meam. *Que darè satisfecho, descansarè desta rabiosa passion de zelos.* Lege ibi Pradum, & Maldonatum.

NVMERVS XVII.

Immolauerunt dæmonijs, & non Deo, Dijs quos ignorabant.

153 DÆMONIVM infame nomen est in Scriptura, vt probat Serarius Tobiæ. 3. quæstiuncula. 2. hîc verò vsurpatur pro idolo. Quia videlicèt dæmones in idolis colebantur. Sic. 2. Paralipom. 11. numero 15. *Constituit sibi Sacerdotes Excelsorum, dæmoniorum, vitulorúmque, quos fecerat.* Et apud Euangelistas idem est Belzebub famosum muscarum idolum, ac Princeps dæmoniorum. Vide Maldonatum Matth. 9. numero 34. & cap. 10. numero 25. Immolare itaque dæmoniis, est, idolis dæmoniorum sacrificium, & cultum Deo debitum exhibere. Leuit. 17. num. 7. *Nequaquam vltrà immolabunt hosties suas dæmonibus.* 1. Corinth. 10. nu. 20. *Quæ immolant gentes, dæmonijs immolant, & non Deo.*

Suspicor ego tacitè hîc perstringi 154
à Moyse infandum illud, & horrendum idololatriæ genus, cùm non contentus iste populus solitas idolis mactare victimas, sumptuosum quidem, sed simul dirum, & execrandum sacrificij genus excogitauit, quo sanguinarij dæmones, qui Hebraicè vocantur *Sedim*, idest, prædones grassatores, humanum cruorem exsorbentes, voluptuosè pascerentur. Quales essent istæ victimæ, expressit Propheta Regius, Psal. 105. n. 37. *Et immolauerunt filios suos, & filias suas dæmonijs.* Tales erant Chananæi. Sapient. 12. num. 4. *Per sacrificia iniusta filiorum suorum necatores.* Et quamuis, proposito capitali supplicio id prohibuerat Moyses. Leuitic. 18. num. 21. & cap. 20 numero 2. verùm ipsi etiam Reges tam abominandum facinus concipiebant. De Achaz legimus. 4. Reg. 16. num. 3 *Filium suum consecrauit transferens per ignem secundum idola gentium.* Quid sit autem traducere per ignem, exponit Iosephus lib. antiq. cap. 12. agens de eodem Achaz. *Quibus etiam proprium filium holocaustoma obtulit, ritu Chananæorum.* Manasses etiam. 4. 155
Reg. 21. num 6. traduxit filium suum per ignem. Quid faceret ipse populus, cùm hæc tam atrocia peccarent Reges? Ierem. 7. num. 31. *Ædificauerunt excelsa Tophet, vt incenderent filios suos, & filias suas igni in holocaustum.* Subuertit hæc excelsa Tophet piissimus Rex Iosias. 4. Reg. 23. num. 10. *Vt nemo consecraret filium suum, aut filiam per ignem.*

Noui,recentesq́; venerunt,quos non coluerunt Patres eorum.

156 FActitijs, & heri natis idôlis, tacitè æternum, & incommutabile Numen opponit. Hebraicè. *Noui de propinquo venerunt*. Asciticij isti Dij recentissimi sunt; Patres vestri antiquissimum, & immortalem Deum coluerunt. Ierem. 23 num. 23. *Putasne Deus è vicino ego sum? Dicit Dominus, & non Deus de longè?* Id est, an Deus ego recẽs factus, ac non potiùs ab ipsa æternitate Deus? Hac ipsa propositâ nouitate, populum istum Regius Vates ab idolis deterrebat. Psalm. 80. n. 10. *Non erit in te Deus recens.*

157 Qui curiosiùs scire volet, quæ fuerint ista recentissima idola, quove ritu singula colerentur, quis Baal, quis Moloc, quid Astaroth, quid Chamôs, quid cætera monstra, atque portenta, adeat Serarium in cap. secundum Iudic. quæst. 1. & 2. Pinedam in Salomone lib. 7. cap. 11.

NVMERVS XVIII.

Deum, qui te genuit, dereliquisti, & oblitus es Domini Creatoris tui.

158 DETESTANDA profectò ingratitudo: cùm innumeris ille populus affectus à Deo esset, & cumulatus beneficiis, imo cum totus in illius ære esset, quia totum hoc, quod erat, Dei genitoris, & creatoris beneficium erat; & parentis, & creatoris memoriam ingratissimè abiecit, & cultum petulantissimè deseruit. Hoc est, quod Deus queritur. Isai. 1. num. 2 *Filios enutriui, & exaltaui; ipsi autem spreuerunt me.* Vide quæ adnotaui in illa verba. n. 6. *Haccine reddis, &c.*

159 Atque hæc dicta sint pro explicatione Vulgati; nam Hebraica littera alterum etiam admittit sensum litteralem, grandiorem, sublimiorémque. Afflatus enim Moyses prophetico spiritu, iam nunc exprobrat ingratissimo populo teterrimum illud post hominum memoriam commissum facinus, enormissimúmque Deicidium, quod in Christum perpetraturus erat. Obseruant hoc Galatinus lib. 8. de arcanis cap. 10. Porchetus in victoria aduersus Iudæos part. 1. cap. 16. Mendoza verò, quæst 6. positiua §. 10. expressissimum hoc existimat esse testimonium, apertissimúmque vaticinium Passionis Christi. Ita enim Hebræa reddi possunt, verbum è verbo. *Rupem, quæ te genuit, contriuisti, vel fortem debilitasti; & oblitus es Deum vulneratum tuum.* Regia, *& oblitus es Deum parturientem te.* Caietanus. *Parturitorem tuum.* Sustinuit enim in Cruce Christus acerbissimos dolores parturientis, vt multos filios procrearet.

Sed quia nolo gratis mihi credi, vt citati auctores faciunt, versionem, & intelligentiam hanc, ex ipsius linguæ sanctæ proprietate confirmabo. Subest primo loco verbum *Nasa*, quod Vulgatus propriissimè vertit *dereliquisti*. Sed idem verbum, (vt obseruat Forsterus,) significat *irruere in debitorem, atque æs alienum vrgendo, premendóque repetere.* Exod. 22. num. 25. & Isai. 3. num. 12. significat etiam confringere, atque conterere. Ierem. 51. num. 30. *Deuoratum est robur eorum.* Hebraicè *Naseta*. Pagninus, & Vatablus *Elanguit*. Tigurina: *Luxatum est.* Quod Christo in Cruce pendenti mirificè quadrat. LXX. *Ethrausthe. confractum, aut contritum est.* 160

Secundo loco subest participium verbi *Hul*, in coniugatione *Poel*: & quamuis hoc verbum significet *formare, eniti, parturire*, quarum significationum 161

tionum passim obuia sunt exempla; sed non minùs propriè significat, (vt aduertit Mercerus in Thesauro, colum.642.) *Dolore, seu cruciatu affici.* Ita participium *Meholel*, rectissimè vertas, *vulneratum, dolore, seu cruciatu affectum.* Est enim maximè proprium huius coniugationis *Poel*, significationem habere communem, & modò actiuè, modò passiuè enunciari, vt constat Psal.36. num.23. & Psal 118. num.90.

162 Sed longè firmius habemus in hanc sententiam Vulgati interpretis testimonium; nam idē participium, quod hîc subest *Meholel*, (puncta enim à Rabbinis subscripta nihil moror) Isai. 53.num.5. vertit. *Vulneratum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras.* Et eidem participio Isai.51.n.9. actiuā significationem attribuit; *vulnerasti draconem.* Itaque eodem Latino verbo, quo aliàs reddit Vulgatus, reddere possemus in hoc loco. *Oblitus es Deum vulneratum tuum.* Sic enim eiusdem coniugationis participiū, & huic quàm simillimum *Meholel.* Psalm.17.num.4. Vulgatus actiuè vertit. *Laudans inuocabo Dominum.* Et 2. Reg.22. numero 4. passiuè, *laudabilem inuocabo Dominum.* Lege, obsecro, commentarium nostrum in ea verba B. Iudæ.num.8. *Maiestatem autem blasphemant.*

NVMERVS XIX.

Vidit Dominus, & ad iracundiam concitatus est, quia prouocauerunt eum filij sui, & filiæ.

163 EX XX. *Vidit Deus, & zelauit, & exacerbatus est*: vt videlicet intelligamus, excādescentiam ortam esse ex Zelotypia. Itaque cùm Deus illum populum immortalibus ornasset beneficiis: cùm sibi Rempublicam integram, velut sponsam arctissimo charitatis nodo deuinxisset, cùm singulos denique in filios & filias adoptasset; illi ingrati, ac rebelles pro benefactis malefacta rependerunt. Illorum ergo commemoratis flagitiis, nunc tandem aggreditur Moyses, & diuinam iracundiam viuis coloribus depingere, & commerita supplicia consceleratis intentare. Cuius enim sponsi pectus non exulceret, & vehementer irritet, cernere sponsam, quam gestat in oculis, cuius amorem conciliare omni officiorum genere non cessat, eo despicatui ducto, in porcorum amplexus petulanter irruere? Cuius parentis animum nó amarissime exacerbet, oculis haurire tam dirum spectaculum; filios, quos genuit, quos indulgentissimè educauit, quos in amoribus, ac deliciis habet, quasi omni prorsus sensu humanitatis exutos, sibi impudentissime insultare? Conqueri- 164
tur Dauid, maximéque dolet, eum, qui secū vnà viuebat, cum quo ipsa quoque mensa communis erat, ius amicitiæ violasse. Psalm.40.num.10. Quod vaticinium longè veriùs impletum fuit in Christo Ioann.13.n.18. Quonam sensu doloris percelletur Parentis animus, cùm eandem sibi cernat iniuriam à filiis irrogari? Pugionibus Cæsar appetebatur ad necem; & cùm arcere non posset mortem, oppetebat forti animo, tacitúsque dabat operam, vt quàm honestissimè occumberet. At vbi animaduertit, inter cæteros coniuratos, filium etiam stricto ferro in se irruere, vocem illam exprompsit, intimi doloris testem, *& tu fili?* Sed vocem ipsam inclusit dolor, neque vltra progressus, plus silentio innuit, quàm longa expressisset oratione. Vide Suetonium in Cæsare, cap.82.

165 Per filias hîc intelligit Moyses mulieres illius populi, ad idololatriam etiam procliuissimas, & tam peruicaci studio illam sectantes, vt Prophetæ obiurganti palàm obsisterent. Ierem.44.nu.16. Et prudentes, ac videntes placentas Reginæ cœli (idest, Lunæ) pinserent, ac libarent, &c. cap. 7.n.18. tanta præterea licentia, & morum corruptela, vt sacra Adonidis, impudentissimi Veneris Amasij procaciter colerent. Ezech.8.num.41.

NVMERVS XX.

Et ait; Abscondam faciem meam ab eis.

166 NON possum locum istum luculentioribus aliis, quā ipsius Moysis verbis explicare. Deuteronom.31. num.17. *Et irascetur furor meus contra eum in die illo, & derelinquam eum, & abscondam faciem meam ab eo; & erit in deuorationem; inuenient eum omnia mala, & afflictiones, ita vt dicat in illo die, Verè quia non est Deus mecum, inuenerunt me hæc mala.* Vbi apertè vides, abscondere Deum faciem suam, idem prorsus esse, ac deserere, & derelinquere, idest, singulari sua beneuolentia, cura, tutela, ac protectione aliquem destituere. Et, quod inde necessariò consequitur, hominem tali patrocinio priuatum in omnia mala, & calamitates incurrere. Genes.4.num.14. dixit *Cain, A facie tua abscondar.* Quid autem inde secutum est? Imò quid mali non consecutum est? *Omnis igitur, qui inuenerit me, occidet me.* Idest, tali me orbatum tutela omnes auersabuntur, dignúmque morte cense-
167 bunt: nullum mihi dabitur effugium, quin ab aliquo mox interimar. Isai. 64. numer. 7. *Abscondisti faciem tuam à nobis, & allisisti nos in manu iniquitatis nostræ.* Ierem.33. nûmer.5. *Quos percussi in furore meo, & in indignatione mea; abscondam faciem meam à ciuitate hac.* Sed pleni sunt sacri libri huiusmodi testimoniis. Hinc illæ amantissimæ querelæ. Psalm. 12. numero 1. *Vsquequò auertis faciem tuam à me?* Hinc etiam illæ preces. Psalm. 26. numer. 9. *Ne auertas faciem tuam à me, ne declines in ira à seruo tuo.*

Contra verò ostendere Deum, aut illustrare faciem suam, est, vultu sereno, benignóque respicere, non per indignationis nubilum offuscato: placidissimo oculorum coniectu, calamitatum tenebras discutere; demum opportunam opem, præsentissimúmque auxilium, ac robur impertire. De hoc ipso populo canit Propheta Psalm. 43. numer. 4. *Nec enim in gladio suo possederunt terram, sed dextera tua, & brachium tuum, & illuminatio vultus tui:* idest, ex claro isto, ac sereno vultu, omnis illis victoria, omnis prosperitas affulsit. Psalm. 30. numer.17. *Illustra faciem tuam super seruum tuum.* Et Psalm. 79. numer. 8. *Ostende faciem tuam, & salui erimus.* Psalm.118. num.135. *Faciem tuam illumina super seruum tuum.* Et Psal.66. num.1. *Illuminet vultum suum super nos.* Neque verò solùm deprecatur, vt se Deus hilari, placidóque vultu intueatur, sed, quod inde etiam consequitur, vt totum lumine perfundat, idest, luce regat, potentia fulciat, robore cōmuniat. Vt ipse fidenter pronunciet verba illa Psalm. 26. num.1. *Dominus illuminatio mea, quem timebo?* Itaque oculorum Dei benignus aspectus omnium bonorum cumulum homini conciliat. 168

Hanc ego existimo germanam esse intelligentiam huius loci; sed non mihi displicet explicatio Vatabli; *Velabo oculos meos, ne videam calamitatem* 169

tem eorum. Ita natura comparatum est, vt luctuosum, miserandúmque spectaculum, si minus lachrymas, commiserationem certè à nobis extorqueat; & aspectus hominis deiecti, vulnerati, cruore respersi solet exsaturare furorem, & extentum iam brachium ad inferendum nouum vulnus sustinere. Hinc notabilis ille loquendi modus in Scriptura frequentissimus 1. Regum 24 num. 11. *Cogitaui, vt occiderem te, sed pepercit tibi oculus meus:* perinde quasi soli oculi commiseratione tangantur: Deuteron. 7. numer. 16. *Non parcet eis oculus tuus.* Et cap. 13. numer. 8. *Neque parcat eis oculus tuus, vt miserearis.* Cùm ergo dicitur Deus velare oculos ad plagas imponendas, hostilis planè excandescentia denotatur. Ezech. 7. num. 4. *Et non parcet oculus meus super te, & non miserebor.* Threnor. 3. numer. 42. *Nos iniquè egimus, & ad iracundiam prouocauimus: idcircò tu inexorabilis es; operuisti in furore,* (scilicet oculos tuos) *& percussisti nos, occidisti, nec pepercisti.* Idest, quasi velum quoddam obtendisti tibi iram tuam, ne afflictos, & calamitosos aspiceres, vt sine vlla commiseratione ad internecionem vsque vulnerares.

Et considerabo nouissima eorum.

170 Tigurina. *Spectabo, quid tandem facturi sint.* Vatabl. *Videbo, quid accidet illis ad extremum.* Agellius. *Considerabo, quid in suis malis remedij, quid consilij capient.* Oleaster. *Videbo, ostendendo me his, qui fuerint in vltimis diebus.* Caietanus. *Praeuideo, quis futurus sit eorum finis.*

Mirum, quantùm his explicationibus languescat, & retardetur impetus huius ardentissimae concionis. Ita ne verò? An id spectabat accurata illa beneficiorum Dei commemoratio? Id exprobratio grauissimorum scelerum? Huccine tandem illae minae reciderunt? *Abscondam faciem meam ab eis,* vt quid illis ad extremum accideret, Deus otiosè contemplaretur?

Grandiorem itaque, & Moysis Zelo digniorem, in his verbis sententiam agnosco. Solet saepè Deus iratus minitari, cùm in improbos commeritae calamitates ingruerint, se non solùm non flectendum commiseratione, verùm etiam insuper eos irrisurum, Prouerb. 1 num. 26. *Ego quoque in interitu vestro ridebo, & subsannabo, cùm vobis id, quod timebatis, aduenerit.* Id ipsum nunc minitatur Deus, se despecturum eos, atque adeò ludibrio habiturum, cùm ab illis debitae poenae repeterentur. 171

Atque vt hunc sensum ex Hebraicarum vocum proprietate colligamus, nomen *Aharit,* idest, *nouissimum,* siue *finis,* in sacro sermone frequenter vsurpatur pro supplicio, in quod impij suis sceleribus incurrent. In hac significatione dicitur in hoc ipso Cantico num. 29. *Vtinam saperent, & intelligerent, ac nouissima prouiderent,* idest, vtinam supplicia sibi impendentia prospicerent. Isai. 47. numer. 7. *Neque recordata es nouissimi tui.* Thren. 1. numer. 9. *Nec recordata est finis sui.* Idest, ad hunc stuporem, inuerecundiámque deuenit, vt illius animum ne subiret quidem memoria extremi supplicij, quo aliquando tandem punienda erat. Psalm. 72. num 17. *Et intelligam in nouissimis eorum.* idest, non spectabo fucata terrenae foelicitatis exordia, quae speciosè blandiuntur, & arrident; sed extrema calamitosa, quae diro saepe exitu concluduntur. Prouerb. 5. num. 4. *Nouissima autem illius amara, quasi absynthium.* Et cap. 23. numer. 32. *Ingreditur blandè, sed in nouissimo mordebit vt coluber.* Subest vbique Hebraicè *Aharit.* 172

Verbum

173 Verbum autem *Raa*, ideſt, *cernere, ſeu conſiderare*, in arcano ſermone idem eſt,ac deſpicere, & ludibrio habere.Quod miror à nullo fuiſſe interprete obſeruatum in hoc loco, cùm tamen ex hac ſignificatione genuina pendeat eius intelligentia. Ezech.28. numer.17. *Ante faciem Regum dedi te, vt cernerent te.* L X X. *Vt ludibrio habrent te*, ſiue, (vt vertit Hieronymus, & legitur in Editione Latina L X X.) Vt *dehoneſtareris*.Iob 31.numer.19. *Si deſpexi pereuntem.* Hebraicè, *ſi pereuntem conſideraui.* Pſalm. 21. numer.18. *Ipſi verò conſiderauerunt, & inſpexerunt me.* Vbi doctè Genebrardus, me ſcilicet manibus,& pedibus confoſſum, & oſſibus luxatum, cum contemptu contemplati ſunt. Cantic.1.numer.5. *Nolite me conſiderare, quòd fuſca ſim*, ideſt, *deſpicere*. Geneſ.42.n.1. *Quare negligitis?* Hebraicè. *Quare conſideratis?* & n.21. *Peccauimus in fratrem noſtrum, videntes anguſtiam animæ illius, dum deprecaretur nos.* L X X. *Quia deſpeximus tribulationem animæ eius, quando orabat nos.* Subeſt Hebraicè in his omnibus locis idem verbum *Raa*.

174 Atque hinc ſatis confirmata manet noſtra explicatio; *conſiderabo* (inquit) *nouiſſima eorum.* Hoc eſt, deſpiciam, ſubſannabo, ac ludibrio habebo, cùm atrociſſimæ pœnæ à conſceleratis filiis exigentur. Cruciatos, & excarnificatos cum contemptu, & irriſione contemplabor: paſcam hoc ſupplicio oculos,velut ſpectaculo iucundiſſimo: irriſio autem, & ſubſannatio in calamitoſiſſimis malis, pars peracerba ſupplicij eſt.

Generatio enim peruerſa eſt, & infideles filij.

Expoſui ſuprà numero quinto.

NVMERVS XXI.

Ipſi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus.

HEBRAICE. *Ipſi me zelare fecerunt.* L X X. *Ipſi ad zelum prouocauerunt me.* Quod expendi ſuprà ad illa verba, num.16. *prouocauerunt eum in Dijs alienis.* 175

Illud inſuper hic aduerto, idololatriam propterea in ſacro ſermone fornicationem, & adulterium crebrò nominari, quia anima per fidem legitimo ſponſo Deo copulata, idola colendo, obſtrictam illi fidem nefariè violat. Hierem.3.num.2. *Tu autem fornicata es cum amatoribus multis.* Pſal. 16.num.4. *Multiplicatæ ſunt infirmitates eorum.* Chaldæus,Symmach.Theodotio,atque Hieronymus:*idola eorum, poſteà accelerauerunt:* recitat hanc verſionem Galatinus,lib.6.cap.6. *Alium deſponſauerunt.*

Sed iuuat egregium Oſeæ teſtimonium paulò vberiùs explicare; cap.9. numer.1. *Noli lætari Iſraël,noli exultare, ſicut populi, quia fornicatus es à Deo tuo; dilexiſti mercedem ſuper omnes areas tritici.* Perſonam Propheta imponit illi populo nobiliſſimæ cuiuſdam matronæ,& fœliciſſimè maritatæ. Quæ nihilominùs deſerto viro, ad turpe lupanar deuoluta, cum ſordidis meretricibus exultaret, ac geſtiret; cui iure optimo diceretur:quin te lamentis, atque eiulatibus conficis, dum iſtæ ridet,cachinnóſque tollunt?nunquam illæ ampliorem fortunam deguſtarunt:ſemper in ſordibus,& horrore vixerunt; te verò non exulcerati animo, cùm in mentem tibi venit illius fœliciſſimi temporis, quo nobiliſſimo,& ſuauiſſimo viro,ampliſſimáque, & affluentiſſima domo fruebaris? Heu,in quantam nunc abiecta miſeriam 176

miseriam, cum fætidissimis scortis turpem mercedulam per areas conse-ctaris; *noli itaque Israël exultare, sicut populi*; exultent sanè populi, suorum idolorum festa celebrantes; nihil mirum: nunquam enim eis diuinæ lucis radius affulsit; nunquam Deum verum agnouerunt: *tu autem fornicatus es à Deo tuo*, tu, inquam, omnium bonorum perennem fontem Deum amisisti; tu sponso dulcissimo fidem datam violasti; tu immortali Regi dedecoris notam, & dolorem peracerbum inussisti; tu ex altissimo dignitatis gradu, ex copiosissima rerum omnium affluentia, in fœdam ignominiam, in extremam indigentiam decidisti.

Et irritauerunt in vanitatibus suis.

177 Expresserunt LXX. quid nomine *vanitatum* esset intelligendum; *& exacerbauerunt me in idolis suis.* Sic est interpretandus ille locus. 3. Reg. 16. num. 13. *Prouocantes Dominum Deum Israël in vanitatibus suis.* Sic etiam illustrare solet Hebraismum ipse Vulgatus. Hierem. 14. num. 22. *Numquid sunt in sculptilibus gentium, qui pluant?* Hebraicè, *in vanitatibus gentium.* Quasi dicat; est ne aliquod idolum, quod pluuiam dare possit? & cap. 16. n. 18. *in morticinis idolorum suorum.* Hebraicè, *Vanitatum suarum*; & cap. 8. n. 19. *Quare ergo me ad iracundiam concitauerunt in sculptilibus suis, & in vanitatibus alienis?*

178 Causam scitè reddit ipse Ieremias, cur idola *vanitates* appellentur, c. 10. n. 8. *Pariter insipientes, & fatui probabuntur; doctrina vanitatis eorum lignum est.* Quasi dicat: facillimum est, eorum stupiditatem, & fatuitatem coarguere. Lignum ipsum, ex quo sibi suis manibus Deum fabricantur, eos stultos, & vanos esse demonstrat. Vanitatem etiam idolorum ex eo coarguit Sapiens, cap. 13. num. 16. quia fulcris egent ne ad terram affligantur. Longiùs progreditur Apostolus, neque solùm idola vocat vanitates, sed merum nihil, 1. Corinth. 8. num. 4.

Et ego prouocabo eos in eo, qui non est populus: & in gente stulta irritabo illos.

Hebraicè, *Et ego zelare faciam eos.* 179
LXX. *& ego prouocabo eos ad zelum.* Vatab. *ad inuidiam.* Caietanus: *ego faciam eos inuidere.* Par pari videlicet referam, quod eos acriter pungat. Dolebunt illis etiam oculi, præ liuore. Tractum est hoc ex amantium moribus, & ingenio. Nam, vt scribit Plato in Phædro, vulgares isti corporum amatores plerumque solent esse inuidi. Ergo vbi is, qui amat, amorem sibi parem nõ rependi animaduertit, amorem ipse suum aliò deflectit, & in illius oculis, à quo se despectum esse dolet, riualem beneficiis cumulat, vt alter inuidia rumpatur. Lege Virgilij expositores, Eglog. 3.

Et cùm vidisti puero donata, dolebas.

Et Eglog. 2.

Inuenies aliũ, si te hic fastidit Alexis.

Itaque Deus amantium ritu, par 180
pari reddit, quod populum illum vehementer vreret. Ille Deum zelare fecit, & ad inuidiam prouocauit in non Deo; Deus illũ vicissim zelare faciet, & ad inuidiam item prouocabit in non gente. Habemus verò fidelissimum huius loci enarratorem Paulum ad Roman. 10. n. 19. *Sed dico, numquid Israël non cognouit? Primus Moyses dicit: ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem, in iram vos mittam.* Vbi perspicuis verbis pro- 181
bat Apostolus, populum Israëliticum ex isto Moysis vaticinio debuisse, aut certè potuisse liquidò cognoscere, gentes, quas illi præ se ita despicatui

ducebant, vt vix gentium nomine dignarentur, ex tanta vilitate, & insipientia, ad altissimum dignitatis, & cognitionis, & sapientiæ gradum extollendas, ipsisque Iudæis repudiatis, & abiectis, in Dei populum selectum fore cooptandas: constat autem ex Apostolica Historia, vocationem gentium Iudæis occasionem inuidiæ, & indignationis excitisse.

NVMERVS XXII.

Ignis succensus est in furore meo, & ardebit vsque ad inferni nouissima: deuorabitq́ terram cum germine suo, & montium fundamenta comburet.

182 OCCVRRIT in hoc loco celebris illa vox, *Seol.* idest, *infernus*, de cuius significatione ab Hebraizantibus, & Nouatoribus tantæ sunt excitatæ tragœdiæ: *foueā enim, scrobem, aut sepulcrum, vel etiam bustum, speluncam, & fossam*, aut (vt hic placuit Montano substituere) *voraginem*, denique quiduis potiùs, quàm *infernum* interpretantur.

L X X. contrà, & Latinus interpres adeò sunt cōstantes in hac voce transferenda, vt illi perpetuò *Aden*, iste verò, *infernum*, aut *inferos* (si vnum, vel alterum excipias locum) vbique reddiderint. Non est animus pro Vulgato, & L X X. depugnare: iam enim à doctissimis viris acerrimè est hæc suscepta concertatio, monstratúmque accuratissimè contra hæreticos, in plerisque sacræ Scripturæ testimoniis subterranea illa loca, in quibus, aut olim detinebantur Patriarchæ, aut modò torquentur impij, Iustiue purgantur, ea voce significari. Indicabo duntaxat pauca de multis. Genes. 37. num. 35. *descendam ad filium meum lugens in infernum.* Numer. 16. num. 33. *descenderuntq́ viui in infernum.* Iob 11. numer. 8. *profundior inferno, & vnde cognosces?* Psalm. 15. numer. 10. *non derelinques animam meam in inferno.* Psalm. 138. num. 7. *si ascendero in cœlum, tu illic es: si descendero in infernum, ades.* Prouerb. 15. num. 11. *infernus, & perditio coram Deo, quantò magis corda filiorum hominum?* Hæc, & alia complura testimonia doctè expendunt Pererius, tom. 4. in Genes. c. 37. num. 92. Bellarm. tom. 1. lib. 4. de anima Christi, cap. 10. Genebrard. lib. 3. de Trinit. pag. 281. & Psalm. 9. num. 19. Suarez tom. 2. in tertiam partem, disput. 42. sect. 2. Ribera, Ose. 13 num. 22. Sotomayor in Cantic. cap. 8. vers. 6. Salmeron tom. 1. prolegom 14. pag. 55. Oleaster in cap. 37. Genes. Lorin. Act. 2. vers. 27. Gueuar. Habac 2. vers. 5. num. 109. Mendoza, quæst. 1 positiua. Castro, Baruch 2. num. 7. Delrio, Genes. 37. vers. 35. & Cantic. 8. vers. 6. & fusissime digressione 2. super Adagium 196.

Negari tamen non potest, quod 183
immeritò plerique negant, pro morte etiam, aut sepulchro eamdem vocem nonnumquam vsurpari. Ose. 13. n. 14. *de manu mortis* (Hebraicè, *seol*) *liberabo eos.* 2. Reg. 22. num. 6. *funes inferni circumdederunt me.* L X X. *dolores mortis circumdederunt me.* Psal. 29. num. 4. *eduxisti ab inferno animam meam.* idest, à præsentissimo mortis periculo, ab ipsis faucibus orci liberasti. Psalm. 88. num. 49. *Quis est homo, qui viuit, & non videbit mortem? eruet animam suam de manu inferi?* Psalm. 140. num. 7. *dissipata sunt ossa nostra secus infernum.* Vbi Genebrard. *Iuxta sepulchrum.* idest, alterum iam pedem in sepulchro habuimus.

Quòd si voci illi, quæ huic adiun- 184
gitur, scilicet *nouissima* quæ bis prætereà occurrit in isto Cantico, eadem Hebraica responderet, *Aharit*, quæ est

est num. 20. *considerabo nouissima eorum*, & num. 29. *nouissima prouiderent*; subscriberem illi sententiæ, quam video magnis auctoribus placuisse, & *inferni nouissima*; extremum inferorum supplicium intelligerem: & vsque eò exarsuram diuinam indignationem interpretarer, quoad illos in hac etiam vita grauiter mulctatos, in vltrices illas prætereà ignium fornaces, & æterna tormentorum claustra detruderet. Verùm non subest Hebraicè vox *Abaru*, quæ nos ad extremum supplicium intelligendum cogat, sed *Tahtit*, quam cum aliis dictionibus affinibus, non est dubium, nihil ad supplicium pertinere, & idem, ac Latinè *inferior*, siue *inferius* significare. Iosue 15. num. 19. *Superius, & inferius*. Psalm. 138. numer. 15. *In inferioribus terræ*. L X X. hîc, *ardebit vsque ad infernum deorsum*. Tigurina: *vsque ad infimos inferos*: vt ipse Vulgatus Psalm. 85. num. 13. *Eruisti animam meam ex inferno inferiori*.

185 Germana itaque huius loci sententia mihi videtur esse, Deum hîc primam illam famis, & extremæ siccitatis plagam, toties intentatam in Scriptura minitari; eámque denunciare sub metaphora ignis ardentissimi, qui non modò regionis superficiem, germináque, & arbores absumat, omni humore penitus exhausto: verùm etiam intimos recessus terræ, vsque ad nouissimas inferorum latebras, peruadat, & latentes fontium venas, profundásque riuorum scaturigines exsiccatas exsorbeat: & pluuia nulla refrigerante, igneus ille ardor, ipsa etiam montium fundamenta, quæ scatebris humectari solebant, exurat. Genus itaque loquendi tum ardens est, & incitatum; tum translatitium, & hyperbolicum. Lege, quæ adnotaui in illa verba, num. 13. *Vt sugeret mel de petra*.

Et verò, vt quæ breuiter perstrinximus, Scripturæ testimoniis illustremus; illud est primò notadum; ignem istum diuini furoris, ex Zelotypia excanduisse; Zelotypiam verò, aut flagrantissimum ignem esse, aut certè ardorem medullas populantem in animis inflammare. Cantic. 8. num. 6. *Dura sicut infernus æmulatio; lampades eius; lampades ignis, atque flammarum*. Hebraicè *Resaphe*, idest, prunæ copioso candentes igne, & præ copia illius scintillantes. Deuteronom. 4. numer. 24. *Deus tuus ignis consumens est, Deus æmulator*; subiunxit causam, cur Deus sit voracissimus ignis, quia simul *zelotes, & æmulator est*. Psalm. 78. num. 5. *Accendetur velut ignis zelus tuus*. Sophon. 1. numer. 18. & cap. 3. num. 8. *In igne zeli eius deuorabitur omnis terra*. 186

Hunc verò ignem iracundiæ Diuinæ depingit Scriptura quasi rapidissimum torrentem æris liquefacti, vbertim effusum, intima terræ viscera penetrantem; saxa ipsa, cautibus duriora, & montium fundamenta præ ardore tabefacientem; sumpta videlicet metaphora ex metallis, quæ in fornace diuturnis ignibus conflata, magno impetu erumpunt, atque effunduntur. Ierem. 44. n. 6. *Et conflata est indignatio mea* (Vbi Maldonatus, idest, liquefacta, & magno impetu effusa) *& furor meus, & succensus est, &c.* Daniel. 7. num. 10. *Fluuius igneus, rapidusq; egrediebatur à facie eius*. Nahum 1. num. 6. *Indignatio eius effusa est vt ignis, & petræ dissolutæ sunt ab eo*. Hinc illæ Propheticæ exaggerationes, præsenti non absimiles; Michæ. 1. num. 4. *Et consumentur montes subtus eum*. Hebraicè *liquescent*. Subest enim idem verbum, quod Exod. 16. n. 21. & Psalm. 21. num. 15. Isai. 64. num. 1. *A facie tua montes defluerent*. Habac. 3. numer. 6. *Contriti sunt montes sæculi*. 187 188

Amos 9. n. 5. *Tangit terram, & tabescet.* id est, per leui tactu huius ardentissimi ignis terra tota liquefiet.

189 Similibus itaque metaphoris, se exsiccaturum, atque adeò prorsus exustúrum terram, Deus in præsentia minitatur, rabidámque famem in eos immissurum. Cùm enim soleat Deus, infensam sibi gentem quatuor atrocissimis punire suppliciis, quæ sigillatim recensentur ab Ezechiele cap. 14. *Fames* quidem num. 18. *noxia bestia*, num. 15. *hostilis gladius*, num. 17. *contagiosa denique lues, & pestilentia*, n. 19. eadem suppliciorum genera hîc à Moyse numerantur, tria quidem palàm, & disertè, pestilentia verò tectè, & obscurè vt num. 24. declarabimus.

190 Est verò fames grauissimum, dirissimúmque supplicium. Deuter. 28. num. 20. *Mittet Dominus super te famem, &c.* Quam solet immittere Deus cohibendo cœlum, & exsiccando terram, num. 23. *Sit cœlum, quod supra te est, æneum, & terra, quam calcas, ferrea: det Dominus imbrem terræ tuæ puluerem, & de cœlo descendat super te cinis.* Et cap. 29. num. 23. *Terram sulphure, & salis ardore comburens, ita vt vltrà non seratur, nec virens quidpiam germinet.*

NVMERVS XXV.

Congregabo super eos mala, & sagittas meas complebo in eis.

191 LXX. *Sagittas meas compugnabo.* Græcè, *sympolemeso*, idest, armabo aduersus eos, vel confertim iaculabor. Tigurina *sagittas meas euacuabo in eos.* Sensúsque est. Famem, pestilentiam, hostiles cædes, sæuissimos bestiarum incursus, in eos immittam. Omnia in eos malorum genera cumulabo: omnibus omnium suppliciorum sagittis iracundiæ meæ pharetram exhauriam; nullum reliquum erit vindictæ genus, quod in eos non effundam. Et quidem in arcano sermone Dei sagittæ vocantur acerrima illa suppliciorum tela, ad plectenda facinora diuinitus intorta. Nam velut sagittæ eminùs coniectæ, ex improuiso hostem feriunt, vsque adeò imparatum, & nihil minùs opinantem, vt priùs lethale vulnus corpore excipiat, quàm ictus peruidere, aut declinare queat. Et in primis horrendi fulminum iactus sagittæ nominantur. Vide Genebrardum Psalm. 76. num. 18. *Etenim sagittæ tuæ transeunt, vox tonitrui tui in rota.* Et Riberam Habac. 3. num. 43. *In luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis hastæ tuæ.* Psalm. 17. num. 15. *Misit sagittas suas, & dissipauit eos, fulgura multiplicauit, & conturbauit eos.* Sapientiæ 5. numer. 22. *Ibunt directè emissiones fulgurum, & tanquam à bene curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient.* 192

Sed & aliæ etiam clades, quas Deus veluti ex diuinæ iustitiæ arcu, in homines excussas iacit, sagittæ Dei dicuntur: atque in harum sagittarum coniectu illud primò animaduerto, Deum hostiliter, & acriter arcû priùs intendere; eò enim grauiores emissiones arcus habet, quò fuerit contentus, & adductus vehementiùs. Psalm. 7. num. 13. *Arcum suum tetendit, & parauit illum.* Threnor. 2. num. 4. *Tetendit arcum suum, quasi inimicus, firmauit dexteram suam, quasi hostis.* 193

Vbi aduertis secundò, Deum in excutiendo arcu, dexteram quoque firmare suam, hoc est, sagittam manu premere, vt certiore, ac penetrantiore vulnere feriat. Psalm. 37. num. 3. *Sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, & confirmasti super me manum tuam,* idest, omnibus

yiribus

viribus ad me feriendum vsus es; aggrauasti manum tuam, vt sagittæ profundius penetrarent; robur illis addidisti, vt non leui plaga, sed toto in me pondere descenderent.

194 Tertiò obseruo; ipsas sagittas veneno tingi, vt lethaliter feriant. Iob 6. num. 4. *Sagittæ Domini in me sunt, quarum indignatio ebibit spiritum meum. indignatio* Hebraice dicitur *Hema*: quæ vox venenum etiam significat, & sic transfertur in eo loco à Tigurina, Regia, atque Pagnino. Ita etiam vertit Vulgatus eamdem vocem, Psalm. 139. num. 4. *Venenum aspidum sub labijs eorum.* Dei itaque pharetra *est venenatis grauida sagittis*, quæ propterea vocantur, Psalm. 7. num. 14. *vasa mortis*, idest, instrumenta mortifera, quia insanabile prorsus, ac mortale vulnus infligunt.

195 Quartò: collimantur à peritissimo sagittario Deo in eam maximè partem, cui grauiorem, & acerbiorem dolorem inurat; & quia grauissimus dolor in renibus sentiri solet, in illis præsertim altè defiguntur. Obseruat hoc Maldonatus ad illa verba Threnorum 3. num. 13. *Misit in renibus meis filias pharetræ suæ.* Quia verò ex corde vita procedit, Prouerb 4. num. 23. ad inferendam necem, iaciuntur etiam in corda, Psalm. 44. num. 6.

196 Quintò: etiam si hostis terga vertat, & fugam celeriter arripiat, nihilominùs hæ sagittæ non auersum, sed aduersum feriunt. Hic est genuinus sensus illius difficillimi loci, Psal. 20. n. 13. *Pones eos dorsum, in reliquijs tuis præparabis vultum eorum.* Hieronymi versio ex Hebræo ita habet; *pones eos humerum: funes tuos firmabis contra facies eorum.* Et nemini dubium esse potest, vt Genebrardus, & Agellius adnotarunt, quin vox *metarim*, funes, atque etiam neruos, & chordas arcuum significet. Exod. 39. num. 40. Numer. 3. n. 26. Hæc itaque est huius loci sententia: in fugam quidem eos conuertes, non poterunt irati impetum, aut vultum sustinere; terga præcipiti fuga dabunt; verùm in chordis, ac neruis arcus tui præparabis sagittas aduersus vultus eorum. Genebrardus, *Rectà in eorum vultum collineabis, sagittas tendes in vultum eorum.* LXX. etiam, & Vulgatus per *reliquias*, funes, & neruos intellexerunt. Nam Numer. 3. nu. 26. vbi est eadem vox Hebraica, & Vulgatus Latine expressit, *funes.* LXX. Græcè, *catalipa*, vel *reliqua*, reddiderunt: sic autem vocatur neruus, vt obseruat Agellius, quia cùm iacitur sagitta, chorda prius intenta relinquitur, ac relaxatur.

Sextò denique illud diuinis sagittis attribuitur, vt ipsæ peritissimè coniectæ, altèque in renes, & viscera defixæ, sanguine repleantur, atque exsaturentur: in hoc ipso Cantico num. 42. *inebriabo sagittas meas sanguine.* Lege etiam, quod in rem præsentem ingeniosè obseruat Pineda in Salomone lib. 5. cap. 11. num. 10.

NVMERVS XXIV.

Consumentur fame.

HÆc vna est ex sagittis diuinæ pharetræ, & quidem ad ictum inferendum valentissima: Ezech. 5. n. 16. *Quando misero sagittas famis pessimas in eos, quæ erunt mortiferæ, & quas mittam, vt disperdam vos, & famem congregabo super vos, & conteram in vobis baculum panis.* Panis autem baculus, aut virga dicitur, & in hoc Ezechielis loco, & cap. 4. num. 16. & cap. 14. num. 13. & Leuitic. 26. num. 26. quia sicut scipione, & baculo senex, aut ægrotus, ita corpus debilitatum pane sustentatur, & roboratur. 197

198 Quod hîc Latinus vertit, *consumentur*, Pagninus reddit ex Hebræo, *combusti fame.* Tigurina, *adusti.* L X X. *liquescentes fame.* Agellius, *tabefacti.* Solent enim homines, exhausto præ fame omni succo, miserandum in modum extabescere. Thren. 5. num. 10. *pellis nostra quasi clibanus exusta est à facie tempestatum famis.*

Et deuorabunt eos aues morsu amarissimo.

199 Etiam si nullum haberem, quem sequerer, auctorem, impulsus tamen rationum momentis, non dubitanter asseuerarem, his verbis denunciari pestilentiam. Minitatus enim Deus est, se omnium malorum cumulum in rebelles immissurum, omnes indignationis suæ sagittas exhausturum; hæc autem supplicia, diuinitus intentata, ad quatuor capita reuocantur. Ezech. 14 num. 21. *si quatuor iudicia mea pessima, gladium, & famem, ac bestias malas, & pestilentiam immisero.* Quorum tria cùm disertis verbis hîc exprimantur, reliquum est, vt etiam pestilentia, saltem obscurè denuntietur. Tigurina versio ita habet. *Adusti fame, & consumpti ardenti lue, & amara ægritudine.* Vatablus, *Deuorabuntur carbunculis, & excidione amarissima,* idest, morbo calido percutiam eos, qui statim enecabit: peste item acerba, siue morbo exitiali. Caietanus, *debellati calore intenso.* Oleaster, *comesti ardore, aut plaga ardenti*, hoc est, ægritudine calida, instar prunæ, quæ citò veluti pestis interficit.

200 Enimverò vt hanc explicationem suo pondere fulciamus, & singulorum verborum vim sigillatim illustremus, existimo hîc *Auium* nomine dæmones denotari: quibus quasi carnificibus ad supplicia impiis irroganda, ad pestilentem luem inferendã, summus ille, & æquissimus Iudex vti solet: sic explicat hunc locum Chaldæus: cùm enim dixisset: *sæuient in eos morsu auium*, continuò explicationis gratia subiecit; *& vexationes spirituum sceleratorum.*

Et quidem Angelici spiritus insitâ potentia pestiferam terris contagionem afflari, Deo iubente, notissimum est ex 2. Reg 24. num. 16. & 17. *Cùm vidisset Angelum cædentem populum, &c.* eadem prorsus est, quoad hoc, dæmoniaca potestas. Lege Delrium lib. 2. disquisit. Magicarum quæst. 11. Dæmones verò potissimum deputatos ad has plagas inferendas, testatur Ecclasiasticus, cap. 39. num. 33. *Sunt spiritus, qui ad vindictam creati sunt, & in furore suo confirmauerunt tormenta sua.* (Græcè *Mastigas*, idest, vibrant furiosè, altéque imprimunt flagella sua) Lege Paulum de Palacios in eum locum, & Genebrardum in ea verba Psalm. 77. versu 49. num. 55. *immissiones per Angelos malos.* Vbi probat, plagam illam pestis, qua cuncta pecora absumpta sunt, per sæuissimos dæmones illatam.

Valde confirmat hanc intelligentiam vox ipsa originalis *Reseph.* Quæ, vt aduerti num. 22. & sciunt omnes, qui Hebraicam linguam vel leuiter degustarunt, propriè significat prunas copioso candentes igne, & præ copia illius scintillas emittentes; constat hoc Cant. num. 6. *Lampades eius, lampades ignis.* Vbi sexta Editio *Scintillæ eius scintillæ ignis,* & propter vtrumque simul, ardorem videlicet, & celeritatem, L X X. *alæ eius alæ ignis.* Quibus de causis eadem vox pro fulgetris vsurpatur; Psalm. 77. num. 48. *& possessionem eorum igni.* Genebrardus; *fulminibus grandinantibus.* Quo loco sciendum est, pro *igni* vertisse Hieronymum, *volucres*: eodem tamen sensu, volucres enim fulmina illa, inter 201

grandines

grandines discurrentia, nominauit. Quia celeritate summa igneæ illæ sagittæ, perinde ac si volucres essent, iactabantur. Agellius autem in eam interpretationem potius inclinat, vt volucrum nomine dæmones intelligat, quorum opera hæc damna inflicta sunt: sagittæ etiam ardentes, ob easdem causas, hac voce significantur Psalm. 75. num. 4.

202 Denique vt omnis ambigendi excludatur occasio, hanc ipsissimam vocem *Reseph* Vulgatus *Diabolum* interpretatur, Habacuc. 3. n. 5. *Et egredietur diabolus ante pedes eius.* Et eodem sensu ibi est accipienda, vt accipit Figurina. *Faciem eius antecedit lues, & egressa est deflagratio ad pedes eius.* Vbi Vatablus. [Vox Hebræa scilicet *Reseph* capitur pro caumate, aut pro febre acutissima, aut pro carbunculo morbo; peste enim, & carbunculis

203 perierunt.] Consentaneè Agellius Angelos mortis exponit, illius populi præcursores, quorum terrore infestæ sunt concussæ gentes, quorum item afflatu pestilente perpetuis funeribus exhaustæ.

204 Morsus verò dicitur Hebraicè *Keteb* quam vocem Forsterus, & ab eo mutuatus Forerius, Isai. 28. n. 2. Genebrardus Psalm. 90. num. 7. Mercerus, & Brixianus in suis Thesauris, exitium repentinum, luem subitò enecantem, pestem, aut apoplexiam, mortem improuisam afferentem, interpretantur. L X X. reddiderunt in hoc loco *Opisthotonus insanabilis.* Morbi genus est, vt exponit Agellius, Psalm. 90. num. 5. cùm retrorsum spina dorsi, totúmque corpus, cum rigida contractione ceruicis, incuruatur, ita vt prorsum homo nó possit inflecti, & morsus quosdam stimulantes, acutissimósque dolores inurentes, amarissimam denique mortem perpetiatur.

Nomine generaliore verterût eamdem vocem Psalmo 90. num. 6. vbi Latinus ab *incursu*, L X X. *à Symptomate.* Definiunt autem Medici symptoma, quidquid animanti accidit præter naturam: itaque exploratum est, morsum istarum auium, idest, Dæmonum contagiosam esse luem, repentinum exitium, acerbissimum, pestilentissimúmque symptoma.

Propterea videlicet vocatur morsus amarissimus, nó solùm ob grauissimum doloris sensum, quem inurit, aculeósque, quos infigit, sed multò magis, quia pestilens morsus est, omnino insanabilis, & lethalis. Psalm. 63. num. 4. *Intenderunt arcum, rem amaram,* idest, sagittas mortiferas, lethali veneno imbutas, vt exponit ibi Chaldæus; sic mors, & amaritudo, & inter se inuicem sæpissime iunguntur, & vna pro altera vicissim vsurpatur. Hinc illa. 1. Reg. 15. num. 32. *Siccine separat amara mors?* Ecclesiast. 41. num. 1. *O mors, quam amara est memoria tua.* Ecclesiast. 7. num. 27. *Inueni amariorem morte mulierem.* Mors etiam inopinata vocatur *amaritudo.* Isai. 38. num. 17. *Ecce in pace amaritudo mea amarissima.* Idest, cùm tranquillissima pace fruebar, amarissima mihi mors subeunda est. Contrà verò amaritudo ipsa vocatur mors. 4. Reg. 4. num. 40. *Mors in olla*, quia scilicet olla præ amaritudine herbarum felle amarior erat. 205

Dentes bestiarum immittam in eos, cum furore trahentium super terram, atque serpentium.

PErspicua sentẽtia est. Leones enim intelligit, Pardos, Vrsos, Canes, Lupos, Dracones, serpentes denique venenatos, & ignitos. Ezech. 14. n. 15. *Si & bestias pessimas induxero, &c.* Eccles. 39. num. 36. *Bestiarum dentes, & scorpij, & serpentes.* Ierem. 15. num. 3. 206

num. 3. *Canes ad lacerandum, & bestias terræ ad deuorandum.* Sapient. 11. num. 16. *Immisisti illis multitudinem mutorum animalium ad vindictam.* Et num. 18. *Immittere illis multitudinem vrsorum, aut audaces leones.* Valdéque probo sententiam Delrij Adag. 39. *Immittendi* vocabulum esse castrense de incursu inopinato, & repentino.

207 Minùs probo sententiam Pradi Ezechiel. 5. versu 17. qui has comminationes immitendi bestias ferocissimas, vbique figuratè accipiendas esse ait; eo ductus argumento, quòd nullum exemplum historia suppeditet. Nam, vt non inficior, leones, & vrsos appellari sæpe Reges, qui Dei populum ferino ritu deuastabant: verùm illud etiam animaduerto, hanc plagam bestiarum, tanquam diuersam, & ab hostili gladio distinctam, intentari in sacra Scriptura. & 4. Regum. 17 n. 25. legimus, *immisit in eos Dominus Leones, qui interficiebant eos*; Inobedientémque Prophetam Leo diuinitus immissus vita priuauit. 3 Regum 13. num. 24. & quadraginta duos pueros, qui Elisæo illuserant, duo vrsi lacerauerunt. 4 Regnm. 2. num. 24. itaque non est adeò insolens hoc supplicium, vt existimauit Pradus.

208 Neque otiosè Latinus interpres ad id, quod dumtaxat habetur in Hebræo, & apud LXX. scilicèt *reptantes in terra*, addidit etiam de suo, *serpentes*; sed vt doceret, poëtica illa periphrasi, *trahentium super terram*, & serpentes, & Dracones contineri. Obseruo quidem, promiscuè Vulgatum Hebraicam vocem *Tanin*, nũc *Colubrum*, nunc *Draconem* interpretari; vt constat Exod 7. num. 9. & 10. & 12. Verùm Draco grandior est, sæuior, & annosior, & ad incutiendum terrorem, vastitatémque populis inferendam longe accommodatior. Plinius libro 9. à cap. 12. mira scribit de magnitudine Draconum; ait enim, Indicos tam vastæ esse molis, vt & solidos hauriant Ceruos, & maximos Elephantos circumplexu facilè ambiant, nexúque nodi perstringant. Nota est historia, quam refert Ælian. lib. 15. cap. 21. de prodigioso illo Dracone, in antro quodam delitescente, qui cùm exercitus Alexandri Magni strepitum persensisset (quòd sit animal tum audiendi, tum videndi acerrimo, atque acutissimo sensu præditum) maximo sibilo, & summo afflatu edito, omnes milites exterruit, ac perturbauit; horribile deinde caput dumtaxat exinuit ex antro, cuius oculi ad ingentis clypei magnitudinem accedebant. Ex hoc 209
iniecto terrore videlicet pro numine à Gentilibus superstitiosè culti: Daniel. 14. num. 22. *Erat Draco magnus in loco illo, & colebant eum Babylonij.* Probo itaque in hoc loco Chaldaicam Editionem, quæ ita habet, *cum furore Draconum, qui serpunt per terram.* Vide Lorinum ad illud Sapient. 16. num. 10. *Filios autem tuos nec Draconum venenatorum vicerunt dentes.*

De serpentibus porrò ignitis crebra est in Scriptura mentio. Num. 21. 210
num. 6. Iudith 8. num. 25. & 1. Corinth. 10. num. 9. Sapient. 16. num. 5. *Peruersi colubri* dicuntur; & Deuteronom. 8 num. 15. *Serpentes flatu adurentes.* Hanc item plagam minitatur Ierem. cap. 8. num. 17. *Mittam vobis serpentes regulos, quibus non est incantatio, & mordebunt vos.* Amos 9. num. 3. *Mandabo serpenti, & mordebit eos.*

Neque est silentio prætereunda vox 211
illa *cum furore*. Hebraicè *Hemà*. Regia, Pagninus, & Vatabl. reddiderunt *cum veneno*, & propriissimè quidem, sic enim vertit Vulgatus Psalm. 139. num. 4. *Venenum aspidum sub labijs eorum.* Nam, & si ea vox venenum significat,

significat, & furorem, cùm tamen de venenatis, pestiferísque serpentibus sermo est, rabies ipsa, ac furor accipiendus est pro veneno, vt obseruat Genebrardus, Psalm. 57. n. 5. *Furor illis secundum similitudinem serpentis*; & in hoc ipso Cantico luculentum extat exemplũ, & rei præsenti quàm aptissimum; nã num. 33. vbi Vulgatus eamdem vocem Hebraicam Latinè vertit, *fel Draconum vinum eorum, & venenum aspidum insanabile*; expresserunt LXX. *furor Draconum vinum eorum, & furor aspidum insanabilis.*

NVMERVS XXV.

Foris vastabit eos gladius, & intus pauor, iuuenem simul, ac virginem, lactentem cum homine sene.

212 HÆc quarta demum est diuinæ pharetræ sagitta, & nocentissimo quidem infecta veneno; quemadmodum enim venenum cor rectà peruadit, illíque præcipuè contagionem aspirat; sic pauor, & exanimatio pestem etiam afflat cordi, eiúsque omnem prorsus vigorem extinguit. Itaque non solùm minitatur Deus, eos in acie, ac prælio gladiis hostilis exercitus ad internecionem vsque delendos, verùm etiam tum, cùm ad quietem aliquam capiendam in intima sua cubicula, ac penetralia sese abdiderint, (vt expresse habetur in Hebræo, & apud LXX.) formidabilem metum appropinquantis cladis, terribilémque horrorem malorum impendentium, mœstissimam denique vicinæ mortis speciem ante oculos obseruaturam. Condignum sanè impiis supplicium, & ab ipso Moyse paulò antè seuerè denuntiatum, Deuteron. 28. num. 66. *Dabit tibi Dominus ibi cor pauidum, & deficientes oculos; & animam consumptam mœrore, & erit vita tua quasi pendens ante te.* (Id-est, veluti ex tenuissimo filo pendula, vt perleui agitatione venti, casum, ruinam, & mortem extimescas.) *Timebis nocte, & die, & nõ credes vitæ tuæ.* (Id-est, ipse primus actum iam de te prorsus existimabis,) *Manè dices, quis mihi det vesperum? & vespere, quis mihi det manè? Propter cordis tui formidinem, qua terreberis.*

De hoc terrore diuinitus iniecto, 213
quem solet Deus impiis, tanquam præcursorem hostilis occidionis immittere, legimus, Exod. 23. n. 27. *Terrorem meum mittam in præcursum tuum, & occidam omnem populum.* Leuit. 26. n. 36. *Dabo pauorem in cordibus eorum, in regionibus hostium, terrebit eos sonitus folij volantis, & ita fugient, quasi gladium, cadent nullo persequente.* Iosu. 2. num. 11. *Pertimuimus, & elanguit cor nostrum.* Et cap. 5. numero 1. *Dissolutum est cor eorum.* Et cap. 7. num. 5. *Pertimuitque cor populi, & instar aquæ liquefactum est.* Et cap. 10. numero 10. *Conturbauit eos Dominus à facie Israël, contriuitque plaga magna.* 2 Paralip. 20. numero 29. *Irruit autem pauor Domini, &c.* Lege Serarium in cap. 10. Iosue quæst. 8. & 9. Delrium Adag. 41. Pinedam ad illa verba Iob. 15. numero 22. *Non credit, quòd reuerti possit de tenebris ad lucem, circumspectans vndique gladium.* Et Lorinum Sapient. 17. numero 10. *cùm sit timida nequitia.*

Nulli verò sexui, nulli ætati par- 214
cendum esse prædicit à crudelissimis hostibus; nec iuuenem adolescentiæ flos, nec virginem decôra species, nec lactentem insita etiam feris commiseratio, nec senem denique pietas, aut reuerentia iuuabit. Vastitatis extremæ, sanguinariæque, ac sæuissimæ cædis exaggeratio valde frequens in Scriptura 2. Paralip. 36. num. 17. *Non*

est misertus adolescentis, & virginis, & senis. Ierem. 51. num. 22. *Collidam in te senem, & puerum, & collidam in te iuuenem, & virginem* 2. Machab. 5. num. 13. *Fiebant ergo cædes iuuenum, & seniorum, virginúmque, & paruulorum neces:* & sexcentis aliis locis.

NVMERVS XXVI.

Dixi: vbinam sunt? Cessare faciam ex hominibus memoriam eorum.

215 AMARVLENTA est, ac vehemens insultatio; qualis illa num. 37. *Vbi sunt Dij eorum?* Solent simili irrisione Prophetæ acriter premere, & vrgere illos, quos elatos priùs rebus secundis, sibique præfidentes, subitò, cùm minùs opinarentur, exturbatos vident ab ea spe, quam altissimis nixam radicibus, nullis calamitatibus irruentibus conuelli posse arbitrabantur. Oseæ 13. n. 10. *Vbi est Rex tuus? Maximè nunc saluet te.* Isai. 19. n. 12. *Vbi nunc sunt sapientes tui?* cap. 33. n. 28. *Vbi est litteratus? Vbi legis verba ponderans?* Nahum 2. nu. 11. *Vbi est habitaculum leonum?* Hierem. 37. num. 18. *Vbi sunt Prophetæ vestri?* 1. Corinth. 15. num. 55. *Vbi est mors, victoria tua? vbi est mors, stimulus tuus?*

216 Dei itaque verba sunt gratulabundi, & exultantis de impiis, ac rebellibus non deuictis modò, sed omnino deletis, & infra mortuos amandatis, vt ne leuiter quidem impressum vestigium in terra relinquatur, quod eorum extinctam iam memoriam possit reuocare. Hoc enim etiam supplicio se affecturum impios, Deus sæpè minitatur; Exod. 17. numero 14. *Delebo enim memoriam Amalec sub cælo.* Iob. 18. numero 17. *memoria illius pereat de terra.* Sic, Psalm. 33. num. 17. Psalm. 108. numero 15. Sapientiæ 4. num. 19. Eccles. 10. num. 20. & 21. Isai. 26. num. 14. Ezechiel. 25. num. 10. & 1. Mach. 3. num. 35. & cap. 12. num. 54.

NVMERVS XXVII.

Sed propter iram inimicorum distuli: ne fortè superbirent hostes eorum, & dicerent, manus nostra excelsa, & non Dominus fecit hæc omnia.

EST in hoc loco inter Editiones nonnulla varietas, sed quæ facili negocio in concordiam adducatur: eo labore, quia perfunctus est Agellius, lubens supersedeo; illud potiùs, & mentem, & affectum rapit; benignissimum Parentem tam facilè flecti ad misericordiã, & qui fixo decreto statuisse videbatur, sceleratos filios funditus exscindere, rationum momenta quærere, atque excogitare, quibus ad condonandum supplicium, quò ipse sua sponte propendebat, magis, ac magis inclinetur. 217

Minimè probo, quod probari video Oleastro hîc, iram actiuè sumi, idémque esse *ac prouocationem, seu irritationem diuinæ iracundiæ.* Magis consentaneum est Scripturæ stylo; vt benignissimus Deus, & ad miserendum propensissimus, ex intimo illo amore, quo prosequitur suum populum, cùm illum nimis iracundè, acerbè, prætérque modum vexari videt ab infestissimis hostibus, totis visceribus commoueatur. Sensus itaque erit; merentur illi quidem hæc supplicia; at quia virga furoris mei, id est, hostilis exercitus modum in puniendo non seruabit, iracundia, siue (vt hîc scitè extulit Tigurina) *Ferocia* longiùs efferetur, transiliétque, quos ego præscribam, terminos, malo pœnam 218

nam differre, quàm immoderatam exigere.

219 Extant maximè illustria apud Prophetas huius clementiæ testimonia. Isai. 10. dicitur Assur *Virga furoris Domini* ad plectẽdum suum populum, additurque num. 7. *Ipse autem non sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit; sed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionem.* Vbi verbum *Samad*, quod Latinus vertit, *conterere*, propriè significat, *disperdere, & abolere*, vt ibi Forerius obseruauit. Itaque Assyriorum Rex, quo tanquam virga volebat Deus populum emendare, correctionis modum excessit, nec leuiter affligere, sed funditus perdere in animo habuit, propterea & ipsa virga confracta, & in ignem proiecta est.

220 Isai. 14. num. 5. *Contriuit Dominus baculum impiorum, virgam Dominantium; cædentem populos in indignatione, plaga insanabili, subycientem in furore gentes, persequentem crudeliter.* Luculenter satis virgæ ferocia describitur, Zachar. 1. num. 14. *Zelatus sum Hierusalem, & Sion zelo magno* (idest, angor intimis sensibus, vrbem mihi carissimam tam indignè tractari: doleo vehementer, tam crudeles aduersus eam extitisse Chaldæos) *Et ira magna ego irascar super gentes opulentas, quia ego iratus sum parum, ipsi verò adiuuerunt in malum.* Vbi congruentissimè Hieronymus. [Nunc irascitur super gentes, quòd ipse tradiderit eos ad corripiendum, illæ verò sæuierint in traditos. Hic vt filium à pædagogo voluerit emendari, illæ vt hostem interficere, & punire conatæ sunt.]

Huc etiam spectant verba illa paternæ pietatis, consolationisque plenissima Nahum. 1. num. 12. *Afflixi te, & non affligam te vltrà, & nunc conteram virgam eius de dorso tuo.* Non enim subest ibi Hebraicè vulgare illud virgæ nomen *Sebet*, sed aliud grandius, significantius, & durius *Mota*, quod Vulgatus *vectem*, siue *catenas* transferre solet, durissimúmque oppressionis iugum, & virga paternæ correctionis in ferreum vectem commutata significatur.

Atque hæc est prima ratio ducta ex sæuitia, & ferocia inimicorum. Altera, licèt ad eosdem etiam hostes quodammodò spectet, tamen intimiùs Deum ipsum attingit; cuius honor agitur, cuius nomen, periculum est, ne per summam insolentiam violetur. Illi enim victo, atque deleto Dei populo, tantùm aberit, vt agnoscant Dei supplicium illud esse, per ipsos, tanquam per administros suæ iustitiæ, atque seueritatis, exactum, vt potiùs insolenter efferantur, de illato excidio magnificè se iactent, totámque cladem potentiæ suæ arrogent, vel suis falsis numinibus ascribant. Habac. 1. num. 16. *Super hoc latabitur, & exultabit; propterea immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo:* videns scilicet Nabuchodonosor omnia sibi ex animi sententia succedere, Iudæos, velut pisces sagena conclusos, à se in captiuitatem abduci, fortitudini suæ, & industriæ militari, victorias omnes acceptas referet, trophæa sibi statuet, titulos eriget, imò insolentissimè elatus in tam vesanam dementiam prolabetur, vt etiam diuinos sibi honores concupiscat. Isai. 10. num. 13. *Quomodò si eleuetur virga contra eleuantem se, &c.* Porrò eruditè probat Delrius Adagio 78. in arcano sermone, hanc superbiam, & arrogantiã, *manu excelsa*, quasi prouerbiali locutione denotari. 221

Sed non hîc consistit hostium superbientium, & præ victoriis temerè exultantium insolentia. Parum est, prosperos sibi rerum gestarum euentus attribuere, nisi etiam ipsi Deo procaciter insultent, ac petulanter illudant, perinde quasi suum populum 222

ex eorum manibus eripere, liberaréque non possit. Hinc crebræ illæ à sanctis viris ad Deum effusæ preces Psal. 78. num. 9. *Propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum,* (vbi Agellius; ne tui nominis, ac potentiæ existimatio apud cæteras gentes periclitetur) *ne fortè dicant in Gentibus, vbi est Deus eorum?* Sic Ioelis. 2. num. 17. & Psalm. 41. num. 11. Hinc atrocissimæ illæ blasphemiæ à superbissimo duce Rabsace contra Deum ipsum petulantissimè iactatæ. Isai. 36. num. 20. & 4. Reg. 18. num. 35. & 2. Paralipom. 32. num. 17. *Sicut Dij gentium cæterarum non potuerunt liberare populum suum de manu mea, sic & Deus Ezechiæ eruere non poterit populum suum de manu ista.*

223 Hinc denique amantissimæ illæ querelæ strenuissimi ducis Iosue cap. 7. n. 8. *Mi Domine Deus, quid dicam, videns Israëlem hostibus suis terga vertentem? Audient Chananæi, & omnes habitatores terræ, & pariter conglobati circumdabunt nos, atque delebunt nomen nostrum de terra; & quid facies magno nomini tuo?* Quasi dicat: homulorum quidem nomen penitùs extingui, nihil fortasse referat. Tuum verò nomen, ô summe Deus, quod omni veneratione celebrandum est, non modò debita gloria, & honore fraudari, sed etiam conuiciis lacerari blasphemiísque proscindi, eiusmodi est, vt nihil exitialius, & luctuosius, ne cogitari quidem possit. Et tamen ita sine dubio eueniet, si tua perstet ira, si tuo nos deleras patrocinio. Dicent enim gentes, quod iam olim in simili causa scriptum reliquit Moyses, Num. 14. num. 16. *Non poterat introducere populum in terram, pro qua iurauerat.*

Et Exod. 32. n. 12. *Ne quæso dicant Ægyptij. Callidè eduxit eos, &c.*

NVMERVS XXVIII.

Gens absque consilio est, & sine prudentia.

FLVCTVAT, (si ita loqui fas 224
est,) diuinus animus, & modò ex insita clementia ad misericordiam inclinat, modò lacessitus, & exulceratus iniuriis causas iustissimæ indignationis, memoria, & cogitatione refricat, & ad sumendam vindictam exardescit. Oseæ. 11. n. 8. *Quomodo dabo te Ephraim?* Eleganter exprimit affectum fluctuantem Dei, Quid de te faciam? Quomodò te tractabo? *Protegam te Israël?* Num defensionem tui, patrociniúmque suscipiam? Num impendentes tibi, atque adeò iam iámque instátes ob tua scelera, clades propulsabo? *Quomodò dabo te sicut Adama? ponam te, vt Seboim?* An potiùs edam in te seueritatis exemplum? Puniam te, quemadmodùm obscœnissimas illas vrbes, præpostera libidine commaculatas, quæ de cælo tactæ conflagrarunt? Quid aliud, quæso, tua postulat impietas? *Conuersum est in me cor meum, pariter conturbata est pœnitudo mea.* Vbi Hieronymus. [Rursum parētis affectu misericordia vincitur, & austeritatem iudicis pietate mitigat Patris] *Non faciam furorem iræ meæ:* iracundiam meam, quamuis meritò ad supplicium erumpentem, coërcebo. Hoc ipsum illud est, quod legimus 2. Reg. 14. *Nec vult Deus perire animam, sed retractat cogitans, ne penitus pereat.* Quasi dicat: per otium accurata cogitatione perpendit, fluctuat, ac se ipsū subinde reuocat. Tigurina. *Sed omnino cogitat, vt non reijciat à se, qui reiectus est.* Illum etiam, quem meritò reiecit, rursus retractat, quemadmodum reuocet.

Non est dissimilis præsens locus; 225
flectebatur Deus versu superiore ad condo

condonandum supplicium illi populo; nunc rursus ipsius cæcitatem, & insipientiam exprobrat. *Gens* (inquit) *est absque consilio.* Hebraicè. *Periens consilijs.* Vatablus, *perditi consilij, & sine prudentia:* nihil mirum, si prudentia careat gens, quæ consilium abiecit. Imò vt quisque sapientissimus est, ita aliorum consilio libentissimè paret. Sic monuit Iettro Moysen, exquisita præditum sapientia, Exod. 18. nu. 19. *Audi verba mea, atque consilia, & erit Deus tecum.* Prouerb. 13. numer. 10. *Qui agunt omnia cum consilio, reguntur sapientia.* Et cap. 2. numer. 11. *Consilium custodiet te.* Eccles. 32. num. 24. *Fili sine consilio nihil facias, & post factum non pœnitebis.*

Sed in dubia, & ancipiti deliberatione, primarius consiliarius adhibendus est Deus: ille in primis est humiliter consulendus; ab eo summis precibus exquirendū consilium. Psal. 15. num. 7. *Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum.* Hebraicè. *Iehasani.* Vertit proprissimè Hieronymus, *qui dedit mihi consilium.* Psalm. 118. numer. 66. *Bonitatem & disciplinam, & scientiam doce me.* Hebraicè. *Tub taham; bonum consilium, & scientiam doce me.* Vide Mercerum in suo Thesauro col. 870. & eodem Psalm. 118. nu. 24. *Consilium meum iustificatiōnes tuæ.* Hebraicè. *Etiam testimonia tua, deliciæ meæ, viri consilij mei.* Tigurina. *Consiliarij mei.* Non potest non maximè salutare esse consilium, captum vnà cum talibus consiliariis.

226 Atque hæc dicta sint, vt communis grauissimorum interpretum explicatio fulciatur, hæc verba de Israëlitico populo intelligentium: mihi enim series ipsa contextus videtur exigere, vt quæ deinceps ad finem vsque Cantici iactātur minæ, superbis illis Israëlitici populi direptoribus intententur, vt minutatim in singulis versibus exponemus. Iam verò, vt vno verbo præsentem expodiamus, quæ maior inscitia, vel amentia potiùs esse potest, quàm sibi partas victorias arroganter ascribere, & altissimo Deo, tanquam impotenti protegere suum populum, atrociter insultare?

NVMERVS XXIX.

Vtinam saperent, & intelligerent, ac nouissima prouiderent.

PERPENDE inexhaustam Dei benignitatem, ea videlicet, ne blasphemiis quidem tam contumeliosis, & execrandis, potuit exhauriri. Adhuc saniorem illis mentem exoptat; & ipsorum quidem commodo magis, quàm honori prospiciens suo, vt resipiscentes nimirùm impendentia sibi supplicia declinarent. Verè piissimus omnium Parens, qui *omnes homines vult saluos fieri.* 1. Timothei 2. num. 4. Vtinam, inquit, animaduerterent hostes, me, Israëlitarum peccatis ita exigentibus, tam graue supplicium intulisse populo, quem in oculis gestabam. Næ illi simul prouiderent, quid sibi in posterum metuendum esset, & alienis cladibus edocti, tandem aliquando saperent. Hæc est germana huius loci intelligentia: quam ex proprietate Hebraicæ vocis *Aharit* confirmaui suprà num. 20. dum exponerem verba illa, *considerabo nouissima eorum.* 227

Latissimus hic patebat campus moralis doctrinæ. Sed quia ab interprete Scripturæ minimè requirendum existimo, vt communia loca pro concionibus inferciat, digitum dūntaxat ad fontes intendam, vnde tantum quisque hauriat, quantum collibuerit. Hæc nimirum est nostri mali causa; hæc peccatorum origo per- 228

 stringun

ſtringuntur, & offunduntur mentis oculi ſplendore præſentium, & miſerè occæcati futura non aduertunt. Eleganter hoc cecinit Claudianus, lib. 2. in Eutropium.

Sed quia cæcus ineſt vitijs amor, omne futurum
Deſpicitur, ſuadentq́ꝫ breuem præſentia fructum,
Et ruit in vetitum damni ſecura libido.

229 Vnde ipſi etiam Philoſophi, quibus quaſi per caliginem tenuiſſimus veritatis radius affulſit, ſubinde inculcant, nullum frænum eſſe potentius ad inhibendum vel incitatiſſimũ effrænatarum appetitionum curſum, quàm ſi ipſarum extrema amariſſima ſpectentur. Ariſtoteles monet, vt cõiiciamus oculos in voluptates, non quidem affluentes ad ſenſus, eoſdémque mira dulcedine titillantes, ſed abeuntes potiùs, pœnitentiæque pleniſſimas, & acerbiſſimos doloris aculeos infixos relinquentes, quò minùs

230 cupidè repetantur. Author eſt Valerius Maximus lib. 7. c. 2. Aurea planè eſt Catonis illa ſententia, quam ſcriptam reliquit Gellius lib. 16. c. 1.] Cogitate cum animis veſtris, ſi quid vos per laborẽ rectè feceritis, labor ille à vobis citò recedet: benefactũ à vobis, dum viuetis, non abſcedet. Sed ſi qua per voluptatem nequiter feceritis, voluptas citò abibit, nequiter factum illud apud vos ſemper manebit.] Sapiẽter Boëtius lib. 3. de conſolatione, metro. 7. [Habet hoc voluptas omnis, ſtimulis agit fruentes, apúmque par volantum, vbi grata mella fudit, fugit, ac nimis tenaci ferit icta corda morſu.]

Hauſit hoc Boëtius ab experto Magiſtro, Salomone videlicet, qui *inuenit amariorem morte mulierem.* Eccleſ. 7. numer. 27. & multus eſt in hac doctrina. Prouerb. 5. num. 3. *Fauus diſtillans labia meretricis; nouiſſima autem illius amara, quaſi abſynthium:* & c. 23. num. 32. vbi per vinum intelligit libidinem; *Ne intuearis vinum, quando flaueſcit, cùm ſplenduerit in vitro color eius: ingreditur blandè, ſed in nouiſſimo mordebit, vt coluber, & ſicut Regulus, venena diffundet.*

Sed eſt maximè illuſtris locus Prouerb. 31. num. 3. *Ne dederis mulieribus* 231
ſubſtantiam tuam, & diuitias tuas ad delendos Reges. LXX. cap. 24. Romanæ Editionis, *& vitam tuam in ſeram conſilij mutationem* Theodotio, *in pœnitentiam.* Illud ſcilicet, quod reſpondit Demoſthenes, vt ſcribit Gellius, libr. 1. cap. 8. & Macrob. 2. Saturnal. cùm ad fruendam turpem voluptatem, ingenti poſtulato pretio, inuitaretur: *Ego,* inquit, *tanti non emo pœnitere.* Et ſuſpicor Vulgatum interpretem, in eandem vertiſſe ſententiam, *& diuitias tuas ad delendos Reges*, ideſt, ad extinguenda animi conſilia; nihil enim tam aduerſum conſilio, nihil tam pœnitendum, quàm libido; conſilia verò non eſt inſolens in ſacra Scriptura appellari Reges; etenim ipſi reges conſilio regantur oportet, vt verè ſint reges: ita vt conſilium rex ſit etiam ipſorum regum, Daniel. 4. nu 24. *Quamobrem rex, conſilium meum placeat tibi.* Hebraicè, *rex, rex meus (Malachi) placeat tibi.*

Verùm de dolore, & mœſtitia ex 232
libidine orta, lege Perer. in lib. de benedictionibus Patriarch. num. 12. ad illa verba Geneſ. 49 num. 3. *principium doloris mei.* & Abulenſem, q. 5. in 2. Regum 13. numer. 15. *exoſam eam habuit Amnon odio magno nimis:* & Ariſtotelem ſect. 4. problemat. q 11. Denique de cuiuſlibet peccati amaritudine nouiſſima, vide Viegam Apocalypſ. 8. Commentar. 1. ſect 12. in illa verba Threnor. 3. num. 15. *inebriauit me abſynthio.* Ianſenium id id Prouerb. 20. numer. 17. *ſuauis eſt homini panis mendacij.*

dacij, & posteà implebitur os eius calculo. Ioan. Fernand. in suo Thesauro verb. *aspis.* numer. 6. ad illud Iob. 20. numer. 16. *caput aspidum suget:* multa etiam congerit Barradas tom. 1. lib. 4. cap. 5. exponens illud Ierem. 31. numer. 21. *statue tibi speculam, pone tibi amaritudines.* Lorinus Eccles. 1. num. 14. *ecce vniuersa vanitas, & afflictio spiritus.* Soto maior in extrema verba cap. 4. Cantic. affert, & expendit illud ad Roman. 6. numer. 21. *Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis?* Pineda Iob. 4. vers. 8. numer. 4. *Seminant dolores, & metunt eos:* & tom. 2. cap. 20. numer. 14. *panis eius in vtero eius vertetur in fel aspidum intrinsecus.*

NVMERVS XXX.

Quomodò persequatur vnus mille, & duo fugent decem millia? nónne ideo, quia Deus suus vendidit eos, & Dominus conclusit illos?

233 DEBVISSENT potiùs, si saperent, ita secùm ratiocinari; quomodò fieri potuit, vt à nobis, qui adhuc aduersus Israëlitarum copias obsistere non potuimus, quamuis eas vinceremus, & numero, & armorū genere, ac viribus superiores essemus; nūc repentè ita fusi, fugatíque sint, vt vel vnus ex nostris mille Israëlitas insequatur, & duo fugēt decem millia? Nisi quia Deus ille, quem colūt, qui priùs illis fauebat, ac ferebat opem, eorū sceleribus offensus, omni præsidio nudatos, nobis capiendos, & cædendos, tanquam inermes, & vinculis constrictos, in manus tradidit?

234 Et quidem si sacrarum historiarum monimenta replicentur; verissimum esse comperiemus, quod Achior interrogatus ab Holoferne fidenter pronunciauit, Iudith 5. num. 24. *Perquire, si est aliqua iniquitas eorum in conspectu Dei eorum: ascendamus ad illos, quoniam tradens tradet illos Deus eorum tibi, & subiugati erunt sub iugo potentiæ tuæ. Si verò non est offensio populi huius coram Deo suo, non poterimus resistere illis, quoniam Deus eorum defendet illos, & erimus in opprobrium vniuersæ terræ.*

Hoc autem, vt vno verbo dicam, bifariam efficiebat Deus. Hostibus enim irruentibus robur, vires, & animos addebat; Israëlitis autem tantum incutiebat metum, ac terrorem, vt vix conspicati hostes, quasi iam mortem conceptam in præcordiis continerent, in fugam præcipites auerterentur. Iudic. 3. num. 12. *Addiderunt autem filij Israël facere malum in conspectu Domini, qui confortauit aduersus eos,* &c. 2. Paralipom. 28. num. 19. *Humiliauerat enim Dominus Iudam, eò quòd nudasset eum auxilio.* Lege, quæ obseruaui, nu. 25. ad illa verba, *& intus pauor,* & Maldonatum in id Ierem. 46 numer. 5. *Vidi ipsos pauidos, & terga vertentes, fortes eorum cæsos: fugerunt conciti, nec respexerunt; terror vndique: ait Dominus.*

Vendere autem est, rem cuipiam ita tradere, vt in ipsius emptoris potestate iam sit, eáque arbitratu suo vti possit; tunc verò Deus dicitur vendere suum populum, cùm eos, tanquam vilissima mancipia, pro libito hostium, capiendos illis, ac diripiendos, in seruitutem abducendos, aut etiam necandos, tradit: iuxta illud 4. Reg. 17. numer. 20. *Afflixit eos, & tradidit eos in manu diripientium, donec proijceret eos à facie sua.* 2. Esdræ 9. num. 27. *Et dedisti eos in manu hostium suorum.* Iudith. 7. num. 13. *Propter hoc vendidit nos Deus in manibus eorum.* Baruch. 4. num 6. *Venundati estis gentibus.* Iudic. 2. num. 14. *Iratúsque Dominus contra Israël tradidit eos in manu diripientium,* 235

qui

qui cœperunt eos, & vendiderunt, (Hebraicus textus, LXX. atque Chaldæus, *& vendidit eos.* Nimirum ipse Deus) *hostibus, qui habitabant per gyrum, nec potuerunt resistere aduersarijs suis. Sed quocumque pergere voluissent, manus Domini super ipsos erat.* Additur Hebraicè *in malum.* Est enim vulgaris hebraismus, quo supplicium à Deo sumptum denotatur. Actor. 13. numer. 11. *Ecce manus Domini super te, & eris cæcus.* Iudic. 3. num. 8. *Iratúsque contra Israël Dominus tradidit eos* (Hebraicè vēdidit eos) *in manus*, &c. Et cap. 4. numer. 9. *In manu mulieris tradetur Sisara.* Hebraicè *in manu mulieris vendet Dominus Sisaram.*

236 Sed quia in omni emptione, & venditione, pretium intercedere necesse est: pretium est in primis ipsorum, qui venduntur, flagitiosa à vero Domino defectio: pretium sunt peccata, vt perspicuè colligitur ex suprà memoratis testimoniis, & disertè affirmatur. Isai 50 num. 1. *Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis.* Deinde, vt pretium etiam acceptat Deus, operam sibi nauatam ab hostibus diripientibus. Sic Ierem. 25 numer. 9. insolentissimum Tyrannum Nabuchodonosor vocat nihilominùs Deus *seruum suum*, quia videlicet eius opera, ac ministerio ad exsequendā suam iustitiam vtebatur. Denique vsque eò Deus abiectissima ista mācipia abalienare cupit, vt gratis illa, & sine vllo pretio vendat. Isai. 52. num 3. *gratis venundati estis.* Psalm. 43. num. 15. *vendidisti populum tuum sine pretio.*

237 Eadem inest vis in altero, qui adiungitur, loquendi modo: *& Dominus conclusit illos:* videlicèt, vt habetur in eodem Psalm. 43. numer. 22. tanquam oues morti destinatas, septis vndique conclusas, ne quà vllum elabendi pateret effugium. 1. Reg. 26. num. 8. *conclusit Deus inimicum tuum hodie in manus tuas.* Psalm. 30. num. 9. *nec conclusisti me in manibus inimici.* Psal. 77. num. 62. *& conclusit in gladio populum suum.* 1. Machab. 4. num. 31. *conclude exercitium istum in manu populi tui.*

NVMERVS XXXI.

Non enim est Deus noster, vt dij eorum, & inimici nostri sunt iudices.

ON est Deus noster lapis, aut truncus, vt muta gentium simulachra, quæ neque suos cultores tueri, neque violatores vlcisci, aut punire possunt. 238 Est enim supremum quoddam numen, infinita potentia præditum, qua sui cultus desertores, vel ab imbecillis hostibus, & numero longè imparibus, in fugam verti, aut etiam faciet crudelissimè necari. Contrà verò, cùm placabilem se, ac beneuolum præbebat populo suo, cùm rebus illius paternè consulebat, nulla extitit vnquam tam valida Natio, quæ vel diu oppugnatum populum expugnare tandem posset: quæ res adeò peruagata est, & illustris, tam multis exemplis comprobata, vt ne ipsi quidem hostes negare audeant. Quòd si aliquando in disceptationem veniat, ipsorum hostium tribunal adire non recusabimus; ius ipsi dicant, sententiam sine dubio pro nobis ferent, vel suo malo edocti veritatem enuntiabunt; opera enim diuinitus patrata ad protectionē Israëlitici populi, hanc confessionem vel ab inuitis extorquebūnt: ab Ægyptiis quidem Exod. 14. num. 25. *Fugiamus Israëlem, Dominus enim pugnat pro eis contra nos.* Ab incolis terræ Sanctæ. Iosu. 2. num. 11. *Pertimuimus, & elanguit cor nostrum, nec remansit in nobis spiritus.*

spiritus ad introitum vestrum: Dominus enim Deus vester ipse Deus est. A Philistæis. 1. Reg.4. num. 7. *Timueruntque Philisthijm dicentes, venit Deus in castra, & ingemuerunt dicentes, væ nobis, quis nos saluabit de manu Deorum sublimium istorum?* Atque hæc testimonia sint satis, ne omnes hostes sigillatim persequamur.

NVMERVS XXXII.

De vinea Sodomorum vinea eorum, & de suburbanis Gomorrhæ.

239 IAM hinc aggreditur Moyses Gẽtilium flagitia commemorare, quibus diuinam iracundiam irritarunt. Docétque vitia illa, quibus laborabant, non tolerabilia esse, & quæ emendari facilè possent: sed eiusmodi, vt hausta cum ipso lacte nutricis, vsque eô adoleuerint, vt in natiuos mores, insitámque penitus naturam conuersa esse videantur. Cùm enim ex pessima radice vitis pessimam propaginem in animo plãtauerint, quos fructus illa ferat, nisi venenatas vuas? ex pestiferis autem vuis botrísque amarissimis; quodnam aliud exprimatur vinum, nisi felle madens, ac veneno imbutum? ita se res habet: dediscit animus serò, quod didicit diu; & difficillimè exuuntur illa vitia, quæ trahuntur iam inde à primis annis ex infecta radice, & altè in animo insederunt. Inest ad formandos mores vis admirabilis in natiua origine, atque educatio-
240 ne. Hinc ardentes illæ exprobrationes, etiam apud prophanos Poëtas, Æneid.4.

Nec tibi diua parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hircanæque admorunt vbera Tigres.

Et Catullus de nuptiis Pellæi.

Quænam te genuit sola sub rupe leæna?
Quod mare conceptum spumantibus expuit vndis?

Ezech.16.num.3. *Radix tua, & generatio tua de terra Chanaan,* idest, tam efferatis, & barbaris moribus prædita es, vt non ex Abrahamo genita, sed ex Chananæis originem ducere videaris. Hoc sensu vocabat Christus Iudæos *genimina viperarum.* Matth.23. nu.33. *& filios Diaboli.* Ioan 8. num. 44. & Isaias illorum principes, *principes Sodomorum.* cap. 1. num. 10. & Ioannes Pharisæos, *progenies viperarum.* Matth. 3.num.7.

Sensus itaque huius loci, idem est, ac illius veteris prouerbij, *mali corui, malum ouum,* mutata scilicè metaphora. *de mal vidueño mal majuelo.* Vt contrà portenti instar fuit, quod suo populo Deus obiecit. Hierem.2. nu. 21. *Ego autem plantaui te vineam electam, omne semen verum, quomodò ergo conuersa es mihi in prauum, vinea aliena? &* Isai.5.num.2. *Plantauit eam electam, & exspectauit, vt faceret vuas, & fecit labruscas.*

Vua eorum vua fellis, & botri amarissimi.

MIrabile dictu est, quod de Sodomæ, & Gomorrhæ fructibus graues prodiderunt scriptores; cùm enim antequàm incendio diuinitus immisso, regio illa conflagraret, fuisset omnis generis pulcherrimarum plantarum feracissima, &, vt Scriptura loquitur, Genes. 13. num. 10. *sicut paradisus Domini;* post horrẽdum illud excidiũ, aut nullas fert plãtas, aut sterilitatis admirandæ. Quod his verbis scriptum reliquit Tertullianus in Apologetico cap. 40. [Olet adhuc 241

incendio terra, & siqua illic arborum poma conantur, oculis tenus, cæterùm contacta cinerescunt.] Augustinus autem lib. 21. de Ciuit c. 8. [Prodigiosa fuligine horrori est, & poma eius interiorem fauillam mendaci superficie maturitatis includunt.] Eadem scribit Isidorus lib. 14. Etym. c. 3. [Nascuntur ibi poma virentia, sub tanta specie maturitatis, vt edendi desiderium gignant: si carpas, fatiscunt, ac resoluuntur in cinerem, fumúmque exhalant, quasi adhuc ardeant.] His patribus attestantur Ambros. lib. 1. de Abrah cap. 6. Clem. Alex. lib. 2. Pædag. c. 10. Orosius lib. 1. cap. 5. sed & id ante prodiderat memoriæ Philo Iudæus lib. de Abraham pag. 319. & Ioseph. lib. 5. de bello Iudaico cap. 5. [Colore quidem, & specie, inquit, aliorum fructuum sunt persimiles, tactu verò in carpentium manibus resoluuntur
242 in fumum, ac cinerem.] Vide ex recentioribus Lorinum ad illa verba Sapientiæ 10. num. 7. *In testimonium nequitiæ fumigabunda constat deserta terra, & incerto tempore fructus habentes arbores.* Et Pererium tom. 3. in Genes. cap. 19. num 51. Pamelium in Apologetico Tertulliani num. 534. & Sotomaior in cap. 1. 1. ad Timotheum, columna 122.

243 Haud absimiles erant fructus vitiosæ illius propaginis Gentilitatis; pudet quidem referre, quod ipsos luce palàm facere non puduit: disertis tamen verbis portentosa illorum crimina recitauit Apostolus ad Roman. 1. Etiam splendidæ illæ philosophorum virtutes, quæ omnium in se rapiebant, & detinebant oculos, ardens ille sapientiæ amor, parcissima frugalitas, extrema paupertas, inuicta iniuriarum tolerantia, labórúmque perpessio, laruæ duntaxat erant, & vmbræ; nihil habebant solidi, nihil expressi, sed fucatam tantùm speciem imperitorum oculis obuersantem, intùs in animo horrenda, atque immania flagitiorum monstra delitescebant; vt eruditè probat Michaël de Medina lib. 2. de recta in Deum fide. folio 43.

Hic autem Moyses vuam huius 244
exitialis vineæ vocat vuam fellis. Subest Hebraicè, *Ros.* Quam vocem Latinus interpres paulò pòst, num. 33. *venenum* vertit, *& venenum aspidum insanabile.* Sed quia hæc ipsa vox in primæua sua significatione *caput* significat, vt ex sexcentis constat Scripturæ locis, hunc aliquando illi significatum, etiam cùm de veneno sermo est, Vulgatus attribuit. Iob. 20. n. 16. *caput aspidum suget.* Imò, vt eruditè monstrat ibi Pineda, inde est deriuata translatio, vt caput sumatur pro veneno, quia venenum aspidis est in capite: sicut & venenum etiam fel vocatur, quia, vt probat Gueuara in id Habac. 2. num. 15. *mittēs fel suum.* vbi Hebraice subest, *Hema*, quam vocem hîc etiã Latinus interpretatur *fel,* numero sequente, *fel draconum vinum eorum*, virus, venenúmque serpentium nihil est aliud, præter eorum fel.

Frequentissimè itaque Vulgatus 245
hanc ipsam vocem, *Ros. fel* interpretatur Psal. 68. num. 22. *dederunt in escam meam fel.* Hierem. 23. num. 15. *potabo eos felle:* & cap 8. num. 14. *potum dedit nobis aquam fellis.* Thren. 3. num. 5. *circumdedit me felle, & labore.* LXX. in plerísque locis Græcè *chole* reddiderunt. Quod cùm ita sit, nequeo satis
mirari Ariam Montanum, qui Deu- 246
ter. 29. num. 18. vbi habet Vulgata Editio; *radix germinans fel, & amaritudinem*; ipse in illa sua Regia Babliorum recognitione, ad Hebraicam obrussãm accuratissimè exacta, ita correxit, *fructificans caput & absynthiũ.* & Hierem. 23. n. 15. *potabo eos aquis capitis.* Nam etiamsi caput, restrictum
apposito

appoſito *aſpidis*, vſurpetur pro veneno; & vt demus, etiam *fel* ſignificare venenum in ſuprà recitatis locis, certè *caput* abſolutè poſitum, vbi repoſuit Montanus, vt leuiſſimè dicam, obſcurat orationem, & menti lectoris tenebras offundit, & Vulgati luminibus immeritò obſtruit.

247 Ego quidem exiſtimo *fel*, in præſenti verſu, vt etiam in ſequente, pro veneno ſumi: ſiue quia venatum ſolet eſſe ſerpentium fel, vt paulò antè dixi, ſiue ex metaphora, quia probaui ſuprà num. 24. circa illa verba, *morſu amariſſimo*, in arcano ſermone, amaritudinē pro morte vſurpari: eſt itaque *vua fellis*, vua exitialis, venenata, atque peſtifera. Et iſto quidem huius vineæ amariſſimo fructu denotatur, Idololatriæ germina eſſe lethalia peccata, quæ in ſacra Scriptura *fel, & amaritudo*, nuncupantur, & mortifero ſuo toxico miſerandam necem animis afferunt. Sic expreſsè vocantur, Deuter. 29. num. 18. *Ne fortè ſit inter vos vir, aut mulier, cuius cor auerſum eſt hodie à Domino Deo noſtro, vt vadat, & ſeruiat dijs illarum Gentium, & ſit inter vos radix germinans fel, & amaritudinem.* Quò alluſit Petrus Simonem Magum acriter obiurgans, Act. 8. num. 23. *in felle enim amaritudinis, & obligatione iniquitatis; video te eſſe.* Eſt autem peccatum fel, & amaritudo, tum quia Deo bilem concitat, *haze à Dios de hiel.* Oſeæ 14. num. 1. *Pereat Samaria, quoniam ad amaritudinem concitauit Deum ſuum.* Tum quia Deum derelinquere, malum omnino, & amarum eſt. Hierem. 2. num. 10. lege Riberam in illa verba Oſeæ 12. n. 14. *Ad iracundiam me prouocauit Ephraim in amaritudinibus ſuis.* Lorinum Act. 8. verſ. 23. Viegam Apocal. 8. commentar. 1. ſect. 12.

NVMERVS XXXIII.

Fel Draconum vinum eorum, & venenum Aſpidum inſanabile.

NONNVLLAS voces Hebraicas huius verſus, quoniam aliàs occurrerunt in hoc Cantico, ibi per otium explicauimus. *Hema* quidem, ideſt, *fel*, ſiue *venenum*, num. 24. vbi etiam de Draconibus ſermonem fecimus. *Ros* autem, ideſt, caput, fel, atque venenum, proximè numero ſuperiore, cætera perſpicua ſunt, vinum enim ex venenatis vuis, ac peſtiferis expreſſum, exitiale item eſt, felle, ac veneno madens; ſiue per vinum furor, & implacabilis iracundia intelligatur, temulentia enim in prælia trudit inermes. Prouerbiorum 23. numero 29. *Cui rixæ? Cui ſine cauſa vulnera? &c.* Siue turpis, & obſcæna libido; *luxurioſa enim res eſt vinum.* Prouerbiorum 20. num. 1. ſiue aliud quodcumque vitium, aut cæcitatem mentis exponamus, quæ idololatriam neceſſariò conſequitur, & per vinum in ſacra Scriptura denotatur, vt probat Maldonatus Ierem. 13. num. 12. Omnia (inquam) Ethnicorum ſcelera, velut iacula veneno illita, inſanabile prorſus, ac lethiferum vulnus eorum animis infligebant. 248

NVMERVS XXXIV.

Nonne hæc condita ſunt apud me, & ſignata in Theſauris meis?

SINT illi nunc ſanè, ſint metu liberi: in omni flagitiorum cœno ſecurè voluten- 249
tur: ſua illa venena ſpargant impunè; tempore ſibi ad reſipiſcendum benignè conceſſo per ſummā licentiam

abutantur; de ipsa etiam impunitate glorientur; serò tamen aliquando sapient, clarèque cognoscent, vel minutissima quæque illorum peccata meam aciem præteruolare non potuisse; singula monumentis consignari, & tanquam in theca recondi, impressoque sigillo muniri, vt præstituto tempore simul expromantur.

250 Res ipsa perspicua est, & innumeris Scripturæ testata locis. Ac primò Deum quasi in tabulas & monumenta referre singulorum culpas, ne vlla vnquam obliuione deleantur, disertè affirmat Isaias c.65. n. 6. *Ecce scriptum est coram me, non tacebo, sed reddam, & retribuam in sinum eorum.* Threnorum. 1. n.14. *Vigilauit iugum iniquitatum mearum, in manu eius conuoluta sunt.* Vertit Tigurina. *impressum est iugum prænaricationum mearum manu eius.* Exponitque Vatablus. *Deus quibusdam notis peccata mea in manibus suis designauit, vt illorum recordaretur.* An excidere poterunt è memoria iniquitates, quæ in ipsius Dei manu accuratè descriptæ sunt: sic visus est Ezechieli Iudex ipse inter Angelos, quasi inter suæ iustitiæ administros, c.9.n.2. *Et atramentarium*

251 *scriptoris ad renes eius.* Hieroymus ibi, *vt omnium*, inquit, *peccata describeret.* Hi commentarij euoluuntur, quando inferendum est supplicium; ibi omnia in numerato habentur, vt pœna flagitiis ex æquo respondeat. 1. Reg. 15.n. 2. *recensui quæcumque fecit Amalec.* Recensere enim est non solùm in memoriam redigere, sed ad calculos reuocare, & summam exactè subducere. Hi denique sunt illi libri, qui in extremo Iudicio proferentur, & clara voce recitabuntur, iuxta communiorem intelligentiam Expositorum. Daniel. 7.n.9. *Iudicium sedit, & libri aperti sunt.* Apocolyp.20.num.12. *Et iudicati sunt mortui ex his, quæ scripta erant in libris.* Vide Suarez tomo 2. in tertiam partem, disputatione 57. sect. 9.

Asseruari præterea, diligentérque 252 recondi, & quasi sigillo obsignari singulorum peccata, tota clamat Scriptura. Iob.14.num.17. *Signasti quasi in sacculo delicta mea.* Et cap.21. num.19. *Deus seruabit* (Hebraicè abscondet, quasi in thesauro reponet) *filijs illius dolorem patris.* Theodotio; *Deus recondet filijs eius iniustitias eius.* Dolor enim, vt solidè ibi exponit Pineda, est iniquitas, rapina, & violentia, quæ non solùm aliis, sed auctori etiam ipsi dolorem inurit; eamque Deus velut reconditam in abdito diligentissimè asseruat, vt opportuno tempore in filios impij, ac nepotes effundat. Eleganter id exponit Gregorius lib. 12. Moralium cap. 12. [Signantur, inquit, 253 quasi in sacculo delicta nostra, quia hoc, quod nos exteriùs agimus, nisi pœnitentia interueniente diluamus, in secreto iudiciorum Dei, sub quadam occultatione seruatur, vt quandoque de sigillo secreti exeat ad publicum iudicij.] Cur autem hominum flagitia sic obsignata Diuinæ iustitiæ thesauri nominentur, ab ipsis peccatoribus congesti, iuxta illud ad Romanos 2.n.5. *Thesaurizas tibi iram.* Et Iacobi.5.n.3. *Thesaurizastis vobis iram*; optimè explicat Pineda, Iob.14.versu. 17. Vide etiam Maldonatum Ierem. 50.num.25.

NVMERVS XXXV.

Mea est vltio, & ego retribuam in tempore, vt labatur pes eorum.

SAPIENTER Leo magnus 254 sermone 5. de ieiunio Quadragesimæ. [Nemo patientiam bonitatis Dei de peccatorum suorum impunitate contemnat: nec ideò illum æstimet non offensum, quia

quia necdũ est expertus iratum. Non sunt longæ vitæ mortalis induciæ, nec diuturna est licentia insipientium voluptatum in æternarũ dolorem transitura pœnarum.] Priùs hoc ipsum monuerat Sapiens. Ecclesiast. 5. numer. 4. *Ne dixeris, peccaui: & quid mihi accidit triste? Altissimus enim est patiens redditor.* Lento nimirùm gradu diuina procedit ira; scribit contra nos amaritudines, Iob. 13. num. 26. Recondit velut in thesauro hominum flagitia, clauditque illa quasi subsignaculo: reseruat in posterum supplicium: cùm autem id iam exigit temporis præstituti maturitas, cùm scelerum commissorum turpitudo efflagitat, supplicij tarditatem grauitate compensat. *Mea*, inquit, *est vltio*: mei iuris est vlcisci scelera; & cùm tempus à me definitum accesserit, stomachum omnem erumpam, eáque de sceleratis supplicia sumam, vt miserè ad terram affligantur. *Vt labatur pes eorum.* Verbum enim *Mut* non est simpliciter nutare, aut cadere, sed quasi inflicto vulnere prosterni. Psalm. 93. num. 18. *Si dicebam, motus est pes meus*, idest, si impellentibus impiis, eorum impetu, moléque premebar. Prouerb. 25. n. 26. *Iustus cadens coram impio*, Hebraicè *Mat*. Deiectus, prostratus. Et cap. 24. n. 11. *Qui trahuntur ad interitum.* Hebraicè *Matim, impulsi, raptati.*

255 Hæc cùm expedita sit explicatio huius loci, atque in hanc sententiam hæc verba citentur ab Apostolo ad Hebræos 10. num. 30. vt videlicet diuinam de sceleribus vindictam extimescamus; *scimus enim, qui dixit, mihi vindictam, & ego retribuam.* Difficillimam tamen quæstionem habet locus alter eiusdem Apostoli, in quo hæc ipsa verba, sensu in speciem longè diuerso, recitantur. Ad Roman. 12. num. 19. *Non vos defendentes charissimi, sed date locum iræ: scriptum est enim, mihi vindicta, & ego retribuam, dicit Dominus. Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi; hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius.* Non possunt exactè intelligi hæc Moysis verba, nisi totus iste Apostoli locus, qui obscurissimus est, paulò enucleatiùs, & accuratiùs enodetur.

Atque illud in primis est certum. 256 *Defendere*, non hic esse iniuriam arcere, sed vlcisci. Itaque *non vos defendentes*, idem est, ac vlciscentes. Græcè *Ecdicuntes.* Quod verbum solet efferre Vulgatus, *vlcisci, aut vindicare.* Lucæ, 18. num. 3. Apocal. 6. numer. 10. & cap. 19. numer. 2. & eodem sensu vsurpatur ab interprete Latinum *defendere.* Iudith 1. num. 12. *Iurauit per thronum, & regnum suum, quod defenderet se de omnibus regionibus his.* Et cap. 2. numer. 1. & cap. 9. numer. 2. *Qui dedisti illi gladium in defensionem alienigenarum*, idest, ad vltionem, & vindictam. Et Psalm. 8. numer. 3. vbi Editio vulgata habet, *vt destruas inimicum, & vltorem*, Romanum psalterium, quod sequitur Augustinus in Psalmorum expositione, tomo 8. legebat, *vt destruas inimicum, & defensorem.* Denique hæc ipsa, quæ nunc explicamus verba, ita recitat Tertullianus libr. 2. contra Marcion. cap. 18. *Mihi defensam, & ego defendam.*

Est igitur prima expositio: hortari 257 hîc Apostolum fideles, ne se ipsos vlciscantur, ne iniurias rependant, potiùs id reseruent diuinæ iracundiæ, quæ longè acerbiorem vindictam sumet. Imò esurientem inimicum pascant, sitientem potent, nam quò maior extiterit erga hostem, ipsorum beneuolentia, eò atrociora erunt illius supplicia. Carbones enim igniti, hoc est, fulmina cœlitus vibrata in eum conicientur. Tullianè omnino scripsit in hanc sententiam Tertullianus lib. de patientia cap. 15. [Adeò

satis idoneus patiētiæ sequester Deus; si iniuriam deposueris penes eum, vltor est: si damnum, restitutor est. Quantum patientiæ licet, vt Deum habeat debitorem?] Vide ibi Pamelium numer. 100. vbi, Modestino Iurisconsulto definiente, *sequester est, inquit, apud quem plures eandem rem, de qua controuersia est, deponunt.* Idem Tertullianus libr. 4. contra Marcion. cap. 16. cùm hæc ipsa Moysis verba citauisset, patientiam vocat *vindictæ expectatricem.* Congruenter docet, ex cap. 20. Prouerb. nu. 22. iuxta LXX. Cyprianus libr. 3. Testimoniorum ad Quirinum, num. 106. *Iniuria accepta, patientiam tenendam, & vltionem Deo relinquendam.*

258 Illa igitur Apostoli verba, *sed date locum iræ*, exponens Chrysostomus homil. 22. ait. [Cui iræ? Dei; nam si te ipse non fueris vltus, Deus te vleiscetur.] Theophylactus. [Si vos dimiseritis, Deus vlciscetur acerbiùs.] OEcumenius. [Si tu non vindictam de te sumas, veniet ira Dei super illos.] Consentanea his Theodoretus: qui omnes id confirmant ex præsenti Moysis testimonio, & locum illum Prouerbiorum, c. 25. num. 22. *Prunas enim congregabis super caput eius*, eodem sensu interpretantur. Chrysostomus. [Nihil æquè iucundum est, atque de inimico sumptum videre supplicium: hoc ipsum Deus copiosè, & abundè dabit.] Theophylactus. [Nihil adeò suaue est, atque hostem videre punitum. Vis vlcisci te de hoste? Beneficium illi exhibe; tunc acerbiore eum supplicio affecisti; eapropter dixit, carbones ignis congeres super caput eius, graue videlicet supplicium designans.] Sic Theophylactus.

259 Et quidem in sacro sermone, vt inusitata prorsus locutio est, prunas ardentes supra caput cógerere pro eo, quod est, beneficiis quempiam cumulare, eiúsque gratiam inire; sic est frequens loquendi modus ad acerbissimum supplicium exprimēdum. Psal. 17. nu. 9. *Carbones succensi sunt ab eo.* Et n. 14. *Grando, & carbones ignis.* Genebrardus ibi, nu. 16. [Carbones igniti, idest, fulmina: pœnæ scilicet, ac supplicia grauissima, quæ Deus sceleratis infligit.] Psal. 119. n. 4. *Sagitta potentis acuta cum carbonibus desolatoriys.* Et Psal. 139. num. 11. *Cadent super eos carbones; in ignem deiicies eos.* Est verò expressissimum testimonium in libr. 4. Esdræ (quamuis enim is liber reiectus sit è Canone, non nihil tamen auctoritatis retinet) cap. igitur vltimo n. 54. ita legimus: *non dicat peccator, se non peccasse, quoniam carbones ignis comburet super caput eius.*

Neque alienum est à mansuetudine, lenitatéque Sanctorum, illatas sibi iniurias Deo committere, ac reseruare puniendas: non quidem ex affectu vindictæ, sed ex zelo, desiderióque iustitiæ. Plena sunt exemplis sacra monumenta. Vnum, vel alterum attingam. Ierem. 11. num. 20. *Tu autem Domine Sabaoth, qui iudicas iustè, & probas rènes, & corda, videam vltionem tuam ex eis, tibi enim reuelaui causam meam,* idest, *commendaui:* ad te enim, tanquam ad iustissimū iudicem confugi. Quin & de Saluatore nostro Christo hoc ipsum scribit Petrus, Epistola 1. c. 2. n. 23. *Cùm pateretur, non comminabatur: tradebat autē iudicanti se iniustè.* Græci enim libri, & enarratores legunt, *tradebat autem, vel committebat iudicanti se iustè. Crinonti dikeos.* Augustinus recitat tractat. 21. in Ioann. *Commendabat illi, qui iustè iudicat.* Iustissimo videlicet Iudici Deo, & causam suam, & vltionem committebat. Isidorus Clarius legit in ipso textu, addendo nimirùm nomen de suo, *tradebat autem vindictam iudicanti iustè.* Tigurina item, *tradidit vindictam ei,* 260

qui

qui iudicat iustè. Vtrumque enim egit Christus,& se permisit à scelestissimo iudice iniquè condemnari, & morti acerbissimæ addici; & supremo Iudici,idest,Patri æterno causam suam reseruauit.

261 Quamuis his omnibus,quæ ad fulciendam Græcorum Patrum expositionem congessimus, aliquantulùm illa molliri videatur: sed adhuc certè manet durior, atque horridior, quàm vt deuorari queat. Quis enim sibi persuadeat,cadere in Christianam sustinentiam, ac lenitatem posse, eo quempiam animo iniuriã non vlcisci, vt det locum iracundiæ diuinæ grauiùs, & acerbiùs vlciscenti? Atque adeò eo fine in hostem beneficia conferre, vt carbones igniti, idest,fulmina cœlitus contorta, super caput eius congerantur? Hieronymus tomo 3. Epistola 150. ad Hedibiam quæst. 1. cùm eam explicationẽ retulisset.[Ista, inquit, non est misericordia, sed crudelitas.] Augustinus verò tomo 10. sermone 168. de tempore. [Auertat Deus huiusmodi intelligentiam ab animis nostris.] Et cùm veram loci sententiam exposuisset, adiungit: *Ecce quomodo sancti Patres hunc sacræ Scripturæ locum intelligendum esse dixerunt.* Sanctus Thomas in cap.12.ad Romanos. [Iste sensus, inquit, omnino repugnat charitati.]

262 Concors itaque est Latinorum omnium interpretum explicatio: ardentes carbones in caput congestos, insignia esse beneficia in hostem immerentẽ collata, quæ illius pectus vehementer vrãt, totúmque hominem incendant,tum dolorem insectãdi eum, quem sibi pro iniuriis videt benefacta rependere; tum ardentissimo amore, quo inflammatus erubescat, non redamare illum, à quo, per summam iniuriam offenso, videt nihilominùs se vehementissimè amari. Subscribunt huic sententiæ præter Augustinum, Hieronymum, & Sanct. Thomam; iam citatos. Ambros. aut Remigius, auctor scilicet ille commentariorum in Paulum,qui Ambrosij titulo prænotantur, Haimo, Primasius, vterque Anselmus, Strabus, Lyranus, Carthusianus, Catharinus, Nicolaus Grandis, Magister sentent. Cornel.Musus,Caietanus, Gagneius, Naclantus, Vatablus,Dominicus Sotus, Isidorus Clarius, Adamus,Claudius, & ex nostris Sà, Pererius, Toletus, Salmeron, & Gabriel Vazquez, & in cap.25. Prouerbiorum Beda,atque Iansenius.

Et, nisi me ipse fallo, primæ expositioni, tanquam omnino deuiæ à Pauli consilio, & proposito, aditum ipse Apostolus præclusit, dum immediatè subiecit. *Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.* Quasi dicat: noli illius iniuria ad similem iniuriam inferendam trahi: enitere potiùs beneficiis cum illo certare; sic totum illum amoris facibus incendes, & gloriosissimum victoriæ genus reportabis: nam benignitate tua victus dabit manus, & ex hoste fiet amicissimus. Sapienter scripsit Valerius Maximus lib.4.cap.2.[Speciosiùs iniuriæ beneficiis vincũtur, quàm mutui odij pertinacia pẽsantur.] Atque huius clarissimæ victoriæ luculentum exemplum peti potest ex 1.Reg 24. nu.17. Vbi ignis amoris Dauid ex durissimo illo pectore Saül,beneuolentiæ,atque adeò lacrymarum scintillas excussit: vide etiam cap.26 num.21. 263

Nec insolens est, amorem igneis siue facibus, siue prunis significari, etiam apud prophanos scriptores. Is, quem paulò antè nominaui, Valerius Maximus libr.4. cap.6. sic loquitur de amore coniugali Porciæ. *Tuos quoque castissimos ignes cuncta secula debita admiratione prosequentur.* Vulgaria 264

garia illa apud Poëtas. Æneid.libr.4. *Vulnus alit venis, & cæco carpitur igne.* Et libr.1.de remediis. *Contemptaq; iacent, & sine luce faces.* Tibulli libr. 2. Elegia vltima: *scilicet, extinctas aspiciámque faces.* Vide Gellium libr. 19. cap.9. nam sordent humana testimonia, vbi suppetunt diuina.

265 Authore Dionysio cap. 7. de cœl. Hier. supremi illi spiritus, qui ardentissima Dei charitate flagrant, Seraphim, idest, ardentes, & incensi nominantur ab incendio dilectionis, quo vehementer exardescunt. Ipsa enim dilectio vocatur ignis. Matth.3.n.11. *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igni*, scilicet charitatis, vt docte probat Toletus Lucæ 3. notatione 36. Hic est ille ipse amoris ignis, de quo Christus ait Luc.12. num. 49. *Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur?* Et quia ardens iste charitatis ignis cœlitus demittitur, de cœlo videlicet affulget amoris scintilla, qua concepta in nostris animis, ignis charitatis accenditur: quod autem è cœlo delabitur, primò caput attingit: propterea Apostolus carbones ignitos, ex beneficiis redundantes, super caput accendendos esse dixit. Sic multò certius est, dispertitas linguas, tanquam ignis, super Apostolorum capita consedisse Act.2.n.3.

Nec desunt amori sacro suæ prunæ, sui carbones adeò incensi, & inflammati, vt nequeant fluminibus obrui, aut aquarum inundatione extingui. Nam verba illa Cant. 8. n.6. *Lampades eius, lampades ignis,* sic vertit Tigurina. *Cuius carbones sunt igniti à flamma Dei.* Vatablus autem explicat, *vt prunæ adurunt, ita & amor.* Regia, *prunæ eius, prunæ ignis.* Lege, quæ suprà adnotaui de voce *reseph* num.22.& 24.

266 Tantùm restat, vt germanam, & litteralem horum verborum Moysis explicationem ad Apostoli contextum accommodemus; quod facili negotio fiet. *Non vos defendentes*, inquit, hoc est, *non vos vlciscentes*, vel, vt legit Cassianus collatione 16.cap 27. *Non vosmetipsos vindicantes, sed date locum iræ*, idest, ne statim calore iracundiæ perturbati stomachum erumpite: moram potiùs aliquam interponite: cedite tantisper, ardor iræ breui deferuescet.

Hæc tamen Moysis verba ab Apostolo in huius sententiæ confirmationem allata, Græcos Patres in eam intelligentiam compulerunt. Nam vbi dixit; *Date locum iræ*, continuò quasi rationem subiecit, *scriptum est enim, mihi vindicta, & ego retribuam:* sed ea verba sapientimè, & eo, quem explicamus, sensu, idest, litterali, citata sunt ab Apostolo. Sensus enim est. Mei iuris est, vlcisci iniurias; ad me pertinet vindicta, & vltio. Meæ partes sunt; meum munus est, sceleratos punire; vos ergo date locum iræ; tenete iracundiam, ne illa efferuescentes, ac vestras iniurias vindicantes, meum mihi munus præripiatis; ne supremi Iudicis officium vobis arrogetis; ne vlciscendi partes, quæ prorsus diuinæ sunt, temerè vobis assumatis. 267

Iuxtà est dies perditionis, & adesse festinant tempora.

Validissimum telum est à Prophetis identidem vibratum ad perterrefaciendos impios, illisque suum interitum aduentantem, atque adeò iam, iámque instantem, ob oculos ponendum. Ierem.48. numer.16. *Propè est interitus Moab, vt veniat, & malum eius velociter accurret nimis.* Et eisdem ferè verbis, Isai.13. numer.6. Ioël autem, cap.1.num.15. *A, à, à, diei, quia propè est dies Domini, & quasi vastitas à Potente veniet.* Ezechiel.7. n.7. 268

Venit

Venit tempus, propè est dies occisionis. Et c.21.num.25. *Tu autem prophane, impie dux Israël, cuius venit dies in tempore iniquitatis præfinita.*

269 Atque in hoc extremo testimonio illud est obseruandum, supplicij diem suam trahere maturitatem, opportunitatem, ac præfinitionem, ex cumulo peccatorum, ex impleta iam mensura scelerum, quam diuini consilij inscrutabilis altitudo disposuit ad supplicium inferendum. Verè enim ipsa peccata effundendæ iracundiæ diuinæ, ac sumendæ vindictæ tempus accelerant. Et quemadmodum humilis pœnitentia, etiam post intentatum, destinatúmque diuinitus mortis diem, prophetia videlicet comminatoria, solet vitę spatia ad multos etiam annos prorogare, vt constat in Ezechia 4. Reg.20. & Is.38. sic peccata cumulata peccatis, etiam ante tempus, conditionato nimirum decreto diuinitus præfinitum, dictámque, ac præstitutam supplicio diem, supplicium ipsum præpropera, ac præceleri festinatione maturant. Ezech.22.n.4. *Appropinquare fecisti dies tuos, & adduxisti tempus, &c.* Verba illa Iob.15. numero 33. *Lædetur quasi vinea in primo flore botrus eius.* Sic extulerunt LXX. *Vindemietur ante horam, sicut acresta. Cea vindimiado en agraz,*

270 *sin sazon, y antes de tiempo.* Et eodem sensu, diuersa licèt metaphora, Regius Vates Psalm.57. n.9. *Priusquam intelligerent spinæ vestræ rhamnum, sicut viuentes, sic in ira absorbet eos.* Ducta videlicet similitudine ab agricola, qui succrescentes in aruis spinas, licèt adhuc teneriores, antequàm prorsus obdurescant, suffocantes nihilominùs segetes, radicitus euellit, & cum indignatione quadam in ignem conii-cit. Vbi *intelligere*, est augeri, & confirmari. Rectè itaque transtulit Symmacus. *Priusquam augeantur spinæ vestræ, vt fiant rhamnus.* Est enim rhamnus horridior quædam, ac durior spina syluestris, qua vinera sepiri, & vallari solent. Hispanè *Cambronera*. Hoc ipsum sine vllis ambagibus legimus. Psalm 54.num.27. *Viri sanguinum, & dolosi non dimidiabunt dies suos.* Quod confirmat notabile exemplum adolescentis duo de viginti annos nati, qui subitò incanuit in patibulo, ipsáque facies rugis exarata nonagenarium senem exhibuit; refert Lorinus Ecclesiast.7. num.18. & Bisciola, Tom 1.l. 17. cap.9. Horarum succisiuarum.

In huius rei confirmationem per- 271
illustre peti potest testimonium ex historia libri Genes. nam c 6. num.3. dixit Deus, *Eruntque dies illius centum viginti annorum.* Quæ verba, vt concors fert doctiorum expositorum sententia, non ad hominum vitam deinceps futuram, referenda sunt, quasi ea annos centum viginti trangressura non esset; nam, vt obseruauit Augustinus lib.15. de Ciuit. cap.24. etiam post diluuium, nonnullos quingentos excessisse annos, inuenimus; sed ad spatium temporis concessum hominibus ante diluuium, videlicèt ad agendam pœnitentiàm, placandum cæleste numen, diuinámque iram impendentem auertendam: verùm quia peruersi illi homines scelera sceleribus cumularunt, & pœnitentiam agere contempserunt, noluit Deus tempus exspectare præstitutum, sed viginti annorum spatiis amputatis, anno centesimo agendæ pœnitentiæ destinato, diluuium maturauit. Hæc est expressa sententia Hieronymi, in Traditionibus Hebraicis, & Chrysostomi homil.25. in Genes. lege, quæ adnotaui suprà, ad illa verba num.4. *& absque vlla iniquitate.* Sed non possum præterire egregia Theodoreti verba in cap.22. Ezechielis. [Tempus certa

quadam mensura præfinitum, secundum diuinam longanimitatem, iniquitas amplior effecta, contrahit: quod etiam factum fuisse Noë tempestate videre licet: cùm enim centum, & viginti annorum tempus hominibus illis, qui tunc viuebant, ad pœnitentiam præfinisset, conspicatus eorum impietatem augescere, præfinitum tempus illud contraxit, & anno centesimo per diluuium supplicium illis inflixit.] Hactenus Theodoretus.

272 Collegerunt hanc doctrinam Patres, supputatione accurate subducta ex ipso sacro textu: nam Genes. 5. n 31. dicitur Noë genuisse Sem, *cùm quingentorum esset annorum.* Procreato ergo, & in lucem edito Sem, facta est illa promissio differendi supplicium per centum, & viginti annos. Genes. 6. num. 3. diluuium verò inductum est super terram anno sexcentesimo vitæ Noë. Genes. 7. num. 6. *Eratque sexcentorum annorum, quando diluuij aquæ inundauerunt super terram*: quòd si ea verba locutus est Deus, cùm iam Noë quingentos annos natus esset, diluuiũ autem euenit anno sexcentesimo vitæ illius: vbi sunt igitur alij viginti anni? imò si res exactiùs ad calculos reuocetur, rotundare Moyses numerum voluit, cum asseruit Noë sexcentos annos diluuij tempore natum esse; duo enim anni adhuc desiderabantur ad hunc explendum numerum; vt perspicuè mihi subducere videor ex ipsa Scriptura sacra. Noë enim genuit Sem cùm quingentorum esset annorum, Genes. 5. n. 31. Sem verò non attigit centesimum annum, nisi biennio post diluuium. Genes. 11. n. 10. *Sem erat centum annorum, quando genuit Arphaxad biennio post diluuium*: cùm ergo diluuium oppleuit, & vastauit terram, nondum Noë sexcentesimum annorum numerum expleuerat.

NVMERVS XXXVI.

Iudicabit Dominus populum suum, & in seruis suis miserebitur.

EXTAT hìc versus totidē omnino verbis, & in textu Hebraico, & apud LXX. Psalm. 273
134. num. 14. & vtrobique Expositores miro consensu verbum illud *iudicabit*, benignam in partem interpretantur; vt idem sit, ac suo præsidio defendet, patronum aget, ne causa cadant, secundum illos sententiam feret, illatam vim æquissimo iudicio propulsabit, atque adeò sui populi hostes vlciscetur. Hanc vim sæpe habet in sacra Scriptura, *iudicandi* verbum Genes. 30. n. 6. *iudicauit mihi Dominus*, idest, benignè mihi prospexit, liberos, qui iure debentur vxori, tandem mihi attribuit. Psalm. 25. num. 1. *Iudica me Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum.* Psalm. 53. n. 1. *Deus in nomine tuo saluum me fac, & in virtute tua iudica me.* Vbi Psalterium Romanum legit, *libera me.* Psalm. 71. num. 4. *iudicauit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem.*

Sed miror, nullum interpretem 274
obseruasse, Apostolum ad Hebræ. 10. nu. 30. hæc ipsa Moysis verba in eam sententiam citauisse, vt ex illis Deum efficeret, sceleratos acriter vindicare. Itaque minimè dubius ita explico, *iudicabit*, id est, puniet, mulctabit, supplicio afficiet populum suum. Hanc etiam vim inesse *iudicandi* verbo, obobseruat Maldonatus ad illud Ezech. 7. num. 3. *Iudicabo te iuxta vias tuas*, & Ribera Habac. 1. num. 48.

Et quamuis huic explicationi ob- 275
stare prima fronte videatur, quod hìc continuò subnectitur, mirificè tamen cohæret; sensus enim est. Sumet quidem supplicium Deus de populo suo,

&

& Gentilibus, tanquam indignationis virga, ad seruos suos verberandos abuteretur; sed pro insita sua clementia, paternâque benignitate, ad primos plagarum crepitus, ad editos afflictorum clamores, ad expressas miserorum lacrymas, illico misericordia flectetur. *Et in seruis miserebitur.* Subest Hebraicè *Niham*, quod verbum in coniugatione *Niphal, & Hithpaël*, significat, *mutare consilium.* Numer. 23. num. 19. *Facti pœnitentia duci.* 1. Reg. 15. num. 35. Iudicum. 21. num. 15. *Consolari*, passiuè. Genes. 37. numero 35. & Psalm. 118. numero 52. Itaque scitè verterunt hic LXX. *Paraclethesete, in seruis suis consolabitur.* Amphibologiam sustulit Tigurina. *Se solabitur.* Perinde quasi doleret, ac mæreret Deus de supplicio, quod coactus intulerat, & solatium caperet mutatione consilij, factíque pœnitentia. Atque hoc sensu citarunt istum versum strenuissimi illi Machabæi, crudelissimis cruciatibus excarnificati. 2. Machab. 7. numero 6. *Deus aspiciet veritatem, & consolabitur in nobis, quemadmodum in protestatione Cantici declarauit Moyses, & in seruis suis consolabitur.*

276 Vulgatus transtulit idem verbum in illo Psalm. 134. num. 14. *In seruis suis deprecabitur*: eodem videlicet sensu, quem expressit in sua translatione Hieronymus, *in seruos suos erit placabilis.* Chrysostomus, *exorabilis.* Chaldæus, *ad seruos conuertetur in miserationibus suis.* Ab hac etiam radice Hebraica, sunt illa Ioël. 2. num. 13. *Præstabilis super malitia.* LXX. *Pœnitens super malitijs.* Cyprianus sermone 5. de lapsis, *qui sententiam flectat aduersus malitiam.* Hinc etiam eodem verbo, Exod. 32. num. 12. *Esto placabilis super nequitia populi tui.* Hebraicè. *Pœniteat te super malum populi tui.* Et num. 14. *Placatúsque est Dominus, ne faceret malum.* Hebraicè. *Pœnituítque Dominum super malum.*

Videbit, quòd infirmata sit manus, & clausi quoque defecerunt, residuíque consumpti sunt.

EX benigno diuinorum oculorum coniectu in eorum miseriam, inde videlicet, tanquam ex fonte, redundabit in eos misericordia. Exod. 3. num. 7. *Vidi afflictionem populi mei in Ægypto, & sciens dolorem eius descendi, vt liberem eum.* Multum petebat humilis illa vox, Psal. 24. num. 18. *Vide humilitatem meam, & laborem meum.* Threnor. 1. num. 11. *Vide Domine, & considera, quia facta sum vilis.* Hinc illa gratiarum actio, Psalm. 30. numero 8. *Quoniam respexisti humilitatem meam, saluasti de necessitatibus animam meam.* 277

Videbit ergo Deus, *quòd infirmata sit manus.* Hebraicè, *quòd abierit manus.* Expressit Tigurina, quid manus nomine in Scriptura intelligatur, *nam videbit vires eorum abisse.* Delrius Adagio. 77. *Quòd sit sine manu, quòd nihil possit.* Vt Leuit. 25. num. 35. *Si attenuatus fuerit frater tuus, & infirmus manu.* Est itaque *abire, ac defluere manũ*, vsque eò vires illorum eneruatas, & deiectas esse, neruos adeò incisos, vt præ imbecillitate manus attollere vix possint. Idque optimè expresserunt LXX. *Vidit enim dissolutos eos, & deficientes in obductione, & remissos.* Atque vt lucem afferamus obscuræ voci; *obductio*, Græcè, *epagoge*; propriè illatio est., siue inflictio calamitatum, & pœnarum: & quia illarum incursione, quasi cæca, & obscura nebula vitæ serenitas, & tranquillitas obducitur, *obductio* ab interprete nominatur, Ecclesiast. 2. num. 2. *Ne festines in die obductionis*, idest, ingruente calamitate, 278

patienter ſuſtine, & longanimiter expecta Dei opem, ne per impatientiam ab ea liberari citò quæras. Et cap 5. num. 10. *In die obductionis, & vindictæ.* Eadem Græca vox redditur ab interprete *plaga.* Eccleſiaſt. 23. num. 12. & cap. 25. num. 18. *& oppreſſio*, cap. 40. num. 10.

279 Sed mirum eſt, quàm ſe torqueant interpretes in extremis huius verſiculi verbis explicandis. Neque vacat, neque lubet ſingulorum expoſitiones recenſere. Fluxit tam diuerſa ſententiarum varietas ex ignoratione Hebraici prouerbij, in arcano ſermone vulgatiſſimi, quod valde miror fugiſſe etiam accuratam Delrij, in colligendis ſacris adagiis, diligentiam. Hebraica ita exprimas verbum è verbo, vt expreſſit Vatablus. *Quod non ſit clauſus, & derelictus.* Iſidorus Clarius. *Finis clauſi, & derelicti.* Quo adagio ſacro extrema vaſtitas, crudeliſſima internecio, atque omnimoda prorſus extinctio denotatur; in qua nullus ſit ſuperſtes, ne ex illis quidem, qui vinculis conſtricti carcere clauduntur, aut ſenio confecti, vel morbo exhauſti etiam à ſæuiſſimis hoſtibus pro derelictis prætermittuntur. Referam duntaxat locum præſenti quàm ſimillimum 4. Reg. 14. num. 16. *Vidit enim Dominus afflictionem Iſraël amaram nimis, & quòd conſumpti eſſent vſque ad clauſos carcere, & extremos.* Hebraicè, *& non clauſus, & non derelictus.* Sic 3. Reg. 14 num. 10. & cap. 21 n. 21. & 4. Reg. 9. num. 8. variat Latinus in his locis, & modò *nouiſſimum* vocat, modò *vltimum.* Qui conſtanter dicitur *derelictus* in Textu Hebraico.

NVMER. XXXVII.

Et dicet, vbi ſunt Dij eorum, in quibus habebant fiduciam.

NON probo ſententiam Abulenſis, & Vatabli, qui hæc 280
irriſionis verba Iſraëlitici populi hoſtibus adſcribunt; cum ſcilicet viderunt Iudæos ſuis viribus deuictos, & ad extremam vaſtitatem redactos. Aptiùs hæret totus contextus, ſi pertexat Moyſes, quod aliquantulum interruperat, minas videlicet intentatas à Deo in Gentiles, ſanguinarios ſui populi hoſtes; tū ob ferociam, & inſolentiam, qua in ſubiectos præter modum ſæuierunt; tum ob incredibilem iactantiam, qua partam victoriā ſuis viribus arrogarunt. Cùm ergo tactus affectu miſericordiæ, miſerum populum ſubleuauerit, arrogantes verò, ſibíque præfidentes, in eaſdem calamitates, ac multò etiam atrociores coniecerit, tunc nimirùm Deus ipſe, non ſine irriſione, & amarulento ſarcaſmo, perculſis illudet, proſtratis inſultabit, vanorúmque numinum impotētiam illis obiiciet. Lege, quæ adnotaui num. 26. ad illa verba: *dixi vbinam ſunt?* Et num. 27. *Et dicerent, manus noſtra excelſa, & non Dominus fecit hæc omnia.*

Moueor autem, præter aptam connexionem, totius ſententiæ filum ſerie 281
continuata ducentem, quia expreſsè LXX. afflatu nimirùm Spiritus ſancti addiderunt de ſuo ad Hebraicum textum verbi ſuppoſitum: legunt enim, *& dixit Dominus, vbi ſunt Dy eorum?* Moueor deinde, quia etiam, cùm ſimilis irriſio gentibus attribuitur, non ſolet nomen Dei numero multitudinis efferri. 4. Reg. 18. nu. 35. Iſaiæ 30. num. 20. & 2. Paralip. 32. num. 17. Pſalm. 78. num. 9. Pſam. 41. num. 11. Ioël. 2. num. 17.

Moueor

282 Moueor tertiò, quia hîc additur num. 38. *De quorum victimis comedebant adipes:* id quod Israëlitis erat seuerissimè prohibitum vsque adeò, vt seciùs facere, capitale esset. Leuit. 3. nu. 16. *Omnis adeps Domini erit iure perpetuo, nec sanguinem, nec adipem omnino comedetis.* Et c. 7. n. 25. *Siquis adipem, qui offerri debet in incensum Domini, comederit, peribit de populo suo.*

Moueor denique, quia eodem numer. 38. continuò adiungitur, *& bibebant vinum libaminum.* Et quamuis Israëlitæ in quibusdam sacrificiis certam vini mésuram Domino libarent, vt constat Exod 29. n. 40. cap. 30. n. 9. Numer. 15. num. 5. nu. 7. & 10. cap 28. num. 7. & 14. Ecclesiast. 50. num. 16. Oseæ 9. num. 4. tamen, vt ipse etiam fatetur Abulensis, interdictum illis erat, vinum libaminum haurire; totum enim effundebatur. Vnde crebra illa locutio, *vinum ad liba fundenda.* Deducit hoc ex Hebraicæ vocis proprietate Ribera libr. 4. de templo, cap. 8. & Ioël. 1. num. 24. & apertissimè constat in aqua illa, quam Dauid tantopere expetierat; cùm enim, vt appetioni suæ frænum iniiceret, nollet gustare, libauit eam Domino. 2. Reg. 23. n. 16. & 1. Paralip. 11. n. 18.

283 Porrò illud frequentissimum est in Scriptura, idola gentium, vel eo nomine carpere, ac vellicare, quòd cultoribus suis in angustum deductis opem ferre minimè possint. Isai. 44. num. 9. *Plastæ idoli omnes nihil sunt & amantissima eorum non proderunt eis.* Ierem. 2. num. 28. *Vbi sunt Dij tui, quos fecisti tibi? surgant, & liberent te in tempore afflictionis tuæ;* & cap. 11. numer. 12. *Clamabunt ad Deos, quibus libant, & non saluabunt eos in tempore afflictionis eorum.* Lege eruditissimum Gueuaram ad illa verba Habac. 2. nu. 18. *Quid prodest sculptile?* &c.

NVMER. XXXVIII.

De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum: surgant, & opitulentur vobis, & in necessitate vos protegant.

HIc versus totus ferè explicatus, & exemplis similis irrisionis illustratus est numero superiore; duo duntaxat obseruanda supersunt. Primum est, interdictum quidem esse Iudæis, pœna capitis proposita, adipibus vesci: sed id de adipibus victimarum duntaxat intelligendum esse; nam alioqui adipalia, pinguia, & medullata in côuiuiis adhibere, & in deliciis, ac summis bonis numerare soliti sunt. In hoc ipso Cantico, num. 14. *Cum adipe agnorum, & arietum.* Psal. 62. num. 6. & Ezech. 39. n. 19. præclaræ inde ducuntur similitudines, *sicut adipe, & pinguedine repleatur anima mea; comedetis adipem in saturitatem.* Gentilibus autem solenne erat lectissima quæque, ac pinguissima de victimis immolatis ad conuiuia celebranda seligere. Vide Riberam, in id Apocalyps. 2. num. 14. *Mittere scandalum,* &c. Et Lorinum Act. 15. nu. 20. *Vt abstineant se à contaminationibus simulacrorum.* 284

Alterum est, frequétissimum etiam fuisse Gentilibus in suis compotationibus, non modò in sacrificiis, generosa vina libare simulacris, deinde verò ex libata patera securè, largitérque haurire. Ægrè adducor, etiam cùm ipsius sacræ Scripturæ explicatio requirit, vt nostros commentarios prophanis historicorû, aut Poëtarum testimoniis inferciam; libétiùs digitum ad fontes intendo, relegóque Lectorem ad viros eruditissimos, qui hæc per otium congesserunt. Quale itaque 285

futurum esset vinum sacrandum Diis, quo ritu, qua cæremonia, quibus verbis conceptis libaretur, tractat copiosè Brissonius lib.1. de formul.pag.
286 29.& 30. Quàm verò largè,& hilarè se proluerent, atque ingurgitarent in conuiuiis libato mero, probat eruditionis apex Lipsius libr.3. antiquarum lectionum, cap.1. & libr.5. Poliorceticon dialog.10.& Turnebus libr.24. aduersariorum c.35. & 40. & libr.11. c.7. nosterque Pontanus sæpe in suis symbolis.1.Æneid.col.810.

Dixit, & in mensa laticum libauit honorem.
Ille impiger hausit,
Spumantem pateram, & pleno se proluit auro.

Et lib.3.column.1050.

Aulæi in medio libabat pocula Bacchi.

Et lib.8.column.1737.

In mensam læti libant, Diuósque precantur.

NVMER. XXXIX.

Videte, quòd ego sim solus, & non sit alius Deus præter me.

287 HEBRAICE subest illatiua particula *Hata*, idest, *nunc:* quæ, vt obseruat Masius Iosue 1.versu 2.& Agellius Psal.2.n.10. ex frequenti Scripturæ vsu non tam temporis significationem in plerísque locis habet, quàm illationis, & consequentiæ, vt in eo loco Psalmi. *Et nunc Reges intelligite*, idest, igitur ô Reges, tandem aliquando sapite. Atque ita efferre sæpe solet hanc vocem ipse Latinus interpres, vt illi inferendi, & concludendi vim attribuat. Genes.3. numer.22. *Nunc ergo*, &c. Hebraicè *& nunc*. Prouerb.5.num.7. *Nunc ergo fili mi*. Hebraicè *& nunc*. Sic etiam cap.8.num.32. Itaque potuisset rectè Vulgatus in isto loco Hebraicam illationem exprimere, vt expressit Tigurina. *Videte igitur, quod ego sim solus*. Quasi dicat: ex his igitur, quæ me gessisse videris, seriò animum aduertite,& tandem intelligite,nullum esse præter me Deum.

Luculentum ex isto loco peti po 288
test testimonium ad Dei vnitatem stabiliendam,cui veritati omnes Scripturæ fidem faciunt. Actum agerem, si loca congererem, videantur,præter cætera, Deuter.4. num.35. & 39. Isai. 45. num.5. num.6. num.14. num.21. & 22. Illud fortasse minùs perspicacem lectorem præteruolaret, hoc ipsum disertè contineri in illo Diuinitatis elogio, toties inculcato ab Isai.cap.41. num.4. *Ego Dominus primus, & nouissimus ego sum*. Et c.48.n.12. *Ego ipse, ego primus, & ego nouissimus*.

Mirum est, quantam explicationum varietatem hæc paucissima verba pepererint. Forerius periphrasim existimat esse æternitatis: perinde ac si Deus diceret: antequàm quidquam esset, ego iam eram;& postquam omnia interierint, vel etiam si omnia finiantur, ego nihilominùs ero. Osorius. [Ego cuncta numine meo, atque potestate complector: ego sum cuius vi, & rerum initium, & finis vltimus continetur.] Hector Pintus. [Ego sum rerum omnium principium, à quo cuncta fluxerunt; ego finis, in quem insita cupiditate feruntur.] Arias Montanus. [Ego sum, qui prima vobis contuli beneficia; & qui in nouissimis etiam diebus promissiones Patribus factas fidelissimè præstabo.] Alij denique: ego sum, qui quondã benignitate mea complexus sum eos, qui se se mihi commiserunt: & in posterum nunquam eos, qui se in meam fidem contulerint, ope mea singulari destituam.

Ego existimo hunc Hebraismum 289
spectare ad falsos, fictitiósque Deos excludendos: ita vt *primus*, & *nouissimus*,

ſimus, idem prorſus ſit, atque *vnicus*, *& ſolus*. Ex Hebraiſmo fluxit Hiſpaniſmus, quo præſens locus inſigniter illuſtratur. Si enim ex noſtro collegio, toto anno ſuperiore vnus duntaxat è viuis exceſſiſſet, vulgari idiomate diceremus, *Fue el primero, y el poſtrero, que murio*, ideſt, nullus alius obiit. Atque hanc eſſe germanam huius locutionis intelligentiam, apertè videre mihi videor in vnó Iſaiæ teſtimonio, obſcuréque ſubodorari in altero. Primum eſt cap.44.n.6. *Ego primus, ego nouiſſimus, & abſque me non eſt Deus. Yo ſoy el primero, y el poſtrero, y no ay otro Dios fuera de mi.* Alterum eſt cap.43. numer.10. *Ante me non eſt formatus Deus* (ideſt, ego ſum primus,) *& poſt me non erit*, (& ego nouiſſimus:) *Ego ſum, ego ſum Dominus, & non eſt abſque me ſaluator.*

Ego occidam, & ego viuere faciam; percutiam, & ego ſanabo, & non eſt, qui de manu mea poſſit eruere.

290 EVidentiſſimum hoc eſt, etiam apud barbaras nationes Diuinæ poteſtatis argumentum. Vide Lambinum in Horatium lib.1.ode 34. *Valet ima ſummis mutare, & inſignem attenuat Deus, obſcura promens.* Itaque deprimere arbitratu ſuo eos, qui ſibi non parent: & itidem, cùm reſipiſcunt, eoſdem rurſus attollere: modò ſuum populum, à recto tramite deflectentem, per hoſtes punire: modò in eoſdem hoſtes, plus nimio victoriis elatos, animaduertere: nec vllum omnino eſſe, qui ſe audeat interponere, qui valeat obſiſtere, & vltricem dexteram auertere, aut retardare; id verò proculdubiò ſolius Diuinitatis eſt. Hoc illa argumento manifeſtiſſimè proditur. Iſai.45.numer.6. *Vt ſciant hi, qui ab ortu ſolis, & qui ab occidente, quoniam abſque me non eſt. Ego Dominus, & non eſt alter formans lucem, & creans tenebras: faciens pacem, & creans malum.* Legit Tertullianus libr. de fuga in perſecutione, cap.3. *Ego ſum, qui facio pacem, & condo mala*, ideſt, *bellum*. In mea vnius manu eſt, implacabili odio imbutum bellum inferre, aut rurſus, cùm mihi lubet, hoſtiles animos placare, & in concordiam adducere. Sapientiæ 291
16.num.13. *Tu es enim Domine, qui vitæ, & mortis habes poteſtatem, & deducis ad portas mortis, & reducis*, ideſt, pro tua omnipotentia coniicis in præſentiſſima mortis diſcrimina, & omni ope deſtitutos, ad tuámque miſericordiam ſuppliciter confugientes, inde benigniſſimè liberas; hæ ſunt in arcano ſermone portæ mortis, vel inferni. Pſalm.9 numer.15. *Qui exaltas me de portis mortis.* Pſal.105. num.18. *Appropinquauerunt vſque ad portas mortis.* Iſai.38.numer.10. *Vadam ad portas inferi.*

Hinc etiam cõfirmauit Anna, quod 292
initio ſuo cántici propoſuerat. 1.Reg. 2.num.2. *Neque enim eſt alius extra te, & non eſt fortis, ſicut Deus noſter.* Quia videlicet, *Dominus mortificat, & viuificat: deducit ad inferos, & reducit*, ibi nu.6. Hinc concluſit Tobias, cap.13. nu.2. *Non eſt, qui effugiat manum tuam*, quod hîc etiam concludit Deus, *non eſt, qui de manu mea poſſit eruere.* Et intulit etiam Sapiens in illo cap.16.numer.15. *Tuam manum effugere, impoſſibile eſt.* Tobiæ autem propoſitio fuit cap.13.n.1. *Magnus es Domine in æternum, quoniam tu flagellas, & ſaluas: deducis ad inferos, & reducis.*

Enim verò relucet etiam in hac vi- 293
ciſſitudine indulgentiſſimi patris in caſtigando clementia; qui & ſi perſonam iraſcentis aſſumat, ad primos tamen verberum ictus, ad excuſſas præ dolore filij lachrymas, ducitur affectu humanitatis, cupiens, vt conuerſus emendetur,

emendetur, & viuat. Thren.3.nu.32. *Quia si abiecit, & miserebitur secundum multitudinem misericordiarum suarum; non enim humiliauit ex corde suo. No le sale à Dios de coraçon el afligirnos: hazelo violentado.* Non est illi cordi punire, imò supplicium infert *tactus dolore cordis intrinsecùs.* Genes.6. num.7. non punit ex animo, sed coactus nostris sceleribus; nihil autem violentum durare diu potest.

294 Trium dierum pestilentiam minatus fuerat Deus.2.Reg 24. numer.13. vix tamen de manu vsque ad tempus constitutum, offerendi videlicet holocausta, idest, vsque ad vesperam, (vt exponit ibi Vatablus) contagiosa illa lues grassata fuerat, *& misertus est Dominus super afflictione, & ait Angelo percutienti populum, sufficit, nunc contine manum tuam:* adeò vt pro tribus diebus, vix vnum integrum immiserit pestem. *Nunquam enim à nobis misericordiam suam amouet.* 1.Machab 6.nu 16. *Corripiens verò in aduersis populum suum non derelinquit.* Iob.5.numer.18. *Quia ipse vulnerat, & medetur; percutit, & manus eius sanabunt.* Tobiæ 13 num.5. *Ipse castigauit nos propter iniquitates nostras, & ipse saluabit nos propter misericordiam suam.* Oseæ 6.numer.1. *Venite, & reuertamur ad Dominum, quia ipse cœpit* (quasi Leo videlicet infixo vngue, dentéue fugientes apprehendit, ibidem cap.5.num.14.) *& sanabit nos: percutiet, & curabit nos.* Non enim leonino more ideò capit, vt discerpat, famem exsaturet, sanguinem exsorbeat: non deuorare nos vult, sed prædam sibi facere; captos ergo, & in suam redactos potestatem ille ipse, qui vt caperet, vulnus inflixit, vulnus ipsum benignè curabit, fouebit, linteolísque alligabit, vt ex Editione LXX. & Hebraico textu, probat ibi Ribera.

NVMERVS XL.

Leuabo ad cœlum manum meam, & dicam, viuo ego in æternum.

CERTVM est in Scriptura 295
Deum sæpissime ea, quæ hominibus annunciat, interposita grauissima iurisiurandi fide, confirmare. Quamuis enim illa, hoc ipso, quòd asseruntur à Deo, diuina nitantur veracitate; humanæ tamen imbecillitati sese accommodans, iuramenti vsurpatione eandem suam auctoritatem rursus interponit. *Vt per duas res immobiles* (vt loquitur Paulus ad Hebræos 6.n.18. nimirùm immobilitatem consilij sui, & ius iurandum,) *quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus.*

Cùm minas etiam peccatoribus 296
iactat, iurat item Dominus, vt, si non credunt comminanti, iuranti certè fidem habeant: vt obseruauit Hieronymus ad illud Amos 8.nu.7. *Iurauit Dominus in superbiam Iacob.* Et verò scriptum accuratissimè est de Dei iuramento à nostris Theologis. Videantur Maldonatus in id Psal.109. nu. 4. *Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum.* Pererius tom. 3. in Genesim, ad illa verba capitis 22 numer. 16. *Per memetipsum iuraui.* disputat. 12. Lorinus Actuum 2. versu 30. *Et sciret, quia iure iurando iurasset illi Deus.* Bellarminus Psalm.131.num.11. *Iurauit Dominus Dauid veritatem.* Ribera ad Hebræos 6.nu.56. *Quoniam neminem habuit, per quem iuraret, maiorem.* Et Amos 6.n.28. *Iurauit Dominus Deus in anima sua.* Prado Ezech.5.vers.11. *Viuo ego, dicit Dominus.* Castro.Ierem.4.n.3. *& iurabis, viuit Dominus.*

Porrò manum in cœlum leuare, in 297
sacro sermone, ritus iurantis est. Genes.14. numer.22. *Leuo manum meam ad*

ad Dominum Deum excelsum, &c. Atque hinc illustrātur illa verba Exod.6. num. 8. *Et induxerim in terram, super quam leuaui manum meam, vt darem eam Abraham.* Daniel.12.num.7.*Cum eleuasset dexteram, & sinistram suam in cœlum, & iurasset per viuentem in æternum.* Apoc.10.num.3. *Leuauit manum suam ad cœlum, & iurauit per viuentem in sæcula sæculorum.* Pete alia exempla ex Maldonato Ezech.36.numero 7.& cap.44. num.12. Salmerone tomo 1. prolegomeno 15. regula 32. Serario lib.1.in Iosue cap.3.quæst.25.Magalliano. 1. Timoth. 2. versu 8. Pineda Iob 26. versu 9. Prado Ezechiel. 20. versu 5.Ribera Zachar.2.numero 21. Delrio Adag.16.

298 Formula autem iurandi varia, & multiplex Deo est; sed illa omnium frequentissima,quam vsurpat Deus in hoc loco, *viuo ego in æternum:* perinde ac si dicat: tam verum est, quod affirmo, quàm me esse Deum viuentem; eodem recidunt illa Ierem.51. nu.14. & Amos 6. num.8. *Iurauit Dominus exercituum per animam suam,* idest, *per vitam suam.* Sensúsque est, nolo haberi Deus viuens,si,quod dico,verum non est.

Quod autem Deus in hoc loco iurat se facturum, sequentibus versibus explicatius continetur. Summa est; Israëliticum populum, sua culpa in extrema mala prolapsum, erecturum se nihilominus,ac subleuaturum esse; illius verò hostes,insolentia elatos,& in miserorum cæde bacchantes, depressurum.

NVMERVS XLI.

Si acuero, vt fulgur, gladium meum.

299 INterpretatio illa, quæ affirmat, in his verbis non adiici conditionem aliquam, sed fixam, & absolutam iuramenti materiam cõtineri, patronos habet LXX. qui ita locum reddiderunt. *Viuo ego in sæculum,quia exacuam, vt fulgur, gladium meum.* Confirmarique hæc explicatio potest ex Vulgari Hebraismo. Vti enim solet Scriptura particula *Si*, post iuramentum, oratione videlicet suspensa, concisáque manente. Ac ne longè abeamus; sed ex iureiurando diuino petamus exempla:duo clarissima suppetunt, Psalm. 88.num.36. *Semel iuraui in sancto meo, si Dauid mentiar.* Et Psal.94. num.11. *iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam.*

Sed hi Auctores non animaduertunt id, quod doctè obseruauit Ribera Amos 8.num.21. *Si* cum verbis iurandi vim habere expressæ negationis, siue suspensa maneat oratio, & aliquid intelligendum sit ad illam explendam, siue ad ipsum, quod aliàs reticetur, disertis verbis exprimatur. Itaque in duobus allatis testimoniis, *Si Dauid mentiar:* idem est,atque omnino non mentiar. *Si introibunt in requiem meam,*idest, prorsus non introibunt. Hæc autem obseruatio constans est, atque perpetua in omnibus iuramentis.1.Reg.25.num.22.& cap. 14. num.45. Amos 8. num.7. Psalm. 136.num.5.Marci.8.num.12. 300

Quòd si in hoc etiam loco, particula illa *Si*, non conditionem continet,sed materiam iuramenti, contrario omnino sensu exponenda est:perinde ac si dicat Deus. *Viuo ego in æternum, non exacuam vt fulgur, gladium meum.* LXX verò conditionem ipsam affirmatè expresserunt,cœlesti videlicet afflatu prospicientes,eam certissimè affuturam. In Hebraico autem textu, Editionéque Latina, terror est in speciem conditionatus, sed simpliciter absolutus; ac si vir strenuus iniuriis lacessitus ab hoste, & certus 301 302

vlcisci suum honorem violatum, ita comminetur: viuit Dominus, si strinxero gladium meum, experietur ille suo malo, quem nunc impunè lacessit: sensus enim est, cùm strinxero gladium meum: eáque apposita conditione solùm denotatur, nondum opportunam vlciscendæ iniuriæ maturitatem aduenisse.

Neque verò insolens est in Scriptura dici Deum suæ iustitiæ gladium exacuere. Psalm. 7. num. 13. *Gladium suum vibrabit.* Hebraicè. *Iltos*, idest, *exacuet.* Ita Genebrardus, Pagninus, & Regia. Agellius, *Exacuendo vibrantem, ac fulgentem reddet.* Nec enim minùs
303 certum est, gladium diligenter exacutum, tersum, & expolitum, instar fulguris coruscare: vtrumque verò præstat Deus vltori suo gladio. Ezech. 21. numero. 9. *Gladius gladius exacutus est, & limatus: vt cædat victimas, exacutus est: vt splendeat, limatus est.* Et num. 19 *Gladij acuti, & limati ad fulgendum, &c.* Vt sic videlicet exacuta ferri acies, à sole collucens, ac vibrans perstringat oculos, animum perterrefaciat, & ante inflictum vulnus, vulneris horrore percellat. Hinc apud Poëtas enses fulminei, micantes, aut flammiuomi sæpe nominantur: & multò luculentiùs in Scriptura. Genes. 3. numero 24. Nahum 3. numero 3. Iob 20. numero 25. & Habac. 3. numero 11.

Et arripuerit iudicium manus mea.

304 Rectè omnino iudicium cum gladio copulatur. Est enim gladius vagina vacuus apud plerasque Gentes insigne iudicij; vt eruditè probant Pineda Iob 19. versu 29. & Iustinianus ad Romanos 13. numero 4. iudiciúmque ipsum quasi distringit, ac defigit gladium; vnde scitè scriptum est. 2. Paralip. 20. num. 9. *Si irruerint super nos mala, gladius iudicij, pestilentia, & fames.* Supplicia enim diuinitus illata sunt quasi gladius exacutus, & iudicij dextera in peccatorum visceribus infixus. Præclarè itaque monuit Iob in illo capite 19. num. 29. *Fugite ergo à facie gladij: quoniam vltor iniquitatum gladius est, & scitote esse iudicium.* Est verò admirabilis huius vocis in arcano sermone fœcunditas; quod ad præsens facit institutum, aut iudiciariam potestatem aut lationem ipsius sententiæ, aut denique supplicium ipsum, punitionémque significat. Itaque *iudicium manu arripere*, est causam decidere, supplicium denuntiare, sceleratos sententiæ mucrone ferire. Hoc ipsum sonat Hebraismus ille crebrò frequentatus. Psal. 9. num. 17. *Cognoscetur Dominus iudicia faciens.* Exod. 12. num. 12. & Ezech. 30. num. 14. significat enim hæc locutio, Deum velut æquissimum Iudicem digna pro factis supplicia rependere.

Reddam vltionem hostibus meis, & his, qui oderunt me, retribuam.

Ad hoc videlicet exacuendus iu- 305
stitiæ gladius, ad hoc iudicium arripiendum, vt iam diu commerita acerbissima vltio Israelitici populi, vel ipsius Dei potiùs hostibus superbissimis inferatur. Nam ad Dei iustitiam punitricem propriissimè vindicta spectat, suprà num. 35. *Mea est vltio, &c.* gladius autem exacutus est quasi huius iustitiæ satelles, & administer. Vnde iure optimo in sacro sermone gladius ipse Diuinus, aut *vltor* nominatur, aut vindictæ socius, & comes attribuitur. Leuit. 26. num. 25. *Inducam super vos gladium vltorem.* Sic Iob 19. num. 29. Psalm. 149. num. 6. ad Romanos 13. num. 4.

Neque

306 Neque verò à gladio, atque vindicta secernendum est iudicium; iudicium enim gladium exacuit, exacutúmque, & vagina nudatum, ad sumendam vindictam Deo porrigit. Itaque congruentissimè tria hæc inter se aptissima serie connexa, in hoc vnico versu copulantur. Iudicium enim, hoc est, sententiæ mucro, sceleratos priùs causæ discussione, & supplicij denunciatione feriens, quàm trucidet gladio, ita vindictam antegreditur, perpetuóque illi adhæret, vt vindicta ipsa sæpe iudicium nominetur. Quia videlicet æquissimo sumitur iudicio, & accuratissima diuinæ Iustitiæ lance exactissimè libratur. Isaiæ 1.num.24. *Vindicabor de inimicis meis.* LXX. *iudicium de inimicis meis faciam.* cap. 34. num. 8. *dies vltionis Domini.* LXX. *dies iudicij Domini*, cap. 35. num. 4. *vltionem adducet retributionis.* LXX. *iudicium retribuit.* Prouerb. 6. numero 34. *non parcet in die vindictæ.* LXX. *iudicij.*

NVMERVS XLII.

Inebriabo sagittas meas sanguine.

307 DIxi multa de diuinis sagittis, num.23. ad illa verba. *Sagittas meas complebo in eis.* Nūc ea duntaxat attingam, quæ faciunt ad præsentem locum illustrandum. Non dubium, quin magnā hostium interficiendorum strages hac figurata locutione denotetur: abundátque Scriptura similibus tropis, ad repræsentandam horribilem cædem, & carnificinam, terrorémque impiis incutiendum. Isai.34. num.5. *Inebriatus est in cœlo gladius meus.* cap. 49. num. 26. *Cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto, sanguine suo inebriabuntur.* Numerorum 23. num. 24. *Quasi leo erigetur, non accubabit, donec deuoret prædam, & occisorum sanguinem bibat.* Ierem. 46. num. 10. *deuorabit gladius, & saturabitur, & inebriabitur sanguine eorum.*

Huc spectat illa elegans cruentæ victoriæ exaggeratio, de multorum interpretum sententia. Psal. 109. n.7. *De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput*, idest, tanta edetur hostium strages, vt riui cruoris per vias è vulneribus defluant, victórque Deus cæsorum hostium sanguinem haurire, & illis depressis, ipse caput attollere, gloriosissimámque victoriam ostentare possit. Psalm. 67. numero 24. *Vt intingatur pes tuus in sanguine, lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.* Quasi dicat: tantus cruor hostium effundetur, vt quacumque incedas, pes tuus redundante sanguine mergatur, & rubescat; linguáque canum tuorum eumdem sanguinem largè ex inimicorum vulneribus effluentem lambat. 308

Sed nulla exaggeratio in hanc sententiam aut significantior, aut illustrior est, quàm illa, quæ sumitur ex vuis in torculari calcatis, & expressis. Et quidem non ierim inficias, metaphoram illam ita explicari posse. Sceleratorum hominum peccata Deum quasi in torcular coniecisse, illísque calcatis, hoc est, eorum fœditate perpensa iracundiæ Diuinæ vinum merum expressisse, ac illud in calice furoris sui peccatoribus eisdē propinasse. Apocal. 19. num. 15. *Ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis.* Ierem. 25. num. 15. *Sume calicem vini furoris huius de manu mea; & propinabis de illo cunctis Gentibus.* Psal. 74. num. 9. *Calix in manu Domini vini meri.* Isaiæ 51. num. 17. *Bibisti de manu Domini calicem iræ eius.* 309

Plerísque tamen Scripturæ locis non quadrat, nisi diuersa metaphora; Deum videlicet ira excandescentem, 310

 hostium

hostium suorum vulneratorum corpora, quasi in torcular congessisse, eósque vincentium pedibus calcandos, ac proterendos substrauisse, indéque tantum cruoris expressi circumquaque redundasse, vt exuberante sanguine, vastæ cuiusdam lacunæ, & latè stagnantis instar, omnia replerentur, nemóque nisi eques posset iter facere: imò sanguis ipse etiam equorum frenos attingeret. Apocal. 14. num. 19. *Vindemiauit vineam terræ, & misit in lacum iræ Dei magnum, & calcatus est lacus extra ciuitatem, & exiuit sanguis de lacu, vsque ad frenos equorum.*

Sanguinem etiam expressum sonat illa calcatio Isaiæ 63. num. 3. *Torcular calcaui solus, &c. Conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinaui.* Et eodem interpretor sensu illud Threnorum. 1. num. 15. *Torcular calcauit Deus Virgini filiæ Iuda, &c.* Antecesserat videlicet num. 12. *Quoniam vindemiauit me, vt loquutus est Dominus in die iræ furoris sui.* Et in hoc ipso num. 15. disertè explicatur, qui sint huius vindemiæ racemi in torculari calcandi: *abstulit omnes magnificos meos.*

311 In hanc explicationem huius metaphoræ aptissime quadrat obseruatio Maldonati ad illa verba Ierem. 48. num. 33. *Nequaquam calcator vuæ solitum celeuma cantabit.* Hebraica enim ita reddas; *non calcabit celeumate, celeuma non celeuma.* Est enim celeuma cantus, quo qui simul laborant, vt remiges, aut qui calcant in torculari, se ad contendendas vires, cohortari solent. Celeuma igitur non erit celeuma calcantium vuas, & præ alacritate animi, cantu se incitantium ad laborem; sed erit celeuma hostium cohortantium se ad cædem. Ierem. 25. num. 30. *Celeuma quasi calcantium concinetur aduersus omnes habitatores terræ.* Et c. 51. num. 14. *Iurauit Dominus exercituum per animam suam, quoniam replebo te hominibus, quasi brucho, & super te celeuma cantabitur.* Loquitur enim de Babylone hominibus innumeris, perinde ac racemis, confertissima: de Medis autem, & Persis, tanquam de vindemiatoribus, se ad calcandum torcular, sanguinémque effundendum, celeumate cohortantibus.

Et gladius meus deuorabit carnes.

Similis item tropus est ad sanguinariam carnificinam exprimendam. 312
Dicitur enim gladius deuorare carnes, cum ad satietatem vsque cruore imbuitur. Isai. 1. num. 20. *Gladius deuorabit vos.* Nahum. 2. n. 13. *Leunculos tuos comedet gladius.* Ierem. 12. n. 12. *Gladius Domini deuorabit.* Vide etiam Isai. 31. num. 8. Ierem. 2. n. 30. & cap. 46. num. 10. quibus in locis obseruanda est notabilis ista locutio, qua gladius dicitur carnes voraturus, perinde quasi ore, ac dentibus esset instructus. Sed ita profectò est, aciem ipsam gladij *os* Scriptura identidem vocat. Hinc frequentissima illa, & passim occurrentia, *cadere, aut percutere in ore gladij.* Quemadmodum enim dentibus in ore constructis conciditur, & absumitur cibus; ita etiam gladius acie exacuta, in frusta minutatim carnes secat, & quasi vorat, & & absumit. Hinc *gladius vtraque parte acutus.* Apocalyp. 1. num. 16. Et *anceps* ad Hebræos 4. num. 12. dicitur Græcè machæra, siue romphæa, *distomos*, hoc est, *duorum orium*, si Latinus sermo pateretur. Iudic. 3. n. 16. *Fecit sibi gladium ancipitem.* Hebraicè *& ei duo ora.* Similis est Hebraismus, Prouerbior. 5. num. 4. & Psalm. 149. num. 6.

De

De cruore occisorum, & de captiuitate, nudati inimicorum capitis.

313 HEbraizantes in isto loco, & varias versiones obtrudunt, toto cœlo discrepantes à Vulgato; & easdem ita explicant, vt Latinæ Editioni vix possint accommodari. In hoc ferè conueniunt Leo Iudas, Vatablus, Pagninus, Oleaster, & Isidorus Clarius, eum esse germanum horum verborum sensum, quem paucis verbis complexa est Editio Tigurina. *Propter sanguinem occisorum, proptérque captiuos, vt hosti summatim vltiones rependam.* Isidorus Clarius. *Vlciscetur,* inquit, *gladius meus gentes, quæ populi mei sanguinem fuderunt, & eum captiuum abduxerunt.*

314 Sed nescio profectò, quid viros Hebraicæ linguæ scientissimos impulerit, vt desererent Vulgatum, vbi nulla prorsus erat causa deserendi. Nam præpositio illa *Min,* sexcentis in locis quæ enumerare superuacaneum esset, non *propter,* sed *de,* vel *ex* ab ipsis etiam Hebraizantibus exponitur. Et in hoc ipso loco Arias Montanus *Midam,* non vt Pagninus, *propter sanguinem,* sed vt Vulgatus, *de sanguine, aut cruore,* fidelissimè vertit.

315 Est igitur literalis horum verborum sensus, quem ingeniosè explicuit Agellius. Duo minitatus fuerat Deus, sagittarum inebriationem, & gladij saturitatem: his duobus per antapodosin duo item reddit. *Sagittas,* inquit, *inebriabo sanguine.* Quonam sanguine? *De cruore occisorum. Gladius meus deuorabit carnes.* Quorum carnes: Hostium videlicet abraso capite captiuorum, idest, ne captiuis quidem gladius parcet, sed acriùs in eorum capita nudata desæuiet. Lege, quæ adnotaui, num. 36. ad illa verba, *clausi quoque defecerunt.* Captiuitas autem sæpe sumi solet pro captiuis, abstractum videlicet pro concreto. Deuteron. 21. num. 10. *Captiuósque duxeris.* Hebraicè *captiuaueris captiuitatem.* 2. Paralip. 20. num. 11. *Reducite captiuos,* Hebraicè *captiuitatem.*

Et verò abrasum caput, vilissimæ seruitutis habitum, in omni memoria apud plerasque gentes extitisse, & ex hoc, quem explicamus loco, & ex innumeris aliis sacris, prophanísque testimoniis eruditissimè cõfirmant Prado Ezechiel 24. num. 17. Gueuara Habac. 3. versu 13. à num. 122. Ribera Amos 8. num. 30. Pineda Iob 1. versu 28. num. 11. Mendoza quæst. 5. positiua, Delrius Adag. 990. Satis erit vnum, vel alterum locum indicare. Ezech. 29. num. 18. *Seruire fecit exercitum suum seruitute magna: omne caput decaluatum.* Ierem. 48. num. 37. *Omne caput caluitium, & omnis barba rasa, erit in cunctis manibus colligatio.* Vbi etiam vides vincula captiuorum manibus iniecta. 316

Exigit verò non tam huius explicatio loci, quàm defensio interpretis Vulgati aduersus Hebraizantes, vt nostram Editionem ab eorum calumniis vindicemus. Hebraicus textus ita habet *Meros Parhot Oieb:* illi autem, quibus nihil est antiquius, quàm nouitatem venditare, quiduis potiùs reddant, quàm Latinæ Editioni subscribant; non lubet eorum meras nugas recitare, atque refellere; tantùm dico, Hebraica fideliter verbum è verbo, veritate conuictum expressisse Ariam Montanum, *de capite nudationum inimici,* Verbum enim *Paragh,* nemini dubium esse potest, quin sæpe significet nudare; & cùm capiti adiungitur, idem est, ac spoliare caput cæsarie. Solebant quidem Hebræi in magno luctu capillum, aut vellere, aut radere, vt ex multis Scripturæ locis probat Maldonatus. Ierem. 48. num. 37. & Ezechiel. 7. num. 18. & 317

Pineda ad illa verba Iob 1. num. 20. *Tonso capite, &c.* id, quod præcipuè fiebat in charorum obitu. Ierem. 16. num. 6. *Non sepelientur, neque plangen-*
318 *tur, neque caluitium fiet pro eis.* Hoc autem erat interdictum Sacerdotibus. Ezech. 44. num. 20. *Caput autem suum non radent.* Leuit. 10. num. 6. *Capita vestra nolite nudare,* (idest, abradere, & Hebraicè subest. *Paragh.*) *& vestimenta nolite scindere.* Sic etiam cap. 21. num. 10.

Caput igitur *nudationum*, ex idiomate Hebraico, idem prorsus est, ac caput nudatissimum, & penitùs abrasum. Nam gignendi casus apud Hebræos appositi vicem gerit, cùm autem is est numeri multitudinis, mirè valet ad amplificandum, & superlatiui locum obtinet; vt obseruat Ribera Oseæ 1. numero 26. Sic dicitur *Deus vltionum,* Psalm. 93. num. 1. hoc est, maximè vltor, & Christus, *vir dolorum.* Isaiæ 53. num. 3. idest, summis doloribus excruciatus; & Psalm. 54. num. 4. dicuntur *viri sanguinum,* idest, vehementissimè sanguinarij.

NVMERVS XLIII.

Laudate gentes populum eius.

319 HEBRAICVM verbum *Ranan* grandius quiddam sonat: est enim plerumque ouationis, & acclamationis voces edere præ lætitia, gratulandíque causa. Oleaster vertit, *acclamate.* Tigurina, *excitate ad iubilum.* Regia, *personate.* LXX. *lætamini gentes cum populo eius.* Hic autem populus, (interprete Apostolo Paulo,) non ille duræ ceruicis erit, quem paulò antè Moyses populum stultum, & insipientem, generationémque prauam, atque peruersam appellauit; sed primitiæ illæ populi fidelis; primi illi, qui de circumcisione crediderunt. *Verè genus electum, regale Sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis.* 1. Petri 2. num. 9. *qui aliquando non populus, tunc autem populus Dei.* Oseæ 2. num. 24. Ad Roman. 9. num. 25. Hæc itaque verba Moysis Paulus interpretatur ad Romanos 15. num. 10. citans ea, vt sæpe solet, ex Editione LXX. *Et iterum dicit: lætamini gentes cum plebe eius.* Atque ex hoc testimonio conuincit, Gentes non esse excludendas ab Euangelica gratia, sed simul cum populo Iudæorum coniungendas, eadem illustrandas luce, eisdem Spiritus sancti donis cumulandas, eadem denique boni nuncij, idest, Euangelij, lætitia perfundendas.

Quia sanguinem seruorum suorum vlciscetur, & vindictam retribuet in hostes eorum, & propitius erit terræ populi sui.

SOlemne Deo semper fuit, effusum 320
seruorum suorum sanguinem vlcisci. *A sanguine Abel iusti,* Matth. 23. num. 35. Quamuis enim terra aperuit os suum, Genes. 4. num. 11. & cruorem è vulnere manantem exsorbuit: ille tamen cruor abditus terræ visceribus, clamores edidit ad cœlum vsque pertingentes. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Clamores autem effusi sanguinis vltionem deposcunt. Luc. 18. num. 7. *Deus non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die, ac nocte?* Habes hunc clamorem Apocal. 6. num. 10. *Clamabant voce magna dicentes, vsquequò Domine non iudicas, & non vindicas sanguinem nostrum?* Et Psalm. 78. num. 11. *Vltio sanguinis seruorum tuorum, qui effusus est, introeat in conspectu tuo gemitus compeditorum.* Cui clamori benignè respondet Dominus.

4. Reg. 9.

4. Reg. 9. num. 7. *Vlciscar sanguinem*
321 *seruorum meorum.* De hac diuina vindicta non semel iam dictum est in hoc Cantico, ad illa verba num. 35. *Mea est vltio, & ego retribuam in tempore,* & num. 41. *reddam vltionem hostibus meis.* Hostibus itaque supplicio affectis, *Deus propitius erit terræ populi sui.* Placatum se iam, benignúmque præbebit. L X X. *expurgabit Dominus terram populi sui*, idest, terram illam, in qua generatio praua, atque peruersa Prophetas omnes crudeliter extinxit, Deum ipsum, Dominum Prophetarum, atrocissimè in crucem egit; effuso pretiosissimo suo cruore, ingratísque ac rebellibus longè pulsis expiabit. Vt iure optimo illius terræ incolæ in eam gratiarum actionem prorumpant, Psal. 84. num. 1. *Benedixisti Domine terram tuam.* Hebraicè *Rasita.* L X X. *eudokesas.* Propriè vertas vtrumque verbum, *complacuisti tibi Domine in terra tua.* Tigurina, *propitius eris, ô Domine, terræ tuæ.* Vatablus, *redijsti in gratiam, reconciliatus es cum populo tuo.* Genebrardus, *beneplacito es prosequutus terram tuam, beneficijs multis cumulasti.* Vtinam hoc beneplacito nos iugiter prosequatur, donísque suis cumulet Iesus Christus Dei Filius.

IN

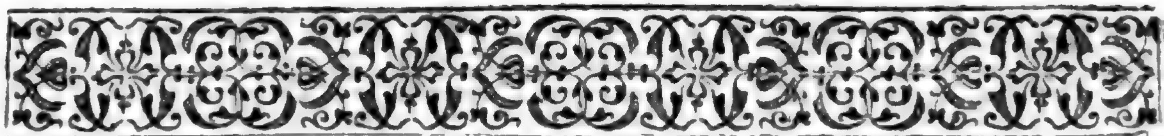

IN CAP. XXXVIII. ISAIÆ, CANTICVMQVE EZECHIÆ, COMMENTARII EXEGETICI LITTERALES:

AVCTORE P. AVGVSTINO DE QVIROS è Societate IESV.

ARGVMENTVM.

1 VM Ezechias in grauem, ac periculosum morbum incidisset, venit ad eum inuisendũ, officij gratia, Propheta Isaias, serióque Regi denunciauit Dei nomine, vt testamentum conderet, & domui suæ, Regnóque prospiceret: futurum enim, vt ex illo morbo minimè conualesceret. Obstupuit Ezechias ea tam acerba denunciatione, mortémque, florente adhuc ætate, iam ante oculos obuersantem vehementer exhorruit. Verùm præsenti terrore emollitus, effusus in preces, lachrymásque diuinam misericordiam flexit tam breui interuallo, vt priusquàm Isaias Regiarum ædium limine pedem efferret, subitò diuini Spiritus splendore illustratus regrederetur ad Regem, eíque vitam in annos quindecim Dei munere propagandam, certò polliceretur. Et quò illius fiducia excitata cœlesti miraculo vehementiùs firmaretur, Deíque benignitas ad ignoscendum prona, luculento testimonio omnibus testatior, & illustrior appareret: prodigium sanè stupendum, & in omni sæculorum memoria nunquam aliàs editum, patrauit: vmbra enim, quæ sole iam in occasum vergente, in horologio altè descenderat; retrograda ipsius solis conuersione, decem gradus rursus ascendit, diésque iam præcipitans denuò exoriri visus est. Ipse autem Ezechias confestim è morbo conualuit: qui de more illius Gentis luculentissimo cantico in gratiarum actionem prorupit, diuinámque misericordiam meritis laudibus celebrauit.

NVME.

NVMERVS I.

In diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem.

2 MIRABILE prorsus, inauditum, ac rarum est, quod de Ezechia Auctores grauissimi apertè sibi colligere ex sacra Scriptura, demonstrareque videntur. Nempe genitum esse Ezechiam à parente Achaz, cùm ille vndecimum duntaxat agebat annum. Summam ita è sacra Chronologia perspicuè subducunt. Achaz regnare cœpit, cùm viginti esset annorum: sedecim verò annos Regni gubernacula tractauit. Vtrumque habetur expresè, 4. Reg. 16 num. 2. & 2. Paralip. 28. num. 1. Totum itaque tempus vitæ ipsius sextum supra trigesimum annum non excessit. Rursus Ezechias Regnum iniit, simul atque pater vita functus est. 4. Reg. 16. num. 20. & 2. Paralip. 2. numero 27. erat autem tunc annos natus quinque supra viginti. 4. Reg. 18. num. 2. & 2. Paralip. 29 num. 1. Itaque si accuratè numerum annorum ineas, necessariò efficitur, Ezechiam ab Achaz vndecimum annum agente fuisse procreatum. Vide Tornielium, anno mundi 3285. & Barradam tomo 1. lib. 5. cap. 14.

3 Enim verò Hieronymus, epistola 132. ad Vitalem, cum iure iurando sanctè affirmat, se audiuisse, per illud tempus mulierculam quamdam ex puero decenni concepisse. Eodémque loco disertè tradit, Salomonem vndecimo etiam ætatis anno Roboamum generasse Sed de Salomone maior inter Auctores est dissensio, quam paci ficare vberioris otij est. Lege Pinedam in suo Salomone lib. 3. cap. 2. & lib. 8. cap. 2. Vide etiam Tiraquellum Lege 6. connubiali num. 37.

4 Grauissimus hic morbus corripuit Ezechiam eo ipso anno, quo Sennacherib, Rex Assyriorum ciuitates munitas Iuda obsidebat, oppugnabat, diripiebat. Vnde illa benigna promissio Dei, facta formidantibus, & à truculentissimo hoste, victoriisque insolentissimo iure sibi metuentibus, hîc n. 6. *De manu Regis Assyriorum eruam te, & ciuitatem istam, & protegam eam.* Hanc opinionem meam, annorúmque summam ita colligo ex sacra Scriptura. Ezechias vixit annos quatuor, & quinquaginta 4. Reg. 18. num. 2. & 2. Paralip. 29. num. 1. iniit habenas Regni, vt constat ex eisdem locis, annum agens vigesimum quintum. Porrò Sennacherib intulit illi bellũ anno Regni eius decimo quarto. 4. Reg. 18. n. 13. agebat itaque tunc Ezechias trigesimum nonum ætatis annũ, cui numero si quindecim diuina liberalitate concessos adiungas, efficient iustã totius vitæ illius summã.

Itaque non dubito, hallucinatum fuisse Iosephum, qui lib. 10. antiquit. capite 3. asserit, ægrotationem Ezechiæ contigisse post percussum, & vastatum Sennacheribi exercitum. Iosephum fortasse fefellit huius vastitatis illatæ ab Angelo, à sacris Scriptoribus anticipata narratio 4. Reg. 19. num. 25. & 2. Paralip. 32 num. 21. & Isaiæ 37. numero 36. Sed obstat opinationi Iosephi diuina illa pollicitatio, quæ 4. Reg. 20. num 6. & in isto capite num. 6. recitatur. 5

Illo autem idiomate sacro, *ægrotauit vsque ad mortem*, non dubium est, quin insanabilis, ac omnino lethalis morbus significetur: qui, nisi Deus miraculosè opem attulisset, breui Ezechiam vita priuasset. Sic loquutus est Paulus ad Philippens. 2. num. 27. *Infirmatus est vsque ad mortem, sed Deus misertus est eius.* Vide Ioannis interpretes ad illa verba capitis 11 num. 4. *infirmitas hæc non est ad mortem.* 6

M Magis

Magis autem probo versionem
LXX. & nostri Vulgati, quàm Mas-
soretarũ lectionem: qui diuersis sub-
scriptis punctis, & in hoc loco, & 4.
Reg.20.num.1.& 2. Paralip.32. num.
22. constanter legunt. *Ægrotauit
(lamut) ad moriendum.* LXX verò, &
Latinus interpres sub eisdem litteris
alia suppleuerunt puncta, *lamauet, ad
mortem.* Quæ phrasis frequentissima
est in arcano sermone. Iudic.16.n.16.
*defecit anima eius, & ad mortem vsque
lassata est.* Vbi Vulgatus vnicam com-
prehensionem Hebraicam, quam sic
reddas verbum è verbo, *incisa, abbre-
uiata, vel angustijs affecta est anima eius
vsque ad mortem,* duabus latinis expres-
sit: vt vehementissimam afflictionem,
prorsus vitalem spiritum opprimen-
7 tem, atque adeò exhaurientem, signifi-
caret. Simili loquendi formula vsus
est Ionas c.4. n.9. *benè irascor ego vsque
ad mortem:* hoc est, vsque eò exardesco
iracundia, vt propiùs nihil absit, quàm
vt præ ira ipsam animam exhalem. Ple-
na enim exemplorum sunt Historia-
riarum monimenta eorum, quibus fla-
grans excandescentia, tabida mœstitia,
imò interdum etiam effusum gau-
dium vitam ademerit.

In hanc sententiam plerique inter-
pretantur verba illa Christi, Matth.
26. num. 38. & Marc. 14. num. 34.
Tristis est anima mea vsque ad mortem.
Græcè, *perilypos,* idest, vndique mærore
obsessa, ac circum vallata Perinde ac
si dicat, tanta est mæstitia, quæ meam
premit, & circumquaque in angu-
stum adducit animam, vt vel ea sola
mortem mihi acerbissimam afferre
posset, nisi me Diuinitas ad cæteros
corporis cruciatus perferendos su-
stentaret. Lege Barradam tom.4.lib.
6 cap.9.

8 Atque hæc de grauitate morbi Re-
gis Ezechiæ; sunt etiam, qui eius mor-
bi causam solerter inquirant. Hiero-
nymus in cap.39. Isaiæ Hebræorum
opinionem recitat. [Tradunt, inquit
Hebræi, ideo ægrotasse Ezechiam,
quoniam post inauditam victoriam
Iudæorum, & Assyrij Regis interitum
non cecinerit laudes Domino, quas
cecinit Moyses Pharaone submerso,
& Debbora interfecto Sisara. Eãdem
causam prodit Auctor ille de mirabi-
libus sacræ Scripturæ lib.2. c.28. qui
extat inter opera Augustini, tom.3. ve-
rùm hæc causa commentitia est, &
falsa illa Iosephi opinione nixa, quam
paulò antè refutauimus.

De eadem Rabbinorum fæce hau- 9
sit Arias Montanus, quam vt indubi-
tatam huius morbi causam, semel,
atque iterum hîc inculcat, nempe vo-
luntarium Regis Ezechiæ cœlibatum:
ait enim, eum à ducenda vxore diu-
tiùs, quàm par erat, dedita opera con-
tinuisse, metu suscipiendæ prolis, quæ
impietate, ac vitiis paternam fœdaret
domum, qualem Manassem euasisse
legimus: cùm tamen oportuisset, il-
lum sedulò curare, ne sua incuria Da-
uidicæ domus posteritas promissione
diuina fraudaretur. Quò non progre-
ditur humani ingenij curiositas? arca-
nas etiam diuinorum consiliorũ cau-
sas, in abdito, atque profundo diuini-
tatis pectore latentes perscrutari non
veretur. Ego quidem ita statuo, non
posse huius morbi causam sine curio-
sitatis vitio quæri, & sine maiore te-
meritatis nota definiri. Non me fugit, 10
verissimum esse id, quòd obseruauit
Hieronymus explicãs illa verba Mat-
thæ.9.n.2. *Remittuntur tibi peccata tua.
Datur, inquit, nobis intelligi, propter pec-
cata plerasque euenire corporis debilitates.*
Et Strabus in eum locũ. [Ecce modus
curationis, priùs dimittit peccata, tol-
lẽs causam morbi; pòst curat corpus.]
Basilius item q.55. ex iis, quas fusiùs
disputauit. [Morbi sæpè numero, ve-
lut quædam peccatorũ flagella sunt,

quibus

quibus nihil aliud agitur, nisi vt vitam nostram in melius commutemus.] Paulus etiam scribit, inter Corinthios ægrotasse multos, imò & obiisse, quia non ea, qua par erat, reuerentia ad sacram Eucharistiam accedebant. 1. Corinth. 11. num. 30. Denique vniuersim pronuntiat Ecclesiasticus, cap. 38. n. 15. *Qui delinquit in conspectu eius, qui fecit eum, incidet in manus medici.*

11 Verùm fidenter item asseuero, plerosque iustos sine vlla prorsus ipsorum culpa, sed ad cumulanda patientiæ merita, sæpe grauiter ægrotare. Ac ne multus sim in re perspicua, satis erit celebris illa Ambrosij sententia, qui expendens discipulorum quæstionem, cùm hominem à natiuitate cæcum intuerentur. Ioann. 9. n. 2. *Quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus nasceretur?* sic ait in epist. 45. *Quàm stolidè discipuli interrogant, debilitates corporum referentes ad merita delictorum.* Caueamus itaque, ne sit hominis stolidi, aut certè plus nimio curiosi, quia morbum Ezechiæ legimus, in eius vitam, & actiones inquirere, crimenque aliquod, quod morbi causam attulerit, peruestigare, & quasi nodum in scirpo quærere.

Et introiuit ad eum Isaias, filius Amos propheta, & dixit ei: hæc dicit Dominus: dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues.

12 VEtus in hoc loco quæstio omnium interpretum ingenia torsit, quomodò decretum in speciem fixum, & absolutum, addita insuper negatione confirmatum: *morieris* (inquit) *tu, & non viues*: quod diuinitus inspiratus propheta Regi denũtiauit: ait enim, *hæc dicit Dominus*, tam breui interuallo potuerit reuocari. An est quidquam magis inculcatum in sacra Scriptura, quàm Deum incommutabilem esse, mentiri nulla ratione posse? ad Hebr. 6. num. 18. *Impossibile est mentiri Deum.* Numer. 23. num. 19. *non est Deus quasi homo, vt mentiatur, nec vt filius hominis, vt mutetur.* Sapienter Augustinus lib. 22. de Ciuit. Dei, cap. 25. *si volunt inuenire, quod omnipotens non potest, habent prorsus, ego dicam: mentiri non potest.*

Sed sciendum est; diuina decreta, atque adeò Prophetarum oracula, & vaticinia, etiamsi maximè fixa & rata esse videantur, cùm supplicia mortalibus denuntiant: plerunque tamen latentem includere conditionem, videlicèt, modò illi à sceleribus non resipiscant: iactantur itaque sæpe diuinitus suppliciorum minæ, non quidem absolutæ, sed conditionatæ: conditionem ipsam disertis verbis expressit Hieremias. cap. 18. num. 7. *Repentè loquar aduersus gentem, & aduersus regnum, vt eradicem, & destruam, & dispergam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo, quod loquutus sum aduersus eam, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui, vt facerem ei.* Quæ verba sic expendit Theodoretus in caput 27. Ezechielis. [Igitur & fert Dominus sententiam, & latam antiquat: neque veritas mẽtitur: fert enim sententiam contra non pœnitentes, in iis verò, qui pœnitentiæ remedium exceperunt, supplicij decretum non habet locum.] Nõ itaque mutatur decretum diuinum, quia licèt prophetia comminatoria, si spectes duntaxat, quod sonant verba, mutari videatur, pro actionum humanarum mutabilitate: tamen hanc ipsam mutationem, pro infinita sua sapientia, ab omni æternitate præuidit, & pro benignissima misericordia, dependenter ab humana voluntate decreuit Deus. 13

Explicat hoc acutè satis, & Theologicè Gregorius versans hunc ipsum, 14

quem enodamus Isaiæ locum lib. 12. Moralium c. 2. [Per Prophetam Dominus dixit, quo tempore mori Ezechias merebatur: per largitatem verò misericordiæ, illo cum tempore ad mortem distulit, quod ante sæcula ipse præsciuit. Nec Propheta igitur fallax; quia tempus mortis innotuit, quo vir ille mori merebatur: nec dominica statuta conuulsa sunt, quia, vt ex largitate Dei anni vitæ crescerent, hoc quoque ante sæcula præfixum fuit, atque spatium vitæ, quod inopinatè foris est additum, sine augmento in præscientia fuit intus statutum.] Nec minùs sapienter Augustinus tom. 4. libro vnico de Essentia Diuinitatis, post medium: dum exponit, quatenus facti pœnitentia dicatur in Deum cadere, vt in eo, quem proximè citauimus, Hieremiæ loco. [Pœnitere Deus dicitur, non quòd more hominum pro transactis operibus suis pœniteat: qui enim omnia nouit antè quàm fiant, pro præteritis factis suis pœnitere non potest: sed pœnitentia Dei est statuta mutare, & quod priùs aliter inchoatum fuerat, in aliud conuertere.

15 Verissimam itaque arbitror, & paterna Dei benignitate, clementiáque dignissimam obseruationem illam Theodoreti; cùm Deus per Prophetas suos atrocissima intentat supplicia, minásque iactat terroris plenas: id plerúmque agere, non vt homines puniat. Quorsum enim supplicij impendentis illos admoneret? Sed vt eo iniecto terrore, à vitiis coërceat in officióque contineat. Theodoreti verba sunt in procemio in Oseam. [Neque eò Deus pœnas minatur, vt eas, quibus minatur, inferat: sed vt metu perterrefactos ad resipiscentiam reuocet, & cùm nequitia, quam committunt, eos liberauerit, eis salutem afferat. Non enim minatus fuisset, si punire vellet.] Hæ nimirùm sunt maximè propriæ benignissimi Parentis minæ. Iudith. 8. num. 15. *Non enim quasi homo, sic Deus comminabitur.* Quamuis ergo terrores absolutè, & sine vllo addito denuntientur, tamen ea concipienda est in animo comminantis latère conditio: 16
si modò homo non resipiscat, & neque lacrymis, neque precibus diuinam misericordiam flectat, *Prædicere solet Dominus* (inquit Eucherius lib. 2. in Genes. cap. 31.) *sine dubio futurum, quod admonendo dicit; sic dicitur ad Abimelech:* (Genes. 20. num. 3.) *en morieris: & tamen mortuus non est, nec Deus mentitus est.*

Extat item luculentum exemplum, & ad hanc confirmandam doctrinam crebrò à Patribus vsurpatum, Ionæ 3. num. 4. *Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur.* Quam sententiam, in speciem absolutè latam diuinitus, seuerèque denuntiatam à Propheta, nihilominùs Niniuitæ pœnitentia, & lacrymis resciderunt. Nec propterea mutatus est Deus, quia tacita illa conditio suberat: & vt sapientissimè dixit Gregorius, lib. 16. Moral. cap. 17. *Cùm exteriùs mutari videtur sententia, interiùs consilium non mutatur. Quia de vnaquaque re immutabiliter intus constituitur, quidquid foris mutabiliter agitur.*

NVMERVS II.

Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem.

FECIT Ezechias, quod cordati homines facere debent: 17
morbo oppressus, & acerbissima mortis denuntiatione perculsus, ad implorandam Dei opem, cuius nutu vitæ nostræ momenta decurrunt, confugit supplex, Ecclesiastici 38. n. 8. *Fili, in tua infirmitate ne despicias te ipsum, sed ora Dominũ, & ipse curabit te.* Res

Res aduersæ veluti quidam apparitores sunt, qui nos volentes nolentes supremo Iudici sistunt. Duo illi deprauatissimi Reges Achab, & Manasses his apparitoribus vocati, depulso peccatorum veterno, extulerunt caput, & anteactam vitam deplorantes ad supremi Iudicis pedes supplices iacuerunt. De Manasse legimus, 2. Paralipom. 33. numer. 12. *Qui postquam coangustatus est, orauit Dominum Deum suum, & egit pœnitentiam valde coram Deo.* De Achab verò 3. Reg. 21. num. 27. *Operuit cilicio carnem suam, ieiunauitque, & dormiuit in sacco, & ambulauit demisso capite.*

18 Et verò morbi sunt quasi vincula quædam nobis diuinitus iniecta, quibus constricti trahimur ad Deum. Lege Pinedam in cap. 7. Iob versu 12. est autem admirabilis, & plusquàm paterna Dei cura, ac prouidentia erga Iustos ægrotantes. Non solùm opere præstat, quod verbis pollicitus est, Exod. 15 numer. 26. *Ego Dominus sanator tuus*, quod expertus Dauid canebat, Psalm. 102. numer. 3. *Qui sanat omnes infirmitates tuas*; verùm etiam in ipso languore, quàm indulgentissimè tractat ægrotum.

Solet æger præ nausea, aut imbecillitate omnes cibos, haustúsque stomacho fastidiente respuere: Deus itaque ad leuandum fastidium, ad concitandam appetentiam, cibos ipse suis manibus apparat suauissimè conditos, quibus auidè, libentérque vescatur, & à morbo recreatus multò, quàm antè fuerat, valentior, ac vegetior existat, atque adeò reiuuenescat. Hunc esse illorum verborum litteralem sensum, Psal. 102 nu. 5. *Qui replet in bonis desiderium tuum, renouabitur vt Aquilæ iuuentus tua*: probat ibi Agellius ex toto contextu.

19 Vexat etiam ægrotum affixum lecto ipsius lecti durities, & asperitas. Atqui Deus diligentissimi famuli vicem subiens, lectum identidem componit, stragula explicat, culcitram versat, æquabilitérque substernit, vt ægrotus suauiùs, ac molliùs cubet. Psal. 40. num. 4. *Vniuersum stratum eius versasti in infirmitate eius.*

Quòd si exulcerent ægrotantem vomicæ sanie, tabóque manantes, quas medici manus dum tractat, aspериùs exacerbat; huius clementissimi medici diuina manus, & leniter eas tractare, & medicina apposita, linteolis blandissimis alligare solet. Psalm. 146. numer. 3. *Alligat omnes contritiones eorum.*

Cùm denique tædio languoris diuturni defectus viribus, exanimatúsque doloribus, succumbit ægrotus, vi morbi superatus, animóque iam linquitur: præsentia sua Deus quasi rore quodam vitali aspersum, languentem excitat, debilitatúmque corroborat. Psalm. 40. numer. 4. *Dominus opem ferat illi super lectum doloris eius.* Hieronymus ita vertit Hebraica. *Dominus confortabit eum in loco infirmitatis suæ.* Verbum *Sahad*, propriè reddidere Pagninus, & Tigurina, *Dominus fulciat eum.* Explicátque Vatablus. *Si quando incidet in morbum, Dominus sit illi vice fulcri super stratum, in quo iacet.* Agellius autem: *Dominus sustentet, ac mollissima dextera sua suffulciat illum, dum viribus defectus ægre se sustinere potest.* 20

Rectè itaque fecit Ezechias, cùm sæuiente morbo, ad Deum benignissimum leuatorē, sanatorémque morborum precibus conciliandum properauit. Sed cur conuertit faciem suam ad parietem? Duas ego causas apud probatos Auctores inuenio; alteram haustam ex Paraphraste Chaldæo, atque Hieronymo sequuntur communiter interpretes; oculos parietem versus coniecisse, vt sacrum Tem- 21

 plum

plum è regione exstructum spectaret, quod à palatio Regio murus ille diuidebat. Alteram etiam causam adiungit Hieronymus. *Ne lacrymas suas assidentibus ostentare videretur.* Addo insuper tertiam: vt preces liberiùs funderet. Ita enim natura comparatum est, vt nescio quomodò, si quis nostras preces ad Deum fusas proximè audiat, ingenito pudore verecundemur. Vnde opportunum illud Senecæ monitum. Epistola 10. *Sic viue cum hominibus, tanquam Deus videat: sic loquere cum Deo, tanquam homines audiant.*

22 Facit ad illustrandam primam illam causam, primo etiam loco allatam à Hieronymo, quòd cùm Scriptura referat, Salomonem, & Templū, & domum Regiam opere magnifico extruxisse. 3. Reg. 9. nu. 10. & 2. Paralipom. 8. num. 1. oculati testes Borcardus, & Adricomius memoriæ prodiderunt, Regium palatium in parte Australi mõtis Moriæ ædificatum, sacro Templo fuisse propinquum. Addit item Arias Montanus, à domo Salomonis ad Templum vsque per artificiosam quamdam scalam ascensum patuisse. Recitat horum Auctorum verba, & sacræ Scripturæ testimoniis confirmat Barradas tom. 2. lib. 3. c. 36.

23 Facit item, quod ij, qui intra augustissimi illius Templi ambitum præsentes orare non poterant, etiam longè absentes, & in captiuitatem abducti, eminùs prospectare illud oraturi iubebantur. 3. Regum 8. num. 48. *In terra inimicorum suorum, ad quam captiui ducti fuerint, & orauerint te contra terræ suæ viam, & Templi, quod ædificaui nomini tuo.* Et 2. Paralip. 6. numer. 38. *Adorabunt te contra viam terræ suæ, & domus, quam ædificaui.* Ita legimus factitatum à Daniele, cap. 6. numer. 10. *Ingressus est domum suam, & fenestris apertis in cœnaculo suo contra Hierusalem, tribus temporibus in die flectebat genua sua, & adorabat.*

Et orauit ad Dominum.

Vide admirabilē Regis fiduciam. 24
Denunciata illi iam erat mortis sentētia; præcisa omnis vitæ spes, præclusus omnis aditus obtinendæ salutis videbatur: ineuitabile fatū subeundum animum deiiciebat; nihilominùs confortatus est fide, velut alter Abraham. ad Romanos 4. nu. 20. *Et contra spem in spem credidit, arbitrans, quia & à mortuis suscitare potens est Deus.* ad Hebræos 11. nu. 19. & perinde quasi volutaret animo nobilem illam cogitationem Iob. cap. 13. nu. 15. *Etiam si occiderit me; in ipso sperabo:* constanti fiducia armatus, telū aduersus Deum arripit; & intorquet valentissimum, nempe orationem: cui Deus ipse dat manus, victúsque succumbit. Præclarè Chrysostomus, homilia 58. in Matthæum. *Nihil est homine probè orante potentius.* Nihil prorsus excipit Chrysostomus, ac ne ipsum quidem Deum. Omnipotēs planè est oratio, imò omnipotentior Omnipotente, (si ita loqui fas est,) quandoquidem Deū omnipotentē, quæ est ipsius Dei benignitas, vincit. Matthæ. 21. nu. 22. *Omnia, quæcumque petieritis in oratione credētes, accipietis.* Vide omnipotentiā orationis. 25
Propterea enim Seraphinus Firmianus c. 2. pag. 88. *Omnipotentē* vocat orationem, quòd nihil illi sit impossibile: eiusmodi enim est orationis omnipotentia, vt Omnipotentem ipsum suis armis expugnet, quia is nimirùm se permittit oratione expugnari.

Excandescens ira Deus cœperat stomachum erumpere in populum rebellem. Numerorum 16. numer. 44. pœnitúsque impios illos deleuisset, nisi Aaron precibus suis Deum expugnasset. Sapientiæ 18. numer. 21. *Properans*

perans enim homo sine querela deprecari. Græcè *proemachese.* Propriè reddas, *propugnauit, ac vicit ipsum Deum.* At quibus armis instructus tam gloriosam victoriam reportauit? Precibus scilicet,& oratione. *Proferens seruitutis suæ scutum, orationem.* Græcè *oplon.* Idest,proprij ministerij arma. Videlicet deprecari Deum, est Deum ipsum vincere,ac superare.

Obseruat hoc Hieronymus in epistola ad Gaudentium, explanans verba illa Exod.32.nu.10. *Dimitte me,vt irascatur furor meus contra eos.* [Quando dicit Deus, *dimitte me*, ostendit, se teneri posse, ne faciat, quod minatus est; Dei enim potentiam serui preces impediebant.] Hoc ipsum orationis scutum à Ieremia oppositum, & obiectum irato Deo, Deus ipse quasi pertimescebat,cùm Prophetam sic alloquebatur,c.7.n.16. *Tu ergo noli orare pro populo hoc,& non obsistas mihi.*

26 Iure celebratum fuit ab omni antiquitate stupendum illud prodigium, quod siue ad commendandam, siue ad tuendam virginalem pudicitiam, Deus ipse edidit, aut ab aliquo Angelo edi permisit. Cùm enim Mater Deorum ex Phrygia naui adueheretur Romam, repentè in medio Tiberi nauis ita hæsit,vt nullis funibus trahi, nulla vi hominum, boúmque loco dimoueri posset. Flagrabat eodẽ tempore infamia violatæ castitatis Claudia Virgo Vestalis,propter cultũ corporis amœniorem,ingeniúmque liberius,quàm virginem deceret: illa igitur, quò suam illibatã probaret castimoniam, populo spectante,se discinxit, zonámque nauis alligans, eã, quò voluit,negotio facili deduxit. Auctores sunt Augustinus,libr.10. de Ciuitate,cap.16.Liuius decade,lib 9. Ouidius,libr.4. Fastorum. Plinius, libr.7. cap.35.& Suetonius in Tiberio,c.2.

27 Enim verò vir iustus funiculum purpureum orationis habet,longè ista zona mirabiliorem, & potentiorem: *sicut vitta coccinea labia tua*, ait Deus Canticor.4. num.3. vbi de multorum Patrum sententia, oratio significatur, quæ in arcano sermone per labia frequenter exprimitur. Sophoniæ 3.n.9. *Tunc reddam populis labium electum, vt inuocent omnes in nomine Domini.* Sic Psalm.62.num.4.& Psalm.70.num.3. Sed vitta coccinea orationis parum est trahi nauim hærentem in flumine: nubes cœlorum oratione alligantur, & quò impulerit orantis voluntas,facilè trahuntur. Audi Eliam non magnificentiùs, quàm veriùs de se ipso prædicantem 3.Regum 17.nu.1. *Viuit Dominus Deus Israël,in cuius conspectu sto, si erit annis his ros, & pluuia, nisi iuxta oris mei verba.* Expressit Iacobus orationis funiculum, quo nubes, & pluuiæ ab Elia constrictæ trahebantur,c.5.nu.17. *Oratione orauit,vt non plueret super terrã, & non pluit,*&c. Sed quia proposito exemplo viri penè omnipotentis, qui cœlum arbitratu suo claudebat, aperiebátque, poterat subire animum, tam stupendam efficacitatem ad immutandas naturæ leges, esse prorsus supra mortalẽ conditionem, admonet Iacobus, Eliam *similem nobis fuisse passibilem*; sed orationis vi ad Dei omnipotentiam proximè accessisse. An non nubes ipsas quasi funiculo traxit, cùm preces eo fundente, primò apparere cœpit nubecula parua, quasi vestigium hominis,3.Reg.18. numer.44. deinde verò totum cœlum nubibus coopertum, & arida terræ facies largissimis imbribus irrigata fuit?

Sed quid mirum est,orationis funiculo nubes trahi? Tota cœlestium globorũ machina torquetur,ac flectitur vi orationis: mox videbimus in isto capite, numer 8. omnes cœlestes orbes, postulante Ezechia, decem 28

ipsos

ipsos gradus Isaiæ precibus retroactos. Et quasi parum esset, sensus expertes orbes orationis funiculo quoquouersus cieri, atque circumagi: intelligentias ipsas cœlorum præsides, fortissimos, inquam, illos exercitus Angelorum orationis vitta colligatos Elisæus ad terram deduxit. 4. Reg. 6. nu. 17. *Cúmque orasset Elisæus, &c. Ecce mons plenus equorum, & curruũm igneorum in circuitu Elisæi.*

29 Illud verò, & fidem, & admirationem omnem excedit, etiam Deum ipsum, Angelorum Regem, vitta orationis illigatum, atque deuinctum ad Iustos trahi. Et oratione quidem, tanquam vinculo quodam, teneri Deum, paulò antè vidimus ex Hieronymo, qui hoc ipsum inculcat in cap. 13. Ezechielis. *Cui enim dicitur, dimitte me, ostenditur, quòd tenendi habeat facultatem.* Sed est apprimè obseruandum, quod sapienter aduertit Magnus Dionysius, libro de diuinis nominibus, cap. 3. cùm Iusti dicuntur suis precibus vincire, atque adeò trahere Deũ; vincitur quidem Deus oratione, sed hoc arctissimo nodo illi trahuntur ad Deum potiùs, quàm Deus trahatur ad ipsos. Dionysij verba sunt. [A precibus nobis ordiendum est, non vt vim illam vbique præsentem, & nusquam, trahamus, sed vt diuinis commemorationibus, inuocationibúsque nos metipsos, & tradamus ei, & coniungamus.] Quod duobus exemplis Dionysius illustrat: catenæ videlicet cœlitus demissę, inibique fortiter affixæ, & funis scopulo alligati, iactatíque naui, fluctibus impulsæ; quę qui manibus ad se traheret, potiùs ipse ab illis traheretur. Cõcludo hunc de orationis efficacitate commentarium memorabili illa Augustini sententia tom. 10. sermone 226. de Tempore [Oratio iusti clauis est cœli: ascendit precatio, & descendit Dei miseratio.]

NVMERVS III.

Et dixit: Obsecro Domine, memento quæso, quomodò ambulauerim coram te.

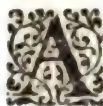

ANIMVS bene sibi conscius valde excitat fiduciã orandi. 1. Ioannis 3. num. 21. *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, & quidquid petierimus, accipiemus ab eo.* Tob. 4. num. 12. *Fiducia magna erit coram summo Deo eleemosyna omnibus facientibus eam.* Cyprianus in sermone de opere, & eleemosynis, sub finem. [Præclara, & diuina res salutaris operatio; solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre præsidium; munimentum spei, tutela fidei, medela peccati.] 30

Nihil contrà ita deiicit orationem, ac malè sibi conscius animus. Gregorius libro 10. Moralium, cap. 11. [Ab spei fiducia protinus anima frangitur, si intenta precibus necdum deuictæ culpæ memoria mordetur. Diffidit namque accipere se posse, quod appetit, quia profectò reminiscitur, nolle se adhuc facere, quod diuinitus audiuit.] Sic præclarè Gregorius. 31

Proptereà solent sancti, cùm calamitatibus premuntur, & ad Dei opem implorandam, tanquam ad aram supplices confugiunt, etiam si omnem suam spem præcipuè fixam, ac locatam habeant in diuina misericordia, atque veracitate; tamen sese ad postulandum erigere, refricantes memoria bona opera, quæ gesserunt. Rectè omnino ait hîc Hieronymus. *Fœlix conscientia, quæ afflictionis tempore bonorum operum recordatur.* Exempla passim in Psalmis occurrunt. Sed duo tantùm perillustria aliunde excepta memorabo. Nehemiæ vnum, Estheris alterum, 2. Esdræ 5. numer. 19. *Memento mei Deus meus in bonum, secundum*

omnia,

omnia, quæ feci populo huic. Eſter.14. num. 16. *Tu ſcis neceſſitatem meam, quòd abominer ſignum ſuperbiæ, & gloriæ*
32 *meæ, quod eſt ſuper caput meum, &c.* Non itaque abhorret à ſanctorum humilitate, in bonis operibus, quæ, Deo aſpirante, geſſerunt, (modò ſuperbia caueatur,) fiduciæ aliquid collocare; etſi propter incertitudinē meritorum, & inanis gloriæ periculum, longe tutius ſit, fiduciam omnem in Dei benignitate reponere. Danielis 9. num. 18. *Neque enim in iuſtificationibus noſtris proſternimus preces ante faciem tuam, ſed in miſerationibus tuis multis.* Hoc teſtantur publicæ preces, quas Eccleſia Catholica ad altare fundere ſolet. Nam in collecta ſexageſimæ ſic orat. *Deus, qui conſpicis, quia ex nulla noſtra actione confidimus.* Et in ſecreta Dominicæ Aduentus, *Vbi nulla ſuppetunt ſuffragia meritorum, tuis nobis ſuccurre præſidijs.* In Canone verò poſt conſecrationem. *Intra quorum nos conſortium non æſtimator meriti, ſed veniæ quæſumus largitor, admitte.*

33 Illud verò præſenti loco apprimè quadrat. Vſque eò certum eſſe, conſcientiam puram, & nullius ſceleris, aut labis ſibi conſciam, excitare ſpem, erigereque fiduciam, vt in ſacro ſermone conſcientia bona pro ſpe vſurpetur: idémque prorſus ſit purā conſcientiam, atque fiduciam nominare: adeò ſunt, videlicet inter ſe arctiſſimè copulata, vt conſcientiam, aut ſpem dicere, perinde ſit. Teſtem laudo Apoſtolum. 1. Timoth. 1. num. 5. *Finis præcepti eſt charitas de corde puro, & cōſcien-*
34 *tia bona, & fide non ficta.* Quem locum enarrans Auguſtinus, præfatione in Pſalm. 31. [Pro ſpe (inquit) conſcientiam poſuit; ille enim ſperat, qui bonam conſcientiam gerit. Quomodò enim mala conſcientia tota in deſperatione eſt, ſic bona conſcientia tota in ſpe.] Et ſibi conſtans Auguſtinus eamdem inculcat expoſitionem tom. 3. libro 1. de doctrina Chriſtiana capite 39. [Conſcientiam bonam ſubiunxit propter ſpem; ille enim ſe ad id, quod credit, & diligit, peruenturum eſſe deſperat; cui malæ conſcientiæ ſcrupulus ineſt.]

35 Enim verò quemadmodum ex cōſcientia bona oritur fiducia, & fiducia, rectaque conſcientia ita ſunt inter ſe connexæ, vt vna pro altera vſurpetur: ſic etiam conſequenter ex ipſa fiducia exiſtit in animo profuſa quædam hilaritas, beatáque lætitia: quæ vſque eò inter ſe copulantur, vt fiduciam habere, idem omnino ſit in ſacro ſermone, atque eximiè lætari; *ſecura enim mens quaſi iuge conuiuium.* Prouerb. 15. num. 15. *Spe gaudentes*, ait Apoſtolus ad Romanos 12. num. 12. & cap. 5. num. 2. *Gloriamur in ſpe filiorum Dei.* Sed age, id, quod propoſuimus, ſacræ Scripturæ teſtimoniis comprobemus.
36 Quod legimus in Editione Vulgata. Iob. 22. num. 26. *Tunc ſuper omnipotentem delicijs afflues, & eleuabis ad Deum faciem tuam: rogabis eum, & exaudiet te.* Sic illuſtrarunt L X X. exprimendo tam effuſæ exultationis cauſam, nempe ſolidam in Deo fiduciam collocatam. *Tunc fiducialiter ages coram Domino, inſpiciens cœlum hilariter.* Vbi planè vides, idem prorſus eſſe fiducialiter agere coram Domino, & ſuper illum deliciis affluere. In eodem libro cap. 27. num. 9. *Nunquid Deus audiet clamorem eius,* (impij ſcilicet, & hypocritæ) *cum venerit ſuper eum anguſtia? Aut poterit in Omnipotente delectari, & inuocare Deum omni tempore?* Poſterius hoc membrum ſic expreſſerunt L X X. *Habet-ne fiduciam coram eo? Aut tanquam ſi inuocauerit eum, exaudiet eum?* Vbi etiam animaduertis, delectari in Omnipotente idem eſſe, atque coram eo fiduciam habere. Similiter Iſaiæ 58. n. 14.

N *Tunc*

Tunc delectaberis super Domino. Vbi L X X. *eris confidens super Dominum.*

37 Sed redeamus eò, vnde paululùm deflexímus, & orationem Ezechiæ pertexamus. Erigebat illius spem ea cogitatio, quòd sibi conscius esset, se coram Deo ambulasse, atque adeò à recta conscientia, ne transuersum quidem digitum decessisse. Est hoc idioma in arcano sermone frequens, *ambulare cum Deo, siue coram Deo:* quo perfectissima vita, & omnibus expleta partibus, omnibus numeris absoluta denotatur. Quam phrasim constantissimè illustrauere L X X. notabili alio idiomate, qui, *ambulare coram Deo*, sæpe reddiderunt, *placere Deo.* Cùm vellet Deus Abrahamum ad eximiam, & excellentem virtutis ideam informare, hanc illi rectè viuendi compendiariam normã præscripsit, Genes. 17. num. 1. *Ambula coram me, & esto perfectus.* L X X. *place in conspectu meo, & esto inculpabilis, seu irreprehensibilis.* Augustinus libro 16. de ciuitate. c. 26. legit absolutè, *place, &*

38 *esto sine querela.* Cùm simile Thaletis Milesij monitum recitasset Tullius libro 3. de Legibus: nimirum assiduè volutandum animo esse, non solùm facta, atque dicta, verùm etiam cogitata diuinis oculis patere; præclarè adiecit Cicero, *omnem virtutis Philosophiam hoc vno verbo Thales complexus est.* Addit explicatiùs Valerius maximus libro 7. cap. 2. §. 7. [Vt non solùm manus, sed etiam mentes puras habere vellemus, cùm secretis cogitationibus nostris cœleste numen adesse credidissemus.] Potentissimum frænum putauit Seneca iniecisse se Lucilio, ad turpes animi motus coërcendos, cùm hoc illi consilium dedit, epistola 25. *Sic viue, tanquam sub alicuius boni viri, ac semper præsentis, oculis.* Si ergo vir grauissimus, tanquam præsens animo informatus duntaxat, hominem in officio continere posset; quid non componet nostræ vitæ cõtinuus seuerissimi Iudicis aspectus, quem certa fide tenemus re vera esse præsentem? Sapienter Augustinus in soliloquio cap. 14. *Magna nobis est indita necessitas iustè, rectèque viuendi, qui cuncta facimus ante oculos iudicis, cuncta cernentis.* De innocentissimo illo Abel scribit 39 Iosephus, libro 1. Antiquitatum cap. 4 *In omnibus, quæcumque gerebat, Deum putabat esse præsentem.* De sanctissimo Enoch legimus, Genes. 5. nu. 24. *Ambulauitque cum Deo.* Vbi verterunt L X X. *beneplacuit Deo.* Quorum versionem sequuti sunt Apostolus ad Hebræos 11. num. 5. *Testimonium habuit, placuisse Deo.* Et Ecclesiasticus cap. 44. num. 16. *Enoch placuit Deo.* Ecce, qui cum Deo ambulauit, dignam sanè diuinis oculis, sub quibus degebat, vitam traduxit, atque adeò Deo vehementer placuit. Quid ni semper placeat diuinis oculis, qui in omnibus, quæ facit aut cogitat, nusquam ab eorum conspectu suos ipse demouet oculos?

Frequẽtes sunt in hoc illustri idiomate L X X. locos duntaxat attingam, & lectori expendendos relinquam. Tantum moneo Græcè vbique subesse *Euarestéo.* Genes. 6. num. 9. *Noe vir* 40 *iustus, atque perfectus cum Deo ambulauit.* L X X. *Placuit Deo.* Genes. 24. num. 40. ait Abraham, *Dominus, in cuius conspectu ambulo.* L X X. *Dominus Deus, cui placui ante ipsum.* c. 48. n. 15. benedixítque Iacob filiis Ioseph, & ait: *Deus, in cuius conspectu ambulauerunt patres mei.* L X X. *Deus, cui placuerunt patres mei in conspectu eius.* Quod habemus in versione vulgata, quæ translata est in Psalterio ex editione L X X. Psalmo. 114. num. 9. *Placebo Domino in regione viuorum.* Sic legitur Hebraicè. *Ambulabo coram Domino in terra viuentium.*

In

In veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis, fecerim.

41 VIde, quàm congruenter ad ea, quæ obseruauimus, ista connectantur; scilicet, qui vbique veretur diuinos oculos, qui Deum semper præsentem intuetur, qua fronte, vel transuersum vnguem, sciens, ac prudens ab eius voluntate deflectet? Hic etiam LXX. idiomatis sui memores, reddiderunt, *& placita in conspectu tuo fe..* Græcè *aresta*. Solent enim viri isti sapientissimi, Spiritu Sancto afflati, quia id demum, vel potiùs id solum, placere diuinis oculis certò sciunt, quod bonum, ac rectum sit; cùm hæ voces subsunt in originali, frequenter *placitum* exprimere. Exodi. 15. num. 26. *Si quod rectum est coram eo, feceris*. LXX. *si quæ placent coram illo, feceris*. Et multis aliis locis. Quod idioma ipse etiam Vulgatus imitatur, qui vertens hæc ipsa Ezechiæ verba 4. Reg. 20. num. 3. ita reddidit *& quod placitum est coram te, fecerim*. Sic Deut. 12. num. 25. *Cùm feceris, quod placet in conspectu Domini*. Et capite 13. num. 18. *Vt facias quod placitum est in conspectu Domini Dei tui*. vtrobique habetur Hebraicè *iasar*, idest, *rectum in oculis Domini*.

42 Ille autem facit bonum, rectum, atque placitum in oculis Domini, qui ambulat coram illo in veritate, & in corde perfecto. LXX. *En cardia alethine*, id est, in corde vero. Itaque existimo, hanc posteriorem partem exegeticam esse prioris, & idem omnino significare, *in corde perfecto, atque in veritate*. Moueor primò, quia in veritate ambulare coram Deo, est non fictè, non simulatè ei seruire: quemadmodùm etiam diligere proximum in veritate, 2. Ioannis 1. num. 1. est, caritate, non verbis adumbrata, sed vera, atque germana prosequi. 1. Ioannis 3. num. 18. *Non diligamus verbo, neque lingua, sed opere, & veritate*. Hoc autem ipsum in arcano sermone aliàs significanter sic exprimitur. 3. Reg. 8. num. 23. *Qui custodis pactum, & misericordiam seruis tuis, qui ambulant coram te in toto corde suo*, idest, in veritate: & capite 9. n. 4. *Tu quoque si ambulaueris coram me, sicut ambulauit Pater tuus in simplicitate cordis*.

Moueor deinde, quia ambulare coram Deo in corde perfecto, siue in corde vero, vt reddiderunt LXX. siue in toto corde, aut in simplicitate cordis, vt in locis, quæ modò recitauimus, ex idiomate sacræ Scripturæ, opponitur duplicitati cordis, atque adeò idem prorsus est, atque ambulare in veritate. Vbique detestatur sacra Scriptura duplices corde. Ecclesiastici. 2. num. 14. *Væ duplici corde*. 1. Paralip. 12. num. 33. *Venerunt in auxilium, non in corde duplici*. Cui opponitur ibidem, *corde perfecto venerunt*: & paulò pòst in eodem numero, *corde vno*. Vbi obseruandum est, cor verum, simplex, atque perfectum, cor vnum appellari: quia vir fictus, dolosus, & fraudulentus non vnum, sed duo corda habere dicitur. Psalm. 11. num. 3. *Labia dolosa in corde, & corde loquuti sunt*. Symmachus soluit Hebraismum; vertit enim, *in corde alio, atque alio*; altero videlicet blando verbis ementito, peruerso altero in pectore lactente. Hanc vim habet geminata illa eiusdem nominis repetitio, *in corde, & corde*; idest, duplici corde: vt constat ex simili Hebraismo, Prouerbiorum 20. n. 10. & n. 23. 44 *Abominatio est apud Dominũ pondus, & pondus*. Idest, duplex pondus: vnum ad emendum maius, alterum ad vendendum minus: cui mox adiũgitur, explicationis gratia, *statera dolosa*. Opponitur autem illi Prouerbiorum 11. n. 1. *Pondus æquum*. Hebraicè, *perfectum*.

N 2 Ecclesia

Ecclesiastici 1. numer 36. *Ne accesseris ad illum* (scilicet Deum) *duplici corde.* Quid autem sit accedere ad Deum duplici corde, disertè explicatur num. 40. *Accessisti malignè ad Deum, & cor tuum plenum est dolo, & fallacia.*

45 Moueor denique, quia vox Hebraica *Salem*, quæ subest in hoc loco, quam variè illustrant Vulgatus, & LXX. & cordi frequentissimè apponitur, significat rem integram, atque perfectam; ac proinde veram, non diuisam, non adulterinam, aut fucatam 1. Paralip. 29. num. 9. *Toto corde offerebant ea Domino.* Vbi LXX. *Pleno corde.* 3. Regum 15. num. 14. *Cor Asa perfectum erat cum Domino.* 2. Paralip. 16. num. 9. *Oculi Domini contemplantur vniuersam terram, & prebent fortitudinem iis, qui corde perfecto credunt in eum.* Et sexcentis aliis locis.

Et fleuit Ezechias fletu magno.

46 INgens pondus ad impetrandum precibus accrescit ex lacrymis. Vix reperietur, qui non à Deo, quod petiit obtinuerit, modò preces lacrymis cumulauerit. *Quando orabas cum lacrymis*, aiebat Raphaël Tobiæ cap. 12. num. 12. *ingemuit scilicet, & cœpit orare cum lacrymis.* cap. 3. n. 1. Raguel etiam c. 7 n. 13. *Non dubito, quòd Deus preces, & lacrymas meas in conspectu suo admiserit.* Iudith vero cap. 8 n 14. *Indulgentiam eius fusis lacrymis postulemus.* Tertullianus quidem fusis Ezechiæ lacrymis adscribit, placatum ei fuisse Deum. Ait enim lib. 5. contra
47 Marcionem cap. 11. *Facilis Deus Ezechiæ fletibus flecti.* Præclarè Anselmus Laudunēsis in ea verba Tobiæ 3. n. 11. *In oratione persistens cum lacrymis deprecabatur Deum: oratio* (inquit) *Deum lenit, lacryma cogit; hæc vngit, illa pungit.* Stimulat videlicèt acriter, & planè cogit lacryma Deum. Quia si venustorum oculorum eximia pulchritudo voluntaria quædam, ac violenta tyrannis est, qua capti, & vulnerati spectatores ad amorem spōte rapiuntur: nihil venustius spectat Deus oculis lacrymātibus. Chrysostomus tom. 1. homilia 30. in Genesim, sub finem. *Quidnam, dic oro, oculis illis formosius, perpetuo lacrymarum imbre, & quasi margaritarum decore ornatis?*

Illud insuper obseruo in sacro sermone, non modò lacrymas, vim, & pōdus precibus addere, verùm etiamsi nullæ ore tenus preces fundantur, lacrymas ipsas solas tacitè manantes ex oculis, efficacissimas esse preces, atque adeò clamare, dum tacent, & placido illo silentio ad cælum vsque clamorem contendere. Notauit hoc Maximus Taurinensis in homilia de pœnitentia sancti Petri, in qua pleraque hausit ex Ambrosio in caput 22. Lucę. circa illa verba numeri 62. *Egressus foras Petrus fleuit amarè.* [Ergo Petrus prorupit ad lacrymas, nihil voce precatus. Inuenio enim, quòd fleuerit: non inuenio, quid dixerit. Lauat lacryma delictum, quod voce pudor est confiteri; lacrymæ tacitæ preces sunt: veniam non postulant, & merentur.] De Magdalena etiam idem obseruant Expositores. Lucæ. 7. num. 38. *Lacrymis cœpit rigare pedes eius.* 48

Atque hinc fluxit notabile illud idioma sacrum, quo lacrymis vox attribuitur, ac proinde à Deo non spectari dicuntur, sed audiri. Psal. 6. n. 9. *Exaudiuit Dominus vocem fletus mei.* Psalm. 38. n. 13. *Auribus percipe lacrymas meas.* Threnorum 2. n. 18. *neque taceat pupilla oculi tui.* Imò, si eidem Sancto Maximo credimus, vt par est credere, contēsiores, expressioresque sunt lacrymarū voces, quàm precum. [Vtiliores (inquit) lacrymarum preces sunt, quàm sermonum. Quia sermo in precando fortè fallit, lacryma omnino 49

omnino non fallit: sermo enim interdum non totum profert negotium, lacryma semper totum prodit affectum.] Flectitur igitur Deus gemitibus, ac precibus, non voce tenus editis, sed ab intimo corde ductis. At lacrymæ doloris in animo concepti testes incorrupti sunt, omnique exceptione maiores, & latentis in corde pœnitentiæ euidentissimi indices.

50 Acutè satis Nyssenus, in oratione funebri de Placilla: *Dolor* (inquit) *in corde delitescens per fletus, & lamentationes significatur, ac vulnerum animi tanquam sanguis lacrymæ sunt.* Quid ergo mirum, si Deus, qui corda præcipuè, & affectus spectat, lacrymis magis, quàm precibus capiatur? Ecclesiastici 35. numer. 18. *Nónne lacrymæ viduæ ad maxillam descendunt, & exclamatio eius super deducentem eas?* vide clamorem lacrymarum, ac vide etiam quò clamor iste pertingat) *à maxilla enim ascendunt vsque ad cœlum.* Mirabili sanè modo, dum vbertim effusæ lacrymæ deorsum per genas defluere videntur, contrario prorsus, celerique motu, ad cœlum vsque sursum ascendunt. Iure exclamat Laurentius Iustinianus, in libro de Ligno vitæ, capite 9. [O lacryma humilis, tua est potentia, tuum est regnum. Tribunal Iudicis non vereris: amicorum tuorum accusatoribus silentium imponis: non est, qui te ad Deum accedere vetet: si sola intres, vacua non redibis. Quid plura? vincis inuincibilem, ligas omnipotentem, aperis cœlum, fugas diabolum.]

51 Enim verò illud est lacrymarum maximè proprium, animorum sordes eluere, maculásque peccatoris omnino delere. Propterea enim solent Patres lacrymas cum baptismo comparare, Isidorus libro 2. de officiis Ecclesiasticis, capite 25. eas vocat *Baptisma laboriosum.* Leo Magnus sermone 9. de passione Domini. [Fœlices, sancte Apostole, tuæ lacrymæ, quæ ad diluendam culpam negationis, virtutem sacri habuere baptismatis.]

Cautè tamen legenda est Ioannis Climaci exaggeratio de hac re: ait enim Gradu 7. *Maior, ac potentior baptismate post baptisma (etsi audax dictu id videatur,) fons lacrymarum est.* Exaggerationis huius causam ibi subiungit. Baptismo enim lustrantur originalis culpa, & actualia peccata, in ignorantiæ tenebris admissa: lacrymis verò eluuntur longè grauiora flagitia, accepta iam Euangelij luce, patrata. Baptismus nos semel duntaxat abluit, lacrymis verò identidem abluimur. De Piorum lacrymis agens Nazianzenus, oratione 1. contra Iulianum, ait: *Quorum lacrymæ peccati diluuium sunt, & mundi expiamentum.* Chrysostomus autem censet nusquam aliàs fructuosè lacrymas collocari, nisi cùm ad abluenda peccata profunduntur: ait enim homilia quinta de pœnitentia. [Propter hoc tristitia facta est, vt ipsa ad delenda peccata vtamur. Mulctatus est quispiam pecunia, tristatus est: mulctam non emendauit: filium amisit, doluit; mortuum non resuscitauit: in morbum periculosum quis incidit, luxit; morbum sustulit, sed difficiliorem reddidit: vides horum nulli prodesse tristitiam? Peccauit quis, lacrymatus est; peccatum deleuit.] 52

Admirabilem hanc lacrymarum efficacitatem ad eluenda peccata, significare voluit Samuel, cùm populum illum flagitioso simulacrorum cultu contaminatum, noua, & nusquam in sacris libris aliàs memorata ceremonia, ad detestationem, & pœnitentiam suorum scelerum informauit 1. Regum 7. numer. 6. *Et conuenerunt in Masphat, hauserúntque aquam, & effuderunt in conspectu Domini: & ieiunauerunt in die illa, atque dixerunt ibi,* 53

peccauimus Domino. Quorsum spectat tam insolita actio, támque inaudita, vbi tam sedulò agebatur de concipienda peccatorũ pœnitentia? Quid efficacitatis habet effusio ista aquæ ad placandum Diuinum numen, sceleribus violatum? An vt conditionis humanæ fragilitatem, ac miseriam ingenuè faterentur, atque adeò Deum ad misericordiam inclinarent? Perinde ac si vniuersus populus facto illo testaretur, *sicut aqua effusus sum.* Psalm. 21. n. 15. incurri in illam maledictionem Ruben. Genes. 49. nu. 4. *effusus es, sicut aqua: non crescas.* An vt noua illa ceremonia testatum omnibus relinquerent, se iam ex animo nuntium idolis remittere, eáque sic penitus è corde abiicere, quemadmodum aqua illa effundebatur, sine vlla spe eam rursus colligendi: imò sine vllo prorsus in vase vestigio relicto, neque saporis, neque odoris?

54 Cadunt hæc omnia mirificè in animum verè pœnitentem. Sed ego existimo Chaldaicum Paraphrastem huius insolitæ actionis mẽtem assequutum. Sic enim locum illustrauit. *Hauserunt aquas è puteo cordis sui, & abundè lacrymati sunt corã Domino pœnitentes.* Sic Latinè reddit eius verba Vatab. in eum locum, & eodem recidit Latina versio, quæ habetur in Bibliis Regiis. *Impleuerunt aquas, & effuderunt in pœnitentia ante Dominum cor suum.* Sic etiam explicauit Gregorius in Commentario illius loci. [Quid est aquam haurire, nisi de profunda animi pœnitentis confusione, lacrymarum fluenta producere? velut enim aquã haurimus, dum quàm profunda iniquitate cecidimus, considerantes plangimus.]

55 Huc respicit modus ille loquendi in sacra Scriptura. Idem enim est Threnorum 2. n. 19. *effunde sicut aquam, cor tuum ante conspectum Domini*, & ibid. nu. 18. *deduc quasi torrentem, lacrymas.* Psal. 61. nu. 9. *effundite coram illo corda vestra.* Præclarè enim Rodiginus lib. 12. antiquarum Lectionum, c. 3. *Non est*, inquit, *aliud lacryma, quam aquosus humor ab oculis profluens ex imo corde.*

Itaque hauserunt aquam, & effuderunt coram Domino, perinde quasi tacita ceremonia palàm enunciarent. Peccauimus, ô summe Deus, innumera contra te, eáque grauissima scelera commisimus: ad ea eluenda riuis lacrymarum nobis opus erat. Vtinam his manarent corda nostra, tota in fletus vberes resoluta. Tu ea pro tua pietate emolli: excute ex silice pectoris fluenta lacrymarum. Interim, quia nos ob insitam duritiem lacrymas non possumus vbertim effundere, quod possumus, hanc aquam largè effusam earum loco tibi deferimus.

Denique hæc lacrymarum eluuio vsque eò potens est, vt voraces illos inferorum ignes, vastásque fornaces, in omnem æternitatẽ accensas, prorsus extinguat. Testatur id eloquentissimus Chrysologus, serm. 93. [O quãta vis est in lacrymis peccatorum! rigant cœlum, terrã diluũt, extinguunt gehennam, delent in omne facinus latam diuina promulgatione sententiã.] Paternè satis Chrysostomus monet in illa homilia 5. de pœnitentia. [Præoccupet pœnitentia pœnam: rogum peccatorũ extinguimus, non iam aquis multis, sed paruis cũ lacrymis.] 56

Huc refert Chaldæus verba illa perobscura; Psal. 83. nu. 6. *Beatus vir, cuius est auxiliũ abs te: ascensiones in corde suo disposuit in valle lacrymarum.* Quorum verborũ litteralem sensum, quoniam difficilior est, quam vt leuiter, & in transcursu examinari debeat, petes ex Agellio, Bellarmino, & Genebrardo: Hebraica ita reddũtur, verbum è verbo. *Transeuntes per vallem fletus, fontem ponent eam.* Tigurina, *fontibus abundantem reddent.* Quæ sic illustrat Chaldæus 57

dæus Paraphrastes, Latinè redditus à Genebrardo, ibi num. 7. *Peccatores, qui transeunt per profundum gehennæ, flentes fletu, sicut fontem ponent illud.* Videlicet, qui horribiles illos flammarũ globos, quibus damnati vsque, & vsque acerrimè concremantur, alta mentis cogitatione volutauerit: séque ob peccata, quæ admisit, tam atrox supplicium commeruisse animaduerterit, immortales agens Deo gratias, quòd se voracibus illis flammis eripuerit, indéque vera ob Deum offensum contritione concepta, vberes lacrymas profundet, quibus non modò incendium illud extinguet, verùm ex eo etiam, tanquam ex perenni fonte, hac iugi meditatione, lacrymationéque, gratiarum in se fluenta deriuabit.

58 Atque hinc etiam est, quod meritò affirmat Petrus Cellensis in libro de Panibus capite 12. (habetur tom. 9. Bibliothecæ.) Vbi de diabolo agens ait: [Suàm tolerabilius sustinet flammam, quàm lacrymã nostram: Acriúsque contriti cordis lacryma, quàm flamma infernalis incendij torquetur.] Hunc frequenter dæmoni peracerbum dolorem inuramus, mentésque nostras cœlestibus donis, fletu partis cumulemus.

NVMER. IV. ET V.

Et factum est Verbum Domini ad Isaiam, dicens: vade, & dic Ezechiæ: hæc dicit Dominus Deus Dauid Patris tui: audiui orationem tuam, & vidi lacrymas tuas.

59 EXPRIMITVR 4. Reg. 20. temporis circumstantia, quam hîc prætermisit Isaias, & quæ celeritate ipsa egregiè commẽdat Diuinam clementiam, quæ ad primam lacrymam obortam reo, ad primum gemitum editum in oratione, seriò denunciatam sententiam capitalem reuocauerit. Sic enim ibi legimus num. 4. *& antequàm egrederetur Isaias mediam partem atrij, factus est sermo Domini ad eum dicens: reuertere, & dic Ezechiæ,* &c. Nondum Propheta regiarum ædium limine pedem extulerat, nondum totum atrium egressus fuerat, cùm iam Ezechias intentati diuinitus supplicij condonationem impetrauerat. Quàm verè pollicitus est piissimus Deus, flectíque facillimus, Isaiæ 30. nu. 19. *Plorans nequaquam plorabis,* (idest, non multis lacrymis ad placandum benignissimũ Iudicem opus tibi erit,) *Miserans miserebitur tui: ad vocem clamoris tui, statim, vt audierit, respondebit tibi.*

Expendens Saluianus lib. 2. de Prouidentia, in ipso statim initio, verba illa Psalmi 33. num. 16. *Oculi Domini super iustos, & aures eius in preces eorum.* [Vide, inquit, qua benignitate agere cum suis Deum, Scriptura dicit: in hoc siquidem, quod ait, oculos Domini super iustos esse, affectus aspicientis ostenditur: in hoc autem, quòd aures in precibus paratas, semper exaudientis largitas demonstratur: quamuis per id, quod dicit, diuinas aures in precibus semper esse iustorum, non audientia tantùm, sed quædam quasi obediẽtia Dei designatur.] Explicat statim nullam aliam esse istam diuinarum aurium ad iustorum preces obedientiam; *nisi vt semper exaudiant, nisi vt promptè audita tribuant, nisi vt illico exaudita concedant.* 60

Neque verò debent nostræ aures in illo Saluiani in speciem audaci *obedientiæ* vocabulo peregrinari: quando nec illud horret ipsa Scriptura, Iosuë 10. num. 13. *obediente Domino voci hominis.* Neque horruit Iosephus, dum editũ ab Onia Sacerdote miraculum enarraret, 61

enarraret, lib. 14. Antiquitatum, cap. 3. *Oranti Oniæ obediens factus est Deus.* Exaggerat enim hoc vocabulum immensam Dei erga homines bonitatem, qua fit, vt quasi per voluntariam subiectionem ipse Deus, antequàm id iusti vel cogitare audeant, se se eis sponte obliget, obstringátque ad ea celeriter patranda, quæ ipsius præueniente instinctu, fidenter illi postulauerint. Lege Serarium. q. 19. in cap. 10. Iosuë.

62 Et quia illa demum promptissima, atque exactissima obedientia est, quæ non modò iubentis imperium, sed etiam nutum præuertere solet. Ita Deus obedit iustorum precibus, vt antequàm illæ verbis concipiantur, Deus ipse pareat, precésque anteuertat. Obseruauit hoc Bernardus sermone 9. in Cantica. [non vocatus adfuit, & delectatus verbis preuenit preces. Arbitror, quòd interdum nec verba expectat, sed solis cogitationibus aduocetur.] Isaiæ 65. numer. 24. *eritque antequàm clament, ego exaudiam; adhuc illis loquentibus, ego audiam.* Psalm. 9. num. 17. *desiderium pauperum exaudiuit Dominus.* (Antè scilicet, quàm precibus illud enunciarent. Prouerb. 10. num. 24. *desiderium suum iustis dabitur*) *præparationem cordis eorum audiuit auris tua.* Cùm videlicet illi præpararent ante orationem animam suam. Ecclesiast. 18. nu. 23. Attentas præparationi ipsi aures admouebat Deus. Symmachus: *prothesin, propositum cordis eorum audiuit auris tua.* Proposito iustorum, animo duntaxat concepto, nondum verbis confirmato, auscultare, & obedire solet Deus. Psalm. 31.

63 nu. 5. *dixi:* (idest, deliberatè proposui, certò decreui, vt Psal. 38. n. 2. *dixi, custodiam vias meas.* Psal. 76. nu. 11. *& dixi, nunc cœpi.*) *Confitebor aduersum me iniustitiam meam Domino, & tu remisisti impietatem peccati mei.* Antequam id, quod animo proposueram, re ipsa exequerer, tu, ô summe Deus, propositum meum, orationis loco suscepisti; meóque desiderio vix dum votis animi concepto obtemperasti. Luculen- 64

tè sanè exclamat Nazianzenus oratiône 40. in sanctum Baptisma, circa medium. [O miram beneficentiæ celeritatem! ô facilem contrahendi rationem! hoc bonum solo voluntatis pretio emendum tibi proponitur: appetitionem ipsam Deus ingentis pretij loco habet: sitit sitiri, bibere cupientibus potum præbet: cum ab eo beneficium petitur, beneficio id ducit: prompta, munifica, atque prolixa natura est: iucundiùs dat, quàm alij accipiunt.]

Non inuoluam silentio in Hebraico textu legi in singulari numero, 65

Dimhateca, & vidi lacrymam tuam. Sic etiam Psal. 55. nu. 9. *Posuisti lacrymas meas in cõspectu tuo.* Hebraicè *Dimhati, lacrymam meam.* Vix dum oborta Ezechiæ lacrymula, antequàm deflueret in genas, in benignos, & attentos Dei oculos incurrit, paternúmque illud pectus ad misericordiam emolliit. Expostulauit grauiter Antipater cum Alexandro Magno per litteras, de Olympia Alexandri ipsius matre, enixéque contendit à Rege, vt illatæ sibi per summam insolentiam iniuriæ quàm primum resarcirentur. Legit sedatè querelas Alexander, & nobili illo apophthegmate respondit, *ignorare videtur Antipater, quòd vna matris lacryma multas delebit epistolas.* Vna peccatoris lacryma, igne eliquata contritionis, multas, eásque grauissimas illatas Deo delebit iniurias.

Dixi num. 3. quantùm Deus capiatur peccatorum lacrymis, nunc illud 66

tantùm adiungo. Et si verè dixit Bernardus, sermon. 30. in Cantica. *Lacrymæ pœnitentium vinum sunt Angelorum.* Sed certè parum dixit. Vinum etiam suauissi-

suauissimum sunt, quo sitim sedat, & oblectatur ipse Deus. Verba illa Psal. 55. num. 9. *posuisti lacrymas meas in conspectu tuo.* Ita vertit ex Hebræo Tigurina. *Lacrymas meas repone in laguncul.m tuam, an non in rationario tuo?* Regia: *tu pone lacrymam meam in vtre tuo; nonne in libro tuo?* Paraphrasi illustrat Agelius, *Oro, vt lacrymas meas temerè fundi, ac perire non sinas. Sed eas per stillas quodammodò collectas in vtre tuo condas, & in rationibus tuis digestum earum numerum habeas. No se le pierde a Dios una sola lagrima vertida por su amor: en una garrafa las manda guardar, como vino, que se sirve en su mesa, y las recibe por quenta, i escribe en su libro de memoria.* Isidorus Clarius. *Pone lacrymas meas in lagunculа tua, & in libro rationum tuarum scribe eas.* Vatablus. *An non sunt in commentarijs tuis?* Genebrardus. *In memoria tua.*

67 Neque silentio prætereundum est, quod non modo hîc, sed 4. Regum cap. 20. num. 5 Deo etiam tanquam excellens quiddam attribuitur. *Hæc dicit Dominus Deus Dauid patris tui.* Eadem omnino verba habentur in epistola illa, quam Elias scripsit ad Ioram 2.Paralip.21. n.12. & de piissimo Iosia legimus, 2.Paralip.34. nu 3. *Cum adhuc esset puer, cœpit quærere Deũ patris sui Dauid.* Admiranda prorsus diuinæ pietatis dignatio: vt qui rerum omnium conditor est, Deum se Dauid dici, & hoc quasi cognomine compellari glorietur. Exodi 3.num.6. Cùm enim ita se vocasset. *Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob.* continuò subiecit num. 15. *Hoc nomen mihi est in æternum, & hoc memoriale meum in generationem. & generationem.* Perinde ac si dicat. Hoc nimirum nomen erit, per quod homines mei in

68 posterum recordabuntur. Solent, qui Regi ministrant, honorificis illis titulis gloriari, *Œconomus Regis, consiliarius Regis, &c.* At Regem, qui alicuius famuli nomen suo adiungat, qui eius se Regem esse, ducto ab eo cognomine glorietur, vidimus omnino neminem. Atqui Deus tanti suos famulos æstimat, *vt non confundatur Deus, vocari Deus eorum.* ad Hebr.11. num.16. in quem locum ait Teophilactus. [Deus adeò eos magni facit, vt cùm sit totius mundi Deus, hoc est, visibilis, & eius, qui sub visum nostrum non cadit, non erubescat, peculiariter vocari eorum Deus: perinde quasi ipsi omnibus creaturis sint æquiparandi.] Quomodò autem ex isto Dei titulo colligat Christus animorum immortalitatem, corporúmque resurrectionem, eruditè tractant Maldonatus Matth.22. num.32. Barradas tomo 3. lib. 8. cap.16. & Pererius in cap.3. Exod. disput.9.

Ecce ego adijciam super dies tuos quindecim annos.

Hic etiam nonnulla desiderantur, quæ 4. Regum 20. num. 5. expressè referuntur. *Et ecce sanaui te, die tertio ascendes Templum Domini.* Ego verò ad huius morbi, curationísque illius pleniorem intelligentiam, anteuertendum etiam, & interserendum esse arbitror versiculum 21. huius capitis, quem sua sede motum esse, & alieno loco positum, concors post Hieronymum interpretum omnium sententia fert. Sic enim ibi legimus, *& iussit Isaias, vt tollerent massam de ficis, & cataplasmarent super vulnus, & sanaretur.* Vbi Hieronymus [Hoc priùs legendum est, quàm oratio Ezechiæ. Antè enim cataplasma vulneri positum est, & priùs signum ab eo petitum futuræ sanitatis, quàm gratias ageret Domino.] 69

Atque vt à Regis vulnere explicationem ordiamur, sciendum est, gra- 70
O uissimum,

uissimum, planéque lethalem fuisse Ezechiæ morbum: propterea enim dicitur *ad mortem ægrotasse.* Morbus ille vocatur Hebraicè, *sehin*, de qua voce sic Hieronymus in commentario. [Aiunt Hebræi *sehin* vlcus sonare, non vulnus; nam & Aquila, Symmachúsque, & Theodotio *elcos*, interpretati sunt.] Vulgatus ipse vlcus interpretatur, non aliàs modò, sed etiam cùm de Ezechia sermo est. 4. Regum 20. numero 7. *Dixitque Isaias, afferte massam ficorum, quam cùm attulissent, & posuissent super vlcus eius, curatus est.* LXX. etiam constantissimè in omnibus locis, vbi Hebraicè subest hæc vox, *sehin, vlcus* reddiderunt. Exodi 9. numero. 6. 10. & 11. Leuit. 13. num. 19. & 20. Deuter. 28. numero 27. & 35. Arias Montanus Isaiæ 38. num. 21. importunos, difficilésque tumores, ex putrescente sanguine conflatos, quos apostemata chirurgi vocant, interpretatur. Consentaneè Forerius, nostérque Pineda, Iob. 2. vers. 8. sectio. 3. vlcus, & apostema, ex ardore proueniens feruentis, & acerrimi humoris, exponit. Regia in hoc loco vertit *inflammationem.* Atque hæc de morbo; nunc de medicamento.

71 In Hebraico Textu massa illa ficorum iubetur in pulueres comminui, & vlceri applicari. Sic vertit Hebraica Forerius *Sumant massam ficuum, & contundant super vlcus, & viuet.* LXX. verò. *Sume massam de ficis, & tere, & cataplasma, & sanus eris.* Existimántque nonnulli, hoc ficorum cataplasma admotum apostemati, ad illud siue resoluendum, siue maturandum, natura ipsa valere. Quibus fauent verba illa Tertulliani, in libro de Corona militis, capit. 8. *Memini, & Isaiam Ezechiæ languenti aliquid medicinale mandasse. Scit & Paulus stomacho vinum modicum prodesse.*

72 Magis tamen inclino in eam opinionem, quam Hieronymus primo loco ponit, atque probare magis videtur: nihil ardentissimo apostemati, inflammationíque vehementissimæ fingi, aut excogitari posse nocentius, magísve contrarium, siccioribus ficis, minutè contusis, natiuóque calore flagrantibus. Quare ad augendam potiùs morbi calidissimi vim amplificandúmque insito ardore cruciatum, illud cataplasma natura valeret. Adiicit Hieronymus dignam Hieronymo sententiam: *ergo vt Dei potentia monstraretur, per res noxias, & aduersas sanitas restituta est.* Addo etiam, vt Ezechiæ fides exerceretur: de illo enim plerique explicant Pauli verba ad Hebræos 11. num. 34. *Sancti per fidem, &c. conualuerunt de infirmitate.*

Resplendet itaque Diuina omnipotentia, sapientiáque cùm ex contrariis contraria prorsus eruuntur. Ponderat hoc Chrysostomus, homilia 4. in Epistolam ad Corinth. circa illa verba capitis 1. num. 22. *Iudæi signa petunt.* [Apostoli (inquit) non per signum, sed per id, quod signis contrarium est (crucem videlicet, non virtutis, sed imbecillitatis argumentum) mundum vicerunt; quod & in cæco operatus est Christus, qué cùm sanare vellet, per rem oculis contrariam cæcitate liberauit, quippe qui lutú oculis imposuit] (Ioann. 9. num. 6.) subdit deinde Chrysostomus. *Ita etiam fecit in creatione, per contraria confirmans, & stabiliens contraria: arena quidem mare muniit, infirma validum, & forte frænans.* 73

Licebit exempla similia ex sacris monumentis depromere. Hausturus aquas Moyses è rupe sitienti populo, silicem virga percussit, à quo ignis potiùs scintillas excuteret, Numer. 20. num. 11. *Percutiens virga bis silicem, egressæ sunt aquæ largissimæ.* Elias contrà crematurus holocaustum, tantum 74

aquæ

aquæ circum altare iussit effundi, vt totum aquis redundaret. 3. Reg. 18. num. 35. Elisæus verò aquas pessimas, & amaras infuso sale reddidit dulces, atque salubres 4. Regum 2. num. 21.

NVMERVS VI.

Et de manu Regis Assyriorum eruam te, & ciuitatem istam, & protegam eam.

75 MINVTE exprimitur, qualis futura esset impendentis periculi depulsio. Isaiæ 37. n. 33. & 4. Regum 19. num. 32. *Non ingredietur vrbem hanc, nec mittet in eam sagittam, neque occupabit eam clypeus, nec circumdabit eam munitio.*

76 Verbum porrò Hebraicum, quod respōdet Latino, *protegam*, significantissimũ est: vt etiam obseruauit Arias Montanus, Isaiæ 37. num. 35. est enim translatitium, ductúmque à clypeis, & scutis, *Veganoti*. Ego me, (inquit Deus) tanquam clypeum opponam, & obiiciam aduersus quoscumque hostes in hanc vrbem irruentes: diuinæ meæ potentiæ oppositu, atque obiectu, tela in eam contorta propulsabo. Iure enim Dauid gloriabatur, 2. Reg. 22. num. 3. *Deus fortis meus, scutum meum.* & num. 31. *Scutum est omnium sperantium in se.* Vtrobique verò Deus à LXX. *Hyperaspistes* nominatur. Idest, satelles, ac stipator: quæ vox à Vulgato redditur, *protector*, Psalm. 17. num. 3. & Psalm. 30. num. 5. & Psalm. 83. num. 12. Hieronymus rectè vertit ex Hebræo, *Sol, & clypeus Dominus*. Deuter. 33. num. 29. *Quis similis tui popule, qui saluaris in Domino? scutum auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ.*

77 Illud etiam animaduertit Arias, verbum præteritum hic futuri loco positum. Hebraicè, *& protexi*, phrasi videlicet familiarissima Prophetis propter fixam, atque constantem eius, quod prædicitur, certitudinem. Quale est illud Hannibalis apud Liuium: *si tales animos in prælio habetis, quales hic ostenditis, vicimus.*

Colligebam suprà ex isto loco, cùm 78
exponerem prima huius capitis verba: *in diebus illis, &c.* in eumdem annum incurrisse Ezechiæ morbum, quo Assyriorum Rex Sennacherib Iudæam inuasit. Ac proinde hallucinatũ fuisse Iosephum, qui aiebat, post fusum Assyriorum exercitũ, post centum octoginta quinque militum millia ab Angelo trucidata, Ezechiam in morbum incidisse. Ego verò mihi videor validissimo argumento ex his Isaiæ verbis ducto, meam illam opinionem confirmare. Quis enim non videat, luce meridiana clarius esse, post cæsa tot hominum millia, non ex Tyrone collectitio, non ex fæce exercitus, sed ex lectissimo flore, ac robore militari, sic enim legimus. 2. Paralip. 32. n. 21. *Et misit Dominus Angelum, qui percussit omnem virum robustum, & bellatorem, & Principem exercitus Regis Assyriorum.* post ipsum Regem Sennacherib turpiter in fugam auersum, & paulò pòst à liberis suis vulneribus confossum: omnino languere, atque frigere promissionem hîc diuinitus factam *De manu Regis Assyriorum eruam te? &c.* At cùm Sennacherib finitimas 79
vrbes diriperet, popularetur agros, omnia ferro, flammísq; vastaret, cùm vel ipso rumore nuncio, qui afflabatur è castris, vrbi regiæ Hierosolymæ clades, exitium, extremáque vastitas à truculentis hostibus impenderet: cùm animo consternati suis quisque rebus, fortunísque metuerent. 2. Paralip. 32. n. 2. *Cùm vidisset Ezechias venisse scilicet Sennacherib, & totum belli impetum verti contra Hierusalem.* In tanto terrore, trepidationéque ab imminenti sanguinario hoste, quàm opportuna,

quàm plena consolationis,ac lætitiæ, hæc accideret diuina promissio? *De manu Regis Assyriorum eruam te: non ingredietur vrbem hanc: non mittet in eam sagittam, &c.*

80 Accedit, quòd si annorum summa accuratè subducatur, non aliter constare potest, quam sacra Scriptura prodit, Ezechiæ Chronologia, nisi in eumdem annum expeditio bellica Sennacherib, & Regis morbus inciderint. Colligunt enim interpretes ex ipsis sacris monumentis, bellum illud Assyriorum biennium integrum perdurasse. Isaiæ 37. numero 30. *Comede hoc anno, quæ sponte nascuntur, & in anno secundo pomis vescere: in anno autem tertio seminate, & metite:* in quæ verba Hieronymus ait: *Deum polliceri, quòd intra biennium, & Rex Assyriorum interiret, & vrbi Hierusalem securitas redderetur.* Atqui Ezechias Regnum iniit annum agens vigesimumquintum. 4. Regum 18. num. 2. & 2. Paralip. 29. numero 1. Sennacherib verò ascendit ad bellum inferendum anno Regni Ezechiæ decimoquarto, ex 4. Regum 18. numero 13. huic summæ si addas biennium integrum, quod durauit bellum, quo profligato, atque confecto, dicitur Ezechias ægrotasse: & insuper adiungas quindecim annos diuina liberalitate concessos, totum tempus vitæ Regis Ezechiæ non erit annorum quatuor, & quinquaginta, vt disertè prodit sacer textus. 4. Regum 18. num. 2. & 2. Paralip. 29. num. 1. sed conficiet summam annorum quinquaginta sex, quod est perabsurdum, & omnino falsum.

81 Illud verò, quod adiungitur promissioni diuinæ. 4. Regum 19. num. 34. & capite 20. numero 6. *Protegam vrbem istam propter me, & propter Dauid seruum meum.* & Isaiæ 37. num. 35. *Vt saluem eam propter me, & propter Dauid seruum meum.* apertè ostendit, quanti Deus fecerit Dauid, cuius causa ciuitatem illam, ac Regnum, quàm diutissimè conseruauit, posterisque suis innumera beneficia contulit. Quater hoc repetitur libro 3. Reg. cap. 11. num. 12. num. 13. & 32. denique num. 34. *Ducem ponam eum* (scilicet Salomonem) *cunctis diebus vitæ suæ propter Dauid seruum meum, quem elegi, qui custodiuit mandata mea.* Sic etiam. 3. Regum 15. num. 4. & 4. Regum 8. num. 19. *Noluit autem Dominus disperdere Iudam propter Dauid seruum suum.*

Meruit autem Dauid tam eximiè 82 esse in oculis Dei, propter raram, & excellentem sanctitatem, cuius extant luculenta in sacris litteris testimonia. Ego, ne multus sim in re perspicua, vnicum dumtaxat ponderabo. Ecclesiastici 47. numero 2. *Quasi adeps separatus à carne, sic Dauid à filijs Israël.* Præceperat Deus Leuitici 3. numero 16. *Omnis adeps Domini erit iure perpetuo.* Confert itaque Dauidem cum adipe hostiæ, qui multò præstantior, & sanctior erat ipsa carne; atque adeò totus Deo in odorem suauitatis in altari incendebatur: caro verò partim Sacerdotibus, partim offerentibus cedebat. Ita Dauid fuit longè præcellentior cæteris Israëlitis, & eximia quadam sanctitate illustrior. Lege Lorinum in id Actuum 13. numero 22. *Inueni Dauid filium Iesse, virum secundum cor meum.*

Est autem altè in animo defigenda 83 Dei misericordia. Qui propter vnius iusti merita, etiam longo pòst interuallo, egregia confert in immerentes beneficia. Chrysostomus homilia 24. in Genesim expendens, quemadmodum Deus propter merita Noë, filios eius, & nurus eluuioni terrarum eripuerit. *Consuetudo,* inquit, *misericordis Dei est, honorem hunc dare seruis suis.*

Ambro

Ambrosius verò libro de Abraham capite 5. agens de Sodomorum incendio, quod vel decem in ea vrbe reperti iusti prorsus auertissent, Genesis 18. numero 32. sic ait. [Propter paucorum iustitiam Deus impunitatem toti populo promisit. Vnde discimus, quantus murus sit patriæ vir iustus. Iustorum nos fides seruat, illorum iustitia ab excidio defendit.]

84 Ausus est Cæsar mira confidentia, in turbulentissima maris tempestate, Nauarcho iam de salute desperanti fortiter inclamare; *ne timeas; fortuna te namque Cæsaris comitatur: Cæsarem vehis.* Sic Plutarchus in eius vita, & Appianus libro 2. de Bello ciuili. Poëtice verò Lucanus lib. 5. vers. 578.

Sperne minas, inquit, pelagi, ventóque furenti
Trade sinum, Italiam, si cœlo auctore recusas,
Me, pete. Sola tibi causa est hæc iusta timoris,
Vectorem non nosse tuum, quem numina nunquam
Destituunt.

Quid miramur in simili procella Paulum, perculsis metu, mortémque iam expectantibus in momenta singula vectoribus fidenter suasisse, Actuum 27. num. 22. vt bono animo essent? *Amissio enim*, inquit, *nullius anima erit ex vobis.* Videlicèt donauerat Apostolo Deus omnes, qui cum illo nauigabant, ibi num. 24.

85 Illud autem non exaggerationem modò, sed admirationem etiam, atque omnem prorsus cogitationem excedit. Vsque eò Deum in oculis ferre iustum, tanti eius merita æstimare vt ea propemodùm æquare, adiungere certè, & annumerare videatur infinitæ suæ bonitati, qua ad benemerendum de hominibus impellitur. *Propter me*, inquit, *& propter David seruum meum.* Quamquàm ille ipse amor, quo Deus prosequitur iustos, ex eodem perenni fonte diuinæ bonitatis manat. Nomen illud inditum est amabilissimo puero Salomoni. 2. Reg. 12. num. 25. *Dilectus Domini, siue amabilis Domino, eò quòd diligeret eum Dominus.* Sed in Hebraico textu, & in Editione L X X. digitus intenditur ad fontem, vnde fluxit iste amor, sic enim vtrobique legimus, *& vocauit eum dilectum Domino, propter Dominum.*

Et verò *vniuersa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malam.* Prouerb. 16. num. 4. 86
Ideò videlicèt conditus est à Deo hic mundus adspectabilis, idcirco creatæ sunt supremæ illæ Intelligentiæ, vt in hoc opere pulcherrimo, velut in speculo nitidissimo Diuinitatis, infinita eius attributa resplendeant. Hæc manifestatio diuinæ Gloriæ finis Deo fuit in huius mundi molitione. Cùm enim nihil sit præstantius Deo, cuius causa ipse operetur, & cuius bonum vltimò intendat, consequens necessariò fit, vt ad suum ipsius bonum, non quidem intrinsecum (quod ab omni æternitate semper illi adest, neque augeri, neque minui potest) sed extrinsecum, tota mundi molitio referatur; nempe vt ipsius absolutissimæ, & excellentissimæ perfectiones innotescant. Relucet verò eius iustitia punitiua, cùm impium sponte sua in scelera prolapsum æternis cruciatibus addicit. Nullibi tamen ita resplendet absolutum exemplar diuinæ gloriæ, ac in viro iusto, omnibus virtutibus, & charismatis cumulato: de quo ad Ephesios 1. num. 19. & Iacobi 1. num. 18.

Vt simus initium aliquod creaturæ eius.

NVMERVS VII.

Hoc autem tibi erit signum à Domino: quia faciet Dominus verbum hoc, quod locutus est.

87 NON est dubiũ, quin Ezechias signum ab Isaia postulauerit. Habetur id expressè 4. Regum 10. n. 8. *Quod erit signum, quia Dominus me sanabit, & quia ascensurus sum die tertia Templum Domini?* Quare vltimus versiculus huius capitis 38. Isaiæ, suo loco motus, ante hunc ipsum, quem explicamus, tanquam in propria sede reponendus est. *Et dixit Ezechias: quod erit signum, quia ascendam in domum Domini.*

88 Quod autem Rupertus obseruauit in ea Abrahami verba, Genesis 15. num. 8. *Domine Deus, vnde scire possum, quòd possessurus sim eam?* Et Rupertum laudans noster Delrius approbat, nullatenus Abraham in fide dubitasse, quam paulò antè ipsa Scriptura tantoperè commendauerat, num. 6. *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.* Sed signum aliquod petiisse, vt certò sciret, nihil posteros commissuros, cur hæc diuina promissio effectu suo frustraretur. Hoc ipsum mihi videtur egregiè conuenire in Ezechiam: non enim hæsitauit vlla diffidentia, aut incredulitate: sed qui vix dum reipsa expertus fuerat, terrorem sibi diuinitus iniectum obeundæ mortis, non absolutum fuisse, sed conditionatum: timere iure, ac meritò potuit, ne diuina item pollicitatio ex aliqua tacita conditione dependeret; atque adeò ad illam penitus firmandam signum aliquod postulauit.

89 Neque enim dubitari potest, duo esse Diuinorum promissorum genera. Vnum omnino absolutum, quod proinde nulla prauitate impediri potest, quale fuit promissum Incarnationis. Alterum conditionale: quod implendum videlicet non sit, nisi ea conditio adsit, quam aut Deus tacitè mente concepit, aut ab iis, quibus promittitur, expressè postulauit. Ierem. 18. n. 9. *Subitò loquar de gente, & de Regno, vt ædificem, & plantem illud: si fecerit malum in oculis meis, vt non audiat vocem meam, pœnitentiam agam super bono, quod locutus sum, vt facerem ei.* Acutè notauit hoc Theodoretus Danielis 9. n. 3. [Etsi millies bona polliceatur Deus, si nosmetipsos tali munere præbeamus indignos, diuinæ munificentiæ impedimento sumus.] Exempla luculenta peti possunt ex 1. Regum 2. num. 30. & 4. Reg. 21. num. 8.

Propter huius tacitæ conditionis 90 periculum Gedeon, cuius fides commendatur ad Hebræos 11. numero 3. signum item flagitauit, Iudicum 6. num. 17. *Si inueni gratiam coram te, da mihi signum, quòd tu sis, qui loqueris ad me.* Scilicet, vt doctè exponit ibi Serarius quæst. 9. num. 4. petit ab Angelo, vt signo aliquo monstret, atque confirmet, se talem esse, cui diuinam opem, victoriámque promittenti, fides haberi meritò debeat.

Obseruo etiam in sacris literis, He- 91 bræorum Gentem, & suopte ingenio, atque natura, & à primis suis exordiis rebus admirabilibus assuetam, quæ in lege vetere diuinitus olim contigerunt; fuisse suprà, quàm credi potest, signorũ appetentissimam. *Iudæi signa petunt*, inquit Apostolus. 1. Corinth. 1. n. 22. Hinc illa querimonia, Psalm. 73. num. 9. *Signa nostra non vidimus.* Hinc etiam ortum, vt qui minùs huic insitæ appetentiæ temperarunt, in grauissimas sæpe culpas incurrerint. Quoties Scribæ, & Pharisæi signũ à Christo postularunt? Matth. 12. num. 38. *Volumus à te signum videre.* cap. 16. n. 1.

Vt

Vt signum de cælo ostenderet eis. Luc. 11. num. 16. *Alij tentantes signum de cælo quærebant ab eo*. Ioan. 2. num. 18. *Quod signum ostendis nobis, quia hæc facis?* Leuiùs quidem peccauit Zacharias, signum quærens, sed tamen peccauit, & diffidentia sua illi carò stetit. Vide Maldonatum in ea verba Lucæ 1. num. 18. *Et dixit Zacharias ad Angelum, vnde hoc sciam?*

NVMERVS VIII.

Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum, per quas descenderat in horologio Achaz, in sole, retrorsum decem lineis.

92 MINIME item dubiũ est, quin Isaias non elegerit, vtrum ex duobus ederet signum: sed optionem liberam fecerit Ezechiæ, vtrum mallet eligendi. 4. Regum 20. num. 9. *Vis, vt ascendat vmbra decem lineis, an vt reuertatur totidem gradibus?* Mira Prophetæ fiducia. Quali etiam animatus idem Isaias Dei personam sustinens, Ezechiæ parenti Achaz fidenter spopondit, Isaiæ 7. n. 11. *Pete tibi signum à Domino Deo tuo, siue in profundum inferni, siue in excelsum suprà.*

93 Est hæc illa fides, quam Theologi vocant miraculorum. Hæc & Deum posse quæuis miracula patrare certò credit, & tali loco, tali tempore, talibus denique circunstantiis, Deum illa edere velle, non dubiè sibi persuadet. Vnde in rebus tam arduis, tam à communi naturæ vsu remotis, tam aduersantibus, repugnantibúsque stato ordini Vniuersi, ea in sanctis viris existit fiducia, vt vel rebus inanimis, vita, sensúque carentibus, animosè ipsi imperare audeant. Matth. 17. numer. 10. *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, transi hinc illuc, & transibit, & nihil impossibile erit vobis.* Hoc fidentissimum imperium obseruant Patres in illis Iosue verbis, c. 10. num. 12. *Sol contra Gabaon ne mouearis*. Tertullianus lib. aduersus Psychicos, cap. 10. *Iesus Naue ipsis elementis stationem imperauit*. Ambrosius libro 1. Officio. cap. 40. *Magnitudine mentis, & fidei clamauit, stet Sol, & stetit.* Hieronymus in cap. 28. Isaiæ. *Fiducia habitantis in se Dei locutus est Iesus: stet Sol.* 94

Verùm quia Christus ad hæc miracula patranda, perexiguam exigit fidem, videlicet sicut granum sinapis, atque adeò minimam; Apostolus verò requirit ingentem, vel potiùs maximam. 1. Corinth. 13. num. 2. *Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam:* ac proinde videtur Paulus à Christo dissentire. Videantur in ea loca Maldonatus, & Iustinianus, qui in hac pacificanda discordia ingeniosè elaborarunt.

Facta itaque Regi optione, vtrum mallet signum eligendi, quod sibi patratu difficilius videbatur, efflagitauit. 4. Regum 20. num. 10. *Facile est vmbram crescere decem lineis: nec hoc volo vt fiat, sed vt reuertatur retrorsum decem gradibus.* Ab insita videlicet mortalibus opinione, id nimirùm perquàm mirabile, arduúmque esse existimantibus, solem incitatissimum suum cursum, aut insistere, aut reflectere: id verò perfacile, ac procliue, gradum sponte præcipitantem impellere, & solito ocyùs accelerare. Vnde Magæ illæ, quæ arte dæmoniaca fretæ, potestatem sibi peruertendi arbitratu suo naturæ leges arrogabant, illud vel maximè gloriabantur, posse scilicet se præcipitem astrorum cursum aut inhibere, aut etiam retrò agere. Sic apud Virgilium 4. Æneid. 95 96

Sistere aquam fluuijs, & vertere sidera retrò.

Et

Et apud Ouidium Medæa.

Illa reluctantẽ cursu deducere Lunam
Nititur, & tenebris abdere Solis equos:
Illa refrenat aquas, obliquaq; flumina sistit.

Petronius Arbiter inducit sagam sic gloriantem.

Trepidusq; furentes
Flectere Phœbus equos, reuoluto cogitur orbe.

Grandiloquentiùs Lucanus lib. 6.

Cessauere vices rerum, dilataq; longa
Hæsit nocte dies: legi non paruit æther:
Torpuit & præceps audito carmine mundus:
Axibus & rapidis impulsos Iuppiter vrgens
Miratur non ire Polos, &c.

97 De Antichristo etiam affirmant Lactantius, & Hyppolitus similia portenta editurum: ille quidem, lib. 7. cap. 17. *Iubebit ignem descendere de cœlo, & solem à suis cursibus stare.* Hic autem in oratione de consummatione mundi. *Siccis pedibus ambulabit super mare: solem circumaget, quò libuerit.* Verùm quod attinet ad hanc potentiam Antichristi, sagarúmve, atque adeò ipsius dæmonis, ad inhibendum, aut reflectendum solis cursum; aniles fabulæ sunt, ac meræ nugæ. Neque enim cœlorum orbes, ac multò minùs illorum motrices Intelligentiæ dæmoniaco subiacent imperio. Lege duos eruditissimos viros, Delrium in Disquisitionibus Magicis p. 1. l. 2. quæst. 11. & Serarium in cap. 10. Iosue quæst. 15.

98 Si ergo naturæ totius vires spectes, solem gradum referre, aut solito citiùs maturare, æquè difficile est. Si diuinam consideres omnipotentiam, æquè facile: & solitus est nonnunquam Deus solem item accelerare. Expressè id testatur Ambrosius sermone 10. de Natiuitate. *Si stella per diem alieni temporis officium ministrauit, cur non credamus, quòd sol quoque nocturnis horis aliquantulum aduentu maturiore decerpserit? Ex eo denique factum puto, vt nox decresceret, dum sol festinus ad Dominicæ natiuitatis obsequium, antè mundo lucem protulit, quàm nox cursum sui temporis consummaret.* Et Chrysologus sermone 82. de Christi resurrectione, expendens verba quædam difficillima Marc. 16. n. 2. *si valde mane*, inquit, (& vt affirmat Ioannes cap. 20. num. 1. cùm adhuc tenebræ essent) *quomodò orto iam sole? sic nescit Euangelista, quid dicat? non est erroris ista relatio; veritatis est. Sol, qui vt suo commoreretur auctori, ipsam meridianam suam mortificauerat claritatem, vt consurgeret auctori suo, euictis tenebris, antelucanus erupit.* 99

Et reuersus est sol decem lineis per gradus, quos descenderat.

CErtum est, Isaiam priùs quàm hoc miraculum patraret, in preces effusum suppliciter Diuinã opem implorasse. 4. Regum 20. numer. 11. *Inuocauit itaque Isaias Propheta Dominum, & reduxit vmbram per lineas, quibus iam descenderat.* 100

Malignè mihi videntur hoc tam grande portentum extenuare Paulus Burgensis in Additionibus, lib. 4. Regum capite 20. & magis ex professo Arias Montanus in hoc loco: asserentes, non ipsum quidem solem retroactum, sed vmbram duntaxat regressam, atque adeò solùm in horologio Achaz contigisse miraculum, ibi præcisè spectatum fuisse. Longè sublimiùs sentit de hoc tam raro prodigio Magnus ille Dionysius, cuius hæc sunt verba in epistola 7. ad Polycarpum. *Alia quædam dies perpetuo lumine triplo fermè, quàm solet, maior effecta est; & cœlum intra viginti horas,* 101

quem-

quem iam exegerat cursum, retrogrediens repetit, atque reuertitur, tam mirabilibus contrarijs conuersionibus. Itaque existimat Dionysius id, quod est rationi, & rerum naturæ magis consentaneum, non modò solem, sed omnes cœlestes sphæras simul retroactas. Vt de statione solis imperata à Iosue eruditè id, ac solidè probant Serarius in cap.10.quæst.26. & Magallanes ibi sect.1.annot.3. Auctor item de Mirabilibus Scripturæ lib.2. cap. 28. apud August.tom.3.disertè affirmat. *Solis in ortum ab occasu per decem horas cursum recidiuo Deus tramite retorquet:quatenus inde veluti manè iterum festinare inciperet, qui diei totius exceptis duabus horis, spatium consummasset.*

102 Sed Montani explicationem ipsa mihi videtur Scriptura refellere. Expressè enim hìc legimus. *Et reuersus est sol decem lineis* : & Ecclesiastici 48. num. 26. *in diebus ipsius retrò redijt sol, & addidit regi vitam.* Græcè *anepodisen.* regressus est, repedauit, retrocessit. Cuius verbi vim expendens Serarius in c.10. Iosue quæst.13. (subest enim idem verbum Ecclesiastici 46. num. 5.) probabile censet, etiam in illo miraculo edito à Iosue, solem quidem primò subitò regressum, deinde verò constitisse fixum, & immotum. Solam autem quietem exprimi Iosue 10.num.13.solam reuersionem Ecclesiastici 46.num.5.

103 Accedit, quòd si hoc miraculum spectatum duntaxat fuit in horologio Achaz, non in aliis solaribus horologiis vrbis Hierosolymæ, nedum apud exteras Gentes, vt asseruit Montanus, quomodò stabit, quod refert Scriptura 2. Paralip.32. n.31. *Legatos missos fuisse à Rege Babylonis ad Ezechiam, vt interrogarent de portento, quod acciderat super terram?* Vbi in primis hoc miraculum Scriptura vocat portentum. Hebraicè *Mophet*. Quæ vox, vt Latina etiam *portentum*, longè grandior, ac significantior est, quàm *ot*, id est, *signum*: & ita verti solet à Vulgato *mophet*, *ostentum*. Exod.4.num.21. *Omnia ostenta, quæ posui in manu tua*: aut, *prodigium*, Ioël 2.num.30. *dabo prodigia in cœlo.* Sic Deuter. 6. num. 22. Psalm.70. num.8. Psalm.77. num 43. Denique *portentum* Ezechielis 12.n.6. *Portentum dedi te Domui Israël.* Sic Isai.8.num.18.cap.20.num.3. & Hierem.32.num.20.

Deinde legati referunt, hoc portentum accidisse super terram: & Genebrardus in Chronographia p. 137. prodit, etiam Herodotum lib.2. huius admirandi ostenti meminisse. Cur igitur tam angustè Montanus illud intra vnius horologij limites includit? Minutum verò grammaticum agit, cùm Hebraicum articulum terræ adiunctum, ad certam illam terram, fortasse in qua horologium erat descriptum, denotandam restringit. Apage grammaticas istas subtilitates, & hebetes prorsus argutias.

Ego quidem mihi persuadeo, por- 104
tentum hoc non solum incurrisse in Chaldæorum aspectum, qui astrorum, cœlestiúmque Phænomenon fuere curiosissimi obseruatores, indagatoréśque solertissimi: verùm etiam apud pleráśque Nationes spectatum, omnium in se oculos, linguas, animósque conuertisse. Extitit enim longissima illa dies, triplò videlicet maior, quàm communiter esse solet, atque adeò nusquam alia post hominum memoriam similis visa est. Affirmat hoc disertè Donysius in iis verbis, quæ paulò antè recitauimus: cuius auctoritas satis, supérque nobis esse poterat: sed agè, summam ex ipsa Scriptura accuratè subducamus. Percurrerat iam sol 105
in horologio decem gradus, siue lineas, atque adeò totidem horas lucis exegerat. Scitum enim est, apud

antiquos etiam eam viguisse consuetudinem, quam nostris temporibus obseruamus, singulis quibusdam grãdioribus lineis, singulas itenr horas denotari: Persius Satyra 3.

Stertimus indomitum, quod despumare falernum
Sufficiat, quinta dũ linea tãgitur vmbra.

Quò fortasse etiam allusum ab Horatio libro primo Epistolarum. Epist. 16.

Mors vltima linea rerum est.

Solis itaque sphæra, vel potiùs vniuersa cœlestium orbium machina, iisdem spatiis, eodem incitata tenore motus, à calce ad carceres reuocata, ac post latè diffusam toto hemisphærio lucem per viginti integras horas, rursus diem, (minimum duodecim horarum,) pedetentim de more exorsa, suum denique spatium emensa, duarum supra triginta horarum diem integrum, ternis reuolutionibus effecit. Quis ergo talem diem, triplò fermè cæteris longiorem, vt aiebat Dionysius, non stuperet? Quid miramur Babylonium Regem legatos Hierosolyma misisse, qui tam insoliti portenti occultas causas indagarent?

106 Sed video, quid mihi obiici possit: Scriptura affirmat Iosue 10. num. 14. *Non fuit antea, nec postea tam longa dies.* Atqui ego Ezechiæ diem facio Iosuana productiorem. Vt mea quidem fert sententia, iure facio: nam de illa prodit Scriptura duplò duntaxat fuisse solito maiorem. At triplò longior fuit dies Ezechiana. Sic enim legimus Iosue 10. num. 13. *stetit itaque sol in medio cœli, & non festinauit occumbere spatio vnius diei.* Et Ecclesiastici 46. num. 5. *An non in iracũdia eius impeditus est sol, & vna dies facta est quasi duo?* Et quamuis nescio, quid tricetur Abulensis in isto *quasi*, quæst. 87. in cap. 10. Iosue, sed apertè refellitur ex Græco textu, quem ita vertit Serarius ibi, quæst. 23. *Vnus dies factus est in duos, seu dierum duorum instar productus est.* Iam verò *nónne duodecim horæ diei sunt?* Ioannis 11. num. 9. In Palæstina verò, vt viri eruditissimi prodiderunt, etiam solstitialis dies quatuordecim horas ad summum attingit. Fac itaque sol- 107
stitialem fuisse Iosuanam diem: duplica deinde summum hoc spatium: horarum octo supra viginti summam non excedet: atqui duas & triginta horas durauit Ezechiana dies.

Ad verba autem illa Iosue 10. n. 14. facilis est solutio: scilicet ad illud vsque tempus, quo sacer scriptor, (quisquis ille fuerit,) ea litteris mandauit, & in Iosue librum inseruit, nullam omnino extitisse diem Iosuana longiorem. Vide Serarium in c. 10. Iosue quæst. 25. & Magallianum ibi. sce. 1. annotatione 4. num. 8.

NVMERVS IX.

Scriptura Ezechiæ regis Iuda cùm ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua.

EXTREMAM partẽ cõmodè 108
vertas ex Hebræo: *& reuixisset de morbo suo,* Perinde quasi admirabilis illa sanitas ex tam lethali, ac desperato morbo fuisset quædam veluti à mortuis benigna suscitatio. Vt ergo tam insoliti beneficij extaret memoria, non pressa leuiter ad exigui prædicationem temporis, sed ad omnem posteritatem æternis monimentis consignata: vt videlicet exemplo suo posteros edoceret, diuina beneficia non sine debita gratiarum actione excipienda esse: non contentus Ezechias hoc canticum animo gratissimo, & in Deum maximè intento, (proptereà enim *orationem* illud vocant LXX.) recitasse, iisdem ipsis, quibus conceperat, verbis, aut exarauit manu propria, aut in solidiore ali-

qua

qua materia iussit incidi : indéque exempla descripta diuulgari, quæ suæ erga sospitalem Deum gratitudinis testes essent fidelissimi.

NVMERVS X.

Ego dixi : in dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi.

109 NARRAT (inquit Hieronymus) *quid tempore prementis angustiæ, imminentisque languoris tacitus cogitauerit.* Sed singula verba accurata explicatione indigent. *Dixi* in arcano sermone sæpe idem est, ac deliberatè proposui, firmiter statui, omnino decreui. Psalm. 31. num. 5. *Dixi : confitebor aduersum me, &c.* Psalm. 38. num. 1. *Dixi : custodiam vias meas.* Interdum verò significat, firmam aliquam persuasionem animo combibere. Psalm. 29. n. 7. *Ego dixi in abundantia mea, non mouebor in æternum.* Idest, in animum induxi meum, ad veritatem mihi persuasi. Psalm. 76. num. 11. *& dixi : nunc cœpi.* Hoc est, in eam denique sententiam veni, eam animo concepi opinionem, nunc tandem me cœpisse respirare, & ex turbulentissimis tot calamitatum fluctibus caput emergere. Sic in præsentia. *Ego dixi.* Idest, omnino fixum, ac ratum habui denuntiatum mihi diuinitus mortis decretum : mortem ipsam conceptam in præcordiis gessi, formidandum iam eius horrorem animo deuoraui.

110 Implicatior multò difficultas est in altera enodanda voce, scilicet *in dimidio.* Hebraicè *Demi.* Quæ nusquam aliàs, similibus affecta punctis extat in Scriptura : ac mirum est, quàm varient in ea exponenda ferè omnes interpretes. Hieronymus, cui primæ iure deferendæ sunt in pernoscenda proprietate vocum Hebraicarum, refert in commentariis Aquilam, Symmachum, & Theodotionem reddidisse. *In infirmitate, & silētio dierū meorum.* LXX. verò vnius litterulæ similitudine deceptos, (*Res* enim, & *Dalet*, vel attentissimos oculos fallent,) vertisse *in excelso.* Sed mirum est, Ecclesiam versionem, quæ ex errore fluxit, obuiis vlnis excepisse. Alios denique refert, interpretatos fuisse, *in sanguine.* Neque verò se Hieronymus, (quod erat optandum,) in tanta discordia pacificatorem interponit, contentus dissidij capita retulisse.

Nec minor est inter Hebraicè doctos recentiores dissensio. Pagninus vertit. *In excisione dierum meorum.* Mercerus, *in silentio, & cessatione.* Brixianus, *in imaginatione.* Isidorus Clarius, *in succisione.* Arias Montanus, *in subtractione, & curtatione dierum meorum.* Tigurina, *in præcisione.* Forerius, *in silentio.* Nouam aliam versionem recitat Agelius. *Ego dixi: in stupore meo.* Idest, dum re improuisa territus, ac stupore defixus, moriendum mihi esse cogitarem. Quis non videat, hoc vnum esse certum, nihil certi in tam discrepante sententiarum varietate definiri posse? Ita profectò fit: temerè iaculamur, vbi à certo scopulo discessum est. Ac vellem elaborasset aliquis in hac concilianda discordia, tuendáque auctoritate Vulgati, & LXX. quos cœlesti ductu vertisse, atque adeò digitum nusquam aberrasse, plusquàm certum est; sed qui in re tam egregia operam suam collocauerit, inuenio neminem. Meam igitur coniecturam proponam, quæ eò mihi maximè displicet, quia mea est.

Aio itaque, vocem *demi*, deductam à radice *dama*, (quæ, vt aduertit Mercerus, propriè significat silere, aut quiescere,) in sua natiua significatione idem esse, ac silentium, quietem, aut cessationem. Atque in hac nominis 112

proprietate omnes ferè conueniunt Hebraizantes.

Addo deinde, Vulgatum sequutum, vt plerumque solet, non grammaticum vocis significatum, sed germanum intelligentiæ sensum, significantissimè scientissiméque vertisse, *in dimidio dierum meorum*: non enim accipio, *quietem, cessationem, aut silentium*, pro excisione, curtationeque dierum, vt acceperunt citati interpretes, sed vt accipit Vulgatus, pro vigore, roboréque ætatis, Græci *acmen* solét appellare: nos tempestiuam maturitatem, summumque incrementum Latinè efferemus, Vulgatus verò *dimidium dierum* scienter expressit: quia cùm quis proximè accedit ad quadragesimum annum, hoc est, annorum dimidium, tunc vel maximè solent corporis vires vigere, atque florere. Vt enim lapis sursum protectus, suam in extremo illo motu recto quietem, tametsi momentaneam, habet; cùm illum neque impetus impressus vlteriùs propellit, neque insita grauitas deprimit deorsum: sic etiam nostra vita suam muturitatem, summúmque incrementum nacta, consistétem quamdam ætatem habet, in qua neque augescit vigor, neque verò decrescit, sed in summo quasi persistit. Hunc itaque vitæ statum, incrementi cessatio-
113 nem, & quietem, Hebraicóque idiomate, silentium iure nominaueris. De hac ætatum partitione, virilique, ac tempestiua maturitate, & quiete ex varia Priscorum, recentiúmque doctrina differit accuratissimè Bisciola lib. 2. Horarum subcesiuarum. cap. 1.

Et quamuis discordent viri sapientissimi in assignando præcisè momento, aut etiam anno, in quo vigor ille maturæ ætatis sensim inclinat, & ad senium tacitè vergit: alij enim anno 46. alij 50. definiunt; sed in omni opinione certum est, Ezechiam, qui (vt supra initò annorum numero confirmauimus,) cùm hoc carmen edidit, trigesimum nonum agebat annum, ad constantem iam peruenisse ætatem, quæ trigesimo quinto ineunte continetur; minimè verò deuexam, aut inclinantem attigisse. Spectata verò communi propagatione vitæ hominum illius ætatis, quorum plerique septuagesimum annum excedebant, aut si habitu corporis essent firmiore, etiam octogesimum, Ezechias tunc in dimidio dierum suorum esse videbatur.

Enim verò, vt æquissimo animo 114
oppetitur mors, cùm quis acta iam, & quasi decursa ætate, senio confectus non aliter, ac sua sponte consumptus ignis extinguitur: ita contrà cùm in hominem florentem ætate trásuersa incurrit immatura mors, vt cùm aquæ vis grassantem flammam opprimit, obire solet animo iniquissimo. Regius ille Propheta clamabat Psal. 101. num. 25. *Ne reuoces me in dimidio dierum meorum*: & supplicium illud improbis, & flagitiosis intentatur à Deo. Psalm. 54. num. 24. *Viri sanguinum, & dolosi non dimidiabunt dies suos.* Iob. 21. num. 21. *& si numerus mensium eius dimidietur.*

Atque hæc mihi facere visa sunt ad 115
conciliandam vulgatam editionem cum Hebraico textu: in eamdem verò sententiam existimo vertisse LXX. *in excelso dierum meorum.* Nullatenusque discrimen inter duas illas litterulas; (vt aiebat Hieronymus,) perspicacissimos illorum oculos fugisse; sed genuinam legisse vocem *demi*, eámque, quoad sensum, rectissimè, atque elegantissimè explanasse. Verè enim summum illud ætatis incrementum, perfectáque muturitas, *excelsũ*, Græcè, *ipsos*, idest, altitudo, atque sublimitas annorum est. Eò videlicet peruenire crescendo potest vigor,

robúrque

robúrque naturæ : vbi eam altitudinem maturitas attigit, in eáque aliquantisper constitit, mox ingrauescens ætas, ducta metaphora ab eadem altitudine, deuexa, & inclinata, ad interitum vergens, atque adeò præcipitans, & ruens, passim à Latinis Auctoribus vocatur.

116 Extrema autem illa verba, *vadam ad portas inferi*, elegantem periphrasim esse arbitror, qua summum, ac præsentissimum mortis periculum aptè denotatur: perinde, ac si diceret Ezechias; actum iam prorsus erat de mea vita: alterum ferè pedem in sepulturam intuleram.

Subest in hoc loco vox illa *Seol*, de cuius significatu inter Catholicos, & hæreticos magna hodie contentione certatur. Nouatores enim vbique *foueam, scrobem, aut sepulchrum, speluncam, fossam, aut voraginem*, imò etiam *bustum*, denique quiduis potiùs, quàm infernum interpretentur Sed copiosè demóstrant Catholici, in multis Scripturæ testimoniis, subterranea illa loca, in quibus aut olim detinebantur Patriarchæ, aut modò torquentur impij, iustiue purgantur, ea voce significari. Nolim tamē negare quempiam, quod immeritò negauit Delrius. tom. 1. adagio 106. pro morte etiam, aut sepulchro eandem vocem, & qua Hebraicam efferunt L X X. scilicet *Aden*, nonnunquam in sacris litteris vsurpari. Ego verò in his Ezechiæ verbis eo sensu vsurpari credo, eandémque futuram fuisse huius loci sententiam, si dixisset Ezechias, vadam ad portas mortis, aut sepulchri, vt Pagninus, Vatablus, & Montanus in præsenti Hebraica reddiderunt.

117 Doctè obseruauit Agellius in id Psal. 87.nu.3. *Vita mea inferno appropinquauit*: idem in plerísque sacræ Scripturæ locis esse infernum, ac mortem: quia veteres illi Sancti, nondum paradiso per Christi crucem reserato, simul ac mortem oppetebant, sine vllius exceptione, inferos statim adibant, & sinuoso illo recessu, quem Limbum Theologi vocant, claudebantur. Quare quod legimus in editione Vulgata 2. Regum 22. num.6. *funes inferni circumdederunt me*, reddiderunt L X X. *dolores mortis circumdederunt me.* Ipse etiam Latinus interpres, ita vertit vocem *Seol*. Oseæ 13.n.14 *de manu mortis* (Hebraicè, infer) *liberabo eos*: & in eandem sententiam Psalm.29.num 4. *eduxisti ab inferno animam meam*, idest, me à præsentissimo mortis periculo, ab ipsis faucibus orci liberasti. Psalm. 140. numer. 7. *dissipata sunt ossa nostra secus infernum.* Exponit Genebrardus, *iuxta sepulchrum.* Alterum iam pedem in cymba Charontis habuimus.

Quod habetur item in Vulgata, 118
Tobiæ 6.num.15. *Deponam senectutem illorum cum tristitia ad inferos*, ita verbum è verbo expressit è Græco Editio Vaticana L X X. *& deducam vitam patris mei, & matris meæ cum dolore super me, in sepulturam ipsorum.* Græcè, *is ton taphon.* Vbi perspicuè vides, inferos accipi pro sepulchro. Pro morte verò Danielis 3.num.88. *Eruit nos de inferno, & saluos fecit de manu mortis.* Eiusmodi etiam sunt illa Genesis 37.n.35. *descendam ad filiū meum lugens in infernum.* cap.42.num.38. *deducetis canos meos cum dolore ad inferos*, & cap.44.numer.29. Denique 2.Machabæorum 6.num.23. *dicens præmitti se velle in infernum.*

Enim verò depingitur mors in ar- 119
cano sermone, tāquam suprema quædam regina, rerum humanarum potens, quę regale palatium habeat portásque seris validissimis obfirmet, & ianitoribus vigilantissimis muniat. Qualem etiam Orci Regiam effinxere Poëtæ. Horatius lib.2.Od.18. *Nulla*

P 3 *certior*

tertior tamen rapacis Orci fine destinata aula diuitem manet. Virgil. 6. Æneid. *Vnum oro, quando hic inferni ianua Regis dicitur.* Plura è prophanis testimonia congerunt Delrius tom. 2. adagio 32. & Gueuara in Habac. cap. 2. vers. 5. num. 115. nos accedamus ad diuina. Verba illa Sapientiæ 1. num. 14. *Nec inferorum regnum in terra.* Græcè *ude Adu Basilion*, rectè vertas, nec Orci, siue inferni Regia, seu Basilica super terram.

Atque huius palatij regij celebratissimæ in primis portæ sunt: quibus præsentissimum vitæ discrimen, ac summum iam, iámque instantis mortis periculum ea de causa significatur, quia per has portas in lethum rectà, & compendio quodam itur. Minimúmque à morte abest, qui Regiæ
120 ipsius limen iam attingit. Hinc fluxere illa in sacro sermone frequentata. Psal. 100. n. 18. *appropinquauerunt vsque ad portas mortis.* Psalm. 9. num. 15. *qui exaltas me de portis mortis.*

Nec desunt huic palatio regio sui vigilantissimi ianitores, qui viuentes ingressu prohibeant, atque adeò limine arceant: ac vita iam defunctos dumtaxat admittant. Iob. 38. num. 17. *Nunquid apertæ sunt tibi portæ mortis? aut ostia tenebrosa vidisti?* Vbi L X X. *Nunquid tibi aperiuntur metu portæ mortis? aut ianitores inferni videntes te timuerunt?* Solùm videlicet Deum formidant mortis ianitores, qui pro sua infinita omnipotentia, vt est in libro Sapientiæ cap. 16. numer. 13. vitæ, & mortis habet potestatem, *& deducit ad portas mortis, & reducit.* Quod aliis verbis, idem tamen significantibus, expressit Samuëlis mater 1. Regum 2. n. 6. *Dominus mortificat, & viuificat: deducit ad inferos*, (idest, ad portas mortis,) *& reducit.* Christus etiam habet harum portarum claues, Apocalypf. 1. nu. 18. *& habeo claues mortis, & inferni:* in quem locum legendus est Viegas, Comment. 2. sect. 18. & 19. & Alcazar, notatione 15.

Quæsiui residuum annorum meorum.

Nonnulla hîc etiam est cum Hebraizantibus pro Latino interprete velitatio. Legunt illi, *Pucadti*, in coniugatione passiua *Puhal*. Fidentérque affirmat Pagninus in Thesauro, verbum esse omnium Hebræorum consensione, passiuum. Variè itaque de more suo vertunt. Tigurina. *Visitatus sum, cùm adhuc superessent anni.* Pagninus, Vatablus, Mercerus, & Iansen. *Priuatus sum residuo annorum meorũ.* Isidorus Clarius; *destitutus sum.* Nonnulli Hebræorum magistri. *Deficere, aut carere factus sum.* Mõtanus, *Fui iam de cætero desideratus.* Agellius. *Recensitum est in me reliquum annorũ meorum.* Quod quia obscuriùs dictum videbatur, apertiùs exponit. *Mihi reliqui anni ex numero desiderati sunt.* 121

Ego verò, vel mille Hebraizantibus vnicum Latinũ interpretem oppono: aióque multò fidentiùs, & verbum actiuum esse, non passiuum, & germanum eius significatum fidelissimè Vulgatum expressisse. Foreriόque fidem habeo, nusquam talem constructionem huius verbi in sacra Scriptura reperiri. Nam exemplum, quod ex 1. Reg. 20. num. 25. adducit Montanus, ex eadem coniugatione *Puhal*, optatum ab illo, atque confictum est potiùs, quàm inuentum. 122

Monere sæpe soleo, Massoretas perperam plerísque vocibus Hebraicis appinxisse puncta, & hac patefacta quasi errorum ianua, eas obortas gula, ad longè diuersam significationẽ, siue sententiam detorsisse. In præsenti igitur verbo, si mutatis dũtaxat punctis, *Pacadti* legerimus, Vulgatum egregiè vertisse 123

vertisse comperiemus. Significat hoc verbum in coniugatione actiua *Kal*, desiderare, atque requirere, & in eius passiua *Niphal*, requiri, desiderarique: cuius significationis crebra extant exempla in arcano sermone, & ab interprete insigniter illustrata. Erit operæ pretium ad percipiendam sententiam huius loci, nonnulla vel leuiter indicare 1. Reg. 14. num. 17. *Requirite, & videte, quis abierit ex nobis.* Hebraicè *Pikdu.* Et cap. 20. num. 6. *Si respiciens requisierit me pater tuus. Si me echare menos.* Subest idem verbum, quod luculentè illustrauit Vulgatus 1. Reg. 25. numer. 15. *Nec quidquam aliquando periit.* Hebraicè, *Nec requisiuimus quidquam.*

124 Eodem sensu solet vsurpari coniugatio passiua *Niphal.* Numerorum 31. numer. 49. *Recensuimus numerum pugnatorum, & ne vnus quidem defuit.* Hebraicè. *Lo nipkad:* non desideratus, aut quæsitus est. Iudicum 21. numer. 3. *Vt hodie vna tribus auferretur ex nobis.* Hebraicè *requireretur.* 1. Reg. 20. num. 19. *Cras Kalendæ sunt, & requireris: requiretur enim sessio tua.* Et num. 25. *Vacuus apparuit locus Dauid.* Hebraicè. *Ipaked,* desideratus est.

125 Iam itaque liquet horum verborum sententia, à qua ne ipsi quidem Hebraizantes longè aberrant. Cùm florente adhuc ætate, immatura morte præriperer, cùm me vix dimidium annorum meorum attigisse animaduerterem, dolebam, & angebar vehementer, abripi me in medio vitæ cursu, annósque residuos, quos iuxta communem naturæ ordinem, viuere adhuc possem, tanquam intempestiuè subtractos, & ereptos anxiè requirebam. Sic exponit vno verbo Hieronymus. *Quæsiui*, inquit, *residuum annorum meorum, non me putans vltrà esse victurum.* LXX. verò. *Relinquam annos residuos.* Quæ verba noua quadam interpretatione, neque cum Hebraici, aut Græci verbi proprietate, neque cum Vulgato, neque cum serie contextus cohærente, explanat Agellius. *Reliquum*, inquit, *annorum meorum, cùm ipse mecum ferre non possim, deponam apud Deum, vt in resurrectione futura mihi illos cum fœnore restituat.*

NVMERVS XI.

Dixi: non videbo Dominum Deum in terra viuentium.

D VPLEX esse potest, vt mea fert sententia, litteralis horum verborum sensus: neutérque suâ aut auctoritate, aut probabilitate caret. Incredibile dictum est, quàm ardenti flagrarét desiderio sanctissimi illi Patriarchæ, inde vsque à primæua mundi ætate, spectandi suis oculis Saluatorem diuino sibi munere promissum. De Abraham affirmauit Christus, Ioannis 8. n. 56. *Exultauit, vt videret diem meum.* Et vniuersè Lucæ 10. num. 23. *Beati oculi, qui vident, quæ vos videtis: dico enim vobis, quòd multi Prophetæ, & Reges voluerunt videre, quæ vos videtis, & non viderunt.* Hinc erumpebant flagrantissima illa vota Isai. 64. num. 1. *Vtinam dirumperes cælos, & descenderes.* 126

Hoc itaque ægerrimè ferebat Ezechias, præcidi sibi spem hauriẽdi oculis gratissimũ, optatissimúmque spectaculum, in quod toto animi impetu inhiabat. Si enim in throno Dauid lucernam illam ardentem, idest, Christum reliquisset, æquissimo animo verba illa Iacob vsurpasset, Genes. 46. n. 30. *Iam lætus moriar, quia vidi faciem tuam, & superstitem te relinquo.* 127

Facem mihi præferunt ad hanc intelligentiam LXX. qui ita hæc verba reddiderunt. *Dixi: nequaquam vltrà videbo salutare Dei in terra viuentium.* Quod

Quod præclarè in hanc sententiam Hieronymus interpretatur. *Hoc est, omne quod metuit: ne salutare Dei ductus ad inferos nequaquam mereatur aspi-*
128 *cere.* Porrò Complutēsis Editio LXX. iteratis negationibus emphatica est, & consternationis, ac doloris plena. Sic eam exprimas verbum è verbo. *Dixi: non iam, non, non videbo salutare Dei in terra viuentium.* Scitum verò est, in reconditis litteris, humani generis Saluatorem salutare Dei nuncupari. Multa suppeditant testimonia: vnum, vel alterum indicabo. Extremum diem clausit Patriarcha Iacob piissimis illis verbis, Genes. 49. nu. 18. *Salutare tuum expectabo Domine.* Quæ sic illustrauit sua Paraphrasi Chaldæus. *Non expectabo redemptionem Gedeonis, quæ est salus temporalis: neque redemptionē Samsonis, quæ est salus transitoria: sed expecto redemptionem Messiæ filij Dauid, qui venturus est, vt adducat sibi filios Israël.* Isaiæ verba ex cap. 40. nu. 5. *Videbit omnis caro pariter, quòd os Domini loquutum est,* ita recitantur, & exponuntur Luc. 3. nu. 6. *Videbit omnis caro salutare Dei.*

129 Sed non prætermittam luculentum in hanc sententiam Augustini testimonium tom. 10. sermone 3. de Verbis Apostoli. Exponens enim ea verba Psalm. 95. num. 2. *Annunciate diem ex die salutare eius;* sic nimirùm legit Augustinus. [Quid est, inquit, salutare eius, nisi Christus eius? Pro isto salutari orabamus in Psalmo, salutare tuum da nobis. Desiderabant hoc antiqui iusti salutare, de quibus Dominus dicebat discipulis: multi voluerunt videre, quæ vos videtis. Dicebant iusti, salutare tuum da nobis; Christum tuum, dum in hac carne viuimus, videamus: videamus in carne, qui nos liberet à carne: veniat caro mundans carnem. In hoc desiderio erat ille sanctus senex Simeon; sine dubio, & ipse dicebat, salutare tuum da nobis: in hoc desiderio, in talibus precibus responsum accepit, quia non gustaret mortem, nisi videret Christum Domini. At vbi natus est Christus: vbi Diuinam infantiam pia senectus agnouit, accepit eum in manus suas, & dixit. Nunc dimittis Domine seruum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum.] Hactenus Augustinus.

Constanter verò LXX. Christum 130
Soterion, idest, salutare, vt in præsenti Isaiæ loco nominarunt. Sic apud eundem Prophetam, (ne aliunde testimonia corrogemus) Isaiæ 12. nu. 9. *Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.* LXX. *Soteriu*: cap. 26. numer. 1. *Saluator ponetur in ea murus,* cap. 51. numer. 5. *Propè est Iustus meus: egressus est Saluator meus*: cap. 62. nu. 1. *Et Saluator eius vt lampas accendatur.* Vbique LXX. pro Saluatore *Soterion*, idest, *salutare*, dixerunt.

Magnum item huic explicationi 131
ex Hebraico textu robur accedit. Quod totidem verbis ita fidelissimè vertas, vt vertit Leo Castrius. *Dixi: non videbo Deum Dei, siue Deum de Deo, in terra viuentium.* Quod idem prorsus est, ac salutare Dei, siue Christum Filium Dei. Egregiè enim Augustinus, to. 4. lib. 2. Quæstionum super Exod. quæst. 98. legens, vt dicebam, illa verba Psalm. 95. num. 2. *Bene nunciate diem ex die salutare eius*; sic exponit. *Quid est aliud, si diligenter attendamus, quod ait, diem ex die, nisi lumen ex lumine, hoc est, Deum ex Deo, quod est vnigenitus Filius?* Subest verò Hebraicè in isto loco duplicatum nomen *Ia.* Quod vnum est ex decem 132
nominibus Dei, ac Deïtatis maximè proprium; deductum videlicet ab existentia, quam à se ipso Deus necessariò habet. Ipse enim est, qui est: cuius esse, est eius essentia; creaturis autem omnibus.

omnibus esse liberaliter impertit. Vnde in. Psal. 67. n. 5. *Dominus nomen illi.* Hebraicè. *Ia nomẽ eius.* Symmachus *per Ia nominatio eius.* Celebre etiam illud spiritualis lætitiæ symbolum, *Halleluia*, toties in Psalmorum titulis decantatum, tam crebrò ab Ecclesia repetitum, hoc sacro nomine terminatur. Cuius significatum luculenter expressit Iustinus quæst. 50. ad Orthodoxos dum *Halleluia* explicat. Græcè. *Hymnesate meta melus to on*, idest, *laudate cum cantu, celebrateque id, quod est.*

133 Hæc cùm certa sint (assentior simul viris Catholicis, & Hebraicè doctis, asserentibus, hoc nomen *Ia* esse nomen illud *Iehoua*: contractum quidem, ac decurtatum, ac proinde in plerisque sacræ Scripturæ locis, in Verbum abbreuiatum per Incarnationem aptissimè quadrans. Fortasse etiam punctum *Mapic*, affixum in littera *He*, ei úsque sonum magis extundens, adspectabilem exprimit naturam, Diuino Verbo hypostaticè copulatam. Neque Mercerum moror, cui hæretico scilicet supercilio hæc æstimanti; curiosa, frigida, aut etiam aliena videantur.

134 Pluris est apud me Catholicorum auctoritas, præsertim Forerij Hebraicæ linguæ scientissimi. Hic expendens locum nostro quam simillimum Isai. 26. n 4. *In Domino Deo forti in perpetuum*, Hebraica exprimit verbum è verbo *Quia in Ia Iehoua est petra seculorum.* Cùm *Ia*, inquit, *sit nominis ineffabilis quædam abbreuiatio, non possim non subolfacere mysterium, vt putem Ia Iehoua esse: ac si diceres, Deum de Deo, aut Filium Dei.* Quid aptius, quid congruentius ad præsentem locum illustrandum? Explicat itaque Forerius vaticinium illud Isaiæ. *In filio Dei est petra seculorum*: idest, firmitas, tranquillitas, securitas, quia solùm illi consistere possunt, qui isti petræ innixi fuerint. Geminus huic locus est Isai. 12. num 2. *Fortitudo mea, & laus mea Dominus: & factus est mihi in salutem.* Vertit Hebraica Forerius. *Robur meum, & Psalmus Ia Iehoua: & fuit mihi in salutem.* Consentaneéque, & grauiter intelligit *Ia Iehoua*, *Deum de Deo, siue Dei Filium, qui datus est nobis à Deo in salutem.*

Altera etiam explicatio neque minùs huic loco quadrat, neque rationum momento, aut interpretum patrocinio destituitur. Hoc scilicet Ezechiam male habuisse, quòd visione tabernaculi, atque adeò Diuini cultus exhibitione, quæ illi summopere cordi erat, per mortem priuaretur. 135

Mirum dictu est, quàm ardenti desiderio tenerentur veteres illi Patriarchæ adeundæ domus Dei, & quàm acerbo dolore excruciarentur, cùm siue captiuitate, siue exilio, siue morbo impediebantur, quominùs augustissimum illud Templum statis temporibus inuiserent. Locupletissimus testis nobis esse potest Rex Dauid, toto Psal. 41. vbi se tam ardenter anhelare, ac suspirare profitetur ad conspiciendum, venerandumque in suo Templo diuinum Numẽ, quàm solet fatigatus à venatoribus ceruus, præ flagrantissima siti æstuare, & fontes aquarum expetere. Hinc erumpebant illa vota; *quando veniam, & apparebo ante faciem Dei? Hæc recordatus sum, & effudi in me animam meam, quoniam transibo in locum tabernaculi admirabilis, vsq; ad domum Dei.* Vbi egregiè probat 136
Agelius ex 1. Regum 1. num. 15. *effundere animam* idem esse in sacro sermone, atque ex tacito mærore, gemitu, singultibusque vehementer angi, & conflictari, ac penè in ceræ modum doloris igne tabescere. Lege eumdem Agelium in illa verba Psal. 62. num. 2. *in terra deserta, inuia, & inaquosa: sic in sancto apparui tibi, vt viderem virtutem*

Q tuam,

tuam,& gloriam tuam. Vbi maximum, & ardentissimum desiderium,quo flagrabat Regius vates visendi tabernaculum, comparat cum ea siti, qua terra arens, & siccitate laborans expetit pluuiam.

137 Obiter in hoc loco notandum est, Arcam Testamenti in reconditis litteris, *virtutem , & gloriam nominari.* Psal.77. n.61. *Et tradidit in captiuitatem virtutem eorum , & pulchritudinem eorum*(Hebraicè *Tipárto*, idest,gloriam eorum)*in manus inimici.*1.Reg.4.n.21. *Translata est gloria de Israël , quia capta est Arca Dei.* Psal.25. num 8. *Domine dilexi decorem domus tuæ, & locum habitationis gloriæ tuæ.*

138 Enim verò vsque eò molestè ferebant sancti illi Patres iucundissimo gloriæ Domini conspectu priuari, vt id mortis instar esse ducerent. Hoc Dauid amantissimè querebatur. Psal. 30. num.23. *Proiectus sum à facie oculorum tuorum.* Hebraicè. *Excisus sum.* Quem locum illustrant illa verba Ionæ 2.num.5. *Et ego dixi; abiectus sum à conspectu oculorum tuorum, verumtamen rursus videbo Templum sanctum tuum.* Itaque proijci,siue exscindi à conspectu oculorum Dei,est, aditu augustissimi illius Templi prohiberi. Iuxta illud.2.Paralipom.26.num.21. *Fuit igitur Ozias Rex leprosus vsque ad diem mortis suæ,& habitauit in domo separata, plenus lepra,ob quam eiectus fuerat de domo Domini.* Hebraicè subest idem verbum,quod Psal.30 nu 23. *Nigraz* excisus fuerat.

139 Suspicor etiam , terram sanctam sæpe aliàs in sacris litteris , & in hoc, quem explanamus , loco , ob hanc ipsam causam,*terram viuentium*,appellari. Mitto sublimiorem aliam intelligentiam,qua cœlestis illa beatitudo hac periphrasi designatur: certè humiliore,& historico sensu, terra Israël vocatur terra viuentium , quia, vt bene probat Delrius tomo 2. adag. 307. viuere absolutè positum , est tranquillè,ac iucundè spiritum ducere, partisque opibus frui. Qui ergo incolebant vberrimam illam terram, lacte, melléque manantem , hoc est, pinguedine soli , cœlique salubritate præstantem: qui statis vicibus , idest, ter quotannis , sacrum Templum inuisebant , ij demùm , vel potiùs ij solùm viuere iure dicebantur.

Accedit , quòd ibi cultores habitabant Dei viuentis. Hoc enim est proprium epithetum Dei, ad Hebræos 10.n.31. &c.12. n.22. Vnde meritò cultores ipsi viuentes etiam nominantur. In aliis verò prouinciis degebant cultores lapidum, & stipitum,hoc est, verè Deorum mortuorum,mortui ipsi rectiùs appellandi:similes enim idôlis fiunt, *qui faciunt ea, & omnes, qui confidunt in eis.* Psalm.113 num 8.

Cùm ergo Israëlitæ ab exilio captiuitatis Babylonicæ reuocantur in patriam,tanquam rediuiui à mortuis excitari dicuntur,apud Ezech.c.37. Dauid etiam patriis sedibus expulsus, & eiectus , vt non habitaret in hæreditate Domini,cùm ei multi inuidentiæ veneno suffusi insusurrarent. 1. Reg.26.num.19. *Vade, serui Dijs alienis.* Ipse contrà ea se consolatione sustentabat, in eo Psal.26. quem edidit, *priùs,quàm liniretur:* vt constat ex eius inscriptione:idest, antequàm vngeretur in Regem, in solioque regali collocaretur. Cùm Saulis iram fugiens exularet,aiebat, ibi nu.13. *Credo videre bona Domini in terra viuentiū.* Eiusdem est illa vox Psal.114.n.9. *Placebo Domino in regione viuorum.* Vertes Hebraica verbum è verbo. *Ambulabo coram Domino in terra viuentium.* Hinc illud 141 eiusdē Prophetæ desideriū,animoque concepta spes,cùm hostilē in modum insectatus à Saule per saxa, per rupes, mortem fugitaret. 1. Reg.24. abditus in

in spelunca exclamauit Psal. 141. n. 5. *Perijt fuga à me.* Continuò tamen ipse se erexit, & confirmauit. n. 6. *Dixi, tu es spes mea, portio mea in terra viuentium.* Hinc illæ ab eodem Propheta iactatæ in dolosum minæ. Psalm. 51. num 7. *Euellet te, & emigrabit te de tabernaculo tuo, & radicem tuam de terra viuentium.* Lege Pradum in ea verba Ezech. 26. num. 20. *Cùm dedero gloriam in terra viuentium.*

142 Si ergo tantæ felicitatis erat, sanctam illam vrbem, augustissimúmque Templum frequentare, vt moribundus senex Tobias meritò in eas voces eruperit, Tobiæ. 13. num. 20. *Beatus ero, si fuerint reliquiæ seminis mei ad videndam claritatem Hierusalem.* Quid mirum, si ægrè ferat Ezechias, tam eximio per mortem, priuari bono? In hanc sententiam exponit istum locum Paraphrasis Chaldaica. *Non apparebo ampliùs in conspectu terribilis Domini, in terra domus Maiestatis eius, in qua est longitudo vitæ, & non seruiam coram eo ampliùs in domo Sanctuarij.*

Atque in his Paraphrastæ verbis, illud Idioma notandum est. *Non apparebo in conspectu Domini.* Ipse enim Paraphrastes, imò etiam L X X. atque adeò Latinus interpretes religione quadam ducti, refugere solent affirmare, Deum à nobis videri: cùm tota Scriptura clamet, Deum esse prorsus inuisibilem ab iis, qui corporis sarcina prægrauantur.

143 Quare plerísque in locis ita vertunt Hebraica, vt à Deo nos videri potiùs, quàm Deum ipsum videri à nobis, asseuerent. Passim suppetunt exempla. Exod. 23. num. 17. *Ter in anno apparebit omne masculinum tuum coram Domino Deo tuo.* Psalmo 16. num. 15. *Ego autem in iustitia apparebo conspectui tuo.* Psalm. 41. numero 2. *Quando veniam, & apparebo ante faciem Dei?* Sic quod legimus Exod. 24. numero 11. *Videruntque Deum, & comederunt, atque biberunt.* Expresserunt L X X. *Et apparuerunt in loco Dei, & manducauerunt, &c.*

Non aspiciam hominem vltrà, & habitatorem quietis.

Eleganter exprimitur affectus hominis iam iam moribundi, rebúsque, quas ferebat in oculis, postremum vale dicentis. 144 Sic pastor æternùm discessurus ab amœnissimo loco, solet depingi lamentabundus: non iam deinceps has syluas, hæc prata, hos fontes intuebor. Sic cõtrà, ad erigendam spem ægroti penè desperati, dicitur Iob 33. num. 27. *Respiciet homines.* Lege ibi Pinedam.

145 Hæc cùm perspicua huius loci sententia sit, periphrasis illa hominis, qua *habitator quietis* nominatur, non mediocrem difficultatem affert. An quidquam est, quod minùs quadret in hanc ærumnosam, & turbulentam vitam, quæ veluti mare turbatum ventis, ac fluctibus, sic ipsa, assiduè reciprocante variarum calamitatum æstu exagitata, nũquam conquiescit, quàm eam quietem appellare? Distraxit interpretes hæc difficultas in varias explicationes. Forerius Hebraicam vocem ait, totum humanæ vitæ curriculum, atque spatium denotare. Isidorus Clarius *orbem vertit.* Tigurina. *Seculũ.* Regia. *Tempus.* Agelius verò trahit ad significandam *caliginẽ, defectũq; lucis*; nã qui in hac vita sumus, in densissimis errorũ tenebris, & alta ignorationis caligine versamur. Hector Pintus repetitionem arbitratur membri superioris per epexegesim. Perinde ac si dicat. Si decessero è vita, non videbo Deum factum hominem, qui est habitator quietis, & æternæ beatitudinis. Iansenius, & Adamus. Neque videbo ampliùs populum Domini

 post

post percussum Sennacherib in pace, & quiete feliciter habitatem. Osorius. Iam non potero hominibus benignè facere, ciuium mores disciplina æquabili, hoc est pacis fœdere, deuincire.

146 Germana intelligentia petenda est ex proprietate Hebraicæ vocis, *Hedel*, quæ est à radice *Hadal.* Radix autem propriè significat, cessare, quiescere, deficere: etiam cùm de morte sermo est. Iob. 3. num. 17. *Ibi impij cessauerunt à tumultu.* Deuteron. 15. num. 11. *Non deerunt pauperes in terra.* Iudicum. 5. num. 7. *Cessauerunt fortes in Israël, & quieuerunt.* Ierem. 51. num. 30. *Cessauerunt fortes Babylonis à prælio.*

Præclarè itaque vertitur ab Aria Montano, in commentario vox *Hedel, cessatio.* Quod idem est, ac quies: hoc est, discessus ex hac vita. Forerius ipse in versione noua, quam è regione adiunxit veteri, eamdem vocem ita reddit: *sæculum deficiens.* Tacitè enim opponit Ezechias breuissimo huius vitæ curriculo, angustis, ac perexiguis circunscripto terminis, perennem illam æternitatem, quæ nos manet in omnem posteritatem consequentium sæculorum duratura. Eò qui iam commigrarunt, non habitatores quietis, id est, cessationis, defectionisque vitæ, sed æui interminati incolæ iure vocabuntur.

147 Et verò consentaneum rationi fuit, vt moribundus Rex, & elapsam iam velocissimè suam ætatem, non secùs, ac temporis duntaxat momentum, punctumque respectans, huius mundi incolas, qui vt habetur apud Amos, ex Edit. LXX. cap. 6. n. 5. fluxa hæc, ac citò peritura, *quasi stantia putauerunt, & non quasi fugientia*; habitatores quietis, hoc est, extremæ, & vltimæ defectionis vitæ nominaret. Rectissimè enim hius vitæ breuitas ex eius termino æstimatur: nihilque videtur diuturnum, vbi peruenitur ad extremum. Sapientissimè ait Hieronymus in epitaphio Nepotiani [Inter eum, qui decem vixit annos, & eum, qui mille, postquàm idem vitæ finis aduenit, & irrecusabilis mortis necessitas: transactum omne tantumdem est.] Congruenter itè Seneca Epistola 49. [Infinita est velocitas temporis, quæ magis apparet respicientibus: nam ad præsentia intentos fallit: punctum est, quod viuimus, & adhuc puncto minus.] Itaque respicientibus ocyssimè decursam vitam, ea minor puncto fuisse videtur: atque adeò tota nihil esse aliud, nisi vt sapiens quidam dixit, *nasci, denasci; oriri, aboriri.* Ac proinde quies, cessatio, siue decessus, iure, ac meritò nominatur.

Talis apparebat antè acta vita, etsi longissima fuisset, illis, qui clamabant, Sapientiæ 5. num. 13. *Nos nati continuò desiuimus esse.* Iob etiam totius vitæ decursum nihil prorsus esse arbitrabatur, capite 7. numero 16. *Nihil enim sunt dies mei.* Neque aliter æstimabat Regius vates, cùm voce huic, quam versamus, simillima, dicebat. Psalm 38. n. 6. *Substantia mea tanquam nihilũ ante te:* vertit Hieronymus Hebraica, *& vita mea quasi non sit in conspectu tuo.* Sed sciendum est Hebræam vocem *Heled*, Metathesi litterarum duntaxat, vt placet doctioribus, discrepare ab ea, quæ subest in hoc Isaiæ loco, ac proinde cessationem, & quietem, seu deficientem quamdam durationem significare. Vox item Græca *hypostasis*, quam vsurpant LXX. non perinde accipienda est, vt metaphysici solent, pro subsistentia, siue vltimo termino naturæ; sed pro quadam existentiæ permanentia, & durratione, siue momentanea, siue diuturna sit. Aquila scienter illustrauit, & consentaneè Latino interpreti in hoc Isaiæ loco, *Catadysis*, *Occasus, atque vespera mea* (tantùm non dixit, quies,

148

149

quies, & cessatio mea,) *propemodùm non est ante te.*

NVMERVS XII.

Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me, quasi tabernaculum pastorum.

150 NON possum aptioribus, quam Hieronymi verbis, excerptis ex commentario, hunc locum illustrare. [Fleuit Ezechias fletu magno, propter promissionem Domini ad Dauid, quam videbat in sua morte perituram. Eo enim tempore Ezechias filios non habebat: nam post mortem eius Manasses, cùm duodecim esset annorum, regnare cœpit in Iudæa: ex quo perspicuum est, post tertium annum concessæ vitæ, Manassem esse generatum. Ergo iste omnis est fletus, quòd desperabat Christum de suo semine esse nasciturum.]
151 Consentaneè Auctor libri de Mirabilibus Scripturæ lib. 2. c. 28. apud Augustinum tomo 3. idcirco asserit Ezechiam mortem suam deplorare, quia sine liberis decedebat. [Quia in Christi venturi generatione sui generis prosapiā in throno Dauid lucernam non dereliquit. [Confirmant hanc explicationem LXX. qui non solùm hîc legūt, *defecit ex cognatione mea,* hoc est, sine sobole decedo; stirps Regia meo interitu funditus excisa est; verùm illa verba n. 19. *Pater filijs notam faciet veritatem tuam*, sic in hanc sententiam illustrant LXX. *ab hodie enim filios faciam, qui annunciabunt iustitiam tuam.* Forerius etiam in sua versione noua, ita exprimit versiculum 10. *Ego dixi: In silentio dierum meorum, ibo ad portas inferi.* Explicátque in commentario, *cum silentio dierū meorum morior.* Idest, non relicta prole, teste vitæ meæ: absque filio, qui me vixisse testetur.

Sed in eo valde dissentio ab hoc 152
sacræ linguæ scientissimo interprete, qui non dubitanter asseuerat vocem *Dor*, quam Latinus *generationem* hîc vertit, seriem, seu reuolutionem vitæ significare, ac proinde reddit in noua sua versione. *Series vitæ meæ recessit, & euanuit à me.* Consequentérque nostram, atque adeò communem huius loci explicationem prorsus excludit. Immeritò sanè; nam vt demus, illum significatum in Hebraicum nomen aliquando conuenire; sed luce meridiana clarius est, eandem vocem *Dor*, sobolem etiam, posteritatem, ac prolē frequentissimè denotare. Omitto exemplum, quo id confirmat Agelius, ex Psalm. 111. nu. 2. *Potens in terra erit semen eius: generatio rectorum benedicetur.* Occurrunt enim clariora verba illa editionis vulgatæ Iosue 22. numer. 27. *In testimonium inter nos, & vos: & sobolem nostram, vestrámque progeniem.* Ita leguntur Hebraicè. *Et inter generationem nostram post nos.* Vbi subest idem nomen *Dor.* Quod expresserunt LXX. *ton tecnon: inter filios, siue inter liberos nostros.* Quis hîc poterit tam aperto testimonio refragari? Accipe alia non minus perspicua, ex capit. 30. Prouerb. numer. 11. 12. 13. & 14. vbi quater inculcatur vox Hebraica *Dor. Generatio, quæ patri suo maledicit, & quæ matri suæ non benedicit*, &c. Quis est tam plumbeus, qui non videat, frigere prorsus hîc sententiam, si Latinè exprimatur, series, aut reuolutio vitæ, quæ patri suo maledicit? Certè LXX. in omnibus quatuor locis, (quæ extant apud ipsos capite 24.) constantissimè reddiderunt. *Egonon cacōn*, idest, *filius malus.*

(153 in margin beside "prolē frequentissimè denotare. Omit-")

Non erit abs re, illud hîc obiter 154
adnotare: vniuersè fuisse olim summo probro, atque dedecori in populo Israëlitico, non procreare liberos. Sic

 sterilis

sterilis Rachel, vbi primùm peperit filium, gratias Deo agens, dixit Genesis 30.num.23. *Abstulit Deus opprobrium meum.* Sic ancilla illa exprobrauit Saræ, Tobiæ 3.num.9. *Amplius ex te non videamus filium.* Sara autem in oratione persistens; nu.11. *Cum lacrymis deprecabatur Deum, vt ab isto improperio liberaret eam.* Vide Expositores Isaiæ, circa illa verba cap.4. numer.1. *aufer opprobrium nostrum.*

155 Obseruo etiam, apud Romanos honori duci solitum, quàm plurimos liberos procreasse. Hoc significat Tacitus libr.2.Annal.[Plerique nitebantur, vt numerus liberorum in Candidatis præpolleret, quod lex iubebat.] Gelius verò apertè prodit, lib.2. c.15. [Priori ex Consulibus fasces sumendi potestas est. Non qui plures annos natus est, sed qui plures liberos, quàm collega, aut in potestate habet, aut in bello amisit.] Nec minùs disertè Plinius lib.7. Epistolarum. [Calestrium familiarissimè diligo: simul quæstores Cæsaris fuimus: ille me in Tribunatu liberorum iure præcessit.]

156 Quod ad tabernaculi similitudinem attinet, quam hîc vsurpat Ezechias, latissimus se nobis aperiebat campus accuratæ explicationis huius similitudinis, tam crebrò ab Scriptura, & Patribus frequentatæ. Sed ea excursione lubens supersedeo, tum quia, verum vt fatear, parũ ad rem præsentem mihi videtur spectare: vbi non comparat Ezechias cum tabernaculo corpus suum, sed orbitatẽ liberorum cum tentorij pastorij amotione contendit. Tum quia hoc labore accuratissimè perfuncti sunt Pineda in ea verba Iob.18.n.14. *Auellatur de tabernaculo suo fiducia eius.* Maldonatus in id Ioannis 1. num. 14. *& habitauit in nobis*: legitur enim Græcè *eskenosen*, idest, in tabernaculo in nobis habitauit. Lorinus explicans illud 2.Petri 1. num.13. *Quamdiu sum in hoc tabernaculo*, & numer.14. *certus, quòd velox est depositio tabernaculi mei.* Iustinianus in illa verba Pauli 2. Corinth.5. num.4. *Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati.* Denique eruditissimus Bisciola ex Platone, Trismegisto, Democrito, & Cicerone libr.11. Horarum subcesiuarum cap.24.

Hic verò tota vis similitudinis in eo cõsistit, quòd quemadmodum pastores, instar illorum, de quibus Horatius libr.3.Ode 24. *Campestres melius Scythæ, quorum plaustra vagas ritè trahunt domos*; tantisper figunt alicubi tentoria, dum pastionis ratio exigit. At vbi aliò commigrandum est, refixo, & conuoluto tabernaculo, ne vestigium quidem relinquunt vllum. Sic Ezechiæ soboles, Ezechia ipso orbato liberis, de medio sublato, sic prorsus abolita, & extincta est, vt ne scintilla quidem vlla remaneret, vnde igniculus suscitari, & lucerna regalis familiæ rursus accendi posset. Ita solet Scriptura extremam vastitatem hac similitudine declarare, Isaiæ 24.n.20. *Et auferetur, quasi tabernaculum vnius noctis.* Sic exponit Maldonatus verba illa Thren.2.nu.6. *Dissipauit, quasi hortum tentorium suum: demolitus est tabernaculum suum* & illa Ieremiæ 43. num.13. *Sicut amicitur pastor pallio suo, & egreditur.* Lege Delrium tomo 1. adagio 684. in id Isaiæ 1.num.8. *Derelinquetur filia Sion, vt vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario.* Et adagio 987. ex Micheæ 1. num.6. iuxta LXX. *Ponam Samariam in pomorum custodiam.* 157

Præcisa est velut à texente vita mea: dum adhuc ordirer, succidit me.

Est totum hoc elegantissimum Ezechiæ canticum venustissimis metapho- 158

metaphoris, tanquam vermiculato emblemmate distinctum, picturatúmque. Nouam itaque doloris causam, quæ ægrotantis animum acriter pungebat, atque adeò exulcerabat, sub egregia allegoria vix dum orsæ, & inchoatæ telæ, sed in primis filis repentè præcisæ, modò repræsentat. Augescit videlicet insitus mortis sensus, cùm immaturè, inopinatóque deceditur.

159 Constans est veterum Patrum sententia, Ethnicos illos, profanæ sapientię antistites, Philosophos, atque Poëtas pleráque hausisse ex sacris monumentis, ea tamen suis refersisse, atque inquinasse fabulis, & mendaciis impudentissimis splendorem veritatis obscurasse. Exẽplo sint, in re omnium sermone peruagata, diluuium Deucalionæum, & superbissima Gigantum pugna, cum ipsis cœlitibus commissa, ex Noëtico diluuio, & Babylonica turri exstructa à Gigantibus, adspersis figmentis, deflexa, atque detorta. Quare etiam, atque etiam probo Agelij coniecturam existimantis ea, quæ Poëtæ de tribus Parcis vnius cuiusque vitę fila deducentibus, abrũpentibúsve fatalia stamina finxerunt, ex præsenti Isaiæ loco, aliisque similibus, deprompsisse, figmentis verò suis commaculasse. Affirmat hoc Agelius in ea verba. Psalm. 87. num. 5. *Et ipsi de manu tua repulsi sunt.* Quæ sic explicat Agelius ex Hebræo: perinde quasi Dei manu fila vitæ illorum excisa sint, & stamina detruncata.

160 Est autem insignis locus Ezechielis 37. numer. 11. *Perijt spes nostra, & abscissi sumus.* Subest Hebraicè *Ticua.* Quæ vox spem significat, & filum, vt probat Pagninus in Thesauro ex Iosue 2. num. 18. & nu. 21. Magis tamen assentior Mercero, qui ex proprietate radicis *Caua*, idest, colligere, agglomerare, & congregare aptè deducit potiùs significare glomum, orbem scilicet illum, in globi figuram, ex filis nendo deductis conuolutum, & implicatum colo. Itaque rectè vertas Ezechielis locum, *perijt glomus noster, & succisi sumus.* In eandem explico sententiam verba illa, Prouerb. 23. num. 18. *Habebis spem in nouissimo, & præstolatio tua non auferetur.* Cùm enim subsit idem nomen in posteriori membro, & verbum *Carat* in germano suo significatu sit *succidere*, propriissimè reddas totam comprehensionem, *erit tibi nouissimum, & glomus tuus non succidetur.*

Sed venia mihi sit, ad meliùs percipienda hæc ipsa Scripturæ loca, vnde Poëtæ Parcas suas effinxerunt, tantisper digrediendi ad totam istam fabulam enucleatiùs explicandam. Res erit non iniucunda scitu: ab eo certè, quem enodamus, loco, minimè aliena. Tres omnino Parcas vitæ, necísque nostræ præsides superstitiosa excogitauit Antiquitas. Quarum vna colum gestabat, lana obuolutum, altera fila sensim è lana deducebat, colóque agglomerabat. Tertia denique cùm fato præstitutum aderat temporis momentum, repentè stamina secabat, vitámque præcidebat. Eleganter eas depingit Catullus in Epithalamio Tethydis. 161

Æternúmque manus carpebant ritè laborem:
Leua colum, molli lana retinebat amictam;
Dextera tũ leuiter deducẽs fila supinis
Formabat digitis, tum prono in pollice torquens
Libratũ tereti versabat turbine fusum. 162

Parcarum porrò crebra mentio apud Poëtas. Martialis libr. 9. epigr. 18. ad Æsculapium.

Latonæ venerande nepos, qui mitibus herbis
Parcarum exoras pensa, breuesq; colos.

Horatius

Horatius libr. 2. Ode 3. *Dum res, & ætas, & sororum fila trium patiuntur atra.* Quo in loco miror, non obseruatum à Lambino, pulla à Parcis deduci stamina, aut infœlicibus, aut iam, iámque morituris. Ouidius 2. Fastorum.

Vltima voluentes orauit pensa sorores,
Vt traherẽt parua stamina pulla mora.

Martialis libr. 6. epigr. 58.

Si mihi lanificæ ducunt non pulla sorores
Stamina, nec surdos vox habet ista Deos.

163 Nam candida, aureáve fila deducebantur fœlicibus, diúque victuris. Statius libr. 1. Syluarum in Epithalamio Stellæ.

Ergo dies aderat Parcarum conditus albo
Vellere.

Accommodatéque Martialis Iuliam effingit quasi Parcarum præsidem, celebréque illud aureum vellus in aurea fila deducentem, libr. 6. epigr. 3.

Ipsa tibi niueo trahet aurea pollice fila,
Et totam Phrixi Iulia nebit ouem.

Atque sub eadem hac fictione aurati velleris extat heroicum carmen Hieronymi Amalthæi ad Pium IV. quo nescio, an vnquam legerim concinnius, elegantiúsve poëma: sed quia longius est, quàm vt hîc describendum totum videatur, clausulam duntaxat venustissimam attexam.

– Sed quid ego, ô nentes vitalia pensa puellæ,
Aspicio his oculis? decrescunt stamina, dum vos
Assiduo nimium vestitis pollice fusum.
Nete Dea optati paulatim Principis annos,
Et lenta tenuate manu tam nobile vellus,
Et trahite ad seros hæc aurea secla nepotes.

164 Age verò Parcarũ nomina à Græcis formata verbis, atque è re commodissimè ficta videamus. Prima ab ipso nendi opificio Cloto nominatur. Altera Lachesis, idest, *sortitio*, à *Lagchanin*, idest, *sortiri*, quasi sortitò vitæ spatia hominibus obtingant. Hæc enim est, quæ fila ducit. Martialis libro 1. epigr. 89.

Cùm mihi supremos Lachesis perneuerit annos.

Huius item nominis vestigium in sacris monumentis reperimus. Nam vbi legitur in Hebraico textu Psalm. 30. numer. 16. *In manibus tuis tempora mea,* reddiderunt LXX. *In manibus tuis sortes meæ.* Voluerunt nimirùm sapientissimi viri (vt doctè ibi obseruat Agelius) Parcarum fabulas corrigere, ad verámque sententiam traducere. Asserebant Poëtæ spatia vitæ cuique, vel fato obtingere, aut forte sua temerè euenire, vnde Parcarum vnam Lachesim, hoc, est sortitionem appellabant. Hoc mendacium refutarunt LXX. & sortitionem omnem in Dei manu esse dixerunt: ab eo vitæ spatia mortalibus tribui, ab eo propagari: ab eo denique pro æterno suo consilio, arbitratúque finiri: licèt sortitò, & quasi temere hominibus hæc accidere videantur: quia latentes in abdito Deitatis pectore tantæ varietatis causas inuestigare non possumus.

Tertia demum Parca vocabatur 165 Atropos: ad verbum reddas *inuertibilis*, aut si Latiniùs mauis, inexorabilis, implacabilis, inflexibilis. Quia fatalis illa moriendi necessitas, vbi adest instans præstitutum, nullo modo flecti, aut immutari potest. Tibullus, libro 1. eleg. 7.

Hunc cecinere diẽ Parcæ fatalia nentes
stamina non vlli dissoluẽda Deo.

Martialis libr. 3.

Lanificas nulli tres exorare puellas
Contingit, obseruat, quẽ statuere diem.

Huius

Huius Parcæ munus est, fixo illo, ac longè antè præfinito temporis puncto, vitæ filum resecare. Martialis lib. 9. Epigr. 78.

Inuidit de tribus vna soror,
Et festinatis incidit stamina pensis.

Recitat in cōmentario illius loci Raderus noster vulgò iactatum versum.

Clotho colum retinet, Lachesis net, & Atropos occat.

166 Iam verò fixam, & stabilem ex hac vita decedendi necessitatem, ante omnam æternitatem à Deo decretam, cùm adest diuinitus præstituta dies, nullis opibus, nullis viribus, aut arceri, aut retardari posse, quis dubitet, profanos scriptores etiā è sacris hausisse? Extat vetustissima Iobi sententia, cap. 14. num. 5. *Breues dies hominis sunt: numerus mensium eius apud te est: constituisti terminos eius, qui præteriri*
167 *non poterunt.* Quòd si etiam fila præcisa, & abrupta subitò stamina desideres, suppetit elegans locus Psalm. 89. num. 10. *Quoniam superuenit mansuetudo, & corripiemur*, idest, celerrimè rapiemur ex hac vita. Hebraica vertit ad verbum Genebrardus: *quoniam tonsio velox est, & euolabimus.* Qui explicationis gratia protinus adiungit. *Allusio Poëtica est, vt cùm apud nostros Parcæ filum vitæ nostræ ducere, & secare memorantur.* Symmachus ita reddidit Græcè: *excisi enim subitò auolamus.* Sumpta videlicet metaphora à filo præciso ex vellere, vnde ducebatur: quod plerumque vento raptum euolare solet.

168 Neque minùs frequens est in arcano sermone altera, ab hac, quam explicuimus, parcè deflexa, telæ similitudo: quam circa illa verba Iob 7. num. 6. *Dies mei velociùs transierunt, quàm à texente tela succiditur*, luculentè sic explicat Gregorius lib. 8. Moralium cap. 7. [Sicut tela filis, sic vita mortalis diebus singulis proficit: sed quo ad augmentum proficit, eo ad incisionem tendit.]

Ex hac similitudine ducuntur verba illa Psalm. 138. n. 15. *substantia mea in inferioribus terræ:* si Hebraicam lectionem expendas, quam sic illustrant ex antiquioribus Symmachus, è recentioribus autem Genebrardus, & Agelius: *variegatus sum*, idest, *variè contextus, & quasi polymito opere elaboratus in vtero matris.* Variegatum autem se esse dicit, quòd multis, diuersísque partibus, tāquam versicoloribus filis, compositus sit: nimirùm ossibus, neruis, cartilagine, carnibus, &c. Nec de- 169
sunt, qui huc etiam trahant verba illa Iob cap. 38. num. 36. *quis posuit in visceribus hominis sapientiam?* ea enim sic leguntur apud LXX. *Quis dedit mulieribus texturæ sapientiam, aut variegandi scientiam?* Solus videlicet Deus est, qui polymitam hanc humani corporis telam, in maternis visceribus, & mirabili artificio orditur, & accuratissimo opere pertexit.

Hæc autem tela adeò fragilis est, 170
vt vix dum orsa repentè præcidatur. Quàm multi vix dum editi, atque suscepti in lucem, ab ipso vitæ limine subitò reuocantur? *Dum adhuc ordirer* (inquit Ezechias) *succidit me.* Nihil mirum, si tenuissima, & delicatissima tela in primo statim stamine abrumpatur. An in hoc genere quidquam fingi potest, aut excogitari fragilius, quàm arenearum tela? Eo symbolo denotare solet Scriptura: quod maximè imbecillum, & contemptissimum est. Isai. 59. num. 5. & 6. *telas araneæ texuerunt: telæ eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis.* Iob 8. numero 14. *sicut tela aranearum fiducia eius.* Oseæ cap. 8. numero 6. *in aranearum telas erit vitulus Samariæ.* Atqui tela hæc humanæ vitæ pror- 171
sus aranearum tela est: vt mirandum valdè sit, tamdiu illam durare,

ac non potiùs quolibet flatu, aut perleui incursu statim abrumpi. Psal. 89. num. 9. ***Anni nostri sicut aranea meditabuntur:*** idest, æstimabuntur: instar telæ aranearum erunt. Vbi obseruandum est, ***araneam*** apud Latinos Scriptores pro ipsa bestiola, aut pro eius tela sumi, vt doctè probant Delrius tomo 2. adag. 104. & Lorinus Psalmo 38. vers. 12 & vtraque significatio mirificè quadrat in hunc locum, & in
172 eumdem ferè sensum recidit. Nam sicut aranea sese euiscerat, & exhaurit, ad texendam telam, qua innoxia venatur, & interimit animalcula: itaque studiū eius omne nihil est aliud, quàm fraus, laqueus, & rete: quod tamen interdum in ipsius recidit caput, scopis enim circumductis, è tela se proripiens faciliùs in terram decutitur, pedibúsque calcatur: sic plerique mortales araneæ telas ad circumueniendos alios ordiuntur, quæ tamen, & fragiles sunt, & vanæ, ac proinde momento resecantur. Sępe etiam texentibus perniciosæ: nam eisdem telis, quasi vinculis quibusdam constringuntur, capiuntúrque: id, quod maximè contingit auaris, nam ad coaceruandas opes, quasi ad texendas aranearum telas, viscera ipsa profundunt. Ecclesiastici 10. num. 10. ***Nihil est iniquius, quàm amare pecuniam: hic enim & animam suam venalem habet: quoniam in vita sua proiecit intima sua.*** Sed in ipsas telas aranearum, quas tanto sudore texuerunt, quasi in laqueos acerrimè constringentes induuntur. Ecclesiastes 5. num. 12. ***Diuitiæ conseruatæ in malum Domini sui.***

173 Eamdem araneæ cum vita nostra similitudinem reperimus Psalm. 38. n. 12. ***Et tabescere fecisti sicut araneam animam eius.*** Enim verò, vt summa huius telę fragilitas viuis coloribus, quasi in tabella depicta, oculis ipsis cerni possit: agè, quid fragilius ea tela, quam sine cultro, aut incisione vlla, repentinum quoddam gaudium, vel subitus mæror, aut pudor abrumpit? Mitto Anacreontem Poëtam acino vuæ passæ pertinaciùs in faucibus hærente: Fabium verò Senatorem vnico pilo in lactis haustu gutturi transuerso, strangulatos. Auctores sunt Plinius lib. 7. cap. 7. & Valerius Maximus lib. 9. cap. 12. Quis non obstupescat, Chilonem Spartanum, dum victorem 174
Olympiæ filium amplectitur præ gaudio inter filij amplexus animam efflasse? refert Plinius lib. 7. cap. 32. Quis non admiretur Clidemum Atheniensem, dum victor ipse ab histrionibus ob præstantiam auro coronatur, repentè obiisse? Tertullianus libro de anima capite 52. Sophoclem, cum in certamine tragœdiam dixisset, ancipiti sententiarum euentu diu solicitum, victorem denique renunciatum, subitò præ gaudio expirasse? Valerius Maximus lib. 9. cap. 12. Quis non tacita miseratione prosequatur Romanam illam Matronam, cui filij mors falsò nuntiata fuerat, ad primum conspectum redeuntis è prælio sospitis filij, repentino gaudio exanimatam? Liuius libro 2. Decade 3. Plinius lib. 7. cap. 58. Valerius Maximus lib. 9. cap. 12.

Illud verò, quod refert Gelius libr. 175
3. cap. 15. & miserationem, & admirationem elicit. Habuit Diagoras tres filios adolescentes, singulos in singulis certaminibus præstantes, eósque omnes vidit vincere, coronarísque eodem Olympiæ die. Cùm verò illi certatim ad Patrem accurrerent, suauiarentur, coronásque sibi detractas illius capiti imponerent: cùm gratulabundus populus eò conuolaret, ac flores vndique in talium filiorum parentem iaceret: in ipso stadio, inspectante populo, in oculis, ac manibus filiorum, animam exhalauit. Heu

morta

mortalium dementiam! Eant nunc, qui tam fragilem ordiuntur, texúntque vitæ telam; & vix dum post longa, ac diuturna sæcula præcidendam fore, sibi temerè polliceantur. Sapienter concludit Tertullianus cap. 52. lib. de Anima [Vis est & illa nauigiis, cùm longè à saxis, nullis depugnata turbinibus, nullis quassata decumanis, adulante flatu, labente cursu, lætante comitatu, intestino repentè perculsu, cum tota securitate desidunt. Non secùs naufragia sunt vitæ etiam tranquillæ mortis euentus.]

De mane vsque ad vesperam finies me.

176 Hebraica, nullo sententiæ discrimine, sic vertas: *à die vsque ad noctem consumes me.* Atque hæc ipsissima verba rursus inculcantur num. 13. continent scilicet luculentam descriptionem breuitatis humanæ vitæ, quæ tantam huius telæ fragilitatem consequitur: adeò exiguis terminis circumscribitur totius vitæ periodus, vt rectè æstimantibus vnius diei instar esse videatur. Si conferatur illa quidem cum æternitate, breuior etiam spatio diurno meritò apparebit. Aurea sunt in hanc sententiam Ciceronis verba in prima Tusculana [Aristoteles ait, bestiolas quasdam nasci, quæ vnum diem viuant; ex his igitur hora octaua, quæ mortua est, prouecta ætate mortua est: quæ verò occidente sole, decrepita: eò magis si etiam solstitiali die. Confer nostram longissimam ætatem cum æternitate: in eadem propemodùm breuitate, qua illæ bestiolæ, reperiemur.] Hoc nimirum est, quod asseruit Ecclesiast. c. 18. num. 8. *Numerus dierum hominum, vt multum centum anni: quasi gutta aquæ maris deputati sunt: & sicut calculus arenæ, sic exigui anni in die æui.* Et Ecclesiast. 11. num. 8. *Meminisse debet tenebrosi temporis, & dierum multorum: qui cùm venerint, vanitatis arguentur præterita.*

Regio etiam Vati longissima nostra ætas, æternitati collata, similis omnino videtur non diei, cùm sensim agitur, & matutino tempori per interualla succedit vespertinum: sed diei, quæ iam effluxit; cuius nihil reliquum est. Psalm. 89. num 4. *quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesterna, quæ præteriit.* Consentaneè Petrus Epist. 2. cap. 3. num. 8. *Vnus dies apud Dominum, sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus.* Itaque tota vita Mathusalem, qui vnus mortalium omnium quàm diutissimè vixit, & annum attigit nongentesimum sexagesimum nonum, Genes. 5 num. 27. si cum æternitate comparetur, vix vnius diei instar obtinet. Memorátque Irenæus sub finem lib. 5. quosdam existimasse, propterea denuntiatum Adamo fuisse Gens. 2. num. 17. *In quocunque die comederis ex eo, morte morieris*; quia sic reuera accidit: post esum enim pomi vetiti Adam viuendo non expleuit diem vnum, quia ad millesimum annum non peruenit. 177

Sed in præsenti loco Ezechias non respiciens ad æternitatem, sed vitæ suæ breuitatem attendens, perexiguo quidem spatio, hoc est, non integræ diei artificialis, sed quamdiu Sol ab ortu suo in Occasum vergit, eam circumscribit. *De mane*, inquit, *vsque ad vesperam finies me.* Cui mirificè consonat Propheta Regius, Psalm. 89. n. 6. *Mane sicut herba transeat, mane floreat, & transeat: vespere decidat, induret, & arescat.* Vbi comparat nostram vitam cum decidua, diurnáque herba: quæ primo mane vestita frondibus, & roris guttulis aspersa, amænissimè virescit. Sic videlicet pueritia viridis spei, ac succi plena oculos pascit. Deinde tamen herba calore solis tepefacta 178

flores emittit: sic pubescẽs adolescentia floret. Tandem æstu solis exusta herba languescit,& humore exsiccato duratur,ac decidit; sic etiam vita nostra laboribus exercita, exhausto succo, vergentéque senio, festinanter ad interitum venit. De hac solstitiali herba, quæ vnum duntaxat diem durat, lege Delrium tom.2. adagio 103.

179 Floribus frequentiùs conuenit tam exigua duratio; qui vnico die vigent, & proptereà à Græcis vocantur *hemerocallis*. Cum his caducis flosculis sæpe in sacro sermone vita nostra comparatur. Iacobi 1. num. 10. *Sicut flos fœni transibit: exortus est enim Sol cum ardore,& arefecit fœnum, & flos eius decidit*. Sic Eccles.14.num.18. Isaiæ 40. num. 6. Iob 14. num.1. & 1. Petri 1. num.24. Egregiè Plinius lib.21.cap.1. [Flores Natura in diem gignit:magna hominum admonitione, quæ spectatissimè floreant, celerrimè marcescere.] Lege poëma Virgilij de Rosa. *Quàm longa vna dies, ætas tam longa rosarum.* Sapientissimè itaque Nazianzenus oratione in laudem Cæsarij. [Insomniũ fumus instabile,spectrum, quod vestigium non habet: puluis, vapor,ros matutinus,flos pro tempore nascens, atque marcescens.]

180 Neque sunt meliore conditione, vel Imperatores,vel Reges:quippe, & ipsi homines nati. Ecclesiast.10.n.12. *Sic & Rex hodie est, & cras morietur.* Cui accinit Senecæ chorus in Thyeste post Actum 3.

Ima permutat breuis hora summis:
Ille, qui donat diadema fronti,
Quem genu nixæ tremuere Gentes;
Quem dies vidit veniens superbum,
Hunc dies vidit fugiens iacentem.

Perpende, quàm momentanea sit regalis felicitas. Vnde meritò celebratur versus ille Euripidis,quem recitat Plutarchus in libello consolatorio ad Apollonium: *non est stabilis felicitas, sed in diem durans.* Quo in loco Demetrius Phaleræus Poëtam, alioqui laudatum, reprehendisse legitur, qui non vnum diem, sed temporis punctum dicere debuerit. Causam acutè reddit Seneca lib.7.naturalium Quæstionum cap.32. [Fluit tempus,& auidissimos sui deserit. Nec quod futurum est, meum est, nec quod fuit: in puncto fugientis temporis pendeo.]

Pindarus omnium optimè videtur hanc celerrimam vitę breuitatem vnico expressisse verbo; dum eam totam vocat in Pythiis,Hymno 8. *Skias onar*, idest, *vmbræ somnium*. Nihil est inanius vmbra: videtur illa quidem esse, cùm nihil sit. At hac quoque reperit Pindarus inanius quiddam; nempe somnium ipsius vmbræ. Lege Adagiographum illustrantem tritum illud vetustate prouerbium, *homo bulla*. 181

Sed quando huc incidimus, existimo nullum fortasse symbolum, non dicam in tota natura reperiri, sed ne cogitatione quidem ipsa fingi posse: quod aptiùs, & significantiùs exprimat, quàm bulla, tum fugacitatem, tum miram fragilitatem, & varietatem humanæ vitæ. Videre enim est, cùm pluit, tenuissimas bullas repentè tumere in aquis, & magnificè se efferre, capútque attollere, ac pellucidam illam speciem oculis obuersantem, quasi in pompa ostentare. Sed totus ille tumor,atque splendor,nihil habet solidi; inanissimus duntaxat subest ventus. Itáque aliæ simul atque exortæ sunt, momento euanescunt; aliæ quidem paulò diutius durant,sed omnes breuissimo diffluunt interuallo;aliæque aliis per momenta ferè singula succedunt. Quis hîc non videat non adumbratam modò,sed viuis coloribus expressam mortalitatis imaginem? Neque verò hoc luculentissimum bullæ symbolum desideratur in Scriptura. Vbi nos legimus Psalm.89. num.5. 182 183

num. 5. *Quæ pro nihilo habentur, eorum anni erunt:* vt aduertit Genebr. Hysterologia est sic ordinanda. *Eorum anni erunt ea, quæ pro nihilo habentur.* Subest Græcè in posteriore membro vnicum duntaxat nomen, apud LXX. *exudenomata.* Quod tota hac periphrasi illustrauit Vulgatus: &, si fingere vocabula liceret, ita Latinè reddi posset; *eorum anni erunt nihileitates:* hac enim voce Latina exprimit vim Græcæ Delrius tom. 2. Adagio 102. Sensus verò Latinæ Editionis est: anni hominum, cùm breuissimi sint, ac penè nulli, celerriméque finiantur, numerandi, existimandíque omnino sunt inter ea, quæ despicatui ducuntur, ac pro nihilo habentur. Atque hæc satis sint pro interpretatione Vulgati, & LXX.

184 Legerunt autem ipsi LXX. in Hebraico codice *zerem:* cuius vim expendens Mercerus in Thesauro Pagnini, asserit propriè significare subitam, repentinámque fluxionem, cum impetu decidentem. Vulgatus Ezechielis 23. num. 20. reddidit *fluxum.* Habacuc. 3. num. 10. *gurgitem* vertit, *gurges aquarum transiit.* Iob 24. num. 8. *imbrem.* Isaiæ 30. num. 30. *turbinem.* Vides vbique celerrimam fluxionem, inundationémq; denotari. Sed in hoc loco Psalmi Hebraicæ linguæ scientissimi Eugubinus, Genebrardus, nostérque Delrius, *bullam* reddi posse aiunt. *Bulla eorum anni erunt.*

Et quia secundum huius versiculi nomen, quod LXX. legerunt *Sana,* idest, *annus,* D. Hieronymus, & Hebraici codices, qui vulgò circumferuntur, diuersis punctis legunt *Sena,* hoc est, *somnium;* noua item, eáque appositissima similitudine, huius vitæ vanitas significanter exprimitur. Totum igitur locum sic reddit ex Hebræo Tigurina. *Ceu nimbum dilabi illos impetu quodam facis: sunt velut somnium.* Explicátque Vatablus. *Velut somnium traduntur obliuioni.* Isidorus Clarius: *diffluent velut somnus.* Flaminius: *rapuisti eos, vt impetus aquarum: sunt veluti somnium.* Campensis in sua Paraphrasi sic illustrat. [Velocissimè properare annos hominũ iubes: & priusquàm ad se reuersus homo cogitet, quid sibi in vita acciderit, elapsos sentiet illos veluti somnium.] Sic est profectò, sic est: somniantibus similes sumus; quos contenta voce excitat Chrysologus sermone 124. [Quid 185
stupemus? Vbi sumus? Quis est iste, qui nos eludit somnus? quæ est ista, quæ nos tenet, obliuio lethalis? Quare non cælo mutamus terram? Quare non caducis emimus æterna? Quare non perituris manentia comparamus?] Næ ille altè stertit, qui ad hæc vehementia tonitrua, fulmináque verborum non expergiscitur. Nec minùs ardenter intonat Nazianzenus oratione 16. [Quis prætereuntia prætiribit? Quis stabilibus, & æternis mentem adiunget? Quis de præsentibus rebus, tanquam de abeuntibus cogitabit? Quis picturam à veritate; quis vmbram à vita sempiterna discernet?] Congruenter denique Seneca Epist. 110.] Quid miraris? Quid stupes? Pompa est. Ostenduntur istæ res, non possidentur: & dum placent, transeunt: ad veras potiùs te conuerte diuitias.]

NVMERVS XIII.

Sperabam vsque ad mane.

NIHIL erat causæ, cur Hebraizantes tantopere hîc à Vulgato dissentirent. Pagninus, & Vatablus vertunt: *statui vsque ad mane.* Arias Montanus in Regia: *posui;* in commentariis verò adiungit etiam: *gemebam vsque ad mane.* Tigurina: 186

supputabam vsque ad auroram. Quam versionem,& sequitur Forerius,& ita explicat. [Noctem ducebam insomnem: & mente voluebam, quid rei hoc esset, quòd tam breui vitâ meam absumeres.]

187 Ego verò primùm existimo sapientissimè vertisse Vulgatum. Nam LXX. Iob 15. num. 31. idem Hebraicum verbum *siua*, Græce *hypomeno*, idest, sustineo, siue spero, reddiderunt. Deinde ad contextum, & Ezechiæ sensum accommodatissimè: mortem enim impendentem iam vorauerat, cœptámque in præcordiis gerebat Ezechias: totum itaque vitæ spatium, quod effluxerat, vix vnius diei instar obtinere sibi videbatur: credebat in singula momenta instare mortem: cùm Sol illuxerat, vix sibi persuadebat, vsque ad vesperam se victurum: at vbi transacta dies erat, séque adhuc conspiciebat animam ducere; rursus ea nocte, ante Solis ortum, se è vita decessurum metuebat. Planè vt in se ipso experiretur Ezechias, quod minatus fuerat Deus. Deuter. 28. num. 66 *Et erit vita tua quasi pendens ante te*, idest, erit ante oculos tuos vita, quasi ex tenuissimo suspensa filo, vt iam iam ruitura videatur. Verè enim cecinit Ouidius 4. de Ponto.

Omnia sunt hominũ tenui pendẽtia filo;
Et subito casu, quæ valuere, ruunt.

Explicatiùs itaque deinde subiungitur: *timebis nocte, & die; & non credes vitæ tuæ. Mane dices, quis mihi det vesperum? Et vespere, quis mihi det mane?* Hæc verba perspicuè mihi ob oculos ponunt mentem, sensúmque Ezechiæ. Quibus affinia sunt illa Iob 15. num. 22. *Non credit, quòd reuerti possit de tenebris ad lucem:* & num. 23. *Nouit, quòd paratus sit in manu eius tenebrarum dies.* Lege ibi Pinedæ nostri commentarium.

188 Obstare videtur huic explicationi verbum illud, *sperabam.* Quis enim sperat mortem in horas singulas imminentem, ac non potiùs illam vehementer timet, ac reformidat? Sed frequentissimum est apud Græcos, Latinósque scriptores, *sperare* pro *timere*, vt eruditè probat Cerda noster lib. 1. Æneidos vers. 347. num. 9. Deinde quid vetat, quominùs exponamus; sperabam vsque ad mane me vitam producturum? Postremò Hebraicum verbum, vt auctoritate L X X. comprobaui, non tam sperare significat, quàm *hypomenin:* sustinere, obdurare, animúmque ad excipiendam mortem iam iam impendentem erigere.

Quasi leo, sic contriuit omnia ossa mea.

CVm huius verbi suppositum suppresserit Ezechias, neque enim disertè ait, quis eius ossa contriuerit: nonnulla est hîc explicationũ varietas inter Expositores; dum alij ad Deum, alij ad morbum, alij denique ad vehementissimum, quo affligebatur, dolorem referunt. Sed citra vllum, vt ego arbitror, sententiæ discrimen: nam omnia demum ad Deum auctorem morbi, dolorísque referenda sunt. 189

Illud obseruo; adagialem locutionem esse in arcano sermone, dum ad exprimendam siue morbi, siue doloris vim, intimè is ad ipsa vsque ossa penetrare dicitur. Indicabo nonnulla duntaxat exempla. Psal. 6. n. 3. *Conturbata sunt ossa mea.* Et Psal. 101. num. 4. *Ossa mea, sicut cremium aruerunt.* Iob 30. num. 30. *Ossa mea aruerunt præ caumate.* Threnor. 1. num. 13. *Misit ignem in ossibus meis.* Sic etiam apud Poëtam 2. Æneidos. *Gelidusq́; per ima cucurrit ossa tremor.* Et in opusculo de liuore. *Intactis vorat ossibus medullas.* 190

Et quia inter vastas Palæstinæ solitudines frequẽter leones occurrebant; vnde 191

vnde strenuissimi viri in suscipiendo certamine cum leonibus vires, ac robur ostentabant. Sic Samson dilacerauit leonem, quasi hædum in frusta discerpens, Iudicum 14. num. 6. Dauid cum leonibus lusit, quasi cum agnis, Eccles. 47. n. 3. & 1. Regum 17. n. 34. Banaias item percussit duos leones, 2. Regum 23. n. 20. contrà etiam multi à leonibus occidebantur, vt constat 3. Regum 13. n. 24. & cap. 20. num. 36. & 4. Regum 17. num. 25.

Hinc factum est, vt in sacris litteris ad significandam immanem stragem, horrendámque carnificinam, similitudo leonis frequentissimè vsurpetur. Psalm. 7. num. 4. *Ne quando rapiat, vt leo, animam meam.* Psalm. 16. num. 12. *Sicut leo paratus ad prædam.* Psalm. 21. num. 14. *Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens, & rugiens.* Sic Eccles. 13. num. 23 & Michææ 5. nu. 8. Etiam crudelissimus ille carnifex dæmon, nostri sanguinis exsorbendi sitientissimus, dicitur ab Apostolo Petro Epist. 1. cap. 5. num. 8. *Tanquam leo rugiens circuit, quærens, quem deuoret.*

192 Et quidem mirabile est, quod de leonis rugitu duo grauissimi Patres memoriæ prodiderunt. Basilius homilia 9. in Hexameron, Ambrosius item in Hexameron lib. 6. cap. 3. Si quando feræ cursus celeritate leonē insequentem anteuertant, illiúsque vngues, ac dentes effugiant; leonem horribilem edere rugitum, quo illico attonitæ, & consternatæ, quasi ictu teli transfixæ exanimantur, & corruunt. Quò fortasse alluditur in Scriptura. Amos 3. num. 4. *Numquid rugiet leo in saltu, nisi habuerit prædam?* Et num. 8. *Leo rugiet: quis non timebit?* Isaiæ 31. numero 4. *Quomodò si rugiat leo, & catulus leonis super prædam suam.* Eccles. 51. num. 4. *A rugientibus præparatis ad escam.* Psal. 103. num. 21. *Catuli leonum rugientes, vt rapiant.*

Ait verò Ezechias, ossa sua doloris vi, perinde ac leonis dentibus, fuisse comminuta: quia inest à natura incredibile robur dentibus leonis: quibus illi captam prędam minutatim discerpunt, validissiméque comminuunt. Vnde aiebat Martyr Ignatius in Epist. ad Romanos, *Dentibus bestiarum molar.* Et de peccato lethali animam occidente legimus Eccles. 21. num. 3. *Dentes leonis dentes eius.* De hostili verò exercitu valentissimo Ioëlis 1. n. 6. *Dentes eius, vt dentes leonis: & molares eius, vt catuli leonis.* 193

NVMERVS XIV.

Sicut pullus hirundinis sic clamabo.

Adagialem hanc locutionem esse, existimat Delrius tom. 1. Adagio 764. Vbi multa ex Poetis eruditè congerit, & Vulgati patrocinium suscipit; quem etiam acriter tuetur Agelius hîc aduersus Hebraizantes; qui admiranda Metamorphosi ex hirundinis pullo in nidulo pipiente, altiuolantem gruem vt minimum confinxerunt. 194

Ego quidem censeo, exemplum esse quàm aptissimum ad significandum Ezechiæ animum, humiliter indigentiam suam agnoscentem, in precésque ardenter effusum. Quale item illud, quod vsurpauit Chananæa Matth. 15. num. 27. *Et catelli edunt de micis, quæ cadunt de mensa Dominorum suorum.* Nihil enim habet hirundinis pullus, quo se sustentet, nisi querulo illo, & crebro fritinnitu matrem absentem instanter sollicitet. Nulla item salutis spes affulgebat Ezechiæ, humanis remediis ad arcendam mortem prorsus destituto, nisi Diuina præsidia contētis, & assiduis clamoribus euocaret. 2. Paralip. 20. n. 12. *Hoc solum habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te.* 195

Neque

196 Neque verò Deus auersabitur, aut irritas dimittet humilium preces. Psal. 73. num. 21. *Ne auertatur humilis factus confusus.* Iudith. 9. num. 16. *Humilium, & mansuetorum semper tibi placuit deprecatio.* Eccles. 35. num. 21. *Oratio humiliantis se nubes penetrabit: & non discedet, donec Altissimus aspiciat.* Psal. 101. num. 18. *Respexit in orationem humilium.* Hebraicè, *Abarhar.* Vertit Pagninus Paraphrasticè, *eorum, qui sunt velut myricæ.* Et consentiunt quidem Vatablus, & Genebrardus, Hebraicam vocem significare *myricam:* aliunde verò notum est, vt probat Cerda ad illum Virgilij versum Egloga 4. *Non omnes arbusta iuuant, humilésque myricæ;* symbolum esse myricam prouerbiali penè locutione ad humile quidpiam, abiectum, ac nullius pretij denotandū. Vnde illud eiusdem Poëtæ Egloga 6. *Te nostra Vare myricæ, &c.* Itaque rectissimè Vulgatus, & L X X. sensum magis attendentes, quàm verba, *orationem humilium* reddiderunt.

197 Fatetur etiam Genebrardus, & cum eo viri alij Hebraicè docti, non minùs propriè verti potuisse, *respexit in orationem cicadæ.* Est autem huius bestiolæ peculiare quiddam, quod in orationem bellissimè quadret. Tum præcipuè cantum edit, cùm æstate media, ardente Sole, æstu flagrantissimo torretur. Vides, quàm aptè id cadat in Ezechiam, ardentissimo caumate laborantem? Lege eumdem Cerdam in eum versum Egloga 2. *Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.* Et lib. 3. Georgic. *Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ.*

Deinde cicada stridulum illum sonitum format non ore, dentibus, aut lingua, quibus omnino caret, vt scribit Plinius lib. 11. cap. 36. sed pinnulis assiduè præcordia quatientibus. Nam illa demum oratio flectit Deum, quæ non in ore duntaxat nascitur, sed ex imis præcordiis ducitur. Vnde congruenter ex aliorum sententia vertit 198
hîc Vatablus. *Respiciet ad orationem excitantis se*, vel *seduli ad orationem.* Denique cicada alimonia non indiget: cœlesti duntaxat rore victitat: è cœlo tota pendet. Quis hîc non videat luculenter exprimi virum deditum orationi? Vide item Cerdam Egloga 5. *Dúmque thymo pascentur apes, dum rore cicadæ.* Et lege eiusdem bestiolæ Anacreontis encomium: cuius illud initium est. *O ter, quatérque felix.* Clausula verò: *Cantus amica, & omnis mali, & doloris expers: ipsis abes parum a Dijs.* Arias Montanus vertit in Regia: *respexit ad orationem solitarij:* Solitudo autem, & cicadæ gratissima est, & fundendis Deo precibus aptissima.

Arbitror ad hanc humilitatem 199
orationis, ortam ex cognitione indigentiæ propriæ, spectare etiam notabilem illum, & sanè quàm molestissimum corporis habitum, quo se se ad orandum composuit Elias 3. Regum 18. num. 42. *Pronus in terram posuit faciem suam inter genua sua.* Laboriosissimam enim, & molestiæ plenissimam hanc positionem esse, discet, qui experiri volet. Nostrates quidem flagitiosos seruos, cùm turpe aliquod facinus admiserunt, funibus constrictos ita solent acerbissimi supplicij causa, molesta illa corporis reductione, quasi in orbem circumuoluere: quod Hispanè dicimus. *Puesto à la ley de Bayona.* Sed 200
est maximè notandum, illum ipsum esse habitum corporis infantilis, dum in vtero matris continetur. Auctorem laudo Aristotelem lib. 7. de historia Animalium cap. 8. *Homo in semet conglobatus sic gestatur, vt nasum inter genua, oculos super genua, aures extra genua habeat.* Confer hunc ipsum corporis habitū cum eo, quem assumpsit Elias: eumdem prorsus esse reperies. Itaque eo voluit significare vates, perinde

se-

se totum orantem ex diuino nutu, prouidentiáque pendere, ac solet imbecillus infantulus intra materni vteri angustias delitescens, vbi diuina ope vel maximè indiget, iuxta Prophetam Regium Psal. 21. num. 11. *In te proiectus sum ex vtero: de ventre matris meæ Deus meus es tu.* Et Psalm. 70. num. 6. *De ventre matris meæ tu es protector meus.*

Meditabor, vt columba.

201 HEbraica efferunt Tigurina, Forerius, & Isidorus Clarius, *Gemebam, velut columba.* Et quidem quemadmodùm apud Latinos *meditari*, non cogitare modò significat, sed cogitationem ipsam prodere, ac foras erumpere. Virgilius Egloga 1. *Syluestrem tenui Musam meditaris auena* Et Egloga 6. *Agrestem tenui meditabor arundine Musam.* Vtrobique enim significat, pangere carmén rusticum: ita non minùs certum est, Hebraicum verbum significare vehementioré quemdam animi affectum, ac motum, qui
202 incódito sono externo declaretur. Vnde etiam transfertur ad frementes, ac rugientes præ fame feras: non modò ad homines præ acerbissimo mærore gementes, & vlulantes. Isaiæ 31. num. 4. *Quomodò si rugiat leo*: cap. 16. num. 7. *Vlulabit Moab.* Et cap. 59. num. 11. *Quasi columbæ meditantes gememus.* Vbi perspicuum est, quo sensu Latinus interpres in hoc loco *meditandi* verbum vsurpauerit. Subest enim ibi geminatum Hebraico idiomate verbum *haga.* Itaque sic exprimas verbum è verbo. *Tanquam columbæ gemendo gememus.* Vbi apertè vides, idem prorsus esse gemere, ac meditari. Hieronymus in eo Psalterio, quod ex Hebraico textu traduxit, nomen *hagigi*, ab hac ipsa radice deriuatum, Psal. 5. num. 2. *rugitum* vertit: Vulgatus, *clamorem*: alij *murmur.* Sic & affine aliud nomen, modò *sonus*, Iob. 37. num. 2. modò *carmen lugubre*, scilicet, & cum lamentatione coniunctum, Ezechielis 2. num. 9. Latinè redditur ab interprete. Atque hæc de vocis proprietate.

Quod ad rem spectat, vel ipsa experientia teste comprobatum est, 203
quod scribit August. in ea verba Psal. 54. num. 7. *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ?* [Nihil, inquit, tam amicum gemitibus, quàm columba. Die, noctúque gemit, tanquam hîc posita, vbi gemendum est.] Gregorius verò ob eam ipsam causam existimat, tam sæpe Sponsam à cælesti Sponso columbam nominari, Cantic. 2. num. 10 & 14. cap. 5. num. 3. cap. 6. num. 8. exponens enim Gregorius verba illa Canticorum 1. num. 14. *Oculi tui columbarum*, sic ait. [Columba quippe in amore pro cantu gemit: & bene sancta anima columbæ comparatur: quia dum in temporalibus gemit, ad æterna desideria rapitur.]

Hinc frequenter in sacro sermone, 204
columbis gementes præ afflictione comparantur. Paulò antè recitaui verba ex cap. 59. Isaiæ num. 11. Sic Nahum. 2. num. 7. *Ancillæ eius minabantur gementes, vt columbæ.* Noster Delrius adagialem existimat locutionem tom. 1. adagio 898. confirmátque ex cap. 7. Ezechielis num. 16. *Erunt in montibus quasi columbæ conuallium, omnes trepidi.* Legunt codices LXX. Regij, & Complutenses, *quasi columba meditans.* Quod Theodorioni attribuũt Scholia Vaticana: Theodoretus verò interpretatur, *vt columbæ suspirantes, & gementes.*

Et sanè iure optimo gementem 205
columbam symbolum sui voluit esse Spiritus sanctus. Matth. 3. num. 16. *Vidit Spiritum Dei descendentem, sicut columbam.* Quod adeò proprium illi fuit, vt affirmet Delrius lib. 2. Disqui-

sitionum Magicarum quæst. 22. sect. 3. sub finem, & quæst. 28. sect. 3. initio, nunquam permissum fuisse dæmonem ad fallendos homines speciem columbæ, Spiritui sancto dicatam, induere. Quadrat verò quàm aptissimè gemebunda columba Spiritui illi, *qui postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, ad Ro. 8 num. 26: hoc est, qui nos afflatu suo impellit ad edendos ex imo pectore gemitus inenarrabiles, ducendáque ob admissa scelera ex initimo corde suspiria. Atque adeò tanquam optimus gemituum artifex, docet nos gemitibus Diuinam misericordiam implorare. Nam, & Paulus de se, cæterísque Apostolis Spiritu sancto plenis aiebat, ad Rom. 9. num. 23. *Nos ipsi primitias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus, &c.* Atque hæc de gemitu Ezechiæ, columbæque similitudine, pro instituta nostra breuitate sufficiant. Qui volet plura de columba, ad mores conformandos, eruditè congesta, legat Barradam tom. 2. l. 1. c. 15. & Ghisserium in ea verba Canticorum 1. num. 15. *Oculi tui columbarum.*

Attenuati sunt oculi mei, suspicientes in Excelsum.

206 SApienter dixit Tullius lib. 1. de Legibus. *Oculi nimis arguti, quemadmodùm animo affecti simus, loquuntur.* Ita profectò est: quod in pectore latet, non tam certò lingua, quæ sæpe fallit, quàm oculis exprimitur. Imago quidem animi vultus est: oculi verò indices certissimi. Pudor, hilaritas, amor, iracundia, ceterique affectus oculis se se produnt. Congerit multa in hanc sententiam Lambinus ad illa verba Horatij lib. 1. Epist. 18. *Deme supercilio nubem.*

Quia igitur ita natura comparatum est, vt repentina aliqua premente calamitate, præsentissimóue periculo vrgente, statim nostræ imbecillitatis conscij, insito quodam instinctu, ad Diuinam opem implorandam confugiamus; innatum nobis etiam est, oculos tunc in cœlum tollere, cóque tacito coniectu, vel nullo edito verbo, non secùs, ac fusis precibus, diuinum Numen inuocare. Itaque leuare 207
oculos, in arcano sermone idem prorsus est, ac preces fundere. Ezechielis 18. num. 5. *Si oculos suos non leuauerit ad idola.* Vbi Pradus, & Maldonatus. Leuare oculos gestus est orantis, & auxilium postulantis. Psal. 120. num. 1. *Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi.* Danielis 4. nu. 31. *Oculos meos ad cœlum leuaui, & sensus meus redditus est mihi.* Vbi clarè vides, perinde esse dicere, oculos in cœlum sustuli, ac Deum imploraui. Lege Riberam in ea verba Michææ. 7. num. 7. *Ego autem ad Dominum aspiciam:* qui ex isto 208
orandi gestu explicat illud Psal. 5. n. 5. *Mane astabo tibi, & videbo.* Vide item Psalm. 122. *Ad te leuaui oculos meos, &c.* Et Psal. 24. num. 15. *Oculi mei semper ad Dominum.* Sic orabat Sara Tobiæ 3. num. 14. *Ad te Domine faciem meam conuerto: ad te oculos meos dirigo.* Eodem etiam habitu sæpe orauit cælestis orandi Magister. Ioan. 11. num. 41. *Iesus autem eleuatis sursum oculis:* cap. 17. num. 1. *Subleuatis oculis in cœlum.* Hauserunt hoc à Christo primæui Christiani, tanquam discipuli à magistro. Tertullianus in Apologetico, cap. 30. [In cœlum suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui; capite nudo, quia non erubescimus; sine monitore, quia de pectore oramus.]

Enim verò quia oculi continenter 209
defixi in cælum, si in eo obtutu diutiùs hæreant, labore debilitantur, defatigationeque deficiunt; propterea sacro idiomate significatur hoc loquendi genere, preces non statim exaudiri,

exaudiri, sed postulata nostra procrastinari, atque differri. Valde illustrat hunc Hebraismum locus ille Iob. 31. num. 16. *Si negaui, quod volebant, pauperibus; & oculos viduæ expectare feci.* Hebraicè reddas ad verbum: *& oculos viduæ consumpsi, aut deficere feci.* LXX. *non tabefeci oculum viduæ.* Similis item locus est Iob. 11. num. 20. *oculi autem impiorum deficient, & effugium peribit ab eis.*

210 Oculi verò iustorum attenuati suspicientes in excelsum, Deo etiam atque etiam placent, & aliquando tandem parentem benignissimum flectent. Baruch 2. num. 18. *Anima, quæ tristis est super magnitudinem mali, & oculi deficientes.* Sæpe Dauid amantissimè expostulat cum Deo, attenuari iam præ labore, ac deficere suos oculos, sublatos in cælum: queritúrque trahi diutiùs spem suam. Psalm. 118. num. 82. *Defecerunt oculi mei in eloquium tuum, dicentes: quando consolaberis me?* Psal. 68. num. 4. *Defecerunt oculi mei, dum spero in Deum meum.* Huc etiam arbitror spectare verba illa Psalm. 87. num. 9. vt constat ex toto contextu, *Oculi mei languerunt præ inopia: clamaui ad te Domine tota die: expandi ad te manus meas.*

211 Ex his autem Ezechiæ precibus, ac totius rei gestæ serie, salutare nobis capiendum est nunquam abiiciendæ spei, & continuandæ semper orationis documentum. Vbi primùm Rex in morbum incidit, & à medicis intellexit, periculosum illum esse, atque adeò in quo vita in discrimen verteretur. Supplex confugit ad preces, votaque Deo pro impetranda salute fecit; nihilo tamen propterea meliùs habuit: imò in horas singulas ingrauescebat magis, magisque morbus, & omnem spem obtinendæ salutis præcidebat. Neque ideo tamen Ezechias quidpiam de orandi contentione remisit. Venit tunc ad Regem inuisendum Isaia, & tantùm abfuit, vt illius animum erigeret, vt potiùs denunciata diuinitus immaturata morte, omnem prorsus expectationem ademerit. Nihilominùs Ezechias contra spem in spem credit, precésque, & lacrymas ardentissimè fudit, atque hac perseuerantia precandi Diuinam tandem misericordiam flexit.

Mirum dictu est, quantum ad impetrandum habeat ponderis constans hæc in precando assiduitas: ac proinde quàtopere in sacra Scriptura commendetur. Hæc est litteralis intelligentia verborum Christi, Lucæ. 18. num. 1. *Oportet semper orare, & non deficere.* Græcè: *non defatigari,* idest, non despondere animum, non cessare ab oratione præ tædio, aut impetrandi desperatione. Monet enim Christus, cùm quidpiam à Deo flagitamus, non priùs precandi studium, contentionemque remittere, quàm id, quod petimus, aliquando tandem assequamur. Itaque non deficere, idem est, ac non abiicere orandi studium, vnà cum impetrandi spe: etiam si fortè non tam citò, quàm vellemus, voti compotes efficiamur. 212

Hunc esse germanum sensum, perspicuè constat ex exemplo iniqui Iudicis, quod ad hanc doctrinam confirmandam Christus adducit: quod sic ponderat Aug. tom. 4. lib. 2. Quæstionum Euangelicarum cap. 45. [Hic iniquus iudex non ex similitudine, sed ex dissimilitudine adhibitus est; vt ostenderet Dominus, quantò certiores esse debeant, qui Deum perseueranter rogant, fontem iustitiæ, ac misericordiæ; cùm apud iniquissimum iudicem vsque ad effectum implendi desiderij valuerit deprecantis perseuerantia.] 213

Alterum exemplum in hanc sententiam allatum à Christo, Luc. 11. 214

num. 5. amici intempesta nocte panes importunè postulantis: sic expendit Chrysost. homil. 19 in Matth. [Dormientem de lectulo suscitauit, quod non tam familiaritate, quàm sedulitate promeruit. Probat itaque Christus plus apud amicum assiduitatem postulantis potuisse, quàm amicitiam: non enim concessit amico, & tamen instanti, & perseueranti tribuit.] Vbi aduertendum est, in illis verbis Lucæ 11. num. 8. *& si non dabit illi surgens, eò quòd amicus eius sit: propter improbitatem eius surget*; subesse Græcum nomen *anedian:* quod propriè reddas, *impudentiam*: quasi amicus adeò inuerecundus fuerit instando, & vrgendo, vt pudorem abiecisse, & frontem perfricuisse videretur. Et hoc apud Latinum interpretem significat *improbitas:* assiduam videlicet, ac penè impudentem flagitandi importunitatem. De hac scribit Iacobus cap. 5. num. 16. *Multum enim valet deprecatio iusti assidua.* Græcè, *energumene.* Vertunt Regia, & Tigurina, *efficax.* Vatablus, & Erasmus *operans:* quia videlicet perseuerans, & viuida oratio id ipsum, quod optat, efficaciter assequitur: & perinde est, assiduam illam, siue operantem appellare: nam ex assiduitate
215 redundat eius efficacitas. Obseruo Euangelistas, & Apostolos, cùm de oratione verba faciunt, Græcũ quoddam verbum significantissimum vsurpare: illud est *proscarterea:* cuius vim expendens Auctor Thesauri Græcæ linguæ tom. 5. *Cum tolerantia*, inquit, *& perseuerantia quadam insisto, seu incumbo: assiduus, & multus sum in aliqua in re.* Eo verbo vsus est Lucas Actuum 1. n. 14. *Erant perseuerantes vnanimiter in oratione:* Erasmus, *perdurantes.* Vbi Lorinus; denotat, inquit, sedulum, & non intermissum orandi studium. Paulus item ad Roman. 12. num. 12. *Orationi instantes.* Explicat Cornelius: *in oratione assiduè perdurantes.* Erasmus verò ait; verbum assiduam sonat instantiam. Ad Colossens. 4. num. 2. *Orationi instate.* Regia: *in oratione perdurate:* nam, & Vulgatus hoc Latino verbo Græcum expressit Actuum 2. num 46.

Verùm occurrit hîc vetus illa quæ- 216
stio, sæpe ab Ecclesiæ Patribus agitata; cur Deus, qui suapte natura bonus, & tanquam indulgentissimus Parens, procliuissimus est ad bene meredum, quique nostram ingentiam apprimè callet; non modò se rogari vult, verùm etiam nos precantes diu suspensos tenet, dum sæpe differt in menses, & annos postulata concedere.

Respondeo, id sapientissimè à Deo fieri. Primò, vt assiduè orando ingentia lucra virtutum excellentium, quæ orationem subinde comitantur, reportemus. Ibi enim in primis exercetur fides; nam qui petit, credit id fieri posse ab eo, à quo petit: deinde spes; nemo enim petit, nisi sperans id factum iri, quod petit: edit prætereà orans specimẽ charitatis: vnusquisque enim diligit illum, à quo, & beneficia accepit, & se in posterum maiora accepturum esse confidit: humilitatem item exercet: qui enim petit, alterius ope se indigere ingenuè confitetur. Huc fortasse respexit Clemens Alexand. cùm lib. 7. Stromatum dixit: [Plùs paratus esse debet homo petere à Deo, etiam si non impetret, quàm impetrare nõ petendo: adeò eximium bonum est petitio, si rectè fiat.]

Secunda huius dilationis causa 217
crebrò inculcatur à Sanctis. Basilius in lib. de Constitutionibus Monasticis c. 2. ait. [Productè differt, quæ daturus est, vt hoc modo magis te ad assiduitatẽ vocet: & vt intelligas, quod sit donum Dei, & vt datum diligenter custodias. Siquidem nititur vnusquisque, quod magno labore inuenit, id

id maiori etiam diligentia custodire.] Anselmus lib. de mensuratione Crucis.§.2. Sæpe Domine differs, quod petitur; vt excites magis appetitum: non differs, quod nolis dáre, sed vt aucto desiderio, abundantiùs possis dare.] Augustin in Psalm.83. [Desiderium differtur, vt crescat: & crescit,vt capiat.] & Sermon.5.de verbis Domini. [Cùm aliquando Deus tardiùs dat,cõmendat dona sua,non negat: diu desiderata,dulciùs obtinẽtur: citò autem data vilescunt.] Denique Euseb. Emissenus, vel potiùs Eucherius Lugdunensis homil.3. ad Monachos. [Non vult Deus bona sua nimia inueniendi facilitate vilescere. Pretiosa, & concupiscibilis merces cupidum amatorem, & auidum negotiatorem requirit.]

Domine vim patior, responde pro me.

218 MAgna nobis est in hoc loco, non cum Hebraizantibus modò, sed cum illis etiam, qui Latinum interpretem in oculis ferunt,illiúsque proinde auctoritatem pro virili tuentur; suscipienda concertatio. Nihil itaque miror Pagninum, Leonem Iudam,Isidorum Clarium,Vatablum,& Ariam Montanum, verbum illud *responde* de textu refixisse,aliúdque arbitratu suo subrogasse: id enim de more suo faciunt. Acerrimos aliàs Vulgati vindices valde miror: Leo enim Castrius reiicit item ex ipso textu idem verbum, & pro illo *sponde* substituit. Idem facit Agellius in huius Cantici commentario, edito in lucem, posteà quàm Vulgata Editio Vaticana emendatissima prodiit. Forerius item mendum subesse credit,& pro *responde*, *sponde* reponendum esse existimat. Longiùs progreditur Iansenius,qui indubitatè de mendo pronunciat, affirmatéque asseuerat, Hebraicam dictionem nullo modo significare *respondere*, sed spondere, ac fide iubere.

Ego quidem inficiari nullo modo possum, inter varias, ac multiplices significationes verbi *harab*: vnam esse, eámque præcipuam, *spondere*. Suppetunt, vel in vnico Prouerbiorum libro multa huius significationis exempla,cap.6.num.1. *Fili mi,si spoponderis pro amico tuo*,&c.cap.11.num.15. *Affligetur malo, qui fidem facit pro extraneo*.cap.17.num.18. *Stultus homo plaudet manibus, cùm spoponderit pro amico suo*. cap.22. numer.26. *Et qui vades se offerunt pro debitis*. cap.20. num.16. & cap.27. numer. 13. *Tolle vestimentum eius, qui fideiussor extitit alieni*. Vbique subest idem verbum; & sanè mirum est,quàm sæpe dehortetur ab sponsionibus Spiritus sanctus. 219

Si itaque tota res cõiecturis transigenda videretur, procliuis essem ad suspicandum,Hieronymum hìc, *sponde* transtulisse: sed quia in Romana Editione castigatissima,etiamnum *responde* retinetur: illud omnino retinendum esse, nõ opinione solùm,sed ad veritatem prorsus mihi persuadeo. Atque in primis,cum varia, & multiplex sit significatio Hebraici verbi *harab*, etiam inter ipsos Hebraizantes minimè conuenit. Tigurina vertit, *fideiube*. Forerius in editione noua,*recipe me in fidem tuam*. Congruenter quidem hi communi verbi significationi, quam paulò antè testimoniis comprobauimus;sed Arias Montanus in cõmentario, contrario prorsus reddit sensu: *pignus, & fidem à me cape*. Pagninus autem in Latina quidem versione Bibliorum, *quiescere fac me*: in Thesauro verò, *iucunda me*. Vatablus vertit: *da mihi requiem*. Isidorus Clarius, *refrigera me*, aut, *mitior sis erga me*.Leo Castrius,*dulcis esto mihi*. 220

Vide quanta nouarum versionum sit diuersitas.

221 Censeo deinde, parum referre, vtro modo legas: eadem enim sententia constat: nam *respondere* apud Latinos pro spondere, ac fide iubere, compositum videlicet pro simplici, vbi mutua, siue iterata intercedit sponsio, non inusitatum est: itidem, vt restipulari. Lege Brissonium libr. 6. de Formulis pag 629. Quin etiam interdum significat *respondere*, præsenti pecunia soluere. Sic explicat Turnebus libr. 9. Aduersariorum c. 22. locum illum difficilem Ciceronis lib. 16. ad Atticum, Epistola 2. *Fit sæpe, vt ij, qui debent, non respondeant ad tempus.*

222 Atque hæc de Hebraico, & Latino verbo; nunc de loci sententia agendum est. Commemorat Ezechias, quæ verba fecerit precabundus, cùm vi morbi oppressus in summum vitæ discrimen adductus est. Vtitúrque venustissima metaphora. Domine, inquit, apertam mihi vim inferri video, & ab hoc grauissimo morbo, táquam ab exactore mortis crudelissimo, ante maturitatem temporis, hominibus à natura præstituti, mihi tanquam debitori per vim eripi vitã animaduerto. Peccaui: deliqui; fateor: meis flagitiis meritum immaturæ mortis supplicium incurri. Polliceor tamen in posterum, me omni cautione peccata vitaturum: ego spondeo, me deinceps ita facturum: tu item, ô benignissime Deus, vicissim pro me responde: te item sponsorem, obsécro, ac fideiussorem interpone; imò verò debitum ipsum in te recipe, atque adeò præsenti pecunia solue: vt non modò datis prædibus, ac vadibus, verùm etiã debito, quod ego cõtraxeram, tua benignitate persoluto, violétissimi exactoris vim, & manus effugiam. Sic videtur hunc locum intellexisse Hieronymus: ait enim in commentario. *Sed, & si quid erraui, conuertar ad melius: tu responde pro me.*

Confirmatur hæc intelligentia cùm ex genuina Hebraici verbi proprietate, tum etiam ex duobus aliis locis quàm simillimis. Primus est Psal. 118. num. 122. *Non tradas me calumniantibus me: suscipe seruum tuum in bonum; non calumnientur me superbi.* Vbi obseruandum est, Hebraicè subesse idem verbum *harab*; ac proinde rectè Aquilam, Theodotionem, Hieronymúmque vertisse: *Sponde, fideiube pro seruo tuo in bonum.* LXX. verò in eandem sententiam vsi sunt verbo *ecdechoma*, idest, *suscipio*; quo nõ ipsi modò LXX. sed Vulgatus etiam vim Hebraicæ vocis expresserunt. Genesis 43. numer. 9. *Ego suscipio puerum,* (Hebraicè, *ego spondeo pro puero:*) *de manu mea require illum:* & cap. 44. numer. 32. *In meam hunc recepi fidem, & spopondi dicens: nisi reduxero eum, peccati reus ero.* Vbi commodissimè adiecit de suo, explicationis gratia, Vulgatus: *In meam hunc recepi fidem:* cùm semel duntaxat sit verbum *harab:* quod satis expressum Latinè erat, *spopondi.* LXX. verò extulerunt: *Puer enim tuus suscepit paruulum.* Itaque apud Vulgatum, & LXX. idem prorsus est, *suscipere*; ac *spondere*, seu fideiubere. Sensus igitur Regij vatis est. Ne obsecro violétiæ calumniatorum me permittas, ne exigant illi à me per vim, quod iure exigere non possunt: quòd si quando vrgeant, méque per calumniam, & potentiam ita opprimant, vt cum illis ex iure agere, iúsque meum obtinere, tuerique non possim: tú, ô Deus, suscipe seruum tuum in bonum: tu sponde, ac fideiube pro seruo tuo calumniatoribus potentioribus; tu me in fidem tuam recipe, vt bene mihi sit: vt tali sponsore patrocinium meum suscipiente, bonis non euertar; honore, ac vita non spolier. 223

Alter-

224 Alter locus eſt Iob 17.num.3. *Pone me iuxta te, & cuiuſuis manus pugnet contra me.* Subeſt hîc eadem radix *harab*: & quamuis inter ſe, & à Vulgato diſcrepent Hebraizantes, non eſt dubium, quin Hebraica ita rectè ad verbum exprimantur: *Sponde, ſeu fideiube mihi iuxta te.* Lege Pinedam in Commentario illius loci; vbi egregiè ait, Iobum in his verbis perſpicuè recognoſcere, nuſquam, niſi in Deo tutam eſſe fidem; neminem reperiri ex tam multis, arctiſſima ſibi familiaritate coniunctis, qui in re capitali velit pro illo ſponſorem ſe præbere.

225 Enim verò quia verbum originale *harab*, non ſolùm ſignificat ſpondere, ſed re ipſa tradere, vt conſtat Iſaiæ 36. nu.8. *Et nunc trade te Domino meo Regi.* Hebraicè: *ſponde, aut fideiube*: Latinum item *reſpondeo*, vt paulò antè ex Turnebo confirmaui, aliquando ſignificat, æs alienum præſenti pecunia diſſoluere. Valde ſuſpicor, Ezechiam inſigni quadam mentis illuſtratione perfuſum, *Salutare Dei*, de quo in hoc ipſo Cantico nu.11. verba fecerat, ſignatè compellare, obſecraréque, vt ſe fideiuſſorem interponat: Regem addictum morti in fidem ſuam recipiat: pro illo ſe vadem offerat, imò verò debitum ipſum appendat. *Vt per mortem deſtrueret eum, qui habebat mortis imperium*, id eſt, *Diabolum: & liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant ſeruituti.* Ad Hebræ. 2. num. 14. & 15.

226 Et quoniam ſponſores, cùm ſe vadimonio obſtringerent, ſolemni quodam ritu manus defigebant: Prouerb. 6. numer. 1. *Si ſpoponderis pro amico tuo, defixiſti apud extraneum manum tuam.* & cap. 22. num. 26. *Noli eſſe cum his, qui defigunt manus ſuas, & qui vades ſe offerunt pro debitis.* Nam præter quam quòd ſolemnibus verbis conceptis fideiuſſores ſe obligabát, Prouer. 6. n. 2. *Illaqueatus es verbis oris tui, & captus proprijs ſermonibus*; tendebant etiam alteri manum, cui ſuam adſtringebant fidem, & cum illius manu tenaciter apprehenſa, implexam, & implicatam ſuam, & quaſi defixam diu tenebant. At noſter ſponſor Chriſtus vtramque manum trabalibus clauis in cruce defixas habuit, cum pro nobis ſpopondit. Sapientiſſimè itaque nos monet Eccleſiaſticus, c. 29. n. 20. *Gratiam fideiuſſoris ne obliuiſcaris: dedit enim pro te animam ſuam.* Videlicet fideiuſſores cæteri ad ſummum iacturam faciunt rei familiaris; Chriſtus verò pro nobis ſanguinem, vitámque profudit.

NVMERVS XV.

Quid dicam, aut quid reſpondebit mihi, cùm ipſe fecerit?

INVITVS, ac repugnans toties cum Hebraizantibus in arenam deſcendo. Quis enim niſi coactus in tam arida, & ſpinoſa dumeta compellatur? Noua tamen hîc cum illis ineunda pro Vulgato pugna eſt. Verùm quia in hoc certamine meritam lauream Forerius iam, & Agelius reuexerunt, ego lubens labore pugnandi ſuperſedeo. 227

Eſt tamen de re etiam ipſa inter Expoſitores nonnulla ſententiarum varietas. Sunt, qui velint, hinc iam Ezechiam totum ſeſe in gratiarum actionem effundere: perinde ac ſi dicat. Quid eloquar? quibus verbis, quo genere orationis tam inſignem in me Dei benignitatem explicabo? Quam laudem, quámve gratiarum actionem táto beneficio parem inueniam? Quídve adhuc expectem, vt mihi reſpondeat? Neque enim diſtulit: adfuit; promiſit; effecit: oraculo prophetico ſpem ſanitatis oſtendit; eóque vix edito,

edito, absque vlla mora, sanitatem ipsam mihi restituit. Conspirant in hanc sententiam plerique interpretes, quibus fauent LXX. qui sic totum locum illustrarunt. *Ad Dominum, qui eruit me, & abstulit à me dolorem animæ.* Et est probabilis explicatio.

228 Sed mea quidem sententia, nisi vis afferatur verbis, contextus ipse videtur exigere, vt vsque ad illa verba numer. 17. *Tu autem eruisti animam meam, vt non periret*; Ezechiæ preces fusæ, dum morbo premeretur, pertexantur.

Magis itaque probo Hieronymi explicationem, quam ille in commentario his verbis luculenter expressit, [Quid dicam, quidve causabor, contra te factorem meum? aut quid mihi respondebit, qui fecit ipse, quod voluit? sustinenda ergo sunt, quæcumque decreuerit.] Pro cuius explicationis intelligentia, & confirmatione, obseruandum est: proxima illa verba, *Domine vim patior*, sic legi in Hebraico textu: *Iehoua hasecа ly.* Ita ad verbum reddes. *Domine, vim fecit mihi.* Itaque supplendum necessariò est illius verbi suppositum. Quia tamen verbum ipsum tertia persona est fœminini generis (est enim Hebræis peculiare, genera etiam in verbis distinguere,) commodè satis à Pagnino suppletur, *infirmitas*: quamquàm in eo non rectè facit, quòd nomen hoc, additum de suo, in ipsum textum sacrum intrudit. Legit enim: *Domine, infirmitas vim fecit mihi.* Prudentiùs se gessit Tigurina, quæ passiuè vertit: *vis mihi fit, ô Domine.* Subauditque Vatablus congruenter, *à morbo.* Consentaneè Isidorus Clarius, cùm in textu reddidisset, *Domine grauiter crucior*, exposuit in Commentario: *opprimit me languor meus.* Totum itaque locum illustrat luculenta Paraphrasi Osorius. [Domine summa quidem morbi vis hæc est: cui iam non possunt vlla remedia hominum artibus inuenta resistere: ad mortem rapior.]

Cùm ergo Ezechias superiore versu tam grauiter de morbo questus esset, opportunè subiungit. Quid dicam? Quid de morbo conquerar? Quid me per vim oppressum ab hoc acerbissimo dolore lateris expostulem? Quidve Deum alloquar? Quid ab ipso responsi expectem, cùm morbum ipse immiserit? Atque adeò minimè dubitandum sit, quin æquissimè, ac iustissimè fecerit. Hic est genuinus huius loci sensus, atque ex eo prudentissimè Hieronym. colligit. *Sustinenda ergo sunt, quæcumque decreuerit.* 229

Hac se mirifica consolatione sustentant Sancti: non dico solùm, cùm, aut ipsi in morbum incidunt, aut subito naufragio eorum opes absorbentur, aut siccitate exuruntur agrorum fructus, aut imbre lapideo decutiuntur. Tunc enim perspicuum est, ista cœlitus immitti. Etiam tunc, cùm capitalis quispiam illorum hostis, odij veneno suffusus probra iactat; rei familiari damna infert; corpus, aut honorem vexat: solent iusti ad Deum recurrere, in eiúsque voluntate acquiescere. Etiam tunc humiliter dicunt, 1. Machabæor. 3. num. 60. *Sicut fuerit voluntas in cœlo, sic fiat.* Aut, 1. Regum 3. numer. 18. *Dominus est, quod bonum est in oculis suis, faciat.* Non quòd Deus auctor sit, aut esse possit culpæ, quæ in illis iniuriis intercedit: sed quia quatenus mala pœnæ sunt, quæ iustos exercent, ea Deus benignissimè permittit, ac dispensat. 230

Proptereà in Scriptura Reges impij, qui populum illum infenso animo vastabant, ac diripiebant, appellantur *Virga furoris Domini*, Isaiæ 10. num. 5. Quod sapienter exponit Augustin. in Psal. 73. [Facti sunt instrumentum irati, non regnum placati. 231

facit

facit hoc enim Deus, quod plerumque facit & homo. Aliquando iratus homo apprehendit virgam iacentem in medio, fortasse qualecumque sarmentum: cædit inde filium suum, ac deinde proiicit sarmentum in ignem, & filio seruat hæreditatem. Sic aliquando Deus per malos erudit bonos.] Sic Augustinus.

232 Edidit nobis Dauid præclara huius doctrinæ documenta. Nam Psalm. 16. num. 13. sic Deum deprecatur. *Eripe animam meam ab impio: frameam tuam ab inimicis manus tuæ.* Vertit Hieronymus Hebraica. *Salua animam meam ab impio, qui est gladius tuus.* Regia. *Erue animam meam ab impio, gladio tuo.* Isidorus Clarius, appositiuè item legit in textu: *ab impio, framea tua.* Exponitque in Commentario: *qui est veluti gladius tuus:* quo scilicet vice flagelli Deus vtitur. Consentaneè Vatablus. *Quo tanquam gladio vteris, per quem me affligis.* Et in hanc sententiam accipienda sunt verba Vulgati, vt ingeniosè explicat Agelius: *extorque, ò Deus, ab illis gladium tuum.* Vim, & potentiam, quam impiis ad me affligendum tribuisti; qua illi plus nimio per insolentiam abutuntur, excute, obsecro, ab inimicis manus tuæ: non decet eos, qui manui tuæ aduersantur, tuo gladio aduersus tibi addictos, ac deuotos hostiliter armari.

233 Sed tum vel maximè prodidit Regius vates, quàm altè hanc veritatem animo combibisset, cùm illum Semei peteret lapidibus, maledictis incesseret, probrísque proscinderet. Fidelibus enim seruis, qui ad vlciscendas illatas Domino tam petulantes iniurias, generoso quodam impetu rapiebantur, his verbis Dauid frænum iniecit. 2. Regum 16. num. 10. *Dimittite eum, vt maledicat: Dominus enim præcepit ei, vt malediceret Dauid: & quis est, qui audeat dicere, quare sic fecerit?* Perpende quàm congruenter verbis Ezechiæ, *cùm ipse fecerit.* In Psalm. autem. 38. vbi ex Græcorum, Latinorúmque sententia, vt eruditè probat ibi Lorinus, de hac ipsa petulantissima iactatione contumeliarum sermo est, disertis verbis testatur Propheta, se hac consolatione animum lenisse suum, & effundendæ iracundiæ impetum compressisse, atque adeò linguam ipsam silentio arctissimo frænasse. num. 9. & 10. *Opprobrium insipienti dedisti me: obmutui, & non apparui os meum, quoniam tu fecisti,* 234
inquit; & opportunè statim addit num. 11. *Amoue à me plagas tuas.* Augustin. legit: *flagella tua.* Sed vtrumque aptè cadit in linguam Semei. Eccles. 28. num. 21. *Flagelli plaga liuorem facit: plaga autem linguæ comminuet ossa.* Et quamuis Dauid procacissimi homuncionis lingua incesseretur, & hoc quasi flagello hostis cæderetur, ab eo tamen cogitationem auertit, Deúmque solum obsecrat, vt flagella sua iam remittat, vt verberandi, & affligendi finem faciat. Quia is nimirum altissimo suæ prouidentiæ consilio contumelias illas sibi inuri permittebat.

Memoria tenebat Ioseph, se à fratribus suis hostilem in modum fuisse diuenditum mercatoribus, qui eum in miseram seruitutem abducerent, Genes. 73. num. 25. & 28. & nihilominùs ait Genesis 45. num. 8. *Non vestro consilio, sed Dei voluntate huc missus sum.* 235

Accedit autem ingens pondus ad huius doctrinæ confirmationem ab exemplo Christi; qui Petrum districto gladio impetum facientem in lictores, qui ad se comprehendendum venerant, compescuit his verbis, Ioannis 18. num. 11. *Calicem, quem dedit mihi Pater, non bibam illum?* Perinde ac si diceret: erras profectò, erras ô Petre: nescis, quid facias; dum te existimas iniquis horum conatibus obuiam ire, hac tua intempestiua defensione 236

sione quod Pater æternus sapientissimè disposuit, per imprudentiam auertis. An ego recusem haurire calicem, quem mihi Pater amantissimus temperauit? Simillimis etiam verbis factum Iudicis repressit, Ioannis 19. num. 11. *Non haberes potestatem aduersum me vllã, nisi tibi datum esset desuper.* Lege Lorinum in ea verba Actuum 4. nu. 28. *Facere, quæ manus tua, & consilium tuum decreuerunt fieri.*

237 Atque hinc facilè concordari potest varietas illa inter Latinum, Græcumque textum 1. Petri 2. num. 23. Vulgatus enim legit: *tradebat autem iudicanti se iniustè*, idest, propria voluntate, ac sua sponte, se se Pilato, Iudæísque permisit, causam suam iniquissimè iudicantibus: Græci libri, & Enarratores ipsi legunt constantissimè: *tradebat autem iudicanti se iustè*. Et ex antiquioribus Latinis August. tractatu 21. in Ioannem, & Fulgentius lib. 1. ad Transimundum, c. 11. Vtrumque videlicet fecit Christus: nam præcipuè se tradebat pro peccatis populi Deo Patri, qui propter scelus populi sui percussit eum, Isaiæ 53. num. 8.

238 Illud valde miror in Scriptura, etiam tunc, cùm sanguinarius humani generis hostis dæmon, ab insita malitia homines insectatur, illud ipsum malum, quod illis infert, quatenus pœnæ malum est, attribui Deo. Explicat hoc Theologicè satis, disertéque Gregorius, expendens lib. 18. Moralium, cap. 3. difficillima illa verba. 1. Regum 18. num. 10. [De diabolo, inquit, scriptum est: inuasit Spiritus Dei malus Saul. Vbi iustè quæritur; si Domini, cur malus; & si malus, cur Domini dicitur? Sed duobus verbis comprehensa est, & potestas iusta in diabolo, & voluntas iniusta. Nam, & ipsa dicitur Spiritus malus, per nequissimam voluntatem; & idem Spiritus Dei, per acceptam iustissimam potestatem.] Eadem docet August. ponderans enim verba illa Iob 1. num. 21. *Dominus dedit, Dominus abstulit*; sic ait enarrans Psalm. 31.] Non dixit, Dominus dedit, diabolus abstulit. Prorsus ad Deum tuum refer flagellum tuum: quia nec diabolus tibi aliquid facit, nisi ille permittat, qui desuper habet potestatem.]

Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animæ meæ.

NOn est tam facilis explicatio huius loci, quàm prima fronte 239
intuentibus apparet. Præcipuum difficultatis caput, est ignoratio significationis propriæ verbi, *dada*. Quod bis duntaxat in tota Scriptura reperitur: & incredibile dictu est, quanta sit inter Auctores in eius explicanda genuina proprietate dissensio. Hieronymus in commentaria vertit, *reputabo*. Pagninus in sua Editione, *incedam:* in Thesauro verò, *migrabo*. Regia, *vagabor*. Mercerus tardiorem, molliorémque incessum instar gradientium paulatim in pompa, eo verbo significari affirmat. Tigurina notabilem hîc versionem repræsentat. *Motitando caput, concutiendo corpus meditabor.* Vatablus, *leniter incedam*. Leo Castrius, *commouebo caput*. Forerius. *Perambulabo.* Arias Montanus in commentario, *vouebo*. Agelius: *horrebo, & contremiscam: aut expellam, siue excutiam.* Hieronymus in Psal. 41. num. 5. vbi extat idem verbum, reddit illud Latinè, *tacebo*. Genebrardus ibidem. *Mouebo me.* Deus bone quis se in tanta discordia pacificatorem interponat?

Ex tam varia ergo, & multiplici 240
significatione verbi, varia item, & multiplex, pro cuiusque interpretis opinione, fluxit intelligentia huius loci. Fastidium, ac tædium parerem, si eas omnes sigillatim recenserem.

Illa,

Illa, quæ frequentiùs cōcionatoribus probatur, & ad amatam præteritæ vitæ pœnitudinem refertur, & si Adamo pia duntaxat, sed parum probabilis videatur: tamen neque auctoritate, neque rationis momento destituitur; præsertim cùm illi grauis Tridentinæ Synodi pondus accedat, Sess. 14. c. 4. Cui etiā accommodari potest versio illa notabilis Agelij, apta ad cōcipiendum firmissimum emendationis futuræ propositum, quod veram pœnitentiam sæpe comitatur. *Expellam somnum meum, omnem prorsus soporem excutiam.* Cui Montani item explicatio conuenit: *vita mea annos omnes additos, illius cultui, & laudibus deuouendo decerno.*

241 Auctores illi, quos superiore versu memorabam, qui ad grattarum actionem hæc verba referunt, congruenter sententiæ suæ sic exponunt. Nunquam huius tanti angoris, & acerbitatis, quæ me vehementer afflixit, memoriam abiiciam: sed de illa, quoad vita suppeditabit, noctes, & dies cogitabo. Non mihi vllus dies vacuus à recordatione salutis acceptæ præteribit. Itaque sic ordinant verborum seriem: per omnes annos vitæ meæ recogitabo super amaritudine animæ meæ. Quis hìc non videat, quod paulò antè huic explicationi obiiciebam, vim apertā Vulgati verbis afferri? Isidorus Clarius audaciùs etiam peccat, qui textum sacrum peruertit, & pro Scripturæ verbis suam nobis explicationem obtrudit. Legit enim, *recogitabo omnibus annis meis hanc amaritudinem animæ meæ.*

242 Magis propendeo in explicationē Foterij, atque Iāsenij. Itaque hūc Ezechiæ sensum fuisse credo. In summo illo, quo premebar, angore animi: cùm, amarissima ægritudine medicinam omnem superante, actum de me prorsus arbitrarer; animaduertens te, tanquam æquissimū iudicem, per eum morbum meritas à me pœnas exigere, obmutescebā planè, & contrà hiscere non audebam. Tantùm volutabam animo, reuocabā iterum, atque iterum in memoriam præteritos annos meos, qui cùm per se fuissent pauci, ac perexigui, tunc verò respicerentur iam elapsi, nihil prorsus videbantur. Cōsumptos verò fuisse in sæculi vanitate consectanda, etiā atque etiā animo dolebam. Cum hac explicatione apprimè cohæret, quod continuò subiūgit: *Domine, si sic viuetur:* vt mox videbimus. Fauet huic explicationi Hieronymus, cuius hæc sunt verba in cōmentario. [Nulla res longa Mortalium est. Omnisque felicitas sæculi dum tenetur, amittitur. Cùm enim tribulationis tempus aduenerit, omne, quod præteritum est, nihil adiuuat sustinentem. Ergo Ezechias reputare se dicit omnes annos Regni sui.] Lege ad illustrandum illum locum, quæ adnotaui suprà, num 12. in illa verba: *de mane vsque ad vesperam finies me.*

NVMERVS XVI.

Domine, si sic viuitur, & in talibus vita spiritus mei, corripies me, & viuificabis me.

FATENTVR omnes interpretes, hunc locum esse perdifficilem; sed, vt mea fert sententia, Hebraizantes difficiliorem illum, horridis quibusdam, ac perobscuris versionibus effecerunt. Non est animus in illis recitandis, ac refellēdis operam ludere: planè censeo, Vulgatum Prophetæ mentem egregiè assecutum: Hebraica verba, vt fidum interpretem decet, non numerasse, sed appendisse. Duplicem ergo potest hic locus sensum continere. 243

Primus est: Domine, si sic viuitur, si talis est humanæ vitæ conditio: si hìc 245

in tanta amaritudine animæ degitur: si in tantis angoribus nullus tranquillus spiritus ducitur; si hinc dolores acerbissimi vrunt corpus, illinc atrocissimi terrores impendent animo: satis in tam misera vita suppliciorum est, satis verberum: nihil opus est morte ad debitas peccatorum meorum pœnas repetendas. Hîc, hîc, obsecro, quando tot flagella suppetunt, me corripe. Hîc paternè in filium tibi rebellem animaduerte, vt benignè castigatus tuo beneficio viuam, quoad susceptâ prole lucernam in solio Dauid post me relinquam.

245 Hanc emphasim habet particula illa *sic*. Scilicet: si tantis hæc vita calamitatibus referta est. Hieronymus in commentario. *Si tali fuimus conditione generati*. Et quidem si res ipsa momento suo, non fallaci hominum opinione pendatur; re vera diuturnitas huius vitæ, assiduis morbis, aliisque laboribus conflictatæ, acerbius ipsa morte supplicium est. Disertè affirmat Spiritus sanctus, Eccles. 30. n. 17. *Melior est mors, quàm vita amara; & requies æterna, quàm languor perseuerans*. Apollonius Tyanæus, (vt auctor est Philostratus lib. 1. de eius vita) consultus à Rege Babylonis, quo supplicio afficiendus esset Eunuchus, qui in grauissimo facinore deprehensus fuerat, nullum, dixit immanius suppliciũ vita ipsa statui posse. [Si enim, inquit, in vita permãserit, ô Rex, difficilia, & toleratu aspera multa feret.] Cõsentaneè Seneca lib. 1. de Beneficiis, c. 5. [Acerbissima crudelitas est, quæ trahit pœnam; & misericordiæ genus est, citò occidere: quia tormentũ vltimũ finem sui secum affert; quod antecedit tempus, maxima věturi supplicij pars est.]

246 Atque hinc oboritur lux litterali, (vt plerique existimant) intelligentiæ illius loci Genesis 4. num. 14. cùm despondens animum, planèque desperans, dixit Cain: *omnis igitur, qui inuenerit me, occidet me*. Grauiter ea verba exponit Alcuinus, Bedæ discipulus, magister autẽ Caroli Magni, in Quæstionibus in Genesim, quæ extãt tom. 3. Bibliothecæ. *Desperando dixit, velut compendio mortis cruciatus euaderet præsentes*. Sed non ita erit, ait Dominus; non te ex diuturnis ærumnis, quas incurres, breuissima morte liberabis, n. 15. *Sed omnis, qui occiderit Cain*. Vbi, de multorum interpretum sententia, ponendus est pũctus, vt oratio suspensa maneat per reticentiam; qualis & illa Neptuni apud Poëtam: *quos ego. Sed motos præstat componere fluctus*. Subaudiri itaque oportebit, *Grauissimè à me mulctabitur*. Id autem, quòd sequitur: *septuplum punietur*. L X X. *Septem vindictas exoluet*; ad ipsum Cain, 247 non ad eius interfectorem referendum est; perinde ac si dicat Deus. Nolo eum tam citò perire: nolo momentaneum de immanissimo fratricida supplicium sumi; sed adeò diuturnum, *que pague su delito con las setenas*. Sic expresè Hieronymus. *Nolens eum Dominus compendio mortis finire cruciatus*. Ambrosius etiam lib. 2. de Cain, c. 10. *Ergo ista Cain longæuitas indulta, vindicta est*. Causam ibi sapientissimè subnectit Ambrosius. [Mors enim vna est in secessione animæ, & corporis; quæ simul, vt venit, omnes corporis dolores auferre, non augere cõsueuit. Metus verò, qui hanc vitam viuentibus frequẽter ingruunt, mæstitiæ, dolores, gemitus, diuersique cruciatus, plurimas etiam mortes generi humano inferunt: vt ista mors remedium esse videatur, non pœna.]

Contrà verò summi beneficij loco 248 numeratur, contrahere Deum spatia huius ærumnosæ vitæ, & ab ipso penè eius limine hominem celeriter abripere. Psal. 89. n. 13. *Quoniam superuenit mansuetudo, & corripiemur*. Vertit Hebraica

Hebraica Hieronymus: *quoniã transibimus citò, & auolabimus.* Genebrardus: *quoniam tonsio velox.* Agelius. *Excisio properat: euolabimus.* Tigurina: *velociter transit* (scilicet molestia huius vitæ) *nósque auolamus.* Paraphrasi illustrat Isidorus Clarius. *Laboriosis miserijs pleni abeunt velocissimè: & nos toti velut alis assumptis auolamus.* Vbi clarè vides, non esse acerbitatem, aut inclementiam Dei, sed mansuetudinem potiùs, ac lenitatem, huius calamitosæ vitæ miserias, quàm ocyssimè morte concludere. Hinc (inquit Regius vates) tanta nobis vitæ breuitas: è paterna tua videlicet in nos benignitate fluxit: non patitur mansuetudo tua, mollis planè, ac tenera, tam acerbis miseriis indulgentissimos tuos filios diutiùs premi, & conflictari.

249 Congruenter ad hanc sententiam explicant Patres verba illa, quibus eiiciens Deus Adamum de Paradiso, solicitè præcauit, ne de fructu arboris vitæ vesceretur, atque adeò vitam quàm diutissimè propagaret. Genes. 3. nu. 22. *Ne fortè mittat manum suam, & sumat etiam de ligno vitæ, & comedat, & viuat in æternum.* Misericorditer enim consuluit Adamo, ne qui miser futurus erat, æternùm miser fieret. Irenæus lib. 3. contra Hęreses, c. 37. [Non inuidens ei lignum vitæ, sed miserans eius, vt non esset malum interminabile.] Hilarius, in Psal. 68. [Ne lignum vitæ attingens in æternitate pœnæ maneret.] Nazianzenus Homil. 2. de Paschate. [Ne malum esset immortale, fit pœna misericordia.]

250 Obsecrat itaque Deum Ezechias, vt quando sic viuitur in hoc mundo, vbi flagella non desiderantur, imò verò passim suppetunt, paternè se, de more, benignéque corripiat. *Corripies me*, inquit, *& viuificabis me:* proprium sanè filiorum Dei est ab amantissimo parente castigari. Hæc erat solida illa, & sincera consolatio, qua Iudith populum iacentem, & afflictum excitabat, c. 8. n. 27. *Reputantes, peccatis nostris hæc ipsa supplicia minora esse: flagella Domini, quibus quasi serui corripimur, ad emendationem, non ad perditionem nostram euenisse credamus.* Et 2. Machab. 6. num. 12. *Obsecro autem eos, qui hunc librum lecturi sunt, ne abhorrescant propter aduersos casus; sed reputent ea, quæ acciderunt, non ad interitum, sed ad correptionem esse generis nostri.* Moyses etiam, cùm illius populi afflictiones memorasset continuò subiecit, Deuteron. 8. nu. 5. *Vt recogites in corde tuo, quia sicut erudit filium suum homo, sic Dominus Deus tuus erudiuit te.*

Stat itaque fixa, & omni memoria 251
luculentissimis exemplis comprobata Salomonis sententia, Prouer. 3. n. 11. *Disciplinam Domini, fili mi, ne abijcias; nec deficias, cùm ab eo corriperis: quem enim diligit Dominus, corripit, & quasi pater in filio complacet sibi.* Recitat Apostolus hunc locum ex Editione LXX. ad Hebræos 12. n. 5. *Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit.* Ponderat autem egregiè Augustinus hæc extrema verba, in Psalm. 31. prope finem. [Flagellat, inquit, omnem filium, quem recipit; ne te sine flagello speres futurum, nisi fortè cogites exhæredari. Ita ne omnem? Vbi te volebas abscondere? omnem, & nullus exceptus. Vis audire, quàm omnem? etiam vnicus sine peccato, non tamen sine flagello.]

Rectissimè itaque colligit ibi Pau- 252
lus numer. 7. *Quis enim filius, quem non corripit Pater? Quòd si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri, & non filij estis.* Subest Græcè vox *nothi*. Quare sine dubio sensus est. Si extra disciplinam estis, nõ veri, germani, & legitimi filij, sed *nothi*; spurij, & adulterini estis. Fortasse ob eam causam Apostolus scribens Tito, legitimum

timum filium eum vocat: quia videlicet laboribus exercitum, c. 1. num. 4. *Tito dilecto filio.* Græcè *legitimo*, ac germano filio, non adulterino, neque degeneri. Rectè etiam Bernardus, sermone 42. in Cantica, perpendens verba illa, indignationis plena, Ezech. 16. num. 42. *Auferetur zelus meus à te, & quiescam, nec irascar amplius.* [Solo auditu contremisco; ego, inquit, quos amo, castigo. Si ergo te zelus deseruit, & amor: neq; eris amore dignus, qui indignus castigatione censeris. Vides, quia tunc magis irascitur Deus, cùm non irascitur?]

253 Miror Senecã in mediis cæcæ Gentilitatis tenebris, huius eximiæ doctrinæ luce fuisse perfusum; vt iure optimo Lactantius illius verba recitaturus, hæc ipse præmiserit sua, lib. 5. Diuinarum Institutionum, c. 23. [Sumat eum Senecę librũ, cui titulus est. Quare bonis viris multa mala accidãt, cum sit prouidentia? In quo ille multa non planè imperitia sæculari, sed sapienter, & penè diuinitus elocutus est. Deus, inquit, homines pro liberis habet; sed corruptos, & vitiosos luxuriosè, ac delicatè patitur viuere, quia non putat emẽdatione sua dignos. Bonos autẽ, quos diligit, castigat sæpius, & assiduis laboribus ad vsum virtutis exercet.] Quis neget ista Senecam ex Diuinis oraculis hausisse, atque adeò penè diuinitus ea monimentis suis consignasse? Legat, qui volet, caput 2. libri illius de Prouidentia: caput item 4. Vbi inter cętera. [Ad suspicionem vulneris Tyro pallescit: audacter Veteranus cruorem suum spectat, qui scit, se sæpe vicisse post sanguinem. Hos itaque Deus, quos probat, quos amat, indurat, recognoscit, exercet.]

254 Hunc, quem fusiùs exposui, arbitror esse litteralem sensum verborum Ezechiæ, à Vulgato fideliter expressum. Non tamen inficias ierim, alterum etiam genuinum subesse posse Hebraico textui congruentem, nec Latino repugnantem. Constantissimè enim legitur Hebraicè: *halehen Iyu: Domine vltra eos viuent, supra ipsos vitam ducent.* Vbi citra dubium, ex proximo versu subaudire oportet, *annos*; sensúsque efficitur contextui aptè cohærens, & Ezechiæ precatione nõ indignus. Domine, si in hac nostra, Patrúmque memoria, multi vltra meos annos, quos amarissimè recensui, &, subducta summa, toti illi quadragesimum non attingunt, vitam propagarunt; si sic viuitur, & vltrà etiam ordinariè viuitur; si quã plurimi reperiuntur, qui hac ætate, atque adeò grãdiore, & prouectiore, tranquillum adhuc spiritum ducunt, & in talibus vita spiritus mei: tu, pro tua benignitate me paternè castigatum, emendatúmque, largiore etiam huius lucis vsura donabis: *corripies me, & viuificabis me.*

NVMERVS XVII.

Ecce in pace amaritudo mea amarissima.

COMMVNIS explicatio est illa, quam sic luculentè tradit Agelius. 255 Ecce, cùm ad summum fœlicitatis fastigiũ euectus essem, & hostem potentissimum à me, vrbéque Regia, precibus ad Deum fusis fugassem, cuncto hostili exercitu ferè ad internecionem cæso: pace iam, & quiete populis parta, amaritudo amarissima, & dolor me maximus inuasit, & infestiorem bello pacem reddidit, vt penè ad ipsum limen mortis accesserim. Hãc ipsam explicationem animaduerto Hieronymo placuisse; vt minùs mirandum sit, consequentibus sæculis, eandem etiam fuisse plerísque fere interpretibus probatam. Hieronymi verba hæc sunt in commẽtario.

[Pacem

[Pacem tribuiſti, fugato Aſſyrio, ſed
pax mea omni mihi amaritudine fuit
maior. Quia tranquillitate populis
reddita, & vrbe ſecura, ego ſolus li-
256 mina mortis intraui.] Tota hæc ex-
plicatio nititur peruagato illo errore,
(errorem enim fidens appello) quem
ex Ioſepho plerique hauſerunt Expo-
ſitores: videlicet Ezechiam in hunc
periculoſum morbum incidiſſe, poſt
fuſum, cæſúmque ab Angelo Sennache-
ribi exercitum: nam in eo hallu-
cinatum fuiſſe Ioſephum, niſi me val-
de fallo, num. 1. & num. 6. huius capi-
tis, perſpicuis argumentis demonſtra-
ui; quæ hîc rurſus iterare opus nō eſt.

257 Eſt igitur altera expoſitio Forerij;
qui ſibi omnino perſuadet, quod ante
illum ſibi perſuaſerat Iſidorus Cla-
rius, corrigendum ita eſſe Vulgatum.
*Ecce in pacem amaritudo mea amariſſi-
ma.* Ipſéque Forerius vertit in Edi-
tione noua *Ecce in incolumitatem ama-
ritudo, quam habebam amaram.* Atque
explicat in commentario, hanc eſſe
morbi amaritudinem, quæ Ezechiæ
animum valde exulcerabat; diuino
tamen beneficio in ſalutem, incolu-
mitatémque ſubitò fuiſſe conuerſam.
Conſentaneè Tigurina. *Ecce ad in-
columitatem cedet mihi amara hæc ama-
ritudo.* Ita Leo Caſtrius, Adamus,
Oſorius, atque Ianſenius: licet eo-
rum aliqui non penitus in hoc ſenſu
acquieſcentes ſubſcribant Hieronymi
ſententiæ.

258 Huic expoſitioni nihil fortius ha-
beo, quod opponam, quàm ipſius Vul-
gati auctoritatem, quæ Catholicis
omnibus item, vt æquum eſt, debet
eſſe fortiſſima. In caſtigatiſſima Edi-
tione Vaticana legitur, *in pace:* acce-
dit etiam particula illa aduerſatiua
verſiculi ſequentis, *tu autem eruiſti,
&c.* Quæ, vt acutè vidit Ianſenius,
hunc ſenſum prorſus excludit; niſi
rurſus, vt ipſe Ianſenius animaduertit,
manus audacter afferatur Vulgato, &
pro aduerſatiua *autem*, cauſalis *enim*
in textum intrudatur.

Explicatio Ariæ Montani planè ſin-
gularis eſt, Textum in primis immu-
tat, ne dicam, peruertit. *Ecce ad pacem* 259
amarum mihi amarum. Supplet deinde
de ſuo, *quod attinet*, vt ſenſus integer
conſtet; quod ad pacem quidem atti-
net, id profectò acerbiſſimum mihi
eſt, cum agros ferro, flammáque va-
ſtari, vrbéſque ab hoſtibus diripi, ve-
hementer doleam. Quam ſuam ſen-
tentiam verſibus ita comprehendit
idem Montanus.

Ecce, ſed pacis mihi amara reſtat
Cura: pax noſtra procul vrbe diſtat:
Et graui me iam premit iſte morbo
Amarior hoſtis.

In eo duntaxat hic Auctor collimā- 260
uit, quòd Ezechiæ morbum in eum
ipſum annum, quo cœpit Sennache-
rib vaſtare Iudæam, animaduertit in-
curriſſe.

Ego quidem minimè dubius exiſti-
mo, hæc verba redditionem contine-
re proximè antecedentis propoſitio-
nis, *Domine ſi ſic viuitur.* Si talis eſt
huius miſeræ vitæ conditio: ſi tanta
tibi hic ſuppetit copia flagellorum.
Subiungit appoſitè Ezechias huius rei
confirmationem, ab exemplo ſuo du-
ctam: vide, obſecro Domine, qualis
hæc vita ſit, quàm lubrica, & incon-
ſtans eius fœlicitas, quàm amaræ, ac
repentinæ miſeriæ. Ecce in pace, hoc
eſt, in ſumma bonorum omnium co-
pia, & affluentia; cùm ætatis robore
florerem, valerem viribus, opibus abū-
darem; cùm omnia mihi proſpera in
multos annos ſecurè pollicerer. Vata-
blus: *ecce in flore ætatis, quo tempore ho-
mines ſani, & incolumes eſſe ſolent.*

Cùm minùs opinabar, repentinus
mihi morbus inceſſit, animúmque
languentem amariſſimo, iam iámque
impendentis mortis horrore perfudit.
Quis

Quis securitatem sibi in mediis huius vitæ calamitatibus polliceatur, si tam multa subitò prosperitatē ipsam interturbant? Et quidem hac explicatione aptissimè filum duci, nemo erit, qui ambigat; sed eam ex ipsa proprietate sermonis comprobemus.

261 Pacis nomine in arcano sermone, ea bona comprehendi, quæ homines in votis habere solent; salutem, sospitatem, opum affluentiam, solidámque lætitiam. Vulgò iam notum est. Vulgaris quippe fuit illa salutatio, qua pacem sibi, idest, copiam bonorum omnium precabantur. Hebraismū huius salutationis interdū retinent Vulgatus, & LXX. interdum illustrant. Psal. 121. n. 6. *Rogate, quæ ad pacem sunt Hierusalem.* Tigurina. *Precamini fœlicitatem ipsi Hierusalem.* Genebrardus. *Optate illi bonorum omnium affluentiam.* Agelius apertè conuincit, salutationis formam esse. Nam quod legimus, 1. Reg. 25. n. 5. *Salutabitis eum ex nomine meo pacificè,* expresserunt LXX. *Rogate eum nomine meo, quæ ad pacem* illustrátque mirificè ad nostram sententiam Tigurina: *Salutabitis eum, dicetísque: vitam, pacem, & incolumitatem optamus tibi.* Item. 1. Regum 10. vbi pacem suppressit Latinus interpres, contentus dixisse nu. 4. *Cúmque te salutauerint.* Tigurina, *qui te salutato in pace.* LXX. eadem vtuntur locutione, *rogabunt te, quæ ad pacem.*

Huc etiam spectant alia similia loca. Exod. 18. nu. 7. *Salutauerunt se mutuò verbis pacificis.* Regia. *Optarunt vir socio suo ad pacem.* Vatablus. *Bene precati sunt alter alteri.* Genes. 43. num. 27. *Clementer resalutatis eis.* Regia. *Postulauit eis ad pacem.*

262 Signatè verò pacis nomine bonam valetudinem, & incolumitatem contineri, mihi videor posse apertissimè ex sacro sermone demonstrare. Genesis. 29. n. 6. *Sanúsne est? valet, inquiunt.* Vtrobique legitur Hebraicè, *pax ei.* Cap. 43. num. 27. *Saluúsne est pater vester senex?* Regia: *num pax patri vestro seni?* ibidem nu. 28. *Qui responderunt, sospes est.* Hebraicè, *pax est illi.* Iosue 10. numer. 21. *Reuersus est omnis exercitus, sani, & integro numero.* Hebraicè, *reuersi sunt in pace.* Genesis 28. num. 21. *Si reuersus fuero prosperè ad domum Patris mei.* Hebraicè item habetur: *Si rediero in pace.* Cap. 37. num. 14. *Vade, & vide, si cuncta prospera sint erga fratres tuos.* Hebraicè: *Vade nunc, & vide pacem fratrum tuorum.* Pagninus, *incolumitatem.* Tigurina: *vide, si rectè habeant fratres tui.* Vatablus: *quo pacto valeant.* Itaque euidentissimum est ex sacri sermonis vsu, *in pace,* idem esse, atque integra valetudine, prospero, ac florente rerum statu.

Iam altera vox *amaritudo* minùs controuersa est. Nam, si vnum excipias Ariam Montanum, qui *bellum* interpretatur, à communi opinione intelligente morbum Ezechiæ, dissentit nemo. Et quidē congruentissimè morbus lethalis, & humanitus insanabilis, qualis ille fuit, *amaritudo* nominatur. Videlicet mors, & amaritudo in Scriptura, & inter se sępenumero iunguntur, & interdum vna pro altera vsurpatur. Hinc fluxerunt illa 1. Regum 15. num. 32. *Siccine separat amara mors?* Ecclesiastici 41. numer. 1. *O mors, quam amara est memoria tua!* Ecclesiast. 7. n. 27. *Inueni amariorem morte mulierem.* Psal. 63. nu. 4. *Intenderunt arcum, rem amaram.* Idest, sagittas veneno lethali imbutas, atque adeò mortem afferentes.

Vicissim item obseruo, amaritu- 263
dinem in Scriptura vocari mortem: vsque eò propria mortis est amaritudo, vt vocabula ipsa confundantur. 4. Reg. 4. num. 40. *Mors in olla, vir Dei.* Non quia lethalis esset olla, sed quia præ amaritudine herbarū, felle amarior

rior erat. Vide nostrum Prado in id Ezechielis 21. num. 6. *In amaritudinibus ingemisce coram eis.*

Tu autem eruisti animam meam, vt non periret.

264 HActenus memorauit Ezechias anxias, formidolosásque cogitationes, animo suo inter morbi angustias identidem obuersantes: hinc iam in gratiarum actionem totum se se effundit. Hæc, inquit, mecum ego tacitus, ac mæstus cogitabam: has fundebam ad te preces, cum me vis illa morbi incredibiliter affligebat. Sed tu, ô Deus, pro insita tua bonitate, eximio quodam amore complexus animam meam, eam ab exitio, & interitu vindicasti: flagitiáque, quibus iracundiam tuam prouocaueram, sempiterna obliuione contriuisti.

265 Subest in hoc loco Hebraicum verbum significantissimum *hasac.* Cuius vim, ac pondus nihil est in toto Latio, quod semel adæquet, nedum exhauriat. Elaborāt Recentiores in eius exprimenda vi, sed omnia Latina verba frigent, præ illius ardore. Significat enim ardentissimo, flagrantissimóque amore prosequi, arctissimè inhærere rei amatæ, fortissimísque amoris vinculis illigari. Vertit itaque Tigurina. *Tu dilexisti animam meam, vt eam erueres è fouea.* Vatablus. *Tu optasti eripere animam meam.* Pagninus. *Tibi placuit eruere animam meam.* Forerius: *amanter suscepisti.* Arias Montanus: *complacuisti, voluisti, & curasti.* Leo Castrius: *tu amasti animam meam.* Osorius. *Animam meam eximia beneuolentia fuisti prosecutus.* Regia. *Tu es amplexus amore animam meam.* Hector Pintus. *Desiderasti, & coniunxisti tibi animam meam, ne periret.*

266 Sed omnium optimè Vulgatus assecutus est vim verbi, quatenùs Latinè assequi licet, quatuor in locis, in quibus ad eius notionem penitus exhauriendam, totidem illi Latina subiecit: *adamare.* Deut. 21. num. 11. *Et videris in numero captiuorum mulierem pulchram, & adamaueris eam. Adhærere.* Genesis 34. num. 8. *Filij mei adhæsit anima filiæ vestræ. Iungi.* Deuter. 7. num. 7. *Vobis iunctus est Dominus, & elegit vos.* Denique: *Conglutinari*, cap. 10. numer. 15. *Patribus tuis conglutinatus est Dominus.*

Enim verò sicut languent singula verba Latina, si totum Hebraici verbi significatum velint semel exhaurire; ita profectò, imò verò multò magis frigent verba omnia, simul coaceruata, ad exprimendum infinitum illum Dei amorem, quo homines complectitur. Intendit itaque digitum Ezechias ad fontem diuinæ erga nos liberalitatis. Summa beneficia, quibus quotidie afficimur, ex isto vberrimo fonte, ex ardentissimo Dei erga nos amore redundarunt. Hoc agnoscebat Regius vates Psalm. 17. numer. 20. *Saluum me fecit, quoniam voluit me.* & 2. Regum 22. n. 20. *Liberauit me, quia complacui ei.* Perinde ac si diceret: nulla mea merita Deum prouocarunt: sola illius benefica voluntas interuenit, méque è tantis periculis extraxit. Illi etiam, qui clamabant Psalm. 21. n. 9. *Saluum faciat eum, quoniam vult eum*: & si iniquissimo animo clamores illos edebant, sed non longè à vera causa liberationis aberrabant. 1. Ioannis 4. numer. 10. *Non quasi nos dileximus Deum, sed quoniam ipse prior dilexit nos.* Est insignis locus in hanc sententiam, Isaiæ 62. num. 4. *Non vocaberis vltrà derelicta, & terra tua non vocabitur ampliùs desolata: sed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua inhabitata; quia complacuit Domino in te.* 267

Siue autem in hoc loco animæ nomen accipiatur propriè pro ipsa ani- 268

ma Ezechiæ, quam Deus amanter complexus, ex inferni baratro, atque ex ipsius orci faucibus misericorditer eripuit: siue animæ vocabulo intelligamus vitam iuxta frequens idioma Sacræ Scripturæ. Genesis 49. numer. 6. *In consilium eorum non veniat anima mea*, id est, eorum consultationi vitam meam minimè crediderim. Leuitici 17. numer. 11. *Anima carnis in sanguine est*, idest, vita sanguine continetur. Lege Agelium in id Psalm. 7. num. 2. *Ne quando rapiat, vt leo, animam meam*. Pinedam Iob 2. num. 6. *Verumtamen animam illius serua*: & Maldonatum Matth. 6. num. 25. *Ne solliciti sitis animæ vestræ, quid manducetis*: siue denique animæ nomine totus homo comprehendatur. Genesis 14. num. 21. *Da mihi animas, cætera tolle tibi.* L X X. *Da mihi viros*: & magis ad rem præsentem, Psal. 40. num. 4. *Sana animam meam*, idest, me ipsum; vt doctè ibi exponit, & confirmat Agelius: quocumque modo animæ vocem capias, eadem semper sententia constat.

Proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea.

269 Vide hîc admirabilem Dei benignitatem. Conqueritur ipse iure optimo de hominibus, se ab illo per peccatum auertentibus, Ieremiæ 2. numer. 27. & cap. 32. num. 33. *Conuerterunt ad me tergum, & non faciem.* Illa etiam intorquetur in eosdem acerbissima expostulatio 2. Esdræ 9. num. 26. *Prouocauerunt te ad iracundiam, & recesserunt à te, & proiecerunt legem tuam post terga sua.* Atqui Benignissimus Deus, si peccatores ex animo pœnitentiam agant, tantùm abest, vt acceptas grauissimas iniurias, alta mente repostas, recordetur: vt eas potiùs post tergum proiiciat: ab illis faciem, & oculos auertat, vt obliuione deleat sempiterna. Hanc existimo subesse in hoc Hebraismo vim, vt peccata post tergum proiicere, prorsus idem sit, ac non ampliùs illa respicere, eorúmque memoriam obliterare. Vno verbo, illud ipsum, quod Dauid deprecabatur, Psalm. 50. numer. 11. *Auerte faciem tuam à peccatis meis: & omnes iniquitates meas dele.* Vel, vt legit Gregorius 3. part. Pastoralis admonitione 30. *Auerte oculos tuos à peccatis meis.*

Moueor ex vulgari illo Æsopi figmento, quo acutè notabat, solere homines aliena vitia curiosiùs intueri, quàm sua. Aiebat enim, gestare vnumquemque nostrum manticas duas: alteram à tergo pendentem, à fronte alteram: atque in ea quidem, quæ ante oculos est, aliena peccata reponere: in posteriore, nostra. Huc facetè allusum identidem à Poëtis. Persius Satyr. 4. 270

Vt nemo in se se tentat descendere, nemo:
Sed præcedenti spectatur mãtica tergo.

Horatius lib. 2. Sermonum, Satyr. 3.

Respicere ignoto discet pendentia tergo.

Catullus ad Varum. *Non videmus manticæ, quod in tergo est.* Proiicere itaque peccata post tergum, est, ea in posterum nunquam aspicere, aut recordari.

Et verò cùm ad excitandam fiduciam nostram, tum, vt ego quidem arbitror, ad explodendam iam inde ab heroicis illis temporibus, & omnino iugulandam monstrosam hoc misero sæculo nascituram de non imputatione Hæresim, quam doctè refellunt, Bellarminus toto lib. 2. de Iustificatione, & Suarez tom. 4. de Pœnitentia disput. 9. sect. 4. mirum est, quàm disertè, quam perspicuè testetur Scriptura, peccati labem prorsus elui per pœnitentiam; inustam maculam omnino deleri; æternæ pœnæ reatum extingui; quidquid intercesserat iniuriæ, à 271

Deo

Deo condonari; interdum etiam, si feruentissima contritio animo concipiatur, temporalem item peccati pœnam remitti. Mirum etiam est, quàm multis exemplis, quàm variis, quàm significantibus, hanc veritatem Spiritus Sanctus illustret: ea parcè duntaxat attingemus: nam singula pro dignitate expendere, multi negotij, & vberioris otij esset.

272 In primis dicitur Deus peccata, quæ condonat, operire, atque contegere; vt ne à curiosis quidem oculis, eáque sedulò inquirentibus dispici possint: quippe quæ iam nusquam extant Psal. 31 num. 1. *Beati, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.* Psal. 84. num. 3. *Remisisti iniquitatem plebis tuæ: operuisti omnia peccata eorum.*

273 Deinde pollicetur Deus, abluturum se peccatorum labes, eásque detersurum; atque adeò hominem niue ipsa candidiorem effecturum. Isaiæ 1. num. 18. *Si fuerint peccata vestra, vt coccinum, quasi nix dealbabuntur: & si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erunt.* Hoc suppliciter obsecrabat Dauid Psalm. 50. num. 4. *Amplius laua me ab iniquitate mea:* & num. 9. *Lauabis me, & super niuem dealbabor.*

274 Et quia peccatum semel admissum, in ære quasi inciditur, vt maturo tempore puniatur. Iuxta illud Iob 13. num. 26. *Scribis contra me amaritudines: & consumere me vis peccatis adolescentiæ meæ.* & Ieremiæ 17. num. 1. *Peccatum Iuda scriptum est stylo ferreo in vngue adamantino.* Simul atque concipitur à peccatore vera pœnitentia, Deus peccati scripturam penitus delet: atque adeò, quod aduersus nos erat debiti Chirographum, exaratum in tabulis, concerpit. Isaiæ 43. num. 25. *Ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me.* Contrà verò præfractis, obstinatísque in peccato, dira illa imprecatio impendet. Psalm. 108. num. 14. *In memoriam redeat iniquitas Patrum eius, in conspectu Domini; & peccatum matris eius non deleatur.* Quare germanum illud veræ pœnitentiæ exemplum, Regius Vates toties inclamat Psalm. 50. num. 3. *Dele iniquitatem meam*, & num. 11. *Omnes iniquitates meas dele.* Præterea 275
non modò obliteraturum se peccata in adamante insculpta, sed memoriam suam, ipso adamante diuturniorem, pollicetur, se Deus abiecturum. Isaiæ 43. num. 25. *Peccatorum tuorum non recordabor.* Ieremiæ 31. num. 34. *Propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor amplius.* Ezech. 18. num. 22. *Omnium iniquitatum eius, quas operatus est, non recordabor.*

Denique hoc ipsum luculentè significatur Michææ 7. numer. 19. *Deponet* 276
iniquitates nostras, & proijciet in profundum maris omnia peccata nostra. Ecclesiast. 3. numero 17. *Sicut in sereno glacies, soluentur peccata tua.* Isaiæ 44. numer. 22. *Deleui, vt nubem, iniquitates tuas, & quasi nebulam, peccata tua.* Vides, discussa in ventos nube, aut nebula in tenuem vaporem euanescente, vel glacie sensim calore solis tabefacta, & in humorem resoluta, paulò pòst ne vestigium quidem vllum remanere.

NVMERVS XVIII.

Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te.

CONFITERI in hoc, & se- 277
quente versu, vt obseruat Hieronymus in Commentario, est Deo gratias agere, illúmque laudibus celebrare. Subest enim Hebraicè radix *Iadà*, cui in coniugatione *Hiphil* vulgaris hæc est significatio. Genesis 49. num. 8. *Iuda te laudabunt fratres tui.* Vbi est in Hebraico textu elegans quædam allusio, venustáque

paronomasia, quam non assequitur sermo Latinus. Delrius noster, vt quoquo modo eam exprimeret, Hebraica sic vertit. *Confessio tu,* (scilicet vocaris,) *Confitebuntur tibi fratres tui.* Perinde ac si diceret: meritò, faustóque omine inditum tibi fuit nomen Iudæ, id est, confessionis, & laudis, nam cæteræ Tribus te laudibus efferent.

278 Enim verò vsque eò sumus assueti peruagatæ significationi Latini verbi, *confiteor*, quod propriè significat delicta confiteri, vt in altera, tanquam insolenti, & noua, aures nostræ perigrinentur. Iucundum scitu est, quod refert August. tom. 10. Ser. 8. de Verbis Domini. Inualuerat Augustini ætate ea consuetudo in Ecclesia, inter peragendam rem Diuinam, vt simul atque fideles audirent, pronunciari verbum *confiteor*, certi id ad sacram peccatorum exomologesin pertinere, pugnis continuò pectus verberarent; quia ea ceremonia conceptus animi dolor indicatur. Docuit enim natura ipsa pœnitentes id facere, quasi conscientiam suam manu pulsantes, pœnas de ea sponte susciperent. Lucæ 17. num. 13. *Nolebat oculos ad cælum leuare, sed percutiebat pectus suum.* & cap. 23. num. 48. *Percutientes pectora sua reuertebantur.* Cùm itaque recitaretur in Ecclesia Euangelium illud Matth. 11. num. 25. *Confitebor tibi Pater, Domine cæli, & terræ*; narrat his verbis August. quid acciderit. [Mox, vt verbum hoc sonuit, secutus est etiam sonus tunsionis pectoris vestri. In hoc ipso, quòd sonuit *confiteor*, pectora vestra tutudistis. Tundere autem pectus, quid est, nisi arguere, quod latet in pectore, & euidenti pulsu occultum castigare peccatum? Quare hoc fecistis, nisi quia audistis, *confiteor tibi Pater? Confiteor,* audistis; qui confitetur, non attendistis.] Concludit hinc August. [Si *confiteor*, Christus dixit, à quo est longè omne peccatum: non solius est peccatoris, sed etiam laudatoris. Confitemur ergo siue laudantes Deum, siue accusantes nosmetipsos.] Hactenus Augustinus.

Ergo ne peregrinemur & nos in 279
hac frequenti huius verbi significatione, lubet eam auctoritate LXX. confirmare. Quatuor verbis Græcis illustrant LXX. Hebraicum *hoda*, idest, *confiteor*. Ex quibus perspicuè constat hæc significatio. Reddunt in primis *Æneo*, idest, laudo, in hoc ipso Isaiæ loco, vbi etiam metonymiam explanant, qua cõtinens sumitur Hebraicè, atque Latinè pro contento. *Non enim qui in inferno, laudabunt te.* & 2. Paralip. 7. num. 3. vbi etiam Vulgatus: *Adorauerunt, & laudauerunt Dominum.* Hebraicè: *Confitebuntur Domino.* Secundò vertunt LXX. *Eulogeo*, idest, benedico, vt hîc num. 19. *Viuentes benedicent tibi.* Tertiò: *hymneo*, idest, celebro. Isaiæ 25. num. 1. *Domine, Deus meus es tu: exaltabo te, & confitebor nomini tuo.* LXX. *celebrabo nomen tuum.* Quartò: *ado*, idest, *canto*. Ieremiæ 30. n. 19. *Egredietur de eis laus.* Hebraicè, *confessio*. LXX. *egredientur cantantes.*

Et quoniam incidimus in nomen 280
confessio, sciendum est, illud in arcano sermone, non modò peccatorum confessionem, sed laudem etiam, & gloriam sæpe significare. Psalm. 8. num. 2. *Quoniam eleuata est magnificentia tua super cælos.* Felix vertit: *confessio tua.* Estque adagialis locutio, qualis & illa Poëtæ. *Fama super æthera notus.* Quasi Regius vates sic alloquatur Deum. Fama nominis, gloriæque tuæ, non modò ad cœlos vsque pertingit, sed supra illos etiam prætergreditur. Psalm. 148. num. 14. *Confessio eius super cælum, & terram.* Habacuc. 3. num. 3. *Operuit cælos gloria eius.* LXX. nomen Hebraicum *Todà* subinde vertere solent, *Ænesis*, idest, *laus.*

1. Esdræ

1. Esdræ 10. num. 11. *Et nunc date confessionem Domino Deo.* LXX. *date laudem.* Eos, tanquam præclaros duces, sequitur sæpe Vulgatus, Ionæ 2. num. 10. *Ego autem in voce laudis immolabo tibi.* Psalm. 25. num. 7. *Vt audiam vocem laudis tuæ.* Psal. 49. num. 14. *Immola Deo sacrificium laudis.* & num. 23. *Sacrificium laudis honorificabit me.* Vbique subest in textu Hebraico, *confessio.*

281 Itaque verba illa Psalm. 95. num. 6. *Confessio, & pulchritudo in conspectu eius,* in eo sensu interpretanda sunt, quasi ipsa laus, ipsáque pulchritudo Deo continenter assistant. At Psalm. 103. num. 1. dicitur Deus vsque eò laudabilis totus esse, vt ipsa laude circum amictus videatur. *Confessionem, & decorem induisti:* atque hæc de voce, nunc de sententia.

282 Nimis mihi videtur horum verborum sensum restringere Bellarminus, qui Psal. 6. num. 5. de damnatorum inferno interpretatur. Auctorem laudat Hieronymum huius explicationis: sed si attentè legatur Hieronymi Commentarius disertè Limbum exponit: ait enim. [Qui in inferno est, non expectat iudicij veritatem, sed misericordiam Dei; maximè cùm Saluator ad inferna descenderit, vt vinctos de inferis liberaret.] Quid apertius? An Christus damnatos ab inferis extraxit? an illi aut exspectant modò, aut exspectarunt vnquam diuinam misericordiam?

283 Accedit, quòd piissimus Rex Ezechias tantum abest, vt de æterna sua salute desperauerit: aut, si eo decederet morbo, se ad inferorum cruciatus detrudendum esse crediderit, vt potiùs denuntiata mortis sententia, fidenter Deo repræsentauerit n. 3. *Memento, quæso, quomodò ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis, fecerim.* Quòd si etiam peccata recognoscit n. 17. *Proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea:* facit id de more Sanctorum, qui leuissimas etiam, & quotidianas dolent culpas, imò ibi sæpe culpam agnoscunt, vbi culpa non est.

Itaque existimo, inferni nomine 284
infera loca, vbi tunc iusti tenebantur, atque adeò Purgatorium, & Sinum Abrahæ comprehendi. Nam etsi vtrobique sanctissimæ illæ animæ Deo confitebantur, tamen quia linguæ vsu ad laudes ritè celebrandas destitutæ, neque ipsæ diuinos canere honores, neque suis cantibus mortales ad Dei laudes prosequendas poterant prouocare: solebant veteres illi Patriarchæ, hinc argumentũ ducere, atque à Deo vitæ propagationem deprecari, ne eius laus, memoriáque apud homines deperiret. Non quòd obiecta vtilitatis specie, Deum capi sibi persuaderent: certò enim sciebant, nihil ad illum vtilitatis ex suis laudibus redundare: sed quia illum humanæ salutis amantissimum esse cognouerant, vsque eò, vt, cùm nobis bene est, sibi commodari existimaret. Quid autem vtilius hominibus esse potest, quàm Dei laudes continenter celebrare?

Hinc ergo erumpebant frequentes 285
illæ voces; Psalm. 87. num. 11. *Numquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuam, & veritatem tuam in perditione?* id est, apud inferos, vt Iob 26. num. 6. *Nudus est infernus coram illo, & nullum est operimentum perditioni.*) *Numquid cognoscentur in tenebris mirabilia tua, & iustitia tua in terra obliuionis?* Mortuorum statum terram obliuionis iure vocat, quia simul, atque homines moriuntur, eorum memoria penitus obliteratur. Psalm. 30. num. 13. *Obliuioni datus sum, tanquam mortuus à corde.*

Sic etiam Psalm. 29. num. 10. *Quæ* 286
vtilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem? hoc est: quid commodi

ad te, ô Deus, ex mea morte redundabit? Quid emolumenti ex meo interitu existet? *Numquid confitebitur tibi puluis, aut annuntiabit veritatem tuam?* Quin potiùs, cùm exanime cadauer in puluerem redactum laudare te non possit, aliquid damni ad te pertineat, necesse est, ô summe Deus: cui, nempe nostri amantissimo, quidquid nostra refert, in ipsis oculis est. Hæc eadem est vis, & momentum rationis illius Psalm. 6. num. 5. *Quoniam non est in morte, qui memor sit tui,* (Genebrard. in loco, & statu mortis, non est, qui te commemoret,) *in inferno autem quis confitebitur tibi?* Psal. 113. num. 17. *Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes, qui descendunt in infernum: sed nos, qui viuimus, benedicimus Domino.* Baruch 2. num. 17. *Non mortui, qui sunt in inferno, quorum spiritus acceptus est à visceribus suis, dabunt honorem, & iustificationem Domino: sed anima, quæ tristis est super magnitudinem mali.*

287 Denique Ecclesiast. 17. numer. 25. (qui locus horum verborum Ezechiæ luculentissimus commentarius est,) *Cum viuis, & dantibus confessionem Deo: à mortuo quasi nihil,* (perinde ac si iam nihil sit, in puluerem, cineresque redactus; tametsi non totus in morte fuerit extinctus,) *perit confessio.* (ore videlicet, & lingua facta,) *Confiteberis viuens, viuus, & sanus confiteberis: & laudabis Deum, & gloriaberis in miserationibus illius.* Quoniam verò noui Hæretici imperitè, & ineptè, ne dicam impudenter, & stolidè, his testimoniis recitatis ad tollendum Sanctorum patrocinium abutuntur, lege nostrum Mald. Baruc. 2. num. 17. illorum imperitiam doctè confutantem.

Non exspectabunt, qui descendunt in lacum, veritatem tuam.

Locus iste, vt ingenuè fatear, perdifficilis mihi est; aliis fortasse non item. Difficultas partim sita est in verbis, partim in re ipsa. Atque in primis quod attinet ad verba, censeo, statui certò non posse, quid *lacus* nomine denotetur. Subest Hebraicè *bor*, cuius vocis germana proprietas, (quãtum expensis accuratè locis, in quibus ea reperitur, coniectura assequi possum,) ea est. Vt primò significet fossam, siue cisternam excisam ad aquas pluuias continendas. Hinc illa sunt 2. Regum 23. num. 15. & 1. Paralip. 11. num. 17. *O, si quis daret mihi aquam de cisterna Bethlem.* Prouerb. 5. numer. 15. *Bibe aquam de cisterna tua.* Isaiæ 36. num. 16. *Bibite vnusquisque aquam cisternæ suæ:* & aliàs sæpe. 288

Quia tamen cisternæ solent, aut exhauriri, aut exsiccari, aut ita dissipari, vt aquas non valeant continere, Ieremiæ 2. num. 13. solet item ea vox vsurpari absolutè pro spelunca, siue fossa subterranea. Psalm. 7. numer. 16. *Lacum aperuit, & effodit eum: & incidit in foueam, quam fecit.* Genesis 37. num. 20. *Mittamus in cisternam veterem.* 1. Regum 13. num. 6. *Absconderunt se in speluncis, in antris, & in cisternis.* & 2. Regum 23. numero 20. *Ipse descendit, & percussit leonem in media cisterna.*

Et quia arctissimus carcer solebat esse instar cisternæ altè defossæ, Hispanè *mazmorra*, hæc vox carcerem etiam significat. Genesis 40. num. 15. *Hic innocens in lacum missus sum.* & cap. 41. num. 14. *eductum de carcere.* Hebraicè, *de lacu.* 289

Rursus, quia mortuos sepeliebant Hebræi in speluncis, in rupe excauatis. Genesis 23. n. 9. cap. 49. num. 29. Matth. 27. n. 59. & Ioannis 11. n. 38.

bor

bor etiam significat sepulchrum. Ieremiæ 41. num.9. *Lacus, in quem proiecerat Ismahel omnia cadauera virorum.* Ezechielis 32.num.23. *Qui ceciderunt gladio: quorum data sunt sepulchra in nouissimis laci.* Thren.3. num.53. *Lapsa est in lacum vita mea, & posuerunt lapidem super me.*

290 Quia verò simul corpus defodiebatur in sepulchro, simul anima in aliquod subterraneum receptaculum descendebat; aliquando lacus signatè sumitur pro Limbo, vt ex communi consensu Expositorum, Zachariæ 9. num.11. *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu.* Aliquando pro Gehenna. Isaiæ 14. num.15. *Verumtamen ad infernum detraheris, in profundum laci.* Hoc enim sensu Ecclesia interpretatur ea verba: [Libera animas omnium Fidelium defunctorum de pœnis Inferni, & de profundo lacu.]

291 Denique vox *lacus*, frequentissimè vsurpatur vniuersè,& generatim, siue pro sepulchro, siue pro Inferno, siue pro Limbo,aut Purgatorio. Psal.142. numero 7. *Non auertas faciem tuam à me, &* (idest, quia) *similis ero descendentibus in lacum.* Psalm.27. numer.1. *Assimilabor descendentibus in lacum.* Psalm.29.num.4. *Saluasti me à descendentibus in lacum.* Psalm.87. numer.5. *Æstimatus sum cum descendentibus in lacum.*

292 Cùm ergo tam varia,multipléxque huius vocis notio sit, & si contextus necessariò requirat, vt in isto loco ad statum mortuorum eius pertineat significatus, incertum tamen omnino est, an sepulchrum, an verò aliquod signatè denotet mortuorum receptaculum, an denique generatim accipienda sit.

293 Enimuerò, vt de voce simul, ac de re tota paucis aperiam sententiam meam.Ego hîc lacum,Infernum damnatorum interpretor. Nec video, quî possit aliter huius loci intelligentia constare.Itaque *Inferni* nomine,Limbum: *mortis*, sepulchrum; *lacus* verò, Gehennam intelligo. Affert mihi vim sanè efficacissimum argumentum.Diuina veritas,vt ex sexcentis patet Scripturæ testimoniis,est fidelitas in præstandis promissis. Lege Toletum, & Iustinianum in ea verba Pauli ad Romanos 15. numer.8. *propter veritatem Dei ad confirmandas promissiones Patrum.*Hîc verò hunc significatum exigit *exspectandi* verbum,quia nimirùm id solemus expectare, quod ex veraci, ac firma pollicitatione confidimus affuturum. Quid ergo vetabat, quominùs sancti illi Patriarchæ,qui in Limbo detinebantur, donec Christus cæli ianuam effuso sanguine reseraret, subinde Diuina veracitate fulti, in spem sibi promissi Saluatoris erigerentur? Nam etsi corpore exuti non poterant illi quidem ore, & cantibus Diuinas laudes personare; at fide, & spe confirmati liberationem sibi promissam exspectare sine dubio poterant.

Imò verò vsque eò in illo 294
carcere hac se spei consolatione sustentabant, vt Zacharias, tanquam maximè proprio nomine, eos *vinctos spei* compellet, cap. 9. numer.12. Quid aliud nobis innuit moribundus ille senex, qui in extremo spiritu aiebat, Genesis 49. numero 18. *Salutare tuum expectabo Domine?* illa item spes sanctissimas illas mentes recreabat, adfuturum aliquando tempus, ex Diuina veracitate, cùm rursus corporibus vnitæ suis, eximio splendore circumfusis reuiuiscerent. Nam & patientissimus Iob, qui ibi morabatur, postquàm futuram suam resurrectionem magnificis verbis prædicauit, tandem conclusit. cap. 19. numero 27. *Reposita est hæc spes mea in sinu meo.* Et fortissimus ille

ille adoleſcens 1. Machab.7. num.14. cùm iam eſſet ad mortem, ſic ait. *Potius eſt, ab hominibus morti datos ſpem exſpectare à Deo, iterum ab ipſo reſuſcitandos.* In hos ergo vinctos ſpei, in hos ſanctiſſimos viros Diuinæ veracitatis præcones, an conuenire vllo pacto poteſt, *non exſpectabunt, qui deſcendunt in lacum, veritatem tuam?*

295 Video, qualiter interpretes huic difficultati ſatisfaciant. Hieronym. cuius verba paulò antè recitauimus, culpat LXX, qui hunc locum ſic enunciant. *Neque ſperabunt, qui apud inferos ſunt, miſericordiam tuam.* Aitque, eos, qui in Limbo detinebantur, non expectare iudicij veritatem, ſed Dei miſericordiam. Ego verò expoſitionem meam exiſtimo validè confirmari tranſlatione LXX. Nam illi, qui ad Inferos detruſi ſunt, (ſic videlicet LXX. locum expreſſerunt) non dico Diuinam veritatem, ſed ne miſericordiam quidem expectare iam poſſunt.

296 Forerius, & Vulgatum deſerit, nouúmque verbum obtrudit, *intuebuntur*, ſiue *ſpectabunt*: & hoc ipſum verbum, *intueri* prorſus inuſitatè exponit, *laudibus celebrare*: quòd nemo ſit, qui in Dei veritatem oculos figat, qui ſe continere queat, quin eam admiretur,

297 & in ipſius laudes prorumpat. Sed Hebraicum *ſibbar*, non modò Vulgatus reddit, *exſpecto*, & LXX. hîc *elpizo*, ideſt, *ſpero*; ſed & Pſal. 103. num. 11. *exſpectabunt onagri in ſiti ſua*, & num. 27. *Omnia à te exſpectant, vt des illis eſcam in tempore*: & Pſalm. 118. numer. 166. *exſpectabam ſalutare tuum Domine.* Ruth 1. num. 13. *Si eos exſpectare velitis*: quibus locis minimè quadrat ſignificatio Forerij.

NVMERVS XIX.

Viuens, viuens ipſe confitebitur tibi, ſicut & ego hodie.

TOTA hæc ſententia perſpicua eſt, & numero ſuperiore fuſiùs à nobis explicata. Vbi 298
expendimus, quid propriè ſit in arcano ſermone, *confiteri*: ſimiliáque teſtimonia citauimus, qualia ſunt Pſalm. 113. num. 18. *Sed nos, qui viuimus, benedicimus Domino.* Et Eccleſ. 17. num. 27. *Confiteberis viuens, viuus, & ſanus confiteberis, & laudabis Dominum.*

Et profectò æquiſſimum eſt, eum, 299
qui diuino beneficio viuit, vitæ largitori in momenta ſingula profuſis laudibus confiteri. *In ipſo enim viuimus, mouemur, & ſumus.* Actuum. 17. num. 28. *Magna hominis miſeria eſt* (inquit Auguſt. lib. 14. de Trinitate cap. 12.) *cum illo non eſſe, ſine quo non poteſt eſſe. In quo enim eſt, proculdubio ſine illo non eſt.* Præclarè Nazianzenus orat. 4. quæ eſt de cura pauperum [Non tam ſæpe reſpirare oportet, quàm Dei meminiſſe.]

Egregiámque hanc ſententiam in- 300
culcat iterum oratione 33. quæ eſt prima de Theologia. [Neque tam ſæpe ſpiritum ducere, quàm Dei meminiſſe debemus: imò ſi hoc dici poteſt, aliud nihil, quàm hoc faciendum.] Congruit Auguſt. tom. 9. in Manuali cap. 29. [Sicut nullum eſt momentum, in quo homo non fruatur Dei miſericordia: ſic nullum debet eſſe momentum, quo eum præſentem non habeat in memoria.] Ex Auguſtino eamdem ſententiam totidem verbis excerpſit Bernardus, de interiori Domo cap. 9.

Atque hunc mihi perſuadeo litte- 301
ralem eſſe ſenſum extremorum verborum Pſalterij Dauidici, vt excellentiſſimus liber, cuius ſingula verba ſingu-

singulares Dei laudes sunt, absolutissima clausula terminetur. Psalm. 150. num. vltimo: *omnis spiritus laudet Dominum.* Scholiastes Editionis Romanæ LXX. ait, meliùs fortasse verti potuisse: *Omnis spiratio; aut respiratio laudet Dominum.* Apertiùs quidem, & explicatiùs verteretur, vt vnica intelligentia constaret, sed ambiguam vocem Græcam, & Hebraicam, ambiguè item scientissimè reddidit Latinus interpres. Sensus itaque erit: quoties homo respirando viuit, quoties de cælo spiritum ducit, toties toto cordis affectu in diuinas laudes erumpat, necesse est: ipsa muta respiratio, laudatio tacita sit Dei. Certè vocem Græcam *pnoè*, qua hîc vtuntur LXX. in hanc sententiam vsurpauit Paulus Actuum 17. num. 25. *Cùm ipse det omnibus vitam, & inspirationem.* Græcè, *pnoen:* eadémque vox subest apud LXX. Danielis 5. num. 23. *Deum, qui habet flatum tuum in manu sua, non glorificasti.* & Isai. 42. n. 5. *Dans flatum populo;* quibus in locis indubitatum est, vocem *pnoè* respirationem significare.

302 Neque minùs id constat de Hebraica voce *nesama*, quæ extat in hoc Psalm. 150. num. 5. & Danielis 5. num. 23. & Isai 42. nu. 5. quam sapientissimè Vulgatus vertit *spiritum.* Ne viam præcluderet alteri intelligentiæ, cuius est etiam capax citra dubium: videlicet; *quidquid spirat:* hoc est, quidquid respirando vitam ducit, Deum laudibus prosequatur. Eamdem tamen vocem Hebraicam variè, vt solet, illustrat Vulgatus. Genes. 7. n. 22. *Cuncta, in quibus spiraculum vitæ est in terra.* LXX. *Pnoè, respiratio.* Danielis 10. num. 17. *Sed & halitus meus intercluditur*, idest, *respiratio mea.* 3. Reg. 17. num. 17. *Ita vt non remaneret in eo halitus.* Iob. 27. num. 3. *Donec superest halitus in me.*

303 Itaque apud Vulgatum in hoc Psal. *omnis spiritus*, idem est, ac omnis respiratio: vt Isaiæ. 2. num. 22. *Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus eius est.* Vbi Hebraicam vocem *nesama*, vertit in sua editione Forerius, *halitus*, in Commentario autem, *afflatus*, siue *anhelitus.* Tigurina, *in cuius nare flatus est.* Explicat Vatablus: *cuius vita consistit in respiratione: qui spiritum vitalem per nares haurit.* Si tamen sensus spectet ad Christum, vt Forerio placet, & ad incredibilem pertineat effundédæ iracundiæ vim: perinde, ac si moneat Propheta: cauete vobis ab homine, in cuius naso est afflatio, idest, qui vel solo anhelitu hostes valentissimos disijciet; & nostra confirmatur explicatio, & grandior efficitur sententia. Qualis illa Iob 4. num. 9. *Flante Deo perijsse:* vbi Hebraicè subest, *nesama*, halitu Dei periisse. Sic 2. Reg. 22. n. 16. & Psalm. 17. num. 16. *ab inspiratione spiritus iræ tuæ:* vbi Hebraicè, rursus *nesama.* Apud LXX. verò *Pnoe*, & vtrobique euidens est, inspirationem, & anhelitum ab ipso spiritu, & aëre, qui anhelando, & respirando ducitur, perspicuè discerni.

Vsus verò Latinæ vocis *spiritus*, pro respiratione, apud Ciceronem frequentissimus est: cuius illa sunt: *aër spiritu* (idest, respiratione) *ductus alit animantes: cùm ei spiritus esset angustior*, id est, cùm angustiùs respiraret: *longissima est complexio verborum, quæ volui vno spiritu potest.*

Pater Filijs notam faciet veritatem tuam.

SOlenne fuit hoc apud Hæbræorum Gentem. Parentes erga filios magistrorum munere fungebantur. 304
Passim suppeditant exempla: Genes. 18. num. 19. *Scio, quòd Abraham præcepturus sit filijs suis*, &c. Exod. 10. n. 2. *& narres in auribus filij tui.* cap. 13. num. 8. *Narrabísque filio tuo.* Deut. 4. num. 10.

Doceántque filios suos. cap. 32. numer. 7. *Interroga Patrem tuum, & annuntiabit tibi.* Psalm. 77. numero 5. *Quanta mandauit Patribus nostris, nota facere ea filijs suis?* Prouerbior. 4. numero 3. *Nam & ego filius fui Patris mei tenellus, & vnigenitus coram matre mea: & docebat me, atque dicebat:* scilicet ipse pater, vt liquet ex Hebraico textu, vbi verbum est generis masculini. cap. 13. numero 1. *Filius sapiens, doctrina Patris.* Vatablus; *ex disciplina Patris euadit filius sapiens:* & num. 24. *Qui autem diligit illum, instanter erudit:* & capite 29. numero 17. *erudi filium tuum.* Ecclesiast. 7. numer. 25. *filij tibi sunt? erudi illos.*

NVMERVS XX.

Domine saluum me fac, & psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo Domini.

POllicetur Ezechias, adeò se deinceps memorē accepti beneficij, gratúmque futurum, vt nullo vnquam vitæ suæ tempore patiatur, adeptæ salutis memoriam extingui: nulla in posterum dies de diuinis laudibus conticescat: quod & re ipsa præstitit: nam & cantores in templo constituit, & psallentium choros concinnauit, & cantoribus ipsis, atque Leuitis statas vices, ordinésque distribuit. 2. Paralip. 29. n. 25. & n. 30. Præcepítque, vt psalmis editis à Dauid Deũ assiduè celebrarent, & vitæ, atque incolumitatis suæ largitorem meritis laudibus efferrent. Cui est honor, & gloria in sæcula sæculorum. Amen. 305

IN

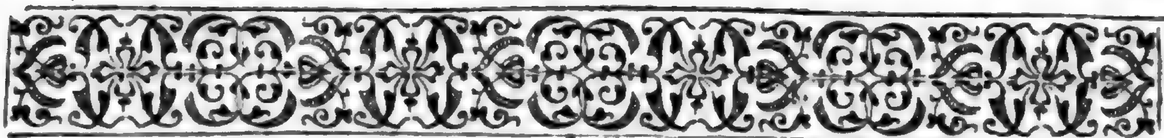

IN NAHVM PROPHETAM

COMMENTARII EXEGETICI LITTERALES:

AVCTORE

P. AVGVSTINO DE QVIROS

è Societate IESV.

1 RÆDIXERAT Ionas Niniue vastitatem, non quidem decreto Dei fixo, & absoluto, sed comminatorio, & conditionato: videlicet, nisi à suis sceleribus resipiscerent. Egerunt illi pœnitentiam, placaruntque sibi cœleste Numen, sub ea rursus conditione, modò in ea ipsa pœnitentia, & scelerum emendatione persisterent, neque ad pristina flagitia relaberentur.
2 Eisdem itaque rursus in scelera prolapsis, & quod mirum est, tam breui interuallo, vt idem ille regnaret Sardanapalus, qui ad clauum sedebat, prophetante Iona, vt probat Torniellus tom. 2. anno mundi 3215. funestum nunc excidium, vrbis euersionem, ciuium sanguinem, ac cædem hic Propheta minitatur. Hæc est Hieronymi mens prologo in Ionam. [Ad Ionæ prædicationem, acta pœnitentia, veniam consecuti erant Niniuitæ: posteà verò in pristinis vitiis perseuerantes, Dei in se prouocauere sententiam.]

Huius Prophetæ vaticinium paucissimis verbis complexus est moribundus senex Tobias, cap. 14. num. 6. 3
Propè erit interitus Niniue: non enim excidit verbum Domini. Expresserunt LXX. quodnam istud esset verbum Domini: qui sic legunt: *abi in Mediam fili, quoniam credidi quæcumque locutus est Ionas Propheta de Niniue, quia subuertetur.* Nec reticuit subuersionis causam: num. 13. *Video enim, quia iniquitas eius finem dabit ei.*

NVMERVS I.

Onus.

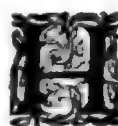EBRAICA vox *Masà* ducta à verbo *Nasà*, idest, ferre, sustinere, portare, non est dubium, quin propriè significet *pondus.* 4
Eam enim sæpe expresserunt Græcè LXX. *bastagma*, siue *phortion.* Latinus interpres,

interpres, *onus*. Exodi 22. num. 5. *Si videris asinum odientis te iacere sub onere*. 2. Reg. 15. num. 33. *Eris mihi oneri*. Psalm 37. num. 5. *Sicut onus graue grauata sunt super me*.

5 Existimant ergo communiter Expositores, vocem *onus* transferri à Prophetis ad significandum graue, & acerbum vaticinium; Gentibúsque, quibus denuntiatur, formidolosum, & infaustum. Atque hæc est expressa sententia Hieronymi, non vno testata loco: nam in cap. 13. Isaiæ. [Verbum, inquit, Hebraicum *masà*, vel onus, vel pondus intelligi potest: & vbicunque præpositum fuerit, minarum plena sunt, quæ dicuntur.] Et in cap. 23. Ieremiæ. [Vbicunque graue est, quod Dominus comminatur, & plenum ponderis, ac laboris, & importabile, in titulo quoque *pondus* dicitur.] Hoc apertissimè constat ex Scriptura: nam Regem Ioram sagitta transfixum, præcepit Iehu inhumatum proiici in agrum Naboth, causamque reddit. 4. Regum. 9. nu. 25. *Quòd Dominus onus hoc leuauerit super eum, dicens, si non pro sanguine Naboth reddam tibi in agro isto*. Isaias etiam, cùm horribile vaticinium hoc titulo inchoasset, cap. 21. num. 1. *Onus deserti maris*; continuò subiecit; *visio dura nuntiata est mihi*.

6 Hinc terrores illi apud eundem Prophetam, *onus Babylonis, onus Moab, onus Damasci*. Hinc oracula Malachię, & Habacuc, minarum plena, hoc itidem titulo prænotantur. Hinc locus ille celebris Ieremiæ 23. à num. 33. vbi per irrisionem vsurpantibus, *onus Domini, onus Domini*; quasi Prophetæ nihil aliud intonarent, eleganti allusione, cuius venustas Latinè exprimi non potuit, minitatur Deus num. 39. *Propterea ecce ego tollam vos portans*. Perinde ac si diceret; propterea isto vos onere onerabo.

Notat verò Forerius Isaiæ 13. num. 1. tristia hæc vaticinia, non propterea solùm onera appellari, quòd supplicij pondere premunt eos, quibus intentantur: sed quia ipsis etiam Prophetis ea denuntiare, (quamuis parendum esset Spiritui sancto,) graue nimis esset, ac paracerbum.

Quod autem obseruat Cyprianus Cisterciensis, cuius in hunc Prophetam extant culti commentarij, nusquam in vetere Testamento ante Isaiam, vatum prædictiones hoc titulo prænotari: si de voce Latina intelligit, verum est; si de Hebræa, apertè falsum. Habetur enim Prouer. 30. n. 1. vbi Vulgatus reddit, *visio*: Regia, *assumptio*: Tigurina: *disciplina grauis*. 7

Sed, vt hæc sunt plana, ita illud difficillimum: quid sibi velint LXX. qui vocem *Masà* multis in locis *lemma*, idest, *assumptio*, reddiderunt. Et Græci quidem Patres eam causam afferunt, quòd Prophetæ mens quasi assumitur à Deo, abstrahiturque à corpore, cùm ad futura præsentienda diuinitus illustratur. Rectè illi quidem, si vim spectes Græcæ vocis minùs tamen congruenter Hebraicæ, atque Latinæ. Aquila vertit Græcè *arma*, idest, *eleuatio*. Et sine dubio est Hebraismus, quo *assumptio* ponitur pro re assumpta; eleuatio pro onere eleuato. Ita vt idem sit assumptio, quod gestamen, atque pondus. Vulgare enim, ac frequens est in arcano sermone idioma illud, quo actio ponitur, pro obiecto, siue materia actionis: vt auditio pro re audita; visio pro spectro; plantatio pro germine; abominatio pro re detestanda; laus, siue laudatio pro re laudanda; timor, aut terror pro re timenda; & sexcenta alia, quæ sigillatim enumerare, cùm passim exempla suppetant, superuacaneum esset. Hac verò explicatione Græcæ vocis *lemma*, & vox ipsa originalis *masà*, & Vulgatus, & LXX. inter se mirificè cohærent. 8 9

Niniue.

Niniue.

10 NOtat hîc Hieronymus in proœmio, quòd vox *Niniue* sonat *speciosam*. Atque ex hac notatione nominis illustratur Sophonias, c.2.n.13. *Perdet Assur, & ponet speciosam in solitudinem.* In textu Hebraico, & apud LXX. legimus *Niniue*. Subdítque Propheta num.15. *Hæc est ciuitas gloriosa habitans in confidentia, quæ dicebat in corde suo: Ego sum, & extra me non est alia ampliùs.*

11 Fuit nimirùm hæc vrbs reliquarum omnium ab orbe condito, maxima, & celeberrima. Si antiquitatem æstimes, fundata est à Nino, qui Genesis 10.nu.11. dicitur Assur, hoc est, primus Assyriorum Monarcha, vt exponit Pererius tom.2 in Genesim, lib. 15.disp.5.num.80. & Ribera Oseæ 5. num.36.& Ionæ 1.num.4. Floruit autem Ninus annis quadraginta ante ortum Abrahæ, & ante Romam conditam plus mille trecentis. Lege Pererium loco indicato disput 6.7.& 8. Vnde & ipsa vrbs à prophanis scriptoribus Ninus, vel Nina nominatur. De qua Herodotus libr.1. Strabo libr. 16. Plinius lib.6 cap.13. Diodor. Siculus lib.3.& Solinus, c.60.

12 Si spectes magnitudinem, Genesis 10. nu.12. dicitur hæc ciuitas *magna:* & Ionæ 3.num.2. *Vade in Niniuen ciuitatem magnam:* & cap.4. numer.11. *Non parcam Niniue ciuitati magnæ.* Et talis describitur à Diodoro libr. 3. vt nec antè, nec pòst habuerit parẽ Ambitus enim erat sexaginta mille passuum, qui viginti leucas nostrates efficiunt: atque adeò amplissimã Hispaniarum vrbem Hispalim, quater centies ambitu in orbẽ circumducto superabat. Refertur enim ab iis, qui ductario fune accuratè dimensi sunt per otium Hispalis magnitudinem, murorum eius circuitum ter mille passus, hoc est, leucam integram patere. Enim verò si spatium aliquod circino descriptum, ac dimensum, vigesies in orbem extendas, Mathematicè constabit ad oculum, illud ipsum spatium incremento multiplicatum penè incredibili quater centies toto ambitu contineri.

Altitudo murorum Niniue erat pedum centum; latitudo verò, qua tres currus simul incederent. Turres mille quingentæ, singulæ altitudinis ducẽtorum pedum. Tanta autem fuit amplitudo eius intra mœnia, vt tota vicatim obiri, & lustrari, non minùs triduo posset. Ionæ 3.n.3. *Niniue erat ciuitas magna itinere trium dierum.* Vbi in textu Hebraico, & apud LXX. additur *magna Deo:* in paraphrasi verò Chaldaica, *magna coram Deo.* Quia videlicet, non hominum æstimatione duntaxat erat magna, sed re ipsa coram Deo singula momẽto suo ponderante: vel per vulgarem illam epitasim, qua dicuntur Psal.35.nu.7. *montes Dei*, idest, editissimi. Psal.79.nu.11. *Cedri Dei*, idest, celsissimæ. 13

Iam verò frequentia prorsùs mirabilis est. In ea reperiebantur plus quàm centum viginti millia infantium, qui nondum per ætatem ratione vterentur, Ionæ 4.nu.11. Numerus autem infantium comparatione reliqui populi vix octauam partem solet obtinere. Vt ex eo coniicere liceat, ferè decies centena millia habitatorum fuisse id temporis in ea vrbe. 14

Dignitas, & amplitudo summa fuit: erat enim caput florentissimi, amplissimíque Imperij; Regia sedes Monarchiæ Assyriorum, quæ per annos mille trecentos, & circiter nonaginta propagata, quam diutissimè stetit ad Sardanapalum vsque Regẽ, sordidissimis flagitiis, & muliebri desidia, luxúque nobilitatum. In quem verò annũ, cuiúsve Regis principatum, 15

iuxta chronologiam Hebræorum inciderit extrema clades, & vastitas huius vrbis, res est magnis inuoluta difficultatibus; quam cùm accuratè, copiosèque tractauerint Pererius tom. 2. in Genesim libr. 15. disput. 8. num. 94. Ribera Nahum 2. à numer. 1. vsque ad 37. Serarius Tobiæ 14. quæstiuncula 3. & 4. eò libenter remitto harum rerum curiosos indagatores.

Liber.

16 SOlus Nahum suum vaticinium Libri nomine inscripsit: cùm tamen hoc volumen tria breuissima capita non excedat. Suspicor, veram esse causam, quam attulit Mõtanus procemio in Prophetas, pag. 17. Cæteri vates omnes, quæ, Deo inspirante, didicerant, ore tenus docuerunt: populósque ipsos, quibus erat aliquid enuntiandum, perlustrarunt. Etiam Ionas apud Niniuitas longè dissitos præsens legationem obiit. Nahum verò, nec Niniuen adire, nec Niniuitas præsenté alloqui, sed scripto, & misso libro, impendentis iam exitij eos admonere iussus est.

17 Confirmat primò hanc coniecturam, quòd vaticinium Baruch, quia de scripto recitatum est ad aures Ieconiæ, & vniuersi populi, Baruc. 1. nu. 3. liber etiam appellatur, numer. 1. & 3. *Hæc verba libri, quæ scripsit Baruch.* Deinde vox Hebraica *sepher*, & Latina *liber* in sacro sermone epistolam significat, tùm aliàs sæpe, tum Isaiæ 37. numer. 14. *& tulit Ezechias libros de manu nunciorum, & legit eos.* Tigurina vertit, *epistolam.* Forerius, Pagninus, & Regia, *litteras.* Et Isaiæ 39. num. 1. *Misit libros, & munera ad Ezechiam:* quod explicatiùs legitur 4. Reg. 20. num. 12. *misit litteras, & munera ad Ezechiam.*

Visionis.

VVlgare est in sacris litteris Prophetas olim *Videntes* appellatos 18
1. Regum 9. num. 9. & 4. Regum 17. num. 13. & 1. Paralip. 29 num. 29. Sic de Abrahã testatur Christus Ioan. 8. nu. 56. *Exultauit, vt videret diem meum; vidit, & gauisus est.* & de Isaia Ecclesiasticus cap. 48. num. 27. *Spiritu magno vidit vltima.* Sic absens Eliseus vidit quasi præsens gesta à Giezi 4. Reg. 5. numer. 26. *Nónne cor meum in præsenti erat?* &c. Vnde & ipsa Prophetia visio nuncupatur.

Atque huius nomenclaturæ cau- 19
sam reddit Basilius in cap. 1. Isaiæ. Visus euidentissimam inter sensus obtinet cognitionem: illa enim, quæ oculis deprehendimus, nullo egent aut firmiore, aut grauiore testimonio. Cùm ergo præsensio illa rerum futurarum, quam sancti Spiritus afflatus vatibus impertit, longè sit certissima, ac testatissima: vtpote quæ à diuinæ lucis radio, & splendore deriuatur; & per euidentiam, quam vocant in attestante, Prophetis manifestissimè constat, iure optimo visionis nomine ex-
primitur. Deinde, quia Prophetæ san- 20
cti erant, veluti populorum oculi, qui altissimum locum obtinentes, speculatorum munere fungebantur: ad eos spectabat, intentatum hominum ceruicibus Diuinæ iustitiæ gladium longè prospicere, & alto veterno consopitos terrore vocis excitare; vt sibi tandem præcauerent, & impendentem cladem, pœnitentia, & precibus auerterent. Lege nostrum Pradum in Commentario Isagogico in Ezechielem sect. 1. & Riberam Oseæ 1. n. 3.

Nahum Elcesæi.

NEscio, quid venerit in mentem 21
Ariæ Montano, cur in hoc loco, &

& prœmio in Prophetas,pag.13.aduersaretur Hieronymo constanter affirmanti, se propriis oculis vicum Elcese conspexisse, vix ruinis ipsis veterum ædificiorum vestigia indicantem: vnde Nahum oriundum esse, Maiorum traditio erat. Nam quod ait, in veteris, ac noui Testaméti geographia nusquam tale nomen reperiri, exigui momenti est ad cómunem hanc traditionem, Chaldæi præsertim auctoritate firmatam, audacter reiiciendam.

22 Cur autem patriam obscuram, & ingloriam nomini adiunxit suo? fortasse, vt vel hoc ipso patriam illustraret. Fortasse etiam, vt ab altero Nahum secerni, & internosci posset. Sic distinguitur Simon Chananæus à Simone Petro: ita nos, cùm Clementem citamus, nomen patriæ addimus, vt appareat, vter sit, Romanúsne, an Alexandrinus.

NVMERVS II.

Deus æmulator.

23 QVo maiorem terrorem incutiat Niniuitis luculéta hypotyposi, Dei fortitudinem, atque potentiam, zelo, & iracundia vehementer concitatam, ob oculos ponit: vt in animum tandem inducant, infensum se habere tale numen, cuius neque robur subterfugere, neque iracundiam sustinere, neque ictus eludere possint.

24 Habetur hîc Hebraicè *el canò*, idest, *fortis zelotes*. Eadem scilicet verba, quæ vna duntaxat litterula immutata, extant Exodi 20. num.5. Est autem zelus, siue æmulatio, (quod ad præsens attinet) vehemens quædam excandescentia orta ex amore: qua exardescimus, cùm intuemur rem, quæ nobis cordi est, ab alio violari. Tunc nimirum incendimur iracundia, & rapimur vlciscendi cupiditate. Sic Phinees Diuinum honorem æmulatus, pugione confodit Israëlitam simul cum scorto: quod facinus egregium laudibus extulit ipse Deus, Numer. 25.num.11. *Quia zelo meo commotus est contra eos:* & num.13. *Quia zelatus est pro Deo suo.* Sic Christus Ioannis 2. nu.15. intuens domum Patris factam speluncam latronum, accensus zelo, cùm fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes negotiantes eiecit, nummulariorum æs effudit, mensásque subuertit. *Recordati verò sunt discipuli eius, quia scriptum est: zelus domus tuæ comedit me.* Psal.68.num.10.

Est verò indignatio concitata ex zelo longè vehementissima, dura planè *sicut infernus æmulatio,* Canticorum 8.nu.6. Instar enim voracissimi, atque adeò infernalis ignis, adurit ipsa præcordia, exest animum, adeóque furenter irritat, vt in rabiem impotentem efferatus erumpat: quia *zelus, & furor viri non parcet in die vindictæ, nec acquiescet cuiusquam precibus, nec suscipiet pro redemptione dona plurima,* Prouer.6. num.34. Propterea, sæpe in Scriptura zelus cum igne coniungitur. Psal.78. nu.5. *Accendetur velut ignis, zelus tuus.* Sophoniæ 1.num.18.& cap.3.num.8. *In igne zeli eius deuorabitur omnis terra.* Ezechielis 36.num.5.& c.38.n.19. *In igne zeli mei locutus sum.* 25

Egregiè, vt solet, ponit hoc ob oculos Chrysost.tom.5.libro de Virginitate, post medium: comparat enim percitum zelotypia cum homine à dæmone obsesso. [Quod prælium, inquit, quam tempestatem cum huiusmodi suspicione, vel furore comparantes, eius imaginem perfectè consequi poterimus? Cùm eo furore corripitur, nihilo meliùs afficitur, quàm qui aut agitantur à dæmonibus, aut mente capiuntur: adeò continenter effertur, insultat, stomachatur.] 26

Et

27 Et verò hunc zelum iracundiæ, ac furoris facibus efferuescentem, Deo sæpe attribuunt sacræ litteræ. Iosue 24.numer.19. *Fortis æmulator est*, (eadem habentur verba Hebraica, quæ hîc,& Exod.20.numer.5.) *nec ignoscet sceleribus vestris.* Exod.34 numer.14. *Dominus Zelotes, nomen eius; Deus est æmulator.* Subest vtrobique idem nomen *Cana.* Vertúsque ad verbum *fortis zelotes* ipse. Sed huius flagrantissimi zeli in furorem effusi, violatúmque suum honorem vlciscentis, vnus Ezechiel duo nobis præclara exempla suppeditat. Primum cap.5. numer 13. *Et complebo furorem meum, & requiescere faciam indignationem meam in eis, & consolabor: & scient, quia ego Dominus locutus sum in zelo meo. Satisfaré a mi coraje, des fogará mi zelo, y me vañaré en agua rosada de verlos padecer.* Lætabitur nimirùm Deus disperdens eos, atque subuertens. Deut.28.n.63.

28 Alterum ex cap.16.num.38. *Et iudicabo te iudicijs adulterarum*, (Chaldæus: sumam ex te vltionem adulterarum) *dabo te in sanguinem furoris, & zeli.* Perinde ac si dicat Deus: tam multis te vulneribus cōfodiam, quàm solent viri zelotypiæ furore perciti, vxores in flagranti adulterio deprehensas trucidare. Addit nu.42. *Et requiescet indignatio mea in te*, hoc est, cùm te videro crudelissima morte punitam, plagis atrocissimis punctim, cæsímque confossam, exsaturabo semel indignationem meam.

29 Hunc zelum solent scelera in Deo concitare, maximè verò idololatria. Deuteron.32.num.21. *Ipsi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus.* Hebraicè *Kinuni.* Pagninus, & Regia, *ipsi me zelare fecerunt.* Sic enim intelligendum esse verbum, *prouocare*, ostendit ipse Vulgatus, Ezehielis 8.num.3. *ad prouocandam æmulationem.* Psal.77. num.58. *in sculptilibus suis ad æmulationem eum prouocauerunt.* Oseæ 12. num.14. *Ad iracundiam me prouocauit Ephraim in amaritudinibus suis*: idest, in idolis, quæ vocantur amaritudines, quia amarissimū zelum afferunt sponso dulcissimo. Cap.14.numer.1. *Pereat Samaria, quoniam ad amaritudinem concitauit Deum suum. A hecho a Dios de hiel.* Enim verò Assyrij, cùm anili 30
idolorum superstitione delusi, fœdísque flagitiis contaminati; tum in Dei populum, quem ipse in oculis gestabat, bellis atrociter insultantes, & plus nimio superbientes, ardentem Dei zelum concitauerant. *Zelatus est enim Dominus terram suam*, Ioëlis 2. nu.18. Et si enim Assyriorum potentia, tanquam virga, vsus est indulgentissimus Dominus ad coërcendum suum populum, & in officio continendum: sed illi victoriis inflati insolenter se gesserūt, rabiémque suam, & crudelitatem sanguine exsaturarunt. Zachariæ.1.numer.14. *Zelatus sum Hierusalem, & Sion Zelo magno: & ira magna ego irascor super Gentes opulentas, quia ego iratus sum parum, ipsi verò adiuuerunt in malum.* Lege cap. 10. Isaiæ à numer.5. *Væ Assur, virga furoris mei*, &c.

Et vlciscens Dominus: vlciscens Dominus, & habens furorem: vlciscens Dominus in hostes suos.

TRiplex ista repetitio, qua formidandum vltoris nomen hostibus intentatur, ad exaggerandam Diuinæ vindictæ seueritatem spectat. Hanc enim vim habet ternarius numerus, vt ex celebri illo trisagio, Isaiæ 6.n.3. & ex profanis etiam Scriptoribus deducit Ribera Amos 1. num.15. Pineda tom. 2. in Iob. cap.33. vers.30. & Maldonat. Matth.26.num.44. Sensus itaque 31

itaque est: sint Assyrij nunc sanè, sint metu liberi, sint soluti. Dabunt tamen aliquando pœnas tantò grauiores, & atrociores, quàto diuturnior eis fuerit impunitas concessa. Lento ad vindictam gradu diuina procedit ira, sed vltionis tarditatem, supplicij grauitate compensat: Ecclesiast. 5. num. 4. *Altissimus enim patiens est redditor:* & num. 3. *Deus enim vindicans vindicabit.* Ierem. 51. num. 56. *Quia fortis vltor Dominus reddens retribuet.* Eius etiam est illa vox horroris plena, Deut. 32. num. 35. & ad Roman. 12. num. 19. *Mea est vltio, & ego retribuam in tempore:* scilicet, opportuno, sapientissimèque præfixo, alto prouidentiæ Diuinæ consilio.

33 Hanc vlciscendi seueritatem ponit etiam ob oculos Regius Vates Psalm. 93. num. 1. *Deus vltionum Dominus, Deus vltionum.* Vbi non solùm est iterata repetitio, sed appositus etiam gignendi casus numeri multitudinis, quem mirè valere ad amplificandum, & superlatiui locum obtinere, probat Ribera Oseæ 1. num. 1. num. 26. Sic Psalm. 54. num. 24. *viri sanguinum,* idest, maximè sanguinarij. Et Isaiæ 53. num. 3. dicitur Christus *vir dolorum,* idest, summis, & acerbissimis doloribus excruciatus.

Arbitror etiam pertinere hanc repetitionē ad excitandos torpentes legentium animos, vt seriò tandem animaduertant, rem esse summi momenti, quam à Propheta vident toties inculcari, & quasi repetitis ictibus in cordibus altè defigi.

Et habens furorem.

34 Lactantius Firmianus lib. de Ira Dei, per multa capita contendit, iram in Deum propriè cadere. Sed eam ipse definit arbitratu suo cap. 17. *Est motus animi ad coërcendum peccata insurgentis.* Cæterùm germana iræ definitio tradita est ab Aristot. lib. 1. de Anima cap. 1. text. 16. *Ira est appetitio doloris vicissim aduersario inferendi.* Vnde qui irascitur, priùs sensit dolorem ab alio sibi inustum, quem ipse nititur rependere: sed Deus, etiamsi peccatis offendatur, longissimè abest à dolore; non ergo cadit in eum ira. Dicitur verò succensere sceleribus, quia perinde se gerit, ac si esset iratus, August. lib. de Patientia cap. 1. [Absit, vt impassibilem Dei naturam perpeti vllam molestiam suspicemur: zelat sine aliquo liuore: irascitur sine aliqua perturbatione.] Chrysologus sermone 45. [Ira Dei est, delinquentium pœna: furor Dei est, supplicium peccatorum.] Vide Gabrielem Vazquez tom. 1. in primam partem disput. 84. c. 4. Pinedam tom. 2 in Iob. c. 19. vers. 11.

Et quidem omnis ira furor existimatur, quia hominem de gradu deijcit, ac de mentis sanitate deturbat. 35
Horatius lib. 1. Epistola 2. *Ira furor breuis est.* Cicero Tusculana. 4. *An est quicquam similius insania, quàm ira?* Basilius homilia 10. de Ira: *ira est momentanea insania.* Sed furor est eiusmodi excandescentia, qua inflammati adeò præcipites rapiuntur, vt meritò insanire, ac furere videantur. Et plerumque diu oppugnata patientia erumpit in furorem: iuxta celebrem illam Mimographi sententiam, quam refert Macrobius lib. 2. Saturnalium, cap. 7. *Furor fit læsa sæpius patientia.* Mitissimus ille Dauid, cùm semel excanduit, omnem penè humanitatem exuit, 2. Regum. 12. num. 31. *Populum serrauit, & circumegit super eos ferrata carpenta, diuisitque cultris, &c.* Quò progrederentur longiùs humani sanguinis exsorbendi sitientissimi?

Dei ergo longanimis patiētia, cùm flagitiis lacessita, aliquando tandem excandescit, ea sumit de fontibus sup- 36

plicia, quæ furentes stomacho vix inferrent. An non furor videbitur, pro consensu momentaneo in fœdam libidinem, homulum flammis addicere sempiternis cruciandum? Isaiæ 30. num 27. *Ardens furor eius, & grauis ad portandum: labia eius repleta sunt indignatione, & lingua eius quasi ignis deuorans: spiritus eius, velut torrens inundans.* Intuere Dei furentis iracundiam viuis coloribus expressam. Nec minùs significanter Psalm. 77. num 6. *Et excitatus est tanquam dormiens Dominus, tanquam potēs crapulatus à vino: & percussit inimicos suos in posteriora.* Hebraica vertas: *tanquam potens, sine gigas clamans præ vino.* Instar scilicet bacchantis, atque furentis, inconditos clamores edens, iracundiæ indices. Hironymus
37 vertit. *Quasi fortis post crapulam:* vinum enim largiter epotum, vt cecinit Horatius libro 1. Epistola 5.

Spes iubet esse ratas, in prælia trudit inermem.

Et ab Ecclesiastico cap. 31. num. 40. Rectè omnino ebrietas cum animositate coniungitur. Vbi significanter Græca sic habent: *Plethym thymon methe.* Idest, *furorem, & animos multiplicat ebrietas:* sensus itaque Psalmographi est. Irritatus, ac furens Deus instar temulenti, nullo habito delectu, seu discrimine personarum, plagis etiam auersis obuios quosque contrucidat.

38 Atque hic etiam est sensus litteralis illius difficillimi loci, Deuter. 29. num. 19. *Et absumat ebria sitientem, & Dominus non ignoscat ei.* Hebraicè, *vt addat ebriam cum sitiente.* Adagialem Hebraismum illustrarunt LXX. *vt non simul perdat peccator eum, qui sine peccato est. Para que no paguen iustos por pecadores.* Vel quemadmodùm legit Augustinus, quæst. 52. in Deuteronomium, supposítum verbi faciens ipsum Deum. *Vt non simul perdat peccatorem, & eum, qui sine peccato est.* Perinde itaque est, ac si dicat. *Si Dios comença a castigar, a todos los lleua a hecho; apenas vale el serbueno para escaparse.* Lege Pinedam tom. 1. in Iob. cap. 2. vers. 9. & Delrium tom. 1. Adagio 138. & quæ adnotabimus infrà num. 3. ad illa difficillima verba, *mundans non faciet innocentem.*

Et irascens ipse inimicis suis.

39 VErbum Hebraicum *natar* significat *custodire, seruare.* Canticorum 1. num. 6. *Vineam meam non custodiui.* Hebraicè *natarti.* Propriè itaque vertit hîc Pagninus, & Regia: *reseruans ipse inimicis suis.* Scilicet iram, vltionem, atque supplicium; ea phrasi, qua Hispanè dicimus, *el se la tiene guardada a sus enemigos.* Obseruat nimirùm Deus opportunitatem, vt in hostes vindictam effundat. Scitè reddit Vatablus, *iniuriarum memor aduersus hostes suos.* Nam etiam si non statim vlciscatur Deus, manent tamen alta mente reposta hostium suorū scelera.
Ieremiæ 3. num. 5. *Numquid irasceris in perpetuum?* Pagninus, *reseruabis?* Tigurina: *numquid iram in perpetuū retinebis?* Vbi subest idem Hebraicum verbum: & n. 12. *Quia sanctus ego sum, dicit Dominus, non irascar in perpetuum.* Hebraicè itē, *non reseruabo.* Psal. 102. nu 9. *Neque in æternū comminabitur.* Vertit Genebrardus, *non semper seruabit.* Hoc est, non erit memor iniuriæ acceptæ; eam remittet, atque vltionis obliuiscetur Sic enim illustrat Vulgatus idem verbum, *natar.* Leuitici 19. n. 18. *Nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum.* 40

Sensus itaque Prophetæ erit Nolite ô Assyrij, aculeos Diuinæ seueritatis, qui reconditi sunt, excussos arbitrari. Hebescit quidem ferri acies, tanquam in vagina recondita: sed illucescet aliquando dies ille, cùm districtus vltionis diuinæ gladius horrendas strages edet. 41

edet. Reseruat Deus, & condit quasi in sacculo delicta, opportuno tempore punienda. Deuter. 32. n. 34. *Nonne hac condita sunt apud me, & signata in thesauris meis?* Ecclesiast. 28. n. 1. *Peccata illius seruans seruabit.* Iob. 14. n. 17. *Signasti quasi in sacculo delicta mea.* Hi sunt cumulatissimi iræ thesauri, quos sibi thesaurizant impij, ad Romanos 2. num. 5. & Iacobi 5. num. 3.

42 Vulgatus autem egregiè illustrauit Hebraismum; tunc enim maximè irascitur Deus, cùm iram comprimit, suppliciúmque reseruat, ad Roma 9. num. 22. *Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa iræ, apta in interitum.* Psalm. 77. num. 21. vbi in textu Hebraico habetur ad verbum, *ideo audiuit Dominus, & iratus est.* Et Symmachus vertit, *echolothe. Cholera exarsit:* Psalterium Illyricum, referente ibi Lorino, *excanduit:* notabili versione reddiderunt LXX. *anebaleto.* Est autem *anabellesthæ*, prorogare, differre, procrastinare, vt constat ex illo celebri apophthegmate Alexandri Magni, qui rogatus quomodò tam breui totum orbem sub ditionem, potestatémque suam redegisset; respondisse fertur: *meden anaballomenos*, idest, nihil procrastinando. Lege Alciatum, Emblemate 3. & Auctorem Thesauri Græcæ linguæ, tom. 1. columna 672.

43 Scienter itaque Vulgatus vertit in hoc loco ex Editione LXX, *ideo audiuit Dominus, & distulit.* Addit Cassiodorus, *& superposuit.* Explicátque de dilata vindicta, ac proinde suppliciorum cumulo, etiam atque etiam aucto. Quò item spectat locus alter, Psal. 88. n. 39. *Tu verò repulisti, & despexisti? distulisti Christum tuum.* Vertit Hieronymus ex Hebræo: *iratus es aduersus Christum tuum.* Scilicet semen Dauid, vt explicat ibi Genebrard. Vtrobique subest significantissimum verbum originale, nempe *habar* in coniugatione *hithpaël*, quod propriè vertas, *se ipsum transilire, & quasi modum in ira excedere.* Tunc enim supra modum Deus excandescit, cùm sinens peccata peccatis cumulari, irã differt, suppliciúmque procrastinat. Egregiè 44
enim ait August. serm. 37. de Verbis Domini. [Magnæ misericordiæ est, nequitiæ impunitatem non relinquere; nam ne cogatur in extremo gehennæ damnare, modò flagello dignatur castigare. Vis nosse nulla pœna, quanta sit pœna? Dauidem interroga, qui ait (Psalm. 9. num. 4.) *irritauit* (Vulgata legit, *exacerbauit*) *Dominum peccator.* Quare hoc dixisti? Vide, quid sequitur: *secundum multitudinem iræ suæ non quæret.* Ideo nempe non requirit, quia multùm irascitur. Parcendo cædit, sed iustè cædit.] Hieronymus in illud 45
Ezechielis 16. n. 42. *Et auferetur zelus meus à te & quiescam, nec irascar ampliùs.* [Ex hoc perspicimus, inquit, grandem offensam esse, nequaquam curæ haberi à Deo, sed permitti hominem sceleribus suis.] Ardentiùs vero in eadem verba Bernardus, sermone 42. in Cantica. [Solo auditu contremisco. Ego, inquit Deus, quos amo, castigo. Si ergo te zelus deseruit, & amor; neque eris amore dignus, qui indignus castigatione censeris. Vides, quia tunc magis irascitur Deus, cùm non irascitur.] Nimirùm altè in cordibus defixerant hi Patres insigne illud axioma 2. Machab. 6. num. 13. *Etenim multo tempore non sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim vltiones adhibere, magni beneficij est indicium.*

Suspicantur nonnulli, in hanc itidem sententiam esse intelligenda verba illa superiora, *& habens furorem*, id- 46
est, continens, siue coërcens furorem erumpentem, reseruánsque in posterum vindictam. Vox enim originalis *bahal*, significat *Dominum.*

Prouerbior.23. nu.2. *Si tamen habes in potestate animam tuam.* Hebraicè. *Si Dominus anima tua sis.* Genesis 37. nu. 19. *Ecce somniator venit.* Hebraicè. *Dominus somniorum.* 1. Regum 26. num. 7. *Quærite mihi mulierem habentem pythonem.* Hebraicè. *Dominam pythonis.* Itaque congruenter huic explicationi vertit hîc Regia, *compos iræ.* Vatablus, *Dominus iræ. Es Dios Señor de si: sabe tener a raya la ira, y darse vado, quan-*
47 *do conuiene.* Probabilis sanè explicatio: sed obstat illi, facitque pro planiore intelligentia, quòd eamdem locutionem Hebraicam, Prouerbiorum 22. numero 24. & cap. 29. numero 22. vertit noster interpres, *vir iracundus, & qui ad indignandum facilis est.* L X X. verò, *aner thymodes, ke orgilos,* idest, vir furiosus, & iracundus: & in isto loco Nahum, *meta thymu,* idest, cum furore.

NVMERVS III

Dominus patiens.

48 REDDIT Propheta causam, cur Deus vltionum cùm sit, vltionem tamdiu, suppliciumque reseruet. Eadem causa redditur Psalm. 7. num. 19. *Deus iudex iustus, fortis, & patiens: numquid irascitur per singulos dies?* Atque hæc eximia Dei patientia, cùm multis nominibus admiranda sit, tum præcipuè, quòd etiam si abutantur ea impij ad obfirmandum se in flagitiis, malit tamen Deus vel cum iactura suæ existimationis, eam retinere Psalmo 9. num. 34. *Propter quid irritauit impius Deum? Dixit enim in corde suo: non requiret. Quia ego tacens, & quasi non videns,* ait ipse Deus, Isaiæ 57. n. 11. Propterea videlicet *Dixit insipiens in corde suo, non est Deus,* Psalm. 13. numero 1. Hebraicè, *non est iudex.* Vt vulgò dicere solemus, cùm passim homicidia, & furta perpetrantur: *no ay iustitia en*
Granada. Consentaneè Cicero refert 49
lib. 3. de Natura Deorum, Dionysij Tyranni audaciam, corroboratam impunitate diuturna, se se proiecisse ad quælibet obeunda facinora. Cùm enim fanum Proserpinæ expilauisset, nauigabat secundissimo vento, ridens, *Videtis ne,* inquit, *amici, quàm bona à Dijs immortalibus nauigatio sacrilegis detur?* Ita egregiè perpendit Tertullianus libro de Patientia, cap. 2. eò vsque Deum esse longanimem in sustinendis sceleratis, [Vt sua sibi patientia detrahat. Plures enim Dominum idcirco non credunt, quia sæculo iratum tamdiu nesciunt.] An verò de Deo semper dicatur in Scriptura *macrothymia,* idest, *longanimitas,* tractat eruditè Lorinus. Ecclesiast. 8. num. 12. Psalmo. 85. num. 15. & 1. Petri 3. num. 20.

Reperiuntur hîc duæ illæ Hebrai- 50
cæ voces, *erec apaiym,* quas verbum è verbo exprimas, *longus, seu latus naribus.* Quo nomine sæpe Deus compellatur. Exodi 34. num. 6. Numerorum 14. numero 18. Psalmo 85. num. 15. & Psalmo 144. numero 8. Ioëlis 2. num. 13. Ionæ 4. numero 2. Quibus in locis constanter vertit Vulgatus, *patiens.* L X X. *macrothymos,* idest, *longanimus.* Quomodò etiam extulit Latinus interpres, Psalmo 102. numero 8. Nos Hispani frequenter vsurpamus Hebraismum. *Es ancho de narizes, que ni se atufa, ni se le sube luego la mostaza.*
Contrà verò Prouerb. 14. n. 17. vbi le- 51
gimus, *impatiens operabitur stultitiam,* habetur Hebraicè, *breuis, seu angustus naribus: hombre de chica, y angusta chimenea.* Ratione ducunt ex intima Philosophia Castro, & Ribera hîc, Arias Montan. Ioëlis. 2. pag. 248. Pineda tom. 1. in Iob. c. 10. vers. 8. num. 18. in ira enim sanguis efferuescit circa cor,

cor, & quò latiora sunt nasi foramina, eò plus frigidi aëris respiratione trahi potest, ad refrigerandum cordis æstum: qui verò angustis naribus sunt, fumos ex corde ascendentes propter meatuum angustias, & citiùs concipiunt, & tardiùs efflant.

52 Atque hinc est, in arcano sermone vocem *ap*, & nasum, & iram significare: quia videlicet nasus est, vbi præcipuè apparet iracundia. Vnde illud Psal. 2. nu. 5. *tunc loquetur ad eos in ira sua*, vertit Regia, *in naso suo*. Quod innumeris aliis locis itidem facit. Hinc etiam Deus excãdescens ira dicitur fumum è naribus efflare. Quod enim legimus Psalm. 17. n 9. *Ascendit fumus in ira eius*; vbi etiam Regia, *in naso eius*: expressit Vulgatus 2. Regum 22. numer. 9. *ascendit fumus de naribus eius*. Sic Deuteron. 29. num. 20. *& Dominus non ignoscat ei, sed tunc quàm maximè furor eius fumet*. Hebraicè, *nasus eius fumet*.

53 Atque hæc vel præcipua nota est animosi, ac praeferocis equi. Iob 39. n. 20. *Gloria narium eius terror.* Quod eleganter cecinit Poëta Latinus 3. Georgicorum.

Collectumq; premens voluit sub naribus ignem.

De tauris verò Ouidius libr. 7. Metamorphoseon:

Ecce Adamanteis Vulcanum naribus efflant.

Et de Leuiathan luculenter ipse Deus, Iob 41. num. 11. *de naribus eius procedit fumus, sicut ollæ succensæ, atque feruentis*. Pete alia exempla ex nostro Radero ad ea verba Martialis lib. 6. Epigrammate 45.

Fumantem nasum viui tentaueris vrsi.

Et magnus fortitudine.

54 THeophilactus ita connectit hæc verba cum superioribus. [Atqui Deus longanimis, & patiens super iniquitates peccantium, ob imbecillitatem hoc non facit; ingens enim robur eius est.] Eadem est sententia Theodoreti; in quam inclinat etiam Ribera perleui momento impulsus, cùm etiam ipse exponat coniunctionem *&* sensu aduersatiuo: cuius locutionis exempla congerit Gueuara Habac. c. 1. num. vltimo.

Assentior potiùs Hieronymo, qui ait in Commentario. [Diu quidem sceleris Assyriorum patiens fuit, & magnanimitatis suæ fortitudine, iniquitates eorum sustinuit.] Tigurinam versionem, quæ sic habet, *magnus potentia*, in hanc sententiam exponit Vatablus. [Quia videlicet non ducitur Deus ira impotente, more hominum; sed iracundiam potest cohibere, quandiu velit, opportuno tempore puniturus.] 55

Et quidem etiam apud profanos egregia fortitudo existimata est, iræ victoria. Eleganter hoc persequitur eloquentiæ Parés in oratione illa pro Marco Marcello, vbi inter alia. [Hodierno verò die te ipsum vicisti. Vereor, vt hoc, quod dicam, non perinde intelligi possit, atque ego ipse cogitãs sentio. Ipsam victoriã vicisse videris, cùm ea ipsa, quæ illa erat adepta, victis remisisti. Nã cùm ipsius victoriæ conditione iure omnes victi occidissemus, clementiæ tuæ iudicio conseruati sumus.] 56

Luculentũ item est exordium, quo Valerius Maximus libr. 3. connectit caput secundum de Patiẽtia cum priore de Fortitudine. [Egregiis operibus fortitudo se oculis hominũ subiecit: patientiámque in medium procedere hortata est; non sanè infirmioribus radicibus stabilitam, aut minùs generoso spiritu abundantem; sed ita similitudine iunctã, vt cũ ea, vel ex ea nata videri possit.] *Pareceſele tanto, que o es hermana, o hya de la fortaleza.* 57

58 Sed quid sectemur humana testimonia, vbi suppetunt Diuina? Prouerb.16.num.32. *Melior est patiens viro forti, & qui dominatur animo suo expugnatore vrbium.* Regia vertit ad verbum Hebraica, *bonus latus naribus pra forti.* LXX. *melior vir longanimis forti.* Illustrant verò iidem LXX. secundam partem *Ka crator orges*, idest, *qui continet iracundiam:* hoc scilicet est, animo suo dominari: erumpentem iracundiæ furorem coërcere. Vbi etiam notandum est, quod paulò ante obseruaui, quoties legimus in Hebræo, *longus, siue latus naribus*, quod expressit Vulgatus, *patiens*; verterunt LXX. *macrothymos*, idest, *magnanimus, siue longanimis. Apellido proprio de fuerte.* Sic prima Corinth.13. num.4. *Charitas patiens est*, Græcè, *macrothymi*, magnanima, & longanimis est. Quod expendit Chrysostomus homilia 33. in eum locum. [Longanimis idcirco vocatur Charitas, quia longum, & ingentem animum habet.]

59 Contrà verò Prouerb.14. num.29. *Qui patiens est* (Græcè item, magnanimus) *multa gubernatur prudentia. Qui autem impatiens est, exaltat stultitiam suam.* Impatiens dicitur Hebraicè *angustus naribus, breuis spiritu; hombre de chica chimenea, que leguo se atufa.* Sed significantissimè verterunt LXX. *Oligopsychos*, idest, *pusillanimis, couarde, amilanado.* Nam re vera solus patiens est fortis, & magnanimus; impatiens autem imbecillus, & imbellis: rectè itaque copulatur vtraque virtus. Iob 4. num.6. *Vbi est fortitudo tua, patientia tua?*

60 Age verò, propiùs ad Deum ipsum accedamus. Psalm.7.numer.13. *Deus fortis, & patiens.* Sed est insignis locus, & qui præsentem maximè illustrat, in libr. Numer. cap.14. Nititur ibi Moyses Deo persuadere, vt quantumuis ingratitudine, & flagitiis illius populi irritatus, eos meritò deserere, ac funditus perderè potest in vasta illa solitudine: nihilominus tamen memor sit benignitatis, & patientiæ. Consulat certè existimationi suæ, & ad promissam terram, saluos, incolumésque perducat. Ait itaque Deum ipsum alloquens, num.17. *magnificetur ergo fortitudo Domini.* Subest ibi verbum Hebraicum, *gadal*; vnde ductum nomen *gadol*, quod hîc reperitur: notátque Oleaster in Commentario illius loci, quòd propriè significat, *crescere, augeri*, seu *magnificari.* Tunc verò quasi crescit, & exaggeratur Diuina fortitudo, (accommodatè videlicet ad nostrum captum,) cùm hostes valentiores expugnat: perinde itaque est, ac si dicat Moyses. Hactenus tibi, ô Deus, 61
cum Ægyptiis, cum mari, cum fluminibus res fuit. Nullo negotio ista superasti: exere tandem tuum valentissimum brachium, ostenta inuictissimum robur, *magnificetur fortitudo Domini*; tua enim ira iustè concepta tibi superanda, & cohibenda est. Hanc esse intelligentiam litteralem, apertè conuincitur ex ratione, quam continuò subiungit Moses: *Sicut iurasti dicens: Dominus patiens, & multæ misericordiæ, auferens iniquitatem, & scelera.* Contendit enim Deum suis verbis obligare: vt qui se longanimem, & patientem toties prædicauerat, te ipsa ostenderet, & furorem suum meritò erumpentem fortitudine exaggerata comprimeret.

In hanc sententiam canit Eccle- 62
sia, *Deus, qui omnipotentiam tuam parcendo maximè, & miserando manifestas.* Iuxta illud Sapientiæ 11. numer. 24. *Misereris omnium, quia omnia potes, & dissimulas peccata hominum propter pœnitentiam:* & ad Roman. 9. num.22. *Volens notam facere potentiam*

suam,

suam, sustinuit in multa patientia. Vbi Chrysstomus homil. 16. [Non vult Deus suum robur per supplicium innotescere.] Tunc scilicet omnipotens robur, & infinita gloria Domini vel maximè illustrantur, cùm conceptam coërcens iracundiam peccatoribus
63 ignoscit. Quod manifestissimè constat ex illo ipso cap. 14. libr. Numer. Cùm enim Deus victus ardentissimis Moysis precibus dedisset tandem manus, & flagitia rebellis populi, suppliciúmque benignè condonasset, sic ait num. 20. *Dimisi iuxta verbum tuum: viuo ego, & implebitur gloria Domini vniuersa terra.* In quem locum luculentus est Oleastri Commentarius. [Audi, quæso, qua gloria vult Deus omnem terram impleri; non gloria potentiæ suæ, qua cuncta creauit: non sapientiæ, qua cuncta prudentissimè gubernat; sed misericordiæ, qua indefesse peccata remittit.]

64 Ipsa itaque Dei misericordia absolutè *gloria* nominatur. Ad Rom. 6. num. 23. *Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei, iustificati gratis.* Vbi Strabus, *gloria Dei, idest, indulgentia, & venia peccatorum.* Lege D. Augustin. tom. 3. lib. de Spiritu, & Littera, c. 9. & Peretium in cap. 3. ad Roman. disput. 12. num. 53.

65 Sed redeo ad illud singulare certamen, in quo de Diuina iracundia victrix euadit fortitudo patientiæ: quod graphicè depingitur Psal. 77. Qui est quasi commentarius illius cap. 14. lib. Numeror. *Quoties*, inquit, *exacerbauerunt eum in deserto, in iram concitauerunt eum in inaquoso?* Sed videlicet excandescentem iram, & ad sumendum supplicium iam iámque erumpentem fortitudo Diuina repressit: numer. 38. *Ipse autem est misericors, & propitius fiet peccatis eorum, & non disperdet eos: & abundauit* (Hebraicè, *multiplicauit*, idest, magnificauit fortitudinem.) At in quem hostem aciem direxit? continuò id explicat Propheta Regius, *vt auerteret*, inquit, *iram suam, & non accendit omnem iram suam.* Excitatas nimirùm iracundiæ Diuinæ flammas, patientiæ, & fortitudinis flabello restrinxit. Eodem refert Genebr. Psal. 89. num. 15. verba illa, *dexteram suam sic notam fac.* In perferenda videlicet nostra miseria, in comprimenda tua iustissima iracundia.

Ac solet nonnunquam Deus acerrimum hoc certamen detrectare, & subterfugere, perinde ac si timeat (vt de Diuina illa natura humano loquamur more,) ne misericordia, clementiáque sua, iracundiæ furore vincatur. In hanc sententiam explicat Hieron. verba illa Isaiæ, cap. 59. num. 2. *peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis.* [Auertit, inquit, Deus faciem suam, ne eorum turpitudinem cerneret, & statim percutere cogeretur.] 66

Quem benignissimum Dei affectum illustrat ibi noster Gaspar Sanctius exemplo parentis indulgentissimi, qui filium in oculis fert, & alioqui impotens iræ solet esse, & plus nimio furori indulgere: consulens is nimirùm paternæ benignitati, non vult audire, neque videre flagitium indignè commissum à filio; ne eius indignitate commotus, & erumpenti furori intemperanter obsecutus, in filium atrociter, immanitérque desæuiat. Iuxta clementissimum illud Cæsaris factum, omnes coniuratorum epistolas simul exurentis: quod tantopere celebrat Seneca libr. 2. de Ira cap. 23. *Gratissimum enim putauit genus veniæ*, (adde etiam tutissimum) *nescire, quid quisque peccasset.* 67

Eodem spectant reste D. Augustino quæstione 150. in Exodum, verba illa Dei, non tam ex odio illius gentis, quàm ex singulari clementia profecta: Exod. 33. num. 3. *Non ascendam tecum,* 68

tecum, quia populus duræ ceruicis es, ne fortè disperdam te in via. Grauissimus videlicet est, acerrimúsque conflictus, & in quo solet interdum, quasi deuicta Diuina misericordia, iustè concepta iracundia victoriam reportare.

69 Describitur hic conflictus apud Isaiam cap. 57. numer. 16. *Non enim in sempiternum litigabo* (Hebraicè, iurgabor, confligam) *neque vsque ad finem irascar,* (idest, supplicium reseruabo; vt paulò antè probaui.) Nimirùm laboriosum est Deo perpetuò coërcere suam iracundiam ad supplicium exardescentem, vt ipse testatur Ieremiæ 6. numer. 11. *Furore Domini plenus sum.*

70 Hoc est, furore magno, ac vehementi, ex Hebraismo illo vulgari, quo identidem ad aliquid exaggerandum genitiuus *Dei* appositi vicem subit, vt rectè ibi exponit Maldonatus. Subiungit verò Deus, *laboraui sustinens.* Quæ verba explicat idem Maldonat. perinde ac si dicat Deus: iam non possum me continere. Quid ergo, ô summe Deus, faciendum tibi est? Dabo manus, efflabo scilicet iracundiæ ardorem. Subdit itaque Isaias: *quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam. Respirarè, y desfogarè la colera, que me abrasa.* Iam perpende, quanta fortitudine opus sit ad superandam iram, quæ ita coarctat Deum, in angustúmque deducit: & videbis, iure optimo attexuisse Nahum, postquàm Deum latum naribus appellauit, *& magnus fortitudine.*

Et mundans non faciet innocentem.

71 Locus est cùm Hebraismo difficilis, tum verò sententia secum ipsa minimè in speciem cohærente perobscurus.

Primò igitur ita exponit Cyprian. Cystercienfis. Quamuis Deus infinita sua omnipotentia totam naturam labefactare possit, & scelera citra dolorem, pœnitentiámque remittere: tanta verò est illius æquitas, vt semel statutam, & promulgatam legem de sceleris remissione nunquam abrogauerit, aut innocentem quempiam duxerit, quem peccati conscientia accusat. Frigida sanè explicatio, & à Prophetæ instituto longissimè abhorrens.

Secunda expositio est Theodoreti, Hieronymi, Vatabli, Montani, Riberæ, Hectoris Pinti, Figueiri, atque Palatij. Deus quidem sustinens in multa patientia impios, non castigando videtur iustificare, atque mundare eos, quos Deus tam iustus non punit: sed profectò tacens, & diu ferens, sontes supplicio non liberat: neminem enim sceleribus contaminatum impunè abire patietur. Vt sit Horatianum illud libr. 3. Ode 2. *Raro antecedentem scelestum deseruit pede pœna claudo.* Hæc expositio, & aptè quadrat contextui, & sententiam continet dignam Propheta: & confirmari potest, quia LXX. Exod. 34. num. 7. reddiderunt. *Et reum non purificabit.* Et Numerorum 14. numer. 18. *& mundatione non mundabit reum.* Habentur autem vtrobique eadem prorsus, quæ hîc subsunt, verba Hebraica. 72

Sed antequàm meam sententiam proferam, obseruandus est in primis Hebraismus in sacro sermone frequentissimus: bis enim inculcatur continenter in Hebraico textu idem ipsum verbum: & licèt Vulgatus sectatus copiam variè illud verterit; sed non minùs commodè eodem item verbo Latino repetito vertere potuisset. *Mundans non mundabit*; aut *innocentem faciendo non faciet innocentem.* 73

Sciendum

74 Sciendum itaque est, geminationem huiusmodi frequentari in sacra Scriptura ad exaggerandum, amplificandúmque, quod dicitur. Cùm autem primum verbum, quod geminatur, in natiua lingua semper infinitiuus sit, variè illud interpretes illustrant; modò videlicet efferunt participio, vt Psal. 39. num. 9. *Expectans expectaui Dominum:* nonnunquam etiam nomine, Matth. 13. num. 14. ex Isaiæ 6. num. 9. *Auditu audietis, & non intelligetis.* Sæpius verò enuntiatur per gerundium: Actuum 5. num. 28. *præcipiendo præcepimus vobis.*

75 Iam quod ad genuinum sensum attinet, mihi videntur LXX. paucissimis verbis huius loci intelligentiam assecuti: sic enim reddiderunt. *Innocentem non faciet innocentem.* Eorum sensum luculenter exposuit Theophilactus: *innoxium*, inquit, *sine noxa non dimittet; etiam sine noxa existens non erit citra noxam.* Theophilactum sequitur Oleaster in cap. 34. Exodi: erit igitur hæc sententia. Deus quidem patientissimus est, & sceleratos quàm diutissimè sustinet: at cùm eius inuicta patientia, flagitiis irritata, ad supplicium tandem excandescit, insontes æquè, ac noxios furenter penè contrucidat. An impius sibi, ó Assyrij, impunitatem pollicebitur, vbi iustus vix saluabitur? Vbi ne infans quidē vnius diei innocēs reperietur? Vide ad confirmationem huius sensus, quæ adnotaui ad illa verba, *& habens furorem.*

76 Lucem afferunt huic explicationi verba Hebraica; *ve naque lo ienaque*, quæ sic geminata sexies mihi contigit reperire in Scriptura: videlicet hîc, & Exodi 34. num. 7. Numerorum 14. num. 18. Ieremiæ 30. num. 11. & cap. 46. num. 28. & cap. 49. num. 12. Variéque illa vertunt, qui verbum exprimunt è verbo, Oleaster citatus, *innocentando non innocentabit.* Regia, Exod. 34. num. 7. *purificando non purificabit.* & Ieremiæ 46. num. 28. *liberando non liberabit.* Pagninus, Numeror. 14. num. 18. *mundando non mundabit.* Hic verò: *impunè iudicando, impunè non iudicabit.* Vatablus denique: *absoluendo non absoluet.*

Sed omnium optimè, & elegantissimè illustrat ea Vulgatus variis in locis. Nam verbum *nica*, propriè significat immunem, innoxium, seu innocentem facere: supplicio absoluere. Vnicus liber Prouerb plurima nobis suppeditabit exēpla. Crebrò enim repetitur in coniugatione Niphal *lo iinaque.* Prouerb. 6. num. 29. cap. 11. num. 21. cap. 16. num. 5. cap. 17. nu. 5. cap. 19. num. 5. & 9. cap. 28. num. 20. Quæ variè, vt solet, illustrat Vulgatus: *non erit mundus, non erit innocens, non erit impunitus.* Consentaneè huic proprietati verbi exposuit etiam Latinus interpres locum illum persimilem, Ieremiæ 49. num. 12. *Et tu quasi innocens relinqueris?* Vbi Pagninus. *Immunis existendo, immunis eris?* Regia: *& tu liberando, liberaberis?* Sic Exodi 21. num. 19. *innocens erit.* Et Numerorum 5. num. 31. *absque culpa erit.* Et aliàs sæpe. 77

Hæc igitur eadem prorsus verba, sic reddidit Vulgatus Exodi 34. nu. 7. *Nullusq; apud te per se innocens est, qui reddis iniquitatem Patrum filijs, ac nepotibus, in tertiam, & quartam progeniem.* Quid clarius pro nostra explicatione afferri potuit? Solet enim Deus parentū scelera pœnis temporariis luere innocentium filiorum, & immaturahorum nece, illorum inueterata punire flagitia. Ergo ne illi ipsi parentes, impunitatem assequentur, cùm etiam innoxij infantes grauissimam noxam incurrant? Eadem Hebraica verba sic reddidit noster interpres, Numerorum 14. num. 18. *Nullúmque innoxium derelinquens.* (Videlicet quamtumuis in

Z specie

ſpecie mundus, innocens, & innoxius videatur,) *qui viſitas peccata patrum in filios, &c.* Et Ierem. 46. num. 28 vertit Vulgatus, *neque quaſi innocenti parcam tibi.*

80 Adhuc expreſſiùs, & noſtræ explicationi congruentiùs, Hebraiſmum iſtum illuſtrauit Vulgatus Latiniſimo, Ierem. 30. num. 11. *Caſtig ibo te in iudicio, vt non videaris tibi innoxius.* Regia vertit verbum è verbo: *& mundando te non mundabo.* Perinde ac ſi dicat Deus; non eris citra noxam, etiam ſi tibi videaris eſſe ſine noxa: vt locutus eſt Theophilactus.

81 Itaque in hoc loco ipſius Vulgati verbis, ita poſſumus vertere Hebraica. Deus quidem patientia, & fortitudine infinita cohibet ſuam iuſtam iracundiam: at cùm excanduerit, *nullum innoxiũ relinquet.* Num. 14. nu. 18. *Nullus apud eum innocens erit.* Exo. 34. num. 7. *Nulli, quaſi innocenti parcet.* Ierem. 46. nu. 28. *Tale ſupplicium ſumet, vt nullus videatur ſibi innoxius.* Iere. 30. num. 11. *Et vos, ô Aſſyrij, quaſi innocentes relinquemini?* Ierem. 49. num. 12. Hoc ipſum itaque eſt, *& mundans non faciet innocentem.* Quod item nõ ſiluit Horatius in illa Ode. 2. lib. 3.

Sæpe Dieſpiter neglectus inceſto addidit integrum.

Dominus in tempeſtate, & turbine viæ eius: & nebulæ puluis pedum eius.

82 Horribilis, & formidandus foret ille hoſtis, cuius eſſet ingens in pugnando robur; velocitas incredibilis in aſſequendo; in perſtringendo autem, & obcæcando aduerſario dexteritas admirabilis: adeò vt nullæ vires viribus obſiſtere; nulla fuga celeritatem præuertere; nulla vel intenta oculorum acies cõiectum ictum corporis declinatione effugere poſſet. Idcirco nimirùm æneæ Bombardæ tantas, & tam ineuitabiles ſtrages edunt: impetũ enim ferrei globi nulla arma poſſunt propulſare, aut ſuſtinere: diſploditur autem, & contorquetur ille globus mira celeritate; prius penè lethale vulnus pectore excipias, quàm ſplẽdorem ex ſulphureo puluere emicantem cernas. Fumus verò, & cæca nox oculis offuſa, præcauendi, aut declinandi ictus omnino præripiunt facultatem.

Talis deſcribitur à Propheta Deus Aſſyriis formidabilis. Id, quod frequentiſſimum eſt in Scriptura. Tantùm attingã teſtimonia, nam ſingula accuratè expendere vberioris otij eſt. 83
Pſalm. 103. num. 3. *Qui ponis nubem aſcenſum tuũ,* (Hebraicè, currũ tuum,) *& ambulas ſuper pennas ventorum.* Pſal. 82. num. 16. *Ita perſequeris illos in tempeſtate tua, & in ira tua* (Hebraicè, in turbine tuo) *turbabis eos.* Ierem. 30. num. 23. *Ecce, turbo Domini, furor egrediens, procella ruens, in capite impiorum conquieſcet.* Iſa. 28. num. 2. *Ecce validus, & fortis Dominus, ſicut impetus grandinis, turbo confringens.* Et cap. 30. nu. 30. *Terrorem brachij ſui oſtendet in comminatione furoris, & flamma ignis deuorantis: allidet in turbine, & in lapide grandinis.* 3. Reg. 19. num. 11. *Spiritus* 84
grandis, & fortis, ſubuertens montes, & conterens petras ante Dominum. Potentia igitur, & robur tanta ſunt, vt terram concutiat, & nutu ipſo totum Olympum tremefaciat. Pſal. 28. nu. 3. *Deus maieſtatis intonuit. Vox Domini confringentis cedros: vox Domini concutientis deſertum.* Sap. 5. num. 22. *Ibunt directè emiſſiones fulgurum, & tanquam à bene curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum inſilient.*

Sed vt Dei potentiã exprimit tempeſtas, tonitru, fulminéque horribilis; 85
ita turbo celeritatem indicat. Iſa. 66. nu. 15. *Dominus in igne venit, & quaſi turbo*

turbo quadriga eius. & cap.41.num.16. *Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo disperget eos.* Sapient.5. num.24. *Contra illos stabit spiritus virtutis, & tanquam turbo venti diuidet illos.* Erunt itaque impij, Oseæ 13. num.3. *Sicut puluis turbine raptus ex area.* Vtrumque significarunt LXX. qui ita vertunt in hoc loco: *Dominus in consummatione, & in commotione via eius.* Commouetur enim velocissimè instar rapidissimi turbinis; & quacumque ruit, omnia funditus exscindit.

86 Nebula verò, & atra caligine mortalium oculis offusa, illorum conatus dissipat, consilia præuertit, machinationésque dispellit. Vide nostrum Alcazar in cap.1. Apocalypsis, notatione 8. de symbolo nubium. Nubes enim Hebraicè *hanan*, habetur hîc in lingua originali. Lege item, quæ adnotabimus infrà ad illa verba, numeri 8. *Et inimicos eius persequentur tenebræ.* Nostrum denique Pontanum in illum Virgilij locum, Æneidos 9. vers.36.

Quis globus, ô ciues, caligine voluitur atra?
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros,
Hostis adest.

NVMERVS IV.

Increpans mare, & exsiccans illud.

87 HAVD absimilis locus est Isai. 50. num.2. *Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccum.* Est autem increpare, cum obiurgatione quadam, & potestate, adiunctis minis, imperare. Atque hinc ortum est, vt vnum, idémque verbum Græcum *epitimao*, tam variè verterit Vulgatus. Matth.8. num.26. *Imperauit ventis, & mari, & facta est tranquillitas magna.* Marci 4. num.39. *Comminatus est vento, & dixit mari: tace, obmutesce.* Lucæ 8.num.24. *Increpauit ventum, & tempestatem aquæ.* Quibus in locis apertè vides, diui- 88
num hoc imperium ad frænandos tumentis maris fluctus, increpationem simul, & minas continere. Quod eleganter admodùm æmulatus est Poëta Latinus, cùm Neptunum fingit sedantem tempestatem, se inscio, ab Æolo concitatam lib.1. Æneidos. In primis enim acriter increpat ventos.

Tanta ne vos generis tenuit fiducia vestri?
Iam cœlum, terrámque, meo sine numine, venti
Miscere, & tantas audetis tollere moles?

Atrociter deinde minatur luculenta illa reticentia.

Quos ego: sed motos præstat componere fluctus:
Post mihi non simili pœna commissa luetis.

Ad extremum illis grauiter, ac seuerè suum denuntiat imperium.

Maturate fugam, regíque hæc dicite vestro.

Enim verò ingens sanè est omni- 89
potentiæ Diuinæ documentũ, (quam Propheta Nahum nititur Assyriis declarare,) mare vastitate immensum, fremitu horribile, fluctibus formidabile; cùm sæua tempestate commotum, non modò terram absorbere, sed cœlum ipsum obruere velle videtur; ad Dei præceptum, & fragilis arenæ præfixos limites, elationem illam contundere, impetum frangere, fluctus ad astra concitatos allidere. Facinus Dei egregium, & in sacris libris frequenter celebratum; quod nescio, an iure extenuent viri docti. Lege nostrum Pinedam tom.2. in Iob cap.26. vers.10.

Celebrat hoc facinus Regius va- 90
tes, Psalm.103.num.7. *Ab increpatione*

tua (id est, ab imperio tuo) *fugient: à voce tonitrui tui formidabunt: terminum posuisti, quem non transgredientur, neque conuertentur operire terram.* Salomon item Prouerbior. 8. num. 29. *Quando circumdabat mari terminum suum, & legem ponebat aquis, ne transirent fines suos.* Ipse etiam deprædicat Deus, Iob 38. num. 10. *Circumdedi illud terminis meis, & posui vectem, & ostia, & dixi: vsque huc venies, & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos.* Ardenter itaque inuehitur Deus in populum rebellem, tam efficax imperium detrectantem, cui mare ipsum dicto audiens sit, Ierem. 5. num. 22. *Me ergo non timebitis, ait Dominus, qui posui arenam terminum mari, præceptum sempiternum, quod non præteribit; & commouebuntur, & non poterunt, & intumescent fluctus eius, & non transibunt illud.*

91 Signatè verò alludit Propheta ad illud mirabile Dei imperium, cùm populus inter stupentes aquarum vortices sicco vestigio mare traiecit; quod iisdem penè verbis cecinit Regius vates, Psalm. 105. num. 9. *Et increpuit mare Rubrum, & exsiccatum est: & deduxit eos in abyssis, sicut in deserto.* Et Psalm. 113. num. 3. *Mare vidit & fugit: Iordanis conuersus est retrorsum. Quid est tibi mare, quod fugisti?* Et Isai. 51. num. 10. *Numquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis?* Sed longè copiosiùs, & elegantiùs Habacuc cap. 3. à num. 8. vsque ad 10. adiuncta expositione Gueuaræ; quam existimo esse litteralem, quò ne sim longior, lectorem remitto.

Et omnia flumina ad desertum deducens.

92 ID est, ad siccitatem, vt Psalm. 106. numero 33. *Posuit flumina in desertum, & exitus aquarum in sitim.* Vnde Pagninus, & Regia commodè hic vertunt Hebraica: *omnia flumina exsiccari fecit.* Tigurina verò, *omnésque fluuios exsiccat.*

Non minùs luculentum est hoc 93 diuini roboris indicium, quod edidit Deus Iordanem arefaciens. Iosue 3. numer. 15. *Cùm ripas alues sui tempore messis impleuerat.* Quò enim auctiora sunt flumina, eò rapidiora, & turbidiora fluunt: eò difficiliùs coërcentur, eò periculosiùs vada ipsa cæca tentantur. Quid autem Deus spectauerit, tam insigni edito prodigio, expressit Sacer Scriptor, Iosue 4. num. 25. *Vt discant omnes terrarum populi fortissimam Domini manum.* Quod ita contigisse, discimus ex cap 5. num. 1. audito enim à Regibus finitimis tam stupendo Diuinæ potentiæ miraculo, *dissolutum est cor eorum, & non remansit in eis spiritus.* Vide ergo quàm opportunè tantorum prodigiorum memoria refricetur à nostro Propheta, ad Assyriorum animos horrore numinis percellendos.

NVMERVS V.

Infirmatus est Basan, & Carmelus: & flos Libani elanguit.

IN vtroque hemistichio subest 94 idem verbum *vmlal*: quod expressit Tigurina. *Deformatur Basan, & Carmelus, floridúsque Libanus deformatur.* Et quidem hoc verbum variè nimis solet vertere Vulgatus: videlicet, *infirmari*. 1. Regum. 2. num. 5. Isaiæ 24. num. 7. Ieremiæ 15. num. 9. & Oseæ 4. num. 3. *Elanguescere.* Ioëlis 1. num. 10. & 12. *Desertum esse.* Isaiæ 16. num. 8. *Corruere.* Ieremiæ 14. num. 2. *Dissipari.* Threnor. 2. num. 8. *Emarcescere.* Isaiæ 19. num. 8. Vt vel hinc cöiicias mirabilem Hebraicarum vocum fecunditatem. Propriè verò significat *exscindi, vastarique*. Accommodatur

tur tamen variè ab interprete Latino ad eam rem,quæ dicitur desolari.

95 Commemorat ergo vates tres vbertimos,ac feracissimos montes,de quibus multa mentio in Scriptura. De Basan lege Riberam, Amos 4. num.2. de Carmelo,Amos 1.num.8. de Libano denique eumdem, Amos 1. num. 19. & Oseæ 14. num. 14. & Michææ 7. num. 33.. Hos fertilissimos montes affirmat in amænitate, ac virore tamdiu duntaxat consistere, quandiu velit eos Deus conseruare: si deneget pluuiam, confestim exarescent: quò refert Vatablus. Sed Montanus explicat commodiùs. Deus iratus, tempestate,ac turbine decutiet flores,exuret herbas,diffringet procerissimas arbores, aut etiam truncos radicitus extirpabit, aquarumue eluuionibus tam amænos montes penitus vastatos, desertósque relinquet.

Montes commoti sunt ab eo, & colles desolati sunt.

96 HEbræa sic vertit Regia: *montes tremuerunt ab eo, & colles sunt liquefacti.* Pagninus. *Et colles dissoluerunt se.* Tigurina. *Montes ab ipso contremiscunt, & colles se se resoluunt.* LXX. *Et colles concussi sunt.*

97 Exaggeratio est frequens in Scriptura ad exprimendam maiestatem, ac potentiam Diuini numinis, terrorémque mortalibus incutiendum. An homulus non tremat illius iracũdiam, cuius vel solo nutu inconcussi montes tremore quatiuntur? Habacuc. 3. n.6. *Aspexit, & dissoluit gentes* (LXX. *Et distabuerunt, aut liquefacta sunt gentes*) *& contriti sunt montes sæculi.* (Hoc est, montes æterni, & ab ipsius mundi primordiis suis radicibus altè defixi) *Incuruati sunt colles mundi*,(LXX. *tabuerunt colles sempiterni*) *ab itineribus æternitatis eius. Por do quiera, que caminaua su Magestad, los mismos montes todos temblando se prosse prostrauan.* Inculcat iterum Propheta, num.10. *Viderunt te, & doluerunt montes.* Pagninus, *& tremuerunt.* Verbum enim *hul*, 98
etiam Vulgatus reddit, *conturbari*. Psal. 54. num. 5. *aut timere.* Psalm 76. num. 17. *Temblaron los montes, como azogados, de puro respeto, y temor de tal Magestad.* Michææ 1. numero 4. *Consumentur montes subtus eum, & valles scindentur sicut cera à facie ignis; & sicut aquæ, quæ decurrunt in præceps.* Hebraicè. *Montes liquescent.* Subest enim idem verbum, quod Exod. 16. num. 21. de Manna: *cúmque incaluisset Sol, liquefiebat*: & Psalm. 21. num. 15. *Factum est cor meum, tanquam cera liquescens.* Sic Isaiæ 64 num. 1. *à facie tua montes defluerent: sicut exustio ignis tabescerent.*

Si allusio fiat, vt certè fit suprà num. 99
4. ad egressum filiorum Israël ex Ægyptiaca seruitute, Genebrardus explicans illa verba Psalm. 113. num. 4. *Montes exultauerunt, vt arietes, & colles, sicut agni ouium*, existimat reuera ita contigisse, & montes inter se collisos veluti arietasse. Vt enim non est metaphora, quod præcessit, *mare vidit, & fugit, Iordanis conuersus est retrorsum*: sic etiam non metaphoricè sed verè, ac re ipsa montes commoti sunt. Lege eumdem Genebrardum in id Psalm. 28. num. 7. *Et comminuet eas* (scilicet cedros) *tanquam vitulum Libani.* Vbi Hebraicè habetur ad verbum *exilire faciet eas de loco suo.* Simmachus, & quinta Editio, *saltare faciet illas.*

Et quidem magnam huic expositioni facit fidem, quod legimus Numeror. 21. num. 14. *Sicut fecit in mari Rubro, sic faciet in torrentibus Arnon. Scopuli torrentium inclinati sunt, vt requiescerent in Ar, & recumberent in finibus Moabitarum.* Vt enim refert Liranus in eum locum, ex peruetusta He- 100

bræorum. traditione, & Abulensis quæst.23.in Numeros,& noster Ioannes Fernandez, verbo *collis*; numer.9. cùm Dei populus eò peruenisset, & propter vastos, immanésque scopulos, arctæ viæ oppositos, & obiectos, non, nisi per angustias (vbi tunc latebant armati hostes,vt populum ex insidiis adorirentur;) summo cum labore,& aperto vitæ discrimine transeundum foret: prærupti illi scopuli subitò corruentes, tum latitantes hostes oppresserunt, tum Dei populo gradienti sese calcandos, & traiiciendos substrauerunt. Lege, si placet, eruditam illius loci explicationem apud Delrium, tom.1. Adagio 110.

Et contremuit terra à facie eius, & orbis, & omnes habitantes in eo.

101 HEbraicum verbum *nasa* variè illustrant Expositores. Pagninus *Exusta est terra.* Regia, *conflagrauit.* LXX. *contracta est.* Vatablus, *ignem concepit, aut se proripuit ex illius conspectu.*Ribera,*timore subitò refugit.*Aquila, *cohorruit.* Symmachus, *commota est.* Optimè cadunt omnia in verbi fęcunditatem: & omnia tandem eodem recidunt. Sic etiam dicitur Psalm.103. numer.32. *Qui respicit terram, & facit eam tremere; qui tangit montes,& fumigant.*Et Psal.143.num.5.*Tange montes, & fumigabunt.*

102 Sed præ cæteris est locus illustris Amos 9. num. 5. *Et Dominus Deus exercituum,qui tangit terram,& tabescet, & lugebunt omnes habitantes in ea.* Perinde ac si dicat Propheta. Et iactat scilicet has minas summus ille Deus, cuius tanta est potentia, vt ad mortales perterrendos, funditúsque vastandos, non sit illi opus exerere suas vires;nam oculis dumtaxat infensis,vultu irato, attactu leuissimo, terram concutit, motu findit, fulmine ferit, conflagratione exurit,& continuò *tabescet* (Hebraicè, *liquefiet, defluet*) & quasi in nihilum redigetur, vt Psalm. 74.num.4. *Liquefacta est terra,& omnes, qui habitant in ea.*

NVMERVS VI.

Ante faciem indignationis eius, quis stabit? Et quis resistet in ira furoris eius?

HVc tandem omnia spectabant; hoc vnum agebat tam illustris omnipotentiæ Diuinæ commemoratio, vt Assyrij tantæ Maiestatis violandæ timorem conciperent, vt eius iracundiam formidarent. Est enim apprimè obseruandum ex historiarum monumentis, Niniuitas imperij diuturnitate, diuitiarum copia,murorum fortitudine, militum robore confisos, victoriis, trophæísque inflatos, nullius potentiam extimuisse. Itaque Persarum obsidionem diu sustinuerunt, quoad eluuionibus, inundationéque Tygris disiecta muri parte, ac per eam irruptione facta, florentissima tandem illa vrbs capta, direpta ac funditus excisa est: euentu suo comprobante, nullam esse tantam fortitudinem, quæ irati Dei aspectum possit sustinere. Quod innuit Regius vates Psalm.89. num.11. *Quis nouit potestatem iræ tuæ?* Id est, vim,robur,efficacitatem; cùm lenissimus, & mitissimus videaris, excandescis tamen vehementiùs opinione, & vel solo nutu irati vultus firmissima quæque,munitissimáque prosternis. 103 104

Subest in 2.parte huius versus Hebraicum verbum *cum*,quod solet vertere Latinus interpres, *stare.* Et propriè significat firmitudinem quamdam,erectionémque corporis,& multò magis animi: qualis erit illa, qua impe- 105

imperterriti in die iudicij, *stabunt iusti in magna constantia*, Sapient. 5. num. 1. Vbi constantia vocatur Græcè *parresia*, idest, in magna libertate, securitate, & confidentia; alacri, atque erecto animo, nulla grauioris culpæ conscientia deiecto, aut perturbato. Cùm contrà *impij non resurgent in iudicio.*
106 Psalm. 1. num. 5. vbi Hebraicè subest idem verbum *lo iacumu*, idest, *non stabunt*; non se erigent, non consistent, non audebunt oculos attollere, occulto flagitiorum suorum teste conuicti, periculisque exanimati. Psal. 35. num. 13. *Expulsi sunt, nec potuerunt stare*: *stare* enim in arcano sermone, vt obseruat Maldonatus, Lucæ 18. num. 11. audaciam quamdam, erectionémque animi præ se fert, Psalm. 105. num. 23. *Si non Moyses electus eius stetisset in confractione in conspectu eius*, hoc est, nisi interrito se animo Deo opposuisset.

107 Illustrat verò maximè præsentem locum alter quàm simillimus Apocalyp. 6. num. 15. vbi Reges ipsi, ac Principes, virique fortes, tam ingenti horrore perfusi dicuntur aspectu Dei irati, vt se se abdant in speluncas, & cauernas montium; eligántque potiùs illorum ruina opprimi, quàm vultum excandescentis Iudicis subire, num. 16. *Et dicunt montibus, & petris: cadite super nos, & abscondite nos à facie sedentis super thronum, & ab ira Agni, quoniam venit dies magnus iræ ipsorum;*
108 *& quis poterit stare?* Acute coniicit Leo magnus, quàm formidabilis futura sit potentia irati Agni ex ipsius lenitate, & mansuetudine, sermo. 1. de Passione Domini. [Ego sum, inquit, (Ioannis 18. num. 5.) & ad vocem eius turba prosternitur impiorum. Quid iam poterit maiestas eius iudicatura, cuius hoc potuit humilitas iudicanda?] Et Gregorius lib. 17. Moralium cap. 21. [Quis eius iram toleret, cuius & ipsa non potuit mansuetudo tolerari?]

Notabilis sanè est Origenis obseruatio ad expendendum, quanta sit vis conscientiæ, cùm oborta noua luce, (qualis illucescet in conspectu Iudicis,) fœditatē admissi sceleris liquidò penetrauit. Affirmat enim Ananiam, & Saphiram nulla vi extrinsecùs illata fuisse repentè necatos, sed ad vehementē illam interrogationem Apostoli Petri, Actuum 5. num. 3. *Cur tentauit Sathanas cor tuum, mentiri te Spiritui sancto?* Cùm se perspicuè viderent in flagranti flagitio voti violati deprehensos, eius atrocitate perpensa, præ pudore, & confessione subitò animam exhalasse. Id, quod Sacer textus valde insinuat ibi num. 5. *Audiens autem Ananias hæc verba cecidit, & expirauit.* Origenis verba sunt homilia 8. in Matth. [Nec putare debemus, Petrum interfecisse Ananiam: expirauit autem verbis Petri catechizantibus animam illius.] *Las palabras de San Pedro le pusieron claramente delante los ojos la fealdad horribile de su peccado; y esta vista, de puro assombro, y confusion, fue poderosa para quitarle la vida.* Neque verò insolitum est repentinò mori quempiam præ summo pudore. Testatur enim Plinius lib. 7. cap. 53. Diodorum quendam Dialecticæ professorem pudore subitò obiisse, lusoria quæstione non protinus dissoluta. Perpēde, qualiter supremi Iudicis irati vultus, atque verba percellent, ac perterrebunt conscientiam impiorum. Quantum illi pudorem concipient? Basilius meritò existimat; acerbissimum cruciatum vltricibus Inferorum flammis inustum damnatis, pudore isto, & confusione longè leuiorem, ac tolerabiliorem esse. Ponderans enim acerrimam illam increpationem, Lucæ 12. n. 20. *Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autē parasti,* cuius

Right-margin numbers: 109 beside "Notabilis sanè est Origenis obser-"; 110 beside "fue poderosa para quitarle la vida. Ne-".

cuius erunt? sic ait homil. contra diuites auaros. *Superat æternam pœnam irrisio ista stultitiæ.* Lege Cardinalem Toletum Lucæ 12. annotat. 39.

Indignatio eius effusa est, vt ignis: & petræ dissolutæ sunt ab eo.

111 NOtat Arias Montanus in commẽtario huius loci, vocem Hebraicam *sur*, non petram vtcúmque significare, sed fortissimum, solidissimúmque silicem, cautem potiùs inconcussam, aut si quid solidius, & durius Latino sermone exprimi potest. Quòd si cautes, & silices iracundiæ Diuinæ ardore tabescunt, dissoluuntur, atque in fragmenta minutissima dissiliunt: *si los pedernales se estallan, y se buel ven en ceniza:* an caro, quæ tam facilis est ad exardescẽdum, quàm fœnum aridum, acerrimè populantes flammas Diuini furoris excipiet? sustinebit? *Neque fortitudo lapidum, fortitudo mea, nec caro mea ænea*
112 *est:* aiebat Iob cap. 6. num. 12. Rectè illustrat hunc locum Tigurina. *Calor ipsius constat in morem ignis, ita, vt silices ab ipso dissoluantur.* Chaldæus verò Paraphrastes. [Ira eius veluti ignis constat; quia, vt ignis dissoluit rigorem metallorum, sic vindicta Dei dissoluit, & eneruat vires inimicorum.]

Enim verò igne iracundiam exprimi, non infrequens est etiam apud Profanos Scriptores. Sic Virgilius habitum irati venustè depingit, lib. 12. Æneidos.

His agitur furijs, totoq; ardẽtis ab ore
Scintillæ absistunt, oculis micat acribus ignis.

Hausit hoc Virgilius, vt pleraque alia, ex vetustissimò Lucretio lib. 3.

Est etiam calor ille animi, quem sumit in ira,
Cùm feruescit, & ex oculis micat acribus ignis.

Mitto alios, Diuinam certè iracundiam comparari igni voracissimo, obuia quæque auidè absumenti, vulgare est in Scriptura. Deuteron. 32. nu. 22. 113
Ignis succensus est in furore meo, & ardebit vsque ad inferni nouissima, deuorabitq; terram. Psalm. 17. num. 9. *Ascendit fumus in ira eius, & ignis à facie eius exarsit.* Extremam huius versiculi partem, sic ex Hebræo transtulit Hieronymus, *ignis ex ore eius deuorans.* Quæ versio propiùs accedit ad proprietatem verbi Hebraici, *acal:* quod subest in vtroque loco. Sed pergo ad alia. Psal. 78. n. 5. *Vsquequò Domine irasceris in finem? accendetur velut ignis, zelus tuus?* Psalm. 88. num. 47. *Exardescet, sicut ignis, ira tua?* Ieremiæ 4. num. 4. *Ne fortè egrediatur, vt ignis, indignatio mea, & succendatur, & non sit, qui extinguat.* Et cap. 15. num. 14. *Ignis succensus est in furore meo; super vos ardebit.* Threnor. 2. n. 4. *Effudit, quasi ignem, indignationem suam.*

Porrò *effundendi* verbũ ad copiam, 114
abundantiámque referri, probat Ribera, Ioëlis 2. num. 54. & 55. Noster Delrius explicans id Threnorum 4. num. 11. *effudit iram indignationis suæ,* putat sumi metaphoram à poculo, siue phiala deorsum versa, ac penitus effusa; vt notum est Apocal. 15. num. 7. & cap. 16. num. 1. & Oseæ 5. nu. 10. *Super eos effundam, quasi aquam, iram meam.* Ignis item, & effusio copulantur, Ecclesiastici 36. num. 7. *Glorifica manum, & brachium dextrum, excita furorem, & effunde iram: tolle aduersarium, & afflige inimicum; in ira flamma deuoretur.*

Illud tamen est mirandum, vertisse 115
Symmachum, & Theodotionem, *indignatio eius stillabit, vt ignis:* quam versionem & agnoscit, & explicat Hieronym. Quid autem stillæ cum diluuio? quid scintillæ cum incendio? Enim verò hoc ipso genere loquendi

sæpe

sæpe vtitur Scriptura, etiam cùm grauissimum supplicium intentatur. 2. Paralip. 34. nu. 21. *Magnus furor Domini stillauit super nos.* & num. 25. *stillabit furor meus super locum istum, & non extinguetur*, id est, continenter ardebit. Perpende acerbitatem, perpetuitatémque supplicij, quod tamen stilla nuncupatur. Daniel. 9. num. 11. *Stillauit super nos maledictio, & detestatio, quæ scripta est in libro Moysi serui Dei.* Vbi apertè vides acerbissimas illas execrationes, quas promulgator legis, Deuteron. 28. & Leuitici 26. transgressoribus imprecatur; quibus auditis tinniunt aures; stillam tamen ap-
116 pellari. Michææ 2. num. 11. *Vtinam non essem vir habens spiritum, & mendacium potiùs loquerer: erit, super quem stillatur populus iste.*

Suspicor tēporaria supplicia, quantumuis immanissima, & atrocissima, iure optimo stillas vocari ex iracundiæ diuinæ phiala guttatim expressas, si cum perenni illo diluuio cruciatuum, cum incendio inextinguibili tormentorum conferantur, quibus damnati in omnem æternitatē acerbissimè cruciabuntur. Vnde Hieronymus expendens verba Ezechiel. 20.
117 num. 46. *stilla ad Africum*, ait: *vt non tota Dei ira videatur effusa, sed stilla quædam.* Præclarè itaque hîc concludit idē Hieronymus. [Si autem stilla indignationis eius consumit principatus, (sic legunt in hoc loco LXX.) quid fieret, si tota in nos Dei ira funderetur? Præstet Iesus, vt auferatur à nobis cor lapideum] Consentaneè Gregorius, lib. 21. Moralium cap. 16. [Quomodo toleranda est pœna, quæ reprobat, si ferri non potest ira, quæ purgat.] Lege eundem Gregor. lib. 17. Moralium cap. 21. ponderantem ea verba Iob 26. num. 14. *Et cùm vix paruam stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis eius intueri?* Et nostrum Gasparem Sanctium in id Isaiæ 33. num. 14. *Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? Quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis?*

NVMERVS VII.

Bonus Dominus, & confortans in die tribulationis.

VT ea, quæ præcesserunt spe- 118
ctant ad perterrendos hostes: ita hæc ad filios bona spe erigendos, & confirmandos. *Bonus Dominus*, inquit, LXX. *suauis*. Vatablus, *benignus, mitis, clemens.* Sed nullum Latinum nomen reperietur, quod exhauriat mirabilem fœcunditatem vocis Hebraicæ *tob*: quā Vulgatus alio, atque alio nomine significantissimè exprimit. Psalm. 33 num. 9. *Quoniam suauis est Dominus.* Psalm. 24. num. 8. *Dulcis.* Psal. 30. num. 20. & Psalm. 67. num. 11. *Ipsa dulcedo.* Psal. 144. nu. 7. *abundantia suauitatis.* Psal. 64. num. 12. *benignitas.* Eadem vox significat *lætitiam.* Deuteron. 28. nu. 47. *alacritatem.* 3. Reg. 8. nu. 66. *hilaritatem.* Esther. 1. num. 10. *pulchrum.* Isaiæ 5. num. 9. *decorum.* Daniel. 1. num. 4.

Denique sæpe Vulgatus effert no- 119
mine *boni*; ita tamen, vt sub eo nomine omne prorsus bonum comprehendat. Zachariæ 9. nu. 17. *Quid enim bonum eius est, & quid pulchrum eius?* Oseæ 3. nu. 5. *Pauebunt ad Dominum, & ad bonum eius.* LXX *obstupescent.* Mirabuntur videlicet eximiam Dei benignitatem, suauitatem, & magnificentiam. Ieremiæ 31. num. 14. *& populus meus bonis meis adimplebitur.* Hebraicè, *bono meo.* Psal. 72. nu. 1. *Quàm bonus Israel Deus his, qui recto sunt corde!* id est, quàm dulcis, quàm beneficus, quàm iucundus!

Atque hinc apparet, quàm multa, 120

Non rectis ergo oculis Saul aspiciebat Dauid. Hebraica exprimas verbum è verbo; *& fuit Saul inspector, vel oculator Dauid: tomòle ojeriçça, trayalo entre ojos.* Itaque sentiendi, aut cognoscendi verbo, non tam cognitio, quàm affectus declaratur.

126 Sed Hebraicum verbum, quod hîc subest, *Iodeah,* significantius est, & ad plura se extendit. Dicit quidem in primis approbationem Dei, ex qua nimirùm, tanquam ex perenni fonte, cætera fluunt bona. 2. Timoth. 2. num. 19. *Cognouit Dominus, qui sunt eius.* Sed adiungit deinde paternum amorem, curam, prouidentiam, beneficentiam, liberalitatem. Notat hoc Genebrar. Psalm. 1. num. 6. *Nouit Dominus viam iustorum,* (hoc est, dirigit, complanat, illuminat, fortunat.) *& iter impiorum peribit:* & Palm. 36. num. 18. *Nouit Dominus dies immaculatorum.* Perinde enim est, ac si dicat, fauore prosequitur, curat, prosperat. Subest vtrobique idem participium. *Iodeach.* Psalm, 143. num. 3. *Quid est homo, quia innotuisti ei?* Hebraicè, *vt cognoscas eum?* id est, vt eum cures, eius rationem habeas. Sic etiam illustrant LXX. Nam verba illa Oseæ. 13. num. 5. *Ego cognoui te in deserto:* illi reddiderunt, *ego paui te in deserto.* Chaldæus, *ego tribui vobis necessaria.*

127 Sensus itaque Oseæ est; quasi dicat Deus; ego paternam tui curam gessi, ego te cælesti alimonia in deserto sustentaui, ego me tibi ducem itineris adiunxi. & Psal. 30. num. 9. Vbi verbum è verbo Hebraica vertit Pagninus, *cognouisti in angustijs animam meam;* LXX. & ex illis Vulgatus, *saluasti de necessitatibus animam meam.*

Idem obseruat Forerius Isaiæ 1. num. 3. *Israël autem me non cognouit.* [Hoc verbum, inquit, in oratione affirmatiua, vltra cognitionem, notat affectum, aut curam: in negatiua, neglectum, seu contemptum.] Vide Iansenium in ea verba Prouerb. 12. num. 10. *Nouit* (LXX. miseratur) *Iustus iumentorum suorum animas: viscera autem impiorum crudelia:* & c. 29. num. 7. *Nouit iustus causam pauperum,* idest, solicitam curam eius habet.

Congruenter huic explicationi declarat Pererius verba illa Cain, Genes. 4. num. 14. *à facie tua abscondar,* idest, auertes à me faciem singulari illa tua beneuolentia, cura, tutela, & protectione me destitues: oculos à me tuos dimouebis. At quid inde consequetur? imò verò quid mali non consequetur? *omnis, qui inuenerit me, occidet me.* Omnes me auersabuntur, & execrabuntur, dignúmque crudelissima morte existimabunt. Tantum videlicet inest momenti in hac scientia Dei sperantium in se. 128

Porrò quantopere Dei oculos alliciat, allectósque teneat firma quædam spes in eius bonitate defixa, multus essem, si persequi vellem. Nihil clamat Scriptura frequentiùs. Vniuersè pronunciat Ecclesiasticus cap. 2. n. 11. *Respicite filij nationes hominum: & scitote, quia nullus sperauit in Domino, & confusus est.* Ex patribus tantùm adducam Bernardum, qui sermone 9. in Psalm. *Qui habitat.* expendens verba 129
Psal. 36. num. 40. [Saluabit eos, inquit: quare? quibus meritis? audi, quod sequitur. *Quia sperauerunt in eo.* Dulcis causa; attamen efficax, attamen irrefragabilis. De quacunque tribulatione clamauerint ad me, exaudiam eos.] Nec minùs piè, & eleganter sermone 15. in eumdem Psalmum. [Quid timeat spes aspidem, aut basiliscum? quid leonis rugitus, aut draconis sibilos expauescat? Quoniam in me sperauit, liberabo eum. Psalm. 90. n. 14.]

NVMERVS VIII.

Et in diluuio prætereunte consummationem faciet loci eius.

131 LOcus difficilis, & nisi facem præferat notitia humanæ historiæ, penè inexplicabilis. Nostri Riberæ expositio tota ferè nititur disputatione illa bene longa, & erudita, quam coniecit in cap 2. & in ea sibi demonstrare visus est, Niniues vastitatem prædictam à Nahum, minimè esse illam proditam à Iustino lib. 1. Diodoro lib. 3. c 7. & Strabone lib. 16. quæ in Sardanapali Principatum incurrit. Sed hoc, quod assumit sibi Ribera tanquam certum, vsque adeò est incertum, vt Pererius noster, vir sanè omnis antiquitatis eruditissimus, & in varia temporum ratione peruestiganda, in totius Scripturæ Chronologia eruenda, examinádáque longè exactissimus, oppositum censeat probabilius, tom. 2. in Genesim lib. 15. disp. 8. n. 104. Hoc itaque deiecto fundamento, Riberæ explicatio eodem labefactata motu concidit.

132 Accedit, quòd post tam illustre, & luculentum vatis exordium, quo diuinam potentiam, tot admirandis editis prodigiis nobilitatam, ob oculos ponit; post tantum terrorem Niniuitis incussum; dignius multò videtur, eum de excidio, & vastatione illius vrbis, quàm de tribulatione Sennacherib à Dei populo propulsata vaticinari.

133 Ille etiam loquendi modus, *consummationem faciet loci eius*, scilicet, *tribulationis*, vt suppleт Ribera; vt sensus sit: hac clade contentus Deus, finiet tribulationem vestram: quantumuis ipse Ribera illum emolliat, durus profectò est, & inauditus. Nam vt daremus, quòd consummationem facere loci alicuius Regis, esset illum solio exturbare, regnóque deiicere: cuius tamē locutionis nullum simile exemplum adducit Ribera: tamen id applicare nominibus abstractis, & incorporeis, qualis est tribulatio, & clades, insolens est, & planè durum. Cùm sit contrà idioma sacrum frequentissimum, consummationem facere alicuius loci, idest, illum vastare, funditúsque delere. Ieremiæ 4. n 27. & c. 5. n. 10. *Ascendite muros eius, & dissipate: consummationem autem nolite facere.* Vide etiam cap. 30. n. 11. & Ezechielis 11. num. 13. *Consummationem tu facis reliquiarum Israël?* Sophoniæ. 1. num. 18. & 1. Machabæorum 3. n. 42. Ierem. 5. n. 18. & Daniel. 9 n. 27.

Illud etiam relatiuum *eius*, quod 134 negocium facessit Riberæ, perspicuè femininum est in textu originali, & tam Hebræorum magistri, quàm è nostris Arias Montanus, Vatablus, & Figueirus Hebraicæ linguæ scientissimi referunt ad vrbem Niniue, cui videlicet iam iámque imminens intentatur consummatio. At vox *Seteph*, quam vulgatus expressit, *diluuium*, masculini generis est, vt ex hoc ipso loco apertissimè constat: adiungitur enim illi participium masculinum. Itaque relatiuum *eius*, femininum cum sit, diluuium referre non potest.

Verùm esto, masculinum esset: illud 135 non explicat Ribera, neque potest, vt ego quidem arbitror, commodè explicari; cùm tribulatio sit diluuium, siue inundatio illa exercitus Sennacherib, quomodò per ipsum exercitum, tanquam per instrumentum, (hoc enim denotat præpositio *in*, vt probat ipse Ribera Oseæ 6. n. 13.) tribulatio illa consummata est? quo pacto diluuio ipso repressum est, contortúmque diluuium?

Planiùs ergo decurrit tota sentétia, 136 & sermonis proprietas in suo rigore seruabatur, si hæc verba de Niniues

vastita

vaſtitate à Medis inferenda intelligamus. Et quidem hoſtium copioſiſſimum exercitum, omnia ferro, ac flamma populantem, comparari inundationi extra ripas diffluenti, vſitatum eſt in ſacra Scriptura. Iſaiæ cap.8.numer.7. *Ecce Dominus adducet ſuper eos aquas fluminis fortes, & multas: Regem Aſſyriorum, & omnem gloriam eius: & aſcendet ſuper omnes riuos eius, & fluet ſuper vniuerſas ripas eius, & ibit per Iudam inundans.* Et cap.28.num.2. [Sicut impetus aquarum multarũ inundantium, & emiſſarum ſuper terram ſpatioſam.] Ieremias item ſic depingit Chaldæorum exercitum, cap.47. numer. 2. [Ecce aquæ aſcendunt ab Aquilone, & erunt quaſi torrens inundans, & operient terram.]

137 Enim verò ſi antiquitatis memoriam replicemus, cùm legamus proditum à Diodoro, libr.3.cap.7. Niniuen murorũ altitudine, & firmitate inexpugnabilem, fluminis tamen inundatione fuiſſe ſuperatam: exturbata videlicet alluuionis impetu muri parte, qua hoſtibus deinde patuit aditus ad eam funditus exſcindendam: comperiemus ſanè, nihil apertius, nihil illuſtrius de tantæ vrbis excidio, atque ruina potuiſſe prædici à Propheta, quàm hoc ipſum vaticinium: *& in diluuio prætereunte conſummationem faciet loci eius.* Pagnin. Regia, atque Vatablus, vertunt vocem Hebraicã, *in inundatione.* Notátque ſcienter Arias Montanus, *Seteph*, inundationem fluminis propriè dici, nam diluuium, ſeu cataclismus, Hebraicè *mabul* nominatur.

138 Verùm quia de hac ipſa fatali inundatione Tygris, (non enim Euphrates, vt falsò exiſtimauit Diodorus, ſed Tygris Niniuen alluebat, vt conſtat Tobiæ 6.n.1.& Geneſ.2.n 14. Vbi dicitur, *ipſe vadit contra Aſſyrios:* vide Maluendam lib. de Paradiſo, cap.24.) iterum, ac tertiò diſertè mentionem facit Propheta, cap.2.num.6. *Portæ fluuiorum apertæ ſunt.* Et n.8. *Niniue quaſi piſcina aquarum, aquæ eius*; ex eorum locorum commentario petenda ſunt, quæ hîc deſiderantur.

Et inimicos eius perſequentur tenebræ.

RElatiuum *eius* non fœmininum, 139
vt in verbis proximis, ſed maſculinum eſt in textu Hebraico. Erit igitur ſenſus: & vrbem ipſam delebit Deus, & ciues, ideſt, Aſſyrios hoſtes ſuos, tenebris perſequetur. Vulgare eſt in Scriptura per lucem omnia fauſta, atque fœlicia; per tenebras verò captiuitatem, cædem, vaſtationem, dira quæque, calamitoſa, & infœlicia denotari, Ioëlis 2.n.2. Vbi apertè prædicit vates formidabilem aduentum Aſſyriorum. *Quia propè eſt dies tenebrarum, & caliginis, dies nubis, & turbinis.* Amos 8.nu.9. *Occidet Sol in meridie, & tenebreſcere faciam terram in die luminis.* Exſtinguitur nempe Sol in meridie, cùm repentè proſperitatis lux magnis calamitatũ tenebris obſcuratur. Sophoniæ 1.num.15. *Dies iræ, dies illa, dies tribulationis, & anguſtiæ, dies calamitatis, & miſeriæ, dies tenebrarũ, & caliginis.* Quòd autem ſermo ſit de aduentantibus Chaldæis, conſtat ex verbis proximis; *dies tubæ, & clangoris ſuper ciuitates munitas.* Perſonabunt ſcilicet vndique tubæ victorum exultantium, ſibíque gratulantium de arcibus expugnatis, ac direptis.

Signatè verò prædicit, fore, vt ipſæ 140
tenebræ fugientes hoſtes inſequantur. Inſequuntur enim tenebræ re vera hoſtes in fugam auerſos, quia inter eam trepidationem, cæca oculis offuſa caligine, fugientiũ curſum tenebræ retardant, & metu præpeditos ponè inſequenti victori tradunt conſtringendos, aut necandos. Nihil enim

defendat, Diuinámque misericordiam tueatur, penè iustitiam euertit. Nam disertis verbis affirmat, Deum nunquam bis punire flagitia. Ac proinde eos, qui eluuione terrarum perierunt, qui deinde ob libidinem præposteram de cœlo tacti conflagrarunt, aliósque huiusmodi, qui pœnas dederunt in hac vita, salutem fuisse consecutos: & ideò ad præsens reddidisse supplicia, ne in æternum punirentur. Hæc sententia Hieronymi vniuersè sic accepta, error est manifestus in fide: refellunt autem hunc errorem Pererius tom.2. in Genesim, libr. 9. num.79. Suarez tom.2. in 3. parte disput.5. sect.1. & Gratianus de Pœnitentia, dist.3. cap. Sunt plures.

146 Tantùm ego admoneo, volutanti Hieronymi commentarios sedulò aduertendum esse, solere eum aliorum fragmēta, etiam erroribus referta, suis scriptis inserere, nec tamen errores ipsos refutare; vt consuetudinis eius inexpertus lector facilè in fraudem inducatur, existimans, illas esse Hieronymi sententias, à quibus citra dubium sanctissimus Pater longissimè abhorruit. Notant hoc, & exemplis illustrant Bellarm. lib. de Gratia primi hominis cap. 11. Lorinus Sapientiæ 6. num.8. Mendoza quæst.1. positiua numer. 7. Suarez tom.1. disputat.42. sect.2. Ribera Micheæ 5. num.13. & Oseæ 12. numer.5. Pererius tom.3. in Genes. cap.19. num.56. Grajar ad illa Micheæ 6. num.1. *Surge, contende iudicio aduersus montes.*

147 Iam quod ad loci intelligentiam attinet, quidquid sit de aliorum explicatione, nostra certè perexpedita, & perfacilis est. Semel vos euertet. Consummationem ita faciet primo ictu, vt non sit opus secunda plaga. Symmachus, *non sustinebunt impetum secundæ angustiæ.* Vatablus, *prima afflictione vos omnino perdet; ideóque non erit opus altera.* Montanus, *Vna tantùm obsidione oppressos hostis tandem occupabit.* Et 148
ne cui videatur insolens loquēdi modus, monstrabimus eius frequentiam in Scriptura 1. Regum 26. num. 8. *Nunc ergo perfodiam eum lancea in terra semel, & secundum opus non erit.* Et 2. Reg. 20. num. 10. *Percussit eum in latere, & effudit intestina eius in terram, nec secundum vulnus apposuit.* Prouerb. 28. numer. 18. *Qui ambulat simpliciter, saluus erit; qui peruersis graditur vijs, concidet semel*, id est, prolapsus ita corruet, vt nunquam resurgat. Huc spectat Sarcasmos ille Martialis libr. 12. Epigrammate 96.

Ægrota iam Polycarme semel.

Et nobilis illa Ouidij sententia epistol. 5.

Nulla reparabilis arte
Lapsa pudicitia est: deperit illa semel.

In hanc sententiam, non solùm acci- 149
piunt duo viri doctissimi, sed quasi adagialem locutionem exponūt, verba illa Ezechielis cap.7. num.5. *Afflictio ecce venit: finis venit, venit finis.* Perinde ac si dicat Propheta. Vna vobis iam iámque impendet calamitas adeò sæua, vt malorum omnium summam contineat, atque adeò ipsa sola extremam vastitatem, funestúmque vobis exitium afferat. Sic Maldonat. in eum locum, & Delrius tom.1. Ada-
gio 896. Similem supplicij formam 150
agnoscit Pineda, tom.1. in Iob cap.7. vers.19. apud Isaiam cap.30. num.32. *Et erit transitus virgæ fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum:* vt sensus sit: flagellum, quod semel inflictum fuerit, nunquam iterum eleuabitur; tergo inhærebit. *Del primer golpe se le quedarà el açote pegado a las espaldas.*

NVME

cæteróſque facturos, ſi à Deo decepti extrema omnia experiri potiùs, quam deditionem facere vellent. 4. Regum. 18. n. 32. *Nolite audire Ezechiam, qui vos decipit dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerunt Dij gentium terram ſuam de manu Regis Aſſyriorum, vt poſſit eruere Dominus Hieruſalem de manu mea?* Eadem commemorat Iſaias, cap. 36. num. 16. & liber 2. Paralipon. cap. 32. num. 15.

157 Dicitur ergo Rabſaces cogitans contra Dominum malitiam, Hebraicè, *malum*, id eſt, ſuperbè, contumelioſéque iactans in Deum horribiles blaſphemias. 4. Regum 19. num. 22. *Cui exprobraſti, & quem blaſphemaſti? Contra quem exaltaſti vocem tuam, & eleuaſti in excelſum oculos tuos? Contra ſanctum Iſraël.*

158 Illud verò, quod additur, *mente pertractans præuaricationem.* Hebraicè legitur ad verbum, *conſulens Belial.* Eſt autem Belial nefarium quiddam, ſacrilegum, inceſtum, fœdum dictu, auditúque: vt copioſiùs explicabo infrà in hoc c. num. vltimo. Pagninus vertit, *qui conſulit conſilium impium.* Vatablus, *Qui conſuluit rem impiam:* Leo Hebræus. *Conſultor Deo, & hominibus infeſtus.* Hoc enim conſilium dedit Iſraëlitis, vt à veri Dei cultu ad Regem Aſſyriorum, idoláque deficerent ſua, Iſaiæ 36. num. 16. *Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnuſquiſque vineam ſuam, &c.* Et hanc defectionem ad idola propriè Vulgatus *præuaricationem* appellat.

159 Illud autem obſeruatione digniſſimum cenſeo. Rebus proſperis, & ad voluntatem fluentibus, quales obueniebant Aſſyriis, vſque eò perſtringi mentis oculos, vt cæca, temerariáque conſilia, etiam à viris alioqui prudentibus, & capiantur, & dentur. Iſaiæ 19. num. 11. *Stulti principes Taneos, ſapientes conſiliarij Pharaonis dederunt conſilium inſipiens.* Memorabile ſanè 160
eſt, quod Senatui Romano ſuaſit Cato, quo tempore parta inſigni victoria, gaudio penè ebria, ac de mentis ſtatu deiecta Roma eſſet. Refert Gelius lib. 7. cap. 3. [Scio, inquit, ſolere pleriſque hominibus rebus ſecundis, atque proſperis animum excellentem, ſuperbiam, atque ferociam augeſcere: quod nunc mihi magnæ curæ eſt, quòd hæc res tam ſecũdè proceſſerit, ne quid in conſulendo aduerſi eueniat, quod noſtras ſecundas res conſricet. Aduerſæ res ſe domant, & docent, quid opus ſit facto: ſecundæ res lætitia tranſuerſum trudere ſolent à rectè conſulendo, atque intelligendo: quò maiore opere dico, ſuadeóque, vti, hæc res aliquot dies proferatur, dum ex tanto gaudio in poteſtatem noſtram redeamus.] Hactenus vir ille prudentiſſimus.

NVMERVS XII

Hæc dicit Dominus: ſi perfecti fuerint; & ita plures, ſic quoque attondentur.

CONSOLATVR Dominus ſuum populum Rabſacis blaſphemiis, & horrore ſimul, & timore perculſum. Legimus enim de illa trepidatione, Eccleſ. 48. num. 21. *Doluerunt, quaſi parturientes mulieres.* Bono itaque animo iubet eſſe: pollicetur, hoſtes immanitate barbaros, robore perfectos, bellicæ artis peritiſſimos, multitudine innumerabiles, vno impete fundendos, & contrucidandos eſſe. 161

Cyprianus Ciſterc. explicat de captiuitate Aſſyriorum. Et quidem non diffiteor, capitis tonſionem miſeræ ſeruitutis fuiſſe indicium. Cuius ritus 162

intelligentia lucem affert quàm plurimis Scripturæ locis, alioqui perobscuris: quibus recensendis in præsentia supersedeo, quia illa fusius explicaui in commentario illius loci Deuteron.32. num.42. *De cruore occisorum, & de captiuitate, nudati inimicorum capitis.* Cuius loci sensus est. Satiabo, atque explebo furorem meum, partim effuso hostium sanguine, partim captiuitate, eáque vilissima, & abiectissima, vtpotè nudati, & abrasi capi-
163 tis: quod summæ ignominiæ ducebatur, vt constat 1.Paralip.19.num.4. *Pueros Dauid decaluauit, & rasit.* Quod etiam legimus 2. Regum 10. num.4. & Ezechielis 29.num.18. *Seruire fecit exercitum suum seruitute magna: omne caput decaluatum.* Hunc veterem morem ex profanis Scriptoribus eruditissimè probat Gueuara Habacuc.3. num.13. Series tamen ipsa exigit, vt de grauissimo illo supplicio militibus Sennacherib diuinitus illato, hunc locum explicemus.4.Regum 19.n.35. *In nocte illa venit Angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum*
164 *octoginta quinque millia.* Cur autem dicantur attonderi, non possum meliùs, quàm Hieronymi verbis declarare. [Licèt robusti sint Assyrij, & fortitudo eorum numero augeatur cunctarum gentium, sic quoque Angelo vastante tondentur. Quomodò enim numerus capillorum, acutæ forcipi non repugnat, ita & numerus aduersariorum Dei facili succisione rolletur.] Enim verò non infrequens est apud Latinos, Græcósque Scriptores elegans hæc, atque egregia notio verbi *tondere*: vt eruditè probat noster Bisciola.tom.1.lib.4. horarum subcesiuarum, cap.9. Sic enim versum Græcum inscriptum statuæ Epaminondæ, retenta verbi metaphora, transtulit Cicero, Tusculana.5.

Consilijs nostris laus est attosa Laconû.

Nec minùs eleganter dixit Propertius lib.4. Elegia vltima.

Sub quorum titulis Africa tonsa iaces.

Et pertransibit.

Exponit Hieronymus, *Esse desistet Sennacherib.* Id est, tam luculenta 165
accepta plaga, reuertetur in patriam, 4.Reg.19. nu.35. [Cúmque diluculo surrexisset, vidit omnia corpora mortuorum, & recedens abiit, & mansit in Niniue, cúmque adoraret in templo Deum suum, filij eius percusserunt eum gladio.] Causam tam atrocis cædis à filiis factæ, excerptam ex textu originali, Tobiæ 1. refert Serarius. Cùm enim, vt placaret Dagon infensum sibi, duos illis filios pararet immolare, isti rem sagaciter odorati maturè præuertunt, Regémque ipsum facinus molientem ante aram obtruncant.

Nec abhorret hæc Hieronymi 166
explicatio ab huius verbi vsu. Psalm. 102.n.16. *Quoniam spiritus pertransibit in illo.* Exponit Genebradus. [Spiritus, siue anima ab illo homine abibit, & migrabit, ideóq; non subsistet. Matth. 4.n.18. *Donec transeat cælum, & terra.* Maldonatus ibi: *Donec pereat, donec dissoluatur.* cap.24.num.35. *Cælum, & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.* Iacobi 1.num.10. *Sicut flos fœni transibit.*

Sed si vim expendamus Hebraici 167
verbi significantissimi, *habar*, tres alias intelligentias eruemus. Est enim Hebræis *pertransire*, quasi verbum forense, quo significatur, conditionem mutari, in seruitutem abduci, rem ab alio possideri. Num.27. num.8. *Ad filiam eius transibit hæreditas.* 2. Regum 3.num.10. *Vt transferatur regnum de domo Saul.* Genes.47.num.20. *Subiecitque eam* (terram scilicet) *Pharaoni.* Hebraicè. *Transire fecit.* Leuitic.18.n.21.

De

De semine tuo non dabis, vt consecretur idolo. Hebraicè. *Non transire facies.* LXX. *Non subijces seruituti.* Hoc itaque sensu, *& pertransibit*, nempe Assur, hoc est, redigetur in Persarum ditionem, ac seruitutem, eius Monarchia ad Medos, ac Persas deuoluetur. Sic explicat Theophilactus versionem LXX. *Et auditus tuus, seu fama posthac nom audietur amplius.*

168 Tertiò. Si referatur ad Deum, de quo paulò antè præcesserat, *hæc dicit Dominus:* sensus erit. *Et pertransibit*, id est, & adhuc sæuiet, adhuc brachiũ eius extentum contra Niniuem. Certum enim est, verbum *habar*, præsertim in coniugatione *Hithpaël*, idem esse, ac succensere. Deuteronom. 3. n.26. *Iratus est Dominus mihi.* Vbi Regia acutè satis expressit Hebraismum, *& transijt extra se Dominus in me.* Psal. 77. n.21. *Ideo audiuit Dominus, & distulit.* Hebraicè. *Et transijt extra se, iratus est.* Vnde ab hac radice ductum nomen *Hebrà* idem est, atque excandescentia. Psal.77. n.49. Prouerb. 11. n.4. *Vltio.* Isaiæ 13. num.9. *Indignatio, & ira.* Iere.7. num.29. *Furor.*

169 Itaque quod ait Propheta, *& pertransibit*, perinde erit, ac si diceret. Post tantam stragem editam, adhuc excandescens de vobis supplicia atrociora sumet. Est enim obseruandum in sacro sermone, *transire*, idem esse, atque grassari, strages edere. Threnor.4.n.21. *Ad te quoque perueniet calix.* Hebraicè. *Etiam super te transibit calix.* Ieremiæ 15. num.14. *Adducam inimicos tuos.* Hebraicè. *Transire faciam.* Verbum quoque Latinum in hanc sententiam vsurpatur à Vulgato. Psal.56. num.2. *Donec transeat iniquitas*, id est, calamitas. *Mientras descarga este tor vellino de castigos.* Exod. 12. num.12. *Transibo per terram Ægypti.* Hoc est, meum in illam stomachum erumpam. Isaiæ 28. num.18. *Flagellum inundans cum transierit, eritis in conculcationem.* Ezechielis 5. num.17. *Pestilentia, & sanguis transibunt per te.* Et cap.14. num. 17. *Si gladium induxero super terram illam, & dixero gladio, transi per terram.* Leuit. 26. num.6. *Dabo pacem in finibus vestris: gladius non transibit terminos vestros.*

Quartò denique: si referatur ad Dei populum, sensus erit. *Et pertransibit Dominus*; hoc est, iam deinceps vobiscum benignè, & indulgenter se geret: sumpta hac animaduersione placabitur; condonabit vobis, ac remittet offensas. Tanta est fœcunditas Hebraicæ linguæ, vt vnica vox, non modò diuersas, sed etiam inter se pugnantes intelligentias admittat. Isaiæ 60.n.15. [Pro eo, quòd fuisti derelicta, & odio habita, & non erat, qui per te transiret.] LXX. *Et non erat, qui auxiliaretur.* Illustrato videlicet Hebraismo, quem retinuit etiam Vulgatus, Michææ.7.n.18. [Quis Deus similis tui, qui aufers iniquitatem, & transis peccatum reliquiarum hæreditatis tuæ: Non immittet vltrà furorem suum.] Qui locus valde præsentem illustrat. Eodem verbo Hebraico in cõiugatione *hiphil*, dicitur 2. Reg.24. n.10. *Sed precor Domine, vt transferas iniquitatem serui tui*, id est, condones. Et 2.Regum.12.n.13. *Dominus quoque transtulit peccatum tuum; non morieris.* Zachar.3.n.4. *Ecce abstuli à te iniquitatem.* Iob.7. n.21. *Quare non aufers iniquitatem meam?* Hebraicè, *transire facis.* In hanc explicationem propendet Rupertus, & cum ea mirificè cohæret, quòd proximè sequitur. 170

171

Afflixi te, & non affligam te vltrà.

VErba sunt paternæ pietatis, consolationísque plenissima: quæ mæstos, & consternatos Iudæorum animos in spem erigunt meliorẽ. Satis 172

iam, ô Iudæa, satis iam sæuitum est? & pro mea vetere indulgentia, fortè etiam plus satis. Passus sum, capi multa oppida, homines cædi, agros populari, vrbem hanc diuturna obsidione premi. Video Regem Ezechiam sacco indutum, vos afflictos, & sordidatos, anteactæ vitæ recordatione perculsos, vestra scelera ingemiscentes. Quamobrem hæc dicit Dominus de Rege Assyriorum 4. Regum 19. num. 32. [Non ingredietur vrbem hanc; nec mittet in eam sagittam, nec occupabit eam clypeus, nec circumdabit eam munitio: per viam, qua
173 venit, reuertetur.] Vt verò rectè adnotauit Hieronym. non perpetuam securitatem illis pollicetur, sed ab illis hostibus à quibus tunc obsidebantur. Hanc vim habere *non vltrà*, obseruat Ribera ad illud Ioëlis 2. num. 19. *Non dabo vos vltra opprobrium in gentibus:* & Lyranus Isaiæ 2. n. 4. *Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltrà ad prælium.*

NVMERVS XIII.

Et nunc conteram virgam eius de dorso tuo.

174 VIRGAM in sacro sermone esse, aut Regiæ potestatis insigne, aut acris verberationis instrumentum, & scitum est, & plerique notauerunt. Et quidem in hoc loco, tametsi virga ad vtrumque significatum referri potest, magis tamen propédeo in eam explicationem, quæ de seruili, crudelíque supplicio à Dei populo diuina benignitate depulso, Prophetam intelligit. Nam, vt sceptrum ceruice, aut collo, sic plagæ dorso excipi solebant. Prouerb. 10. num. 13. *Virga in dorso eius, qui indiget corde.* Et cap. 26. num. 3. *Virga in dorso imprudentium.* At Propheta virgam è dorso deiiciendam pollicetur. Neque verò verbera dorso inflicta excludunt, imò supponunt miserimam seruitutem. Porrò de virgæ significa- 175
to in arcano sermone, videantur Lorinus in ea verba. Psal. 2. num. 9. *Reges eos in virga ferrea.* Genebr. in Psal. 124. n. 3. *Quia non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustorum.* Pineda Iob. 9. num. 24. *Auferat à me virgam suam.* Forerius, Isaiæ 9. n. 4. [Iugum enim oneris eius, & virgam humeri eius, & sceptrũ exactoris eius superasti.] Gueuara Habacuc. 3. n. 14. *Maledixisti sceptris eius.* Alcazal, Apocalyp. 2. notatione 7. Vbi accuratè disputat de virga ferrea in Apocalypsi repetita. Ex his Auctoribus multiplex eruditio, & humana, & diuina peti potest.

Sed ad perpendendam eius virgæ 176
seueritatem, quam, è medio sublato Sennacherib, Deus conterendam esse pollicetur, notandum est: non hic subesse vulgare illud nomen *sebet*, quo identidem in Scriptura virga nominatur, etiam cum ferreæ appositum adiungitur: Psalm. 2. num. 9. sed aliud grandius, significantius, & durius, nempe *mota.* Cuius nominis germanam vim exprimet significatio verbi, vnde deducitur, nempe *mut:* quod propriè est ponderis; aut ictus grauitate nutare, contremiscere, corruere. Lege, quæ obseruat Forerius ad illud Isaiæ 58. num. 6. *Solue fasciculos deprimentes:* seu, vt ipse vertit, *oppressiones.* Subest enim idem nomen.

Vulgatus ergo variè reddere solet 177
hoc verbum Deuteronom. 32. n. 35. *Vt labatur pes eorum;* grauissimo scilicet vulnere diuinæ vltionis inflicto. Psal. 45. num. 3. *Et transferentur montes in cor maris.* Nimirum formidabili terræmotu eos è suis sedibus conuellente. Psal. 93. num. 18. *Si dicebam motus est pes meus;* scilicet cùm paulò minùs habi

habitasset in inferno anima illius, num. 17. Prouerb. 25. num. 26. *Iustus cadens coram impio.* Isaiæ 54. num. 10. *Montes enim commouebuntur, & colles contremiscent.* Vbique subest idem verbum.

178 Iam verò nomen *mota* sic solet illustrare Vulgatus. *Vectis.* Numeror. 13. numer. 24. Atque hæc est eius germana significatio: admotis enim vectibus, solent vel ferreæ portæ nutare primò, deinde ad terram affligi. Indéque transfertur ad durissimum oppressionis iugum, atque adeò catenas ferreas exprimendas. Leuit. 26. nu. 13. *Qui confregi catenas ceruicũ vestrarum, vt incederetis erecti.* Sic etiam reddit eandem vocem, Ieremiæ 34. num. 27. *Et scient, quia ego Dominus, cùm contriuero catenas iugi eorum.* Et Ieremiæ 27.
numer. 2. *Fac tibi vincula, & catenas, &*
179 *pone eas in collo tuo.* At Ezechielis 30. numer. 18 vertit, *sceptra: nigrescet dies, cùm contriuero ibi sceptra Ægypti, & defecerit in ea superbia potentia eius.* Et Isaiæ 14. num. 5. *baculum.* Vbi Propheta elegantissimè describit crudelem huius impotentissimæ virgæ dominatum. *Quomodò cessauit exactor? quieuit tributum? Contriuit Dominus baculum impiorum, virgam Dominantium, cadentem populos in indignatione, plaga insanabili subijcientem in furore gentes, persequentem crudeliter.* Perpende huius virgæ crudelitatem in nudato nexorum dorso acerrimè sæuientem.

Et vincula tua disrumpam.

180 INiecta etiam vincula subiectis, & oppressis, virgæ huius crudelitatem produnt, atrocitatem denunciant. Ea Hieronymus refert, vel ad catenas, quibus acerrimè constricti, captiui ducendi erant, vel ad angustam obsidionem, qua arctissimè pressi tenebantur. Neque enim alienum est à sacræ Scripturæ consuetudine vincula metaphoricè vsurpare. Iob 36. n. 8. *Et vinciantur funibus paupertatis.* Sapient. 17. num. 2. *Vinculis tenebrarum, & longæ noctis compediti.* Tobiæ 3. n. 15. *Vt de vinculo improperij huius absoluas me.* Ecclesiast. 7. numer. 27. *Vincula sunt manus illius.*

Ille verò est gloriosissimus Dei ti- 181
tulus Psalm. 67. num. 7. *Qui educit vinctos in fortitudine.* Psalm. 68. numer. 34. *Vinctos suos non despexit.* Psal. 145. nu. 8. *Dominus soluit compeditos.* Psalm. 106. numer. 14. *Et vincula eorum disrupit.* Isaiæ 42. num. 7. *Et educeres de conclusione vinctum.* cap 49. num 9. *Vt diceres his, qui vincti sunt, exite.* Ierem. 30. n. 8. (qui locus est huic quàm simillimus.) *Conteram iugum eius de collo tuo, & vincula eius disrumpam.*

NVMERVS XIV.

Et præcipiet super te Dominus, non seminabitur ex nomine tuo amplius.

TRIA mihi priùs quasi fundamenta iacienda sunt, qui- 182
bus huius loci explicatio fulciatur. Primum est; in sacro sermone semen appellari liberos. Genes. 4. n. 25. *Posuit mihi Dominus semen aliud pro Abel.* Et cap. 46. nu 6. *Cum omni semine suo.* Deuter. 4. nu. 37. *Elegit semen eorum post eos.* Leuitici. 22. n. 13. *Repudiata, & absque liberis.* Hebraicè, *sine semine.* 3. Regum 2. num. 33. *Dauid autem, & semini eius sit pax.* Et sexcentis aliis locis.

Atque hinc ortum est, vt seminari 183
dicatur populus, seu familia, cùm latissimè propagatur, & augetur sobole numerosa: vt eleganter de Ecclesia exposuit Leo sermone 1. de Petro, & Paulo. [Non minuitur persecutionibus Ecclesia, sed augetur: & semper

Dominicus ager ſegete ditiori veſtitur: dum grana, quæ ſingula cadunt, multiplicata naſcuntur.] Oſeæ 2. nu. 23. *Et ſeminabo eam mihi in terra,* ideſt, non continebitur intra huius regionis anguſtias: per totum orbem eam diffundam, latéque propagabo. Ieremiæ 31. nu. 27. *Seminabo domum Iſraël, & domum Iuda ſemine hominum*, ideſt, valde dilatabo, & amplificabo. Zach. 10. num. 8. *Et multiplicabo eos, ſicut antè fuerant multiplicati, & ſeminabo eos in populis*. Ezechielis 36. num. 9. *Et conuertar ad vos, & arabimini, & accipietis ſementem* (Hebraicè. *Et ſeminabimini*. Regia, *ſeremini*) *& multiplicabo in vobis homines.*

184 Secundò notandum eſt, ſummi beneficij, ac eximiæ cuiuſdam mercedis loco fuiſſe ſemper habitum, cùm Deus hominis ſibi fidelis poſteritatem quàm diutiſſimè, & quàm numeroſiſſimè propagat. Geneſis 22. nu. 16. [Quia feciſti hanc rem, & non pepercisti filio tuo vnigenito propter me, benedicam tibi, & multiplicabo ſemen tuum.] Et cap. 48. num. 19. [Frater eius minor maior erit illo, & ſe-
185 men illius creſcet in gentes.] Exodi 1. nu. 21. [Et quia timuerunt obſtetrices Deum, ædificauit eis domos.] Ideſt, auxit, firmauítque earum progeniem, vt doctè explicat Pererius diſputat. 10. num. 47. Iob 5. num. 25. [Scies quoque, quoniam multiplex erit ſemen tuum, & progenies tua, quaſi herba terræ.] Pſalm. 88. num. 5. [Vſque in æternum præparabo ſemen tuum.] Pſalm. 127. num. 3. [Filij tui, ſicut nouellæ oliuarum in circuitu menſæ tuæ: ecce ſic benedicetur homo, qui timet Dominum.] Iſaiæ 61. numer. 9. *Et ſcient in gentibus ſemen eorum.*

186 Tertiò denique grauiſſimum contrà eſſe ſupplicium, poſteritatem omnem extingui, nominíſque memoriam funditus aboleri. Pſalm. 20. n. 11. [Fructum eorum de terra perdes, & ſemen eorum à filiis hominum.] Eadem ſcilicet metaphora ſeminis, Iſaiæ 40. num. 23. [Iudices terræ velut inane fecit: & quidem neque plantatus, neque ſatus, neque radicatus in terra truncus eorum.] Quem locum doctè explicat Forerius. [Reges, & Tyrannos ſtatim initio imperij ſæpe aufert, & de medio tollit, antequàm prolem generent, non relicta ſobole.] Oſeæ 8. num. 14. *Da eis vuluam ſine liberis, & vbera arentia.*

Iam ergo perſpicua erit loci ſen- 187
tentia. Minatur enim Deus, Sennacherib (vt inter omnes conuenit interpretes) ex liberis ſuis nullam poſteritatem propagandam, nominis ſui memoriam prorſus extinguendam, imperium ad hoſtes transferendũ. Chaldæus. *Neque erit ampliùs memoria nominis tui.* Vt omnino ſit idem, *non ſeminabitur ex nomine tuo ampliùs*, atque funeſtum illud vaticinium, Pſal. 108. n. 13. *Fiant nati eius in interitum: in generatione vna deleatur nomen eius.* Seu 188
aliud ſimile, Iſai. 14. num. 20. de Nabuchodonoſor: [Non vocabitur in æternum ſemen peſſimorum: præparate filios eius occiſioni in iniquitate patrum ſuorum: nõ cõſurgent, nec hæreditabunt terrã.] Duo enim filij Sennacherib parẽtis interfectores ad Armenos transfugerunt. 4. Reg. 19. n. 37. Tertius, qui patri ſucceſſit, quadriennio duntaxat regno potitus fuit; vltimúſque fuit ex ea familia, vt Metaſthenem laudans vetuſtiſſimum hiſtoricum prodit hîc Arias Montanus.

Hæc cùm expedita ſint, neſcio in 189
quas anguſtias ſe coniicit doctus interpres, vnde vix ſe poteſt extricare; & tandẽ propendet in Lyrani expoſitionem, vt minetur Propheta Sennacheribo, nullum filium in poſterum eum ſuſcepturum. Magnum ſcilicet ſupplicium, ſi filij iam ſuſcepti ſine liberis non

non decederent. Sed Metasthenes iste quibusdam suspectæ fidei. Quem tamen Metasthenem à multis exsibilatum, & explosum acerrimè tuetur Gueuara Habac. 2. vers. 8. num. 152.

De domo Dei tui interficiam sculptile, & conflatile.

190 VT faciliora priùs expediamus, idola fiebant ex omni materia. Danielis 5. nu 4. *Laudabant Deos suos aureos, & argenteos, æreos, ferreos, ligneósque, & lapideos.* Quod igitur dolando, siue exculpendo fiebat ex ligno, lapide, aut ebore, dicebatur sculptile; si autem ex liquefacto, fusóque metallo, auro, vel argento formaretur, conflatile appellabatur. Lege Riber. hîc numer. 40.

191 Idem Ribera hæc verba refert ad cædem Sennacherib factam in templo, cùm ibi adoraret idola. 4. Reg. 19. num. 35. Sed hæc explicatio omnino reiecta est editione castigatissima vulgata, quæ nullam distinctionis notam apponit post verbum, *interficiam*; imò verò cum eo copulat *sculptile, & conflatile.* Accedit, quòd & accusandi casum arbitratu suo supplet Ribera: & locutionem illam duriusculam, *de domo Dei tui,* hoc est, vt ipse explicat, *in domo Dei tui*, nondum mihi visus est satis emollire.

192 Ita ergo interpretor, vt LXX. in hoc loco. *De domo Dei tui disperdam sculptilia, & conflatilia.* Estque grauissima sanè comminatio. Quis enim, cùm videat vrbis direptorem, incensum ira, templa ipsa diruere, Deorũ simulacra deiicere, raptare, comminuere; in animum inducat, eum sibi à priuatis ædibus, fortunísque ciuium temperaturum? Et quidem de dira illa excisione Niniues ita scribit Diodorus, libr. 3. cap. 7. circa finem. [Vrbem à solo euertit, aurum, argentúmque omne (nam ad multa talenta ex incendio effluxerat) detulit in Ecbatanam Mediæ vrbem.]

Obiicit Ribera; *interficere sculptile.* 193 durissimè dici: rationẽ nobis ducendam esse Latinæ translationis. Ego verò tãtùm abest, vt deseram translationem Latinam, vt potiùs pro illa integrè tuenda, reiiciam explicationem Riberæ, qui dissecat orationem, quam vulgata cõiungit. Sed in primis LXX. legunt, *disperdam.* Deinde verbum *carat* propriè est *succidere*, & sic reddit vulgatus 4. Reg. 18 n. 4. *Succidit lucos*, & Deuter. 20. num. 20. *præcidere.* Isaiæ 18. num. 5. Ierem. 10. n. 3. & 1. Reg. 31. num. 9. *delere.* 2. Paralipom. 22. num. 7. *eradere.* 1. Regum 28. numer. 9. *disperdere.* Psalm. 12. num. 4. Itaque germanus verbi vsus est, cùm aliquid prorsus exscinditur.

Addo etiam, à Vulgato vsurpatum 194 fuisse *interficiendi* verbum in hac significatione. Ieremiæ 50. numer. 26. Vbi de Babylone sermo est: *tollite de via lapides, & redigite in aceruos, & interficite eam, nec sit quidquam reliquum.* Ezechielis 25. numer. 7. de vrbe Rabbath: *tradam te in direptionem gentium, & interficiam te de populis, & perdam de terris, & conteram.*

Ponam sepulchrum tuum, quia inhonoratus es.

RIbera, qui verba illa, *sculptile, &* 195 *conflatile,* connectit cum hac sententia, & à priore dispungit, congruenter explicat suæ interpunctioni. Suspicatur Sennacheribum in Templo trucidatum, in tantum suorum odium incurrisse, cùm propter naturæ insolentiam, ingeniúmque præfractum; tum propter illã militum stragem, inustámque ignominiæ labem Assyrio nomini, vt truncus, & insepultus inter simulacrorum puluinaria relinque

relinqueretur. Sensus itaque erit. Non conteget tuum cadauer humus iniecta: sculptilia, & conflatilia idola erunt tuum sepulchrum: vt sit illud, quod scitè cecinit Lucanus, lib. 7.

Cœlo tegitur, qui non habet vrnam.

Violenta prorsus interpretatio, quam neque historici vllius veteris auctoritas fulcit, neque interpunctio sustinet Editionis vulgatæ.

196 Non est dubium, quin omni memoria dirum, ominosum, atque funestum habitum sit, carere sepultura, inhumatúmque proiici feris, aut volucribus dilaniãdum. Missam facio Cynicam illam Diogenis libertatem, ab omni humanitate abhorrentem; cuius meminit Cicero Tusculana prima. vide Pontanum ad 2. Æneidos col. 947. Mitto ferinos ritus, barbarámque immanitatem quarumdã nationum, de quibus eruditè Tiraquellus in Alexandrum ab Alexandro, libr. 3. Genialium dierum, c. 2. Hoc certè communi naturæ sensu comparatũ est, & vetere omnium gentium cõsuetudine firmatũ. Cuius rei ex omni antiquitate innumera exempla peti possunt. Multa congerit ex Græca, & Latina historia Lambinus in Horatiũ lib. 1. Ode 28. & in Epodo Ode 5. Ego breuiter attingam Diuinis prodita monumẽtis.

197 Ierem. 22. nu. 19. de Rege Ioachim. [Sepultura asini sepelietur, putrefactus, & proiectus extra portas Ierusalem.] Pyramidem sibi extruxerat Absalon, in eáque ad propagandam sui memoriam, grandioribus litteris nomen inciderat. Dixerat enim, non habeo filium, & hoc erit monimentum nominis mei. 2. Reg. 18. n. 18. Sed vide, quale tandem sepulchrum illi obtigerit, n. 17. [Proiecerunt eum in saltu in foueam grandem, & comportauerunt super eum aceruum lapidum magnum nimis.]

198 Isai. 22. n. 16. Ad Sobnam præpositum templi. [Excidisti tibi hîc sepulchrum, excidisti in excelso memoriale diligenter, in petra tabernaculum tibi.] n. 18. *Ibi morieris*, &c. Non possum luculentissima Claudiani carmina ex lib. 2. in Ruffinum huic loco aptissima silentio inuoluere.

Triuijs calcandus spargitur ecce,
Qui sibi Pyramidas, qui non cedentia templis,
Ornatura suos extruxit culmina Manes.
Et qui Sydonio velari credidit ostro,
Nudus pascit aues: iacet en, qui possidet orbem,
Exiguæ telluris inops, & puluere raro
Per partes tegitur: nusquam totiésque sepultus.

Eodem supplicio affecta fuit soboles 199
Ieroboam, vno duntaxat paruulo excepto, 3. Reg. 14. nu. 12. [Qui mortui fuerint de Ieroboã in ciuitate, comedent eos canes: qui autem mortui fuerint in agro, vorabunt eos aues cœli.] Et num. 13. *Iste solus inferetur de Ieroboam in sepulchrum, quia inuentus est super eo sermo bonus*, &c. Vide etiam de Ioram 2. Paralip. 21. n. 19. & 20.

Hæc omnia apertè demonstrãt, solitum esse Deum Principum scelera sepulturę ignominia, aut cadaueris proiectione punire. Quare non valde pugnarem, si in eo, quod scribit Ribera, Sennacheribum inhumatum diu iacuisse, sentẽtiam mihi probaret suam, eámque veteris cuiuspiam historici auctoritate fulciret. Sed quis credat Regem in suo sanguine volutatum, in ipso templo sepulturæ beneficio caruisse? Cùm præsertim patratores cædis continuò aufugerint in Armeniam, & illi in Regnum successerit filius, quem cogeret pietas regali pompa iusta solemnia Parenti celebrare. 200

Cùm igitur ipse contextus exigat, 201
vt fateamur, Prophetam subinde personam mutare; & modò alloqui Rabsacem,

Rabsacem, modò Sennacheribum, modò etiam Sardanapalum: modò iactare minas, modò in spem meliorem erigere: quia vt egregiè Hieronymus initio Commentariorum in cap. 1. [Hinc vel maximè obscuri sunt Prophetæ, quòd repentè, dum aliud agitur, ad alios persona mutatur.] Cùm proximè antecesserit vaticiniū de simulacris excidendis, quod certum est ad Niniues vastitatem, id est, ad Sardanapali tempora referri; suspicor hæc verba ad eumdem Sardanapalum spectare: eámque esse sententiam: *ponam sepulchrum tuum.* Scilicet ignominiosum, atque probrosum. *To te darè la sepultura, que mereces. Será la mas infame, que aya jamas avido en el mundo.*

202 Et quidē Sardanapali sepulchrum fuisse longè omnium post hominum memoriam probrosissimum, & notatissimum, nemo est vel mediocriter litteris tinctus, quin saltem fama ipsa, & auditione exceperit. Carpunt, & proscindunt cōtumeliis veteres Scriptores epitaphium illud infame, quod homo voluptarius, & mulierosus, vel potiùs intemperantissima bellua sub hominis specie latens, incidi iussit in busto.

Hæc habeo, quæ edi quæq; exsaturata libido

Hausit: at illa iacent multa, & præclara relicta.

Quid aliud (inquit Aristoteles, & refert Tullius Tuscul. 5) *in bonis, non in Regis sepulchro inscriberes? Hæc habere se mortuum dicit, quæ ne viuus quidem diutiùs habebat, quàm fruebatur.*

Congruit mirificè cum hac tam insigni turpitudine ratio, quam Propheta subiungit, *quia inhonoratus es.* Regia. *Quia despectus fuisti.* Vatabl. *Quia vilis, & ignominiosus factus es.* Montanus. *Quia ignominiosè contemptibilis fuisti.*

NVMERVS XV.

Ecce super montes pedes euangelizantis, & annuntiantis pacem.

NOVA rursus personæ mutatio 203 hîc necessariò cōcedenda est. Certum enim, & proximum Niniues excidium mentis oculis prospiciēs, epinicion quasi canit Propheta, & populo fideli de tam infesto hoste sublato, ac prorsus extincto gratulatur. Videor, inquit, mihi videre properantes nuncios, gaudio gestientes, & extremam cladem illatam Assyriis sublatis vocibus denuntiantes. Hanc celeritatem expresserunt LXX. *Quia veloces ecce super montes.*

Refert hîc Arias Montanus, & Pi- 204 neda in Salomone lib. 6. cap. 20. nu 9. Ex vetusta Hebræorū traditione, eam olim percrebuisse consuetudinem, vt quæ omnibus nota, publicéq; testata vellent esse, quæq; omnium scire magnopere referret, ea præconis voce ex montibus proclamanda curarent: atq; hoc modo festi dies, sabbata, nouilunia, denique quæcunque in bello, aut in pace seruari oporteret, publicè indicebātur. Quæ sanè obseruatio multa nobis explicabit Scripturæ loca.

Sed antequàm ad ea veniamus, no- 205 tandum est, hanc consuetudinem ipso vrbis situ vehementer confirmari; erat enim Ierusalem, terráque ipsa promissionis montibus plena, totáque iugosa. Psal. 124. nu. 1. *Qui confidunt in Domino* (erunt firmi, stabiles, & immobiles) *sicut mons Sion* (qui altissimis fixus radicibus, nunquam poterit loco dimoueri: ita) *non commouebitur in æternum, qui habitat in Ierusalem* (Diuino patrocinio septus, ac munitus.) *Montes in circuitu eius* (nempe Ierusalem, est enim generis feminini: similiter) *& Dominus in circuitu populi sui.* Idest: sicut Ierusalem tutissimis circum-

quaque montibus est vallata, ita erit Deus pro muro, atque præsidio suis cultoribus.

206 Iam ergo ad hanc consuetudinem spectat illud Isaiæ 40. num. 9. [Super montem excelsum ascēde tu, qui euangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam.] c.42.nu.11. *De vertice montium clamabunt.* Psal.71.nu.3. *Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam,* idest, ex editis mōtibus promulgetur.

207 Atque hæc ipsa vetus consuetudo lucem affert obscurissimæ versioni L X X in illo Isaiæ 52.nu.7. *Quam pulchri super montes pedes annunciantis, & prædicantis pacem!* Ipsi legunt: *quia ego ipse, qui loquebar, adsum, sicut hora super montes, sicut pedes euangelizantis auditum pacis.* Et quanuis Origenes, & Cyrillus ex ambiguitate Græcæ vocis *Ora*, quæ (vt fatetur etiam Hieronymus) & horam, & verni temporis amænitatem significat; in hac secunda significatione vsurpent, & de Christo explicent, qui hyemis asperitatem depulit, & ver amænissimum hominibus attulit; Cant. 2. num. 11. *Iam enim hyems transiit, imber abiit, & recessit, flores apparuerunt in terra nostra.* Sed Editio Vaticana L X X. legit, *sicut hora,* vt plerique legerunt Patres.

208 Subit itaque meum animum suspicio, alludi ad eam consuetudinem, qua neomeniæ, Sabbata, horæ, & partes diei festi (ad Colossenses 2. num.16.) ex edito monte indicebantur. Nam & Athenis Magistratum fuisse, qui Gnomon vocaretur, cui videtur hæc cura demandata, refert Rodiginus Lectionum antiquarum lib.12.cap.9. Eadem cura penes Censorem erat apud Romanos, vt Auctor est Plinius lib. 7. c.60. & Gellius lib.14. cap.7. & 1.Paralipomen. cap. 12. num. 32. ita legimus. [De filiis quoque Issachar viri eruditi, qui nouerant singula tempora ad præcipiendum, quid facere deberet Israël.] Itaque, quia Christus venit, *vt prædicaret annum placabilem Domino,* 209
Isaiæ 61. numer. 2. & in die magno festiuitatis, Ioannis 7. num. 37. ad circumfusam multitudinem clamaturus erat, *si quis sitit, veniat ad me, & bibat;* comparatur denuntianti dies festos, atque ex edito monte lætum, faustúmque nūtium promulganti. Hanc enim esse germanam vim verbi, *Euangelizare,* & vulgo iam notum est, & Salmeron tom. 1. Prolegomeno 23 & Maldonatus initio Commentariorum in Matthæum, diligenter adnotauerunt. Qui verò iuxta Latinum textum, eruditam volet interpretationem loci Isaiæ, legat Toletum Cardinalem ad Romanos 10. annotatione 8.

Celebra Iuda festiuitates tuas.

Silent festiuitates, armis perstrepentibus: & vrbe obsidione cincta, 210
non possunt solito aduenarum concursu celebrari. Sic refertur 2.Paralip. 30. num. 2. solemnitatem Paschæ reiectam fuisse in mensem alterum, quia populus nondum congregatus fuerat in Ierusalem. Iam verò deletis Assyriis, obsidione soluta, animis timore liberatis, profusa lætitia, solemnique pompa, & apparatu dies festi possent agitari.

Et redde vota tua.

INditum est à natura mortalium generi, vt rebus in extremum discri- 211
men adductis, ac propè desperatis, votis nuncupatis opem numinis imploremus. Acutè Plinius lib. 8. cap. 16. *Tum præcipuus votorum locus est, cùm spei nullus est.* Ouid. 1. Tristium.

Dij maris, & terræ, (quid enim nisi vota supersunt?)
Parcite quassatæ soluere membra ratis.

Et 3. Fastorum.

Vincitur

Vincitur ars vento, nec iam moderator habenis
Vtitur: at votis is quoque poscit opem.

212 Romuli insigne votum Liuius retulit lib. 1. [Deme terrorem Romanis, fugámque fœdam siste: hîc ego tibi tẽplum statori Ioui, quod monumentum sit posteris, tua præsenti ope seruatam vrbem esse, voueo.] & lib. 41. Cùm pestilentiæ finis non fieret, populus in foro votum concepit, si morbus, pestilentiáque ex agro Romano emota esset, biduum feriam, ac supplicationem se habiturum. Fiebant etiam vota priuata pro valetudine recuperanda, pro incolumitate itineris, aut nauigationis. Lege Sueto. in Augusto, cap. 23. in Caligula, cap. 14. & in Nerone, cap. 54. Gellium lib. 16. cap. 6. Tiraquellum in Alexandrum, lib 3. cap. 22. Lambinum in Horatium lib. 1. Ode 5.

Me tabula sacer votiua paries indicat.

213 In Scriptura passim suppetũt exempla. Genes. 28. num. 20. Iudicum 11. num. 30. & 1. Reg. 1. nu. 11. & 2. Reg. 15. num. 8. Act. 18. num. 18. Vota verò semel concepta, exactissimè esse reddenda, crebrò sacræ præcipiunt litteræ. Leuitici 27. num. 2. Numer 6. num. 2. Deut. 23. num. 21. Psalm. 75. num. 12. Eccles. 5. num. 3.

214 Atque hoc ipsum gratulabundus Propheta monet, vt vota Deo nuncupata, cùm ab Assyriis premerentur, maturè, cumulatéque persoluant Et re ipsa ita contigisse, post cædem illam factam ab Angelo in exercitu Sennacherib, proditum est 2. Paralip. 32 num. 22. [Et præstitit eis quietem per circuitum: multi etiam ferebant hostias, & sacrificia Domino in Ierusalem] Hæc enim erat illa hostia pacifica retributionum, seu compensationum, quæ in gratiarum actionem prò obtenta pace offerebatur. De qua Ribera lib. 4. de Templo, cap. 4.

Quia non adyciet vltrà, vt pertranseat in te Belial: vniuersus interyt.

EXcisa, atque funditus vastata Niniue, Assyriis ad internecionem vsque deletis, securitatem illis in posterum pollicetur. Verùm, quia vox Belial sæpe occurrit in Scriptura, eius nobis germana vis semel excutienda est. Hieronym. in cap. 28. Isaiæ agens de Diabolo. [Appellatur, inquit, Belial, id est, apostata, præuaricator, & absque iugo: & vbicunque L X X. exponunt filios pestilentiæ, in Hebraico scriptum est, filij Belial.] Congruenter exponit hanc vocem Vulgatus 3. Reg. 21. num. 13. *Adductis duobus viris filijs Diaboli,* Hebraicè, *Belial.* Et paulò post: *at illi, scilicet vt viri diabolici, dixerunt contra eum testimonium.* Hebraicè, *Belial.* L X X. *Filij exleges, seu viri rebellionis,* vertere interdum solent, vt Deuteronom. 13. num. 13. 215

Vulgatus Iudicum 19 num. 22. nominis notationem expressit. *Filij Belial (* idest, absque iugo. *)* Deriuatur enim, vt probabilior opinio fert, à præpositione *beli,* idest, absque, & *hol,* idest, iugum. Et propriè significat hominem insigniter improbum, perditè sceleratum, perfrictæ frontis, profligatíque pudoris: qui Diuinæ legis iugum excussit, qui omnia repagula perfregit, & sine vllo timore Deo impudentissimè aduersatur. Prouerb. 6. nu. 12. & Iob. 34. num 18. *Apostata* redditur à Vulgato: qui scilicet à Deo volens, prudénsque recessit. Prouerb. 16. num. 27. *Vir impius.* Tales describuntur 1. Reg. 2. num. 12. *Filij Heli, filij Belial, nescientes Dominum, neque officium Sacerdotum ad populum.* L X X. *filij pestilentes.* Procacissimi, obstinatissimíque contemptores Dei; qui parẽtis monita, non dico ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. 216 217

Cùm enim eos senex increparet, n. 23. *Quare facitis res huiuscemodi, res pessimas?* num. 25. *Non audierunt voces patris sui.*

218 Eamdem vocē solet Vulgatus reddere per abstractum in hoc cap. n. 11. Vbi de blasphemo, & in Deum, hominésque contumelioso Sennacheribo, *mente pertractans prævaricationem.* Hebraicè. *Belial.* Psal. 17. num. 5. *Torrentes iniquitatis conturbauerunt me.* Hebraicè. *Belial.* Exponit Genebrard. impetus, & violentiæ iniquorum; subitæ, & impetuosæ improborum incursiones. Viri enim *Belial*, cùm effractis timoris diuini repagulis, odiis inflammatis in proximum rapiuntur, instar concitatissimi torrentis, cæco impetu omnia perrumpunt, atque peruertunt. Qui plura volet de hac voce, legat Riber. in hoc loco. Ioan. Fernandez in suo Thesauro, verbo, *Belial.* Pined. tom. 2. in Iob cap. 34. vers. 18. Iansen. Prouerb. 6. num. 12. Maluendam lib. 1. de Antichristo, cap. 3. Delrium denique tom. 1. Adag. 126.

219 *Pertransire* verò hostile quiddam præsefert, calamitosum, & exitiale. Forerius ad illa verba Isaiæ cap. 52. num. 1. *Quia non adijciet vltrà, vt pertranseat per te incircumcisus, & immundus*; censet metaphoram duci à victorum insolentia, prostratorum, cæsorúmque hostium colla calcantium. Certè significat affligere, ac diuexare: Zachariæ 9. num. 8. *Non transibit super eos vltrà exactor.* Lege, quæ adnotaui num. 12.

220 Ille autem loquendi modus; *non adijciet vltrà, vt pertranseat,* idest, non pertransibit, Hebraismus est in Scriptura frequētissimus, quem sæpe Vulgatus exprimit: *non apponet, non adijciet, non addet.* Sæpe illustrat duntaxat Latinismo. Genes. 4. num. 2. *Rursúsque peperit.* Hebraicè. *Et addidit, vt pareret.* Vel vnicum caput 8. libri Geneseos quatuor nobis exempla suppeditat, num. 10. *Rursum dimisit columbam.* Hebraicè. *Et addidit emittere columbam.* num. 12. *Quæ non est reuersa vltrà ad eum.* Hebraicè. *Quæ non apposuit reuerti.* num. 21. *Nequaquam vltrà maledicam terræ.* Hebraicè. *Non adijciam, vt maledicam.* Ibidem. *Non igitur vltrà percutiam.* Hebraicè. *Non addam adhuc, vt percutiam.*

Et verò LXX. Interpretum versio in hoc loco per quàm difficilis est. Ita enim ipsi reddiderunt. *Quia nequaquam apponent vltrà transire per te in vetustatem.* Theodoretus videtur referre ad ipsas festiuitates, quæ iam deinceps nunquam veterascent, nunquam intermissæ conquiescent: potiùs de die in diem renouabuntur. Magis assentior Theophilacto, qui refert ad Assyrios. [Hostes, inquit, tui non diu perseuerabunt.] Non stabilietur ipsis felicitas: iam celerrimè funditus interibunt: non ad diuturnum tempus te diuexabunt. 221

CAPVT II.

NVMERVS I.

Ascendit, qui dispergat coram te.

VSQVE adeò discrepant Expositores in hoc loco, vt neque Latini cum Græcis, neque ipsi inter se Latini conueniant: imò vix reperias vnum, qui cum altero consentiat. Discrepantes verò sententias, sectanti breuitatem neque vacat refellere, neque lubet: tantùm explicabo meam. Assentior Hieronymo, qui hos belli terrores ad Niniuen spectare censet: sed in eo dissentio, quia consentaneè ad ea, quæ exposui, ad vastitatem illam, atque excidium illatum ab Arbace Medorum duce, totum refero vaticinium. 1

Quod

2 Quod Vulgatus reddit, *qui dispergat*, exprimitur vnica voce originali, eáque significantissima, quam plerique vertunt: *Vastator*, seu *dissipator*. Verùm vt assequamur eius vim, notandum est, verbum *puts*, vnde vox illa deriuatur, propriè significare, *conterere, allidere, confringere*: ita vt significatione non differat à *napats*, vt obseruauit Mercerus. Ierem. 23. num. 29. *Et quasi malleus conterens petram*. Habac. 3. num. 6. *Contriti sunt montes sæculi*. Vtrobique subest idem verbum, sicut & Iob 16. num. 13. *Confregit me*. Illud autem Isai. 27. num. 9. *Sicut lapides cineris allisos*: & Psalm. 2. num. 9. *Tanquam vas figuli confringes eos*, plerique referunt ad *napats*. Certè vocem ipsam, quæ hîc reperitur, Latinus interpres, Prouerb. 25. numero 18. vertit, *iaculum*, LXX. *clauam*. Hebraizantes, *malleum*. Instrumenta scilicet ad ossa confringenda, & comminuenda, vt notat ibi Iansenius.

3 Sed est locus maximè illustris Ierem. 51. num. 20. Vbi Rex Nabuchodonosor appellatur etiam à Deo *confractor*, siue *vastator*. Latina sic habent. [Collidis tu mihi vasa belli, & ego collidam in te gentes, & disperdam in te regna.] Hebraica sic verbum è verbo exprimit Regia: *malleus spargens tu mihi instrumenta belli, & conteram dispersione in te gentes*.

4 Quibus verbis indicatur, quid sibi velit Vulgatus, cùm hoc verbum sæpe reddit, *dispergere*, aut *dissipare*: est enim elegantissima significationis expressio. Cùm enim ad saxum validè allisa confringitur testa, dissiliunt magno impetu fragmenta, & in minutissimas partes comminuta, huc illuc disperguntur, ac dissipantur. Quale supplicium minitatur Deus Isai 30. num. 14. [Et comminuetur, sicut conteritur lagena figuli contritione perualida: & non inuenietur de fragmentis eius testa, in qua portetur igniculus de incendio.] In hanc itaque sententiam intelligendus est Latinus interpres, cùm ita vertit hoc verbum. Numerorum 10. nu. 35. *Surge Domine, & dissipentur inimici tui*, idest, fracti, atque contriti disijciantur. Iob 40. num. 6. *Disperge superbos in furore tuo*. Isaiæ 24. num. 1. *Eccce Dominus dissipabit terram, & disperget habitatores eius*.

5 Iam ergo expensa verbi proprietate, perspicua est Prophetæ sententia. *Ascendit, qui dispergat*, id est, qui tanquam malleus te comminuat, qui agros populetur, homines contrucidet, vrbem denique totam (vt est apud Diodorum lib. 3. cap. 7. *funditus à solo euertat*. Emphasim etiam habent verba illa *coram te*. Hebraicè. *Ante faciem tuam*. Vatablus. *Ob oculos tuos*, id est, te inspectante, & intimis sensibus dolorem hauriente, nec valente cladem propulsare. *Se te vendrà a los ojos, y a las barbas*. Non ex insidiis, aut occultis cuniculis, sed palàm, aperto Marte depugnabit.

Qui custodiat obsidionem.

6 ID est, qui te suis copiis arctissimè vallatam, & obsessam, quàm diutissimè teneat. Cùm enim Niniue murorum altitudine, ac firmitate inexpugnabilis omnino videretur; cùm nondum fuissent excogitata tormenta ænea, quibus mænia quatiuntur, ac verberantur; cùm obsessi, & militum numero, & commeatu, aquísque perennibus abundarent; Arbaces nihilominus nunquam despondit animum, sed pertinacissimè ad triennium vsque obsidionem extraxit. Auctor est Diodorus loco indicato.

Contemplare viam.

7 MIra hîc rursus in re perfacili Expositorum varietas. Solent

Prophetæ,cùm denunciant iam iám-
que imminentem cladem, adeóque
certam, ac fixam diuino decreto, vt
humanitus arceri,declinariue nō pos-
sit, impiis in angustum deductis in-
sultare,eósque excitare,quasi per con-
temptum, & irrisionem, ad auerten-
dam calamitatē,ad præsidia sibi com-
paranda.Isa.21.nu.5.Cùm prædiceret
excidium Babylonis; *pone mensam,con-
templare in specula comedentes, & biben-
tes: surgite Principes, arripite clypeum:*
perinde ac si dicat. Agite verò: etiam
dum cibum sumitis,nolite vel tantil-
lum à speculatore oculos detorquere:
armamini clypeis,stringite gladios.Et
cap.23.num.12.ad Tyrum. *Virgo filia
Sidonis, in Cethim consurgens transfreta:
ibi quoque non erit requies tibi.*

8 Huc itaque referēda sunt hæc ver-
ba, *contemplare viam.* Ita enim natura
comparatum est, vt identidem eò re-
flectamus oculos,vnde aliquid spera-
mus. Cuius rei exemplum extat per-
illustre Tob.11.num.5. [Anna autem
sedebat secus viam,quotidie in super-
cilio montis, vnde respicere poterat
de longinquo. Et dum ex eodem lo-
co specularetur aduentum eius, vidit
à longè, & illico agnouit venientem
filiū suum.] Obsessis verò nihil opta-
tum magis,nihil magis speratū,quàm
subsidiariæ militum copiæ, quæ sibi
suppetias ferant: eas cùm annexiè ex-
pectant, oculos de via nō deflectunt:
& quidem ita scribit de Sardanapolo
Diodorus in illo lib.3.cap 7.[Per epi-
stolas reliquorum, qui non defece-
rant,auxilia accersit,ad ferendam ob-
sidionem paratus.]

Conforta lumbos,robora virtutem valde.

9 HÆc etiam spectant ad eamdem
permissionem ironicam.Qualis
est illa apud Poëtam Æneid.4.

*I, sequere Italiam ventis, pete regna
per vndas.*

Talis est illa lib.9.

I, verbis virtutem illude superbis.

Et apud Iuuenalem Satyra 12.

*I, nunc, & ventis animam committe,
dolato
Confisus ligno.*

Similis sarcasmos frequens est apud
Prophetas. Iudic.10.num.14. [Ite, &
inuocate Deos,quos elegistis;ipsi vos
liberēt in tempore angustiæ.] Et aliàs
sæpe.

Confortare verò lumbos est, ro- 10
bur, ac vires excitare: magna enim
fortitudinis pars sita est in lumbis.
Vnde & imbecilli, ac debiles, elum-
bes à Latinis nominantur. Vel,quod
ego potiùs existimo, idem est, atque
arma arripere,séque ad propulsandos
hostiles impetus acerrimè compara-
re. LXX legunt, *tene lumbum.* Inter-
pres Theophylacti.*Constringe lumbos.*

Vt autem concedamus,in Scriptu- 11
ra accingere lumbos, frequentissimè
habitum esse hominis expediti ad iter
aggrediendum:Tob.5.nu.5.& 3.Reg.
18.num.46.& 4. Reg.9.nu.1. Tamen
negandum non est,longè frequentius
esse,balteo illo militari se præcingere.
Hinc apud profanos scriptores, *accin-
gi,* idē omnino est, atque ad pugnam,
ac certamen se expedire: quia videli-
cet ad militiam ituri armis cingeban-
tur. Lucret.lib.2.

*Dede manus,aut si falsa est, accingere
contra.*

Hinc veteres illi Romani *cincti* vo-
cabantur, hoc est, *armati*, vt probat
Lambinus in id Horatij de Arte poë-
tica.

Fingere cinctutis nō exaudita Cethegis.

Deriuatum hoc ad ad Ethnicos ex sa- 12
cro fonte.Gen.49.n.19. *Gad accinctus
prœliabitur.* Numeror.32.num.17.*Nos
autem ipsi armati, & accincti pergemus
ad prœlium.* Eccl.36.nu.28. *Quasi suc-
cinctus*

cinctus latro. 4. Reg. 3. num. 21. *Conuocauerunt omnes, qui accincti erant balteo.* Iud. 18. num. 11. *Accincti armis bellicis.* 2. Reg. 21. num. 16. *Accincti ense.* Hinc
13 illud 3. Reg. 20. num. 11. *Ne glorietur accinctus æquè, vt discinctus*, id est, non ita magnificè se iactet, qui adhuc ancipiti Marte decertat, ac ille, qui iam victoriam reportauit. Et Iudic. cap. 8. num. 17. Vbi nos legimus, *sexcentis viris fortissimis*, Hebraicè, *accinctis*. Sæpe enim militum animi, spiritus, ac vires pendēt ex armis. Exod. 13. nu. 18. *Armati ascenderūt filij Israël.* Hebraicè, *hamusim*, id est, *præcincti*. Quā vocem Hebraicam luculētè explicat Masius Iosue 1. num. 14. Tandémque concludit. [Vsitatissimum est in sacra historia, succinctis lumbis significare expeditum robur, atque alacre, ac paratum studium, strenuámque fortitudinem.]

14 Hinc etiā crebræ illæ metaphoræ. Prouerb. 30. num. 31. *Gallus succinctus lumbos.* Et cap. 31. nu. 17. *Accinxit fortitudine lumbos suos.* Iob 38. nu. 3. *Accinge, sicut vir, lumbos tuos.* Verba sunt lacessentis Dei, & Iobum ad singulare certamen prouocantis: perinde, ac si diceret. Sume scutū, stringe gladium, mecum in arenam descende. Et cùm Christianū militem ab imis vnguibus ad summū vsq; verticem armat Apostolus, ad Ephes. 6. num. 14. *State ergo succincti lumbos vestros in veritate.* Et Psal. 17. num. 33. *Deus, qui præcinxit me virtute*: num. 40. *Et præcinxisti me virtute ad bellum.* Psalm. 92. num. 1. *Indutus est Dominus fortitudinem, & præcinxit se.* Apud Græcos etiam *Euzonos*, hoc est, bene cinctus, idem est, ac for-
15 tis, & strenuus. Contrà verò *discinctus* apud Latinos sonat dissolutum, & imbellem: quia summo ducebatur probro, si militem ignauum iuberet Imperator diem transigere discinctum: vt est apud Sueton. in Augusto, cap. 24.

NVMERVS II.

Quia reddidit Dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israël.

RIBERA sequutus Hieronymum ita exponit. Sicut Deus acriter puniuit Sennacherib, quòd in duas Tribus superbierit, ita etiam vlciscetur Niniuen, Assyriósque omnes, quòd captas reliquas decem Tribus in miserrimam seruitutem abduxerint, victísque superbè insultauerint. Probabilis expositio, nisi durè, & prorsus inusitatè, *superbiam* passiuè vsurparet, idest, pro iniuriis superbè, atque insolenter illatis. 16

Grandiorem verò sententiam vox Hebraica nobis insinuat. Subest enim *Gaon* à radice *Gaà*, hoc est, superbire, seu gloriosè agere. Exod. 15. num. 1. *Cantemus Domino, gloriosè enim magnificatus est.* Hebraicè, *Eleuando eleuauit se:* aut, si ita loqui fas est, *superbiendo superbyt.* Edidit facinus longè superbum, & illustre. Vox itaque *Gaon* identidem vsurpatur in sacro sermone, pro gloria, maiestate, & magnificentia. Exod. 15. num. 7. *In multitudine gloriæ tuæ deposuisti aduersarios tuos.* Isai. 2. num. 10. *Et à gloria maiestatis eius.* Et cap. 4. num. 2. *In die illa erit germen Domini in magnificentia, & gloria; & fructus terræ sublimis.* Hebraicè. *In sublimitate, vel superbia.* Cap. 24. num. 14. *Cùm glorificatus fuerit Dominus.* Regia, *in excellentia Domini.* Psalm. 46. num. 5. *Elegit nobis hæreditatem suam: speciem Iacob, quem dilexit.* Pagnin. *Gloriam Iacob.* Regia, *excellentiam.* Vatablus, *præstantiam.* Iob. 40. num. 5. *Circumda tibi decorem.* Regia, *celsitudinem.* Vbique reperitur eadem vox *Gaon.* 17

Erit itaque sensus huius loci. Frustra militaria præsidia comparabitis; altissimo enim prouidentiæ diuinæ consilio 18

consilio fixum vobis, ac certum impendet exitium. Et quemadmodum obsessam Ierusalem à Sennacheribo omnipotens Deus funesta edita militum strage, gloriosam reddidit, & illustrem: ita etiam asseret Israël in antiquum splendorem, vestra vrbe funditus euersa, vestris militibus, tanquam sanguinariis hostibus ad vnum exstinctis. Confirmat etiam hanc expositionem verbum *sub*, quod propriè exprimas *Quia restituit, seu fecit reuerti, aut redire: ale buelto la honra a su pueblo.* Pagnin. *Quia conuertit Dominus superbiam Iacob.* Vatablus, *quia reuocauit Dominus maiestatem, vel magnificentiam Iacob, iuxta pristinam dignitatem Israël.*

19 Neque est, quòd in hac germana explicatione facessat nobis negotium Latina vox *superbia*: sic enim reddidit *Gaon* ipse Vulgatus. Isa. 60. num. 15. Qui locus mirè fauet huic expositioni. [Vocabunt te ciuitatem Domini, Sion sancti Israël: pro eo, quòd fuisti derelicta, & odio habita, & non erat, qui per te transiret, ponam te in superbiam sæculorum, gaudium in generationem, & generationem.] Et Ezech. 24. num. 21. [Ecce ego polluam sanctuarium meum, superbiam imperij vestri.] Hoc est, *excellentiam, maiestatem, magnificentiam.* Denique in hác sententiam explicarunt hunc locum LXX. *Quoniam auertit Dominus contumeliam Iacob, sicut contumeliam Israël.* Et Chaldæus Paraphrastes: *quoniam restituit Dominus fortitudinem suam Iacob, & magnitudinem suam Israeli.*

20 Obseruat hîc Ribera, Iacob accipi pro duabus tribubus, Israël verò pro reliquis decem; causásque probabiles affert.

Sed hanc obseruationem, non perpetuò constantē esse, perspicuè ostendit Grajar ad illa verba Mich. 1. nu. 5. *In scelere Iacob omne istud, & in peccatis domus Israel. Quod scelus Iacob? Nónne Samaria?* Ex lib. 3. Reg. cap. 12. nu. 27. & Maldonatus ad illud Luc. 1. nu. 32. *Et regnabit in domo Iacob in æternum.*

Quia vastatores dissipauerunt eos, & propagines eorum corruperunt.

CAusam reddit, cur Israëlis splendorem Assyriorum cladibus obscuratum obsoleuisse dicat: opúsque esse, vt in antiquam dignitatem, & magnificentiam asseratur. Transtulit enim Deus vineam suam de Ægypto: eiecit gentes, & plantauit eam. Psalm. 79. num. 9. *Extendit palmites suos vsque ad mare, & vsque ad flumen propagines eius.* Oseæ 10. num. 1. *Vitis frondosa Israel.* LXX. *Vitis bonas habens propagines Israel.* Theophilactus. *Vitis penè siluescens, & luxurians palmitibus.* Isa. 5. num. 7. *Vinea enim Domini exercituum domus Israel est.* Ierem. 2. num. 21. *Ego autem plantaui te vineam electam.* 21

Sed hanc feracissimam vineam Assyrij, velut immanissimi vastatores dissiparunt, propaginésque eius, (id est, minora oppida) corruperunt. Psal. 79. num. 14. *Exterminauit eam aper de silua, & singularis ferus depastus est eam.* Ioel. 1. num. 6. [Gens enim ascendit super terram meam fortis, & innumerabilis: dentes eius, vt dentes leonis, & morales eius, vt catuli leonis: posuit vineam meam in desertum, & ficum meam decorticauit.] 22

NVMERVS III.

Clypeus fortium eius ignitus.

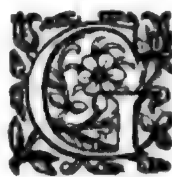

GRaphicè iā depingit bellicum apparatum Chaldæorum, atque Medorum in perniciem Niniues conspirantium: luculenta hypotyposi 23

typosi rem penè sub aspectum subiicit, quò Assyrij magis expauescant. Ignitos verò vocat clypeos, quia læues, ac deaurati cùm essent, à sole collucentes vibrabant igneum splendorem, & perstringentes oculorum aciem, terrorem hostibus incutiebant, ardorémque Martium spirabant. Ea propter videlicet inaurari solitos fuisse clypeos, argumento est Plautinus ille miles, qui scena 1. ait.

Curate, vt splendor meo sic clypeo clarior,
Quàm solis radij esse olim, cùm sudum est, solent.
Vt, vbi vsque veniat, contrà conserta manu,.
Oculorum perstringat aciem in acie hostibus.

24 Quantæ id efficacitatis sit ad cæcandos oculos, ostendit Democritus, qui; vt refert Gelius lib. 10. cap. 17. [Clypeum constituit contra exortum Hyperionis, oculos effodere vt posset splendore æreo.] Antonius verò exprobrauit Augusto, teste Sueton. c. 16. [Ne rectis quidem oculis eum adspicere potuisse instructam aciem.]

25 Hinc milites, ac militares exercitus sæpe ab hoc splendore à Poëtis commendantur. Virg. 2. Geor.

Campo stetit agmen aperto
Directaq́, acies, ac latè fluctuat omnis
Ære renidenti tellus.

Lucanus 2. Pharsal.

Ardentesq́, acies percussis sole corusco
Conspexit telis.

Claudianus de tertio Honorij Consulatu.

Perstringit ahena
Lux oculos, nudiq́, seges Mauortia ferri
Ingeminat splendore diem.

Propert. lib. 4. Eleg. 6.

Armorum & radijs picta tremebat aqua.

Ouid. lib. 13. Metamorphoseon,.

Ipse nitor galeæ claro radiantis ab auro.

Denique Virg lib. 10. Æneidos.

Terribilem cristis galeam, flammasq́, vomentem

Et paulò pòst.

Ardet apex capiti, cristisq́, à vertice flamma.
Funditur, & vastos vmbo vomit aureus ignes.

Hinc vel maximè ad militarem 26
spectat disciplinam, militũ arma tersa, & nitida esse, atque adeò splendescere. Ipse summus imperator Deus suis militibus præiuit exemplo. Psalm. 7. num. 13. *Gladium suum vibrauit.* Hebraicè. *Acuit, expoliuit, splendere, & irradiare fecit.* Deu. 32. num. 41. *Si acuero, vt fulgur, gladium meum.*

Hinc explicandus celebris ille locus 1. Machab. 6. num. 39. [Et vt 27
refulsit Sol in clypeos aureos, & æreos, resplenduerunt montes ab eis, & resplenduerunt sicut lampades ignis.] Vides hîc clypeos auro obductos, aduerso sole perculsos, igneũ candorem imitari. Et valde suspicor, detersos hos clypeos, qui adeò resplendebant, non modò fuisse eos, quibus milites obtegebantur, sed illos etiam præcipuè, qui solebant appendi è turribus, quas elephanti gestabant. Inde nimirùm ortum est, vt veteres 28
illi turritos elephantes *boues lucas* appellarent. Lucre. lib. 5.

Inde boues lucas turrito corpore tetros.

Varro. lib. 6. de lingua Latina arbitratur sic appellatos à luce. [Quòd longè, inquit, relucebant propter inauratos Regios clypeos, quibus, eorum turres erant ornatæ.] Lege Lambin. in locum illum Lucretij, & Plin. lib. 8. cap. 9.

Viri exercitus in coccineis.

ARias Montan. rubrum colorem 29
vestium militarium refert ad

sanguinariam cædem factam, cruorémque vestibus ipsis respersũ. Affert illud Isaiæ.63. n.2. *Quare ergo rubrum est indumentum tuum?* Videlicet, *quia conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea.* Apocal.19. num.13. *Et vestitus erat veste aspersa sanguine.* Et certè quod ad clypeum attinet, non reiicit hanc explicationem vox Hebraica *meodam,* quam Vulgatus reddidit, *ignitus*; Regia, *rubefactus.* Totus scilicet cruentatus, imbutusque sanguine ab hostibus effuso.

30 Ribera probat, vestes coccineas fuisse nobilium proprias: censet itaque spectare hoc ad indicandum nobilitatem, atque adeò fortitudinem militum Chaldæorum. Sed boni consulat lector, si locum ad illustrandam antiquitatem idoneum, paulò vberiùs exponamus.

31 Nemo nescit ex omni memoria, chlamydes, saga, & paludamenta militaria, vt plurimùm fuisse purpurea. Isidorus lib.19. Etymolog. cap.22. Vbi accuratè disserit de vestibus. [Russata, inquit, quam Græci phœniceam, nos coccineam: hac sub Consulibus Romani vsi sunt milites, vnde etiam Russati vocabantur.] Xenophon l.6. de Pædia Cyri. [Itaque vniuersus exercitus ære fulgurabat, puniceóque florebat ornatu.] Statius l.2.

Cæsareos humeros ardenti murice texit
Circumfusa clamys.

Silius lib.3.

Humeróque refulget
Sanguinei parium saguli decus.

Et lib.9.

Et iuxtà sagulo circum volitare rubenti.

32 Valerius Max. lib.1. cap.6. [Ei pullum traditum est paludamentum, cùm in prælium exeuntibus purpureum dari soleat.] Marcellus item Donatus tom.6. Thesauri Critici p.992. solidè probat, imperatoriam trabeam fuisse ex purpura, trabeatos verò solitos fuisse in aciem prodire. Lege Vuolfangum lib.8. c.9. Tiraquell. in Alex. l.5. cap.18. & nostrum Martinum de Roa lib.1. singul. cap.2. Lipsium denique lib.2. de militia Romana, Dialogo 12.

De Romanis quidem militibus constat etiam hic mos apud Euangelistas. Nam Matth.27. num.28. *Milites chlamydem coccineam circumdederunt ei*, idest, ornamentum militare, vt est concors Expositorum sententia. Lege nostrum Suarez tom.2. disp.35. sect.3. Et quamuis Marc.15. num.16. & Ioann.19. nu.2. dicatur vestis *purpurea*, quæ apud Matth. vocatur *coccinea*; coccus verò, atque purpura in rigore diuersa sint, atque adeò purpureus, coccineúsq; color inter se distinguantur, vt eruditè probat noster Cerda l.4. Georg. vers.251. num.21. Tamen propter similitudinem coloris sæpe confunduntur. Ita conciliat Euangelitas Suarez citatus, & Maldon. Matth.27. num.28. & Massius Iosue 7. Sed Ioan. Fern. verbo, *coccus,* num.2. affirmat, chlamydem illam fuisse diphabam, id est, bis tinctam, semel quidem purpura, & iterum cocco: quod fieri sæpe solere Plinij auctoritate confirmat. 33

Enim verò percrebuisse etiam chlamydes coccineas apud Persas, & Babylonios, illustri argumento est locus ille Iosue.7. num.21. Vbi Achan ingenuè confessus est: *Vidi inter spolia pallium coccineum valde bonum.* Hebraicè. *Pallium Senaar.* At in eo loco *Senaar* constat extructam fuisse turrim Babel. Genes.11. num.2. & ita vertit Regia, *pallium Babylonium.* Tigurina, *chlamydem Babylonicam.* Massius, *paludamentum Babylonicum.* Chaldæus, & Aquila, *stolam Babylonicam.* Ac ferè conuenit inter omnes, elegantiorem fuisse 34

fuisse vestem militarem, armis superiniectam. Refertque ibi Massius ex Plutarcho in Alexandro, Persas, & Babylonios vsque eò se ostentare solitos colore purpureo, vt captis ab Alexandro Susis], inuenta illic fuerint quinquaginta millia pondo, siue talenta purpuræ. Massij sententiam probat, atque adeò ipsissima verba recitat Serar. Iosue.7. quæst.4. Multi etiam existimant, propterea rufos fuisse equos primæ illius quadrigæ, quæ Chaldæorum imperium denotabat. Zachar.6. numer.2. quòd illa gens sanguineo colore frequenter vteretur.

36 Sed cur tantopere milites rubrum paludamenti colorem affectabant? Valles de sacrà Philosophia, cap.82. dum explicat singularem illum modum acuendi ad prælium elephantos. 1. Machab.6. num.34. *Et elephantis ostenderunt sanguinem vuæ, & mori ad acuendos eos in prælium*: supponit primò, mori sanguinem esse illius succum; vuæ autem sanguinem esse vinum, illudque rubeum, in Palæstina frequentissimum, iuxta id Deute.32. num.14. *Et sanguinem vuæ biberet meracissimum.* Genes.49. num.11. *Et in*
37 *sanguine vuæ, &c.* Lege Pinedam Iob. 6.vers.4 num.6. Deinde probat Valles è Galeno, rubri coloris adspectum sanguinem validè ciere, atque adeò bilem, & iracundiam irritare. Et quidem Romani tauros agitaturi puniceo colore fœnea simulachra conuestiebant, quò vehementiùs tauri exasperati, in ea ferociùs incursarent. Testes laudo Senecam lib.3. de Ira, c.30. *Taurum color rubicundus excitat.* Et Ouid. l.12. Metamorph.

Haud secùs exarsit, quam circo taurus aperto,
Cũ sua terribili petit irritamina cornu,
Phœniceas vestes, elusáque vulnera sentit.

Quod si ita est, exstimulabitur sanè miles coccineæ chlamydis obtutu ad pugnam acriter ineundam.

Sed nostro Serario in commentario illius loci Machabæorum, magis 38
placet, vinum, succúmque propinatum fuisse elephantis: quibus pugnaturis abunde solitum indulgeri, non ex vitibus modò, sed ex aliis etiam fructibus confectum, solidè probat ex Æliano. Mori item succus vinosus est, auctore Plinio lib.15.cap.24. Hoc sanè longè probabilius. Sed, vt opinor, verbum illud, *ostenderunt*, non Vallesium modò, sed & alios plerósque fefellit. Egregiè tamen demon- 39
strat Maldon. Ioan.10. nu.32. *ostendere* in Scriptura frequentissimè, non tam significare ob oculos ponere, quàm re ipsa exhibere, atque elargiri. Mihi satis est illud exemplum, Ecclesiast.2.n.24. *Nonne melius est, comedere, & bibere, & ostendere animæ suæ bona de laboribus suis?*

Non longè aberrabit coniectura, 40
vt mea fert sententia, qui dixerit, paludamenta coccinea fuisse à Persis, & Medis frequentata ob eam causam, quam de Lacedæmoniis refert Plutarchus in institutis Laconicis, Ælianus lib.6. cap.6. & Valer. Maximus, l.1. cap.6. [Lacedæmonij ad occultandum vulnerum cruorem puniceis in prælio tunicis vtebantur. Non ne ipsis aspectus eius terrorem, sed ne hostibus fiduciæ aliquid afferret.] Eamdem causam prodidit Isidorus in illo cap.21.lib.19.] Ad celandum, inquit, coloris similitudine sanguinem, quoties quis in acie vulneraretur, ne contemplanti aduersario animus auge- 41
sceret.] Addo etiam, propterea fortasse milites puniceis paludamentis insignitos in aciem prodiisse solitos, vt sanguinem, cruentámque pugnam colore ipso hostibus denuntiarent. Quemadmodùm purpureo

tabernaculo factitasse Tamberlanem, refert Iouius l.2.de viris illustribus,& Genebrar. l.4. Chronographiæ anno Christi 1404. Simile item erat Romanis pugnæ signum. Plutar. in Fabio. [Pugnæ signum proposuit. Est autem tunica coccinea super tabernaculum imperatoris extensa.] Idem in Bruto. [Simul atque dies illuxit, propositum fuit castris pugnæ signum, punicea tunica.] Appianus in Ibericis, agens de Scipione oppugnante Numantiam. [Si hostes incurrerent, signum tollere; de die quidem puniceam vestem in hasta alta de nocte, ignem.] Lege Lipsium lib. 4. de militia Romana Dialogo 12.

Igneæ habenæ currus in die præparationis eius.

42 Ribera ex parte totum, id est, ex habenis phaleras intelligit, *los iaezes de los cauallos*: igneásque appellari dicit, quòd cùm essent inauratæ, à sole percussæ,igneo micabant splendore. Quam interpretationem Christophorus Castro sic illustrat sua paraphrasi. [Currus falcati, & equi eorum cum habenis, & phaleris,ignem sua expeditione videbuntur euomere.] Arias Montan. alio refert,nempe ad scintillantes ferreas rotas, siue ad falces curruum, cursu, & sole, ac sanguine vibrantes, ignísque speciem intuentium oculis obiicientes.

43 Ego verò igneas habenas expono, id est, incitatissimas. Et quidem celeritatem in exequendis consilijs,& hostibus ex improuiso opprimendis,plus multò sæpe valere, quàm robur militare, testatur celebre illud Magni Alexandri responsum, qui roganti, quomodò tam breui interuallo vniuersum orbem subiecisset,*nihil cunctando,* inquit. Lege Alciatum Emble.2.

Deinde Chaldæos fuisse celerrimos, & agitādi dexteritate mirabiles, equósque ipsorum pernicissimos, expressè confirmat Habacuc, cap.1.n.6. *Ecce ego suscitabo Chaldæos,Gentem amaram, & velocem; leuiores pardis equi eius, & velociores lupis vespertinis* (cùm videlicet primis se intendentibus tenebris, exstimulante diurnā fame, è cubilibus tenebricosis ad prædam erumpunt) *volabunt, quasi aquila festinans ad comedendum.* 44

Iam verò, *igneum* idem esse ac rapidum & incitatum, eruditè probat Lambin.in verba illa Hor. lib. 1. Ode. 1. *Metáque feruidis euitata rotis.* Fauet huic explicationi lectio Hebraica, quam ita expressit Regia: *in igne lampadum currus.* Leo Hebræus: *currus expeditionis eius tempore, velut ignis facum.* Lampades enim, seu faces igneæ discurrentes, fulmineam exprimunt celeritatem. 45

Et agitatores consopiti sunt.

Tres horum verborum explicationes inuenio. Prima accommodat hæc verba Chaldæis. Agitatores curruum præcipiti impetu in vos incurrent, perinde ac si crapula de sanitate mentis emoti essent. Ebrietas enim, vt cecinit ille alter: 46

Spes iubet esse ratas, in prælia trudit inermem.

LXX. *Equites eorum tumultuabuntur:* omnia scilicet deiicient, atque prosternent. Psalm.77. num.65. *Et excitatus est, tanquam dormiens Dominus, tanquam potens crapulatus à vino.*

Regia vertit: *abietes venenatæ fuerunt.* Est itaque secunda explicatio Vatabli. *Hastæ abiegnæ veneno infectæ sunt*; Palacij. *Missilia eius veneno tincta, seu sopita sunt.*

Tertia expositio,quam cæteris existimo præferendam, est Hieronym. 47

Ruperti,

Ruperti, Lyrani, Montani, & Riberæ. Supponit id, quod certum est; cùm Propheta loquatur de obsidentibus, & obsessis, necessariò illius verba, modò ad vnos, modò ad alteros referenda. Hæc igitur spectant ad Assyrios. Et quidem Hebraica vertit Montanus: *buxi contremuerunt.* Tigurina, *vt abietes concutiantur.* Impios verò significari per procerissimas arbores, vi ventorum radicitus conuulsas, tritum est in Scriptura. Psalm. 36. num. 35. *Vidi impium superexaltatum, & eleuatum, sicut cedros Libani.* Isai. 2. numer. 13. *Et super omnes cedros subli-*
48 *mes, & erectas.* Nominatim autem per abietes, quæ sunt arbores procerissimæ, Proceres intelligi, constat Isai. 37. numer. 24. *Succidam excelsa cedrorum eius, & electas abietes illius.* Zachar. 11. num. 2. *Vlula abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt.* Enimuerò à Latino interprete, explicata metaphora, *abietes* scienter dicuntur agitatores, hoc est, bellatores peritissimi, qui falcatos currus, quibus priscis illis temporibus prælia committebantur, mira dexteritate agitabant. Sed agitatores isti repentino hostium aduentu, bellico apparatu, atque tumultu exterriti, quasi multo vino ebrij, de gradu deiicientur, exanimati cunctabuntur, attonitíque stupebunt. Aduolabunt aduersarij, ipsi verò præ trepidatione vix se loco commouebunt.

49 In hanc sententiam verbum ipsum consopiendi, seu inebriandi, (quod idem est) passim occurrit in sacris litteris. Habacuc 2. num. 16. *Repletus es ignominia pro gloria: bibe tu quoque, & consopire, circumdabit te calix dexteræ Domini.* Alludit Propheta ad calicem illum formidãdum, plenum mero diuinæ iracundiæ, Ierem. 25. nu. 15. *Sume calicem vini furoris huius de manu mea, & propinabis de illo cunctis gentibus, & bibent, & turbabuntur, & insanient à facie gladij.* Et cap. 51. numer. 7. *Calix aureus Babylon in manu Domini, inebrians omnem terram: de vino eius biberunt gentes, & ideo commotæ sunt.* Et numer. 39. *Et inebriabo eos, vt sopiantur, & dormiant somnum sempiternum, & non consurgant, dicit Domi-*
nus. Et num. 57. *Et inebriabo Principes* 50
eius, & sapientes eius, & duces eius, & magistratus eius, & fortes eius (ecce agitatores consopitos, de mentis sanitate deturbatos) *& non expergiscentur, ait Rex, Dominus exercituum nomen eius.* Ezechiel. 23. nu. 32. *Calicem sororis tuæ bibes profundum, & latum: eris in derisum, & in subsannationem.* Isai. 51. nu. 17. *Bibisti de manu Domini calicem iræ eius, vsque ad fundum calicis soporis*
bibisti, & potasti vsque ad fæces. Calix 51
soporis vocatur, quia illum, qui hauriunt, stupore consopiuntur. Psal. 59. num. 3. *Potasti nos vino compunctionis.* Genebr. *Vino soporifero, stupore feriente.* Vocat autem Latinus interpres vinum compunctionis, quoniam alto mœrore oppressi, doloris aculeis confixi, atque compuncti, obstupescunt prorsus ad alia percipienda. Sic explicat Toletus annotatione 6. illud, ad Roman. 11. n. 8. *Dedit illis Deus spiritum compunctionis, oculos, vt non videant, & aures, vt non audiant.*

NVMERVS IV.

In itineribus conturbati sunt: quadrigæ collisæ sunt in plateis.

OPPORTVNE hîc noster Chri- 52
stophorus Castro. [Frequens, inquit, personarum mutatio Prophetarum difficilem reddit explicationem.] Nimirùm hæc Hieronymus spectare existimat ad Chaldæos, vt sensus sit. Ruent in tuam

perniciem milites tanta animi alacritate, vt præ studio belli, ardoréque pugnandi, præ magna properandi festinatione, se se inuicem modò impellant, modò retardēt in via: atque adeò hostilis sanguinis exsorbendi sitientissimi, ordinem agminis perturbent. Tanta erit præterea curruum falcatorum multitudo, tantus apparatus bellicus, tam ingentes copiæ, vt ne latissimis quidem plateis, nedum angustioribus viis, quadrigæ capi possint, quin inter se mutuò collidantur.

Aspectus eorum, quasi lampades, quasi fulgura discurrentia.

53 VT videlicet antè visu aduersarios terreant, quàm feriant mucrone. Solent verò iracundia percitis ardentes oculi flammas eiaculari, totum os igneo rubore suffusum spirare crudelitatem, 12. Æneid.

His agitur furijs, totoq; ardētis ab ore Scintillæ absistunt, oculis micat acribus ignis.

Quod sanè miram vim habet ad terrorem incutiendum. Esther. 15. Regina iniussa Assuerum adiens, irati aspectu exanimata corruit, numer. 9. *Erat terribilis aspectu: cùmque eleuasset faciem, & ardentibus oculis furorem pectoris indicasset*, &c. LXX. *Eleuans faciem suam inflammatam gloria.* Gorionides (vt refert ibi Serarius.) *Vidit faciem Regis, & ecce oculi eius ardentes, sicut ignis, præ ira.*

54 De Deo excandescente Psal. 17. n. 9. *Ascendit fumus in ira eius, & ignis à facie eius exarsit.* De feris truculentis Sapient. 11. n. 19. *Vaporem ignium spirantes, aut horrendas ab oculis scintillas emittentes: quarum, non solum læsura poterat illos exterminare, sed & aspectus per timorem occidere.*

Et verò lampadum, & fulgurum similitudo crebra est in Scriptura àd significandum splendorem è vultu alicuius emicantem Ezechiel. 1. n. 13. Daniel. 10. num. 6. Matth. 28. num. 3. Iob 41. num. 10.

NVMERVS V.

Recordabitur fortium suorum, ruent in itineribus suis: velociter ascendent muros eius, & præparabitur vmbraculum.

TOTA hæc sententia spectat ad Assyrios, qui raptim se comparāt ad calamitatem depellendam. Rex de aduentante exercitu certior factus, ad suos fortissimos duces confugiet, ab illis opem, & consilium implorabit: ita explico *recordandi* verbum Isai. 17. nu. 10. *Fortis adiutoris tui non es recordata. No acudiste a ampararte de tu fuerte valedor.* Ezech. 23. numer. 27. *Nec leuabis oculos tuos ad eos, & Ægypti non recordaberis amplius.* Lege Riberam Habacuc 3. num. 7. & Pinedam, in cap. 8. Iob, versu 13. num. 3. & cap. 10. vers. 9. num. 2. 55

56 Sed illi ipsi duces quondam fortes, & strenui, adeò erunt exanimati formidine, vt ne vestigium quidē firmè facere queant; inopes consilij, properantes, trepidantésque passim offendent: *ruent in itineribus suis.* Vsque eò solet iratus Deus etiam fortissimorum ducum neruos incidere, cor liquefacere, consilium absorbere. Isai. 1. nu. 31. *Et erit fortitudo vestra, vt fauilla stuppæ.* Ierem. 51. nu. 30. *Deuoratum est robur eorum, & facti sunt quasi mulieres.* Deuteron. 28. num. 65. *Dabit tibi Dominus ibi cor pauidum, & erit vita tua quasi pendens ante te*, idest, obuersabuntur assiduè ante oculos tuos præsentissima vitæ discrimina, perinde, ac si vita tua è tenuissimo filo penderet.

Sed

57 Sed tandem isti boni duces, vbi se collegerint, & à metu paululùm respirauerint, muros illos firmissimos conscendent, in quibus suas omnes spes fixas habebant: ibi ad defendendos solis ardores, arcédásque pluuias, ad iacula hostiū propulsanda, vmbracula struent pellibus conuestita: quod denotat obsidionis diuturnitatem.

NVMERVS VI.

Portæ fluuiorum apertæ sunt, & templum ad solum dirutum.

VIDEO, in quas angustias doctus interpres redigatur in hoc loco: cogitur enim explicare, *Portas fluuiorum*, idest, per quas innumeri ciues prodire solebant. Violenta prorsus metaphora.

58 Propiùs ad veritatem accessere Vatablus, & Cyprianus Cistercienſis, ideſt, portæ, quæ alluuntur à Tygri: vt qua parte magis clausa Niniue, & inaccessibilis videbatur, altissimo defensa flumine: ea ipsa parte hostibus aditus pateret, documentóque esset, quàm sint nullius momenti humana præsidia, vbi deficiunt diuina. Sed neque isti auctores, etsi collinearunt, scopum attigerunt.

59 Perexpedita explicatio est, si reuocemus in memoriā, quæ prodita sunt à Diodoro de excidio Niniues, & à nobis, cap. 1. n. 8. & 9. commemorata. *Apertæ enim sunt portæ fluuiorum*, idest, non captæ à Medis, non vi expugnatæ, non machinis deiectæ; sed Dei nutu patefactæ, diruta mœnium parte; inundatione ipsa, quà patebat aditus, per varias rupturas, fluuiorum instar, in vrbem irrumpente. Diodori verba sunt. [Cùm duobus annis obsidio perseuerasset, per summum otium obsessorum, tertio continuis imbribus excrescens supra modum fluuius, cùm partem vrbis inundasset, muros deiecit ad stadia viginti.]

60 Per has ipsas portas fluuiorum irrumpentium, irrupit etiam exercitus, & vrbem funditus euertit. Montanus. *Et palatium liquefactum est.* Pagnin. *ædes dissoluta.* LXX. *& regalia ceciderunt.* Et certè cùm templa ipsa, Regiáque superbissima solo æquātur, & incendūtur; à quibus vastandis religiosiùs abstineri solet; cætera ædificia omnia eodem labefactata motu, eodem incendio conflagrata denotantur. Cùm sanctæ vrbis excidium explicaret Ieremias, domum Regis primò igne absumptam, deinde ciuium ædes succensas fuisse dixit, cap. 39. numer. 8. & cap. 52. numer. 13. *Venit Nabuzardan, & incendit domum Domini, & domum Regis, & omnes domos Ierusalem.*

NVMERVS VII.

Et miles captiuus abductus est.

RECTE omnino Vulgatus expressit vim nominis *Husab*: deducitur enim à verbo *Iasab*, quod in coniugatione *Hiphil* significat, *stare fecit*. LXX. vertunt *Hypostasis*, idest, *substantia*: Tigurina, *munitio firmissima*: propriè est, *statio*, siue *præsidium militare* ad tuendam vrbem constitutum. 61

Direpta verò vrbe, ita semper necessariò euenit, vt præsidiarij milites partim ferro trucidentur, partim in seruitutem abducantur. Et quidem de interfectis ita Diodorus in illo libr. 3. cap. 7. [Adeò ingens numerus occisorum fuit, vt fluuius, redundante hominum sanguine, colorem mutarit.]

NVME

Et ancillæ eius minabantur gementes, vt columbæ; murmurantes in cordibus suis.

62 EIus, idest, Niniues; est enim generis fœminei. Spectaculum sanè, non modò hominibus; sed ipsis etiam feris luctuosum: matronas, virginésque primarias, velut barbaras ancillas, ab imperiosis heris penè raptari. *Minare* enim est, quasi bacillo gregem, aut stimulo boues agitare. Exod. 3. nu. 1. & 1. Regum 30. n. 20. & 1. Paralipomen. 13. n. 7. Notat crudelem abducendi seueritatem. Isai. 20. nu. 3. *Sicut ambulauit seruus meus Isaias nudus, & discalceatus, sic minabit Rex Assyriorum captiuitatem nudam, & discalceatam.* Threnorum 3. nu. 2. *Me minauit*, &c.

63 Perpendit etiam Hieronymus, tantum fuisse miseris ancillis terrorem incussum, vt (quod vnicum est malorum leuamentum) ne in singultus quidem erūperet dolor; sed cogerentur imo pectore ducere suspiria, gemitus premere, & obscuro murmure deuorare lacrymas, in morem mussitantium columbarum. Grauiter enim ille conquestus est: *O terribles agrauios: sacanme el alma, y cierranme los labios.* Sed quia in hanc sententiam scripsit eruditè Pineda in c. 3. Iob, vers. 2. vbi demonstrat, dolorem gemitu leniri, questibus mitigari: clamorem à dolore, expressum fortitudinem non minuere: eò curiosum lectorem remitto.

64 Tantùm aduerto id, quod ipsa experientia compertum est, guttur columbarum strangulato murmure, & gemitu subinde mussitare: vnde bis ab Isaia ducta est similitudo gementium: cap. 38. n. 14. *Meditabor, vt columba.* Hebraicè. *Gemam*: cap. 59. nu. 11. *Et quasi columbæ meditantes gememus.* Lege, quæ affert Prado Ezechiel. 7. vers. 16. pag. 113.

NVMERVS VIII.

Et Niniue quasi piscina aquarum aquæ eius.

RVRSVS hîc doctus ille interpres confugit ad metaphoram: & per aquas intelligit ciuium multitudinem, iuxta id Apocalyps. 17. num. 15. *Aquæ, quas vidisti, populi sunt.* 65

Cypriani expositio tota est tropologica: & per aquarum piscinam fluxorum bonorum affluentiam exponit, quibus Niniuitæ ardenter inhiabant; aquásque illas perennibus venis scaturientes, nunquam exhauriendas sibi persuadebant. Affert illud Ierem. 2. num. 13. *Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ continere non valent aquas.*

Arias Montan. probat ex Hippocrate, in locis palustribus, irriguóque, & amœno solo, quale erat illud, vbi Niniue sita est, homines ignauos, eneruatos, & imbecillos procreari: eam ipsam ignauiā, animíque mollitiē, effœminato luxu, delicijsque amplificatam, eos in præcipitem dedisse fugam. 66

Sed si teneamus id, quod iam sæpe inculcatū est, Tygrim perruptis mœnibus latè stagnantibus aquis, vrbem oppleuisse; non opus erit diuerticula allegoriarum consectari, sed Prophetæ verbis in suo rigore seruatis, tota sententia sine vllis salebris placidè decurret. Verè enim tunc, quasi piscina aquarum, fuerunt aquæ eius: mirificéque cohæret, quod subiungitur, *ipsi verò fugerunt.* 67

Est enim altè defigendū in memoria, pro huius vaticinij intelligentia, oraculum illud à Maioribus Gentis, quasi per manus traditum; quod ita refert Diodorus in illo cap. 7. [Erat enim responsum Progenitoribus datum, 68

tum, nunquam Ninam capi posse, nisi cùm fluuius vrbi hostis fieret; quod nunquam futurum ratus spem ceperat obsidionis traducendæ.] Ego hoc oraculum nullum aliud fuisse existimo, nisi huius Prophetæ vaticinium, tertiò iam prædictum disertissimis verbis, c. 1. n. 8. *Et in diluuio, &c.* c. 2. n. 6. *portæ fluuiorum &c.* & in isto n. 8. *Et Niniue quasi piscina aquarum, &c.*

Cùm igitur à Progenitoribus accepissent hoc oraculum, tanquam diuinitus editum, vbi mœnia diruta, & vrbem aquis inundatam conspexere, rati se infensa habere Numina, prorsus abiecerunt hastas; Rex ipse in pyram se cremandum iniecit: hostes continuò in vrbem irruptionem faciunt.

Ipsi verò fugerunt: state, state; & non est, qui reuertatur.

69 CVm Propheta mentis oculis contemplaretur Assyrios terga vertentes, grauiter illis insultat, dum per irrisionem eos ad inhibendam ignominiosam fugam adhortatur. Quid tam turpiter fugitis? Quin statis in acie, & pro aris, & focis; pro vxoribus, & liberis; pro vita, & fortunis; pro imperio denique, ac libertate strenuè dimicatis? Sed tam ingens pauor oppresserat animos, vt effusam fugam arripientes, non modò non referrent gradum, sed ne tantisper quidem morarentur, dum in hostes à tergo insequentes oculos conuerterent. L X X. *Et non erat, qui respiceret.* Vatab. *Sed nemo respicit:* quod sanè celerrimæ, ac formidolosissimæ fugæ indicium est.

NVMERVS IX.

Diripite argentum, diripite aurum: & non est finis diuitiarum ex omnibus vasis desiderabilibus.

AGITE verò victrices copiæ: in vrbem post hominum memoriã opulentissimam, auro & argento, & omni pretiosa supellectile refertissimam, impunè vobis Deus tradidit diripiendam. Agite prædas, accumulate argentum, coaceruate aurũ: nunquam tantum exhaurietis, vt totius orbis diuitias hîc recõditas exinanire valeatis. 70

In primis, vt refert Diodorus, & Iustinus lib. 1. magnam vim auri, & argenti, Regiásque gazas Sardanapalus ad eandem pyram cremanda coniecit. Deinde Babyloniæ Præfectus testatus est, votum se Belo fecisse, victo Sardanapalo, Regiáque incensa, cineres se ex ea Babyloniam delaturum, aggerémque erecturum, perpetuum monumentum Regni Assyriorum deleti: ac per eam speciem multis nauigiis infinitos thesauros Babyloniam destinauit. Arbaces verò ad multa talenta auri, & argenti in Mediam asportari iussit. Denique, militibus præda exsaturatis, ciuibus ipsis bona reliqua concessit.

Vas, Hebraicè *Keli*, tam latè patet, 71
quàm Græcè *skeuos*, significat enim omne instrumentum, seu supellectilem. Hispanè *pieça, alhaja, o instrumento.* Psalm. 7. n. 14. *In eo parauit vasa mortis*, idest, sagittas lethales. Ezechiel. 9. n. 1. *& vnusquisque vas interfectionis habet in manu sua*, idest, gladium. Genes. 27. num. 3. *sume arma tua.* Hebraicè, *vasa.* 1. Reg. 31. n. 9. *spoliauerunt eum armis.* Hebraicè, *vasis*, 3. Reg. 6. nu. 7. *Malleus, & securis, & omne ferramentum.* Hebraicè, *omne vas ferri.*

E e Psalm.

72 Psalm.70. num.22. *Confitebor tibi in vasis psalmi*, idest, in musicis instrumentis. Amos 6. num.5. *sicut Dauid putauerunt se habere vasa cantici*. 1. Paralip 16. num.42. *& omnia musicorum organa*. Hebraicè, *vasa*: & cap.23. num.5. *Canentes Domino in organis*. Hebraicè, *vasis*.

73 Ezechiel. 12. n.3. *fac tibi vasa transmigrationis*, id est, supellectilem ad iter faciendum, peram, baculum, &c. Leuit. 13. num.48. *Quidquid ex pelle confectum est*. Hebraicè, *omne vas pellis*. Genes.31. num.37. *scrutatus es omnem supellectilem meam*. Hebraicè, *omnia vasa mea*. Isaiæ 61. num.10. *quasi sponsam ornatam monilibus suis*. Hebraicè, *vasis suis*. Hæc strictim semel adnotasse, operæ pretium fuerit ad multa sacræ Scripturæ loca intelligenda.

74 Rectè itaque Maldon. Matth.12. num.29. *quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, & vasa eius diripere?* explicat, de possessione sua deturbare, supellectilem auferre. Luc.11. num.22. *spolia eius distribuet*. Illud quoque notatione dignum. Sæpe in sacra Scriptura, vt in hoc loco Nahum, legimus Hebraicè, *vasa desiderij*; explicóque supellectilem pretiosam: &, vt arbitror, explico ipsius Vulgati verbis, qui etsi Prouerb. 8. num.11. Oseæ 9. num.6. & cap.13. num.15. Ioëlis 3. num.5. Threnorum 1. n.10. retinuerit Hebraismum; in aliis verò locis sic expressit: Daniel.11. num.8. *Vasa quoque pretiosa*. num.38. *& lapide pretioso*. num.43. *In omnibus pretiosis*: vbique subest, *desiderabile*. Thren.1. num.11. *Dederunt pretiosa quæque pro cibo*. Hebraicè, *desiderabilia*. 2. Paralip.20. num.25. *vasa pretiosissima*, Hebraicè, *desideriorum*.

NVMERVS X.

Dissipata est, & scissa, & dilacerata.

TRibvs verbis depingit miserandam vrbis faciem, rebus omnibus pretiosissimis direptis, superbissimis ædibus dirutis, aut flamma penitus absumptis. Regia vertit, *euacuata est*, *& exinanita*. LXX. *excussio*, *rediscussio*, *& ebullitio*: quæ omnia spectant ad exprimendam auidissimam direptionem, retrusos, abditósque recessus perscrutatos, & subterraneos ipsos specus peruestigandi auri causa solerter excussos. Atque hæc de ipsa vrbe, quid de miseris ciuibus? 75

Et cor tabescens, & dissolutio geniculorum, & defectio in cunctis renibus: & facies omnium eorum, sicut nigredo ollæ.

ADeò iacent formidolosa consternatione perculsi, vt cor præ nimio pauore contabescat, genua tremant, atque labent, lumbi dissoluantur, vultus subitò immutatus in speciem ollæ fuliginosæ horrore fœdetur: sed singula minutim explicemus.

Primò itaque dicitur, *cor tabescens*. 76
Illud, tanquam leue, & puerile, dignum annotatione non ducerem, nisi viderem eos, quibus nihil est antiquius, quàm dissentire à Vulgato, *cor liquescens, aut liquefactum*, pro *tabescente* supponere: quasi id ignorauerit interpres, qui planè loquutus est Ciceronianè: cuius illa sunt: *frigoribus durescit humor, & vicissim tepefactus calore tabescit*.

Cor verò sedes est fortitudinis, & 77
audaciæ: vnde pauidos appellamus, *hombres de poco coraçon*; etsi Plinius lib.11. cap.37. audaciores dicat esse animan

animantes, quibus cor paruum, & exiguum est. Iob. 11. num. 12. *in superbiam erigitur.* Hebraicè, *cordificatur: haze de tripas coraçon.* Psal. 26. nu. 14. *Viriliter age, & confortetur cor tuum.* Leo Hebraicè à corde nomen accepit, quasi cordatus, seu animosus, quia à generositate, & præsentia animi imperterritus est.

78 Celebre fuit apud veteres Aristomenis robur, qui cùm totam ferè Græciam obstupefecisset audaciæ miraculo, captus, & vinculis acerrimè constrictus, ne iterum illa perrumperet, ferro tandem extinctus est. Sed placuit, inspiciendi causa, dissecare pectus, inuentúmque est cor totum pilis hirsutum. Auctores sunt Plinius lib. 11. cap. 37. Valer. Max. lib. 1. c. 6. Muretus 12. Variarum cap. 20.

79 Egregia est itaque illa commendatio fortitudinis Leuiathan, Iob. 41. num. 15. *Cor eius indurabitur, tanquam lapis, & stringetur, quasi malleatoris incus.* Vbi Pineda exigit ad robur ex Aristotele lib. 3. de Partibus animalium, cap. 4. cor neruosum, spissum, benéque compactum. Imò equis, teste Plinio lib. 11. cap. 37. inest prædurum, & officulis quibusdam fultum: at Leuiathan habet totum lapideum, imò ferreum, & malleo ductum, atque adeò instar incudis crebra percussione durissimum.

80 Vt igitur cor solidum, & compactum fortitudinis est, & audaciæ; ita cor dissolutum, & tabescens, pauoris est, atque formidinis. Iosue 2. num. 11. *pertimuimus, & elanguit cor nostrum.* cap. 5. num. 1. *dissolutum est cor eorum, & non remansit in eis spiritus.* LXX. *Et non erat in eis prudentia:* acutè enim expendit ibi Massius, liquescente corde, videlicet, cùm per metum labascit fortitudo, perturbari simul, & absorberi dispiciendi, ac deliberandi facultatem. Psalm. 37. num. 11. *Cor meum conturbatum est, dereliquit me virtus mea: & lumen oculorum meorum, & ipsum non est mecum.*

Expressiùs adhuc depingitur cor tabescens Iosue 7. num. 5. *pertimuitq; cor populi, & instar aquæ liquefactum est.* Psalm. 21. nu. 15. *factum est cor meum, tanquam cera liquescens.* Isai. 13. num. 7. *Omne cor hominis contabescet.* 2. Reg. 17. num. 10. *Fortissimus quisque, cuius cor, quasi leonis, pauore soluetur.* 81

Alterum fractæ mentis indicium proditum à Propheta, est genuum dissolutio. Et quidem genua inter præcipuas humani corporis partes numerari, illisque propterea religionem quamdam haberi solitam, Plinius scribit lib. 11. c. 45. & Tiraquellus in Alexandrum eruditè confirmat. lib. 2. cap. 19. Inest enim genibus præcipua animantis firmitudo, ad incessum, ad cursum, ad iacentis corporis erectionem. Hinc prodeunt adhortationes illæ; Isai. 35. num. 3. *Genua debilia roborate.* Ad Hebr. 12. num. 12. *Remissas manus, & soluta genua erigite.* 82 83

Et verò eneruati corporis, animiue debilitas maximè sentitur in genibus. Psal. 108. num. 24. *Genua mea infirmata sunt à ieiunio.* In subito tamen horrore dissoluuntur, & quasi luxantur, labant, ac tremunt genua, humore fluunt, & inter se acerrimè colliduntur. Iob. 4. num. 4. *Vacillantes confirmauerunt sermones tui, & genua trementia confortasti.* Ezech. 7. num. 17. *Omnes manus dissoluentur, & omnia genua fluent aquis.* Eadem repetit cap. 21. num. 7. Eccles. 25. num. 32. *Manus debiles, & genua dissoluta.* Daniel. 5. num. 6. *Tunc facies Regis commutata est, & cogitationes eius conturbabant eum; & compages renum eius soluebantur, & genua eius ad se inuicem collidebantur.* Pagnin. & Regia hic, *Genuum collisio.* Tigurina, *tremor in genubus.*

Tertium huius formidinis argu- 84

mentum fuit, *defectio in cunctis renibus.* Hebraicè, *lumbis.* Disputat accuratè Ribera, Galenum auctorem laudans, de situ, roboréque lumborum, ac renum, déque illis per castitatè cõstringendis. Eadem attigit Pineda ad illud Iob 40. n. 11. *Fortitudo eius in lumbis eius*: vbi etiam illa verba, *sint lumbi vestri præcincti*, refert ad continentiam. Maldon. Luc. 12. n. 35. eam expositionem concionatoribus duntaxat permittit: ex his auctoribus petat quisque quantum volet; stet modò illud, renes labascere horrore perfusis, vt proximè vidimus Daniel. 5. num. 6.

85 Quartum denique horroris indicium, *facies, sicut nigredo ollæ.* Phrasis in sacra Scriptura frequentissima, ad extremam miseriam denotandam. Thren. 4. num. 8. *Denigrata est super carbones facies eorum: adhæsit cutis eorum ossibus: aruit, & facta est, quasi lignum. No tienen mas que el pellejo: estan en los huessos, secos como vn palo.* cap. 5. num. 10. *Pellis nostra, quasi clibanus exusta est.* Iob. 30. num. 30. *cutis mea denigrata est.*

86 Sic Isai. 13. num. 8. *Vnusquisque ad proximum suum stupebit: facies combustæ vultus eorum.* Vbi notat Forerius, quòd qui percelluntur metu, solent vigilia, horrore, & inedia extabescere, & macilentiores facti nigrescunt, veluti carnes, quæ ad ignem suspenduntur exsiccandæ. Ribera Ioëlis 2. num. 5. ad illa verba: *Omnes vultus redigentur in ollam*, idest, ollæ fuliginosæ colorem induent, refert id ad subitum pauorem: tunc enim refugiente sanguine ad cor, vultus primùm pallet, deinde nigrescit. Sed habitus ille vultus, grandi macie torridi diuturnior erit, si etiam ex inedia, vigilia, & anxietate proueniat.

87 Ex hoc modo loquendi sacræ Scripturæ familiari, illustratur iuxta Hebraicum textum locus ille perdifficilis, Psalm. 67. num. 14. *Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & posteriora dorsi eius in pallore auri. Cleros*, idem est, *ac sors*: sensus itaque est. Si versemini inter præsentissima pericula, inter medias sortes; si capti ab hostibus, lata capitis sententia, iaciatur alea de genere mortis vobis inferendæ, an sitis trucidandi ferro, an cremandi flammis, an aquis obruendi, an denique laqueo strangulandi: in extremum adducti vitæ discrimen, & si nulla spes salutis affulgeat; tamen feliciter euadetis, euolabitis ex hostium manibus; perinde ac si haberetis columbæ alas, auro, argentóque micantes Hebraicè. *Si iaceatis inter medias ollas, aut lebetes*: sensu eodem recidente: etiam si oppressi calamitate, ollæ, aut caldariæ fuliginosæ speciem referatis; tam atri, ac sordidi sitis, ac illi, qui inter medios tripodes, lebetésque versantur, eritis posteà candidi, & splendidi, quasi pennæ argenteæ columbæ instar auri colucentis.

NVMERVS II.

Vbi est habitaculum leonum, & pascua catulorum leonum? ad quam iuit leo, vt ingrederetur illuc: catulus leonis, & non est, qui exterreat.

GRAVIS est, ac vehemens insultatio, cum admiratione, interrogationéque coniuncta: qua solent Prophetæ premere, & vrgere illos, quos vident subitò exturbatos ab ea spe, quam altissimis nixam radicibus, nullis calamitatibus irruentibus conuelli posse arbitrabantur: ea cùm repentè euanuit; cùm sibi præfidentes ludificata est, ita solent insultare. Osee. 13. num. 10. *Vbi est Rex tuus?* 88

tuus? maximè nunc salutet te. Isai.19. num.12.*Vbi nunc sunt sapientes tui? annuncient tibi,*&c.cap.33.numer.18.*Vbi est litteratus? vbi legis verba ponderans?* Hierem.2.num.28.*Vbi sunt dij tui,quos fecisti tibi? surgant,& liberent te.*Sic cognati Tobiæ illum irridebant, cap.2. num.16.*Vbi est spes tua,*&c.

Illud verò gratulabundi est,& exultantis non sine irrisione. Isai.51.n.13. *Vbi nunc est furor tribulantis?* 1.Corint. 15.n.55. *Vbi est mors victoria tua?vbi est mors stimulus tuus?*

89 Commouet prætereà repentina clades admirationem, eòque maiorem, quò magis erat insperata ruina. Qui aspiciebant proiectum cadauer illius insolentissimæ Reginæ, discerptum à canibus, admirabundi exclamabant 4.Regum 9.numer.37. *Haccine est illa Iezabel?* Baruch 3.numer.16. *Vbi sunt Principes gentium?* &c. Isai.14.nu.12. *Quomodò cecidisti de cœlo Lucifer, qui manè oriebaris?* Thren.2.num.15.*Haccine est vrbs perfecti decoris?* Iob 20.numer.6. *Si ascenderit vsque ad cœlum superbia eius, & caput eius nubes tetigerit: quasi sterquilinium in fine perdetur: & qui eum viderant,dicent,vbi est?*

90 Ad hos affectus elegantiùs exprimendos vtitur Propheta luculenta allegoria, qua Niniuen leonum speluncam, idest, violentissimorum prædonum receptaculum: Assyriorum Reges,leones truculentos,prædæ,ac sanguini inhiantes: duces, leunculos ad prædandum, aduncis vnguibus, exertísque dentibus armatos: catulos, regiam stirpem; ipsas verò Reginas, leænas insaturabiles vocat.

91 Pro cuius allegoriæ intelligentia, 1. notandum est; leonem in lingua originali,non vno solùm,sed quinque nominibus appellari: ex quibus quatuor in hoc loco reperiuntur.Ea sigillatim exponit Pineda,Iob 4.versu 10. Tantum aduerto, longè singula inter se differre: nam vt leo per ætatem maiora capit roboris incrementa, ita diuersa vocabula sortitur.

Notandum 2. etsi Vulgatus in hoc 92
loco bis efferat iisdem verbis, *catulos leonis,* subest tamen diuersa vtrobique vox;& in primo loco simplex *Kephir,* quæ significat leoné iam grandiusculum, qui desiit esse catulus, neque tamen perfectæ ætatis annos attigit. Hi maximè sunt famelici,maximéque audaces: tum vt contrariarum, validiorúmque virium inexperti;tum vt acutioribus, firmioribúsque dentibus, & vnguibus instructi: & alliciente gustu,stimulante fame,prædæ sanguinísque auidissimi.Ita Ribera Oseæ 6.nu. 40.Pineda Iob 38.versu 39.num.7. & Forerius Isai.5.n.29.mutuatus,vt pleraque solet è Forstero.

Sed hoc ipsum Scripturæ testimo- 93
nio comprobemus. Ezech.19.num.3. *Et eduxit vnum de leunculis suis, & leo factus est,* (Hebraicè,*Kephir*) *& didicit capere prædam, hominémque comedere.* Vides, quem hîc catulum vocat Vulgatus, ibi leonem, prædas iam agentem,appellare? Oseæ 5.num.14. *Ego, quasi leæna Ephraim, & quasi catulus leonis domui Iuda.*Subest idem nomen; sed vt leæna præsertim nutriens, maiorem præfert truculentiam, ita catulus ille iuuenis rabiem audaciorem. Iudicum 14.n.5.*catulus leonis*(Hebraicè, *Kephir*) *sæuus, & rugiens occurrit ei.* Hierem.2.n.15.*super eum rugierunt leones.*(Hebraicè,*Kephirim.*)

Propter hanc prædandi auiditatem 94
transfertur sæpe hæc vox ad significandos alienorum bonorum cupidos direptorésque.Psal.33.num.11.*diuites eguerunt,& esurierunt.* Hebraicè, *leunculi.*Ezechiel.38.num.13. *Negotiatores Tharsis,& omnes leones eius.*

Nota 3. vt aliquantò iam propiùs 95
accedamus; nulla re aptiùs exprimi potuit Assyriorum Regum superbissimus

mus dominatus, quàm leonum sæuitia,& rapacitate: etiam cùm hoc nomen accommodatur imperiis non iniustis, prædam redolet, terrorem sapit. Genesis 49.numer.9. *Catulus leonis Iuda: ad prædam fili mi ascendisti: requiescens accubuisti,vt leo, & quasi leæna; quis suscitabit eum?* Idest, direpta, laniatáque præda requiem capies mira securitate, nihil extimescens, tutò victoria fruens, quis enim leonem irritabit? & hoc ipsum est, quod hic adiicit Nahum: *& non est,qui exterreat.* Isai.5. n.29. de ipsis Assyriis. *Rugitus eius,vt leonis; rugiet,vt catuli leonum,& frendet,& tenebit prædam,& amplexabitur, & non erit, qui eruat.* Tractat accuratè Pererius libr.8. Comment. in Daniel. cur imperium Chaldæorum comparatum sit leænæ, Daniel.7. numer.4.eóque tandem refert,quòd maximè fuerit bellicosum, & cunctis gentibus formidabile.Hierem.4.nu.7. *Ascendit leo de cubili suo, & prædo gentium se leuauit, vt ponat terram tuam in solitudinem.* Apostolus etiam 2. Timoth.4. num.17. crudelissimum Neronem leonem nominauit. *Liberatus sum de ore leonis.*

96

97 Nota 4. Basilius hom. 9. Examerom scribit de leone. [Tanta illi vocis eliciendæ natura præstitit instrumenta,vt animantium complura,longè ipso celeriora, solo sæpe rugitu capiantur.] Edit itaque rugitum formidabilem,cùm antecedentem prædam, celerique fuga præuolantem, cursus contentione fatigat. Amos 3.num.4. *Nunquid rugiet leo in saltu, nisi habuerit prædam?* Isai.31.numer.4. *Quomodo si rugiat leo, & catulus leonis super prædam suam.* Psalm. 103. numer.21.

98 *Catuli leonum rugientes, vt rapiant.* Ecclesiast.51.num.4. *à rugientibus præparatis ad escam.* Leo etiam ille longè sæuissimus, *rugiens circuit quærens, quem deuoret.* 1.Petr.5.numer.8. Hoc mirificè quadrat in Reges Assyriorum:neque enim solùm aspectu truci terrorem incutiebant. Prouerb. 28. numer.15. *Leo rugiens, & vrsus esuriens, Princeps impius super populum pauperem:* & cap.19.num.12. *Sicut fremitus leonis, ita & Regis ira:* & cap.20.nu.2. *Sicut rugitus leonis, ita & terror Regis.* Verùm etiam nunciis suis, minisque insolentissimis,velut quodam rugitu, omnes nationes prosternebant,vt iam dicemus num.13.

NVMERVS XII.

Leo cepit sufficienter catulis suis, & necauit leænis suis, & impleuit præda speluncas suas, & cubile suum rapina.

PERSPICVE iam fluit continuata allegoria, quam luculenter Chaldæus illustrauit. *Reges afferunt rapinam vxoribus suis, & prædas filijs suis: compléntque thesauros suos rapina, & palatia sua expilatione.* Dici enim non potest, quantas prædas egerint, quàm immensas diuitias coaceruauerint reges illi,qui per vim, & scelus,impotentissimo,maximéque diuturno dominatu terrarum orbem oppresserunt,expilarunt, diripuerunt. 4.Regum 19.nu.17.*Verè Domine dissipauerunt Reges Assyriorum gentes,& terras omnium.* 99

Et quidem significantissimè exprimitur,quantum prædæ comportatum sit in eam vrbem,ad fastum, atque luxum, dum dicitur leo sufficienter strangulasse catulis voracissimis, expleuisse famé leænis auidissimis:quod adeò factu difficile est in tam ardenti sanguinis siti,tam inexplebili auiditate, vt vel eo nomine Deus ipse glorietur, quòd leænā stimulet instinctu illo naturali ad captandam sufficientem venationem catulis inhiantibus. 100

Iob 38.

Iob 38.n.39. *Nunquid capies leænæ prædam, & animam catulorum eius implebis?*
101 Nam leones (vt curiosè obseruat ibi Pineda ex Æliano lib.2.cap.3.) ex venatione duntaxat aluntur, nec animantem ab alio occisam vnquam attingunt: ea solùm sustentantur, quam ceperint viuam. Quod nescio an insinuet hic Propheta, dum ait; *& necauit leænis suis*, perinde quasi vilesceret Assyriis ea præda, quæ non multo priùs effuso sanguine constaret.

NVMERVS XIII.

Ecce ego ad te, dicit Dominus exercituum.

102 SCILICET veniam puniturus: éstque phrasis vsitatissima, cum Deus graue supplicium, iam iámque impendens comminatur. Actum agerem, si exempla congererem, cum passim occurrant in Prophetis, & hîc nonnulla collegerit Ribera.

103 Sed non possum in hoc loco non accuratè explicare, cur Deus toties appelletur, *Dominus exercituum*: & quid hac tam crebra, támque illustri compellatione nobis innuatur. Res erit cognitu iucunda, quæque multis Scripturæ locis claritatem afferat. Et quidem Amos 4. num.13. cap.5. n.27. & sæpe aliàs, hoc nomen Deo tanquam maximè proprium attribuitur; *Dominus Deus exercituum, nomen eius.* Subest vbique vox Sabaoth, quam retinuit Vulgatus Hierem. 11. num.20. *Tu autem Domine Sabaoth*: ad Rom.9. num.29. *nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen*, ex Isai.1. numer.9. vbi tamen legitur, *nisi Dominus exercituum.* Iacob.5. numer.4. *in aures Domini Sabaoth introiuit.*

104 LXX. reddere solent vocem *sabà, dynamis*, idest, virtus: *& sabaoth, dynameon*, virtutum: atque hinc iam oboritur intelligentiæ lux multis locis perobscuris. Psal.23. num.10. *Quis est iste Rex gloriæ? Dominus virtutum ipse est Rex gloriæ.* Hebraicè, *Dominus Sabaoth*, siue exercituum: vbi enucleatiùs explicat nomine Deitatis proprio, quod obscurè dixerat nu.9. *Dominus fortis, & potens, Dominus potens in prælio.* LXX. autem multis in locis, & eos sequutus Ioannes Apocalyps. 4. n.8. vertunt Græcè *pantocrator*, idest, omnipotens.

Psalm.43. num.10. *Nunc autem repulisti, & confudisti nos, & non egredieris Deus in virtutibus nostris.* Hebraicè, *exercitibus*, idest, adeò nos despicatui ducis, & infensos habes, vt iam dedigneris nostros exercitus tuo præsenti numine roborare, quod olim beneficium solebas præstare Maioribus: at quid inde mali consequutum est? *Qui oderunt nos, diripiebant sibi.* 105

Psalm.67. numer.12. *Dominus dabit verbum euangelizantibus, virtute multa.* Hebraicè, *exercitu numeroso*, idest, eos muniet, ac tuebitur inter præsentissima pericula, ac si validissimo, copiosissimóque exercitu vndique cingerentur: vt sit illud Psalm.33. numer.8. *Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum, & eripiet eos.* Hebraicè, *castrametatur Angelus Domini*, vel *circumdat more castrorum.* Sic 4. Reg.6. numer.17. montem operiebat præsidium Angelorum constitutum in circuitu Elisæi. 106

Deus itaque vocatur *Dominus exercituum*, quia habet innumerabiles copias ad nutum sibi obtemperantes; incredibili celeritate, ac robore, tāti Imperatoris iussa exequentes, siue tuādi sint amici, siue exitiale bellum hostibus inferendum. Psal.102. n.21. *Benedicite Domino omnes virtutes eius*, (Hebraicè, *omnes exercitus eius*) *ministri eius, qui facitis voluntatem eius.* 107

Tres

108 Tres ego potissimùm exercitus inuenio in sacra Scriptura memoratos. Primus est Angelorum: illæ enim cœlestes copiæ, cùm numerosissimæ sunt; tum verò tam eximio robore præstantes, vt vnus duntaxat miles centum octoginta quinque millia hostiũ vno impetu trucidauerit. 4. Reg. 19. num. 35. &, quod longè mirabilius est, alter tantis viribus pollet, vt efficacia suæ potentiæ motricis, primum illud mobile magnitudine penè immensum, cuius comparatione omnis terræ simul, & aquæ globus instar censetur puncti, ab Oriente in Occidentem rapida, atque præcipiti celeritate contorqueat; neque ob eam agitationem quidquam de beata illa, qua fruitur, tranquillitate deperdat.

109 Hos Angelorum exercitus sæpe commemorat Scriptura. Psalm. 33. num. 8. & Psalm. 102. num. 21. vt paulò antè vidimus. 3. Reg. 22. numer. 19. *Vidi Dominum sedentem super solium suum, & omnem exercitum cœli assistentem ei.* Luc. 2. numer. 13. *Subitò facta est cum Angelo multitudo militiæ cœlestis.* Iob 25. numer. 3. *Nunquid est numerus militum eius?* Matth. 26. numer. 53. *An putas, quia non possum rogare Patrem meum, & exhibebit mihi modò plusquàm duodecim legiones Angelorum?* Nomen ipsum legionis militare est: & ibi Christus innumerabiles milites paucis; potentes imbecillis; Angelos denique hominibus opponit.

110 Zachar. 9. numer. 8. *Circumdabo domum meam ex his, qui militant mihi, euntes, & reuertentes.* Quod miram exprimit horum militum promptitudinem, vt perpendit Pined Iob 7. vers. 1. n. 3. *Que a penas les à mandado Dios la cosa, quando la dexan hecha, y estan ya de buelta.* Prælium etiam redolent illa Danielis 10. n. 20. & cap. 12. n. 1. *Consurget Michaël Princeps magnus, qui stat pro filijs populi tui.*

Locum illum Matth. 24. numer. 29. 111
Et virtutes cœlorum commouebũtur, Origenes, Chrysostom. Beda, Euthymius, & Theophylactus de Angelis interpretantur: quos, *virtutes*, idest, exercitus vocat Euangelista, LXX. Interpretes sequutus, qui ita solent nominare. Idem sentit Ecclesia in solemni illa precatione; *cœli, cœlorúmque virtutes, ac beata Seraphim:* ipsi enim Angeli obstupescent Iudicis seueritatem, & quasi attoniti hærebunt. Isai. 34. nu. 4. *Et tabescet omnis militia cœlorum.*

Alter exercitus Dei est Solis, Lu- 112
næ, astrorúmque reliquorum, & impressionum ignitarum: *pugnabit enim cum illo orbis terrarum contra insensatos,* Sapient. 5. num. 21. Isai. 45. num. 12. *Manus meæ tetenderunt cœlos, & omni militiæ eorum mandaui.* Genes. 2. numer. 1. *Igitur perfecti sunt cœli, & terra, & omnis ornatus eorum.* Hebraicè. *Exercitus eorum.* Deuteronom. 4. numer. 19. *Videas Solem, & Lunam, & omnia astra cœli.* Hebraicè. *Omnem militiam cœli:* est enim eadem vox *sabà,* quam sic reddit Latinus, cap. 17. numer. 3. *Solem, & Lunam, & omnem militiam cœli.* 4. Reg. 17. numer. 16. *Adorauerunt vniuersam militiam cœli.* Et cap. 21. numer. 3. *Extruxit altaria vniuersæ militiæ cœli.* Et 2. Paralipomen. 33. nu. 5. *Ædificauit autem ea cuncto exercitui cœli.* Psal. 32. num. 6. Vbi LXX. reddunt de more, *dynamis: verbo Domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Hebraicè. *Omnis exercitus eorum.*

Hæc acies instructa, & ordinata 113
describitur Iudic. 5. numer. 20. *De cœlo dimicatum est contra eos: stellæ manentes in ordine, & cursu suo aduersus Sisaram pugnauerunt.* Baruc. 3. numer. 34. *Stellæ autem dederunt lumen in custodijs suis,* (*como buenos soldados hazian centinela, y guardaua cada vna su puesto.*) *Vocatæ sunt, & dixerunt, adsumus.* (*A la mas*

minima

minima voz de su Capitan, estavan luego a punto.)

114 Esset verò longum recensere, quoties fulminum iactus, quasi sanguinaria pugna describatur. Vide Sapient. 5. num. 22. Psalm. 17. num. 15. Habacuc 3. num. 11. Quin etiam ipsa nix, atque grando, quæ minimùm læsuræ videbantur, huic militiæ dederunt nomen, in armamentario huius exercitus reseruantur. Iob 38. num. 22. *Numquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grandinis aspexisti? quæ præparaui in tempus hostis, in diem pugnæ, & belli.* Nam & hos milites ad victoriam reportandam mirè conducere, luculenter cecinit Claudianus in Panegyrico de tertio Honorij consulatu.

Te propter gelidis Aquilo de monte procellis
Obruit aduersas acies, reuolutáque tela
Vertit in auctores, & turbine reppulit hastas,
O nimiùm dilecte Deo, cui fundit ab antris
Æolus armatas hyemes, cui militat æther,
Et coniurati veniunt ad classica venti.

115 Tertius denique exercitus, ísque frequentissimus est hominum, Deo militantium: solet enim ipse Deus, cùm alto prouidentiæ suæ consilio decernit de aliqua gente supplicium sumere, signum quasi extollere, bellicum canere, milites conscribere, robore armare: denique tanquam dux fortissimus ante aciem ipse præire. Isai. 13. num. 12. *Leuate signum, exaltate vocem. Vocaui fortes meos in ira mea: vox sonitus Regum, gentium congregatarum: Dominus exercituum præcepit militiæ belli.* Hebraicè, *Recenset exercitum: Dios es el Capitan general, que haze la reseña.* Ioël. 2. numero 11. *Dominus dedit vocem suam ante faciem exercitus sui, (và en la avanguardia, capitaneando, y animando su exercito) quia multa sunt nimis castra eius, quia fortia, & facientia verbum eius.*

Deus, qui habet tam multa castra, tam innumeros exercitus, tam strenuos, támque dicto audientes milites, iure optimo ad exterrendos suos hostes, *Dominus exercituum* subinde nominatur.

Et succendam vsque ad fumum quadrigas tuas.

Spectare quadrigas ad militarem apparatum, atque adeò præcipuam bellici roboris partem in illis sitam esse, perspicuum est in his locis. 1. Paralipom. 18. num. 4 & lib. 2. cap. 16. num 8. Iudith 1. num. 4. & cap. 2. num. 11. & cap. 9 num. 6. Isai 31. num. 1. & cap. 36. num. 9. Ierem. 47. num. 3. Et quidem Diodorus lib. 3. cap. 2. prodidit, in exercitu Nini Assyriorum Monarchæ, curruum falcatorum decem millia fuisse, atque sexcentos. 116

Minitatur ergo Dominus exercituum bellicosissimæ Assyriorum genti, se illorum fracturum potentiam, omnes belli neruos elisurum: incensurum in primis quadrigas, vt in fauillam, ac cineres redigantur, & cum excitato ex incendio fumo pariter euanescant. In quadrigis autem simul sessores intelligi, acutè colligit Ribera Zachar. 6. num. 3. Similes minas intentat Deus Michææ 5. num. 10. Aggæi 2. num. 23. Zachar. 9. num. 10. 117

Et leunculos tuos comedet gladius.

Hebraicè, *Kephirim*, idest, grandiusculos, ad prædandum auidiores, audacioréśque: vt iam explicui num. 11. §. 2. Quare non intelligo cum Ribera Regiam stirpem, indicatam nomine *gur*: sed audacissimos duces, milites præferoces, ac sanguinis sitientissimos. 118

Ff Sed

119 Sed est in hoc loco in primis obseruanda notabilis illa locutio, qua gladius dicitur leunculos voraturus: perinde quasi ore, ac dentibus esset armatus: comedere enim proprium est animantis. Et verò locutio hæc occurrit in Scriptura frequentissimè, quæ aciem gladij identidem os appellat. Quemadmodùm enim dentibus in ore constructis conciditur, & absumitur cibus: ita etiam gladius acie exacuta in frusta minutatim secat, & quasi vorat, & absumit. Lucæ
120 21. num. 24. *Cadent in ore gladij*. Quanuis enim magis propriè sit Hebraismus, sed non abhorrent ab illo sacri Scriptores Græci, ad Hebr. 4. num. 12. Quisquis ille fuerit, qui hanc Epistolam vertit Græcè, ita expressit, quod legimus in Vulgato: *penetrabilior omni gladio ancipiti. Macheran distomon*, hoc est, *duorum orium*, si Latinus sermo pateretur: & c. 11. num. 34. *Effugerunt aciem gladij*. Græcè, *stoma*, id est, *os*. Apocalyp. 1. num. 16. *Gladius vtraque parte acutus*. Græcè, *romphæa distomos*.

121 Plura suppetunt exempla in codicibus Hebraicis: seligā pauca de multis Iudicum 3. num. 16. *Fecit sibi gladium ancipitem* Regia vertit Hebręa verbum è verbo. *Fecit sibi gladium, & ei duo ora*. Prouerb. 5 num. 4. *Acuta quasi gladius biceps* Hebraicè, *piioth, de bocas*. Psalm. 149 num. 6. *Et gladij ancipites in manibus eorum*. Hebraicè eadem voce per auxesin geminata, *pipioth*.

122 Non inuoluam silentio perdoctam Riberæ obseruationem, huic loco per quàm accōmodatam. Obseruat Osee 10. num. 38. quoties Scriptura dicit, *percutere in ore gladij*; eo genere loquendi significari sanguinariam cædem, carnificinámque; omnes ad vnum trucidare, à nemine abstinere; gladium ipsum ad satietatem vsque cruore imbui: proptereáque nunquam vsurpatur ea locutio, cùm vnus est interfectus, nisi magna hostium strages edita sit.

Hanc eruditam obseruationem per- 123
petuò constantem inueni in iis locis, quæ videre mihi contigit. Qualia sunt Iob 1. num. 15. & 17. Vtrobique enim habetur Hebraicè, *in ore gladij*. Iosue 6. num. 21. *Interfecerunt omnia, quæ erant in ea à viro vsque ad mulierem, ab infanti vsque ad senem; boues quoque, & oues, & asinos in ore gladij percusserunt*. Et cap. 10. num. 28. *Percussit eam in ore gladij, regémque illius interfecit, & omnes habitatores eius: non dimisit in ea saltem paruas reliquias*. Atque illud idem cap. quatuor alia exempla suppeditat, num. 30. 32. num. 35. & num. 37. Exod. 17. numero 13. Numeror. 21. numero 24. Deuteronom. 20. numero 13. Iudic. 20. numero 37. 1. Regum 15 numero 8. & cap. 22. num. 19. 2. Regum 15. numero 14. Iudith 2. num. 16. sexcentísque aliis locis.

Idem licet obseruare, cùm sacra 124
Scriptura attribuit gladio verbum *comedendi*, aut *deuorandi*: significat enim, eum sanguine ad saturitatem expleri, atque adeò inebriari, vt loquutus est Isaias cap. 34. num. 5. *Inebriatus est in cælo gladius meus*. Et num. 6. *Gladius Domini repletus est sanguine*. Hoc itaque sonat Deuteronom. 32. num. 42. *Inebriabo sagittas meas sanguine, & gladius meus deuorabit carnes*. Isai. 1. numero 20. *Gladius deuorabit vos*. Ierem. 2. num. 30. *Deuorauit gladius vester Prophetas vestros, quasi leo vastator*. Atque vt vnum exemplum sufficiat pro multis, Ierem. 46. num. 10. *Deuorabit gladius, & saturabitur, & inebriabitur sanguine eorum*.

Iam ergo liquet, quid denuntietur 152
illis verbis, *& leunculos tuos comedet gladius*: comminatur enim, eos necandos esse in ore gladij, idest, carnificinam ad satietatem vsque edendam

dam esse; hostes auidissimos sanguinis sanguine penitus explendos. Et quidem, vt iam retuli ex Diodoro, in illo lib. 3. cap. 7. [Adeò ingens numerus occisorum fuit, vt fluuius redundante hominum sanguine colorem mutarit.]

Et exterminabo de terra prædam tuam.

126 VÆ *qui prædaris*, (intonat Isaias cap. 33. num. 1.) *Nonne & ipse prædaberis*: Opes, quas per vim rapueras, hostes tui opimis ditati spoliis in diuersas regiones abducent. Lege, quæ adnotaui num. 9.

Et non audietur vltrà vox nunciorum tuorum.

127 QVod Pagninus, & Mercerus in Radice obsoleta *laac* admonuerunt, hunc locum ita verti posse: *non audietur vltrà sonitus dentium tuorum, prædam mandentium*: vt Regem adhuc Deus tanquam leonem truculentum alloquatur: & si Rabbinicum est, atque adeò humi repens, vt ferè sunt pleraque, quæ ex tali prodeunt officina, sed nihil oberit adnotasse.

128 Tangit igitur vlcus; exprobrat blasphemam illam insolentiam, qua solebant Assyriorum Reges per suos nuncios formidinem incutere, vrbésque ad deditionem solicitare. 4. Regum 18. num. 28. *Audite verba Regis magni, &c.* Sic etiam fecit Rex insolentissimus Nabuchodonosor Iudith 1. numero 7. *Ad omnes regiones misit nuncios: omnes tamen vno animo contradixerunt, & remiserunt eos vacuos, & sine honore abiecerunt.*

CAPVT III.

NVMERVS I.

Væ ciuitas sanguinum.

TRITVM est in Scriptura, per *sanguinem* peccata denotari. 1
Causam reddit Ribera ad illud Osee 4. num. 2. *Sanguis sanguinem tetigit.* Hebraicè, *Sanguines sanguines tetigerunt.* Vbi Chaldæus, *& aggregant peccata peccatis.* Sumptáque est ibi metaphora ab inundatione fluminum, vt constat ex verbis proximis: *homicidium, furtum, & adulterium inundauerunt.* Et significatur, collutionem illam scelerum non esse aqueam, sed sanguineam, ac proinde diuinam vltionem clamitantem: & vsque eò redundare, vt accidat, quod ille cecinit de torrente rapidissimo: *vnda impellitur vnda, vrgetúrque eadem veniens, vrgétque priorem.* Vel potiùs, vt quasi vicinis fluuiis extra ripas diffluentibus, latéque stagnantibus, vnius inundatio alterius etiam contingat inundationem: *quando el agua, que sale de madre de vn rio, alcançasse a juntarse con la del otro, todo es Varia de mar à mar.*

Obseruant verò plerique ea præcipuè peccata per sanguinem notari, quæ sunt coniuncta cum violentia, iniuria, & oppressione proximi. Patet ex loco Osee: nam per homicidium impetitur vita; per furtum eripitur res familiaris; per adulterium denique honor violatur. Et hac ratione complecti etiam potest nomen sanguinis fœdam libidinem. Psalm. 50. numero 16. *Libera me de sanguinibus*: licèt ea verba Pineda tom. 1. Iob. 16. vers. 18. generatim illustret Hispanismo: *librame Dios de hazer mal a nadie.* 2

Quia ergo Niniue totius orbis imperium, effuso crudeliter hostium sanguine, patratísque cædibus indignissimis, 3

 mis,

mis, affectauerat; quia omnium fortunas per vim, per scelus diripuerat; cruore respersa, diuinam in se iracundiam meritò concitauit. Ierem. 2. nu. 34. *In alis tuis inuentus est sanguis animarum pauperum*, id est, alæ istæ, quibus te in sublime tollis, & effers insolentissimè, maculatæ sunt sanguine egentium, quos bonis expilasti, quibus quasi succum, & sanguinem exsorbuisti.

4 Exposcit à Deo vindictam hæc dira violentia, idque contentis clamoribus. Habacuc 2. num. 11. *Quia lapis de pariete clamabit*, idest, marmoreæ columnæ ex ædibus alienis direptę, tigna cedrina, trabésque inauratæ, herum raptorem, & iniurium clamitabunt; *væ qui ædificat ciuitatem in sanguinibus.*

5 Dicitur itaque Niniue *ciuitas sanguinum*, idest, maximè sanguinolenta, vel sanguinaria. Hebræi siquidem genitiuo substantiui vti solent pro apposito: quòd si ille gignendi casus sit numeri multitudinis, vim habet superlatiui. Notat hoc, & exemplis confirmat Ribera Osee 1. num. 26. afferam vnum, vel alterum præsenti loco quàm simillimum. Psalm. 5. num. 7. *Virum sanguinum, & dolosum abominabitur Dominus.* Psalm. 25. num. 9. *Ne perdas cum impijs Deus animam meam, & cum viris sanguinum vitam meam.* Psalm. 54. num. 24. *Viri sanguinum, & dolosi non dimidiabunt dies suos.*

Vniuersa mendacij dilaceratione plena: non recedet à te rapina.

6 Violenta præda per rapinam, & sanguinem; fraudulenta verò iniuria per mendacium denotatur: promissa nempe immunitate; aut etiam societate hostibus in fidem receptis post deditionem factam, fidem ipsam Assyrij turpiter æquè, ac crudeliter violabant. Itaque mendacium ipsum plenum erat violentia, vt cùm fera sanguinaria insidiatur prædæ, quam ex improuiso arreptā vnguium aduncitate discerpit. Sic enim hunc locum expressit Symmachus in Scholiis ad Editionem LXX. *Vniuersa plena crudelitate, sectionibus carnium, & frustis per membra concisis.* Vt huic truculen- 7
tissimæ leænæ, exsorbendi sanguinis sitientissimæ, mirificè quadret illud Zachar. 9. num. 7. *Et auferam sanguinem eius de ore eius, & abominationes eius de medio dentium eius.* Isai. 1. num. 15. *Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.* Nisi malis hæc referre ad fraudes, technas, ac mendacia, quibus ipsi inter se in contrahendo, aut iudicando circumueniebant; vt prorsus esset aditus interclusus veritati. Psal. 54. num. 10. *Die, ac nocte circumdabit eam super muros eius iniquitas, & labor in medio eius, & iniustitia: & non defecit de plateis eius vsura, & dolus.* Isai. 59. num. 13. *Conuersum est retrorsum iudicium, & iustitia de longè stetit: quia corruit in plateis veritas, & æquitas non potuit ingredi.*

NVMERVS II.

Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ feruentis, & equitis ascendentis.

SPIRANT hæc omnia bel- 8
licum quadrigarum apparatum, terrorémque audientibus incutiunt. Quasi dicat. Cerno animo Chaldæorum impetum in vestra cæde bacchantium: videor mihi iam audire crepitum flagelli, quo validè excusso, equi frementes, & Martium ardorem anhelantes, ad cursum ab aurigis incitantur. Ioëlis 2. num. 4. *Quasi aspectus equorum, aspectus eorum, & quasi equites sic current: sicut*

sicut sonitus quadrigarum super capita montium exilient.

9 Quàm verò sit horrificus sonitus ille rotarum, præcipuè cùm per lapides decurrunt, scintillásque emicantes ex silicibus excutiunt, vel illud argumento est, quod scribit Plin. lib. 8. cap. 16. rotarum orbibus circumactis magnanimos leones perterreri. Virgilius etiam prodit lib. 6. Æneid. superbissimum illum Salmonea apud inferos pœnas luere, quòd quadrigis rapidissimè inuectus, terrificúmque rotarum agitatione fragorem edens, diuinitatis opinionem affectauerat, & fulminum iactus effinxerat.

Qui verò volet elegantem equi frementis descriptionem, legat cap. 39. Iob à num. 19. vsque ad 25. & in eum locum eruditos Pinedæ commentarios.

NVMERVS III.

Et micantis gladij, & fulgurantis hastæ.

10 Vox accersenda est è proximo numero, vt videlicet districta ferri acies à sole collucens, ac vibrans, perstringat oculos; editus verò fragor aures exsurdet; vtrumque animum perterrefaciat, & ante inflictum vulnus vulneris horrore percellat. Micantem verò gladium fulguri, aut fulmini comparari, vsitatum est. *Rotat ensem fulmineum*, dixit ille alter: sed elegantiùs sacra Scriptura. Deuteronom. 32. num. 41. *Si acuero, vt fulgur, gladium meum.* Habacuc 3. numero 11. *In luce sagittarum tuarum: ibunt, in splendore fulgurantis hastæ tuæ.* Iob 20. numero 25. *eductus, & egrediens de vagina sua, & fulgurans in amaritudine sua.*

Et multitudinis interfectæ, & grauis ruinæ: nec est finis cadauerum, & corruent in corporibus suis.

Vt illa superiora ad apparatum bellicum, ita hæc spectant ad editam stragem: intuetur enim Propheta mentis oculis direptam Niniuen, mænia æquata solo, ædes superbissimas incensas, vrbem denique sepultam, & miseros, atque insepultos aceruos ciuium, in suo sanguine volutatos. Cernit trepidantes Assyrios, ipsáque trepidatione, ac præcipiti fuga in proiecta passim per medias vias interfectorum cadauera incurrentes, prolabentésque. Huc spectat obscurus ille locus ex Psalm. 109. num. 6. *implebit ruinas*, idest, horrendas edet strages, replebit omnia cadaueribus. Cadauer enim *ruina* nominatur, cùm in Græca, tum in Hebraica lingua: vt obseruat Moldonatus Matth. 24. num. 28. 11

NVMERVS IV.

Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ, & gratæ.

Notvm est in Scriptura, *fornicari*, idem esse, ac Idôla colere: quòd Idololatræ cæco animi impetu effrænati, quasi insanientes libidine à vero Deo animarum sponso, nefariè recedát, & spe vitæ licentioris illecti, Idôlis, quasi amatoribus sese corrumpendos tradant. Lege Riberam ad illa verba Osee 1. num. 2. *fornicans fornicabitur terra à Domino.* Et Pradum Ezech. 16. pag. 194. 12

Sed nimis anguste restringet sententiã huius loci, qui de sola exponet Idololatria. An tam dirum, immanéque supplicium sumptum est de meretrice ista pulchra, & speciosa, (Niniue 13

enim speciosam Hebraicè sonat) propter cultum dumtaxat Idôlis exhibitum? Imò verò etiam propter scelerum, ac turpitudinum omnium fœdam colluuionem; ex isto fonte redundantem. Probo itaque sententiam Maldonati Matth. 5. num. 32. & Riberæ Apocal. 14. num. 57. qui omnia ferè peccata propterea censent *fornicationis* nomine comprehendi, quia per ea à Creatoris auertimur amore, & ad creaturarum amores, deliciásque conuertimur.

Et habentis maleficia.

14 TIgurina *Pollentisq; veneficio.* LXX. *Dux maleficiorum*, quæ scilicet suis illecebris, quasi magicis artibus, veneficisq; potionibus, homines dementabat. Sic legimus de meretrice illa magna Babylone, Apocal. 17. nu. 2. *Et inebriati sunt, qui habitant terram, de vino prostitutionis eius.* Et nu. 4. *Habens poculũ aureum in manu sua plenum abominatione.* Expressiùs cap. 18. num. 23. *Quia in veneficijs tuis errauerunt omnes gentes.* Efficacitatem istorum maleficiorum describit Ribera, Michææ 5. num. 90. & Delrius lib. 3. Disquisitionum magicarum Parte 1. q. 3.

Quæ vendidit gentes in fornicationibus suis, & familias in maleficijs suis.

15 VEndere in sacro sermone propriè significat, eripere alicui libertatem, & alteri in possessionem tradere. Sic loquitur Scriptura, cùm Deus sui populi flagitiis irritatus tradebat illũ hostibus in seruitutem abducendum. Deuter. 32. nu. 30. *Nônne ideo, quia Deus suus vendidit eos?* Iudith 7. nu. 13. *Propter hoc vendidit nos Deus in manibus eorum.* Psalm. 43. num. 13. *Vendidisti populum tuum sine pretio.*

Cum igitur peccator flagitiosissimus traditus est in reprobum sensum, 16
adèò, vt prudens, voléńsque à suis effrænatis cupiditatibus impotéter efferatur; dicitur venundatus, vt faciat malum. 3. Regum 21. num. 25. *Non fuit alter talis, sicut Achab, qui venundatus est, vt faceret malum in conspectu Domini.* 1. Machab. 1. nu. 16. *Et iuncti sunt nationibus, & venundati sunt, vt facerent malum.*

Metaphora verò ex eo sumpta est, 17
quia sicut seruus, nõ quæ sibi facienda videntur, sed quæ herus imperat, vel reluctans facit: ita peccator, non quæ præscribit Deus, & ratio dictat, sed quæ dæmon suggerit, appetitúsve postulat, exequitur; & reclamante cõscientia, acriterq; pungente, sciens, vidénsque ad peccatum abripitur. *Video meliora, probóque deteriora sequor:* quod eleganter declarauit Apostolus ad Rom. 7. num. 14. *Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato*, id est, subditus peccato, in quo peccatum dominatur. Mox apertiùs causam reddit, *quod enim operor, non intelligo*; (id est, non approbo) *non enim quod volo bonum, hoc ago; sed quod odi malum, illud facio.*

Hæc est illa miserrima, & arctissima seruitus. Ioan. 8. num. 34. *Amen* 18
amen dico vobis, quia omnis, qui facit peccatum, seruus est peccati. Prouerb. 5. nu. 22. *Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur.* Psalm. 118. num. 61. *Funes peccatorum circumplexi sunt me.* 2. Petr. 2. num. 19. *A quo enim quis superatus est, huius & seruus est.*

Nec deest in hac venditione pre- 19
tium, quo dæmon peccatores inescat. Pretium est fœda voluptas, vmbraticus honor, exiguum lucellũ: pretium sunt fornicationes, & veneficia, quibus gentes à meretrice infatuantur. Prouerb. 6. num. 26. *Pretium scorti vix est*

est vnius panis : mulier autem viri pretiosam animam cepit. [Quanta iniquitas, (exclamat August.lib.de Honest. mulierum cap. 30.) vt animam, quam Christus suo sanguine redemit, luxuriosus pro vnius horæ delectatione diabolo vendat, ac tradat!]

20 Atque huius venditionis syngrapham propria subscriptione munitam, tradit diabolo peccator. Sic explicat Origenes homilia 23. in Genes. illud ad Colos. 2. nu. 14. *Delens, quod aduersus nos erat chirographum.* [Istud chirographum peccatorum nostrorũ cautio fuit: vnusquisque etenim nostrum in iis quæ delinquit, efficitur debitor, & peccati sui litteras scribit.]

NVMERVS V.

Ecce ego ad te, dicit Dominus exercituum.

EXposui hæc eadem verba, cap. 2. num. 13.

Et reuelabo pudenda tua in facie tua, & ostendam gentibus nuditatem tuam, & regnis ignominiam tuam.

21 PErstat in eadem metaphora meretricis, quæ falsi candoris, & ruboris medicamentis delibuta, turpissima, ac deformissima cùm esset, & contagiosis vlceribus inquinata, se se fallacissimè amatoribus venditaret. Cui nihil ad fœdam ignominiæ labem inurendam turpius, nihil ad horrorem omnibus incutiendũ efficacius, posset Propheta minitari, quàm Deum in media luce, in oculis amatorum, vlcera illa purulenta, sanie, tabóque manantia detecturum. Ezechiel. 16. n. 37. *Ecce ego congregabo omnes amatores tuos, & nudabo ignominiam tuam coram eis, & videbunt omnem turpitudinem tuam.* Osee 2. num. 10. *Et nunc reuelabo stultitiam eius in oculis amatorum eius.* Isa. 47. num. 3. *Reuelabitur ignominia tua, &*
videbitur opprobrium tuum. Rectè ita- 22
que obseruat Prado, Ezech. 16. n. 37. pag. 205. *nuditatem* in sacro sermone idem esse, ac ignominiam, & turpitudinem.

NVMERVS VI.

Et proijciam super te abominationes, & contumelijs te afficiam.

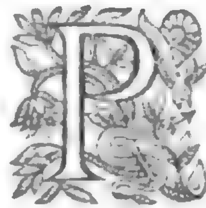

PERSPICVA sententia est: inspecta tam horribili fœditate, efficiam, vt te omnes, tanquam tetrum quid, dirum, & ominosum execrentur, vt oculis refugiant, animis auersentur, cogitatione ipsa perhorrescant.

Et ponam te in exemplum.

IDest, tale supplicium de te sumam, 23
vt exemplo omnibus sis: vt qui alteri malè cupiat, simile imprecetur. Numer. 5. num. 21. *Det te Dominus in maledictionem, exemplumq; cunctorum in populo suo.* 3. Reg. 9. num. 7. *Eritq; Israël in prouerbium, & in fabulam cunctis populis: & domus hæc erit in exemplum: omnis, qui transierit per eam, stupebit, & sibilabit.* Iudæ num. 7. *Facta sunt exemplum, ignis æterni pœnam sustinentes.* Num. 25. num. 4. *Tolle cunctos Principes populi, & suspende eos contra solem in patibulis.* LXX. *paradigmatison*: idest, *exempla eos: ede exemplum in eis.*

Et quidem Gelius lib. 6. cap. 14. ex 24
tribus causis puniendi publicè delicta hanc præcipuè commemorat: *para que el castigo del culpado a otros sea escarmiento.* [Tertia ratio vindictæ est, quæ paradigma à Græcis nominatur: cùm

cùm punitio propter exemplum est necessaria, vt cæteri à similibus peccatis metu cognitæ pœnæ deterreantur. Idcirco veteres quoque nostri exempla pro maximis, grauissimísque pœnis dicebant.] Hactenus Gellius.

NVMERVS VII.

Et erit, omnis, qui viderit te, resiliet à te; & dicet, vastata est Niniue.

25 PRæ admiratione stupefacti haurient oculis tam insignem calamitatem, & vix animo credent. Prorumpent admirabundi in ea verba Deuter. 29. num. 24. *Quare sic fecit Dominus terræ huic? quæ est hæc ira furoris eius immensa?* Hierem. 22. num. 8. *Et pertransibunt gentes multæ per ciuitatem hanc, & dicet vnusquisque proximo suo: quare fecit Dominus sic ciuitati huic grandi?* Intuentes verò manifesta indicia diuini furoris effusi, illico gradum referent, ne si propiùs ad infensam Deo vrbem accesserint, aliqua fortè supplicij pars ad eos etiam pertineat, licèt insontes.

Quis commouebit super te caput? vnde quæram consolatorem tibi?

26 MAgnum est doloris alleuamentum, in rebus aduersis habere consolatorem, qui & tuam vicem doleat, & prudentissimis, lenissimísque verbis mærorem extenuet. At Niniue ob sanguinariam illam insolentiam in tantum omnium Gentium odium incurrerat, vt non modò non dolerent eius calamitatem, imò verò de illa funditus excisa gratularentur. Vide infrà, numer. 19. Obseruant verò plerique, *mouere caput* aliquando commiserationis, vt in præsenti, aut admirationis cum commiseratione coniunctæ; aliquando verò irrisionis signum esse. Eius rei exempla, quia eruditè congerunt Ribera in hoc loco, Maldon. Matth. 27. numero 39. & Pineda Tom. 1. in Iob, cap. 16. vers. 5. describendi labore lubens supersedebo.

NVMERVS VIII.

Numquid melior es Alexandria populorum, quæ habitat in fluminibus?

DE nomine Alexandriæ, de situ eius, de murorum ambitu, de ciuium frequentia latè Ribera, Palatius, & Montanus. Hæc autem est vis totius argumenti. Num fortior es tu, aut præstantior Alexandria, vrbe totius Ægypti principe, natura loci munitissima, cincta vndequaque aut impermeabili solitudine, aut importuoso mari, aut rapidis fluminibus, aut cœnosis paludibus: intùs verò numerosissimo, validissimóque præsidio communita? quòd si illa tandem expugnata fuit, atque direpta; an tu adeò insolenter tuis viribus præsides, vt tibi securitatem pollicearis? 27

Aquæ in circuitu eius: cuius diuitiæ mare: aquæ muri eius.

SI belli nerui sunt pecuniæ, diuitiis est refertissima, & abundantissima omni genere mercium, quæ nauibus importantur. Si ad arcendos hostes plurimum solent habere momenti altæ fossæ, aquísque oppletæ; tota est circumuallata, non dico fossis, sed mari ipso, profundísque fluminibus, quæ vado traiici, superaríque non possunt. 28

NVME-

NVMERVS IX.

AEthiopia fortitudo eius, & AEgyptus; & non est finis. Africa, & Lybies fuerunt in auxilio tuo.

29 AT enim militibus, qui Alexandriam tuebantur, diuturna obsidione fractis, assiduisque præliis absumptis, facili negotio potuit expugnari: imò verò tantus erat militum numerus, vt iniri non non posset. *Et non est finis.* Vrbes enim, & prouinciæ florentissimæ finitimæ Alexãdriæ, & cum illa cùm arctissima fœderis societate deuinctæ; tum antiqua generis necessitudine coniunctæ, auxiliares copias innumerabiles, atq; fortissimas subinde submittebant.

NVMERVS X.

Sed & ipsa in transmigrationem ducta est in captiuitatem.

30 ET nihilominus vrbs ab omnibus præsidiis firma, vt prorsus inexpugnabilis videretur, expugnata tandem est, atque direpta, & in miseram captiuitatem abducta.

In cuius verò Regis principatum, quotúmque eius annum incurrerit hæc vastatio Alexandriæ, tractat Ribera, cap. 2. num. 21.

Paruuli eius elisi sunt in capite omnium viarum.

31 SPectant hæc ad exaggerandam sæuitiam victorum, plus quàm ferinam: quandoquidem ipsæ feræ truces, & immanes, conspecto tamen infante, siue blandiente vultu, siue ploratus edente, naturæ quodam instinctu flecti, & commoueri solent. Plinius lib. 8. cap. 16. & Solinus cap. 40. auctores sunt, leones truculentissimos nunquam, nisi extrema fame enectos, attingere infantes. Longiùs 32
processit lupa illa, quæ Remum, & Romulum, crudeliter expositos, distentis vberibus aluit; vt tota vetus testatur historia. Liuius lib. 1. Dacad. 1. Strabo. lib. 5. Iustinus lib. 43. Plutarchus in Vita Romuli. Plin. lib. 8. cap. 17. & Virg. 8. Æneid. Cyro infanti canem vbera præbuisse, refert Ælianus lib. 12. & Iustinus lib. 1.

Delphinum etiam pueri specie captum dorso illum excipere, & in altum deferre solitum, prodiderunt Gelius lib. 7. c. 8. & Plinius lib. 9. c. 8. Puero tamen vita functo, Delphinus præ desiderio extabuit, & in eodem sepulchro conditus est. Sed plena est vetustas huiusmodi exemplorum. 33

Direptores verò Alexandriæ humanitatis sensum penitus exuentes, & in belluinam rabiem efferati, teneros infantes, ploratibus vel saxa ipsa commouentes, è matrum complexu abstractos, in compitis viarum, ad platearum angulos furẽter allidebant. & innocentum sanguine, cerebróque respersò lapides fœdabant. An sibi à tam diris, & sanguinariis hostibus vllam clementiæ partem pollicebuntur viri, cum tam sæui existant in infantes, quorum innoxia ætas vel ipsa belluas commiseratione afficere potuisset? Simile crudelitatis genus imprecatur Regius Propheta Babyloniis. Psalm. 136. n. 9. *Beatus, qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petram.* Isai. 13. nu. 16. *Infantes eorum allidentur in oculis eorum:* neque tanta diritate exsatiata fuit hostium crudelitas: n. 18. *& lactantibus vteris non miserebuntur*, idest, gladiis secabunt prægnantium vteros, extractósque fœtus, qui lactea quadam substãtia in maternis visceribus aluntur, crudelissmè discerpent: quod sanè extremam superat feritatem.

(Margin numbers 34 and 35 stand beside the lines "Direptores verò…" and "commiseratione afficere potuisset? Si-".)

Et super inclytos eius miserunt sortem.

36 VIctores, vt eruditè probat Pontanus in 3. Æneid. col. 1043. sorte diuidebant inter se captiuos, eos præcipuè, qui nobilissimi erant; quos propterea quilibet cupiebat pertinere ad suæ prædæ partem. Ioëlis 3. num. 2. *Terram meam diuiserunt, & super populum meum miserunt sortem.* Simile quid narrant Euangelistæ de tunica Christi inconsutili, sortitione inter milites distributa. Vide Maldonat.
37 Matth. 27. num. 35. Solebant etiam victores sortitò diuinare, quo die, quoue mortis genere victos interficerent. Esther. 3. num. 7. *missa est sors in vrnam*, &c. Sic explicaui cap. 2. nu. 10. locum illum perobscurum Psal. 67. num. 14. *si dormiatis inter medios cleros*, idest, *sortes*. Qui præterea volet curiosam de sortibus disputationem, quàm plurimis Scripturæ locis multum lucis afferentem, legat Riberam, Ionæ 1. à num. 40.

Et omnes optimates eius confixi sunt in compedibus.

LXX. *Alligabuntur in compedibus*, vt Psalm. 149. num. 8. *Ad Alli-*
38 *gandos reges eorum in compedibus.* Contrudentur itaque in carcerem, ferreis catenis adeò validè constricti, vt se se commouere vix possint; non secùs ac si essent confixi clauis. Sic dicitur de Ioseph. Psalm. 104. n. 18. *Humiliauerunt in compedibus pedes eius: ferrum pertransijt animam eius*, idest, ferreæ catenæ illum confixerunt.

***

NVMERVS II.

Et tu ergo inebriaberis, & eris despecta.

COnclvsio est totius argu- 39
menti; vrbs illa munitissima direpta est; & tu quoque diripieris: propinauit illi Deus iracundiæ calicem; & tu reliquias vsque ad fæcem hauries. Ex eadem metaphora fluxerunt illæ minæ. Habacuc. 2. n. 16: *Bibe tu quoque, & consopire; circundabit te calix dexteræ Domini: & vomitus ignominiæ super gloriam tuam.* Vbi etiam hanc ebrietatem contemptus, & irrisio consequuntur; sicut etiam Ezech. 23. num. 32. *Calicem sororis tuæ bibes profundum, & latum: eris in derisum, & in subsannationem.* Thren. 4. num. 21. *Ad te quoque perueniet calix: inebriabe-*
ris, atque nudaberis. Atque hæc testi- 40
monia satis, supérque illustrant præsentem locum: qui plura volet pro hac metaphora, videat Maldonat. Matth. 20. num. 22. Riberam Micheæ 2. num. 41. & Apocalyps. cap. 14. n. 58. Gueuar. Habacuc 2. num. 295. Geneb. Psalm. 10. num. 8. & Psalm. 72. n. 11. Ioannem Fernand. verbo, *bibere*, n. 6. 7. & 8. & verbo *calix*, num. 6. Prad. Ezech. 23. pag. 287. & quæ adnotaui suprà, cap. 2. num. 3.

Et tu quæres auxilium ab inimico.

ET tu quondam tam superba, vt 41
subiugatas Gentes, & tibi supplices absterreres, in tantas redigeris angustias, vt cogaris ab infensis etiam nationibus, quas hostiliter oderas, opem, & auxilium implorare: quod extremæ calamitatis indicium est, vt lamentatur Hieremias Threnorum 5. num. 6. *Ægypto dedimus manum, & Assyrijs, vt saturaremur pane*; & acriter obiurgat Oseas cap. 7. num. 11.

Ægyptum

Ægyptum inuocabant, ad Assyrios abierunt.

NVMERVS XII.

Omnes munitiones tuæ, sicut ficus cum Grossis suis: si concussæ fuerint, cadent in os comedentis.

42 ADNOTAVI cap. 1. num. 6. 8. & 9. & cap. 2. num. 6. Niniuitas imperij diuturnitate, murorum firmitudine, militum robore confisos, nullius potentiam extimuisse, séque omnino inexpugnabiles fore existimasse: at cùm eluuione fluminis disiecta mænia, & hostes, quà patuit aditus, irrumpentes conspexerunt, quasi haud dubiè infenso numine omnibus cecidere animi.

43 Hac historia perspicua redditur huius loci sententia: quasi dicat. Muri isti tui editissimi, atque firmissimi, quibus te septam, & munitam ab hostium impetu arbitraris, tam facilè disturbabuntur, quàm solent præcoces ficus, aut arboris succussu, aut ventorum agitatione in terrã decuti. Apoc. 6. n. 13. *Stellæ de cælo ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos, cùm à vento magno mouetur.* E foliis duxit similitudinem Isai. cap. 34. n. 4. *Et complicabuntur, sicut liber, cæli; & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea, & de ficu:* & Latinus Poëta lib. 6.

Quam multa in syluis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia.

NVMERVS XIII.

Ecce populus tuus mulieres in medio tui.

44 HIEREM. 51. num. 30. *Deuoratum est robur eorum, & facti sunt, quasi mulieres.* Et quidem Rex ipse Sardanapalus effæminatus, & mulierosus, disturbato muro, adeò non sustinuit impetum belli, vt animum planè despondens, se in ardentem pyram iniecerit; quod ignauissimi animi esse, eruditè probat Muretus 4. Variarum cap. 2. Lege, quæ adnotaui cap. 2. num. 7. & 10.

Inimicis tuis adapertione pandentur portæ terræ tuæ, deuorabit ignis vectes tuos.

VEre hostibus obsidentibus Niniuem valuæ ipsæ sua sponte patefactæ, muris solo æquatis, aditum præbuerunt: verè etiam firmissimi vectes, quibus portæ occludebantur, igne illo sunt absumpti, qui ædes etiam superbissimas exussit. Vide cap. 2. num 6.

NVMERVS XIV.

Aquam propter obsidionem hauri tibi: extrue munitiones tuas: intra in lutum, & calca, subigens tene laterem.

SOLENT obsessi ad ferendam quàm diutissimè obsidionem, aquam sibi in cisternis comparare; solent item reficere muros, tormentorum vi labefactatos, & interruptos. Ad vtrumque adhortatur Propheta per irrisionẽ, qualis est illa, cap. 2. num. 1. *Contemplare viam, conforta lumbos, &c.* Lege ibi adnotata. 45

Extrui verò solitos lateritios muros incredibili firmitudine, notius est, quàm vt hîc probãdum videatur: tantùm aduerto; quàm aptè cadat irrisio in nostra explicatione; cùm irrumpẽte flumine, & valido impetu mænia disturbante, omnis labor reficiendi, & instaurandi muros, non irritus modò, sed & planè ridiculus videretur. 46

NVMERVS XV.

Ibi comedet te ignis: peribis gladio.

47 FErro, flammáque vastari solent vrbes; & ferro quidem tam innumerabiles Assyriorum copiæ cæsæ sunt, vt fluuius ipse redúdâte sanguine colorem mutarit. Vide cap. 2. num. 13. Ignis verò non modò abiecta ædificia, sed & superbissima palatia, templáque magnificentissima flammis populantibus absumpsit, cap. 2. num 6. & num. 9. Attribuitur igni actio comedendi, siue deuorandi; quo nihil frequentius in Scriptura, quia latè grassante flamma, quæ linguæ figuram ad viuum effingit, Act. 2. num. 3. admotam escam auidissimè vorat. Isai. 5. num. 24. *Sicut*
48 *deuorat stipulam lingua ignis.* Inde etiam applicatur igni lambendi verbum, quia non secat dentibus, sed lingua populatur. 3. Reg. 18. num. 38.

Obseruat opportunè Ribera ad illud Osee. 4. num 8. *Peccata populi mei comedent*, in sacro sermone *comedere*, idem esse, atque consumere. Sic explicat ea verba Alexander primus epistol. 2. [Ipsi (inquit) Sacerdotes pro populo interpellant, & populi peccata comedunt, quia precibus suis, & oblationibus ea delent, atque consumunt.] Ierem. 10. num. 25. *Quia comederunt Iacob, & deuorauerunt eum, & consumpserunt illum.* Quæ verba sumpsit Propheta ex Psalm. 78. nu. 6.

49 Hæc obseruatio cùm vniuersè vera sit, tum si est sermo de gladio, & igne, verissima. Vide cap. 2. num. 13. Deuteron. 4. num. 24. *Dominus Deus tuus ignis consumens est.* Hebraicè, *deuorans* siue *comedens.* Vtrumque itaque rectè coniungitur Iob 31. num. 12. *Ignis est vsque ad perditionem deuorans.*

Deuorabit te, vt bruchus.

BRuchus bestiola quædam est de genere locustarum, voracitate insignis, (à qua etiam nomen accepit, *bryco* enim idem est, ac voro) alis prædita, num. 16. *Bruchus expansus est, & auolauit*; ac non herbas modò, sed & arborum folia populatur. Vide Ioëlis 1. num 4. *Residuum locustæ comedit bruchus.*

Duo verò minitatur Propheta, in- 50
ducta huius voracissimæ bestiolæ similitudine. Alterum: funditus excidendam esse Niniuen, non secùs, ac folium ab edace brucho penitus arroditur. Alterum; Chaldæos ad vastandam Niniuen instar bruchorum gregatim aduolaturos, & ad infinitam penè copiam multiplicandos; sic enim solet Scriptura attribuere brucho multitudinem. Psalm. 104. num. 34. *Et bruchus, cuius non erat numerus.* Iere. 51. num. 14. *Replebo te hominibus, quasi brucho.*

Congregare, vt bruchus; multiplicare, vt locusta.

PErspicua sunt hæc verba ex his, 51
quæ proximè adnotauimus: est enim irrisio huic Prophetæ familiaris: cap. 2. num. 1. & cap. 3. num. 14. quasi dicat. Recurre ad tuas copias militares, & contra innumerabilem irruentium hostium multitudinem contrahe quantum maximum poteris militum numerum; itavt instar locustarum, & bruchorum solem præ multitudine obscurare videantur: irriti scilicet erunt hi conatus.

NVMERVS XVI.

Plures fecisti negotiationes tuas, quam stellæ sint cœli.

52 HIc est vnus ex quàm plurimis Scripturæ locis,qui refellunt vulgarem illam Astrologorum persuasionem,qua omnes stellas se in numerato habere gloriantur: contra quos disputat Augustin. libr.16. de Ciuit. cap.23. & tandem concludit. [Quicumque vniuersum stellarum numerum comprehendisse, & conscripsisse iactantur, eos libri huius (idest, Geneseos) contemnit auctoritas.] Eiusdem sententiæ est Basilius homil. 6. in Genesim. Eusebius libr.7. de Præparatione euangelica,c.5.imò ex ipsis Philosophis Aristotel.2.de Cœlo text.61.Senec.lib.6. Naturalium quæstionum,c.16.& Plinius libr.2. cap.26. Ex recentioribus agitant quæstionem Pererius, to.1. in Genes.lib.2.quæst.8.Genebrar.Psalm. 146.num.4. Conimbricenses, libr.2. de Cœlo, cap.12. artic.1. Clauius in cap.1. sphæræ,pag.193. Nos duntaxat insigniora quædam Scripturæ loca breuiter expendemus.

53 Deuteron.10. num. 22. ait Dominus ad Moysen: *in Septuaginta animabus descenderunt Patres tui in Ægyptum: & ecce nunc multiplicauit te Dominus Deus tuus, sicut astra cœli.* Constat autem ex libr. Numerorum, c.1. nu 42. fuisse tunc numerum virorum duntaxat, (eorum scilicet, qui supergressi vigesimum annum poterant ad bella procedere,) supra sexcenta tria millia, & quingentos. Quid autem magis ridiculum, quàm tam innumerabilem multitudinem stellis comparari; si illæ non sunt plures mille viginti duabus?

54 Genes.15.numer.5. *Dixit Deus ad Abraham: suspice cœlum, & numera stellas, si potes, & dixit ei; sic erit semen tuum.* Nec huius loci vis potest eneruari trita illa explicatione, Deum locutum esse ex sensu, & existimatione vulgi; agebat enim cum Abrahamo, qui iam tunc erat peritissimus Astrologiæ, quam didicerat à Chaldæis, apud quos natus, & educatus fuerat, homines, concessu omniũ,eius scientiæ facilè principes. Nec valet interpretatio Lyrani, & sancti Thomæ, existimantium; Abrahami posteros stellis comparari, quantum ad iustos attinet; arenæ autem maris, propter improbos.Nam expresè Apost.ait ad 55
Hebræ.11. numer.12. *Tanquam sidera cœli in multitudinem*, (vbi aduertis, comparationem fieri non in meritis, sed in numero,) *& sicut arena, quæ est ad oram maris innumerabilis.* Eodem itaque spectat vtraque similitudo, vt Dani.3.num.36. *Pollicens, quòd multiplicares semen eorum, sicut stellas cœli, & sicut arenam,quæ est in littore maris.* Ierem.33.numer.22. *Sicut enumerari non possunt stellæ cœli, & metiri arena maris; sic multiplicabo semen David.* Quare 56
sicut est Deo maximè proprium arenæ minutissima granula ad calculos subducere.Eccles.1.numer.2. *Arenam maris, & pluuiæ guttas, & dies sæculi quis dinumerauit?* Sic etiam pertinet ad eandem sapientiam infinitam,stellarum inerrantium numerum recensere.Psalm.146.numer.4. *Qui numerat multitudinem stellarum.* Niniue igitur 57
fraudandi,rapiendique auidissima innumerabiles, & exquisitas conficiendæ pecuniæ artes exercebat. Vide, quæ adnotaui ad illa verba,cap.3. numer.1. *Vniuersa mendacij.&c.* Id ipsum exprobrat Ezech.cap.28.num.4.Principi Tyri. *In negotiatione tua,*&c. Fieri enim non potest, vt nimia acquirendi libido flagitiis careat.Eccles.11. num.10. *Fili,ne in multis sint actus tui,* idest, ne multis negotiationibus di-

ſtraharis, vt diteſcas; cauſámque ſubiungit; *& ſi diues fueris, non eris immunis à delicto.* 1. Timoth. 6. num. 9. *Qui volunt diuites fieri*, &c. Contrà verò Regius Propheta propterea ait, ſe expeditè vacare poſſe diuinis laudibus celebrandis, quoniam à negotiationibus abhorrebat. Pſalm. 70. nu. 15. *Quoniam non cognoui litteraturam* (LXX. Chryſoſtom. Arnobius, & Auguſt. *Negotiationes.* Pagnin. & Vatabl. *Numeros. Porque no ſe de trampas, ni de libros de quenta*) introibo in potentias Domini: *Domine memorabor iuſtitiæ tuæ ſolius.*

Bruchus expanſus eſt, & auolauit.

58 SEd malè parta, malè dilabentur. Iſtæ diuitiæ erunt quaſi bruchus, qui terram præ multitudine operit, ſed momento auolat, ac penitùs euaneſcit. Videtur enim Propheta libenter vſurpare bruchi ſimilitudinem, quam tam breui interuallo tertiò iam inculcat.

NVMERVS XVII.

Cuſtodes tui quaſi locuſtæ, & paruuli tui quaſi locuſtæ locuſtarum; quæ conſidunt in ſepibus in die frigoris; ſol ortus eſt, & auolauerunt, & non eſt cognitus locus earum, vbi fuerint.

59 ECce iam quartò egregiam ex locuſtis ſimilitudinem trahit: Principes enim, ac duces vocat locuſtis ſimiles, gregarios verò milites, quaſi genimina locuſtarum. Solent verò hæ beſtiolæ, vt omnes expoſitores obſeruant, præ frigore, roréque nocturno, in ſepibus obtorpeſcere: exorto verò ſole, ita omnes ſimul repentè alis excuſſis auolare: vt, vbi fuerint, quemve locum occupauerint, dignoſci minimè poſſit; perinde itaque eſt, ac ſi dicat Propheta. Innumerabiles tibi copias ad arcendam calamitatem contraxiſti; quæ ita erant conſtipatæ, vt ſolent eſſe locuſtæ intempeſta nocte fruticibus inſidentes. Verùm ex tanta, támque ſuperba ducum, & militum frequentia, aliis occiſis, aliis in ſeruitutem abductis, ne veſtigium quidem vllum relinquetur.

NVMERVS XVIII.

Dormitauerunt paſtores tui, Rex Aſſur.

RIncipes nō modò in ſacro ſermone, ſed etiam apud Scriptores profanos, paſtores appellantur; cuius rei cauſas, & exempla, quia eruditè congerit Sotomayor to. 1. in Cantica, c. 1. pag. 212. iis memorandis ſuperſedebo. Obſeruat verò Maldonat. Matth. 2. num. 6. verbum *maſſal*, ideſt, dominari, cùm de Chriſto agitur, appoſitè exponi, *pimanin*, paſcere, quia videlicet ſignificabatur, fore, vt Chriſtus non in virga ferrea, ſed in benigni paſtoris baculo oues proprias gubernaret. Lege Riberam Michææ 5. num. 63. & Zach. 11. num. 6. 60

Quia verò dormire, ſeu dormitare duo ſignificat. Primum eſt, extingui, ſiue necari. Ezechiel. 32. num. 19. *Deſcende, & dormi cum incircumciſis: in medio interfectorum gladio cadent*: n. 21. *Dormierunt incircumciſi interfecti gladio.* Pſal. 75. num 7. *Dormitauerunt, qui aſcenderunt equos.* Lege Maldon. Matt. 9. nu. 24. apud quem Matth. 25. nu. 5. verba illa, *dormitauerunt omnes, & dormierunt,* 61

mierunt, Hilarius, Chrysost. Basil. & August. interpretantur, omnes virgines fuisse mortuas.

62 Altera huius verbi significatio est, inertiæ somno opprimi, excæcari, nihil in posterum prouidere. Exempla congerit Ioannes Fernandez, verbo, *dormire*, num. 5. & 6.

Vtraque explicatio aptè quadrat præsenti loco: duces enim, & optimates Regis Assyriorum exturbati sunt præ formidine de mentis sanitate; & perinde ac multo vino ebrij, altóque veterno consopiti, nullum euadendi periculi consilium capere potuerunt. Vide cap. 2. numer. 3. *Agitatores consopiti sunt.* Hanc cæcitatem, inopiámque consilij consequuta est miserrima clades, & sanguinaria omnium cædes, quæ erat altera huius verbi significatio.

Sepelientur Principes tui.

63 EAdem est sententia cum superiore, diuersis explicata verbis. Sic sæpe loquitur Latinus Poëta. 2. Æneid.

Inuadunt vrbem somno, vinóque sepultam.

Et libr. 3.

Nam simul expletus dapibus, vinóque sepultus.

Latitauit populus tuus in montibus, & non est, qui congreget.

PAstoribus metu perculsis, aut etiã interfectis, quid reliquum est, nisi vt præcipiti fuga oues dispergantur? Zachar. 13. nu. 7. & Matth. 26. num. 31. Exanimatis ducibus, diffugient milites, se se abdent in vastas solitudines, vagabuntur sine duce, & in quærentium mucrones incurrent.

NVMERVS XIX.

Non est obscura contritio tua, pessima est plaga tua.

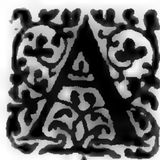

AD E O luculẽtum erit vulnus, vt & omnem curationem respuat, & pateat vniuerso orbi. Vide Ierem. 14. numer. 17. & cap. 30. num. 12. 64

Omnes, qui audierunt auditionem tuam, compresserunt manum super te.

ACerbissimum est infortunij genus videre cæteros de tua calamitate gratulantes; vrit calamitosum, intueri alios, in suis gemitibus, & lacrymis applaudentes. Atqui Niniue tam vehemens sibi conflauerat omnium Gentium odium, vt nuncium tantæ vastitatis gratulatione, & plausibus exciperent.

Fuit hoc vulgare apud Veteres, vt rem sibi esse periucundam, strepitu manibus edito declararent. Hinc celebris illa scenicorum ludorum clausula: *valete, & plaudite.* Hinc illud Ouid. 4. Tristium, Elegia 2. *Quaque ibis, manibus circum plaudere tuorum.* Sed agè; hanc ipsam consuetudinem Scripturæ testimoniis illustremus. 4. Reg. 11. num. 12. *Feceruntque eum Regem, & plaudentes manu, dixerunt, viuat Rex.* Psalm. 46. num. 1. *Omnes gentes plaudite manibus.* Psal. 97. numer. 8. *Flumina plaudent manu.* Ezechiel. 21. num. 17. inducit Propheta Deum applaudentem sibi, quòd meritum de sceleratis supplicium sumat. *Quin & ego plaudam manu ad manum, & implebo indignationem meam.* 65

Gaudium verò perceptum ex inimici ruina sic etiam explicat Ecclesiasticus, cap. 12. num. 19. *Caput suum mouebit,* 66

mouebit, & plaudet manu. Et Ierem. Threnorum 2. numer. 15. *Plauserunt super te manibus omnes transeuntes per viam; sibilauerunt, & mouerunt caput suum.* Ezechiel.22.numer.13. *Ecce complosi manus meas super auaritiam tuam.* Et cap.25.numer.6. *Pro eo, quòd plausisti manu,* &c.

67 . Iam ergo liquet sententia; quocumque perlatus fuerit nuncius de tua vastitate propter ardens in tuam insolentiam, crudelitatem, & auaritiam odium, mirifico plausu celebrabitur. Auditionem autem in Scriptura idem esse, ac nuncium, siue famam, constat Habacuc 3. numer. 2. Ierem.10.numer.22.& Iob 37.num.2. Vbi probat Pineda, non solere dici; nisi de re famosa, atque terrifica.

Quia super quem non transiit malitia tua semper?

CAusam reddit communis huius applausus, gratulationísque de excidio Niniues; quis enim est vspiam Gentium, quem non afflixeris? Quæ Prouincia tam remota; quam non rapinis, & sanguine funestaueris? Proprietatem verbi *transire* fusè explicaui, cap.1.n.12.& 15. sanguinariam verò Niniues crudelitatem toto hoc vaticinio prosecutus, & detestatus est Propheta. 68

IN

IN MALACHIAM PROPHETAM

COMMENTARII EXEGETICI LITTERALES:

AVCTORE

P. AVGVSTINO DE QVIROS

è Societate IESV.

ARGVMENTVM.

1 CRITER inuehitur in Sacerdotes, qui officij sui, & dignitatis prorſus obliti, non ſolum vitia ipſi conceperant, ſed ea etiam peſſimo publico in ſuos populares infuderant: ſeuerè denuntiat, indignos Sacerdotes vnà cum pollutis ſuis ſacrificiis abiiciendos eſſe à Deo, nouúmque Sacerdotium excitandum, & mundiſſimam ſibi vbique terrarum hoſtiam offerendam. Denique de Chriſti Præcurſore Ioanne, de primo Saluatoris aduentu, de Elia item, & extremo iudicij die apertè vaticinatur.

NVMERVS I.

Onus verbi Domini.

2 O x *maſà* ducta à verbo *naſà*, ideſt, ferre, ſuſtinere, portare, non eſt dubium, quin propriè ſignificet pondus: transfertur tamen ad ſignificandum acerbum, infauſtum & calamitoſum vaticinium. Hinc terrores illi apud Iſa. *Onus Babylonis, onus Moab, onus Damaſci.* Hinc oracula Nahum, & Habacuc minarum plena hoc titulo prænotantur. Hinc locus ille difficilis Ieremiæ 23. à num. 33. quem expoſui initio commentariorum in Nahum, vnde petenda ſunt, quæ faciunt ad huius vocis intelligentiam.

Ad Iſraël.

OBſeruat Hieronymus, nomen 3
Iſraël poſt captiuitatem Babylonicam, complecti etiam duas Tribus Iuda, & Beniamin. Hoc ipſum adnotarunt Toletus, & Maldon. ad illa verba Lucæ 1. num. 32. *Et regnabit in domo Iacob in æternum.* Cur autem Iacob appellatus fuerit Iſraël, accuratè diſputat Perer. tom. 4. in Gen. cap. 32. num 46.

In manu.

4 MAnus in Scriptura potentiam, efficaciámque significat, quia scilicet manu solemus vires exercere, potentiam ostentare. 3. Regum 18. nu.46. *Et manus Domini facta est super Eliam*; hoc est, Deus illum sua potentia roborauit. Actuum.13.n.11. *Ecce manus Domini super te, & eris cæcus.* Exod.8.num.3. *Ecce manus mea erit super agros tuos.* Lucæ 1.n.66. *Etenim manus Domini erat cum illo*; id est, resplendebat in eo Diuina omnipotentia.

5 Inde ducta metaphora significat *manus* spiritũ Prophetiæ. Primò, quia impetu quodam, mirabilíque energia in homines irruit, vt loquitur Scriptura Ezech.11.num.5. Secundò quia cùm homulus corpore inclusus supra omnem naturæ captum, euentus post secula longa futuros, & perspicuè intuetur, & certò denuntiat, ibi vel maximè Diuina omnipotentia resplendet. 4. Reg.3. n.15. *Facta est super eum manus Domini, & ait: hæc dicit Dominus.* Vnus Ezechiel abundè nobis exempla suppeditat, cap.1.num.3.c.3. num.22. cap.37. num.1. & c 40. n.1. Vide Villalpandum tom.2. lib.3. c.3. & Lorinum Actor.4. num.30.

6 Itaque *in manu* idem est, atque in spiritu Prophetico, in impulsu, afflatúque diuino. Sic Aggæi 1. n.1. Iosue 22. num.9 & 3. Reg.16. nu.7. Quod obseruat Figueirus, germanis Diuini Verbi præconibus verbum ipsum fieri in manu, non in lingua, quia manu potiùs, quàm lingua, idest, opere, & exemplo, debent prophetare; parum solidum est, & vulgari concioni magis, quàm graui Scripturæ explicationi accommodatum.

Malachiæ.

7 HEbraicè, *Malachi*, vt aduertunt omnes, & adnotauit August. lib. 20. de Ciuitat. cap.25. idem est, átque *Angelus*, siue *Nuntius*. Vim Hebraicæ vocis expresserunt L X X. qui ita reddiderunt, *in manu Angeli eius*: atque ex hac versione L X X. ansam arripuit Origenes prolabendi in eum errorem, quem illi Hieronymus in Commentariis impingit: existimauit enim, Malachiam non hominem, sed verum fuisse Angelum, humana tamen specie indutum. Refellunt hunc errorem Sixtus Senensis lib.5. Bibliothecæ annotat. 262. & Vazquez tom.2. in 1. part. disput.184 c.1. Epiphanius quidem in libello de vita Prophetarum 8
scribit, Malachiam ob præstantem formam, moréſque suauissimos, Angelum appellatum. Dorotheus in Synopsi tradit, quoties aliquid prophetabat, Angelum adspectabilem illi apparuisse. Feuardentius in lib.4. Irenæi c.32. & Ribera hic, ducti auctoritate Hieronymi, & Augustini, Esdram fuisse existimant, sed eum, ob memoratas causas duo nomina sortitum. Solere autem in Scriptura nomina rebus mirificè cõgruere, prolatis exemplis illustrat Cantapetrensis lib.2. Hypotyposeon, c.1. Floruisse verò Malachiam Prophetarum vltimum post reditum ex captiuitate Babylonica, templúmque instauratum, eruditè probat Riber. prælud.2. num.7. & 24.

NVMERVS II.

Dilexi vos, dicit Dominus, & dixistis: in quo dilexisti nos?

QVò extet apertiùs illorum impietas ingratitudine, & impudentia roborata, sua erga populum illum beneficia commemorat Deus: sed præcipuè intendit digitum ad fontem, vnde illa profluxerunt, omnium enim donorum, omniúmque gratiarum origo est Diuina dilectio: 9

dilectio:illud etiam excellentissimum Incarnationis donum, quo cætera obscurantur, & tanquam stellæ luce solis offunduntur, ex eodem fonte fluxit. Ioannis 3.num.16. *Sic Deus dilexit mũdum, vt Filium suum vnigenitum daret*. Ad Galat.2.n.20. *Qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me*. Apoc.1. num.5. *Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo.*

10 Subest itaque hîc significantissima reticentia: ac si iustissimus dolor ex illorum ingratitudine conceptus, Dei vocem erumpentem incluserit. Ita enim conquesturus videbatur: semper sum vos ardentissimo amore complexus; vos autem ingrati, & rebelles, tantùm abest, vt amorem amore rependatis, vt meam potiùs maiestatem omni scelere violetis: itaque non solùm non compensatis mea beneficia vestris obsequiis; verùm tanquã bruta animantes, ne agnoscitis quidem ipsa beneficia, imò verò impudenter contenditis, vt meam erga vos dilectionem, innumeris iam proditam beneficiis, aliquo rursus insigni probem argumento.

Nónne frater erat Esau Iacob, dicit Dominus; & dilexi Iacob, Esau autem odio habui?

11 NEque verò recuso conditionem, imò perspicuè conuincam, amorem meum illustribus testatum esse beneficiis. Nam in primis ius primogenituræ naturaliter debitum Esau, transtuli ad Iacob: vos verò, hoc est, progeniem, posteritatémque Iacob, multò potentiores, & nobiliores effeci, vsque adeò, vt posteri Esau vobis deseruire cogerétur. Deinde, cùm fratres essent Iacob, & Esau vterini, atque gemelli, nullis dispares meritis, nisi quòd Esau, quia primogenitus erat, præferendus hoc nomine videbatur: ego tamen nullis lacessitus meritis, gratuita mea dilectione Iacob elegi, cui amplam possessionem, agros vberrimos, terram denique lacte, & melle manantem attribuerem: Esau verò reieci, & in saxeta aspera, sterilia, montosáque contrusi, eáque tradidi hostibus diripienda, ac funditus deuastanda. Hoc videlicèt est, quod subdit.

NVMERVS III.

Et posui montes eius in solitudinem, & hæreditatem eius in dracones deserti.

HABITANT quidem Idumæi in monte Seir, Genes.36.n.8. Deuter.2.num.4.& Iosue 24. num.4. *in scissuris petrarum*, Abdiæ num.3. illorum tamen vrbes vastatæ, atque desertæ à draconibus incolentur. Isaiæ 34. num.13. *Erit cubile draconum.* Hiermiæ 10. num.22. *Vt ponat ciuitates Iuda solitudinem, & habitaculum draconum*: & cap.51.num.37. *erit Babylon in tumulos, habitatio draconum.* 12

Perexpedita foret horum versuum explicatio, nisi Apostolus Paulus subtiliter differens de altissimo, & prorsus imperuestigabili electionis diuinæ consilio, hæc Malachiæ verba citauisset. Sic enim ait ad Roman.9.nu.11. [Cùm enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali (vt secundum electionem propositum Dei maneret) non ex operibus, sed ex vacante dictum est ei: quia maior seruiet minori: sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui.] Hæc itaque Apostoli verba locum alioqui per se facilem, obscurum, & difficilem reddiderunt: nam si (vt acriter contendit Ribera (in sensu historico intelligendus est Propheta de prædestinatione Iacob, & posterorum 13

eius, non ſecundum carnem, ſed ſecundum fidem: itémque de reprobatione Eſau, poſteritatiſque illius mores parentis expreſſuræ: quorſum attinebat ad huiuſce rei comprobationem ſignum illud edere. *Et poſui montes eius in ſolitudinem*: Quid commune habet cum reprobatione regio ſylueſtris, & montoſa? aut quid contrà fertilis, & amæna cum prædeſtinatione? Nulla enim hic mentio de circumciſione, de lege, de prophetis, de templo, de ſacrificiis, quibus Iſraëlitæ, vel maximè excellebant Idumæis, quæque viam compendiariam ad æternam ſalutem muniebant. Si verò totum, quod hîc continetur, temporale eſt; quorſum hoc teſtimonium allegat Paulus, vbi ſolertiſſimè de arcano electionis Diuinæ præpoſito diſputabat?

14 Ego exiſtimo, ſenſum hiſtoricum, & literalem Malachiæ eſſe eum, quem paulò antè breuiter perſtrinxi: & huius ſententiæ, cauſas ſatis probabiles afferre poſſe mihi videor. Primò, nam in altero etiá teſtimonio, quod vſurpat Apoſtolus, manifeſtum eſt, non agi ſecúdum hiſtoriam de Diuina electione Iacob ad vitam æternam, ſed de eminentia eius ſuper fratrem ſuum maiorem, & ſuper totam poſteritatem Eſau. Sic enim legimus oraculum diuinitus editum Rebeccæ, quæ de pugna infantium in vtero querebatur. Geneſ. 25. n. 23. *Duæ gentes ſunt in vtero tuo, & duo populi ex ventre tuo diuidentur: populuſq; populum ſuperabit, & maior ſeruiet minori.* Quis non videat hîc nihil de electione, aut reprobatione contineri? Sed tantùm prædici, duos ex Rebecca filios naſcituros, ſatores duorum populorum, qui diuiſi quidem ſedibus, moribus autem, & ſtudiis diffidentes, acerrimè inter ſe confligerent, donec impleretur, quod legimus 2. Reg. 8. num. 14. *& facta eſt vniuerſa Idumæa ſeruiens Dauid.*

Secundò, hoc ipſum conſtat in teſtimonio Malachiæ: declarat enim 15
Deus amorem ſuum erga Iacob, quòd terram illi fertilem ſtabilémque ſedem attribuerit: odium verò in Eſau, cui dedit regionem ſterilem, & incultam, & ab hoſtibus penitus deuaſtandam: & certè contextum ipſum Prophetæ attentius intuenti liquidò conſtabit, totum ad bona temporalia referri. Quæ, vt obſeruat Hieronymus epiſt. 129. ad Dardanum, in vetere Teſtamento, vt plurimùm promittebantur; ſpiritualia verò vix niſi horum integumentis inuoluta.

Quomodò ergo citat Apoſtolus 16
hæc verba? Pernotuit illi ex diuina reuelatione altior, & ſublimior huius loci intelligentia, ſpiritualis videlicet, & allegorica, & temporaria illa electione, & reprobatione figurata. Teſtem locupletiſſimum Hieronymum laudo, cuius hæc ſunt verba in Commentario. [Quem locum Apoſtolus Paulus myſtica diſputatione euentilans, ſcribit ad Roman. &c.] Duci verò efficaciſſimum, & validiſſimum argumentum ad ſtabilienda fidei dogmata ex ſenſu ſpirituali, vbi conſtiterit illum ab Spiritu ſancto fuiſſe intentum, probaui diſputatione de hac re; & probant eruditè Vazquez 1. p. diſput. 17. cap. 5. Riber. in cap. 1. ad Hebr. num. 54. & Pererius tom. 4. in Geneſ. cap. 25. num 49.

Addo etiam; quamuis daremus, 17
hæc duo teſtimonia in ſenſu duntaxat hiſtorico à nobis explicato, ab Apoſtolo citari: mirificè tamen ſcopo illius epiſtolæ ad Roman. deſeruirent. Propoſitum erat Paulo inſignem quemdam errorem Iudæorum refutare, eorúmque arrogantiam deprimere; arbitrantur enim ſe, quòd eſſent filij Abrahæ ſecundum carnem, diuinarum promiſſionum ſolos eſſe debere participes: Gentes verò ab Euangelica

gratia

gratia prorsus excludendas. Paulus igitur probat, diuinas promissiones datas Abrahæ non pertinere ad filios eius secundum carnem, sed secundum fidem, & spiritum. Quàm autem sit nullius momenti in conspectu Dei carnalis origo, cùm exemplo Isaac, & Ismaëlis; tum verò Iacob, & Esau euidentissimè demonstrat. Nam cùm essent eisdē parentibus orti, eodémque partu editi, quin etiā maior natu esset Esau, dictum tamen est ex sola voluntate vocantis: *Maior seruiet minori: Iacob dilexi, Esau autem odio habui.* Non igitur ad participandas promissiones Dei satis est semē esse Abrahæ secundum carnem, sed oportet semen esse secundum electionem, quæ quidem non contingit homini propter eius merita; vt videre est in Iacob, qui ante ortum, cùm nihil meruisset, ad temporaria bona electus est, posthabito & reiecto Esau. Disputant accuratè super istum locum Tolet. ad Roman. 9. not. 18. Per. to. 4. in Genes. cap. 25. disputat. 4. & 6. Vazquez tom. 1. in 1. part. d. 95. c. 8.

NVMERVS IV.

Quòd si dixerit Idumæa: destructi sumus, sed reuertentes ædificabimus, quæ destructa sunt: hæc dicit Dominus exercituum: isti ædificabunt, & ego destruam.

18 ESAV appellatus est Edom, idest, rufus Genes. 25. n. 30. *Da mihi de coctione hac rufa, quia oppidò lassus sum. Quam ob causam vocatum est nomen eius Edom.* Scilicet à turpi facinore nomen traxit; quia videlicet illo rubro condimento inescatus, tam vili pretio vendidit primogenita. Ab eo mons Seir dictus est Edom. LXX verò, vt obseruat Hieronymus in cap. 5. Oseæ, & Rib. ibi numer. 5. Hebraica nomina Græco sermone declinantes, Edom interpretantur *Idumæam.* Porrò turbulentum, ac seditiosum Idumæorum ingenium, ferinósque, ac barbaros mores, Iosephum auctorem laudans, persequitur Pererius, Genes. 27. numer. 96. Quando verò fuerint Idumæi funditus excisi, & ad internecionem vsque deleti, accuratè disputat hîc Ribera.

Sensus itaque planissimus est: fortasse sibi persuadebunt Idumæi, non 19
fixo, & absoluto Dei decreto, sed fortunæ temeritate, ancipitéque bellorum euentu vrbes suas fuisse vastatas à Chaldæis: sperabúntque aliquando conuersa Martis vicissitudine, se eas rursus instauraturos: errant omnino cæci, & amentes. Deus ipse, exigentibus eorum flagitiis vrbes excidit: & si quando eas conentur reficere, eorum conatus ad nihilum recident. Eccles. 34. numer. 28. [Vnus ædificans; & vnus destruens: quid prodest illis, nisi labor?] Præsertim cùm vastator est ipse Deus, quo non dicam destruente, sed vel auxilium denegante, nunquam consurget ædificium, Psal. 126. numer. 1.

Et vocabuntur termini impietatis, & populus, cui iratus est Dominus vsque in æternum.

QVi tantam, támque diuturnam vastitatem prætereuns aspexerit, certissimis argumentis diuinam vltionem agnoscet terrámque istam impiam, & execrandam, eiúsque incolas ob detestanda flagitia Deo vehemēter iratos animaduertet; prorumpet admirabundus in ea verba Deuteron. 29. num. 24. *Quare sic fecit Dominus terræ huic? Quæ est hæc ira furoris eius immensa?* 3. Reg. 9. n. 8. *Omnis,* 20

qui transierit per eam, stupebit, & sibilabit. Ierem. 22. num. 8. *Dicet vnusquisque proximo suo: quare fecit Dominus sic ciuitati huic grandi?*

NVMERVS V.

Et oculi vestri videbunt.

21 SVSPENSA videtur oratio, cùm non explicet Propheta, quidnam illud sit, quod sub oculorum aspectum aliquando cadet; sed id supplendum est ex frequenti Scripturæ vsu, in qua *videre* absolutè positum per Aposiopesin, est gratissimum, desideratissimúmque spectaculum oculis haurire: id verò in præsenti est hostium crudelissimorum vindicta, & extrema desolatio, Psalm. 34. numer. 21. *Et dilatauerunt super me os suum; dixerunt: euge, euge, viderunt oculi nostri.* Psal. 53. num. 9. *Et super inimicos meos despexit oculus meus.* Regia ita exprimit Hebraica: *& in inimicis meis vidit oculus meus.* Subaudit Chaldæus, & Geneb. *Vindictam,* quam exspectabam. Abdiæ, num. 12. *Et non despicies in die fratris tui.* Hebraicè. *Non videbis:* quod statim explicatiùs, *non lætaberis.* Et Micheæ 4. num. 12. *Aspiciat in Sion oculus noster.* Vatab. *Mala scilicet, quæ optamus, cum voluptate spectemus.*

22 Quatenus verò liceat perspecta ruina inimicorum exultare, cùm id expresse prohibeatur Prouerb. 24. n. 17. & Ecclesiast. num. 8. quam culpam à se auertit Iob cap. 31. num. 29. tractat accuratè Ribera Apocal. 6. n. 41. & Pineda Iob 22. vers. 11. Summa est: *lætabitur quidem iustus, cùm viderit vindictam,* Psalm. 57. numer. 11. sed Dei gloriam expetens, non afflictis insultans. sed ex zelo Diuinæ iustitiæ, non ex affectu priuatæ vindictæ.

Et vos dicetis: magnificetur Dominus super terminum Israël.

CVm Idumæam vastatam, ac desertam videritis, Deum laudibus extolletis summis; qui Israëlitarum terminos propagauit: Idumæis verò prostratis, ne se erigendi quidem, nedum ruinas instaurandi, copiam fecit. *Magnificare* autem in sacra Scriptura est, Diuinas laudes pro acceptis beneficiis eximiè decantare. Vide Maldon. Luc. 1. num. 46. 23

NVMERVS VI.

Filius honorat patrem, & seruus dominum suum: si ergo Pater ego sum, vbi est honor meus? & si Dominus ego sum, vbi est timor meus? dicit Dominus exercituum.

ACERRIME iam inuehitur in vitia Sacerdotum, qui contrà, quàm par erat, abiecerant timorem Domini, honorem violauerant. Vrget eos vehementissima interrogatione, quæ non tam sciscitandi, quàm premendi, & instandi causa assumitur.

Et quidem, natura ipsa duce, filij parentibus honorem deferunt; est hæc 24
in animis insculpta lex. Naturæ secutus instinctum grauiter dixit Arist. 8. Ethic. cap. 13. neque Diis, neque Parentibus parem vnquam posse referri gratiam. Innatam legem confirmat scripta. Exod. 20. num. 12. Deuter. 5. num. 16. *honora Patrem tuum.* Hebraicum verbum *Cabad*, quod hîc etiam subest, obseruat Ar. Montan. significantissimum esse; cui nullum Latinum pari sententiæ pondere respondet, complectitur enim omnes cultus, orna-

ornamenti, pietatis, amoris denique rationes, & omnia officia, quæ ab homine quopiam in alterum sibi cariſſimum, benemerentiſſimum, & digniſ-
25 ſimum poſſunt expectari. Maldon. verò Matth. 15. num. 4. probat ex ſacra Scriptura, honorem iſtum non tam in ſalutationibus, & officiis deferendis, quàm in munerum oblatione conſiſtere. Apoſtolus autem ad Epheſ. 6. num. 2. vocat mandatum iſtud *primum in promiſſione*, quia ſcilicet primum eſt, cui Deus, dum legem promulgaret, illam promiſſionem adiunxit: *vt benè ſit tibi, & ſis longæuus su-*
26 *per terram.* Iam verò ſeruis nihil magis proprium, quàm heros ſuos timore ſimul, ac reuerentia proſequi. Appoſitè hîc addiderunt LXX. *phobetheſeta*; *& ſeruus dominum ſuum timebit.* Ita legit Caſſianus collat. 11. cap. 10. & 13. & apertè indicat Latinus textus, quando per redditionem infert: *& ſi Dominus ego ſum, vbi eſt timor meus?* Ad Epheſ. 6. num. 5. *Serui obedite dominis carnalibus cum timore, & tremore.* Neque verò tam hortatur Apoſtolus fideles ſeruos, vt ad dominorum imperia tremant, ſupplicia paueant; quàm vt Chriſtum ipſum in illis extimeſcant. Vide ad Coloſſ. 3. numer. 22.
27 Si ergo parenti debetur honor, domino timor: quis vnquam extitit parens, qui cum Deo conferendus ſit? Quis dominus, qui Dei dominium æquare poſſit? Probat Lorinus Act. 1. verſ. 7. Deum non tam parentem, quàm *Patrimatrem* iure nominari. Vide Iſa. 49. num. 15. Toletus verò Ioan. 13. notatione 17. accuratè diſputat de Dei dominio: vbi illud obſeruat ex Tertulliano aduerſus Hermogenem; Deum toto cap. 1. Geneſ. conditis etiam creaturis, nuſquam Dominum appellari, quaſi tales dedignaretur ſe habere ſeruos: at poſt creationem hominis, ſtatim c. 2. non minùs, quàm decies, Dominus Deus nominatur.

Ad vos, ô Sacerdotes.

QVamuis Sacerdotes in ſacro ſermone dicantur etiam Principes, vt probat Pineda Iob 1. verſ. 5. n. 16. & c. 12. verſ. 19. num. 1. tamen indubitatum eſt, hîc accipiendos eſſe miniſtros illos templo conſecratos, quorum initiationem, ac munia fusè perſequitur Ribera lib. 3. de Templo à capite 1. & Barradas, t. 2. lib. 3. à cap. 41. 28
Eorum flagitioſa vita, cùm ob ex- 29
cellentiorem dignitatem, tum verò ob grauiſſimum populi ſcandalum, acerbiorem reprehenſionem incurrit. Leuitic. 4. num. 2. *Si Sacerdos, qui vnctus eſt, peccauerit, delinquere faciens populum:* quia reuera ita eſt: dum præceps ipſe in flagitium ruit, ſuo labe- 30
factatum exemplo, in ſimilem ruinam populum trahit. Sunt enim Sacerdotes annuli Dei ſignatorij, qui quam in ſe figuram ſuis moribus expreſſam continent, eamdem, quaſi in molliſſima cera, populo imprimunt. Vide Caſtr. Hierem. 22. verſ. 24. & Sixtum lib. 5. Bibliothecæ notatione 258. ad illud Sophoniæ 3. num. 4. *Sacerdotes* 31
eius polluerunt ſanctum. Tantùm referam formidandam illam Chryſoſtomi ſententiam, tom. 3. hom. 3. in c. 1. Actu. [Non temerè dico, ſed vt affectus ſum, ac ſentio: non arbitror inter Sacerdotes multos eſſe, qui ſalui fiant; ſed multò plures, qui pereant.] Altè obſurduit, qui ad hoc fulmen non expaueſcit.

Qui deſpicitis nomen meum.

S*Acerdotes Domini incenſum, & pa-* 32
nes Dei ſui offerunt: & ideo ſancti erũt Deo ſuo, & non pollnent nomen eius. Leuitici

Leuitici 21.num.6. Quin potiùs illorum munus erat, ſcientiam habere *diſcernendi inter ſanctum,& prophanum; inter pollutum,& mundum.*Leuitici 10. num. 10. populúmque cohortari, & erudire,vt debitus Deo honor tribueretur. Illi verò tantùm abeſt,vt id facerent, vt potiùs diuinum honorem deſpicatui ducerent. Videlicet neque Deum diligebant, vt patrem; neque verebantur,vt Dominum; ac proinde nec timore, nec amore arcebantur à contemptu. Nemo enim contemnit, quem diligit,aut veretur.

Et dixiſtis: in quo deſpeximus nomen tuum?

33 PErpende, quò prorūpat, ſiue proiecta impudentia, ſiue cæca ignorantia: Deum arguentem ſceleris,coarguere mendacij, ore ferreo machinatur: nimirum *impius, cùm in profundum venerit peccatorum, contemnit*, Prouerb.18. n.3. Rectè Greg.lib.16. Moral. cap. 24. ad illud Iob 24. num.13. *Ipſi fuerunt rebelles lumini.* [Elationis ſuæ ſcutum iaculis veritatis obiiciunt, ne ſalubriter in corde feriantur. Ex qua videlicet eorum ſuperbia agitur; vt quia nolunt facere, quæ cognoſcunt, nec cognoſcant iam bona,quæ faciant.] Et Cyprianus epiſtol. 3. *Ira Dei eſt, non intelligere delicta, ne ſequatur pœnitentia.*

NVMERVS VII.

Offertis ſuper altare meum panem pollutum.

34 ETsi ſunt, qui negent, menſam Propoſitionis appellari vnquam altare: magis tamen credo affirmanti Hieronymo, &probanti ex iſto loco. Sic & ipſum altare nominatur menſa Ezech.41.n.22. Vt vel ea ratione noſtrum altare ſacroſanctum adumbretur, in quo & Deo quotidie immaculatū agnū immolamus; ac veluti in lautiſſima mēſa ſub ſpecie panis,&vini,eiuſdem agni corpore paſcimur, ſanguineq; potamur.

Quo ritu, quóve numero offerrentur illi panes,cur *faciales* nominentur, in quorum denique vſum cederent, ſuperſedeo dicere, & quia non eſt præſentis inſtituti, & quia exactè tractauerunt è noſtris Riber. libr. 2. de Templo,c.10. Maldonatus Matth.12. num.4. Barradas tom.2.lib.3. cap.20. Villalp.tom.2.p.2.cap.56.

Tantùm exigit huius explicatio 35
loci, quid panis polluti nomine intelligatur: & lubens eo in communem Interpretum intelligentiam, vt panis pollutus dicatur Vulgaris, ac de medio ſumptus, non ritè confectus; vt lex ipſa, & vetuſta Maiorum traditio fieri iubebat.Quod autem addit Hie- 36
ronymus, & eum ſecuti expoſitores ferè omnes, panem debere ſeri, meti, moli, pinſi, coqui denique Sacerdotum manibus; nunquam adducar, vt credam; obſtat enim, quod legimus inter miniſteria Leuitarum 1. Paral.9. n.32. de filiis Caath. *Super panes erant propoſitionis, vt ſemper nouos per ſingula Sabbata præpararent.*Filios autē Caath Leuitis annumerari, conſtat Num. 3. num. 28. Ioſue 21. num. 5. & 10. 2. Paralipom.20.num.19.

Et dicitis,in quo polluimus te?

VIde rurſus petulantiam; vide 37
cæcitatem; res erat aperta, quæ in oculos incurrebat, quæ manibus tenebatur, eos afferre panes pollutos, non ritè, atque ex ordine confectos: & nihilominus tam profanam ſocordiam, aut diſſimulant ſe videre,aut diuinis oculis nituntur quibuſdam quaſi præſtigiis illudere.Elegāter Eucherius

Eucherius Lugdun. in exhortatione ad plebem, falsò adscripta Eusebio Emisseno, perpendens illud Christi Matthæi 23. num. 26. *Pharisæ cæce, munda priùs, quod intus est.* [Si ille cæcus dicitur; qui interiora non mundat, qui negligit exteriora, penè iam desperatus, ac mortuus est.]

In eo, quod dicitis: mensa Domini despecta est.

38 DVo sunt hîc notatione digna. Primum est, inexhausta Dei benignitas, quæ tam procacem impudentiam, non modò sustineat, sed etiam responsione dignetur. Sic Cain impudentissimè obiectantem Genes. 4. num. 9. *Num custos fratris mei sum ego?* lenissima interrogatione, *quid fecisti?* ad confitendum, ac detestandum, fratricidium inuitauit. Egregium sanè Prælatis documentum.

39 Alterum est; qui contemptim tractat ea, quæ spectant ad diuinum cultum, is re vera Deum ipsum polluit, non re quidem ipsa, sed hominum opinione. Contemptus ille non violat supereminentem Dei puritatem, ac ne minimam quidem illi in se ipso labeculam aspergit; ast in hominum opinione quodammodò contaminat; sibi enim persuadent, despicatissimum, ac contemptissimum esse Numen illud, quod vilissimis hostiis coli vident. Itaque illi Sacerdotes Deum polluebant, dum procaciter iactabant: non est tanti facienda mensa propositionis. Vulgò iam despicatui ducitur: satis est in ea offerri panes qualeslibet de medio sumptos.

NVMERVS VIII.

Si offeratis cæcum ad immolandum, nonne malum est? Et si offeratis claudum, & languidum, nonne malum est?

SI Electissimas sibi mactari victimas præceperat Deus, mēbris scilicet omnibus integras, & toto corpore sanas, ac vegetas: 40
Sacerdotes contrà vilissimas pecudes offerebant, cæcas nimirum, claudas, & morbosas.

Obseruo in sacro sermone, exigi à Deo, vt hostia sibi offerenda, immaculata deligatur: & minimè intelligendum est (quod putauit hîc Figuerius) eam requiri vnicolorem, idest, non variam, aut maculosam. Imposuit illi sine dubio vox Latina, sed apertè conuincitur ex Hebraica, cuius vim expendens Oleaster, Genes. 6. ait [*Tamim* est integer, perfectus, completus, suis omnibus numeris absolutus.] Vulgatus reddere solet hanc vocem, cùm de 41
sacrificiis sermo est: *immaculatum, vel absque macula:* vt Leuitic. 14. num. 10. Exod 12. num. 5. Vbi non est intelligendum, agnum futurum omnino album, nullisque alterius coloris notis distinctum, sed integrum, omnibus suis constantem membris, nulla insigni deformitate fœdatum. Perspicuè id constat Leuitic. 21. numer. 17. *Homo de semine tuo, qui habuerit maculam, non offeret panes Deo suo.* Explicat continuò, quid nomine maculæ intelligat: *si cæcus fuerit, si claudus, &c.* Cap. 22. num. 21. vbi enucleatè præcipitur, quales futuræ sint victimæ. *Immaculatum offeret, vt acceptabile sit: omnis macula non erit in eo:* quid autem maculam dicat, statim explicat. *Si cæcum fuerit, si fractum, si cicatricem habens, &c.*

Offer illud duci tuo, si placuerit ei, aut si susceperit faciem tuam, dicit Dominus exercituum.

42 MAldonatus, & Castro ad illa verba Hierem. 22. n. 30. *Scribe virum istum sterilem*; probant, Regnum Iuda fuisse penitus extinctum in Ieconia, neque vnquam ampliùs instauratum. Certè nunquam fuit ad pristinum splendorem, regiámque dignitatem restitutum; nam Sedechias eius patruus, qui illi successit, abductus est & ipse in Babylonem. Vide Prado Ezech. 21. num. 25. & 26. Salatiel verò Ieconiæ filius in ipsa captiuitate Babylonica, ne Ducis quidem nomen obtinuit. Posteà verò Zorobabel Dux appellatus est ab Aggæo, c. 1. num. 1. & quamuis soluta captiuitate, imperium, & gubernatio populi fuerit penes Pontifices, vt ex Iosepho lib. 11. Antiquit. cap. 4. colligit Ribera Zachar. 3. nu. 19. durarunt tamen Duces de femore Iuda, iuxta Iacobi vaticinium, vsque ad Christi aduentum. Vide Perer. & Delr. Genes. 49. n. 43.

43 Suscipere faciem alicuius, est placidè, benignéque respicere, gratum, & placabilem se præbere, petita liberaliter impertire. Genes. 19. n. 21. *Suscepi preces tuas.* Hebraicè, *Faciem tuam.* c. 32. num. 20. *Forsitan propitiabitur mihi.* Hebraicè, *Suscipiet faciem meã.* 1. Reg. 25. num. 35. *Audiui vocem tuam, & honoraui* (Hebraicè, *suscepi*) *faciem tuam.* Iob 42. num. 8. *Iob seruus meus orabit pro vobis, faciem eius suscipiam.* Thren. 4. num. 16. *Facies Sacerdotum non erubuerunt.* Hebraicè. *Non susceperunt*, idest, non acquieuerunt precibus Sacerdotum.

Iam perspicua est sententia. Si offensum Ducis animum muneribus placare conareris, num deterrimas de grege pecudes, morbidas, & oculis, aut membris captas illi dono mitteres? Nonne talibus donis irritares magis eius animum, quàm lenires?

NVMERVS IX.

Et nunc deprecamini vultum Dei, vt misereatur vestri (de manu enim vestra factum est hoc) si quomodò suscipiat facies vestras: ait Dominus exercituum.

PLANE mihi persuadeo, non 44
esse hanc cohortationem ad agendam pœnitentiam, veniámque obtinendam, vt plerique interpretantur; sed acrem, & amaram Sacerdotum irrisionem; ac proinde in sensu ironico verba intelligenda.

Adducor in hanc sententiam. Primò, quia Hebraica vox *vehata*, cui respondet Latina *& nunc*, illatiua particula est, vt probat Masius Iosue 1. vers. 2. & aptissima ad ironiam exprimendam. Genes. 3. nu. 22. *Ecce Adam quasi vnus ex nobis factus est, sciens bonum, & malum: nunc ergo, &c.* Hebraicè, *Vehata, & nunc.* Apud prophanos Scriptores obuia sunt exempla, quale illud Satyrici.

I, nunc, & ventis animam committe, dolato
Confisus ligno.

Secundò: id exigit series ipsa con- 45
textus: sic enim decurrit sine vlla salebra: ducem tuum offensum oblatis vilissimis donis magis abalienares: i, nunc, si placet, & deterrimis hostiis placa, & reconcilia tibi iratum Deum.

Tertiò verba illa, *de manu enim vestra factum est hoc*, planum habent sensum in hac explicatione: de manu vestra non offeruntur Deo, nisi abiectissima animalia, & lege prohibita, clauda, cæca, aut alia insigni deformitate fœdata, quæ si dono mittantur duci, ad iracundiam illum prouocarent.

Quartò:

46 Quartò: consonat hoc innumeris Scripturæ locis, in quibus Deus amarulento sarcasmo solet peccatores irridere, eósque in angustum deductos, quasi per contemptum excitare ad auertendam plagam, iam iámque ceruicibus impendentem. Isai. 21. n. 5. *Surgite Principes, arripite clypeum.* Nahum 2. nu. 1. *Conforta lumbos, robora virtutem valde.* Vide Lorinum Eccles. 11. vers. 9.

Quintò denique: non præciditur filum seueræ huius obiurgationis, quam non iam ironicè, sed apertè, & palàm ita connectit.

NVMERVS X.

Quis est in vobis, qui claudat ostia: & incendat altare meum gratuitò?

47 HIc est vnus ex difficillimis huius Prophetæ locis. Difficultas in eo sita est, quia Latinus ita discrepat ab Hebraico, ab Editione L X X. & Chaldæo Paraphraste, vt vix possit in concordiam adduci. In illis certè conciliandis nullus interpretũ, quem viderim, laborauit: & quidem ex Hieronymi commentario constat, ipsius etiam ætate discrepare; ne ad recentium Iudæorum corruptelas confugiamus.

Si Latina verba duntaxat spectentur, perexpedita sententia est, quæ Sacerdotum auaritiam coarguit: & eò magis culpandos ostendit, quòd cùm de altari viuerent, res diuinas despicatissimè tractarent. Ita Ribera secutus Hieronymum, Cyrillum & Lyranum.

48 Sed Vatablus, Pagninus, Isidorus Clarius, Arias Montanus, Palacius, & Figuerius, deserta Vulgata, quam suspicere, ac sequi, aut saltem ad suam intelligentiam accommodare debuissent, Hebraicum textum interpretantur. Nec dubium est, quin grandior quidam sensus, Deo dignior, & contextui aptior consurgat ex Hebræo: quod verbum è verbo ita exprimas. [Quis etiam in vobis, & claudet ostia? & non incéderis altare meum frustrà? L X X. [Quia & in vobis claudentur ostia: & non succendetur altare meum gratis.] Chaldæus [Quis etiam hic in vobis, vt claudat ostia domus sanctuarij mei, & ne offeratis super altare meum sacrificiũ abominabile?] Quibus verbis significatur; ita Deum auersari, ac detestari polluta illa sacrificia, vt prorumpat in illas voces: ò quis mihi daret, ò vtinam quis reperiretur, qui templi valuas perpetuis repagulis obseraret, ne vlli vnquam Sacerdoti aditus pateret: malo enim nulla prorsus sacrificia, quàm polluta, & perperam factitata. Affine est illud Isai. 1. n. 13. *Ne offeratis vltrà sacrificium frustrà; incensum abominatio est mihi.*

Diuersitas omnis harum Editionum penè ex filo pendet. Si Latino 49
textui addita fuisset vnica negatio, quæ constanter in cæteris Editionibus reperitur, omnia adamussim consonarent: nam vox illa *gratuitò*, cui Hebraicè subest *Hinam*, non est cur negocium facessat; nam & si fateor, interdum idem esse, ac sine mercede Genes. 29. num. 15. Numer. 11. nu. 5. Isai. 52. num. 3. & 2. Regum. 24. nu. 24. frequentiùs tamen excludit meritum, & causam, & Latinè redditur ab interprete, *frustrà*, Iob. 1. num. 9. cap. 2. nu. 3. Prouerb. 1. num. 11. & 17. cap. 3. nu. 30. cap. 24. num 28. cap. 26. nu. 2. Ezechiel. 6. num. 10. & cap. 14. num. 23. Vertitur etiam, *sine causa*. Iob 9. num. 17. & cap. 22. n. 6. Quem loquẽdi modum ad inquinatum Dei cultũ retulit Christus, Matth. 15. n. 9. *Sine causa autẽ colunt me.*

Solet etiam Vulgatus interpretari vocem *Hinam*, *gratis*, in eamdem sententiam; hoc est, ab re, frustrà, fine causa. Psal. 34. num. 7. Psal. 108. num. 3.

Psal. 118. num. 161. Isa. 52. nu. 5. Quæ omnia valde illustrāt significationem aduerbij *gratuitò*, consentientem cum cæteris Editionibus.

50 Itaque si legeremus in nostro textu, *& nō incendat altare meum gratuitò*, bellè omnia consentirent; sed quia vel apicem immutare, religio est, sequatur, qui volet, planum Hieronymi sensum, vel excogitet conciliationem aliquam meliorem; nam, verum vt fatear, in ea, quæ mihi occurrit, nondum conquiesco. Ea eiusmodi est. Secunda illa pars cum sua interrogatione licèt duriusculè, posset tamen in eumdem trahi sensum. Vtinam esset quis in vobis, qui clauderet fores tēpli; & cùm ego hoc exoptem, est adhuc, qui pergat immolare in altari meo frustrà, & sine causa. *Et est, qui incendat altare meum gratuitò?*

Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum.

51 NOn est dubium, quin multò aptiùs cohæreāt ista verba cū illo sensu, quem iuxta Hebraicum textum exposuimus: cuperem æternum occludi Templi valuas: auersor, ac detestor vestra sacrificia; *quia non est mihi voluntas in vobis.*

Et munus non suscipiam de manu vestra.

OBseruat Hieronymus in cap. 4. Ecclesiastes, Iudæos in eo fuisse errore, vt sibi persuaderent; Deum se habere propitium, & placatum suis sacrificiis, etiamsi illi, qui offerebant, flagitiis essent inquinati. Nec error hic inueteratus excuti illis vnquam potuit, & si sæpe, ac palàm denunciauit Deus, quod vel Seneca naturæ instinctu assecutus est, teste Lactantio li. 6. c. 25. *Non immolatione, & sanguine multo colendus est Deus, sed mente pura.* Genes. 4. num. 4. priùs *respexit Dominus ad Abel, &c.* Expendit Delrius vim Hebraici verbi: *benignè, & gratanter sibi complacuit.* Tertull. *Acceptò tulit.* Symmach. *Delectatus est*: deinde, *ad munera eius*: nimirùm virtutes, quibus fulgebat animus, acceptissima fecerunt munera. Ad Hebr. 11. num 4. *Fide plurimam hostiam Abel, &c.* Quid autem Deo præcipuè displicuit in Cain? LXX. nobis expresserunt verba, quibus Deus illum increpauit: 52
nōnne si rectè offeras, non rectè autem diuidas, peccasti? Rectè quidem offert, qui Deo vero sacrificium offert; non rectè autem diuidit, qui pecudes mactat Deo, cor autem, & animum mundo, & diabolo reseruat. Egregiè colligit hinc Ambros. lib. 2. de Cain & Abel, cap. 6. [Non ergo quantitas oblationis, sed animus reddentis consideratur, & affectus.]

Intonant hoc sæpissimè Prophetę. 53
Isa. 1. num. 11. *Quò mihi multitudinem victimarum vestrarum*: num. 13. *Incensum abominatio est mihi*: causam reddit, num. 5. *Manus enim vestra sanguine plenæ sunt.* cap. 66. num 3. *Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum.* Hierem. 6. num 20. *Holocautomata vestra non sunt accepta.* Amos 5. num. 21. *Odi, & proieci festiuitates vestras.*

NVMERVS XI.

Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in Gentibus; & in omni loco sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda: quia magnum est nomen meū in Gentibus; dicit Dominus exercituum.

Iror Ariam Mōtanum virum pium, & Catholicū, qui cùm interfuisset Tridentino, ibiq; videre 54

videre potuisset, exponi à Sacrosancta Synodo hoc tam illustre vaticinium de venerãdo Missæ sacrificio: futilissimis tamen ductus coniecturis, tam apertum testimonium, ad nescio quas detorserit Gentilicas oblationes; quæ Iudaicarum comparatione mũdæ dicerentur. Inaudita, ac prorsus violenta (vt leuissimè dicam) explicatio, repugnans cõmuni Patrum intelligentiæ ab Ecclesiæ nascentis exordio; & Hæreticis ansam præbens ad nouos errores deflectendi. Cui explicationi reclamitat Apostolus 1. Corinth. 10. num. 20. *Quæ immolant Gentes, dæmonijs immolant, & non Deo.*

Sed coactam Montani, & absurdas alias Hæreticorum expositiones validissimè confutant quatuor Theologi de nostris, Franciscus Turria tract. 2. de Eucharist. cap. 34. Belarmin. lib. 1. de Missa cap. 10. Valent. tom. 4. disput. 6. quæst. 11. punct. 1. & Suarez tom. 3. in 3. p. d. 74. sect. 1. qui orthodoxum sensum grauissimo Patrum testimonio fulciunt: quare illis citandis supersedeo.

55 Tantùm perpẽdo, quàm aptè Propheta polluris, atque adeò reprobatis Iudæorum sacrificiis opponat sacrosanctã, & intemeratam Eucharistiam, acceptissimam Deo, & eorum loco succedentem.

Primò, *ab ortu* (inquit) *solis vsque ad Occasum.* Olim vera religio, ritúsque sacrificandi Deo, perangustis Iudææ terminis claudebantur. Psal. 75. nu. 1. *notus in Iudæa Deus* At tempore legis Gratiæ refixi sunt hi cancelli: diuinus cultus longè, latéque diffusus iisdem, quibus solis cursus, finibus terminatur. Ad hoc fortasse vaticinium allu-

56 sit Christus Ioan. 4. num. 21. *Venit hora, quando neque in monte hoc, neque in Hierosolymis adorabitis Patrem. Adorare* ibi, sacrificare est; verè enim, ac propriè oblatione sacrificij supremus cultus externæ latriæ continetur. Genes. 22. num. 5. *Postquàm adorauerimus, reuertemur ad vos*, id est, peracto sacrificio. Act. 8. n. 27. *Venerat adorare in Hierusalem.* Atque hæc erat quæstio, quam Samaritana proposuit Christo, vt constat ex Iosepho l. 11. Antiq. c. 8. docebant enim Iudæi, in solo Templo Hierosolymitano legitimè sacrificari posse. Deut. 14. num. 23. & 1. Paral. 17. nu. 12. Contrà Samaritani, sacrificandum esse contendebant in Templo, quod exstruxerant in monte Garizim. Et certè si de nuda adoratione sermo esset, flexo Deum venerari genu, vbique licuisset. Significauit ergo Christus, superuacaneam iam esse quæstionem illam, abrogato pristino sacrificandi ritu, qui vt carnalibus hominibus accõmodatus, addictus erat loco: venisse iam tempus, quo vbique terrarum immaculata hostia, non in vmbra, aut typo, sed in spiritu, & veritate, à veris adoratoribus erat offerenda.

Secundò, hostiæ illæ Iudaicæ, vt- 57
pote carnes mortuæ, erant cruore, sanie, ac tabo sordidatæ, ac proinde, siue in probatica piscina, siue in luteribus, aut conchis, aquis priùs abluendæ. 2. Paral. 4. num. 6. At sacrosanctæ Eucharistiæ oblatio tota munda, ac purissima est: non modò non indiget abluentibus aquis, sed ipsa potiùs corda purificat, & offerentium sordes eluit animorum. Ac poterant illæ hostiæ, etiam ablutæ, rursus maculari, ac pollui malitia ministrorum: vide suprà num. 7. At intemeratum Eucharistiæ sacrificium, quod vnum, & solum est verè mundum, nullius Sacerdotis sordibus inquinari potest, cùm præcipuus Sacerdos sit ipse Christus. Testatur hoc Cõcilium Trident. sess. 22. cap. 1. *Hæc quidem illa munda oblatio est, quæ nulla indignitate, aut malitia offerentium inquinari potest, &c.*

Tertiò: hostiæ illæ concrematæ 58

nidorem graueolētem, crassum vaporem, cæcúmque fumum exhalabant: at cùm sacrificatur hæc mūdissima oblatio, thura, & odores in aris, ac templis incenduntur, ex quibus afflatur mira suauitas. Vbi nos legimus, *sacrificatur*, Hebraicè, *muctar, suffitur*. Regia, *suffumigatur* LXX. *incensum offertur*. Totidem verbis Pagninus. Cyprianus primo Testimoniorum. *Odores incensi offeruntur*. Atque hos suauissimos odores præcipuè interpretor, orationes quæ ex Ecclesiæ ritu mundam hanc oblationem antecedunt, comitantur, & subsequuntur. Psal. 140. n. 2. *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo*. Apocal. 5. num. 8. *Habentes phialas aureas, plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum*. Cap. 8. num. 3. *Et data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus sanctorum*.

59 Quartò denique, Sacerdotes illi nō solùm Dei nomen ipsi despiciebant nu. 6 sed palàm etiā polluebāt, ac violabant: non re quidem ipsa, sed hominum opinione; vt exposui, num. 7. At hæc oblatio sacrosancta summo honore afficit, valdéq; illustrat Dei nomen: non semel dixisse contentus, iterum inculcat in hoc versu, *magnum est nomen meum in gentibus*. Nimirùm sibi meritò persuadent gentes, superexcellens, supereminens, ac planè diuinum esse numen illud, quod sanctissima, mūdissima, superexcellēti, ac planè diuina oblatione colitur. Cohæret mirificè, quod statim subdit Propheta.

NVMERVS XII.

Et vos polluistis illud in eo, quod dicitis, mensa Domini contaminata est.

Os contrà facitis, qui tantis à me obstricti beneficiis, ingrati, ac rebelles polluitis nomen meum: re enim ipsa, non modò verbis, hominibus suadetis, contemptissimum esse numen illud, quod vos ipsi Sacerdotes, qui eius cultum curare deberetis, vilissimis hostiis colendum esse denuntiatis.

Cùm explicarem verba illa num. 7. 60
Offertis super altare meum panem pollutum; altaris nomine mensam propositionis intelligendam esse existimaui; nunc vicissim nomine mensæ, altare intelligendū existimo, in quo hostiæ incendebantur. Ibi causabantur Sacerdotes, mensam Domini despectam esse, vt ipsi laborem detrectarēt offerendi panes ritè, & ex præscripto legis confectos & offerrent qualeslibet, de medio sumptos. Hîc causantur, altare Domini contaminatum esse, vt claudas, cæcas, ac debiles hostias, sine populi offensione, aut suæ potiùs existimationis iactura sacrificēt. Solet sordida quæstus, lucelliq; cupiditas, cùm eos præsertim stimulat, quos maximè dedecet, honestam aliquam speciem induere, qua turpitudinem velet; erubescit enim videri nuda. Sic auarissimus ille Apostolus, cùm effuso pretio- 61
sissimo vnguēto, magnā sibi prædam extortam è faucibus videret, indignè tulit Ioan. 12. num. 5. *Quare non venijt trecentis denarijs, & datū est egenis? Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat*: nimirùm rapacitati suæ plausibile beneficentiæ nomen, quasi velum quoddā, obtendebat. Sic ipsi isti Sacerdotes manda- 62
tum Dei de honorādis parentibus, vt à filiis pecuniam corraderēt, prætextu pietatis, sinistra interpretatione peruerterant, Matt. 15. nu. 5. Sic etiam isti Sacerdotes, quando ad expianda propria delicta, aut alia de causa immolaturi erant, pecudes vilissimas immolabant; quòd si ab aliis adducerentur selectæ, & pingues, macras ipsi supponentes, probatiores sibi reseruabant, illam

illam ſcilicet prætexentes rationem, *menſa Domini contaminata eſt:* quacunque re, etiam abiectiſſima commodè apparatur: ſacrificantium animis, non mactatis victimis paſcitur Deus. Nonne videtis, eum deſpectiſſimas victimarum partes ad aras ſibi depoſcere? Nimirùm omenta, adipes, & ſanguinem, quæ nulli ferè viui hominibus ad eſum eſſe poſſunt. His itaque viliſſimis ipſe contentus, cætera Sacerdotibus fruenda relinquit. Conſonant his mirificè, quæ ſequuntur.

Et quod ſuperponitur, contemptibile eſt cum igne, qui illud deuorat.

63 ITa exprimas Hebraica verbum è verbo. *Menſa Domini contaminata, ipſa, & fructus eius, contempta eſca illius.* L X X. *Et qui ſuperponuntur, deſpecti ſunt cibi eius.* Græcè *Bromata autu:* vbi pronomen *eius* ad Deum, non ad menſam, quæ generis eſt feminini, referendum eſt.

Quadrant omnia aptiſſimè his, quæ modò dicebamus; quaſi hic ſermo Sacerdotibus in ore eſſet: quorſum ſelectas iſtas, pinguéſque hoſtias mactabimus? Vt quid perditio hæc? Nũquid hiſce paſcitur, aut oblectatur Deus? Non ſunt delicatæ cupediæ cibi illius, nõ vituli ſaginati: res viliſſimæ, adeps, & ſanguis incenduntur in eius menſa, & ab igne penitus abſumuntur.

64 Nomen ignis non habetur expreſſè in Hebræo, ſed vox *okel*, quam L X X. & Recentiores reddiderunt, *cibum:* Hieronymus mutato ſecundo puncto, aptiùs interpretatur *deuorantem*, proprium ſcilicet epithetum ignis: iam enim illis verbis, *quod ſuperponitur*, eſcam ipſius ignis comprehenderat. De igne verò illo, qui perpetuò ardebat in altari, & à Sacerdotibus ſubiectis lignis per ſingulos dies nutriebatur, vide Villalpand. tom. 2. in Ezechiel lib. 3. cap. 42. & Riber. lib. 4. de Sacrificiis, cap. 2. & Barradam, tom. 2. lib. 3. cap. 33.

NVMERVS XIII.

Et dixiſtis: ecce de labore: & exſufflaſtis illud, dicit Dominus exercituum.

MIRA confidentia pronuntiat 65
Galatinus lib. 1. de Arcanis, cap. 8. de mendo huius loci. Aſſeuerat, Hebraicum textum malitia Iudæorum eſſe corruptum omnino; eraſum proinde luculentum de Chriſti paſſione vaticinium: ita verti debuiſſe, ſi emendatè legeretur. *Ecce qualis vilitas, & expirare feciſtis me.* In eadem ſunt ſententia Adrianus Finus lib. 3. Flagelli Iudæorum, & Porchetus 1. part. Victoriæ aduerſus Iudæos cap. 15. cuius ipſiſſima verba cum Auctoris laudatione recitat Sixt. Senenſis, lib. 8. Bibliothecæ pag. 996. Vbi indignatur, Iudeæos etiam clariſſimis aliis locis violentas, & ſacrilegas manus attuliſſe: apertiſſima de Chriſto teſtimonia hac corruptela fuiſſe deprauata, atque adeò validiſſima tela, quibus ipſorum iugulum peteretur, de Catholicorũ manibus extorta. Talia 66
ſunt Oſeæ 9. num. 12. *Væ eis, cùm receſſero ab eis:* quod ita vertendum erat, ſi emendati codices extitiſſent: *væ eis: incarnatio mea ex eis.* Sic Michæę 1. n. 10. *In domo pulueris puluere vos conſpergite*, iuxta natiuam, genuinámque litteram reddẽdum erat: *in domo pulueris puluere me inuolui.* Quibus vaticiniis quid apertiùs? Quid illuſtrius pro Chriſti Incarnatione afferri potuiſſet?

Non eſt animus diſputare, ſint ne 67
Hebraici codices integri omnino, & incorrupti, an Iudæorum vitiati corruptelis? Nã & ſi non aliena loco quæſtio videretur, ſpiſſa tamen eſt, & ardua

ardua, in cuius enodatione Commentarij cancellos transilirem. Hoc tantùm dico: dicuntur isti Auctores bono quidem zelo, sed non secundum scientiam, imò dum se Iudæos oppugnare credunt, Ecclesiam ipsam Catholicam imprudentes oppugnant: amentatæ istæ hastæ in Iudæorum castra acerrimè coniectæ, quasi reflante aliquo vento retortæ, in nostris visceribus altè defiguntur: sequitur enim manifestò, Vulgatam Editionem, quam vt puram, & illibatam veneramur, esse corruptissimam: quæ ita vertit Hebraicum textum, vt ipsi iactant à Iudæis fuisse corruptum. Sequitur, interpretem Latinum pro puro fonte aquam turbidam è cœnosis recutitorum lacunis haustam, nobis propinare; quod Catholicæ aures horrent prorsus audire. Tractarunt copiosè de hoc toto argumento Ribera Oseæ 9. num 20. Bellarmi. lib. 2. de Verbo Dei cap. 2. Lindanus lib. de Optimo genere interpretandi. Canus lib. 2. de Locis, cap. 13. Mendoza quæst. 6. positiua, num. 2. Sacrobosco part. 3. cap. 18. Montoya lib. 2. Concordiæ cap. vltimo. Pererius tom. 2. in Genes. lib. 13. disput. 5. Delrius in Pharo sapientiæ proloquio 10.

68 In nostra versione, cùm oratio ecliptica sit, & quasi manca, difficilis est sententia, nexúsque cum his, quæ antecesserunt. Vocem Hebraicam *matelaa*, quam Vulgatus reddit *de labore*, Regia expressit, *ex defatigatione*. Editio Latina L X X. *ex afflictione*; propriè est lassitudo, & labor, qualis eius, qui fessus est, fatigatúsque de itinere. Sic vsurpatur originalis vox Exodi 18. num. 8. & Numer. 20. num. 14. Et verò nouus est Sacerdotum prætextus ad suam auaritiam obtegendam: non poterant non offendi, qui videbant adeò graciles, & macilentas Deo pe-
69 cudes sacrificari. Lumen ipsum naturæ, nedum scripta lex tam apertè prohibens eas victimas, tam insignem indignitatem auersabatur: aiebant itaque Sacerdotes iis, quibus tale sacrificium offensioni erat, quod hîc in Commentario refert Hieronymus: *de captiuitate reuersi sumus; hostibus præda fuimus: multum in longo itinere laborauimus: qualiacumque habemus, offerimus.*

Sed eorum mendacem, & artificiocópositam orationem redarguit Deus; *& exsufflastis illud, dicit Dominus.* Exponit Hieronymus, *exsufflatione mea dignum fecistis*, idest, vos pecudes mihi oblatas, ex pinguibus, ac vegetis, languidas, cæcas, & claudas, atque adeò mihi despicabiles effecistis, optimásque deterrimis commutastis. Conso- 70
nat verbum originale *hipahtem*, quod est in coniugatione *hipphil*: & cùm radix ipsa in *Kal*, Aggæi 1. num. 9. *& exsufflaui illud*, significet *despicere*, pro nihilo ducere, quasi rem nullius momenti, quæ flatu oris euanescat; iuxta proprietatem linguæ sanctæ in coniugatione *hipphil*, erit facere exsufflari, siue exsufflatione dignum, vt exposuit Hieronymus. Cohæret, quod subiungit Propheta.

Et intulistis de rapinis claudum, & languidum, & intulistis munus: numquid suscipiam illud de manu vestra? dicit Dominus.

SErmo totus ad Sacerdotes hacte- 71
nus relatus, cogit hæc etiam verba de eisdem interpretari; & sensus ille aptissimè quadrat contextui, quem modò indicabam: causamini, graciles, & languidas esse pecudes præ itineris defatigatione: & vos ipsi macilentas, ac vilissimas effecistis. Nam si quando afferuntur sanæ, ac pingues, eas vobis reseruātes per summam auaritiam, claudas, ac languidas immolatis; numquid tale sacrificium, quasi per rapinam

rapinam oblatum, mihi acceptum esse potest?

NVMERVS XIV.

Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum; & votum faciens immolat debile Domino.

72 NIHIL causæ video, cur hæc à Sacerdotibus ad promiscuam plebem deflectatur; & extremis hisce verbis præcidatur totius concionis filum mutatione personarum: nam & prima verba sequentis capitis ad Sacerdotes etiã referuntur. Ipsi etiam Sacerdotes vota nuncupabant, & voti sponsione obligati, cùm pecudes in grege haberent integras, mancas tamen, ac debiles offerebant; ad illosq; totum iudicium spectabat de rebus Deo voto consecratis, vt constat ex toto cap. 27. Leuitici.

73 Natura ipsa comparatum est, vt rebus in extremum discrimen adductis, ac penè desperatis, vbi humana remedia nõ suppetunt, conceptis votis diuinam opem imploremus. Acutè scripsit Plin. lib. 8. cap. 16. [Tum præcipuus votorum locus est, cùm spei nul-
74 lus est.] Ipsius etiam naturæ instinctu insitum est mortalium generi, ac proinde vel in ipsis Gentilium animis insculptum, vt voti Religionem grauissimam, & sanctissimam ducerent. Exempla pete ex Brissonio lib. 1. de Formulis à pag. 105. vsque ad 118.

75 Et verò violatæ Religionis crimen ducebatur, si quis voti, ac sacrificij reus, non lectissimas pecudes offerret. Macrobius lib. 3. Saturnalium cap. 5. exponens illud Virgilij lib. 4. Georg.

Quatuor eximios præstanti corpore tauros.

[Eximij vocabulum in sacrificiis non Poëticum epithetum, sed Sacerdotale nomen est: eximias dictas hostias, quæ ad sacrificium destinatæ eximantur è grege, vel quòd eximia specie quasi offerendæ numinibus eligantur.] Sic etiam egregiæ dictæ, quasi è gregibus selectæ. Consentaneè Seruius in illud 76
Æneidos, lib. 6.

Lectas de more bidentes.

[Non vacat (inquit) lectas; moris enim fuerat, vt ad sacrificium eligerentur oues, quibus nihil deesset] Atque hoc innuit Plinius lib. 8. c. 45. cùm agens de vitulis, concisè, vt solet, ait. *Hinc victima opima, & lautissima Deorum placatio:* & Horat. lib. 4. Ode 2.

Me tener soluet vitulus, relicta
Matre, qui largis iuuenescit herbis
in mea vota.

His prophanis testimoniis & illu- 77
stratur, & corroboratur argumentum Malachiæ: si enim ipsa natura duce, barbaræ Gentes, quibus nondum lux affulserat veritatis, in animum induxerant, graue piaculum esse, si lectas, & eximias pecudes falsis illis, commentitiisque numinibus non offerrent; quàm execrandus, quàm diris omnibus deuouendus foret Sacerdos ille dolosus, qui, cùm ex legis diuinæ præscripto liquido cognosceret, Deũ vilissimas hostias auersari, eas nihilominus voti Religione obstrictus, dolo malo, supremo, ac tremendo numini consecraret, cùm in grege masculas pecudes, idest, sanas valentésque ha- 78
beret? hoc enim significat vox *masculus*, vt apud Plinium lib. 12. cap. 14. Thus sacris suffitibus destinatum masculum appellatur. Lege Pontanum in symbolis Virgilij, egloga 8. p. 179.

Et mascula thura.

Quia Rex magnus ego, dicit Dominus exercituum.

HOc ob oculos obuersetur illi, 79
qui Deo vota nuncupauit: se

non homini vouiſſe, ſed Deo. Eccleſiaſt.5. num 3. *Si quid vouiſti Deo:* & Deut.23.nu.23. *Facies, ſicut promiſiſti Domino Deo tuo.* Pſalm.75. num.12. *vouete, & reddite Domino Deo veſtro.*

80 Eſt verè Deus Rex Regum & Dominus dominantium; ſoletque ſacra Scriptura in eius laudibus enumerare, quòd Reges alios de throno deiiciat, alios ad regale ſolium euehat. Quia cùm in rebus humanis altiſſimum faſtigium obtineat Regum potentia, in illis exturbandis, ac puniendis maximè Diuina poteſtas videtur elucere. Per ipſum Reges regnant, per ipſum Principes imperant, Prouerb.8. num.15. Ipſe transfert regna, atque conſtituit, Daniel. 2. num.21. *Ipſe balteum Regum diſſoluit, & præcingit fune renes eorum,* Iob.12. num.18. Non eſt Regnum eius circumſcriptum terminis, aut ætatibus. Rex eſt immortalis ſeculorum.1. ad Timoth.1.n.17. Latiſſimè quoquouerſus dominatur in cœlis, & in terra, & in omnibus abyſſis. Quibus ergo diris defigendus Sacerdos ille, qui tanti Regis tremendam maieſtatem viliſſimis hoſtiis proſequatur?

Et nomen meum horribile in Gentibus.

81 POſtquàm cohortatus eſt Dauid Pſalm.75. num.12. *vouete, & reddite,* &c. quaſi calcar vehementiſſimum admouit: *terribili & ei, qui aufert ſpiritum principum, terribili apud Reges terræ; non eſt Rex noſter, ſicut idola* Baruc.6. num 34. *Si quis illis votum vouerit, & non reddiderit: neque hoc requirunt.* Eccleſiaſt. 5. num.3. *Multò melius eſt non vouere, quàm poſt votum promiſſa non reddere.*

82 Perfacilis eſſet huius explicatio loci, niſi Latinus Interpres, Hebraicus textus, & Editio L X X. nobis eſſent conciliandа. Legunt L X X. *epiphanes,* ideſt, *illuſtre*; vt vertit Editio Romana, & Complutenſis, vel *manifeſtum,* vt reddidit ipſe Vulgatus, Actuum 2. num.20. At qui poſſunt in eamdem coire ſententiam, *horribile, & manifeſtum, ſiue illuſtre*? Deſudarunt in hac componenda diſcordia Ribera, Ioëlis 2. num.65. & Lorinus Act.2. nu.20. nam, quod Ioël prædixerat cap.2.n.31. *Antequàm veniat dies Domini magnus, & horribilis*; Petrus ſecutus Editionem L X X. ſic retulit Act.2.num.20. *Antequàm veniat dies Domini magnus, & manifeſtus.*

83 Vox Hebraica, quæ ſubeſt in vtroque loco, eſt *nora* à radice *Iare*, id eſt, timuit; & expendi quàm potui diligentiſſimè huius vocis vſum in Scriptura, collatis in ſe verſionibus, ſeriéque contextus: & deprehendi ferè in pleriſque omnibus locis idem eſſe, ac *formidandus, metuendus, & horribilis.* Ipſi L X X. frequentiùs reddunt, *phoberos,* quam vocem Vulgatus exprimit *terribilis*, Pſalm.65.num.3. Pſalm.66. n.5. Pſalm.75. nu.13. Pſalm.110. n.9. Pſalm.138. num.14. Pſalm.144. n.6. Sic etiam vertit Vulgatus vocem originalem *nora* Geneſ.28. nu.17 Exod. 15.num.11. & c.34.num.10. Deut.1. num.19. & cap.7. num.21. & cap.8. n.15. Iudic.13. num.6. Iſai.18.num.2. & num.7. Daniel.9. n.4. Ioël.2.n.11. Habacuc.1. num.7.

Horribilis 2.Regum 7.n.23. Iſai.21. n.1. Sophon.2.num.11. Denique vertit Vulgatus, *formidoloſus*, Iob.37.nu. 22. Vbi eleganter deſcribit Pineda, quàm ſit formidandus Deus horribili tempeſtate mortales exterrens.

84 Hæc eſt genuina, & natiua ſignificatio huius vocis, & fateor nihilominus, quæcùmque in quouis genere maiora opinione, & ſolito illuſtriora ſunt, hac etiam voce denotari, ea præcipuè de cauſa, quia ita comparatum eſt,

est, vt grandia quæque, & enormia, aut mole, aut eminentia, aut nouitate sua mirabilitatem faciant, terrorémque, ac stuporem animis incutiant. Quare Hebraicum nomen *norà* Vulgatus vertit *mirabilis*, Isai.64.n.3.non modò è textu Græco.Psalm.44.n.5.& Psalm.67.n.36. LXX. modò *Epiphanes,endoxos,& thaumastos* reddiderunt, id est, illustris, gloriosus, & admirabilis.Sic Latini Auctores *horrēdum* dixerunt pro nouo, mirabili, & inaudito; & ipse Vulgatus Ezech.1. nu.22. chrystallum vocat *horribilem*,id est,lucidissimam: Hebraicè *nora*.Tigurina, *admirandam*. Vatabl. *eximij splendoris*. Quare Hebraicæ linguæ scientissimi Isidorus Clarius, & Arias Mont. *horribile* hìc exponunt, *augustum, honorificum, ac venerandum*.

CAPVT II.

NVMERVS I.

Et nunc ad vos mandatum hoc, ò Sacerdotes.

1 EAMDEM pertexit concionem, vel potiùs nunquam illam interrupit: argumento mihi est præter cætera, exordium ex illatione ductum. Obseruaui cum Masio,Iosue 1. vers.2.*Vehata, & nunc*, non tam tempus præsens, quàm rei, seu argumenti consequentiam denotare. Psalm.2. num.10. *Et nunc Reges intelligite*, id est, iam ergo. Psalm.38.n.8. *Et nunc, quæ est expectatio mea?* Genebrardus, *nunc igitur*.

Ea propter ipse Vulgatus sexcentis locis Hebraicæ vocis vim illatiua particula *ergo*, aut *igitur* illustrauit. Indicabo pauca de multis. Genes.4. n.11. & cap.21.num.23.c.41.n.33. Exod.9. num.19. Iosue 24. num.14. Iudicum 9.num.16. Prouerb.5. num.7. cap 8. n.32. Isai.5. num.3. Ierem.18. nu.11. Ezech.43. num.9.

Commemoratis itaque Sacerdotum sceleribus, se verissimas illis minas denuntiat,grauissimáque,nisi resipiscant, intentat supplicia. Ac ne videatur eis,*quasi ludens loqui*,Genes.19. n.14.aut ægri capitis somnia fundere, auctoritatem conciliat legationi suæ: iam ergo(inquit) attēdite Sacerdotes: nihil addam, affingamue de meo: legatione fidelissimè fungar: Dei mandata ipsissimis verbis ad vos desero. 2

NVMERVS II.

Si nolueritis audire.

AVDIRE non Hebraico tantùm, sed Græco etiam, Latinóque sermone,est acquiescere, & obedire: cùm enim dixit Christus Ioan.8. num.47. *Qui ex Deo est, verba Dei audit*,non tam voluit significare,*auribus percipiet*, quod illi etiam faciunt, qui ex Deo non sunt; quàm, in pectore recondet, operibus exequetur. Passim obuia sunt exempla. Deuteron.28. num.15. Leuit.26. numer.14.& 1. Reg.3.num.7.& cap.25. num.35. Matth.17. num.5. & Ioan. 10. num.3. 3

Et si nolueritis ponere super cor.

HEbraismus elegantissimus est, bis in hoc versu vsurpatus; quē variè solet Vulgatus illustrare: spectat non ad intelligentiam modò, sed etiam ad affectum, propriéque significat, aduertere animum, accuratè perpendere,seriò,diligentérque curare. Ita solet exprimere noster Interpres. Prou.27. n.23. *Diligenter agnosce vultum pecoris tui, tuósque greges considera.* Iob.1. num.8. & cap.2. num.3. 4

numquid considerasti? &c. Hierem. 31. num. 21. *dirige cor tuum*, &c. Isai. 57. num. 1. *Non est, qui recogitet in corde suo.* Iob. 4. num. 20. *Quia nullus intelligit.* Hebraicè, *ponit*, & subauditur, *supra cor.* 2. Reg. 18. num. 3. *siue enim fugerimus, non magnopere ad eos de nobis pertinebit.* Hebraicè, *non ponent cor ad nos.*

5 Solet etiam Interpres Hebraismum relinquere. Prou. 24. num. 32. *Quod cùm vidissem, posui in corde meo, & exemplo didici disciplinam.* Isai. 41. num. 22. *ponemus cor nostrum, & sciemus.* Sic Ezech. 44. num. 5. Psalm. 47. num. 14. Deuter. 32. num. 46. Daniel. 6. nu. 14. Aggæi 1. num. 5. Vbique accuratam animi prouisionem, intentámque solicitudinem significat; qualem hîc Malachias exigit à Sacerdotibus.

Vt detis gloriam nomini meo, ait Dominus exercituum.

6 COmmunis explicatio: adhortari Sacerdotes, vt diuinum nomen, quod pollutis victimis violauerant, legitimis sacrificiis, & ritè obito ministerio clarificent. Non dubito quin hoc ipsum agat Propheta; sed suspicor, his verbis ad id, quod prius est, idest, ad primum in vitæ emendatione gradum faciendum, excitare: posteà verò sigillatim exemplo Leui eos sui officij, suarúmque partium admonebit; nũc autem cœlestis iræ minas intentans, id agit, vt quasi ex alto excitati veterno, extollant aliquando caput, aperiant oculos, anteactæ vitæ turpitudinem agnoscant, detestentur, palàm, & ingenuè fateantur.

7 Hoc est in sacra Scriptura, *dare gloriam Deo*; atque huius Hebraicæ phrasis causam mihi attigisse videtur August. Tract. 12. in Ioannem. *Qui confitetur peccata sua, & accusat peccata sua, iam cum Deo facit. Accusat Deus peccata tua, & si tu accusas, coniungeris Deo.* Et apertiùs Tertul. lib. de Pœnitentia, cap. 9 *Ingemiscere, lachrymari, presbyteris aduolui; hæc omnia exomologesis: vt de periculi timore Dominum honoret, & in peccatorem ipsa pronuntians pro Dei indignatione fungatur.* Resarsit itaque pœnitentia diuinam gloriam sceleribus violatam, sed & ipsum pœnitentem per abiectionem extollit: vt eleganter ibi Tertull. *Cùm igitur prouoluit hominem, magis releuat: cùm squalidum facit, magis mundatum reddit: cùm accusat, excusat; cùm condemnat, absoluit.*

Sed age, sacræ Scripturæ exempla proferamus. Perillustre est illud Iosue 7. num. 19. *fili mi, da gloriam Domino Deo Israël, & confitere, atque indica mihi, quid feceris, ne abscondas.* 1. Reg. 6. num. 4. cùm Philistiim interrogarent, quid est, quod pro delicto reddere debeamus ei? responderunt Sacerdotes: *Dabitis Deo Israël gloriam*, &c. Quod legimus 1. Esdræ 10. num. 11. *Vos trangressi estis: & nunc date confessionem Domino Deo patrum vestrorum, & facite placitum eius:* sic repetitur 3. Esdræ 9. num. 7. *Vos iniquè fecistis: & nunc date confessionem, & magnificentiam Domino.* Extrema verba Psalm. 49. sic vertit Hieronymus iuxta Hebraicam veritatem. [Qui immolat confessionem, honorificat me: & qui ordinat vitam, ostendam ei salutare Dei.] 8

Quod cæteri Euangelistæ dicunt, 9
Centurionem, & qui cum eo erant, extimuisse valde, pectora percussisse: vnico verbo complexus est Lucas cap. 23. num. 43. *glorificauit Deum.* Ingeniosè itaque Maldonat. Ioan. 9. num. 44. verba illa, quibus Pharisæi veritatem à cæco nato extorquere nitebantur; *da gloriam Deo*, perinde esse ait, ac si Hispanus judex diceret: pone isthic manum, cruce porrecta: fatere,

fatere, te priùs fuisse mentitum, rémque omnem pecunia subornatum, ex composito simulasse, nam certissimis argumentis conuictus teneris: proinde meliùs tibi consules, si sponte, quod res est, confitearis.

Mittam in vos egestatem.

10 HEbr & Græcè: *maledictionem*; eodem sensu: vt contrà rerum affluentia benedictione denotatur. Sed huccine tandem minæ reciderunt? adeóne graue supplicium est egestas, vt sacrilega Sacerdotũ piacula inopia puniantur? Sed carnalis adhuc ille populus fœlicitatis summam ex rerum temporalium affluentia metiebatur; indigentiam verò in grauissimis malis numerabat. Relucet prætereà Diuinæ iustitiæ æquitas, quæ solet culpas, si non pari supplicio, certè eiusdem generis rependere. Peccauerant Sacerdotes auaritia, luent egestate. Huius iustitiæ exempla vide apud Lorinum Sapient. 11. vers. 8. & 17. & Maldonatum Luc. 16. num. 24.

Et maledicam benedictionibus vestris, & maledicam illis, quoniam non posuistis super cor.

11 A*Vdaci pede* (inquit Hieronymus in cap. 3. ad Galatas) *ad hoc procedo certamen, vt ad libros pronocem. Nullo loco scriptum, à Deo quemquam esse maledictum; & vbicumque maledictio ponitur, nunquam Dei nomen adiunctum.* Simile quid obseruarunt Chrysostomus, & Origenes. Vocantur enim iusti Matth. 25. num. 34. *Venite benedicti Patris mei*; at reprobis dicitur num. 41. *Discedite à me maledicti in ignem æternum. Non ipse Pater* (ait Chrysostomus) *sed opera eis propria maledixerunt.*

Cùm Hieronymo obiici posset, 12
Deum post peccatum Adæ, serpenti maledixisse Genes. 3. numer. 14. subiungit loco citato Hieronymus. [Maledictus tu ab omnibus bestiis, dicitur ad serpentem.] Ita legunt LXX. & Ambros. libr. de Fuga sæculi, cap. 7. ita explicat. [Maledictus tu ab omnibus pecoribus terræ, omnium enim communis inimicus es: quoniam, qui hominem læsit, cui illa omnia subiecta sunt, læsit omnia: ideo communi odio omnium, atque execratione maledictio eius oneratur.]

Sed (salua reuerentia, quæ sanctis 13
Ecclesiæ Patribus debetur summa) vel hoc solo Malachiæ testimonio apertè conuincitur, Deum interdum maledixisse: imò illa demum, vel potiùs illa solùm maledictio metuenda, ac formidanda est, quæ à Deo improbis intentatur. Neque fugit oculatissimum Hieronymum, licèt diuerticula quærat, Deuteron. 21. num. 23. in Hebræo legi, quod fidelissimè reddidit Vulgatus. [Maledictus à Deo est, qui pendet in ligno.] & Habacuc 3. numer. 14. *maledixisti sceptris eius.* Vt autem benedicere Dei, est amplificare, copiam, & affluentiam impertiri, Genes. 1. num. 22. & num. 28. ita maledicere, est extenuare, bonis euertere, in nihilum redigere. *Maledixit Deus terræ.* Genes. 3. num. 17. & sterilem fecit, spinas, & tribulos germinantem: maledixit Christus ficulneæ, & statim aruit. Marc. 11. num. 21.

Quòd verò attinet ad serpentis ma- 14
ledictionem, non miror Ambrosium, qui legebat Editionem LXX. non animaduertisse transfusum in Græcam linguam Hebraismum, quo *ab* ponitur loco, *præ*. Isai. 56. numer. 5. *Nomen melius à filijs*, idest, præ filiis. Lucæ 18. numer. 4. *Descendit hic iustificatus ab illo*, idest, præ illo. Hieronymum valde miror, qui Hebræam linguam su-

prà, quàm dici poteſt, egregiè callebat; ſed cupiditas eum impulit tuendi ſuam illam opinionem. Explicationem quidem loci Geneſ. perſpicuè refutat Vulgata, c.3. nu.14. *Et ait Dominus ad ſerpentem, quia feciſti hoc, maledictus es inter omnia animantia.*

15 Atque vt eò redeamus, vnde paululùm deflexìmus: duplex poteſt eſſe ſententia huius loci *Maledicam benedictionibus veſtris.* Hoc eſt euertam vos iis bonis, quibus anteà cumulaueram. Secundò, benedictiones veſtras in maledictiones commutabo. Cùm alicui bene precati fueritis, non benedictiones, ſed imprecationes, & diræ recident in caput eius. Pro bonis, mala; pro copia, inopiam; pro vita, mortem; pro fœlicitate, miſeriam ego inucham. Formidãda omnino res: Deus maledicit, cui Sacerdos impius benedicit. Solitos autem Sacerdotes populo benedictioně impertiri, conſtat Num 6. nu.23. & Eccleſiaſtici 36 num.19. & cap.50. n.27. Vbi aſſerit Ianſenius, eos crucem effinxiſſe, aut certè adumbraſſe. Et Galatinus lib.2. cap.10. tribus digitis erectis, duobúſque contractis, pronunciatóque nomine ineffabili, myſterium Trinitatis expreſſiſſe.

NVMERVS III.

Ecce ego proijciam vobis brachium.

16 HEBRAIZANTES legunt: *ecce ego corrumpo, ſiue perdo vobis ſemen.* Eadem enim vox diuerſis affecta punctis, & ſemen ſignificat, & brachium. Sed ſciamus, Maſſoretas, qui poſt Hieronymi ætatem puncta excogitarunt, ea multis in locis perperam appinxiſſe: proinde nullam nobis eorum rationem eſſe ducendam; præſertim vbi Latinæ Editioni aduerſantur. Vide Genebrar. præfatione in Pſal. Maldonatum Matth.13. verſ.15. Mendozam quæſtio.6. poſitiua numer.4. Riberam in cap.11. ad Hebræos, num.62. & Oſeæ 11. nu.39. Bellarmin. in Pſal.33. verſ.5. & 7. Forerium prologo in Iſai. & cap.9. nu.6. & cap.22. num.8. Leonem Caſtrium in Apologet. libr.2. cap.20. Delrium in Pharo ſapientiæ, proloquio 4.6.10. 12. & 16. Pinedam in Salomone præuio lib.3. c.13. num 6.

Prima ergo explicatio eſt Hieronymi, ex quo eandem hauſerunt cæteri interpretes. Reſeruabantur Sacerdotibus quædam victimarum partes, vt armus, & pectuſculum, &c. Senſus itaque is erit, quem inſinuant LXX. vertentes, *omon*, id eſt humerum. Brachium, quod vobis erat reſeruandum, in faciem, oculóſq; veſtros ego proiiciam; quod indignantis ſimul eſt, & contemnẽtis. Illuſtrat Arias Montan. exẽplo irati, & faſtidiẽtis heri, qui ferculum indignè in menſam illatum, ſordido famulo in faciem impingeret. 17

Sunt, quæ obiiciam huic explicationi. Primò, etſi cõſtantiſſimè lego, *armum*, ſepoſitum Sacerdotibus. Exodi 29. n.27. Leuitic.7. num.32. & 34. & cap.8. n.25. & cap.9. n.21. & c.10. num.14. & Numer.18. num.18. Deuteronom.18. num 3. ſed armum ſignificari brachio, nuſquam in tota Scritura lego. Secundò verba LXX. *Ego ſeparo vobis humerum*, nihil huic explicationi fauent, ac ne poſſunt quidem ad eam detorqueri. Tertiò minùs eſt ad rem ſimilitudo Montani: armus enim non offerebatur ſeparatus Deo, ſed ſeponebatur Sacerdoti. 18

Solus Theodoretus facem mihi videtur prætuliſſe ad huius loci intelligentiam, qui referens verſionẽ Aquilæ. *ego vos increpabo cum brachio*; vnico explanat verbo: *minatur, ſe eos proiecturum.* 19

Et

Et quidem in arcano sermone, quoniam brachium symbolū est roboris, auctoritatis, & potentiæ, brachium alicui conterere, confringere, aut præcidere, est illum omni robore, omni auctoritate expoliare. Iob 38.numer.15. *Auferetur ab impijs lux sua, & brachium excelsum confringetur.* Zachar.11.numer.17. *Brachium eius ariditate siccabitur.* Psalm.36.num.17. *Brachia peccatorum conterentur.* Ezechiel.30.num.21. *Brachium Pharaonis Regis Ægypti confregi.* Ierem.48.n.25. *Abscissum est cornu Moab, & brachium eius contritum est.* Daniel.11.numer.6. *Non obtinebit fortitudinem brachij.* Psal. 10. numer. 5. *Contere brachium peccatoris.*

20 Sed illud maximè illustrat præsentem locum, quod Heli Sacerdoti comminatus est Deus 1. Regum 2. numer.31. *Ecce dies veniunt, & præcidam brachium tuum, & brachium domus patris tui* (idest, ego te propediem exauctorabo) *& videbis æmulum tuum in templo.* Vatabl.[Adimam tibi dignitatem Sacerdotalem, qua plurimùm confidis, & superbis.]

Idem prorsus est, *proijciam vobis brachium:* nam verbum originale *Gahar*, Pagninus, & Regia vertunt, *corrumpam.* Vatablus, *perdam.* Arias Montan. alludens ad vtrumque verbi significatum, *increpando reijciam.* Et non est dubium (vt obseruat in suo Thesauro Mercerus) quin sæpe significet, *excidere*, atque *disperdere*; vt Psal. 9.num.6. Psalm.67.numer.31. Isai.54. nu.9. Proiicere itaque hîc, non est in faciem iacere, sed fastidiendo, ac præcidendo longè amandare.

21 Concordant LXX. qui in priorem illam explicationem ne violentè quidem trahi possunt. *Ecce ego separo vobis humerum.* *Aphorizo* enim significat, *præcido.* Minitatur itaque Deus, luculentam se illis plagam inflicturum, qualem imposuit ille alter 2. Machab.12.num.35. *Irruit in eum, humerúmque eius amputauit.* Humero enim Sacerdotalis dignitas recumbebat: Isai.9.nu.6. *Et factus est Principatus super humerum eius:* c.22.nu.22. *Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius.* Amputato igitur humero, collabi, ac funditus ruere dignitatem, necesse erat.

Hoc supplicium dignum sanè est irato Deo, dignum sacrilegis Sacerdotibus. Cohæret cum toto contextu: minatus fuerat illis egestatem, nunc abdicationem & præcisionem: mox turpissimam ignominiam.

Et dispergam super vultum vestrum stercus solemnitatum vestrarum.

LXX. ita reddiderunt. [Et dispergam ventriculum super facies vestras, ventriculum solemnitatum vestrarū.] Continens scilicet posuerunt pro contento. Andreas Massius, Iosue 3. vers.7. suspicatur, his verbis occultam quandam contemptus efficiendi rationem contineri: & nos Hispani, vt insigni ignominia hominē infamem, & scelerum maculis notatissimum inuramus, dicere solemus: *dalle con vn butago en las barbas.* Perinde itaque est, ac si diceret Deus. Vos meo nomini labem adspersistis vestris pollutis sacrificiis; ego vilissima, & spurcissima istorum sacrificiorum parte, idest, ipso ventriculo animalium: stercore redundante, facies vestras insigniter respergam, atque fœdabo. 22

Et assumet vos secum.

HEbraicè, *ad se.* Tigurina. *Tollétque vos ad se.* Adeò tenaciter stercus adhærebit, vt neque manibus detergi, neque vllis aquis elui possit; 23

sit; vt ita fœdè sordidatos, & conspurcatos vos populus exibilet, aspectu exhorreat, cogitatione ipsa detestetur. Hanc emphasim habet, *assumet vos ad se*, idest, tam eritis abiecti, & despicati, vt in ipsius vilissimi stercoris naturam degenerasse existimemini. 1. Machabæorum 2. numer. 62. *Gloria eius stercus, & vermis est.* Ecclesiast. 9. nu. 10. *Omnis mulier, quæ est fornicaria, quasi stercus in via conculcabitur.* Psalm. 82. n. 11. *Facti sunt, vt stercus terræ.* Sophoniæ 1 nu. 17. *Corpora eorum, sicut stercora.* Vide 4 Reg. 9. numer. 37. & Cassianum Collatione 7. cap. 27.

NVMERVS IV.

Et scietis, quia misi ad vos mandatum istud, vt esset pactum meum cum Leui, dicit Dominus exercituum.

24 SIc à me puniti, egestate pressi, Sacerdotio spoliati, insignibus ignominiæ maculis inusti, serò tandem sapietis. Aperiet oculos aliquando pœna, quos nunc perstringit, & cæcat culpa: tunc demum re ipsa edocti perspicietis, mandatum istud, non à meo Propheta callidè confictum, sed à me ipso piè destinatum, quò vos in officio continerem, pactúmque meum cum Leui perpetuò conseruarem. Quale tandem sit istud pactum initum cum Leui, statim explicatur.

NVMERVS V.

Pactum meum fuit cum eo vitæ, & pacis.

25 LEvi vnus fuit ex filiis Iacob. Genes. 29. num. 34. cuius Tribus primogenitorum loco Deo addicta, & consecrata est: vt ex ea Sacerdotes, & Leuitæ assumerentur. Numer. 3. num. 13. & 18. cap. 8. numer. 16. Deuteron. 10. numer. 8. Et quia hæc Tribus Sacerdotalis exempta est ex numero reliquarum, quasi non tam ad homines, quàm ad Deum pertineret, etsi re quidem ipsa tredecim erant Tribus, hac exclusa, duodecim tantùm solent in Scriptura numerari. Numer. 1. numer. 49. Iosue 3. num. 12. Ecclesiast. 44. n. 26. Matt. 19. numer. 28. Accedit, quòd hæc Tribus, tanquam Deo mancipata, & in eius tutela posita, nullam obtinuit sortem in terra Promissionis. Deuteron. 10. numer. 9. & cap. 12. numer. 12. & Numer. 18. numer. 20. Iosue 13. numer. 14. & 33. sed ex decimis alebatur, Numer. 18. num. 20. & 21.

Sacerdotes itaque, & Leuitæ omnes ex eadem erant Tribu; sed Sa- 26
cerdotes ex familia Aaron, Leuitæ ex aliis familiis: & Sacerdotes quidem sacratiore initiabantur ritu, maioréque cæremonia: Leuitæ, minore. Sacerdotes sacrificiis peragendis; Leuitæ inferioribus tẽpli ministeriis erant destinati. Tractant hæc copiosè Ribera libr. 3. de Templo, cap. 1. & Barradas, to. 2. libr. 3. cap. 54. Hîc autem non potest esse dubium, quin Leui, Sacerdotalis familiæ caput, pro tota Tribu Leuitica sumatur.

Sensus ergo Prophetæ est: pollici- 27
tus sum Principibus Leuiticæ familiæ, eos, suósque posteros in meo conspectu, & Sacerdotali dignitate perpetuò esse victuros: nullam sceleribus eorum conceptam iracundiam vsque eò progressuram, vt pactum rescindam, & illos disturbem Sacerdotio. Percussi firmum hoc vitæ, pacísque cum illis fœdus; meam auctoritatem interposui; cupio igitur, cupio vehementer, hoc pactum quantum equidem in me situm est, ratum, & inuiolabile

uiolabile permanere. Alludit sine dubio ad pactum illud initum cum Aaron. Ecclesiastici 45. num.7. *Statuit ei testamentum æternum, & dedit illi Sacerdotium gentis.* Quod pactum rursus instauratum est cum Phinees, Aaronis nepote. Numeror. 25. num. 12. *Ecce do ei pacem fœderis mei, & erit tam ipsi, quàm semini eius pactum Sacerdotij sempiternum, quia zelatus est pro Deo.* Vbi vides, in hoc pacto pacem (id est, prosperitatem, & bonorum omnium affluentiam) vitam præthereà (id est, perpetuitatem) contineri: imò & ipsi Phinees vita contigit supra mortales omnes sui seculi longissima: nam supra trecentos annos illam propagauit, vt subducit Montanus ex cap. 20. Iudicum, num. 28.

Celebratur hac pactum initum cum Phinees in Scriptura Ecclesiast. 45. num. 30. *Ideo statuit illi testamentum pacis, Principem Sanctorum, & gentis suæ, vt sit illi, & semini eius Sacerdotij dignitas in æternum.* Et 1. Machab. 2. num. 54. *Phinees pater noster zelando zelum Dei, accepit testamentum Sacerdotij æterni.* Et si leue hoc est; aduerto

28 tamen, eamdem vocem originalem *berit*, ab interprete modò pactum, modò fœdus, aut testamentum verti solere; nominibus scilicet diuersis, idem tamen significantibus.

Illa verò grauis quæstio est, & hoc expedienda loco, cur simile fœdus cum Tribu Leuitica ictum, pactum salis nominetur. Numeror. 18. nu 19. *Pactum salis est sempiternum coram Domino tibi, ac filijs tuis.* Fatetur ibi Caietanus, sibi incompertum esse, cur pactum inuiolabile, ac semper duraturum, salis pactum nominetur. At non tantùm eo loci solemnis illa formula concipitur, sed etiam 2. Paralipo. 13. num. 5. *Num ignoratis, quòd Dominus Deus Israël dederit Regnũ Dauid super Israël in sempiternum, ipsi, & filijs eius in pactum salis?* Causam mihi videtur

Oleaster collimasse, à quo mutuatus 29
est Pererius Genes. 19. num 25. acutè scilicet conijcit ex illis verbi Leuitic. 2. num. 13. *Nec aufer es sal fœderis Dei tui de sacrificio tuo*; in icendis fœderibus, firmandísque pactis vna cum victimis, quæ cedebantur, sal quoque adhibitum esse, vt sale, & sanguine fœdera sancirentur, idque propterea fieri consueuisse, quia sal symbolum est diuturnitatis, propter insitam vim impertiendi rebus incorruptionem: eo itaq; aptissimè significari, pactum illud perpetuò futurum inuiolatum, & incorrumptum. Argumento esse potest statua illa salis, in quam versa est vxor Loth. Quæ post tot euoluta secula, tot diruta, & solo æquata solidissima ædificia, ipsa tamen integra adhuc, hodiéque durat. Vide Lorinum Sapient. 10. num. 7. & Delr. Genes. 19. num. 25. Salis adhibiti in fœdere mentionem fecit Virgil. lib. 12. Æneid.

Dant fruges manibus salsas.

Vide ibi Pontanum, pag. 2246. de mola salsa frequentissima in sacrificiis, Lambinum in Horatium ad illud lib. 3. Ode. 23. *Farre pio, & saliente mica*: & Turneb. lib. 7. Aduersariorum, cap. 13. & Pontanum in id Æneid. 7. *Et salsas fruges*, pag. 854.

Et dedi ei timorem.

Propositæ sunt Sacerdotibus à 30
Deo honestissimæ pacti huius conditiones, quarum prima est religiosus Dei cultus, qui reuerentiali timore continetur. Ecclesiast. 1. nu. 17. *Timor Domini, scientia religiositas* Chaldæus sic interpretatur. [Dedi ei doctrinam legis meæ perfectam, & timuit me.] Timor enim Dei perfectio est, consummatióque doctrinæ Sacerdotalis. Iob. 28. num. 28. *Ecce*

 timor

timor Domini ipsa est sapientia: & Eccl. 1.num.20. *Plenitudo sapientiæ,est timere Deum.*

Et timuit me, & à facie nominis mei pauebat.

31 PRopositas à Deo pacti conditiones Sacerdotalis Tribus, & libenter accepit, & sedulò seruauit. Audi Moysen in benedictione Leui, Deuter.33. nu.8. *Hi custodierunt eloquium tuum,& pactum tuum seruauerunt.* Deus exegit ab illis timorem, illi timore filiali reueriti sunt Deum, toti diuino cultui mancipati.

32 Obseruat Maldonatus Matth. 4. n.10. verba illa, quæ retulit Christus: *Dominum Deum tuum adorabis*; sic legi in Deuter.c.6.nu.13. *Dominum Deum tuum timebis*: quia Hebraico idiomate timere Deum, est illum colere, & adorare. Sic Matth.15.n.9. *Sine causa autem colunt me*; legitur apud Isai.c.29. num.13. *Timuerunt me.*

Actuum 2. nu.5. *Viri religiosi*. Græcè, *eulabis*. Quam eamdem vocem Actuum 8. n.2.reddidit Vulgatus, *viri timorati*: & Luc.2. num.25. *Iustus, & timoratus*. Græcè, *eulabes*. Vtrumque coniungitur, Actuum 10. num.2. *Religiosus,ac timens Deum*, quamquam ibi subest, *eusebes*. Ad Hebræos 12.nu.28. *Seruiamus placentes Deo cum metu, & reuerentia*. Græcè, *eulabias*: quæ vox propriè significat religiosum cultum, timorémque reuerentialem, quo Diuinum numen, à Sacerdotibus præsertim, studiosissimè, sanctissiméque prosequendum, ac venerandum est.

NVMERVS VI.

Lex veritatis fuit in ore eius.

33 DIVINI iuris studiosissimi, & consultissimi fuerunt, doctrinámque veracissimam legis in ore iugiter, ac multò magis in corde habuerunt.

Et iniquitas non est inuenta in labijs eius.

NOn attribuitur hîc Sacerdotibus illa laus in scriptura frequentissima. Psalm.14. num.3. *Non egit dolum in lingua sua*. 1. Petri 2.n.22. & Isai.53. num.9. *Nec inuentus est dolus in ore eius*. Psalm.33. num.14. *Et labia tua ne loquantur dolum*. Psalm.31. num.2. *Neque est in spiritu eius dolus*: vt contrà obiicitur improbis, Psal.49. num.19. *Lingua tua concinnabat dolos*: qualis verò sit huiusmodi dolus, significauit Hierem. cap.9. num.8. *Sagitta vulnerans, lingua eorum: dolum locuta est: in ore suo pacem cum amico suo loquitur, & occultè ponit ei insidias*. In his omnibus locis (si excipias Psalmum 31. vbi est etiam nomen affine) subest Hebraicè, *mirma* à radice *rama*, id est, dolosè agere, eludere, circumuenire.

Hic autem est vox *haula*. Ea verò 34
significantissima est, & exponitur à Montano, *iuris cogniti peruersio, ac deprauatio*: à Marcero, *iniuria proximis illata contra leges, & iura*. Rectè Vulgatus expressit eius vim. Hoc enim propriè est, *iniquitas*: nam & viri iniurij, qui contra ius, fasque proximos opprimunt, vocantur in Scriptura filij iniquitatis. 2. Reg.3.num.34.& cap.7. n.10. & 1. Paralip.17.num.9.

Illud verò Leuitic.19.n.15. *Non facies, quod iniquum est, nec iniustè iudicabis*; Hebraicè vnica dumtaxat est oratio. *Non facietis iniquitatem in iudicio*. Deut.32.num.4. *Deus fidelis, & absque vlla iniquitate; iustus, & rectus*. Et huius quidem Diuinæ æquitatis, ac rectitudinis imago, si aut ius dicendum, aut quid decernendum esset, in Sacerdotum verbis relucebat.

In

In pace, & in æquitate ambulauit mecum, & multos auertit ab iniquitate.

35 ENumerat quatuor bona ex illo fonte religiosi cultus redundatia. Primum est, eos pace, id est, incolumitate, prosperitate copiisque omnibus afluxisse: hæc enim omnia pacis nomine continentur. Psalm.28.n.11. *Dominus benedicet populo suo in pace.* Vatablus. [Dabit ei prosperum rerum
36 omnium successum.] Soleo sæpe mirari nostri interpretis elegantiam, & copiam in illustrandis Hebraismis; sed in hoc Latinè efferendo, nequeo satis mirari. Quàm significanter, quanto cum decoro, & proprietate, quàm accómodatè ad rem, de qua agitur, quàm luculentè illum vbique exprimit? Res erit iucunda cognitu, neque inutilis Scripturæ intelligentiæ, exempla ipsa intueri. Gen.29.n.6. *Sanus ne est? Valet, inquiunt.* Hebraicè vtrobique, *pax ei.* c.37.n.14. *Vide, si cuncta prospera sint erga fratres tuos.* Hebraicè. *Vide pacem fratrum tuorum:* c.43.nu.27. *Saluus ne est?* n.28. *Sospes est:* vtrobique, *pax &c.* 1. Regum 17. num.18. *Fratres tuos visitabis, si rectè agant.* Hebraicè, *ad pacem.* 4. Regum 9. num.11. *Rectè ne sunt omnia?* Hebraicè. *Est ne pax?* 2. Regum 18. num.28. *Dixit ad Regem, salue Rex.*
37 Hebraicè. *Pax.* Exod.18. num.7. *Salutauerúntque se mutuò verbis pacificis.* Hebraicè. *Postulauerunt pacem.* Genes. 43. num.27. *Clementer resalutatis eis.* Hebraicè. *Postulauit eis pacem.* Iosue 10. num.21. *Reuersus est omnis exercitus, sani, & integro numero.* Hebraicè. *In pace.* Genes.28. num.21. *Reuersúsque fuero prosperè.* Hebraicè. *In pace.* Denique (quod jure accommodetur Tribui Sacerdotali) Prouerb.3. num.17. *Viæ eius, viæ pulchræ, & omnes semitæ illius pacificæ.* Hebraicè. *Pax.*

Alterum bonum eximium est; 38
Deum deduxisse Sacerdotes per vias planas, directas, & æquabiles, sine vllo, non modò casu, aut prolapsione, sed ne offensione quidem. Ita explico, *ambulauit in æquitate*, nam vox originalis *Misor*, & affinis *Mesarim*, propriè significant planitiem. Deuteron. 3 num.10. Hierem.48. num.8. & 3. Regum.20. num.23. Zachar.4 nu.7. Isai.40. num.4. & 2. Paralipomen.26. num.10.

Hinc notabilis ille loquendi de vino modus, eleganter illustratus à Vulgato. Prouerbior.23. num.31. *Ingreditur blandè.* Hebraicè. *ibi in æquitate.* Vide etiam Cantic.7. numero 9. Hinc vulgaria illa Psalm.25. num.12. *Pes meus stetit in directo.* Hebraicè, *in æquitate*: & Psalm.26. num.1. *Dirige me in semitam rectam.* Hebraicè, *æquitatis.* Hebraismum retinuit Vul- 39
gatus Prouerbior.4. numer.11. *Ducam te per semitas æquitatis, quas cùm ingressus fueris, non arctabuntur gressus tui, & currens non habebis offendiculum.*

Est insignis locus Isai.26.n.7. *Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum.* Hebræa sic vertit Pagninus *Semita iusto recta, tu, ô Deus recte, callem iusti librabis.* Forerius. *Semita iusto, æquitates: rectam orbitam iusti regulabis.* Vatab. *Via iusto erit æquitatum* (id est, æquabilis, & plena) *tu ô Deus ad libellam æquabis,* ne scilicet offendat.

Tertium, quod caput est, & quasi 40
fons bonorum omnium, pios illos Sacerdotes ambulauisse cum Deo, id est, præsentem sibi Deum in omnibus actibus suis statuisse, eiúsque proinde oculis valde probatos, & acceptos fuisse. Hanc esse huius Hebraismi vim, Scripturæ exemplis illustraui ad Colos.1. num.10.

Quartum denique, quod hinc ne- 41
cessariò consequitur; eos cùm legis

 doctri

doctrina, tum conspicuæ sanctitatis exemplo, populum in officio continuisse: peccatores etiam aberrantes salutaribus monitis, cælestibúsque minis ad bonam frugem reuocasse.

NVMERVS VII.

Labia enim Sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius.

42 PERSPICVA sententia est, & à Sanctis identidem celebrata: admonet enim Sacerdotes suæ dignitatis, & officij eos esse cœleste quoddam in terris oraculum, ac diuinæ voluntatis interpretes; legem proinde in promptu, in numerato, id est, in ipsis labiis, non tantùm in corde, ac memoria habituros; ambigentibus, & sciscitantibus, minimè dubia responsa edituros.

43 Vbique requirunt sacræ litteræ in Sacerdotibus hanc scientiam Diuinæ legis, qua instructi possint difficilia religionis negotia statuere, & incidentes de officio nodos expedire. Vino præcipiuntur abstinere. Leuic. 10. num. 9. & ea affertur causa, num. 10. *Vt habeatis scientiam discernendi inter sanctum, & prophanum; inter pollutum, & mundum: doceatisque filios Israël omnia legitima mea.* Deuter. 17. num. 8. *Si difficile, & ambiguum apud te iudicium esse perspexeris, venies ad Sacerdotes, &c.* Sic 2. Paralipo. 19. num. 10. & Aggæi 2. num. 12.

44 Atque prompta hæc notitia Diuinæ legis, est vnum è præcipuis Sacerdotum elogium. Deuteronom. 32. nu. 9. *Hi custodierunt eloquium tuum, & pactum tuum seruauerunt: docebunt* (sic habetur Hebraicè) *iudicia tua, ô Iacob, & legem tuam, ô Israël.* Vide 1. Esdræ 7. n. 10. Et hinc est, quod refertur Matth. 2. num. 4. cùm Herodes sciscitaretur à Principibus Sacerdotum, vbi Christus nasceretur, continuò Michææ testimonium protulerunt.

Hæc scientia Diuinæ legis insigniter adumbrata est in Pectorali Summi Sacerdotis. Exodi 28. num. 20. *Pones autem in Rationali iudicij doctrinam, & veritatem, quæ erunt in pectore Aaron, quando ingredietur coram Domino.* Hebraicè pro doctrina, & veritate sunt illæ celebres voces *Vrim, & Tumim*, verbum è verbo reddas *illuminationes*, vel *inflammationes*; *& perfectiones*, vel *simplicitates*: debet enim esse Sacerdos simplex, perfectus, & omnibus numeris absolutus: debet item tam eximia sapientiæ luce collustrari, vt fulgoris, ac doctrinæ radios longè, latéque diffundat. 46 Hæc strictim attigisse contentus de *Vrim, & Tumim*, eos, qui plura nosse auent, relego ad eruditissimos viros Bellarmin. tom. 1. lib. 4. de Romano Pontifice, cap. 3. Ariam Montanum in apparatu in lib. Aaron. Riberam lib. 3. de Templo, cap. 12. Galati. lib. 4. cap. 17. Genebr. lib. 2. Chronographiæ pag. 186. Baron. tom. 1. anno Christi 17. Moluendam lib. 11. de Antichristo, cap. 11. Delrium lib. 4. Magicarum disquisitionum, quæstio 2. pag. 122. Viegam, in cap. 2. Apocal. commentario 1. sect. 1. Barradam, tom. 2. lib. 3. cap. 46. Lorin. Sapient. 18. verb. 24. Pagninum, Mercerum, & Brixianum in Thesauris linguæ sanctæ. 45

Quia Angelus Domini exercituum est.

VErtere potuisset Vulgatus vocem *malac, nuncius*, vt vertit Iob. 1. num. 14. Genes. 32. num. 3. Deuter. 2. n. 26. & alias, sæpè: sed arbitror, eum, summo consilio, Sacerdotem Angelum vocauisse. 47

Aduertendum tamen est, quod plerique

rique Patres obseruarunt, vt Isidorus lib. 1. Sententiarum cap. 11. Gregorius libr. 32. Moral. cap. 18. Hilarius libr. 5. de Trinitat. Angelum non esse nomen Naturæ, sed officij. Ipse Christus infrà cap. 3. num. 2. vocatur *Angelus testamenti*. Et ab Isaia cap. 9. numer. 6. iuxta LXX. *Magni consilij Angelus*: exponit Tertullianus libr. de Carne Christi, cap. 14. [Officij, non naturæ vocabulo.] Fuit enim profectò Angelus, idest, nuntius. Ioan. 15. n. 15. *Omnia quæcumque audiui à Patre meo, nota feci vobis.*

48 Doctrinam hanc hauserunt Patres ex magno illo Dionysio cap 4. cœlestis Hierarchiæ; vbi docet, spiritus illos cœlestes Angelos appellari, [Propterea quòd eis primò insit Diuina illustratio, ac per eos ad nos veniat.] Quod mirificè quadrat in Sacerdotes; nam (vt ait hìc Hieron. [Angelus, idest, nuncius, Sacerdos Dei verissimè dicitur, quia Dei, & hominum sequester est; eiúsque ad populum nunciat voluntatem.] Talis erat ille Angelus, qui aiebat, 2. Corinth. 5. num. 19. *Posuit in nobis verbum reconciliationis: pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos.*

Angelorum itaque nomine Sacerdotes intelligunt Hieron. & Anselmus, 1. Corinth. 11. n. 10. & multi interpretes Actuum 7. nu 51. & ad Galat. 3. num. 19. & Isai. 18. num. 2. & Sacerdotes Ecclesiarum Angeli nominantur cap. 2. & 3. Apocalyps.

49 Deinde dicuntur Angeli, ad significandam eminentem supra cæteros mortales huius functionis dignitatem. Multus sim, si in hoc argumento velim excurrere. Videatur Baron. Tom. 1. anno Christi 57. & Bellarm. libr. 4. de Eucharistia cap. 16. & Platus de Bono status Religiosi libr. 2. c. 37. Angelos quidem vidit aliquando Chrysostomus Sacerdoti sacrificanti procumbere, vt ipse scribit lib. 3. de Sacerdotio. Bonauent. etiam refert D. Franciscum dicere solitum, Sacerdotem se priùs, quàm Angelum, si simul occurrerent, salutaturum fuisse.

Denique Angeli sunt Sacerdotes 50
propter insignem castimoniam. *Erunt sicut Angeli Dei*, asseruit Christus Matth. 22. num. 30. de iis, qui in cœlo perpetuam colent castitatem. Miror, etiam Gentiles in suis Sacerdotibus pudorem laudibus extulisse. Æneid. 6.

Quiq; Sacerdotes casti, dum vita manebat.

Quærit Plutarch. in Problematis Romanis cap. 111. cur Sacerdotes non modò caprea abstinere, sed ne eam quidem contingere iuberentur: causámque affert, vt horrorem in libidinem, cuius symbolum erat, indicarent. Magis est mirandum, quod scribit Gelius lib. 10. cap. 15. hederam neque tangere, neque nominare, fas fuisse Sacerdoti, ea de causa, vt refert ex Sexto Pompeio Mendoça q 4. positiua numer. 4. quia hedera arcto illo complexu, nescio quid lasciuiæ præ se fert. Vide Tiraquel. leg. 15. connubiali num. 118.

Censet Abulensis Exod. 28. post 51
quæstionem 12. Leuitici Tribui Smaragdum obtigisse in pectorali summi Sacerdotis: est autem Smaragdus teste Pierio libr. 41. pudicitiæ symbolum. Isidorus lib. 16. Etymolog. cap. 7. de Smaragdo ait: [Herbas virentes, frondésque exsuperat: nulla gratior oculorum refectio est.] Mutuatus scilicet ex Plinio libr. 37. cap. 5. viridis enim color oculis amicus est. Eccles. 40. n. 22. At quis Smaragdus ita hilarat, recreátque aspectum, ac pudor Sacerdotalis? Lege Lorinum ad illud Sapient. 4 num. 1. *O quam pulchra est casta generatio cum claritate.*

Illud verò penè excedit fidem, nisi 52
locuple

locupletissimi auctores testarentur, tam mirabilem esse antipathiam smaragdo cum libidine, vt, si probatus ille sit, frangatur minutatim, si quis secum habeat in patranda re venerea. Lege Viegam in cap. 2. Apocalypſ. Comment. 3. sect. 6. Ita debet exhorrere Sacerdos labem turpitudinis, vt ex bysso retorta, qua induebatur, grauiter probat Riber. libr. 3. de Templ. cap. 6.

Tam castus Sacerdos non modò cum Angelis æquandus, sed illis etiam præferendus est. Chrysologus serm. 143. [Angelicam gloriam acquirere, maius est, quàm habere: esse Angelum, fœlicitatis est; virginem esse, virtutis: virginitas enim hoc obtinet viribus, quod habet Angelus ex natura.] Bern. epistol. 42. [Differunt quidem inter se homo pudicus, & Angelus; sed fœlicitate, non virtute; sed etsi illius castitas fœlicior, huius tamen fortior esse cognoscitur.]

NVMERVS VIII.

Vos autem recessistis de via.

53 Vos autem à perenni, & contestata Maiorum vestrorum virtute turpiter degenerastis. Filij bene morati, qui parentes imitantur, dicuntur insistere patrum suorum notatam vestigiis viam. De sancto Rege Iosaphat legimus 3. Reg. 22. num. 43. *& ambulauit in omni via Asa patris sui.* De piissimo Iosia, 4. Reg. 22. nu. 2. *Ambulauit per omnes vias Dauid patris sui.* Contrà verò de filiis Samuelis, 1. Reg. 8. num. 3. *Non ambulauerunt filij illius in vijs eius, sed declinauerunt post auaritiam.*

Via in Hebræo habet articulum emphaticum, *de illa via*, illa scilicet, de qua paulò antè numer. 6. *In pace, & in æquitate ambulauit mecum.* Illi præiuerunt vobis æquabilem, & pacatam viam, sine vllius casus, offensionísve periculo; vos æstu cupiditatum abrepti per auia, prærupt áque vitiorum, per cæca, & lubrica præcipitia deflexistis.

Et scandalizastis plurimos in lege.

Hebraicè. *Ruinæ causam præbuistis.* Tigurinæ. *Impingere fecistis.* Pagninus, *offendiculo fuistis*: hoc propriè significat verbum, *scandalizo.* Eccles. 31. num. 6. ad Roman. 9. num. 33. & 1. Petri, 2. num. 8. 54

Eandem persequitur antithesim: illi tum legis doctrina, tum vitæ exemplo, multos ab iniquitate auerterunt, suprà numer. 6. Vos sinistra, & violenta legis interpretatione, moribúsque deprauatis, plurimos in ruinam impulistis. Quàm autem sit graue, ac periculosum scandali peccatum, tractant communiter interpretes, super illa verba Christi, Matth. 18. numer. 6. *Qui autem scandalizauerit*, &c. Memoranda est illa Chrysostomi sententia, homil. 3. in cap. 1. Actuum. [Si vnius animæ salus tanti est, vt ob hanc filius Dei fieret homo, tantáque pateretur: perditio cogita, quantam concilabit pœnam?].

Irritum fecistis pactum Leui; dicit Dominus exercituum.

Illi *pactum meum seruauerunt*, Deuteron. 33. nu. 8. Vos transgressi estis; & cùm fœdus sancitum olim cum Leuitica Tribu, seruantibus conditiones à me propositas, pactum salis, idest, firmum, ac perpetuum futurum esset; vos, violatis conditionibus effecistis, vt à me pactum ipsum rescinderetur. Lege, quæ adnotaui, numer. 5. 55

NVME

NVMERVS IX.

Propter quod & ego dedi vos contemptibiles, & humiles omnibus populis, sicut non seruastis vias meas.

56 AEQVISSIMVM sanè Dei iudiciũ, vt qui in sublimi Sacerdotalis dignitatis fastigio collocati, supra mortales cæteros euecti, & Angelis proximi; ingrati, ac rebelles largitori tãtorum munerum, in res viles, & caducas suas cogitationes abiecerunt, illarúmque potiundi causa diuinum pactum violarunt; exturbentur celso illo gradu dignitatis, & fœdissimis ignominiæ maculis inusti, atque adeò facie ipsa stercore respersa, in omnium odium, atque
57 contemptum incurrant. Stat enim fixa Dei sententia, in Sacerdotem pacti sui violatorem seuerè pronuntiata. 1. Reg. 2. num. 30. Vide suprà num. 3.

Et accepistis faciem in lege.

58 RECurrit ad eandem antithesim. Illi diuinam legem prę oculis habentes, cùm iudicium ferendum esset, longè semoto personarum respectu, ex iure, & æquo statuebant: suprà numer. 6. *Et iniquitas non est inuenta in labijs eius.* Si vobis aliqua quæstio de lege proponatur, maiorem personarum, quàm aut veritatis, ac legis, aut Dei ipsius rationem ducitis. Theodoretus legit ex Symmacho. *Facies reueremini.* Quod seuerè prohibitum est in iudicando. Leuitic. 19. num. 15. *Non consideres personam pauperis, nec honores vultum potentis: iustè iudica proximo tuo.* Deuteron. 1. nu. 17. *Nulla erit distantia personarum; ita paruum audietis, vt magnum.* Prouer. 18 num. 5. *Accipere personam impij, non est bonum; vt declines à veritate iudicij.* Psal. 81. nu. 2. *Vsquequò iudicatis iniquitatem? & facies peccatorum sumitis?* Ioann. 7. num. 24. *Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate.*

NVMERVS X.

Nunquid non pater vnus omnium nostrum? Nũnquid non Deus vnus creauit nos? Quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suum, violans pactum patrum nostrorum?

INVEHITVR adhuc Propheta in Sacerdotes, qui contra omne ius, & fas, legitimi matrimonij sanctitatẽ prophanis alienigenarum connubiis, & ipsi polluebant, & cæteris, vt polluerẽt, auctores extiterant. Grauiter conqueritur, hoc 59 60
vno flagitio tot fœdissima flagitia cõtineri: nempe quo sanguinis, naturæque communio, Dei, ac religionis cultus, cõmune societatis vinculum, sanctissimum matrimonij fœdus, nefariè violabãtur. Nam & genus ductum ab vno parẽte Iacob, & vera religio, qua vnum Deum omnium conditorẽ venerabantur; & pactum cum ipso Deo initum seruandæ legis ab eo latæ, eos debuisset à tanto scelere absterrere. Hæc est vis totius argumenti. Cùm 61
cætera perspicua sint, obscura tamen est illa consecutio. *Quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suum?* Sed sciamus, Hebraicũ, *Bagad*, quod quinquies in hoc 2. capite repetitur, propriè esse, *transgredi pactum, violare fœdus, fidem frangere.* 1. Regum 14. nu. 33. Isai. 21. nu. 2. & c. 48. nu. 8. Prouerb. 2. num. 22. & Oseæ 5. nu. 7. Etiam cùm vertitur à Vulgato *spernere*, vt Threnorum 1. num. 2. *aut contemnere:* vt Ierem. 3. num. 20. violata fides per contemptum reperitur.

Aptissimè

62 Aptissimè itaque Vulgatus toties inculcat hoc significantissimum verbum in hoc capite, ad exprimendam indignitatem violationis matrimonij, quo vno fœdere indignissimè violato, tot sanctissima fœdera perfidiosè violabātur. Sed si vxori frangebatur fides, cur dicitur vnusquisque præuaricari in fratrem? Ribera fratris nomine sororem intelligit. Exquisitior interpretatio, & vt mihi videtur, inuita. Magis assentior Hieronym. sic exponenti. [Quare ergo veteres vxores contemnimus, & fratrum nostrorum abiicimus filias?] Grauissima enim iniuria irrogatur patri, & pactum cum illo sancitum, quando filiam in matrimonium collocauit, perfidè rescinditur, eius filia contumeliosè reiecta.

NVMERVS XI.

Transgressus est Iuda, & abominatio facta est in Israël, & in Hierusalem.

63 HIc est illud verbum *Bagad*, cuius vim paulò antè expendimus.

Oratoriè exaggerat huius præuaricationis indignitatem tum à persona eorum, qui tantum facinus conceperunt, tum à sanctitate vrbis, quam tali contaminari flagitio dedecebat. Suspenditque adhuc auditorum animos, nondum sigillatim expresso illo scelere, quod tam acerbè insectatur, vt maius quiddam concipiant, ac velut rem abominabilem abhorreant, ac detestentur.

Quia contaminauit Iudas sanctificationem Domini, quam dilexit.

64 POpulus ille singulariter electus, vt Deum coleret, *Dei sanctificatio* nominatur. Causam reddidit ipse Deus Leuit. 20. numer. 26. *Eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego Dominus, & separaui vos à cæteris populis, vt essetis mihi.* Quò respexit Petrus epist. 1. cap. 1. numer. 15. *Vocauit vos, sanctum* (idest, sanctificationem.) eandémque causam affert, numer. 16. *quoniam scriptum est: sancti eritis, quoniam ego sanctus sum.* Sic Deuteronom. 7. num. 6. & cap. 14. num. 2. & cap. 26. num. 18. Ierem. 2. numer. 3. *Sanctus Israël Domino, primitiæ frugum eius.* Hebraicè *codes:* quæ vox hîc redditur à Vulgato, *sanctificatio*, & exponitur à Ieremia nomine *primitiæ*, quæ scilicet Deo consecrabantur. Psalm. 113. numer. 2. *Facta est Iudæa sanctificatio eius.* idest, vt explicat Genebrar. *sancta eius possessio.* Sic sæpe loquitur sacra Scriptura. Ecclesiast. 36. num. 15. *miserere ciuitati sanctificationis tuæ.* Isai. 60. numer. 13. *ad ornandum locum sanctificationis meæ.* Thren. 2. n. 7. *maledixit sanctificationi suæ.* 65

Indignatur itaque Propheta, hanc sanctificationem Dei, idest, populum peculiarem, ab eo eximiè dilectum, prophanis connubiis pollutum, & contaminatum esse. Illustratur hoc ex 1. Esdræ 9. num. 2. [Tulerunt de filiabus eorum sibi, & filiis suis, & commiscuerunt semen sanctum cum populis terrarum.] Rectè in hanc sententiam exponit Pineda in Salomone lib. 7. cap. 7. numer. 7. illud Ecclesi. 47. num. 22. *prophanasti semen tuum.* 66

Et habuit filiam Dei alieni.

HEbraicè, *vxorem duxit:* quod seuerissimè fuerat interdictum à Deo Exod. 34. nu. 16. Deuter. 7. nu. 3. & suo malo transgressus est Salomon 3. Reg. 11. num. 2.

NVME

NVMERVS XII.

Disperdet Dominus virum, qui fecerit hoc, magistrum, & discipulum de tabernaculis Iacob, & offerentem munus Domino exercituum.

67 AEQVVM profectò est, vt qui Dei sanctificationē violauit, qui semen sanctum Israëlitici populi incesto connubio polluit, siue sit Sacerdos, siue laicus, siue non resipiscat, siue Deum sacrificiis placare conetur, in horrorem tanti sceleris exscindatur ab eo populo, à cuius se sanctitate, ac puritate seiunxit. Haud absimile fulmen illi Apostolico 1. Corinth. 3. num. 17. *Si quis templum Dei violauit, disperdet illum Deus.*

68 In fonte propriè est, *exscindet*. Hæc enim natiua est significatio verbi *carat*, exscindere, delere, anathemate ferire. Variè, vt solet, illustrat Interpres. Ezech. 14. num. 8. *disperdam eum de medio populi mei.* Sic Psalm. 11. num. 4 & Hierem. 51. num. 62. Genes. 17. nu. 14. *Delebitur anima illa de populo suo.* Psal. 108. num. 15. *Dispereat de terra memoria eorum.* Leuit. 18. num. 29. *Peribit de medio populi sui.* Prouerb. 2. num. 22. *Impij verò de terra perdentur.* Vbique vides excisionem.

69 Exscindentur autem *de tabernaculis Iacob*, idest, de populo Israël. Non solùm indicto quotannis tabernaculorū festo, de quo Riber. lib. 5. de Templo cap. 13. sed vsu etiam quotidiano loquendi, voluit Deus memoriam sæpe refricari illius beneficij, quod commemorat Leuit. 23. num 45. *Vt discant posteri vestri, quòd in tabernaculis habitare fecerim Tribus Israël, cùm educerem eos de terra Ægypti.* Tunc ipse Deus etiam in tabernaculo sibi sedem, ac domicilium collocauit, vt expendit Geneb. Psal. 77. nu. 67. qui Psal. 86. n. 4. illa verba, *super omnia tabernacula Iacob*, vrbes exponit, & oppida Sic. Castr. Hier. 10. num. 20. *Tabernaculum meum vastatum est: omnes funiculi mei dirupti sunt*; Hierusalem ipsam, imperij caput interpretatur, quæ turribus, ac mæniis, templo, atque palatiis, perinde, ac funibus fulciebatur.

Quod vertit Vulgatus, magistrum, & discipulum, Hebraicè, *Her vehone.* 70 Latinè efferas, *vigilantem, & respondentem.* Vnde grauis sanè quæstio orta inter Rabbinos, vter vigilantis nomine dignior sit magisterne, an discipulus? Contendunt hîc neruos ingenij; alij magistrum vigilantem exigunt, sedulum, & acrem, minutulis interrogatiunculis prementem discipulum, rubores illi eiicientem, donec ille aptè, scienterque respondeat. Alij contrà discipulum ipsum vigilantem requiquirunt, acutum, & industrium, crebris interrogationibus veritatem, ac doctrinam haurientem à magistro; cuius munus est, dilucidè ad quæsita respondere. Ego nolim, dum me pacificatorem interpono, horum Grammaticorum ferulas subire: stet modò illud, egregiè rem expressisse Vulgatum; de cætero non admodùm disceptauerim.

NVMERVS XIII.

Et hoc rursum fecistis: operiebatis lacrymis altare Domini, fletu, & mugitu, ita vt non respiciam vltrà ad sacrificium, nec accipiam placabile quid de manu vestra.

FACILIS est sententia, nec 71 possum eam pressiùs, & enucleatiùs, quàm Hieronymi verbis explanare. [Derelictæ vxores Israëliticæ, & in thoris maritorū alienarum

narum Gentium feminas cōtemplantes, ad Dei solius auxilium confugiebant: diebus, ac noctibus ante altare Domini prouolutę, lachrimis, gemitu, atque eiulatibus inuidiam faciebant eius prouidentiæ, quòd non respiceret humana, & miseras non iuuaret.]

NVMERVS XIV.

Et dixistis, quam ob causam?

72 PErsistunt adhuc petulantes isti Sacerdotes in sua procacitate. Violabant omnia iura; sacra, prophanáque miscebant: auertebat Deus faciem à pollutis eorum sacrificiis, exhorrescebat manus sanguine, ac scelere redundantes: interim vxorem lachrymæ vbertim ad altare profusæ, quasi velum quoddam inter Deum, & eorum victimas prætendebant; & tamen adeò sunt stolidi, vt à Deo petulantissimè sciscitentur, cur eorum sacrificia non admittat? cùm vel leuissima proximi offensiuncula resarcienda sit priùs, quàm Deo sacrificium immoletur. Matth. 5. num. 23.

Quia Dominus testificatus est inter te, & vxorem pubertatis tuæ, quam tu despexisti.

73 DOctè probat Riber. testificari Deum, idem esse, ac præcipere. Legem itaque sanxit, ac promulgauit voluntatis suæ testem, & indicem. Genes. 2. num. 24. Matth. 19. num. 5. Ad Ephes. 5. numero 31. suam auctoritatem grauissimè interposuit, seuerissiméque indixit, ne vxorem tuam legitimam, quam adolescens duxisti, abs te per summam iniuriam abdicares, ac fidem illi datam frangeres. Hoc propriè significat, *despicere.* Vide suprà num. 10.

Et hæc particeps tua, & vxor fæderis tui.

REpulsæ huius fœditatem expen- 74
dit, siue ab inita iam inde à prima adolescentia societate, arctissiméque seruata, adeò, vt in vnam quasi carnem coaluisse viderentur. Genes. 2. num. 23. *Hoc nunc os ex ossibus meis.* Matth. 19. num 5. *Erunt duo in carne vna.* Siue ab ipsius matrimonij fædere sanctè, ac legitimè sancito, cuius iura violare nefas esset.

NVMERVS XV.

Nonne vnus fecit, & residuum spiritus eius est? Et quid vnus quærit, nisi semen Dei?

LOcvs est difficilis, quem 75
multi interpretes ab Hebraizātibus abducti, difficiliorem reddiderunt. Videat, qui volet, Rabbinorum sententias apud Figuerium, Riberam, & Montanum.

Mihi Hieronymus videtur rem, quasi acu, tetigisse; cuius ego intelligētiam paucis comprehendam. Idem est Prophetę argumentum, quamuis concisum, quod posteà instaurauit, ac dilatauit Christus Matth. 19. nu. 4. Summa hæc est: nonne Deus vnus creauit marem, & fæminam, vt arcto matrimonij fœdere colligati genus humanum propagarent? Nonne cùm inspirasset in faciem hominis spiraculum vitæ, Genes. 2. n. 7. non solùm de costa viri mulierē formauit, sed etiam quasi residuum eiusdem halitus illi infudit, de eodem spiritu eam afflauit, similem illi animam inspirauit? Nonne totum hoc eo consilio fecit, vt matrimonio vincti filios procrearēt, qui Deum colerent, Deo seruirēt, semē Dei, & dici, & esse mererētur? *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.* Matth. 19. nu. 6.

Custodite

Custodite ergo spiritum vestrum, & vxorem adolescentiæ tuæ noli despicere.

76 HIeronymus. [Ne abducamini libidine, ne alienigenarum amore vincamini.] Sumit itaque *spiritum* pro impotentia quadam animi, vt Prouerbior. 25. num. 28. *Vir, qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum.*

Non assentior huic expositioni: nam ipsius consequentiæ vis exigere videtur, ne in eodem versu vox *spiritus* in tam diuersa acceptatione sumatur. Dixerat, afflatum fuisse fæminæ, quasi reliquum ipsius spiritus, quem viro inspirauerat; residuum spiritus viri fæminam hausisse: consequens erat, vt vnus, idémque spiritus in duobus corporibus habitaret, vt vxoris spiritus dimidium esset animæ viri, vt Horatius locutus est, lib. 1. Ode. 3.

Serues animæ dimidium meæ.

Vt anima ipsius viri, quasi transfusa per vim amoris plus esset, vbi amabat, quàm in eo ipso corpore, quod
77 animabat. Scitum enim est illud Platonis: *amor est ardor animi proprio quodammodò in corpore mortui, in alieno viuentis.* Itaque *custodite spiritum vestrum*, idest, retinete, & conseruate eam, quam & auctor naturæ Deus, & castus amor coniugalis, quasi vestrum spiritum, & animæ vestræ dimidium effecerunt. Hoc propriè sonat verbum *Samar*, vt probat Pineda ad illud Iob 10. vers. 12. *Visitatio tua custodiuit spiritum meum.*

78 Neque huic explicationi obstat Hebraicus textus, quem reddas verbum è verbo. *Seruate in spiritu vestro.* LXX. *Custodite in spiritu vestro.* Vulgare enim idioma est. Habac. 1. num. 5. *Aspicite in gentibus*, idest, *gentes.* Psalm. 81. num. 8. *Quoniam tu hereditabis in omnibus gentibus.* Imò Pagninus addictissimus Hebræo, legit: *custodite igitur vobis spiritum vestrum:* & Tigurina lucem affert nostræ intelligentiæ. [Vos igitur, quàm chara est vobis anima vestra, cauete, ne in vxores perfidi sitis.]

Mihi etiam emphasim videtur habere illa commemoratio, *vxorem adolescentiæ tuæ*, vel, *pubertatis tuæ*, num. 14. 79
eadem enim subest vtrobique vox: spectátque ad suggerendam memoriam illius temporis, quo adolescentulam illibatam duxit, & eam vnicè dilexit. Prouerb. 5. num. 18. *Lætare cum muliere adolescentiæ tuæ, ceruæ charissima:* Hebraicè, *amorum.*

Tantam verò esse amoris vim, vt amantis spiritum quasi transfundat in amatum, testatur Dionysius cap. 4. de Diu. nom. [Est autem mentis secessum, extasimque faciens Diuinus amor; amatores sui iuris esse non sinens, sed in ea, quæ amant, penitus transferens.] Huius potentiæ admirabilis, quam exercet vis amoris, vestigium etiam aliquod extat in Sacris litteris. Amantis est enim illa vox, ad Galat. 2. num. 20. *Viuo autem, iam non ego: viuit verò in me Christus.* & Corinth. 6. num. 17. *Qui autem adhæret Domino, vnus spiritus est.*

Ac non solùm de sublimi isto amore, sed etiam de naturali eadem legimus. Genes. 44. num. 20. *Pater verò tenerè diligit eum:* num. 30. *Igitur si puer defuerit, (cùm anima illius ex huius anima pendeat,) morietur.* 1. Reg. 18. num. 1. *Anima Ionatha conglutinata est animæ Dauid, & dilexit eum Ionathas, quasi animam suam.* Quid igitur mirum est, si vxor in pubertate eximiè, ac tenerè dilecta, spiritus viri, idest, anima, nominetur? Nam & Apostolus ait ad Ephes. 5. num. 29. *Qui suam vxorem diligit, se ipsum diligit.* 80

Facit denique pro hac explicatione numerus 16. ita ibi repetitur hæc sententia. *Custodite spiritum vestrum, &* 81

nolite despicere. Vbi hortatur Propheta, ne eumdem illum spiritum despiciant; hoc est, ex proprietate verbi *Bagad*, ne datam fidem frangant, ne perfidiosè agant cum illo: quod in expositione Hieronymi non potest constare.

NVMERVS XVI.

Cùm odio habueris, dimitte, dicit Dominus Deus Israël.

82 HIc Ribera deserit Hieronymum: sed, vt ego quidem arbitror, sine causa deserit; & cogitur, ironicè hunc locum explicare,& opinionem prorsus improbabilem defendere; non licuisse Hebræis; nisi ob solam fornicationem, vxores repudiare;quod eruditè refellũt Maldonatus Matth.19. num.8. & Castro Hierem.3.num.3.& ipsa videtur sacra Scriptura refellere,Deuter.24.num.1. *Si non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatem, scribet libellum repudij.* Vbi durum,& violentum est, fœditatis nomine adulterium intelligere, propter quod non dimittebatur vxor, sed lapidibus obruebatur. Leuit.20. num.10. Deuter.22. nu.22. Ioan. 8. num. 5. Imò libellus repudij mulieris honori consulebat,vt posset, si vellet, alteri viro nubere: esset autem libellus famosus, si daretur propter solum adulterium.

83 Rectè itaq; Hieronymus affirmat, hæc verba esse Sacerdotum, qui suæ libidini, quasi velum quoddam, Mosaicam legem obtendebant. Quid nos (inquiunt) tam acerbè criminaris? Auctor ipse legis potestatem facit, vt qui odio habuerit vxorem, dimittat. Sic etiam Pharisæi obiecerunt Christo Matth.19.num.7. *Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudij,& dimittere?*

Operiet autem iniquitas vestimentum eius, dicit Dominus exercituum.

LOci huius difficultas in varias explicationes distraxit interpretes. 84
Prado Ezech.13. vers.18. vno enodat verbo. [Operietur (inquit) iniuria hoc velamine,& prætextu.] Confirmat ex cap.32. Genes. num.20. *Placabo illum muneribus:* quod ita ait, ex Hebræo verti posse: *operiam faciem eius velamine.* Sed versio ista loci Genesis vel ipsis Hebraizantibus est inaudita. Scio, solum Forerium Isa.27. num.9. affirmare, *Kiper*, quod in propria significatione idem est, ac *oblinire*, ibi posse reddi, *tegam*, siue *operiam*. De cuius sententia non est hîc disceptandi locus; sed qui vocem *minha*, quam vertit Vulgatus *muneribus*, exponat, vt exponit Prado, *velamine*, reperietur omnino nemo.

Et quidem Pradi explicatio disertè habetur in Tygurina [Num ergo violentiam vestimento suo teget?] Isidorus Clarius [Tanquam vestimento celat nequitiam suam.] Vatablus. *Tegit iniquitatem sub veste sua.* Sed boni isti interpretes lectionis Vulgatæ nullam rationem ducunt, cui vix, aut ne vix quidem, potest ista expositio accommodari.

In eumdem lapidem impingit Figuerius: existimat, esse prouerbialem locutionem, *operire aliquid super vestimento*,& perinde esse, ac palàm proferre: vt si quis rem furto ablatam, super suum pallium vellet occultare. Vertit itaque Hebraica, nec malè vertit [Et operuit iniquitatem super vestimento suo.] idest, nequicquam, & frustrà eam obtegere conatur. 85

Huic affinis est intelligentia Ariæ Montani. Obseruat, aliud esse operire vestimentum, aliud operire super vestimentum. Primum est, vestimentum studio 86

ſtudio occultandi tegere:alterum eſt, ita redundare,atque eminere,vt nullo veſtimento occultari, aut diſſimulari poſſit. Incurrit itaque in ſuperiores expoſitiones. Illud prætereà diſcrimen mihi non probat.Imò ipſa teſtimonia, quæ pro ſe affert, eius opinionem refellunt, vt patet Deuter. 13. num.8.Ioſue 24.num.7.& 2. Eſdræ 4. num.5.

87 Hieronymi explicatio penè ab omnibus deſeritur: *operiet iniquitas veſtimentum eius*, ideſt, corpus quo anima veſtitur. Vt in quo peccauit,in ipſo puniatur. Quamquam Ribera non multùm mihi videtur à Hieronymo diſcrepare; iniquitatem ſumit ex idiomate Hebraico pro pœna iniquitatis. Grauiſſimè (inquit) à Deo punietur: non ſolùm in anima, ſed etiam in bonis corporis: vſque eò premetur inopia, vt ne veſtes quidem habeat, niſi laceras, & attritas.

Sà notam ſimilitudinis ſupplet, quod, & ſi frequentiſſimũ eſt, tamen hîc locum non habet propter præpoſitionem *hal*, [Iniquitatis punitio (inquit) velut veſtimentum totum hominem operiet.] Confirmare poſſet ex Pſalm.108.num.29. *Operiantur, ſicut diploide,confuſione ſua.*

88 Liceat mihi inter tam graues auctores meam quoque dicere ſententiam. Contextus ipſe, antitheſiſque requirit, vt friuola illa excuſatio, quam Sacerdotes repulſæ legitimarum vxorem prætexebant, his verbis coarguatur. Cauſabantur illi, ſe ex præſcripto legis, iuſtis de cauſis vxores repudiaſſe; ſed eos mendaces palàm oſtendebat lex ipſa,de nõ ducendis alienigenis publicè violata; libido etiam potiundę pulchritudinis iuuencularum, repudij cauſas fuiſſe artificiosè confictas,præ ſe ferabat;in tanta ergo patrati facinoris euidentia, ipſa iniquitas (Hebraicè, *hamas*: propriè, *violentia, vis aperta,iniuria per vim illata,*) in omnium oculos per ſummam indignitatem incurrebat: nullis velis obtegi, nullo artificio diſſimulari poterat: *operiet igitur iniquitas veſtimentum eius*,ſcilicet,ipſius iniquitatis,quæ 89
in fonte generis eſt maſculini. Hoc eſt, inuolucra, & integumenta, quibus iniuria per vim illata occultari nititur, vincentur ipſius ſceleris violentia:apparebit, & extabit iniquitas, operiétque ipſa, & quaſi obruet integumentum ſuum, quo ſuam turpitudinem contegere moliebatur: latebræ illæ quæſitæ facinori, facinore ipſo luce palàm cõcepto, illuſtrabuntur. Præiuerunt mihi ad hanc intelligentiam LXX.qui ita reddiderunt.*Et operiet impietas ſuper cogitationes tuas.* Exponit Theodoretus:*reuelabuntur cogitationes tuæ*; quaſi dicat:tu diuerticula, flexionéſque excogitas tuæ iniquitati, multis ſimulationum inuolucris eam obtendis;verùm nihil agis; erumpet enim ex iſtis latebris; in publica luce, in omnium ſeſe conſpectu collocabit.

NVMERVS XVII.

Laborare feciſtis Dominum in ſermonibus veſtris.

HACTENVS Propheta reprehendit iniurios in vxores; 90
nunc inuehitur in atrociſſimum crimen læſę Maieſtatis Diuinæ, in homines ſcilicet impios, & contra cęleſte numen verbis contumelioſos. Facinus audax,& horrendum,ipſi Deo defatigationem, & laſſitudinem afferens, ex nimia laborandi, & ſuſtinendi contentione. Hæc enim eſt vis Hebraici verbi, vt hîc aduertit Montanus,& expreſſit Tygurina: *Defatigaſtis Dominum.* Et ipſe Deus ſæpe conqueritur

queritur, Isai. 1. num. 14. *Laboraui sustinens.* Forerius. *Defatigatus factus sum ferendo.* Regia. *Ad defatigationem laboraui sustinendo.* O mira, & incredibilis Dei bonitas in sustinendis pec-
91 catoribus! Non inuoluam silentio memorabilem Glossam Hebræorum antiquorum super hunc Malachiæ locum; quam ex libro, qui inscribitur Victoria contra Hebræos, capite 10. refert Sotomaior in cap. 5. Cantic. n. 2. *Aperi mihi soror mea:* quamquam in hæc ipsa verba Cantici, scribit Galatinus, lib 8. de Arcanis cap. 8 editam eam fuisse. [Filij mei, aperite mihi aperturam vnam pœnitentiæ, sicut est foramen acus; & ego aperiam vobis aperturas misericordiæ, per quas in-
92 trabunt quadrigæ, & currus.] Hunc Dei affectum blandè ad pœnitentiam inuitantis expressit Hieremias cap. 15. numero 6. *Laboraui rogans.* Hebraicè. *Defatigatus sum ad pœnitendum.* Hoc est, summis precibus ad defatigationem vsque à vobis contendi scelerum pœnitentiam, vt me quoque sententiæ in vos latæ pœniteret. Isidorus Clarius legit: *lassus sum miserendo.* Exponitque: *toties vobis debitam pœnam intermisi, vt iam sim delassatus.* Reprimit enim Deus, & coërcet suam iracundiam iustè conceptam, & ad punienda scelera erumpentem: & in hoc quasi conflictu, in quo victrix euadit misericordia, quodammodò defatigatur. Isai. 43. num. 24.
93 *Seruire me fecisti in peccatis tuis, præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis.* L X X. *In peccatis tuis hyperaspistes tuus fui,* idest, opposui me velut scutum, vt tela in te contorta meo corpore exciperem, ac retunderem; fui tuus satelles, & stipator, qui clypeo te protegerem. In Vulgata sæpe redditur *protector*, aut *scutum*, vox *hyperaspistes*, quam Deo attribuunt L X X. Genes. 15. numero 1. & 2. Regum 22. num. 3. & num. 31. Psalm. 17. num. 3. Psalm. 30. num. 5. Psalm. 58. num. 12. Psalm. 83. numero 10. & Psalm. 143. numero 3.

Et dixistis, in quo eum fecimus laborare?

Vide cap. 1. num. 2. & num. 6. & cap. 2. num. 14.

In eo, quod dicitis: omnis, qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent.

Atrox, & horribilis blasphemia 94
est: Diuinæ bonitati, æquitati, & prouidentiæ contumeliosa: inde autem ansam arripuerunt. Viderant periti isti rerum æstimatores, qui Dei beneuolentiam ex sola scilicet bonorum temporalium copia metiebãtur, Babylonios inani simulachrorum superstitione delusos, tetrísque flagitiis coopertos, florere diuitiis, & in omni rerum abundantia viuere; se autem, apud quos vnius, summíque Dei cultus, & vera religio, ac pietas vigebat, vexatos, direptos, egentes rerum omnium, in sordibus, & squalore iacere: dolebant videlicet illis oculi, & in Deum tam horrenda verba nefariè iactabant.

Ac fuit etiam perantiqua hæc pio- 95
rum hominũ querimonia, quam Deo humiliter, ac demisse repræsentabant. Verùm honorem semper præfabantur æquitati diuinæ: profunda Dei iudicia licet non penetrarent, suspiciebant tamen, & venerabantur. Hierem. 12. num. 1. *Iustus quidem tu es Domine, si disputem tecum; verumtamen iusta loquar ad te: quare via impiorum prosperatur? benè est omnibus, qui præuaricantur, & iniquè agunt?* Iob 21. num. 4. *Numquid cõtra hominem disputatio mea est?*

est n.7. quare ergo impij viuunt, subleuati sunt, confortatique diuitijs? Habac. 1. nu. 13. *Mundi sunt oculi tui, ne videas malum, & respicere ad iniquitatem non poteris. Quare respicis super iniqua agentes, & taces deuorante impio iustiorem se?* Psalm. 72. n. 1. *Quàm bonus Israël Deus his, qui recto sunt corde: mei autem penè moti sunt pedes*, &c. Hæc eò commemoraui, vt constet quantum sit discrimen inter sacrilegas, & blasphemas horum Sacerdotum voces, & pias, humiléſque sanctorum querimonias.

Aut certè vbi est Deus iudicij?

96 Videbantur sibi cornutum conflare dilemma, quod refelli, diluíque non posset. Vt vel Deum iniquitatis arguerent, vel certè eius prouidentiam è medio tollerent. Simile est illud Claudiani elegantissimi quidem Poëtæ, sed pagani peruicacissimi, lib. 1. in Ruffinum.

Sed cùm res hominum tanta caligine volui,
Aspicerem, lætosq; diu florère nocentes,
Vexatosq; pios, rursus labefacta cadebat
Religio.

Argumentum autem sic instituebant: si Deus humanarum rerum cura tangitur, eas præcipuè curare dicendus erit, quæ maximè prosperantur, & ad optatos exitus peruehuntur; sed videmus sceleratos, & impios bonis omnibus affluentes: improbi igitur sunt accepti Deo, & ab illo maximè curantur. Si verò fatemur, Deum impietatem auersari, scelera prohibere, commissa vindicare: fateamur simul, necesse est, debere impios scelerum
97 suorum pœnas luere, bonis euerti, vita ipsa spoliari: at contrà videmus lætos diu florere nocentes: Deus igitur humana non curat, iudicia non exercet. Hæc erat impiorũ cornuta argumentatio, quam tamẽ viri pij cornibus abscissis, hinc inde prominẽtibus, inermẽ reddiderunt. Vide infrà c. 3. n. 13.

CAPVT III.

NVMERVS I.

Ecce ego mitto Angelum meum.

Accessimus ad vaticinium perillustre, in quo multa occurrunt adnotanda: sed vt totam rem in pauca conferamus, vt breuitas deposcit Commentarij; quæ obseruatione digniora sunt, ad certa capita redigemus. 1

Primò, aptissimè attexitur hæc concio superiori. Cõminatus fuerat Deus improbis illis Sacerdotibus, rescissurum se pactum, abdicaturum eos dignitate; pollicetur modò summum Sacerdotem, qui, & templum lustraturus, & nouos, ac puros Sacerdotes creaturus ipse sit. Illi temerè effutientes, inquirebant: *Vbi est Deus iudicij?* asseueranter nunc confirmat, adfuturum aliquando diem illum, quo facta, dicta, & cogitata facinora grauissimè plectantur.

Secundò; habet hoc Malachiæ vaticinium luculentum enarratorem, scilicet Verbum, & Sapientiam Patris, Christum, qui disertis verbis illud exponit de suo præcursore Ioanne Baptista. Matth. 11. num. 10. Marci 1. num. 2. Luc 7. num. 27. 2

Tertiò; licèt in speciem dissentire videantur Malachias, & Euangelistæ: dum ille ait: *Ecce ego mitto Angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam:* isti verò: *Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te*, vbi manifesta est personæ mutatio; aptè tamen concordantur ex Theologico illo principio, quo Trinitatis opera externa, cùm indiuidua sint, modò vni, modò alteri

alteri personæ attribuuntur. Missio itaque Ioannis à Propheta quidem Filio, ab Euangelistis autem adscribitur Patri. Lege, quæ adnotaui ad Coloss. 2. num. 12. & Maldonat. Matth. 1. num. 18.

3 Quartò: implicatior est ille nodus; quomodò Marcus hoc vaticinium sub Isaiæ nomine referat: sic enim ait cap. 1. num. 2. *Sicut scriptum est in Isaia Propheta, ecce ego mitto Angelum meum,* &c. cùm nihil tale extet apud Isaiam. Fatetur Hieronymus in lib. de Optimo genere interpretandi, hunc nodum sibi esse inenodabilem. [Soluat (inquit) hanc quæstiunculam imperita præsumptio, & ego erroris veniam deprecabor, quasi solui non possit.]

Euangelistas fuisse aliquando memoria lapsos, & si sunt, qui dixerint, mihi religio est dicere. Sixtus Senensis lib. 7. Bibliothecæ, Hæresi tertia, & Maldonatus Marci 1. num. 2. commodissimè hunc nodum expedire visi sunt. Euangelista duo citat vaticinia, Malachiæ vnum, Isaiæ alterum; sed vtrumque compendio vsus, in vnum quasi conflauit, & contexuit testimonium, vtrumque enim vnam, & eamdem prænuntiat rem, seque mutuò confirmant; sed Euangelista totum vaticinium Isaiæ tribuit, non solùm tanquam antiquiori, celebriorique Prophetæ, sed etiam, quia præcipua vaticinij pars, & in qua tota consistebat vis probationis, quámque potissimùm producere intendebat, Isaiæ erat.

4 Quintò: auctor est Eusebius lib. 9. de Demonstratione Euangelica cap. 5. plerosque Iudæos, cùm viderent Ioannem Angelicam vitam ducere, existimasse eum verum fuisse Angelum. Disertè id affirmauit Origenes homil. 1. in Ioannem. [Nec mirum (inquit) est, si cùm primogenitus omnis creaturæ, pro suo in genus hominum amore, corpus induisset, Christi æmuli, & imitatores fuerint, qui voluerunt simili corpore, ipsius in homines benignitati ministrare.] Nota inurunt hunc errorem, tacito Origenis nomine, Cyrillus lib. 1. in Ioannem cap. 7. & Beda Marci 1. Vide Sixtum Senensem lib. 6. Bibliothecæ annotatione 117. Suarez Tom. 2. in 3. part. disput. 24. sect. 1.

Apertè refellitur hic error Ioann. 1. num. 6. *fuit homo missus à Deo.* Homo itaque fuit natura; Angelus, idest, nuntius, ministerio: quia missus à Deo est, vt Christum prænuntiaret iam instantem, & digito indicaret præsentem. Vide suprà cap. 2. num. 7. *quia Angelus Domini exercituum est.*

Sextò, fuit etiam Ioannes Angelus propter supereminentem humanæ sanctitati puritatem, & excellentiam. 5
Auctor Imperfecti homil. 27. [Mirabilis est, qui in humana natura Angelicam sanctitatem transgressus est; & obtinuit, quod non habuit natura, per gratiam.] Augustinus Sermone 4. de Baptista [Quisquis Ioãne plus est, non tantùm homo, sed & Deus est] Ambros. Serm. 94. [Præcellit cunctis, eminet vniuersis, antecellit Prophetas, supergreditur Patriarchas: & quisquis ex muliere est, inferior est Ioanne.] Gerson tractatu 4. in Magnificat [Videtur Ioannes Baptista primus post Mariam positus in ordine Seraphinorum, loco Luciferi.] Qui plura de Baptistæ eximiis laudibus volet, legat duo de triginta singulares prærogatiuas, expositas à Barrad. Tom. 1. lib. 7. cap. 3. & 4.

Et præparabit viam ante faciem meam.

Nimis exactam, & accuratam præparationem significat verbum *pinna,* cuius vis vnicâ voce Latinâ 6
nequit

nequit exhauriri; est enim propriè, remouere è conspectu, quidquid offensioni, aut impedimento esse potest. Psalm.79. num.10. vbi nos legimus, *dux itineris fuisti in conspectu eius*; Hebraicè subest idem verbum. Vertitque Pagninus, *euacuasti ante eam.* Regia, *scopasti.* Tigurina, & Isidorus Clarius; *repurgasti diligenter superficiem eius.* Geneb. *euerristi ante eam, purgasti solum: sustulisti lapides, ne posset impingere:* tanta est huius verbi fœcunditas. Quam Vulgatus significanter adumbrauit Leuitic.14. num.36. *Præcipiet, vt efferant vniuersa de domo.* Hebraicè, *verrant, vel expurgent domum.*

Congruenter itaque Isidorus Clarius illustrat istum Malachiæ locum. [Repurgabit viam, tollens è medio impedimẽta pietatis.] Tigurina. *Com-*
7 *planabit.* Vatablus. *Verret, emundabit.* Cadunt hæc omnia in verbum quàm aptissimè. Quod etiam subest Isai 40. num.3. *Vox clamantis in deserto: parate viam Domini.* Vbi Forerius ait, hanc esse eius vim, *efficere, quòd res habeat faciem, & nihil sordium, inæqualitatis, seu indecentiæ in ea sit.* Oleaster verò Genes.24. idem esse, ac *vertere.* Itaque vertere domum dicimur mundando, & scopando eam: nam domus mundata alia ab immunda videtur, & versa in aliam.

8 Expensa verbi ví, elucet iam ipsius sententiæ granditas: alludit enim Propheta ad regum consuetudinem, qui ingressuri ciuitatem, solent aduentum suum per præcursorem denuntiare; quò sternantur, repurgentur, ornentúrque viæ publicæ, ipsisque ingredientibus solemni comitatu, pompáque occurratur. Hoc egregiè præstitit Ioannes, clamabat enim Matt.3. n.2. *Pœnitentiam agite, appropinquauit enim Regnum cœlorum:* perinde, ac si diceret. *Parate viam aduentanti domino:* eiicite ex animo peccata, vt eiici solent fordes è via; viam ipsam, idest, mores, institutúmq; viuendi, quasi aulæis, virtutibus exornate. Sic exposuit hoc vaticinium ipsius Pater Zacharias Lucæ 2. nu.76. [Præibis enim ante faciem Domini parare vias eius: ad dandam scientiam salutis plebi eius, in remissionem peccatorum eorum.

Et statim veniet ad templum suum Dominator, quem vos quæritis.

Mirari sæpe soleo Ariam Montanum, in regio illo apparatu recognoscentem, expendentémque Pagnini versionem, ad obrussam Hebraici textus exactam. Reiicit sæpe vocem, quam Hebrææ reddidit Vulgatus, imò & ipsæ linguæ sãctæ scientissimus Pagninus; aliámq; substituit arbitratu suo, sine vlla prorsus causa: nisi illa fortè sit causa, ne nihil in ea sua recognitione egisse videatur. Ac esset ille quidẽ in hac industriæ ostentatione ferendus, nisi interdum sententiam per se planam, aut inuerteret, aut certè obscuraret. Passim suppetunt exempla. Verum nõ longè abierimus. Nouam hic substituit lectionem: *& statim veniet ad palatium suum.* Vbi nescio, quid illi venerit in mentem, cùm de Christo expresse agitur, apposito insigni *Dominatoris* titulo, vt Michææ 5. num.2. cur templum illi eriperet, palatium subrogaret. Atqui vox ipsa *templum* relinquitur à Montano in eadem editione Pagnini, innumeris in locis, vbi Hebraicè subest etiam *hecal,* vt 3. Regum 6. num.3. & cap.7. num.21. Psalm.5. num.8. Psalm.26. num.4. Psalm.47. num.10. Psalm.78. num.1. Hieremiæ 7. num.4. Ezech.
41. num.15. Aggæi 2. num.16. Za- 10
chariæ 6. num.15. Cur ergo mutauit in hoc loco, vbi reddiderunt LXX. *ton naon*, & omnes interpretes concordissimè, *templum*? Causam ipse viderit;

derit; nam de viro Catholico non fert animus suspicari, duplex validissimum telum contra Iudæos, vna vocula supposita, de industria nobis è manibus extorquere voluisse; alterum, quod hic acerrimè vibrat Hieronymus. [Miror, quomodò eos rerum exitus non doceat veritatem. Quod enim templum suum inueniet Dominator, quod vsque ad fundamenta destructum est?] Alterum, quod in eosdem Iudæos intorquet Galatinus lib. 4. cap. 10. Isidorus Clarius hîc, & Barradas tom. 1. lib. 2. cap. 16. probantes ex isto loco Christi Diuinitatem. Templum enim non erigitur, nisi soli Deo: ergo Messias, cuius erat illud Templum, Deus est.

Similem nouandi pruritum perstringit, & coërcet Delrius in Montano. Genes. 14. num. 37. sed nullibi periculosiùs errat; quàm Psalm. 15. n. 10. *Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Supponit Montanus, *foueam*, contra proprietatem ipsius Hebraicæ vocis, &, quod caput est, contra Apostolum Petrum, Actuum 2. num. 31. & Paulum, Actuum 13. num. 35. Hæc adnotarim, ne prudens lector nimis fortasse fidat versioni isti Ariæ Montani, & vt simul animaduertat, quanto in periculō versentur, qui immodicè cupiunt Hebraizare.

11 Iam quod ad huius loci intelligentiam attinet, existimo, tunc Christum impleuisse hoc vaticinium, cùm post prædicationem Ioannis docere cœpit, præsertim in Templo. Matth. 26. num. 55. tunc nimirum Euangelium promulgauit, & miracula edidit. Paulò antè suo fungebatur munere Præcursor. Matth. 3. num. 11. & Ioannis 1. num. 27. Actuum 19. num. 4. & illa erat prædicationis summa. *Pœnitentiam agite; appropinquauit enim Regnum cœlorum.* Nec ita multò pòst cœpit Iesus prædicare, dicens Marci 1. n. 15. *Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei.*

Et Angelus testamenti, quem vos vultis.

IMpensè efflagitauerat populus ille Iudaicus mediatorem à Deo, præsentis numinis terrore concepto. Pollicitus illum Deus est, Deuter. 18. n. 15. & 16. quem propensissimo studio videre iam cupiebant. Denuntiat itaque Malachias, citò adfuturum; *Angelúmque vocat testamenti*, idest, internuncium noui fœderis ineundi. Vide suprà cap. 2. num. 7. Hierem. 31. nu. 31. & ad Hebræos 10. num. 16. *Feriam domui Israël, & domui Iuda fœdus nouum.* Cuius noui, ac melioris testamenti mediator est Christus ad Hebræos 8. num. 6. cap. 9. num. 15. cap. 12. num. 24. *Mediator Dei, & hominum, homo Christus Iesus.* 1. ad Timotheum 2. num. 5. 12

Ecce venit, dicit Dominus exercituum.

REpetita asseueratio tēporis præsentis, & summam certitudinem, & aduentus indicat celeritatem.

NVMERVS II.

Et quis poterit cogitare diem aduentus eius, aut quis stabit ad videndum eum?

DE primo Christi aduētu non dubitanter expono; & erit nihilominus aptior intelligentia, si verba hæc ad terrorem incutiendum, non ad excitandam mysterij admirationem referantur. 13

Primum id requirit verbum *Kilkel*: quod reddiderunt LXX. *Hypomeni: sustinebit*: & sic vertitur à Vulgato 2. Paral. 14

2. Paral.7.num.7.Hierem.6. num.11. & cap.20.num.9. & Ioëlis 2.num.11. qui locus maximè præsentem illustrat. *Magnus enim dies Domini, & terribilis valde: & quis sustinebit eum?* Quare non incongruè Montanus sic exponit in commentario verbum *cogitabit*. Quis vel cogitatione solùm, nedum re ipsa, diei illius vim perferre queat?

15 Secundò verbũ *Homed, stabit*, quod solet vertere Vulgatus, *sustinebit*, vt Psalm.129. n.3. Psalm.147.n.17.cùm per interrogationem effertur, imbecillitatem, atque adeò impotentiam denotat obsistendi Deo irato. Nahum 1.num.6. *Ante faciem indignationis eius quis stabit? & quis resistet in ira furoris eius?* Apoc.6. num.17. *Venit dies magnus iræ ipsorum, & quis poterit stare?*

Tertiò, Christi aduentus credentibus, & humilibus salutaris; incredulis tamen & superbis, valde formidandus fuit. Lucæ 2. n.34. *Ecce positus est hic in ruinam, & in resurrectionem multorum in Israel.* Ioan.9. num.39. *In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant; & qui vident, cæci fiant.* 1. Petri 2. num.7. *Vobis igitur honor credentibus, non credentibus autem, lapis, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, & lapis offensionis, & petra scandali.* Matth.21.n.43. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* Luc.20. num.16. *Veniet, & perdet colonos istos, & dabit vineam alijs.* Præcursor etiam intonuit Matth.3.num.12. *Cuius ventilabrum in manu sua, &c.*

16 Quartò, hæret sic tota sententia. Sacerdotes illi omnes suas spes in Saluatoris aduentu defixerant, sed solùm expectabant Regē florentissimum, qui eos omnibus copiis locupletaret: de pœnitentia autem, & vitę emendatione ne cogitabant quidem. Ait itaque Propheta. Veniet Saluator iste, de quo tantopere gloriamini, sed frustrà, & nequicquam eius aduentum exoptatis: *malos enim malè perdet.* Confirmat hanc expositionem locus ille Amos 5. num.18. *Væ desiderantibus diem Domini: ad quid eam vobis? Dies Domini ista tenebræ, & non lux.*

Ipse enim quasi ignis conflans.

VErbum *Saraph* Vulgatus de more, alio, atque alio Latino illustrat. *Vrere, excoquere, igne examinare, scoriam expurgare.* Est verò aptissima Prophetæ redditio: an plumbum, an stannum, & scoria ignem sustinebunt, cùm argentum, cui mista sunt, in ardentem fornacem cõiiciatur, vt adulterina materia repurgetur? Christus igitur erit, quasi ignis Matth.3. n.11. Lucæ 12. num.49. conflans, excoquensque argentum prædicatione Euangelica. Improbi tunc Sacerdotes, & increduli, quasi tabescens scoria in fumos euanescent: qui probi erunt, igne examinati mundabuntur, ac velut argentum probatum magis splendebunt. 17

De primo ignis effectu legimus 18 Hierem. 6. nu. 29. *Defecit sufflatorium: in igne consumptum est plumbum: argentum reprobum vocate eos, &c.* Isai.1. num.25. *Excoquam ad purum scoriam tuam, & auferam omne stannum tuum.* Psalm.118. nu.119. vbi nos legimus: *Præuaricantes reputaui, &c.* Hebraicè. *Scorias cessare fecisti, omnes impios terræ.* Vide Ezechiel.24 n.11. & 12. & Foreri um Isai 48. num.10.

De altero, Zachariæ 13. num.9. 19 *Vram eos, sicut vritur argentum, & probabo eos, sicut probatur aurum.* Iob 23. n.10. *Probauit me, quasi aurum, quod per ignem transit.* Sapient 3. num 6. *Tanquam aurum in fornace probauit illos.* Vide Psalm.25. num.2. Psalm.65. num. 10. Psalm.104. num.19. Prouerb.17. numer.3. cap.25. numero 4. cap.27. Nn 2 n.21.

num.21. Ecclesiast.2.num.5. Hierem. 9.num.7.

Et quasi herba fullonum.

20 HEbraicè, *borit*: quam vocem retinuit Vulgatus, Hieremiæ 2.n.22. nec dubium, quin herba sit, quam saponariam vocant, qua vtuntur fullones, qui vestimenta dealbant. Marc.9. num.2. Abluet itaque Dominus Leuiticæ familiæ sordes. Isai 4. num. 4. *In spiritu iudicij, & spiritu ardoris.* Et sordes quidem ipsæ euanescent, at vestes, quibus insidebant, mundæ, ac nitidæ relinquentur. Vtrumque etiam coniungitur Danielis 12.numero 10. *Eligentur, & dealbabuntur, & quasi ignis probabuntur.*

NVMERVS III.

Et sedebit conflans, & emundans argentum.

INTENTVM operi depingit: non id efficiet, quasi obiter, & perfunctoriè, sed per, ocium, & accuratè.

Et purgabit filios Leui.

21 SVbest Hebraicè idem verbum *tihar*, quod in hoc ipso versu interpres vertit, *emundans*, vt Hierem. 33. num.8. Ezechielis 37.num.23. *mundo.* Psalm 50.num.3.& Ezechie.24. num. 13. *purifico.* Leuiti. 8 num. 6. & Numeror 8. num.21. *sanctifico.* 2. Paralip. 29.num.18.

Deus itaque Sacerdotalem Tribum purificabit, emundabit, sanctificabit: purissimos, sanctissimósque Sacerdotes Ecclesiæ suæ prouidebit. 1. Regum 2.n.35. *Et suscitabo mihi Sacerdotem fidelem.* Isai.66.n.21. *Et assumam ex eis* (scilicet, Gentibus) *in Sacerdotes, & Leuitas.* Vide Bellar.lib.1.de Missa, cap. 9. Etiam illos ipsos antiquos Sacerdotes *fide purificauit*, vt loquitur Petrus, Actuum 15.num.9. nam in eodem lib.cap.6.num.7 legimus. [Multa etiam turba Sacerdotum obediebat fidei.]

Et colabit eos, quasi aurum, & quasi argentum.

ITerum, ac sæpiùs eadem repetit, vt 22
altiùs in animo defixa teneantur. Verbum *Zacac*, quod Vulgatus reddidit, *colabit*; Iob.28. num.1. vertit; *conflabit*: & Isai.25. num.9. *defæcabit*: & aurum ita fusum, dicitur ab eadem radice *purgatum*, Psalm.11. num.7. *purissimum*, 1. Paral.28. nu.18. *probatissimum*, cap.29.num.4. Perpende, quanta puritas exigatur in Sacerdotibus Euangelicis, vt iure optimo dixerit Chrysostomus homil. 83. in Matt. [Quo non oportet esse puriorem, tali fruentem sacrificio? Quo solari radio non splendidiorem eam manum, quæ carnem hanc diuidit? Os, quod igne spiritali repletur? Linguam, quæ tremendo nimis, sanguine rubescit?]

Et erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia.

ADeò excocti, probatíque Sacer- 23
dotes litabunt Domino *in iustitia*, id est, purè, sanctéque. Vulgaris Hebraismus, vt probat Bellar. part. 4. suæ Grammaticæ cap.1 præpositio *in*, apposita nomini gerit vices aduerbij: *in iudicio*, idest, legitimè: *in sapientia*, idest, sapienter.

Offerent autem oblationem illam mundam, & sacrosanctam, de qua, c.1. nu.11. eadem enim vox *minha*, subest hîc, quam versu proximo vertit Vulgatus, *sacrificium*. Nunc autem nō sine mysterio *sacrificia* vocat. Quamuis enim

enim vnicum sit, ac singulare sacrificium, tamen sub panis, ac vini speciebus immolatur. Vnde, & ipsa Ecclesia in Canone ait: *hæc dona, hæc munera, hæc sancta sacrificia illibata.*

NVMERVS IV.

Et placebit Domino sacrificium Iuda, & Hierusalem, sicut dies sæculi, & sicut anni antiqui.

24 OBSERVANT Expositores, particulam *Sicut*, non semper declarare in Scriptura æqualitatem, sed interdum solam proportionem, & quamdam similitudinem. Multis hunc canonem confirmant exemplis: pauca instar sint omnium. Matth. 5. numer. 48. *Estote ergo vos perfecti, sicut & Pater vester cœlestis perfectus est.* Diuinam perfectionem assequi omnino non possumus: at pro nostra tenuitate eam imitari certè possumus; vt neque æquare illam vnitatem naturalem, quæ est inter Patrem, & Filium; ad quam tamen aspirare, & quotidie propiùs imitando possumus accedere. Ioan. 17. nu. 21. *Vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint.*

25 Itaque non est dubium, quin sacrosanctum, & illibatum Eucharistiæ sacrificium longè sit Deo gratius, & acceptius, quàm fuerunt sacrificia illa, quæ Abel, Noë, ac primi illi Patriarchæ, cum simplicitate cordis, vitæ puritate, promptissimáque animi deuotione, immolabant; quę Deo suauissimum odorem incendebant. Genes 8. num. 21. Exodi 29. nu. 18. Lege Augustin. lib. 20. de Ciuitate, c. 26.

26 Auream illam, primámque ætatem, seculum vocari, probat Ribera Michææ 5. numer. 39. Ac nescio, quomodò insitum est in mortalium animis, quod nobilis ille Poëta cecinit.

Como a nuestro parecer
Qualquiera tiempo passado
Fue mejor.

Lege eruditum Lorini Commentarium Ecclesiast. 7. numer. 11. Ad eam enim quasi insculptam in animis persuasionem se se accommodant sacræ litteræ, cùm magnifica quædam, & ampla pollicentur. Isai. 1. numer. 26. *Restituam iudices tuos, vt fuerunt priùs; & consiliarios tuos, sicut antiquitus.* Ierem. 46. num. 26. *Post hæc habitabitur, sicut diebus pristinis.* Threnorum 5. nu. 21. *Innoua dies nostros, sicut à principio.* Amos 9. nu. 11. *Reædificabo illud, sicut in diebus antiquis.*

NVMERVS V.

Et accedam ad vos in iudicio, & ero testis velox maleficis, & adulteris, & periuris, & qui calumniantur mercedem mercenarij, viduas, & pupillos, & opprimunt peregrinum, nec timuerunt me, dicit Dominus exercituum.

REPVDIATO iam illo Sacerdotio vetere, & instaurato nouo, cóque acceptissimo, refellit nunc Propheta blasphemam illam calumniam, qua Sacerdotes impij Deum criminabantur; quòd aut sceleratos fortunaret, aut certè non curaret, neque discuteret humana. Ostendit itaque, odio sibi esse flagitia, eáque quamuis intimo cordis recessu concepta, aut occultissimè patrata, luce palàm discussurum se, & citissimè puniturum. Hæc series est totius sententiæ, in qua cùm omnia perspicua sint, est tamen notatione dignum, Deum non solùm acerri- 27

mum, ac seuerissimum iudicem, sed testem etiam oculatissimum, ac præsentissimum esse facinorum. Ierem. 29.numer.23. *Ego sum iudex, & testis.* Sapient.1.num.6. *Renum illius testis est Deus, & cordis illius scrutator est verus.* Iob 16. numer. 20. *Ecce enim in cælo testis meus.* Hinc illæ Prophetarum minæ, 1.Reg.12.num.5. *Testis est Dominus aduersum vos.* Michææ 1.num 2. *Sit Dominus Deus vobis in testem.* Sapienter itaque Boëtius lib.5.de Consolatione philosophica, prosa 6. [Magna vobis est necessitas indicta probitatis, quia ante oculos agitis iudicis cuncta cernentis,] idest, qui testibus non indiget ad ferendam sententiam, qui simul est testis, & iudex.

28 Sed testem velocem se futurum minitatur, quia, vt grauiter exponit Augustinus libr.20. de Ciuitate, c.26. [Ipsas conuincet sine vlla sermonis prolixitate conscientias.] Probat Augustinus ex illo Sapientiæ 1.numer.9. *In cogitationibus enim impij interrogatio erit.* Ipsa cogitatio hominum sua sponte confitebitur Deo: *testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationibus accusantibus,* ad Roman.2. num.5. & vbi nos legimus, Sapient.17.nu.10. *Cùm sit timida nequitia, dat testimonium condemnationis*; Græcè habetur. *Timida res est nequitia, proprio teste condemnata. Idio martyri catadica zomene.* Perpendit verò Bernardus Epist.42. velocem istum testem acutissimo sensu, vel ipsam consciētiam propriam superare. [Cuius vtique scientiam non effugit, sententiam non subterfugit, etiam quod propriam latet conscientiam. Audit Deus in corde cogitantis, quod non audit vel ipse, qui cogitat: tremenda prorsus auris.]

29 Dicitur etiam testis velox, inquit ibidem August. [Quia erit iudicium inopinato eius aduentu celerrimum, quod tardissimum putabatur.] Ecclesiast.8.num.11. *Etenim, quia non profertur citò contra malos sententia, absque timore vllo filij hominum perpetrant mala.* Vide Ezech.12.nu.13. Et quamuis videatur Deus conniuere, differtéque supplicium, vt peccatores resipiscant, sed velocissimum est, quidquid huius vitæ terminis circumscribitur. Leo serm.5. de ieiunio Quadrages. [Non sunt longæ vitæ mortalis induciæ; nec diuturna est licentia insipientium voluptatum, in æternarum dolorem transitura pœnarum.]

NVMERVS VI.

Ego enim Dominus, & non mutor: & vos filij Iacob non estis consumpti.

IMMVTABILITAS vnum est ex attributis Deo maximè proprijs, & à quo deducitur nomen illud ineffabile, quod hîc subest, *Iehoua.* Exod.3.nu.14. *Ego sum, qui sum: qui est, misit me ad vos.* Ostendit enim ibi Deus, se esse immutabilem. Vertúntque alij. *Ero, qui ero: erit, misit me ad vos*; idest, qui semper idem erit; ille, cui nullum nomen magis quadrat, quàm *erit:* ille, in quem nulla vnquam cadet mutatio, nec vicissitudinis obumbratio. 30

Sed quorsum in præsenti iniecta mentio huius attributi? Antequàm explico sententiam meam, aduerto. Primò, Hebraicè legi. *Et non sum mutatus.* 31

Secundò, vèrbum *Calà*, quod reddit interpres, *non estis consumpti*, omnimodam penitus consumptionē significare; ita vt nihil ex re superstit: vt animaduertit Arias Montan. & Scriptura ipsa clamat Psal.101.num.4. *Defecerunt, sicut fumus, dies mei.* Isai.21.n.16. *Auferetur omnis gloria.*

Aduerto tertiò, coniunctionem *Ve,* 32
idest,

idest, *&*, Hebraico idiomate sæpe esse causalem, redditiuam, & aduersatiuam; & his particulis illustrari, *quia, quoniam, etsi*. Psalm.59. numer.13. & Psalm.107 numer.13. *Da nobis auxilium de tribulatione, quia* (Hebraicè, *&*) *vana est salus hominis*. Psalm.94.nu.5. *Quoniam ipsius est mare, & ipse* (Hieronymus, quia ipse) *fecit illud*. Psalm. 142. num.7. *Non auertas faciem tuam à me, &* (idest, *quoniam*) *similis ero descendentibus in lacum*. Genes.14.nu.18. *Proferens panem, & vinum: erat enim* (Hebraicè, *& ipse*) *Sacerdos Dei altissimi*. Isai.64.num.5. *Ecce tu iratus es, &* (idest, quia) *peccauimus*. Sic explicat Theophilactus id Lucæ 1. numer.42. *Benedicta tu inter mulieres, &* (idest, *quia*) *benedictus fructus ventris tui*.

33 Iam ergo ad Malachiæ verba, quæ sic verti possent, veniamus. *Ego enim Dominus non sum mutatus, quia vos*, vel, *quamuis vos non estis consumpti*. Hoc est: exigebant quidem vestra scelera, vt vos ad internecionem vsque delerem; sed postulat clementia mea, vt coërceam iracundiam, supplicium reseruem, & longiùs spatia prorogem pœnitentiæ. Nolite igitur seueritatis aculeos, qui reconditi sunt, excussos arbitrari: conditus est in vagina gladius vltor, non hebetatus; compressa est indignatio mea, sed aliquando tandem erumpet: *non enim sum mutatus*: non abieci ex animo iracundiam iustè conceptam: quamuis adhuc eam non effudi, nec vos, vt digni eratis, penitus deuastaui.

34 Diuinam itaque immutabilitatem contestatur Deus, vt terrorem improbis incutiat: vt certò sibi persuadeant, stare fixum decretum, ratámque sententiã illos exscindendi, quamuis eius executio iustissimis de caussis differatur. Isai.14. numer.27. *Dominus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta, & quis auertet eam?* Ierem.4.num.28. *Lugebit terra, & mærebunt cæli desuper, eò quòd locutus sum; cogitaui, & non pœnituit me, neque auersus sum ab eo*. Huc spectat formidandum illud Epitheton Sapient.11.nu.11. *Illos autem, tanquam durus Rex interrogans condemnasti*. Græcè, *Apotomos*, idest, præfractus instar prærupti saxi; inflexibilis, inexorabilis.

NVMERVS VII.

A diebus enim Patrum vestrorum recessistis à legitimis meis, & non custodistis.

IVre quidem potuissem vos funditus delere, patriámque, & auitam impietatẽ, hæreditariam vobis, & quasi per manus traditam, debito supplicio vindicare. Threnor.3.num.22. *Misericordiæ Domini, quia non sumus consumpti*. 35

Reuertimini ad me, & reuertar ad vos, dicit Dominus exercituum.

VIde hìc admirabilẽ, & ad ignoscendum propensissimã Dei benignitatem. Ille ipse, qui se immutabilem dixerat, qui futurum se seuerum iudicem, testémque velocem denunciauerat; qui propter hæreditariã improbitatem ad internecionẽ vsque delendos asseruerat; qui omnem quasi aditum præcluserat effugiendi supplicij; nunc tandem rationem aperit, viámque expeditam munit, qua exorare inexorabilem, flectere inflexibilem, & immutabilem possint immutare.

Similes clamores subinde edit per 36
Prophetas, vt homines resipiscant: séque paratissimum pollicetur ad eosdem obuiis vlnis excipiendos: per ipsos

ipsos itaque stare, quominùs in suam recipiat gratiam. Ierem. 3. numer. 1. *Tu autem fornicata es cum amatoribus multis: tamen reuertere ad me, dicit Dominus, & ego suscipiam te.* Zachar. 1. numer. 3. *Conuertimini ad me, ait Dominus exercituum, & conuertar ad vos.* Ioël. 2. num. 13. & Ierem. 15 num. 19.

37 Pugnare cum his videtur, quod legimus Threnor. 5. numer. 21. *Conuerte nos Domine ad te, & conuertemur:* perinde, ac si dicant: quid tú nos auersos per peccata, iubes ad te conuerti? Conuersio nostra in tua benignitate posita est, non in nostra manu. Conglaciant corda rigente gelu, tu, ô Sol Iustitiæ, luce, & calore glaciem solue: præpediunt cæcæ tenebræ, & arctissima vincula: tu illas discute, hæc disrumpe: tunc iussis parebimus tuis.

38 Sed sciendum est, iustificationis exordium in adultis à præueniente gratia sumendum esse: tangit itaque Deus cor peccatoris per excitantem gratiam, hoc est; per illustrationem mentis, aut inspirationem voluntatis, sine qua conuerti ad Deum libera sua voluntate nunquam posset; neque verò homo ipse nihil omnino agit in sua conuersione: liberè enim consentit inspirationi, cui posset dissentire, si vellet. Ita conciliat hæc loca Tridentinum sess. 6. cap. 5. [Cùm dicitur, conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos, libertatis nostræ admonemur. Cùm respondemus, conuerte nos Domine ad te, & conuertemur, Dei nos gratia præueniri fatemur.]

Et dixistis, in quo reuertemur?

NImirum non sibi videbantur à Deo recessisse. Vide cap. 1. numer. 2. numer. 6. & 7. & cap. 2. numer. 14. & 17.

NVMERVS VIII.

Si affiget homo Deum, quia vos configitis me? Et dixistis: in quo configimus te? In decimis, & in primitijs.

NOVUM obiicit, & acriter exagitat crimen. Grassata fuerat atrocissima fames, adeò, vt de filiis agerent pro frumento diuondendis. 2. Esdræ 5. num. 2. in tanta inopia rei frumentariæ, decimas Deo omnis ferè populus subduxit cap. 13. num. 10. *Et cognoui, quòd partes Leuitarum non fuissent datæ, & fugisset vnusquisque in regionem suam de Leuitis, & cantoribus.* Vide hinc desertum diuinum cultum. 39

Verbum Hebr. *cabah*, quod Interpres vertit, *affiget*, propriè significat circumuenire, & fraudare, aut per vim rapere, aut expilare: conuenit hoc inter expositores. LXX. *Nunquid supplantabit homo Deum?* idest, num imponet homo Deo? num defraudatio decimarum, licèt occultissima, Deo latebit? Aquila, Symmachus, & Theodotio. *Num defraudabit homo Deum?* Isidorus Clarius. *Si depredatur.* Vatab. *Si expoliat:* Montan. *Si auferes.* Pagnin. *Si rapiet homo, quæ sunt Dei?* Vulgatus autem significantissimè. *Si affiget homo Deum:* Si tantum Deo dolorem inuret, dum eius ministros debita sustentatione defraudat? si Deum ipsum hoc quasi iaculo configet? Audax profectò, impium, & atrox facinus est. Qui enim defigit Sacerdotes, Deum ipsum defigit. Zachar. 2. numer. 8. *Misit me ad gentes, quæ spoliauerunt vos; qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.* 40

41 Et quidem licèt probabilior opinio ferat, decimarum solutionem, quoad quotá, in lege Gratiæ præscribi iure

iure Ecclesiastico, certè in vetere Testamento præcepta fuit iure Diuino. Leuit. cap.27. num. 30. Numer. 18. num.26. Deut.14. nu.28. & in omni lege, Sacerdotum sustentatio est de iure Diuino, & naturali. Matth. 10. num. 10. *Dignus est enim operarius cibo suo.* Lucæ 10. num.7. *mercede sua.* 1. Corinth.9. num.7. & 11. & 1. ad Timoth.5. num.17. Videantur è nostris Azor, tom.1. lib.7. Institution. Moralium cap 34. Valent.tom.3. disput. 6.q.5.p.1. & Suarez tom.1. de Religione, lib.1. cap.10. Vnde qui ministros altaris decimis defraudat, iure dicitur Deum ipsum defraudare. Grauiter sanè Tridentinum, Sess.25.c.12. [Cùm decimarum solutio debita sit Deo, qui eas dare noluerint, res alienas inuadunt.]

NVMERVS IX.

Et in penuria vos maledicti estis, & me vos configitis, gens tota.

41 HEbraicè, *in maledictione*, illa scilicet, quam interminatur Deus, Deuter.28. n.17. & 20. *Maledictum horreum tuum: mittet Dominus super te famem, & esuriem.*

Coniunctio *&*, idem est, ac *quia*. Sic explicat Tygurina: & debere sic accipi in sacra Scriptura, ostendi suprà num 6. sensúsque est apertissimus. Quod mihi per fraudem surripuistis, maximæ vobis fraudi fuit: frustratus enim sum agrorum prouentus, quoniam vos meis me decimis defraudastis. Hieronymus [Pro decimis, & primitiis, quæ parua erant, si à vobis darentur, vbertatem possessionum vestrarum, & omnem frugum abundantiam perdidistis.

Hoc sæpe monendus est populus: hoc pro concione crebrò intonabant Patres, Ambros. Sermone in feria 3. post Dominicam primam Quadragesimæ, & habetur cap. *Quicumque* 16. q.7. [Non licet homini, retinere illud, quod Deus sibi reseruauit: tibi dedit nouem partes, sibi verò reseruauit decimam partem; & si tu non dederis Deo decimam partem, Deus tollet à te nouem partes. [August. lib. 50. homil.48. & habetur cap. *Maiores*, eadem causa, & quæst. [Maiores nostri ideo copiis omnibus abundabant, 43
quia libentiùs decimas Deo dabant: nolumus partiri cum Deo decimas: modò autem tollitur totum. [Hieronymus in Commentario huius loci, & habetur cap. *reuertimini*, 16.q.1. [Si quando fames, & penuria, & rerum omnium egestas opprimũt mundum, sciamus, hoc ex Dei ira descendere, qui in pauperibus, si non accipiant eleemosynam, fraudari se loquitur, & sua portione priuari.]

NVMERVS X.

Inferte omnem decimam in horreum, & sit cibus in domo mea, & probate me super hoc, dicit Dominus: si non aperuero vobis cataractas cæli, & effudero vobis benedictionem vsque ad abundantiam.

DILVCIDA sententia est, & vix cõmentario indiget. Horrei, in quo decimæ condebantur, meminit etiam Esdras lib.2. cap.13. num.12. & 13. 44

Cataractæ vulgò iam notum vocabulum est, ex illo Genes.7. num 11. *cataractæ cæli apertæ sunt.* Extat longa de cataractis disputatio apud Pererium Tom.2. in Genes. lib.12. disp.5. Hispanè diceremus, *la pressa*: disruptis enim cataractis è cælo, hoc est, è

media religione aëris, maxima vis imbrium tanto impetu decidit, vt totum cælum vastissimis hiare scissuris, & non guttatim, vt solet, sed torrentium instar fluenta effundere videretur.

45 Quod verò hîc pollicetur Deus decimas exactè soluentibus, pollicitus etiam est, Prou. 3. num. 9. *Honora Dominum de tua substantia, & de primitijs omnium frugum tuarum da ei; & implebuntur horrea tua saturitate, & vino torcularia redundabunt.* Ecclesiast. 35. nu. 11. *In exultatione.* (Hilarem enim datorem deligit Deus 2. ad Corinth. 9. nu. 7.) *sanctifica decimas tuas, quoniam Dominus retribuens est, & septies tantum reddet tibi.* Vide Deuter. 12. num. 6. & 7.

NVMERVS XI.

Et increpabo pro vobis deuorantem, & non corrumpet fructum terræ vestræ; nec erit sterilis vinea in agro, dicit Dominus exercituum.

46 PROMISERAT Deus, se imbrem copiosissimum, temporaneum, & serotinum opportunè in eorum agros effusurum; quia tamen fieri poterat, vt luxuriantes ad vbertatem segetes, bruchus, aut locusta deuastaret, commodè adiungit, *increpabo pro vobis deuorantem*, idest, noxias istas bestiolas auertam.

47 Increpare est, cum obiurgatione quadam, & potestate imperare. Subest Hebraicè, *gahar*, cuius vim expendi c. 2. n. 5. & quamuis aliquando significet, *disperdere, corrumpere*, quod quadrat præsenti loco, sed obstat huic significationi littera *bet*, vt obseruat in suo Thesauro Pagninus: & mihi significantius est, Deum duriùs insonando, & obiurgando, bestiolas istas quasi dicto audientes effugare. Hæc est huius verbi vis: & hinc etiam ortum est, vt Græcum *epitimao*, quo solent illud reddere LXX. tam variè verterit Vulgatus. Matth. 8. n. 26. *Imperauit ventis, & mari.* Marc. 4. nu. 39. *Comminatus est vento, & dixit mari: tace, obmutesce.* Lucæ 8. n. 24. *Increpauit ventum.* Hoc videlicet frequentiùs vtitur. Nahum 1. num. 4. *Increpans mare, & exsiccans illud.* Psalm. 105. n. 9. *Increpuit mare rubrum, & exsiccatum est.*

Expressit verò scientissimè Vulgatus participium Hebraicum *Okel, deuorantem*; nihil enim magis proprium his bestiolis, quàm auida, & insaturabilis cupiditas deuorandi: bruchus quidem apud Græcos à voracitate nomen traxit: nam *bryco*, Græcè, idem est, ac voro. Solet aliàs interpres *Okel* reddere, *comedentem*; & vtroque verbo efferre bruchorum, & locustarum ingluuiem. Vide Ioëlis 1. n. 4. & cap. 2. n. 25. & Nah. 3. num. 15. 48

NVMERVS XII.

Et beatos vos dicent omnes Gentes: eritis enim vos terra desiderabilis, dicit Dominus exercituum.

ITA natura comparatum est, vt ex iis quisque beatitudinem metiatur, quæ ipse in oculis fert, inter prima ponit. Atque hinc etiam accidit, quod obseruauit Aristoteles lib. 1. Ethicorum, cap. 4. vt idem variè affectus diuersa de felicitate sentiat: & ægrotus, sanitatem; pauper, diuitias; despectus, honorem in summis bonis numeret. Missa facio testimonia prophana, vbi sacra suppetunt. Sæpe enim Scriptura ad hanc loquendi consuetudinem se se accommodat. Psalm. 126. num. 5. *Beatus vir, qui impleuit desiderium suum ex ipsis:* scilicet 49

licet filiis robustis. Ecclesiast. 10. n. 17. *Beata terra, cuius Rex nobilis est.* Ecclesiast. 26. num. 1. *Mulieris bonæ beatus vir.* Et cap. 25. n. 11. *Beatus, qui habitat cum muliere sensata.* Et num. 12. *Beatus, qui inuenit amicum verum.*

50 Regiones itaque finitimæ, cùm viderent Iudæã, soli bonitate pinguem, ac feracem, & cæli benignitate amænissimam, opportunis imbribus irrigatam, ac ne minima quidem infestatam bestiola, credita semina multiplicato cum fœnore reddentem, non poterant non eius incolas beatissimos prædicare. Psalm. 143. n. 13. *Promptuaria eorum plena, & oues eorum fœtosæ: beatum dixerunt populum, cui hæc sunt.*

51 Consequens etiam erat, vt qui eius terræ incolas arbitrabantur felicissimos, cuperent vehementer in tam fertili regione pariter habitare: quæ idcirco *Terra desiderabilis* dicitur: sic enim illustrauit Vulgatus Hebraismũ. Vbi aduerte, non subesse hîc eamdem vocem originalem, quæ Cant. 5. n. 16. *Totus desiderabilis.* Hebraicè, *totus desideria*, idest, nihil prorsus est in eo, quod non dignissimum desiderio sit. Aggæi 2. num. 8. *Veniet desideratus cunctis gentibus.* Hebraicè, *desiderium. El blanco de todos los desseos del mundo.*

52 Hîc autem subest vox *hephes.* Regia. *Terra beneplaciti.* Tigurina. *Terra optata.* Propriè, *terra voluntatis.* Nam vt aduertit Maldonatus Matth. 27. num. 43. verbum *Haphes*, idest, *velle*, ex idiomate Hebraico significat, *amare, concupiscere*; vt in hoc cap. num. 1. *Quem vos vultis.* Et Genes. 34. nu. 19. *Amabat enim puellam valde.* LXX. reddiderunt Græcè, *Thelete*; *accepta.* Hierony. tom. 3. epist. 129. non contentus vertisse, *Terra voluptaria*; ait, significantiorem esse vocem: ea certè subest Prouer. 8. nu. 11. quam extulit interpres. *Omne desiderabile.* Et c. 3. n. 15. *Omnia, quæ desiderantur.*

NVMERVS XIII.

Inualuerunt super me verba vestra, dicit Dominus.

IMPIAM illã, execrandamq; blasphemiam, de qua c. 2 nu. 17. acerbissimè rursus insectatur: & verbum quidẽ Hebraicum *Hazac*, peruicacem, contentiosam, atque præfractam in iactandis blasphemiis obstinationem indicat. 53
Propriè reddas, *fortificauerunt*, aut *confortauerunt se.* Psalm. 63. n. 6. ab eadem radice dicitur. *Firmauerunt sibi sermonem nequam. Se ratificaron en su dicho.* Et Hieremiæ 5. nu. 3. *Indurauerunt facies suas supra petram.* Idem etiam est verbum, Exod. 7. nu. 13. *Induratum est cor Pharaonis.* Hebraicè, *fortificauit se.*

Secundò, detestandis illis, procacibúsque blasphemiis vsque eò diuinam iracundiam irritarunt, vt Dei clementia quasi det manus, & in hoc conflictu se iam victam, & superatam esse fateatur. Vide, quæ adnotaui ad illa verba cap. 2. num. 17. *Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris.* Hoc propriè significat *inualescere.* Tigurina. *Superarent me verba vestra.* In hanc sententiam variè illustrat Latinus verbum *Hasac*, 4. Reg. 3. numero 26. *Cùm vidisset præualuisse hostes:* & Hierem. 20. num. 7. *Fortior me fuisti:* & 3. Reg. 20. num. 23. *Superauerunt nos.* 54

NVMERVS XIV.

Et dixistis: quid locuti sumus contra te?

O Cæcitatem! ò stuporem! ò ferreum os! Similem obloquendi impudentiam quinquies iam animaduertimus.

Dixistis: Vanus est, qui seruit Deo: & quod emolumentum; quia custodiuimus præcepta eius, & quia ambulauimus tristes coram Domino exercituum?

55 EXposui iam cap. 2. num. 17. vnde ansam arripuerint, vt ista temere effutirent: & illi duplici se scelere obstringebant: sibi enim arrogabant morum sanctitatem, & diuinam prouidentiã impudenter incusabant. Totum hoc argumentum illustrabit locus simillimus Isai. cap. 48. num. 2. *Me etenim de die in diem quærunt* (ducuntur in speciem studio quærendi Deum: confluunt quotidie in Synagogas: diuinam legem assiduè meditantur; sed ab eius obseruatione absunt quàm longissimè) *& scire vias meas volunt* (consilia mea, & occultæ prouidentiæ rationes curiosiùs inuestigant) *quasi gens, quæ iustitiam fecerit, & iudicium Dei sui non dereliquerit,* (exteriore illa nixi specie probitatis, omnia sibi à Deo deberi arbitrantur) *rogant me iudicia iustitiæ* (Hieronymus: est alia temeritas Iudæorum: quasi fiducia bonæ conscientiæ iudicium postulant
56 iustum) *appropinquare Deo volunt.* Verbum Hebraicum *carab*, vt obseruat Forerius, animum hostilem notat. Itaque sibi præfidentes, non dubitant cum ipso Deo iudicio decertare. Itane vero? inquiunt: nos legem tuam exactissimè obseruamus; tu datam fidem obseruãtibus legem, frangis? pollicitus es, te defensurũ cultores tuos; nos autem, quasi legis transgressores derelinquis? *Quare ieiunauimus, & non aspexisti? humiliauimus animas nostras, & nescisti?* Humiliare, siue affligere animas, idem est, ac ambulare tristes: quod isti iactant apud Malachiam, id est, ieiunio, sacco, cinere carnem macerare. Leui. 15. n. 29. cap. 23. num. 27. Num. 19. num. 7. Psalm. 34. n. 13. & 1. Esdræ 8. num. 21.

Sed sunt longè culpandi isti vehe- 57
mentiùs, quàm, qui apud Isaiam conqueruntur: illi enim, etsi veræ, germanæque iustitiæ solidam, & expressam effigiem non tenebant; vmbram tamen, & speciem quamdam oculis obuersantem sectabantur; isti vmbraticam etiam ipsam iustitiam deseruerant: offerebant illi lectissimas victimas, adipem pinguium, & sanguinem vitulorum, Isai. 1. n. 11. isti verò deterrimas hostias immolabant. Soluebant illi, ac fortasse nimis superstitiosè, frugum suarum decimas, mentæ etiam, anethi, atque cymini, Matth. 23. n. 23. isti palàm Dei ministros decimarum solutione fraudabant. Honorabant illi labiis Deum, Isai. 29. n. 13. Matth. 15. nu. 8. isti verbis contumeliosis Deum ipsum proscindebant: & tamen adeò sunt cæci, adeò stupidi, atque procaces, vt sanctitatẽ sibi arrogent, & cum Deo ipso tam grauiter expostulent.

Alterum istorum crimen est multò 58
grauius, & periculosius; sensim enim, & obscurè iugulum petunt Diuinæ prouidentiæ, ad quam funditus euertendam, occultos cuniculos agunt. Nam ea sublata, collabi Religionem, scelera impunè patrari, & omnia permisceri, necesse est. Quis enim illud numen veneretur, quod sit velut truncus, & stipes, neque bonos præmiis, neque malos suppliciis afficiat? Quis pietatem colat, si cæcæ fortunæ arbitrio, & temeritate trahantur omnia susque dèque? Sapienter sanè Boëtius lib. 5. de Consolatione philosophica prosa 3. [Quid enim vel speret quisque, vel etiam deprecetur, quando optãda omnia series indeflexa connectit? Auferetur igitur vnicum illud inter homines, Deúmque commercium, sperandi scilicet, ac deprecandi; quare necesse erit, humanum genus dissectum,

dissectum, atque disiunctum suo fonte, fatiscere.] 59 Egregiè hoc confirmat Ezech. cap. 9. num. 9.] Iniquitas domus Israël, & Iuda magna est nimis valde: & repleta est terra sanguinibus, & ciuitas repleta est auersione: dixerunt enim: dereliquit Dominus terram, & Dominus non videt.] Vide, quàm immania scelera hac ianua patefacta, se proripiant. Huc etiam spectat illud Sophoniæ 1. numer. 12. *Qui dicunt in cordibus suis: non faciet bene Dominus, & non faciet malè*; & similes impiorum voces, Iob 21. num. 15. & cap. 22. numer. 17. & Psal. 72. num. 11. Vide Lorinum Ecclesiast. c. 5. num. 5.

60 Obseruaui cap. 2 numer. 17. solitos etiam aliquando pios suas querimonias Deo repræsentare; sed timidè, ac suppliciter, honorem præsantes æquitati Diuinæ, & abstrusa summæ prouidétiæ iudicia suspicientes: etiam si euentorum causas non attingant. Tractat copiosissimè de toto hoc argumento August. lib. 20. de Ciuit. c. 2. & 3. & in hanc sententiam explicandus est Sapiens, Ecclesiast. 8. n. 14. *Sunt iusti, quibus mala proueniunt, quasi opera egerint impiorum*: & c. 9. n. 2. *eò quòd vniuersa æquè eueniant iusto, & impio; bono, & malo; mundo, & immundo; immolanti victimas, & sacrificia contemnenti*: & Dauid Psal. 72. nu. 12. *Et dixi: ergo sine causa iustificaui cor meum, & laui inter innocentes manus meas, & fui flagellatus tota die.*

NVMERVS XV.

Ergo nunc beatos dicimus arrogantes: siquidem ædificati sunt facientes impietatem.

61 Metiebantvr isti fœlicitatem ex sola rerum temporalium affluentia: cùm ergo viderent impios, ac superbos (eadem enim subest vox, quæ cap. 4. n. 1) florere diuitiis, opibus, & honoribus abundare, beatos illos, ac fœlices prędicabant. Lege, quæ adnotaui nu. 12.

Nimis coarctat Ribera significationem verbi *bana*, idest, *ædificare*; restringit enim iuxta Hebraici sermonis idioma; ad prolem tantùm, & posteritatem augendam. Fateor quidem, Exodi 1. numer. 21. *ædificare domos*, idem esse, ac propagare sobolem: & Genes. 16. numer. 2. *ædificari ex muliere*, esse, liberos ex ea suscipere; sed *ædificare* absolutè positum, est, firmam, stabilem, ac bene fundatam fœlicitatem cóstituere. Vnus Hieremias quatuor nobis exempla suppeditat: cap. 12. numer. 16. cap. 24. numer. 6. cap. 31. numer. 4. & cap. 42. numer. 10. Vide Pinedam Iob 22. numer. 23. & Perer. Exod. 1. disp. 10.

Ædificati itaque *sunt facientes impietatem*: hoc est, valent viribus, pollent honoribus, copiis circumfluunt. 62
Sint grauissima Augustin. verba, quasi Commentarius huius loci, in illo lib. 20. de Ciuitate, cap. 2. [Nescimus, quo iudicio Dei, ille bonus sit pauper; malus ille sit diues: impius optimè valeat; pius languore tabescat: latrocinentur sanissimi iuuenes; & qui nec verbo quemquam lædere potuerunt, diuersa morborum atrocitate affligantur: infantes vtiles rebus humanis immatura morte rapiantur; & qui videntur nec nasci debuisse, diutissimè insuper viuant: plenus criminibus sublimetur honoribus; & hominem sine querela tenebræ ignobilitatis abscondant.] Sic August.

Torsit sanè hoc etiam sanctissimos viros. 63 Ierem. 12. numer. 2. *Bene est omnibus, qui præuaricantur, & iniquè agunt: plantasti eos, & radicem miserunt.* Nouâ metaphorâ declaratur stabilis impiorum fœlicitas; quæ velut arbor amœnissima consita iuxta aquas, altas

radices egit, & trũcos, ramósque procreauit. Iob 5. nu.3. *Ego vidi stultum firma radice.* Psal.36.num.35. *Vidi impium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani.* Vertit Hieronymus ex Hebræo: *sicut indigenam virentem. Como arbol que se dà bien en la tierra.*

64 Pergit Ieremias: *propè es tu ori eorum, & longè à renibus eorum.* Quæ verba sic explico. Præsto es tu voluntati, ac desiderio eorum: qudquid collibitum illis fuerit, ad nutum exequeris. *Todo se lo concedeis a pedir de boca. Os* enim ex idiomate Hebraico idem est, ac voluntas, desiderium, nutus. Genes.24.nu.57. *Quæramus ipsius voluntatem.* Hebraicè, *os.* Psal.102.nu.5. *Qui replet in bonis desiderium tuum.* Hebraicè, *os tuum.* Ecclesiastes 8.n.2. *Ego os regis obseruo,* idest, nutum intueor, promptissima parendi voluntate.

65 *Et longè à renibus eorum*, idest, ne molli quidem brachio eos corripis, nec leuissimo flagello attingis. *Renes* enim in arcano sermone sunt quasi sedes correptionis, castigationísque diuinæ. Psal.25.num.2. *Vre renes meos.* Threnor.3.nu.13. *Misit in renibus meis filias pharetræ suæ.* Confirmatur hæc explicatio ex cap.21. Iob nu.9. *Domus eorum securæ sunt, & pacatæ, & non est virga Dei super illos.* Et Psal.72.n.5. *In labore hominum non sunt, & cum hominibus non flagellabuntur.*

Et tentauerunt Deum, & salui facti sunt.

66 Hebraicè. *Et euaserunt*; hoc est, abierunt impunè. *Se salieron con ello.* Vide Genes.19.nu.17.& Psal.21. num.9.& Danielis 3.num.88.

Atque hinc illustratur illud Genes. 32.n.30. *Vidi Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea*, idest, cùm viderim Deum, è viuis tamen non excessi, incolumis euasi, impunè tuli. Insederat enim in hominum animis talis opinio, eum, qui conspicatus esset Deum, vel potiùs Angelum, Dei personam sustinẽtem, statim esse moriturum. Sic Gedeon Iudicum 6.n.22. *Heu mihi Domine Deus, quia vidi Angelum Domini facie ad faciem; dixitque ei Dominus: pax tecum, ne timeas, non morieris.* Et Manue, cap.13. numer.22. *Morte moriemur, quia vidimus Dominum.* In hanc sententiam explico illud Exod.20. nu.19. *Non loquatur nobis Dominus, ne fortè moriamur.* Hinc 67
etiam orta admiratio illa, Deuter.5. nu.24. *Probauimus hodie, quod loquente Deo cum homine, vixerit homo.*

Fortè ansam erroris arripuit populus rudis ex cælesti illo oraculo, Exod. 33.nu.20. *Non videbit me homo, & viuet*, vt q.54. in Exodum scribit Augustinus. Quod tamen non placet nostro Serario Iudicum 6.quæst.14. nam Iacob longè præcessit ætatem Moysis; refértque ad insitam mortalibus opinionem de immẽso Diuinæ Maiestatis splẽdore, agnatúmque conscientiæ nostræ sensum, quo nos indignos prorsus Diuino cõgressu profitemur.

Porrò *tentare Deum*, in hoc loco, 68
non est experimentum capere potentiæ illius, aut bonitatis, aut sapientiæ; neque ex præsumptuosa confidentia ab eo expectare id, quod humana ratione assequi possis: quod prohibetur Deuteron. 6. numer.16. Quo telo Christus dæmonem profligauit, Matt.4.nu.7. *Non tentabis Dominum Deum tuum.* Egit de hoc genere tentationis Dei accuratissimè Suarez, tom.1. de Religione lib.1. de Irreligiositate, c.2.& 3.

Hîc verò tentare Deum est, illum 69
ad iracundiam prouocare, & quasi Diuinæ longanimitatis, & patientiæ experimentum sumere. Vt solemus Hispanè dicere: *me tentais de patientia.* LXX. *Anteste santheo. Steterunt contra*

Deum:

Deum: obstiterunt Deo. Psal.77.nu.40. *Quoties exacerbauerunt eum in deserto? in iram concitauerunt eum in inaquoso?* Quod aliis verbis statim exponitur, numer. 41. *Et conuersi sunt, & tentauerunt Deum: & sanctum Israël exacerbauerunt.* Et numer 56. *Et tentauerunt, & exacerbauerunt Deum excelsum.* Psal. 94. numer.9. *Sicut in irritatione secundum diem tentationis in deserto, vbi tentauerunt me Patres vestri.* Itaque tentare Deum, idem est, ac irritare, exasperare, exacerbare.

NVMERVS XVI.

Tunc locuti sunt timentes Dominum, vnusquisque cum proximo suo.

70 HIERONYMVS. [Illis de Dei iudicio blasphemantibus, qui timent Deum, ad inuicem sunt locuti: quòd retributio bonorum, vel malorum, non sit in præsenti, & breui sæculo; sed in futuro, & æterno: & quòd homo non possit Dei scire iudicia, & de illius æquitate, ac iustitia disputare.] Paucissimis verbis complexus est Hieronymus rationes validissimas, quibus contumeliosæ illæ, & stolidæ, iactatæ ab impiis contra Diuinam prouidentiam, refelluntur.

In primis ingenuè fatentur iusti, arcanum illud, ac reconditum Diuinæ prouidentiæ consilium, quo vniuersa pariter, ac singula sapientissimè gubernantur, fide potiùs, admiratione, atque silentio venerandum esse, quàm ratione, curiositate, & argumentis indagandum. Nam, vt sapienter claudit Augustinus cap. illud 2. lib. 20. de Ciuitate. [Multa, ac penè omnia iusta iudicia Dei, sensus, mentésque mortalium latent; cùm tamen piorum fidem non lateat, iustum esse, quod latet.]

Postquàm eosdem pene euentus bonorum, & malorum contemplatus est Sapiens; tandem concludit, Ecclesiastes 8.n.17. *Et intellexi, quòd omnium operum Dei nullam possit homo inuenire rationem.* Sic Dauid, cùm admiratus dixisset, Psal.72.num.12. *Ecce ipsi peccatores, & abũdantes in sæculo,* &c. commodè subiungit, nu.16. *Existimabam, vt cognoscerẽ hoc; labor est ante me* (idest, aciem mentis intendi ad hoc peruestigandum; sed summa mihi difficultas obiecta est) *donec intrem in sanctuarium Dei,* (idest, difficillimum est, de re tam abstrusá ferre sententiam homulum mortali corpore inclusum, donec his expedito vinculis aditus pateat ad arcanum illud Diuinæ prouidentiæ sanctuarium.) 71

Addit denique id, quod est alterum defensionis caput: *& intelligam in nouissimis eorum.* Cùm exitus vitę perspiciantur, tunc demum, quàm sit fœlix bonorũ sors, quàm misera impiorum, facilè apparebit. Hac se consolatione sustentabat Iob, cùm florentes videret impios, c.21.nu.17. *Quoties lucerna impiorum extinguetur, & superueniet eis inundatio?* Et Ierem.c.12.n.3. *Congrega eos, quasi gregem ad victimam.* Perinde ac si diceret: fruantur illi nunc sanè transitoria ista fœlicitate, indulgeant genio, & in omni rerum abundantia viuant: nihil enim aliud est, quàm saginari instar pecudum, quæ sunt sacrificiis destinatę, vt pingues, & obesi subitò mactentur. Lege Lorinum Ecclesiast.8.n.14. Genebr.Ps.72. nu.17. & Barradam to.3. lib.4.cap.6. ad illa verba Lucæ 16.n.25. *Fili, recordare, quia recepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala; nunc autem hic consolatur, tu verò cruciaris.* 72

Atque hinc etiam deducitur tertiũ caput defensionis, quod luculentè persecutus est Chaldæus Paraphrastes, enodans illa verba Ecclesiastes 8. num.14. 73

num.14. *Sunt iusti,quibus mala proueniunt.* [Et vidi in Spiritu sancto,quia malum, quod accidit bonis, ac iustis in sæculo hoc, non est propter peccata eorum, sed ad remouendam ex eis culpam leuem, & vt sit merces integra eorum in sæculo venturo: & bonum, quod contingit peccatoribus, non est meriti eorum; sed ad retribuendum eis mercedem meriti leuis, quod fecerunt,vt comedãt mercedem suam in sæculo hoc, & vt perdant
74 partem suam in sæculo venturo.]Hoc perspicuè docemur, 2. Machab.6. nu. 14. [Non, sicut in aliis nationibus, Dominus patienter expectat, vt eas, cùm iudicij dies aduenerit, in plenitudine peccatorum puniat: ita & in nobis statuit, vt peccatis nostris in finem deuolutis, ita demum in nos vindicet.] Talis fortasse fuit istorum etiam iustorum sermo. Sed cõmentarium claudãt egregia Philonis verba, in libro de Confusione linguarum. [Insignis pœna,& vindicta impietatis est, conniuere Deum,atque etiam indulgere peccantibus; nec solùm eis impunitatem,verùm magnam,& diuturnam prosperitatem concedere.]

Et attendit Dominus, & audiuit: & scriptus est liber monumenti coram eo timentibus Dominum, & cogitantibus nomen eius.

A*Largò Dios el oydo, yllenole la atencion esta platica de los iustos.* Studium attendendi voluptatẽ significat, quam Deus hausit ex Iustorum sermonibus; vt etiam dicitur respicere opera,quæ gratis oculis, & benigno vultu prosequitur.

75 *Liber monumenti.* Hebraicè, *memoria.* Vide Sixtum Senensem libr. 2. Bibliothecæ, verbo, *memorialis liber.* Fit manifesta allusio ad commentarios, in quos Regum iussu referebantur res à subditis præclarè gestæ, vt in memoriam redactæ, opportuno tempore compensarentur. De quibus Serarius Esther 6.quæst.16. & Pineda in Salomone,lib.5.cap.13.ad illa verba 3 Regum 4.num.3. *à commentarijs.* Chaldæus: *præpositus super monumenta.* LXX. *Commonefaciens.* Caietanus. *A memoria.* Pagnin. *Reuocans in memoriam.* Extat exemplum perillustre,Esther 6.numer.1.& 2.& cap. 12. numer.4. quò etiam alluditur Isai.62. num. 6. *Qui reminiscimini Domini, ne taceatis, & ne detis silentium ei, donec stabiliat.*Tigurina; *qui in memoriam reuocatis.* Pagnin. *qui reminisci facitis.* Vatabl. *qui recensere soletis.*Hoc est,qui Deo redigitis in memoriam obsequia sibi præstita, fidémque suam interpositam, assiduè illum interpellate, donec stet promissis.

Vehementer consolatur, & accen- 76
dit Iustos hæc tam specialis Dei prouidentia referendi sigillatim in suos annales, etiãm ipsa verba, & cogitata Iustorum, ne vnquam effluant è memoria, sed opportuno tempore debita mercede afficiantur. Quod legit Vulgatus secutus LXX. Psal.55. n.9. *Posuisti lachrymas meas in conspectu tuo;* sic vertit ex Hebr. Tigurina. *Lachrymas meas repone in laguncuiam tuam: an non in rationario tuo?* Isidorus Clarius; *nónne in libro rationum tuarum?* Vatablus. *An non sunt in commentarijs tuis?* Genebr *in tua memoria.* Pagninus, & Regia *Nónne in libro tuo?* Subest enim ibi Hebraicè eadem vox,quæ hîc apud Malachiam. *No se le pierde a Dios ni vna lagrima de vn Iusto: en vna garrafa las manda guardar,como vino de los Angeles,y escriuir en su libro de memoria.* In hunc librum cupiebat Iob, sua dicta referri, cap.31. numer.35. *Et librum scribat ipse,qui iudicat.*

Eadem prouidentia alia metaphora denotatur

denotatur ad Roman. 15. num. 28. *Et assignauero eis fructum hunc.* Græcè, *sphragisoma. Obsignauero, sigillo muniero.* Hoc est, quasi minister, qui sum Deo à commentariis, in librum monumenti retulero, sigillúmque impressero, ac veluti pretiosissimum thesaurum in tuto recondidero. Eadem enim metaphora, & prouidentia vtitur Deus aduersus peccata. Deuteron. 32. num. 34. *Nonne hæc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis?* Et Iob 14. num. 17. *Signasti, quasi in sacculo, delicta mea:* nam etiam ipsa delicta referuntur accuratè in librum monumenti. Threnorum 1. num. 14. *Vigilauit iugum iniquitatum mearum: in manu eius conuoluta sunt.* Tigurina. [Impressum est iugum præuaricationum mearum manu eius.] Exponit Vatabl. [Deus quibusdam notis peccata mea in manibus suis designauit, vt illorum recordaretur.] Isai. 65. num. 6. *Ecce scriptum est coram me: non tacebo, sed reddam, & retribuam in sinum eorum.* Sic visus est Ezechieli Iudex ipse inter Angelos, quasi inter satellites, & administros suæ iustitiæ, cap. 9. num. 2. *Et atramentarium scriptoris ad renes eius.* Hieronymus ibi. *Vt omnium peccata describeret.* Atque hi sunt illi libri, qui in extremo Iudicio proferentur in lucem, & clara voce recitabuntur, iuxta communem interpretum expositionem. Danielis 7. num. 9. *Iudicium sedit, & libri aperti sunt.* Et Apocalyps. 20. num. 12. *Et iudicati sunt mortui ex his, quæ scripta erant in libris, secundum opera ipsorum.* Quæ ad Theologicam horum librorum intelligentiam spectant, ne transiliam Commentarij terminos, legi poterunt apud Suarez tom. 2. in 3. part. disp. 57. sect. 9. quod verò attinet ad doctrinam, pro concione populo explicandam, apud Barradam tom. 3. lib. 10. cap. 11.

77

NVMERVS XVII.

Et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die, qua ego facio, in peculium.

IDEST, in die, qua ego debitas 78
pœnas de blasphemantibus sumam. Obseruo in arcano sermone, verbum *facere*, sæpe idem esse, atque strages edere, occidione occidere. Vulgatus autem modò illustrat, modò retinet Hebraismum Genes. 18. num. 29. *Non percutiam propter quadraginta.* Hebraicè, *non faciam.* Et ibi num. 28. 30. & 31. quasi synonyma coniunguntur, *non faciam, non interficiam, non delebo.* Sopho. 3. num. 19. *Ecce ego interficiam.* Hebraicè, *faciam.* Ezechiel. 23. num. 8. *Confregerunt.* Hebraicè, *fecerunt.* Psalm. 118. num. 126. *Tempus faciendi Domine, dissipauerunt legem tuam.* Genebrard. *Tempus puniendi, & vlciscendi.* Vide Danielis 8. numero 12. & 24. & cap. 11. numero 28. & 30.

In peculium, Hebraicè subest vox 79
illa celebris *Cegulà:* quam variè varij reddiderunt. Exodi 19. num. 5. Deuteron. 7. num 6. & cap. 14. num. 2. & cap. 26. num. 18. & Psalm. 134. num. 4. Assentior Ariæ Montano, vocabulum esse dignius, & liberalius, quàm peculium; eo significari charissimam, selectissimámque diuitiarum partem, quæ vel natura sua, vel etiam opere præstet. Vt sunt gemmæ, vniones, aurum, & argentum pretiosè cælatum. Vide Pinedam in Salomone, lib. 7. cap. 13. num. 8.

Hinc, Auctore Mercero, motionem illam tribus constantem punctis, quæ insignem bullam auream, triangulari figura, tribúsque distinctam margaritis, refert; qualis è collo Regum pendere solet, *Cegol* Grammatici vocauerũt. Vno verbo: quod rarum, &

pretiosum est, & in deliciis habetur, & tanquam singulare reconditur, hac voce significatur. Vatab. vertit Exod. 19. num.5. [Vt thesaurus vnicè dilectus.] 1. Paralipom.29.num.3. *Obtuli in domum Dei mei de peculio meo, aurum, & argentum.* Ecclesiastes 2. num. 8. *Coarceruaui mihi argentum, & aurum, & substantias* (Hebraicè, *cegula*) *Regum,* idest, Regiam gazam, exquisitam supellectilem. Tigurina *Mundum pretiosum.* Pineda in Salomone lib.4.cap.18. num. 12. *Pretiosissima monilia.* Paulus ad Titum 2. num.14. secutus LXX. sic expressit vim vocis. *Vt mundaret sibi populum acceptabilem.* Perpende, quanti æstimet Deus Iustos, quos, vt selectissimum, pretiosissimúmque thesaurum in oculis fert.

Et parcam eis, sicut parcit vir filio suo seruienti sibi.

80 GVeuara Habac.1. vers. 17. num. 172. asserit, verbum *Hamal*, in hoc loco idem esse, ac iucundari. Quare ita vertit: *& lætabor super eis, &c.* Sed miror, virum doctum obtrudere nobis sine vllo fundamento voluisse, quod etiam ipsi displicuit Hebraizantium Duci, qui primus id excogitauit: in quo vel ab ipsis perpetuis eius sectatoribus deseritur. Nihil enim opus est, verbum à germana sua significa-
81 tione deflectere: imò ipsa genuina significatio multò congruentior, & illustrior est, si tantùm aduertamus, *parcere*, non tam esse, *ignoscere*, quàm prudentissimè consulere, atque prospicere. Ezech. 36. num.21. *Et peperci nomini sancto meo.* 1. Regum. 23. num. 21. his verbis allocutus est Saul subditos suos. *Benedicti vos à Domino, quia doluistis vicem meam:* Hebraicè. *Quia pepercistis mihi*, idest, quia mihi consuluistis, seu rem mihi gratissimam fecistis. 2. Regum 21. num.7. *Pepercitque Rex Miphiboseth filio Ionathæ*, idest, filium viri sibi amicissimi, fœderéque coniunctissimi, omni beneuolentia complexus, omni genere officiorum prosecutus est. Sic explicat Pineda in Salomone lib. 6. cap. 20. illud Psalm. 71. num. 13. *Parcet pauperi, & inopi*, idest, tangetur miserorum ærumnis, & commouebúntur viscera eius.

Itaque in hoc loco, *parcam eis*, idem prorsus est, ac benignissimè prospiciam: eos tanquam pupillam oculi tuebor. Cùm stomachum in sceleratos erupero, non modò calamitas nulla, sed ne leuissima quidem calamitatis suspicio Iustos attinget; quos duplici nomine vnicè dilexi, & quia adoptione filij sunt, & quia mihi semper dicto audientes extiterunt.

NVMERVS XVIII.

Et conuertemini, & videbitis, quid sit inter iustum, & impium; & inter seruientem Deo, & non seruientem ei.

NOn dubium, quin ad impios illos, & in diuinam prouidentiam contumeliosos, hæc verba referantur. Vos temere iactabatis, num. 14. *Vanus est, qui seruit Deo:* tunc demum, cùm à vobis atrocissimas pœnas sumpsero, & Iustos paterno fauore protexero, volentes nolentes oculos aperietis, & clarè tandem perspicietis, quid intersit inter Iustum, & impium. Tunc pœnitentiam agentes, Sapient. 5. numero 3. sed omnino seram, & infructuosam: *impij mirabuntur* (Græcè, *extesonta:* obstupescent, de statu mentis deiicientur) *in subitatione insperatæ salutis.* Græcè. *Epi tò paradoxo.* In salute piorum sibi prorsus paradoxa, & minimè opinatâ. Tunc facti euidentia extorquebit ab inuitis illam confessionem. 82

Nos

Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam. Ecce quomodò computati sunt inter filios Dei. Tunc demum serò sapient, & aptè, sed inutiliter ratiocinabuntur. *Ergo errauimus à via veritatis.* Lege, quæ adnotaui, num. 16. ex Psalm.72. num.17. Iob 21. num.17. Hieremiæ 12.num.3.

CAPVT IV.

NVMERVS I.

Ecce enim dies veniet succensa, quasi caminus.

1 Concors est Expositorum omnium intelligentia, hæc verba de extremo Iudicij die interpretantium. Hoc requirit illa causalis *enim:* hoc series ipsius sententiæ postulat. Illa enim dies erit impiis formidolosa; Iustis verò lætitiæ, lucisque plenissima.

Et reuera *succensa erit illa dies, quasi caminus:* nam nota illa similitudinis, *quasi*, non ad metaphoram, sed ad proprietatem, rigorémque sermonis, referenda est: solet enim in fornace coarctatus, & constipatus ignis propter flammarũ densitatem, esse vehementior. Erit verò ille ignis extremus longè vehementissimus, quippe purgaturus elementa; aurum, cautes, & adamantas dissoluturus, feruefacturus ipsum pelagus, & pisces in mari delitescentes exusturus.

2 Extant verò adeò expressa oracula Diuina de isto extremæ conflagrationis igne, vt nisi aperta Scripturæ inferatur vis, non possint aliò detorqueri. 2.Petr.3.num.6. [Ille tunc mundus aqua inundatus periit: cœli autem, qui nunc sunt, & terra eodem verbo repositi sunt, igni reseruati in diem Iudicij, & perditionis impiorum hominum.] Vbi ex antithesi eluuionis aquarum ad diluuium ignis, constat, verba in sensu proprio, non metaphoricè esse accipienda. Quod clariùs deinde explicatur, num.10. [Elementa verò calore soluentur.] Et num.12. [Ignis ardore tabescent: terra autem, & quæ in ipsa sunt opera, exurentur.] 1. Corinth. 3. num. 13. *Dies Domini declarabit, quia in igne reuelabitur.* Anselmus ibi. [Dies Iudicij, qui nunc omnes latet, tunc omnibus erit notus: cùm enim viderint omnes ignem illum ante faciem Iudicis, per totum diffundi orbem, scient adesse diem Iudicij.] 2. Thessalonicens. 1. num. 7. [In reuelatione Domini Iesu de cœlo cum Angelis virtutis eius, in flamma ignis dantis vindictam: iis, qui non nouerunt Deum.] Daniel.7. vbi sermo est de extremo Iudicio, vt liquet ex contextu, num.9. [Aspiciebam, donec throni positi sunt: fluuius igneus, rapidúsque egrediebatur à facie eius: Iudicium sedit, & libri aperti sunt.]

Hæc sunt maximè illustria vaticinia: in aliis Scripturæ locis, vel alluditur ad veritatem istam à Maioribus quasi per manus traditam, vel id ipsum in illis locis significatur. Isai.66.num. 15. *Ecce Dominus in igne veniet.* Et num.16. *Quia in igne Dominus dijudicabit.* Psalm.49.num.3. *Deus manifestè veniet; Deus noster, & non silebit: ignis in conspectu eius exardescet.* Psal.96. num. 3. [Ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius.] Ioëlis 2. num.3. *Ante faciem eius ignis vorans.* Denique congruenter his vaticiniis canit Ecclesia: *dum veneris iudicare seculum per ignem.* 3

Existit autem hoc loco grauis sanè quæstio: an vehementissimus ille ignis antecessurus sit Iudicis aduentum, an verò consecuturus. Res est magnis inuoluta difficultatibus, quam August. lib.20. de Ciuitate cap.30. vt fuit vir in sustinẽdo iudicio mirabilis 4

prudentiæ, vix audet certò definire, nósque præiudicio suo deterret, ne quid temerè definiamus.

Sed in re lubrica nostri Suarez opinio, quæ & recitatis Scripturæ testimoniis, & Augustini menti conformior est, mihi valde probatur. Existimat ille, tom.2. in 3.p. disp.57. sect.1. ignem illum, excitatis iam hominibus, antecessurum esse Iudicis aduentum; ita tamen, vt in se ipso conglobatus, illud spacium dumtaxat occupet, in quo iacebunt miseri damnati; peracto verò Iudicio, vehementissimè augendum, & summis incrementis multiplicandum, vt & mundum purificet vniuersum, & eosdem damnatos correptos, & implicatos, secum in imum Tartarum deuoluat.

5 Sapientissimè hinc concludit Petrus epist.2.cap.3. num.11. *Cùm igitur hæc omnia dissoluenda sint; quales oportet vos esse in sanctis conuersationibus, & pietatibus*? Egerunt accuratè de hoc extremo igne Acosta de Temporibus nouissimis lib.4. à cap.8. vsque ad 12. Valent.tom.4.disput.11.q.2. punct.3. Barradas tom.3. lib.9. cap.11. Suarez disp.citata, & disp.58. sect 3. Lorinus Sap.5.num.22. & 2.Petr.3.num.7.

Et erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem, stipula: & inflammabit eos dies veniens, dicit Dominus exercituum.

6 IPsi silices, ipsi adamãtes, illius ignis ardore dissilient, atque tabescent: *petræ dissolutæ sunt ab eo*, Nahum 1.n.6. an stipula ad exardescendum facilis, populantes illas flammas sustinebit? Imò verò celerrimè concipiet, tametsi acerbissimo illo, atrocissimóque incendio nunquam absumetur. Hoc itaque significat Scriptura, cùm impios comparat aridæ materiæ, & ad concipiendũ ignem paratissimæ, vt *stipulæ* Exod.15.num.7. Isai.5.nu.24. cap 33. num.11.cap.47.num.14. Abdiæ, num. 18.Nah.1.num.10. *Ligno arido.* Lucæ 23. num.31. *Spinis arentibus.* 2. Regum 23.n.2.Isai.9.num.18. & cap.10. num.17. *Paleis*, Matth.3.num.12.Lucæ 13. num.17. *Zizaniis*, Matth.13. n.40. denique *stupæ collectæ.* Eccl.21. num.10.

Superbi, & facientes impietatem, quos corripiet voracissimus ille ignis, iidem ipsi sunt, qui cap.3. num.15. beati, & felices prædicabantur; eadem enim vtrobiq; vox subest, quam hîc *superbos*, illic *arrogantes* vertit Interpres. 7

Quæ non derelinquet eis radicem, & germen.

RAdicitus eos extirpabit ille ignis; ne surculum quidem, aut fibram derelinquet: præcisa penitus est omnis spes euadendi è tantis malis.

NVMERVS II.

Et orietur vobis timentibus nomen meum Sol iustitiæ, & sanitas in pennis eius.

SOLEM, ac lucem, Christum; eiúsque aduentum, solis ortum in Scriptura nominari, notius est, quàm vt probatione indigeat. Lucæ 1.num.78. *Visitauit nos Oriens ex alto.* Græcè. *Anatole*, idest, Solis ortus. Isai.60. num. 1. *Venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est.* Propereà sæpe Christus suam in hoc mundo præsentiam vocauit diem; absentiam verò, noctem: quia Sol erat mundi, & Solis proprium est efficere diem. Ioan. 9. num. 4. *Donec dies est: venit nox*; & num.5. *Quandiu sum in mundo, lux sum mundi.* Et cap. 12. num. 35. *Ambulate, dum lucem habetis,* 8

habetis, vt non vos tenebræ comprehendant. Lege eruditam Christi cum Sole comparationem apud Sotomaior in illa verba Cant.1. num.5. *Decolorauit me Sol.*

9 Hîc verò antithesis ipsa continuata necessariò requirit, vt huius Solis clarissima lux ad recreandos, hilarandos, & protegendos Iustos referatur. Erit extremus ille dies improbis quidem obscurissimus, & tristissimus; probis verò splendidissimus, & lætissimus illucescet: occumbet illis Sol in sempiternam noctem, vt ipsi miseri lamentabuntur; Sapient.5. numero 6. *Iustitiæ lumen non luxit nobis, & Sol intelligentiæ non est ortus nobis*; his verò exorietur nitidissimus Iustitiæ Sol in diem sempiternam. Hac videlicet metaphora solet Scriptura, vel extremam calamitatem denuntiare, vel summam lætitiã polliceri. Vtriusque rei exempla præsentem locum illustrabunt.

10 Ac primùm obscuratione Solis atrocissima declarari supplicia, constat Hierem.15.num.9. *Occidit ei Sol, cùm adhuc esset dies; confusa est, & erubuit: & residuos eius in gladium dabo.* Amos 8.num.9. *Occidet Sol in meridie, & tenebrescere faciam terram in die luminis.* Isai.13.num.9. *Ecce dies Domini veniet crudelis, & indignationis plenus: obtenebratus est Sol in ortu suo, & Luna non splendebit in lumine suo: & visitabo super orbis mala* Ezech.32.num.7.*Operiam, cùm extinctus fueris, cælum, & nigrescere faciam stellas eius: solem nube tegam.* Ioël.2.nu.10. *Sol, & Luna obtenebrati sunt.*Et nu.31.*Sol conuertetur in tenebras, & Luna in sanguinẽ, antequã veniat dies Domini magnus, & horribilis.*Et c.3.nu.14.*Iuxtà est dies Domini in valle concisionis: Sol, & Luna obtenebrati sunt.*

Et reuera obtenebrandum esse Solem ante Iudicij diem, ad perterrefaciendos impios, disertè affirmauit Christus Matth.24.nu.29.*Sol obscurabitur.*Marc.13.n.24.*Sol contenebrabitur.*

Contrà verò res prosperas, ac lætas solet Scriptura lucis nomine denotare. Esther 8.num.16. *Iudæis autem noua lux oriri visa est, gaudium, honor, & tripudium.* 2. Reg.23. num.4. *Sicut lux auroræ, oriente Sole, manè absque nubibus rutilat.* Iob 30. num.26. quod paulò antè dixerat, *expectabam bona*; ita efferts:*præstolabar.* Psal.17.num.29. *Tu illuminas lucernam meam*; idest, facis, vt omnia mihi prosperè contingant. Isai.9.num.2. *Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam.* Iob. 22. num.28.*& in vijs tuis splendebit lumen.* Sed nullibi hoc frequentiùs, quàm in Psalmis occurrit. Psal.30.nu.17.*illustra faciem tuam*, idest, hilarem te, ac benignum nobis ostende. Psal.66.n 2. *illuminet vultum suum super nos.* Psal. 118. nu.135. *Faciem tuam illumina super seruum tuum.*Psal 96.num.11.*Lux orta est iusto, & rectis corde lætitia.*Psal.111.n.4. *Exortum est in tenebris lumen rectis.* 11

Arescẽtibus itaque impiis præ horribili timore, & in mæstissima caligine, in cimmeriis tenebris versantibus: iusti tunc demum fulgentissima luce perfusi, & hilarati, extollent caput, & iustitiæ Solem sibi exorientem, securis, lætis, & intentis oculis intuebuntur: qui tunc tam eximio splendore collucebit, vt grauissimi Interpretes asseruerint, solem istum materialem, ideo tunc extinguendum fore, quia in fulgentissimos illius radios incurret; quemadmodùm interdiu euanescit stellarum lux, quia obscuratur; & obruitur luce solis. Auctores sunt Hieron. Chrysost. Beda, Theoph. & Euthym in cap.24. Matth. Hilarius cap.26. Aug. serm.130. de Tempore; atque è nostris Maldon. Matth.24. n. 29. Suar. t.2. dis.56. sec.3. Vieg. Apoc. 6. Comm.4. sect.12. num.2. 12

Vocatur autem aptissimè Christus 13

Sol iustitiæ, hoc est, misericordiæ, benignitatis, & clementiæ, vt exponit Geneb. Psal. 23, num. 6. nam benignissimè, & liberalissimè lucem hilaritatis, & prosperitatis impertiet Iustis. Tritum enim est in Scriptura, benignitatem, & misericordiā vocari iustitiam; vt probat idem Genebr. Psal. 36. n. 27. & Maldon. Matth. 6. num. 1. Agellius Psalm. 4. v. 1. & Bellarm. Psal. 88. n. 14. quod intelligentes L X X. voces Hebraicas *Sedec*, aut *Sedaca*, Græcè reddiderunt *eleos*, idest, misericordia. Isaiæ 56. n. 1. Ezechiel. 18. n. 19. & 21. aut, *Eleemosyne*, Deuter. 6. n. 25. c. 24. n. 13. Psal. 23. n. 5. Psal. 32. n. 5. Psal. 102. n. 6. Isaiæ 1. n. 27. c. 28. n. 17. cap. 59. n. 16. Danielis 4. n. 24. & cap. 9. num. 16.

14 Siue exponamus, *Sol iustitiæ*, idest, sol salutis, sol maximè salutaris. Sic explicat Prado Ezech. 16. num. 4. ad illa verba, *aqua non es lota in salutem*; iustitia enim in arcano sermone, idem est, ac salus. Psal. 13. n. 9. *Sacerdotes tui induantur iustitiam*: cum rursus repetitur n. 16. *Sacerdotes eius induam salutari.* Isa. 61. n. 10. *Induit me vestimentis salutis, & indumento iustitiæ circumdedit me.* Vbi L X X. pro *iustitia*, *iucunditatem, & lætitiam*, reddiderunt. Fauent huic expositioni verba illa, *& sanitas in pennis eius.* Radij enim solis *pennæ* dicuntur, quia his velut alis omnia perlustrat: & Christus vitalem lucem impartiendo, corpora Beatorum sana, vegeta, & incorrupta suscitabit.

15 Siue denique dicatur Christus *Sol iustitiæ*, idest, omnia patefaciens, & in lucem proferens, vt iustè iudicentur, vt Psal. 4. n. 1. *Deus iustitiæ meæ. Dios, que descubrirà mi justicia, ò me hara justicia.* Michææ 7. n. 9. *Educet me in lucem, videbo iustitiam eius.* Psal. 36. n. 6. *Educet quasi lumen iustitiam tuam: & iudicium tuum, tanquam meridiem.* Quemadmodùm enim cùm nox terras opacauit, iacent omnia caligine demersa, nec pulcherrimarum rerū gratia, nec deformium apparet turpitudo; sole autem exoriente, *rebus iam color redit, vultu nitentis sideris.* Sic in tam cæcis rerum humanarum tenebris, à plerisq; mortalium, nec virtutū pulchritudo, nec vitiorum cernitur fœditas: at illucescente in illo extremo die *Iustitiæ sole*, erunt cuncta conspicua: illa etiam, quæ abditissimè latent, Iustissimi solis illustrata fulgore, in omnium oculos incurrent. 1. Corint. 4. n. 5. *Itaque nolite ante tempus iudicare, quoad vsque veniat Dominus, qui, & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium: & tunc laus erit vnicuique à Deo.* Tunc orietur Sol iustitiæ timentibus Deum, altam enim caliginem, qua eorum egregiæ virtutes abditæ delitescunt, suis radiis clarissimis discutiet, latentemque sanctitatem in publicum totius orbis theatrum summa cum laude proferet: & iustitiæ radios emittens, quàm iustè iustos beet, impios verò damnet, & Angelis, & hominibus patefaciet. Lege August. lib. 20. de Ciuit. cap. 17. 16

Et egrediemini, & salietis, sicut vituli de armento.

EGredientur beati de sepulchris, dotéque agilitatis insigniti: *Tanquam scintillæ in arundineto discurrent*, Sap. 3. nu. 7. exsilient, & tripudiabunt, vt solent vituli ludibundi, Ierem. 50. num. 11. Tigurina, & Regia: *sicut vituli saginati*; vt firmitas, ac robur corporis gloriosi, mirabilis celeritas, incredibilisque lætitia beatorum indicetur. LXX. *salietis, sicut vituli de vinculis relaxati*: tunc enim liberiùs, & iucundiùs subsiliunt, & huc illuc gestientes circumcursant. Lege Suarez t. 2. in 3. P. disp. 58. sec. 1. probantem ex isto loco dotem agilitatis. 17

NVME-

NVMERVS III.

Et calcabitis impios, cùm fuerint cinis sub planta pedum vestrorum.

18 VAlde illustrant præsentem locum ea, quæ accuratè commentatus est Masius, Iosue 10. num. 22. expendens factum illud notabile huius præstātissimi ducis; quod his verbis ibi commemoratur nu. 24. [Vocauit omnes viros Israël, & ait ad Principes exercitus, qui secum erant: ite, & ponite pedes super colla Regum istorum; qui cùm perrexissent, & subiectorum colla pedibus calcarent, &c.] Quòd enim suos Tribunos insultare ceruicibus Regum iubet, qui victi, prostrati, ac supplices, ante ipsius pedes iacebant, & moderatum dedecere Imperatorem videtur, & insolentiæ, ac immanitatis barbaricæ, superbæque Tyrannidis speciem præ se fert.

19 Iure optimo credit Masius, afflatu, instinctúque Diuino, hoc singulare specimen potiundæ victoriæ eum edidisse, talémque triumphandi rationem, etsi insolens, & inhumana videatur, maximum tamen, ac testatissimum felicitatis, & dignitatis illius populi fuisse argumentum. Quod iam antè prædixerat moribundus Moyses, Deuteron. 33. num. 29. *Beatus es tu Israël; quis similis tui popule, qui saluaris in Domino? scutum auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ: negabunt te, inimici tui, & tu eorum colla calcabis.* Itaque hoc ritu non inmanis, aut barbarus, sed Dei auspiciis dignus triumphus denotatur: qualis ille est ipsius Christi Psalm. 109. num. 2. *Donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum*: verè enim protriti sunt, & conculcati Christi pedibus ipsius sanguinarij hostes, idest, Dæmones, vt exponit Iustinus in Dialog. cum Triphone, & antè exposuerat Paul. 1. Corinth. 15. num. 24. [Cùm euacuauerit omnem principatum, & potestatem, & virtutem: oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius.] Quin, & suis etiam strenuis militibus hostes prosternendos, calcandósque subiecit. Luc. 10. num. 19. *Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes, & scorpiones, & super omnem virtutem inimici.* Psalm. 90. numer. 13. *Super Aspidem, & Basiliscum ambulabis, & conculcabis Leonem, & Draconem.* Ad Roman. 16. num. 20. *Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus vestris.* Vide Serarium Iosue 10. quæst. 37. & Pined. Iob 18. v. 19. circa illa verba, *calcet super eum, quasi Rex, interitus.* Vbi probat ex Cedreno, hunc morem apud Imperatores Orientales diu viguisse. Et quidem hoc in victis, extremæ seruitutis, & ignominiæ; in vincentibus autem, gloriosissimæ victoriæ, & dominatus, argumentum semper extitisse, tum prisca historiarum monumenta, tùm mutæ ipsæ statuæ veteres palàm vbique loquuntur. 20

21 Hoc igitur vaticinium nobis ponit ob oculos amplissimum triumphum, quem in extremo Iudicij die de impiis profligatis, atque prostratis agent pij. Sap. 5. num. 1. *Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt*: contrà verò Psalm. 1. num. 5. *Non resurgent impij in iudicio.* Hebraicè, *non stabunt*; non leuabunt caput, ne oculos quidem attollent, conscientia, ac pondere peccatorum oppressi: num. 4. *Erunt tanquam puluis, quem proijcit ventus.* Iusti autem tunc erecto, ac fidenti animo consistent, ac in sublime elati, obuiam Christo procedentes, impios, tanquam vilissimum puluerem, ac cinerem pedibus substratum conculcabunt.

In die, qua ego facio, dicit Dominus exercituum.

EXposui hanc loquendi formulam, cap. 3. num. 17.

NVMERVS IV.

Mementote legis Moysi serui mei, quam mandaui ei in Horeb ad omnem Israël.

22 VTilis admodùm est, & memoria digna obseruatio illa Hieronym. in cap. 1. Oseæ. [Prophetæ sic multa post secula de aduentu Christi, & vocatione Gentium pollicentur, vt præsens tempus non deserant, ne concionem ob aliud conuocatam, non docere de iis, quæ instant, sed incertis, ac futuris ludere videantur.] Ex hac regula (vt notauit Ribera)petenda est connexio horum verborum cum præcedêtibus. Nam, vt ait Aug. lib. 20. de Ciuitate, c. 28. post declaratum tam magnum futurū inter obseruatores legis, contemptoresque discrimen, opportunè diuinæ legis memoriam, obseruationémque commendat. Quemadmodum si ardens, ac pius concionator horribilem Iudicij diem viuis coloribus depinxisset, populum attonitum, & tam atrocibus minis stupentem, commodè satis hortaretur, vt Christi legem exactissimè obseruaret, quò posset futuras illas calamitates effugere. Quod verò ex hoc Malachiæ loco argumentantur Iudæi, nondum esse abrogatam legem Moysi, refellit Barrad. tom. 1. lib. 2 cap. 21. Horeb autem esse montem Sinai, doctè probat Torniellus, anno mundi 2544. num. 34.

Præcepta, & iudicia.

23 HEbraicè sunt celebres illæ voces, *Hukim vmispatim*: de quibus, vt de illis alteris, *iustitia, & iudicium*, præter Pagninum, Forsterum, Mercerum, & Brixianum in suis Thesauris, accuratissimè differitur à viris scientissimis linguæ sanctæ; multáque pressè, ac subtiliter expenduntur, ad vniuscuiusque vocis limites præfigendos. Quæ vereor, ne nimis arguta sint: mihi certè, & valde subtilia, & parùm solida videntur; & vt verum ingenuè fatear, nondum satis liquet de exacta differentia harum vocum. Scio, præcepta omnia legalia, iudicialia, ceremonialia, hoc loco Malachiæ cōprehendi, atq; adeò ad eius intelligētiam nihil prætereà desiderari. Qui tamen vim, notionémque vocū velit curiosè examinare, adeat Masium, Iosue 24. n. 25. Oleast. Gen. 18. & 26. Forerium, Isai. 5. n. 14 & c. 10. n. 1. & c. 32. n. 22. Pradū, Ezech. 16. n. 27. & Ariā Monta. Isa. 1. pag. 55. Delrium, Genes. 18. n. 23.

NVMERVS V.

Ecce ego mittam vobis Eliam Prophetam, antequàm veniat dies Domini magnus, & horribilis.

DEuenimus tandem ad extremum Malachiæ vaticinium, idque perillustre, & variè, copiosèque ab interpretibus enodatum. Sed quia non amo longos commentarios, qui vel alienis testimoniis describendis, vel diuersis opinionibus refutandis, in molem crescant; paucis perstringam sententiam meam. 24

Censeo igitur, indubitata fide tenendum esse, hoc vaticinium in sensu litterali ad Eliam Thesbiten spectare. Quare opinionem Vatabli, Burgensisque in hoc loco, Sixti Senensis, lib. 6. Bibliothecæ, Hæresi 3. & Iansenij, Eccles. 48. n. 10. aientium, hæc verba ad primum Christi aduentum pertinere,

ac

ac proinde de præcursore Ioanne interpretantium, grauiore nota inurendam existimarem.

Primò, quia omnes ferè Ecclesiæ Patres vnanimi consensu in hanc intelligentiam conspirarunt: supersedeo eos nominare, quia hoc labore perfuncti sunt, in primis ipsemet Iansenius, qui senior factus priorem sententiam correxit, cap.67. Concordiæ: deinde Maldonatus Matth.11.nu.14. Rib. hîc: Suarez tom.2.in 3.part.disp. 55. sect.2. Maluenda lib.9. de Antichristo, c.6. Viegas Apocal.11. comment.5. sect.6. Acosta lib.3. de Temporibus nouissimis cap.6. Mendoza q.5. scholastica, n.7. Pererius lib.15.in Danielem, initio. Pamellius in Tertullian. lib.de Anima, num.565.

25 Secundò, perspicuum est ex toto contextu, de extremæ diei Iudicio sermonem esse; nam præter ea, quæ toto hoc cap.4. iam explicauimus, modò subiungit: *Antequàm veniat dies Domini magnus, & horribilis.* Quæ apposita, vt in iudicij diem horroris, ac tremoris plenam, aptissimè quadrant, & illis solet à Prophetis denotari: Ioëlis 2. num.11. & 31. Sophon.1. n.15. ita minimè conueniunt priori aduentui, mansueto, humili, pleno consolationis, & dulcedinis.

26 Tertiò, postquàm Auctor Ecclesiast.c.48. Eliæ præclara facta laudibus ornauit, tandem concludit, n.10 [Qui scriptus es in iudiciis temporum lenire iracundiam Domini: conciliare cor Patris ad Filium, & restituere Tribus Iacob.] Si nullum aliud haberemus argumentum, hoc solum euinceret intelligentiam huius loci; cæcus enim sit, qui non videat, sacrum Auctorem Ecclesiastici ad Malachiæ vaticinium allusisse: imò verò præsens oraculum totidem ferè verbis expressisse, & de Elia Thesbite, tẽporibúsque nouissimis disertissimè declarasse.

Quartò, Matthæi 17.n.10. interrogauerunt Apostoli Christum: *Quid ergo Scribæ dicunt, quod Eliam oportet primùm venire?* (percrebuerat enim Malachiæ vaticinium, licèt perperam intellectum.) Sed Scribarum errorem correxit Christus: *at ille respondens, ait eis: Elias quidem venturus est, & restituet omnia.* Potuit ne Christus apertiùs de futuro Eliæ aduentu vaticinari? Atqui Ioannes Baptista iam tunc venerat, iam præcursoris partes egerat. Simul etiam hîc aduerte, testimonium lib. Ecclesiastici verbis Christi explicari, atque fulciri: eò enim sine dubio allusit Christus, cùm dixit, *& restituet omnia.* 27

Quintò, in editione Vaticana LXX. restituta est pristino nitori lectio huius loci, sublato mendo; quod irrepserat in Plantinianam. Ita enim illustrant hoc oraculum. *Ecce ego mittam vobis Eliam Thesbiten.* Sinistræ videlicet interpretationi omnem quasi aditum obstruẽtes. Solitos autem esse LXX. ad planiorem Scripturæ intelligentiam, & illustriorem, expressiorémque mysterij significationẽ, nonnulla addere Spiritus sancti instinctu, eruditè probant Genebrar. Psalm.4. num.9. & Psalm.95.n.10. Riber. Habac.3.n.9. Sacrobosco in defensione Vulgatæ part.3.cap.7. 28

Quæ contra hanc explicationem obiici possunt, hæc ferè sunt. Matthæi 11.n.14. vbi apertè de Ioanne sermo est, ait Christus: *Et si vultis recipere, ipse est Elias, qui venturus est:* & cap.17. n.12. & Marci 9.n.12. ad illam ipsam Apostolorum quæstionem. *Quid ergo Scribæ dicunt, quòd Eliam oporteat primùm venire?* ita respondet Christus. *Dico autem vobis, quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum;* & subiicit Euangelista. Matth.17. num.13. *Tunc intellexerunt discipuli, quia de Ioanne Baptista dixisset eis.* 29

30 Facilis erit solutio, si animaduertamus, Ioannem fuisse Christi præcursorem in primo eius aduentu, quemadmodum erit Elias in secundo: itaque spiritu, virtute, & ministerio fuit Elias; re ipsa, & personæ proprietate non fuit. Ita conciliant omnes interpretes duo illa loca, quæ in speciem pugnare videntur, Ioannis n.21. *Elias es tu? & dixit, non sum:* Matth. 11. num. 14. *ipse est Elias.* Fuit quidem Ioannes Elias, non persona, sed Præcursoris officio: quod disertè prædixit Angelus Zachariæ, Lucæ 1. n.17. *Et ipse pracedet ante illum in spiritu, & vitute Elia, vt conuertat corda Patrum in filios.* Atque hæc extrema verba, non dubium est, quin Angelus vsurpauerit ex isto Malachiæ loco, & per accommodationem aptauerit Ioanni; vt obseruauerunt Ludouicus Viues in lib. 20. de Ciuit. cap. 29. Maldonatus Luc. 1. num. 17. & Maluenda lib. 4. de Antichristo cap. 7.

31 Sensus igitur dilucidus verborum Christi, Matth. 17. nu. 11. & Marc. 9. n. 12. hic est. Elias quidem Thesbites in sua persona reuerà præcursor futurus est secundi mei aduentus; sed hoc etiam adiicio, quòd Elias mysticus, id est, Ioannes Baptista, Eliæ illi in spiritu, & virtute quàm simillimus, iam venit, iam præcursoris munus obiit; itaq; duos suos aduentus, duosque eorumdem aduẽtuũ precursores, spiritu, zelo, & moribus penè pares significauit. Hęc est perspicua huius loci sẽtentia, omnium ferè Patrum, & interpretum iudicio, atq; consensu cõprobata.

NVMERVS VI.

Et conuertet cor Patrum ad filios, & cor filiorum ad Patres eorum.

32 QVAMVIS primo aspectu ea videatur esse horum verborum sententia, Patres, & filios inter se intestinis odiis dissidẽtes conciliabit; & ita interpretari videtur Vulgatus Eccles. 48. num. 10. *Conciliare cor Patris ad filium:* nihilominùs optimus mihi videtur enarrator huius loci Angelus ille, Lucæ 1. num. 17. qui dum ea verba ad Ioannem accommodauit, literalem nobis sensum expressit: nam priore illo membro contentus, *Vt conuertat corda Patrum in filios,* quo tota sententia declarabatur, secundum prætermisit, atque eius loco perspicuam vtriusque membri explicationem posuit: vt acutè aduertit Maldo. Adiecit enim: *Et incredulos ad prudentiam iustorum.* Fidem autem prudentiam vocat, cùm eam opponat incredulitati.

Hoc videlicet est dissidium, quod Elias conciliabit. Dissidebunt quidem Iudæi extremis illis temporibus à suis Patribus, id est, à primis illis Patriarchis, qui in Christum venturum crediderunt; dissidebunt à filiis, id est, Apostolis: Psalm. 44. n. 17. qui eorum loco succedentes, Christi fidem prædicarunt; & dissidebunt non solùm moribus, sed multò magis Religione, & fide. Conciliabuntur autem ab Elia corda illa maximè dissidentia, cùm veram Christi fidem, ac Religionem edocti eam, & patres pariter, & filij complectentur, ac simul in vnum cor, eamdemque doctrinam fidei conspirabunt. Hoc est, quod adiecit Ecclesiasticus, cap. 48. n. 10. *Et restituere Tribus Iacob:* & Christus Matth. 17. n. 10. *& restituet omnia,* idest, funditus collapsam apud Iudæos fidem, Religionem, pietatem, morumque disciplinam, flagrans Diuini amoris zelo, indutus asperrimo sacco, signa, & miracula edens, incredibili animi ardore verba faciens Elias, instaurabit, ac penè in integrum restituet. Lege cap. 11. Apocal. 33

Occasione huius oraculi Malachię, 34
agitari

agitari posset hîc difficilis, ac nobilis illa quęstio, vtrùm in nouissima mundi ætate, debacchante Antichristi furore, concionibus, & miraculis Eliæ, Iudæi omnes sint ad fidem Christi conuertendi. Sed quia longiùs cogerer euagari, quàm soleo, lectores relego ad eruditissimos viros, qui ea de re ex instituto tractauerunt: ij sunt Ioseph. Acosta de temporibus nouissimis à c. 7. vsque ad 12. Maluenda lib. 11. de Antichristo à cap. 13. vsque ad 18. Barrad. tom. 1. lib. 2. cap. 10.

35 Mihi compertum est, non omnes promiscuè Iudæos traducẽdos esse ad fidem, imò plerosque obuiis vlnis Antichristum excepturos: illi duntaxat conuertentur, quos Daniëlis digitus, vel potiùs Dei ipsius designauit. Daniel cap. 12. nu. 1. *In tempore illo saluabitur populus tuus, omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro.* Itaque cùm affirmat Paulus ad Ro. 11. n. 26. *Et sic omnis Israël saluus fieret*; commodè interpretandum est, vt dilucidè interpretatur Ioannes Apoc. 13. n. 8. *Adorauerunt bestiã omnes, qui inhabitant terram, quorũ non sunt scripta nomina in libro vi-
36 tæ Agni.* Daniel nimirùm prædicit, populum omnem Israëliticum, qui scriptus fuerit in libro, salutem tunc per fidem cõsecuturum; quod etiam prænuntiat Paulus. Ioannes insuper addit, non solùm omnes Iudæos, sed ceteros etiam, quorũ non sunt scripta nomina in libro vitæ, Antichristum adoraturos. Lege, quæ scribũt in hanc sententiam Suarez tom. 2. in 3. partem disp. 56. sect. 1. Toletus in cap. 11. ad Rom. notatio. 18. Viegas Apoc. 7. comment. 5. sect. 7. Barradas tom. 3. lib. 1. c. 6.

Ne fortè veniam, & percutiam terram anathemate.

37 Vide inæstimabilem Dei benignitatem: eò spectat, cùm intentat terrores, cum Concionatores pręmittit, ne veniens ipse cogatur de impiis supplicium sumere. Simili affectu allocutus est Moysen, Exodi 33. num. 2. *Mittam praecursorem tui Angelum: non enim ascendam tecum, quia populus duræ ceruicis es, ne fortè disperdam te in via.*
Vulgò iam nota est significatio vocis 38
anathema: passim enim in sacris Conciliis hæretici anathemate percelluntur. Hebraicum nomen *herem*, excisionem, internecionẽ, vastitatémque significat; & verbum ipsum *haram*, vt obseruat Forerius, Isai. 11. num. 15. & cap. 34. n. 2. est penitus desolare, è medio sine vlla commiseratione tollere, funditus perdere, vt nihil omnino remaneat. Congruenter Masius, Iosue 2. nu. 11. omnium execrationi, ac detestationi deuouere, & planè occidione occidere, prorsúsque abolere. Deuteronom. 13. num. 15. *Delebis eam, ac omnia, quæ in illa sunt, vsque ad pecora.* LXX. *Anathemate anathematizabis eam.* Cap. 20. num. 17. *Nullum omnino permittes viuere, sed interficies in ore gladij.* LXX. *Sed anathemate anathematizabis eos.* 1. Regum. 15. num. 3. *Demolire vniuersa eius.* LXX. *Anathematiza.* Hinc illud 1. Machabæorum 5. nu. 5. *Anathematizauit eos, & incendit turres eorum igni, cum omnibus, qui in ijs erant.*
Hinc Matth. 26. num. 74. *Cœpit dete-* 39
stari. Græcè. *Anathematizare*: quod verbum retinuit Vulgatus Marci 14. nu. 71. Hoc est, dirissima, & pessima quæque sibi imprecari, extremis diris se ipsum deuouere. Lege Lorinum ad illa verba Actuum 23. n. 12. *Deuouerũt se.* Et Massium, Iosue 6. n. 17. *Sit autem vrbs anathema.* Et Riberam Zachariæ 14 n. 38. *Anathema non erit ampliùs.* Et Toletum, ad Roman. 9. annotatione 3. circa illud, *optabam enim ego ipse anathema esse à Christo.* Cui sit laus, honor, & gloria per infinita secula seculorum. Amen.

IN EPISTOLAM
B. PAVLI APOSTOLI
AD COLOSSENSES
COMMENTARII EXEGETICI LITTERALES:
AVCTORE
P. AVGVSTINO DE QVIROS
è Societate IESV.

ARGVMENTVM.

1 COlossensibus obtrudebant Impostores Cherinti peruersũ dogma, qui Angelos præponebat Christo, & Iudaicas rursus superstitiones inculcabat. De quo Baronius tom. 1. anno 60. Vtrumq; errorem Apostolus refellit: totúmque se effundit in extollenda Christi supra omnes cælestes spiritus dignitate. Ad extremum confirmata fide, mores instruit, vsitatísque salutationibus Epistolam claudit.

CAPVT I.

NVMERVS I.

Paulus.

2 EPistolæ B. Pauli cõmendantur ab Auctore; sed mea quidem sententia hæc Epistola suum ipsa & prodit, & commendat Auctorem: est certè Auctor præcipuus Diuinorum librorum Spiritus ille Diuinus, qui sacris Scriptoribus, velut Amanuensibus, non sententias modò, sed singula etiam verba dictauit: sed *vnicus, & multiplex* cùm sit, Sapientiæ 7. num. 22. *& in manu Prophetarum assimilatus,* Osee 12. num. 10. hoc est, singulorum ingenio, & stylo se se accommodans; non solùm diuersis, sed eidem etiam, diuersis temporibus diuersa suggerebat; Paulo, cum Hebraicè scriberet, cultiora; cùm Græcè, minùs culta; vt notauit Ribera in Epist. ad Hebr. cap. 2. procemij num. 3. Sic idem Apostolus, cùm scribit ex vinculis, ardentiore caritate inflammatus, spirat nescio quid ardentius, & sublimius; quod hîc aduertit Chrysost. homil. 1. Igitur hæc Epistola, vt quæ maximè, suum ipsa Auctorem præsefert.

Quod ad nomen attinet, variæ sunt 3

Antiquo

Antiquorum, Recentiorúmque sententiæ: lege Baron.to.1.anno Christi 36. Salmeron, to.13. libr.2. Tolet. in cap.1.ad Roman.annotat.1.Perer.ibi disput.1.Illud constat; antequam segregaretur in Apostolum, Actuum 13. num 2.constanter à Luca appellatum fuisse Saulum; deinde verò constantissimè Paulum: scilicet Apostolus Gentium, Latinum nomen plausibile Gentibus assumpsit; Romanis præsertim gratum, quorum ciuitate donatus erat, quò sibi apud eos beneuolentiam conciliaret. Augustin.libr. de spiritu, & littera, c.7. altiorem affert causam. [Non ob aliud, inquit, hoc nomen elegit; nisi vt se ostenderet paruum.] Quando igitur eximio honore affectus est à Deo, tunc ipse profundiùs se depressit; & cum nomine Apostoli, quo Lucas statim, cap. 14 num.4. & 13. bis eum insigniuit, nomen ipse sibi sumpsit Pauli: nam ipsum Pauli nomen Æmiliorum familiæ à breuitate staturæ inditum est. Eiusdem Pauli est humilis illa vox. 1. Corinth.15. numer.9. *Ego sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus.*

Apostolus Iesu Christi.

4 NVsquam honorificum Apostoli titulum vsurpat Paulus, nisi necessitate constrictus, quò suam auctoritatem tueatur. In Epistola ad Philipp & in vtraque ad Thessalon.& ad Philemonem, modestiæ causa se Paulum tantùm nominauit. De Epist.ad Hebr. sic Clemens Alexandrin. apud Euseb. libr.6.histor.cap.11. [Pro humilitate, qui ad Gentes fuerat destinatus, non scripsit semetipsum Hebræorum Apostolum; vel propter honorem Domini, qui se missum dixerat ad oues Israël.] At cum Impostores eius auctoritatem eleuabant, vel iis, ad quos scribebat, erat ignotus, vel denique cùm præcipiebat aliquid Apostolicum, nempe Timotheo, & Tito, vt Episcopos constituerent, vt constaret suæ potestatis id esse, se appellabat Apostolum, honorificans nempe non se, sed suum ministerium. Ad Roman. 11.n.13. & 1.ad Timoth. 2.nu.7.& 1.ad Corinth.9.n.1.vt prædicatio Euangelij meritum pondus haberet apud omnes.

Et sanè Apostolatus munus honorificentissimum est in Ecclesiastica Hierarchia: prima, ac suprema dignitas 1. ad Corinth.12. numer.28. & ad Ephes.4 num.11.Latissimè patuit eorum potestas: ad eos enim spectabat, Euangelium promulgare, interpretari veteres Scripturas, condere nouas; formam credendi in symbolo tradere, Ecclesias per totum orbem erigere; earum ministros instituere; leges sancire; aut easdem, si opus esset, abrogare. Denique sacramentorum numerum, & eorum vsum legitimum edocere: idcirco appellantur *Ecclesiæ columnæ*, ad Galat.2.numer.9. & ad tanta obeunda munia primitias spiritus habuerunt, ad Roman.8.n.23. Adeò, vt affirmet Anselm.& D.Thom.Matt. 3. & Suarez to.2. disput. 8. sect. 2. & disput.24.sect.3.Christi Precursorem Baptistam minorem fuisse Apostolis ministerio. [Maius enim ministerium (inquit Ansel.) non fuit, quàm Apostolatus.] Cuius ministerij titulo vel ipse Christus insigniri voluit. Ad Hebræos 3.num.1. *Considerate Apostolum, & Pontificem confessionis nostræ Iesum.* Vide ad Roman.15.nu.8. & Matthæi 15.num.24. 5

Iam verò Paulus per antonomasiam est Apostolus. Sic August.lib.3. contra duas epistolas Pelag. c.3. Ipse certè modestè æquat se vel supremis Apostolis 2.ad Corinth.11. numer.5. *Existimo, nihil me minus fecisse à magnis* 6

Apostolis. Et cap.12.num.11. *Nihil enim minus fui ab ijs, qui sunt supra modum Apostoli.* Sed memor demissionis, subdit: *tametsi nihil sum.* Illud non dubitanter ausim affirmare, significationem vocis, Paulo supra omnes Apostolos conuenire: Apostolus idem est, ac missus: Paulus autem fuit, qui missus à Christo, plures orbis regiones Euangelij face collustrauit. Perstringit ipse longissimam peregrinationem, admirabilémque circuitum ad Roman. 15.num.19. vbi Tolet.annotatione 11.

Per voluntatem Dei.

7 DErogabant impostores Apostoli auctoritati, quòd nó fuisset ascitus à Christo in Collegium Apostolicum, sed vel priuatim missus à Petro, vel certè publicè electus ab Apostolis. Hanc ipse calumniam sæpe refellit ad Galat. 1. num. 1. *Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, & Deum Patrem, qui suscitauit eum à mortuis.* Vbi duo docet: primum, se non esse missum ab hominibus, vt ipse aliquando misit Lucam, & Titum 2.Corint.12.n.18. alterum, se nónullis etiam Apostolis in hac parte esse præferendum; quòd illi per homines electi sint, vt Matthias, Actuum 1 n.23. *Statuerũt duos*; ipse ve-
8 rò immediatè ab Spiritu sancto. Expressè enim habetur Actuum 13.n.2. *Dixit illis Spiritus sanctus, segregate mihi Saulum, & Barnabam.* Cùm verò à Spiritu sancto missus esset, à Christo se missum affirmat; quia eadem est potestas vtriusque personæ. Sic Actuum 20.nu.28 creatio Episcorum Ecclesiæ attribuitur Spiritui sancto, cùm tamẽ ipse Paulus ad Ephes.4.n.11. eandem attribuat Christo. Et 1.Cor.12.nu.28. eadem etiam attribuitur Deo. Videlicet opera Trinitatis ad extra sunt indiuisa. Obseruat Chrysost.hom.1.ad Galat. verba illa, *qui suscitauit eum à mortuis*, pertinere non ad tuendã modò, sed etiam amplificandam Apostoli dignitatem: nam magnos illos Apostolos ambulans iuxta mare vocauerat Christus, cùm morti obnoxiam vitam agebat. Paulum verò vocauit, cùm iam ascendisset in cœlum. Vide August. libr.1. Retractationum c.24. & D.Thom.lect.1.in epist.ad Galat.

Secundò significat Apostolus, se 9
non suis meritis, sed Dei nutu, ac singulari beneficio fuisse euectum ad Apostolatus culmen. Vtrumque sensum agnoscit Ansel.hìc, cùm ait. [Et hoc non per sua merita, vel per humanam electionem, sed per voluntatem Dei.] Propterea Apostolatũ sæpe gratiam appellat. Ad Ephes.cap.3.num 8. *Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hac, in Gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi.* Sic ad Roman.1.n.5. & cap.15.n.15. & ad Galat.2.num.9.

Illustratur totum hoc ex illo cap.1. 10
ad Galat. vbi cùm abundè diluisset Apostolus, quod sibi obiiciebatur, addit, nu.15. *Cùm autem placuit ei, qui me segregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam, vt reuelaret filium suum in me, vt euangelizarem illum in Gentibus*, &c. Græcè, *eudokesen*: cuius verbi germana significatio ea est: ita probare aliquid, gratúmque habere, vt eius approbationis causa potissimùm ducatur ex prona Dei ad benefaciendum voluntate. De quo fusiùs infrà nu.19. *Ergo cùm placuit ei*, idest, cùm sua sponte, nullis meis meritis lacessitus, decreuit, tam eximiam gratiam in me conferre, ac me nondum in lucem editum, altissimo misericordiæ beneplacito, ad tam excelsum munus segregare: (ecce idem verbum, quod ad Rom.1.n.1. & Actuum 13. num.2.) iam tunc selegit me, ac seposuit

fuit ad promulgandum Euangelium. Hoc propriè est *aphorizin*: eximia quædam, lectissimáque secernere. Vnde Aphorismi, sententiæ selectæ; Paulus verò *vas fuit electionis*. Actuum 9. n. 15. idest, valde selectum.

11 Hoc eodem modo Christus segregauit Apostolos Marci 3. numer. 13. *Vocauit ad se, quos voluit ipse*. Quo verbo & ambitionem, & meritum Apostolorum excludit. *Neque quisquam sumpsit sibi honorem, sed qui vocatus est à Deo*. Hebr. 5. num. 4.

Atque hinc, quasi sponte nascitur postremus horum verborum sensus: Apostoli personam non ipse mihi arripui, sed per Dei voluntatem impositam

12 sustineo. Congruere hunc sensum Apostoli menti, mirificè confirmat salutatio 1. Timot. 1. *Paulus Apostolus Iesu Christi secundum imperium Dei*. Ecce quam hîc appellat voluntatem, ibi vocat imperium, quod detrectare nefas esset: nã vt ipse ait, 1. Cor. 9. nu. 16. *Necessitas mihi incumbit. Væ enim mihi est, si non euangelizauero*. Sed quando denunciatum est Paulo hoc imperium? Cùm spirantem minas, cædésque anhelantem, cœlesti luce perculsum Christus exturbauit. Sic ipse refert Actuum 22 num. 21. *Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te*.

Et Timotheus frater.

13 CVm Paulus Romæ detineretur in vinculis à Nerone, Timotheum ad se accersiit, quem Ephes. Episcopum constituerat, 2. ad Timot. 4. num. 8. nu. 13. & 21. Cùm ergo Timotheus dicto audiens esset, quas deinde ex vinculis dedit Epistolas, & suo, & Timothei nomine prænotauit. Vide Baron. tom. 1. anno 59.

14 Hieronym. in Epistolam ad Philem. duplici de causa factum putat. [Vt & epistola maiorem haberet auctoritatem, quæ non ab vno scribebatur; &, quia nulla æmulatio erat inter Apostolos, si quid fortè Paulo dictante, alij Spiritus suggessisset, absque vlla tristitia addebat Paulus.] Sic Hieronym. Sed magistro orbis, sapientiæ cœlestis luce perfuso, parum à discipulo posset auctoritatis, aut lucis accedere: & iam totæ epistolæ Pauli non essent ipsiusmet Pauli, si alius præterea dictabat, quæ sibi spiritus suggerebat: & interdum contingeret, vt vniuersa promiscuè fidelium multitudo afflatum condendi Scripturas acciperet, quia omnium nomine salutatio prænotatur, vt ad Galat. 1. num. 2. *Et qui mecum sunt, omnes fratres*. Chrysost. mihi videtur causam propiùs attigisse hom. 1. in epist. 2. ad Corinth. [Coniunxit illum sibi, partim illi hac re dignitatem, & auctoritatem concilians, partim suam declarans modestiam.]

NVMERVS II.

Eis, qui sunt Colossis.

MIROR, postquàm Chrysost. & OEcumenius disertè affirmarunt, Colossas vrbem esse 15
Maioris Phrygiæ, cuius etiam meminit Plinius, dum Asiam describit libr. 5. cap. 32. & Strabo libr. 12. cap. 3. tamen adhuc vsque eò hallucinatos fuisse quosdam interpretes, vt Colossenses cum Rhodiis confundant. Perstrinxit eos scilicet Colossus ille Solis, Rhodi fabricatus, adeò stupenda mole, vt teste Plinio, lib. 34. c. 7. pauci pollicẽ eius amplecterentur maioréśque essent digiti, quàm pleræque statuæ. Prodigium iure optimo inter septem orbis miracula relatum. Vulgarem hunc errorem refellit Baron. to. 1. anno Christi 60. Salmeron tom 14. disp. 1. in hanc Epistolã. Mihi satis est illa

illa ratio; Laodiciam, & Hierapolim finitimas esse Colossis, vt constat ex cap.2.nu.1. & cap.4.nu.13. & expressiùs num.16. [Cùm lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite, vt & in Laodicensium Ecclesia legatur.] At in insula Rhodo nusquam tales vrbes memorantur; quas tamen constat, in Phrygia sitas esse.

Sanctis, & fidelibus fratribus in Christo Iesu.

16 Blandè compellat Colossenses triplici honorifico vocabulo, de more nascentis Ecclesiæ: dicti nimirùm tunc omnes Christiani, *fratres:* qua etiã nomenclatura vsus est Christus, Matth.23.numer.8. Lucæ 22.numer.32. Ioannis 20.nu.17. & cap.21. nu.23. Tertullianus in Apologetico, cap.39. [Quantò digniùs fratres & dicuntur, & habentur, qui vnum Patrem Deum agnouerunt: qui vnum spiritum biberunt sanctitatis: qui de vno vtero ignorantiæ eiusdem, ad
17 vnam lucẽ expauerint veritatis?] Nominabantur etiam sancti. Paulus duntaxat plura nobis suppeditat testimonia: ad Roman.1. numer. 7. *Vocatis sanctis:* cap.15.numer.25.1.Corint.1. num.2.2.Corinth.1.num.1.& cap 13. numer. 13. *Salutant vos omnes sancti.* Ad Ephes.1.num.1. Sanctum autem, siue *Agion*, idem est, ac purum, Deo dicatum. Sic illi primæui Christiani abluti Christi cruore recens effuso, & adhuc penè calente, Deo addicti, & consecrati sanctitatem mirificè colebant; idque in eis operabatur æternus Pater: quo vnigenitus Filius, iam iámque crucem subiturus, ab eo impetrauit, Ioannis 17 numer.17. *Sanctifica eos.*

18 Fidelium appellatio communior est, quia ad nostra vsque tempora permanauit. Chrysost. homil.1. hic. [Non ideo duntaxat fideles vocamur, quod credimus: sed & propterea quòd mysteria ista nobis à Deo concreduntur.]

NVMERVS III.

Gratia vobis, & pax.

Apvd Hebræos communis fuit illa salutatio, qua pacem sibi precabantur. 19
Genes.43.numer.23. *Pax vobiscum.* Iudicum 6. num. 23. *Pax tecum.* Et aliàs sæpe. Sic etiam abeuntes bona cum pace dimittebantur. 1. Reg.1.num.17. & 2. Reg.15. numer.9. *Vade in pace.* Hac etiam salutandi forma vsus est Christus, Ioannis 20. numer.26. *Pax vobis.* Eâdem vt vterentur, præceperat Apostolis, Matth. 10.num.12. Pacis autem nomine bonorum affluentiam contineri, Hebræi existimabant, omni calamitate seclusa. Hinc crebra illa interrogatio, cùm suborta erat suspicio impendentis mali, 4.Regum 9. num.19. *Nunquid pax est? Es por bien esta venida?* Bethlehemitæ, etiam Samueli inopinatè venienti, 1. Reg.16. numer.4. *Pacificus ne est ingressus tuus? Vienes amenazarnos algun desastre?* 2. Regum 18.numer.29. *Estne pax puero Absalon? Ale succedido alguna desgracia?*

Sed vt ad Epistolarum salutationes veniamus, non prætermittam memorabilem Platonis sententiam, Epistol.ad Dionys. [Petis, an rectiùs ponatur in salutationibus *gaudere*, an quemadmodum ego solitus sum, *bene agere*. Ego autem neque Deum hoc modo, neque hominem salutarim: non Deum, quia contra illius naturam loquerer; nam procul à molestia, & voluptate Diuinitas: nõ hominem, quia sæpius detrimentum, & dolorem sibi affert voluptas, hebetudinem 20

in-

in animo, & obliuionem, insipientiam, & petulantiam pariens.] Horat. lib. 1. epist. 8. vtrumque coniunxit. *Celso gaudere, & bene rem gerere, &c.* Illa verò deinde salutatio omnium frequentissimè percrebuit, qua se valere iubebant, sibi salutem nuntiabant. Quam salutandi formam videmus vsurpasse Vulgatum, Iacob. 1. n. 1.

21 Ad eamdem spectat, quod scribit Seneca, Epistol. 15. solitos fuisse Veteres ad suam vsque ætatem, ita epistolas inchoare: *si vales, bene est.* In quam sententiam Plinius Iunior lib. 1. epist. 11. [Vel solum illud scribe, vnde Priores incipere solebant: si vales, bene est; ego quidem valeo.] Seneca verò, vt erat Philosophiæ amator egregius. [Nos, inquit, dicimus: si philosopharis, bene est. Valere enim hoc demum est: sine hoc, æger est animus.]

22 Paulus verò quasi sigillum impressit Epistolis, gratiæ salutationem. De quo c. 4. num. vlt. Tertullianus lib. 5. contra Marcionem, cap. 5. [Iudæi in pacis nomine salutant: euangelizator autem bonorum, id est, gratiæ Dei, paci eam præferendam sciebat.] Hac ergo salutatione vsus est ad Roman. 1. num. 8. 1. Corinth. 1. nu. 3. ad Galat. 1. num. 3. ad Ephes. 1. nu. 2. vbique ferè eisdem verbis. Sed cùm vbique etiam oratio inabsoluta maneat, ex vsu Apostolico supplendum est verbum *Plethyntheie*, quod expressit Petrus in vtraque Canonica, & beatus Iudas in sua. In priore quidem Petri cap. 1. num. 2. vertit Vulgatus, *multiplicetur*. In posteriore, cap. 1. num. 2. & in epistola Iudæ, nu. 2. *adimpleatur.* Precabantur nimirum Apostoli fidelibus & cumulum, & incrementum bonorum cælestium.

23 Gratia, & pax ita sunt inter se connexa, vt priùs Apostolus exoptet gratiam, nempe iustificantem, qua & remissio peccatorum, & amicitia cum Deo, & participatio diuinæ naturæ, & ius ad gloriam continetur: deinde verò precetur pacem, quæ sine gratia consistere non potest, nam pax vberrimus est virtutis fructus. Isa. 32. n. 17. *Erit opus iustitiæ pax.* Psalm. 84. nu. 11. *Iustitia, & pax osculatæ sunt.* Psalm 71. num. 7. *Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis.*

Contrà verò flagitiosi neque ipsi secum, neque cum aliis pacem habere possunt. Secum non habent, quia dissidentium cupiditatum fluctibus huc illuc miserè agitantur. Isai. 57. nu. 20. *Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest: non est pax impijs.* Ab aliis etiam dissident, quia ob ea, quæ ardenter appetunt, sæpe cum illis in contentionem veniunt: vnde discordiæ implacabiles oriuntur. Iacob. 4. num. 1. *Vnde bella, &c.* 24

A Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

NOn meminit Spiritus Sancti, quia postulare gratiam & pacem, est ipsum Spiritum Sanctum postulare. Ad Rom. 5. nu. 5. *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis.* Propterea etiam appellatur ab Ecclesia *donum Dei altissimi.* Et 2. Cor. 13. n. 13. illud nobis à Deo communicari, & impartiri exoptat Apostolus. *Gratia Domini nostri Iesu-Christi, & charitas Dei, & communicatio Sancti Spiritus sit cum omnibus vobis.* Ergo cùm postuletur missio Spiritus Sancti, ideo non postulatur, nisi à Patre, & Filio, qui solùm dicuntur mittere in Diuinis. Vt docent Theologi cum D. Tho. 1. P. q. 34. 25

Deum appellat Patrem nostrum, non solùm quia creatione Pater est, Deut. 32. num. 6. sed quia per Euangelium 26

gelium accepimus ſpiritum adoptionis filiorum, ad Roman. 8. num. 16. Legis Moſaycæ cultores non tam pro Patre indulgente habebant Deum, quàm pro ſeuero Domino: ſpiritus ſeruitutis, metúſque pœnæ eos in officio continebat. At Chriſtiani, quibus talem charitatem dedit Pater, *vt filij Dei nominemur, & ſimus*, 1. Ioannis 3. num. 1. *Renati non ex ſemine corruptibili, ſed incorruptibili per verbum Dei viui*, 1. Petr. 1. num. 23. *Effecti diuinæ conſortes naturæ*, 2. Petr. 1. num. 4. *Hæredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti*, ad Roman. 8. num. 17. pro filiis ſe gerũt, ſpiritu filiorum aguntur, Deum vt Patrem reuerentur, eius vel minimam offenſiunculam extimeſcunt. Denique erecti ſpe Paternæ agnationis, hæc cæleſtia dona ab indulgentiſſimo, effuſiſſimóque Parente pro certo ſibi pollicentur.

Gratias agimus Deo, & Patri Domini noſtri Ieſu Chriſti.

27 SVbeſt hîc, *Eucharisteos*. Quod verbum Salmeron tom. 13 diſput. 26. & Maldonatus Matth. 14. num. 19. & cap. 26. num. 26. identidem vſurpari à ſacris Scriptoribus promiſcuè pro benedicere, aut gratias agere, itidem vt *eulogeo*, copioſiſſimè demonſtrant. Itaque in hoc loco perinde ſe habet, *gratias agimus Deo, & Patri*, ac ad Epheſ. 1. num. 3. & 2. Corinth. 1. n. 3. & 1. Petr. 1. num. 3. *Benedictus Deus, & Pater.*

28 Et ſententia quidem perſpicua eſt, ſed quæ incenſam Apoſtoli charitatem vel maximè commendet. Agere enim Deo gratias pro beneficiis in proximos collatis, eſt ita ardenter proximos amare, vt eos tanquam me alterum exiſtimem, obſtrictúſque ſim Deo pro beneficiis, quæ ipſi receperunt. Atque ea de cauſa ſalutatione finita, vbi conciliat ſibi fidem, & auctoritatem, ſolet ſemper Apoſtolus exordium ducere à gratiarum actione, précibúſque fuſis pro iis, ad quos ſcribit, quò eorum ſibi conciliet beneuolentiam: permagni enim intereſt ad recipienda monita ſalutaria, ſi ea tibi perſuadeas ab eo tradi, cui tua ſalus cordi ſit.

Semper pro vobis orantes.

ET agit gratias pro iis, quæ iam à Deo obtinuerant Coloſſenſes; & 29
preces aſſiduè fundit, pro obtinendis iis, quæ adhuc deſiderabant: quod vtrumque argumentum eſt ardentiſſimæ charitatis. *Semper* (inquit) quæ vox Luc. 18. n. 1. *oportet ſemper orare*, faceſſit negotiũ expoſitoribus; cùm fieri nullo modo poſſit, vt nunquam ab oratione deſiſtamus: nam vt etiam variis occupationibus diſtricti, Deum præſentem contemplemur; identidémque ad illum animum referamus, quod non niſi valde perfecti faciunt; certè dormientes minimè poſſumus orare; & eſt neceſſarium perfectiſſimo cuique, aliquantulum ſomni capere.

Planiſſimus eſt Auguſt. ſenſus, ex- 30
ponentis illud Apoſtoli 1. Theſſalon. 5. num. 17. *Sine intermiſſione orate*; & ad Epheſ. 6. num. 18. *Orantes omni tempore*, tom. 6. de Hæreſibus ad Quod vult. hæreſi 57. [Vt nullo die, inquit, intermittãtur certa tempora orandi.] Affirmat ergo Apoſtolus ſe nunquam orare, quin pro Coloſſenſibus etiam Deum deprecetur. Clariùs ſenſum hunc expreſſit 2. ad Timoth. 1. num. 3. *Quod ſine intermiſſione habeam tui memoriam in orationibus meis*: & ad Philem. num. 4. *Semper memoriam tui faciens in orationibus meis.* Sed quid mirum flagrantem Apoſtoli charitatem eò vſque progreſſam, ſi ferè hoc ipſum de ſe teſtatur Samuel. 1. Reg. 12. n. 23.

12. num. 23. *Absit autem à me hoc peccatum in Dominum, vt cessem orare pro vobis.* Se inexpiabili scelere violatum iri putat, si preces intermittat fundre pro populo: notabile Sacerdotibus documentum.

31 Illud est mirandum maximè, adeò exoptasse Apostolum, vt Romani in animum inducerent, sibi vel maximè esse cordi eorum salutem, vt hanc solicitam curam assiduè pro illis deprecandi, arctissimo, sanctissimóque iureiurando illis firmatam, testatámque voluerit, ad Rom. 1. nu. 7. *Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo, in Euãgelio Filij eius, quòd sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis.* Hanc Pauli adseuerationem fuisse verè iuramentum, conuenit inter Expositores; & simile vsurpauit c. 9. nu. 1. vbi mirabilem dilectionem, creditu difficilem, qua optabat anathema esse à Christo pro fratribus suis, grauissimo iureiurando confirmauit. Finis enim doctrinæ arduæ, ac pernecessariæ stabiliendæ, iustam facit

32 vsurpationẽ iuramenti. Quia ergo magni momenti erat, hanc ardentem Apostoli charitatẽ notam, ac certam esse proximis: cùm res esset occulta, quæque sub aspectum minimè caderet, Deum, qui occultorum est conscius, testem appellat. Et quamuis noluerit hîc testatam facere iureiurando hanc curam deprecandi pro Colossensibus, tamen hoc suppleuit repetita asseueratione, nam id ipsum inculcat num. 9.

NVMERVS IV.

Audientes fidem vestram in Christo Iesu.

33 CAVSAM reddit Apostolus, cur in eam gratiarum actionem proruperit: nempe quòd audisset ab Epaphra (auctor est hîc Chrysostomus) eos alta iecisse Fidei fundamenta, & spe cælestis repromissionis erectos, charitatẽ in proximos exercere. Græcè, *cùm audissemus. Audisantes.* Atque vt semel hoc adnotemus pro tota hac Epistola; habent Græci quædam participia formata ex Aoristis, quæ vim habent apud ipsos præteriti temporis: ea tamen noster Interpres, fortasse auctus religione reddendi participium participio, coactúsque inopia Latinæ linguæ, sæpe solet vertere, quasi præsentia. Hîc c. 1. num. 2. *pacificans.* Græcè, *pacificatis.* cap. 2. num. 13. *donans.* Græcè, *condonatis.* num. 14. *delens*, Græcè, *deleto.* ibidem, *affigens.* Græcè, *sustulit affixum cruci.* num. 15. *expolians.* Græcè, *expoliatis.* cap. 3. num. 9. *expoliantes.* Græcè, *postquàm exuistis.* num. 10. *induentes.* Græcè, *induti.*

Sed quia causati sumus inopiã Latinæ linguæ, illud est animaduertendum: sæpe Vulgatum reddidisse hæc Aorista per præsens, etiam vbi præteritum æquè Latinum suppetebat. 34
Matth. 14. num. 14. *Exiens vidit turbam.* Græcè, *egressus.* Actuum 1. numer. 22. *Incipiens à baptismate*, Græcè, *exorsus.*

Identidem etiam Vulgatus, cùm id sententiæ perspicuitas desiderat, 35
ingenitam vim præteriti attribuit Aoristis, etiam si illi opus sit, vti circuitione. Hic c. 1. n. 12. *qui dignos nos fecit*, vertere de more potuisset, *facienti.* Sic c. 2. nu. 12. c. 3. n. 10. vt hinc cernere liceat, quantopere iuuet cognitio Græcæ linguę ad innatam vim temporum penetrandam. Sed doctè aduertit Ribera in Epistolam ad Heb. capit. 1. num. 16. ita Vulgatum alterum tempus pro altero vsurpare, vt tamen ex iis, quæ dicuntur, non sit difficile Græcè nescienti, vtrum præsens, an præteritum sit, diiudicare: v. gratia,

Heb. 1. n 3. *Purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.* Perspicuum cuiuis est, sententiam requirere præteritum tempus, scilicet, *peccatorum purgatione facta.*

Et dilectionem, quam habetis in sanctos omnes.

36 CVm latissimè pateat charitas, & ad omnes proximos se diffundat, cur tam angustis cancellis eam circumscribit Apostolus, vt sanctos dumtaxat complectatur? At hos illi terminos quasi præfigit, non hîc solùm, sed etiam ad Ephes. 1. num. 15. & ad Philem. num. 5. Floruit quidem initio nascentis Ecclesiæ singularis amor inter fideles. Hęc erat illa charitas fraternitatis, tam sæpe cõmendata ab Apostolo: nam & fratres, & sanctos appellatos fuisse fideles, probaui suprà n. 2. ad Rom. 12. n. 10. *Charitate fraternitatis inuicē diligentes.* 1. ad Thessalon. 4. n. 9. *De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis: etenim illud facitis in omnes fratres.* Ad Hebræos 13. num. 1. *Charitas fraternitatis maneat in vobis.* Græcè, *Philadelphia:* de cuius vocis vi lege Tolet. in cap. 12. ad Rom. & Riber. in cap. 13. ad Hebræos.

37 Sed suspicor, hîc non solùm sermonem esse de charitate illa Theologica, amoréque elicito, quo Christiani vel sanguinarios hostes persequuntur; sed etiam de dilectione imperata, hoc est, de eleemosyna, qua alij aliorũ indigētiam benignissimè subleuabant, egentesque fideles Ethnicis pręferebant. Habet enim charitas ordinem suum, quem non euertere, sed perficere voluit Christus, cùm præcepit Luc. cap. 6. num. 30. *Omni petenti te tribue:* vt explicat Maldon. Matth. cap. 5. num. 42.

38 Hanc esse germanam huius loci intelligentiam, colligo primum ex more receptissimo fidelium, qui per collectas, sanctorum necessitatibus summo studio subueniebant. 1. Corinth. 16. num. 1. *De collectis autem, quæ fiunt in sanctos, sicut ordinaui Ecclesijs Galatiæ, ita & vos facite.* Ad Rom. 15. num. 16. *Collationem aliquam facere in pauperes sanctorum:* & num. 31. *& obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalem sanctis,* id est, vt meo ministerio collecta eleemosyna perueniat ad sanctos, qui sunt in Hierusalem, eosque reficiat, Lege Baron. tom. 1. anno 44.

Moueor secundò, quia sæpe hortatur Apostolus ad huiusmodi charitatem exercendam erga sanctos: ad Roman. 12. num. 13. *Necessitatibus sanctorum communicantes.* Ad Galat. 6. num. 10. *Operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei.* Vbi Apostolus verba facit de eleemosyna quam præcipuè vult conferri fidelibus, quos domesticos nominat. Si enim Ecclesia Dei viui est domus Dei 1. ad Timoth. 3. num. 15. omnes, qui de Ecclesia sunt, domestici, & familiares sunt. Subuentionem verò ipsam appellari ab Apostolo *dilectionem,* constat ex cap. 6. ad Heb. num. 10. *Non enim iniustus Deus, vt obliuiscatur operis vestri, & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis, & ministratis.* Ministrare in Scriptura, est eleemosynas largiri: probat ibi Ribera ex cap. 15. ad Roman. num. 25. & 27. 39

Moueor tertiò ex Epistola illa ad Philem. dilaudans enim Apostolus charitatē illius erga sanctos, subiungit num. 7. *Quia viscera sanctorum requieuerunt per te.* Græcè, *refocillata sunt.* Sic vertunt Erasmus, Gagneius, & Vatabl. qui adhuc planiùs explicat [Quòd alimenta necessaria sanctis suppeditasti.] 40

Atque

Atque hinc arbitror ortum habuisse, vt conuiuium illud, quod in primitiua Ecclesia solemne erat, sanctis pauperibus exhiberi, Agape diceretur: eadem nimirum voce Græca, qua hîc vsus est Apostolus, de quo Baron. tom. 1. anno 57. & Lorin. Act. 2. vers. 42.

NVMERVS V.

Propter spem, quæ reposita est vobis in cælis.

41 ADMOVET stimulos exercendæ charitatis, merces amplissima promissa eleemosynæ. Vnde non leuis ducitur coniectura pro nostra explicatione: spes enim præmij, vehemens est incitamentum subueniendi, non item amandi. Legimus, quosdam insultasse Tobiæ c. 2. num. 16. *Vbi est spes tua, pro qua eleemosynas faciebas?* Sed illud notandum, spem hîc sumi pro re sperata, vt ad Titum 2. num. 13. *Expectantes beatam spem.* Actuum 28 num. 20. *Propter spem enim Israël catena hac circumdatus sum.* Propter Christum, hoc enim nomine eum compellat in hoc cap. numer. 28. & 1. Timoth. 1. numer. 1. *Christi Iesu spei nostræ.* Nec alienum hoc à profanis Scriptoribus. *Magna spes altera Romæ,* cecinit ille.

42 *Reposita,* inquit, idest, recondita, asseruata, vt, *manet alta mente repostum.* Iob 19. n. 27. *Reposita est hæc spes mea in sinu meo.* 2. Machab. 12. numer. 45. *Optimam haberent repositam gratiam.* 2. Timoth 4. num. 8. *Reposita est mihi corona iustitiæ:* instar scilicet pecuniæ altè defossæ: vt Lucæ cap. 19. num. 20. talentum dicitur *repositum*, quod Matth. cap. 25. numer. 17. ait, fuisse *defossum in terra.*

43 Qui verò subuenit egenti, thesaurum sibi recondit non in terra, sed in cœlo. Luc. 12. num. 33. *Date eleemosynam: facite vobis sacculos, qui non veterascunt; thesaurum non deficientem in cœlis.* Opes ibi repositæ neque tinea corrumpi, neque furto eripi, neque incendio absumi, neque naufragio absorberi possunt. Propterea Petrus Epistola 1. cap. 1. numer. 3. spem, in quam sumus regenerati, vocat *spem viuam, hereditatem incorruptibilem, & incontaminatam, & immarcessibilem:* quo nihil grandius, & magnificentius dici potuisset. Subiungit, vnde tam fixa, & inconcussa certitudo proueniat: *conseruatam*, inquit, *in cœlis*; scilicet in

tuto. Spes mortalium acutè appellauit Aristoteles, apud Laërtium libr. 5. 44
cap. 1. *vigilantium somnia:* euanescunt subitò; ludificantur, ac deserunt hiantes omnibus sensibus, & imminentes; spes verò nostra solida res est, & in cœlis asseruata. Prouerb. 11. n. 18. *Impius facit opus instabile.* (Hebraicè, *fallax, mendax*) *seminanti autem iustitiam merces fidelis.* Vatabl. *stabilis.* Iustitia in sacro sermone, idem est, ac eleemosyna: multis probant Maldonat. Matth 6. num. 1. & Genebr. Psal. 45
36. numer. 27. & Psalm. 23. num. 6. Sementis verò cum eleemosyna comparatio vsurpata est ab Apostolo, ad Galat. 6. num. 8. & 9. & 2. Corinth. 9. num. 9. & 10 éstque satis apta translatio. Nam vt ille, qui sementem facit, quasi dissipat per agros, quæ asseruabat in horreis; sic inest quædam quasi profusio in eleemosyna: & vt terra mandata semina, agricola aliud agente, multiplicato cum fœnore reddit; ita quæ in egentes effudit largitio, iis, qui effuderant, nihil cogitantibus in cœlesti thesauro opportuno tempore tribuenda reponuntur.

* * *

Quam audistis in verbo veritatis Euangelij.

46 GEnerosus ille impetus, quem ad prosequendum bonum arduum spes indit animis nostris, incitari nullo modo posset, nisi antecessisset fides, certáque, ac firma persuasio, quòd illud obtineri tandem queat. Nemo enim exardescit efficaci desiderio, spémque concipit assequendi, quod aut futile, & nugatorium, aut prorsus censet impossibile. Propterea fides definitur ab Apostolo ad Hebr. 11. num. 1. *Sperandarum substantia rerum:* nulla enim erit spes, nisi fulciatur, ac sustentetur fide. Græcè, *hypostasis*. Subsistentia: quæ scilicet efficit, vt ea, quæ sperantur, atque adeò non subsistunt, subsistant tamen fide, hoc est, vsque eò rata, ac firma habeantur, ac si in rerum natura subsisterent, & manu tenerentur.

47 Huius validissimæ anchoræ spei adunci dentes mordicus apprehensam tenent diuinam veracitatem, ad Hebr. 6. nu. 18. *Vt per duas res immobiles* (promissionem, & iusiurandum,) *quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus. Fortissimum,* inquit, cuius nempe immobilitatem fluctus difficultatum, tanquam editam rupem, altis radicibus defixam, ita verberent, non vt eam commoueant, sed vt ipsi frangantur.

48 Appellatur autem Euangelium *verbum veritatis*, vt ad Ephes. 1. num. 13. multis de causis. Primò, quia est verbum Christi qui est increata, & summa veritas, Ioannis 14 nu 6. Deinde, quia veritas idem est, ac stabilitas, perpetuitas, vt probat Maldon. Ioann. 14. numer. 17. Itaque verbum veritatis, idest, stabile, in omnem æternitatem duraturum. *Cælum enim, & terra transibunt, verba autem mea non transibunt.* Luc. 21. num. 33.

Tertiò, veritas Euangelij opponitur figuris Veteris legis: vmbram enim fugauit veritas, de quo infrà, cap. 2. numer. 17. Verbum ergo veritatis, idest, continens res ipsas solidas, & expressas, per vmbras illas obscurè significatas.

Quartò denique simplicissimè, verbum veritatis, idest, verax. Christus enim ad hoc venit in mundum, vt testimonium perhiberet veritati: Ioan. 18. num. 37. Sic Spiritus sanctus, quòd doctor sit veritatis, vocatur *Spiritus veritatis*. Ioan. 16. num. 13. Imò Euangelium ipsum per antonomasiam intelligitur nomine Veritatis. Galat. 5. num. 7. *Quis vos impediuit veritati non obedire?* Græcè, *pithesthai*. Erasmus: *vt non crederetis veritati.* Montanus: *veritate non suaderi.* 49

Quadrátque vtrũque in vocem, & in rem: suaderi, ad mentem; obedire spectat ad affectũ. Et certè veritatem Euangelicam in vtraque animi parte dominari, æquissimum est: nam quæ vera esse quis iudicat, iis nisi pareat, nisi viuat ex eorum præscripto; iure optimo grauissimas pœnas incurret.

NVMERVS VI.

Quod peruenit ad vos, sicut & in vniuerso mundo est, & fructificat, & crescit, sicut in vobis.

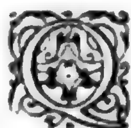

QVOD, scilicet Euangeliũ (vt cõstat ex Græco) ad vos perlatum auidè excepistis: fructúsque editis tanto semine dignos. Vt verò aliorum etiam exemplo incitati, longiùs in dies progrediantur, docet, eandem sementem vbique terrarum factam, lætissimos, vberrimósque prouentus polliceri. 50

Occasione

51 Occasione huius sententiæ grauis est exorta quæstio, an tẽpore Apostolorum fuerit impletum celebre illud vaticinium Christi, Matt. 24. n. 14. *Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerso orbe: & tunc veniet consummatio.* Marc. 13. nu. 10. *Et in omnes Gentes primùm oportet prædicari Euangelium.*

Pars affirmans suadetur ex altero etiam testimonio huius Epistolæ c. 1. num. 23. *Quod prædicatum est in vniuersa creatura, quæ sub cœlo est:* & ad Rom. 10. num. 18. *Sed dico: nunquid non audierunt? & quidem in omnem terram exiuit sonus eorum,* &c.

52 Ex altera verò parte compertum est, ipsa experientia teste, etiam nostra tempestate, nondum fuisse Euangelium disseminatum toto orbe; nam patefactæ sunt in Oriente, & Occidente regiones vastissimæ, quibus ne tenuissimus quidem doctrinæ Euangelicæ splendor affulsit: quò nũquam lux Apostolorum penetrauit. Agitarunt hanc quæstionem Bellarm. tom. 1. libr. 3. de Romano Pontifice cap. 4. Tolet. in Epist. ad Roman. cap. 10. annotat. 11. Suarez tom. 2. disp. 56. sect. 1. & copiosissimè Maluend. toto libr. 3. de Antichristo.

53 Paucis ego perstringam sententiam meam. Verba illa Christi accipienda sunt in rigore, ac proprietate sermonis: sic ea accipiunt omnes ferè Patres apud citatos. Primò, nam alioqui nihil valeret illud signum, quo Christus prænunciauit, ac prodidit consummationem sæculi. Deinde, quia causam huius vniuersalis promulgationis reddidit Christus Matth. 24. nu. 14. *in testimonium omnibus Gentibus:* ne vlla scilicet esset natio tam dissita, tam abdita, quæ in die Iudicij posset infidelitati suæ, quasi velũ quoddam obtendere, inuincibilem ignorãtiam. Ergo oportet, priùs Euangelij lucem vniuersos orbis angulos perlustrare.

Censeo secundò, hæc Apostoli verba fuisse hyperbolica: qui tropus frequentissimus est in sacra Scriptura. 54
Luc. 2. numer. 1. *Describeretur vniuersus orbis:* neque enim totus orbis, Romanorum parebat imperio. Ioann. 12. n. 19. *Ecce mundus totus post eum abijt.* Matth. 27. numer. 45. *tenebræ factæ sunt super vniuersam terram.* Ioan. 21. n. vlt. *Quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt, libros.* Actuum 2. numer. 5. *Ex omni natione, quæ sub cœlo est:* & cap. 11. nu. 28. & cap. 24. n. 5. ad Roman. 1. n. 8. *Fides vestra annunciatur in vniuerso mundo.* 1. Thessal. 1. num. 8. *Sed & in omni loco fides vestra,* &c.

Illa autem verba, *fructificat, & crescit*, translata sunt à semente, vnde crebrò ducitur hęc metaphora. Luc. 8. numer. 12. & Marc. 4. num. 26. *Sic est regnum Dei, quemadmodùm si homo iaciat sementem in terram, & semen germinet, & increscat.* Sed videntur verba quasi transposita: priùs enim crescunt segetes, deinde fructificãt. Deest quidem *auxanomenon* in plerisque codicibus; quare Vatabl. & Erasm. qui vt suas versiones obtrudant, nullam non captant occasionem detrahendi Vulgatæ, illud reiiciunt: sed agnoscunt tamen, & exponunt Græci haud paulò istis grauiores, Chrys. & OEcumen. *Fructificat* (ait Chrysost.) *eò quòd efficaciter operatur: crescit, propterea quòd multi illud amplectuntur.* Itaque primò fructus edit virtutum solidarum in iis, ad quos peruenit: deinde verò eorum exemplo, ac prædicatione in dies magis, ac magis dilatatur. 55

Ex ea die, qua audistis, & cognouistis gratiam Dei in veritate.

PErstat adhuc in laudatione Colossensium; quibus vbi primùm affulsit 56

affulsit Euangelium; & lux illa veritatis eorum oculis gratissima accidit, & nullis vnquam apud eos tenebris obsoleuit. Inest in hac laudatione obliqua illa quidem, sed grauis, ac vehemens cohortatio; ne à se ipsis desciscant: ne sibi inconstantiæ, ac leuitatis notam inurant; tueantur potiùs, atque adeò vincant concitatam expectationem sui.

57 Gratiam Dei vocat singulare illud beneficium, quod in homines contulit Deus. *Charis* enim apud Græcos, & gratia apud Latinos, identidem vsurpantur in hac significatione: ad Titum 2. numer. 11. *Apparuit gratia Dei.* Idest, eximium promeritum, quod cap. 3. num. 4. vocat *benignitatem.* Græcè, *chrestotes*: cuius nominis vim Græcæ linguæ scientissimus D. Basil. explicauit in Regulis breuioribus, interroga. 214. cùm scilicet benefacimus iis, qui opus habent, etiam si nulla eis ratio suppetat obtinendi: in quo propriè gratia consistit.

58 Quam Dei gratiam non sunt assequuti Colossenses tenui coniectura; sed infallibili veritate Euangelij, suprà nu 5. Nihil enim magis proprium Euangelij, quàm firma, & inconcussa veritas. Luc. 1. num. 4. *Vt cognoscas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem.* Græcè, *asphalian.* Montanus vertit, *Firmitudinem.* Maldonat. *Firmitatem.* Vatabl. & Pagninus. *Certitudinem*; eam nempe, quæ omnem prorsus excludat dubitationem.

59 Sed duplex hîc tam breui interuallo facta mentio veritatis, suspicionem mihi mouet, iam nunc Apostolum, vel in ipsa laudatione sensim, & obscurè pedem cum hostibus conferre, & in arcem causæ, quam sibi proposuit expugnandam, inuadere. Moliebâtur Impostores, fide instructos Colossenses, à lege Euangelica ad Iudaicos ritus; à Christo, ad Mosen; à vera religione, ad inanem iam superstitionem; ab ipsa denique veritate ad meras vmbras, figurásque traducere. Tacitè itaque illos adhortatur ad retinendam veritatem: *cognouistis*, inquit, *gratiam Dei in veritate,* idest; agnoscitis tam eximium Dei beneficium, non in vmbraticis, legalibúsque ceremoniis vobis exhibitum, sed in ipsa veritate, in re solida, & expressa, quam illæ vmbræ figurabant. Ergo ne tanto stupore mentis opprimamini, vt prudentes, ac volentes ad futiles illas, & inanes vmbras deuoluamini? In hanc sententiam exponit Maldonat. verba illa Ioannis 17. num. 17. *Sanctifica eos in veritate.* Hoc est, non iam legalibus ceremoniis, sed charismatis Euangelij; non vmbra, sed vero spiritu. Eodem spectat illud Ioannis 4. num. 24. *Spiritus est Deus: & eos, qui adorant eum, in spiritu, & veritate oportet adorare,* idest, non iam Iudaico ritu, & superstitione, sed verè, & spiritualiter colendus est Deus. 60

61 Sic intelligo locũ illum ad Ephes. 6. numer. 14. *State ergo succincti lumbos vestros in veritate.* Solebant Orientales oblongis vti vestibus: ideóque ministraturi collectam vestem cingulo stringebant ad lumbos, ne sibi esset impedimento. Vide Maldonat. Luc. 12. nu. 55. Cùm ergo cuperet Apostolus, fideles in procinctu esse, omninóque paratos ad Dominum excipiendum; vt nunciato rumore de eius repentino aduētu, ne tantulam quidem moram interponerent, sed confestim aduolarent; & (quod præcipit Christus) faces iam inflammatas manibus tenerent, ne tãtisper morarentur, dum ignem illæ conciperent; iubet eos esse præcinctos, non illo quidem externo baltheo, sed præparatione interna, quã baltheus, quasi per vmbrã significabat. Non itaque vmbra, sed veritate sunt constringendi lumbi: quandoquidem

quidem & ipsi lumbi præcingendi, non sunt lumbi carnis, sed mentis, vt expressè monuit Petrus 1.cap.1.num. 13. *Propter quod succincti lumbos mentis vestræ sperate in eam, quæ offertur vobis, gratiam.*

NVMERVS VII.

Sicut didicistis ab Epaphra carissimo conseruo nostro.

62 NONDVM contigerat Apostolo, coram instruere Colossenses: sed prima apud eos iecerat fundamenta doctrinæ Epaphras, eorum popularis, & Episcopus: vt colligit Baron. tom. 1. anno Christi 60. ex cap. 4. num. 12.

Carissimum eum vocat. Grecè, *agapetu.* Vnde illi, quibus nihil est antiquius, quàm Vulgati luminibus obstruere, Erasmum intelligo, & similes, mira consensione pro charissimo *dilectum* supposuerunt: perinde quasi id Vulgatus ignorauerit, qui cælesti instinctu, vbi res ipsa clamabat, & infinitum amorem preferebat, sic reddidit hanc vocem, Matth. 3. num. 17. *Hic est filius meus dilectus.* Sic Marc. 1. num. 11. Luc. 3. num. 22. Matth. 12. num. 18. & c. 17. num. 5. & 2. Petr. 1. num. 17.

63 Neque verò id perpetuò obseruauit; sed aliquando etiam vim nominis expressit, etiam cùm ex re ipsa inexplicabilis erumpebat amor. Marci 9. num. 6. *Hic est filius meus carissimus.* Sed quia, vt notauit Salmer. tom. 14. disp. 3. in cap. 1. ad Ephesios, num. 6. & Adamus in cap. 1. 2. Petri, & Ribera in cap. 6. ad Hebræos, num. 40. Græcum verbum *agapam*, lógè plùs significat quàm *diligere* Latinum, vt ipsum etiam dilegere apud Ciceronem minus est, quàm amare: idcirco Interpres, vt æquaret vim nominis *agapetos*, quòd magis sonat amabilem, quàm dilectum, necesse habuit vertere, *carissimus*, vt in hac epistola cap. 4. nu. 9. & num. 14. Iacob. 1. num. 16. & num. 19. & cap. 2. num. 5. aut *dilectissimus*, vt ad Hebr. 6. num. 9. Nec tamen recusat in- 64
terdum reddere *dilectus*, vt Græcum imitetur, & verbum reddat è verbo. Et verò solet etiam aliàs Vulgatus, cùm Latinum positiuum non exhaurit vim Græci, eam exprimere superlatiuo. Ad Hebr. 6. numero 18. *Fortissimum solatium*, Græcè, *ischyran*: & cap. 12. num. 11. *fructum pacatissimum.* Græcè, *irenicon.*

Qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu.

ATtribuit illi honorificentissi- 65
mum titulum, de quo sæpe Paulus gloriatur. Vt in hoc cap. nu. 23. & num. 25. 2. Cor. 6. num. 4. & 1. Cor. 4. nu. 1. *Sic nos existimet homo, vt ministros Christi.* Quæ tamen essent hæ functiones, siue Diaconiæ, explicat Tolet. Roman. 12. num. 7. & Boron. tom. 1. annò 34.

NVMERVS VIII.

Qui etiam manifestauit nobis dilectionem vestram in spiritu.

SEntentiam alioqui per se per- 66
spicuam obscurauit vox illa *in spiritu*: interpretésque distraxit in varias expositiones. Prima Carthussiani: *quia* (inquit) *ab Spiritu Sancto infunditur, & est in spiritu*, idest, *in superiore parte animæ, vt in subiecto.* Verè id quidem, sed ad rem parum accommodatè. Neque enim ignorabat Apostolus, charitatem infusam auctorem habere Deum; subiectum, animam: neque si ignoraret, Epaphras manifestare potuisset, in cuius adspectum non cadebat. Mitto, in Græco

desiderari articulum: sæpe enim non apponitur, etiam cùm sermo est de Spiritu Creatore, vt attigit Ribera, ad Hebr. 9. num. 71.

67 Secunda Claudij: idest, *Dilectionem non fictam*. Scio, hanc sæpe commendari ab Apostolo ad Roman. 12. num. 9. *Dilectio sine simulatione:* ad Ephes. 4. num. 15. *Veritatem autem facientes in caritate. Amando con veras, no por cumplimiento.* Sic 1. Ioan. 3. num. 18. Iacobi 2. num. 15 Sed exigua laus, eos non amare Paulum simulatè, quorum dilectionem in omnes sanctos extulerat. Tertia Chysost. Oecumenij, Anselm. & ferè communis: *dilectionem in spiritu*, idest, spiritualem, non excitatam communione sanguinis, non conglutinatam beneficiis, &c. [Nihil enim terrenum hîc est, (ait Chrysost.) vnde ista nascatur: non ex consuetudine, non ex beneficentia, non ex natura, sed ex supernis descendit, ex ipso cælo.]

68 Simplicissimus sensus mihi videtur vt Epaphras retulerit Apostolo dilectionem erga ipsum conceptam *spiritu*, & animo, cùm nunquam de facie illum nouissent. Sic sæpe vsurpatur vox *Spiritus*: hîc cap. 2. num. 5. *Etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum*. 1. Corinth. 5. num. 3. *Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu*. Marci 2. num. 8. *Quo statim cognito Iesus spiritu suo*. Et quod hîc dicit Apostolus *in spiritus*, 1. Thessalon. cap. 2. num. 17. ait, *corde*. *Nos autem fratres, desolati à vobis* (Græcè, orbati. Ferebat enim eos in oculis, sicut Pater filios suos, ibidem num. 11.) *ad tempus horæ* (idest, ad breuissimum tempus) *aspectu, non corde, abundantiùs festinauimus faciem vestram videre cum multo desiderio*, idest, etsi carebam molestè conspectu vestro, animus tamen peruolabat spatia terrarum, præsénsque vobis aderat. Sic in præsenti. Renunciauit mihi Epaphras dilectionem vestram, qua me nondum de facie notum, spiritu tamen amatis. Cohæret mirificè, quod subdit.

NVMERVS IX.

Ideo & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro vobis orantes.

NOs itidem tam propensam voluntatem pari voluntate rependentes, atque adeò emetientes cumulatissimè, vos vicissim, etiam non visos, amamus, ex eo statim die, quo de vestra in nos charitate certiores facti sumus. Atque huius amoris ardentissimi illud erit vobis argumentum, quòd nullum tempus intermittimus, quin Deum pro vestra salute deprecemur. Vide supr. num. 3. 69

Orantes. Græcismus est, & frequentissimus, & elegantissimus, in quo participium vsurpatur pro infinitiuo. Ad Ephes. 1. nu. 16. *Non cesso gratias agens*. Vnus Lucas, qui Græcè scribendi palmam ceteris præripuit, plura exempla suppeditabit, ne ea corrogemus à prophanis scriptoribus. Cap. 5 num. 4. *Vt autem cessauit loqui*. Græcè, *loquens*. Cap. 7. num. 45. *non cessauit osculari*. Græcè, *osculans*. Actu. 6. num. 13. & cap. 21. num. 32. Græcismum retinuit Vulgatus, Actuum 5. num. vlti. & cap. 20. numero 31. [Non cessaui, cum lachrymis monens vnumquemque vestrum.] 70

Et postulantes, vt impleamini agnitione voluntatis eius.

ENumerauit Apostolus dona Colossensibus diuinitus collata, propter quæ proruperat in gratiarum actionem: acceditque deinceps ad materiam orationis. Primò ergo postulat, 71

vt

vt plenissimè agnoscant diuinam voluntatem, cuius iam notitiam aliquam perceperant: quod valde mirandum est; cùm potiùs petendum videretur, vt eam cumulatissimè exequerentur. *Nam seruus, qui cognouit voluntatem Domini sui, & non praeparauit, & non fecit secundum voluntatem eius, vapulabit multis.* Luc. 12. num. 47. *Scienti bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.* Iacobi 4. numero 17. est enim tunc transgressio cum inexcusabili malitia.

72 Enim verò semper in Scriptura immortalis beneficij loco reponitur, Deum impertire agnitionem suæ voluntatis: est enim perinde, ac si nocte quadam obscurissima incedéti viâ lubrica, foueis, præcipitiisque prærupta, facem præferres. Baruc. 4. n 4. *Beati sumus Israël, quia, quæ Deo placent, manifesta sunt nobis.* Hoc enixè contendit Moyses à Deo, vt exponit Oleaster Exod. 33 n. 13. *Ostende mihi faciem tuam.* Hebraicè, *vias tuas.* Quæ autem essent istæ viæ, explicauit nobis Dauid Psal. 102. nu. 7. *Notas fecit vias suas Moysi, filijs Israël voluntates suas.* Præcepta (inquit Genebr.) & prohibitiones, voluntates Dei dicuntur.

73 Propterea idem Dauid *vnam* dumtaxat à Domino postulat, Psalm. 26. num. 4. *Vt videam voluntatem Domini.* Scio, Hebraicè legi *dulcedinem*, Græcè, *voluptatem*; atque ita haberi in Vulgatis correctis: sed potest etiam explicari in eam sententiam, vt præoptet Dauid fluxis, ac perituris huius mundi voluptatibus solidam illam voluptatem, quæ percipitur ex agnitione eorum, quę Deo placita sunt. Certè Ananias dum commemorat beneficia in Paulum diuinitus collata, digitum intendit ad hunc fontem, ex quo cætera fluxerunt. Actuum 22. num. 14. *Deus Patrum nostrorum præordinauit te, vt cognosceres voluntatem eius.*

Hanc ipsam agnitionem crebrò commendat Apostolus. Ad Ephes. 5. num. 17. *Intelligentes, quæ sit voluntas Dei.* Sed est locus insignis ad Roman. 12. num. 2. *Vt probetis, quæ sit voluntas Dei bona, & beneplacens, & perfecta.* Græcè, *dokimazin.* Origenes in cap. 12. epistolę ad Romanos, Basil. in Regulis breuioribus, interrogatione 276. Hieron. lib. 1. contra Ioui. expendentes vim huius verbi, sic eam exponunt. *Vt exquiratis, seu exploretis.* Sunt enim triplicia, quæ Deus vult, à nobis fieri. Quædam enim bona sunt, quædam meliora, quædam perfecta. Illustrat hoc multis exéplis Toletus ibi. Vnum subiiciam. Diligere amicum, bonum est: ei benefacere, melius: at inimicum diligere, eiúsque iniurias beneficiis compensare, perfectum planè est. Ergo exquirendum est summo studio, quæ sit voluntas Dei bona, quæ beneplacens, aut perfecta. Hæc est germana proprietas huius verbi: nam quod Lucas, cap. 12. numero 6. ait, *faciem cæli, & terræ nostis probare*, sic expressit Matth. cap. 16. num. 4. *Faciem ergo cæli dijudicare nostis.* Vides quemadmodùm probare, idem sit, ac scire, seu diiudicare? Ad Roman. 2. numero 18. *Nosti voluntatem eius, & probas vtiliora.* Ad Ephes. 5. num. 10. *Probantes, quid sit beneplacitum Deo.* Ad Philip. 1. num. 10. *Vt probetis potiora:* & 1. Thessal. 5. num. 21. *Omnia probate: quod bonum est, tenete.* Et qui tam sæpe adhortatur ad explorandam, & exquirendam diuinam volũtatem, quod sanè difficillimum est in tanta rerum humanarum caligine, in tam cæca, & effrænata perturbatione cupiditatum, quæ fucum nobis faciunt, & mentis oculos sępe perstringunt, & rebus etiam perspicuis tenebras offundunt: idem Apostolus aliàs monet, ne transuersum quidem vnguem ab hac diuina voluntate iam perspecta

74

75

deflectendum esse, vt hîc cap.4. num. 12.& ad Hebr.13.num.28.

In omni sapientia,& intellectu spiritali.

76 GRæcè secundo loco, *synesi:* quam vocem non solùm Erasmus, & Vatab. hîc vertunt *prudentia*, sed etiam Vulgatus, Lucæ 2. num. 47. 1. Corinth. 1. nu. 19. ad Ephes. 3. num. 4. vt ad Ephes. 1. num. 8. *In omni sapientia,& prudentia.* Græcè, *phronesi:* diuersis quidem nominibus, sed idem prorsus significantibus.

77 Variè hæc exponunt interpretes: nec vacat properanti singulas recensere opiniones, nedum refutare. Perstringam, quod reputo probabilius. Sapiẽtia versatur circa veritates æternas, rimatur mysteria Trinitatis, Incarnationis, Iustificationis, & Glorificationis: quæ planè superant nostrum captum: idque cum quodam spirituali gustu, ex admirabili conuenientia. Nam vt rectè Bern. serm. 84. in Cantica. [Sapiẽtia à sapore denominatur: nec dixerim reprehendendum, si quis sapientiam saporem boni definiat.]

78 Prudentia verò est recta ratio rerum agendarum. Quæ latissimè patet, & in omnium virtutum supernaturalium munia ritè, atque ex ordine obeunda, cælestem ductum, rationesque sectando, se se interserit.

Spiritalem eam appellat, vt secerni possit à prudentia illa carnali, de qua ad Rom. 8. num. 6. *Prudentia carnis mors est: prudentia autem spiritus, vita, & pax.* Quæcunque eligit prudentia spiritus, ea debent præponderari honestate; carnalis verò prudentia metitur omnia honore, voluptate, & emolumento: modò ista assequatur, nihil pensi habet, turpiter ne, an honestè; vt cernimus in illo villico iniquitatis, Lucæ 16. num. 8.

NVMERVS X.

Vt ambuletis dignè Deo.

AMBVLARE in Scriptura 79
idem est, ac operari. Eius rei, quia innumera exempla adduci possunt, nullum adducam. Legatur Maldonat. Luc. 13. num. 33. Est ergo ambulare dignè Deo, ita vitam instituere, vt Dei filios decet: vt par est, eos viuere, qui iure gloriantur, se Parentem habere Deum. Phrasis est Apostolo familiaris. Ad Roman. 16. num. 2. *Vt eam suscipiatis in Domino, dignè sanctis.* Hoc est, vt decet sanctos, excipere hospites. Ad Ephes. 4. num. 1. *Vt dignè ambuletis vocatione, qua vocati estis.* Id est, vt respondeatis tam eximio beneficio. Ad Philipp. 1. n. 27. *Tantùm dignè Euangelio Christi conuersamini*, idest, eam vitam agite, quæ decet professores Euangelij. 1. ad Thessalon. 2. num. 12. *Vt ambularetis dignè Deo, qui vocauit vos.*

Per omnia placentes.

NImirùm qui ambulauerint di- 80
gnè Deo, placebunt illi per omnia. Genes. 5. num. 24. vbi legimus de Henoch: *Ambulauitque cum Deo*; LXX. vertunt. *Beneplacuit Deo.* Eccles. 44. num. 16. *Henoch placuit Deo.* Sapien. 4. num. 10. *Placens Deo factus est dilectus.* Ad Hebr. 11. num. 5. *Testimonium habuit, placuisse Deo.* Ecce, qui cum Deo ambulauit, hoc est, vitam traduxit dignè Deo congruenter diuinæ voluntati, placuit illi per omnia.

Sic Noë Genes. 6. num. 9. *Cum Deo* 81
ambulauit. LXX. reddunt, *placuit Deo.* Inuenit scilicet gratiam coram Domino, ibi, num. 8. *Et in tempore iracundiæ factus est reconciliatio.* Eccles. 44. num. 17. Græcè, *antallagma*, idest, pretium, quo aliquid redimitur. Nã vsque adeò

adeò placuit Deo eius vita integerrimè acta, vt hoc pretio transegerit Deus de incolumitate generis humani, quod aquarum eluuione funditus obruere statuerat.

82 Cùm vellet Deus Abrahamum ad eximiam; & excellentem virtutis ideam informare, hæc illi tradidit præcepta viuendi, Genes. 17. num. 1. *Ambula coram me, & esto perfectus.* LXX. *complace coram me, & esto inculpabilis, seu, irreprehensibilis.* August. lib. 16. de Ciuitate, cap. 26. legit absolutè, *place, & esto sine querela.* Iam cernimus, quemadmodùm LXX. illud ambulare cum Deo, siue coram Deo, quod idem est, ac ambulare dignè Deo, semper interpretati sunt, *placere Deo.* Vt valde suspicer Apostolum, tam eximiè versatum in sacris Scripturis, ad suprà commemoratos locos in præsenti alludere voluisse.

In omni opere bono fructificantes.

83 FRuctus, quos edere solet fides, sunt bona opera. Quod Baptista monuit. Matth. 3. nu. 7. & Luc. 3. nu. 8. *Facite ergo fructus, dignos pœnitentiæ*; exposuit Paulus Actuum 26. num. 20. *Digna pœnitentiæ opera facientes.* Hinc illæ minæ Matth. 21. num. 43. *Auferetur à vobis Regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.*

84 Hoc mysterium fuit arefactæ ficulneæ. Matth. 21. num. 19. cùm tamen non esset tempus ficorum, vt prodidit Marcus, cap. 11. num. 13. Nam (vt grauiter exponit Maldon.) arbores non nisi statis temporibus fructus ferre debent; hominibus verò tota vita est quasi æstas, atque adeò tota debet esse bonis operibus fructifera: nec quidquam eos, præter voluntatem deprauatam, steriles facit. Vide Isai. 5. n. 2. & Luc. 13. num. 6. & Matth. 3. n. 10. vbi isti fructus requiruntur à Deo, quos etiã exigit Apostolus ad Ephes. 5. num. 9. *Vt filij lucis ambulate; fructus enim lucis est in omni bonitate.* Ad Philipp. 1. num. 11. *repleti fructu iustitiæ.* Ad Roman. 6. num. 22. *habetis fructum vestrum in sanctificationem.*

Et crescentes in scientia Dei.

SCientiam illam, qua Deum agnoscimus, in omni opere bono fructificantes assequuntur. Aurea planè est illa B. Francisci sententia. [Tantum quisque scit, quantum operatur.] Psalm. 110. num. 10. *Intellectus bonus omnibus facientibus eum.* Hebraicè, *ea,* nempe, *mandata:* antecesserat enim, *fidelia omnia mandata eius.* Sed quia illud antecedens erat remotius, LXX. pespicuitatis gratia, ad proximum *timorem Domini* retulerunt. Psalm. 118. num. 104. *à mandatis tuis intellexi*; id est, obseruatione tuorum mandatorum intelligentiæ lumen accepi. Ioan. 7. n. 17. *Siquis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, vtrùm ex Deo sit.* Prouocat Christus ad experientiam, validissimum probationis genus: obcæcabat Iudæos alienus à Christo animus, flagitiosa vita, cupiditas ardentissima rerum fluxarum: monet eos, ista resecare, diuinæ voluntati morem gerere; sic facilè, discussis tenebris, clarissimam doctrinæ suæ lucem aspecturos. 85

NVMERVS XI.

In omni virtute confortati secundum potentiam claritatis eius.

NOn solùm deprecatur Apostolus, vt in omni genere virtutum excellentes, vberiora quotidie capiant incrementa gratiarum; sed circunspiciens etiam pericula vndique impendentia, Deum obsecrat, 86

obsecrat, vt potentiæ suæ dexteram illis porrigat, eosque nutantes ob admotas hæreticorũ machinas, suo robore confirmet. Græcè, *en pase dynami dynamumeni*. Ad verbum: *in omni potentia facti potentes*. Vatab. *omni robore corroborati*. Vnde refellitur error penè puerilis Lyrani, & Carthusiani; non enim est hic *arete*, virtus, quæ opponitur vitio; sed *dynamis*, quæ imbecillitati. Atque ob eamdem causam solent miracula appellari virtutes, quòd iis patrandis maximè diuina virtus, & potestas elucescat. Vide Rib. ad Hebr. cap. 2. num. 11. & Maldon. Matth. 7. num. 22. & Marci 6. num. 5.

87 *Virtutis* ego nomine Spiritum sanctum intelligo, seu (quod idem est) donum fortitudinis, quo solet ille fidelium pectora aduersus hostiles impetus obarmare. Facem mihi præfert ad hanc expositionem locus ille ad Ephes. 3. n. 16. *Vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum eius in interiorem hominem.* Moueor etiam, quia Spiritus Sanctus solet hoc nomine vocari in Scriptura. Luc. 1. nu. 35. *Virtus Altissimi obumbrabit tibi*; est enim quasi repetitio sententiæ superioris, *Spiritus Sanctus superueniet in te*: vt doctè probat ibi Maldon. Expressiùs Lucæ 24. num. 49. *Vos autem sedete in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto.* Actuum 1.
88 num. 8. *Accipietis virtutem superuenientis Spiritus Sancti in vos.* Sic enim virtus, & Spiritus sanctus frequentissimè solent in sacris litteris copulari. Lucæ 4. num. 14. *Regressus est Iesus in virtute spiritus.* Actuum 10. num 38. *Quomodò vnxit eum Deus Spiritu Sancto, & virtute.* Ad Roman. 1. num. 4. & cap. 15. num. 13. 1. Corinth. 2. num. 4. & 1. ad Thessalon. 1. num. 5. Et hoc est, quod subdit Apostolus, *secundum potentiam claritatis eius*: neque enim sunt metiendæ, aut æstimandæ vires, quas interdum in sanctis obstupescimus, ex humana ipsorum imbecillitate, sed ex diuina, qua fulciuntur, corroborantúrque virtute. Ad Ephes. 6. num. 10. *Corfortamini in Domino, & in potentia virtutis eius.* 2. Timoth. 2. num. 1. *Confortare in gratia, quæ est in Christo Iesu.* Præclarè Bernard. sermo 85. in Cantica. [Nihil omnipotentiam Verbi clariorem reddit, quàm quòd omnipotentes facit omnes, qui in se sperant.]

Fidenter itaque pronuntiat Apostolus ad Philippens. 4. num. 13. *Omnia possum in eo, qui me confortat*: sed longè fidentiùs ad Rom. 8. cùm exaggerato animi impetu omnia, siue supera, siue infera, ad singulare certamen prouocasset, perinde quasi reportata victoria, epinicion canit ante initam pugnam: num. 37. *In his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos.* Augustin. lib. 22. de Ciuitate cap. 23. & lib. 4. de doctrina Christiana, cap. 20. legit, *per eum, qui dilexit nos.* Sic vertit Vatabl. & Erasmus: imò & Interpres ita reddere solet præpositionem *dià* Ioan. 1. num. 3. *Omnia per ipsum facta sunt*: numero 10. *Mundus per ipsum factus est*; & sexcentis aliis locis. Et ita hîc interpretantur Græci, & Tolet. annotatione 24. vt *propter*, significet causam efficientem, cuius virtute victoria reportetur. Græcè, *hypernicomen. Superuincimus.* Quod expendens Basilius in Psal. 114. ait. [Vincit is, qui necessitate quapiam illatis non cedit; at superuincit, qui sua sponte ad se quoque accersit dolores permolestos, & acres, quò suæ edat specimen patientiæ.] 89

Et verò homulum pauidum, & imbellem vsque eò progredi inuicto animi robore, vt cruciatus acerbissimos, atrocissimámque mortem, non modò non perhorrescat, sed lacessat etiam, atque deposcat, mirificè 90

redundat

redundat in gloriam Diuinæ omnipotentiæ. Hoc Christus prænunciauit Petro, Ioan. 21. nu. 19. *Significans, qua morte clarificaturus esset Deum.* Igitur *potentia claritatis* est potentia clara, peruagata, & maximè illustris, per Hebraismum, in sacris litteris frequentem, quo gignendi casus adiungitur pro apposito. Clarificatur enim Diuina omnipotentia, redditúrque gloriosa, non re quidem ipsa, sed hominum opinione, (quod nomē ipsum *doxa* præsefert) ex cruciatibus, & morte ipsa pro Dei honore constanter oppetita. Atque vt ex hoc ipso nomine Hebraismi petamus exēpla, ad Hebr. 9. num. 5. *Cherubim gloriæ.* Græcè, *doxes,* hoc est, *gloriosi*, vt ibi exponit Riber. num. 30. Matth. 19. numero 28. *in sede maiestatis suæ.* Græcè, *doxes.* Id est, in nube quadam longè, latèque collucente.

In omni patientia, & longanimitate cum gaudio.

91 QVos Spiritus Sancti virtus inuicto robore muniuit, ij nō æquo solùm, & lubenti animo perferunt aduersa, sed in mediis etiam cruciatibus gaudent, ac triumphant. Actuum 5. num. 41. *Et illi quidem ibant gaudentes, &c.* Ad Roman. 5. num. 3. *Non solùm autem, sed & gloriamur in tribulationibus*; id est: tantùm abest, vt despondeamus animum, aut suffundamur pudore, vt veluti accepto insigni, & honorifico Dei dono, in mediis calamitatibus nos felices, ac beatos dicemus. Iacob. 1. num. 2. *Omne gaudium existimate, &c.* 1. Petr. 3. num. 14. *Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati.* Hauserant scilicet hoc Apostoli omnes propinante Christo Matt. 5 numero 11. *Gaudete, & exultate, &c.*

92 Atque hic est altissimus patientiæ gradus, quem à fidelibus requirit Iacobus, cap. 1. num. 4. *Patientia opus perfectum habet.* Græcè, *habeat*: explicat Gagneius, id est, *gaudium, & alacritatem.* Imò iam tunc non tam est virtus patientiæ, quàm fructus Spiritûs Sancti, de quo ad Gala. 5. num. 22. Nam ex S. Thom. 2. 2. q. 136. artic. 1. ad 3. [Fructus in sui ratione importat quamdam delectationem: & ideo patientia quantum ad habitum, ponitur virtus; quantum autem ad delectationem, quam habet in actu, ponitur fructus.] Sic sanctus Thomas.

NVMERVS XII.

Gratias agentes Deo Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum.

SVBEST hîc idem verbum, 93
quod 2. Corinth. 3. n. 6. reddit Vulgatus, *idoneos nos fecit.* Græcè, *hicanosen*: & significat, Deum sua electione dignos facere, quos eligit: vt eleganter cecinit ingeniorum Phœnix, Picus ille Mirand.

Quanquam sat digni, si quos dignatur amare:

Qui, quos non dignos inuenit, ipse facit.

Sortem verò appellat regiam hæreditatem, vel potiùs diuinam, ad quam vocati sumus; quia sortitò distributæ sunt partes terræ promissionis. Actuū 13. num. 19. *Sorte distribuit eis terram eorum.* Psalm. 77. num. 54. & Numer. 34. num. 13. & Iosue 14. num. 2. Vnde crebrò ducitur metaphora. Sap. 3. num 14. *Dabitur illi fidei donum electum, & sors in templo Dei acceptissima.* Cap. 5. num. 5. *Inter sanctos sors illorum est.* Actuum 8. num. 21. *Non est tibi pars, neque sors in sermone isto.* Et à voce Græca *cleros*, Sacerdotes, Diuino cultui consecrati, clerici dicuntur: vel quia (vt ait Hieron. in Epist. ad

ad Nepotianum.) de forte sunt Domini, vel quia ipse Dominus sors, ideſt, pars clericorum eſt.

94 Quærit Auguſt. tom. 8. ſerm. 2. in Pſal. 30 ad illa verba, *in manibus tuis ſortes meæ*, cur Propheta Regius Dei gratiam eximiam, ſortem appellet: & reſpondet Aug. [Quia in ſorte non eſt electio, ſed voluntas Dei: vbi merita conſiderantur, electio eſt, non ſors: quando autem Deus nulla merita noſtra inuenit, ſorte voluntatis ſuæ nos ſaluos fecit; quia voluit, non quia digni fuimus.] Hactenus Aug.

95 Conſonat ſibi Apoſtolus ad Epheſ. 1. num. 11. *Sorte vocati ſumus, prædeſtinati ſecundum propoſitum eius.* Ex quibus verbis perſpicuè colligitur, bonum vſum liberi arbitrij præuiſum à Deo, non fuiſſe cauſam totius noſtræ prædeſtinationis: cùm prima vocatio omnino fluxerit ex perenni illo Diuinæ bonitatis fonte: de quo Mol. 1. P. q. 23. art. 4. diſput. 1. memb 4. Vazq. 1. P. diſp. 95. cap. 2.

In lumine.

96 Nihil luce purius: quæ cùm omnia perluſtret, nulla tamen ſordium contagione obſoleſcit: nihil potentius, & efficacius: nempe, quæ Solis, cauſarúmque cæleſtium præcipuum eſt inſtrumentum: nihil aſpectu pulchrius, nihil lætius. Eccleſiaſtes 11. num. 7. *Dulce lumen, & delectabile eſt oculis videre ſolem.* Propterea Cicero lib. de Vniuerſitate, quem Græci vocant *coſmon*, Latinè reddit, *lucentem mundum.* Quid enim eſſet mundus, luce penitus extincta? Iam verò quanta eſt lucis in ſui diffuſione liberalitas?

97 quanta in luſtratione velocitas? Quæ omnia cùm mirificè quadrent in cæleſtem fidei doctrinam, ea ſæpenumero lumen appellatur. 1. Petr. 2. num. 9. *Qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen ſuum.* Act. 26. num 18. *Vt conuertantur à tenebris ad lucem.* Tempus etiam infidelitatis, & ignorantiæ, vocatur nox; & lux Euangelij, dies. Ad Rom. 13. num. 12. *Nox præceſſit, dies autē appropinquauit.* Quin & ipſi fideles dicuntur filij lucis. Lucæ 14. nu. 8. Ioann. 12. num. 36. ad Epheſ. 5. num. 8. & 1. Theſſal 5. num. 5. *Omnes vos filij lucis eſtis*, ſcilicet: quòd quemadmodùm filij ſuos parentes habitu oris effingunt, ſic fideles adeò exprimant moribus lucem Euangelij, vt ipſius etiam lucis agnomen mereantur. Ad Epheſ. 5. num. 8. *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.*

Ergo *in lumine*, ideſt, in fidei doctrina, ſeu (quod eodem recidit) in Baptiſmo. Tritum enim eſt, Baptiſmum appellari lumen, vel illuminationem: cuius nomenclaturæ cauſam prodit Dionyſ. lib. de Eccleſiaſt. hierarchia cap. tertio. *Quia primi luminis conſortium tradit; omniúmque diuinarum illuſtrationum principium eſt.* De quo Nazianz. oratione 39. in ſancta Lumina: & ibi Nizetas. Ribera ad Hebræ. 6. num. 4. *Qui ſemel ſunt illuminati*, ideſt, *baptizati*: & cap. 10. num. 32. & Salmer. tom. 14. diſput. 2. in hanc epiſtolam: Belarmin. tom. 3. Controuerſiarum controuerſia 2. cap. 1. Viegas Apocal. 4. ſect. 7. 98

Neque alienum erit ab Apoſtoli ſtylo, imò congruentiſſimum ſcopo huius Epiſtolæ, ſi ita exponamus. *In lumine*, ideſt, in Chriſto. Certè ad Epheſ. 1. num. 11. ſic loquitur: *in quo* (ſcilicet Chriſto) *etiam & nos ſorte vocati ſumus.* Et ne aliunde petamus exempla, in eodem cap. 1. ad Epheſ. num. 3. *Qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in cæleſtibus in Chriſto, ſicut elegit nos in ipſo ante mundi conſtitutionem.* Eſt enim Chriſtus cauſa meritoria, & exemplaris noſtræ prædeſtinationis. 99

Quòd

100 Quòd verò intelligatur nomine lucis, siue luminis, eadem enim est vox Græca *phos*, notum est in Scriptura. Isai.9. num.2.& Matth.4.num.16. *Populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam.* Isai.60. num.1. *Surge, illuminare Hierusalem, quia venit lumen tuum.* Explicátque statim, quodnam sit istud lumen: *Super te autem orietur Dominus; & gloria eius in te videbitur.* Sic intellexit Isaiam Simeon iustus. Luc.2.num.32. *Lumen ad reuelationem Gentium*, hoc est, Gentibus reuelandum. Sic etiam Paulus Actuum 13. num.47. exposuit illud eiusdem Isaiæ 49. num.6. *Posui te in lucem gentium.* Ioan.3. nu.19. *Lux venit in mundum.* cap.8.n.12. *Ego sum lux mundi.* cap.9. nu.5. *Quandiu sum in mundo, lux sum mundi* 2. Corinth.6. num.14. *Quæ societas luci ad tenebras?* Subiungit Apostolus, quam lucem intelligat: *quæ autem conuentio Christi ad Belial?*

NVMERVS XIII.

Qui eripuit nos de potestate tenebrarum.

101 CONTENTA voce clamabat Christus Ioann. cap.12. num. 46. *Ego lux in mundum veni, vt omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat.* Eximium sanè beneficium, in pectoribus altè defigendum.

Eripuit verò nos; quia quasi per vim abstraxit: nam fortis ille armatus Luc.11. n.21. custodiebat atrium suum, quoad fortior eo superueniens vicit eum, prædámque è manibus extorsit. Iam princeps huius mundi eiectus est foras, Ioan. cap.12. num. 31. exturbatus est ea possessione, quam sibi per tyrannidem occupauerat. Nam quamuis etiam nunc in multorum animis dominetur, sed quantum in Christo fuit, omnino depulsus est: ipsi homines portam arcis, velut proditione quadam, sua sponte illi patefaciunt, ipsi deditionem moliuntur.

Dæmones ergo sunt tenebræ, seu potestas tenebrarum; quia lucem illam, quæ lucet in tenebris, obscuri, & tenebricosi nunquam comprehenderunt. Ipsi sunt architecti tenebrarum, idololatriæ, & scelerũ: ipsi tenebras amant, tenebris sunt addicti; & ad easdem tenebras homines pertrahere machinantur. 102

Et potestatis quidem nomine Rectores seu Principes intelliguntur in Scriptura, Lucæ 12.num.11.ad Rom. 13. num.1. ad Tit.3. num.1. signatè verò Dæmones, ad Ephes.6. num.12. *Aduersus principes, & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum.* In hac epistola cap.2. num.15. *Expolians principatus, & potestates.* At Lucæ 22. num.53. *Hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum:* per tenebras, Dæmones intelligunt omnes fere Expositores. 103

Huius impotentissimi tyranni iugũ à nostris ceruicibus deiecit Christus: de quo sanctus Thom.3. Part. quæst.49. artic.2. Has cimmerias tenebras, quas mortalibus offuderat, Sol hic iustitiæ fulgentissimo splendore discussit: *Visitauit nos oriens ex alto.* Luc.1.num.78. Græcè, *ortus solis ex alto.* Prodigium nunquam spectatum in natura. Quis vnquam vidit Solem subitò orientem, & illucentem mundo ex nostro Zenit? Ex Oceano surgentem, fingunt Poëtæ: certè ex Orizonte emergit, cùm Hemisphærium illustrat. At huius Solis *egressio est à summo cælo.* Psalm.18. num.6. rectis quodammodò lineis ad nos descendit, *illuminare his, qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent.* Vmbram mortis appellat hanc miseram seruitutem; 104

qua in tenebricoso carcere oppressi tenebamur à potestate tenebrarum. Isai.9. num.2. & Matth.4. num.16. *Sedentibus in regione vmbra mortis lux orta est eis.* Est verò vmbra mortis tristissima rerum facies, terrorem incutiens, ducta similitudine ex terris, caliginosisque sepulchris, quibus nihil potest excogitari funestius, & ad aspectum horribilius. Lege Maldon. Luc. 1.num.79. & Pined.tom.1.cap 3.versu 5. & tom.2. cap.24. vers.17.

Et transtulit in regnum filij dilectionis suæ.

105 ERipi è tanto, támque præsenti discrimine, & horrore, satis profectò fuisset ad eximiam lætitiam concipiendam. Quid ergo erit gaudij, non modò è carcere extrahi, & impendenti morte liberari; sed & ad soliũ regale euehi, & cum vnigenito Filio conregnare? *Que sentiria el esclauo aherrojado en vna mazmorra, que por horas aguardaua ya la muerte por sus delitos, quando de repente le vistiessen la purpura Real, y le pusiessen la Corona?* Simile quid refert Suetonius in Claudio, cap.10. Claudius enim quæsitus ad cædem, extractúsque è latebris, quò se abdiderat, cùm iam iámque mucrones militum timeret, miro fortunæ lusu, creatus est subitò Romanorum Imperator.

106 Verè iusti sunt Reges: seruire Deo, regnare est. Mitto, quòd in cælesti regno dominabuntur in omnem æternitatem; etiam nunc verè regnant vel in mediis calamitatibus. Apoc.1. n.9. *Ego Ioannes frater vester, particeps in tribulatione, & patientia.* Tribulatione, & patientia, tanquam mænibus fortissimis, septum, & vallatum est hoc regnum cap.5. num.10. prorumpunt hi Reges in eam gratiarum actionem: *Fecisti nos Deo nostro regnum, & Sacerdotes, & regnabimus super terram.* Super terram, inquit, ne oculos dumtaxat defigeremus in regno cælesti. 1. Petr.2.num.9. *Vos autem genus electum, regale Sacerdotium.*

Annotauit Beda, quos Matth.c.13. nu.17. vocauit iustos: *multi Prophetæ, & iusti cupierunt videre, quæ vos videtis;* à Luca dictos fuisse Reges, c.10.n.24. *Multi Prophetæ, & reges, &c.* Quia ij demum, vel potiùs ij soli sunt reges, qui fuerint iusti. Et profectò iniqui reges indigni erant, qui viderent Christum; ac proinde non extolleret beneficium collatum in Apostolos, nisi de Iustis loqueretur. 107

Psalm.109. num.3. vbi vertit Vulgatus, *tecum principium*; Græcè, *arche*, id est, *Principatus*; ex Hebræo reddi potest ad verbum. *Populus tuus Principes.* Nam eamdem vocem à radice *nadab* Vulgatus exponit Psalm. 50. num.14. *Spiritu principali,* id est, Principe. Lege ibi Geneb. num.5. & Pagnin. in Thesauro, & Viegam Apocalyp.1.sect.12. qui egregiè ponderat ex Ruperto, cedere hoc in eximiam Christi dignitatem, qui propterea appellatur *Princeps regum terræ*, quia omnes eius clientes, ac subditi, reges omnino sunt. Quod nulli Imperatorum contigit vnquam. Hac verò regia Iustorum dignitate continetur regalis nobilitas, vel potiùs diuina; ab ipso videlicet Deo originem ducunt, Diuinæ naturæ consortes; cor magnanimum: cogitationes dignæ Principe: amplissimum patrimonium bonorum cælestium; nulli turpiter subesse; denique suæ Reip. hoc est, suis affectibus imperare. 108

Miror Gentiles assequutos fuisse hoc. Senec. in Thieste: 109

Regem non faciunt opes,
Non vestis Tyriæ color;
Non frontis nota regia;
Non auro nitidæ trabes.

Rex

Rex est, qui posuit metus,
Et diri mala pectoris:
Qui tuto positus loco,
Infra se videt omnia.

Horat. lib. 1. Epistol. 1.

Ad summam: sapiens vno minor est Ioue: diues,
Liber, honoratus, pulcher, Rex denique Regum.

Claudianus de 4. Honorij Consulatu.

Tunc omnia iura tenebis,
Cùm poteris rex esse tui.

Ausonius.

Qui rectè faciet, non qui dominatur, erit Rex.

Omitto Philosophos.

110 Appellatur Christus filius dilectionis, & vt exponit Augustinus lib. 15. de Trinitate, c. 19. & S. Tho. 1. p. q. 41. art. 2. ad 2. intelligendum est de amore essentiali, seu notionali respectiuo, nõ de producto, qui est Spiritus sanctus: nec denotatur habitudo causæ, sed formæ. Est verò Hebraismus frequens in Scriptura genitiuus pro apposito: ad Roman. 1. n. 4. *Spiritus sanctificationis*, id est, *sanctificans*. Vt notat ibi Toletus, & Ribera Oseæ 1. n. 26. Itaque *filius dilectionis*, idem est, ac eximiè dilectus. Lege Maldon. Matth. 3. n. 17. & Ioan. 3. num. 35.

NVMERVS XIV.

In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum.

111 PRopivs iam accedit; pedem cum hostibus confert; salutem humani generis non Angelis, sed Christo acceptam referendam esse, demonstrat. Extant eadem prorsus verba ad Ephes. 1. num. 7.

Græcè, *apolytrosis*: propriè est redemptio captiui, persoluto pro capite eius pretio: vt notant Adamus, & Toletus ad Roman. 3. n. 24. ad illa verba, *per redemptionem, quæ est in Christo Iesu.* Fuit verò pretiosissimũ pretium, nempe ipsius sanguis. 1. Cor 6. n. 20. *Empti enim estis pretio magno.* 1. Petr. 1. n. 18. *Non corruptibilibus auro, vel argento redempti estis, sed pretioso sanguine, &c.* Huius vel vnica guttula, propter personam Verbi illi immediatè coniunctam, etiam cùm effusus est in triduo, valorem infinitum habuit, & abundantissimum pretium fuit ad innumeros mundos redimendos. Latè Suar. tom. 1. disput. 4 sect. 4. Vel potiùs pretium fuit ipse Christus. Ad Titum 2. n. 14. *Qui dedit semetipsum pro nobis, vt nos redimeret ab omni iniquitate.* 1. Tim. 2. n. 6. *Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus.* Non subest hìc eadem vox Græca, sed *antilytron*, hoc est, pretium persolutum pro redemptione: itaque totus fuit nostrum pretium: corpus sanctissimum pro nobis tradidit, dilectam animam pro nobis posuit: *non guttam sanguinis modicam* (ait Clemens, 6. extrauag. vnigenitus, de pœnis, & remissionibus) *quæ tamen propter vnionem ad Verbum pro redemptione totius humani generis suffecisset: sed velut quoddam profluuium sanguinis effudit.* Totus ergo est, *nostra iustitia, & sanctificatio, & redẽptio*, 1. Cor. 1. n. 30. [Quid misericordius (inquit Ansel. li. 2. cur Deus homo c. 20.) quàm quòd peccatori æternis tormentis deputato, & vnde se redimeret, non habenti, Deus Pater dicit: accipe Vnigenitum meum, & da pro te; ipse Filius: tolle me, & redime te:]

(margin: 112 at "Huius vel vnica guttula"; 113 at "suit: non guttam")

NVMERVS XV.

Qui est imago Dei inuisibilis.

PAssis iam velis totum sese effundit in extollenda Christi supra omnes cælestes spiritus dignitate.

114 *Inuisibilis*, genitiuus est. Græcè, *aoratu*: estque appositum Deo maximè proprium. 1. Timoth. 1. num. 17. *Immortali, inuisibili.* cap. 6. num. 16. *Lucem inhabitat inaccessibilem: quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest.* Psalm. 103. num. 2. *Amictus lumine, sicut vestimento.* Psalm. 17. num. 12. *Posuit tenebras latibulum suum:* quæ licèt diuersa videantur, eodem tamen recidunt; nam vt offusa caligo cæcat aspectum, sic eximius splendor perstringit.

115 Est ergo Deus inuisibilis, quia nulla creatura, quantumuis excellens, naturali intelligentiæ vi potest illum clarè intueri, nisi eleuetur lumine gloriæ: Angeli, esto, fugiant nostræ mentis aciem; at Dei ipsius velint nolint, imò & aliorum spirituum notionem fugere non possunt. Deus verò à nemine omnino potest videri, nisi se ipse sponte manifestet. Chrysost. homil. 2. de Verbis Isaiæ, & hom. 3. de incomprehensibili Dei Natura, congruenter editioni LXX. & textui Hebraico, vt vertit etiam Forerius, Vatab. Montanus, & Pagnin. Isai. 6. num. 2. Seraphinos ait, duabus alis facies suas, oculosque obtegere, quia splendorem illum inacessum è diuino solio procursantem, infirma mentis acie sustinere minimè possunt. Hoc scilicet est, quod Dionys. scripsit c. 7. de cælesti Hierarchia: *Seraphinos assidere ad valuas Deitatis:* quò nimirùm, nisi benignè admittantur, aditus omnino præclusus non pateret.

116 Imago, vt definit Aug. lib. 83. Quæstionum, quæst. 74. & S. Thom. 1. P. q. 35. art. 1. est similitudo expressa ad repræsentandum. Vnde vnum ouum, licet sit simillimum alteri, non est illius imago, quia non producitur ad eius imitationem. Quia ergo Verbum Diuinum ex vi suæ productionis per intellectum procedit vt simile in natura; & concurrente essentia Diuina in ratione speciei intelligibilis, perfectissimè exprimit personam Patris, verè est illius absolutissima imago.

Ad huius imaginis absolutionem 117
spectat, vt sicut prototypon est inuisibile, sit ipsa etiam inuisibilis. Nam sicut Ioan. 1. num. 17. & cap. 7. n. 46. legimus, *Neminem vnquam vidisse Patrem, nisi Filium*; sic etiam Matth. cap. 11. num. 27. *Nemo nouit Filium, nisi Pater.* Perstringit etiam Filius eximio splendore mentis oculos. Sapientiæ 7. num. 16. *Candor est lucis æternæ, & speculum sine macula Dei maiestatis, & imago bonitatis illius.* Ad Hebr. 1. numero 3. *Cùm sit splendor gloriæ*, idest, lumen de lumine, speculum vibrans sole percussum, solemque ipsum fulgore, ac radiis repræsentans: *& figura substantiæ eius.* Græcè, *charecter*, hoc est, expressissima imago. Vide Vazq. 1. p. disp. 125. cap. 4.

Primogenitus omnis creaturæ.

MVlti exponunt de Christo, vt 118
homo est, eo ducti argumento, quia Chrysostom. homil. 15. in illa verba ad Roman. 8. num. 29. *vt sit ipse primogenitus in multis fratribus.* [Secundum Diuinitatem, inquit, vnigenitus est: per humanitatem autem frater noster effectus est.] Christus ergo est primogenitus omnis creaturæ, quia omnia condita sunt propter ipsum, & ad eum tanquam ad finem, referuntur. Hæc suprema dignitas decebat eum, *propter quem omnia*, ad Hebr. 2. numer. 10. & 1. Corinth. 3. num. vltimo. Illustrat multis hanc expositionem Suares tomo primo, disput. 5. sect. 2. Mendoza quæst. 1. scholastica, §. 9. Viegas in cap. 1. Apocalyps. sect. 8.

Sed conformius existimo contex- 119
tui,

tui, vt vsque ad numerũ 18. agat Apostolus de Christi Diuinitate. Cùm enim asseruisset, expressam esse imaginem diuinæ naturæ, atque adeò Filiũ; subiungit huius generationis ęternitatem, respiciens sine dubio ad illud Ecclesi. 24. n. 5. *Ego ex ore Altissimi prodiui primogenita ante omnem creaturam.* Et Prouerb. 8 nu. 22. *Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequàm quicquam faceret à principio possedit,* idest, genuit, vt Genes. 4 num. 1. *Possedi hominẽ per Deum.* LXX. *creauit.* Quod idem est: vt Horatius lib. 1. Epist. 2.

Puerisq; beata creandis vxor.

Et Virgil. in Opusc.

Natis Venus alma creandis seruiat.

Vide huius loci elegantem explicationem apud Bellarm. to. 1. lib. 1. de Christo, c. 18. & Valent. lib. 1. de Vnitate, & Trinit. cap. 21.

120 Filius itaque genitus est: creaturę, vt ipsum nomen præsefert, à Deo creatæ per Filium: etiam spirituales illæ Intelligentiæ ab omni mortali concretione seiunctæ; vt vel hinc Christi dignitas supra omnes illas elucescat.

Nec primogeniti nomen est cur negotium facessat: nam Matt. 1. n. 25. & Luc. 2. n. 7. dicitur Beatissima Virgo peperisse filium suum *primogenitum*, non quòd post Christum alius, sed quia ante eum nullus genitus est.

NVMERVS XVI.

Quoniam in ipso condita sunt vniuersa in cælis, & in terra; visibilia, & inuisibilia; siue Throni, siue Dominationes, siue Principatus, siue Potestates: omnia per ipsum, & in ipso creata sunt.

121 HÆc tota sententia perspicua est, & eius connexio cum superiore: probatur enim Christi Diuinitas, & æternitas, cùm ostenditur, ex illo tanquam ex perenni fonte, omnes omnino fluxisse creaturas, etiã supremas illas Intelligentias; quas proinde constat, longè inferiores esse Christo, à quo suum esse receperunt. Quod ipsum ex nomine Filij conuincit ad Hebr. 1. nu. 4. & ex Throno ad Patris dexteram constituto, ad Ephes. 1. num. 21. & ad Hebr. 1. num. 13.

Hos verò spiritus Angelicos, Dionys. c. 6. de Cœlest. hierarch. edoctus, vt ibidem commemorat, ab Apostolo 122
Paulo, in tres Hierarchias, nouémque illarum ordines distinguit. Dionysium sequuntur Gregor. homil. 34. in Euangelia, Isidor. lib. 1. de summo bono, c. 12. Bernard. lib. 5. de Consideratione, & Theologi cum sancto Tho. 1. p. q. 108. vnde nominum ratio, functionúmque diuersitas peti potest.

Illæ autem præpositiones *per*, & *in*, 123
nihil derogant veræ efficientiæ, qua Christus, non vt instrumentum, sed tanquam prima causa condidit vniuersa. Vt contra Arianos demonstrat Maldonat. ad illa Ioan. 1 nu. 3. *Omnia per ipsum facta sunt.* Et Ribera ad Hebr. 1. nu. 2. *Per quem fecit & secula.* Quin potiùs eodem genere loquendi vtitur Apostolus, etiam cùm de Deo Patre sermo est, ad Roman. 11. nu. 36. *Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.* Ad Hebr. 2. num. 10 *Propter quem omnia, & per quem omnia.* Lege ibi Rib. num. 47.

NVMERVS XVII.

Et ipse est ante omnes.

PRIMASIVS, & Gagneius subaudiunt, creaturas: interpretes Chrysostom. OEcum. & Theophyl. legunt, *ante omnia.* Græcè, *pro panton*: vt sic etiam vertere potuerit Vulgatus.

Et omnia in ipso constant.

124 Idem,& Erasmus vertunt, *consistunt:* quo verbo claudit Apostolus quæ spectant ad Christi Diuinitatem. Exponitque Chrysost. omniũ subsistentia ita pendet à Christo, vt si ab ipso conseruetur, solidè consistat: sin minùs, continuò funditus intereat. Sic dicitur ad Hebr.1.n.3. *Portans omnia verbo virtutis suæ:* vbi *verbum* idem est, ac nutus: & per Hebraismum *verbum virtutis*, idest, potens, efficax. Sensus ergo est. Christus hanc mundi molem à se conditam nullo negotio, facillimè sustentat: vel nutu ipso eam administrat: potentissimo suo imperio tuetur, atque conseruat: quod nisi faceret, omnia in nihilum redigerentur.

NVMERVS XVIII.

Et ipse est caput corporis Ecclesiæ.

125 QVæ deinceps sequuntur, ad Christi humanitatẽ spectant. Et in primis esse caput totius Ecclesiæ, tam triumphantis, quàm militantis; tam hominum, quàm Angelorum. Quòd verò id competat Christo, quatenus homo est, euidenter constat ex cap.1. ad Ephes. num. 21. Cùm enim præmisisset Apostolus, *suscitans illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam:* quod perspicuum est, conuenire humanitati; tandem concludit, *Et omnia subiecit sub pedibus eius: & ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam.* Christo, vt Deus est, omnia per se subiecta erant: humanitati illi supra omnes cælos euectæ, subiecit Pater omnia, ipsámque constituit Ecclesiæ caput, ad Ephes.4. num.15. & cap.5. num.23.

126 In hanc sententiam exponunt illa verba ad Ephes.1. num.10. *Instaurare omnia in Christo, quæ in cælis, & quæ in terra sunt*, Hieronym. & Irenæus lib.3. cap.30. qui *anakephalaosa* vertunt, *recapitulare*, hoc est, tam homines, quàm Angelos ad Christum, tanquam ad vnicum omnium caput, redigere. Lege Salmeron, disput.3. in cap.1. ad Ephes. & Bellarm. tom.1. lib.1. de Christo, cap.6. & Viegam in cap.1. Apocalyps. sect.9. qui rectè colligit ex hoc testimonio, Christum esse etiam caput Angelorum. Id, quod probat Suar. tom.1. disput.23. sect.1.

Hæc Christi dignitas supponit, Ecclesiam esse vnum corpus ex diuersis constans membris. Ad Ephes.1. n.23. & cap.4. num.4. & 1.Cor.12. num.12. ad Roman.12. num.5. *Ita multi vnum corpus sumus in Christo.* Atque in hæc membra Christus influit, tanquam caput, quodammodò homogeneum. Est enim caput, vt ait Plato in Timæo, membrum corporis diuinissimum: in quo proinde plerique Philosophi animi principatum, ac sedem collocarunt: ab eo certè animantis sensus, motúsque pendent. 127

Nexus ergo, seu vinculum, quo fideles inter se arctissimè colligantur, & vnum corpus efficiunt, à Christo capite procedit. Ipsius merito, ac virtute nobis communicatur. Siue nexus sit interior, scilicet fides, spes, charitas, cæteráque charismata Spiritus sancti: siue exterior, nimirùm præcepta, Sacramenta, & sacrificium. Ad Ephes.4. num.16. *Ex quo totum corpus compactum, &c.* Vide S.Thom.3. part. quæst.8. art.6. 128

Qui est principium.

CAietanus ita exponit. Qui per Deitatem est principium, & prima causa rerum omnium, idem per mysterium Incarnationis dignatus est fieri caput corporis Ecclesiæ. Verissima quidem sententia, sed iam ab Apostolo 129

stolo penè inculcata, & per pronomen *ipse* abundè percepta.

Meliùs Anselmus. Qui est principium omnium charismatũ, omniúmque gratiarum: quod capitis proprium est. Hoc sensu dicitur de Christo Apocal. 3. nu. 14. *Qui est principium creaturæ Dei*, idest, fons, & origo totius sanctitatis. Nam creatura Dei, seu noua creatura in sacro sermone, est homo renouatus per gratiã Christi ad imaginem eius, qui creauit illum, vt doctè probat ibi Ribera, num. 41. Vide Maldonat. Ioan 8. num. 25. ad illa verba, *principium, qui & loquor vobis.*

130 Tertiò: Chrysost. Theodoretus, OEcum. Theoph. & omnes ferè Græci legũt *aparche*, idest, primitiæ: quam vocem trahit ad superiorem interpretationem Theophilactus, dum ait. [Quemadmodum vno manipulo, veluti primitiis, oblato tota messis benedicitur: sic per ipsum omnes sanctificati sumus, & oblati.] Et quamuis in plerisque Græcis legatur *arche*, & fideliter verterit Vulgatus, *principium*; tamen vtraque vox Latina, & Græca eumdem admittit sensum. Prouerb. 1. num. 7. *Timor Domini, principium sapientiæ.* Cùm apud LXX. sit, non *phobos*, seruilis metus; sed *theosebia*, cultus Dei reuerentialis: sensus est. Timor filialis, primitiæ sunt sapientiæ, hoc est, præcipua sapientiæ pars. Iob 28. n. 28. *Ecce timor Domini ipsa est sapientia.* Apertiùs Ecclesi. 1. num. 20. *Plenitudo sapientiæ, est timere Deum.* Et num. 22. *Corona sapientiæ, timor Domini.* Imò cap. 25. num. 13. præfertur ipsi sapientiæ. *Quàm magnus est, qui inuenit sapientiam, & scientiam! sed non est super timentem Dominum: timor Dei supra omnia se superposuit.*

131 Eadem phrasi dicitur Ecclesi. 11. num. 2. *Breuis in volatilibus est apis, & initium dulcoris habet fructus illius*, idest, obtinet primas partes in dulcedine: inter omnia dulcia dulcissimus est. Lege Ecclesi. 29. num. 28. & cap. 39. num. 31. Satis erit properanti locus ille Iacobi 1. num. 18. *Vt simus initium aliquod creaturæ eius.* Græcè, *vt simus primitiæ creaturarum eius.* Sunt verò primitiæ primi fructus, præcipuóque honore digni. Sensus ergo est: vt principatum obtineamus inter omnes creaturas. OEcumen. *Vt simus primi, & honoratissimi inter visibiles creaturas.* Verissima itaque est Ambros. sententia lib. 1. Epis. 22. [Primitiæ dicitur Christus, quia sanctior omnibus fructus, qui etiam cæteros omnes consortes sui fructus sanctificauit.]

Quartò denique, plerique Græci, signatè Theodoretus, hanc vocem coniungunt cum ea; quæ proximè sequitur, ad vnam, integramque sententiam.

Primogenitus ex mortuis.

PRima Corinth. 15. num. 20. *Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium.* Et nu. 23. *Vnusquisque autem in suo ordine, primitiæ Christus.* Apocalyp. 1. num. 5. *Primogenitus mortuorum.* Ex quibus locis Suar. tom. 2. in Commentario ad artic. 3. quæst. 53. colligit esse de fide, neminem ante Christum resurrexisse ad vitam immortalem: primitiæ enim sunt primi fructus, qui colliguntur: & Primogenitus in rigore est, qui ante cæteros filios est generatus. 132

Resurrectio verò in Scriptura est quasi altera natiuitas. Matth. 19. num. 28. *In regeneratione*, id est, *in resurrectione.* Lege Maldonat. Ioan. 16. num. 21. Viegas Apocalyp. 1. sect. 11. Riberam Apocalyp. 1. num. 36. Extat luculentum testimonium Actuum 13. nu. 33. *Hanc Deus adimpleuit filys nostris, resuscitans Iesum, sicut & in Psalm. 2. scriptum est: filius meus es tu: ego hodie* 133

genui

genui te. Ecce tūc dicitur æternus Pater rursus genuisse Christum, cùm illum à mortuis excitauit. In hanc sententiam copiosè explicat istum locum Vazquez tom.1.in 1. Paralip.dispur.18.cap.2.

Vt sit in omnibus ipse primatum tenens.

134 GRæcè vnicum est verbum, *proteuon*: primas tenens in omnibus. OEcumenius. [Nam & ante omnia sæcula natus est ex Patre; & ante omnes homines resurrexit ex mortuis ad vitam immortalem: & tanquam caput influit omnem gratiam in Ecclesiam. Itaque in quouis ordine, tam creationis, quàm regenerationis; tam naturæ, quàm gratiæ; tam visibilium creaturarum, quàm inuisibilium; in omnibus omnino primatum tenet.]

NVMERVS XIX.

Quia in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare.

135 ANGVSTE nimis exponunt hanc sententiam, qui eam restringunt ad plenitudinē Diuinitatis; ducti fortasse; quia sic legebatur in plerisque Vulgatis: sed in correctis sublatus est ille gignendi casus, qui obrepserat in textum ascitus, vt opinor, ex cap.2.nu.9. neque enim hîc habetur in Græco.

136 Etiam valde coarctant, qui explicant de gratia iustificante: malim plenam sententiam in sua relinquere fœcunditate, & omnem omnium gratiarum plenitudinem exponere. Inhabitauit enim in Christo gratia vnionis hypostaticæ, quæ appellari potest infinita, cùm vniat Verbum Diuinum illi humanitati: eámque formaliter reddat summè gratam, & sit radix infiniti meriti. Lege S.Thom.3. p.quæst.7.artic.11. & Suar.tom.1.dispur.18.sect.1.

Inhabitauit etiam plenitudo gratiæ habitualis, non illa quidem infinita, nec omnino tanta, quin de potentia absoluta augeri possit: sed certè ea fuit, quanta maxima à Deo de lege ordinaria potest infundi: vsque adeò, vt si omnium cœlestium spirituum, & hominum beatorum, qui vnquam erunt, gratia in vnum quasi cumulum congeratur, ea longè minor futura sit, quàm quæ data fuit soli Christo: imò verò vt gutta cum mari, cum illa ne conferri quidem possit. Fuit enim omnino *plenus gratiæ.* Ioan. 1.n.14. *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus*, num.16. 137

Fuit quidem Beatissima Virgo *gratia plena.* Luc.1. numer. 28. fuit Baptista *repletus Spiritu sancto,* ibi nu.15. fuit Stephanus, Actuum 6.numer.18. Receperunt enim eximiam perfectionem gratiæ, quæ adæquabat munus, & dignitatem, ad quam eligebantur à Deo. Sed cum vnicuique data sit gratia *secundum mensuram donationis Christi,* ad Ephes.4.num.7. *Filio non ad mensuram dedit Spiritus Deus.* Ioan.3. numer.34. Et aliter Sol est plenus lumine, aliter speculum multo fulgore à Sole collustratum. Plenum est aqua mare: plenum ex mari flumen: plena vasa: sed vide, quantum intersit. Lege S. Thom. 3. p.quæst.7. artic.10. & ibi Suar. disputat.22.sect.2. Toletum Ioann.1.annotatione 47.Barrad.lib.4. Concordiæ, cap.12.Maldonat.Ioan.1. num.14. 138

Complacuit, subest verbum *endokeo.* Et notant hîc omnes ferè Expositores, eo significari, hanc vberrimam omnium gratiarum plenitudinē collatam fuisse sacratissimæ Humanitati, nullis præcedentibus eius meritis, sed ex gratuita, ac liberali Dei beneficentia, 139

centia, altissimóque eximiæ prædestinationis beneplacito. Hanc esse germanam huius verbi vim, multis probant Legionensis in cap. 1. ad Galatas num. 15. Toletus ad Roman. 8. annotatione 31. Maldonat. Matth. 3. n. 17. & Lucæ 2. num. 14. & cap. 12. num. 32. exponens illla verba, *complacuit Patri vestro dare vobis regnum.* Significat, inquit, regnum cælorum gratuita Dei voluntate, benignitatéque esse nobis prædestinatum. Salmeron tom. 14. disputat. 3. super illud ad Ephes. 1. nu. 5. *Qui prædestinauit nos secundum propositum voluntatis suæ.* Græcè, *eudokian, beneplacitum.* Sic enim vertit Vulgatus eamdem vocem, ibidem num. 9.

NVMERVS XX.

Et per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in terris, siue quæ in cælis sunt.

140 VALIDO ictu iugulat Hæreticorum causam. Nempe ex hac tam sublimi Christi dignitate promanauit, vt quælibet eius actio, aut guttula sanguinis in cruce fusa, & æterno Patri oblata, habuerit valorem infinitum ad placandum cæleste numen, reconciliandúmque illi humanum genus. Tantúmque abest, vt hæc reconciliatio Angelis referenda sit accepta, vt ipsis etiam Angelis Christus tanquam eorum caput, omnem gratiam suis meritis obtinuerit. Terminos Commentarij transilirem, si de gratia collata Angelis Christi merito disputarem: videatur Suar. tom. 1. disputat. 42. sect. 1. & 2.

141 Christus verò dicitur pacificasse etiam ea, quæ in cælis sunt; non quòd Angelos in peccatum prolapsos, Deo reconciliarit, qui fuit Origenis error, vt refert Sixtus, lib. 6. Bibliothecæ, notatione 170. quem errorem Ruffinus impingebat etiam Hieronymo, referente eodem Sixto, notatione 296. & Suar. disput. 42. sect. 2. Sed quia *pacificare*, idem est, ac interturbatum aliquid ad suũ ordinem, tranquillitatémque redigere: & certè tot spiritibus cælestibus de gradu suo deiectis, atque ad inferos detrusis, illorum ordo à Deo constitutus, labefactatus omnino fuerat. Quem Christus pacificauit, suppleto numero per homines. Sic exponit August. in Enchiridio cap. 62. verba illa ad Ephes. 1. nu. 10. *instaurare &c.* [In ipso, inquit, instaurantur, quæ in cælis sunt, cùm id, quod inde in Angelis lapsum est, ex hominibus redditur.]

Meliùs fortasse Græci, Chrysostom. Theophilact. OEcumen. in hanc sententiam concorditer exponunt. Hostiliter dissidebant à nobis Angeli, cùm Dominum suum viderent, ab hominibus per summam impudentiam iniuria affici, scelere violari: mittebantur illi sæpe ad terras, ad inferenda grauissima supplicia; contrà verò nulli hominum aditus patebat in cælum. Christi ergo sanguine, effractis his repagulis, hominibusque ascitis in illam cælestem ciuitatem, omnes velut conciues pacatissimè conuersantur. *Interfecit scilicet Christus inimicitias in semetipso, & veniens euangelizauit pacem*, ad Ephes. 2. num. 16. Imò & ipsi Angeli, nascente Domino, iam tum pacem hominibus annuntiarunt, Luc. 2. num. 14. & quasi dextras cum infensis antea hostibus coniunxerunt: vt exponit Cyprian. tract. de Natiuitate Domini, & Gregor. homil. 8. in Euangel. 142

NVMER. XXI. & XXII.

Et vos cùm essetis aliquando alienati, & inimici sensu in operibus malis: nunc autem reconciliauit in corpore carnis eius per mortem.

143 TAM eximiũ beneficium collatum per Christi mortem in homines vniuersos, docet Apostolus, speciatim etiam pertinuisse ad Colossenses. Nempe quos demersos idololatriæ tenebris transtulit Christus ad Euangelij lucem: fœdatos peccatorum sordibus, effuso cruore detersit: abalienatos à Deo, ac dedita opera in flagitia ruentes, Patri reconciliauit.

144 Solet verò Apostolus refricare memoriam illius miserrimi temporis, cùm nondum erat oborta veritatis lux, vt in hac epistola, cap. 2. num. 13. & ad Ephes. 2. num. 1. *Et vos cùm essetis mortui delictis, & peccatis vestris.* Et cap. 5. num. 8. *Eratis enim aliquando tenebræ.* 1. Corinth. 6. n. 11. cùm commemorasset atrocissima scelera, subiungit: *& hæc quidam fuistis.* Idque efficit duplicem ob causam. Primò, ne efferantur donis à Deo acceptis: *porque deshaze la rueda de la vanidad presente, mirar los pieds lodosos de la vida passada,* 1. Cor. 15. num. 9. *Non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persequutus sum Ecclesiam Dei.*

145 Deinde, vt perpendentes se è tenebricoso carcere extractos, & ad regale solium euectos, tantorum bonorum largitori, vt par est, immortales gratias agant. In hanc gratiarum actionem prorumpit ipse Apostolus, 1. Tim 1. num. 12. *Gratias ago ei, &c.* Et quasi exaggerans beneficium, quòd esset collatum immerenti, subdit: *qui priùs blasphemus fui, & persequutor, & contumeliosus.*

Inimici sensu.

GRæcè, *diania*: quam vocem varié vertit Vulgatus. Luc. 2. n. 51. *mente. Dispersit superbos mente cordis sui,* id est, capit eos, atque irretit suis ipsorum consiliis. *Comprehendit sapientes in astutia eorum.* 1. Corint. 3. num. 19. & Iob 5. nu. 13. Vel per hypallagem, dissipat consilia, & cogitationes superborum, vt aduersos exitus sortiantur. Sic etiam reddit Matth. 22. n. 37. Marc. 12. num. 30. Lucæ 10 num. 27. *Ex omni mente tua.* Et 2. Petr. 3. num. 1. *Sinceram mentem.* Ad Ephes. 4. nu. 18. *Tenebris obscuratum habentes intellectum.* Eodem sensu, quamuis non eadem voce. 146

Et quidem spectata vi, & proprietate verbi *dianoisthai*, quod interdum significat deliberare, statuere; *inimici sensu*, idem est, ac deliberatò, consultò, non per ignorantiam, aut cæcum animi impetum; sed ex consilio, ex proposito. Quod vt exaggerat malitiam Colossentium, ita mirificè extollit Christi gratiam.

Eadem etiã vox exprimit affectum, & quidem tenacissimè adhærentem, ex integrella deliberatione. Quod ait Hieremias cap. 31. num. 33. *Dabo legem meam in visceribus eorum*; Paulus expressit ad Hebræos 10. num. 16. *In cordibus eorum:* & cap. 8. num. 10. *In mentem eorum.* Græcè, *dianian.* Ad Ephes. 1. nu. 18. *Illuminatos oculos cordis nostri.* Vbi etiam subest eadem vox. Iam ergo liquet, hac voce significari, Colossenses & mente, & affectu abhorruisse prorsus à Deo, in cœnóque peccatorum altè defixos hæsitasse. 147

In corpore carnis eius.

NOn redundat hic genitiuus: imò cruentat, & lacerat hæreticos; præcipuè Basilidem; qui teste Epiphanio 148

phanio hæresi 24. asserebat, Verbum assumpsisse corpus aëreum, ac merè phantasticum: atque adeo neque passum, neque mortuū verè fuisse. Eumdem defigit ad Hebr. 5. nu 5. *In diebus carnis suæ,* Hoc est, cùm in carne versatus est inter nos; phrasi Apostolo familiari. 2. Corint. 19. n. 3. ad Galat. 2. n. 20. ad Philippens. 1. n. 22. & 24.

Exhibere vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso.

149 FVit hic vberrimus fructus passionis Christi: vsque eò cumulatè peccatorum sordes eluisse, adeóque copiosum aperuisse omnibus gratiæ fontem, vt, si velint, nulla certè grauior labes animis insideat, quæ in Dei oculos possit incurrere. Lucæ 1. num. 73. *Daturum se nobis, vt seruiamus illi in sanctitate, & iustitia coram ipso.* Ad Ephes. 1. num. 4. *Vt essemus sancti, & immaculati in conspectu eius.* Cap. 5. num. 15. *Vt sit sancta, & immaculata.* Ad Titum 2. num. 14. *Vt mundaret sibi populum acceptabilem.*

150 Et obseruandum valde est illud, quod adiungitur *coram ipso*, siue, *in conspectu eius:* qua phrasi non fallax, & hominum opinione nixa, quorum oculis imponere facillimum est; sed solida & expressa virtus significatur, Dei, qui falli non potest, iudicio comprobata. Apocal. 14. n. 5. *Sine macula enim sunt ante thronum Dei.* Vbi subest eadem vox, quæ hic *amomi:* quibus ne Momus quidem ipse possit aliquid obiicere, quod Dei oculos offendat. Et agitur illic de sanctitate, quam iusti habuerunt in hac vita, vt probat Ribera num. 17. & 19.

151 Iudæ num. 24. *Potens est vos conseruare sine peccato, & constituere ante conspectum gloriæ suæ immaculatos* 2. Petr. 3. num. 14. *Satagite immaculati, & inuiolati ei inueniri*; hoc est, illius oculos quærite, illi duntaxat vos probate. Quod vberiùs prosequitur idem Apostolus Epistola 1. cap. 3. num. 4. postquàm vituperauit superfluum corporis cultum, auro, vestibúsque nitentem, subiungit. *Sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti, & modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples.* Hic est scilicet verus germanúsque cultus, animus virtutibus exornatus.

Quærit Augustin. tom. 7 lib. de Perfectione iustitiæ contra Cælest. quomodò Iusti dicantur immaculati, & irreprehensibiles corā Deo, cùm sæpe clamet Scriptura, neminē viuere sine culpis, saltem leuioribus: Et respondet. [Ingredi sine macula non absurdè ille dicitur, non qui iam perfectus est, sed quia ad ipsam perfectionem irreprehensibiliter currit, carens criminibus damnabilibus; atq; ipsa peccata venialia non negligens mundare eleemosynis.] Sic Augustin. Confirmat exemplo Pauli ad Philippen. 3. n. 12. *Non quòd iam acceperim, aut quòd iam perfectus sim.* Ecce ingenuè fatetur Apostolus, se non esse perfectum: & tamen paulò post subdit, num. 15. *Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus.* Quia scilicet perfectio huius vitæ in eo sita est, vt perfectè curratur ad consequēdam illam ipsam perfectionem; est autem perfectè currere, non solùm non insistere, aut regredi, sed nec lentè, aut remissè ingredi. 152

NVMERVS XXIII.

Si tamen permanetis in fide fundati, & stabiles, & immobiles à spe Euangelij, quod audistis.

EST quasi quædam correctio sententiæ superioris; sed plena Apostolicæ prudentiæ, 153

cælestisque artificij plena vehementiæ,& acrimoniæ: non hortatur modò, sed pungit. Christus vos eximiis donis cumulauit: traduxit ex flagitiosa vita ad perfectam, & omnibus numeris absolutam sanctitatem: sed cœpisse nihil prodest, si vos patiamini hæreticorum machinis abduci à à veritate, à spe dimoueri.

154 Similis locus est ad Rom.8. nu 8. *Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu: si tamen Spiritus Dei habitat in vobis.* Hoc est, iam non paretis appetitionibus carnis, quæ aduersantur diuinæ legi, sed sequimini ductum Spiritus; si tamen Spiritus dona in vobis perseuerant, neque ea nouis peccatis abiecistis. Et cap.11. n.22. *In te autem bonitatem Dei, si permanseris in*
155 *bonitate, alioquin & tu excideris.* Ad Galat.3. n.3. *Sic stulti estis; vt cùm spiritu cœperitis, nunc carne consummemini? Tanta passi estis sine causa?* Si tamen *sine causa*: id est: quæ ista dementia est, cùm tam insignia dona vobis contigerint ex fide, & spiritu, sine legalibus ceremoniis, nunc ad eas miserè prouolui,& pati vos Iudaico ritu circuncidi? Graues sanè persecutiones passi estis:& tamen omnes sine fructu passi estis, si quidem fidem deseratis. Ad Hebr.3. num.14. *Participes enim Christi effecti sumus: si tamen initium substantiæ eius* (scilicet fidem) *vsque ad finem firmum retineamus.*

Quod prædicatum est in vniuersa creatura, quæ sub cælo est.

156 EXplicaui supra n.6. sed nunc iterum, atque iterũ inculcauit Apostolus, vt puderet eos cogitare de mutanda ea fide, quæ iam ad omnes ferè nationes penetrauerat.

Cuius factus sum ego Paulus minister.

SVam etiam auctoritatem interponit; quam æquissimum est, eos reuereri; nec sibi turpi defectione tantum dolorem inurere.

NVMERVS XXIV.

Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea, quæ desunt passionum Christi, in carne mea, pro corpore eius, quod est Ecclesia.

LOcvs difficilis, & à Theologis recentioribus aduersus 157
nostri temporis Hæreticos solertissimè excussus. Hinc enim stabiliuntur tria præcipua fidei dogmata, quæ istæ inferorum furiæ labefactare machinantur. Primum est, in Ecclesia communionem esse Sanctorum. Sunt enim fideles eiusdem corporis membra, ad Roman.12 num.5. ad Ephes.1.num.23.& cap.4.n.4.& 1. Corint.12.num.12. Atque adeò sicut in eodem corpore humano vnumquodque membrum, nõ in suam tantùm, sed in aliorum etiam vtilitatem operatur; sic membra viua huius mystici corporis, nempe Iusti, non solùm sibi mereri, sed suis bonis operibus alios etiam iuuare possunt. Signatè ad satisfaciendum pro peccatis; ita vt opus vnius, alteri applicatum, valeat ad remissionem alicuius pœnæ temporalis obtinẽdam. Hoc dogma confirmant illa verba, *qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis*: quæ, vt produnt ardentem Apostoli charitatem, qui vincula, quibus constrictus tenebatur, gaudens perferebat,& afflictiones illas Colossensibus liberaliter communicabat; ita eorum animos mirabiliter sibi deuinciunt, confirmantque in

susceptâ fide. Atque hic est nexus huius sententiæ cũ superioribus: hæc ipsa, quæ impulit Apostolum ad hoc commemorandum.

Huc spectat illud 2.Timoth.2.n.9. *In quo laboro vsque ad vincula,&c. Ideo omnia sustineo propter electos, vt & ipsi salutem consequantur.* 1.Cor.15.nu.31. *Quotidie morior propter vestram gloriam.* Quamuis enim Vulgata Clementis 8. legat, *per vestram gloriam*, conformiùs Græco, vbi est *νὴ*, particula iurantis: iurat enim Apostolus per eorum gloriam, tanquam per rem sibi chariorem vita; sed nihilominùs illa verba admittunt etiam priorem sensum: & ita exponunt ipsi Græci. Chrysost. homil.40. [Non solùm, inquit, non doleo, sed glorior, ista pro vobis ferens.] Sic Theodor. Photius OEcumen. & Theophil.

159 Alterum dogma est, Christum quidem cumulatissimè quoad sufficientiam pro omnibus satisfecisse: cæterùm vt hæc abundantissima Christi merita in nobis efficaciam sortiantur; aliquid illis deest, nempe applicatio, quæ est velut conditio, sine qua non: atque ad hanc ipsam applicationem valde conducunt Sanctorum preces, corporísque afflictationes, Deo pro nobis oblatæ. Atque hic est germanissimus sensus verborum Apostoli: laborando enim pro Euãgelio, subeundo multa perpessu aspera in carne sua, supplebat defectus passionum Christi, pro corpore eius, quod est Ecclesia, idest, vice ipsius Christi (vt indicat verbum *antanaplero*) eius merita fidelibus applicabat.

160 Extant huius rei luculentissima testimonia apud eumdem Paulum, præter illa duo proximè commemorata. Ad Philippens.1.num.12. [Quæ circa me sunt, magis ad profectum venerunt Euangelij: ita vt vincula mea manifesta fierẽt in Christo in omni prætorio, & in cæteris omnibus: & plures è fratribus in Domino, confidentes vinculis meis, abundantiùs auderent sine timore verbum Dei loqui.] Ecce vberem fructum promulgationis Euangelij perceptum è vinculis Pauli 2.Cor.1.n.6. *Siue autem tribulamur pro vestra exhortatione, & salute.* Vbi ponderat Caiet. Apostoli tribulationes vehemens esse incitamentum ad perferendos labores Euangelij; ac proinde ad implendum id, quod deest passionum Christi, vt explicat statim: *quæ operatur tolerantiam earumdem passionum, quas & nos patimur.* Vide mirabilem efficaciam passionum Apostoli: suis passionibus obtinuit fidelibus, vt similes passiones tolerarent: vt corpus mysticum conforme esset suo capiti: vt per varias afflictiones viam sibi muniret ad regnum.

Tertium denique dogma est: omnia opera Iustorũ, quæ procedunt ex gratia, præter meritum nouæ gratiæ, & gloriæ, habere etiam vim satisfaciendi pro pœna, quatenus adiunctã habent aliquam difficultatem. Innumerã ergò opera satisfactoria superfuerunt Sanctis, & præcipuè sacratissimæ Virgini quæ, vt omni vel minima labecula caruit, ita nullo reatu pœnæ fuit obstricta; & aliis viris perfectissimis, qui multò plura pertulerũt, quàm necesse fuit, vt luerent pœnam temporalem, culpis suis debitã. Quamuis ergo solæ pœnæ, quas perpessus est Christus, satis, supérque esse potuissent: tamen ad maiorem Iustorum perfectionem, & charitatis communicationem voluit, Sanctorũ satisfactiones suis coniungi, & in Ecclesiæ thesauro reponi; & per illius ministros ex acceptatione diuina fidelibus applicari: qui subsidio communis illius thesauri ad pœnæ temporalis redemptionem indigerẽt. 161

In hanc sententiam ait Paulus, se adimplere in carne sua ea, quæ desunt 162

passionum Christi ad hunc thesaurum recondendum: & cùm addit, *pro corpore eius, quod est Ecclesia,* apertè significat, se non solum sustinuisse passiones, vt coniunctæ Christi passionibus sibi gratiam, & gloriam promererent, sed etiam vt in Ecclesiæ vniuersæ vtilitatem redundarent. Poterant autem prodesse Ecclesiæ etiam secundum vim satisfaciendi pro pœna. Sed quia loci difficultas me longiorem fecit, videantur è nostris Salmer. disput. 3. pag. 907. Bellarm. lib. 1. de Indulg. cap. 3. Valent. lib. de Indulg. cap. 1. pag. 879. Suar. tom. 4. disputat. 48. sect. 1.

NVMERVS XXV.

Cuius factus sum ego minister.

163 SCILICET Ecclesiæ, vt constat ex Græco. Paulò antè vocauerat se ministrum Euangelij; sed ibi sermo est de re, quæ dispensatur: nunc de personis, in quarum gratia ministrabat. 1. Cor. 4. num. 1. se etiam appellat ministrũ Christi. Subest in his locis vox *diaconos:* quæ de se indifferens est ad significãdum etiam profanum ministeriũ, vt patet Matth. 22. num. 13. & Ioan. 2. num. 5. Licèt frequentiùs significet sacram diaconiam, & Christo etiam applicetur, ad Rom. 15. num. 8.

164 In eodem cap. 15. num. 16. *vt sim minister Christi Iesu in Gentibus,* subest altera vox *liturgos:* quæ etiam attribuitur Christo, ad Hebr. 8. numer. 2. *sanctorum minister*, idest, Pontifex ingrediens Sancta sanctorum. Vnde Riber. ibi num. 3. & Tolet. Rom. 15. annot. 9. obseruant, *liturgon* esse Sacrorum ministrum, seu Sacerdotem: quæ obseruatio non est perpetuò vera, vt constat ad Rom. 13. n. 6. ad Philipp. 2. num. 25. & ad Hebr. 1. num. 7.

Secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vos.

NEmpe in Gentes: ad Galat. 2. n. 9. & aliàs sæpe. Ad Ephes. 3. num. 1. *Pro vobis Gentibus: si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis.* Vtrobique est Græcè *œconomia*, vt 1. Cor. 4. num. 1. *Dispensatores mysteriorum Dei.* Græcè, *œconomus:* cuius vocis germana proprietas est, vt probat Maldon. Luc. 16. num. 1. *Totius domus dispensator.* Huius œconomi munia expressit Christus Lucæ 12. n. 42. *Quis, putas, est fidelis dispensator, & prudens, quem constituit Dominus supra familiam suam, vt det illis in tempore tritici mensuram?* 165

Talis dispensator extitit Paulus *multiformis gratiæ Dei,* 1. Petri 4. n. 10. *Fidelis* quidem 1. Corinth. 4. num. 2. & *prudens:* siquidem cælesti prudentia ductus, & omnibus omnia factus, his doctrinam fidei; aliis Sacramenta ministrabat: his suppeditabat temporalia; illis de ministris Ecclesiæ prouidebat: aliis, vt pueris, lac; aliis, vt infirmis, olus; aliis verò tanquam perfectis præbebat solidum cibum. Aliis beneficia sanitatum; aliis edebat signa virtutum. Diuersis denique diuersa pro ratione temporis, loci, & personarum, prudentissimè dispensabat. 166

Vt impleam verbum Dei.

COmmunis expositio: vt exequar Dei consilium ab æterno definitum, & per suos Prophetas promulgatum, de vocatione Gentium ad fidem. Suspicor, exponi etiam posse, vt exponit Toletus illud ad Rom. 15. nu. 19. *Ita vt repleuerim Euangelium Christi.* Significat enim copiosissimum suæ dispensationis fructum: est namque Euangelium, seu verbum Dei, vt rete quoddam, quo pisces concluduntur. 167

Ac-

Ac proinde, implere verbum Dei, erit, innumerabilem hominum multitudinem pertrahere ad Euangelium: sicut implere rete, est, copiosam piscium multitudinem comprehendere.

NVMERVS XXVI.

Mysterium, quod absconditum fuit à sæculis, & generationibus.

168 PEr appositionem hæc subiungit: quod indicat articulus *to:* cohæréntque mirificè cum eo, quod præcesserat, vt iam videbimus.

Mysterium propriè arcanum quiddam, quod in vulgus efferre, & non initiatis enuntiare, nefas esset: vno verbo est *sacrum secretum*. 1. Cor. 13. n. 2. *Et nouerim mysteria omnia.* Matth. 13. num. 11. *Vobis datum est, nosse mysteria.* Et quoties in editione Vulgata legimus *Sacramentum*, Græcè subest hæc vox, vt in hoc cap. n. 27. Tob 12. num. 7. Daniel. 2. num. 30. ad Ephes. 1. num. 9. & cap. 5. num. 32. 1. Timoth. 3. num. 16. & Apoc. 1. num. 20.

169 Mysterium hoc à sæculis absconditum, quidam interpretantur Incarnationem Verbi; sed neque congruenter contextui; neque aliis Apostoli locis, vt ex germana explicatione constabit. Est enim hoc mysteriũ vocatio Gentium ad Euangelij gratiam. Chrysost. homil. 5. [Homines lapidibus stupidiores ad Angelorum subitò dignitatem euehere, reuera gloria est, ac mysterij huius diuitiæ.] Eadẽ Theophil. & Theodoretus. Mysterium scilicet vel ipsis Apostolis abscõditum, etiam postquàm Spiritum sanctum acceperunt. Actuum 10. num. 45. & cap. 11. num. 2. disceptabãt aduersus Petrum, *quare introisti ad viros præputium habentes?* Vt planè fuerit admiranda illustratio Simeonis Luc. 2. num. 31. qui primo intuitu Infantis fasciis obuoluti, mysterium illud agnouit, quod vix Petrus, Apostolorum Princeps, post demissum è cælo linteum, immundis animantibus refertum, penetrauit.

In huius rei confirmationem est 170
insignis locus ad Ephes. 3. num. 2. & 3. *Notum mihi factum est Sacramentum* (Græcè, mysterium, vt num. 4. in mysterio Christi) *quod aliis generationibus non est agnitum filiis hominum.* Explicat deinde, quale tãdem sit hoc mysteriũ. *Gentes esse cohæredes, & concorporales, & comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium: cuius factus sum minister.* Vide, quàm consentaneè his, quæ nunc exponimus. Nullius enim animum subiret, Gentiles, hoc est, cultores lapidum, ac Dæmonũ, atrocissimis flagitiis coopertos, meras belluas, adituros esse cælestem illam hæreditatem; futuros membra viua huius corporis mystici; ac de influxu capitis, scilicet Christi, vberrimos gratiarũ fontes percepturos: quod est, esse cohæredes, concorporales, & comparticipes.

Propterea subdit n. 8. *Mihi omnium* 171
sanctorum minimo data est gratia hæc, in gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, idest, imperuestigabiles, latentes in tam abdito mysterio: n. 10. *vt innotescat principatibus, & potestatibus in celestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei.* Quæ verba egregiè demonstrat Vazq. t. 2. in 1. p. disp. 215. cap. 2. explicari non posse de mysterio Incarnationis: nam illud, antequàm Paulus prædicaret, etiam quoad omnes circunstantias, Angelis innotuerat: sed significant, noua quædam, & mirabilia edenda esse in Euangelij promulgatione; in quibus Dei bonitas, & sapientia reluceret: quæ cùm fierent in conspectu Angelorum, necesse erat, vt illis innotescerent.

Ad Rom. 16. nu. 25. *Iuxta Euange-* 172
lium meum, & prædicationem Iesu Christi, secundùm reuelationem mysterij, temporibus

poribus æternis taciti. Tacitum vocat temporibus æternis, vt hîc, *absconditum à seculis, & generationibus.* Lege Vazq.tom.1.in 1.part.disp 33.num.3. & Riber. ad Hebr.1. num. 75. Subiungit Apostolus, *in cunctis gentibus cogniti.* vt in hoc loco.

NVMERVS XXVII.

Nunc autem manifestatum est sanctis eius, quibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in Gentibus.

173 PErspicua est iam sententia, ménsque Apostoli vsque ad finẽ capitis. Tunc verò præcipuè patefactum est hoc mysterium, cùm Princeps Apostolorũ in illa verba prorupit, Actuum 10. num.14. *In veritate comperi, quia non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente,* &c. Quibus consonant illa ad Roman. 3. n.29. *An Iudæorum Deus tantùm? nonne & Gentium?* Obstupescebant scilicet fideles Actuum 10. nu.45. *Quia & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est.* Hæ sunt diuitiæ gloriæ huius mysterij, vt iam vidimus ex Chrysost.

174 Neque verò satis fuit Apostolo, gloriam mysterij dicere: sed exaggerationi exaggerationem adiungens, *diuitias gloriæ* nuncupauit: phrasi illi frequenti. Ad Rom.2.num.4. *diuitias bonitatis,* &c. Cap.9.num.23. *vt ostenderet diuitias gloriæ.* Cap.11.num.33. *ô altitudo diuitiarum sapientiæ, & scientiæ Dei.* Sic ad Ephes.1.num.7.& num.18. & cap.2. num.7. & cap.3. num. 8. & 16.& ad Philipp.4.num.19. Et reuera Gentium vocatione ostenditur Deus *diues in misericordia*, ad Ephes.2. nu.4. *diues in omnes, qui inuocant illum*, ad Roman. 10. num. 12. Quæ diuitiæ longè clarissimam reddunt Diuinam gloriam.

Quod est Christus, in vobis spes gloriæ.

HÆ sunt diuitiæ huius Sacramenti: Christum annunciatum vobis fuisse: vos erectos esse ad concipiendam spem cælestis illius gloriæ. Græcè est *os*, & refertur ad diuitias, quas ipsi *pluton* appellant. Quomodò Christus dicatur *spes nostra*, vt 1.Tim. 1.num.1.explicui suprà num.1. 175

NVMERVS XXVIII.

Quem nos annuntiamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnem hominem, in omni sapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu.

VIDE, quàm strenuè suas partes agat: quàm longè, latéque diffundat Euangelij lucem: quò aspirent eius conatus. Effracta sunt legis repagula: patet iam aditus violentis: nullos deinceps cancellos præfigit Apostolus: omnes ad fidem, & perfectionem vocat: omnes pro data sibi cælitus sapientia, in fidei, ac morum doctrina instruit.

Corripientes, Græcè, *nuthetuntes.* Vulgatus c.3.n.16.vertit, *commonentes.* Et certè germana vis huius verbi, licèt interdũ spectet ad seueritatẽ, frequentiùs congruit Apostoli mansuetudini: qui in exhortationibus obsecrabat, comiter appellabat, sæpe laudibus efferebat, denique blãdissimis verbis, & amorẽ spirantibus vtebatur. Actuum 20.n.31. *Per triennium nocte, & die, non cessaui cũ lacrymis monens vnumquemque vestrũ.* 1.Cor.4.n.14. *Non vt confundam vos, hæc scribo; sed vt filios meos charissimos moneo.* Vtrobique est idẽ verbum, vt 2.Thessal.3.n.15. *Nolite quasi inimicum existimare, sed corripite, vt fratrem.* 176

In

177 *In omni sapientia.* Perspicuum est, Apostolum hîc nõ gloriari de sapientia, vt nec iactat se de prudentia, cùm eam sibi attribuit ad Ephes. 3. num. 4. sed agnoscit, quæ à Deo donata sunt illi 1. Cor. 2. num. 12. & prædicat Dei donum, vt sibi auctoritatem concilier, & impostoribus fidem deroget. Et congruentissimè Gentibus, quę pollebant sapientia, datus est Apostolus sapientissimus; Iudæis autem Princeps Apostolorum, signis, prodigiisque conspicuus: quoniam *& Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt.* 1. Corint. 1. nu. 22. Hæc sapientia cælestis ex omnibus Apostoli verbis emicabat. 2. Petr. 3. num. 15 *Sicut & charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis.*

NVMERVS XXIX.

In quo & laboro.

178 GRæcè *is ò*: ad quod munus ritè exequendum elaboro. Quis commemoret, quos labores pertulerit Paulus in Euangelij promulgatione? Aliquos ipse recenset 2. Corint. 6. num. 4. & cap. 11. nu. 23. *In laboribus plurimis, in carceribus abundantiùs, in plagis supra modum.* Fidenter itaque asseuerat. 1. Cor. 15. num. 10. *Abundantiùs illis omnibus laboraui*, scilicet *Apostolis.*

Certando.

179 GRæcè *agonizomenos*, hoc est, enixè, totis viribus, & omni contentione depugnans. Ducta metaphora ab iis, qui in agone decertabant. 1. Cor. 9. num. 25. & 2. Timoth. 1. nu. 5. Verbum ipsum Græcum reliquit Vulgatus Eccles. 4. num. 33. *Pro iustitia agonizare pro anima tua.* Luc. 13. n. 24. sic expressit idem verbum: *Contendite intrare per angustam portam.* Ioan. 18. nu. 36. *Ministri mei vtique decertarent.* Vbique significat virium contentionem, summúmque conatum.

Secundum operationem eius, quam operatur in me.

NIhil sibi arrogat: etiam labores ipsos spõte toleratos Deo refert acceptos. Sic 1. Cor. 15. num. 10. postquàm asseruit, *Abundantiùs illis omnibus laboraui*, continuò subdit, *non ego autem, sed gratia Dei mecum.* Græcè, *energia*, propriè, *efficacitas*; vt *energes, efficax*, ad Hebr. 4. num. 12. Affirmat ergo, se quidem exorbuisse labores, certamina superasse in Euangelij promulgatione. Verùm hæc non esse attribuenda suæ imbecillitati, sed efficacissimæ, qua fultus est, Christi virtuti. Hæc est vis vocis *energiæ*. Ad Philip. 3. num. 21. *Secundum operationem*, (Græcè *energian, potentiam, efficaciam*) *qua etiam possit subijcere sibi omnia.* Tria simul coniunxit ad Ephes. 1. num. 19. *Secundum operationem potentiæ virtutis eius:* & c. 3. num. 7. (qui locus mirificè congruit cum præsenti) *cuius factus sum minister secundum donum gratiæ Dei, quæ data est mihi secundum operationem virtutis eius.* 180

In virtute.

SVbest vox *dynamis*, virtus, seu potentia: de qua multa suprà nu. 11. 181
Hac virtute continebatur admirabilis efficacia verbi diuini, & potestas patrandi miracula, erátque quasi sigillum prædicationis Apostolicæ: *El sello pendiẽte: la diuisa, y señal de los Apostoles.* Propterea iussi sunt tantisper se continere, neque aggredi tam arduum munus, *donec induerentur virtute ex alto.* Luc. 24. n. 49. Postquàm verò *acceperũt virtutem superuenientis Spiritus Sancti*

Actuum 1. num. 8. *Virtute magna reddebant Apostoli testimonium resurrectio-*
182 *nis Iesu Christi.* Actuum 4. num. 33. Id ipsum affirmat Paulus de sua prædicatione ad Roman. 15. numero 19. *In virtute signorum, & prodigiorum, in virtute Spiritus Sancti.* Et 1. Corinth. 2. num. 4. *Prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus, & virtutis.* 2. Cor. 12. num. 12. *Signa tamen Apostolatus mei facta sunt super vos in omni patientia, in signis, & prodigijs, & virtutibus.* Actuum. 19. num. 11. *Virtutésque non quaslibet faciebat Deus per manum Pauli.* Hoc denique illud est, quo claudit Marcus suum Euangelium: *Prædicauerunt vbique, Domino cooperante* (Græcè, *synergūtos*; energiam, & efficaciam verbo tribuente) *& sermonem confirmante sequentibus signis.*

CAPVT II.

NVMERVS I.

Volo enim vos scire, qualem solicitudinem habeam pro vobis.

1 CAVSALIS illa particula *enim* indicat, Apostolū reddere rationem, cur commemorauerit labores, & certamina, eorum causa suscepta: nempe vt sibi persuaderent, illorum salutem Apostolo esse charissimam: quod mirè valet ad deuinciendos animos, & quasi præparandum solum ad doctrinæ satus accipiendos.

2 *Qualem* (inquit) *solicitudinem habeam:* nimirùm ea res nos anxios, & solicitos tenet, quæ nobis valde cordi est: & ad pastorem propriè spectat, stimulari de ouibus. Ad Roman. 12. numero 8. *Qui præest, in solicitudine.* Quam operam egregiè nauabat Paulus, 2. Corinth. 11. num. 28. *instantia mea quotidiana, solicitudo omnium Ecclesiarum.* Sed in his duobus locis, licet sit eadem vox Latina, Græca tamen est diuersa. In illo ad Roman. *Spude,* idest, vehemens animi intentio, siue studium. In hoc ad Corinth. *merimna:* propriè solicitudo suspensa timore euentuum futurorum; quæ dum animum pungit, stimulos scilicet admouet ad illam ipsam contentionem adhibendam.

Hîc verò grandior, & significantior subest vox, *helicon agona: quantum certamen habeam.* Ita solet reddere Vulgatus eamdem vocem (cuius vim exposui cap. 1. num. 29.) ad Philip. 1. num. 30. *Idem certamen habentes.* 1. Timoth. 6. nu. 12. *Certa bonum certamen.* Sic 2. Tim. 4. n. 7. & ad Hebr. 12. n. 1. 3

Non diffiteor, etiam à Vulgato *agonem* verti *solicitudinem,* 1. Thessal. 2. num. 2. sed eiusmodi solicitudo concipienda est, quæ cruciat animum decertantis cum sanguinario hoste: atque eo conflictu, vnde non modò vita, honórque pendeant, quæ hominibus solent esse antiquissima; sed illa vera salus, in omnem æternitatem duratura, exitu prælij contineatur. Vide, quàm solicitus erit de victoria, qui confligit. Huic coniecturæ fidem etiam facit, quòd vehemens illa afflictio, angórque Christi, qui sudorem sanguineum illi expressit, agonia nominatur à Luca, cap. 22. num. 43. hoc est, mæstissima quædam solicitudo. 4

Et pro ijs, qui sunt Laodiciæ.

VRbs erat finitima Colossis, cap. 4. num. 13. num. 15. & 16.

Et quicunque non viderunt faciem meam in carne.

COlligunt hinc nonnulli, Apostolum nondum de facie notum Colossen- 5

Colossensibus, & Laodicenis: quamuis enim iam tunc Phrygiam pertransisset, Actuum 16. num.6. tamen vetitus est à Spiritu Sancto, loqui verbum Dei in Asia. Hæc sententia probata est mihi suprà cap.1. num.8. sed res est lubrica. Lege Baronium tom.1. anno Christi 60. Hinc colligo Apostoli charitatem, quæ homines adeò dissitos, & nondum de facie cognitos, tam arctè complectebatur.

NVMERVS II.

Vt consolentur corda ipsorum.

GRæcè, *Paraclethosin: consolationem accipiant.*

Instructi in charitate.

6 VVlgatus, sequutus sententiam, neglexit Grámaticam: sed ipsius etiam constructionis ratio habita est ab Apostolo: nam Græcè est gignendi casus *symbibasthenton:* cuius verbi germana vis est, compingere, & coagmentare, quasi membra vnius corporis; vt planè sententia sit, eos inter se colligatos, atque connexos arctissimo charitatis vinculo, mira consolatione fruituros.

7 Sic vertit Vulg. idem verbum ad Ephes.4.n.16.*Totum corpus compactum, & connexum:* & in hoc cap. num. 19. *constructum:* quod idem est. Vnde Nazianz. oratione 1. contra Iulianum, translatè vsurpat elegantissimè, dum ait, *ex varijs Prophetarum oracülis canticum coagmentans. Symbibazon.* Atque hinc explico illud Act.9.n.22. *Confundebat Iudæos, affirmans, quoniam hic est Christus.* Græcè, *symbibazon,* hoc est, ex collatione sacrorum vaticiniorũ apertissimè conuincens: nam alioqui nuda Apostoli affirmatio haud ita facilè Iudæis rubores eiiceret.

Et in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterij Dei Patris, & Christi Iesu.

PLenitudo hîc non dicitur Græcè, 8
pleroma, vt cap.1. num.19. sed *plerophoria:* de cuius vocis proprietate copiose, & subtiliter disputat Ribera ad Hebr.6. num.49. Maldon. Luc.1. num.1. Toletus ad Rom. 14. annotatione 6. Barradas tom.1. lib.7. cap.1. Ego censeo, immeritò negari à Ribera, *plerophoruma* idem esse, ac *compertum habeo, certissimè noui:* conuincitur enim hoc ex cap. 4. ad Roman.num.21. *Plenissimè sciens.* Græcè, *plerophorethis.* Et cap. 14. num. 5. *Vnusquisque in suo sensu abundet.* Græcè, *plerophoristho:* hoc est. Persuasum habeat, suam veram esse sententiam, ac mentis suæ persuasione conquiescat. Ad Hebr. 10 num. 22. *Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei,* hoc est, fide certa, nihil de Christi promissionibus hæsitante.

Non malè ergo vertit Erasmus in 9
præsenti. *In omnes diuitias certæ persuasionis:* & mens Apostoli hæc est. In hoc omnes neruos intendo, vt charitatis vinculo compacti, & Spiritus Sancti consolatione delibuti, adeò firmiter teneatis Christi mysterium, vt nullis hæreticorum labefactati machinis, de hac certissima persuasione possitis dimoueri.

NVMERVS III.

In quo sunt omnes thesauri sapientiæ, & scientiæ absconditi.

INtendit digitum ad vberri- 10
mum fontem, vnde aqua ista sapientiæ salutaris haurienda est. Ab isto splendidissimo Sole impertienda erat Colossensibus intelli-

gentiæ lux: diuitiæ illæ plenitudinis intellectus ex his reconditis thesauris depromédæ. Et verò thesauri isti non ingentes modò, sed omninò fuerunt inexhausti. Nam in primis ipse Christus est Sapientia Patris. 1. Corinth. 1. num. 24. est Verbum illud, quod infinitam intellectus Diuini fœcunditatem exhausit; quod profundissima quæq; ipsius Dei perscrutatur, atque adeò comprehendit.

11 Deinde fuit in Christi anima ab instāti Incarnationis scientia illa beata, quæ licèt simpliciter fuerit finita, per eam tamen infinitas species possibiles, & omnia in quacumque differentia temporis futura cognoscebat. Fuit etiam scientia per se infusa, per quam intuitiuè videbat, quidquid Deus videt scientia visionis. Sed hæc accuratiùs Theologi cum S. Tho. 3. p. à q. 9. vsque ad 12.

12 Absconditi dicuntur hi thesauri, nam is reuera thesaurus est, qui absconditus est. Matth. 13. num. 44. Vide elegātem explicationem huius vocis apud Pinedam, tom. 2. cap. 38. vers. 22. Et quidem sapientia ista mirabilis latebat intuentium oculos recondita prorsus, atque abdita in illa mortali, quæ obijciebatur, humanitate.

NVMERVS IV.

Hoc autem dico.

13 PHrasis est Apostolo perquàm familiaris, qua solet excitare legentium attentionem; & scopum, quem sibi proposuit, collimare. Actum agerem, si exempla congererem. Congerit innumera Salme. tom. 13. disput. 7. pag. 26.

Vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum.

14 GRæcè est vnica dumtaxat vox *pithanologia*, hoc est, persuasibilitas; sermo ad fallendum compositus; qualis culta, sublimis, & exaggerata oratio, variísque dicendi luminibus distincta, esse solet. 1. Corinth. 2. nu. 1. cum ait Apostolus, *Veni non in sublimitate sermonis*; eamdem rem diuersis expressit vocibus.

Atque vt est verissima aurea illa Arnobij sent. 1. cōt. Gentil. [Nūquam veritas sectata est fucum, neque quod exploratum est, ac certū, circumduci se patitur orationis per ambitum longiorem.] Ita semper hæreticorū fuit ingenium, fallacissimè venditare eloquentiam; vt mendaciis, technísque suis aliquem vel fucatum colorem illinerent: & hac veluti scabie illectos rudes, & imperitos inescarent. Quod hîc vocat Paulus *paralogizesthe*. 15

Ipse verò Paulus grandis quidem, vehemēnsque sententiis, sed sermone rudis fuit. Hieronym. tom. 2. epist. 50. [Quotiescūque Paulum lego, videor mihi non verba audire, sed tonitrua. Videntur quidem verba simplicia, & quasi innocentis hominis, & rusticani, sed quocumque respexeris, fulmina sunt.] Et tom. 3. epist. 151. ad Algasiam quæst. 10. [Profundos, & reconditos sensus lingua non explicat: & cùm ipse sentiat, quid loquatur, in alienas aures puro non potest transferre sermone.] Idem asserit in epist. 150. ad Hedib. quæst. 11. & tom. 9. in cap. 3. ad Ephes. [Iste, qui solæcismos in verbis facit, audacter sibi vendicat sapientiam.] 16

Sed quid Hieronymo teste egemus? cùm ipse Paulus sermonis imperitiam ingenuè fateatur, causámque que reddat 1. Cor. 1. num. 17. *Non in sapientia verbi, vt non euacuetur crux Christi.* Quem locum explanās Theodoretus, ait. [Si eloquētia vsi essemus, non ostensa esset potentia eius, qui crucifixus est: omnes enim existimassent, eos, qui crediderant, facundia, & dicendi 17

dicendi arte captos esse.] Consentanea ibi Ansel.& Chrysost. hom.6. vide Lorin. Act. 14. vers. 11.

18 1.Corinth.2.num.4. *Sermo meus,& predicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, &c.* Propriè expressit ibi Apostolus, per luculentam scilicet periphrasim, quid sit *Pithanologia:* subiungit causam: *vt fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei.* 2.Cor.11.num.6. *Etsi imperitus sermone, sed non scientia.*

NVMERVS V.

Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum.

EXplicaui cap.1.num.8.& sententia ipsa satis per se perspicua est.

Gaudens, & videns ordinem vestrum.

19 QVis esset iste ordo, exposuit nobis Martyr Ignatius, Epist. 10. ad Smyrnenses. [Omnia vestra decenti ordine perficiantur in Christo. Laici Diaconis subijciantur; Diaconi, Presbyteris; Presbyter, Episcopo; Episcopus Christo, vt ipse Patri.] Hùc spectat illud ad Titum 1. num. 5. *Et constituas per ciuitates Presbyteros, sicut & ego disposui tibi.* Et 1.Cor.11.nu.34. *Cæterà, cùm venero, disponam.* Vtrobique *diatattoma*, id est, *ordino*.

20 Istum verò ordinem ritè seruari etiam, atque etiam cupiebat Apostolus, 1.Corinth.14.num.40. *Omnia autem honestè, & secundum ordinem fiant.* Et 1.Thess.5. num.14. iubet castigari eos, qui ordinem deserunt. *Corripite inquietos.* Græcè, *attactus inordinatos.* Et 2.Thessal.3. num.6. *Vt subtrahatis vos ab omni fratre ambulãte inordinatè.* Proponítq; se ipsum exemplar seruati ordinis, num.7. *Ipsi enim scitis, quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter vos.* Græcè, *etactesamen: non violauimus ordinem.*

Cur tantopere ordinem adamaret, 21
rationem reddit 1.Corin.14.num.33. Cum enim præcepisset, quidnam, & quatenùs, qui prophetiæ donum acceperant, docturi essent in Ecclesia; quãdo aliis prophetantibus loco cessuri; subiungit: *non enim est dissensionis Deus.* Græcè, *acatastasias:* quæ vox propriè confusionem, ordinísque perturbationem significat: vertíque solet à Vulgato, *seditio*, 2. Cor.12. num.20. *inconstantia*, Iacobi 3. num. 16. Quæ nimirùm ex ordine perturbato proficiscuntur.

Et firmamentum eius, quæ in Christo est, fidei vestræ.

ID est, soliditatem, & firmitatem, Hæreticorum machinis oppositam: quam illi poterunt quidẽ oppugnare; labefactare certè minimè poterunt.

NVMERVS VI.

Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum, in ipso ambulate.

ÆQuum profectò est, acceptum 22
fidei donum cõstantissimè retinere; atque adeò Christum ipsum vita, & moribus exprimere. Ita intelligo, *ambulare in Christo:* vt enim ad Galat.5. nu.16. & 25. *spiritu ambulare*, est, non carnis, sed spiritus rationem ducere, eiúsque ductum sequi: & Iusti dicuntur *ambulare in nouitate vitæ*, ad ad Roman. 6. num. 4. *in dilectione*, ad Ephes.5.num.2. *in luce*, 1 Ioan.1.nu.7. *in veritate*, 2.Ioan. num.4. Sic ambulare in Christo, erit, insistere viam, quam ille nobis reliquit virtutum altissimarum notatam vestigiis. 1.Pet.2.

num. 21. *Vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius.*

23 Confirmat hãc expositionem frequens ille loquendi modus, quo dicitur in Scriptura, qui alterum moribus imitatur, in viis illius ambulare. 1. Reg. 8. nu. 3. de filiis Samuel. *Non ambulauerunt filij illius in vijs eius.* De sanctissimo Rege Iosaphat 3. Reg. nu. 43. *Ambulauit in omni via Asa Patris sui.* De peruerso Achaz. 4. Reg. 16. num. 3. *Ambulauit in via Regum Israël.* Id est, coluit Idola, sicut illi coluerunt. De piissimo Iosia 4. Regum 22. num. 2. *Ambulauit per omnes vias Dauid Patris sui.*

24 Accedit, quòd Christus se esse viam profitetur Ioan. 14. nu. 6. *Ego sum via, veritas, & vita.* Vbi Maldonat. per veritatem, lucem intelligit, id est, sum via, & sum fax, quæ præit ostendens ipsam viam; & vita, ad quam via ducit. Denique facit illud 1. Ioan. 2. nu. 6. *Qui dicit, se in ipso manere, debet, sicut ille ambulauit, & ipse ambulare.* Hoc videlicet est *ambulare in Christo.*

NVMERVS VII.

Radicati, & superædificati in ipso.

25 DVplex hîc metaphora, crebrò vsurpata ab Apostolo. Ad Ephes. 3. num. 17. *In charitate radicati, & fundati.* 1. Corinth. 3. nu. 9. *Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis.* Sic ad Rom. 11. num. 17.

Et quidem Christus *vitis vera est,* Ioan. 15. num. 1. Quamuis enim per metaphoram sit vitis; sed appellatur vera; quia multò perfectiùs palmites suos alit, id est, homines sibi per fidē, caritatémque coniunctos, quàm sarmenta sua vitis naturalis. Ab hac radice trahēdus est succus, quo vita spiritualis augescit: hinc erigēdus truncus rectæ intentionis in cælū tendentis: hinc patientiæ cortex fulciendus: hinc deriuandus viror spei: hinc flores boni exempli diducendi: hinc extendenda folia verborū ad pietatem excitãtium: hinc denique vberrimi fructus bonorum operum proferendi.

Propterea Christus sæpe appellatur radix. Isa. 11. num. 10. exponente Paulo ad litterā de Christo ad Rom. 15. nu. 12. *Erit radix Iesse.* Isa. 53. nu. 2. *Sicut radix de terra sitienti.* Apocal. 5. num. 5. *Vicit Leo de Tribu Iuda, radix Dauid.* Vbi quæri solet, cur dicatur Christus *radix Dauid*, cùm potiùs ipse à Dauid, tanquam à radice, originem ducat. Respondent Rupert. Bernard. & Ambros. vtrumque verè dici: quatenùs homo est, stirpem habet ex Dauid: sed quia idem Deus est, creatórq; Dauid, radix Dauid meritò appellatur. Cùm contra sentiat Ribera, alitérque explicet hunc locum: sententiam mihi suam minimè probat. 26

Altera ædificij metaphora communior est. *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus,* 1. Cor. 3. nu. 11. *In quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino: in quo & vos coædificamini in habitaculum Dei,* ad Ephes. 2. num. 21. *Et ipsi tanquam lapides viui superædificamini, domus spiritualis.* 1. Petr. 2. num. 5. 27

Et confirmati fide, sicut & didicistis.

HVc videlicet spectabat vtraque metaphora. Arefactos palmites vehementior interdum decutit ventus: virentes autem vix sæua procella defringit. Matth. 7 num. 24. *Ædificauit domum suam supra petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit.* Itaque radicatos, & superædificatos in Christo Colossenses 28

haud

haud ita facilè conuellent excitati inferorum turbines.

Abundantes in illo in gratiarum actione.

29 GRæci omnes constanter legunt *in ipsa*, nempe fide: sed sensus eodem recidit. Et valde suspicor, non solùm tacitè hortari Apostolum, vt in dies magis, magísque agnoscant Christum, eidémque pro tam singulari beneficio ex animo gratias agant; sed quasi digitum intendere ad maximè expeditam, & compendiariam viam, qua ad vberrimum gratiarũ omnium cumulum possint peruenire. Ea est, si se gratos, ac memores ostendant do-
30 norum acceptorum. Nam quemadmodùm *ingratitudo* (teste Bernardo sermone 51. in Cantica) *est ventus vrens, siccans sibi fontem pietatis, rorem misericordiæ, fluenta gratiæ*: ita (inquit idem Sanctus sermone contra Ingratitudinem) *felix, qui ad singula dona gratiæ redit ad eum, in quo est plenitudo omnium gratiarum: cui dum nos pro acceptis non ingratos exhibemus, locum in nobis facimus gratiæ, vt maiora adhuc accipere mereamur.* Hæc omnia ex Bernar. Quę mirè ponunt ob oculos, qualiter abundantia donorum cælestium effluat ex gratiarum actione: quod fortè indicauit etiam Apostolus ad Ephes. 5. num. 18. postquàm enim dixit: *implemini Spiritu Sancto*, rationem ostendit, qua id assequi possent, *gratias agentes, &c.*

NVMERVS VIII.

Videte, ne quis vos decipiat per Philosophiam, & inanem fallaciam secundùm traditionem hominum.

31 SCribit Baronius tom. 1. anno Christi 75. quo tempore Apostoli, virique Apostolici ad imbuendos Christiana religione populos, orbem peragrarunt; eodem complures contrà Philosophos adiisse nobilissimas quasque prouincias, vt auitæ superstitionis cultum retinendum esse persuaderent. Hos prædones cauendos etiam atque etiam esse denuntiat Apostolus. *Videte, ne quis vos decipiat.* Græcè, *sylagogon, deprædetur*, captos tanquam prædam abducat. Et quia Philosophiæ nomen graue, ac venerandum esse videbatur, *inanem fallaciam* apposuit. Sic enim 1. Tim. 6. num. 20. *Falsi nominis scientiam* appellauit.

Quæ dogmata spargerent hi Phi- 32
losophi prodidit Clemens Alexan. lib. 1. Stromatum, pag. 318. [Philosophiam, inquit, non omnem, sed Epicuræam reprehendit, quæ tollit prouidentiam, & in Deorum numerum refert voluptatem: etsi qua alia honore affecit elementa.] Quibus verbis explicat etiam Clemens ea, quæ proximè sequuntur.

Secundùm elementa mundi, & non secundùm Christum.

NImirùm contendebant Epicuræi; diuinum cultum esse tribuendum elementis mundi, idest, principiis, ex quibus ipse mũdus constat; Cęlo, Soli, Lunę, &c. Neque enim ita pressè sumenda est notio elementi, vt eam vsurpant Philosophi.

Nisi fortè per traditiones, & ele- 33
menta intelligit Apostolus Axiomata quædam, & velut prima principia, à priscis illis Philosophis ad posteros quasi per manus tradita: quibus impostores euertere fidei dogmata conabantur; qualia sunt: *ex nihilo nihil fit: à priuatione ad habitum non est regressus: accidentis esse est inesse: &c.* Hęc enim erant velut prima Philosophiæ rudimenta; quæ fidei mysteriis videtur aduersari,

uersari, si diuinam etiam potentiam complectantur.

34 Hæc significatio mirificè quadrat in vocem, *elementa.* Ad Galat. 4. num. 3. *Cùm essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes.* Ad Hebr. 5. num. 12. *Cùm deberetis esse magistri propter tempus; rursum indigetis, vt vos doceamini, quæ sint elementa*, Idest, tyrocinia, & prima rudimenta.

Atque hanc expositionem existimo probabiliorem, etiam illa, quam sequuntur Græci, de dierum obseruationibus, ritibúsque Iudaicis. Scio, hæc appellari ab Apostolo, *elementa mundi*, ad Galat. 4. num. 9. scio, Colossenses etiam ad Iudaicas superstitiones incitari: sed certè nũc agit de Philosophis; & Gnostici, siue Epicuræi distinguendi sunt à Iudaizantibus.

NVMERVS IX.

Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo Diuinitatis corporaliter.

35 CORPVS in Scriptura opponitur vmbris, & figuris: in hoc cap. num. 17. *Quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi.* Omnis ergo plenitudo Diuinitatis, seu plena Verbi Diuinitas dicitur in Christo inhabitare corporaliter, hoc est, non typicè, non vmbraticè, sed reuera. Legimus Exod. 3. nu. 2. *Apparuit ei Dominus in flamma ignis de medio rubi.* Quem locum explanans Stephanus, Actuum 7. nu. 30. ait. [Apparuit illi Angelus in igne flammæ rubi.] Nempe Angelus ille personam Dei gerebat; & non verè, & corporaliter, sed vmbraticè. Diuinitas in illo inhabitabat. Sic etiam Exod. 19. & 20. narratur, Deum tradidisse legem Moysi. Et Actuum. 7. num. 38. ad Galat. 3. num. 19. ad Hebr. 2. num. 3. dicitur lata per Angelos, Dei personam sustinentes.

Secundò plenitudo Diuinitatis inhabitat in Christo corporaliter, hoc est, non tantùm per effectum, aut operationem, vt in Iustis. 2. Cor. 6. nu. 16. [Vos enim estis Templum Dei viui, sicut dicit Deus (Leuit. 26. num. 12.) quoniam inhabitabo in illis.] Per gratiam scilicet, charitatem, cæteráque charismata Spiritus Sancti per quæ speciatim Deus inhabitat in Iustis. 36

At in Christo non solùm quasi effectiuè per hæc dona, sed corporaliter inhabitat tota substantia Diuinitatis, per vnionem hypostaticam; quia ex Verbo diuino, & humana natura componitur vna ineffabilis substantia corporea: sicut anima potest dici inhabitare corporaliter in homine, quia ita est vnita corpori, vt cum illo componat vnam corpoream naturam. Hoc exemplo explicant Cyril. OEcum. Theodoret. & Theophil. 37

Illud est apprimè obseruandum. 38
Habet vnio Deitatis cum humana natura duo insigniter admiranda: alterum, quòd ipsa Deitas substantiale esse corporeum in Christo habet: alterum, quòd absque vlla sui mutatione habet. Propterea ergo dicitur inhabitare, vt omnis excludatur mutatio: neque enim immutatur inhabitans à domo, quam inhabitat; sed additur *corporaliter*, vt exclusa extrinseca denominatione, vnio illa corporea, & substantialis exprimatur.

Extat luculentum testimonium 39
huius veritatis, Ioannis 1. num. 14. *Et verbum caro factum est.* Non potuit apertiùs explicari, corporeã naturam vnitam fuisse hypostaticè Verbo: vnionem esse substantialem, non extrinsecã. Ac, ne quis existimaret, Verbum fuisse intrinsecè mutatum, continuò subiungit: *& habitauit in nobis.* Græcè *eskenosen*, hoc est, tanquam tabernaculo habitauit. Corpus enim humanum tabernaculum appellat Paulus

Paulus 2. Cor. 5. num. 4. & Petrus 2. epist. cap. 1. num. 13. quo genere loquendi, immutabilitas Deitatis, in quam nulla cadere potest vicissitudinis obumbratio, aptissime denotatur. Cum hæc obseruatio placuerit Chrysost. Theodor. Cyril. Hilar. Theophil. & OEcum. magnis videlicet auctoribus, non video, cur displiceat Maldonato.

NVMERVS X.

Et estis in illo repleti.

40 CHRYSOST. intelligit de eadem plenitudine Diuinitatis. Theophil. exclamat. [Papæ, quid dixit? Nihil, inquit, minus habetis, quàm ipse. Vos etiam Diuinitate impleti estis: veruntamen in illo. Postquàm enim natura nostra Deo copulata est, nos etiam diuinæ eius naturæ facti sumus participes.] Sed in Christo plenitudo Diuinitatis inhabitat secundum substantiam; in Iustis autem, secundum participationem. Ioan. 1. n. 16. *De plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiá pro gratia*, id est, omnem gratiarum cumulum, vt Iob. 1. num. 4. *Pellem pro pelle*, hoc est, omnes facultates suas, quæ tunc in pecoribus sitæ erãt. *Dará toda su hazienda pieça por pieça: todas sus alhajas vna por vna.* Lege Pined. tom. 1. cap. 2. vers. 4. num. 3. Prado Ezechi. 15. pag. 171.

Qui est caput omnis principatus, & potestatis.

41 HIc est validissimus Apostoli mucro: eo sæpe iugulat hæreticorum causam: hoc quasi ariete arcem iam labefactatam iterum, atque iterum verberat. De Christi fonte hausimus: imò hauserunt ipsi Principatus, & Potestates. Tantùm abest, vt Angelis salutem acceptam referre debeamus. Facit expresse hic locus pro ea sententia, quam cap. 1. n. 18. sequuti sumus, Christum esse caput etiam Angelorum. Vide Valen. tom. 4. disp. 1. quæst. 8. punc. 3.

NVMERVS XI.

In quo & circumcisi estis circumcisione non manu facta in expoliatione corporis carnis, sed in circumcisione Christi.

PROFLIGATA inani Philosophia, tela iam obuertit in Iudaizantes, qui Colossenses ad circumcisionem iam abolitam, Iudaicosque ritus auertere moliebantur: & collatione facta inter Baptismum, & circumcisionem, demonstrat, quam illa longo interuallo superetur: est enim Baptismus spiritualis, & germana circumcisio, per legalem illam adumbrata. Theod [Non est carnalis circumcisio, sed spiritualis; neque manu facta, sed Diuina; neque exiguæ corporis particulæ ablatio, sed ab omni corruptione, & interitu liberatio.] 42

Acriùs inuectus est Apostolus in eos, qui Philippenses solicitabant ad Iudaismum, cap. 3. num. 2. *Videte canes* (id est, cauete eos, qui velut canes impudentissimi, ad ritus, quos euomuerant, relabuntur) *Videte malos operarios, videte concisionem*. Pulchra annominatio: circumcisio explosa iam, atque reiecta, si rursus inuehatur, nihil aliud est, nisi carnis sectio, ac sæua concisio: *Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu seruimus Deo.* Nimirùm hæc est vera, & germana circumcisio Christi. 43

Quin & illa ipsa Hebræorum circumcisio eò spectabat, vt cor ipsum 44

circumcideretur, omni vitiorum inanitate resecta: quæ meritò vocatur ab Apostolo, ad Roman. 2. nu. 29. *Circumsio cordis in spiritu*: vt illa merè legalis, ad Ephes. 2. num. 11. *Circumcisio in carne, manu facta.* Deut. 10. n. 16. *Circumcidite igitur præputium cordis vestri*: & cap. 30. num. 6. *Circumcidet Dominus Deus tuus cor tuum, & cor seminis tui, vt diligas Dominum Deum tuum in toto corde tuo.* Hierem. 4. numer. 4. *Circumcidimini Domino, & auferte præputia cordium vestrorum.* Eósque acriter obiurgat Stephanus, quòd hanc spiritualem circumcisionem neglexissent, Actuum 7. n. 51. *Dura ceruice, & incircumcisis cordibus, & auribus.*

NVMERVS XII.

Consepulti ei in Baptismo.

45 LAVACRVM regenerationis, quod paulò antè, Christi circumcisionem vocauerat, nūc sepulturam appellat. Nam sicut spiritualis circumcisio non pelliculam solùm resecat, sed omnino expoliat *corpore peccatorum carnis* (vt legunt constantissimè Græci) sic mors hæc, & sepultura mystica, hominem prorsus defunctum vetere vita planè denunciat.

46 Baptismus ergo similitudinem gerit sepulturæ Christi, quatenus, dum aquis immergimur, Christum repræsentamus sub terra conditum. Cyrillus Hierosolymita. Catechesi 2. mystagogica, & Theophil. hîc, volunt etiam, per trinam submersionem, triduum illud, quo Christus iacuit in sepulchro, denotari; & quemadmodùm Christus sepultus, omnino fuit expers vitæ mortalis; sic baptizatus non solùm moritur pristinæ peccatorum vitæ, sed tanquam iam sepultus, ab ea longè debet abhorrere.

Vberiùs hoc explicat Apostolus ad Rom 6. num. 2. *Qui enim mortui sumus peccato, quomodò adhuc viuemus in illo?* 47
A repugnantibus ducit argumentum: pugnant enim inter se mors, & vita. Sed vnde probat, nos esse mortuos peccato? *An ignoratis, quia quicunque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus?* hoc est, similes effecti sumus ipsi mortuo (vt exponit Toletus notatione 3.) & statim expressit Apostolus, subiungens. *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem. In mortem*, inquit, scilicet vt moriamur peccato, sicut ille mortuus est vitæ temporali.

Extat illustre vaticinium huius mysterij apud. Isai. cap. 53. num. 8. vbi est de fide, ad litteram sermonem esse de Christo. *Propter scelus populi mei percussi eum.* Explicat continuò vberrimum huius passionis fructum: *& dabit impios pro sepultura, & diuitem pro morte sua.* Hebræa sic redduntur ad verbum in Regia: *& dedit cum impijs sepulturam eius*, idest, sepultus est, vt impij vnà cum ipso per batismum sepelirentur: omnísque improbitas infra mortuos amandata nusquam deinceps in terris appareret. Alteram versiculi partem, *& diuitem pro morte sua*, sic vertit Forerius: *& diuitem in cruciatibus ipsius*: quia pater æternus reddidit Christum per suos cruciatus, & mortem longè ditissimum. Has diuitias sigillatim deinde exponit nu. 10. 11. & 12. *ideo dispertiam ei plurimos, & fortium diuidet spolia.* 48

In quo & resurrexistis.

SIcut baptizatus immersus in aquā repræsentat Christum conditum in sepulchro; ita emergens ex aqua eumdem exprimit resurgentem. Itaque non solùm exuti estis vitiis in baptismo, sed ibi etiam Christum induistis: 49

ctis: ad Roman.6.num.6. *Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus.* Explicat, in quo sita sit ista resurrectio. *Vt quomodò Christus surrexit à mortuis per gloriam Patris* (idest, vt vitam ageret gloriosam, qualis decet Filium Dei. Tolet. notation.4.) *ita & nos in nouitate vitæ ambulemus.*

50 In nouitate vitæ, inquit, quia in Baptismo exuitur homo vetus, & induitur nouus, ad Galat. 3. num.27. *Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.* Proptereà ad Titum 3. num.5. vocatur *lauacrum regenerationis, & renouationis.* Chrysost. hom.9. in cap.6. ad Hebr. [Renouari, est nouum fieri: nouos quippe facere, lauacri est tantùm.] Vide ad Ephes.4. num.23.

Per fidem operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis.

EXponunt Adamus, & Salmeron, per fidem non otiosam, neque defidem; sed actuosam, & efficacem; quæ scilicet est à Deo. Opinor, cupiditas reuincendi hæreticos, in hanc eos impulit explicationem, difficilem Hebraismo, contextu, & propriatate vocis *energias*: de qua cap.1.n 29.

51 Sensum assequutus est Theophilactus: [Credentes, inquit, quòd Deus possit à mortuis excitare: atque huius rei certum indicium habentes Christum excitatum.] Sic ad Roman. 4. cùm plena manu laudauisset fidem Abrahæ, subiungit num. 24. *Quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitauit Dominum nostrum Iesum Christum à mortuis.* Vide, cuius mysterij fidem præcipuè requirat Apostolus; & iure quidem optimo: nam est veluti compendiaria quædam summa, complectens Diuinitatis, & Humanitatis articulos: qui enim hæc credit, simul etiam credit, Christum esse Filium Dei, verúmque hominem pro nostra salute mortuum.

Illustrant maximè hunc locum verba quædam difficillima, quibus claudit Apostolus illud cap.4. ad Roman. 52
Qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram. Cùm enim Christus sua morte non solùm satisfecerit pro peccatis, sed promeruerit etiam omnem gratiarum, & charismatum cumulum, quibus iustificatio tota continetur: quod adeò certum est, vt nihil Christus meruerit resurgendo. Quid sibi vult Apostolus, cùm affirmare videtur, per mortem, satisfactionem pro peccatis; per resurrectionem verò, nostram meruisse iustificationem?

Video, qualiter exponat Toletus 53
Cardinalis notatione 25. in illud cap. 4. ad Roman. sed profectò series ipsa sententiæ postulat, vt quemadmodùm fides in eo capite dicitur reputari ad iustitiam, quia est iustificationis initium, & fundamentum: sic ad eamdem iustificationem verba Pauli accommodentur. Resurrexit itaque Christus propter iustificationem nostram. hoc est, ad fulciendam, & corroborandam fidem, sine qua iustificari non possumus. Resurrexit, vt eius resurrectio nobis esset argumentum efficacissimum ad concipiendam fidem, & spem; atque adeò ad iustificationem obtinendam. 1. Corinth. 15. num.17. *Si Christus non resurrexit, vana est fides vestra.* 1. Petr.1.num.3. *Regenerauit nos in spem viuam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis.* Et num. 21. *Qui suscitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriam, vt fides vestra, & spes esset in Deo.*

Illa est etiam expedienda difficultas: cùm Christus se ipsum suscitauerit: *crucifixus enim est ex infirmitate, sed viuit ex virtute Dei.* 2. Corinth.13. 54

num.4. *Soluite* (inquit) *templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*, Ioan.2. num.9. *Potestatem habeo ponendi eam* (scilicet, animam) *& potestatem habeo iterum sumendi eam*, Ioan.10.num.18. cur tam sæpe in Scriptura dicitur ex mortuis à Patre suscitatus? Actuum 2. num.24.cap.3.num.15.cap.4.n.10. cap.5. num.30.cap.10.num.4.cap.13. num.30. num.34. nu.37.cap.17.n.31. Ad Rom.4.num.24. cap.8. num.11. cap.10. num.9.1. Corint.15.num.15. 2.Cor.4.num.14. ad Galat.1.n.1. Respondeo breuiter: quia suscitare mortuos, magnæ potentiæ est; & potentia in Scriptura attribuitur Patri, ideo per attributionem dicitur Christum excitasse; licèt verè ipse Christus quatenus Deus est, fuerit causa principalis suæ resurrectionis. Chrysost.hom. 1. in cap.1. ad Galat. [Sic illum excitare dicitur, quemadmodùm & alia facere dicitur, quæ facit Filius.] Lege Sanctum Tho.1.p.q.39.art.8.

NVMERVS XIII.

Et vos cùm mortui essetis in delictis.

AD Ephes.2. num.1. iisdem propè verbis. Et nu.5. *Cùm essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo.* Cur memoriam illius miseri status, vnde Christi beneficio erepti sunt, refricet Apostolus, exposui, cap.1. num.21.

Et præputio carnis vestræ.

55 ETHnicis tanquā probrosum quiddam obiiciebant Iudæi, eos esse incircumcisos. Genes. 34. num. 14. *Nec dare sororem nostram homini incircumciso* 1. Regum.17.num.26. *Quis enim est hic Philistæus incircumcisus?* Et 1. Paralip. 10. num.4. Sed est luculentus Commentarius huius loci alter ad Ephes.2. num.11. *Memores estote, quòd aliquando vos Gentes in carne, qui dicimini præputium ab ea, quæ dicitur circumcisio:* Quid autem debent meminisse? *Quia eratis illo in tempore sine Christo, alienati de conuersatione Israël, & hospites testamentorum* (id est, expertes pactorum Dei) *promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo.* In his tenebris iacuerant Colossenses, quas præputij nomine Apostolus comprehendit.

Conuiuificauit cum illo.

ALta caligine demersos perfudit Euangelij luce: incircumcisos corde, & omni vitiorum genere redundantes, spirituali circumcisione resecuit: mortuos delictis ad nouam vitam per baptismum suscitauit. Suprà, n.12 *in quo & resurrexistis.*

Donans vobis omnia delicta.

AQua illa salutaris tingens corpus, animum eluit scelerum sordibus. Græcè *charisamenos:* quod verbum & significat condonare, siue ignoscere; & remissionem illam, seu condonationem, non esse nostro merito, sed ex gratuita Dei liberalitate profectam. Multis probant Salmer. tom.13.par.2.disp.7.pag.116. & Tolet. ad Rom.5. notatione 21. Tota ergo vis argumenti, quo vtitur Apostolus, in hoc consistit. Si per circumcisionem spiritualem, idest, per Christi baptismum, tam multa, tam admiranda, & planè diuina charismata recepistis: quænam dementia est, carnalem circumcisionem iam abolitam, ac proinde vmbraticam, & inanem, Iudaizantium fraudibus illectos consectari? 56

NVME

NVMERVS XIV.

Delens, quod aduersus nos erat, chirographum decreti, quod erat contrarium nobis.

57 CHirographum (vt ipsum nomẽ præsefert) est scheda manu propria exarata, vel certè subscripta; qua ita quis se debitorem agnoscit, vt si velit inficias ire, suo chirographo coarguatur. Vulgatus Lucæ 16. nu 6. *Cautionem* appellauit, & num. 7. *litteras*: cùm vtrobique sit eadem vox Græca, scilicet, *gramma*. Isai. 58. num. 6. vbi nos legimus, *dissolue colligationes impietatis*, expressiùs LXX. *dissolue obligationes violentorum contractuum*; *& omnem scripturam iniquam conscinde*. Sic Tobias dedit Gabelo sub chirographo decem talenta argenti, Tob. 1. num. 17. quod chirographum apud se reseruabat, cap. 4. num. 21. & cap. 5. num. 3. & ait filio, cap. 4. n. 22. *Recipias ab eo suprà memoratum pondus argenti, & restituas ei chirographum suum*. Quod ita factum, narratur cap. 9. num 6. solétque eiusmodi syngrapha statim conscindi ab eodem, qui scripsit.

58 Est igitur prima expositio, quam sequuntur omnes ferè Patres. Denunciauit Deus Adamo decretum à se statutum, & quasi manu propria exaratum, Genes. cap. 2. num. 17. *In quocunque die comederis ex eo, morte morieris.* Adamus, atque adeò ejus posteritas, violato diuino præcepto, in huius decreti pœnam, ac proinde in æternum suppliciũ incurrerat. Ostentabat Diabolus hoc chirographum contrarium nobis, ex eóque vrgebat genus humanum. Christus verò miseratus vicem nostram, quidquid ex hoc chirographo poterat à nobis exigi, id ipse dependit in Cruce: syngraphámque extortam è manibus creditoris, non obliterauit modò suo sanguine, sed clauis etiam dilacerauit, atque concerpsit; imò verò ipsas Tartareas potestates, quæ in nos, tanquam reos, & obnoxios, ex lege agebant decreti violati, omnino fudit, ac profligauit: déque illis triumphatis palàm, spoliisque exutis, magnificum in ipsa Cruce trophæum erexit. Sic Chrysost. Anselm. Primasius, Theophil. OEcum. & tantorum interpretum auctoritas meruit huic expositioni fidem.

Altera est, Christum in Cruce pendentem, Mosaycam legem, quod ad ceremonias, & præcepta legalia attinet, omnino abrogasse, & extinxisse: quæ iure optimo appellantur decreta, quia ex mero placito decernẽtis obligabant. Omnes Græci constantissimè legunt: *chirographontis dogmasi*, idest, chirographum decretorum, vt 2. Corinth. 12. num. 7 Græcè, *stimulus carni*: nisi malis supplere Græcam præpositionem *en*. Vide Sixtum lib. 2. Bibliothecæ, verbo, Chirographum. 59

Multa faciunt pro hac explicatione. Primò ipse contextus videtur eam exigere: hoc enim præcipuè agit Apostolus; abolitos iam esse Iudaicos ritus; delicta iam condonari, non per circumcisionem illam vmbraticam, sed per veram, nempe per baptismum. Hoc ipsum infert postmodum, n. 16. *nemo ergo vos iudicet*, &c.

Secundò, chirographum erat ipsa lex, cuius seruandæ fidem, proposito etiam supplicio, obstrinxerãt Hebræi. Exod. 24. num. 3. *Omnia verba Domini, quæ loquutus est, faciemus.* Deuter. 27. num. 26. *Maledictus, qui non permanet in sermonibus legis huius, nec eos opere perficit: & dicet omnis populus: amen.* Huic chirographo, quasi propria manu subscribebant per circumcisionem, Ad Galat. 5. num. 3. *Testificor omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ.* Agnosce 60

chirographi vim, debitúmque ex illo contractum.

61 Tertiò, hoc chirographū vim exercebat suam in decretis, siue dogmatis: continebat enim lex Mosayca præcepta legalia de iure Diuino indispensabilia tredecim supra sexcenta, vt probat Enriq. tom. 1. lib. 1. c. 7. num. 1. Oleaster Genes. 3. Viegas Apocalyps. 2. commentario 4. sect. 5. Propterea ait Apostolus ad Ephes. 2. num. 15. *Legem mandatorum decretis euacuans.* Qui locus vel maximè præsentem illustrat Græcè, *en dogmasi: in dogmatis*: ea enim abrogauit mandata, quæ in decretis, seu dogmatis cōsistebant: neque enim venit Christus *soluere legem, sed adimplere.* Matth. 5. num. 18. Perfecit scilicet legem: nā, quæ ceremoniis adumbrata erant, re ipsa exhibuit. Sic pictor rudia lineamenta delet, eo ipso quòd imaginem absoluit. Vide ad Hebr. 10. num. 1.

62 Quartò, valde hoc ipsum confirmant illa verba num. 20. *Si ergo mortui estis cum Christo ab elemētis huius mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo decernitis?* Vocat elementa mundi Iudaicos ritus, & ceremonias, vt ad Galat. 4. num. 3. *Si ergo soluti estis à lege mortis* ad Rom. 7. n. 6. (quod ibi vocat mortificatos esse legi n. 4.) *quid adhuc decernitis, perinde quasi etiam num viueretis in mundo?* Græcè, *dogmatizesthe.* Erasmus vertit, *decretis tenemini.* Sic Interpretes OEcumenij, & Theophilacti. Regia, *dogmatizamini*: & vis consequentiæ planè hoc requirit: quid adhuc infirma ista, & egena elementa, vmbraticáque dogmata consectamini? Et hunc esse Vulgati sensum, constat ex iis, quæ proximè sequuntur. Quid decernitis in fraudem à Iudaizantibus inducti: *ne tetigeritis* (scilicet morticinum. Numer. 19. n. 11.) *neque gustaueritis* (carnem suillam, aut leporinam, Deuter. 14. num. 7.) *neque contrectaueritis* (sedem, aut lectum menstruatæ. Leuit. 15. num. 26.) quæ sunt Iudaica dogmata, iam prorsus antiquata. Lege Riberam ad Hebr. 9. à num. 44. & Bellarm. tom. 4. lib. 2. de bonis Operibus cap. 8.

Quintò, hoc chirographum erat 63 contrarium nobis: nam coarguebat, reos esse supplicij, qui legem violassent, mortémque atrocissimam transgressoribus intentabat: erat iugum seruitutis, ad Galat. 5. num. 1. iugum incomportabile, Actuum 15. n. 10. Quomodo etiam irritaret potiùs, quàm restingueret concupiscentiam, doctè Barrad. tom. 1. lib. 1. cap. 3. & Maldonat. Ioann. 1. num. 17. In hanc secundam expositionem magis inclino; quæ præponderatur rationum momentis, vt illa prior interpretum grauitate.

Et ipsum tulit de medio, affigens illud Cruci.

NOn facilè soleo è prophanis 64 Ethnicorum moribus, Scripturæ intelligentiam corrogare. Sed suspicor, hic alludi ad veterem priscorum consuetudinem, de qua Turnebus lib. 12. Aduersariorum, cap. 9. Alciatus lib. 4. Parergon, cap. 20. Brissonius, lib. 6. de Formulis, pag. 570. Bona debitoris proscribebantur, affixa publicè tabella in celeberrimo vrbis loco. Qui se pro amico vadem dabat, suarum fortunarum periculo tabellam refigebat. Cicero pro Quinctio, *libellos deiicit, &c.* Vbi Manutius, *proscriptionis scilicet bonorum publicè propositos.* Seneca lib. 4. de Beneficiis cap. 12. [Spondeo pro iudicato, & suspensum amici bonis libellum deiicio: creditoribus eius me obligaturus: vt possim seruare proscriptum, ipse proscriptionis periculum adeo.]

Chirographum ergo decreti refixit, 65

ac

ac deiecit Christus: nec solùm è medio sustulit; verùm etiam in ipsa Cruce concerpsit; subiturus ipse pœnas, ad quas violatores legis ex eo chirographo tenebantur: affixit illud Cruci, vt ad Rom. 6. num. 6. *Vetus homo noster simul crucifixus est, vt destruatur corpus peccati.*

66 Ad Galat. 3. num. 13. *Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est: maledictus omnis, qui pendet in ligno: vt in Gētibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu.* Obscura sententia, sed quæ illustrata magnam huic loco afferat lucem. Legis transgressoribus inflicta erat maledictio Deuter. 27. num. 26. Hanc maledictionem in se suscepit Christus, vt omnes ab ea liberaret. Nam qui suscipit maledictum, quo non tenetur, iure liberat à maledicto eum, qui illo tenebatur. Nulla autem mors erat, propter quam lex maledictum inferret, nisi mors ligni, Deuter. 21. num 23. Christus ergo subiit illud maledictum, vt omnes ab obligatione legis solueret: vt maledictum non comprehenderet eos, qui talem legem violarent: vt soluta lege illa, Gentibus, & Iudæis, Abrahæ benedictio, & lex vitæ traderetur.

NVMERVS XV.

Et expolians Principatus, & Potestates.

67 Aptissimè connectunt hāc sententiam cum superiore Patres, qui primam illam expositionem sequuntur: qui verò secundam, hærent in hac salebra. Quorsum iniecta mentio de victoria reportata à Christo, triumphóque acto de dæmonibus: neque enim tenebantur sub eorum potestate, qui parebant legi Veteri, cùm illa vigebat. Sed meminerimus, Paulo esse propositum, extollere Christi dignitatem: salutem illi acceptam referre. Cùm ergo ostendisset, in Cruce abolitam fuisse legem illam decretorum, obliteratum chirographum, iugum intolerabile à nostris ceruicibus deiectum: non potuit tam egregiam occasionem prætermittere huius etiam victoriæ commemorandæ: quam attigerat, cap. 1. num. 13. *Qui eripuit nos de potestate tenebrarum:* vbi ostendi, quomodo expoliatus fuerit dæmon ea possessione, quam sibi per tyrannidem occupauerat.

Traduxit confidenter.

Pvblicæ ignominiæ exposuit. *Los saco a la verguença.* Græcè, *edigmatisen.* Augustin. tom. 6. lib. 16. contra Faustum, c. 29. vertit *exemplauit:* nam *digma* propriè est exemplum, vt constat Iudæ num. 7. *Factæ sunt exemplum, ignis æterni pœnam sustinentes.* Num. 25. num. 4. *Tolle cunctos Principes populi, & suspende eos contra solem in patibulis.* LXX. *paradigmatison:* ede exemplum in eis: ostenta eos. Interpretes sancti Ephrem, tom. 2. parænesi 33. pag. 158. & Chrysost. homil. 3. hîc, reddiderunt, *ostentauit confidenter.* Quod sanè triumphantium est. Ambros. lib. 2. de Pœnitentia, cap. 2. *ostentui habuit:* vt Vulg. ad Hebr. 6. num. 6. *ostentui habentes.* Græcè, *paradigmatizontas.* 68

Vno verbo: *traducere*, est tale supplicium publicè in aliquem edere, vt exemplo omnibus sit: vt qui alteri malè cupit, simile imprecetur. Nahum 3. n. 6. *Ponam te in exemplum.* Numer. 5. n. 21. *Det te Dominus in maledictionem, exemplúmque. Para escarmiento.* 69

Hinc illustratur locus Matth. 1. num. 19. *Cùm esset iustus, & nollet eam traducere.* Augustin. Epist. 59. *exemplare*, idest, publico exemplo punire.

At

At Sapient. 4. num. 20. *traducent illos ex aduerso iniquitates ipsorum*, longè diuersum verbum subest Græcè, *elenxi*, idest, coarguent, conuincent. Lege Riber. ad Hebr. 11. num. 4. & Salmer. Tom. 14 disput. 12. in cap. 5. ad Ephes. pag. 804.

Palàm triumphans illos in semetipso.

70 Alludit ad veterem triumphantium morem: qui ad pompam, ostentationémque deducebant debellatos hostes ante currum, manibus post terga reuinctis. Ouid. 4. Tristium Elegia 2.

Vinclaq́; captiua Reges ceruice ferentes,
Ante coronatos ire videtis equos.

Cic. in Pison. *Quid vincti ante currum Duces? quid simulacra oppidorum?* Tantæ autem ignominiæ id erat, vt Cleopatra sibi consciuerit mortem, ne in triumphali Augusti pompa duceretur. Horat. lib. 1. Carminum Ode. 37.

——inuidens,
Priuata deduci superbo
Non humilis mulier triumpho.

71 Triumphalis ergo Christi currus fuit ipsa Crux. Sic eam vocat Ambros. in cap. 23. Lucæ. Cyprian. præfatione de Card. oper. Tertul. in Apolog. c. 50. & noster Gretserus lib. 1. cap. 50. Origen. homil 8. in Iosue legit, *triumphans illos in Cruce.* Græcè, *en auto.* OEcum. & Theophil. referunt ad Crucem: antecesserat enim *to stauro.* Christus ergo fuit quasi triumphans in summa Crucis parte: in ima trahitur diabolus catenis alligatus: & ad sempiternum eius opprobrium ostentatur quasi in pompa.

72 Quod verò Vulg. reddit *in semetipso*, vt ad Ephes. 2. num. 16. *interficiens inimicitias in semetipso* (vbi tamen Salmer. ait, verti etiam potuisse, in ipsa Cruce, Chrysostom. exponit *per semetipsum*, phrasi vsitata in sacra Scriptura. Exempla congerit Riber. Osee 1. num. 18.

Vel in semetipso triumphum de hostibus egit: quia non repellendo illos, aut se contrà inferendo, sed sustinendo, & telum quodammodo totum corpore excipiendo, vicit: ipso illorum incursu, atque impetu eosdem contriuit: vt lapidem illum exprimeret, de quo scriptum est Matth. 21. n. 44. *Qui ceciderit super lapidem istum, confringetur:* & serpens insidians calcaneo eius, eodem pede, quem mordebat, capite illisus, atque compressus necaretur. Genes. 3. num. 15.

NVMERVS XVI.

Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu; aut in parte diei festi, aut Neomeniæ, aut Sabbathorum.

Vis huius illationis egregiè confirmat, chirographum illud dogmatum, legem Mosaycam esse, quæ in Cruce obliterata nullam iam obligationem inducit. Nemo igitur vos condemnet, velut transgressores, si delectum illum ciborum in lege præscriptum non obseruatis: si ex vase bibitis, quod non tegebat operculum. Num. 19 num. 15. aut quod maculauerat morticinum. Leuit. 11. num 32. si nullam rationem ducitis temporis ad esum azymorum, & agni. Exod. 12 num 18. si contemnitis nouilunia, & Sabbatha violatis. Vide ad Galat. 4. num. 9. 73

Et quidem cùm hos Iudaicos ritus velut antiquatos explodat Apostolus, oleum, & operam perderem, si in eisdem sigillatim explicandis diutiùs immorarer. Qui curiosus harum obseruantiarum perscrutator esse volet (velle autem nemo debebit, nisi quantum 74

rum necesse sit ad sacræ Scripturæ intelligentiam, leuiter attingere) abundè ei satisfaciet Ribera de templo lib. 5. cap. 1. 2. & 3. & ad Hebræ. 9. à n. 44. & Belarm. tom. 1. lib. 3. de Cultu Sanctorum cap. 10. & omnino digna est, quæ legatur, docta Cardinalis Toleti disputatio in Procemio cap. 14. Epist. ad Rom.

NVMERVS XVII.

Quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi.

75 VMbra dupliciter sumitur: primò, vt est pictura rudis, & inchoata. Vnde adumbrare, id est, delineare: & sic opponitur imagini expressæ, & omnibus numeris absolutæ. Ad Heb. 10. num. 1. [Vmbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.] Et cap. 7. num. 19. [Nihil enim ad perfectum adduxit lex.]

76 Secundò, cùm corpus opacum obiicitur luminoso, obiectu, interpositúque illius efficitur vmbra; & de hac vmbra nunc intelligendus est Apostolus. Corpus enim, quod obiiciebatur lumini Diuinæ mentis, erat Christus, eiúsque mysteria; & hoc corpus luce perfusum, efficiebat illas vmbras legalium ceremoniarum.

77 Vbi primò nota: vmbram nihil prorsus esse, sed meram priuationem lucis: ac proinde vmbraticam similitudinem corporis. Et ex hoc rectè colligit Belarmin. tom. 3. lib. 2. de Effectu sacramentorum, c. 14. nullam ex eis ceremoniis legalibus iustificasse ex opere operato. Deinde, istæ vmbræ erant antecedentes, effectæ nimirùm à mysterio Christi ponè sequente: propter eà dicũtur, *futurorum*. Præterea erant certissima indicia Christi venturi: nullum enim corporis signum certius vmbra. Erant etiam obscura quædam, & vixdum primis lineamentis adumbrata, non perspicua, non expressa Christi significatio: vt enim vmbræ corpus, sic legales ceremoniæ obscurè Christum repræsentabant.

Denique accedente corpore, cessat vmbra. Vnde acutè concludit hîc Theophil. *Quid opus est tenere vmbram, præsente corpore?*

NVMERVS XVIII.

Nemo vos seducat.

GRæcè, *catabrabeueto*: palmam interuertat, præmium intercipiat: brauio vos defraudet. 78
Sic explicant Græci, Theodoret. OEcum & Theophil. Curritis bene, palmam habetis proximam, ac penè iam manu contingitis: cauete, ne seductores isti vos à veræ religionis cursu ad falsam superstitionem, inanémque detorqueant: atque adeò palmam è manibus eripiant.

Volens in humilitate, & religione Angelorum.

LOcus obscurus; & nisi facem præferat notitia antiquitatis, prorsus inexplicabilis: cui tenebras etiam addit oratio ipsa manca, & penè suspensa: vt aliquid supplendum necessariò sit. 79

Duplex expositio. Prima, refelli hîc errorem Simonis, de quo Epiphan. hæresi 21. Asserebat ille, Deum inaccessibilem esse: neminem tam excellens numen placare posse; nimis esse credulos, qui sibi persuaderent, Dei Filium vilem hanc, abiectámque naturam induisse. Christum purum fuisse hominem; Angelis proinde mediatoribus, & internuntiis nobis opus esse. Sic ergo explicat Theophil. Vo-

lens vos fraudare per humilitatem apparentem, affirmans, indignum esse maiestate, & amplitudine Vnigeniti, quòd per eum adducamur ad Patrem; esséque beneficium lōgè maius, quàm vt humanæ tenuitati conueniat: Angelos propterea nobis colendos esse. Consentanea Chrysost. Theodor. & OEcum. Lege Belarm. lib. 1. de Sanctorum beatitudine, cap. 20.

80 Altera expositio est Baronij, tom. 1. anno Christi 60. qui existimat, his verbis refutari Cherinti dogma, qui, auctore Tertulliano lib. de Præscriptionibus, c. 48. & Pamelio ibi n. 312. adeò humiliter, & abiectè sentiebat de Christo, vt non modò ab eo Diuinitatem auferret, sed & Angelos longè excellentiores illo confirmaret. Exponit itaque Baron. Volens placere *in humilitate*, scilicet Christi, ob scandalum crucis eum humilem reddens, *& Angelorum cultu*, cùm illos naturæ opifices esse iactaret. Eumdem errorem attribuit etiam Simoni Epiphan. suprà, & Irenæus, lib. 1. cap. 20.

81 Probare minimè possum hanc explicationem. Nam & inusitatè supplet illum gignendi casum, nempe *Christi*; signatè expresso opposito, scilicet *Angelorum*: & (quod caput est) non animaduertit vir eruditissimus, Græcam vocem nullo modo significare abiectionem, aut vilitatem; sed potiùs ipsam humilitatis virtutem, fictam hîc quidem, & adumbratam, vt notarunt Græci. Non enim est vox *tapinosis*, abiectio, vilitas: quo nihil frequentius in Scriptura. Genes. 29. num. 32. Deutero. 26. num. 7. Iudith. 6. num. 14. Psalm. 24. num. 18. Psalm. 89. num. 3. Psalm. 135. num. 23. Ecclesiast. 2. num. 4. 1. Machab. 3. num. 51. Lucæ 1. num. 48. Actu. 8. num. 33. ad Philip. 3. num. 21. Iacob. 1. nu. 10. Sed Subest *tapinophrosyne*: quæ propriè est animi submissio, vt euidenter constat, vbicunque vsurpatur hæc vox: in hac Epistola, cap. 3. num. 12. Actu. 20. num. 19. ad Philip. 2. num. 3. ad Ephes. 4. num. 2. 1. Petr. 5. num. 5. Etsi verò originalis vox apertè reiicit Baronij expositionē; non diffiteor, Paulum in hac Epistola, Cherinti peruersum dogma refellere voluisse.

Quæ non vidit ambulans.

INsolens locutio Latinis auribus; 82
expressa tamen è Græco: vbi *embateuon*, est fatuosè incedens, ingrediens in ea, quæ non vidit: ægri capitis somnia fundens: quod Theodoretus, lib. 2. Hæreticarum Fabul. cap. 4. scripsit de eodem Cherintho. [Confinxit etiam quasdam reuelationes, tanquam ipse eas esset contemplatus.]

Frustra inflatus sensu carnis suæ.

ID est, inaniter tumens ea scientia rerum cælestium, quam sibi somniauit, mente carnaliter affecta; quæ nō est inutilis modò, sed etiam noxia. Sic Matth. 15. num. 9. ex Isai. 29. n. 13. iuxta L X X. *Sine causa autem colunt me.* Id est, frustrà, & sine fructu.

NVMERVS XIX.

Et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus, & coniunctiones subministratum, & constructum crescit in augmentum Dei.

QVomodò Christus sit caput 83
Ecclesiæ, explicui cap. 1. n. 18. Tantùm sit Commentarij vice locus ille ad Ephes. 4. n. 16. *Crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus: ex quo totum corpus compactum, & connexum per omnem iuncturam subministrationis, &c.* Vt enim cerebrum non potest influere spiritus vitales, sensum,

sensum, & motum impartientes, nisi membra sint colligata per neruorum commissuras; ita neque Christus influit in membra ab Ecclesiæ corpore præcisa; neque ipsa, sibi inuicem nisi sint vnita, influxum participatum à capite, vllo modo subministrare poterunt.

NVMER. XX. & XXI.

EXposui iam num. 14. §. Quartò valde.

NVMERVS XXII.

Quæ sunt omnia in interitum ipso vsu.

84 EXplicant Hieronym. to. 3. epist. 151. ad Algasiam, q. 10. Chrysost. Theod. OEcum. & Theoph. Esculenta, & poculenta, neque per se prodesse possunt animæ, neque obesse; ipso enim vsu corrumpuntur, & defluunt. Fauet huic expositioni vox Græca *phthorà:* quæ propriè est corruptio: & sic redditur à Vulgato ad Roman. 8. nu. 21. & 1. Corinth. 15. num. 42. ad Gal. 6. num. 8. & 2. Petr. 1. num. 4. & cap. 2. n. 19. Fauet idem argumentum vsurpatum à Christo, Matth. 15. num. 11. & num. 17. *Non intelligitis, quia omne id, quod in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur?*

August. tom. 2. epist. 59. quæst. 7. Anselm. Caietan. & Salmer. sic exponunt. Legalia ista iam abolita tantùm abest, vt salutem afferant, vt sint etiam exitiosa, atque mortifera vtentibus. Hæc explicatio mihi videtur probabilior. Primò, quia non de cibis dumtaxat lege vetitis sermo erat: *quæ omnia*, inquit, scilicet, *dogmata*, siue *elementa:* quare locus Matth. 15. non est ad rem.

Secundò, vox *interitus*, qua vsus est Vulgatus, retinetur in suo rigore. 85
Insitatè enim dicitur alimentum vergere in interitum: cùm tamen frequentissimè in Scriptura vsurpetur pro morte, siue animi, siue corporis. Tertiò, vox ipsa Græca translatè significat perniciem animæ 1. Petri 2. n. 12. *In captionem, & in perniciem* (Græcè, *phthoran*) *in his, quæ ignorant, blasphemantes in corruptione sua peribunt.* Græcè, *corrumpentur:* verbo ex eadem voce ducto. Quartò, *ipso vsu*, Græcè, *apochresi*, id est, *abusu*. Nullus enim legitimus vsus esse poterat eorum, quæ iam erant abrogata. Quintò denique, faciliùs sic connectuntur, quæ proximè subdit.

Secundùm præcepta, & doctrinas hominum.

ABusus ille nimirum ab hominibus inuectus est. Atqui lex ipsa Vetus lata est à Deo. Fateor: sed respondet Chrysostom. hom. 7. [Ea iam deinceps humana doctrina est, elapso videlicet temporis sui præscripto.] Fuere quidem olim illa decreta diuina; at si iam antiquata, rursus in vsum reuocentur, humana sunt, & commentitia dogmata, ipso abusu perniciem afferentia. 86

Sic appellat Isaias, cap. 29. nu. 13. 87
iuxta LXX. imò & Christus Matth. 15. num 9. extortas illas, & violentas legis interpretationes, quas Pharisæi pro ipsa lege rudibus obtrudebant: *docentes doctrinas, & mandata hominum.* Illustrant etiam eximiè præsentem locum verba illa ad Titum 1. num. 13.

Increpa illos durè, vt sani sint in fide, & non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum.

NVMERVS XXIII.

Quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ.

88 ID est, speciem, & imaginem: vt ad Rom.2. num.20. *habentem formam scientiæ*. 2. Timo.3. num.5. *Habentes speciem quidem pietatis*. Sed in his duobus locis subest *morphosis*, id est, forma; hîc verò *logos*: quæ vox nescio, an vspiam aliàs vsurpetur in hac significatione. Interpres Chrysostomi, & Erasmus propriam retinentes, reddiderunt. *Quæ verbo tenus sapientiam prætexunt, reuera ab ea absunt quàm longissimè.* Sensus eodem recidit. Nam qui has obseruationes tradit, videtur ille quidem pius, & moderatus, corpúsque suum aspernari: vt Hier. Chrysost. & Theophilactus annotarunt.

In superstitione.

89 GRæcè, *en ethelothreskia*. Hierony. in illa epist.151.q.10. interpretatur, in falsa religione. Verè id quidem: sed si vis verbi perpendatur, propriè sonat fictitius cultus, sponte conficta religio, superstitio voluntaria: quæ enim subobscurè dixerat Apostolus, n.18. *Volens in Religione*: Græcè, *thelon en threskia*; eleganter nunc expressit vnica voce ex illis duabus composita: quæ significat, eos pro libito, sine vlla ratione, sed ex suo cerebro, commentitium illum cultum Angelorum confinxisse, ritúsque Iudaicos iam abolitos rursus reuocasse.

Et humilitate.

EAdem est vox, quæ num.18. ac proinde eodem modo componenda cum verbo, *thelo*. Vt sicut religio est fictitia, sic etiam humilitas sit falsa, & adumbrata.

Et non ad parcendum corpori.

GRæcè, *Ke aphidia somatos*. Hieron. suprà ingenuè fatetur, se non agnoscere vocem Latinam, quæ ex æquo respondeat Græcæ. August. in illa epist.50. quæst.7. explicat, *in vexatione corporis*. Interpres Chrysost. *In læsione*. Gagneius. *In austera maceratione, in immanitate miserendi nescia*. Ad verbum (nisi barbara esset vox) *in imparcentia corporis*. Quod luculenta periphrasi illustrauit Vulgatus. 90

Attingit verò Apostolus tria præcipua capita, quibus impostores imaginem sapientiæ præseferentes, fucum imperitis faciebant. Nempe fictitio Angelorum cultu, adumbrata humilitatis specie, seueriore quadam morum disciplina, corporísque afflictatione, ex Iudaica ciborum abstinentia profecta. Tales erant tres illæ Quadragesimæ, quibus se Montanistæ macerabant, vt refert Hierony. epist.54.& Baron. tom.2. anno Christi 173 qui eruditè probat anno Christi 201. Tertullianum austerioris disciplinæ, arctiorísque vitæ cultu superbiẽtem ab Ecclesia ad Montanum defecisse; & in Catholicos, tanquam in Psychicos procaciùs insultasse. 91

Non in honore aliquo ad saturitatem carnis.

ID est, non nutriendo carnem ad satietatem vsque, denegato sibi, subtractóque subsidio, ad explendam famem necessario; tenuissimo victu, cultúque intra modũ parcissimè vtentes: atque adeò miserè se ipsos afflictantes sine fructu. Honor enim in Scriptura est subministratio earum rerum, quæ ad victum, & cultum corporis requiruntur. Sic exposuit Christus Matth.15.n.3. & Marci 7.nu.12. præceptum de parẽtibus honorandis. 92

&1.

& 1. Corinth. 12. num. 23. honor accipitur pro indumento, pro alimento verò 1. Timoth. 5. num. 17. Nomenclaturæ causam breuiter hic attigit OEcumen. [Deus enim honorando hominem, suis formauit manibus, & cibos largitus est: hi verò non vtuntur, tanquam munere, cibis datis ad alimentum carnis, sed tanquam fugiendis, ac nociuis.]

CAPVT III.

FErent tolerabiliùs breuitatem, quam in his commentariis tantopere affectamus, duo hæc posteriora capita: quæ cùm ad formandos mores, & salutem impartiendam referantur, longè sunt faciliora prioribus. Perspicua igitur ne attingemus quidem; cætera strictim delibabimus: dabimus tamen operam, vt in ipsa breuitate, & perspicuitatis, & plenitudinis ratio habeatur.

NVMERVS I.

Si consurrexistis.

1 ID est, *quandoquidem*. Nõ enim dubitantis est, sed asseuerantis, & inferentis. Cap. 2. num. 12. *In quo & resurrexistis.*

Quæ sursum sunt, quærite.

SOlet Apostolus postquàm confirmauit fidem, mores instruere. Probat eruditè Salmeron; tom. 13. disp. 5. Caput autem ad rectè vitam instituendam in primis est, fluxis, & perituris bonis pro nihilo habitis, ad cælestia illa in omnem æternitatem duratura, totis viribus aspirare. Hoc scilicet est, thesaurizare nobis thesauros in cælo: vt vbi thesaurus noster est, ibi & cor nostrum sit. Matth. 6. num. 20.

Vbi Christus est in dextera Dei sedens.

CHristi ascensio, nostra prouectio 2
est: & quò præcessit gloria capitis, eò spes vocatur & corporis. [Leo serm. 1. de Ascensione. *Deus enim, qui diues est in misericordia, conuiuificauit nos in Christo, & conresuscitauit, & consedere fecit in cælestibus:* ad Ephes. 2. num. 5.

Vter locus fuerit apud Veteres honoratior, dextrane, an sinistra, adhuc sub iudice lis est. Certant enim inter se Auctores grauissimi, Baron. tom. 2. anno Christi 213. Tiraquellus, præfatione de Primigeniis, num. 13. Nebrissensis in 3. Quinquagena cap. 39. Goropius Beca. lib. 3. Hieroglyphicorum, sub finem: Turnebus, lib. 14. Aduersariorum, cap. 24. Alexand. ab Alexand. lib. 2. Genialium dierum, cap. 19.

Certè Christus honoratissimum lo- 3
cum obtinet, & Patris throno proximiorem. Thronus ille Deitatis, verè Regius, atque adeò Diuinus, extra omnem comparationem est: imò ab eo redundat honos in cæteros, vt quò propiores illi fuerint, eò sint ampliores: quare nihil est, cur ambigatur, an Christus præstantiorem, quàm Pater, sedem obtineat. Ad Ephes. 1. num. 20. *Constituens ad dexteram suam in cælestibus supra omnem Principatum, & potestatem.* Ad Hebr. 1. numer. 13. *Ad quem autem Angelorum dixit aliquando: sede à dextris meis?* Explicant hoc accuratè, atque copiosè, Maldonat. Marci 16. num. 19. Bellarmin. tom. 1. lib. 3. de Incarnatione, cap. 15. Suar. tom. 2. disputat. 51. sect. 3. Rib. ad Hebr. 1. num. 18.

NVMERVS II.

Quæ sursum sunt, sapite.

4 REctè obseruauit Adamus in illa verba ad Rom. 8. num. 5. *Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt, sapiunt: qui verò secundum spiritum sunt, quæ sunt spiritus, sentiunt*; verbum *phroneo*, non ad intelligentiam modò referri, sed multò etiam magis ad affectum. Itaque sapere ea, quæ carnis sunt, est curare dumtaxat ea, quæ caro appetit, indulgere genio; mente, & affectu carnis legibus obedire. Matth. 16. num. 23. *Non sapis ea, quæ Dei sunt, sed ea, quæ hominum.* Ad Philipp. 3. num. 19. *Qui terrena sapiunt.* Vide Tolet. ad Rom. 8. notatione 15.

NVMERVS III.

Mortui enim estis.

5 SCilicet, rebus inferioribus: (inquit Theophilactus) posthac eas quærere non debetis. Deinde vita vestra in supernis est: quare & superna curate.] Erant quidem priùs mortui in delictis, cap. 2. numer. 13. sed conuiuificati sunt per Baptismū. Rursus in Baptismo Christo consepulti, & cum illo resurgentes, omnino sunt extincti peccato, viuunt autem Deo.

Et vita vestra abscondita est, &c.

6 LAtet hæc vita mortalium oculos. Ad Ephes. 1. num. 13. *Signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ.* Verè iusti per gratiā sunt filij Dei, consortes Diuinæ naturæ: verè habent ius ad vitam immortalem: sed hæc vita nunc est quasi clausa, & obsignata sigillis: non cadit sub aspectum. 1. Ioan. 3. num. 2. *Nunc Filij Dei sumus: & nondum apparuit, quid erimus.* Ad Ephes. 4. n. 30. *Signati estis in diem redemptionis*, scilicet, Iudicij vniuersalis. Lucæ 21. num. 28. *Leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.*

Sic ad Rom. 8. num. 23. *Nos ipsi primitias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus, adoptionem Filiorum Dei expectantes.* Videtur Apostolus quasi pugnantia loqui. Si adoptio Filiorum Dei gratia iustificante continetur: qui eam copiosissimè recepit, quomodo adhuc expectat adoptionem? Sed agit de adoptione consummata, glorificato etiam corpore. Tunc enim filij adoptiui quasi edentur in hanc lucem: tunc incurret eorum dignitas in omnium oculos: tunc eximius ille splendor, vel ab inuitis extorquebit eam confessionem Sapient. 5. num. 5. *Ecce quomodo computati sunt inter filios Dei.* Sic se explicat Apostolus, continuò subiungens: *Redemptionem corporis nostri:* & in eodem capite, num. 19. *Nam expectatio creaturæ, reuelationem Filiorum Dei expectat.* 7

NVMERVS IV.

Christus vita vestra.

T quia contulit vitam gratiæ, & quia iustos suscitabit ad gloriam. Ioan. 11. numero 25. *Ego sum resurrectio, & vita.*

NVMERVS V.

Mortificate ergo.

Ffirmauerat num. 3. eos esse 8
planè mortuos: quid verò magis alienum præcipi mortuo potest, quàm se rursus mortificare? Respondent Chrys. & Theophil.

Prior

Prior illa mors, Baptiſmatis erat donum; quæ peccata anteà commiſſa prorſus extinguebat: hæc verò mortificatio noſtræ eſt voluntatis; quæ fibras vitiorum quotidie germinantes, accuratè reſecat, & extirpat. Cyrill. lib. 11. de Adoratione, fusè proſequitur hanc doctrinam, explicans præceptum illud iniunctum Leuitis. Num. 8. num. 7. *Radant omnes pilos carnis ſuæ.*

Membra veſtra.

9 AD Rom. 7. num. 5. *Cùm enim eſſemus in carne, paſſiones peccatorum, quæ per legem erant, operabantur in membris noſtris.* Propterea etiam ad Rom. 6. num. 6. dicitur *crucifixus vetus homo noſter, vt deſtruatur corpus peccati:* omnia enim peccata, quæ hic ſigillatim enumerat Apoſtolus, ſimul conflata, quaſi quædam membra, vnum veluti corpus efficiunt peccati: hæc membra ſunt aſſiduè mortificanda: hic vetus homo crucifigendus: hoc peccati corpus deſtruendum.

Et auaritiam, quæ eſt ſimulachrorum ſeruitus.

10 GRæcè ſubeſt vox *pleonexia,* quam Adamus in cap. 4. ad Epheſ. & Prad. Ezechiel. 16. pag. 194. Salmer. ad Epheſ. 5. diſput. 12. ſequuti Hieronymum, ſignificare dicunt cupiditatem potiundæ voluptatis. Pineda tom. 2. in Iob, cap. 31. verſ. 11. refert ad adulterium. Videat, qui volet, quibus illi ducantur coniecturis.

11 Mihi certum eſt, egregiè à Vulgato expreſſam nominis vim. Nam verbum ipſum *pleonecteo,* 2. Cor. 7. n. 2. *Neminem circumuenimus,* propriè ſignificat, *neminem auarè fraudauimus,* vt explicauit ibi Regia: & cap. 12. n. 17. *Numquid circumueni vos?* Regia, *expilaui:* quæ loca referre ad libidinem, alieniſſimum eſt. Vulgatus eamdem vocem, Sap. 10. numer. 11. appoſitè expreſſit nomine fraudis: *in fraude circumuenientium illum affuit illi:* quia vt doctè aduertit Perer. Tom. 4. in Geneſ. c. 28. n. 16. ex auaritia prodibant fraudes, quas Laban genero ſtruebat, cùm toties illum debita mercede fraudabat. Habac. 2. n. 9. *Væ qui congregat auaritiam malam.* LXX. *pleonecton:* & Ezechiel. 22. n. 27. *Auarè ad ſectanda lucra.* LXX. *opos pleonexia pleonectosi.* Nomen etiã *pleonectès,* 12
ſpectat ad fraudem. 1. Cor. 5. num. 10. *aut auaris, aut rapacibus.* c. 6. num. 10. *neque fures, neque auari.* Vtrobique vides auaritiam cum furto, & rapina copulari: ſicut & *pleonexia,* Marci 7. n. 22. *furta, auaritiæ:* & Luc. 12. numer. 15. *Cauete ab omni auaritia:* vbi ex contextu eſt euidens, ſermonem eſſe de habendi cupiditate. De eadem ergo intelligendus eſt hic locus, & ſignatè de illa auaritia, quæ cum fraudibus eſt coniuncta.

Talis nimirum auaritia eſt ſimulachrorum ſeruitus. Græcè, *idololatria.* Ad Epheſ. 5. num. 5. *Aut auarus, quod eſt idolorum ſeruitus.* Vbi legitur Græcè, *qui eſt idololatra.* Auguſt. certè lib. 4. de Ciuit. Dei, cap. 21. Deam pecuniam à Veteribus cultã fuiſſe, ſcribit. Quamuis Iuuenalis Satyr. 1. neget, Romanos illi templa erexiſſe. 13

Etſi funeſta pecunia templo
Nondum habitas, nullas nummorum erreximus aras.

Vt enim Idolorum cultor, ſimulachro argẽti, vel auri tribuit honorem, Deo debitum; ita auarus colit pecuniam, quam vero Deo præfert: in ea omnes ſuas ſpes fixas, ac locatas habet. Quod facetè proſequutus eſt Mænander his carminibus apud Strobæũ ſer. 89. *Epicarmus quidem Deos eſſe dicit ventos, ſolem, terram, aquam, ignem, ſtellas. Ego autẽ vtiles eſſe Deos arbitror argentum noſtrum, & aurum: nam illos ſi collocaueris in domum, pete, quidquid voles, aſſequeris:* 14

assequeris omnia: sic enim vel ipsos Deos habebis ministros. Consonat id Eccle-siast.10.n.19. *Pecuniæ obediunt omnia.* Hæc erat inanis illa, & stolida confidentia Ephraim, cùm temerè iactabat, Osee 12.num.8. *Diues effectus sum: inueni Idolum mihi: omnes labores mei non inuenient mihi iniquitatem*, idest, nullius indigeo: alij alia Idola colant, ego optimum Deum penes me habeo: in splendorem diuitiarum, quas meo labore acquisiui, incurret quoduis flagitium, quod admisero. Fortè de hoc Idolo dicebat Dauid Psalm.138.num. vltim. *& vide, si via iniquitatis in me est.* Hebraicè, *via Idoli*, vt notat ibi Hieron. idest, explora, num sector Idolum diuitiarum.

15 Est insignis locus Eccles.31.num.7. *Lignum offensionis est aurum sacrificantium.* Lucem afferunt Græci codices, dum legunt, *sacrificantibus eis*, nempe, *ipsi auro.* At enim quid sacrificant auari? Respondent Chrysost. & Theophil. in cap.5. ad Ephes. [Non mactant quidem vitulos, aut oues: at libant humanum sanguinem, hoc est, sudorem pauperum, quos defraudant.] Porrò lignum offensionis, idem est, ac petra scandali: nam vbi potuissent sedere, & paululum conquiescere fessi de via, ibi auri splendore perstricti, offendunt & incurrunt. Quod ibidem explicatur num.6. *Multi dati sunt in auri casus, & facta est in specie ipsius perditio illorum.* Nam, vt sapienter ait August. lib.11. de Ciuitate, cap.25. [Peruersi frui volunt nummo; vti autem Deo.]

16 In hanc sententiam verba illa Iobi, c.31.num.26. *Si vidi solem, cùm fulgeret,* illustrat noua, & singulari expositione, cum tota serie contextus mirificè congruente, Pined. tom.2. pag.641. Ego, quia fui longior, claudam notationem hanc præclaris Hieron. verbis, tom.8. ad illud Psalm.83. *Non erit in te Deus recens.* [Cui Deus venter est, Deus ei recens est. Quotcumque vitia habemus, quotcumque peccata, tot recentes habemus Deos. Iratus sum, ira mihi Deus est. Vidi mulierem, & concupiui, libido mihi Deus est: vnusquisque enim, quod cupit, & veneratur, hoc illi Deus est. Auarus aurum Deum habet.] Quem autem sensum Theologicum habeat hæc Hieron. sententia, copiosè explicat Valentia tom.2. disput.1. quæst.1. puncto 6.

NVMERVS VI.

Propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis.

AD Ephes.5. num.6. *Propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ.* Vtrobique *ercheta* præsentis temporis: quod consuetudinem denotat: quam expressit Vatabl. & interpres OEcumen. cap.9. *Ob quæ venire solet ira Dei in filios contumaces.* 17

Vox *apithia* redditur à Vulgato *diffidentia* ad Ephes.2.n.2. Vbi Regia. *Insuasibilitas: incredulitas*, ad Roman.11. n.30. ad Hebr.4.n.6. & 11. Interpres Theophilacti vertit hìc. *Super filios inobedientiæ, & impersuasibilitatis.* Cadunt 18
omnia optimè in vocis vim: quæ non minùs spectat ad significandam affectus contumaciam, quàm obstinationem mentis. Ad Rom.2.num.8. *Qui non acquiescunt veritati.* Græcè, *apithusi.* Cap.10. n.21. *Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem.* Ad Tit.1. n.16. *Cùm sint abominati, & incredibiles.* Græcè, *apithis.* 2.Timoth.3. nu.2. *Parentibus non obedientes*, subest eadem vox. Vt ad Rom. 1.num.30. vbi manifestum est, referri ad inobedientiæ peruicaciam. Vide Riber. ad Hebr.4. num.14. Salmer. ad Ephes.5. disputat.12. pag.803. Tol. ad Roman.11. annotatione 23.

NVME

NVMERVS IX.

Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum.

19 HAbentur Græcè participia illa præteriti temporis, de quibus multa, cap. 1. nu. 4. quare totus hic locus ita verti posset. *Quandoquidem exuistis veterem hominē cum actibus suis, & induistis nouum.* Vt sic contineatur præcipuum veluti pondus huius hortationis: ne scilicet ad ea quæ iam abiecerant, turpiter relabantur: néve rursus obscurent splendorem gratiæ, quo iam fuerant diuinitus illustrati.

20 Ad Ephes. 4. nu. 22. hortatur item Apostolus, deponere veterem hominem, & induere nouum, qui secūdum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Pro vtriusq; loci intelligentia obserua: solere Paulum in vnoquoque nostrū distinguere duos homines, nouum, & veterem: non quòd duæ sint substantiæ, sed ratione diuersorū statuum. Propriè siquidem vetus homo est Adam; nouus autem, Christus. Tunc ergo dicimur exuere veterem hominem, cùm non cernitur ampliùs in nostris actionibus similitudo peccantis Adami: tunc induimus nouum, cum Christum ipsum vita, &
21 moribus effingimus. Vide, quàm expressè hoc doceat Apostolus 1. Cor. 15. num. 47. *Primus homo de terra terrenus: secundus homo de cælo cælestis.* Infert paulò pòst. *Igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis.* Sic ad Roman. 13. num. 12. cùm monuisset, *abijciamus ergo opera tenebrarum, &c.* eáque sigillatim commemorasset, claudit illud caput. *Sed induimini Dominū Iesum Christum.* Quem planè induimur, cùm auxilio gratiæ ipsius roborati, heroicas, ac prorsus diuinas illius virtutes imitamur, similésq; ei, quamuis non æquales, effici studemus.

NVMERVS XI.

Vbi non est Gentilis, & Iudæus.

EN aliud encomium (inquit Theophilact.) noui secundum Christum hominis: quòd neq; Gentis, neque dignitatis, neque maiorū discrimen, adeóque respectus habeatur: in omnibus enim, qui vita virtutibus conspicua sunt efformati, omnia est Christus, hoc est, & genus, & dignitas.] Ad Galat. 6. num. 15. *In Christo enim Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatura.* 22

NVMERVS XII.

Induite vos ergo, sicut electi Dei, sancti, & dilecti, viscera misericordiæ.

PRobat Salm. tom. 13. parte 2. disput. 2. non agere hîc Apostolum de summa illa electione, qua Deus secūdum beneplacitum gratiæ suæ prædestinatos elegit ad gloriam: nam neque id nouerat Apostolus; neque, si maximè nouisset, ita promiscuè manifestaret. Vocat ergo Dei electos, quos Deus singulari beneficio ad Euangelij gratiam, ad Baptismi munditiam, ad Christi cognitionem elegit. 1. Thessal. 1. nu. 4. *Scientes, fratres dilecti à Deo, electionem.* 2. Thessal. 2. num. 12. *Quòd elegerit vos Deus primitias in salutem.* 23

Viscera sunt intima vitalia, quæ affectu miserationis maximè commoueri, & concuti solent. Gen. 43. nu. 30. Iosephus coercere non potuit erumpentem fletum, quia *commota fuerant* 24

viscera eius super fratre suo. 3. Reg. 3. num. 26. cùm vera mater audisset, secundum filium, *commota sunt quippe viscera eius.*

24 Deo etiam attribuuntur Exod. 34. num. 6. & Deuter. 4. num. 31. & Psal. 102. num. 8. vbi vertit Vulgatus, *misericors*, seu *miserator*. Hebraicè *rahum*. Genebr. Psal. 102. num. 9. ad verbum, *visceratus*. Oleaster Exod. 34. commotus: cuius viscera cōmouentur ex visa miseria: qui visceribus est pronissimis ad cōcipiendam misericordiam. *Dios de vnas entrañas tiernas, affectuosas, y compassiuas.* Luc. 1. num. 78. *Per viscera misericordiæ Dei nostri.* Hierem. 31. num. 20. *Si filius honorabilis mihi Ephraim, si puer delicatus: idcirco conturbata sunt viscera mea super eum: miserans miserebor eius.*

25 Hæc misericordiæ viscera induenda sunt fideli: hæc ex nouo homine, nempe Christo, vel maximè imitāda. Obseruaui in Euangelio, quoties ferè dicitur Christus misericordia captus, id exprimi Græcè significantissimo quodam verbo, cuius vim nullum Latinum simplex assequi potest: illud est *splanchnizoma*, deductum à voce, quæ hîc subest *splanchna* propriéque significat, *intima viscera affectu tacta, conturbari, & planè concuti.* Quo verbo explicuit Luc. cap. 15. num. 20. paternum hunc affectum irruentem in collum filij redeuntis.

Agentes itaque de Christo Euangelistæ, eodem vtuntur verbo. Matth. 15. num. 32 cap. 20. num. 34. Marci 1. num. 41. cap. 6. num. 34. cap. 8. num. 2. Luc. 7. num. 13. Et in his locis substituit Regia. *Visceribus commoueri:* & Matth. 14. num. 4 *visceribus affici:* licèt Matth. 9. num. 36. relinquat verbum Vulgati, *misertus est eis.* Vatabli translatio, *intimè affectus est miseratione, aut intimè misertus est.*

26 Hæc viscera induerat Apostolus, cùm interposito iureiurando, testatur Philippensibus, eos sibi hærere in visceribus Christi, cap. 1. num. 8. *Testis enim mihi est Deus, quomodò cupiam* (id est, ardentissimo amore prosequar) *omnes vos in visceribus Iesu Christi.* Patebant hæc viscera Pauli vel vilissimis mancipiis. Nam Onesimum seruum adeò altè in suis visceribus defixerat, vt *viscera sua* appellet, ad Philemoné, nu. 12. & nu. 20. *Qui autem viderit fratrem suum necessitatem habere, & clauserit viscera sua ab eo, quomodò charitas Dei manet in eo?* 1. Ioan. 3. num. 17.

NVMERVS XIV.

Quod est vinculum perfectionis.

Triplex fertur expositio huius elogij charitatis: prima, 27
Hieron. & Primasij. Charitas, vt vinculum perfectissimum, fidelium voluntates inter se arctissimo deuincit nodo, & tanquam multa membra in vnum conglutinat corpus. Secunda Caiet. Quia in ipsa consistit perfectio per modum vinculi. Itaque duo attribuuntur Charitati: & quòd summā continet perfectionem Euangelicam; eò enim est quisque perfectior, quò ardentiore Charitate flagrat: & quod perficit instar vinculi, animam cum Deo arctissimè copulantis. Iuxta id 1. Ioan. 4. nu. 16. *Deus Charitas est: & qui manet in Charitate, in Deo manet, & Deus in eo.*

Tertiam sequuntur Chrys. Theod. 28
OEcum. Theoph. Anselm. Haimo, & communiter expositores. Est vinculum, quod ligans, & continens cæteras omnes virtutes, hominem reddit perfectum: est veluti spiritus humanus, qui ligat partes, humores, sensúsque corporis, alioqui facilè dilapsuros. Sic Charitas virtutū corpus quasi connectit, atque constringit; sine illa conti

continuò dissoluendum. Propterea 1. Cor. 13. num, 4 munia cæterarum virtutum adscribuntur Charitati *Charitas patiens est, benigna est.*

29 In hanc sententiam Irenæus lib. 5. cap. 6. exponit illud 1. Thessal. 5. num. 23. *Vt integer spiritus vester, & anima, & corpus, sine querela in aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur.* Vbi per spiritum intelligit Spiritum sanctum inhabitantem per Charitatem, sine quo Spiritu mancus, & mutilus erit interior homo; imò verò planè mortuus: ad Eph. 4. nu. 3. *Soliciti seruare vnitatem spiritus in vinculo pacis.* Vbi Chrys. & Theop. & Spiritum sanctum intelligunt, & eodem vtuntur simili spiritus humani. Lege Tolet. ad Rom. 13. num. 10. vbi docet, quomodò cætera omnia *instaurentur* in Charitate, hoc est, recapitulentur, seu summatim comprehendantur.

NVMERVS XV.

Et pax Christi exultet in cordibus vestris.

30 NON miror Græcos Interpretos omnium maximè assequutos huius loci intelligentiam: pēdet enim ex vi, & proprietate verbi Græci quod vsurpat Apostolus; nempe *Brabeuo:* quod duplicem habet significationem. Vnde duplex oritur explicatio: quæ tamen in vnam, & eamdem recidit.

Primò igitur ita verti potest. *Pax Christi prior sit, palmam ferat, superet, ac vincat.* Exponúntque Theodor. Chrysost. Theophil. & OEcumen. Sæpenumero iniuria sumus à quopiam affecti: hinc & geminæ apud nos cogitationes certant: altera ad vindictam nos concitans; altera ad longanimitatem: ipsa igitur pax Christi palmam ferat, non ira. *Quādo se atrauessare qualquier occasion de disgusto con mi proximo, quede atropellada la passion, y el interes: y la paz sea en todo la preferida, la que tenga el mejor lugar, y lleue la palma.*

Secundò reddi potest. *Pax Christi moderetur, palmam distribuat:* si iustus quidam Braueuta, idest, iudex, certaminísque arbiter; *Agonothetæ* officio fungatur: non dubium, quin tribuat victoriæ palmam, sententiámque ferat secundum eam cogitationem, quæ ad lenitatem, quæ ad iniuriæ condonationem, quæ ad rei, de qua est controuersia, cessionem inclinat. 31

Et suspicor, Vulgatum non modò vim verbi Græci penetrasse, eámque eleganter expressisse. Nam exultare, etiam apud Latinissimos, luculentâ metaphorâ, est reportata iam victoria, epinicion canere, & quasi triumphare. Isai. 9. nu. 3. *Sicut exultant victores capta præda. Se vfanan con la victoria: hazen alarde, y ostentacion de la pressa.* Verùm etiā voluisse nobis explicare eximiam lætitiam, ex hac pacis victoria redundantem. *Quando la paz à salido con vitoria de la passion, o del interes, queda sabrosa la mano, el coraçon dà saltos, y bryncos de plazer, que apenas cabe en el pecho.* Quod propriè est exultare. 32

Propterea in sacro sermone, frequentissimè pax cum gaudio, internáque lætitia copulatur. Isai. 32. num. 18. *Sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta.* Ad Roman. 14. nu. 17. *Non est enim regnum Dei esca, & potus; sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu Sancto.* Et cap. 15. num. 13. *Deus autem spei repleat vos omni gaudio, & pace.* Ad Galat. 5. nu. 22. *Fructus autem Spiritus est, charitas, gaudium, pax. La alegria solida, y verdadera, està como en lugar proprio, en medio de la caridad, y de la paz.* Ad Philipp. 4. num. 7. *Pax Dei, quæ exuperat omnem sensum.* Videlicet summum pacis gaudium vix intimis 33

sensibus percipi potest, nedum verbis explicari.

Et grati estote.

34 GRæcè, *Eucharisti*, idest, gratiosi, comes, & amabiles: qui enim tales sunt, per comitatem, & benignitatem solent pacem conciliare. Cadit etiam hæc significatio in vocem Græcam, & Latinam; & huic loco quadrat aptissimè. Nam paulò pòst, num. 17. ad gratiarum actionem exhortatur. Eccles. 6. num. 5. *Verbum dulce multiplicat amicos, & mitigat inimicos: & lingua eucharis in bono homine abundat*, idest, lingua comis, & gratiosa. Vbi notandum est, non fecisse Vulgatum hîc, quod aliàs solet, relinquendo vocem originalem, cùm æquè bene exprimi non potest Latina alia: imò verò diuersam vocem Græcam, alia item Græca reddidisse: quod sanè singulare est. Subest enim hîc *Eulalos*. Et tota sententia sic effertur in editione LXX. *Et lingua bene loquens multiplicabit bonas salutationes. Vn hombre afable, comedido, y bien hablado, tendrà tantos amigos, que por do quiera que vaya, salgan a saludalle, y hazelle cortesia.*

35 Hoc ipsum hortatur Apostolus ad Philippens. 4. num. 8. *Quæcunque amabilia sunt, hæc cogitate.* Græcè, *prosphilè amicabilia.* Vatablus. *Ad amicitiam pertinentia: ad alendam concordiam accommoda.* Séque ipsum proponit exemplar, 1. Cor. 10. num. 32. *Sine offensione estote sicut & ego per omnia omnibus placeo.* Lege Pined. Iob 1. vers. 1. num. 58.

NVMERVS XVI.

In gratia cantantes in cordibus vestris Deo.

36 TRiplex expositio, iuxta triplicem significationem vocis *Charis*. Prima Chrysostom. OEcumen. & Salmer. Per gratiã Spiritus Sancti, sine qua tale munus ritè obiri non potest. Et hæc, & si veram sententiam continet, omnium minimè mihi placet: neque enim solet hortari Apostolus, *vt nemo dicat, Dominus Iesus, nisi in Spiritu Sancto.* Sed monet ita esse 1. Cor. 12. num. 3.

Secunda Anselm. & Adami. *In gratiarum actione*: qui vsus huius vocis frequentissimus est. Lucæ 6. num. 33. 1. Corinth. 15. num. 57. 2. Corinth. 2. num. 14. & cap. 8. num. 16. 2. Timot. 1. num. 3. Et quamuis Latinè expresserit Vulgatus numero multitudinis: Græcè tamen habetur in his locis nomen singulare *charis*. Nihil verò vsitatius, quàm pro accepto beneficio hymnis, & Canticis gratias agere. Lege Maldonat. Matth. 26. num. 30. Huc etiam referri potest modus ille loquendi 1. Corinth. 1. num. 4. *In gratia Dei, quæ data est vobis*, idest, pro beneficio in vos collato. 37

Tertia Theophilacti omnium maximè mihi probatur: *in gratia*, hoc est, cum iucunditate, & voluptate spirituali, vt cap. 4. num. 6. *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus.* Lucæ 4. num. 22. *Mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius*, hoc est, in verbis suauissimis, cælesti elegantia, ac venustate conditis, mirè factis ad alliciendos homines, & incredibili voluptate permulcendos. Quod multò antè cecinerat Regius Vates Psalm. 44. num. 3. *Diffusa est gratia in labijs tuis.* De primis fidelibus legimus Actuum 2. num. 47. *Collaudantes Deum, & habentes gratiam ad omnem plebem.* Apostolus etiam talem à nobis sermonem exigit ad Ephes. 4. num. 29. *Vt det gratiam audientibus.* Theophilact. *Vt eos gratiosos, & amabiles reddat.* Ioannis epistola 3. num. 4. *Maiorem horum non habeo gratiam, quàm vt audiam filios meos in veritate ambulare,* idest, 38 39

idest, nunquam maiore voluptate perfundor, nulla ex re solidiore cumulor gaudio: quamuis hîc Græcè non subest vox *charis*, sed *chara*.

In cordibus.

40 THeophilact. [Nõ simpliciter ore, sed corde; idest cum attentione: hoc enim est, Deo canere; illud verò, aëri. [Lege Sixtum lib. 6. Bibliothecæ notat. 304. & Valentiam 2. 2. disp. 6. q. 9. puncto vunico.

NVMERVS XVIII.

Mulieres subditæ estote viris, sicut oportet, in Domino.

HOc est, vt decet fæminas, quæ Christianismum profitentur: quæ in viris ipsis, Christi Domini personam agnoscunt. Hoc enim eis pręcipit Apostolus ad Ephes. 5. num. 22. *Mulieres viris suis subditæ sint, sicut Domino.* Græcè, *os to Kyrio.* Itaque articulus indicat, signatè de Christo Domino sermoné esse; quamuis excludenda non sit explicatio altera, virum habendum esse loco Domini; quoniam vir caput est mulieris. Quod ponderat Petrus in obedientia Saræ. 1. Petr. 3. num. 5. *Subiectæ proprijs viris, sicut Sara obediebat Abrahæ, Dominum eum vocans.* Genes. 18. num. 12. *Postquàm consenui, & Dominus meus vetulus est*, idest, *vir meus.* Sic Iudic. 19. num. 26. *Vbi manebat Dominus suus*, idest, suus maritus. Lege Riber. in illa verba ad Hebr. 13. num. 4. *Honorabile connubium in omnibus:* & Pinedam in Salom lib. 5. cap. 4. §. 12.

41 Theodoretus exponit, subditas esse in Domino, idest, quatenus Dominus, & Lex Euangelica permittit: in nulla re pietati contraria viris obedire: vt ad Ephes. 6. num. 1. *Filij, obedite parentibus vestris in Domino.* Nimirum vbi parentes præcipiunt aliquid contrarium Christo, *obedire oportet Deo, magis quàm hominibus*, Act. 5. num. 29. 1. Cor. 7. num. 39. *Cui vult, nubat: tantùm in Domino*, hoc est, dummodò nubat, quomodò lex Christiana præcipit.

NVMERVS XX.

Filij, obedite parentibus per omnia.

EXponit Sanctus Thom. 2. 2. quæst. 104. artic. 5. ad 1. *Per omnia*, ad quæ se extendit patria potestas. Vt si res iuberet, milites obedire Duci per omnia, exponendum esset, per omnia, quæ pertinent ad militiam. Belarm. tom. 1 lib. 2. de Monachis, cap. 36. per omnia, quæ pietatem non impediunt: vt numero superiore exposuimus. Vnde colligit cum S. Thom. 2. 2. q. 88. artic. 8. ad 2. licere filiis, inuitis parentibus, religionem ingredi: quod ibi eruditissimè probat. Modò tamen peruenerint ad annos pubertatis: neque parentes in tali sint necessitate, vt sine filiorum auxilio viuere non possint. 42

NVMERVS XXI.

Patres, nolite ad indignationem prouocare filios vestros, vt non pusillo animo fiant.

GRæcè, *me athymosin: ne animis concidant, ne præ tristitia despondeant animum*; hastásque abiiciant: ne ex animi consternatione languor, & socordia consequatur. Complectitur hæc omnia vis Græci verbi. Nam *athymos*, & pusillanimem significat, & desperantem. Est verò prudentissima Apostoli ratio: cùm enim filij in omnibus ferè, quæ agunt, acriter à parẽtibus obiurgãtur, 43

cùm identidem pessimè verbis accipiuntur: cùm irritantur, cùm lacessuntur; (quod propriè significat *erethizo*,) sibi omnino persuadent, nihil se boni facere posse, quò parentibus morem gerant, eósque placabiles experiantur: ac proinde despondent animum; nec sese erigere possunt ad aggrediendum quidpiam boni. Et hoc est fieri *animo pusillo*.

NVMERVS XXII.

Non, ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes.

44 EXtant Latinè eadem omnino verba ad Ephes. 6. numero 6. & vtrobique est Græcè vnica duntaxat dictio venustissimè composita, *ophthalmodulia*. Quam ibi vertit Regia. *Non secundum ocularem seruitutem*; hìc, *non in oculorum seruitijs*. Caiet. Adamus, & Salmer. *Seruitium oculare*, reddunt. Vt vel hinc videas, quantò Latiniùs, quantóque significantiùs expresserit Vulgatus.

45 Sententia perspicua est. Seruite, inquit, non tantùm dum Domini præsentes adsunt, vt illorum gratiam, simulata animi promptitudine ineatis. Chrysostom. & Theophil. [Cùm hero non cernente, functus fueris fidelis serui officio; perspicuum est, quòd ob Dei oculum perpetuò vigilem, & omnia videntem, istud agas: si autem rectè agis, cùm herus conspexerit, hominibus places.] Hoc est, quod subiungit ad Ephes. 6. num. 6. *Sed vt serui Christi, facientes voluntatem Dei ex animo, cum bona voluntate seruientes sicut Domino, & non hominibus.* Quod hìc etiam repetit numero 23. & concludit numero 24. *Domino Christo seruite. Tened a Christo por amo, y por Señor: a el seruis, quando a vuestro amo seruis.*

NVMERVS XXV.

Et non est personarum acceptio apud Deum.

SEntentia celebris in Scriptura. Deuteron. 10. nu. 17. & 2. Paralip. 19. n. 7. Iob 34. nu. 19. Sapient. 6. nu 8. & Eccles. 35. num. 16. Actuum 10. num. 34. ad Roman. 2. num. 11. ad Galat. 2. nu. 6. ad Ephes. 6. num. 9. 1. Petri 1 num. 17. 46

Illud præcipuè inquirendum: cur fuerit hic ab Apostolo inculcata, vbi minimè omnium desiderari videbatur: agit enim cum seruis, idest, cum hominibus vilissimæ conditionis: ea verò sententia iactari solet in eos, qui nobilitate, aut opibus elati, Diuinam vltionem se euasuros, vanissimè confidunt.

Respondent Chrysost. Theophil. & OEcumen. aut quia non miserebitur pauperis in iudicio Deus: aut quia loquitur Christianis seruis, quibus Domini erant Gentiles.

Aptiùs Ansel. Teodoret. Primasius, 47
S. Thom. & Caiet. Consolatur humiles seruos, ab imperiosis, & crudelibus heris acerbè, contumelioséque vexatos. Vos quidem (inquit à Domino accipietis retributionem hereditatis; illi verò, qui iniuriam faciunt; & potentia, ac dominatu superbientes, impunè se laturos esse confidunt, luent aliquando pœnas suæ crudelitatis; puniet eos seuerissimus ille Iudex, apud quem non est seruus, neque liber. Certè ad Ephes. 6. tradēs eamdem doctrinam, quam in hoc capite, sententiam hanc Dominis proponit, nu. 9. *Scientes quia & illorum, & vester Dominus est in cælis: & personarum acceptio non est apud eum.* 1. Petr. 2. num. 18. 19. & 20. Apostolus blandissimè consolatur fideles seruos, ab heris pessimè acceptos, & colaphizatos. Lege Pined.

tom. 2.

tom.2.in Iob cap.31.verſ.13.14.& 15. vbi multa in hanc ſententiam.

CAPVT IV.

NVMERVS I.

Domini, quod iuſtum eſt, & æquum, ſeruis præſtate.

1 COmplexus eſt Primaſius vno verbo Dominorum officium erga ſeruos. [Patres vos debent magis ſentire, quàm dominos: vnde vulgò Patresfamilias appellamini.] Prætextatus apud Macrobium, lib.1. Saturnalium, cap.11. [Maiores noſtri omnem dominis inuidiam; omnem ſeruis contumeliam detrahentes, dominum, Patremfamilias; ſeruos; familiares appellarunt. Non eſt ergo, quòd amicum tantùm in foro,& in curia quæras: ſi diligenter attenderis, inuenies & domi.] Et multa ibi præclarè:quæ totidem verbis compilauit ex Seneca epiſt. 47. vbi etiam illa. [Serui ſunt? Imò homines. Serui ſunt? Imò contubernales; imò humi-
2 les amici.] Noſter Rao lib.2. Singularium,cap.23. quos Matthæus cap.9. num. 15. *Filios ſponſi vocat*; Marcus cap. 2. num. 19. *Filios nuptiarum*; familiares ſeruos intelligit. Eccleſ. 7. num.23. *Seruus ſenſatus ſit tibi dilectus, quaſi anima tua.* Sic Apoſtolus monet Philemonem, vt Oneſimum habeat loco fratris, num. 16. *Iam non vt ſeruum, ſed pro ſeruo chariſſimum fratrem.* Prouerb.14.num.15.*Seruo ſapienti proſperi erunt actus.* Eccleſ. 10. num. 28. *Seruo ſenſato liberi ſeruient.* Vide Pined. tom.2. ad illud Iob 19.num.16.

Seruum meum vocaui,& non reſpondit: ore proprio deprecabar illum.

NVMERVS III.

Vt Deus aperiat nobis oſtium ſermonis ad loquendum myſterium Chriſti.

COmmunis expoſitio: vt donet mihi Deus dicendi facultatem, libertatémque ad prędicandũ Euangelium.Ita Chryſ.Theophyl.OEcum. Gagneius,Vatabl.Salmer.

Monui ſæpe,vſque eò hanc epiſto- 3
lam in pleriſque locis congruere cum ea, quæ ſcripta eſt ad Epheſ. vt interdum eadem ſententia totidem expreſſa verbis vtrobique reperiatur: interdum altera alterius quaſi commentarius ſit.Hæc igitur verba,quæ explicamus,ita efferuntur ad Epheſ.6. nu.19. *Et pro me, vt detur mihi ſermo in apertione oris mei cum fiducia, notum facere myſterium Euangelij: pro quo legatione fungor in catena,ita vt in ipſo audeam, prout oportet, me loqui.* Euidens erit cuilibet tantùm legenti, & conferenti vtrumque locum, eamdem vtroque ſententiam contineri.

Notandum verò eſt in illo cap. ad 4
Epheſ. *Fiduciam*,Græcè dici *Parreſian.* Vnde ductum verbum, quo ſtatim vſus eſt Apoſtolus,& vertit Vulgatus, *audeam:parreſia* verò propriè eſt audacia,libertáſque loquendi,contraria aſſentationi: quam vocem variè ſolet reddere Vulgatus. Frequẽtiſſimè *fiduciam* vertit. Actuum 4.num.31.*Loquebantur verbum Dei cum fiducia.*Sic cap. 28.num.31 ad Philipp.1.num 20.& 1. Timoth.3.num.13. Actuum.4.nu.13. *conſtantiam.*

In Euangelio Ioann.ſæpe effert aduerbio,*palàm*:cap.7 num.13.& nu.26. *Ecce palàm loquitur.*Sic c.10.n.24.c.18. nu.20.cap.11.nu.14. *manifeſtè.* In hac epiſt. cap. 2. num. 15. adiunxit etiam aliud aduerbium,*confidenter palàm.*

Verbum

5 Verbum etiam *parresiazoma* illustrat variè Vulgatus. Actuum.9.num. 27.& cap.14.num.3. & cap.18. num. 26.*fiducialiter agere*. Actuum.13.num. 46.*constanter dicere*. Cap. 19. num. 8. *cum fiducia loqui*. Cap. 26. num. 26. *constanter loqui*. Thes.2.num2. *fiduciam habuimus loqui*.

Hinc iam clarè cernitur, quid sibi velit Apostolus in illo c. 6. ad Ephes. dum ait, *cum fiducia*: est enim *audacter, liberè, & constanter loqui*. Cernitur etiam illud, quantam intelligentiæ lucem afferat vel vnius Græcæ voculæ proprietas, si exactè perpendatur. Constat deniquè, quàm probabilis sit illa communis expositio, præsertim tam illustri testimonio ex cap. 6. ad Ephes.confirmata.

6 Sed, vt ego liberè, & ingenuè loquar,quod sentio, fateor, me non acquiescere in hac explicatione: nam modus ille dicendi,*vt Deus aperiat nobis ostium sermonis*, vt est frequentissimus in Scriptura in alio sensu, ita est prorsus inauditus ad significandam audaciam,libertatémq; dicendi. Apocalyp.3.num.7. *Qui habet clauem Dauid:qui aperit,& nemo claudit:claudit,& nemo aperit.* Vbi egregiè Rib. exponit de Christo:qui ita habet Ecclesiæ claues, vt in eam ingrediantur, quibus ipse aperit, quorum mentes per gratiam illuminat: quibus verò propter incredulitatem fores occludit, omnino introire non possint.

7 Additur num. 8. *Ecce dedi coram te ostium apertum, quod nemo potest claudere,* idest, ego ipse, qui habeo Ecclesiæ clauem, aperui ostium illius quàm plurimis hominibus, vt, te per prædicationem vocante, illi ingrediantur: nec valeant diabolus,eiúsque ministri ingressum impedire. Hoc est, quod Apostolus cupit fidelium precibus obtineri: vt qui habet clauem Dauid, per afflatum Spiritus Sancti aperiat fidelium corda ad excipiendam Euangelij lucem. Actuum 16.num.14. *Cuius Dominus aperuit cor, intendere ijs, quæ dicebantur à Paulo.*

Hoc etiam est, quod ipse Apostolus ait 2.Cor.2.num.12. *Et ostium mihi apertum esset in Domino, non habui requiem,&c.* 1. Corinth.16.num.9. *Permanebo autem Ephesi vsque ad Pentecosthen, ostium enim mihi apertum est magnum,& euidens,* idest,copiosissima seges mihi nata est promouendi Euangeliũ:multi enim auidissimè audiunt, illúdque amplectuntur. *Euidens*, Græcè,*energes*: quæ vox redditur à Vulgato,ad Hebr.4.nu.12.*efficax*: & ita vertunt hîc Regia,Caiet. Vatab.& interpretes Chrysost. Theoph. & OEcum. quia nimirùm Deus Apostoli doctrinam altè defigebat in animis;& aperto ostio mirabilem efficaciam verbo tribuebat. Sic etiam loquitur Lucas Actuum 14.num.26. *Retulerunt,quanta fecisset Deus cum illis,& quia aperuisset Gentibus ostium fidei.* 8

Propter quod etiam vinctus sum.

AD Ephes.6. num.19. *Pro quo legatione fungor in catena.* 2. Timoth.2. num.9. *In quo laboro vsque ad vincula, quasi malè operans: sed verbum Dei non est alligatum*, idest, quamuis ego sim constrictus vinculis, sed nulla vincula constringere possunt Euangelium: non desino siue per sermonem, siue per epistolam Christum prædicare. 9

NVMERVS V.

In sapientia ambulate ad eos,qui foris sunt, tempus redimentes.

AD Ephes. 5. num. 15. *Videte itaque fratres, quomodò cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed* 10

ſed vt ſapientes, redimentes tempus. Itaque cautio iſta, prudénſque circumſpectio præcipuè adhibenda fidelibus eſt, dum conuerſantur cum Gentilibus, qui ſunt extra Eccleſiam, nondum in illam per baptiſmi ianuam admiſſi. Hoc facile; illud verò difficilius, quid ſit redimere tempus.

11 Redimere apud Latinos interdum idem eſt, atque emere, vt obſeruauit Adamus in cap.5.ad Epheſ. & in præſenti ſic accipit Auguſt. tom.10.ſerm. 24. de verbis Apoſtoli, dum ait.[Das nummos,& emis tibi panem: aliquid amittis,aliquid acquiris.Hoc eſt emere. Ergo, quando aliquis tibi litem infert, perde aliquid, vt Deo vaces, non litibus: ex eo, quod perdis, pretium eſt temporis.]

12 Hieronymus tom.9. in cap.5. ad Ephe. cenſet, tempus malè collocatum in prauis operibus, quaſi captiuum teneri; tunc verò redimi, cùm ad egregia facta traducitur; atque ex miſera vitiorum ſeruitute liberatur. Cohæret cum hoc mirificè ratio, quam ſubiungit Apoſtolus: *quoniam dies mali ſunt.* OEcumen. [Ob mala, quę fiunt à nobis,dies vocauit malos.] Ita Chryſoſt. Theodoret. Theoph. Anſelm. & Primaſius.

13 Eleganter hoc Seneca perſequitur epiſtola 1. [Ita fac,mi Lucili, vindica te tibi, & tempus: quod adhuc aut auferebatur,aut ſurripiebatur, aut excidebat, collige, & ſerua. Si volueris attendere, magna vitæ pars elabitur malè agentibus; maxima, nihil agentibus; tota, aliud agentibus: quem mihi dabis,qui aliquod pretium tempori ponat? Qui diem æſtimet?]Tantùm non dixit *redimat.* Subeſt Græcè non *chronos*, ſed *Karos*: & ita vertunt Vatab. & Eraſm. *opportunitatem, & occaſionem*: tempus ſcilicet non qualecumque, ſed idoneum, & opportunum ad aliquid agendum. Notarunt hoc diſcrimen inter has voces Maldonat. Ioan.7. nu.6. & Ribera, Apocalyp.1. verſ.3. num.14. & cùm coniunguntur Actuum 1. numer.7. & 1. Theſſalon.5. num.1. Vulgat. reddit, *tempora, atque momenta.*

Magna igitur ſapientia eſt, opportunitates rectè agendi, cùm adſunt, poſthabito quouis emolumento, auidè arripere: ne paulò poſt præteruolantes ſubitò, atque adeò nobis nec opinantibus, iam elapſas fruſtrà queramur. 14

Vox ipſa Latina *tempus* ſumitur pro opportunitate. Matth.8.num.29.cap. 13.num 30. cap.21. num.34. cap.26. num.18. Marci 11. num.13. Ioann.5. num.4. cap.7.n.6. 2. Corinth.6.n.2.& ſexcentis aliis locis. In quibus Græcè eſt vox *Karos*: licèt non perpetuò ſeruetur hoc diſcrimen, vt adnotauit Salmer. in cap.5. ad Epheſ.

NVMERVS VI.

Sermo veſter, &c.

EXpoſui cap.3. num.16.

NVMERVS VII.

Quæ circa me ſunt, omnia vobis nota faciet Tychicus.

COnſentiunt expoſitores, hunc eumdem eſſe *Tychicum*, qui detulit etiam epiſtolam ad Epheſ. de quo extant ibi eadem propè verba, cap.6. num.21. qui apud Paulum, fidelis Tabellarij munere fungebatur; imò verò ſimul etiam legati officio; multa enim ore tenus his legatis credebantur, quæ coram illis,ad, quos mitterentur, explicaturi eſſent. Vt conſtat ex Ignatio epiſtola 11. ad Polycarpum, & ex Cypriano epiſtola 16. & 24. Colligit hinc Adamus, eo- 15

dem tempore datas duas has epistolas, vtpote per eumdem missas tabellarium. Vnde & pleraque quàm simillima; atque adeò omnino eadem repe-
16 riuntur in vtraque: quippe vnico quasi impetu fusa: sed apertè lapsus est: potiúsque debuisset colligere oppositum, & vno anno post scriptam hanc ad Colossenses, cùm Timotheus accersitus à Paulo aduenerat Romam; cuius etiam nomine salutatio prænotatur: iam Tychicus Epheso redierat: quem destinatum fuisse Ephesum, antequam Timotheus Romam cogitaret, perspicuum est ex 2. Timot. 4. num. 12. *Tychicum autem misi Ephesum,* Lege Baron. tom. 1. anno Christi 60.

NVMERVS IX.

Cum Onesimo carissimo.

17 SEruo quidem Philemonis, filio tamẽ dilectissimo Apostoli, quem genuit in vinculis, ad Philem. num. 10. qui in eisdem vinculis illi fidelissimè ministrabat, nu. 13. Remisit tamen vnà cum Tychico ad suum herum, à quo libertate donatus, ac post Timotheum creatus Episcopus Ephesiorum. Martyrij palmam obtinuit sub Traiano. Baron. tom. 1. anno Christi 60.

NVMERVS X.

Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus.

ID est, qui simul mecum detinetur in his vinculis propter Christum: vt ad Roman. 16. num. 7. ad Philem. num. 23.

Et Marcus consobrinus Barnabæ.

18 COnuenit inter Expositores, hunc Marcum fuisse illum, cuius meminit Apostolus 2. ad Timoth. 4 n. 11. *Marcum assume, & adduc tecum.* Et ad Philem. num. 24. *Marcus, Aristarchus, Demas, & Lucas, adiutores mei:* iisdem scilicet, quos hîc commemorat. Probat etiam Baron. tom. 1. anno Christi 45. hunc illum fuisse Ioannem, cognomento Marcum, Actuum 12. n. 12. & 25. quem Barnabas à Paulo dissentiens, socium sibi assumpsit. Actuum 15. n. 37. & 39. Diuersum tamen fuisse Euangelistam, Baron. ibidem, & Maldonat. initio Commentariorum in Marcum, eruditissimè demonstrant.

NVMERVS XI.

Adiutores mei.

ORdine quidem inferiores, sed participes laboris Euangelij promulgandi. Sic ad Rom. 16. num. 3. & n. 21. & 2. Corinth. n. 23.

NVMERVS XII.

Salutat vos Epaphras.

QVi Romę in eumdem carcerem erat coniectus: ad Philem. num. 23. *Salutat te Epaphras concaptiuus meus.* Probat Baron. tom. 1. anno 60. fuisse Colossensium Episcopum; Archippum verò, quem num. 17. ad obeundum ministerium adhortatur, tantùm esse Diaconum. Salmeron verò tom. 13. disput. 8. in cap. 1. ad Rom. Episcopum etiam facit Archippum. 19

NVMERVS XIV.

Lucas medicus carissimus.

PIctorem etiam egregium fuisse Lucam Euangelistam, non modò medicæ artis peritissimum, 20

mum, tota fatetur antiquitas. Lege Maldon. prologo in eius Euangelium, Barradam lib. 1. cap. 20. Baron. tom. 1. anno 60. idem verò Baron. anno 51. contra Hieronymi auctoritatem, imò & Ignatij, Epist. ad Ephes. negat intelligi de Luca, quod Apostolus ait 2. Cor 8. n. 18. *Cuius laus est in Euangelio.* Tanta inest obscuritas in his rebus è tenebris vetustatis eruendis.

NVMERVS XVI.

Et eam, quæ Laodicensium est, vos legatis.

21 HOc testimonium maximè fulcit epistolam illam ad Laodicenses, quam ex peruetusto codice descriptam, & nomine Pauli prænotatam, edidit Sixtus lib. 2. Bibliothecæ: sed ea, tanquam spuria, & supposititia ab omnibus exploditur. Enim verò certum in primis est, Paulum nō scripsisse ad Laodicenses, cùm hanc dedit ad Colossenses: nam nu. 15. ait: *salutate fratres, qui sunt Laodiciæ.* Quòd si ad eos tunc scripsisset, quorsum salutandi officium Colossensibus delegasset? Deinde constat, deceptum fuisse Marcionem apud Tertullian. lib. 5. contra eumdem, qui Epistolam ad Ephes. non ad eos, sed ad Laodicenses asseruit destinatam. Hæreticum iugulat Ignatius, qui sic alloquitur eosdem Ephesios Epist. 14. [Estis, sicut Paulus vobis scripsit, vnum corpus, & vnus spiritus.]

22 In re ergo dubia similior videtur vero coniectura Chrysost. & Theodor. qui negant, Paulum ad Laodicenses vnquam scripsisse: præcipere verò, vt epistola quædam Laodicensium apud Colossenses publicè legatur, eò quòd aliquid contineret, quod eos scire, ipsorum maximè interesset. Valde confirmat hanc coniecturam textus ipse Græcus. *Ka ten ec Laodikias: & illam, quæ ex Laodicia scripta est.* Vide Salmer. tom. 13. disput. 3. & Baron. tom. 1. anno Christi 60.

NVMERVS XVIII.

Salutatio mea manu Pauli.

SOlebat Apostolus vti Amanuensi. Ad Rom. 16. num. 22. 23
Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam. Vnde magni fuit amoris indicium, quod ait ad Gala. 6. num. 11. *Videte, qualibus litteris scripsi vobis mea manu.* Ne ergo adulterinæ Epistolæ obtruderentur ab impostoribus (quod insinuat 2. Thessal. 2. num. 2. *Neque per epistolam, tanquam per nos missam*) literis aliena manu exaratis, ipse Apostolus de more suscribebat: perinde, ac si sigillum imprimeret, quod adulterari nullo modo posset. 2. Thessal. 3. num. 17. *Salutatio mea manu Pauli: quod est signum in omni Epistola. Ita scribo.*

Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

***

IN EPISTOLAM
B. PAVLI APOSTOLI
AD EPHESIOS.
COMMENTARII. EXEGETICI LITTERALES:

AVCTORE
P. AVGVSTINO DE QVIROS
è Societate IESV.

ARGVMENTVM.

1 EXTITERVNT Apostolorum ætate hæretici quidam, qui Christi dignitatem deprimebant; Angelósque Christo ipsi præferentes, eisdem mediatoribus apud Deum nobis opus esse temerè iactabant: & præterea abrogatas iam Iudaicas ceremonias rursus obtrudebant: de quo legendus Baronius tom. 1. anno Christi 60. Horum errores refellit Apostolus in hac epistola, & plena manu Christi redemptionem extollit: illi nostram salutem acceptam refert: illum non modò cælestium spirituum caput, sed conditorem etiam, ac Dominum esse demonstrat. Vsque eò nimirùm hæc epistola argumento conuenit cum epistola ad Colossenses, vt eodem tempore scripta, eodem impetu spiritus fusa, ac per eumdem tabellarium delata, plerisque videatur. Et quamuis in hoc fallantur, certè pleraque mysteria totidem enuntiata verbis, vel paululùm immutatis, in vtraque reperiuntur: vt altera alterius quasi commentarius sæpe sit. Proinde, quæ in illa sunt fusiùs, & vberiùs explicata, hic, aut prætermittemus omnino, aut leuiter, & strictim delibabimus: vt in enodandis propriis, iisque grauissimis huius epistolę difficultatibus, tota nostra exerceatur, & desudet industria.

CAPVT I.
NVMERVS I.

Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei omnibus sanctis, qui sunt Ephesi, &c.

EPhesus clarissima vrbs, minoris Asiæ Metropolis, superbissimo Dianæ templo nobilis 2

bilis fuit. Quod totis ducentis viginti annis extructũ inter septem orbis miracula numeratum, centum, ac viginti septem columnis suffultum erat, quarum singulæ de singulis Regibus conditoribus gloriabátur. Auctor est Plinius lib. 36. c. 14. Sed inde longè excellentiùs nobilitata Ephesus est, quòd in ea vrbe beatissima Virgo Maria cum Ioanne Euangelista, sedem, ac domicilium collocauit: vt testantur Patres OEcumenici Cōcilij Ephesini in Epistola ad Clerum Constantinop. c. 27. Tom. 1. Conciliorum pag. 1025.

De eadem vrbe hæc Philostratus lib 8. de Vita Apollonij, c. 43. [Abundat bonarum artium studiis; Philosophis, Oratoribúsque redundat: vt verè dici possit, eam ciuitatem non equitum robore, sed clarorum hominum millibus, cæteras superare, in eáque plurimùm vigere sapientiam.] Magicæ item artes in ea studiosissimè colebantur. Ibi præcipuè Apollonius suas præstigias venditabat: ibi eam scientiam profitebatur: tantóque in pretio habitus est, vt & pro Deo cultus, & publica statua donatus sit, vt Auctor est idem Philostratus lib. 4.

3 Propterea Apostolus in hanc superstitionis arcem toto pectore inuasit: huc omnes neruos intendit, *vt idololatria arce destructa* (verba sunt Hieronymi in Præfatione) *facilè minorũ vrbium templa caperentur.* Nec destitit triennio integro, Act. 20. n. 31. ab hac infidelitatis arce noctu, diúque oppugnanda. Habuit quidem ibi aduersarios multos, 1. Cor. 16. nu. 9. eosdémque adeò feros, & sanguinarios, vt humanam exuisse naturam, induisse ferinam viderentur. Sicque explico locum illum 1. Cor. 15. num. 32. *Ad bestias pugnaui Ephesi.* Neque enim vsquā Apostolus cũ feris depugnauit in theatro, quidquid lib. 2. Historiæ comminiscatur Nicephorus, homo ingenio facili ad incertas vulgi opiniones aucupandas, obtrudendásque pro veris: sed feroces, & truculentos aduersarios Paulus bestias nominauit; vt locutus est Martyr Ignatius scribens ad Romanos: [A Syria Romam vsque terra, maríque cum bestiis depugno: noctu, diúque alligatus decem Leopardis, hoc est, militibus, qui me custodiunt.] Imò & ipse Apostolus ita loquitur 2. Timoth. 4. n. 17. *Liberatus sum de ore Leonis,* idest, *Neronis.* Sed ingens sanè fuit Ephesi, 4
huius Apostolicæ operæ, ac laboris pretium. Argumento esse potest, quod refert Luc. Actuum 19. num. 19. multorum nummorum libros, videlicèt Magicarum superstitionum, ab Ephesiis fuisse publicè combustos.

Cùm ergo Paulus scribat ad Ephesios, viros nimirùm doctos, & sæcularium litterarũ scientiis excultos, non est mirandum, quod prodit hîc Hieronymus, [Apostolũ in hac potissimùm epistola, obscuros sensus, & ignota sæculis sacramenta cōgessisse.] Idémque Sanctus Doctor *mediã* vocat hanc Epistolam. [Nō quòd primas sequens extremis maior sit, sed quomodò cor, animalis in medio est: vt ex hoc intelligatis, quãtis difficultatibus, & quàm profundis quæstionibus inuoluta sit.] Cætera, quæ spectant ad hunc versum, & sequentem, & perspicua sunt, & explicui ad Colossenses 1. num. 1. & 2. vbi sunt eadem Apostoli verba.

NVMERVS III.

Benedictus Deus, & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cælestibus in Christo.

Benedicere Deũ hominibus, 5
est eos locupletare. Genes. 30. num. 27. *Experimento didici, quia benedixerit mihi Deus propter te.*

Cap.39.num.5. *Benedixitque Dominus domum Ægyptij propter Ioseph.* Et hinc benedictio in sacro sermone idem est, ac rerum omnium expetendarum affluentia:Genes.27.num.39.& cap 49. num.25. Psal.36.n.26. Sumitur etiam pro liberali dono,ac munere. Gen.33. num.11.*Suscipe benedictionem,quam attuli tibi*: & 2.Reg.25.num.27.

6 Homines autem aliis benedicere, Maioribus præsertim, est fausta, ac felicia illis precari.Sic introductus Iacob ad Pharaonem dicitur benedixisse Regi, Genes.47. num.7. hoc est, bene illi precatum fuisse. Interdum etiam benedicere, idem est, ac gratias agere, eximiis laudibus, & faustis acclamationibus prosequi. Iudicum 5. num.24. *Benedicta inter mulieres*, &c. 1.Paralipom.29. num.20. *& benedixit omnis Ecclesia Domino Deo.* Rectè enim obseruat Maldonatus Matth.14.n.19. & cap.26.num.26. *eulogin*,idest,benedicere, apud Euangelistas sæpe idem esse, atque *eucharistin*, idest, gratias agere.

7 Iam ergo perspicua est Apostoli sententia. Exordium ducit à gratiarum actione, pro singularibus beneficiis, quibus Deus fideles cumulauit. Impertiuit eos largissima benedictione,non illa quidem carnali,quam ferè solam Iudáicus populus, & agnoscebat,& optabat; sed spirituali: non in pinguedine terræ,sed in donis,charismatísque cælestibus: quæ summatim hic perstringunt OEcumenius, & Theophilactus. [Eleganter verò dixit *omni*: factus enim es immortalis,nulla peccati labe pollutus, filius, & frater Dei, cohæres Christi: primitiæ tuæ adorantur à Cherubim.] An non immortales Deo pro tam immortalibus promeritis agendæ gratiæ? an non tam beneficum numen eximiis laudibus, & faustis acclamationibus prosequendum?

Sed *in Christo*, ait, nos fuisse omni benedictione cumulatos: Christus enim est causa meritoria totius nostræ Iustificationis: vt decernit Tridentinum sess.6. c.7. Hic est vnigena dilectissimus,*in quo sibi Pater bene complacuit*. Matth.3. num.17. hoc est, vt exponit Toletus Lucæ 3. notatione 51. sic erga eum affectus est, vt omnes nos in eo sibi gratificare decreuerit. 8

Extat de hoc perillustre vaticinium Genes.22. num.16. *per memetipsum iuraui, dicit Dominus*. Expendit Apostolus ad Hebr.6.num.17. Deum iureiurando fidem suam nobis obstrinxisse, quò ostenderet pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui; *& fortissimum spei solatium* eisdem compararet: & quidem recordatus misericordiæ suæ, cumulatè præstitit ius iurandum, quod iurauit ad Abraham patrem nostrum. Luc.1. num.73. Sed quid tandem illud erat, quod interposita grauissima iuramenti auctoritate promisit? numero 18. *& benedicentur in semine tuo omnes Gentes terræ.* Hæc verba nonnulli plus nimio Hebraizantes, in eum sensum detorquent. *Erit semen tuum benedictio*,idest, quicumque alteri bene precabitur, nullam illi maiorem fælicitatem, & benedictionem vel conceptis votis exoptabit, quàm tuam: prosperet te Deus, inquient, sicut Abrahæ semen fortunauit. Sic Genes. 12. numer.2. *Erisque benedictus*. Hebraicè,*benedictio*. cap.28.num.4. *det tibi Deus benedictiones Abrahæ*: & ita loquitur Scriptura, Genes.48. numer.20. *In te benedicetur Israël, atque dicetur: faciat tibi Deus, sicut Ephraim.* 9

Sed habemus firmiorem Apostolicum,Propheticúmque sermonem,hoc vaticinium de Christo, spiritualique eius benedictione interpretantem.Ad Galat.3. numer.16. *Abrahæ dicta sunt promissiones, & semini eius. Non dicit:* 10

&

& seminibus, quasi in multis: sed quasi in vno: & semini tuo, qui est Christus. In Christo enim, ex Abrahami stirpe nasciturо, spiritualis benedictio, hoc est, vera animorum salus Gentibus erat impertienda: & quanuis semen in singulari passim ponatur pro multis; tamen Paulus diuinitus edoctus, perspectis omnibus promissionis huius circunstâtiis, pro vno, eóque Christo positum esse vidit. Psalm. 71. n. 17. vbi ad litteram de Christo sermo est: *& benedicentur in ipso omnes Tribus terræ.* Isaiæ 65. num. 15. *& seruos suos vocabit nomine alio* (Christianos scilicet, à Christi nomine) *in quo, qui benedictus est super terram, benedicetur in Deo. Amen.*

11 Quòd autem futura esset hæc benedictio non in affluentia terrenarum opum, sed in copia donorum cælestium, quibus & iustificatio animæ, & æternæ vitæ pignus continetur, disertè exposuit Apostolus Petrus Actuum 3. num. 26. Vbi cùm locum istum ex Genesi citauisset, benedictionem sic explicuit. *Vt conuertat se vnusquisque à nequitia sua.* [Magna benedictio est (ait Chrysostomus homil. 9. in Acta,) conuerti ab iniquitatibus: & in beneficiis diuinis, hoc meritò summum censeri debet.] Quod legimus Isaiæ 27. num. 9. *Iste omnis fructus, vt auferatur peccatum*, ita expresserunt L X X. *Et hoc erit benedictio eius, cùm abstulero peccatum eius.*

Hanc autem benedictionem promeruit nobis Christus benedictus, *factus pro nobis maledictum*, ad Galat. 3. num. 13. siue vt Græcè habetur, *execratio.* Tantùm abest, vt in eo benedicerent, qui aliis bene precabantur: erat quippe probrosissimum supplicij genus, in Crucem tolli: illúdque meritò homines execrabantur. Christus igitur suffixus Cruci, execrationes eas subiens, & nostras culpas deleuit, & ea nos maledictione liberauit, quæ in nos redundabat ex culpa: ad Galat. 3. n. 14. *Vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu.*

NVMERVS IV.

Sicut elegit nos in ipso.

HÆc est antiquissima, & liberalissima Dei benedictio, fons, & origo cæterarũ: quos enim elegit Deus, ac prædestinauit in Christo, idest per Christi merita; *hos & vocauit, & iustificauit: hos demum glorificauit*, ad Roman. 8. num. 30. Quid propriè sit eligere, seu prædestinare, & vulgò iam notum est, & accurata disputatione tractat Salmeron tomo 13. pag. 96. Fuisse verò Christum causam meritoriam nostræ prædestinationis, quia magis spectat ad scholas Theologicas, quàm ad breuem Scripturæ commentarium, videantur è nostris Valentia tomo 4. disp. 1. q. 19. punct. 4. Suarez tom. 1. in tertiam partem, disputatio. 41. sect. 4. Vazquez tom. 1. in primam partem disput. 94. cap. 2. 12

Ante mundi constitutionem.

IDest, iam inde ab æternitate. Sic etiam loquitur Christus de sua humanitate electa ab æterno, vt vniretur verbo, Ioan. 17. n. 24. *Vt videant claritatem meam, quam dedisti mihi: quia dilexisti me ante constitutionem mundi.* 1. Petr. 1. num. 20. *Præcogniti quidem ante mundi constitutionem.* In eamdem sententiam ait Apostolus ad Titum 1. num. 2. *Ante tempora secularia.* Vbi Chrysost. hom. 1. [Ostenditur, inquit, ex his nobilitas nostra: quòd non nuper, sed olim, atque ab ipsis initiis dilecti sumus.] Et homil. 34. in Genesim. [Vide bonitatis Dei excellentiã: quanta erga nostrum genus misericordia 13

…ersus

visus est: vt & ante iacta fundamenta mundi, nobis regni cælorum fruitionem præparare dignatus sit.]

14 Quod verò dicitur Matth.25.n.34. cæleste regnum paratum esse iustis *à constitutione mundi*, in idem recidit: quia enim homines non facilè mente concipimus æternitatem antegressam molitionem mundi, attemperat se Christus ad nostrum captum; & initium temporis, siue mundi, pro ipsa æternitate ponit. Vt Matth.13.n.35. Apocal.13. num.8. & cap.17. num.8. Subest vbique vox *catabole*, à verbo *catabalio*: quod propriè est, in inferiorem partem iacio, vt fieri solet, cùm primus lapis ædificij ponitur. Vnde plerique Latinè reddiderunt: *antequàm iacerentur mundi fundamenta*. Vide Hieronymum hîc, & Toletum Ioann.17. notatio.17. & Franciscum Lucam, Matth.13.num.35.

Vt essemus sancti, & immaculati in conspectu eius.

15 ARripit hinc telum validissimum Augustinus, & amento acerrimi sui ingenij fortiter intorquet in Pelagianos, lib.1.de Prædestinatione Sanctorum, c.18. [Non quia futuros nos esse tales præsciuit, sed vt essemus tales per ipsam electionem gratiæ suæ.] Iterum, ac sæpius vibrat idem telum August. lib.5. contra Iulianum, cap.3. *Nullum elegit dignum, sed eligendo efficit dignum.* Sed de toto hoc argumento, & quomodò, quamuis electio ad gratiam non sit ex præuisis liberi arbitrij meritis: alioqui gratia iam non esset gratia: electio tamen efficax ad gloriam facta sit ex meritis ipsius gratiæ præuisis; lege perdoctam disputationem Gabrielis Vazquez, quæ est 89. tom.1. in 1. p. Quatenus autem Iusti in hac vita dici, & esse possint coram Deo immaculati, Græcè, *irreprehensibiles, siue inculpati*, tractaui in illa verba ad Colossenses 1. num. 22. *Exhibere vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso.* Videantur Ribera Apoc.14. num.17. & Pererius tom.2. in Genesim lib.9. num.23.

In charitate.

PLerique intelligunt de dono charitatis infuso, quod est *vinculum perfectionis*, ad Colossenses 3.n.14. alij connectunt cum verbo *elegit*: & tunc sumenda est vox pro *dilectione* increata: à qua videlicet fluxit Sanctorum electio. Deuter.7.num.6.7. & 8.

NVMERVS V.

Qui prædestinauit nos.

ELectio & habitum dilectum indicat, & secretionem ab iis, qui reprobantur. Prædestinatio verò est 16 efficax per aptissima media destinatio, ad finem præstitutum assequendum.

In adoptionem filiorum per Iesum Christum.

VIdete, qualem charitatem dedit nobis Pater, vt filij Dei nominemur, & simus. 1.Ioan.3.num.1. Diuina enim adoptio longè differt ab humana. Neque solùm attribuit ius ad paternam hæreditatem adeundam, sed verè efficit, vt simus filij Dei, hoc est, habeamus consortium, & participationem quamdam Diuinæ naturæ. 2. Petr.1. n.4. Leo serm.6. de Natiuitate. [Omnia dona excedit hoc donum, vt Deus hominē vocet filium, & homo Deum nominet Patrem.] Gregorius hom.6. in Ezechielem. [Quid hac potestate altius? Quid hac altitudine sublimius dici potest?] Vsque eò videlicet hominem extollit gratia, vt si suprema illa

illa beatissimæ Virginis Mariæ dignitas, id est, Dei maternitas, cum hac filiatione adoptiua comparetur, & inter se præcisè conferantur, ita vt vna ab alia omnino separetur, hæc dignitas filij adoptiui præferenda, & præeligenda sit; veréque dixerit Augustinus lib. de Sancta virginitate, cap.3. ***Beatior fuit Maria concipiendo mente, quàm ventre.*** Atque hic est sensus illorum verborum Christi, Lucæ 11.num.28. ***Quinimo beati, qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud***, Lege ibi Maldonatum, & Suarez tom.2. in 3.p.d.2.sect.2.

17 Sublimem hanc filiorum Dei dignitatem promeruit nobis suo sanguine Filius naturalis. Ad Galat.4. num.5. ***Misit Deus Filium suum factum ex muliere, vt adoptionem filiorum reciperemus.*** Quasi dicat: ipse, cùm esset Filius Dei, dignatus est fieri filius hominis, vt qui filij hominum eramus, per adoptionem efficeremur filij Dei Ioan.1. num.12. ***Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.*** Perpendit ibi Augustinus tractat 2. [Non timuit ille habere cohæredes, quia hæreditas eius non fit angusta, si multi eam possederint.]

18 Perficitur adoptio hæc in lauacro regenerationis, quo abluti filij adoptiui, vita, & moribus exprimunt filium naturalem, Ad Galat.3.num.26. *Omnes enim filij Dei estis.* Causam subdit num.27. *Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.* Vnde non immeritò Leo magnus ser.6. de Natiuitate, baptismatis aquam comparat vtero sacratissimæ Virginis. [Originem, quam sumpsit ex Virgine, posuit in fonte baptismatis: dedit aquæ, quod dedit Matri: virtus enim Altissimi, & obumbratio Spiritus Sancti, quæ fecit, vt Maria pareret Saluatorem, eadem feciet, vt regeneret vnda credentem.]

In ipsum.

PAgninus, Erasmus, Caietanus, 19
Gagneius, Vatablus, Arias Montanus, Salmeron, Catharinus, & Adamus, vocem Græcam *is auton*, existimant verti potuisse, *in sese*: & ad Deum Patrem referunt: vt sit sensus. *Prædestinauit nos per Iesum Christum, vt filios adoptaret sibi.* Ego, etsi video, etiam plerosque Veteres in hanc intelligentiam conuenire, magis tamen propendeo in aliorum explicationem qui pronomen *ipsum* referũt ad Christum: nam quidquid gratiæ, & gloriæ hominibus collatum est, id totum in Christi gloriam refertur, tanquam in causam, non modò meritoriam, sed etiam finalem nostræ prædestinationis. Probat hoc Suarez tom.1. in 3.p.d.5.sect.2.

Secundum propositum voluntatis suæ.

NOn subest hîc Græcè vox illa 20
prothesis, quam vertere solet Interpres *propositum*, id est, ratum, & fixum Dei decretum: ad Roman. 8. num.28. & cap.9. num.11. & 2. Timoth.1. num.9. aut *præfinitionem*, ad Ephes.3. num.11. sed grandior quædam, ac significantior vox, nempe *eudokia*: quam vocem finxerunt LXX. (vt Auctor est hic Hieronymus) vt rem nouam nouo exprimerent vocabulo, & significantiam Hebraicæ vocis *Rasson* Græcè enuntiarent. De hac voce sic Erasmus in epistolam ad Roman.c.10. [Græcæ voci ad Hebræam efficta nihil habet sermo Romanus, quod propriè respondeat: sonat autem propensam beneuolentiam, ac fauorem gratuitum.]

Variè illustratur à Vulgato: vt vel 21
pluribus Latinis vocibus vis Græcæ, atque Hebraicæ penitus exhauriatur.

Ecclesiast. 39. num 23. *placor.* cap. 35. num. 20. *oblectatio.* Psalm. 144. nu. 16. *benedictio.* Frequentiùs vertit *placitum.* Matth. 11. num 26. *ita Pater, quoniam sic placitum fuit ante te*, aut *beneplacitum.* Psalm. 68. num. 14. *Tempus beneplaciti Deus: in multitudine misericordiæ tuæ:* & Psalm. 105. num. 4. *Memento nostri Domine in beneplacito populi tui.*

Explicat etiam Vulgatus duabus illis vocibus *bona voluntas:* ad Philippen. 2. num. 13, *Deus est enim, qui operatur in vobis & velle, & perficere pro bona voluntate.* Id est, pro suo beneplacito.

22 placito. Lucæ 2. num. 14. *Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* Id est, pax ex gratuita, & spontanea Dei liberalitate profecta; vel hominibus beneplaciti, id est, in quibus sibi Deus bene complacuit, liberaliter oblata. Admitto etiam alium horum verborum sensum, quem plerosque Latinos Patres secutos esse video: vt hæc pax non promiscuè omnibus hominibus, sed sinceris tantùm, & iis, qui bonæ sunt voluntatis, annuntietur. In quo dissentio à Maldonato, qui hanc explicationem reiicit, falsa opinione nixus: existimat ille scilicet, secutus Erasmum in eumdem locum, vocem *eudokian* in Scriptura ferè de solo Deo dici solere: quod apertè constat esse falsum, Psalm. 140. num. 6. Ecclesiast. 9. num. 17. cap. 18. num. 31. cap. 29. num. 30. ad Roman. 10. n. 1. ad Philippen 1. num. 15.

23 Iam ergo constat mens Apostoli. *Prædestinauit nos Deus in adoptionem filiorum*, non ex nostris meritis præuisis, sed ex altissimo Diuinæ prouidentiæ beneplacito, ex ingenua, & gratuita Dei voluntate, nullis nostris operibus lacessita. Lucæ 12. num. 32. *Complacuit Patri vestro dare vobis regnum.*

Vocant autem significantissimè Vulgatus hoc beneplacitum *propositum*, id est, ratam, ac firmam Dei voluntatem. 2. Timot. 1. num. 9. *Vocauit nos vocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum, & gratiam.* Ad Roman. 8 n. 28. *Ijs, qui secundum propositum vocati sunt sancti.* Vide Gabrielem Vazquez to. 1. in 3. p. d. 23. num. 85. & Maldonatum Matth. 9. num. 17.

NVMERVS VI.

In laudem gloriæ gratiæ suæ.

QVò sic adoptati, gloriosam eius, & illustrem in nos gratiam debitis laudibus celebremus, & grata-memoria prosequamur. Græcè subest *doxa*, quam vocem Interpres vertere solet *maiestatem*, & *claritatem*, id est, splendorem. Vt constat Matth. 19. num. 28. cap. 24. n. 30. cap. 25. num. 30. Lucæ 9. num. 31. & 1. Corinth. 15. num. 41. Et quamuis Dei gloria operibus sapientiæ, atque potentiæ maximè elucescat; & maiestas, & claritas aptiùs omnipotentiæ, quàm gratiæ quadrare videantur: tamen rem ipsam intimiùs perpendenti, longè mirabilior est Deus in reparando, & glorificando homine, quàm in hac rerum vniuersitate creanda. De quo fusior nobis erit sermo infrà, num. 19. Apostolus certè ad Roman. 9. num. 23. non simpliciter dixit manifestari in electis Dei gloriam, sed diuitias Diuinæ gloriæ. 24

In qua gratificauit nos.

EChárithosen potuisset vertere Vulgatus, *gratia nos impleuit:* est enim idem verbum, quod Lucæ 1. num. 28. *gratia plena.* Atque id valde commendat inæstimabiles huius effusissimæ gratiæ diuitias: neque alienum est ab Scripturæ 25

Scripturæ stylo : nam Lucæ 1. nu.15. legimus de Baptista : *Spiritu Sancto replebitur.* num.41. *repleta est Spiritu Sancto Elisabeth.* num.67. Zacharias, Actuum 2. num.4. omnes Apostoli. cap.4. num.8. Petrus & num.31.omnes, qui erant congregati. cap.6.n.3. septem illi Diaconi. Actuum 6. num. 8. *Stephanus plenus gratia.* Et cap.7. nu.55. *Plenus Spiritu Sancto,* Actuum 9. num.17. Paulo dixit Ananias : *vt implearis Spiritu Sancto.* Actuum 11. num.24. Apostolus Barnabas. Denique Actuum 13. num.52. Discipuli omnes Apostolorum *replebantur Spiritu Sancto.*

Rectè itaque probat ex isto loco Belarminus lib. 2. de Iustificatione, cap.11. infusionem Gratiæ habitualis contra Caluinum : neque solùm imputata nobis Christi Iustitia acceptos fieri ; sed infuso dono gratiæ animam renouantis, & exornantis, verè gratiosos, & interna pulchritudine formosissimos reddi coram Deo.

In dilecto Filio suo.

26 TAm gratus fuit Christus Patri, vt sua gratia nobis meruerit omnem gratiam. In dilecto Filio suo nos gratia cumulauit. Ioan. 1. nu.16. *De plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia.* Id est, propter gratiam illius, data est nobis gratia nostra : quia Filius naturalis fuit Deo dilectissimus, & acceptissimus : fuit plenus gratiæ : pro hac gratia, & de plenitudine huius gratiæ, effusa est abundè gratia in filios adoptiuos. Ad Roman.5. numer.15. *Si vnius delicto multi mortui sunt ; multò magis gratia Dei, & donum in gratia vnius hominis Iesu Christi in plures abundauit.* Itaque *in gratia vnius,* id est, propter gratiam vnius, multi gratiam affluenter consecuti sunt.

NVMERVS VII.

In quo habemus redemptionem per sanguinem eius.

EXtant eadem omnino verba ad Colossenses 1. num.14. & in eamdem sententiam scribit Apostolus ad Roman.3. num.24. *Iustificati gratis per gratiam ipsius per redemptionem, quæ est in Christo Iesu: quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius.* Sic Sancti gratias agunt Christo Apocalip.5. num.9. *Redemisti nos Deo in sanguine tuo.* Redimere enim est, aliquem deuolutum in alterius potestatem, soluto pretio ad proprium possessorem ab alieno vindicare. Christus verò redemit nos venundatos sub peccato, mancipatósque dæmoni, & asseruit in libertatem filiorum Dei, soluto pretio sanguinis sui: *Gratis venundati estis,* inquit Isaias cap.52. num.3. *gratis,* (inquam) hoc est, propter res futiles, & flocci, aut nihili æstimandas ; pro fluxa, & fœda voluptate, pro honore citò perituro, pro exiguo lucello. Subdit Isaias : *& sine argento redimemini.* Sine argento quidem, sed non sine pretio ; argento, & auro longè excellentiore. 1. Corinth.6. num.20. *Empti enim estis pretio magno.* 1. Petr.1. num.18. *Non corruptibilibus auro vel argento redempti estis : sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi.* Qui non modò suum sanguinem effudit, sed se ipsum totum etiam in pretium dedit. 1. Timothei 2. num.6. *Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus.* Græcè, *Antilytron,* id est, redemptionis pretium. 27

Remissionem peccatorum secundum diuitias gratiæ eius.

AD Titum 2. num.14. *Qui dedit semetipsum pro nobis, vt nos redi-* 28

meret ab omni iniquitate. Ad Hebr.9. num.15. *Morte intercedente, in redemptionem earum praeuaricationum*, &c. Atque hanc liberalissimam condonationem, diuitias gratię nominat, phrasi Apostolo familiari: in hoc ipso cap. num.18. & cap.2. num.2. cap.3. n.8. & 16. ad Roman 2. nu.4. cap.9.n.23. cap.11.num.33. ad Philippen.4.n.19. & ad Colossenses 1. num.27.

NVMERVS VIII.

Quae superabundauit in nobis.

BErnardus serm.22. in Cantica. [Bene copiosa redemptio: siquidem non gutta, sed vnda sanguinis, quinque per partes corporis emanauit.] Cardinalis Petrus Damiani in serm. de Sancta Cruce. [Sufficeret ad redemptionem orbis vel vna pretiosissimi sanguinis gutta: sed data est copiosa, vt virtus diligentis in beneficij redundatione clarescat.]

In omni sapientia, & prudentia.

29 AD Colossenses 1.num.9. *In omni sapientia, & intellectu.* Graecè, *synesi.* Quam vocem saepe Vulgatus vertit *prudentiam.* Vt in hac epistola, cap. 3. num.4. Lucae 2.num.47. & 1. Corinth.1. num.19. Itaque vtrobique eamdem rem, diuersis licèt nominibus, Apostolus intelligit. Et certè ingens, & admiranda Diuinae gratiae exuberantia est, nō solùm fuisse homines copiosissimè redemptos, sed arcanum etiam diuini consilij mysterium, in omni sapientia, & prudentia eisdem esse patefactum. Hoc videlicet est, quod adiungit.

NVMERVS IX.

Vt notum faceret nobis Sacramentum voluntatis suae.

Voties legimus in Vulgata editione, *Sacramentum*, Graecè habetur, *mysterium.* Ad Colossens.1. num.27. Tobiae 12.n.7. Daniel.2. num.39. Apocalips.1. num. 20.& in hac Epistola c.5.num.32. Est autem propriè mysterium, sacrum secretum, & arcanum, quod in vulgus efferre, & non initiatis enuntiare, nefas esset. Hoc autem reconditum Sacramentum, cuius altitudo, seclusa reuelatione, vel ipsas caelestes Intelligentias praeteruolaret, est Incarnatio Diuini Verbi,& effusa in omnes Gentes ex Christi meritis, Gratia.1. Timoth.3. num.16. *Manifestè* (Graecè, *omologumenos*, omnium confessione, citra controuersiam) *magnum est pietatis Sacramentum* (Graecè, mysterium) & verè admirandum, atque stupendum Diuinae benignitatis, & pietatis mysterium: (vt Eucharistia vocatur mysterium fidei) *quod manifestatum est in carne* (Graecè, Deus manifestatus est in carne) manifestauit autem se Deus in carne latentem, per miracula passim edita, per admirabilem doctrinam per vitam per innocentissimè actam) *iustificatum est in spiritu* (vt omnes, velint, nolint, infinitam Dei sapientiam in hoc mysterio relucentem, virtute Spiritus demonstratam, cogantur approbare) *Apparuit Angelis* (Graecè, visus, siue conspectus est Angelis, scilicet Deus) nam vbi primum editus est in hanc lucem, innumerabiles Angelorum exercitus ad eum adorandum conuolarunt) *praedicatum est Gentibus* (cùm soli Iudaei expectarent) *creditum est in mundo, assumptum est in gloria.* Nam peracto redemptionis negocio, excitatus à mortuis, gloriosus,

gloriosus, & immortalis, ancillantibus nubibus, plaudentibus Angelis, hominibúsque stupentibus, *assumptus est in cælum, & sedet à dextris Dei.* Marci 16. num. 19.

Cùm ergo Apostoli futuri essent testes, & buccinatores huius reconditi Sacramenti, iure illis est *in omni sapientia, & prudentia patefactum.* Ioan. 15. num. 15. *Vos autem dixi amicos, quia omnia, quæcumque audiui à Patre meo, nota feci vobis.*

Secundum beneplacitum eius.

RVrsus excludit merita: & ad gratuitam, & spontaneam Dei liberalitatem refert. Hoc propriè sonat *eudokia,* suprà num. 5.

Quod proposuit in eo.

32 QVod, non ad mysterium, vt putauit Adamus, sed ad beneplacitum referendum est, vt perspicuè constat ex Græco. Et perpende, beneplacitum Dei, hoc est, voluntatem salutis hominum, & reparationis Vniuersi, positam fuisse ab ipso Deo in Christo: quia ipsum constituit reconciliatorem, ac redemptorem mundi. In hanc sententiam, auctorem laudans Athanasium, cuius elegantissima recitat verba, exponit Toletus Luc. 10. notatione 38. verba illa Christi: *omnia mihi tradita sunt à Patre meo.* Sacramentum enim absconditum sapientibus, & reuelatum paruulis, fuit, Christum à Deo fuisse constitutum omnium reparatorem: omnia, quæ ad hominum salutem spectant, ipsi fuisse à Patre commissa. Ioann. 17. numero 2. *Dedisti ei potestatem omnis carnis, vt omne, quod dedisti ei, det eis vitam æternam.*

NVMERVS X.

In dispensatione plenitudinis temporum.

VBi venit plenitudo temporis, ad Galat. 4. num. 4. *Quam diuini consilij inscrutabilis altitudo disposuit.* Vt loquitur S. Leo serm. 1. de Natiuitate. Neque enim nostrum est *nosse tempora, vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate.* Act. 1. num. 7. aut curiosiùs inquirere, cur tamdiu dilatum sit mundi remedium. Hoc certè fixum nobis esse debet, opportunissimo tempore fuisse oblatum à multiformi Dei sapientia, *secundum præfinitionem sæculorum, quam fecit* (hoc est, præstituit, seu præfixit) *in Christo:* in hac epistola cap. 3. n. 11. Atque hanc maturitatem indicat vox, quam vsurpat Apostolus: *Karos* enim non simpliciter tempus, vt *chronos*, sed temporis ipsius opportunitatem, & commodam rei bene gerendæ occasionem significat. 33

Rectè itaque Ribera explicat illa verba ad Hebræos 9. num. 26. *Alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi: nunc autem semel in consummatione sæculorum.* Iam enim à passione Christi anni plùs mille quingentis effluxerunt: fortasse etiã fluent multò plures ad finem vsque mundi vt sub perfectissima lege Euangelica plus, quàm sub naturali, scriptáque viuatur: quomodò ergo finis sæculorum fuit, quod vix medium sæculorum est? Sed certè sæculorum consummatio, Græcè *syntelia*, idest, *perfectio*, nihil aliud est, quàm plenitudo temporum, & opportuna maturitas, quam Diuinæ prouidentiæ dispensatio præfinierat.

Instaurare omnia in Christo, quæ in cælis, & quæ in terra sunt, in ipso.

34 GRæcè subest *Anakephalæosasthai*: cuius verbi vim existimo, nullo vnico Latino exprimi omnino posse. Augustinus, & Hieronymus legunt, *recapitulare*: & ante vtrumque Tertullianus lib. 5. contra Marcionem c. 17. num. 262. qui quasi sibi ipsi minimè satisfaciens, rursus sic Latinè enuntiat: *ad initium redigere, aut reciprocare: ab initio recensere*. Ad Rom. 13. num. 9. *Et si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur*. Vbi Græcè est idem verbum: vertitque Augustin epist. 19. *Recapitulatur*. Propriè, *summatim comprehenditur*: est enim quasi summam subducere, & multos numeros quasi ad vnum redigere. Eccles. 32. num. 9. *Adolescens loquere in tua causa vix: si bis interrogatus fueris, habeat caput responsum tuum*. Græcè, *Kephalæoson*. LXX. Vaticani cap. 35. *In summam collige sermonem*. Tigurina. *Summatim verbis paucis multa complectere*. Iansenius. *Recapitula*. Hinc apud Quintilianum lib. 7. cap. 1. *Anakephalæosis*, hoc est, enumeratio, seu recapitulatio: cùm ea, quæ in oratione fusiùs, & vberiùs tractata sunt, summatim repetuntur, & ab initio recensentur.

35 Tres præcipuas inuenio huius loci explicationes, quarum singulæ singulos melioris notæ interpretes, patronos, ac duces habent, quibus inferiores alij adstipulantur. Prima est Hieronymi: omnia mysteria diuersis temporibus patrata, omnia oracula edita, recapitulata fuisse in Christo, hoc est, ad vnam veluti summam reuocata, vna quasi abbreuiata consummatione comprehensa: *consummationem enim, & abbreuiationem fecit Deus*. Isaiæ 10. num. 23.

Vidit Hieronymus, opponi sibi posse: esto, quidquid gestum est ab antiquis Patriarchis, laude, vel memoria dignum: quidquid fuit in lege memorabile, in sacrificiis acceptum, in templo excellens, & Deo gratum; id totum admirabili compendio recapituletur in Christo. Sed quonam pacto instaurata sunt in illo, quæ reperiuntur in cælis? Hanc obiectionem sic diluit Hieronymus. [Diligenter attendite, quòd non solùm omnes historiæ Scripturarum, quas in terra gestas Spiritus sanctus enumerat; sed etiam in cælestibus, quæ nobis occultæ sunt, in Christi recapitulata passione teneantur.]

Altera est Augustini in Enchiridio cap. 62. quem sequuntur Anselmus, & S. Thom. Inhæret enim Augustinus proprietati Latini verbi *instaurare*, quod idem est, ac reparare, & resarcire: quæ significatio etiam in Græcum cadit, & expressit Tertullianus, *ad initium redigere*. Tunc nimirùm instauratur res, quando renouatur, & ad suum caput, & initium reuocatur. Censet itaque Augustinus, omnia fuisse per Christum instaurata: & quidem quæ in terra sunt, dum homines Gratia exuti, & spe vitæ immortalis exturbati, imò æternæ mortis tenebris addicti, per Christi sanguinem sunt redempti. Quæ autem sunt in cælo, [Cùm id, quod inde in Angelis lapsum est, ex hominibus redditur.] Tunc videlicet sunt Angelorum ruinæ in cælo reparatæ. 36

Tertia denique explicatio est Chrysostomi, in quā Theodoretus, OEcumenius, & Theophilactus, vt solent, concorditer eunt. Dissidebant à nobis hostiliter Angeli: ægrè ferebant, Diuinum numen patratis passim sceleribus ab hominibus violari: mittebantur illi sæpe ad terras, sed ad inferenda grauissima supplicia: contrà verò nulli hominum aditus patebat in cælum: sed 37

sed Christi sanguine, ac merito, effractis his repagulis, hominibus iam cælesti illa ciuitate donatis, pacificatáque discordia, cælestia, & terrena, idest, Angelos, & homines Deus instaurauit in Christo, hoc est, ad vnum caput reduxit, vnius capitis membra effecit. Ad Coloss. 1. num. 20. *Pacificans per sanguinem Crucis eius, siue quæ in terris, siue quæ in cælis sunt.*

Quælibet istarum explicationum est probabilis. An verò ex hac vltima deducatur, Christum merito suo omnia dona gratiæ, & gloriæ in Angelos, tanquam eorum caput, deriuasse, res est apud Theologos controuersa. Videantur Suarez tom. 1. in 3. p. d. 42. sect. 1. & 2. & Vazquez tom. item 1. in 3. p. d. 49. cap. 4.

NVMERVS XI.

In quo etiam & nos sorte vocati sumus.

38 SOrs hîc non ea est, in qua temeritas, & casus; sed in qua ratio, & consilium dominatur. Hæc sors, & fortuitum euentum, & omne sortitò capti meritum excludit. Græcè vnicum est verbum *Eclerothemen*. Quod nescio, an vspiam aliàs extet in sacris litteris: mihi certè videre nusquam contigit. Illud tribus vocibus extulit Vulgatus: Pagninus verò, Isidorus Clarius, Erasmus, Tigurina, Gagneius, & Interpres OEcumenij reddunt, *in sortem asciti sumus.* Auctor Commentariorum, qui Ambrosij nomine circumferuntur, *sortiti sumus.* Montanus, *electi sumus.* Vatablus, *facti sumus hæredes.* Propriè etiam vertas. *In sortem, in partem, in hæreditatem, & possessionem vocati sumus.*

39 Cadunt hæc omnia mirificè in vocem *cleros*, vnde verbum *cleroo* deriuatur: quod enim Hebraicè, *nahala*, idest, hæreditas, hoc apud LXX. est *cleros* innumeris in locis. Indicabo pauca de multis. Genesis 48. num. 6. *Vocabuntur in possessionibus suis.* Græcè, *sortibus.* Numeror. 16. num. 14. *Dedisti nobis possessiones agrorum.* Græcè, *sortes.* Deuteron. 9. num. 29. *Qui sunt populus tuus, & hæreditas tua.* Græcè, *sors tua.* Iosue 24. num. 30. *In finibus possessionis suæ.* Græcè, *sortis suæ.* Ecclesiastes 7. n. 12. *Vtilior est sapientia cum diuitijs.* Hebraicè, *cum hæreditate.* Græcè, *cum sortis distributione.*

Sortem itaque appellat Apostolus cælestem illam lucem, gratiámque Euangelij, qua ad supernam hæreditatem per Christum vocati sumus. Vt ad Colossens. 1. num. 12. *Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine.* Occasionem metaphoræ dedit, quia sorte distributæ sunt partes terræ promissionis. Deuter. 1. num. 38. Psal. 77. num. 54. Actuum 13. num. 19. Vnde crebrò est frequentata metaphora. Sapientiæ 3. num. 14. cap. 5. n. 5. Act. 8. num. 21. & cap. 26. num. 28. De sorte verò in electionibus adhibita etiam ad functiones sacras, eruditè Lorinus Act. 1. vers. 26. 40

Prædestinati secundum propositum eius.

NE quis sortem aliorsum traheret, sibique persuaderet, temerè, ac fortuitò electionem factam, sapientissimè hoc adiecit. Vide suprà num. 5.

Qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ.

COnsilium & ad intelligentiam spectat, & quæstionem, ac deliberationem includit: interdum tamen vsurpatur pro iudicio ipso elicito per consultationem & à Cicerone definitur lib. 1. de Inuentione: [Est aliquid faciendi, 41

faciendi, non faciendíve, excogitata ratio.] Videatur S. Thom. 1. 2. q. 14. art. 1. Valentia tom. 2. d. 2. q 9. punct. 2. Azor tom. 1. lib. 1. cap. 28. Vazquez 1. 2. d. 44. cap. 1. Salas tom. 1. tractat. 6. d. 2. sect. 1.

In Deum autem deliberatio, inquisitio, aut consultatio cadere non potest: itaque consilium, idem est, ac decretum, seu propositum, ratum, fixúmque iudicium. Vox Græca *bule*, & si deliberandi, consultandíque solicitudinem affert, sæpe tamen redditur à Vulgato, *voluntas*: etiam cùm de Deo sermo est: Sap. 6. num. 5. Actuum 13. num. 36.

42 Et verò nihil frequentiùs inculcant Sacræ litteræ, quàm Diuina consilia à nemine impediri, aut retardari posse. Isaiæ 46. num. 10. *Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet.* Vnde & ipsum Dei consilium dicitur *immobile*, ad Hebr. 6. numer. 17. *definitum*, Actuum 2. num. 13. Græcè, *prædestinatum, statutum*: & cap. 4. num. 28. *quæ manus tua, & consilium tuum decreuerunt fieri.* Græcè *proorise*, præfiniuit, prædestinauit.

Sunt etiam, qui in hoc altissimo prædestinationis Diuinæ consilio occultum quiddam, & arcanum recognoscant: *Soli enim Deo cognitus est numerus electorum, in superna fælicitate locandus.* Certè in lingua sancta eadem vox *sod*, & *consilium* significat, & *secretum.* Lege Tolet. ad Roman. 8 notatione 31. Pinedam in Iob cap. 15. vers. 8. Lorinum Actuum 2. num. 23.

NVMERVS XII.

Vt simus in laudem gloriæ eius.

43 IDest, vt simus materia, & seges Diuinæ laudis, atque Gloriæ. 1. Petr. 2. num. 12. *Ex bonis operibus vos considerantes, glorificent Deum.* Matthæi 5. num. 16. *Glorificent Patrem vestrum*, &c. Vel vt Diuinam gloriam, tum admirando, tum apud alios prædicando, laudibus efferamus. Vide suprà num. 6. *In laudem Gloriæ Gratiæ suæ*: & infrà num. 14. *In laudem Gloriæ ipsius.*

Nos, qui antè sperauimus in Christo.

NOs scilicet filij Abrahæ, cuius 44
posteritati promissus est Christus; atque adeò illum, tanquam verè nostrum, communione sanguinis, & iure promissionis, & venturum credidimus, & multis sæculis expectauimus. Ad Roman. 15. num. 8. *Dico enim, Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis* (idest, Apostolum, siue Legatum ad populum Iudæorum) *propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones Patrum: Gentes autem super misericordia honorare Deum.* Itaque Christum seruatorem, & doctorem fuisse illius populi, ex quadam iustitia fuit, fundata in promissione, ac veracitate Diuina. Quòd verò Gentibus etiam hoc lumen affulserit, ex gratuita fuit misericordia. Hoc nimirùm est, quod ipse respondit Chananææ Matth. 15. num. 14. *Non sum missus, nisi ad oues, quæ perierunt, domus Israël*: quasi dicat: non sum promissus Gentibus, vt promulgato apud illas Euangelio, editísque miraculis, eas ad fidem adducam; sed solis Israëlitis. Hoc posteà inculcabant Apostoli Actuum 2. num. 39. *Vobis enim est repromissio.* Ad Rom. 9. num. 24. *Quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & promissa.*

NVME

NVMERVS XIII.

In quo & vos, cùm audissetis verbum veritatis, (Euangelium salutis vestræ.)

45 IN quo seruatore Christo, vos Gétes ex Dei misericordia ad eamdé vocatæ fidem, iam etiam speratis, audito nimirùm veritatis verbo, hoc est, Euangelio, vobis salutem annuntiante.

In quo & credentes.

GRæcè *pistheusantes*, posteà quàm credidistis; vt simile tempus *audientes*, in hoc ipso versu illustrauit Vulgatus, *cùm audissetis*.

Signati estis Spiritu promissionis sancto.

46 TOtus locus est difficilis: sed illud in primis est certum: etiam si Apostoli, nedum cæteri fideles, repleti dicantur Spiritu sancto, plenitudinem istam non in eo consistere, quòd ipsamet persona Spiritus sancti substátialiter communicetur; sed quia Gratia iustificante, cęlestibusq; donis, & charismatis cumulantur. Vide Maldonat. Luc. 1. n. 28. Belarmin. lib. 1. de Gratia cap. 3. & 8. Lorin. Act. 2. vers. 4.

Illud etiam perspicuum est, Hebraico idiomate dici, *Spiritum promissionis*, idest, promissum: sæpe enim Prophetæ Spiritum sanctum promiserunt. Isaiæ 44. nu. 3. Ezechielis 36. num. 25. Ioëlis 2. num. 28. quem citat Petrus Actuum 2. nu. 17. quò alludit Paulus ad Galat. 3. numero 14. *Vt pollicitationem Spiritus accipiamus.* Quod adeò frequens est, vt *promissi*, vel *promissionis* nomine, Spiritus sanctus denotetur. Luc. 24. num. 49. *Et ego mitto promissum Patris mei in vos.* Act. 1. num. 4. *Sed expectarent promissionem Patris.*

Tota itaque huius loci difficultas in eo vertitur, quid propriè sit, Spiritu sancto signari. Græcum verbum *sphragizo*, est sigillum imprimere, sigillo obsignare: quod verbum vsque cò placuit Apostolo, vt in eamdem sententiam duobus prætereà locis, illud vsurpet: in hac epistola, cap. 4. num. 30. *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis*: & 2. Corinth. 1. num. 22. *Qui & signauit nos, & dedit pignus Spiritus in cordibus nostris.* Si autem constiterit sigilli vsus, simul etiam constabit, quàm aptè ab Apostolo Spiritui sancto accommodetur: & quasi lux quædam oborta, non modò præsentem locum, sed innumeros etiam alios illustrabit. 47

Tres sigilli vsus, quantùm obseruare potui, & in Scriptura sacra, & apud prophanos auctores deprehendo: & externis quidem testimoniis recitandis supersedebo, ne in molem crescat commentarius: indicabo tamen, vbi congesta reperiantur. 48

Primò igitur sigillum imprimitur ad secernendas, internoscendásque res proprias ab alienis. Prophana exempla coaceruat Pontanus ad illa Georgicorum. 1. *Aut pecori signum.* pag. 294. & Georg. 2. *continuóque notas, & nomina Gentis inurunt.* pag. 475.

Ex hoc sigilli vsu interpretanda sunt illa verba Christi Ioan. 6. num. 27. *Hunc enim Pater signauit Deus*, hoc est, sigillo Diuinitatis, vnione hypostatica, gratia capitis penè infinita, visione beata, virtute patrandi miracula, hunc Filium hominis æternus Pater obsignauit, & à cæteris mortalibus infinito interuallo discreuit. Ad Hebr. 7. num. 26. *Segregatus à peccatoribus, & excelsior cælis factus.* Vide Riberam ad Hebr. 1. num. 12. circa illud, *figura substantia eius.* Græcè, *character.*

Id est, nota, imagóque sigilli.

49 Ad eumdem sigilli vsum respexit Apostolus 2.Timoth.2.num.19. *Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc* (Græcè, *sphragida*) *Cognouit Dominus, qui sunt eius.* Vide sigillo obsignatos, quos Deus vult ab aliis internosci. Apocal.7.num.2.Angelus ille habebat *signum Dei viui:* Græcè, *sigillum*: & signauit seruos Dei in frontibus eorum, qui deinceps *signati* nominantur: & cap. 9. num. 4. signaculo illo in frontibus impresso dignoscuntur.

50 Sic etiã secernuntur Iudæi à Gentilibus sigillo circumcisionis, quæ ad Rom.4 nu 11. *Signaculum iustitiæ fidei* vocatur ab Apostolo: & 1.Corinth.9. num.2. *Signaculum Apostolatus mei vos estis.* Idest, quasi tessera. *La diuisa, y señal de mi Apostolado.* Hinc etiã modus ille loquendi transfusus in nostram linguam: *Sellar moneda.* 4.Reg. 22.num.4. *Consletur pecunia.* LXX. *Obsigna argentum.* Nisi malis, duo postrema testimonia ad alterum sigilli vsum pertinere.

51 Est igitur alter vsus sigilli, cùm litteris, pactis, tabulis publicis, iis demum, quæ rata, ac firma futura sunt, impresso sigillo auctoritas, & fides conciliatur. Congerit innumera externorum exempla Brissonius, lib. 6. de Formulis pag.571.& 572. Sed sordent humana testimonia, vbi superant Diuina. Et illud Ioan.6 num.27. Maldonatus; illud autem ad Rom.4. num. 11. Toletus, ad hunc referunt sigilli vsum. 3. Reg. 21. num.8. *Scripsit itaque litteras ex nomine Achab, & signauit eas annulo eius.* Esther 8. nu.8. *Hæc consuetudo erat, vt epistolis, quæ ex Regis nomine mittebantur, & illius annulo signatæ erant, nemo auderet contradicere.* Ierem.32. num. 10. *Scripsi in libro, & signaui, & adhibui testes.*

52 Atque hinc ortum est, vt annuli signatorij magno in pretio, & æstimatione haberentur. Plin. lib.33. cap.1. Tiraquel. in Alexãdrum lib.2.cap 29. suppeditant exempla prophana: diuina suppetunt Exodi 35.num 21.iuxta LXX. Esther 3. num. 10. Danielis 6. num.17.& 3.Regum 21.num.8. & 1. Machab.6.num.15. Sed nonnulla perpendamus. Ieremiæ 22.n.24. *Viuo ego dicit Dominus, quia si fuerit Iechonias annulus* (LXX. congruenter Hebraicæ voci, *sphragis*) *in manu dextera mea, inde euellam eum.* Aggæi 2.nu.24. *Assumam te, & ponam te, quasi signaculum, quia te elegi.* Hebraice *cahotam.* Quasi annulum: eadem nimirum vox est, quæ Hierem.22. num.24. Ecclesiastici 49. num. 13. *Quomodò amplificemus Zorobabel? Nam & ipse quasi signum in dextera manu.* Græcè, *sphragis*, sigillum, siue annulus signatorius.

Et verò in ipsa annuli gemma solebat effigies aliqua affabrè, artificioséque cælari. Ecclesiast.32. numer.7. 53
Gemmula carbunculi in ornamento auri (Græcè *sphragis*. Editio Vaticana LXX. capite 35. *Sigillum carbunculi*) *& comparatio musicorum in conuiuio vini.* Et numero 8. *Sicut in fabricatione auri signum est smaragdi.* Vaticana LXX. *Sigillum. Como el sello esculpido en vna piedra preciosa adorna el anillo de oro; assi la buena musica echa el sello a vn esplendido banquete.* Ecclesiastici 45. num. 13. *Gemmis pretiosis figuratis in ligatura auri.* LXX. *Lapidibus pretiosis sculpturæ sigilli.*

Cogor, vt lucem afferam his, & 54
aliis sacræ Scripturæ locis, ad externorum exempla diuertere. Insculpebant illi in annulis imagines Principum, aut Maiorum suorum, qui familiæ splendorem illustrauerant. Cicero orat.3.in Catilinam [Ostendi tabellas Lentulo, & quæsiui, cognosceret ne signum: est verò, inquam, signum notum, imago aui tui.]

Valerius

Valerius Maximus lib.3.cap.5. vbi agit de filio Scipionis. [E manu eius annulum, in quo caput Africani ſculptum erat, detraxerunt.] Plinius lib. 37.cap.1.[Auguſtus Alexandri Magni imagine ſignauit.]

55 Hinc interpretor locũ illum Cant. 8.num.6. ***Pone me, vt ſignaculum ſuper cor tuum, vt ſignaculum ſuper brachium tuum.*** Hebraicè ***cahotam.*** Sicut annulum ſignatorium. Ideſt, hanc legem amoris tibi fero, vt mei vtaris imagine pro ſigillo, eámque cordi altè infigas, imò & brachio imprimas, me vnum vt ſemper cogites. Rectè Ambroſius lib.de Iſaac,& anima c.8 [Signaculum Chriſtus in frõte eſt, ſignaculum in corde, ſignaculum in brachio; in fronte, vt ſemper cõfiteamur; in corde, vt ſemper diligamus; in brachio, vt ſemper operemur.]

56 Hinc etiam illuſtratur locus ille Ezechielis cap.28.num.12.*Tu ſignaculum ſimilitudinis.* Vox Hebraica, vt obſeruat ibi Maldonatus, imaginem, picturámue ſignificat: quaſi dicat: tu ſigillum, in quo abſolutiſſima principis imago, perfectiſſimúmque fælicitatis exemplar inſculptum erat. Hoc eſt, quod ſubiungit, *plenus ſapientia,& perfectus decore.*

57 Ex hoc itaque ſigilli vſu, quo inſtrumenta publica efficiebantur authentica, explico locum Pauli ad Roman.15.num.28 vbi agit de eleemoſyna, & collatione facta in pauperes Sanctorum. *Hoc igitur cùm conſummauero* (ideſt, cùm expeditionem hanc cõfecero, ſanctáſque eleemoſynas detulero) *& aſſignauero eis fructum hunc.* Grecè, *ſphragiſamenos ſigillo obſignauero.* Vbi pronomen *eis*, vt aduerterunt Chryſoſt.& Theoph.non refert accipientes ſtipem, ſed conferẽtes. Senſus itaque eſt: cùm ex Dei debitoris ſyngrapha, eius chirographo munita ſigillóque obſignata, vberrimum huius benignitatis fructum illis in cæleſti theſauro, quaſi in tuto repoſuero. Nimirùm *fæneratur Domino, qui miſeretur pauperis, & viciſſitudinem ſuam reddet ei.* Prouerb 19.num.17.

58 Illuſtratur hæc intelligentia ex verbis illis Eccleſ.17.num.18. *Eleemoſyna viri, quaſi ſignaculum cum ipſo.* Fœdum in hunc locum mendum irrepſerat. Sciolus videlicet aliquis, cùm nõ perciperet, quorſum hîc *ſignaculum* ſpectaret,& Chriſtum hortantem audiſſet Luc.12.num.33. *Date eleemoſynam: facite vobis ſacculos, qui non veteraſcunt*; pro ſignaculo ſacculum obtruſit: *eleemoſyna viri, quaſi ſacculus cum ipſo.* Sed iam ſublatus eſt error, & correctus Latinus codex ex Græco textu: in quo *ſphragis*, ideſt, *ſigillum*, conſtantiſſimè legitur: & ſenſus mirificus efficitur. *Eleemoſyna viri eſt, quaſi Dei ſyngrapha*, ipſius ſigillo obſignata, ex qua cum ipſo Deo ex iure agere, eúmque, tanquam debitorem, ad ſolutionem creditæ pecuniæ poſſit obligare. Fidelis enim eſt, ac verax Deus,& (vt ibidem ſubdit Eccleſiaſticus) *gratiam hominis, quaſi pupillam conſeruabit.*

59 Ex eodem ſigilli vſu facilè exponentur difficilia Præcurſoris verba, Ioan.3.num.33. *Qui accepit eius teſtimonium, ſignauit, quia Deus verax eſt.* Græcè, *esphragiſen*: & ſenſus eſt: qui Chriſti recipit teſtimonium, eo ipſo teſtatur & quaſi ſuo chirographo, & ſigillo profitetur, Deum eſſe ſummè veracem.

60 Tertius denique ſigilli vſus, iſque frequentiſſimus, ad obſignanda, ideſt, claudenda,& obſeranda ea, quæ diligenter recõdita,& aſſeruata eſſe oporteret. Sæcularia teſtimonia peteſ è Radero in Martialem lib.9.epigrammate 68.ſacra, quia longior fui, tantùm indicabo. Deuter.32.num.34. Danielis 6.num.17.& cap.14. num. 13. Cantic.4.num.12.Iob.9.num.7.& cap.14.

nu. 17. Matth. 27. nu. 66. Ecclesiast. 22. num. 33. Apocalip. 5. num. 1.

Illius fortasse loci sensus parùm attentum lectorem præteruolaret, Ecclesiast. cap. 42. numero 8. *Super mulierem nequam bonum est signum.* Græcè, *sphragis:* monet enim, vxorem improbam, & lasciuam, domi quasi sigillo obsignandam, & seris appositis custodiendam.

61 Ex hoc sigilli vsu ductus est creber ille modus loquendi in sacra Scriptura, cùm liber, visio, aut Prophetia dicitur obsignari: quia illius intelligentia non est tam citò aperienda. Propterea enim signari solet liber, aut epistola, vt à nemine legatur. Isai. 8. num. 16. *Liga testimonium, signa legem.* Et c. 29. num. 11. *Erit vobis visio omnium, sicut verba libri signati.* Daniel. 12. num. 4. *Tu autem Daniel claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum.* Contrà verò vetat Angelus obsignari librum Apocalypsis, cap. 22. numer. 10. *Ne signaueris verba prophetiæ libri huius.* Caulámque subnectit: *tempus enim propè est.*

62 Sed iam eò redeamus, vnde defleximus. Existimo, Apostolum in his verbis, *signati estis Spiritu promissionis Sancto*, ad omnes suprà memoratos sigilli vsus respexisse. Eius proinde sententiam esse: tanquam proprium Dei peculium, gratia Spiritus Sancti, velut sigillo, obsignati estis, quo ab hominibus alienis à fide internoscamini: ipsáque gratia est authenticum chirographum, Dei sigillo munitum, ex quo tenetur ipse Deus obligatione iustitiæ, æternam vobis vitam retribuere. Est item signaculum firmum, quo in diem redemptionis clausi, obsignatíque seruamini. Clausi quidem, quia *vita vestra abscondita est cum Christo in Deo*, ad Colossenses 3. numero 3. *Nondum apparuit, quid erimus.* 1. Ioan. 3. numero 2. sed obsignati etiam & muniti. 1. Petri 1. nu. 5. *In virtute Dei custodimini.* Græcè, *en dynami*, idest, in robore, ac potentia Dei. Vox autem Græca *dynamis*, & Latina *virtus*, Spiritum Sanctum attributione quadam repræsentat. Lucæ 24. num. 49. *Vos autem sedete in ciuitate, quousque induamini virtute ex alto.* Vbi *virtutem* appellat Spiritum Sanctum, vt auctor est Maldonatus: quia nimirùm de illo, tanquam de armis, in quibus virtus, robúrque consistit, loquebatur. Actuum 1. num. 8. *Accipietis virtutem superuenientis Spiritus Sancti in vos.*

Qui est pignus hæreditatis nostræ.

Græcè, *Arrabo.* Et obseruãt communiter interpretes, pignus dari in mutuo; arram verò, in contractu emptionis: est enim pars pretij persoluendi. Hispanè, *la señal.* Atque hinc deducit S. Thomas lect. 5. magis propriè Spiritum Sanctum appellari *arram*, quàm *pignus*: nam illa datur ex ipso pretio; & tempore præstituto non aufertur, vt pignus: sed quod reliquum erat summæ, numeratur. Sic gratia, & charitas vix *nunquam excident.* 1. Corinth. 13. num. 8. sed solutionis tempore in Patria perficientur. 63

Verum quidem est, quod aduertit idem S. Thomas 2. Corinth. 1. lect. 5. hanc arram, idest, gratiam Spiritus Sancti, virtute valere tantum, quantum ipsa valet gloria. Et propterea fortasse pignus Latinè effertur à Vulgato, 2. Corinth. 1. num. 22. & cap. 5. num. 5. cùm vtrobique Græcè legatur *arrhabo*: quia id, quod oppigneratur, aut æquè, aut plus valere solet, ac ipsa pecunia, quæ mutuò accipitur. 64

Et quidem gratia, ius est ad gloriam, participatio quædam diuinæ naturæ, adoptio filiorum Dei: est *semen gloriæ*, quæ in gratia, quasi in radice, continetur, 1. Pet. 1. nu. 23. & 1. Ioann. 3. nu. 9.

Est

Est fons aquæ salientis in vitam æternam, Ioan.4.num.14. Aqua enim tam altè ascendit, quàm altus est locus, vnde descendit: & quia fons iste gratiæ de cælo descendit, ideò aquæ eius ad cælum vsque pertingunt.

65 Ægrè soleo Scripturæ intelligentiam ex prophana eruditione venari. Sed lego apud Plinium lib. 33. cap.1. receptam fuisse consuetudinem, vt pro arra daretur annulus in emptione, quousque pretium solueretur. Idque ex iure ciuili probat Brissonius lib. 6. de Formulis pag.571. Fortasse consuetudo originem traxit ex Genesis 38. num. 18. *Quid tibi vis pro arrhabone? annulum tuum.* Si ergo fideles, Spiritu Sancto, tanquam sigillo, & annulo Dei signatorio, erant obsignati, arram profectò habebant ipsius Dei. Et valde simile vero est, Apostolum ad hanc cõsuetudinem allusisse. Certè vtrumque etiam coniunxit 2. Corinth. 1. num. 22. *Qui & signauit nos, & dedit pignus Spiritus in cordibus nostris.*

In redemptionem acquisitionis.

66 VTraque vox explicatu difficilis est: sed priùs posteriorem exponamus. *Acquisitio*, Græcè, *peripiesis*, propriè significat actionem ipsam acquirendi. 1. Thessalonicens. 5. num. 9. & ad Hebræos 10.num.39. sed hîc vsurpatur ab Apostolo pro *acquisita possessione*. Sic interpretantur Græcam vocem Erasmus, Tigurina, Pagninus, & interpres OEcumenij. Est autem hæc possessio populus peculiaris, singulariter à Deo electus. Psalm.134.num.4. *Iacob elegit sibi Dominus, Israël in possessionem sibi.* Theodoretus ex Symmacho: *in selectum quidam sibi.* Hebraicè *segula*: cuius vocis vim expendi Malachię 3.num.17. Est autem *segula* peculium selectissimum, thesaurus maximè pretiosus, & vnicè dilectus. Vulgatus vertit apud Malachiam. *Erunt mihi in peculium.* Reddiderant L X X. *peripiesin.* Expressit Latinè editio Vaticana L X X. *Erunt mihi in acquisitionem.* Ad quem locum Malachiæ iuxta L X X. omnino mihi persuadeo, respexisse Petrum epistola 1. cap.2. num 9. (qui locus maximè præsentem illustrat) *laos is peripiesin.* Quis non agnoscat ipsissima Malachiæ verba? Quis non videat phrasim alienam à Græca lingua, deductam ex Hebraica, vt aduertit ibi Erasmus? Dissoluit Vulgatus, & explicuit Hebraismum: non enim extulit verbum è verbo, *populus in acquisitionem*, sed *populus acquisitionis*.

Itaque perspicuè constat, idem esse Græcè *peripiesin*, Latinè *acquisitionem*, quod est apud Hebræos *segula*: sed eam vocem frequentiùs sic illustrant L X X. *laos periusios.* Exodi 19.num.5. Deuter.7. numero 6. cap.14. numero 2. cap.26. numero 18. Vulgatus reddere solet, *peculium*, aut *populus peculiaris*. Eadem tamen verba expressa ab Apostolo ex L X X. ad Titum 2. num.14. vertit ibi Vulgatus, *populum acceptabilem*. 67

Hunc igitur acceptabilem, & peculiarem populum; hanc selectissimam, & charissimam Dei possessionem intelligit hîc Apostolus: quam meritò *acquisitionem* vocat, quia eam Christus *acquisiuit sanguine suo*, Actuum. 20. num. 28. Græcè *peripiesen*: vnde ipsa vox *peripiesis* deriuatur, vt omnia mirificè consonent.

Sed iam, quæ futura sit redemptio huius acquisitionis, videamus. Facem mihi præfert ipse Apostolus cap. 4. n.30. *In quo signati estis in diem redemptionis.* Non dubium, quin de eadem redemptione vtrobique sermo sit: in cuius diem Spiritu Sancto obsignatos esse fideles, asseuerat. Ego hîc redemptionis nomine intelligo resurrectionem futurã in die Iudicij vniuersalis. 68

Et mihi videor posse id, & Scripturæ testimoniis, & ratione confirmare. Lucæ.21.num.28. *Leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.* Etsi enim copiosissimè persolutum est à Christo in ara Crucis pretium redemptionis nostræ: consummatus tamen fructus eius redemptionis, tunc omnino percipietur, cùm *nouissima inimica destruetur mors.* 1. Corinth 15. num. 26. Tunc enim anima non solùm à peccato, vt in hac mortali vita; sed & corpus à morte, & corruptione; & corpus, & anima ab innumeris miseriis, ac malis, omnibúsque peccati effectis liberabuntur. In quo perfecta redemptio consistit.

69 Hinc illustratur locus obscurus ad Roman.8. num. 23. *Nos ipsi primitias spiritus habētes, & ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei expectantes.* Si adoptio Filiorum Dei gratia iustificante continetur, qui eam copiosissimè recepit, qui primitias habet Spiritus Sancti, quomodò adhuc expectat adoptionem? Sed agit de adoptione consummata, glorificato etiam corpore. Sic se ipsum explicat Apostolus, continuò subiungens. *Redemptionem corporis nostri.*

NVMERVS XV. & XVI.

Hos versus prætermitto, & quia perspicui sunt, & quia eadem ferè sententia est, verbis paululùm immutatis ad Colos. 1. num.3. & 4.

NVMERVS XVII.

Vt Deus, Domini nostri Iesu Christi Pater, gloriæ.

70 Obscurat hæc verba hyperbaton, Apostolo non infrequens: ita nimirùm conectenda sunt: *vt Deus gloriæ* (idest, gloriosus) *Domini nostri Iesu Christi Pater.* Est enim visitatus Hebraismus, quo gignendi casus appositi vicem gerit. Ne longè abierimus, ex hoc ipso nomine *doxes* exempla proferamus. Vulgaris est ille loquendi modus in Scriptura, *Solium gloriæ, thronus, aut sedes maiestatis.* 1. Regum 2. num.8. Ecclesiast.47. num. 13. Isaiæ 22. n.23. Ieremiæ 14. n 21. c.17. n.12. Matth. 19. n.28. & cap.25 nu.31. quibus in locis Hebraicè subest *Cabod*; Græcè, *doxes*: & nihil aliud significatur, nisi quod soluto Hebraismo Vulgatus expressit Ecclesiast.40. n.3. *Super sedem gloriosam.* Sic Ecclesiastici 45. n.9. *Circumcinxit eum zona gloriæ*, idest, ornatissima: & cap. 47. num.7. *In offerendo illi coronam gloriæ.* Idest, honorificam. Et cap. 50. num. 8. *Quasi arcus refulgens inter nebulas gloriæ*, idest, splendidas.

Itaque *Deus gloriæ*, idem est, ac omni gloria celebrandus, omni laude, & honore dignissimus: neque est insolens Hebraismus. Psalm. 28. num. 3. *Deus maiestatis intonuit.* Græcè, *doxes.* Actuum.7. num.2. *Deus gloriæ.* 1. Cor. 2. num.8. *Nunquam Dominum gloriæ crucifixissent.*

Det vobis spiritum sapientiæ, & reuelationis in agnitione eius.

VT Deus, *qui dixit*, (idest, iussit) *de tenebris lucem splendescere, ipse illucescat in cordibus vestris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei*, (idest, vt tam eximio splendore vobis oborto, claram, & illustrem Dei notitiam percipiatis) *in facie Christi Iesu*, 2. Cor. 4. n.6. hoc est, per Iesum Christum, qui facies est Patris: sine Christo enim Pater non cognoscitur. Matth. 11. num. 27. *Neque Patrem quis nouit, nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.* Ioan. 17. num. 6. *Manifestaui nomen tuum hominibus.* 71

NVME

NVMERVS XVIII.

Illuminatos oculos cordis vestri.

72 MIrum, cur Vulgatus vocem *dianias*, verterit *cordis*, cùm propriè significet *intellectum*. Sed in primis subest in plerisque Græcis exemplaribus, nominatim in Regiis, *cardias*: deinde, quod ad sensum attinet, vtraque vox affinis est, & vtraque coniungitur Lucæ 1. num. 51. *Mente cordis*: & 1. Paralipom. 29. num. 18. *Voluntatem cordis* & vna vox identidem vsurpatur pro altera: & LXX. vocem Hebraicam *leb*, idest, *cor*, sæpissimè reddiderunt Græcè, *diania*. Genes. 17. num. 17. cap. 24. num. 45. & sexcentis aliis locis.

Commodissimè itaque vertit Vulgatus. Nam cor apud Latinos, mentem intelligentiámque significat: vnde prudentes homines dicuntur *cordati*; fatui autem, vecordes, aut excordes. Et vir prudentissimus *corculum* vocatur à Cicerone Tusculana 1. Vnde illa loquutio in Scriptura creberrima, *apponere cor*, aut *ponere super cor*: cùm quidpiam altè defigendum est in animo, & accurata cogitatione perpendendum.

Vt sciatis, quæ sit spes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis.

73 VErè opus est illuminato fidei oculo ad informanda animo cælestia illa bona, ad quæ fruenda vocati sumus: quæ reposita nobis in cælo, tandem aliquando nos adepturos speramus: superat humanum captum opulenta illa hæreditas, parata filiis. Et sicut ad intuendum clare Deum, opus est lumine gloriæ eleuante intelligentiam; sic ad concipiendum hoc sublime præmium, peculiari quadam illustratione cordis indigemus. 1. Corinth. 2. numero 9. *Oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus iis, qui diligunt illum. Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum suum.* Scio, sensum litteralem huius loci esse de mysterio Incarnationis, & passionis Christi, vt constat ex Isaiæ 64. num. 4. vnde citat Apostolus Omnino enim non caderet in vllius, non modò hominis, sed ne Angeli quidem suspicionem, nisi Deus ipse reuelasset, eò vsque progressuram Dei benignitatem, vt humanam naturam sibi copularet, & in ea mortem probrosissimam subiret. Sed scio etiam, Leonem Castrium in eo Isaiæ loco pressum auctoritate Magni Dionysij, qui hæc verba exponit de cælesti beatitudine, cui etiam plerique Patres adstipulantur, duos sub eisdem verbis sensus litterales agnoscere, & profiteri.

Inclinarem in hanc sententiam, si 74
necessitas cogeret: sed faciliùs mihi videor posse hunc nodum expedire. Existimo enim, Isaiæ verba eodem vnico sensu litterali vtrumque mysterium comprehendere. Testatur Isaias, Deum ab æterno in hominum gratiam ea facere decreuisse, quæ naturalem omnem intelligentiam longè superarent: quis dubitet, cùm in communi loquatur, & nihil sit, quod restringat, coarctétque sententiam, eum diuina in homines beneficia, inter se aptè connexa; sed in primis horum beneficiorum caput, ac fontem, Christum; deinde, quæ ab ipso deriuantur; ad iustificationem vsque, & glorificationem comprehendere voluisse? Siquidè ipsa etiam glorificatio omnem transcendit intelligentiam. 2. Cor. 4.
n. 17. *Supra modum in sublimitate æternũ gloriæ pondus, &c.* Græca vertas verbum 75
è verbo: *secundùm hyperbolem ad hyperbolem.* Regia. *Secundum excellentiam in*

in excellentiam. Hæc conduplicatio exprimit epithasim vehementem, quam nullus sermo Latinus assequi possit. Elaborant Interpretes in ea explicanda. Pagninus, & Vatablus. *Mirè supra modum.* Erasmus, Clarius, & Caietanus, *insignitè, eminenter, & excellenter supra modum.* Itaque nihil aliud sibi vult Apostolus, quàm insigniter insignem, & egregiè egregiam gloriæ præcellentiam declarare.

NVMER. XIX. & XX.

Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis eius in nos, qui credimus secundum operationē potentiæ virtutis eius. Quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis.

76 EN umerat Apostolus excellens aliud arcanum, & supereminens Diuinæ potestatis opus, nempe iustificationēm impij: quæ totā item naturæ vim superat, Dei omnipotentiam requirit, ac mēris aciem omnino fugit. Ad quam proinde penetrandam, illuminatis opus est oculis: elucet enim in iustificatione impij tanta vis, tanta Diuinæ potestatis magnitudo, vt non sit inferior illa potente efficacitate, qua Christum à mortuis excitauit. OEcumenius. *Maxime re vera Dei virtutis, Deiq; potentiæ indicium est, quòd nos adeò efferi, atque immanes in Deum crediderimus, cælestiáque philosophemur. Quam verò dicis efficaciam exercuisse in nos, vt crederemus? Eam sanè, quam in Christo etiam, cùm eum à mortuis suscitaret, exercuit.* Hactenus OEcumenius.

77 Sed longiùs processit Gregorius lib. 3. Dialogorum, cap. 17. *Si inuisibilia pensamus, nimirùm constat maius esse miraculum, peccatorem cōuertere, quàm carne mortuum excitare.* Chrysostomus etiam exponens verba illa Matth. 9. num. 5. *Quid est facilius, dicere: dimittuntur tibi peccata tua, an dicere surge, & ambula?* Homil. 30. ait. *Quantò anima præstantior est corpore, tantò maius est peccata dimittere, sanatione.*

Præuolat Augustinus tract. 72. in 78
Ioannem, non quidem sine aliqua dubitatione, vt fuit vir in sustinendo iudicio miræ prudentiæ; sed vt facilè appareat, in eamdem propendere sententiam, vt asserat, maioris esse virtutis, ac potentiæ, iustificare impios, quàm creare iustos, & mundum vniuersum condere. Sequuntur Augustini sententiam Maldonatus, Matthæi 9. num. 5. & Lorinus Actuum 9 nu. 19. Ratio verò, quam in illo tractatu reddit Augustinus, tradita posteà est à S. Thom. 1. 2. q. 113. art. 9. ad tertium. *Quia bonum gratiæ* (inquit) *maius est, quàm bonum naturæ totius vniuersi.* Effectus enim iustificationis, est bonum quoddam æternum ordinis superioris, nimirùm participationis Diuinæ: quod longè excellentius, atque sublimius est, quàm effectus creationis. August. verba sunt. *Prorsus maius hoc esse dixerim, quàm est cælum, & terra; & quæcumque cernuntur in cælo, & in terra.* Et lib. 2. ad Bonifacium, cap. 6. *Gratia Dei, non solum omnia sydera, & omnes cælos, verùm etiam omnes Angelos supergreditur.*

Alteram rationē innuit Theophi- 79
lactus in commētario huius loci. Vel simplicissimo Diuinæ voluntatis nutu, nedum imperio, Vniuersum conditum est: nihil est in natura, quod iubenti Deo refragetur: vnica Christi voce suscitatus est Lazarus. At, cùm ad iustificationem liber exigatur peccatoris cōsensus, pro innata libertate sæpe obstinatus, præfractúsque, reluctatur, & obnititur, Deúmq; vocārem ludificatur. Verba Theophilacti sunt. *Tanta est virtutis* (scilicet, ad fidem, gratiámve

gratiamue conuertere) *quantam ne mortuorum quidem excitatio postulat: mortuos namque vno tantùm verbo excitauit Dominus: Iudæis autem ne multis quidem concionibus, & admirabilibus signis persuasit.*

80 Vide, quanta potentia opus sit ad obfirmatum animum flectendum. Atque hæ quidem rationes solidæ sunt. Illa verò, quam affert Toletus in cap. 5. Lucæ notatione 47. quòd in iusticatione creatio quædam interueniat, quia gratia creatur in anima, benigna interpretatione indiget. Vide infrà cap. 2. num. 10.

NVMERVS XXI.

Et constituens ad dexteram suam in cælestibus, supra omnem Principatum, & potestatem; & virtutem, dominationem, & omne nomen, quod nominatur, non solùm in hoc sæculo, sed etiam in futuro.

81 EXposui hæc verba ad Colos. 3. num. 1. *Vbi Christus est in dextera Dei sedens.* Et c. 1. n. 16. *Siue throni, siue Dominationes, siue Principatus, siue potestates, &c.*

Et quidem assentior Hieronymo existimanti, Apostolum hos ordines cælestium spirituum ex Maiorum traditione, vel ex Scripturis subtiliùs intellectis didicisse. Sed non abnuerem asserenti, pernotuisse Paulo, cùm raptus est in tertium cælum, cùm beatissimas illas arces non cogitatione solùm, sed videns, præsensque lustrauit: *cùm audiuit arcana verba.* 2. Corinth. 12. num. 4.

Nomen verò accipit hîc pro persona quauis excellente, siue humana illa sit, siue Angelica: & sensus est. Siue quod aliud est hominum, aut cælestium spirituum dignitatis, & excellentiæ nomen, aut officium, nobis ignotum. Redolet Hebraismum Genes 6, num. 4. *Gigantes viri famosi.* Hebraicè, *viri nominis.* L X X. verò frequenter *onomastùs*, id est, *nominatos*, viros vocant celebres & illustres.

NVMERVS XXII.

Et omnia subiecit sub pedibus eius.

CItat Apostolus hæc verba ex 82
Psalm. 8. num. 8. &, vt ego quidem arbitror, in sensu primario, & historico citat verba illa eiusdem Psalmi num. 3. *Ex ore infantium, & lactentium perfecisti laudem,* citantur etiam à Christo Matth. 21. num. 16. ad obstruendum os obtrectantium Sacerdotum, & Scribarum. Et pleraque sunt in illo Psalmo, quæ de homine vniuersè dici verè non possunt, sed tantùm cõueniunt Christo: & quia in illo sublimata est humana natura, quia frater noster, os nostrum, & caro nostra est, possunt in vniuersum de homine pronuntiari. Non vacat premere singula: hæc verba duntaxat expendamus. Ac primò quidem non arbitror, sermonem esse de calcatione illa hostili, qua victores ouantes deuictis, prostratísque hostibus colla proterebant. Psalmo 109. num. 1. *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Vide, quæ adnotaui Malac. 4. num. 3.

Deinde quamuis de primo homine 83
legamus Genes. 1. num. 26. *Præsit piscibus maris, & volatilibus cæli:* sed, vt doctè aduertit Ribera ad Hebræos 2. num. 21. aliud est, præesse animantibus; & aliud longè excellentius, animantes ipsas sub pedibus subiici: illud quidem præstantiam, & præeminentiam indicat naturæ; hoc autem,

despoticum dominum affert: neque enim sub pedibus subiecta habemus, nisi ea, quibus arbitratu nostro vtimur, quibúsque ad nutum imperamus: quod mortalium omnium, nisi Christo, contigit nemini. Ne ipse quidem Adam, etiam tunc, cùm originali iustitia florebat, eam potestatem habuit, vt cùm vellet, ferociores aues liberè volitãtes ad se vocaret; aut ex imo mari pisces vastissimos deduceret. Lege S. Thom. 1. p. q. 96. art. 1.

84 Accedit, quòd Propheta disertè asserit: *omnia subiecisti sub pedibus eius:* & Apostolus cælesti instinctu Regium vatem exponens, signum illud vniuersale nullatenus restringendum esse ait, sed in latissima sua significatione ita accipiendũ, vt præter Deum ipsum subiicientem omnia, nihil omnino ex tota rerum vniuersitate exclusum esse intelligatur. 1. Cor. 15. num. 27. *Cùm autem dicat: omnia subiecta sunt ei, sine dubio præter eum, qui subiecit ei omnia.* Et ad Hebr 2. num. 8. *Omnia subiecisti sub pedibus eius: in eo enim, quòd omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei.* Itaque omnes illæ supremæ Intelligentiæ, etiam flagrantissimi Seraphini, ad huius hominis Christi prouoluti pedes, ex eius nutu pendentes, & promptissimè obtemperantes sunt. Agere enim hîc Apostolum de Christo, quatenus homo est, notius est, quàm vt probatione indigeat. Atque ex isto loco solidè probant Theologi, habuisse Christum per se, & directè, excellens quoddam dominium, & potestatem in omnes res creatas. Vide Suarez tom. 1. in 3. p. d. 48. sect. 2.

Et ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam.

EXplicaui hoc ad Colos. 1. nu. 18. hic verò iterum, atque iterum inculcatur ab Aposto: cap. 4. num. 15. *Qui est caput Christus:* & cap. 5. n. 23. *Sicut Christus caput est Ecclesiæ.* Res est communiter à Theologis tractata cum S. Tom. 3. p. q. 8. artic. 6. Vide Suarez disput. 23. sect. 1. & Vazquez disp. 48. cap. 1.

NVMERVS XXIII.

Quæ est corpus ipsius, & plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.

NOn dubito, quin Græca illa, *Tu panda en pasi plerumenu*, Latinus Interpres aliter vertere potuisset. Est enim participium mediæ vocis, vt vocant, quod actiuè, vel passiuè possis interpretari. Atque, vt constat ex Augustino lib. 22. de Ciuitate cap. 18. qui actiuè legit, *adimplet*, in ipsos etiã Latinos codices irrepsit nonnulla diuersitas: sed quando Vulgatus passiuè vertit, &, vt fatentur ipsi nostræ Editionis momi, rectè vertit; non versio aliqua noua, sed veteris versionis congrua interpretatio quærenda nobis est. 85

Cupit Apostolus vehementer, nos omnes ad Christum adducere. Ponit sæpe ob oculos cognationem nostram, vel potiùs vnitatem mysticam cum Christo, eximiámque dignitatem inde redundantem, quò nostram fiduciam excitet: si enim attentè perpendamus, cuius capitis facti simus membra, magna cum spe cælestium donorum influxum postulabimus, & quasi iure nostrum requiremus. Asserit itaque, Ecclesiam corpus esse mysticum huius capitis; & insuper, esse *plenitudinem illius*, id est, integritatem, perfectionem, & quasi complementum. Quia, sicut caput membra, sic membra caput ipsum perficiunt: 86

non

non enim perfectum corpus est, nisi caput, & membra, inter se vnita, & arctissimo nodo colligata reperiantur: nam si solum extaret ipsum caput, & careret membris, quæ illud exornarét, in quæ influeret: sic hic non esset pes; ille, manus; hic pectus; ille, collum; esset quidem caput, quod ad se attinet, prorsus independens, augustissimũ, diuinissimúmque; sed qua ratione caput est, corpúsque constituit, esset, vt ita loquar, mancum, & mutilũ: *corpus enim est plenitudo capitis: & per omnia* (desideratur enim Græcè ex consueto Atticismo præpositio *cata*,
87 idest, *per*) *in omnibus suis membris adimpletur*, perficitur, & integratur. Hunc arbitror germanum esse Apostoli sensum: sed non sine cælesti instinctu, vsus est Græcè participio illo medio, vt videlicet significaret id, quod perspicuum per se erat, ita hoc sacratissimum caput compleri, ac perfici per membra, vt simul ipsa membra, non quoad integritatem rãtùm, sed quoad vitam ipsam, & influxum, ex huius capitis plenitudine in omnibus, & per omnia adimpleantur, & perficiantur.

Tota hæc explicatio potest illustrari ex 1. Cor. 12. num. 12. & 14. *Nam & corpus non est vnum membrum, sed multa.* Et nu. 27. *Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro.* Et in hac epistola c. 4. n. 12. *In ædificationem corporis Christi.* Ad Colos. 1. num. 24. *Pro corpore eius, quod est Ecclesia.*

CAPVT II.

NVMERVS I.

Hvnc versum exposui ad Colos. 2. num. 13.

Secundum sæculum mundi huius.

1 Confunduntur sæpe duo hæc vocabula apud sacros Scriptores, sint licet inter se diuersa, si vtriusque origo, & proprietas spectetur. Mundus enim, ab ornatu dictus, cælum, terrámque complectitur, & quidquid cęli ambitu coercetur: sæculum autem temporis successiones, & singulorum hominum ætates, aut etiam mundi ipsius fluxam durationem denotat. Exempla passim obuia. Vtraque tamẽ vox, non solùm pro mundi (sic enim sumitur & sæculum ad Hebr. 12. n. 3.) sed etiam in malam partem pro mundanis, siue hominibus, siue rebus vsurpatur. Ad Galat. 1. num. 4. *Vt eriperet nos de præsenti sæculo nequam.* Ad Romanos 12. num. 2. *Nolite conformari huic sæculo* (Græcè, *configurari*) *præterit enim figura huius mundi*, 1. Corinth. 7. num. 31. Et qui fugacia, ac citò peritura consectatur, eamdem figuram induit, sæculo ipsi labenti configuratur: nam cùm animo sit æternus, & ad immortalitatem natus, moribus tamen inconstans, & fragilis efficitur. 2. Petri 2. num. 20. *Refugientes coinquinationes mundi.* Iacobi 1. num. 27. *Immaculatum se custodire ab hoc sæculo.* Græcè, *cosmu*, id est, mundo: vsque eò certum est, vnam vocem vsurpari pro altera.

Secundum Principem potestatis aëris huius.

Concors est Expositorũ sententia, huius Principis nomine diabolum denotari: cuius videlicet instigatione mundani in scelera præcipites ruunt. Confirmat hanc expositionem vox, quæ adiungitur, *exusia:* quæ non potentiam, vt *dynamis*, sed ius, auctoritatem, potestatémque significat. Et verò dæmon, Princeps huius mundi à Christo nominatur, Ioan. 12. n. 31. non quòd legitimo iure Principatum obtinuerit, sed quia illum per tyrannidem occupauit: etiam postquàm 2

quàm eiectus est foras,& iniqua possione deturbatus, homines ipsi defectionem à Christo,& deditionem dæ-
3 moni vltro moliuntur. Appellantur quidem dæmones *Potestates*, vel *Principes*: Græcè, *exusia*, Lucæ 22. nu.53. ad Colossens.1.n.13. & cap.2. nu.15. ad Ephes.5. num.12. sed *potestates tenebrarum*: quia tenebris illis exterioribus sunt addicti,ad easdem tenebras homines pertrahunt; eisdémque interiores cæcitatis,& ignorantiæ tenebras offundunt.2. Corinth.4. num.4. *In quibus Deus huius sæculi excæcauit mentes infidelium, vt non fulgeat illis illuminatio Euangelij.* Vide potestates tenebrarum cimmeriis tenebris obscurantes animos mundanorum: vide, non modò Principem, sed etiam Deum huius mũdi vocari dæmonem. Non me fugit, Tertullianum lib.5. contra Marcionem, aliter hæc verba dispungere, & explicare.[Nos,inquit, sic distinguendum dicimus:in quibus Deus, dehinc; æui huius excæcauit mentes infidelium.] Desumpsit hanc distinctionem, (vt obseruauit Pamelius n.183. ex Irenæo lib.3.cap.7. Sed neque ipse in ea acquiescit Tertullianus; & Augustinus,lib.2.contra Faustum, cap.1. & 9. acutè concludit,nihil absurdi esse,diabolũ vocari Deum huius sæculi, cùm dictum sit etiam ab Apostolo, ad Philip.3.num.19. *Quorum Deus venter est.*

4 Sed cur Princeps dicitur huius aëris? Crediderim, mediam istam aëris regionem, in qua venti, turbines, & impressiones ignitæ generantur, propriam sedem esse illorum dæmonum, qui sunt ad oppugnandos homines destinati. Vide infrà, cap.6. num.12. Nam adhuc nondum esse penitus contrusos omnes dæmones in tenebricosum illum Inferorum carcerem, videor mihi apertè colligere ex Scriptura. Lucæ 8.num.31. *Rogabant illum,ne imperaret illis, vt in abyssum irent.* significat abyssus, infinitæ profunditatis voraginem; quasi *absque fundo*: nam *byssa*, Græcè, fundum est. Accipitur autem hîc pro ipso Tartaro,qui commodè abyssus appellatur,quòd in profundissimis terræ visceribus ita reprobos penitus absorbeat, vt Chaos magnum interiectum sit, neque inde possint vnquam remeare. Apocalyp. 20. num.3. *Et misit eum in abyssum, & clausit &c.*

Spiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiæ.

QVi scilicet Princeps mundi,spiritus est, miram efficacitatem 5
habens ad flectendum, quò velit, filios contumaces, & incredulos.

Miror,quid occulti in voce *Spiritus*, cùm Græcè sit vox communissima *pneuma*, suboluerit Caietano, vt ex ea noua portenta Platonica, vel potiùs iam antiquata, explosáque confingat: & dæmones præditos esse corpore quodam subtili, & æthereo comminiscatur.Nihil in sacræ Scripturæ explicatione periculosius, quàm indulgere intemperanter ingenio. Sed benè habet. Satis erit negocij Caietano cum suo Catharino.

Quærit Basilius in Regulis breuioribus, interrogatione 268. quo sensu 6
appellantur quidam filij contumaciæ? Sic effert Basilij Interpres Græcam vocem, quam Vulgatus *diffidentiam*. & *incredulitatem*, reddere solet. Respondet Basilius, fortasse dæmonem, cùm summè contumax sit, atque præfractus, ipsam contumaciam nominari: vt perinde sit filios contumaciæ, ac filios diaboli, dicere.

Expeditior alter est, quem etiam ibi tradit, soluendi quæstionem modus. *Contumaciæ filius efficitur, qui opera,quæ contumacia sunt,exercet.* Vulgaris is

is est Hebraismus. Illud verò est obseruandum, Græcam vocem *apithian*, non minùs spectare ad exprimendam obstinationem mentis, quàm rebellionem, & contumaciam voluntatis. Vide ad Colossens.3. num.6.

NVMERVS III.

In quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus in desiderijs carnis nostræ, facientes voluntatem carnis, & cogitationum.

7 Hoc videlicet est, quod operatur dæmon in filiis contumacibus: vt quasi excusso rationis iugo, & spreto pudoris fræno, laxissimas habenas carnis voluptatibus, appetitionibúsque remittant. Sed perpende miram animi demissionem in Apostolo, qui se ipsum coniungit cum hominibus Ethnicis, & in omni flagitiorum cœno volutatis.

Basilius quærit interrogatione 269. [Numquid volútates aliæ carnis sunt, aliæ cogitationum?] Respondet ipse, & Hieronymus hîc, duo peccatorum genera distinguentes: quædam enim sunt obtusiora, atque crassiora, veluti voracitas, ebrietas, libido: quæ carni adscribit ipse Apostolus, ad Galat. 5. num.19. Alia spiritualiora sunt, veluti hæresis, sinistra, & violenta Scripturæ interpretatio: & hæc vocantur peccata mentis.

Et eramus natura filij iræ, sicut & cæteri.

8 Filius iræ est aliquis (inquit Basilius interrogatiōne 268.) quatenus se ira dignum reddidit] Idiomate illo Hebraico, 2.Reg.12.n.5. *Filius mortis est vir, qui fecit hoc*, idest, mortis sententia feriendus. Matthæi 23.num.15. *Facitis eum filium gehennæ*: idest, dignum æternis suppliciis. Sic Iudas à Christo Ioann.17. numer. 12. Antichristus à Paulo 2.Thessal.2. numer. 3. vocatur *filius perditionis*.

Cur natura dicamur filij iræ, maior quæstio est. Græcam vocem *physi*. plerique reddendam existimant, *prorsus*, aut *omnino*. Theophilactus admonet, *natura*, positum esse pro *verè*, *& germanè*. Versionem illam priorem explodit Augustinus ex miro consensu omnium codicum Latinorum: quoniam si vox ambigua esset, vt contendebat Iulianus, aliquis vertisset, *prorsus*; aliquis, *natura*. Augustini verba hæc sunt lib.6. in Iulianum cap. 4. [Quod autem dicis, vbi ait Apostolus, natura filij iræ, posse intelligi, prorsus filij iræ. Nonne hinc admoneri debuisti, antiquam contra vos defendi Catholicam fidem: quia non ferè inuenitur Latinus codex, si non à vobis nunc incipiat emendari, vel potiùs in mendum mutari, vbi non *natura* sit scriptum?] Dicimur itaque naturæ filij iræ, non quòd natura ipsa non sit condita à Deo perfecta, & cælestibus donis insignita; sed quia ex ea iam vitiata peccato primi Parentis, reatum trahimus culpæ Originalis: ex quo iræ, atq; vindictæ obnoxij sumus. 9

Caietani commentarius aut explicatione indiget, aut nota. *Natura* (inquit) *hoc est, naturali pronitate: fomitem enim naturalem significat.* Quòd si Caietanus asserit, vt verba ipsa sonant, nos esse filios iræ propter naturæ pronitatem, siue naturalem fomitem: doctrina est plusquàm falsa: nam vt decernit Tridētinum sess.5. *Manet etiam in baptizatis concupiscentia, vel fomes: sed cùm ad agonem relicta sit, nocere non consentientibus non valet: nihilq́; omnino est in renatis, quod verè, & propriè peccatum sit.* Si verò intelligit Caietanus, vt ipse paulò pòst insinuat, per pronitatem illam executioni mandatam, nos effici 10

filios iræ, & vim affert verbis Apostoli longè petita explicatione, & validissimo telo apud hæreticos negantes originale peccatum, Ecclesiam exarmat.

NVMERVS IV.

Deus autem, qui diues est in misericordia.

11 Misericordia respicit miseriam: nulla autem magis miseranda miseria est, quàm peccatum, Prouerbior. 14. n. 34. *Miseros facit populos peccatum.* Hebraica vertit Arias Montanus: *misericordia populorum peccatum:* quia scilicet nullibi magis opportunus locus est misericordię, quàm in tanta miseria. Ad Rom. 11. num. 32. *Conclusit Deus omnia in incredulitate, vt omnium misereatur.* Itaque ingenti illi peccatorum cumulo, quæ miseros iræ filios efficiebant, inæstimabiles opponit Paulus diuitias diuinæ misericordiæ. Est verò phrasis Apostolo per quàm familiaris: ad Roman. 2. num. 4. *An diuitias bonitatis eius? &c.* In hac epistola ad Ephesios quinquies vsus est consueta hac exaggerandi formulæ, cap. 1. num. 7. & 18. cap. 2. num. 7. cap. 3. num. 8. & 16.

12 Et quidem diues peccati debitum, diuitem postulat misericordiam. Perpende huius debiti diuitias ex eo, qui Matth. 18. numer. 24. debebat decem millia talenta: quæ pecunia ad nostram summam redacta, vt ibi subducit Maldonatus, *monta seis millones.* Stupendum sanè debitum vnius duntaxat debitoris. Perpende etiam, innumerabiles esse alios, qui peccata peccatis, flagitia flagitiis cumulantes, immensos sibi thesauros debiti coaceruant, ad Roman. 2. num. 5. Quòd si tam diues est peccator in debito, oportet, vt longè ditior, & locupletior Deus sit in misericordia, ne vnquam exhauriatur. Bernard. serm. de Triplici misericordia. *Magnus peccator magna misericordia opus habet.* Hoc agnoscebat peccator ille, qui clamabat, Psalm. 50. num. 1. *Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam.* Ex misericordia etiam fluxit remissio illius ingentis debiti Matth. 18. num. 27. *Misertus autem Dominus, &c.* Sapienter Damascenus in vita Barlaam. *Non vincunt peccata conuertentium se ad Deum inæstimabilem illius bonitatem: ipsa quippe sub mensura sunt, & numero, quantacumque sint: illa verò immensa est, & innumerabilis.*

Quòd si hæc verba, *qui diues est in misericordia,* accipiamus eo sensu, quo 13
apud omne genus Scriptorum accipi solent: cum enim vocamus diuitem in aliqua re, qui in ea præcipuas suas diuitias sitas habet. Hispanè. *Es rico en ganados, en tierras, o en juros.* Genes. 13. numer. 2. *Erat diues valde in possessione auri, & argenti.* Quem loquendi modum transferunt etiam sacri Scriptores ad diuitias animi. Ecclesiastici 44. num. 6. *Homines diuites in virtute.* 1. Timoth. 6. num. 18. *Diuites fieri in bonis operibus.* Iacobi 2. num. 5. *Diuites in fide.* Iure optimo Deus appellatur diues in misericordia: nam, cùm in omnibus ditissimus sit; tamen diuitiis misericordiæ maximè excellit.

Hinc *Dominus misericordiæ,* Sap. 9. 14
num. 1. *Pater misericordiarum,* 2. Corinth. 1. num. 3. meritò vocatur. Nam *miserationes eius super omnia opera eius.* Psalm. 144. num. 9. Cùm Moysi ostentantur diuitiæ Dei, Exod. 34. num. 6. has præcipuè celebrat: *Misericors, & clemens; patiens, & multæ miserationis: qui custodis misericordiam in millia:* & infrà, num. 7. *qui reddis iniquitatem in quartam progeniem:* quod ipse etiam Deus de se ipso testatus fuerat, cap. 20. num. 5.

num. 5. Quantùm ergo superat millenarius numerus quaternarium, tanto interuallo, quod ad effectus quidem attinet, superat iustitiam misericordia. Psalm. 35. num. 6. *Domine in cælo misericordia tua:* & num. 7. *iustitia tua, sicut montes Dei.* Vide, quantò altius sit cælum vel editissimis montibus: sic attollitur misericordia præ iustitia.

15 Accedit, quòd etiam tunc, cùm distringitur iustitia, temperans ibi rigorem relucet misericordia. Psalm. 76. num. 10. *Aut continebit in ira sua misericordias suas?* Habacuc 3. num. 2. *Cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis.* Eleganter Ambrosius in oratione de obitu Theodosij, cùm attulisset illa verba Psalmi 114. num. 5. *Misericors Dominus, & iustus, & Deus noster miseretur. Bis* (inquit) *misericordiam posuit, semel iustitiam: in medio iustitia est, gemino septo inclusa misericordiæ.*

16 Est insignis locus ad hoc confirmandum Sapient. 12. num. 18. *Tu autem dominator virtutis.* (Græcè *despozon ischios*, idest, *dominans fortitudini:* qui infinitam tuam potestatem, ad vlciscenda scelera erumpentem, coërces, ac moderaris) *cum tranquillitate iudicas* (Græcè *en epiykia.* Iansenius, *cum mansuetudine.* Complutensis, *in æquitate*, idest, non summo iure, ex æquo, bonóque: est enim *epicheia*, pia, & benigna iuris interpretatio) *& cum magna reuerentia disponis nos.* Græcè *phidus.* Tigurina, *cum moderatione.* Iansenius, *cum multa misericordia*, vel *indulgentia.* Complutensis, *cum multa parcitate.* Lorinus, *parsimonia.* Atque ita explicanda est vox illa, qua vsus est Interpres, *reuerentia*, vt sit, quasi paternalis quidam timor, temperans, ac moderans supplicium, reueréńsque, ne ad iracundiam prouocet filios, ad Ephes. 6. num. 4. si ab illis commeritæ pœnæ repetantur.

Propter nimiam charitatem suam, qua dilexit nos.

NVMERVS V.

Et cùm essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo.

O *Mira circa nos* (exclamat Ecclesia) *tuæ pietatis dignatio: ô inæstimabilis dilectio charitatis: vt seruum redimeres, Filium tradidisti.* 17
Hic fons, hæc origo fuit tam immensi beneficij, Diuinus amor. Multa quidem dona Deus in genus humanum plena manu contulerat: sed nullum eorum charitatem illam nimiam exæquabat: est enim infinitus Dei amor; at dona, quæ ex ipso fluebant, sunt finita. Iam verò elargitus est tale donum, quod Diuinum amorem adæquet, quod nimiam charitatem exhauriat: nam si infinitus est Dei amor, infinitus etiam est Dei Filius vnigenitus. Ioannis 3. num. 16. *Sic Deus dilexit mundum, vt Filium suum vnigenitum daret.* Ipse nos præuenit diligendo 1. Ioannis 4. num. 10. ipse Deus immortalis, & æternus, homines ex luto fictos, & (quod est longè deterius) flagitiis inquinatos, perpetuísque Inferorum fornacibus addictos, vsque eò dilexit, vt vnigenam dederit Filium, qui mortuos delictis viuificaret suo sanguine. Ad Roman. 5.
num. 8. *Commendat* (Græcè, *synistesi*, idest, nobilem, & illustrem facit) *charitatem suam Deus in nobis: quoniam cùm adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.* An non tam incensa in immerentes Dei charitas nimia meritò appelletur? Nimium visum est Senecæ, si ita de se homo magnificè sentiret, vt sua ipsius causa mundus esset cõditus, cursúmque teneret suũ, lib. 2. de Ira cap. 27. [Nimis nos suspicimus, si digni nobis videmur, propter quos tanta 18

tanta moueantur:non nos causa mundo sumus hyemem, æstatémque referendi.] Quo stupore defixus hæreret hic Philosophus,si certò sciret,vnigenitum Dei Filium mortem pro nobis probrosissimam subiisse? Non nimis nos suspicimus,ô Seneca:suspexit nos nimis Deus,cùm adeò nimis homines dilexit, vt non illis dumtaxat mundum, sed Filium suum vnigenitum donauerit.

19 Ipsum etiam Filium hæc eadem nimia charitas impulit, vt summos nostra causa cruciatus perferret. Altè hoc imbiberat Apostolus, qui in hac Epistola,non semel dixisse contentus,iterum, atque iterum repetit: cap.5.n.2. *Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis*: & num. 25. *Christus dilexit Ecclesiam,& se ipsum tradidit pro ea.* Vere omnino Laurentius Iustinianus in lib.de Ligno vitæ c.6.ait [Nullum vinculum Filium Dei ad columnam tenere potuisset, si charitatis vinculum defuisset: nullum ferrum eum in Cruce tenuisset, nisi charitas affuisset. O charitas, quàm magnum est vinculum tuum, quo Deus ligari potuit!] Hic est dulcis ille Tyrannus (vt eum vocat Nazianzen. orat.28) [Qui de Christo superato triumphum egit.] Bernardus ser 64.in Cantica [Triumphat de Deo amor.O triumphum admirabilem! Quis triumphantis currus est? sanè Crux: in illa enim de Deo charitas triumphauit.] Apocalypsis 1. num.5. *Dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo. Non lauisset*, (inquit ibi Ricardus) *nisi dilexisset*. Ad

20 Titum 3. num.4. *Benignitas, & humanitas apparuit Saluatoris nostri*. Græcè, *philantropia*, idest, *amor hominum*: qui in Christi passione supra modum enituit. Ad Galat.2.num.20. *Qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.* Vbi Chrysostomus: [Neque recusaturus erat Christus,vel ob vnum tantam exhibere dispensationem: adeò singulum quemque hominem pari charitatis modo diligit, quo diligit orbem vniuersum.] Nonne hæc nimia charitas,sic omnipotentem Deum pro vno misero homulo sanguinem,vitámque profundere? Theophilactus,& OEcumenius eisdem propè verbis ostendunt, ad Galat. 2. quàm gratis animis prosequi debeamus hanc nimiam Christi charitatem. *Quod erat commune, proprium efficit: declarans, quòd tantam oporteat vnumquemque gratiam reddere Christo,quantam si pro ipso solo mortuus esset.*

Cuius gratia estis saluati.

NVMERVS VI.

Et conresuscitauit,& consedere fecit in cælestibus in Christo Iesu.

Difficilem quæstionem habet, quo sensu dicat Apostolus, nos vnà cum Christo fuisse à mortuis excitatos, simúlque cum illo conscendisse cælos, & in beatis illis thronis consedisse. Bifariam responderi potest. Primò simplicissimè, vt hîc respondet Hieronymus:ex infallibili Dei præscientia, ea, quæ certò futura sunt, in Scriptura pro præteritis enuntiari: ne videlicet fides vacillet, aut fluctuet spes:quia enim præterita, infecta fieri non possunt; futura,quasi iam facta memoratur. Innumera suppetunt Prophetarum exempla: atque, vt omittam illa, in quibus Interpres Hebraicum præteritum expressit futuro Latino: Psalm.18.num.5. *In omnem terram exiuit sonus eorum*.Quod ad Romanos 10. num.18. Paulus interpretatur de Apostolis: & quidem in sensu litterali, vt probat ibi Toletus notatione 11.Psalm.21.num.17.*Foderunt manus meas,& pedes meos*.num.19. *Diuise*

Diuiserunt sibi vestimenta mea. Psalm. 68. num.22. *Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto.* Quæ verba multis pòst seculis, quàm scripta sunt, in Christo fuisse impleta, indubitatum omnibus est.

22 Secunda explicatio est, Deum resuscitasse nos, & consedere fecisse in cælestibus, non in propriis personis sed in Christo, vt ipse Apostolus ait: quia ille, caput nostrum; nos, illius membra sumus: possessionem videlicet cepit Christus nostro omnium nomine. Verè enim ait magnus Leo sermone 1. de Ascensione. *Christi ascensio, nostra prouectio est: & quò præcessit gloria capitis, eò spes vocatur & corporis.* Quod eleganter prosequitur Anselmus in Commentario huius loci. *Spe cum Christo iam nos resuscitauit Deus: vt quemadmodum Christus est resuscitatus, sic nos spei certitudine expectemus resuscitandos: & cum eo sedere nos fecit in cælestibus: quia quamuis corpus nostrum nondum ibi sit, tamen spes nostra iam ibi est.* Ad Rom. 8. numer. 11. *Qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra.* Stat item fixa, & rata eiusdem Christi promissio Apocalypsis 3. n. 21. *Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo.*

23 Prædixit hoc ipsum Isaias, cap. 26. num. 19. *Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent.* Blanda quædam, ac benigna consolatio est. Illi, quos nunc Tyranni suppliciis excarnificatos necant, resurgent aliquando ad veram, & immortalem vitam: *viuent mortui tui.* Quid dico tuos? Mei, mei sunt: meorum ego rationē habebo: meum ipse corpus mysticum suscitabo: *interfecti mei resurgent.* Hebraicè. *Nibla,* quæ vox, vt obseruat Forerius, corpus exsangue & anima vacuum significat: sed nomini singulari, ad illustriorem expressionem mysterij, plurale verbum adiungitur. Itaque non malè vertit Tigurina: *& quemadmodùm corpus meum resurgent*; si aduerbium illud, quod addidit de suo, ita accipiatur. *Quemadmodum, aut perinde, ac decet corpus meum.*

Sed est præter cætera insigne Oseæ vaticinium cap. 6. num. 4. *Viuificabit nos post duos dies: in die tertia suscitabit nos.* Hunc locum ad litteram intelligendum esse de Christi resurrectione, concors est Hebræorum, Græcorum, Latinorúmque sententia, vt probat eruditè Ribera. Imò Dorotheus in synopsi affirmat, cùm Paulus ait 1. Corinth. 15. nu. 4. *Resurrexit tertia die secundùm Scripturas,* ad præsens Oseæ vaticinium Apostolum respexisse: nusquam enim alibi in toto vetere Testamento expresè contineri, futuram Christi resurrectionem tertia die ab eius morte. Vbi illud aduerte, disertis verbis Prophetam polliceri, nos in die tertia vnà cum Christo conresuscitandos: tam certa enim, ac firma est spes nostræ resurrectionis, resurgente nostro capite, vt potuerit Propheta asseuerare, nos fuisse cum illo simul suscitatos: quod etiam asseuerauit Paulus ad Colossenses 2. nu. 12. *In quo & resurrexistis.* Vnde illa eiusdem Pauli verba cap. 3. num. 1. *Igitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt, quærite,* ita accipienda sunt, vt particula illa *si*, non dubitantis sit, sed asseuerantis, & inferentis; ac si diceceret: quandoquidem cum vestro capite Christo simul excitati estis, nolite iam terrena, & caduca consectari: ad cælestia, & immortalia potiùs aspirate. 24

Obseruat Viegas in caput quartum Apocalypsis, Commentario 1. sectione 4. num. 5. nusquam in Sacris literis Angelos sedentes in cælo apparuisse, sed tantùm Deum, & homines: vt ex eo exploratum sit, quanto 25

honore, post Verbi Incarnationem, homines Angelis antecellant: siquidem homines in thronis considentes, Angeli verò perpetuò, vel stantes, vel ministrantes apparent. Confirmat ex isto loco, *& consedere fecit in cælestibus:* & Matthæ. 19. num. 28. *Sedebitis & vos super sedes duodecim.* Atque hinc etiam colligit cum Diuo Bernardo, intolerandam fuisse Luciferi superbiam, qui vniuersis Angelis astantibus, aut ministrantibus, solus thronum, ac sedem appetierit. Isaiæ 14. n. 13. *Sedebo in monte testamenti.*

26 Plausibilis sanè obseruatio: quæ vereor, ne plus habeat subtilitatis, quàm solidæ, ac firmæ probabilitatis. Nam in primis, etiam cùm de Christo sermo est, qui toties in Scriptura prædicatur ad dexteram Dei sedens, fidenter pronuntiat Suarez tom. 2. disput. 51. sect. 3. nullum Patrem, aut Doctorem Catholicum de corporali sessione interpretari.

Imò longè esse probabilius, stare Christum in cælo, quàm sedere: stantis enim habitus dignior, celsior, & promptior est, & ad functiones naturales obeundas accommodatior: & status ille gloriosus omnem defatigationem, aut quiescenti necessitatem, quam sessio ipsa præsefert, prorsus excludit.

27 Deinde locus ille Matth. 19. num. 28. non est ad rem: neque enim ibi de cælestibus Beatorum thronis; sed de soliis Apostolorum iudicantium vna cùm Christo, sermo est. Denique quod additur de peccato Luciferi, extenuare illius, mihi potius videtur, quàm exaggerare superbiam: si enim naturæ præstantia, & supernaturalium donorum copia vniuersis Angelis præcellebat, vt receptum est in Theologia, non adeò intoleranda superbia fuisset, iis, quibus natura, & gratia præibat, velle etiam sessione præstare: sed aliud longè diuersum fuit Luciferi peccatum.

NVMERVS VII.

Vt ostenderet in sæculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Iesu.

VT vniuersæ posteritati omnium sæculorum notas faceret abundantes (Græcè, *supereminentes*) diuitias gratiæ suæ, quas pro sua benignitate, ac per Christi meritum, in nos immerentes copiosissimè effudit. Itaque liberalem istam cælestium donorum effusionem, ex mera Dei benignitate profectam non solùm ait, esse gratiam, nullis nostris operibus euocatam, sed diuitias; & quidem excellentes, ac supereminentes gratiæ diuitias, Christo mediatori acceptas referendas, non Angelis, vt hæretici temerè effutiebant. 28

Illud hîc duntaxat occurrit adnotandum: pro *bonitate*, Græcè subest, *Chrestoteti:* propriè vertas, benignitate, comitate, dulcedine, suauitate: nomen enim *Chrestos*, vnde hoc substantiuum deriuatur, idem est, ac benignum, facile, suaue, ac dulce. Matt. 11. num. 30. *iugum meum suaue est.* Psalm. 33. num. 9. *Quoniam suauis est Dominus:* & 1. Petri 2. n. 3. *Quoniam dulcis est Dominus.* Lucæ 6. num. 35. *Quia ipse benignus est.* 1. Machab. 6. num. 11. *iucundus eram.* 29

Sic etiam illustrat Vulgatus variis vocibus Latinis nomen *Chrestotes.* Psalm. 20. num. 4. *In benedictionibus dulcedinis* & Psalm. 30. nu. 20. *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ.* Psalm. 64. num. 12. *benignitatis tuæ.* Psalm. 84. num. 13. *Dominus dabit benignitatem.* Psalm. 144. num. 7. *Memoriam abundan* 30

abundantia suauitatis tuæ. 2. Corinth. 6. num. 6. *In longanimitate, in suauitate*. Ad Titum 3. num. 4. *benignitas, & humanitas apparuit*. Vide, quàm propensam Dei ad benemerendum de hominibus voluntatem vox originalis ostendat.

NVMERVS VIII. & IX.

Gratia enim estis saluati per fidem, & hoc non ex vobis: Dei enim donum est, non ex operibus, ut ne quis glorietur.

31 INterieceerat Apostolus num. 5. vbi de Christo sermo erat, eam parenthesim (*cuius gratia estis saluati*) vberiùs nunc eam exponit, totúmque iustificationis negotium, per partes, enucleatiúsque distinguit. Nam ex parte Dei, iustificatio initium sumit à præueniente illius Gratia; ex parte verò nostra liber interuenit assensus fidei. Hoc primum est nostræ salutis exordium; & ideo per fidem iustificari dicimur, quia fides est humanæ salutis initium, sine qua impossibile est placere Deo, & ad filiorum eius consortium peruenire.

32 *Et hoc*, inquit, *non ex vobis*: liberè quidem assentimur illustrationi Diuinæ, nam possumus eam abiicere, ac dissentire, si volumus: sed hic ipse voluntarius assensus, & si noster est, simul etiam est *Dei donum*; ac non ex merito operum præcedentium, sed ex gratuita, & spontanea Dei liberalitate nobis elargitum: *Dei enim donum est, non ex operibus*.

Probat Salmeron, fidem esse Dei donum, ex illis Christi verbis Ioan. 6. num. 29. *Hoc est opus Dei, vt credatis in eum, quem misit ille*. Sed longè diuersus est illius loci sensus. Illa quidem eiusdem capitis verba, num. 65. hoc fidei dogma apertissimè conuincunt. *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum à Patre meo*. Vel quæ præcesserant num. 45. *Nisi Pater, qui misit me, traxerit eum*. Insigne est Lydiæ exemplum Actuum 15. num. 14. *Cuius Dominus aperuit cor, intendere his, quæ dicebantur à Paulo*. Iam si à Deo accipitur hoc donum, *quis gloriabitur, quasi non acceperit?* 1. Corint. 4. num. 7. Aurea sunt Augustini verba, cap. 16. Soliloquij. *Si quid boni est, parui, vel magni, donum tuum est; & nostrum, non nisi malum est. Vnde igitur gloriabitur omnis caro? Numquid de malo est? Hæc non est gloria, sed miseria. Sed numquid gloriabitur de bono? Numquid de alieno? Tuum domine est bonum, tua est gloria. Qui enim de bono tuo gloriam sibi quærit, hic fur est, & latro: & similis est diabolo, qui voluit furari gloriam tuam.*

NVMERVS X.

Ipsius enim sumus factura: creati in Christo Iesu in operibus bonis quæ præparauit Deus, vt in illis ambulemus.

REddit causam, cur neminem oporteat gloriari: quia sicut creationem hominis nihil omnino præcessit, nisi mera, & gratuita Dei voluntas fabricandi corpus, animámque ex nihilo condendi: sic iustificationem, quæ altera quasi creatio est, nullum omninò meritum antecedit. 33

Factura Græcè dicitur *piema*: & idem est, ac opus, siue figmentum; vt constat Psalm. 63. num. 10. Psal. 142. num. 5. ad Roman. 1. num. 20. licèt alicubi eadem etiam voce rediderit Vulgatus. Psal. 91. num. 5. *Delectasti me Domine factura tua*.

Notat Tertullianus lib. 5. contra

Marcionem, cap.17. explicans hæc Apostoli verba. *Homo factura Creatoris est: idem ergo condidit in Christo, qui & fecit: quantum enim ad substantiam, fecit; quantum ad gratiam, condidit.* Sic vertit Tertullianus verbum *ctizen*, id est, *creare*, vt obseruat ibi Pamelius numer.269. Itaque propter creationem, *Dei factura*, vocamur: dicimur autem *creati*, propter iustificationem.

Est verò iustificatio peccatoris, moralis quædam creatio, quia ex nullo prorsus eius merito, aut opere exordium sumit. Si enim ex minimo aliquo opere, aut initio liberi arbitrij, primum gratiæ auxilium nobis daretur, iam non ex sola misericordia, quæ solam respicit miseriam; neque ex mera liberalitate: quæ nullum præsupponit obsequium; sed ex gratitudine daretur: ac proinde, vt rectè colligit Apostolus ad Romanos 11. num.6. *Gratia iam non esset gratia.* Ex nihilo itaque peccati conditi sumus iusti: quia (vt grauiter decernit Tridentinum Sess.6. cap.8.) *Nihil eorum, quæ iustificationem præcedunt, siue fides, siue opera, ipsam iustificationis gratiam promeretur.*

35 Accedit, quod huius actionis terminus, nempe gratia iustificans, longè excellentior, ac sublimior est, quàm terminus creationis. Vide suprà, cap. 1. num. 20. Atque in hanc sententiam benignè interpretandi sunt plerique Theologi, asserentes gratiam, cæteráque charismata supernaturalia, quæ iustificatis infunduntur, in eorum animis creari: cùm enim qualitates sint, educuntur de potentia obedientiali subiecti, & ab eodem etiam pendent, dum fiunt, conseruantúrque diuinitus.

36 Ex hac doctrina illustrantur varia Scripturæ loca, in quibus homo iustificatus appellatur *Creatura Dei*, aut *noua creatura.* Intercedit enim in hac spirituali renouatione mirabilis quædam creatio, quæ non minus (fortassè etiam magis) quàm huius Vniuersi molitio, infinitam Dei omnipotentiam efflagitat. 2. Corinth.5. num.17. *Si qua ergo in Christo noua creatura, &c.* Ad Galat.6. num.15. *In Christo enim Iesu, neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatura.* Vbi circumcisionem nominat Mosaicam legem; vt probat Lorinus, Actuum 15. versu 1. præputium, Gentilium ritus; nouam autem creaturam, animum hominis gratia renouatum, & ad Christi imaginem effictum Vide ad Colossens.3.num.9. & ad Ephesios 4. num.24. *Qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate.* Proptereà enim Christus, qui sua sanctissima passione hanc nobis renouationem, creationémque promeruit, vocatur Apocalyp.3. num.14. *Principium creaturæ Dei.* Et homines iustificati, dicuntur Iacob.1.num.18. *Initium creaturæ eius.* Siue, vt legitur Græcè, *Primitiæ creaturarum eius.* Id est primi, ac præstantissimi inter omnes adspectabiles creaturas.

NVMERVS XI.

Propter quod memores estote, quòd aliquando vos Gentes in carne, qui dicimini præputium ab ea, quæ dicitur circumcisio in carne, manu facta.

QVò huius beneficij, in vos à Deo benignissimè collati, magnitudinem pluris æstimetis, quò tantorum donorum largitori maiorem gratiam, magísque ex animo habeatis, refricate, quæso, memoriam illius temporis, quo eratis Gêtes, hoc est Ethnici, anili mutorum simulacrorum superstitione delusi, 37

&

& ab eo populo, apud quem vnius, summíque Dei cognitio, cultúsque vigebat, probrosissimo agnomine, *incircumcisi, praeputiati, & carnales* dicebamini: vt perspectis tenebris, quibus circumfusi tenebamini, agatis Deo gratias immortales, qui vos ex tam caeca, & alta caligine vocauit in admirabile lumen suum. Hic nexus est, atque scopus huius Apostolicae sententiae.

38 Scitum est in Scriptura, Gentiles, tanquam publicos peccatores, dirísque deuotos, populo Iudaico execrationi, & horrori fuisse; quos proinde, quasi excommunicatos deuitabant. *Sit tibi quasi Ethnicus*, ait Christus, Matth. 18. num. 17. & de eo murmurabant, Lucae 19. num. 7. *Quòd ad hominem peccatorem* (idest, Ethnicum) *diuertisset*. Vbi probat Maldonatus, Gentiles intellectos nomine peccatorum. Matth. 26. num. 4. Marci 14. num. 41. Lucae 24. num. 7. Fideles quidem ex circumcisione cum Petro disceptasse, legimus Actuum 11. n. 2. & 3. *Quòd ad viros praeputium habentes introisset*: Iudaeos verò ira excanduisse in Paulum, eúmque concitata turba ferè discerpere voluisse, quòd Gentilem hominem introduxisset in templú, Actuum 21. n. 28. Quòd putarent, quasi malo quodam auspicio, sic Ethnico excommunicato, templi sanctitatem pollui, ac prophanari. Denique ab ipso Christo videmus, Gẽtiles appellatos *canes*, Matth. 15. n. 26. quo nomine, non nisi vilissimi homines per contemptum vocari consueuerunt. 2. Reg. 3. n. 8. & cap. 16. num. 9. & 4. Reg. 8. num. 13.

39 Nec minùs scitum est in Scriptura, praeputium Gentilibus vitio, ac probro, verti solere. Genesis 34. num. 14. *Nec dare sororem nostram homini incircumciso*. 1. Regum 17. n. 26. *Quis enim est hic Philisthaeus incircumcisus?* 1. Paralip. 10. num. 4. *Ne fortè veniant incircumcisi isti, & illudant mihi.* Vulgari etiam, ac probroso nomine Gentiles *praeputium* dicebantur. Ad Galatas 2. n. 7. *Creditum est mihi Euangelium praeputij*, idest, Gentium. Ad Rom. 2. n. 26. *Si igitur praeputium iustitias legis custodiat*. Idest, populus Gentilium.

Adiungit Apostolus, eos aliquando fuisse Gentes *in carne*: quod, cùm eò referatur, vt obuersetur ob eorum oculos miserrimus ille pristinae vitae status, vnde Christi gratia sunt extracti: non dubito, quin eodem sensu accipiendum sit, quo paulò antè dixerat, num. 3. *In desiderijs carnis nostrae facientes voluntates carnis*. Obscurè enim suas illis sordes, & obscoenitates obiectat: vt qui se viderant in altissimo, eodémque tenacissimo carnalium voluptatum coeno haerentes, ac defixos, memores se, & gratos illi ostendant, qui demersis dexteram porrexit, vt eos è sordibus extraheret. Hanc vim habere illud *in carne*, ex aliis locis Apostoli discimus. Ad Rom. 7. n. 5. *Cùm essemus in carne*. Et cap. 8. num. 8. *Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt.* 40

Populum verò Iudaicum appellari circumcisionem, vulgatissimum est: ad Rom. 15. num. 8. ad Galatas 2. n. 7. 8. & 9. Sed non sine sale vocat hîc Apostolus *circumcisionem manu factam in carne*, vt legalem illam, vmbraticámque ceremoniam, solidae, & expressae circumcisioni cordis opponat, de qua ad Coloss. 2. num. 11. *Circumcisi estis circumcisione, non manu facta, in expoliatione corporis carnis, sed in circumcisione Christi.* Vide Toletum in ea verba ad Roman. 2. num. 29. *Circumcisio cordis in spiritu, non littera*: & Castrum in id Hieremiae 9. num. 26. 41

Omnes gentes habent praeputium: omnis autem domus Israël incircumcisi sunt corde.

NVMERVS XII.

Quia eratis illo in tempore sine Christo, alienati à conuersatione Israël, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo.

42 EN umerat sigillatim & mala, quæ incurrerant; & bona, quibus infidelitatis tempore carebant. Erant in primis sine Christo, idest, sine Christi notitia, & fide, saltem expressa, & explicata. Erant alienati à conuersatione Israël. Græcè, *politias:* quam vocem Interpres Actuum 22. num. 28. *ciuilitatem* vertit. Et propriè ibi significat, *immunitates, priuilegia, & iura ciuitatis.* Vt 2. Machabæor. 4. num. 11. vbi Vulgatus, *ciuium iura destituens.* Græcè, *legitimas soluens politias.* Et cap. 8. num. 17. *Veterum instituta conuulsa.* Vbi ea vox referri etiam potest ad rationem viuendi, administrationémque Reipublicæ, quam *socialem inter ciues conuersationem* iure nominaueris. Sic explicuit Vulgatus affinem aliam vocem, *politeuma,* ad Philippens. 3. num. 20. *Nostra autem conuersatio in cælis est,* idest, nos autem perinde nos gerimus, ac municipes cælorum, conciuésque supernorum spirituum.

43 Itaque alienati erant Gentiles à conuersatione Israël: hoc est, à ciuili commercio. Seuerè enim erat Iudæis interdictum, Deuteron. 7. num. 2. *Non inibis cum eis fœdus.* Hoc videlicet est, quod Samaritana obiecit Christo, Ioan. 4. n. 9. *Non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.* Idest, nullam vltrò, citróque habent consuetudinem, aut commercium. 2. Esdræ 2. num. 20. *Vobis autem* (scilicet, Gentibus) *non est pars, & iustitia, & memoria in Ierusalem.*

Et quia peregrini alieni solent esse à iure ciuium, ciuilitatísque prærogatiuis non fruuntur; addit Apostolus, eos fuisse *hospites testamentorum,* idest, expertes pactorum Dei; ad quos nimirùm pactiones, promissionésque diuinæ nullatenus spectabant. Vox *diatheke,* quam hic vsurpauit Paulus, propriè dispositionem significat. Itaque ad omne fœdus pertinet, cuius vna species est testatio vltimæ voluntatis. Illa voce Græca solent exprimere LXX. Hebraicum *Berit,* sexcentis in locis: quæ commemorare, superuacaneum esset. Et frequenter noster Interpres reddidit, *testamentum.* Vnde momi illi, quibus nihil est antiquius: quàm Vulgati luminibus officere, miro consensu, pro *testamento, fœdus,* aut *pactum,* aut etiam *instrumentum* obtruserunt. Non vacat refellere putidas istorum Grammaticorum argutias: & sanè actum agerem, si refellerem, cùm iam viri doctissimi refutauerint. Salmeron tom. 1. prolegom. 21. Maldonat. Matth. 26. num. 28. Ribera ad Hebr. 8. num. 18. & cap. 9. à numer. 77. vsque ad 90. Barradas tom. 1. lib. 1. cap. 1. Lorinus Act. 3. versu 25. Perer. lib. 10. in Danielem. 44

Tantùm aduerto, significantissimè Vulgatum, pactum, aut fœdus, *testamentum* vocauisse: non solùm, quia antiqua illa fœdera, à Deo inita cum hominibus, nouissimum illud testamentum repræsentabant, quod ratum effectum est morte Testatoris: imò, vt probat Lactantius lib. 4. c. 20. *Diuersa non sunt; quia nouum, veteris adimpletio est: & in vtroque idem testator est Christus, qui pro nobis morte suscepta, nos heredes regni æterni fecit.* Verùm etiam, quia nullum ferè fœdus ictum est, nisi morte, & sanguine interueniente. Inde formulæ illæ, *icere, percutere, aut ferire fœdus,* ex Hebraico *charat* deriua 45

deriuatæ. Inde manauit etiam ritus in Gentilium mores, Æneid.8.

Stabant, & cæsa feriebant fœdera porca.

Sacrum exemplum pete ex cap. 24. Exodi à num.5. vsque ad 8. quò alludit Apostolus ad Hebr.9.num.18. *Vnde nec primum quidem* (testamentum) *sine sanguine dedicatum est.*

46 Aliquando etiam legimus, solitos eos, qui aliquod inter se, quod sanctissimum, & inuiolabile esse vellent, fœdus stabilirent, tractum ex propriis venis sanguinem bibendum alterum alteri propinasse. Vide Sallustium in bello Catilin. Itaque Dei fœdera aut morte, aut sanguine sunt sancita, & meritò testamenta nominata; non confirmata quidem morte ipsius Testatoris, quia nulla tunc erat adeunda hæreditas, & ipse erat immortalis; eius tamen promissio firmabatur immolatione victimarum, quia & ipsæ victimæ erant vmbræ, atque figuræ, & muta quædam promissio futuræ mortis ipsius Testatoris, iam mortalis.

47 Iam si Gentiles extranei erant à testamentis, cum illo populo stabilitis, consequens necessariò fiebat, *vt promissionis Messiæ spem haberent nullam:* quam fortasse ne per vmbram quidem inaudierant. Iudæi verò erant *Filij testamenti*, Actuum 3. numer.25. *Filij Regni*, Matth.8.num.12. hoc est, quibus testamentum quasi hæreditario iure debitum, quibus regnum etiam disertè promissum.

Denique ad miseriarum omnium cumulum,erant *sine Deo in hoc mundo.* Græcè, *Athei*: vel quia plerique eorum ex Gentilismo in atheismum miserrimè fuerant deuoluti: vel quia muta colentes simulacra, tum maximè erant sine Deo, cùm plures sibi Deos asciscebant.

NVMERVS XIII.

Nunc autem in Christo Iesu vos, qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi.

NVnc autem Christiani effecti, vos, quorum cor longè aberat à Deo, Matth.15. num 8. 48
licèt ipse Deus *non longè sit ab vnoquoque nostrum,* Actuum 17. num.27. accessistis tandem ad Deum per Christi sanguinem: vel potiùs ipse Deus appropinquauit vobis.Isaiæ 46.num.12. *Audite me duro corde, qui longè estis à iustitia. Propè feci iustitiam meam, non elongabitur.*

NVMERVS XIV.

Ipse enim est pax nostra.

SEntentiam latè patentem plùs nimio mihi videntur coarctare, qui ad pacem duntaxat restringunt conciliatam inter duos illos populos, hostiliter inter se dissidentes. Exigit ipse quidem contextus, vt de illa etiam pace intelligatur: sed mox num. 15. dicitur etiam Christus vtrumque populum Deo per Crucem conciliasse.

Et certè Christus auctor fuit, & 49
mediator totius nostræ pacis. *Orta est in diebus eius iustitia, & abundantia pacis.* Psalm.71.num.7. *Fuit verè Princeps pacis.* Isaiæ 9. num.6. *Verus Melchisedech, Rex pacis,* ad Hebræos 7. num.2. Rex pacificus Salomon, *& plus quàm Salomon.* Matth. 12.num.42. Vide Pinedam in suo Salomone,lib.6.cap.16. Felicissimo eius exortu pax annuntiata est ab Angelis Lucæ 2.num.14. Pacem vnicè dilexit: pacificos,Dei filios nominauit, Matth.5. num.9. Parentem videlicet moribus exprimentes.

Non

Non enim est Deus dissensionis, sed pacis. 1. Corinth. 14. num. 33. Ideóque *Deus pacis* sæpe nominatur. Ad Roman. 15. num. 33. cap. 16. num. 20. & 2. Cor. 13. num. 11. ad Philipp. 4. num. 9. & 1. ad Thessalonicens. 5. nu. 23. 2. Thessal. 3. num. 16. ad Hebr. 13. num. 20.

50 Iussit præterea Christus, Apostolos in pace salutare, Matth. 10. n. 12. Crucem subiturus, pacem, quasi rem sibi charissimam, eisdem testamento legauit. Ioann. 14. num. 27. Triumphator verò à mortuis existens, cùm primùm affatus est Discipulos, pace illos impertiuit. *Pax vobis.* Lucæ 24. num. 36. Ioan. 20. num. 19. vt videlicet deuictis iam humani generis hostibus, passionis suæ fructum fuisse pacem, proprio effuso sanguine partam, illis denuntiaret. Sic aduertit Chrysost. homil. 86. in Ioan. *Hoc verbum primum post resurrectionem dixit, Crucis merita colligens, quæ sunt pax.*

Est verò illa pax, quam inter Deum, & homines conciliauit Christus, tam arcto necessitudinis nodo colligata, vt non magnificè magis, quàm verè dicere potuerit Theophilactus in caput 2. Lucæ. *Cùm priùs humana natura inimica fuerit Deo, nunc ita conciliata est, vt & Deo adiuncta sit, & Incarnato vnita.*

Qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ soluens, inimicitias in carne sua.

51 ÆQuè potuisset Interpres, vt participium *Piesus* extulit verbo præteriti temporis, *fecit*; ita etiam efferre *lysas*, idest, soluit. Tertullianus vertit, lib. 5. contra Marcionem. *Soluto medio pariete inimicitiæ:* quæ versio, vt obseruat Pamelius, num. 271. perspicuè ostendit, inimicitias ad medium parietem appositiuè referendas. Sensus itaque est. Populus Gentilis, & Iudaicus implacabilibus inter se odiis dissidebant: interiectæ erant grauissimæ inimicitiæ, quæ non secùs, ac maceria ex cæmentis, & impolitis structa lapidibus, dirimit fundos, ita ipsos inuicem alienabant. Hanc maceriam diruit Christus suo sanguine, & alteros alteris conciliauit, imò ex duobus vnum populum effecit.

Explicui suprà num. 11. quanto horrore Iudæi Gentiles prosequerentur: 52
quem vno verbo expressit Petrus Actuum 10. num. 28. *Vos scitis, quomodò abominatum est* (Græcè *athemiton*, *impium, execrabile, nefastum, lege, iureq; prohibitum*) *viro Iudæo coniungi, aut accedere ad alienigenam.* Nunc longum nimis facerem, si contrà ostenderem, quàm detestarentur Ethnici Iudæos, quàm illos, vt malum aliquod auspicium, exhorrerent. Sed indicabo solùm huius maceriæ cæmenta, idest, fomites, & causas tãti odij, quò magis resplendeat Euangelica gratia, quæ tam auersos, & hostiles animos conciliauerit.

In primis habiti sunt Iudæi à Gen- 53
tilibus supra modum superstitiosi; dicti propterea *Sabbatarij* à Martiali lib. 4. Epigram. 4. quia adeò stolidè plerique Sabbatum obseruabant, vt quo quisque habitu corporis in tempus primum incidisset, in eo fixus, & immobilis vsque ad vesperum permaneret, & se loco mouere, religioni duceret. Lege Raderum in Martialem, pag. 265. & absurdiora alia apud Lorinum Act. 1. num. 12.

Crediti sunt abstinere sue, ob eam 54
causam, quã refert Iuuenal. Satyra 14.

Nec distare putãt humana carne suillã.

Vellicantur passim infami Recutitorum nomine à Martiali, lib. 7. à Persio, Satyra 5. Horatius etiam 1. serm. Satyra 5. ait:

Credat Iudæus apella.

Sæpe edicto pulsi sunt vrbe Roma, Actuum 18. num. 2. *Eo quod præcepisset Claudius*

Claudius discedere omnes Iudæos à Roma. Sed erat fœda expulsionis causa; scilicet quòd crederetur natio ad tumultuandum procliuis, vt refert Suetonius in Claudio cap.2. Quò spectat acris illa querimonia Actuū 16. n.20. *Hi homines conturbant ciuitatem nostram, cùm sint Iudæi.*

55 Eiecti item Roma sunt à Tiberio, vt scribit Suetonius cap.35. quia per speciem religionis nobiles matronas auro, gemmísque expilarunt. Rem gestam pete ex Iosepho lib.18. antiquitat. cap.5. & Baronio tom.3.anno Christi 21.

Sic vagi, & errantes, abiectissimis, sordidissimísque ministeriis vitā ægrè tolerabant. Probant eruditè Baronius tom.1. anno Christi 94.& Maluenda, lib.11. de Antichristo, cap.3. ad cophinum fuisse redactos, vt egerendis ruderibus, terræque deportandæ suas operas elocarent: alios permutandis vilissimis mercimoniis, id est, minutis ramentis, vtrinque sulphuratis ad flammam faciliùs concipiendam, victum quæritasse. Lege Raderum in Martial. lib.1. Epig.35.

Denique Iudæi adeò erant pannis squalidi, illuuie, ac pædore obsiti, vt teterrimum è corpore fœtorem exhalarent, vulgóque ludibrij causa *fœtentes*, vocarentur; & omnibus ita essent inuisi,& execrabiles, vt vel fortuitum eorum occursum oculis horrerent, animo auersarentur. Lege Maluendam citatum, & Baronium tom. 1. anno Christi 72. cap.21.

NVMERVS XV.

Legem mandatorum decretis euacuans.

56 GRæcè subest etiam participium Aoristi, *catargesas*: quod per præteritū potuisset enunciare Vulgatus, vt reddidit Tertullia. lib.5.contra Marcionem. *Legem mandatorum sententijs vacuam facit.* Vide ibi Pamelium num.273. Latè explicaui hunc locum, & contuli cum altero quàm simillimo, ad Colossen.2. nu.14. *Delens, quid aduersum nos erat, chirographum decreti.* Summa est, Mosaicam legem,quæ in decretis sita erat, Græcè *en dogmasi*, in dogmatis,& placitis, quæ ex mero decernentis placito obligabant, in cruce fuisse abolitam, abrogatísque decretis antiquatam, ac proinde maceriam diuisionis omnino dirutam. Adscribam hîc Ambrosij, vel potiùs Remigij verba in Commentario. [Quia legem, quæ data erat Iudæis in circumcisione, & in neomeniis, & in escis, & in sacricrificiis,& in Sabbatis euacuauit:hoc est, cessare iam iussit,quæ oneri erant, & sic fecit pacem.]

Appellatur verò ea lex mandatorum, quia continebat sexcenta tredecim præcepta legalia de iure Diuino indispensabilia, vt recensent Abulens. 57
in cap.1.Ruth.q.24. Galatinus lib.11. cap.4. Burgensis 1. part. Scrutinij, dist.8. cap.9. Oleaster Genes.3. Henriquez lib.1. de Sacrament.cap.7.n.1. Lorinus Act.15.vers.10. Viegas Apocalyps. 2. Comm 4. sect.5. Vt iure optimo dicatur ea lex fuisse iugum, Actuum 15. num.10. *Quod neque Patres nostri, neque nos portare potuimus.* Augustinus serm.9. de Verbis Domini, vocat, *sarcinam innumerabilium obseruationum.* Sed, quod magis est mirandum, Deus ipse de legalibus hisce dogmatis (vt exponit Theodoretus) ita pronuntiat Ezechiel.20. num.25. *Ergo & ego dedi eis præcepta non bona, & iudicia, in quibus non viuent.* Vaticinio congruit Apostolus ad Heb.7. num. 18. *Reprobatio quidem fit præcedentis mandati,propter infirmitatem eius, & inutilitatem.*

58 Quæri hic meritò potest, quo tempore abolita, & abrogata sint ista decreta: & placet sententia Gabrielis Vazquez tom. 2. in primam secundæ, disput. 180. cap. 1. eodem ipso momento, quo Christus Dominus in Cruce sanctissimam animam efflauit, nouúmque Testamentum sua morte ratum fecit, reuocatum, & abrogatum antiquum, ceremonialémque legem fuisse extinctam. Confirmatur hæc sententia ex cap. 7. ad Hebr. num. 12. *Translato enim Sacerdotio, necesse est, vt & legis translatio fiat.* in ara enim Crucis Christus functus est summi Sacerdotis munere, & vnam pro peccatis offerens hostiam, ad Hebr. 10 n. 12. & 14. *Vna oblatione consummauit in sempiternum sanctificatos.*

Vt duos condat in semetipso in vnum nouum hominem, faciens pacem.

NVMERVS XVI.

Et reconciliet ambos in vno corpore, Deo per Crucem, interficiens inimicitias in semetipso.

59 Faciliùs iã decurret tota Apostoli sententia ad finem vsque huius secundi capitis: eadem enim ferè diuersis iterat verbis. Medium illum parietem maceriæ funditus euertit Christus, ceremonialem illam legem antiquauit, vt faceret vtraque vnum, ac duos illos populos, inter se dissidentes, in semetipso in vnum conflaret: non vt ex Iudæo Gentilem, aut ex Gentili Iudæum conderet; sed vtrumque mirabiliter deuinciens, altiúsque attollens, nouum quemdam, ac planè cælestem hominem effingeret, in nouitate vitæ ambulantem; & in vno Ecclesiæ corpore, cuius ipse Christus caput est, Deo per Crucem conciliatos ambos populos arctissimo nexu copularet; non compositis, aut sublatis, sed omnino peremptis inimicitiis, inimicitiarúmque causa penitùs extincta.

NVMERVS XVII.

Et veniens euangelizauit pacem vobis, qui longè fuistis, & pacem iis, qui propè.

Evangelium lætum, & faustum esse nuntium, & euangelizare, iucundum nuntium afferre, vulgò iam notum est. Expresserunt LXX. hoc verbo Græco Hebraicum *Bisar*: & vtroque solet Scriptura prænuntiare fælicissimum humano generi Christi Saluatoris aduentum. Psal. 95. n. 2. Isa. 40. n. 9. cap. 52. n. 7. cap. 60. n. 6. & cap. 61 n. 1. Hebraicum autem verbum deriuatur à *Basar*, id est, *caro*. Proinde, auctore Forstero, significat, carnea, id est, mollia, suauiáq; annuntiare. Ego verò crediderim, euangelizandi verbum Hebraicè à carne originem ducere, quò lætissimum illud, faustissimúmque Euangelium, idest, *bonum nuntium*, quod toties Prophetæ prædicebant, per Verbum Dei caro factum repræsentandum hominibus, atque re ipsa exhibendum, monstraretur. Quod modò *Euangelium pacis*, ad Roman. 10. num. 15. modò *Euangelium gratiæ*, Actu. 20. num. 24. modò *Euangelium regni*, Matth. 4. num. 23. modò denique *Euangelium gloriæ* nominatur 1. Timot. 1. num. 11. 60

Hoc igitur faustissimum Euangelium pacis, gratiæ, regni, & gloriæ annuntiauit Christus, nō modò Iudæis, qui veri numinis notitia, & religioso cultu appropinquabant Deo; sed Gentilibus etiam, qui infidelitate & moribus aberant à Deo quàm longissimè: 61

ſinè: & alluſit Apoſtolus ad Iſaiæ vaticinium cap. 57. num. 19. *pacem ei, qui longè eſt, & qui propè.*

Eſt verò elegans periphraſis, qua Gentiles aptè deſcribuntur: vt in hoc capite num. 13. *Qui aliquando eratis longè, facti eſtis prope in ſanguine Chriſti.* Actu 2. num. 39. *& omnibus, qui longè ſunt,* id eſt, Gentibus. Iſaiæ 66. num. 19. *Ad inſulas longè, ad eos, qui non audierunt de me.* Zachar. 6. num. 15. *Qui procul ſunt, venient.*

NVMERVS XVIII.

Quoniam per ipſum habemus acceſſum ambo in vno Spiritu ad Patrem.

62 IAm vterq; populus per Chriſtum Deo conciliati, accedere poſſumus cum fiducia, & in vno ſpiritu adoptionis Filiorum, Deum compellare Patrem.

Enumera mihi, quoties iam Apoſtolus in duobus his capitibus pacem, reconciliationẽ, gratiámque, omnem denique benedictionem Chriſto, eiuſque ſanguini, & Cruci accepta retulerit: & ſimul videbis, quàm ille creber ſit in refutandis hæreticis, qui hæc Angelis accepta referebant. Eadem ſępius iterat in aliis Epiſtolis. 2. Corint. 5. num. 19. *Deus erat in Chriſto, mundum reconcilians ſibi* 1. Timoth. 2. n. 5. *Vnus mediator Dei, & hominum, homo Chriſtus Ieſus.* Ad Coloſſ. 1. n. 22. *Reconciliauit in corpore carnis eius per mortem.* Atque ex hac reconciliatione fa- 63
cta per Chriſtum, rectè infert Apoſtolus fiduciam, & acceſſum ad Patrem. Ad Roman. 5. num. 1. *Iuſtificati ergo ex fide, pacem pacem habeamus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum: per quem & habemus acceſſum per fidem in gratiam iſtam.* Ad Hebr. 10. n. 19. *Habentes itaque fiduciam in introitu ſanctorum in ſanguine Chriſti* (Græcè, *in introitum*; quaſi dicat: remiſſionem peccatorum per Chriſti ſanguinem conſecuti; ac proinde confidentes nos in cæleſtem beatitudinem ingreſſuros) *accedamus cũ vero corde.* Chriſtus enim nobis viam muniuit, aditum aperuit, acceſſum ad Patrem obtinuit. Et c. 4. num. 14. *Habentes ergo Pontificem magnum* (Deo ſcilicet acceptiſſimum, qui peccatis noſtris proprio ſanguine expiatis, nihil non impetrabit à Deo) num. 16. *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius.*

Hæc vtraque, *acceſſum* ſcilicet, & 64
fiduciam, coniunxit item Apoſtolus in hac Epiſt. cap. 3. n. 12. *In quo habemus fiduciam, & acceſſum.* Atque ad hanc excitandam fiduciam ſpectat dulciſſima, atque indulgentiſſima Patris appellatio, facta nimirum in vno ſpiritu adoptionis filiorum. Ad Romanos 8. n. 15. *Accepiſtis ſpiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba Pater.* Ad Galatas 4. n. 6. *Quoniam autem eſtis filij, miſit Deus ſpiritum ſui Filij in corda veſtra clamantem, Abba Pater.*

Quærit Auguſtinus lib. de Spiritu, 65
& Littera cap. 32. & Sermon. 13. de Verbis Apoſtoli: cùm *Abba* idem ſit omnino, ac Pater, cur Paulus duas ſynonimas voces copulauerit; Græcam, vnam, alteram Hebræam, vel potiùs Chaldaicam? Et reſpondet, non ſine myſterio factum eſſe: vt videlicet adoptionem Filiorum Dei Iudæo, & Gentili communem eſſe ſignificaret. Idem etiam obſeruat lib. 3 de Conſenſu Euangeliſt. cap. 4. in oratione Chriſti, Marci 14. n. 36. Lege Maldonatum Matth. 26. nu. 39. & Toletum ad Romanos 8. notatione 13.

Hæc cùm ſit aperta mens Apoſtoli, 66
tam multis eiuſdem teſtimoniis expreſsè declarata, non deſunt hodie, qui velint, in his verbis alluſionem fieri ad celebrem illam machinam, quam,

vt ipsi volunt, Veteres *Accessum* nominarunt. Quæ admota muros occulto quædam artificio, ligneísque substructionibus, in sublime cresceret, turriúmque altitudinem æquaret, ascensúmque facilem, & aditum planum in hostiles arces militibus præberet: proinde quasi Christi crux *accessus* quidam fuerit, quò violenti cælum scandere, Deum expugnare, gratiam extorquere, cælestem denique
67 beatitudinem rapere possint. Ingeniosi isti Interpretes re quidem ipsa à nobis minimè dissentiunt: modus tamen explicandi, sola nouitate plausibilis, prorsus est ab Apostolo, atque ideò ab ipsa veritate alienus. Nam in primis, illa machina, Græcè *epibathra* nominatur à vetustis Scriptoribus Et licèt eam vocem Vitrubius lib. 10. cap. 19. verterit *accessum*: sed Iustus Lipsius acerrimo vir ingenio, lib. 1. Poliorceticon, Dialogo 5. de mendo coniecturam facit, & pro *accessu*, *ascensum* reponendum esse iudicat: nam paulò antè Vitrubius eamdem vocem Græcam *ascendentem machinam* reddiderat: vt verbum exigit *epibano*, id est, *conscendo*, siue *inuado*: vnde vox illa deriuatur. Hoc ipsum alij viri docti in Græco lexico ante Lipsium obseruarant.

68 Deinde, vt nullum obrepserit mendum in Vitrubium, quid commune voci *prosagoge*, cum *epibathra*? Nam vox Latina *accessus*, pro machina murali, si mendosum Vitrubij locum excipias, inaudita est apud Liuium, aut Vegetium, aut Latinos Scriptores. Vide, quò præclara impellat ingenia immodicum studium captandæ nouitatis. Vox quidem Græca *prosagoge*, quàm hîc vsurpat Paulus, & cap. 3. num. 12. & ad Romanos 5. num. 2. propriè significat introductionem, siue aditum: vt cùm Aulicus gratia valens apud Regem, aduenæ aucupanti opportunitatem illum alloquendi, aditum patefacit. Et in hanc ipsam sententiam vsus est Petrus verbo, *prosago*, vnde hoc nomen originem ducit. 1. Petri 3. num. 18. *Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, vt nos offerret Deo.* Græcè, *Vt nos introduceret ad Deum.* Ad Heb. 7. num. 19. *Introductio verò melioris spei, per quam proximamus ad Deum.*

NVMERVS XIX.

Ergo iam non estis hospites, & aduenæ, sed estis ciues Sanctorum, & domestici Dei.

ERatis quidem priùs hospites 69
pactorum, peregrini in iure ciuilitatis, extranei à prærogatiuis Israël. Vide suprà nu. 12. Iam verò, conciliata pace, non modò in vnum populum, sed in vnam Dei familiam, in eamdem Ecclesiæ domum asciti, iam non estis peregrini, & aduenæ, sed conciues (Græcè *sympolitæ*) municipes Sanctorum, eodem iure, eisdem immunitatibus fruentes: imò verò de ipsa familia, & domo Dei, eius planè familiares, atque domestici. Qui videre volet huius pręclari beneficij collati in Gentes luculenta vaticinia Prophetarum, congesta reperiet, à nostro Prado, Ezechiel. 16. vers. 61.

NVMERVS XX.

Superædificati super fundamentum Apostolorum, & Prophetarum.

DIxi, vos esse iam, non modò 70
adscriptos in ciuitatem Sanctorum, verùm etiam admissos in ipsam familiam, domúmque Dei. Parum est, quod dixi: vos, vos (inquam)

(inquam) estis ipsa Dei ciuitas, ipsissima Dei domus, cuius fundamenta sunt Apostoli, atque Prophetæ: vos autem estis superædificati, tanquam lapides viui huius ædificij.

71 Videtur hæc Apostoli sententia pugnare cum illa 1. Corinth. 3. nu. 11. *Fundamentum aliud nemo potest ponere præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus.* Quid magis contrarium, quàm asserere, nullum aliud posse poni fundamentum, & modò tot fundamenta multiplicare? Sed sciendum est, in ædificiis vnum primarium, ac præcipuum iaci fundamentum, idest, firmissimum, solidissimúmque lapidem, cui tota deinceps substructa ædificij moles, inclinata, & innixa recumbit: sed super hoc primum fundamentum alia deinde saxa superimponũtur, quæ & ipsa, *fundamenta* meritò nominantur: innituntur illa quidem primario illi lapidi supposito, sed reliquam ædificij substructionem ipsa etiam fundant, atque sustentant. Iam per se liquet similitudinis applicatio. Christus est primarium, ac præcipuum Ecclesiæ fundamentum, & nullum aliud primum poni potest: sed sunt etiam Apostoli, atque Prophetæ proximè substructi in hac solidissima petra, lapides viui, cæteram ædificij molem sua etiam firmitudine sustinentes.

72 Et Petro quidem dictum est Matth. 16. num. 18. *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Lege Bellarminum lib. 1. de Romano Pontifice cap. 10. & 11. Barradam tom. 2. lib. 10. c. 23. De cæteris quidem Apostolis prædictum est ab Isaia cap. 54. num. 11. *Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos, & fundabo te in sapphiris.* Sapphirũ præcipuè nominat Propheta, quia cærulei coloris est, & venustissima stellula solet insigniri, vt scribit Plinius lib. 37. cap. 9. Apostoli autem, quorum tota conuersatio erat in cælis, cælum ipsum vita repræsentabant. Nam alioqui ex distinctis pretiosis lapidibus vidit Ioannes hæc solidissima fundamenta constare, Apoc. 21. num. 14. *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.* Sunt verò hæc fundamenta, non saxa impolita, sed lapides pretiosi: vt intel- 73
ligamus, Apostolos in persecutionibus prorsus inconcussos perstitisse, & cælesti quodam doctrinæ fulgore orbem illustrasse. Atque hinc propriè ducta est fundamenti compellatio, quia prædicatione Euangelica Ecclesias vbique fundarunt. Ad Rom. 15. num. 20. *Sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem.* & 1. Corinth. 3. num. 10. *Vt sapiens Architectus fundamentum posui.*

Ipso summo angulari lapide Christo Iesu.

GRæcè hoc effertur per genitiuum absolutum: Latinè ita reddas verbum è verbo per ablatiuum: *Existente summo angulari ipso Iesu Christo.* Vbi vide, quàm disertè exponat Paulus, ita esse Apostolos, & Prophetas huius ædificij fundamenta, vt tamen ipsi, præcipuo alteri, ac primario fundamento priùs innitantur.

Frequentissimum est in Scriptura, 74
Christum lapidem angularem nominari. Sed, vt ego arbitror, respexit Apostolus in hoc loco, Isaiæ vaticinium: vsurpat enim nomen ipsum, quod ibi LXX. & ex illis Petrus epist. 1. cap. 2. num. 6. *Acrogonieos:* quam vnicam vocem tribus hîc Latinis Vulgatus expressit. Ait itaque Isaias cap. 28. n. 16. *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretiosum, in fundamento fundatum.* Hunc lapidem angularem esse Christum, in

confesso est apud omnes. Nam verba illa Psalm. 117. num. 22. *Lapidem, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli*, Christus ipse Matth. 21. num. 42. Luc. 20. num. 17. & Apostolus Petrus Actuum 4. numer. 11. & 1. Petr. 2. num. 7. & Paulus ad Roman. 9. num. 33. de Christo interpretati sunt.

75 Sed cur angularis lapis, aut caput anguli dicatur Christus, & an ad fundamentum, an ad fastigium spectet, non eadem omnium sententia est. Ego existimo, duas ob causas Christum angularem lapidem nominari. Prima est, propter soliditatem, firmitudinem, ac robur: solent enim anguli in ædificiis esse firmissimi, solidissimíque lapides: ac propterea ædificiorum ossa nuncupantur. Vide Pinedam ad illa verba Iob 1. num. 19. *concussit quatuor angulos domus*. Secunda: quia, vt angularis lapis geminū vtrinque parietem complectitur; ita Christus vtrumque populum Iudaicum, atque Gentilem, & inter se connectit, & in se ipso continet, atque sustentat: *faciens vtraque vnum*, suprà num. 14. *Vt duos condat in semetipso*. num. 15.

76 Hunc verò probatissimum lapidem, qui factus est in caput anguli, ad huius ædificij fundamentum pertinere, disertis verbis explicauit Isaias, quæ paulò antè recitauimus: & ex eo sumpsit Ecclesia, dum ait: *Angularis fundamentum lapis Christus missus est*. Pineda etiam ex illis verbis Iob 38. n. 6. *Super quo bases illius solidatæ sunt? aut quis demisit lapidem angularem eius?* tanquam certum, atque perspicuum colligit, lapidem angularem in fundamento sterni solitum. Quod ex hoc ipso Apostoli loco solidè confirmatur: agit enim de Ecclesiæ fundamentis, de fidelibus superædificatis, de ædificatione denique tota in hoc angulari lapide constructa. Qui plura volet de lapide angulari, legat eruditam Pinedæ digressionem in illo cap. 38. Iob vers. 6. Maldonatum, & Burgensem. Matth 21. num. 42. Barradam tom. 3. lib. 8. cap. 4. Toletum ad Roman. 9. notatione 34. Lorinum, Actuum 4. vers. 11. Ioannem Fernandez in suo Thesauro, verbo, Angulus, num. 3. Iansenium in Concord. cap. 114. Salmeron hic disputat. 6. & tom. 13. part. 2. disput. 19. Bellarmin. Psalm. 86. vers. 1.

NVMERVS XXI.

In quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino.

Onstructa. Græcè *synarmologumene*, participium præsentis temporis, cuius vim rectè expressit Vatablus, *quæ coagmentatur*. Caietanus, *quæ coaptatur*. Hieronymus, *compaginata*. Ambrosius, *compacta*. Erasmus, *commissa*. Regia, *coagmentata*. Hoc ipsum participium Græcum extulit Vulgatus cap. 4. n. 16. *totum corpus compactum*. 77

Iam hinc elicitur huius loci intelligentia, Apostolo digna: quò firmiùs, arctiùs, ac tenaciùs hæc spiritualis structura compacta, & coagmentata fuerit lapidi angulari Christo: eò maiora capiet incrementa, eò celeriùs, & altiùs extolletur. Hæc incrementa explicauit Augustinus serm. 22. de Verbis Apostoli. *Domus Dei credendo fundatur, sperando erigitur, diligendo perficitur*. Et Origenes in cap. 4. Epistol. ad Roman. *Prima salutis initia, & ipsa fundamenta, fides est: profectus verò, & augmenta ædificij, spes est: perfectio autem, & culmen totius operis, charitas*. Doctè hoc explicat Vazquez tom. 2. in 1. 2. disput. 210. cap. 7. 78

Hæc autem ædificatio ad fastigium vsque

vſque charitatis perducta, auguſtiſſimum, gratiſſimúmque templum eſt Diuinæ Maieſtatis. 1. Corinth. 3. n. 16. *Neſcitis, quia templum Dei eſtis*: Cap. 6. num. 19. *Membra veſtra templum ſunt Spiritus ſancti, qui in vobis eſt.* Et 2. Corinth. 6. num. 16. *Vos enim eſtis templum Dei viui.*

NVMERVS XXII.

In quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu.

79 QVod communiter dixerat, illis ſigillatim applicat. Vos etiam per fidem iam compacti lapidi angulari Chriſto, virtute Spiritus ſancti in Dei Templum, ac domicilium exſurgitis: per inhabitantem enim Spiritum ſanctum huic templo faſtigium imponitur. 1. Cor 3. n. 16. *Et Spiritus Dei habitat in vobis. Templum enim Dei ſanctum eſt, quod eſtis vos.* Sed eſt illuſtris commentarius huius loci alter quàm ſimillimus, 1. Petri 2. num. 4. *Ad quem accedentes lapidem viuum, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum, & honorificatum: & ipſi tanquàm lapides viui ſuperædificamini, domus ſpiritualis.*

CAPVT III.

NVMERVS I.

Huius rei gratia, ego Paulus vinctus Christi Ieſu.

1 EXtollit Apoſtolus beneficij commemorati vocationis Gentium magnitudinem: atque hoc myſterium abſconditum à ſæculis, ſibíque diuinitus patefactum exaggerat: ſéque ad illud prædicandum à Deo fuiſſe delegatum oſtendit.

Sunt, qui in hoc loco dic Apoſtolo dicant Grammaticæ violatæ: eúmque in manifeſtum incurriſſe ſolœciſmum aſſeuerent. Nam hic nominandi caſus, *ego Paulus*, omnino ſuſpenſus in tota hac oratione fluctuat. Sunt contrà, qui Apoſtoli ſuſcipiant patrociniũ: atque vt à Grammaticorũ ferulis ſubducant, verbũ aliquod addũt, affingúntque de ſuo: vt *legatione fungor*, aut *Deo gratias ago.* Alij ad verſum vſque 14. longiſſimum hyperbaton interponũt, & inde verbũ aſciſcunt, *flecto genua.* Neque id mirandum eſſe aiunt: Paulinum enim pectus tã multis, tam arcanis, tã ſublimibus ſcatẽs, redundánſque myſteriis, copia ipſa obrutũ, & profluentis ſpiritus impetu concitatum, communem ſermonis curſum tenere non poteſt.

Laudo equidem ſtudium, & induſtriam aſſerendi Apoſtolum: ſed mihi Hieronymi verba in commentario huius loci mirificè placent. [Iſte, qui ſolœciſmos in verbis facit, qui non poteſt hyperbaton reddere, ſententiámque cõcludere, audacter ſibi vendicat ſapientiam] Vendicent alij ſibi comptum, nitidum, calamiſtratúmque ſermonem, illúmque buccis concrepantibus in circulis venditent: nos pectus Apoſtoli cæleſti ſapientia repletũ vindicemus, cúmque imperitum fuiſſe ſermone, ingenuè fateamur. 2

Huius (inquit) *rei gratia*, ſcilicet, vt vos Gentes, tanquam lapides viui cum ipſo ſummo angulari lapide Chriſto coaptati, quotidie magis, magíſque in templum Dei ædificemini. Vſurpat verò hîc Apoſtolus honorificentiſſimum, glorioſiſſimúmque titulum. *Ego* (inquit) *Paulus vinctus Chriſti Ieſu.* Pandit Chryſoſtomus homil. 8. eloquentiæ ſuæ vela; vt hanc ſublimem dignitatem plena manu in aſtra tollat. [Magna dignitas, ait, & regno quouis, & conſulatu longè maior: nam nihil ita ſplendidum, vt vinctum eſſe 3

propter

propter Christum, vt catenæ sunt sanctis illis manibus circumdatæ: vinctum esse propter Christum, illustrius est, quàm siue Apostolum, siue Doctorem, siue Euangelistam esse.] Et ali-
4 quantò pòst. [Quòd si quis mihi, vel vniuersi cæli, vel huius catenę copiam, & optionem largitus esset, catenam hanc ego planè elegissem. Deinde, si aut mihi cum Angelis standum fuisset sursum, aut cum Paulo vincto, carcerem vtique præoptassem. Ad hæc si quis me, aut in numerum, & ordinem collocasset cælestium Potentiarum, earum etiam, quæ sunt prope thronum Dei, aut talem ligatum fecisset, talis vtique ligatus esse voluissem. Ni-
5 hil hac catena beatius.] Adiicit Chrysostomus pro coronide dignā Chrysostomo sententiam. [Si quis Christum diligit, is nouit, quid sit, quod dico.] Cui consonat Bernardus serm. 79. in Cant. *Non potest capere ignitum eloquium, frigidum pectus: lingua amoris ei, qui non amat, barbara erit.*

De eisdem Apostoli catenis lege, quæ congerit Lorinus ad illa Actuum 26. num. 29. *Exceptis vinculis his.* Gregorius autem lib. 3. indict. 12. epist. 30. mirabile quiddam prodit de Apostoli catena, cuius vel tenuissimus puluisculus elimatus, in summa veneratione habebatur. Vide eumdem Lorinum Act. 28. num. 20.

Pro vobis Gentibus.

6 CVm oratio suspensa sit, quorsum spectent hæc verba, etiam incertum. Qui supplent illa, *legatione fungor*, aut *gratias ago*, congruenter cum eisdem connectunt. Arbitror, Apostolum eorum beneuolentiam conciliare, commemoratis vinculis, quæ ipsorum causa perferebat, vt eos sibi dicto audientes efficiat. Mirè enim valet ad deuinciendos animos eorum, quibus cum agis, si illi sibi persuadeant, vsque eò suam salutem tibi cordi esse, vt eius procurādæ causa multa perpessu aspera sustineas. Plenæ sunt exemplis epistolæ Pauli: & nominatim de catenis illud commemorat Lucas Act. 28. num. 20. *Rogaui vos videre, & alloqui: propter spem enim Israël catena hac circumdatus sum.*

NVMERVS II.

Si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis.

SI tamen, Græcè, *ige*, non dubitantis est, sed affirmantis. 7
Rectè itaque vertas, *siquidem:* & sensus est: quandoquidem audistis, creditam mihi esse administrationem, iniunctúmque à Deo munus annuntiandi Gentibus Euangelium.

Dispensatio, Græcè *œconomia*, propriè est administratio, procuratióque totius domus. Nam quem Hebræi dicunt *hal Baijt*, & Vulgatus vocat *Præpositum domus*, 3. Regum 4. num. 6. & 4. Regum 18. num. 18. & cap. 19. n. 2. aut *dispensatorem domus*, 3. Regum 18. num. 3. aut *procuratorem*, Esther 8. n. 9. LXX. *œconomum* in his locis nominarunt: cuius munia exposuit Christus Luc. 12. num. 42. *Quis putas, est fidelis dispensator, & prudens, quem constituit Dominus supra familiam suam, vt det illis in tempore tritici mensuram?* Idem
œconomus appellatur *Actor*, siue, vt 8
vertit Regia, *curator*, ad Galat. 4. nu. 2. ille scilicet, cui est commissa administratio rei familiaris, quæ spectat ad pupillum. Quæstor etiam ciuitatis, seu dispensator ærarij, & publicæ pecuniæ, œconomus vocatur à Paulo, ad Romanos 16. num. 23. *Arcarius*, ab Interprete.

Dispensatio itaque prædicādi Gentibus

tibus Euangelium, commissa est Apostolo diuinitus. Ad Colossens. 1. num. 25. *Secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vos.* Ad Galat. 2. num. 7. *Creditum est mihi Euangelium præputij.* 1. Corint. 9. num. 17. *Dispensatio mihi credita est.*

NVMERVS III.

Quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est Sacramentum.

9 AD Galat. 1. num. 12. *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi.* Hanc reuelationem ipse Apostolus cõmemorat Act. 26. n. 17. Sic enim eum affatur Christus. *Eripiens de populo, & Gentibus, in quas nunc ego mitto te, aperire oculos eorum, vt conuertantur à tenebris ad lucem, & de potestate Satanæ ad Deum.* Hoc reuera fuit Sacramentum, Græcè *mysterium*, id est, sacrum, arcanúmque secretum, quod hîc nu. 5. asserit Apostolus, *alijs Generationibus non fuisse agnitum hominibus, sicut nunc reuelatum est:* & ad Colos. 1. nu. 26. *Mysterium, quod absconditum fuit à sæculis, & Generationibus.* Ad Rom. 16. nu. 25. *Secundum reuelationem mysterij temporibus*
10 *æternis taciti.* Omnino enim nullius hominis mentem subire potuisset, Gentiles, hoc est, cultores lapidum, ac dæmonum, cimmeriis tenebris obcæcatos, in fœdissimo turpissimarum libidinum cœno defixos, meras belluas, admittendos esse ad Euangelicam lucem, & gratiam; futuros membra viua corporis Christi, ac de influxu capitis vberrima gratiarum fluenta percepturos; adituros denique illius regni cælestis æternam hæreditatem. Et hoc est, quod ponderat Paulus, num. 6. *Gentes esse cohæredes, & concorporales, & comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium.* Chrysostomus homil. 5. in epistolam ad Colossenses. *Homines lapidibus stupidiores ad Angelorum subitò dignitatem euehere, reuera gloria est, ac mysterij huius diuitiæ.*

Mysterium planè adeò abscondi- 11
tum, vt ipse Princeps Apostolorum Petrus, post acceptum Spiritum Sanctum, post demissum è cælo linteum, immundis animantibus refertum, vix, atque ægrè penetrauerit. Hanc emphasim habet verbum illud Actuum 10. num. 34. *In veritate comperi.* Græcè, *catalambanomæ*, præsentis temporis. Nunc demum deprehendo, ipsáque experientia conuincor: perinde, quasi id anteà eius aciem peruolasset. Certè fideles omnes, qui venerant cum Petro, eodem cap. 10. num. 45. *Obstupuerunt, quia & in nationes gratia Spiritus Sancti effusa est.*

Non est itaque mirandum, toties 12
celebrare Apostolum gratiam sibi datam in huius mysterij reuelatione, & prædicatione Gentium. Infrà num. 8. *Mihi omnium Sanctorum minimo* (Græcè, *Elachistotero*, id est, infimo infimiori, postremissimo) *data est gratia hæc, in Gentibus euangelizare inuestigabiles* (id est, imperuestigabiles) *diuitias Christi.* Ad Roman. 15. num. 16. *Propter gratiam, quæ data est mihi à Deo, vt sim minister Christi Iesu in Gentibus.* Ad Galatas 2. nu. 9. *Cùm cognouissent gratiam Dei, quæ data est mihi*, scilicet prædicandi Gentibus Euangelium. Atque iam inde à prima sua vocatione hanc gratiam Apostolo contulit Christus.
Actuum 9. nu. 14. *Vas electionis est mihi* 13
mihi iste, vt portet nomen meum coram Gẽtibus. Quare iure optimo ipse Apostolus in hoc munere sibi demandato gloriatur. Ad Roman. 11. n. 13. *Quamdiu quidem ego sum Gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo*, Græcè,

 clarifico,

clarifico, seu *glorifico*. Audi Apostolum, gloriosum sibi titulũ Doctoris Gentium asserentem, 1. Tim. 1. num. 7. *In quo positus sum ego prædicator, & Apostolus (veritatem dico, non mentior) Doctor Gentium in fide.*

Sicut suprà scripsi in breui.

ID est, sicut Paulò antè paucis, summatímque perstrinxi, cùm vos iam conciues Sanctorum, & Dei domesticos nominaui: cap. 2. n. 19.

NVMERVS IV.

Prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi.

14 GRæci in eam sententiam explicant, vt tanquam prudens dispensator ad eorum, quibus cum agebat, captum se se attemperans, & accomodans, non ita copiosè egerit de hoc recondito mysterio, ac eius summa dignitas & amplitudo postulabant: sed parcè potiùs, atque strictim, provt ipsi possent legentes intelligere. Græcos Interpretes sequuntur ferè Recentiores.

15 Ego, & si compertum habeo, in Apostolo cęlestem hanc relucere prudentiam, eámque arbitror inter præcipuas œconomi dotes numerari, vt singulis pro vniuscuiusque captu, & rata mensura prouideat Vide 1. Corint. 3. n. 2. & ad Heb. 5. n. 12. Tamen existimo, id nunc agere Paulum, vt ex notitia huius mysterij, quam Ephesiis Impertierat, conuincat, id, quod proposuerat, sibi à Christo fuisse reuelatum. Hæc est aperta mens Hieronymi, dum ait. [Verè, si quis superiora huius epistolæ contempletur, videbit
16 ei reuelata mysteria.] Hoc series exigit ipsa contextus. Neque verò est alienum ab Apostoli humilitate, & in se agnoscere, & palàm profiteri huius mysterij intelligentiam cælitus deriuatam, quò maior illi fides habeatur. 1. Corinth. 2. num. 12. *Non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum, qui ex Deo est, vt sciamus, quæ à Deo donata sunt nobis.* Ad Colossens. 1. num. 28. *Docentes omnem hominem in omni sapientia.* Hæc sapientia admirabilis ex omnibus Pauli verbis diuinitus elucebat, teste ipso Apostolorũ principe, 2. Petri 3. num. 15. *Sicut & charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis.* Congruentissimè enim Gentibus, quæ sapientia pollebant, datus Apostolus sapientissimus 1. num. 22. *Græci sapientiam quærunt.*

NVMERVS V. & VI.

VTrumque hunc versum exposui, num. 3. Duplex tamen 17
superest grauis difficultas. Prima est: hoc mysterium vocationis Gentium expresse reuelatum est Patriarchis, atque Prophetis. Vetustissimus Iacob, multis antè sæculis illud disertè prædixit, Genes. 49. num. 10. *Et ipse erit expectatio Gentium.* Isaias multus est in hoc mysterio prænuntiando: cap. 49. num. 6. cap. 42. nu. 6. Quæ vaticinia exponuntur ab Apostolis, Actuum 13. num. 47. Sicut & alia eiusdem Isaiæ, & Regij vatis citantur, & explicantur à Paulo: ad Rom. 15. n. 9. & 12. Iam duo illa Oseæ testimonia maximè illustria sunt, quibus hoc ipsum confirmat Apostolus ad Romanos 9. nu. 24. 25. & 26. Res ergo tam multis Prophetis diuinitus patefacta, tam apertis, & expressis prędicta, & enuntiata vaticiniis, cur vocatur ab Apostolo mysteriũ, *quod alijs generationibus non est agnitum filijs hominum? quod absconditum fuit à seculis,* ad

ad Colossens. 1. num. 26. *Quod fuit temporibus æternis tacitum*, ad Roman. 16. num. 25.

18 Qui huic difficultati ex eo satisfaciunt, quòd non neget Paulus, hoc mysterium, agnitum fuisse Prophetis, sed *filijs hominum* duntaxat: hoc enim vocabulo, idiomate Hebraico, vulgares, & plebeij nominantur; minimè mihi satisfaciunt: esto, probabilis sit illa obseruatio. Isti enim non animaduertunt, in hac expositione nihil præclarum, aut excellens de iam diffusa per orbem gratiæ luce Apostolū prædicare: non enim plebeios opponit plebeiis, vt istis nunc in tanto Euangelij fulgore patefactum; illis occultum quondam in vmbræ, legísque caligine, hoc mysterium esse dicat: sed filiis hominum opponit Apostolos, & Prophetas, quibus nunc dicit esse reuelatum, & olim filiis hominum incognitū. Itaque si nunc neque promiscuè plebi, & tunc duntaxat Prophetis erat patefactum, æqua videtur esse vtriusque populi, statúsque conditio.

19 Commodior itaque ratio est huius difficultatis expediendæ: innotuisse quidem Patriarchis, vocandas esse Gentes ad Euangelicam gratiam; sed non ita plenè, expressè, atque distinctè hoc mysterium cognouisse, vt Apostoli cognouerunt: vel quia illos pleræque latuerunt circunstantiæ, vt altissimus dignitatis gradus, ad quem Gentes erant extollendæ, nimirùm, vt Filij Dei nominarentur, & essent: quāquam etiam hoc videtur Oseas assecutus citatus à Paulo ad Romanos 9. num. 26. *Et erit: in loco, vbi dictum est eis: Non plebs mea vos: ibi vocabuntur Filij Dei viui.* Lege Maldonatum ad illa verba Ioan. 1. num. 12. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem Filios Dei fieri.* Vel quia fugit Pa-

20 triarchas, Gentiles vna cum Iudæis, cùm isti viderentur præferendi, ex æquo tamen, & communiter promissam hæreditatem adituros: quod sæpe ponderat Apostolus: ad Romanos 10. num. 11. *Non est distinctio Iudæi, & Græci.* Vbi aduerte, Gentiles, in nouo præsertim Testamento, Græcos nominari, Iudæísque opponi, quamuis neque lingua, neque genere Græci sint. Sic mulierem Chananæam Marcus, cap. 7. num. 26. *Hellenida*, id est, Græcam vocant. Vulgatus vertit ibi, vt aliàs sæpe, *Gentilem*. Ad Colossenses 3. nu. 11. *Vbi non est Gentilis* (Græcè, *hellen*) *& Iudæus*; *circumcisio, & præputium*. Ad Galat. 3. num. 28. *Non est Iudæus, neque Græcus*. 1. Corinth. 12. num. 13. *Siue Iudæi, siue Gentiles*. Græcè, *Græci*.

Hæc itaque circunstantia tantæ æqualitatis fortasse non fuit reuelata Prophetis. Nam, vt probaui cap. 1. num. 12. Christus debitus erat Iudæis ex quadam obligatione iustitiæ, fundata in promissione Diuina; Gentilibus autem ex pura misericordia. Vnde Paulus, & Barnabas dixerunt Iudæis Actuum 13. num. 46. *Vobis oportebat primùm loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad Gentes.* Cui consonat illud ad Roman. 11. numer. 11. *Illorum delicto salus est Gentibus* Et num. 12. *Diminutio eorum, diuitiæ Gentium.* 21

Hanc explicationem huius difficultatis non obscurè indicat ipse contextus, neque enim absolutè negat Paulus, hoc mysterium quondam fuisse reuelatum, sed *sicuti nunc reuelatum est*, id est, non tanta claritate, plenitudinéque notitiæ; non tam multis expressis circunstantiis: quas continuò sigillatim enumerat: *Gentes esse cohæredes*; videlicet vnà cum filiis, cælestis hæreditatis; & *concorporales*, tanquam mēbra viua eiusdem corporis Ecclesiæ; &. *comparticipes*, id est, ex æquo 22

cósortes prom ssionis, quæ ad veteres illos Patriarchas de Christo facta est.

23 Altera difficultas est: quinam hîc Prophetarum nomine intelligantur, dum ait Apostolus num. 5. *Sicuti nunc reuelatum est Sanctis Apostolis eius, & Prophetis.* Et quamuis extiterint in Ecclesia, qui futura prædicerent, & prætereà prophetare in Scriptura sit interpretari. Exo. 7. n. 1. atque adeò Prophetæ dicantur sacræ Scripturæ enarratores, Doctoré sque populi. 1. Corinth. 14. toto ferè capite: 2. Petri 1. num 28. ad Romanos 12. n. 6. nolim tamen, hîc Prophetarum nomen restringi ad certum personarum genus; sed viros omnes eximia virtute præditos, eo nomine comprehendi. Quod vulgatissimum esse in Scriptura, non vno in loco probat Maldonatus Lucæ 7. num. 16. Ioan. 6. numer. 14. & cap. 9. num. 17.

NVMERVS VII.

Cuius factus sum minister.

24 SIc ad Romanos 15. num. 16. & 1. Corinth. 4. num. 1. & ad Colossenses 1. n. 23. & 25.

Secundum donum gratiæ Dei, quæ data est mihi.

TEr in hoc capite repetit, num. 2. n. 7. & n. 8. Lege, quæ obseruaui, n. 3. Vbi etiam exposui numerum. 8.

NVMERVS IX.

Et illuminare omnes, quæ sit dispensatio Sacramenti absconditi à sæculis in Deo, qui omnia creauit.

25 COntendit OEcumenius, Sacramentum hoc fuisse arcanum, & sacrosanctum Incarnationis mysterium: quod vel supremi ipsi Seraphini ne suspicione quidem attigissent. Ita loqui solet Paulus de eodem mysterio. 1. Corinth. 2. num. 7. *Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante sæcula in gloriam nostram.* Vbi apertè sermo est de Christo: subiicit enim num. 8. *Si enim cognouissent, nunquam Dominum gloriæ cruc fixissent.*

Magis assentior Chrysostomo, qui non solùm ait, huius mysterij vocationis Gentium circunstātias Patriarchas, & Prophetas, verùm ipsos cælestes etiam spiritus latuisse: sic enim ait hom. 7. [Quòd vocatæ essent Gentes, sciebant: quòd verò ad eamdem Israëlis sortem vocatæ essent, & ad hoc, vt iuxta thronū Dei collocarentur, istud sanè quisnam expectasset? quisnam credidisset?] Locus autem ille ex 1. Corinth. 2. quomodò etiam spectet ad Gentium vocationem, & iustificationem, ostendi suprà cap. 1. num. 18. Nihil verò testatum magis, inculcatúmque frequētiùs Patriarchis, quàm Dei Filium hominem futurum. 26

Est igitur hæc sententia huius loci. Mihi demandatum est, omnes docere, quæ, & qualis futura sit huius gratiæ in Gentes effusæ administratio: proferréque in lucem multas, & varias huius mysterij circunstantias, iam inde ab ipsa æternitate soli Deo cognitas.

NVMERVS X.

Vt innotescat Principatibus, & Potestatibus in cælestibus per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei.

COncors ferè est Græcorum Patrum sententia, cælestes illos spiritus multa gratiæ mysteria 27

steria ab Ecclesia, signatéque ab Apostolis didicisse. Chrysostomus non solùm est huius sententiæ homil.7. in hanc epistolam, sed etiam prologo in Euangelium Ioannis. [Nihil, inquit, humanum loquitur Ioannes; sed ab Spiritus sancti profundis, & abditis thesauris omnia proloquitur, quæ neque Angeli priùs, quàm Ioannes diceret, nouerunt: namque & ipsi nobiscum per Ioannis vocem, & per nos didicerunt.] Chrysostomum sequuntur, vt solent, Theodoretus, Theophilactus, & OEcumenius. Atque hi duo postremi sententiam hanc confirmant luculentissimis Nisseni verbis, ex homil.8. in Cantica: quæ multiformem Dei sapientiam nobis repræsentant, & valde hunc Apostoli locum illustrant. [Ante tempora Incarnationis Seruatoris nostri, simplicem nouerunt cælestes illæ virtutes Dei sapientiam ex sola potentia: nunc autem per dispensationem in Ecclesiam, non iam solùm simplex, verùm etiam vehementer multiplex innotuit sapientia, dum per contraria, contraria operatur; per mortem, vitam; per ignominiam, gloriam; per Crucem, trophæum; per omnia vilia, & abiecta, magna, Diuinæque Maiestatis plenissima.]
28 Magnus ille Dionysius cap. 7. cælestis Hierarchiæ, interrogationem illam Angelorum, Isaiæ 63. num. 1. *Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Quare ergo rubrum est indumentum tuum?* ex antegressa ignoratione profectam fuisse, ait. [Quosdam, inquit, ad Iesu ipsius hæsitantes aspectum, Diuinique illius operis, & pro nobis assumptæ carnis scientiam discere cupientes, quos ipse Iesus per se doceat.] Idem colligunt ex isto Isaiæ testimonio Origenes tract. 15. in Matthæum, Nazianz. orat. 42. & Cyrillus lib. 12. in Ioannem, cap. 58. ex Latinis adstipulantur Ambrosius lib. de Institutione Virginis, cap. 5. & lib. 4. de Fide, cap. 1. & Hieronymus in magnis huius epistolæ commentariis.

Suspicio pro eo, ac debeo, tam spectatam Patrum coronã; & tantorum Interpretum auctoritate impulsus, veneror illorum sententiam: sunt tamen nonnulla, quæ illi possim obiicere: & 29
in primis, quod ad mysterium Incarnationis attinet, mitto in præsentia disceptare, an illud reuelatum fuerit Angelis, etiã tunc, cùm viatores extiterunt: partem enim affirmantẽ tenent grauissimi Theologi, quos refert, & sequitur Vazq. tom. 2. in 1. p. d. 215. c. 1. Indubitatũ certè est, Angelos beatos, 30
ante Ascensionem Christi, (cùm dicitur facta esse illa interrogatio, Isaiæ 63. n. 1.) non solùm substantiam mysterij, verùm etiam cæteras Redemptionis nostræ circunstantias pernouisse. Quare interrogationem illam non ex ignorãtia personæ triumphantis, sed ex admiratione quadam, & stupore insoliti spectaculi erupisse, alij Patres, & Interpretes prodiderũt.

Chrysostomum arbitror nimio elatum studio laudandi Ioannem, longiùs fuisse prouectum, quàm veritas ipsa permittit: dedecet enim ordinatissimam Diuinæ prouidentiæ dispositionẽ, vt quæ sunt, & natura, & gratia, & gloria superiora, & præstantiora, ea illuminentur, & perficiantur ab inferioribus, & ignobilioribus. Deinde, vel illa, quæ neque Angeli priùs, quàm Ioannes diceret, nouerunt, spectant ad Diuinitatem: & hoc fieri non potest, nam eam Angeli clarissimè intuentur per beatificã visionẽ Diuinæ essentiæ, & personarum; vel ad humanitatem Christi: &, vt cõstat ex toto Euãgelio, Angeli, tanquã nuntij, testes, & administri, sacris illis mysteriis interfuerũt. 31

Quòd si attentiùs, & intimiùs inspiciatur totus Apostoli contextus, perspicuum planè est, eum agere de 32

Hhh 3 eximia

eximia Dei benignitate, quæ relucet in Gentium vocatione: quam imperuestigabiles diuitias, mysteriúmque vocat absconditum à sæculis, sibi verò reuelatum, iniunctúmque munus illuminandi omnes, quæ sit huius dispensatio sacramenti. Subdit continuò, *vt innotescat Principatibus, & potestatibus:* videlicet non mysterium Incarnationis, de quo non erat sermo, sed *multiformis Dei sapientia per Ecclesiam*, hoc est, noua, & admirabilia Diuinæ sapientiæ argumenta, in promulgatione Euangelij, in animarum conuersione, in incrementis, ac dilatatione Eccle-
33 siæ, quotidie patefacta: Piscatores videlicet pauperes, idiotas, & ignobiles, mundo, carni, ac dæmoni bellū apertum intulisse; & docentes mysteria, quæ omnem captum superabant, sine vllis verborum lenociniis, Græcæ, ac Romanæ eloquētiæ, & sapientię Principes captiuasse, ac mutos, & elingues reddidisse; Imperatores, ac Reges non pugnando, sed mortem fortiter oppetendo, subiugasse; homines denique flagitiosissimos, inquinatissimos, meras belluas, Angelis puriores effecisse.

34 Quæ omnia Principatibus, & Potestatibus in Verbo, cùm ad eorum statum minimè pertinerent, reuelata non fuerant: cùm verò posteà Apostolorum præclara facinora ederentur in ipsorum conspectu, in quibus multiformis Dei sapientia mirificè relucebat, iure dicitur, magis, ac magis Angelis innotescere. Itaque illud, *per Ecclesiam*, nullatenus significat causam efficientem nouæ notitię Angelorum, sed denotat obiectum, siue materiam, circa quam mirabiliter exhibita, & declarata est multiformis Dei sapien-
35 tia. Hæc videtur expressa mens Augustini, dum premens istum locum lib. 5. super Genesim, ad litteram c. 19. ait. [Non in Deo tantùm innotescit Angelis, quod absconditum est: verùm etiam hîc eis apparet, cum efficitur, atque propalatur.] Est verò tota nostra explicatio Angelici Doctoris in Commentario huius loci: ac nisi me ipse fallo, ex Græcis huius est sententiæ Theophilactus, cuius hæc sunt ipsissima verba: [Per Ecclesiam (inquit) hoc est, per beneficia, quæ nobis sunt collata: beneficia enim, quibus diuinitus perfusi sumus, Doctores fuerunt eis sapientiæ Dei.]

NVMERVS. XI.

Secundum præfinitionem sæculorum, quam fecit in Christo Iesu Domino nostro.

IVxta tempus, quod tantæ rei gerendæ maximè opportunū, & idoneum præfinierat in Christo, cùm anteà per tot sæcula videretur neglexisse mundū, quem densissimis infidelitatis, & ignorantiæ tenebris, & acerbissimo Dæmonis iugo tamdiu passus est, oppressum detineri. Vide cap. 1. num. 10. ad ea verba, *In dispensatione plenitudinis temporum.* 36

NVMERVS XII.

HVnc versum explicaui cap. 2. num. 18.

NVMERVS XIII.

Propter quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis: quæ est gloria vestra.

PEriculum erat, ne, cùm audirent Ephesij, Apostolum coniectum in vincula, & pessimè vbique acceptum propter Euangelium, ipsi consternarentur, ac desponderent animos. Ita enim comparatum 37

ratum eſt, vt percuſſo paſtore diſpergantur oues, Zachariæ 13. numer. 7. quod vaticinium Chriſtus altero confirmauit, Matthæi 26.num.31. *Omnes vos ſcandalum patiemini in me, in iſta nocte.* Apoſtoli enim conſpicati Chriſtum comprehenſum, & indignè tractatum, *omnes, relicto eo, fugerunt.* Matth.26. num.56.

38 Duo itaque proponit Apoſtolus ad animandos Epheſios: primum & ardentem prodit Pauli charitatem, & eos mirificè ſibi deuincit: oſtendit enim, ſe vincula, tribulationéſque perferre, illorum cauſa. Ad Coloſſenſ.1. num.24. *Qui nunc gaudeo in paſſionibus pro vobis.* 2.Timoth. 2. num.9. *In quo laboro vſque ad vincula: ſed omnia ſuſtineo propter electos.* 2.Corinth.1.num.6. *Siue autem tribulamur, pro veſtra exhortatione, & ſalute.* Indignum igitur profectò eſſet, cùm Apoſtolus ſalutis eorum cauſa tam multa, non ſolùm æquo, ſed etiam lubenti, & gaudenti animo ſuſtineret, eos, quorum præcipuè res agebatur, ob Apoſtoli tribulationes animo deficere.

39 Alterum, quod mirè valet ad eos erigendos, eſt, Pauli tribulationes in ſummam eorum gloriam redundare: teſtantur enim, illorum ſalutem tanti æſtimari à Deo, vt eius aſſequendæ gratia non dubitauerit, Eccleſiæ columnas, ideſt, Apoſtolos, ſibi cariſſimos, & coniunctiſſimos, vinculis, ignominiis, verberibus, morti denique obitæ per cruciatus acerbiſſimos exponere. Quod ſanè ſummæ ſibi gloriæ ducere poſſent. Conſonat ſibi Apoſtolus 2.Corinth.1. vbi commemorata grauiſſima illa tribulatione, in qua tædebat eum viuere, addit, numer. 14. *Gloria veſtra ſumus.* Huc etiã ſpectat iuſiurandum illud 1. Corinth.15. num.31. *Quotidie morior per veſtram gloriam:* vt expoſui ad Coloſſ.1. num.24.

NVMERVS XIV.

Huius rei gratia.

Vide, quàm longo tandem interuallo pertexat Apoſtolus, quod exorſus fuerat initio huius capitis. Hìc enim claudit hyperbaton: & hæc extrema verba cum primis illis, *huius rei gratia ego Paulus, &c.* connectenda ſunt. Vt minùs iam mireris, quod de Paulo ſcribit Hieronymus, epiſtola ad Algaſiam, quæſt.10. & in cap.1.Epiſt. ad Titum. [Profundos ſenſus lingua non explicat: & qúod cogitat, in verba vix promit.] 40

Flecto genua mea ad Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti.

Habitus orantis eſt, in genua prouolui, & ſuppliciter, ac impensè quidpiam à Deo efflagitantis. Daniel. 6.num.10.Matth.17.num.14.Marci 1. num.40.cap.10. num.17. Luc.5.nu.8. cap.22. num.41. Actuum 7. num.59. cap.9. num.40. cap.20. numer. 36. & cap.21. num.5. 41

NVMERVS XV.

Ex quo omnis Paternitas in cælis, & in terra nominatur.

Non miror Latinos quoſdam Interpretes ex ignoratione proprietatis Græcæ vocis, huius loci intelligentiam minùs aſſecutos. Neque lubet ſingulorum errata traducere. Paternitas Græcè dicitur *Patria:* quæ vox, vt ex ſexcentis cõſtat Scripturæ teſtimoniis, ſignificat familiam, cognationẽ, ſiue progeniem: &, vt auctor eſt Hieronymus aduerſus Heluidium, propriè redditur Latinè, *Parentela.* Cùm videlicet ex vna radice multa generis turba diffunditur, 42

ex

ex vno capite longa familiæ series propagatur.

43 Suspicor, hîc Vulgatum non sine mysterio hanc vocem nouo quodam vocabulo reddidisse: quod aliàs nusquã efficit: eo nimirùm ductum consilio, vt Diuinam agnationem cum Deo, & Angelis exprimeret, & venustam Græcarum vocum paronomasiam, & allusionem quoquomodo imitando adumbraret. Ac si diceret: precor ab illo cœlesti Parente, à quo omnis nostra parentela deriuatur.

Vocem ipsam Græcã retinuit Vulgatus, Psalmo 95.num.7. *Afferte Domino patriæ Gentiũ*. Hebraicè, *Mispehot*, idest, familiæ: sic enim exprimitur Latinè 1.Paralip.16 num.28. *Afferte Domino familiæ populorum*. Et ita solet vertere Vulgatus nomen *Patria*, Psal.21. num.28. Psalm.106.num.41. Lucæ 2. num.4. Actuum 3.num.25.

44 Deinde illud animaduertendũ est, quod obseruat Maldonatus Matth.5. num.9. vocari, seu nominari, in arcano sermone plus quiddam significare, quàm esse: nempe ita aliquid esse, vt emineat, atque extet: vt in omnium oculos, in omnium linguas incurrat: vt omnium ore celebretur. Genes.21. num.12. *In Isaac vocabitur tibi semen.* Expressit Paulus ad Roman 9. num.8. *Qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine.* Quod dixerat Isaias cap.56.n.7. *Domus mea, domus orationis vocabitur*, retulit Christus per verbum substantiuum Lucæ 19. num.46. *Domus mea, domus orationis est.* Huc spectant illa Luc.1. n.32. *Filius Altissimi vocabitur:* & num. 35. *Quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei*, idest, erit.

45 Iam perspicua est Apostoli sententia. Percurrerat breui sub finem 2.capitis, insignia Dei beneficia, in Ephesios liberalissimè collata: agnationem cum Christo capite, & cũ cœlestibus ciuibus attigerat: nunc, vt ipsi queant has inæstimabiles diuitias gratiæ ponderare, flectit genua ad summũ illum Parentem, à quo videlicet omnium, tum in cælo Angelorum, tum in terra hominum paterna cognatio, & affinitas deriuatur: ipse enim summus Deus, qui est Pater Domini nostri Iesu Christi, omnium etiam Angelorum, & hominum Pater esse per adoptionem dignatus est. Itaque non tantùm Paternitas æterna, sed temporalis etiam, idest, cognationis principatus, in hanc Angelorum, hominúmque latissimam familiam ipsi conuenit: ex ipso enim, tanquam ex capite, & radice, omnes cælestes, & mundanæ sunt disseminatæ, propagatæque familiæ.

NVMERVS XVI.

Vt det vobis secundùm diuitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum eius in interiorem hominem.

INcipit enumerare sigillatim, 46
quæ in genua prouolutus tam enixè à Deo contendebat: ac primò illud postulabat, vt ea dona, pro quibus deprecabatur, largiretur Ephesiis Deus, non quidem pro ipsorum meritis, quæ tenuissima esse constabat; sed pro benignissima, & locupletissima ipsius Dei liberalitate. *Secundùm diuitias gloriæ suæ. Gloriam* enim hîc accipio pro *gratia*, vt accipiunt plerique Interpretes, ad Romanos 3. num. 23. *Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei.* Illustratur enim vel maximè Diuina gloria editis admirandis operibus gratiæ: vt probaui cap.1.n 6. *In laudem gloriæ gratiæ suæ.*

Precatur deinde, vt eos Deus cælesti robore fulciat: circumspiciens 47
videlicet, Apostolus præsentissima pericula, quæ vndique illis impendent,

dent, qui dant nomen Christianæ militiæ, celsam hanc animi fortitudinem, vt rem illis summè necessariam, deprecatur. Virtus enim Græcè non est *arete*, quæ vitio; sed *dynamis*, quæ opponitur imbecillitati: & quia hæc exaggerata fortitudo donum est Spiritus sancti, Isaiæ 11. n. 2. obsecrat, *vt virtute corroborentur per Spiritum eius.* Imò ipse Spiritus sanctus ab hoc præcipuo dono, quo fidelium pectora aduersus hostiles impetus obarmat, *virtus* sæpe in Scriptura nominatur: vt probaui suprà cap. 1. n. 14. ex Luc. 24. n. 49. *Quousque induamini virtute ex alto.* Addo etiam, propterea solere in sacris litteris Spiritum sanctum, & virtutem frequentissimè copulari. Luc. 4. n. 14. *Regressus est Iesus in virtute Spiritus.* Actuum 10. n. 38. *Quomodò vnxit eum Deus Spiritu sancto, & virtute.* Sic ad Rom. 1. n. 4. & cap. 15. num. 13. & 1. Cor. 2. n. 4. & 1. ad Thessal. 1. n. 5.

48 Denique hæc fortitudo non est gladiatorium illud athletarum robur, qui se exercendo, corporis vires acuebant; non spectat ad hominem veterem, & animalem, de quo exuendo tractat Apostolus cap. 4. num. 22. sed ad nouum, & cælestem, ad interiorem hominem; de quo legimus 1. Petri 3. num. 4. *Qui absconditus est cordis homo.* Fugit quidem hic homo, in corde ipso abditus, oculorum aciem; sed, vt ibi subdit Petrus, *est in conspectu Dei locuples.* Quia teste Paulo 2. Corinth. 4. num. 16. *Licèt is, qui foris est, noster homo corrumpatur: tamen is, qui intus est, renouatur de die in diem.*

NVMERVS XVII.

Christum habitare per fidem in cordibus vestris.

49 HOc alterum est obsecrationis Apostolicæ caput, sed cum illo primo aptissimè connexum. Hoc nimirùm præstat robur, hoc virtus efficit Spiritus sancti: vt in munito, & obuallato corde sedem, ac domicilium collocet Christus: non petit, vt hospitetur, sed vt habitet: non vt aperto ostio intret duntaxat, & cænet, vt hospites solent, Apocalyps. 3. nu. 20. sed vt ad Ephesios per otium veniat, & per fidem viuam in cordibus illorum mansionem faciat. Ioan. 14. num. 23.

In charitate radicati, & fundati.

HIc rursus sunt, qui Grammaticæ violatæ Apostolo litem intendant. Lege Salmeronem, hanc criminationem eruditè depellentem. Hanc etiam firmitudinem in eorum animis efficiet virtus, ac robur Spiritus Sancti: vt in charitate quàm altissimas radices agant, & quàm firmissima iaciant fundamenta virtutum. Duplex est metaphora, Paulo frequentissima. 1. Corinth. 3. num. 9. *Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis.* Ad Colossens. 2. num. 7. *Radicati, & superædificati in ipso.* Lege commentarium illius loci. 50

NVMERVS XVIII.

Vt possitis comprehendere cum omnibus Sanctis, quæ sit latitudo, & longitudo, & sublimitas, & profundum.

NOta huius loci difficultas inde orta est, quia Apostolus, æstu quodam Diuini Spiritus abreptus, reconditos sensus lingua vix exprimit: nam, dum existimat, id scilicet omnes mente volutare, quod ipse vasto illo, ac cælestibus flammis accenso agitabat animo, tam accuratè enumeratis quatuor hisce dimensionibus ad rei, de qua agebat, magnitudinem, & immensitatem adumbrandam, 51

dam, rem ipsam non commemorat, nullúmque subijcit nomen, ad quod videlicet illæ dimensiones referantur.

52 Hinc tanta fluxit opinionum, explicationúmque varietas, dum quilibet Interpres pro suo ingenio diuinat, quidnam illud sit, cuius tam exactam, & quasi dimensam cognitionem fidelibus Paulus exoptat. Alij ipsam Deitatem esse dicunt: cui Iob 11. num. 8. longitudo & latitudo; sublimitas etiã, & profunditas tribuuntur. Alij ad arcanum Incarnationis mysterium has dimensiones accõmodant: alij de ipso ligno Crucis ingeniosè philosophantur: alij referunt ad charitatem; alij, ad visionem beatam: alij denique alias intelligentias pro suo quisque captu solerter excogitãt. Mihi neque lubet, neque vacat, singulas recensere, præsertim cùm hoc labore perfuncti sint Salmeron, disput. 8. Belar. tom. 1. lib. 2. de Imaginibus, cap. 27. Barradas to. 2. lib. 4. cap. 4.

53 Græcos Expositores existimo, hanc rẽ quasi acu tetigisse. Exaggerat Apostolus toto isto capite sublime illud, & à sæculis reconditũ mysterium vocationis Gentium: explicat, palámque proponit gloriosas, & inæstimabiles Diuinę liberalitatis, gratiæq; diuitias, in hoc mysterio dispensatas. Quid ergo opus est, aliunde nomen arcessere, cuius nullam Paulus fecerit mentionem, cùm tota series cõtextus ad hoc mysterium referatur? Et verò permagni intererat eorum, ad quos scribit, hoc tam insigne Dei beneficium, omnino exploratum, perpensúmque habere, vt tam eximiam filiorum Dei dignitatem permagno existimarent, dignámque tali vocatione vitam agerent.

54 Audi Græcos Interpretes cõgruenter contextui hæc verba declarantes. Photius sic apud OEcumen. [Cuius nam latitudo, lõgitudo; sublimitas, & profunditas? Vel mysterij, vt sit per defectũ dictum; vel etiam absque defectu, sed per hyperbaton.] OEcumenius verò ipse. [Corporeis circũscribit figuris mysterij magnitudinẽ, pro Gentibus dispensati.] Theodoretus. [Ediscamus dispensationis, quæ fuit, magnitudinem.] Theophil. [Vt possitis comprehendere cum omnibus fidelibus mysterium pro nobis dispensatũ.] Claudat agmen Chrysost. ho. 7. [Quod statim exorsus precatus est, idem precatur & nunc. Quid autem & in principio illis optauit? Vt sciatis, quæ sit spes vocationis vestræ, & quæ sit excellens magnitudo potentiæ ipsius in nos, qui credimus.]

Iam verò non fuerit difficile, has quatuor dimensiones ad huius mysterij dispensationem accommodare. 55
Et latitudinem quidem paucis verbis complexus est Theophilactus. [Adeò (inquit) magnum est, vt quoquò versus, & in omnes sit extensum] Nullus enim est orbis terrarum angulus tam remotus, ac dissitus, tam abditus, ac retrusus, quem huius lux clarissima mysterij non perfuderit; nulla natio tã barbara, tã effera, quam hæc excludat liberalissima dispensatio: quoquò versus, & in omnes promulgatum est Euangelium: ad Rom. 10. num. 18. *in omnem terram*, &c. ad Coloss. 3. nu. 11. *Non est Gentilis, & Iudæus; Barbarus, & Scytha; seruus, & liber.*

Longitudo autem tanta est, quanta de potẽtia Dei absoluta potest esse 56
maxima: protẽditur infinitè hæc longitudo: nullis clauditur terminis: ab æternitate in æternitatem vsque pertingit. Nam iam inde ab omni æternitate decreuit Deus vocare Gentes. Hieremiæ 31. num 3. *In charitate perpetua dilexi te: ideo attraxi te, miserans.* Et extabit, ac permanebit huius benignæ dispensationis effectus, & fructus in omnẽ prorsus æternitatem. Gentes ante

ante sæcula prædestinatæ, deinceps vocatæ,& iustificatæ in tempore, tandem glorificatæ Deo perfruētur æuo sempiterno. Perpende, quàm incircumscripta, & interminata sit huius beneficij longitudo.

57 Quis verò huius mysterij sublimitatem attingat, quæ vel ipsas cæleſtes Intelligentias sua altitudine præteruolat? Cuius enim subiret animum, Gentiles ad tātam sublimitatem euehendos, vt Diuinæ consortes naturæ, Filij Dei vocarētur,& essent,& ipsius Christi, Filij naturalis, concorporei, cohæredes,& comparticipes dicerentur? Quis vnquam sublimitatem Diuinæ sapientiæ, bonitatis, ac potentiæ,in hoc mysterio sese supra omnia Dei opera efferentem, vel votis conciperet,vel animo,& cogitatione vnquam informaret? Deum dilexisse sic seruos, vt pro illis acerbissimæ morti traderet Filium, nullius vnquam Seraphini mens,reuelatione seclusa, capere potuisset.

58 Quòd si sublimitas sic extollitur, profunditas adeò deprimitur, vt nullius ingenij vel acutissimi acies eò pertingere valeat: est sanè profundissimum hoc mysterium. *Non fuit agnitum hominibus*, cap.2.nu.5. *Latuit temporibus æternis tacitum*, ad Roman.16. num.25. *Absconditum à sæculis*, ad Colossenses 1.nu.26. Nam vt illa sublimitas præteruolat omnem aciem, sic etiam fugit ista profunditas. Vide, quanta sit profunditas. Ille, ille ipse celsissimus Deus, cui proprium *Altissimi* nomen est,ad hoc mysterium dispensandum in tam infimū se demisit profundum humilitatis, vt *exinaninerit semetipsum*, ad Philipp.2. num.7.& probrosissimo, ac vilissimo verberū, & crucis affectus supplicio, pro contemptissimo verme, pro hominum opprobrio,& abiectione plebis reputatus vulgò fuerit. Psal.21.n.7. Atque

59 hæc est huius mysterij ex vna parte profunditas; ex altera verò,Gentiles, cultores lapidum,& stipitum, & ipsis lapidibus, ac truncis stupidiores, in cœno fœdissimarum libidinū demersos, meras belluas, ex tam profunda voragine ad illā sublimitatem extolli. Hanc ego arbitror esse germanam,& filum aptè ducentem explicationem huius loci: hoc enim est, quod agit Apostolus in hac Epistola, præsertim in extremo capite 2. & in toto hoc capite 3.

NVMERVS XIX.

Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi.

EO lubens in communem huius loci intelligētiam,in quam ferè omnes Interpretes Græci,Latiníque conspirant. Precari Apostolum,vt Ephesij ardentissimā agnoscant Christi charitatem, supereminentem omni scientiæ, idest, humanum omnem, Angelicúmve captum longè superantem; prorsus excellentiorem,& sublimiorē, quàm vt possit scientia comprehendi. Obijcit Theophilactus: quo pacto Christi charitas potest sciri, si omni præeminet scientiæ? Cui obiectioni ita respondet. Excedit quidem Christi charitas omnem humanam scientiam; at verò cælestis, & diuina illam assequi vtcumque potest. 60

Hæc vt vera esse fateor, ita nolim prorsus reijci, vt plerique reijciunt, alterum sensum, quem admittit Græcus,Latinúsque contextus. Ipsa enim Scripturæ ambiguitas,vel si malis,fœcunditas, pars quodāmodò Scripturæ est: quare cùm verba sacra duos sensus habere possunt, non debet alterū omnino præcidere fidelis interpres,vt ingeniosè aduertit Maldonat. 61

Ioan.4. num.46. Græca autem sic habent. *Hiperballusan tes gnoseos, praeminentem cognitioni.* Cuius autem vel leuiter Græcis litteris tincto, perspicuū est, hæc verba habere etiam per se sensum illum, quem secutus est Augustinus tractat. 118. in Ioannem. Nimirùm charitatem Christi (sic enim sæpe vocat Apostolus virtutem ipsam charitatis, ad Rom. 8. num. 35. & 2. Cor. 5. num. 14.) donum esse multò eminentiùs, præstantiúsque, quàm scientiam: & quidem Ephesiis ingenio pollentibus, litterisque, & scientiis abundantibus, par erat, Apostolum excellentiorem viam charitatis demonstrare. 1. Corinth. 12. num. 31.

62

Vt impleamini in omnem plenitudinem Dei.

63 VT videlicet ex cognitione tantarum rerum efflorescat in animis vestris, ac redundet cælestium donorum, ac virtutum omnium infusarum affluentia. Ad Colossens. 2. nu. 2. *In omnes diuitias plenitudinis intellectus in agnitionem mysterij.* Vtrobique Apostolus copiosam, & affluentem gratiæ, ac donorum plenitudinem deprecatur. Obseruaui cap. 1. nu. 6. verba illa, *in qua gratificauit nos*, potuisse vertere Vulgatum. *Gratia nos impleuit.* Vbi & ad Colossenses 1. num. 19. egi de hac donorum plenitudine.

NVMERVS XX.

Ei autem, qui potens est omnia facere superabundanter, quàm petimus, aut intelligimus.

64 COnnectendum est pronomen *ei*, cum extremis huius capitis verbis: cætera sunt per hyperbaton interiecta. Similis est clausula ad Romanos 16. num. 25. *Ei autem, qui potens est, &c.* Erigit verò Apostolus petendi fiduciam, proposita Dei omnipotentia, & liberalitate, nostras preces, & cogitationes longè superante. Potens quippe est Deus, multò vberiùs, cumulatiúsque præstare, quàm aut nos ipsi petere, aut cogitatione, votísque concipere valeamus. Congruenter huic sententiæ canit Ecclesia: *Deus, qui abundantia pietatis & merita supplicum excedis, & vota.* Et paulò pòst. *Et adijcias, quod oratio non præsumit.* Obseruat hoc Augustinus in modestissima illa, plena fidei, & spei epistola sororum Lazari, Ioan. 11. num. 3. *Ecce quem amas, infirmatur,* tract. 49. [Non ausæ sunt dicere: veni, & sana: non ausæ sunt dicere: ibi iube, & hîc fiet: amanti tantummodò nuntiandum fuit.]

Secundum virtutem, quæ operatur in nobis.

QVòd potens sit Deus, cumulatiùs omnia facere, quàm nos ipsi petimus, aut mente concipimus, manifestum est ex illa potentia, quam nobis concessit ad ea opera patranda, ad ea miracula edenda, quæ non modò postulare, verùm ne optare quidem, in mentem nobis venerat. Vide ad Colossens. 1. nu. 29. *Secundum operationem eius, quam operatur in me in virtute.* 65

NVMERVS XXI.

Ipsi gloria, &c.

FRequens Apostolo grandioris sermonis clausula. Ad Romanos 11. num. 36. cap. 16. num. 27. ad Hebr. 13. num. 21. & 1. Timoth. 1. num. 17.

CAPVT

CAPVT IV.

1 EMersisse iam è vadis, & scopulos difficultatum, cælesti fauore prosequente, videor esse præteruectus. Expeditiorem posthac cursum, eadem Diuini Spiritus aura leniter afflante, nobis pollicebimur. Hæc enim extrema capita, cùm ad formandos, instituendósque mores referantur, longè sunt faciliora prioribus. Perspicua igitur, & quæ sua sponte, vel nullo adhibito explicationis lumine, in omnium oculos incurrunt, ne attingemus quidem, aut certè strictim delibabimus: cætera de more discutiemus. Has censet Hieronymus esse præcipuas Interpretis partes: sic enim ait in cap. 7. Zachariæ. [Commentarios scribimus, quorum officium est, præterire manifesta, obscura disserere.] Et in præfatione libri tertij super Epistolam ad Galatas. [Officij mei est, obscura disserere, manifesta perstringere, in dubiis immorari.]

NVMERVS III.

Soliciti seruare vnitatem Spiritus in vinculo pacis.

2 OMnes nerui contendendi nobis sunt, vt vnitas, cuius Spiritus Sanctus Auctor est, arctissimo pacis fœdere, & vinculo colligata conseruetur. Vinculum Gręcè dicitur *syndesmos*: & propriè est nexus, siue nodus, quo plura inter se arctè connectuntur. Erasmus vertit. *In colligatione, & concatenatione.* Eadémque vox redditur à Vulgato, ad Colossenses 2. num. 19. *Per nexus, & coniunctiones.* Quod satis indicat, quàm arcto pacis nodo debeant inter se fidelium animi constringi. Qui locupletare volet locum istum, legat Lorinum Act. 2. num. 44. & cap. 4. num. 32. & Barradam tom. 2. lib. 7. cap. 11. fusissimè pacis encomia persequentes.

NVMERVS IIII.

Vnum corpus, & vnus Spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ.

INauditum esset, & plusquàm ferinum, eiusdem corporis membra, eodem Spiritu animata, inter se hostiliter dissidere. Vos vnum estis corpus mysticum, cuius caput Christus est: eumdem Spiritum viuificantem ducitis: vna est spes vocationis vestræ: ad immortalem illam, & beatam vitam, omnes vocati sumus. Vel alio sensu: quandoquidem vnum corpus estis, estote etiam vnus Spiritus: est vnitas corporis mystici, sit etiam vnitas Spiritus, pacis nodo colligata. Actuum. 4. num. 32. *Multitudinis autem credentium erat cor vnum, & anima vna.* Ioan. 17. num. 21. *Vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint.* 3

NVMERVS V.

Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma: vnus Deus, & Pater omnium.

PLura iam aceruatim congerit pacis, & charitatis incitamenta. Omni ope enitendum nobis est ad seruandam vnitatem Spiritus, quando tam multis, tam sanctis, tam arctè constrictis necessitudinis vinculis, ac nodis, sumus inter nos strictissimè copulati: quatenus membra quædã viua, vnitate eiusdem corporis mystici, vniúsque Spiritus, quem haurimus, quo sustentâmur; 4

quatenus serui, vnitate Domini, qui est Christus, Ioan. 13. num. 13. quatenus credentes, vnitate fidei; quatenus renati, vnitate baptismi; quatenus vacantes Diuino cultui, & ad cælestem beatitudinem aspirantes, vnitate Dei, & vna spe vocationis nostræ. Denique quatenus filij, vnitate Parentis, vt omnes inter nos fratres iure nominemur, & simus, & fraterna nos complecti beneuolentia debeamus.

NVMERVS VI.

Qui est super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis.

5 ASsentior Hieronymo, qui tria hæc Diuinitatis elogia, tribus accommodat Personis Diuinis. Est enim Deus Pater super omnes, Græcè, *epi panton*: vbi genus est incertum, & vertere potuisset Interpres, *super omnia*. Eminentia enim essentiæ, & maiestatis creata omnia infinito transcẽdit inteuallo. Est Deus Filius *per omnia*, quia *omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* Ioann. 1. num. 3. & infinitæ potentiæ efficacitate per omnia permeat, cuncta transcurrit. Denique est Spiritus
6 Sanctus *in omnibus nobis*, non ea solùm ratione, qua cælum, terrámque numine suo implet, Sapient. 1. num. 7. sed (vt ait Hieronymus) quia templum sumus Spiritus Sancti, qui habitat in nobis, 1. Cor. 3. num. 16. Hic est ille Spiritus viuificans, qui totum hoc animat mysticum corpus. Hoc Philosophi, atque Poëtæ quasi per caliginem aspexerunt. Æneidos 6.

Spiritus intus alit, totámque infusa per artus
Mens agitabat molem, & magno se corpore miscet.

Et Egloga 3.

Iouis omnia plena.

Lege Lorinum Actuum 17. num. 28. ad illa verba. *In ipso enim viuimus, & mouemur, & sumus.*

NVMERVS VII.

Vnicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi.

HActenus Apostolus egit de Spiritu huius mystici corporis: iam deinceps de ipso corpore agit. Primò quidem de membro præstantiore, videlicet de capite, qui est Christus: à quo omnis gratiæ influxus deriuatur: deinde de cæteris huius corporis partibus: & ita prudentissimè occurrit tacitæ obiectioni, ne quis existimaret, tam multiplicem donorum varietatẽ, tam diuersam variarum functionum distributionem, cum Ecclesiæ vnitate pugnare; docet, hæc cælestia ministrationum charismata, tanquam vitales influxus, ab eodẽ capite Christo in diuersa eiusdem corporis membra deriuari. Ad Rom. 12. num. 4. *Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eumdem actum habent; ita multi vnum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra. Habentes autem donationes secundum gratiam, quæ data est nobis differentes.* Eamdem vsurpat similitudinem 1. Cor. 12. num. 11. *Hæc autem omnia operatur vnus, atque idem Spiritus, diuidens singulis, prout vult. Sicut enim corpus vnum est, & membra habet multa, &c.* 7

Sed quia hic influxus à Christo capite in mystica membra, gratuitus, ac liber est, non naturalis; illiúsque participatio fundatur in gratia, non in natura; propterea illum Apostolus adscribit spontaneæ, & liberæ donationi Christi, seu (quod idem est, propter identitatem essentiæ) Spiritus 8

Sancti

Sancti largitati, qui diuidit singulis, prout vult. Et quia regula, ad quam exigitur, & mensuratur gratia, est etiã ipsa donatio Christi: cui enim donauit munus Apostolatus, attribuit etiã gratiam, Apostolatui congruentem. 2. Corinth. 10. num. 13. *Secundum mensuram regulæ qua mensus est nobis Deus:* propterea etiam hîc adiungit: *Secundum mensuram donationis Christi.*

9 Ex hac videlicet regula, atque mensura, Sanctorum gratiæ omnes, & consequenter ipsorum merita, libera eorum voluntate cooperante, metienda, atque æstimanda sunt. Vnde satis solidè ex hoc ipso, quem explicamus, loco, Gabriel Vazquez tom. 1. in 1. P. d. 47. cap. 1. refutat hæresim Iouiniani, aientis, Beatorum præmia, atque adeò viatorum merita esse paria: cùm enim Christus in hac Ecclesia Militanti varia communicauerit merita, euidenter sequitur, varia quoque, & disparia præmia in beatitudine reseruasse.

10 Illa autem verba Ioan. 3. n. 34. *Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum:* quæ pugnare cum his videntur, *secundum mensuram donationis Christi*, interpretanda sunt, non de filiis adoptiuis, sed de Vnigenito, ac Naturali. Vt grauiter probat Maldonatus eo loco, & Ioan. 1. num. 14. exponens illa verba, *plenum gratiæ, & veritatis.*

NVMERVS VIII.

Propter quod dicit: Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem: dedit dona hominibus.

11 PRobat Apostolus, ex Christo, tanquam ex capite, vberrimóque fonte, omnes omnino gratiarum riuos effluxisse: adducítque testimonium ex Psalm. 67. num. 19. quamuis, vt Apostoli solent, & Euangelistæ, non numeret verba, sed appendat: citat enim eodem prorsus sensu, licèt verbis, aut personis paululùm immutatis. Et quidem Psalmi locus altiore quadam intelligentia, siue litteralis illa sit, siue mystica, nihil moror, referendus est ad Christum, deuicta iam morte, peccato profligato, dæmone perculso, & eiecto, spoliatísque Inferis, quasi triumphanti curru, solemníque pompa cælos conscendentem: & paulò pòst, vincentium Imperatorum ritu, spolia, atque manubias largè, effuséque donantem, hoc est, non iam inuisibiliter, vt anteà, sed visibiliter, atque copiosè Spiritus Sancti dona largientem. Ioan. 7. n. 39. *Nondum enim erat Spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus.* Leo ser. 2. de Pentecoste. [Domini ascensio, dandi Spiritus fuit ratio.]

Duplex hîc quæstio. Prima est, quæ sit ista captiuitas, quam in cælum Christus captiuam duxit. Ac primùm, quod ad phrasim spectat, abstractum sumitur pro concreto; captiuitas pro captiuis. Deuteronom. 21. num. 10. *Captiuósque duxeris.* Hebraicè. *Captiuaueris captiuitatem.* 2. Paralipomen. cap. 28. num. 11. *Reducite captiuos.* Hebraicè. *Reducite captiuitatem.* Est igitur cõmunis explicatio, hîc describi magnificẽtissimum victoris triumphum; alludi proinde ad triumphantium morem, qui solebant hostium duces debellatos, manibus post terga reuinctis, ante currum ad ostentationem ducere. Dixi de hoc ritu ad Colossens. 2. num. 15. *Traduxit confidenter, palàm triumphans illos in semetipso.* Sed cùm agitur de Christo triumphatore, cæli Capitolium scandente, vt olim solebant Imperatores in arcem inuehi Capitolinam. Virgil. 6. Æneid.

Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho

Victor

Victor aget currum.
Et lib. 8.
Stabat pro templo, & Capitolia celsa tenebat.

Quid tandem habet in hoc triumpho ista captiuitas? Quid ad hanc pompam vincti post tergum hostes? Quid dæmon religatus, cum Christo cælum conscendente? Quid peccatum ab eo deuictum? Quid mors in illa immortalitate?

14 Planè mihi persuadeo, non aliam esse hanc captiuitatem, nisi antiquos illos Patres, qui in Limbo captiui tenebantur: quos inde ereptos secum reuexit Christus, iuxta Zachariæ vaticinium, cap. 9. nu. 11. *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua.* At illi ex tenebricosa, & diutina seruitute in lucem libertatis asserti sunt: cur ergo adhuc captiui nominantur? *Captiuam,* inquit, *duxit captiuitatem.* Captiui iure dicũtur, qui paulò antè captiui erant, & vincti: sed triumphator Christus captiuos eos rursus abducit, non iam tenebrarum vinculis, sed amoris, & gratitudinis, velut aureis catenis, com-
15 peditos. In quo etiam elegans fit allusio ad triumphãtium ritum. Solebant quippe, qui ex misera hostium seruitute redimebantur, gratitudinis ergò abraso capite, ac pileati seruorum instar, assertoris sui triumphum palàm comitari. Liuius lib. 30. *Secutus Scipionem triumphantem est, pileo capiti imposito, Quintus Terentius: omniáq; deinde vita, libertatis Auctorem coluit.* Et lib. 33. *Caterùm magis in se conuertit oculos Cremonensium, Placentinorúmque colonorum, turba pileatorum, currum sequẽtium.* Pete alia exempla ex Valerio Maximo lib. 5. cap. 2. de Gratitudine.

16 Altera quæstio expeditior est: cur in Psalmo dicatur Christus *accepisse dona in hominibus*; hîc verò, *dedisse.* Augustinus lib. 15. de Trinitate c. 19. ita conciliat: dedisse quidem Christus, quatenus Deus est; prout verò homo, & caput nostrum est, accepisse in membris suis: sicque accepisse in terra, dedisse de cælo. Quemadmodùm si Dux, ob res præclarè gestas, habitu militari D. Iacobi donaretur à Rege, eumdémque, annuẽte ipso Rege, donaret filio, iure diceretur, & habitum illum dare filio, & accipere in filio. Alij volunt, Hebraicum esse idioma, *accipere* pro *dare.* Exod. 25. num. 2. Hebraicè, *vt accipiant mihi primitias* 3. Regum 17. num. 10. *Accipe mihi paululum aqua.* Alij denique aliter concordant. Vide Suarez tomo 2. disputat. 51. sectione 1.

NVMERVS IX.

Quod autem ascendit, quid est, nisi quia & descendit primùm in inferiores partes terræ?

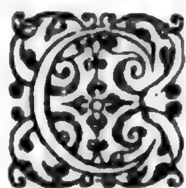

CElsitudinẽ huius triumphi adscribit profundissimæ triumphãtis humilitati: propterea tam altè ascendit, quia tam imè, profundéque descendit: quia descendit ad inferiores partes terræ, idcirco supra omnes cælos conscendit: vt profunditati humilitatis responderet ascensionis sublimitas. Ad Philip. 2. num. 8. *Humiliauit semetipsum, &c. Propter quod & Deus exaltauit illum.* 17

Porrò per inferiores partes terræ communiter Patres Limbum interpretantur. Tertul. lib. de Anima c. 55. *Nec antè ascendit in sublimiora cælorum, quàm descendit in inferiora terrarum, vt illic Patriarchas, & Prophetas compotes sui faceret.* Vide Pamelium ibi, num. 604. Bellarminum lib. 4. de Christi anima, cap. 12. Maldonatum Matth. 12. num. 40. & Suarez tom. 2. in 3. p. disp. 43. 18

disp.43.sect.3.ex Beato Thadæo apud Eusebium lib. 1. Historiæ cap.vlt.

NVMERVS X.

Vt impleret omnia.

HOc est, vt omne genus hominum spiritualibus donis cumularet. Secundò, vt omnia, quæ de ipso erant scripta per Prophetas, adimpleret. Tertiò, vt omnes Regni sui partes præsens visitaret. Vide Ecclesiast. 24. num.45. & ad Philippen.2. num.10.

NVMERVS XII.

Ad consummationem Sanctorum.

19 ECclesiasticas functiones, quæ num.11. memorantur, copiosè explicat Salmeron disp.10. nunc autem docet Apostolus, quem in finem illæ destinentur. Græcè, *Pros ton catartismon:* quam vocem restringit Caietanus ad rei collapsæ instaurationem, & refectionem: sed immeritò sanè restringit: *Artios* enim dicitur Græcè, qui perfectus est, & expletus omnibus suis partibus, omnibúsque numeris absolutus, 2. Timoth.3. num.17. Inde *catartizen*, est quasi coagmentare, compingere, & omnibus partibus explere. Psalm.39.n.7. *aures autem perfecisti mihi.* Græcè, *catertiso.* Quod idem verbum ad Hebræos 10. nu.5. illustrauit Interpres. *Corpus autem aptasti mihi.* Et cap.13.n.21. *Aptet*
20 *vos in omni bono.* Non diffiteor, interdum significare hoc verbum reficere, & instaurare, Matth.4. n.21. & Marci 1. num.19. *Reficientes, & componentes retia.* Et apud Galenum, eiusque asseclas, est, luxata membra in suam sedem, ac situm restituere. Quò plerique Interpretes referunt illud ad Galat.6. num.1. *Instruite in spiritu lenitatis*, hoc est, quasi luxatum membrum, blandè, leniterque tractate, donec in suam sedem firmiter coalescat. Sed aio, *catartizin*, non solùm esse, collapsa reficere, sed coagmentando, redintegrandóque, ad perfectionem, absolutionémque reducere; ac proinde scientissimè Vulgatum *catartismon*, *consummationem* reddidisse: nam &
ipsum *catartizin*, quod LXX. in Psal- 21
mis præsertim frequentarunt, Vulgatus vt plurimùm enuntiat verbo, *perficere*, Psalm.8. num.3. Psalm.10.nu.4. Psalm.16 num.5. Psalmo 17.num.34. Psalm.39. num.7. Psalm.67.num.10. Psalm.79. num.16. Psalm.88. nu.38. & in nouo testamento Lucæ 6.nu.40. & 1. Corinth.1. nu.10. & 2.Corinth. 13.nu.11. & 1. Petri 5. num.10. Proprium itaque Pastorum munus est, redintegrando, aptando, componendo, discordes etiam inter se conciliando, ea, quæ desunt, perficiendo, atque complendo, 1. Thessalo.3. nu.10. ad perfectam, & consummatam, omnibúsque suis partibus absolutam sanctitatem fideles instruere.

NVMERVS XIII.

Donec occurramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis Filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.

PRima explicatio huius loci 22
non adeò noua est, vt plerique existimant, nam eam recitat, nec prorsus improbat Augustinus lib.22. de Ciuit. cap.15. & 17. Illam verò sequuntur Strabus, Anselm. Lyranus, S. Thomas, Carthusianus, & Latini ferè omnes istis recentiores, & Scholastici cū Magistro in 4. dist. 44. qui omnes aiunt, docere hic Apostolum,

ſtolum, Eccleſiaſtica illa Paſtorum munia nô fore perpetua, ſed eò vſque duntaxat duratura, donec electorum numerus impleatur: agere proinde de extremo Iudicij die, cùm exibimus obuiam ſponſo Matth.25. num.1. & ætate perfecta, corpore iuuenili, ac vegeto, quale, cum ætatem Chriſti, hoc eſt, tertium, & trigeſimum annum attingit, eſſe ſolet, omnes reſurgentes, occurremus in virum perfectum, *ſimúlque rapiemur in nubibus obuiam Chriſto in aëra, & ſic ſemper cum Domino erimus*, 1. Theſſalonicenſ. 4. nu.16. ex vnitate enim fidei, in agnitionem perſpicuam, id eſt, in claram Dei viſionem, euehemur.

23 Secunda interpretatio eſt Græcorum: quam plerique etiam Interpretes Latini, ſignatè Auguſtinus loco indicato, probabilioré, & contextui aptiùs inhærentem arbitrantur. Senſum itaque eſſe, vſque eò deſudare debere Paſtorum induſtriam, donec re ipſa conſequantur, vt omnes euadamus in viros perfectos, in menſuram ætatis plenæ, & iuſtæ; non illius quidem, quæ annorum præterlabentium numero computatur, ſed quæ fidei vnitate, & certiore, ac firmiore cognitione Chriſti, quotidie grandior efficitur, vegetior, atque robuſtior. Qui enim exceſſit iam ex ephebis, & in virum perfectum euaſit, firmiùs, & conſtantiùs perſtat in ſententia, quàm exacto, accuratóque conſilio, & maturo iudicio ſuſcepit: puer autem flexibilis, & inconſtans eſt, & quolibet momento huc illuc leuiter impellitur.

24 Hunc eſſe Apoſtoli ſenſum, conuincitur ex eo, quòd cōtinuò ſubiungit: quòd ſi rectè expendatur, in cæleſtem beatitudinem minimè quadrat. *Vt iam non ſimus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum.* Græcè, *Kybia.* Quæ vox ducta eſt ex ludo teſſerarum, in quo verſuri ſolent aleatores ſubtili dexteritate aliis imponere, fucúmque facere. Hieronymus vertit, *in fallacia:* Eraſmus, & Vatablus, *in verſutia.* Caietanus vocat *fallacem autem vertendi taxillos* Adamus, *aleationem.* Hiſpanè reddas, *fulleria.* Quæ omnia, vt hæreticis, & impoſtoribus mirificè conueniunt, ita ab illo fæliciſſimo ſtatu abſunt quàm longiſſimè. Itaque nullum ab hiis præſtigiis beatis periculum eſt, ſed viatoribus.

Deinde verba illa, *in vnitatem fidei*, Græcè *henoteta*, violenter trahuntur ad Iudicij diem. Nam Apoſtolus apertè loquitur de occurſu, in quo manet fides: at cùm Chriſto occurrent Sancti, Deum iam clarè intuebuntur, pulſa omnino, atque euacuata fide. Quare ſi de extremo Iudicio loqueretur, ita dicere debuiſſet: *donec occurramus omnes in claram Dei viſionem.* 25

Miror autem, quoſdam interpretes vim facere in illo verbo, *occurramus*, illúdque componere cum aliis locis. Matth.25. numer.1. & 1. Theſſal.4. nu.16. Græcum enim *catantao*, ſignificat *peruenire*, & nihil eſt frequentius, quàm vt hoc enuntietur verbo, cùm dicitur quiſpiam ad aliquem locum deuenire, ſeu metam aliquam attingere. Obuia paſſim ſunt teſtimonia. Act.16.num.1. cap.18.num.19.& 24. cap.20.num.15. cap.21.nu.7. cap.25. num.13. cap.26. num.7.cap.27.n.12. cap.28. n.13. & 1. Corinth.10. n.11. & cap.14.num.36. 26

Quod ad Scholaſticos ſpectat, Scholaſticorū huius æui Coryphæus Suarez noſter tom.2. in 3. Part. diſp. 47. ſect.4. ingenuè fatetur, planè ex contextu ipſo conſtare, ſenſum litteralem eſſe eum, quem nos expoſuimus: Theologos autem accommodaſſe hæc verba ad perfectam magnitudinem, & ætatem corporum reſurgentium. Vide etiam Caſtrum, verbo, *Reſurrectio*, 27

surrectio, Hæresi 5. & Salas tom. 1. in 1. 2. tract. 2. disp. 14. sect. 13. n. 93.

NVMERVS XIX.

Qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiæ.

28 GRæcè, *Apelgecotes.* Hieronymus sic legit, & in magnis commentariis vertit, *indolentes*; sensúmque inde perelegantem colligit. [Hi sunt, qui postquàm peccauerunt, non dolent: qui nequaquam sentientes ruinam suam, feruntur in pronum.] Et paulò pòst dedolentem quemdam ita graphicè depingit. [Qui delectetur in scelere, & nō solùm non doleat, verùm etiam glorietur, & putet, se quandam turpitudinū palmam, & victoriam consecutum. Tu vide, quam laxas habenas huiusmodi homo luxuriæ remittet, qui stupore iam occalluit, planéque dedoluit, atque eò duritiæ peruenit, vt ad omnem mali sensum obsurduerit. Hi cauteriatam habent conscientiam, 1. Timoth. 4. n. 1. Vbi OEcumenius. [Quoniam cōscij sibi sunt impuritatis multæ, idcirco eorum conscientia indelebilia habet sordidæ vitæ cauteria.]

29 Ego, etsi non inficior, eodem penè recidere, siue *desperantes* dicas, siue *dedolentes*, suspicor tamen, vitiatos esse Græcos codices; & Interpretem nactum emendatiores, in quibus legeretur, *apelpicotes*, *desperantes* reddidisse. Nam qui alteram desperant à morte corporis vitam, auidissimè præsentes rapiunt voluptates, & omni fræno remoto, in obscœnissimas libidines sese ingurgitant. Vide Pererium ad Romanos 2. disp. 2. num. 12.

Quàm verò aptè spurcissimum luxuriæ cœnum, teterrimum fœtorem exhalans, appellet Apostolus *immunditiam*, colliges ex Lorino ad illud 2. Petri 1. numer. 4. *concupiscentiæ corruptionem.*

NVMERVS XXII.

Qui corrumpitur secundùm desideria erroris.

VIdeor mihi subodorari sub his verbis dignam Apostolo sententiam. Mitto vulgares illos sensus externum istum hominem, aut morbo, aut senio citò deflorescere; ipsísque libidinibus effœtum, & exhaustum, celeriùs absumi, & planè extingui; desideriis turpibus, & aberrantibus, in dies magis deprauari, atque corrumpi. Mihi hæc Apostoli sententia cum illa Psalmographi congruere videtur, Psalm. 38. num. 12. *Tabescere fecisti, sicut araneam, animam eius.* Hebraicè. *Desiderium eius.* Animam enim solet vsurpare Vulgatus pro desiderio, Psalm. 40. nu. 2. Sensus itaque Psalmi est. *Su mismo deseo ansioso, frustrandose le consume, como araña, que se desentraña à si misma.* Et vtriusque sententiæ non est absimilis celebris illa Augustini lib. 1. Confessio. cap. 12. *Iussisti Domine, & sic est: vt animus omnis inordinatus sua sibi pœna sit.* Verè enim vetus homo noster inflammatus, ac furens libidinibus, omniáque rabidè appetens, qui quò affluentiùs voluptates vndique haurit, eò illas consectatur sitientiùs, verè, inquàm, corrumpitur, (Græcè, *contabescit,*) & amarulenta tabe discruciatus enecatur. Carnifices autem sunt sua ipsius desideria. *Secūdum desideria erroris.* Græcè subest vox *epithymia,* id est, effrĕnatæ cōcupiscentię, inexplebiles cupiditates, impotentes appetitiones, falsa specie boni, quasi præstigiis illusæ, ac prorsus errantes, & ad potiundum incitatæ vehementiùs. Præferuidæ itaq; concupiscentiæ, 32

dum intercipiuntur, dum ludificantur, dum ore hiante, atque imminente frustrantur eo, in quod præcipites feruntur, Deus immortalis, quàm diris cruciatibus miserum hominem distendunt! OEcumenius hic. [Per ipsas concupiscentias corrumpitur homo, non secùs, ac lana per eas, quas parit, tineas comeditur. [Ecclesiast.23. num.22. *Anima calida, quasi ignis ardens, non extinguetur, donec aliquid glutiat.* Græcè, *catapothe.* Iansenius, & Tigurina, *donec absumatur.* Complutensis, & Vaticana LXX. *donec deglutiatur.* Animus æstuans, & flagrans desideriis, est velut ignis, *qui nunquam dicit: sufficit*, Prouerb. 30. num.16. nullo vnquam pabulo explebitur: momento illud vorabit, nec conquiescet, quoad suaui, suóque ardore penitus absumatur. Extant in
33 Scriptura duo exempla memoranda hominum, quos propriæ concupiscentiæ peremerũt. Primus fuit Achitophel, qui se ipsum laqueo strangulauit: & huius atrocissimi facti non aliam causam reddit sacer textus, nisi illam, 2. Reg.17. numer.23. *Videns, quòd non fuisset factum consilium suum.* Alter fuit Antiochus 1. Machab. 6. numer.8. *Decidit in lectum, & incidit in languorem præ tristitia, quia non factum est ei, sicut cogitabat.* Sed quotidiana experientia suppeditat innumerabiles, qui à frustratis desideriis, quasi ab immanibus tortoribus, enecantur.

NVMERVS XVI.

Irascimini, & nolite peccare.

34 LOcus desumptus ex Psalm.4. num.5. ex quo plerique colligunt Patres, quod docuerat etiam Aristoteles lib.4.Ethicor.cap.6. non omnem iracundiam in vitio ponendam esse, laudandam potiùs illam, quæ non præuenit, sed subsequitur rationis iudicium; quæ aduersus peccantes, ex zelo iustitiæ, ac plena deliberatione concipitur; ad quam, vt auctor est Tullius Tusculana 4. quasi ad cotem exacuitur fortitudo, ad scelera punienda. Nam, vt rectè Basilius homil.10. de Ira. *Ira, quando oportet, & vt oportet dispensata, fortitudinem, patientiámque, ac constantiam parit.* Am- 35
brosius autem lib.1. Officior. cap.21. [Irascimini, inquit, vbi culpa est, cui irasci debeatis: non potest enim fieri, vt non rerum indignitate moueamur: alioquin non virtus, sed lentitudo, & remissio iudicatur.] Gregor. lib. 5. Moralium cap.33. [Alia est ira, quam impatientia excitat; alia, quam zelus iustitiæ format: illa, ex vitio; hæc ex virtute generatur.] Confirmat hoc Gregorius ex Ecclesiast. cap.7. num.4. *Melior est ira risu: quia per tristitiam vultus corrigitur animus delinquentis.* Et vbi nos legimus Matth.5. num. 22. *Omnis, qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio*, pleriq; codices Græci addunt, *ike: qui irascitur temerè, & sine causa.* Ita etiam legunt, & exponunt interpretes Græci, Chrysostomus, Theophilactus, & Eutymius, & Irenæus lib.4. cap.27. & Augustinus lib.1. de Sermone Domini in monte.

Longiùs progreditur Lactantius, qui lib. de Ira Dei cap.17. non dubitat, hoc affirmare. [Ira, quæ ad correctionem vitiorum pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo potest: quia & vtilis est rebus humanis, & necessaria.] Contendit itaque in eo libro per multa capita, iram in Deum propriè cadere: sed eam ipse definit in illo cap.17. *Ira est motus animi, ad coërcenda peccata insurgentis.* Lactantij opinionem refutat Gabriel Vazquez tom.1.in 1. part. disputatione 84.cap. 4. Ira certè ex zelo imperata, propriè cadebat

cadebat in Christū, vt probat S. Thomas 3. part. q. 15. art. 9. & disertis verbis id testatur Euangelista, Marci 3. num. 5. *Circumspiciens eos cum ira.* Vide Iansenium c. 38. Concordiæ, & Maldonatum Matth. 5. num. 22.

Sol non occidat super iracundiam vestram.

37 Non arbitror, litteralem esse explicationem illam, quam video antiquioribus interpretibus maximè placuisse: Augustino, enarratione prima in Psalm. 25. Cassiano, lib. 8. cap. 9. Hieronymo, in magnis commētariis, Primasio, Haimoni, Strabo, S. Thomę, vtrique Anselmo; & ex recentioribus Catharino, & Salmeroni. Qui omnes in eo consentiunt, vt solem metaphoricè accipiant; licèt alij rationis lumen; alij, Christū; alij denique Deum ipsum, solem esse interpretentur. Anselmus mihi videtur omnium optimè hanc sententiam exposuisse. [Noster Sol, inquit, Christus est, cuius luce anima humana illustratur: sed hanc lucem desinit mens videre, cùm perturbatione iracundiæ fuerit, tanquam nubilo, superata: & tunc quasi occidit super iracundiam hominis Sol, quia, cùm menti iracundia confusionis tenebras incutit, huic Deus radium suæ cognitionis abscondit.]

38 Confirmari, & illustrari posset hæc explicatio, quia, vt acutè definit Horatius lib. 1. Epistola 2.

Ira furor breuis est.

Et Cicero Tusculana 4. *An est quidquam similius insaniæ, quàm ira?* Et Basilius homil. 10. de Ira: *Ira est momentanea insania.* Excæcat enim iracundia oculos mentis, & omne animi lumen extinguit. Propterea iratus, in arcano sermone appellatur *Euil*, idest, stultus, temerarius, insania, & furore percitus. Vide Lorinum circa illud Eccles. 7. num. 10. *Ira in sinu stulti requiescet:* & Pinedam Iob 5. versu 2. *Stultum interficit iracundia.* Et vt ille, qui in tenebris quidpiam agit, temerè, ac præposterè agit, & passim offendit, & incurrit; sic *impatiens operabitur stultitiam.* Prouerb. 14. num. 17. *Qui non moderabitur iræ, infectum volet esse, dolor quod suaserit:* vt prudenter ait Horatius Epistola citata.

Neque est infrequens in Scriptura, translatè *Solem* vsurpari: nam quemadmodum promittitur Iustis, Malachiæ 4. num. 2. *Orietur vobis timentibus nomen meum Sol iustitiæ;* sic iactantur improbis illæ minæ, Amos 8. num. 9. *Occidet Sol in meridie.* Et ipsi impij inter supplicia, seu flagitia sua memorant, Sapient. 5. num. 6. *Sol intelligentiæ non est ortus nobis.* 39

Accedit, quòd hac explicatione facilè vitatur absurditas, quam, vt his auctoribus videtur, Apostolica hæc sententia præsefert: quam ita ponit ob oculos Cassianus in illo lib. 8. cap. 9. [Cæterùm si vsque ad occasum Solis licitum sit irasci, antè perturbationes noxiæ poterunt furoris satietatem, & vltricis iræ commotionem explere, quàm iste sol ad locum sui vergat occasus.] Adiungit etiam Catharinus. [Si noctu quis irasceretur, ferro hunc, & illum percutiens, aut fuste, an licitum esset, quia sol non occidit super eius iracundiam?] Sed miror, tantorum Interpretum mentē vel primam huiusce absurditatis cogitationē subire potuisse: quis enim est tam stupidus, vt ignoret, lethalem excandescentiam puncto temporis concipi, momento etiam aut verbis efflari, aut factis posse effundi? 40

Mihi simplicissimus sensus Græcorum interpretū, Chrysostomi, Theodoreti, Theophilacti, & Oecumenij, maximè probatur: quos sequuntur ex Latinis Ambrosius, Lyranus, Clau- 41

dius, Erasmus, Caietanus, Vatablus, Adamus, & Gagneius. Et primò obseruandum est, quod in annotationibus aduertit Erasmus, iracundiam Latinis auribus sonare, non tam iram, quàm naturæ vitium, & habitum, ad irascendum procliuem: vox autem Græca, quæ hic subest, propriè est commotio, siue ira. Addo insuper, esse nomen verbale deductum à *Parorgizo:* quod solet vertere Vulgatus, *exasperare, irritare, ad iram prouocare:* itaque propriissimè *parorgismos*, est irritatio, exasperatio, & ad iram prouocatio. Nullum proinde nomen significantius potest excogitari, ad exprimendã concitationem illam, & commotionem animi, à iudicio rationis imperatam, & ex matura, & antegressa deliberatiône conceptam, qua quis rei indignitate permotus, & iustitiæ zelo exstimulatus, se ipsum exasperauit, & irritauit iracundia, ad vindicanda scelera, ad homines in officio continendos.

42 Sensus itaque is erit. Excandescite quidem ira iusta ad punienda flagitia; sedulò tamen cauete, ne calore illius plùs nimio exardescentes, præscriptos à ratione, à charitate, à iustitia limites transiliatis. *Irascimini, & nolite peccare.* Addo etiam: cùm necessitas coget, irati personam sustinere, vósque ipsos contra scelera ad iracundiam prouocare, breuissima, quæso, sit illa commotio: simul cum obiurgatione, vel supplicio delinquentis, omnino deferuescat ira: nihil stomachi resideat in animis vestris: deponite, & abiicite ante solis occasum seueritatis personam, quam communis vtilitatis causa inuiti suscepistis. *Sol non occidat super iracundiam vestram:* tamdiu enim duntaxat illa retinenda est, quamdiu necessitas ipsa præcisè efflagitabit.

NVMERVS XXIX.

Vt det gratiam audientibus.

GRatia hîc significat iucunditatem, vt ad Colossens. 4. num. 6. *Sermo vester semper in gratia sit sale conditus.* Lucæ 4. num. 22. *Mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius,* idest, in verbis, suauissimis, amabilissimis, quibus ita eloquenter, & efficaciter, ita placidè, & comiter de rebus diuinis differebat, vt non posset non auditorum voluntates rapere, quò vellet, & ad suum amorem allicere. Vide Psalm. 44. num. 3. & ad Colossenses 3. num. 16. & ibi nostrum Commentarium. 43

NVMERVS XXX.

Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei.

EFficacissima sanè ratio, qua nos permoueri æquum est, ad quamlibet vel leuissimã culpam, velis, remísque fugiendam: ne indulgentissimo Parenti, ab illius voluntate deflectentes, dolorem, ac tristitiam inuramus. Afficitur nostris sceleribus grauissimè Deus. Genes. 6. num. 5. *Videns, quòd multa malitia hominum esset in terra: & tactus dolore cordis intrinsecùs.* Hebraicè. *Indoluit in corde suo.* Oseæ 14. num. 1. *Pereat Samaria, quoniam ad amaritudinem concitauit Deum suum.* Atque hæc est illa exacerbatio, toties in Psalmis repetita. Psal. 10. num. 4. *Exacerbauit Dominum peccator.* Psal. 77. num. 40. *Quoties exacerbauerunt eum in deserto?* Et ibidem num. 41. & 56. & Psalm. 105. num. 43. Isaiæ 63. num. 10. *Afflixerunt Spiritum sancti eius.* Hebraicè, *hisebu: dolore affecerunt.* Ezech. 16. n. 43. *Probasti me in omnibus his.* L X X. *Elypis: contristabas me.* Eodem 44

Eodem videlicet verbo, quo hîc vsus est Paulus. In hanc sententiam explicant Iansenius, & Lorinus illud Sapient. 1. num. 5. *Et corripietur* (scilicet, Spiritus sanctus) *à superueniente iniquitate*, idest, contristabitur, ac veluti victus, & improperio affectus, cum mærore decedet.

45 Certum est, si presse, ac Theologicè ista discutiantur, in beatissimum illud, ac immutabile Numen nullam tristitiam cadere posse: sed ita exaggeratur peccati, peccatorisque malitia, qui, quantum in se quidem est, Diuinum honorem per summum scelus violando, illique vel obscœnissimam voluptatem, vel tenuissimum lucellum præferendo, grauissimam iniuriam facit, & acerbissimum dolorem inurit. Nam si aliqua re impassibilis Deus lædi posset, peccato solo læderetur. Lege accuratam super hac re disputationem nostri Pinedæ Iob 35. versu 6. à num 4. vsque ad 10. Porrò quid sit, signatos esse iustos Spiritu sancto in diem Redemptionis, explicui suprà cap. 1. num. 13. cætera vsque ad finem capitis perspicua sunt.

CAPVT V.

NVMERVS IV.

Aut scurrilitas.

1 GRæcè, *Eutrapelia*: quæ vox nescio, an vspiam aliàs reperiatur, aut in nouo Testamento, aut in vetere apud LXX. Erasmus vertit, *lepos*: Isidorus Clarius, *vrbanitas*: Tigurina, atque Pagninus, *facetia*. Et quidem *Eutrapelia* apud Philosophos in bonam accipitur partè, vt nomen ipsum præsefert: sic enim est appellata, quòd bene, idest, salsè, acutè, atque facetè sermonem serium vertat in iocum tempestiuum, ac moderatum. Numeratur itaque inter virtutes Eutrapelia à S. Thom. 2. 2. q. 168. art. 2. & ab Aristotele lib. 4. Ethicorum cap. 8. tanquam cõstituens modum conuenientem in honestis ludis, & iocis, quos ad animi relaxationem interdum vsurpare non dedecet. Ad hanc virtutem spectabat 2
honesta illa oblectatio, atque remissio, qua Ioannes Euangelista animum reficiebat, similéque illud ab ipso allatum de arcu non semper adducto, intentóque, sed laxato subinde, ne assidua contentione frangatur. Refert Cassianus collatio. 24. cap. 21. *Eutrapelia* quidem in verbis laudi tribuitur à Cicerone lib. 7. Epist. 32. *Eutrapelia litterarum fecit, vt intelligerem tuas esse.* Vbi Manutius. *Eutrapelia*, idest, festiuitas, lepor, vrbanitas. Gregorius Valentia. 2. 2. disp. 5. q. 16. p. 2. & q. 18 p. 2. asserit, dicteria illa iocosa, & vrbana, quæ ad honestam recreationem referuntur, etiam si alterum leuiter pungere videantur, vacare omni culpa, aut derisionis, aut conuicij, modò parcè, moderatéque vsurpentur, & ad virtutem Eutrapeliæ pertinere.

Nihilominus scientissimè vertit 3
Vulgatus, rem ipsam, Apostolique mentem potiùs spectans, quàm Græcæ vocis proprietatem: à qua tamen non recessit: ipse enim Aristoteles in eo lib. 4. Ethicorum cap. 8. cùm Eutrapeliam inter scurrilitatem, & rusticitatem, quasi medium virtutis inter extrema vitiosa, constituisset, continuò subiecit. [Quamquam apud eos, qui plùs æquo iocis, salibúsque gaudent, Eutrapelia ipsa dicatur scurrilitas.] Hieronymus in Commentario, cùm *Eutrapeliam*, Latinè *iocularitatem* nominasset, quæ id videlicet spectat, vt risum moueat audiẽtibus, sapientissimè subiungit. [Verùm hæc à Sanctis viris penitus propellẽda: quibus magis conuenit flere, atque lugere.] Citat in hanc

hanc sententiam verba quædam Saluatoris, quæ nusquam in toto Euangelio reperiũntur. *Nunquam læti sitis, nisi cùm fratrem vestrum videritis in charitate.* De huiusmodi Christi verbis, quasi per manus, & traditione acceptis, eruditè Lorin. Actuum 20. num.35.

NVMERVS VIII.

Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.

4 ABstracta ponit pro concretis. Altissimis infidelitatis, ignorantiæ, ac peccatorum tenebris circumfusi tenebamini: iam verò, (quæ Dei benignitas est) clarissima veritatis, ac misericordiæ lux vobis affulsit. Versabamini in summa rerum cælestium ignoratione: nunc autem edocti estis Diuinam voluntatem: prorsus vt idem sit, quod cap.4.num.17. *Vt iam non ambuletis, sicut & Gentes, tenebris obscuratum habentes intellectum.*

5 Antithesis ista lucis, & tenebrarum, ad splendorem fidei, & caliginem infidelitatis, ac vitiorum exprimendam, frequens est in Scriptura. 1. Petri 2. num.9. *Qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen suum.* Act. 26. num.18. *Vt conuertantur à tenebris ad lucem.* Ad Colossens. 1.num.13. *Qui eripuit nos de potestate tenebrarum.* Sic Isaiæ 9. num. 2. Matth. 4. numer. 16. Luc. 1.num.79. Ioann. 1.num.5.cap.8. num.12.cap.12.num.35.

Vt filij lucis ambulate.

6 LAtiùs explicauit Apostolus huius argumenti vim ad Romanos 13. num.12. *Nox præcessit, dies autem appropinquauit: abijciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis: sicut in die honestè ambulemus.* Et 1. Thessal. 5. num. 5. *Omnes enim vos filij lucis estis, & filij diei; non sumus noctis, neque tenebrarum. igitur non dormiamus, sicut & cæteri, sed vigilemus, & sobrij simus.* Hinc etiam à contrario retorsit argumentum Ioannes Epistola 1. cap. 1. num. 5. *Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt vlla: si dixerimus, quoniam societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur.*

NVMERVS IX.

Fructus enim lucis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate.

CArdinalis Toletus in ea verba 7
Lucæ 8.num.12. *Semen est verbum Dei*, rectè obseruat, metaphoram ibi sumptam esse ex semine materiali: quod exceptum terra suo occultat gremio, deinde ex eo fructum copiosissimum effundit: non secùs doctrina Euangelica auribus primùm excipitur, & altè reconditur in corde, non vt hoc fœcundissimum semen inclusum in animis teneamus, sed vt exteriùs in opera, quasi in fructus efferamus. *Fructus enim lucis*, id est, doctrinæ Euangelicæ, *est in omni bonitate.* Confunditur enim hîc vtraque metaphora.

Maldonatus etiam aduertit ad il- 8
lud Ioann. 3. num.21. *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem*; aptissimè in sacro sermone veritatem cum luce copulari, vt hîc etiam coniungit Apostolus. Quia lux patefacit veritatem: quid enim verum, quid falsum sit, luce cognoscimus.

Psalmo 42. numero 3.

Emitte lucem tuam, & veritatem tuam.

NVME

NVMERVS X.

Probantes, quid sit beneplacitum Deo.

9 INfrà num. 17. *Intelligentes, quæ sit voluntas Dei.* Græcè, *dokimazontes:* quod verbum subest etiam ad Romanos 12. num. 2. *vt probetis, quæ sit voluntas Dei.* Propriè autem *dokimazin,* est explorare, exquirere, diiudicare. Sapient. 3. num 6. cap. 11. num. 11. Ecclesiast. 2. num. 5. cap. 27. num. 6. cap. 31. nu. 10. Hinc illa ad Romanos 2. nu. 10. *Probas vtiliora.* 1. Thessalon. 5. num. 21. *Omnia probate: quod bonum est, tenete.* Ad Philippens. 1. num. 10. *Vt probetis potiora.* Iubentur itaque, studiosissimè exquirere, & solertissimè explorare Diuinam voluntatem, vt eam videlicet plenè cognitam, cumulatissimè exequantur. Nam verè fungitur officio lucis, qui in rebus occurrentibus examinat, ac discernit, quid sit beneplacitum Domino.

NVMERVS XI.

Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum.

10 RVrsus inculcat, quod iam monuerat, num. 7. *Nolite ergo effici participes eorum.* Vocat autem opera tenebrarum, opera *infructuosa,* hoc est, maximè noxia, exitialia, atque pestifera. Est enim figura illa *liptotes,* vt appellant Rhetores, id est, *diminutio,* cùm videlicet res grandes verbis in speciē humilibus exponuntur: quæ nihilominùs earum granditatem re ipsa adæquant. Obseruant hoc Aulus Gelius, lib. 2. cap. 6. & ex eo mutuatus Macrobius lib. 6. cap. 7. in eo Virgilij versu 3. Georgicorum.

Aut illaudati nescit Busiridis aras.

Parum enim idoneum appositum *illaudati,* videbatur, ad faciendam scelerati hominis detestationem, qui hospites crudelissimè mactabat. *Sed qui omni re,* (inquit Gelius) *atque omni tempore, laude vacat, is illaudatus est, isq; omnium pessimus, deterrimúsque est.* Ita idem dixit Æneid. 6.

Tristique palus inamabilis vnda.

Hoc est, odiosissima, & execrabilis: quæ nihil vnquam habuit, quod amari mereretur. Sic in arcano sermone 11 dicitur infructuosum, vanum, & inutile, quod est vehementer noxium, exitiosum, ac pestilens: cuius nihil prorsus est, quod vel minimam vtilitatem afferat. 1. Regum. 12. num. 21. *Nolite declinare post vana, quæ non proderunt vobis.* 1. Machab. 2. n. 21. *Non est nobis vtile relinquere legem.* Iam verò, quàm sint omnino infructuosa opera tenebrarum, vel ipsorum testimonio, qui ea sectati sunt, conuincit Apostolus, ad Romanos 6. num. 21. *Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? nam finis illorum mors est.*

Magis autem redarguite.

TErtullianus legit lib. de Pudicitia cap. 18. *Imo & reuincite ea.* 12 Græcè enim est particula aduersatiua *mallon,* idest, *sed potius, quinimo.* Matth. 10. num. 28. & cap. 25. num. 9. Actu. 4. num. 19.

Redarguite, Græcè *elenchete:* quod verbum propriè significat, *conuincere, prodere, traducere. Elenchos* enim Latinè enuntiatur ab Interprete ad Hebræ. 11. num. 1. *argumentum.* Et, vt ibi expendunt Chrysostomus, & Theophilactus, est demonstratio, conuictio, & manifestatio quædam, qua ea, quæ non videntur, maiore certitudine attinguntur, quàm si oculis, ac manu

tenerentur. *Argumentum non apparentium.* 1. Corinth. 14. num. 24. *Conuincitur ab omnibus.* Græcè, *elenchetæ.* Ioan. 3. num. 20. *Qui malè agit, odit lucem; & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius,* id est, prodantur, manifestentur. Sic Latini loqui solent. Virg. 4. Æneid. *Degeneres animos timor arguit.* Sap. 4. num. 20. *Traducent illos ex aduerso iniquitates ipsorum.* Græcè *elenxi,* id est, coarguent, palàm, & in omnium oculis conuincent.

13 Iam ergo perspicua erit sententia, exactè cognita verbi proprietate. Iam, inquit, estis lux in Domino: sedulò cauete, ne vllam cum tenebris, aut operibus tenebrosis societatem ineatis. *Quæ enim societas luci ad tenebras?* 2. Corinth. 6. num. 14. quin potiùs vita conspicui, & moribus collucentes, opera tenebrarum vestro splendore patefacite, & omnium oculis despicienda, auersandáque proponite: quandoquidem ipsa lux honestæ vitæ tacitè redarguit, & prodit turpia facta tenebrarum.

NVMERVS XII.

Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.

14 QVæ turpius impudicitijs? inquit Tertullianus loco citato. Has præsertim obscœnitates perstringit Apostolus. Hæc sunt opera tenebrarum: omnis enim libido latebras quærit, tenebras amat. Eleganter idem Tertullianus in Apologetico cap. 1. [Omne malum aut timore, aut pudore natura perfudit. Malefici gestiunt latere, deuitant apparere.] Nox itaque, cùm pudore vacet, & spe celandi crimen animum audacia confirmet, administra est flagitiosis suarum libidinum. Iob. 24. n. 15. *Oculus adulteri obseruat caliginem, dicens: non me videbit oculus.* Ecclesiastici 23. num. 15. *Omnis homo, qui transgreditur lectum suum, contemnens in animã suam, & dicens: quis me videt? tenebræ circumdant me, & parietes cooperiunt me.* Isai. 29. num. 15. *Quorum sunt in tenebris opera, & dicunt, quis videt nos?*

Horum obscœnissima facta *turpe est & dicere,* suprà num. 3. *Fornicatio, & omnis immunditia nec nominetur in vobis, sicut decet Sanctos.* Ita instituti sumus à natura, vt vetet ingenuus pudor, flagitiosas libidines, etiam detestationis gratia, & cum obiurgatione nominare: imò verò, vt Auctor est Cicero in libro de Legibus, *erubescunt pudici de ipsa pudicitia loqui.* Memoriæ proditum est ab Aulo Gelio, lib. 19. cap. 9. Antonium quemdam Iulianum (Hispanus is erat Ludimagister) versus quosdam, lepidos illos quidem, sed parum pudicos in conuiuio recitaturum, faciem priùs præ pudore, capútque totum obnubisse; eáque excusatione vsum esse, quòd Socrates etiam verba quædam non admodùm casta vsurpaturus, pallio item caput obuelasset. 15

NVMERVS XIII.

Omnia autem, quæ arguuntur, à lumine manifestantur.

DVo monuerat Apostolus, quò fideles, vt filij lucis ambularent: primum, ne quid haberent commune cum tenebris, ex quibus iam emerserant; alterum, vt eas potiùs vitæ suæ luce redarguerent. Ad primum suadendum, illam rationem attulit, tenebrarum opera non factu modò, sed etiam dictu esse turpissima: ad hoc secundum comprobandum, ex natura ipsa lucis ducit argumentum. 16

Est autem obseruandum, *arguere,* Græcè, 17

Græcè, *elenchin*, non esse solum corripere, ac reprehendere; aut etiam prodere, & patefacere, sed, quod ex hoc ipso necessariò sequitur, ita crimen ob oculos ponere, & in aperto constituere, vt ille, qui admisit, nulla possit tergiuersatione celaro; sed cogatur, velit, nolit, palàm confiteri. Psalm. 49. n. 21. *Arguam te*(Græcè, *elenxo*)*& statuam contra faciem tuam.* Iob. 15. nu. 6. *Condemnabit te os tuum.* Pagninus. *Impium faciet te.* LXX. *Elenxa: os tuum conuincet te.* Hanc vim habet idem verbum, Ioan. 8. n. 46. *Quis ex vobis arguet me de peccato?* Nam, vt ibi animaduertit Maldonatus, & si Iudæi sæpe Christũ accusabāt, & modo blasphemiæ, modò Sabbati violati, modò etiam aliorum criminum arguebant; sed nullus vnquam vel minimum in eo peccatum potuit coarguere, aut conuincere.

Omne enim, quod manifestatur, lumen est.

18 SI participium *Phanerumenon* præcisè spectetur, non est dubium, quin Vulgatus, cùm illud sit mediæ vocis, actiuè potuisset interpretari: atque id sentētia ipsa videbatur exigere: *id, quod omnia manifestat, lux est.* Quidquid enim noctis caligine celatur, diei luce proditur, ac detegitur. Sed acutè vidit Interpres, quod aduertit etiam Erasmus, perpetuus alioqui nostræ versionis momus, articulum *to*, non nomini *pan*, sed ipsi esse appositum participio, atque adeò longè esse congruentius, vt passiuè interpretemur, vt Græci ipsi Chrysostomus, & Theophilactus interpretati sunt. Sed vtro tandem modò vertas, nullum est sententiæ discrimen. Quemadmodùm enim lux est, quæ omnia prodit: ita quidquid proditur, necesse est, vt perfundatur luce: *omne enim, quod manifestatur, lumen est*, id id, lumine collustratum.

NVMERVS XIV.

Propter quod dicit: Surge, qui dormis, &c.

MAgna est, ac vetus in hoc loco difficultas, quia Apostolus recitat hæc verba illo ipso tenore, quem vbique ferè seruare solet, cùm laudat veteris alicuius Scripturæ testimonium. Hieronymus autem affirmat, se non solùm Hebraicos codices solerter excussisse, sed Græcas etiam editiones omnes attentè peruolutasse, & nusquam hoc testimonium reperire potuisse. 19

Epiphanius hæresi 46. in eam sententiam videtur propendere, quam Hieronymus refert in commentariis, Christum in Cruce pendentem, his verbis affatum fuisse Adamum, eo loci sepultum: cuius sparsi cineres pretiosissimo illo sanguine perfusi, & diuinæ huius vocis imperio, atque efficacitate compacti, vbi primum Christus excitatus est à mortuis, reuixerunt ad vitam gloriosam, & immortalem. Perfricat hìc frontem Erasmus, & hanc explicationem, vt merum commentum sapiens Iudaicas fabulas, explodit. Ineruditè profectò, &, vt leuissimè dicam; parùm pie. Atqui Hieronymus refert, populo pro concione propositam, miro omnium plausu, & acclamatione fuisse exceptam. 20

Et verò duo illa fundamenta, quibus tota hæc explicatio nititur, firmissima sunt, nec ea facilè connellet Erasmus. Primum est, Adamum in eo Caluariæ monte fuisse sepultum, atque adeò ipsius esse Adami cranium illud, quod iuxta imam Crucem iam inde ab omni antiquitate depingitur: vnde etiam monti inditum nomen. 21

Constans hæc est traditio Patrum. Ex Græcis, præter Epiphanium, eam prodiderunt Origenes tract. 35. in Matthæum, Basilius in cap. 5. Isaiæ, Athanasius in sermone illo breuissimo de Passione Christi, Chrysostomus homil. 84. in Ioannem, Anastasius Sinaita lib. 7. Contemplationum in Exameron, Germanus Constantinopolitanus in Theoria rerum Ecclesiasticarum (habetur vterque tom. 1. Bibliothecæ) Eutymius, & Theophilactus in Matthæi cap. 27. Georgius Cedrenus in Compendio Historiarum, fol. 353. Ex Latinis autem, Tertullianus lib. 2. Carminum contra Marcionem, Cyprianus sermone de Resurrectione Christi, Ambrosius lib. 5. epistol. 19. ad Horontianum, & in cap. 23. Lucæ, Augustinus sermone 71. de Tempore. Quin & ipse Hieronymus huius est sententiæ, licèt hîc oppositam tueatur, epist. 17. sub nomine Paulæ, & Eustochij ad Marcellam.

22 Denique hoc ipsum doctissimi quique affirmant Recentiores. Maldonatus Matth. 17. num. 33. Toletus Ioan. 19. annotatio 12. Baronius tom. 1. anno Christi 34. cap. 93. Belarmius tom. 4. lib. 3. de Amissione gratiæ, cap. 12. Pererius tom. 1. in Genesim, lib. 7. pag. 561. & tom. 3. c. 13. disp. 5. num. 74. Viegas Apocalyp. 11. sect. 5. & cap. 12. sect. 25. Suarez tom. 2 in 3. p. q 46. art. 10.

Serarius autem, Iosue 14. q. 5. eruditè probat, nihil obstare, quod in eo capite num. 15. legimus: *Adam maximus ibi inter Enacim situs est*, Vide Villalpandum in Hierosolymæ vrbis apparatu, tom 3. lib. 1. c. 9. Delrium in Florid. Maria. panegyrico 7. & Massium, Iosue vltimo, num 32. qui referunt ex peruetusta traditione, Adami ossa fuisse à Noe in arca religiosè asseruata, & post diluuium inter suos liberos vnà cum ipso orbe distributa; & Sem, quem anteferebat cæteris, simul cùm Iudææ regione, Adami caluariam obtigisse. Confirmat eruditissimè hanc traditionem illustrissimus Episcopus Giennensis lib. 1. de Reliquiarum cultu cap. 7. num. 3.

Nec minùs solidum est alterũ fundamentum illius explicationis: videlicet, Adam cum Christo resurgente, etiam ad vitam immortalem extitisse à mortuis. Sed quia iam Commentarij limites egredior, videantur è nostris Pineda Iob. 19. versu 25. nu 22. Lorinus Sapient. 10. versu 2. & Suarez tom. 2. in 3. p. q. 53. art. 3. 23

His ego ductus argumentis non negauerim, Christum in Crucem sublatum hisce verbis Adamum affari potuisse: quæ non quidem statim, ac prolata sunt, sed vbi primũ ipse Christus primitię dormientium resurrexit, suum & ipsa effectum sortirentur: illa verò vulgari traditione quasi per manus ad Apostolum permanasse: vt de aliis similibus Christi verbis adnotaui suprà num. 4. Sed quominùs prorsus inclinem in hanc sententiam, illa me ratio mouet, quia non video, quomodò ex his verbis colligatur, quod in hoc loco agit Apostolus. Contendit ille probare hoc testimonio, Iustos vitæ splendore coruscantes, illustrare, prodere, atque adeò coarguere opera tenebrarum. At si verba sumantur in eo sensu, quem exposuimus, nihil minùs efficiunt, quàm id ipsum, quod Paulus maximè agit: & omnino, nisi fallor, ab re citantur. Quid enim, si Adami cineres à somno mortis excitati reuiuiscant? Quid, si corpus factum immortale, dote etiam claritatis splendescat? Qui tandem hinc concludes, quod intendit Apostolus? An lux illa emicans ex Adami corpore glorioso, occulta impiorum facinora coarguit, atque conuincit? Vidit hoc acutè Hieronymus, & cùm plausibi 24

plausibilem hanc,& popularem explicationem recitasset,his eam verbis refellit. [Vnum,quod scio, loquor:cum loci istius interpretatione,atque contextu, sensus iste non conuenit.] Sed si quis est,cui plùs nimio arriserit hæc intelligentia,dicat,per me licet, Apostolum in mystico sensu hæc Christi verba citauisse.

26 Magis assentior aliis asserentibus, sumptum esse hoc testimonium ex Canonico aliquo libro, qui iniuria temporum interciderit: multa enim veteres scripsisse Prophetas, quæ non extant, ex libris Regum, & Paralipomenon apparet. Vide Maldonatum Matth.27. num.9. & Pinedam in Salomone lib.1.c.1.num.13.Vnde verba illa, quæ ab Euangelista Matth. 27. n.9. citantur ex Ieremia, cùm tamen apud Hieremiam nusquam reperiantur, verè affirmant Turrianus noster lib.2.pro epistolis Pontificiis, cap.13. & Serarius 2. Machab. quæstiunc.20. sumpta esse ex aliquo, qui perierit, Hieremiæ libro: nominatim enim Hieremiam alios præter eos,quos habemus, scripsisse libros, expressè legimus 2.Machabæorum 2. num.1.

27 Alicui fortasse placebit sententia sancti Thomæ, Anselmi, & Caietani, Apostolũ sumpsisse hoc testimonium ex Isaia,cap.60.num.1. *Surge,illuminare Ierusalem, quia venit lumen tuum*: illúdque explicationis gratia,paucis additis, aut detractis verbis, illustrasse. Vndecumq; hæc verba citauerit Apostolus, illud valde probo, quod ingeniosè obseruat Gabriel Vazq. tom.1. in 1.p.disp.88.cap.9.num.59. verbum illud, *illuminabit te Christus*, non simpliciter accipiendum esse, vt sit, quomodocumque luce perfundere,sed ita illustrare, ac luce complere, vt accepto illo splendore, perinde ac si natiuus esset,vt videmus in Luna, possit alia illuminare, patefacere, coarguere. Iam, quæ ad somnum vitiorum attinent, mortémque peccati, vt & ea, quæ dicuntur sequentibus versibus, clariora sunt, quàm vt egeant Commentario.

NVMERVS XVIII.

Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria.

HVnc locum,vt facilem,ac planum, silentio præterueherer, 28
nisi bene longam in eum notationem Erasmus edidisset: in qua suo illo intolerando supercilio,reiicit, tanquam opinionem vulgi, communem intelligentiam,quæ per *luxuriam*, impudicitiam interpretatur: mox per eam occasionem,procaciter,& impudenter, vt solet, exagitat S.Thomam: suam denique nobis explicationem venditat,quam primò fulcit ex proprietate vocis *asotia*, idest, *luxus,& intemperantia*: addit deinde, relatiuum illud *in quo*,non simpliciter referre vinum,sed totam orationem, quæ præcessit,vt sensus sit: *nolite inebriari vino, in quo*, idest, in qua re, & in qua vini temulentia est luxus. Quis non hic 29
ignem exclamet, vt torpidum huius intelligentiæ frigus depellat? Mihi non solùm perire vis,energiáque Apostolicæ sententiæ, sed, si hunc admittamus sensum, brumali frigore videtur conglaciare. An quisquam est tam plumbeus,vt non videat, in temulentia inesse luxum, & intemperantiam? Quid dico,inesse? Imò verò ipsam temulentiam extremum malum esse, quò se proripere potest effusa intemperantia. Et à turpissimo, & flagitiosissimo extremo luxus nos dehortaretur Apostolus, eo scilicet validissimo argumento, quia inibi inesset luxus? Apage friuolam, & futilem explicationem.

30 Illa verò, quam Erasmus vulgi opinionē existimat, Patronos habet haud paulò Erasmo ipso doctiores: mitto huius æui Interpretes ferè omnes, & antiquiores illos Latinos, Hieronymum, Primasium, Ambrosium, Haimonem, Anselmum, S. Thomam, & Lyranum: Græcissanti Erasmo Græcos duos Auctores oppono, Theophilactum, & OEcumenium, qui libidinem intelligunt per *asotian*, & Græcæ linguæ scientissimum Tertullianum, hunc locum ita exponentem, lib. de Pudicitia c. 17. [Non intuens etiā fundamenta mœchiæ ab Apostolo effossa, cùm ebrietates, & comessationes compescit, sicut & hîc, nolite inebriari vino, in quo est luxuria.

31 Ego quidem ingenuè fateor, *asotian* significare lasciuiam, intemperātiam, & luxum: nam quod legimus Prouerb. 28. nu. 7. *Qui autem comessatores pascit*, expresserunt LXX. *qui pascit luxuriam:* Græcè, *asotian*, abstractum sumentes pro concreto. Videantur Aristoteles 4. Ethicorum, cap. 1. Cicero 2. de Finibus, Gelius lib. 7. cap. 11. & Budæus in Commentariis linguæ Græcæ. Sed illud item contendo, *asotian* complecti etiam impudicitiam, atque in hoc Apostoli loco necessariò libidinem significare. Nolo mihi fides habeatur, nisi vtrumque probauero.

32 2. Machab. 6. num. 4. *Templum luxuria*, (Græcè, *asotias*) *& comessationibus Gentium erat plenum.* Ibi autem præter omnem lasciuiam, & luxum, admissa etiā fuisse obscœnissima flagitia cum scortis, ex eodem capite manifestum est. Quod scribit Euangelista Luc. 15. num. 13. *Dissipauit substantiam suam viuendo luxuriosè*, Græcè *asotos*, repetitur in eodem capite num. 30. *Deuorauit substantiam suam cum meretricibus.* Eodem aduerbio *asotos* ludit facetè Martialis lib. 4. Epigram. 9. in mulierculam quamdam, quæ, cùm *Sota*, idest, parca, temperans, & pudica vocaretur, ipsa erat *asota*, idest, prodiga, & libidinosa, adultero magis, quàm marito delectata.

Deserto sequeris Clitum marito,
Et donas, & amas, echis asotos.

Sed est præter cæteros insignis locus 33
1. Petri 4. num. 4. *In quo admirantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem:* Græcè, *asotias.* Demirabantur enim Gentiles, obstupescebántque Christianorum castitatem: & cùm se ipsos animaduerterent, impotenter, ac miserè defixos in cœno libidinum, hos, tanquam humana exutos natura, vt prodigia quædam hominum stupebant. Atque hinc iam constat primum, *asotian*, libidinem, impudicitiámque complecti.

Alterum, quod recepi probandum, 34
erat, *asotian*, si vsquam aliàs, maximè in hoc Apostoli loco, significare impudicitiam: quod ita conficio. Nam libido, vt ignis in silice, vt effectus in causa, latet, & continetur in vino: & ad Apostoli institutum maximè pertinebat, ab hoc periculo Ephesios liberare. Multus sim, si consecter omnia, quæ hic afferri possunt: attingam pauca de multis.

Celebratur ab omni antiquitate 35
Romanum illud priscum statutum, quo vsus vini fœminis erat seuerissimè interdictus. Referunt ex nostris Tertullianus in Apologet. c. 6. Arnobius lib. 5. aduersus Gētes, Lactantius lib. 1. Diuinarum institutionum, cap. 22. Isidorus lib. 20. Etymolog. cap. 3. Ex prophanis autē Dionysius Halicarnasseus lib. 2. Valerius Max. lib. 2. c. 1. Plinius lib. 14. cap. 13. Aulius Gelius lib. 10. cap. 23. Polyb. lib. 6. Athenæus, lib. 10. cap. 13. & Plutarchus in Problemat. Roman. cap. 6. Edidit verò Egnatius Mæcennius (sic eum vocant Plinius, & Tertullianus; seu Metellus, vt appellat Valerius Maxim. lib. 6. cap. 3.) notabile

notabile seueritatis documentum in vxorem, quam, quòd vinum bibisset, fustibus interemit. *Idq; factum* (inquit Valerius) *non accusatore tantùm, sed etiam reprehensore caruit, vnoquoque existimante, optimo illam exemplo violatæ so-*
36 *brietatis pœnas pependisse.* Gelius etiam in illo lib.10.cap.23. recitat ex Marco Catone, mulctatas quoque à Iudice mulieres, non minùs, si vinum bibissent, quàm si probrum, & adulterium admisissent. Huius interdicti causam sapientissimè prodit Valerius lib. 2. cap.1. [Vini vsus olim Romanis fæminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur: quia proximus à Libero Patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consueuit.] Vides, etiam apud Gentiles, ipso naturæ instinctu, insculptum esse in animis, in vino inesse lu-
37 xuriam? Qui hoc argumentum exornare volet vberiùs, legat Iansenium ad illa verba Prouerb.20. num.1. *Luxuriosa res est vinum:* Pererium tom.3. in Genesim, cap.19. disp.10. de ebrietate, & incestu Loth, Serarium Iudith 15. quæstiunc.2. & 3. Magallian. in illud ad Titum 1. num.7. *Non vinolentum:* Tiraquellum Lege 9. connubiali num. 205. Sanctium, & Minoem in Emblemma 24. Alciati, *virgo fugit bromium:* & Adagia: *vinum lac Veneris;* &
38 *sine Cerere, & Baccho friget Venus.* Ego Hieronymi verbis contentus ero, in Epistola ad Eustochium de Custodia virginitatis. [Si experto creditur, hoc primum moneo, hoc obtestor, vt Sponsa Christi vinum fugiat pro veneno. Vinum, & adolescentia, duplex incẽdium voluptatis est. Quid oleum flammæ adiicimus? Quid ardenti corpusculo fomenta igniũ ministramus?] Lege cætera, quæ eleganter attexit: vbi etiam exponit præsentem Apostoli locum, vt nos explicamus. In illa autem verba ad Titum 1. num.7. *Non vinolentum,* audacter pronũtiat. [Nunquam ego ebrium, castum putabo.] Stet itaque inconcussa hæc veritas, & omnium Scriptorum firmata consensu, ventrem mero æstuantem, facilè in libidinem despumare.

Quàm aptè verò Apostoli instituto 39
cõueniat hæc intelligentia, ex eo constat, quia scopus illius est, Simonis familiam, & scholam profligare, totam obscœnam, totam impudicam: non ferunt castæ aures, horrenda eorum libidinum portenta memorari: *quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere,* suprà num.12. Extant prodita litteris apud Clementem Alexandrinum lib. 7. Stromatum, Irenæum lib.1. cap.20. Epiphanium hæresi 21. & Baronium tomo 1. anno Christi 35. capite 19.

NVMERVS XXVII.

Vt exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sancta, & immaculata.

PRobabilis est multorum Ve- 40
terum, & Recentiorum interpretatio, hæc verba non de Ecclesia Militante adhuc in terris, & quotidiano cum hostibus congressu aliquid certè pulueris, & labis contrahente, sed de illa iam in cælo triumphante, atque adeò gloriosa, vt eam hîc vocat Apostolus, esse intelligenda. Hanc expositionem vsque eò certam esse, sibi persuasit Augustinus, vt oppositam, quam priùs probauerat, tandem retexendam esse existimauerit, lib.1. Retract. c.19. Ratio autem videtur esse conuincens: nam quamdiu hîc militat Ecclesia, multos continet maculosos, ac non leuibus tantùm adspersos labeculis, sed deformissimis, turpissimísque sordibus cõspurcatos,
idest,

idest, lethalibus criminibus, per quæ ab Ecclesia non excidunt, insigniter fœdatos: illos etiam, quos raros habet, viros perfectos, & omnibus numeris absolutos, maculæ nihilominùs veniales frequenter inficiunt, & veteris Adami rugæ subinde deturpant.

41 Probabilius tamen est, hæc verba interpretanda esse de Ecclesia huius temporis, cui toti attribuit Apostolus per synecdochem, quod vni duntaxat conuenit parti, quæ complectitur Iustos. Verè enim nunc Iusti sunt gloriosi, idest, gloriosis gratiæ (quæ gloria quædam inchoata est) cælestiúmque charismatum ornamentis insigniti. Lege Pinedam in Salomone, lib. 5. cap. 4. dum explicat verba illa Psalmi 44. num. 11. *In vestitu deaurato, &c.* Sunt prætereà sine ruga, (quæ signum est vetustatis, & senectutis) quia per lauacrum regenerationis renouati, deposito vetere homine, nouum, idest,

42 Christum induerunt. Sunt denique sine macula, quia carent mortalibus peccatis, quæ omnino maculant animæ pulchritudinem; & venialia ipsa, quatenus per humanam fragilitatem licet, sedulò deuitant, &, si quæ committunt, mox delere student. Id enim est, *esse immaculatum*, quomodò fert præsentis vitæ status, vt expresse asseruit ipse Augustinus lib de Perfectione Iustitiæ, contra Cælestium: fatetur enim in responsione ad 12. testimonium, nullum immaculatum existere, *Si immaculati intelligendi sunt, qui omnino sine peccato sunt: si autem immaculati sunt, qui sunt sine crimine, etiam in hac vita fuisse, atque esse, negare non possumus.*

43 Et per hæc facilè diluuntur ea, quæ pro prima explicatione afferebantur. Magis enim propendeo in hanc secundam, & quia Concilium VI. Toletanum cap. 1. dum fidei cõfessionem exponit, loco illius, *Sanctam Ecclesiam,* ait, *Ecclesiam sine macula, aut ruga,* sine dubio militantem intelligens; & quia frequentissimum est in Scriptura, Iustos, etiam dum degunt in hac vita, immaculatos, & perfectos appellari. Multa congessi testimonia, dum explicarem illud ad Colossens. 1. nu. 22. *Exhibere vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso.* Videantur Ribera Apocal. 14. num. 17. & lib. 4. de Templo, cap. 2. Bellarminus lib. 3. de Ecclesia militante cap. 8. Lorinus 2. Petri 3. num. 14. Sotomayor in id Canticorum 7. num. 4. *macula non est in te:* Barradas tom. 1. lib. 2. c. 15. Pererius tom. 2. in Genesim, lib. 9. num. 23. Pradus in illa verba Ezechiel. 16. versu 10. *Vestiui te discoloribus.*

NVMERVS XXXII.

Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo, & in Ecclesia.

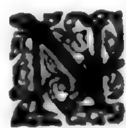

NOn miror Erasmum asseuerantem, non colligi ex his verbis, Matrimonium esse Sacramentum. Mirarer potiùs, si homo parùm pius, nouarũ rerum per quàm studiosus, suóque præfidens ingenio, Ecclesiæ Catholicæ faueret. Caietanum valde miror, cuius talis extat huius loci Commentarius. 44

Non habes ex hoc loco, prudens Lector, à Paulo, coniugium esse Sacramentum: non enim dicit Sacramentum, sed mysterium hoc magnum est. Verùm si, vt definit Tridentinum sess. 24. Sancti Patres, Concilia, & vniuersalis Ecclesiæ traditio, semper docuerunt, matrimonium inter nouæ legis Sacramenta annumerandum: atque hîc, vbi disertè de illo agitur, Sacramentum à Paulo nominatur, cur hîc Sacramentum non sit, si alicubi est? aut vbi, quæso, est, si hîc Sacramentum non est? 45

At

At enim non vocatur (inquit Caietanus) à Paulo Sacramentum, sed mysterium. Apage futilem ratiunculam, vix dignam puero Græcæ linguæ prorsus ignaro; vocem scilicet Latinam Paulus Græcè scribens vsurparet. Latina vox Sacramentum, ea etiam
46 significatione, qua ab Ecclesia frequentatur pro signo rei sacræ, maximè propriè enuntiatur à Græcis *mysterium.* Constat hoc ex libris Græcorum Patrum: & quoties in editione Vulgata *Sacramentum* legimus, *mysterium* Græcè subest. Est verò mysterium, etiam apud prophanos Scriptores, non solùm idem, ac secretum, sed sacrum quoddam arcanum, quod in Vulgus efferre, & non initiatis indicare, nefas esset. Vide Cælium Rodiginium, lib. 9. cap. 9. Bellarminum tom. 2. lib. 1. de Sacram. cap. 7. & 8. & Sacroboscum in defensione Vulgatæ P. 4. cap. 3.

47 Sensus porrò huius loci facilis est: modò supponamus id, quod grauissimi Scriptores prodiderunt, Adamum, antequàm in peccatum laberetur, mysterium Incarnationis diuinitus in illa extasi cognouisse. Sic asserunt expressè Tertullianus lib. de Anima cap. 11. & cap. 21. & lib. 3. contra Marcionem cap. 5. Epiphanius Hæresi 48. Hieronymus in commentario huius loci, Augustinus lib. 9. de Genesi ad litteram cap. 19. Leo magnus Epistola 23. Prosper libr. 1. de Prædictionibus cap. 1. Clemens Alexandrinus lib. 1. Stromatum, Bernardus Sermone 2. de Septuagesima, S. Thomas 3. part. quæst. 1. art. 1. ad 5. & 2. 2. quæst. 2. art. 7. corpore. Videantur è nostris Vazquez tom. 1. in 3. part. disput. 12. cap. 1. & tom. 2. in 1. part. disput. 215. cap. 1. Suarez tom. 1. in 3. part. in commentario art. 3. Barradas to. 2 lib. 5. cap. 10.

48 Appellat itaque Apostolus magnũ Sacramentum, matrimonium: quia re vera matrimonium illud initum inter Adamum, & Euam, ex intentione Spiritus Sancti, sensu quodam mystico, atque adeò longè excellentiore significatione, maximum fuit, & prorsus sacratissimum: ipsa enim coniugalis coniunctio, ille ipse sermo, *hoc nunc os ex ossibus meis, &c.* ardentissimi amoris, arctissimæque necessitudinis index, admirabilem illam coniunctionem mysticè significat, quæ inter naturam humanam, Verbúmque Diuinum extat, extabítque in sempiternum; coniunctionem præterea alteram, ex ista priore consecutam, itémque perpetuam, quæ inter Christum sponsum amantissimum, & Ecclesiam sponsam pulcherrimam intercedit.

CAPVT VI.

NVMERVS II.

Quod est mandatum primum in promissione.

HOc videlicet mandatum de parentibus honorandis, primum fuit, cui in promulgatione legis adiuncta est continuò temporaria illa promissio, quæ tribus prioribus primæ tabulæ non est addita. Exod 20. num. 12. *Honora Patrem tuum, & matrem tuam, vt sis longæuus super terram.* Deuteronomij 5. num. 16. *Vt longo viuas tempore, & bene sit tibi in terra.* Vtrumque complectitur Apostolus hîc num. 3. *Vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram:* quasi alterum sine altero parum sit. Nam & diuturna vita, si bono careat, malísque prematur, diuturna calamitas est; prospera autem vita, bonísque referta, si celeriter absumatur, momentanea fælicitas. Vtrúque etiam pollicetur Ecclesiasticus cap. 3. num. 7. *Qui honorat Patrem suum, vita viuet longiore.* Et n. 10. 2

Mmm Honor

Honora Patrem tuum , vt superueniat tibi benedictio ab eo. Benedictionis enim nomine , rerum omnium affluentia cōtinetur : quam fausta, felixq; parentum precatio, filiis obtinet à Deo. Sic subiūgitur ibi, nu. 11. *Benedictio Patris firmat domos filiorū.* Est verò cōgruentissima ratio, cur huic præcipuè mandato adiuncta fuerit hæc promissio: æquum enim est, vt qui gratus est benefactori, accepto beneficio quā diutissimè fruatur; & qui pius est in eos, à quibus vitam accepit, illi Diuino munere, huius lucis vsura quam longissimè, & fælicissimè propagetur. Vide S. Thom. 1. 2. q. 100. art. 7. ad 3. & exemplum notabile apud Bisciolam T. 1. l. 17. c. 9. & Lorin. Ecclef. 7. num. 18.

NVMERVS XI.

Induite vos armaturam Dei.

3 GRæcè , *Panoplian:* quæ vox nō est dubium , quin semel significet , quidquid ad armandū militem in pugnam pertinet: itaque cōplectitur non arma solùm ad tegēdum corpus, sed ad hostem etiam lacessendum. Tertul. lib 5. contra Marcionem c. 18. num. 289. sic vertit, vt noster Interpres. Cyprianus Epist. 56. *Tota arma Dei.* Ambros. hîc, *vniuersitatem armorū.* Tigurina, *totam*; Isidor Clar. *vniuersam armaturam Dei.* Vulgatus ipse eādem vocem ita reddidit Luc. 11. num 22. *vniuersa arma.*

4 Est sanè acerrima pugna, periculosissimúsque cōgressus, tota vita Christiana: ad quam superandā armis munitissimis opus est. Lege Pinedam ad illa verba Iob 7. num 1. *militia est vita hominis super terram.* Eleganter verò Tertull. lib. ad Martyr. cap. 3. [Vocati sumus ad militiam Dei viui, iam tum, cùm in Sacramenti verba respondimus. Nemo miles ad bellum cum deliciis venit. Agonothetes Deus viuus est, corona æternitatis, brauium.] Nec minus ornatè Cyprianus Epistola 56. [Præliantes nos, & fidei congressione pugnantes spectat Deus, spectant Angeli eius, spectat & Christus. Quanta est gloriæ dignitas , quanta fælicitas, præsente Deo congredi , & Christo iudice coronari? Armemur, fratres dilectissimi, viribus totis, & paremur ad agonem.]

5 Hoc certamen designabat illud oleū, quo baptizati, velut athletæ inungebantur. Athletæ enim inter se congrediebantur oleo delibuti. Lege de hoc ritu Pamelium in lib. Tertull. de Baptismo, n. 48. Hoc itē illud Chrisma, quo cōfirmamur in altero Sacramento, in quo Christianæ militiæ nomen damus. Cyprianus sermone de Vnctione Chrismatis. *Hoc oleo vncti, cum spiritalibus nequitijs colluctamur.* Vide eumdem Pamelium in Epist. 70. ad Ianuarium.

6 Ad hāc pugnam sæpe alludit Apostolus Ad Rom. 13. num. 12. *induamur arma lucis.* 2. Cor 6. nu. 7. *per arma iustitiæ, &c.* 1. Timoth. 2. nu. 18. *vt milites bonam militiam.* & 2. Timot. 2. n. 4. *nemo militans Deo , implicat se negotijs sæcularibus : vt ei placeat, qui se probauit.* Græcè, *stratologesanti.* Ei, qui delectū exercitus habuit , qui eum militem conscripsit. Ad Hebr. 12. num. 4. *Nondum enim vsque ad sanguinem restitistis , aduersus peccatum repugnantes.* Græcè, *antagonizomeni,* verbo significantissimo, id est , summa contentione , totísque viribus in agone decertantes.

7 Ad hoc itaque prælium ineundum sumenda est armatura, non quæcumque, sed *Dei.* Hoc denotabat aureus ille gladius , cùm alioqui magis opportunus Chalybeus videretur, 2. Machab. 15. num. 16. *Accipe sanctum gladium, munus à Deo.* 2. Cor. 10. num. 4. *Arma militiæ nostræ , non carnalia sunt,* sed

sed potentia Deo. Neque erit ab re, si armaturæ istius, aut officinam, aut partem, orationem interpretemur: cuius videlicet igne arma potentissima conflantur: vixdum enim recensitis armis, quibus est Christianus miles muniendus, continuò subiungit Apostolus, num. 18. *per omnem orationem, & obsecrationem.* Chrysostomus hom. 5. de incomprehensibili Dei Natura. *Aptissima arma, oratio est: thesaurus perpetuus, diuitiæ inexhaustæ.* Ambr. Serm. 86. *Oratio longiùs vulnerat, quàm sagitta: sagitta enim nō nisi proximè conspectum percutit aduersarium: oratio autem etiam longiùs positum vulnerat inimicum.*

8 Quid quòd vel ipsum Deum hæc orationis cælestia arma vincunt, ac penitus expugnant? Excandescens ira Deus, cœperat stomachum erumpere in populum rebellem, Num. 16. num. 44. penitúsq; impios illos deleuisset, nisi Aaron precibus suis Deum expugnasset. Sapient. 18. num 21. *Properans enim homo sine querela deprecari.* Græcè, *proemachese: pugnauit, ac vicit Deū.* At quibus armis instructus, tam gloriosam victoriam reportauit? Deprecari Deum, est Deum ipsum propugnare, ac vincere. Propterea subditur: *proferens seruitutis suæ scutum, orationem.* Græcè, *oplon*, id est, *proprij ministerij arma* & num. 22. *nec armatura potentia, sed verbo,* (id est, oratione, vt exponit ibi Lorinus,) *illum, qui se vexabat, subiecit.* Angelum videlicet exterminatorem, Dei personam sustinentem, & scelera illius populi atrocissimè vindicantem, manus sibi dare coëgit.

9 Similis locus est Psal. 105. num. 23. *& dixit, vt disperderet eos.* Exod. 32. nu. 10. *Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos, & deleam eos.* Sed Moyses, tanquam strenuus, & pro portis stationarius miles, iræ Dei iam in populum, quasi vallo dissipato, acriter irruenti, sese in ipso aditu, muróque perrupto fortiter opposuit, diuinam iracundiam ab ingressu continuit, illius tela, gladiósque retudit, iustámque Dei vltionem irrumpentem precibus auertit. *Si non Moyses electus eius stetisset in confractione in conspectu eius, vt auerteret irā eius.* Confractio, Hebraicè dicitur *perets*; Græcè, *thrausi*: & propriè est disruptio, siue fractura muri: quem videlicet ipse populus suo scelere diruerat, & irrumpenti Dei supplicio aditum patefecerat, nisi illud Moyses oratione armatus repulisset.

10 Sed quia iam mihi videor egredi commentarij terminos, videat, qui pluribus volet hunc locum locupletare, Delriū, Gislerium, & Sotomayor in id Cantic. 4. num. 4. *Omnis armatura fortium:* Lorin. 1. Petri 4. num. 1. *& vos eadem cogitatione armamini:* Serarium Iudith. 4. num. 13. *non ferro propugnando, sed precibus sanctis orando deiecit:* Pererium, & Istellam, Genesis 48. nu. 22 *in gladio, & arcu meo.* Vbi Chaldæus. *In oratione, & deprecatione mea:* & Interpretes, Oseæ 12. num. 3. & Genes. 32. num. 24.

Vt possitis stare aduersus insidias diaboli.

11 Græcè *methodia* propriè est solers, & excogitata rei aggrediendæ ratio. Vulgatus suprà cap. 4 num. 14. *circumuentionem* reddidit. Tertullianus lib. 5. contra Marcionem cap. 18. *machinationem.* Hieronymus, *versutias.* Tigurina, *assultus:* Vatablus, *insidiosos congressus.* Cadunt omnia in rem, & in vocē quam aptissimè: & tam callidi, vafriq; hostis astutia simul, ac robur, quæuis arma perrūpet, nisi fuerint diuinitus cōmunita. Infirmi sumus ad hos impetus sustinēdos, nisi omnipotentis Dei ope fulciamur: & planè cæci

ad astus explorandos, nisi eiusdem luce collustremur. Insinuat se furtim, ac sensim fraudulentus hostis in hominum animos, vt citiùs te in laqueos eius induas, quàm insidias deprehendas. Leo Serm 7. de Natiuitate. Nouit, cui adhibeat æstus cupiditatis, cui illecebras gulæ ingerat; cui apponat incitamenta luxuriæ, cui infundat virus inuidiæ: omnem discutit consuetudinem, ventilat curas, scrutatur affectus. Apoc. 2. n. 24. *Qui non cognouerunt altitudines Sathanæ.* Græcè, *bathe:* quæ vox non est indifferens, quemadmodū Latina, vt significet etiam *sublimitatem & superbiam.* Sunt ergo Sathanæ altitudines, idest, *profunditates*, astutiæ ipsius callidáque consilia, subtiles, ac multiplices doli, ocultę artes, insidiosæque rationes supplantandi, & in fraudem inducendi homines. Vide Gregorium hom. 12. in Ezechielem, Cassianum collat. 7. cap. 21. Lorinum 1. Ioan. 2. num. 13. *Quoniam vicistis malignum:* & Barradam tom. 2. lib. 2. cap. 10.

NVMERVS XII.

Quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem, & sanguinem.

12 DVplex in paucis verbis Hebraismus. Primus, quo caro, & sanguis, mortalem, & fragilem conditionem solent declarare. Matthæi 16. num. 17. *Caro, & sanguis non reuelauit tibi.* Vbi Christus homines carne, & sanguine constantes, opponit Deo. Ad Galatas 1. num. 16. *Continuò non acquieui carni, & sanguini.* Vide ibi Legionensem, & Maldonatum Ioan. 1. num. 13.

13 Alter; solent Hebræi, cùm vnum alteri præferunt, non illud magis, hoc minùs affirmare; sed illud affirmare omnino, hoc omnino negare. Hunc canonem multis confirmat exemplis Maldonatus Matth. 9. num. 13. Non itaque negat Apostolus, sibi rem esse cum carne, & sanguine: cum his etiam hostibus acerrimè confligebat: sed quanuis ea pugna per se considerata, grauis esset, diuturna, ac periculosa; tamen ludus erat, atque iocus, collata cum ea, qua contra dæmones dimicamus. Illustrat hunc locum eleganti paraphrasi noster Roa lib. 6. Singular. cap. 18.

Aduersus mundi Rectores tenebrarum harum.

COncors est Expositorum sententia, Rectores mundi vocari dæmones, eo sensu, quo Ioannis 12. n. 31. *Princeps huius mundi:* & 2. Corinth 4. num. 4. *Deus huius sæculi,* dæmon appellatur: vt exponit Augustinus tom. 6. lib. 21. contra Faustum, cap. 1. & explicaui suprà cap. 2. num. 2. 14

Subest in hoc loco vnica vox Græca, nusquam aliàs in Scriptura reperta, *cosmocratoras.* Tertullianus in eo lib. 5. contra Marcionem cap. 18. vertit, *munditenentes:* Regia, *mundipotentes:* vt cum dictione composita aptiùs cohæreat ille genitiuus, *tenebrarum harum.* Græcè, *caliginis huius sæculi.* Quæ est commodissima periphrasis impiorum, in quibus hic mundi Rector potissimùm dominatur; quos, velut arcem per tyrannidem occupatam, hic fortis armatus acerrimè custodit; qui proprio vocabulo *tenebræ* dicuntur. Lege, quæ adnotaui cap. 5. nu. 8. in illa verba, *eratis enim aliquando tenebræ.* 15

In cælestibus.

DVplex est explicatio huius loci, & neutra aut auctoritate caret, aut etiam probabilitate. Prima accipit præpositionem *in*, loco *pro*, vt sensus sit: non pro aris, aut focis dimicamus, 16

camus; non de capite agitur, de honore, ac fortunis omnibus: hæc enim omnia terrestria sunt, fluxa, atque caduca: de cælestibus bonis, hoc est, immortalibus, beatissimis, gloriosissimis, in omnem æternitatem duraturis, contentio est. Victor in hoc certamine, immarcescibili corona decorabitur in cælo: victus, & superatus, horribilibus cruciatibus addicetur apud inferos.

17 Non dubium, quin grandis sit hæc sententia, & valde digna Apostolo, quæque ad arma alacriter capessenda fideles exsuscitet: obstare duntaxat videtur phrasis inusitata: & ego quidem ingenuè fateor, nusquam me inuenire potuisse, *peri psyches machestha*, idest, pugnare pro vita, efferri etiam Græcè, *en psyche*. Sed meam ipse inscientiam coarguo, & Græcis Patribus habeo fidem, qui natiuæ suæ linguæ peritissimi, huius explicationis Auctores extiterunt. Chrysostomus homil. 21. Athanasius quæstione 145. ad Antiochum, Theodoretus, OEcumenius, & Theophilactus in huius loci Commentario: noster etiam Maldonatus Lucæ 1. num. 78. obseruat, *en*, idest, *in*, accipi pro *dia*, idest, propter.

18 Altera explicatio est, adhuc exaggerare Apostolum his etiam verbis, anceps, & periculosum huius certaminis discrimen. Erit itaque hæc antithesis. Nobis cum longè superioribus aduersariis res est; ac proinde arma sunt, & auxilia cælitus comparanda. Primò excellunt illi naturâ: nos carne constamus fragili; illi sunt spiritus: nos pauidi, & imbecilles; illi robustissimi *Principatus, & potestates*. Secundò astutiâ: nos improuidi, nos ignari, sæpe etiam falsa, & fucata specie boni decepti; illi vaferrimi, in collocandis insidiis, laqueísque tenden-
19 dis versutissimi. Tertiò vincunt exercitatione bellica: nos imbelles, inexercitati, inexperti; illi iam inde ab orbe condito in oppugnandis, supplantandísque hominibus exercitatissimi. Quartò denique sunt loco superiores: degunt illi *in cælestibus*, in loco edito, in aëre isto caliginoso (vt probaui suprà cap. 2. num. 2.) vnde tela vibrant impunè; nos iacemus in loco inferiore, humi reptamus, eorum iaculis toti patemus.

Sic explicant Latini illi vetustio- 20
res: Tertullianus lib. 5. contra Marcionem cap. 18. Lege Pamelium num. 291. apud quem Syrus Interpres vertit, *qui sub cælo sunt*. Ambrosius perspicuitatis gratia, & inuertit Apostoli verba, & addit nonnulla de suo, lib. de Paradiso cap. 12. *Aduersus nequitiam spiritalium, quæ sunt in cælestibus*. Hieronymus mira confidentia asseuerat in Commentario huius loci. *Omnium Doctorum opinio est, quòd aër iste, qui cælum, & terram medius diuidens, inane appellatur, plenus sit contrariis fortitudinibus*. Expendit etiam Haimo infinitam hostium multitudinem. *Ita plenus est aër dæmonibus, & malignis spiritibus, sicuti radius solis minutissimis atomis*. Eamdem tuentur explicationem Anselmus, Primasius, Strabus, Lyranus, & S. Thomas, vt omittam plerosque Interpretes recentiores.

NVMERVS XIII.

Vt possitis resistere in die malo.

Non probo explicationem il- 21
lam, probatos licèt ipsa patronos habeat, quæ extremum Iudicij diem interpretatur. Series ipsa exigit, vt de instante conflictu, ac prælio loquatur Apostolus, & iterum nunc inculcet, quod paulò antè monuerat, num. 11. *Vt possitis stare aduersus insidias Diaboli*. Multò minùs probo alteram explicationem, quæ

totum vitæ præsentis tempus comprehendit, iuxta illud cap. 5. num. 16.

22 *Quoniam dies mali sunt.* Frequens idioma Scripturæ cogit nos, *diem malum,* aduersum, & calamitosum tempus explicare. Ecclesiastes 7. n. 15. *In die bona fruere bonis tuis, & malam diem præcaue.* Hebraicè, *& in die mala, vide seu contemplare.* Tigurina, *& in tempore aspero circumspice:* hoc est, etiam, atque etiam tunc cogita, quis immittat ærumnosam illam diem, vt à quo bona suscepisti, mala etiam æquo animo feras. Amos 6. n. 3. *Qui separati estis in diem malum,* idest, reseruati in laboriosissimum captiuitatis tempus. Sed nullibi frequentiùs, quàm in Psalmis, Psal. 36. num. 19. *Non confundentur in tempore malo.* Psalm. 40. num. 2. *In die mala liberabit eum Dominus.* Psalm 93. nu. 13. *Vt mitiges ei à diebus malis.*

23 Itaque *diem malum,* diem hostilis assultus, diem sanguinariæ irruptionis interpretor: cùm dæmon collectis viribus, effuso impetu Iustum inuadit. Tunc armis Diuinitus conflatis ab imis vnguibus ad summum vsque verticem obtectus, (hoc denotat *panoplia*) non modò resistere crudelissimo aduersario, sed vniuersas Inferorum phalanges, armatas in suum exitium, & in ipsum solum hostiliter irruentes, eludere, profligare, planéque triumphare facili negocio poterit. Spectaculum sanè Deo iucundissimum. Sapienter enim Seneca in libro, cui titulus est: quare bonis mala accidant.

24 [Nobis interdum voluptati est, si adolescens constantis animi, irruentem feram venabulo excipit, si leonis incursū interritus pertulit. Puerilia sunt hæc, & humanæ oblectamenta leuitatis. Ecce spectaculū, ad quod respiciat intentus operi suo Deus: ecce par Deo dignum: vir fortis cum mala fortuna compositus: vtique si & prouocauit.] At ego potiùs dicā: Ecce spectaculum Deo dignum: vir iustus cum infernis cohortibus compositus; vnus cum innumerabilibus hostibus confligens; omnes illos aperto Marte lacessens; atque ex hac acerrima pugna, onustus ditissimis spoliis, & gloriosissimè victor euadens.

NVMERVS XIV.

State ergo succincti lumbos vestros in veritate.

Seruius ad illum Virgilij locum, lib. 8. Æneid. 25

Discinctos Mulciber Afros.

[Discinctos, inquit, hoc est, militiæ inhabiles. Omnes enim, qui militant, cincti sunt; alioqui inefficaces: vt contrà *præcinctos,* strenuos dicimus: vnde Græcè *euzonos* appellatur, non qui habet bonam zonam, sed qui strenuus est, & expeditus] In sacro etiam sermone accinctus idem est, ac militans: quia, cùm Orientales oblongis vestibus vterentur, ne illæ defluentes ad talos vsque, decertantibus essent impedimento, collectas ad lumbos balteo milites stringebant. 3. Regum 20. nu. 11. *Ne glorietur accinctus æquè, vt discinctus,* idest, cùm scias, 26
incertos exitus esse belli, Martémque communem, noli epinicion canere ante partam victoriam: noli adhuc militans perinde gloriari, ac triumphans. Balteus verò insigne erat, & ornamentum militare. 3. Regum 2. num. 5. & 4. Reg. 3. num. 21. Vide Pidam Iob 12. versu 18.

Lego apud prophanos Scriptores 27
eam ignominiæ notam ignauis militibus inustam, vt incederent discincti. Suetonius in Augusto cap. 24 [Variis ignominiis affecit, vt stare per totum diem iuberet discinctos.] Plutarchus in Lucullo. [Quosdam notauit, vt discincti fossam foderent, reliquo

exercitu

exercitu spectante.] Liuius lib. 27. [Centuriones Manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis (idest, solutis balteis) discinctos destituit.] Vide Lambinum Ode 1. Epodi, Alexandrum Neapolitanum lib. 1. Dierum genialium cap. 20. & ibi Tiraquellum pag. 80. Lipsium lib. 5. de Militia Romana, dialogo 18. pag. 351. Beroaldum in locum indicatum Suetonij, Pontanum lib. 13. Symbol. in Virgilium, columna 1820.

28 Ex hoc itaque militari ritu petenda est intelligentia huius loci. Armat enim Apostolus cælesti panoplia militem Christianum: quare, cùm ait, *state succincti lumbos, &c.* perinde est, ac si dicat. Milites lumbos balteo præcingunt: vos spiritales mentis lumbos accingere volo veritate. Sunt quidem lumbi, fortitudinis, & roboris sedes. Vnde imbecilles, ac debiles, *elumbes* à Latinis nominantur. Iob 40. nu. 11. *Fortitudo eius in lumbis eius.* Nahum 2. num. 1. *Conforta lumbos, robora virtutem valde.* Prouerbior. 31. num. 17. *Accinxit fortitudine lumbos suos.* Iob. 38. nu. 3.

29 *Accinge, sicut vir, lumbos tuos.* Itaque cùm monet Apostolus, *state succincti lumbos*, ad acuendum robur, ad excitandas vires, ad generosos quosdam spiritus concipiédos adhortatur. Psal. 17. num. 33. *Deus, qui præcinxit me virtute.* & num. 40. *Præcinxisti me virtute ad bellum.* Attende, quo balteo Dauid, nimirùm robore, ac fortitudine, cingebatur: quin & ipse Deus eodem balteo dicitur accingi Psalm. 92. nu. 1. *Indutus est Dominus fortitudinem, & præcinxit se.*

30 Atque hinc est, vt non solùm apud externos Scriptores, vt notauit Seruius, sed etiam apud Sacros, *accincti*, siue *euzoni* dicantur, qui sunt armis instructi, pugnaces, & fortitudine præditi. Iudicum 18. nu. 17. *Sexcentis viris fortissimis.* Hebraicè, *accinctis.* Iosue 1. num. 14. *Vos autem transite armati.* Hebraicè, *præcincti.* LXX. *Euzoni.* Vertit editio Vaticana verbum è verbo, *bene accincti.* Et cap. 4. num. 13. quos Latinus Interpres vocat *pugnatores*, Hebraicè appellantur *accincti*: & à LXX. *euzoni.* Imò ipsum cingulum, siue balteus militaris, aliquando sumitur pro robore, ac fortitudine. Isaiæ 23. num 10. *Non est cingulum vltrà tibi.* Hebraicè, *mezach.* Quæ vox ab Hebraizantibus redditur, *fortitudo.* Locum illustrarunt LXX. *Manus autem tua non valet vltra:* manu enim robur denotatur.

Concludo itaque, robur in tuenda veritate, in propugnanda fidei doctrina, spiritalem esse balteum: à veritate est incohanda nostra pugna: veritate sunt lumbi muniendi, mẽtis, inquam, lumbi. 1. Petri 1. num. 13. *Succincti lumbos mentis vestræ.* Veritas animum firmat, pectus obarmat, alacres impetus ingenerat, hostiles machinationes, dolósque perrumpit, ipsas Inferorum portas potenter expugnat. Sed de fortitudine, ac robore veritatis luculentum extat elogium lib. 3. Esdræ, cap. 4. à numero 34. 31

Et induti loricam iustitiæ.

Lorica, tunica quædam est ferreis annulis contexta, quæ pectus, humeros, dorsum, ac proinde cor, & membra maximè vitalia tegit. Varro, lib. 4. de Lingua Latina. [Lorica à loris dicta, quòd de corio crudo pectoralia faciebant: posteà succuderunt è ferro, sub id vocabulum, ex annulis ferream tunicam.] Subest Græcè in hoc loco *thorax*: quæ vox nonnũquam retinetur à Vulgato, & frequens est apud Latinos Scriptores. 32

Non dubito, quin Paulus, vt erat in sacris litteris versatissimus, ad duo maximè insignia alludat veteris Testamenti 33

menti

menti loca in quibus Deus inducitur eâdem iustitiæ lorica septus, ac munitus. Sapient. 5. num. 19. *Induet pro thorace iustitiam*: & Isaiæ 59. num. 17. *Indutus est iustitia, vt lorica.* Eamdem sonant loricam iustitiæ, verba illa Iob cap. 29. num. 14. *Iustitia indutus sum, & vestiui me, sicut vestimento.* Nam ex militaribus armis metaphoricum ibi sermonem sumi, eruditè conuincit noster Pineda.

34 Iustitia porrò generali nomine omne complectitur virtutum genus. Non lubet in probanda re notissima hærere: videantur Maldonatus Matth. 3. num. 15. Genebrardus Psalm. 64. n. 6. Brugensis, Matth. 6. num. 10. Lorinus Psalm. 5. vers. 9. & Psalm. 14. versu 2. Ipse etiam Apostolus, dum iterum Christianum militem induit hac lorica, sigillatim nonnullas virtutes explicat, quas hîc iustitiæ nomine comprehendit. 1. Thessalonicens. 5. num. 8. *Induti loricam fidei, & charitatis.*

35 Dixi, loricam ferreis annulis contexi: & præter Varronem citatum, Auctores producã locupletissimos. Virgilius 3. Æneid.

Loricam consertã hamis, auroq; trilicem.

Idest, constantem catenulis ter geminatis, ternis per eam liciis decurrentibus. Vide Lipsium lib. 3. de Militia Romana, dialogo 6. pag. 132. Turnebum lib. 29. Aduersariorum cap. 35. Pontanum lib. 10. Symbolarum, columna 1279. Statius lib. 12.

Multiplicem tenues iterant thoraca catenæ.

Et Silius lib. 4.

Spaciosáque pectora seruat
Nexilis innumeros Chalybum sub tegmine thorax.

Idem lib. 5.

Loricam induitur, tortos hinc nexilis hamos
Ferro squama rudi, permistóque asperat auro,

Virgilius lib. 12.

Rutilum thoraca indutus ahenis
Horrebat squamis.

Atque hinc illustratur locus ille 1. Reg. 17. num. 1. *Lorica squamata induebatur.* Sic restituit hunc locum editio Vaticana, cùm anteà *hamata* legeretur. L X X. *thoraca alysidoton*: quam vocem expendens affirmat Lipsius, in illo Dialogo 6. pag. 129. ad verbum ita verti: *loricam catenatam.* Sed *hamatam*, inquit, Latini dixerunt, quia circuli, & catenæ nexæ, hamuli speciem dimidiati referebant. 36

Hæc cùm ita sint, quod symbolum aptius, significantiúsque fingi, aut excogitari potest ad iustitiam exprimendam, quàm catenata, triplicatáque lorica, hamis inter se se arctissimè consertis? Hic murum non aheneus, sed planè adamantinus est: nil conscire sibi, omnes iustitiæ partes exactissimè tueri. Sunt verò virtutes omnes, quæ hamatam istam loricam contexunt, & *iustitia* vnico vocabulo continentur, inter se se strictissimo nodo connexæ, & colligatæ, quasi hamis consertæ, aut compactæ *squamis se prementibus*: vt loquitur Scriptura in re licèt dissimili, Iob 41. num. 6. 37

NVMERVS XV.

Et calceati pedes in præparatione Euangelij pacis.

Contextus ipse necessariò efflagitat, vt ad militaria calceamenta in his etiam verbis alludatur: quibus milites, aut totas suras, aut certè talos, medio crure tenus contegebant. Primò, quia id etiam tegmen, ac munimentum, inter arma cataphracti militis numeratur. Sic vbi Latinus Poëta accuratè recenset arma, à Vulcano fabrefacta, quibus Æneas erat induendus, ne 38

ne hoc quidem genus prætermittit, lib 8. Æneid.

Terribilem cristis galeam, flammásque vomentem,
Fatiferúmque ensem, loricam ex ære rigentem:
Tum leues ocreas, electro, auróque recocto,
Hastámque, & clypej non enarrabile textum.

39 Quibus luculentissimis versibus eadem ferè complectitur arma, quæ hîc ab Apostolo enumerantur. In illo etiam loco 1. Regum 17. vbi vastissimus ille Philisthæus totus armatus graphicè depingitur, ita legimus n.6. *Et ocreas æreas habebat in cruribus.* Atque hoc est frequentius vocabulum, quo tegumentum istud appellatur. Lege Lipsium lib.3.de Militia Romana dialogo 7.

40 Reperio etiã militares istas ocreas, *caligas*, nominatas, vt eruditè probat ex iure ciuili Tiraquellus in Alexandr. lib.1. cap 20.& ex Historicis Lorinus Act.12. num.8. Illud etiam obseruo, in sacro sermone calceamenta cum balteo, id est, militares ocreas cum militari cingulo, copulari 3. Reg.2. num.5. & Isaiæ 5. n.27. Quò fortasse alluditur Deuteronomij 33. num.25. *Ferrum, & æs calceamentum eius.*

41 Neque obstat, quòd non dixerit Apostolus, *ocreati*, aut *caligati*, sed *calceati*: neque enim illi curæ fuit, voces adeò presse, subtilitérque distinguere: &, vt ego quidem existimo, inter se istæ voces sæpe confunduntur: vt ex citatis locis colligi potest. Græcè subest, *hypodesameni*, id est, subligati: quia siue calcei, siue ocreæ solebant loris, aut aliis vinculis supernè aptari, atque constringi. Vide Brugensem Matth.10.n.10. Inde *hypodemata*: quæ ex Euangelistis probat eodem loci Maldonatus, idem prorsus esse, atque *sandalia*. Sed insuper aduerto, quæ à LXX. Græcè dicuntur *hypodemata*, Genesis 14. nu.23. & à Luca, *sandalia*, Actuum 12. num.8. *caligas* à nostro Interprete vocati. Hoc autem vocabulum sæpe militare est.

Atque hæc de metaphora, & de voce. Quod ad reconditiorem sensum attinet, sunt, quibus arrideat, pedes, id est, affectus, calceamentis validè constringi, & à luto, à saxis, & spinis, quæ viarum impedimenta sunt, defendi, ac prohiberi: à luto quidem turpissimarum libidinum; à saxis, id est, ab scandalis, in quæ solent imbecilliores impingere, ab spinis molestiarum, & tribulationum. 42

Mihi vehementer placet explicatio Pradi super illa verba Ezechielis 16. num.10. *Calceaui te ianthino. Calceus*, inquit, *militaris constantiam, confidentiamq́; significat: nam qui nudis ingreditur pedibus, timidè, ac pedetentim incedit; contrà verò calceatus, intrepidè, & audacter.* Ad hanc audaciam, atque fiduciam retulit Cyprianus epistola 56. *Calceati sint Euangelico magisterio, & armati pedes, vt cùm serpens calcari à nobis, & obteri cœperit, mordere, & supplantare non possit.* Et Tertullianus lib. de Corona militis cap.1. *Spe calceatus de Euangelij paratura.* Denique allusit Apostolus ad Isaiæ 52. numero 7. & Nahum.1. num.15. quæ loca citauit ipse disertis verbis ad Romanos 10. nu.15. *Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem.* Lege ibi eruditam Toleti annotationem, quæ est 8. in illud cap.10. 43

NVMERVS XVI.

In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere.

Scutum totum ferè corpus contegebat, erat enim oblongius multò, quàm clypeus: 44

adeò, vt in eo, tanquam in feretro, qui in acie cecidissent, ad sepulturam efferrentur. Græci vocant scutum, *thyreon*, quia forium similitudinem repræsentat. Lege Pontanum lib. 8. Symbolarum in Virgilium col. 1092. & lib. 15. col. 2027. Alexandrum ab Alexandro lib. 6. cap. 22. & ibi Tiraquellum; Lipsium lib. 3. de Militia Romana dialogo 2.

45 Est verò fides minutissimum scutum, quod dæmoni oppositum, & obiectum, omnes illius petitiones eludat, omnia tela eminus contorta depellat. Suppeditat enim fides, præualido in hoc certamine firmamenta: detegit in primis hostis callidissimi technas, insidias aperit: deinde obuallat pectus præsenti, & efficaci rerũ Diuinarum consideratione: quæ, dici non potest, quantam vim habeat ad huius hostis iacula retundenda: postremò proponit ob oculos imbecilles, & exarmatas hostis vires, robúr-
46 que nobis Diuinitus oblatum, si illi duntaxat fortiter obsistamus. Vnde eleganter Isidorus, lib. 3. Sentent. c. 5. [In electorum oculis terror diaboli vilis est: ab incredulis, vt Leo, timetur: à fortibus in fide, vt vermis, contemnitur.] Consentanea Gregorius lib. 5. Moralium cap. 17. vbi dæmoni accommodat illud nomen, quod Iob 5. num. 11. vsurparunt, L X X. *Mirmecoleon.* Verbum exprimas è verbo. *Formica leo.* Dæmon enim formicis, hoc est, pauidis, & imbellibus, humíque reptantibus, Leo terribilis, ac formidabilis est; Leonibus autem, id est, fortibus, & intrepidis, scutóque fidei validissimo munitis, despicatissima formica.

47 Et verò gloriosam victoriam de acerrimis nostris hostibus reportatã, aliàs etiam sæpe sacræ litteræ acceptam referunt Fidei 1. Petri 5. num. 9. *Cui resistite fortes in fide.* 1. Ioan. 5. n. 4. *Hac est victoria, quæ vincit mundum, fides nostra.* Ad Hebræ. 11. n. 33. *Sancti per fidem vicerunt regna. Omnis enim, qui natus est ex Deo, non peccat, & malignus non tangit eum,* 1. Ioan. 5. nu. 18. hoc est, ne leuissima quidem noxa fidelem Iustũ diabolus attinget. Sunt, qui huc etiam referant illud Psalmi 90. n. 8. *Scuto circumdabit te veritas eius.* Vide Lorinum 1. Petr. 5. vers. 9.

Nequissimi.

GRæcè, *tu poneru.* Vnde illi, quos 48
sæpe nutu appello, Editionis nostræ Momi, quibus nihil est antiquius, quàm Vulgari luminibus obstruere, pro *nequissimo, malum,* aut *nequam* obtruserunt. Id scilicet ignorabat Vulgatus, qui prudentissimè sæpe solet, vbi Latinum positiuum non penitus exhaurit Græcæ vocis vim, eam exprimere superlatiuo. Marci 9. num. 7. *Hic est Filius meus charissimus,* Græcè, *agapetos:* cùm aliàs idem nomen nomine etiam positiuo exprimatur ab Interprete. Matth. 3. num. 17. Marci 1. n. 11. Lucæ 3. num. 22. Sic ad Hebr. 6. num. 18. *Fortissimum solatium:* Græcè, *ischyran.* Et cap. 12. n. 11. *Fructum pacatissimum:* Græcè, *irenicon.*

Hanc verò vocem *Poneros*, etiam 49
cùm de diabolo sermo est, sæpe explicat Vulgatus alio nomine positiuò. Vt Matth. 13. num. 19. *Venit malus.* 1. Ioan. 2. num. 13. & 14. *Vicistis malignum.* Lege Maldonatum, Matth. 5. num. 36. & cap. 6. num. 13. & Lorinum 1. Ioan. 3. num. 12.

NVMERVS XVII.

Et galeam salutis assumite.

MIror sanè, nullum, quem viderim, Interpretem obseruasse, Paulum in hoc loco, non 50
modò

modò ad Isaiam allusisse, sed ipsissima etiam Prophetæ verba ex Editione LXX. recitasse. Legimus enim, Deum sic armatum, Isaiæ 59. num. 17. *Et galea salutis in capite eius.* Vbi ingeniosè Forerius. *Salutem in capite gestabat, quia nihil antiquius hominum salute ducebat.* LXX. verò non salutem, sed *salutare* reddiderunt, *Perikephalæan soteriu.* Quorum hîc verba Paulus vsurpauit. Et Tertullianus lib. 3. contra Marcionem cap. 14. Latinè reddidit, *galeam salutaris.* Scitum verò est in sacra Scriptura, humani generis vindicem, ac seruatorem Christum Dominum, Salutare, siue Græcè *Soterion* nuncupari: quod cum Hebraico nomine *Iesuha* mirificè congruit. Vide Delrium ad illa verba Genesis 49. nu. 18. *Salutare tuum expectabo Domine:* & Maldonatum Luc. 2. nu. 30. *Viderunt oculi mei salutare tuum:* & Toletum Luc. 3. num. 6. *Videbit omnis caro salutare Dei:* Agelium in illa verba Psalmi 13. num. 8. *Quis dabit ex Sion salutare Israel?* Bellarminum Psal. 84. n. 7. *Salutare tuum da nobis.* Isaiæ 12. nu. 3. *Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.* L X X. *Soteriu.* Et cap. 26. num. 1. *Saluator ponetur in ea murus.* L X X. *Soterion.* Sic etiam cap. 51. n. 5. *Propè est Iustus meus, egressus est Saluator meus.* Et cap. 62. nu. 1. *Donec egrediatur, vt splendor, Iustus eius; & Saluator eius, vt lampas, accendatur.* Vtrobique L X X. *Soterion.*

52 Itaque potuisset Vulgatus vertere in hoc loco. *Et galeam Salutaris*, aut *Saluatoris assumite.* Quid ergo est, Christo seruatore, tanquam galea, caput munire, atque protegere? Nihil aliud, vt opinor, nisi omnem spem obtinendæ salutis in hoc periculosissimo certamine, omnem fiduciam potiundæ victoriæ, in Christo, vnico Saluatore nostro figere, ac locare; caput, vitámque nostram illi protegendam committere; partam salutem, reportatam victoriam huic protectori acceptam referre. Facem mihi præfert ad hanc explicationē ipse Paulus 1. Thessalonicen. 5. n. 8. *Induti loricam fidei, & charitatis, & galeam, spem salutis.* Redditque continuò causam, cur galeam requirat, quæ sit salutis spes, num. 9. *Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Iesum Christum.* Et 1. Corinth. 15. num. 57. *Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum.*

Præiuit nobis exemplo suo ad hanc humilem gratiarum actionem, strenuissimus ille bellator Dauid, Psal. 17. n. 36. *Dedisti mihi protectionem salutis tuæ.* Vbi sexta Editio relata in Scholiis Sixtianis. *Dedisti mihi protectorem Saluatorem tuum.* Eadémque Hebraica verba ita reddidit Vulgatus, 2. Regum 22. num. 35. *Dedisti mihi clypeum salutis tuæ.* Est enim Saluator noster galea, clypeusque salutis. Et Psalm. 19. num. 5. *Lætabitur in salutari tuo:* Græcè, *soterio.* Ac subest Hebraicè radix *ranan:* quam vertit Regia, *ouabimus.* Sensúsque est: cùm victoriam, salutémque nobis pepereris, ouantes, atque triumphantes, non nosmetipsos magnificè iactabimus, sed tibi Seruatori nostro laudes, & gratias referemus. *Et in nomine Dei nostri magnificabimur.* Hebraicè, *nidgol: vexillum eleuabimus,* id est, elatis in lætitiæ significationem vexillis, tuum Saluatoris nomen magnificis laudibus prosequemur. 53

Et gladium spiritus (quod est verbum Dei.)

PRobo communem Interpretum obseruationem, hactenus Apostolum armis ad se protegendum Christianum militem induisse; nunc 54

verò etiam gladium illi porrigere, quo inuisibilem hostem lacessere, oppugnare, atque adeò ferire possit. In eo tamen à plerisque dissentio, quòd ad hoc pugnæ genus illustrandum, & huius gladij vsum edocendum, exemplum afferunt ex certamine illo singulari, à Christo cum dæmone inito, quem tribus sententiis ex sacro sermone desumptis, quasi tribus huius gladij petitionibus, vulnerauit, atque deiecit. Nam mea quidem sententia, obsistere hosti istud est, non plagam imponere; ad scutum pertinet, non ad gladium: neque enim multum refert, si irruenti hosti fidem opponas, mente duntaxat conceptam, aut etiam sacræ Scripturæ verbis explicatam.

55 Itaque magis assentior aliorum explicationi, tunc demum isto gladio dæmonis iugulum peti, tunc illi luculentam, & grauissimam plagam infligi, cùm Euangelici verbi prædicatione, fortis iste armatus, spoliis deuictus exuitur; cùm infidelium, aut certè peccatorum præda, inuito illi, ac omni ope reluctanti, huius gladij vi tandem è manibus extorquetur. Illud verò est in animo altè defigendũ, quod hìc obseruat S. Thom. lect. 4. [Prædicatio dicitur gladius Spiritus, quia non penetrat vsque ad spiritum, nisi ducatur ab Spiritu Sancto.].

56 Hoc ipso gladio accinctus est Christus Psalm. 44. num. 4. vt duobus in locis, eisdem propè verbis, ex versu proximo, *speciosus forma præ filijs hominum*, eleganter concludit Tertullianus lib. aduersus Iudæos num. 108. & lib 3. contra Marcionem cap. 14 *Tempestiuus* (inquit) *decore prater filios hominum, effusa est gratia in labijs tuis. Rideo, si quem ad bellum ense cingebat, & de tempestiuitate decoris, & labiorum gratia blandiebatur.* Et paulò pòst. *Apostolus Ioannes in Apocalypsi* (cap. 1. num. 16.) *ensem describit, ex ore Dei prodeuntem, bis acutum, præacutum: quem intelligi oportet sermonem Diuinum, bis acutum duobus testamentis, legis, & Euangelij, acutum sapientia, infestum Diabolo, armantem nos aduersus hostes spiritales nequitiæ.* Quibus extremis 57
verbis alludit sine vlla dubitatione Tertullianus ad hunc Apostoli locum; & vtrumque gladium, vnum, atque eumdem esse contendit. Huc etiam referunt Augustinus lib. 20. de Ciuit. cap. 21. & Ambrosius lib. 3. de Virginibus, illud ad Hebr. 4. num. 12. *Viuus est enim sermo Dei, & efficax, & & penetrabilior omni gladio ancipiti.* Theodoretus etiam, & Philo Carpatius interpretantur in hanc sententiam verba illa Canticorum 3. num. 8. *Omnes tenentes gladios, & ad bella doctissimi.* Idem Augustinus in illo lib. 29. de Ciuit. cap. 21. & Hilarius in Matthæum, & Auctor Imperfecti homil. 26. Christi verba Matthæi 10. num. 34. *Non veni pacem mittere, sed gladium*, de hoc ipso gladio spiritus exponunt: & Maldonato nostro certum videtur, Euangelium significari. Verùm hæc testimonia non vsquequaque constat, quem habeant sensum litteralem, & multis sunt inuoluta difficultatibus, quas sigillatim examinare, vberioris otij est.

NVMERVS XXIV.

Qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione.

Duplex est huius loci sensus, & 58
iuxta proprietatem Græcæ vocis vterq; probabilis. *Aphtharsia* enim significat immortalitatem: & ita exprimitur illa vox ab Interprete Latino, 1. Cor. 15. num. 54. *Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem.*

talitatem. Græcè, *aphtharsian*: & eodem prorsus sensu redditur *incorruptio*, aut *incorruptela.* Ne longè abeamus, in illo ipso cap. 15. vtriusque etiam versionis supperunt exempla numer. 42. *Surget in incorruptione.* & num. 50. *neque corruptio incorruptelam possidebit.*

59 Sic etiam *Aphtartos*, idem est, atque immortalis, 1. Timoth. 1. num. 17. *Regi sæculorum immortali.* Græcè, *Aphtharto*: & eodem sensu Latinè redditur *incorruptus*, aut *incorruptibilis*: ad Rom 1. num. 23. *& mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei.* Græcè, *Aphthartu.* 1. Corinth. 9. n. 25. *Nos autem incorruptam.* & cap. 15. num. 52. *mortui resurgent incorrupti*, idest, immortales. Atque ex hac significatione vocis, primus elicitur sensus. *Qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione*, hoc est, in immortalitate, & incorruptibilitate iam existentem, in cælo iam regnantem in omnem æternitatem. Ea phrasi dicitur Sapient. 2. n. 23. *Deus creauit hominem inexterminabilem.* Græcè, *en aphtharsia, in incorruptione*, idest, incorruptibilem, & immortalem.

Significat etiam *Aphtharsia* integritatem, ac synceritatem animi vacantis omni vitiorum corruptela Ad Tit. 2. num. 7. *in doctrina, in integritate, in grauitate.* Sapient. 6. num. 19. *Custoditio autem legum, consummatio incorruptionis est.* Græcè, *Bebæosis aphtharsias*, idest, *confirmatio, aut constitutio integritatis.* Integritas enim vitæ, exacta, & accurata legum obseruatione continetur, & consummatur. Atque hinc efficitur alter sensus: *qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione*, hoc est, incorruptè, integrè, purè, atque syncerè: quod vtinam, præstante ipsius gratia, assequi valeamus. 60

IN EPISTOLAM CATHOLICAM B. IACOBI APOSTOLI

COMMENTARII EXEGETICI LITTERALES:

AVCTORE

P. AVGVSTINO DE QVIROS

è Societate IESV.

ARGVMENTVM.

1 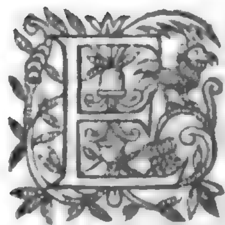XTITIT Apostolorum ætate Simon ille Magus, cuius meminit Lucas Act. 8. num. 9. qui nefarium Ecclesiæ nascenti bellum indixit. Spargebat hic virus pestilentissimæ doctrinæ, quam his verbis perstringit Irenæus lib. 1. cap. 20. [Qui in eum, & in Selenen eius, spem habeant, vt liberos agere, quæ velint: secundum enim ipsius gratiam saluari homines, sed non secundum operas iustas.] Cùm ergo in sola fide, falsa illa quidem, & commentitia, salutem reponeret, & habenas laxissimas effrænatæ cupiditati remitteret, hominibus auidis vitæ licentioris passim venenum aspirabat.

2 Haud dissimilem errorem, latiùs quotidie manantem, & in sola sincera fide, seclusis operibus, spem salutis reponentem, Iacobus hac Epistola repressit. Inuaserunt quidem in arcem huius causæ Petrus, Ioannes, & Thadæus: sed in hoc certamine cæteris palmam præripit Iacobus, & iuxta nominis sui etymon, phalanges hostium mirabili dexteritate supplantat; totúmque se effundit in bonis operibus extollendis. Hoc itaque consilio illum appulisse animum ad scribendum, Auctor est Augustinus lib. de Fide, & Operibus, c. 14. [Quoniam ergo hæc opinio tunc fuerat exorta, aliæ Apostolicæ Epistolæ, Petri, Ioannis, Iacobi, & Iudæ, contra eam maximè dirigunt intentionem, vt vehementer adstruant, fidem sine operibus nihil prodesse.]

Hanc venenatam hæresim, per tot annos retrusam in illas tenebras, vnde emerserat, rursus ab ipsis Inferorum faucibus reuocauit Lutherus in lucem. Cùm verò perspicuè videret homo impurus, hydram istam suam renascentem vel vnico huius Epistolæ 3

ictu

ictu iugulari: dùm vim argumentorum suis cauillis desperat eludere, aut apertissima verba vel obtorta gula in aliam sententiam detorquere, multò procliuius existimauit, ore illo ferreo eius auctoritatem infringere, quàm iacula inde petita, & in suam hæresim contorta, propulsare.

4 Manet tamen inconcussa, & irrefragabilis huius Canonicæ Epistolæ auctoritas, inde vsque ab Ecclesiæ primordiis, grauissimorum Côciliorum, Summorum Pontificû, & Sanctorum Patrum testimonio stabilita. Agnoscit eam Synodus Laodicensis, & pro Canonica veneratur, cap. 59. Concilium Arausicanum II. cap. 25. Cabilonense I. cap. 33. Mileuitanum, Canone 7. Carthaginense III. cap. 47. Florentinum demum, & Tridentinum: Clemens Romanus epistola 2. Anacletus epistola 1. Innocentius I. epistola 3. ad Exuperium, Magnus Dionysius de Diuinis Nominibus, cap. 4. Tertullianus aduersus Iudæos, cap. 2. Origenes homil. 7. in Iosue, Nazianzenus in carmine Heroico de Libris Canonicis, Cyprianus in lib. ad Nouatianû, Ephrem sermone de Pœnitentia, Chrysostomus lib. 3. de Sacerdotio, Leo Magnus sermone 11. de Quadragesima, Augustin. lib. 2. de Doctrina Christiana, cap. 8. & in Psalm. 31. concione 1. imò lib. 2. Retractationum, cap. 32. ait, se in hanc epistolam edidisse commentarios: Isidorus lib. 6. Etymologiarum, cap. 1. Damascenus lib. 4. de Fide orthodoxa, cap. 18. Hieronymus, non solùm in Cathalogo Scriptorum Ecclesiasticorum, sed etiam epistola 103. ad Paulinum, & lib. 2. aduersus Pelagianos: Epiphanius hæresi 76. Athanasius in Synopsi, Cyrillus Hierosolymitanus, Catechesi 5. Eusebius Cæsariensis lib. 2. Historiæ cap. 23. Gregorius lib. 2. epistola 114. Ruffinus in expositione Symboli: &, qui posterioribus sæculis hos Patres consecuti sunt, omnes.

Ex Recentioribus verò Theologis 5
Baronius tom. 1. anno Christi 63. Bellarminus lib. 1. de Verbo Dei, cap. 18. Valentia lib. 8. Analysis Fidei, cap. 5. Salmeron tom. vltim. disput. 1. in hanc epistolam: qui propterea eam asserit Catholicam appellatam, quia cùm eo sæculo plurimæ circumferrentur epistolæ, Apostolorum nomine conscriptæ, non erant tamen illæ in tantam auctoritatis celsitudinem euectæ, vt quemadmodùm hæc, pro Canonicis apud omnes haberentur. Denique Lorinus in Acta, cap. 1. versu 13. & Serarius hîc prolegomeno 3.

Obtinet verò primum locum inter 6
septem Catholicas, vt plerique Patres notauerunt, & expressè Nazianzenus citatus, dum ait.

Deinde bis septem Pauli numerato libellos:
Catholicas septem, inter quas est prima Iacobi.

Atque ea huius rei videtur esse causa, Sacros libros non tenere locum ex dignitate Scriptoris, sed ex ordine temporis, quo sunt scripti: priùs autem, quam Petrus, scripsit epistolam Iacobus. Sic inter Euangelistas, non modò Matthæus, qui fuit Apostolus, sed & Marcus etiam, & Lucas, qui inter Discipulos numerantur, Ioannem antecedunt.

CAPVT I.

NVMERVS I.

Iacobus.

Filius Alphæi ex Maria Cleo- 7
phæ Matth. 27. num. 56. & Marci 15. num. 40. quæ soror fuit Beatissimæ Virginis, Ioannis 19. num. 25. Cùm ergo Christum cognatione

tione proximè attingeret, imò effingeret etiam oris lineamentis, & simul cum eo eductus esset, vt refert Epiphanius in Anchorato, & hæresi 78. *Frater Domini* dictus est, ad Galatas 1. num. 19. Vulgare enim est in Scriptura, vt consobrini, fratres appellentur, vt probat eruditè Toletus Ioannis 2. annotatione 18. Baronius in apparatu ad Annales, pag. 31. Maldonatus Matthæi 21. num. 46. Lorinus in Acta c. 1. versu 14.

Dei, & Domini nostri Iesu Christi seruus.

8 EGregia est Didymi sententia super hunc locum (habentur eius Commentarij tom. 6. Bibliothecæ.) [Sicut mortalem gloriā homines appetentes, dignitates, quas putantur habere, præponunt; ita Sancti in epistolis, quas scribunt, principaliter proferunt, se seruos esse Dei, æstimantes, hanc appellationem supra regna totius mundi consistere.]

9 Quanta autem in veneratione fuerit Iacobus propter incredibilem opinionem sanctitatis, etiā apud Iudæos, infensissimos hostes Christiani nominis, illud argumento est, quod refert Epiphanius hæresi 29. permissum illi fuisse ob spectatam, omnibúsque numeris absolutam virtutem, ingredi in Sancta Sanctorū semel in anno. Hieronymus verò in cap. 1. Epistolæ ad Galatas sic scribit. [Vir fuit tantæ sanctitatis, & rumoris in populo, vt fimbriam vestimenti eius certatim cuperent attingere.] Addit Chrysostomus homil. 5. in Matthæum, non tantùm eius genua, sed frontem etiā ob iugem in pauimento prostrationem, callum obduxisse. Iosephus verò testatur lib. 20. Antiquitatum cap. 8. tanta illum apud populum existimatione claruisse, vt plerique in animum induxerint, ad vlciscendam illius necem, totam Hierosolymorum vrbem funesto illo excidio fuisse mulctatam.

Duodecim tribubus, quæ sunt in dispersione.

IVdaicum populum dispersum fuisse per innumerabiles prouincias, testatur Philo, qui legationem illā suam ad Caium Augustum ita concludit. [Itaque si exorat mea patria tuam clementiam, præter ipsam, alias ciuitates demereberis plurimas, sitas in diuersis orbis tractibus, Asia, Europa, Africa, insulares, maritimas, mediterraneas.] Lucas Actuum 2. num. 5. scribit, confluxisse in vrbem Hierusalem viros religiosos, *ex omni natione, quæ sub cælo est.* Illud verò penè excedit fidem, quod affirmat Baronius, tom. 1. anno Christi 64. extremo, auctorem laudās eundem Philonem in eo libro, quem inscripsit in Flaccum, non minus, quàm decies centena millia Iudæorum Ægyptum habitasse. 10

Christus ergo, qui sanguinem suum fudit, *vt filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in vnum.* Ioannis 11. num. 52. *Ædificans Ierusalem Dominus, dispersiones Israëlis congregabit*, Psal. 146. n. 2. per suos Apostolos quàm plurimos Iudæos, è variis nationibus oriundos, traduxit ad fidem. Hūc spectat ardentissima illa oratio Nehemiæ 2. Machab. 1. num. 26. *Custodi partem tuam, & sanctifica: congrega dispersionem nostram.* Sed qui adducti erant ad vnum pastorem, & vnum ouile, rursus dispersi sunt, frendentibus lupis, Act. 8. num. 1. *Facta est autem in illa die persecutio magna in Ecclesia, quæ erat Hierosolymis, & omnes dispersi sunt.* 11

Cùm ergo Iacobus creatus esset Hierosolymorum Episcopus, eo ritu, quem ex Anacleto, Clemente Alexandrino, & Hieronymo refert Bellarminus

nus lib. 1. de Romano Pontifice, c. 23. ad pastoralem curam pertinere meritò iudicauit, quas oues præsens verbo salutari reficere non poterat, easdem huius Epistolæ pabulo recreare.

Salutem.

12 AVdax nimis est (vt leuissimè dicam) Caietani Commentarius in hunc locum. [Salutatio, inquit, hic posita, tam pura est, vt nulli salutationi cuiuscumque alterius Epistolæ Apostolicæ conformis sit: nam nihil Dei, nihil Iesu Christi, nihil gratiæ, nihilue pacis sonat; sed profano more, salutem.] Miror, tam citò vixdum lecta prima verba è memoria effluxisse Caietano. An non in illis Deus, & Iesus Christus nominantur, cuius se seruum profitetur? Quam verò salutem impertiat, nisi quam Iesus suo nomine prænuntiat, quam suo cruore attulit mundo? [Non igitur (ait Catharinus) erat prophanum, eo pacto salutare; sed hoc erat profanum, veram scilicet aurem non intelligere.]

13 Neque verò abhorret talis salutatio ab spiritu Apostolico: vt constat Actuum 15. num. 23. *Apostoli, & seniores fratres, his qui sunt Antiochiæ, salutem.* Sed sciendum est, vtrobique subesse Græcè, *charin*, id est, *auere*, seu *gaudere*: quo eodem verbo vsus est Lucas, cùm Gabriel beatissimam Virginem salutauit, Lucæ 1. n. 29. *chære.* Vulgatus vertit, *aue.* Suspicatúrque ibi Maldonatus, Hebraicè loquentem Angelum consueta salutandi formula vsum fuisse, *pax tibi*; sed eam eleganter expressisse Euangelistam. Atque vt magis traducatur Caietani cùm audacia, tum Græci sermonis imperitia; Matthæi 28. nu. 9. cum Christus mulieres salutauit, Græcè subest idem verbum, *charete: auete*, seu *gaudete.* Eat nunc Caietanus, & temerè iactet, profanam & ab Apostolico spiritu alienam, eam esse salutationem, quam Apostoli, Angelus, & ipse Christus vsurparunt.

NVMERVS II.

Omne gaudium existimate fratres mei, cùm in tentationes varias incideritis.

QVale tandem gaudium fidelibus optet Iacobus, cùm in salutatione iubet eos gaudere, apertiùs iam explicat. Græcè, *charan:* nomine scilicet ab eodem verbo *charin*, deriuato. Hominibus enim Christi causa ex patriis finibus eiectis, auitis bonis exturbatis, ad necem crudelissimam quæsitis, quid accommodatius proponi potuisset, quàm calamitatem illam, perpessu quidem asperam esse; sed materiam redundantis lætitiæ, & immarcescibilis coronæ segetem continere? 1. Petr. 4. num. 13. *Communicantes Christi passionibus, gaudete: vt & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes.* Matthæi 5. num. 12. *Gaudete, & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis.* Propterea videlicet *ibant gaudentes Apostoli à conspectu concilij, &c.* Actuum 5. n. 41. 14

Et quidem tentatio in hoc loco idem est, ac tribulatio. Neque id alienum est à sacro sermone: nam in lingua sancta vtraque res exprimitur eadem voce, vt obseruat Pagninus in radice *nosa*, & Pineda Iob. 9. versu 23. num. 6. Tobiæ 2. nu. 12. *Hanc autem tentationem ideo permisit Dominus euenire illi, vt posteris daretur exemplum patientiæ eius.* Iudith. 8. num. 23. *Omnes, qui placuerunt Deo, per multas tribulationes transierunt fideles: illi autem, qui tentationes non susceperunt, &c.* Vbi apertè vides, pro eadem re vtraque nomen vsurpari. Sapientiæ 18. n. 20. 15

Tetigit autem tunc & iustos tentatio mortis. Vtrumque etiam coniungitur Ecclesi.27. num.6. *Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis.*

16 Atque hinc deducitur hæc translatio. Nam tentare propriè est, periculum facere, experimentum sumere. Et verò nihil æquè periclitatur virtutem, ac laborum tolerantia: prodit patientia, tanquam certissimus index, latentem animi firmitudinem. Ouid. 4. Trist. elegia 3.

Quæ latet, inq; bonis cessat non cognita rebus,
Apparet virtus, arguitúrque malis.

Tentabant patientiam Iusti, qui dicebant Sapient.2. num.19. *Contumelia, & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam eius,* Græcè, mansuetudinem eius) *& probemus patientiam illius.*

17 Neque verò Apostolus, dolorem inustum iactura rei familiaris, exilio, cruciatibus, dolorem esse negat: neque exigit à fidelibus stupidam illam, & penè brutam, seu lapideam Stoicorum indolentiam: quam eruditè exagitat Pineda Iob.1. versu 20. num.1. non enim è silice nati sumus: sed est naturale in animis tenerum quiddam, atque molle, quod ægritudine, quasi tempestate, quatiatur: cum enim Iusti fortunarum spoliatione diuexátur, cum plagis, variísque dolorum stimulis peruelluntur, an non sentiant? Tolerantissimus ille Tobias, memorandum posteris in sua tentatione, patientiæ documentum præbiturus, aiebat tamen, cap.5.num.11. *Quale gaudium mihi erit, qui in tenebris sedeo, & lumen cæli non video?* Et hoc aiebat ille, de quo scribitur cap.2. num.13. *Non est constristatus contra Deum, quòd plaga cæcitatis euenerit ei.*

18 Sed aliud est, vt perpendit ibi Serarius, obrui fluctibus tentationum, de gradu constantiæ deiici, impias in Deum voces temerè iactare: quod improborum proprium est: aliud verò, pungi sanè, stimularíque dolore; eum tamen opprimere fortitudine, spe cælestis coronæ mitigare, benigissimi Parentis fiducia lenire, & his doloris alleuamentis, dolorē ipsum, gaudium existimare: quod Iustis peculiare est.

Illud demum hic obseruo, *omne* 19
gaudium, idem esse, ac solidissimum, effusissimúmque gaudium. Scienter expressit Tigurina: *pro summo gaudio existimate.* Sic 1.Corinth.13.num.2. *Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam,* id est, maximam, excellentissimámque fidem. & 1.Timoth.1.n.16. *Vt in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam*, id est, summam, absolutissimámque patientiam: ponitur enim nomen collectiuum vniuersale pro toto quanto, vt aduertit ibi Cornelius.

NVMERVS III.

Scientes, quòd probatio fidei vestræ patientiam operatur.

HÆc nimirum est iustissima 20
causa gaudendi vel in acerbissimis malis: laborum perpessio, tanquam lapis lydius, virtutis aurum indubitanter explorat, virtutem ipsam patientiæ meritis accumulat. Hoc clamant omnes Scripturæ. Tobiæ 12. nu.13. *Quia acceptus eras Deo, necesse fuit, vt tentatio probaret te.* 1. Petri 1.num.6. [In quo exultabitis, modicum nunc si oportet contristari in variis tentationibus: vt probatio vestræ fidei multo pretiosior auro, quod per ignem probatur, inueniatur.] Sed 21
extat luculentum præ ceteris testimonium, cap.4. num.12. *Charissimi nolite peregrinari in feruore.* Vertit Græca Tertullianus in Scorpiaco cap. 12.

Ne

Ne expauescatis vstionem. Cyprian. verò Epistola 56. *Nolite mirari ardorem. No extraneis, no se os haga nueuo, ser como oro acrisolados en el fuego de la tribulacion.* Græcè, *en pyrosi,* à verbo *piroo,* id est, conflo, excoquo, & exploro per ignem. Psalm. 16. n. 3. *Igne me examinasti.* Græcè, *epyrosas.* Prouerb. 10. n. 20. *Argentum electum, lingua iusti.* Græcè, *pepyromenos,* id est, excoctum, scoriis defæcatum. Vt Psalm. 11. num. 7. *Argentum igne examinatum, probatum, &c.* Causam verò subiungit Petrus. *Qui ad tentationem vobis fit, quasi noui ali-
22 quid vobis contingat.* Id est, ardetis in hoc igne, non vt tanquam paleæ comburamini, sed vt conflemini, tanquam aurum, & edatis specimen bonitatis. Eleganter Viegas Apocal. 6. sect. 10. num. 2. & cap. 12. sect. 5. nu. 2. comparat Iustos cum vasis fictilibus, Scripturam ducem sequens, Eccles. 27. num. 6. ad Romanos 9. num. 21. & 2. Corinth. 4. num. 7. Ea enim vasa durantur, & dealbantur igne: tantùm abest, vt exurantur: eadémque fictilia, cùm de illorum integritate dubitamus, ictu quodam inflicto, sonus ex tinnitu reddito explorare, fracta ne sint, an integra.

23 Huc spectant verba illa ad Rom. 5. num. 5. *Tribulatio patientiam operatur; patientia autem probationem.* Vbi tamen obseruandum est, Paulum asserere, quòd patiētia operatur probationem: Iacobus verò contrarium hîc affirmat, nempe, quòd probatio operatur patientiam. Hunc nodum variè soluunt Expositores: quorum sententias recitant Toletus, & Iustinianus in cap. 5. ad Roman. & Serarius in commentario huius loci. Aptissimus expediendi modus est, si duplicem probationem distinguamus: altera est in eo, qui probatur, scilicet exploratio ipsa, examinatióque virtutis: & hæc probatio operatur patientiam, id est, præbet materiam, & occasionem tolerantiæ: altera probatio est, non apud eum, qui laboribus exercetur, hoc est, non actio quidem ipsa explorandi patientiam, sed huius actionis effectus, scilicet approbatio, apud alios spectantes consecuta sumpto experimento: qui enim patienter tribulationem sustinet, probatus redditur, & spectatus omnibus: & hanc probationem operatur sine dubio patientia.

NVMERVS IV.

Patientia autem opus perfectum habet: vt sitis perfecti, & integri, in nullo deficientes.

Beda hîc. [Cuius patientia vinci nō potest, ille perfectus 24
esse probatur. [Basilius in Admonitione ad filium spiritualem folio 633. [Patientiam arripe, quia maxima virtus animæ, vt velociter ad sublimitatem perfectionis possis ascendere.] Cyrillus Alexandrinus in homilia, quæ refertur tom. 1. Conciliorum pag. 1205 postquàm mirificè laudibus extulit patientiam, tandem concludit. *Omne itaque bonum patientia nobis suppeditat.* Obseruat Strabus ad illud Iob. 4. n. 6. *Patientia tua, & perfectio viarum tuarum,* virtutes has congruo ordine collocari: *de patientia,* inquit, *perfectio nascitur.*

Hoc nimirùm est, perfectos esse, & 25
integros, & nulla virtute destitutos. Nam perfectum opponitur imperfecto; integrum, mutilo: vtrumque præstat patientia; & perfectionem vitæ, & integritatem virtutum. Qua de re accuratè disputat Sanctus Thomas 2. 2. q. 136. art. 2. ad 1. & Abulensis in cap. 19. Matth. quæst. 141. vbi in hanc sententiam explicat vterque hæc Iacobi verba.

Nec videtur omnino reiicienda 26

Gagnei expoſitio, qui conſentaneè textui Græco, *echeto*, ideſt, *habeat*, de perfectione ipſius patientiæ interpretatur: aitque, ab Apoſtolo requiri altiſſimum huius virtutis gradum, ſcilicet gaudium, & alacritatem in perferendo: iuxta id ad Romanos 5. num.3. *Sed & gloriamur in tribulationibus.* Matth. 5. num. 12. *gaudete, & exultate, &c.* Sed iam tunc non tam eſt virtus patientiæ, quàm fructus Spiritus ſancti: de quo ad Galatas 5. num. 22. Nam ex S.Thoma 2.2. quæſt.136. art.1. ad 3. [Fructus in ſui ratione importat quamdam delectationem: & ideo patientia, quantum ad habitum, ponitur virtus; quantum autem ad delectationem, quam habet in actu, ponitur fructus.]

NVMERVS V.

Si quis autem veſtrûm indiget ſapientia, poſtulet à Deo.

27 OMnis quippe *ſapientia à Domino Deo eſt.* Eccleſiaſt. 1. num. 1. *Dominus dat ſapientiam, & ex ore eius prudentia, & ſcientia,* Prouerbiorum 2. num.6. vt conſtat in Salomone 3. Regum 3. num.9. & 2. Paralipomenon 1. nu.10. *da mihi ſapientiam, & intelligentiam.* & Sapientiæ 9. num.4. *da mihi ſedium tuarum aſſiſtricem ſapientiam.*

28 Colligitur ex iſto loco orationis neceſſitas contra Pelagianorum, & Lutheranorum abſurdiſſimam inſcitiam: quam vt vel vnico coarguamus exemplo: quid faciet homo egentiſſimus, qui nihil prorſus habeat, vnde vitam toleret, & imbecillo corpore nequeat labore manuũ victum comparare? Videlicet, ab iis, qui abundant, niſi perire velit, eum ſtipem corrogare, neceſſe eſt. Sapientiſſimè orabat Ioſaphat 2. Paralipomenon 20. n.12. *Cùm ignoremus, quid agere debeamus; hoc ſolum habeamus reſidui, vt oculos noſtros dirigamus ad te.*

Attexitur verò mirificè hæc ſen- 29
tentia cum ſuperiore, licèt in ſpeciem diſcrepare videatur. Et quidem Græcè vtrobique repetitur idem verbum, ſcilicet, *in nullo deſtituti*, aut *diminuti*: & rurſus: *ſi quis autem veſtrûm deſtituitur*, vel *diminuitur ſapientia.* Non ergo temere, ſed conſultò tranſit à patientia ad orationẽ: dixerat, res aduerſas non æquo ſolum, ſed lubente etiam animo perferendas; abſolutam integritatem virtutum omnium per laborem tolerantiam comparandam: rem ſuadebat creditu difficilem, & à communi ſenſu prorſus abhorrentem. Egregiè itaque Beda. [Si quis veſtrûm non poteſt intelligere vtilitatem tentationum, quæ fidelibus probandi cauſa eueniunt, poſtulet à Dẽo, tribui ſibi ſenſum, quo dignoſcere valeat, quanta pietate Pater caſtigat filios, quos æterna hæreditate dignos efficere curat.]

Qui dat omnibus affluenter.

GRæcè *aplos*, id eſt, *ſimpliciter*, can- 30
dido ſcilicet animo, ſine remunerationis ſpe, ſine reſpectu perſonarum. Id, quod à fidelibus exigit Paulus ad Roman. 12. n.8. *Qui tribuit, in ſimplicitate.* Græcè, *ſine perſonarum acceptatione.* Excitat verò petendi fiduciam propoſita Dei liberalitate, qui abundantia pietatis, & merita ſupplicum excedit, & vota: *diues in omnes, qui inuocant illum*, ad Rom. 10. n.12. *Qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos, & malos,* Matth. 5. n.45. qui peccatores ſibi ſupplices non abſterret: qui promiſcuè in omnes omnem bonorũ affluentiam effundit: *qui potens eſt, omnia facere ſuperabundanter, quàm petimus, aut intelligimus*, ad Epheſ. 3. n. 20. Pulchra eſt 31
Nazianzeni ſententia de Diuina liberalitate,

ralitate, oratione 40. in Sanctum Baptisma, dum exponit illud Isaiæ 55. num. 1. *Venite, emite absque argento.* [O miram beneficentiæ celeritatem! ô facilem contrahendi rationem! Hoc bonum sola voluntate venale tibi proponitur, cupiditatem ipsam Deus ingentis pretij loco habet: sitit sitiri; bibere cupientibus potum tribuit: cùm ab eo beneficium petitur, beneficio afficitur: promptus est, liberalis, ac munificus: iucundiùs dat, quàm alij recipiunt.] Hactenus Nazianzenus.

Et non improperat.

32 AD liberalitatem etiam spectat, obliuisci collata in alios beneficia. Sordidi certè, & abiecti animi est, ea identidem exprobrare. Præclarè Seneca lib. 6. de Beneficiis cap. 25. [Non est ista admonitio, non: conuicium est. Hoc est, in odium beneficia perducere.] Cicero in Lælio. [Odiosum sanè genus hominum est, beneficia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt; non commemorare, qui contulit.] Vide Ecclesiast. 20. num. 15.

Et nihilominùs solet sæpe Deus sua nobis commemorare beneficia: quo facto, vt obseruat Prado Ezechiel. 16. num. 22. pag. 199. nomini suo parcit, & rigidi exactoris notam contemnit incurrere, vt nostræ consulat vtilitati, quorum magni refert, Dei beneficentiam perpetuò recordari.

Et dabitur ei.

33 VIdelicet, si expediens illi fuerit, & si adsint debitæ petendi conditiones: de quibus iam dicemus sigillatim nu. 6. & cap. 4. nu. 3. & cap. 5. num. 16. Tantùm aduerto, & si nulla conditio desideretur, extétque promissio diuina de orationibus exaudiendis, impetrationem tamen non esse debitam ex iustitia: nam ad meritum strictè sumptum requiritur, vt sit promissio conferendi aliquid in compensationem operis: oratio verò, licèt vt est actus meritorius, compensetur; at, præcisè vt oratio est, non compensatur, sed auditur. Quia, vt acutè dixit sanctus Thomas 2. 2. quæst. 83. art. 16. ad 2. *Meritum innititur iustitiæ, sed impetratio innititur gratiæ.*

NVMERVS VI.

Postulet autem in fide nihil hæsitans.

HÆc est prima, eáque sacris monumentis testatissima orationis conditio, scilicet impetrandi fiducia. 1. Ioannis 5. num. 13. *Hæc est fiducia, quam habemus ad eum: quia quodcumque petierimus secundum voluntatem eius, audit nos.* Lege Cassianum Collatione 9. cap. 32. & sanctum Thomam 2. 2. quæst. 83. art. 15. asserentes, orationem habere quidem meritum à charitate, & gratia, sed impetrandi vim à fiducia. 34

Hanc fiduciã exigit Dauid Psal. 36. 35
num. 5. *Reuela Domino viam tuam* (Hebraicè, *deuolue super Dominum:* quasi pondus videlicet, quod nos vtique premit, sed in illius humeris placidè recumbet) *& spera in eo, & ipse faciet.* Imò ibidem num. 6. quod vertit Vulgatus, *subditus esto Domino, & ora eum,* Hebraicè legitur, *expecta Dominum, & confide ei:* vsque adeò idem sunt confidere, & orare. Oratio certè præcipuus est effectus confidentiæ, vt ibi aduertit Genebrardus. Sed il- 36
lustriora habemus in Euangelio testimonia. Marci 11. num. 24. *Dico vobis, omnia quæcumque orantes petitis, credite, quia accipietis, & euenient vobis.* Qui paralyticum ad Christum

deportabant, cùm præ turba ingredi non possent, in tectum ascenderunt, eóque aperto, paralyticum ante Christum demiserunt. Subiungunt Euangelistæ, permotum fuisse Christum tanta illorum fide, ad miraculū edendum. Matthæi 9. num. 2. Marci 2. n. 5. Lucæ 5. n. 20. Hinc verba illa, Christo frequentissima, quibus sanatos dimittebat. Marci 5. num. 34. *Fides tua te saluam fecit.* Matthæi 9. numero 22. Lucæ 8. num. 48. & cæco dixit, Lucæ 18. num. 42. *Respice: fides tua te saluum fecit.*

37 Eamdem fidem exigebat Christus ab iis, quos erat sanaturus. Matthæi 9. num. 28. *Creditis, quia hoc possum facere vobis? Dicunt ei: vtique Domine. Tunc tetigit oculos eorum, dicens: secundum fidem vestram fiat vobis.* Et Patri puellæ mortuæ Lucæ 8. num. 50. *Noli timere: crede tantùm, & salua erit.*

38 Quantum itaque fuerit huius fiduciæ vas, tantum in oratione hauriemus ex perenni illo fonte diuinæ misericordiæ. Eleganter enim Cyprianus lib. 2. Epistola 2. ad Donatum. [Profluens largiter spiritus nullis finibus premitur: manat iugiter, exuberat affluenter: nostrum tantùm sitiat pectus, & pateat. Quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum inde gratiæ inundantis haurimus.]

39 Excitare verò debet hanc fiduciam plusquàm paternus Dei erga nos amor. Quid non impetret ab indulgentissimo Patre filius? Expendit hoc Caietanus in ea verba Matthæi 6. n. 9. *Pater noster, qui es in cælis.* [Magna dignitas cuiuslibet orantis, habere Patrem in cælo. Recurrere enim iuberis ad Deum, nō vt seruus ad Dominum, sed vt filius ad Patrem; filiali affectu, filiali reuerentia, filiali fiducia, imò

40 securitate.] Et in eamdem sententiam elegātissimè Chrysologus Sermone 2. ponderat illa verba Prodigi, Lucæ 15. n. 18. *Surgam, & ibo ad Patrem meum.* [Qua spe? qua fiducia? Illa, qua Pater est. Ego perdidi, quod erat filij; ille, quod patris est, non amisit: apud patrem non intercedit extraneus: intus est in Patris pectore ipse, qui interuenit, & exorat, affectus: vrgentur Patris viscera, iterum filium gen[...]ra per veniam.] Hactenus Chrysologus.

Itaque hac paterna Dei beneuolentia, infinitáque liberalitate, & eximiis Christi promeritis, inniti debet hæc fiducia: qua suffulti, obuersantes cogitationes, nostráque nobis scelera obiicientes, atque adeò fusas ad Deum preces deiicientes, & exanimantes, debemus animosè repellere. Quod signatè monet Apostolus, dum ait, *nihil hæsitans.* Græcè, *meden diacrinomenos.* Regia, *nihil disceptans.* Caietanus, Gagneius, & Vatablus, *nihil diiudicans.* Variè enim hoc verbum solet reddere ipse Vulgatus. Ad Rom. 14. num. 23. *discernere.* Matth. 16. num. 3. *diiudicare.* Actuum 11. numer. 2. *disceptare.* Iudæ num. 9. *disputare.* Actuum 10. num. 20. *dubitare:* denique ad Rom. 4. num. 20. *hæsitare diffidentia.* Quo modo vertit Vulgatus idem verbum apud Euangelistas, in eandem sententiam vsurpatum à Christo, Matth. 21. num. 12. à Marci 11. num. 23. *Et non hæsitauerit in corde suo, sed crediderit, quia quodcunque dixerit, fiat, fiet ei.* Germana itaque in hoc loco verbi significatio est, variis rationum momentis, huc illuc leuiter impelli, & quasi alternantibus vndis, variè, ac dubitanter fluctuare. Quod appositissimo exemplo statim illustrat Iacobus. 41

Qui enim hæsitat, similis est fluctui maris, qui à vento mouetur, & circumfertur.

DVm in dubio est animus, (inquit Comicus) *paulo momento huc illuc impellitur.* 42

impellitur. Est verò fluctus significantissimum symbolum leuitatis, & inconstantiæ. Ecclesiast. 29. numer. 24. *Commouit illos, quasi fluctus maris.* Iudæ num. 12. & 13. non solùm vocantur hæretici, *nubes sine aqua, quæ à ventis circumferuntur*; sed etiam *fluctus feri maris.* Hinc luculenta illa translatio ad Ephes. 4. num. 14. *Vt iam non simus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ.* Isaiæ 29. num. 9. *Fluctuate, & vacillate: mouemini, & non ab ebrietate.* Quam metaphoram sæpe vsurpant Latini, Græcíque Scriptores. Exempla cōgerit Pontanus 8. Æneid. versu 19. columna 1699.

Magno curarum fluctuat æstu
Atque animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc,
In partésque rapit varias.

Et lib. 10. columna 2050.

Animo nunc huc, nunc fluctuat illuc.

NVMERVS VII.

Non ergo æstimet homo ille, quòd accipiat aliquid à Domino.

43 Verissima est illla regula, quam ad exactam Scripturæ intelligentiam commendat Maldonatus, Matth. 6. num. 12. Hoc differt inter negantes, & affirmantes promissiones: quòd negantes absolutè; affirmantes verò, non nisi cum exceptione, nisi quid aliud impediat, intelliguntur. Vnus, & idem locus Marci 16. num. 16. illustre vtriusque regulæ præbet exemplum. *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit: qui verò non cre-*
44 *diderit, condemnabitur.* Sic in hoc loco absolutè pronuntiatur, hominem fluctuantem diffidentia, nihil impetraturum: irrogat enim grauissimam iniuriam diuinæ, siue omnipotentiæ, siue misericordiæ, atque adeò clementiæ fontem meritò sibi obstruit. Vnde præclarè August. serm. 36. de Verbis Domini. *Si fides deficit, oratio perit.* Illa verò Apostoli affirmatio, quæ habetur num. 5. *& dabitur ei,* non absolutè, sed cum exceptione est intelligenda, vt ibidem obseruaui.

NVMERVS VIII.

Vir duplex animo inconstans est in omnibus vijs suis.

Vox Græca vnica est, *dipsjeos,* 45
idest, *bianimus.* Cùm autem *psyche,* vt & vox Latina *animus,* modò mentem, & consilium, modò significet cupiditatem: plerique Interpretes bianimum, dubium, & inter diuersas sententias, voluntatésque fluctuantem, exponunt. Accedit auctoritas Constitutionis Apostolicæ, apud Clementem Romanum lib. 7. cap. 12. [Ne sis in precatione tua duplici animo, ambigenti, vtrùm sit futurum, an non.] Sensus hic probabilis est, & contextui aptè cohærens.

Existimo tamen, virum duplicem 46
animo esse hypocritam fictum, & fucatum: illum videlicet, quem appellat Scriptura *duplici corde.* 1. Paralipomenon 12. num. 33. *Venerunt in auxilium, non in corde duplici.* Psalm. 11. num. 3. *Labia dolosa in corde, & corde locuti sunt,* idest, duplici corde; altero blando, verbis ementito; peruerso altero, in pectore latente. Contrarium omnino postulabat Regius vates, Psalm. 85. num. 11. nam verba illa Vulgati, *lætetur cor meum, vt timeat nomen tuum,* vertit Hieronymus ex Hebræo: *vnicum fac cor meum.*

Hæc expositio aptissimè connectit 47
hunc versum cum superiore. Digitum enim intendit Apostolus ad fontem, vnde fluctus illi diffidentiæ, & inconstantiæ redundare solent. Nihil æquè impedit precandi fiduciam, ac mala

mala conscientia: deiicit videlicet animum inflicto surdo illo verbere, Prouerb. 28. num. 9. *Qui declinat aures suas, ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis.*

48 Contrà verò cordis munditia, atque simplicitas (idem enim sunt, vt probat Maldonatus Matthæi 5. n. 8.) animum firmat, & fiduciam excitat. 1. Ioann. 3. num. 21. *Charissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, & quidquid petierimus, accipiemus ab eo, quoniam mandata eius custodimus.* Egregia est Augustini sententia, præfatione in Psalmum 31. [Quomodò mala conscientia tota in desperatione est, sic bona conscientia tota in spe.] Imò ibidem obseruat idem August. vsque eò fiduciam gigni ex bona conscientia, vt Paulus, cùm ait 1. Timoth. 1. num. 5. *Finis præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta*, pro spe conscientiam posuerit. [Ille enim sperat (inquit August.) qui bonam conscien-
49 tiam gerit.] Facem præcipuè mihi præfert ad hanc explicationem Ecclesiasticus cap. 1. num. 36. *Ne sis incredibilis timori Domini.* Græcè, *me apitheses*, idest, *non diffidas.* Perinde ac si dicat: cùm incideris in aliquod discrimen, ne despondeas animum: confide potiùs, te per timorem Domini protegendum. Addunt Græca, vt etiam aduerterunt Vatablus, & Iansenius, *endees on, indigus existens*, idest, si indiges sapientia, serua timorem Domini, & confide, te illam impetraturum. Subiungit deinde: *& ne accesseris ad illum duplici corde.* Quod statim copiosiùs explicat num. 37. *Ne fueris hypocrita in conspectu hominum.* Et num. 40. *Quoniam accessisti malignè ad Dominum, & cor tuum plenum est dolo, & fallacia.* Græcè, *quoniam non accessisti in veritate:* quod sanè est accedere duplici animo.

Idem Auctor cap. 2. num. 15. post- 50
quàm dixit: *protector est omnibus exquirentibus se in veritate*, continuò addit: *væ duplici corde.* Editio LXX. *væ cordibus timidis.* Illa nimirum corda timida sunt, & diffidentia, quæ sunt duplicia: quorum pars erit in stagno ardenti, Apocal. 21. num. 8 *Timidis autem, & incredulis, & execratis, &c.* Tantùm abest, vt exquirant Deum in veritate, eiúsque protectione muniantur. De his subdit rursus Ecclesiasticus cap. 2. num. 15. *Qui non credunt Deo, & ideo non protegentur ab eo.*

Quod autem hîc commemorat Ia- 51
cobus de inconstantia in omnibus viis suis, ibidem etiam coniungit Ecclesiasticus cum duplici corde, nu. 14. *Væ peccatori terram ingredienti duabus vijs.* Atque hæc duplicitas opponitur simplicitati. Prouerb. 28. n. 6. *Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quàm diues in prauis itineribus.* Et cap. 8. n. 13. *Viam prauam, & os bilingue detestor.* Et cap. 10. num. 9. *Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter:* (vide fiduciam ortam ex simplicitate) *qui autem deprauat vias suas, manifestus erit.* Et c. 28. n. 18. *Qui ambulat simpliciter, saluus erit: qui peruersis graditur vijs, concidet semel. El se despeñarà de una vez: dara tal caida, que nunca se levante.*

Denique Iacobus se ipsum illustrat, 52
dum ait cap. 4. num. 8. *Emundate manus, peccatores; & purificate corda, duplices animo.* Græcè est eadem etiam vox *dipsychi.* Atqui ibi vehementer insectatur, non tam vacillantes, & huc illuc variis sententiarum, aut cupiditatum fluctibus iactatos, quàm peccatores in sordibus defixos; specie quidem pietatem ementientes, corde verò flagitiosam vitam adamantes. Atque hæc satis sint pro nostra explicatione: qui prætereà volet eruditum simplicitatis elogium, legat Pinedam Iob. 1. versu 1. à num. 51.

NVME

NVMERVS IX.

Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua.

53 REgreditur eò, vnde paululum deflexerat : nouámque gaudij materiam proponit ; scilicet persecutionem, abiectionémque ipsam, qua deprimuntur, veram esse, solidámque gloriam. Pro *exaltatione* Græcè legimus *hypsos* : quæ vox, non tam significat actionem ipsam extollendi, quàm cacumen, fastigium, celsitudinem, sublimitatémque. Constat apertè ex iis locis, in quibus subest in Scriptura: & propriissimè effertur à Vulgato, *excelsum, sublimitas, altitudo,* siue *altum*. Psal. 7. num 8 Psal. 11. nu. 9. Psalmo 67. nu. 19. Psalmo 72. num. 8. Ecclesiast. 43. num. 1. Lucæ 1. num. 78. cap. 24. num. 49. ad Ephesios. 3. nu. 18. & cap. 4. num. 8. & Apocalyp. 21. num.
54 16. Sed quoquo modo vertas, ad sententiam parùm refert : quæ sanè efficitur Apostolo valde digna. Neque enim modò exaltabuntur Iusti, cùm exuti mortali corpore ad beatas illas sedes euehentur: hoc ipsũ affligi nunc, ac diuexari pro Christo, hoc ipsum deiici, ac pedibus insectantium conculcari, re vera est cumulatissimæ gloriæ seges: tum vel maximè exaltantur, cùm calcantium vestigiis substernuntur. Nam, vt eleganter dixit Aug. lib. 1. de Sermone Domini in monte, cap. 6. [Calcari non potest, nisi inferior : sed inferior non est, qui quanuis corpore multa in terra sustineat, corde ta-
55 men fixus in cælo est.] Nec minùs luculentè Nazianzenus, oratione 1. cõtra Iulianum circa medium. [Quorum abiici, ac proteri, & quorum thronis insidere : quorum nuditas, & quorum incorruptibilitatis indumentum : quorum voluptates compressæ, atque constrictæ, & quorum perpetua, atque inexplicabilis animorum oblectatio.]

Hoc sentiens aiebat Apostolus ad Romanos 5. nu. 3. *Sed & gloriamur in tribulationibus*. 2. Corinth. 11. num. 30. *Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt, gloriabor.* Ad Galatas 6. num. 14. *Mihi autem absit gloriari, nisi in Cruce Domini nostri Iesu Christi.*

Appellat autem fratrem humilem, 56
non eum, qui virtute humilitatis præditus est; sed qui vilis, & abiectæ conditionis. Græcè, *tapinos*. 2. Corinth. 10. num. 1. *In facie quidem humilis sum inter vos.* Ad Rom. 12. num. 16. *Humilibus consentientes.* Vertit Vatablus. *Humilis conditionis hominibus vos accommodantes.* Gagneius. *Conuersationem habentes cum abiectis.* Verùm in eo loco obseruatione dignissimum est, Græcum verbum propriè significare, *simul abripi. Synapagomeni.* Tam impensè enim debemus nos adiungere ex affectu humilitatis hominibus infimæ sortis, vt illi nos, tanquam magnes ferrum, impetu quodam abripere, & ad se trahere videantur. Lege Toletum ibi notatione 25.

NVMERVS X.

Diues autem in humilitate sua.

VOx originalis *tapinosis*, Lati- 57
náque, non virtutem humilitatis hîc, sed vilitatem, abiectionémque significat : vt constat ex Genesis 29. num. 32. Deuteronomij 26. num. 7. Iudith. 6. num. 14. Psalm. 9. n. 14. Psalm. 23. n. 18. Psal. 89. n. 3. Psal. 135. n. 23. Eccles. 2. nu. 4. & 5. cap. 11. n. 13. cap. 20. n. 11. & 1. Machabæorum 3. num. 51. Act. 8. num. 33. ad Philipp. 3. num. 21. & sæpe aliàs.

Prima ergo explicatio est OEcumenij, *glorietur* idem esse, ac pudefiat; Apostolúmque de industria hanc

veluti antiphrasim affectasse, ne nimis durus videretur.

58 Secunda, quæ parùm differt à superiore, est Hieron. lib. 3. in Threnos, Bedæ, Gagneij, Salmeronis, ac ferè cõmunis Expositorum: ironicè dictum esse *glorietur* pro *erubescat*, tropo videlicet non infrequente in Scriptura, vt Ecclesiast. 11. num. 9. *Lætare ergo iuuenis in adolescentia tua:* & Threnor. 4. num. 21. *Gaude, & lætare filia Edom: ad te quoque perueniet calix.* Probarem hanc expositionem, si viderem, quorsum nunc Apostolus, nulla oblata occasione, in diuites inuehatur. Durum etiam videtur, valdéque coactum, è versu superiore trahere ipsissimũ verbum in germana significatione positum, ad ironicam exprimendam.

59 Magis itaque propendeo in explicationem Caietani: ex fidelibus diuexatis alteros esse tenues, obscuros, & inglorios; diuites, & illustres alteros: illos quidem gloriari debere, cùm vexantur, quia tũc vel maximè extolluntur; hos verò, cùm fortunis euertuntur, cùm ignominia notantur, cùm ab homunculis abiectissimis proterũtur, licet in speciẽ quidem de gradu, quem tenebãt, contumeliosè deiiciãtur; debere nihilominùs etiã gloriari in hac sua depressione, & humiliatione: nam & ea non solùm est occasio augendæ patientiæ, promerendæq; coronæ, sed re vera summus est hõnor, solidáque gloria: & bona illa, quæ eripiuntur, tanti esse non debent, quanti ab hominibus æstimantur, cùm instar flosculi celerrimè marcescant. Hoc est, quod statim adiungit.

Quoniam sicut flos fœni transibit.

60 HOc nimirùm sæpe proponit ob oculos Scriptura, ad diuitias cõtemnendas. Psalm. 38. num. 7 Psal. 48. num. 17. Psal. 51. num. 9. Ecclesiast. 5. num. 12. & 13. Hieremiæ 17. num. 11. Ecclesiast. 10. num. 10. Sapienter itaque Apostolus ait, 1. Timoth. 6. nu. 17. *Diuitibus huius sæculi præcipe, non sublime sapere, neque sperare in incerto diuitiarum.* Vis, oculis ipsis cernere, quàm incertum, & fragile sit hoc bonum? quàm momentaneè decidat hic flosculus? Diues ille, cuius vberes fructus ager tulerat, qui de amplificãdis horreis cogitabat, qui habere se multa bona, reposita in annos plurimos, effusè gloriabatur, eadem ipsa nocte, qua ista temerè voluebat animo, letho miserabili raptus est, Luc. 12. num. 15. vsque ad 20.

NVMERVS XI.

Exortus est enim Sol cum ardore, & arefecit fœnum, & flos eius decidit, & decor vultus eius deperijt.

REctè Plin. li. 21. c. 2. [Flores, inquit, Natura in diem gignit magna hominum admonitione, quæ spectatissimè floreant, celerrimè marcescere.] 61

Philo lib. de Prouidẽtia. [Humana felicitas adeò breui extinguitur tempore, vt antequã florescat, defloruisse videatur.] Sed Poëtæ primas ferunt in contendenda cum deciduo flosculo momentanea huius vitæ felicitate. Exempla congerunt ex Græcis, Latinísq; Poëtis Tiraquellus Lege 2. Connubiali à num. 19 Delrius in Senecæ Hippolytũ, parte 2. nu. 758. pag 103. Pontanus, & Cerda ad Eglogam secundã Virgilij. Sed sordent prophana 62
testimonia, vbi suppetunt diuina. Iob 14. num. 2. *Homo natus de muliere, &c. Quasi flos egreditur, & conteritur.* Isaiæ 40. num. 6. & 1. Petri 1. num. 24. *Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius tanquam flos fœni: exaruit fœnum, & flos decidit*

decidit Ecclesiastici 14.num.18. *Omnis caro, sicut fœnum.* Psalmo 102.num.15. *Homo sicut fœnum dies eius: tanquam flos agri, sic efflorebit.* Vide etiam Psal.36. num.2. Psalm.128.num.6.& Isaiæ 37. num.27.

63 Et verò illud est altè in corde defigendum, quod obseruat August. in Psal.53. accuratè enim expendit illud Psal.91.num.8. *Cùm exorti fuerint peccatores, sicut fœnum.* Vbi momentaneo fœni decidentis exortui opponit Propheta æternam durationem supplicij: subijcit enim, *vt intereant in sæculum sæculi.* [Non quomodò florent (inquit August.) sic pereunt: florent enim ad tempus, pereunt in æternum: florent falsis bonis, pereunt veris tormentis: florent felicitate sæculi, pereunt in virtute Dei.]

Ita & diues in itineribus suis marcescet.

64 OEcumenius. [Itinera diuitis dicit decursus in prospero successu.] Tunc scilicet repentè succiduntur, cùm lætiore prouentu florere videbantur. Lege Lorinum in ea verba Psal.36.nu.35. *Vidi impium superexaltatum, & eleuatum, sicut cedros Libani, & transiui, & ecce non erat.* Nec displicet, vt fiat allusio ad itinera difficillima, quæ conquirendæ pecuniæ causa, à pecuniosis hominibus suscipiuntur. Horatius epist.1.

Impiger extremos currit mercator ad Indos,
Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.

NVMERVS XII.

Beatus vir, qui suffert tentationem.

65 QVi non cedit ingruenti calamitati, non succumbit rebus aduersis; neque sustinet modò tribulationem, sed fortiter etiam vincit. Lege, quæ adnotaui in ea verba numeri secundi. *Cùm in tentationes varias incideritis.* Altè retinebant Apostoli, quod hauserãt propinante Christo, Matth.5.num.10. *Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam.* 1. Petri 3.num.14. *Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati.* Et cap.4. nu. 14. *Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis.* Et noster Iacobus, cap. 5. num.11. *Ecce beatificamus eos, qui sustinuerunt.* Quòd si Seneca dixit lib. de Prouidentia, cap.4. *Miserum te iudico, quòd nunquam fuisti miser: calamitas, virtutis occasio est:* quomodò non iure beati, qui calamitatibus premuntur propter Christum?

Quoniam cùm probatus fuerit.

EXposui suprà num. 3. quomodò tentatio operetur probationem.

Accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se.

IN hanc coronam defixerunt oculos, qui strenuè in hoc certamine dimicarunt. Matth.5.num.12. *Gaudete, & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis.* 2. Timoth. 4. num. 8. *Bonum certamen certaui, &c. in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ.* 2. Corinth.4. num.11. *Semper nos, qui viuimus, in mortem tradimur propter Iesum: ergo mors in nobis operatur.* Idest, mortificatio assidua, laborum inuicta tolerantia. Sed quid obsecro, operatur? num.17. *Id enim, quod in præsenti est, momentaneum, & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* 66

Probatio itaque alit spem, spes verò excitat alacritatem. Ad Roman. 5.nu.3. [Scientes, quòd tribulatio patientiam operatur, patientia autem 67

probationē, probatio verò ſpem, ſpes autem non confundit.] Et cap. 12. num. 12. *Spe gaudentes, in tribulatione patientes.* Enim verò tam iucundè præcerpit hæc ſpes futuram illam coronam gloriæ, tam tenaciter defigitur hæc anchora in illo fæliciſſimo portu, vt ingruentibus procellis, ſecura Iuſti mens non modò non obruatur fluctibus, verùm etiam cumulata gaudio, perinde atque in illa beatiſſima patria placidè acquieſcat. Quare Iuſtorum ſpes, non ſolùm eſt ſpes gloriæ, ad Romanos 5. num. 2. *Gloriamur in ſpe gloriæ:* ſed eſt etiam gloria ſpei, vt loquitur ipſe Paulus ad Hebræos 3. num. 6. *Si fiduciam, & gloriam ſpei, vſque ad finem firmam retineamus.*

68 Cur æterna beatitudo corona nominetur, eleganter proſequitur Aug. lib. vnico de Agone Chriſtiano, & Ambroſius in Pſalm. 38. qui ea verba numeri ſexti: *ecce menſurabiles poſuiſti dies meos;* legit ipſe, *palæſtras*, idest, *luctas, & agones.* Datur enim hæc corona decertantibus, parta victoria: iuxta id 2. Timot. 2. num. 4. *Qui certat in agone, non coronatur, niſi legitimè certauerit.* Quò alludit Cyprianus epiſtol. 9. [Congreſſi eſtis in acie, donec acies ſuccumberet victa: nec ceſſiſtis ſuppliciis, ſed vobis potiùs ſupplicia ceſſerunt. Finem dolorum, quem torméta non dabunt, coronæ dederunt.]

69 Noſter Viegas in c. 2. Apocalypſis, comment. 1. ſect. 5. accuratè expendit, hoc glorioſum diadema duodecim gēmis eſſe diſtinctum: quas ille ſigillatim recenſet, earúmque varietatem deducit ex Pſal. 20. num. 4. *Poſuiſti in capite eius coronam de lapide pretioſo.*

70 Cur verò dicatur beatitudo, *corona vitæ*, hîc, & Apocalypſis 2. num. 10. *Eſto fidelis vſque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ*, eamdem exiſtimo eſſe cauſam, cur *fons vitæ* ſæpe in ſacra Scriptura appellatur fons iugis, atque perennis. Pſalm. 35. num. 10. Prouerb. 13. num. 14. cap. 14. num. 27. cap. 16 num. 22. Eccleſ. 21. num. 16. Vide Riberam Apocalyp. 7. verſ. 17. *vitæ fontes:* & Toletum Ioann. 4. notat. 9. Itaque Iacobus hanc coronam perpetuò virentem, florentémque, opponit deciduis corollis, conſertis ex hedera, gramine, vel lauró, quas tanti æſtimabat antiquitas: quæ tamen breui marceſcebant. Sic Apoſtoli loqui ſolent. 1. Corinth. 9. num. 26.
[Omnis, qui in agone contendit, ab 71
omnibus ſe abſtinet; & illi quidem, vt corruptibilem coronam accipiant; nos autem incorruptam.] 1. Petri 5. num. 4. *Percipietis immarceſcibilem gloriæ coronam*, Græcè, *ex amaranto:* qui flos purpureus cùm ſit, profuſum ſanguinem aptiſſimè coronat; & vnus inter flores nō marceſcit, vnde etiam nomen traxit. Vide Plinium lib. 21. cap. 8. & Dioſcorid. lib. 4. cap. 52. Plura appoſita coaceruat idem Petrus epiſtol. 1. cap. 1. numero 4. *In hæreditatem incorruptibilem* (Auguſtinus legit, immortalem) *& incontaminatam, & immarceſcibilem* (Græcè, amarantinam) *conſeruatam in cælis.*
Sapienter itaque fecit fortiſſimus ille 72
miles, occaſione cuius librum de Corona militis ſcripſit Tertullianus. Caſtrenſem enim lauream, quam victor reportauerat, non in capite, vt cæteri, ſed in manu geſtauit in pompa, quòd Chriſtianū ſe eſſe diceret; Chriſtianos autem in cælo coronandos, non vt illi cogitantes apud ſe non rectè, Sapientiæ 2. num. 8. *Coronemus nos roſis.*

NVMERVS XIII.

Nemo cùm tentatur, dicat, quoniam à Deo tentatur.

De genere tentationis, quod 73
hactenus cōmemorauit Apoſtolus, non eſt dubium, quin Deus

Deus soleat tentare homines. Genesis 22. num. 1. *Tentauit Deus Abraham.* Deuteronomij 13. num. 3. *Tentat vos Dominus Deus vester, vt palàm fiat, vtrùm diligatis eum, an non.* Atque hoc impensè contendebat Dauid Psal. 25. num. 2. *Proba me Domine, & tenta me.* Sapienter verò aduertit Augustin. serm. 72. de Tempore, qui est secundus de immolatione Isaac. [Nouerit charitas vestra, tentationem Dei non id agere, vt ipse aliquid cognoscat, quod anteà nesciebat; sed vt illo tentante, quod est occultum, prodatur.] Sic Magister tentat sibi exploratum discipuli ingenium, perplexas obiiciendo quæstiones, vt argutè, & scitè respondendo, quantos in litteris processus habeat, astantibus innotescat.

74 Egregiè Ambrosius lib. 1. de Abraham cap. 8. *Aliter Deus tentat, aliter diabolus: diabolus tentat, vt subruat; Deus tentat, vt coronet.* Augustin. lib. 2. de Consensu Euangelistarum cap. 30. *Illa tentatio seductionis est; hæc probationis.* Et lib. 16. de Ciuitate cap. 32. *Neque enim omnis est culpanda tentatio: quia & gratulanda est, qua fit probatio.* Constat hoc in illa tentatione Abraham, Iudith 8. num. 22. *Abraham tentatus est, & per multas tribulationes probatus, Dei amicus effectus est.* Imò & ipse Christus expertus est hoc genus tentationis, vt non ignarus mali, miseris succurrere disceret: ad Hebr. 4. num. 15. *Tentatum autem per omnia.*

75 Transit itaque sine dubio Apostolus à tentatione probationis ad tentationem suggestionis, & seductionis, qua dæmon fideles oppugnat. Qui propterea insigniter appellatur *Tentator,* Matthæi 4. num. 3. & 1. Thessalonic. 3. num. 5. *Ne fortè tentauerit vos is, qui tentat.* Græcè, *ho pirazon:* eadem scilicet est vox, quæ apud Matthæum. Atque hanc periculosam tentationis diabolicæ pugnam, nostræ infirmitatis memores, à Christo edocti detrectamus: petimúsque in oratione Dominica, non solùm vt victoriam reportemus; sed etiam, ne in certamen descendamus, ne fortè superemur. Matthæi 6. num. 13. *Et ne nos inducas in tentationem.* Et cap. 26. nu. 41. *Vigilate, & orate, vt non intretis in tentationem.* Solet verò aliquando iratus Deus, hominem noxiis tentationibus expugnandum derelinquere: quia scilicet ruinam eius, auxilio vberiore non impedit. Sic dicitur de Ezechia 2. Paralip. 32. num. 31. *Dereliquit eum Dominus, vt tentaretur.*

Quare Iacobi sententia est. Nemo, 76
cùm tentationi succumbit, censeat, aut dicat, se ad succumbendum à Deo impelli: periculosissimè enim erraret: vt mox subiungit num. 15. *Nolite errare.* Et Ecclesi. 15. nu. 12. *Non dicas, ille me implanauit.* Subtrahit quidem ab homine aliquando Deus, iustissimis de causis, vberius auxilium, quo re vera tentationi resisteret: sed semper relinquit sufficiens, quo resistere posset, si velit: vnde per hominem ipsum stat, quominus resistat: nunquam verò illum Deus ad cedendum tentationi, aut succumbendum impellit.

Cur verò transeat Apostolus, quasi 77
subitò, ab vno ad alterum tentationis genus, non disputant hîc Expositores. Subit animum, Iacobum indicare voluisse, in hoc domestico, occultóque certamine, purpureas quoque, & immarcescibiles parari coronas, quæ cum illis, quas profuso sanguine Martyres consequuntur, si minùs plagarum cruciatu, certè ictuum crebra repetitione, & diuturnitate certaminis æquentur. Scitè enim Bernardus serm. 30. in Cantica. [Atque 78
hoc martyrij genus, cùm spiritu facta carnis mortificantur, horrore quidem mitius est, sed diuturnitate molestius.] Propterea idem Sanctus ait, Sermo. 5.

 de

de Quadragesima. [Tu solummodo ne consenseris; & quoties restiteris, toties coronaberis.] Hieronymus verò epist. 27. in Epitaphio Paulæ. [Non solùm effusio sanguinis in martyrio reputatur; sed deuotæ quoque mentis seruitus immaculata quotidianum martyrium est:illa corona de rosis, ac violis texitur; ista de liliis.] Ambros.in Psalm.118.Octonario 20. vers.5.Tentatus es spiritu fornicationis;sed veritus Christi Iudicium venturum,temerandam mentis,& corporis castitatem non putasti: martyr es Christi.]Grego.item lib.3. Dial.c.26. [Cunctis carnalibus desideriis resistentes,per hoc,quòd se omnipotenti Deo in corde mactauerunt,etiam pacis tempore martyres fuerunt.]

79 Hinc illustratur Pauli locus ad Heb.11.nu.37. *Secti sunt,tentati sunt,in occisione gladij mortui sunt.* Erasmus, addita ab aliquo putat verba illa, *tentati sunt*;dilutiora enim ea esse quã illa, quibus interiiciuntur. Sed ea sunt de sacro Textu:& in grauissimis tétationibus, quibus Iustorũ animi identidem à diabolo impetuntur,acerbitas doloris, quæ inest martyrio, diuturni temporis mora compensatur.

Deus enim intentator malorum est: ipse autem neminem tentat.

80 GRæcè,*apirastos*:quam vocem variè vertunt Vulgati desertores. Quidam, *tentationi non obnoxius*; alij, *malorum inexpertus*. Caietanus, *malis intentabilis*, Tigurina Editio de more multa addit, affingítque de suo: *nam Deus vt à malis tentari non potest, ita neque ipse quemquam tentat.* Conueniunt plerique Intepretes, inter quos recentissimi etiam, Paëz., & Serarius, vocem accipiendam esse significatione passiua: quod,vt Græcæ voci demus posse conuenire, tamen nullatenùs quadrat Latinę,vt *intẽtator* idem sit,ac *intentatus*,siue *intentabilis*:& vox huic gemina *apiratos*,non solùm significat eum, cuius periculum factum non est; sed actiua quoque significatione eum, qui non fecit periculum, qui experientiam non cepit,vt obseruat Auctor Thesauri Græcæ linguæ tom.3.col.156.

Itaque omnium optimè Iacobi 81
mẽtem assequutus est Vulgatus, eámque verbum è verbo,hoc est, fidelissimè, vt solet, expressit: reddit enim causam, cur nemo conqueri possit, se à Deo tentari: *Deus enim intentator malorum est*, idest, ad mala: sic enim sæpe vsurpant sacri Scriptores genitiuum illum *cacon*, non pro personis, sed pro rebus malis. Sapient.15.num.6. *Malorum amatores.* Ad Rom.1.num.30. *Inuentores malorum*. 1. Cor.10.num.6. *Vt non simus concupiscentes malorum.*

Inculcat verò Iacobus continenter 82
eamdem sententiam; diuersis enuntiatam verbis, ipso etiam sensu nonnihil discrepantem; perinde ac si dicat: longè abest à Diuina Natura, ad malum posse hominem impellere: atque adeò longiùs, re ipsa quemquam prauis suggestionibus ad peccandum instigare. Atque hac repetitione,quæ magnam emphasim habet, & sententiam memoria dignam, altiùs in animis defigit, & quasi repetito ictu,iam tunc monstrosam,& horribilem Hæreticorum blasphemiam iugulat, qui ore plus quàm sacrilego, Deo totius bonitatis fonti, execrabilem Iudæ proditionem impingunt: quos copiosissimè refellunt è nostris Theologis Bellarm. tom. 4. Controuersia 1.lib.2. cap.8. Molina in Concordia disp.31.Vazquez 1.2.disp.129. cap.1.

Nouissimè Vuitaquerus apud Sa- 83
croboscum P. 2. cap. 8. ridet Vulgatam Editionem, tanquam barbaram, solœcis

solœcismísq; respersam. Obiicit hanc vocem *intentator*, Latinis auribus inauditam, vt & illa Matth. 22. num. 30. *Neque nubent, neque nubentur*: & Lucæ 21. num. 38. *Omnis populus manicabat ad eum.*

84 Sed in primis tenenda est præclara illa Gregorij sententia in præfatione ad Leandrum, cap. 5. [Indignum vehementer existimo, vt verba cęlestis oraculi restringam sub regulis Donati.] Deinde obseruandum est, vsque adeò Interpretem addictum fuisse ipsis sacris Scriptoribus, tam solicitè, ac fideliter verbum verbo reddidisse, vt interdum præ religione, Latina Grammatica reclamante, casus, & genera retinuerit linguæ originalis. Psalm. 34. num. 10. *Eripiens inopem de manu fortiorum eius*, idest, eo. Sapient. 10. num. 12. *Omnium potentior est sapientia*, idest, omnibus. Matth. 20. num. 25. *Principes Gentium dominantur eorum*, pro *eis*: quia comparatiua, & verba dominandi, gignendi casum exigunt apud Græcos Apocalypsis 11. num. 4. *Duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes*, pro *stantia*. Et cap. 14. num. 1. *Centum quadraginta quatuor millia habentes*, pro *habentia*: quia Græcè *lychnia*, & *chiliades*, fœminini generis sunt. Sic quia *pneuma* est neutrius generis, Sapient. 1. num. 7. *Et hoc, quod continet omnia*, pro *& hic, qui*. Matth. 12. num. 12. *Quantò magis melior*. 2. Petri 3. num. 1. *Secundam scribo epistolam, in quibus*, pro *in qua*: quia Græcè habentur, *en has*.

85 Sic in præsenti licèt vox *intentator* minùs Latina sit, Græcam tamen *apirastos* adeò bene exprimit, vt vnica alia voce meliùs exprimi vix possit, vel potiùs planè non possit. Hac scilicet licentia peruenustè sæpe vtitur Tertullianus, vetus, atque elegans Scriptor: apud quem passim illa, *inuestis*, pro *sine vestibus*, & *nudus*; *illiberis*, pro *sine liberis*; *inuxora virginitas*, idest, innupta: *dies innubis*, pro claro; *ineloquax*, *inalienus*, *inbonus*, *inclarus*, *inuerus*, vbique negante particula *in*. Licuit etiam Gelio dicere lib. 9. cap. 4. *res incredulas*, pro incredibilibus: quid ni liceat Interpreti nostro dicere, *intentator*? Apage delicatissimum aurium fastidium.

NVMERVS XIV.

Vnusquisque verò tentatur à concupiscentia sua abstractus, & illectus.

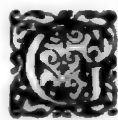

GRæcè, *inescatus*. Voluptas enim est quasi esca, & illecebra turpitudinis, qua videlicet homo abstrahatur à bono, & ad malum pelliciatur. 86

Ex hoc loco sumpsit Gregorius homilia 16. in Euangelia, celebrem illam distinctioné, quam posteriores Theologi frequentarunt. Quatuor enim hîc perspicuè, & affirmatè distinguit Apostolus: concupiscentiam, idest, potentiam ipsam appetendi, ad malum procliuem; tres deinde concupiscentiæ motus, suggestionem, delectationem, atque consensum.

Et quidem suggestio est motus ille, 87 inuoluntarius, & (vt Theologi dicunt) primò primus, qui quasi trahit, & illicit animam, proposita illecebra voluptatis; sed nullum, ne indeliberatum quidem voluntatis consensum extorquet. Atque hæc concupiscentia tantùm abest à culpa, vt sit potiùs agonis, victoriæ, atque triumphi seges, cùm homo strenuè tentationi resistit. Et quidé in Tridétino sessione 5. Decreto de Peccato originali, Canone vltimo, anathemate damnatur, quicũque dixerit, non tolli per baptismum in renatis totum id, quod verè habet rationem peccati; cùm tamen concu-

concupiscentia maneat ad agonem. Appellatur autem peccatum ab Apostolo ad Rom.7. nu.17. *Quod habitat in me, peccatum:* quia à peccato est, & ad peccatum inclinat. De hac concupiscentia sic Aug. lib.1. de Ciuit.c.25. [Quòd si illa concupiscentialis inobediētia, quæ adhuc in membris moribundis habitat, præter nostræ voluntatis legem, quasi lege sua mouetur; quantò magis est absque culpa in corpore non consentientis, si absque culpa est in corpore dormientis?]

NVMERVS XV.

Deinde concupiscentia cùm conceperit, parit peccatum.

88 Hic est alter concupiscentiæ motus, qui vocatur à Theologis *delectatio:* cùm videlicet suggestio illa ad aliquem imperfectum, & non omnino deliberatū voluntatis consensum trahit, qui perueniat quidem ad culpam venialem, mortalem certè non attingat. Hunc locum versans August. tom.7. lib.6. cōtra Iulianum, cap.5. ait. [Profectò in his verbis partus à pariente discernitur: pariens enim est concupiscentia; partus, peccatum: sed concupiscentia non parit, nisi conceperit; non concipit, nisi illexerit, hoc est, ad malum perpetrandum obtinuerit voluntatis assensum.]

Esse verò hunc motum culpabilem quidem, sed imperfectè voluntarium, ex eo apertè constat, quia ab Apostolo peccatum appellatur: & verò non esse peccatum mortale, colligitur ex eo, quòd illud à peccato consummato, & mortem generante distinguit. Similem metaphoram conceptus, & partus inuenies, Iob 15. num.35. Isaiæ 33. num.11. cap.59. num.4. & Psal.7. num.15.

Peccatum verò, cùm consummatum fuerit, generat mortem.

Hic tertius est cōcupiscentiæ motus, partus omnino perfectus, consensus plenè deliberatus, etiamsi opere non cōsummetur: stat enim inconcussa Catholica veritas, Christi ore pronuntiata, Matth.5. nu.28. *Qui viderit mulierem ad cōcupiscendum eam, iam mœchatus est eam in corde suo.* 89

Hic consensus animam extinguit. Ecclef.21. num.2. *Quasi à facie colubri fuge peccata: dentes leonis dentes illius, interficientes animas hominum.* Sapient. 1. num. 11. *Os, quod mentitur, occidit animam.* Daniel.13. num.22. *Angustiæ sunt mihi vndique: si enim hoc egero, mors mihi est.* 90

Quomodò verò anima immortalis cùm sit, peccato tamen mori possit, eleganter explicuit August. lib.13. de Ciuit. Dei, c.1. [Mors animæ fit, cùm eam deserit Deus; sicut corporis, cùm id deserit anima. Ergo vtriusque rei, id est, totius hominis mors est, cùm anima à Deo deserta deserit corpus: ita enim neque ex Deo viuit ipsa, neque corpus ex ipsa.] Cōsentaneè Cyrillus Alexādrinus Oratione de Exitu animæ. [Mors propriè, non quæ animam dirimit à corpore, sed quæ animam à Deo separat. Deus vita est, à quo, qui disiungitur, perit.] 91

Quin potiùs hæc animæ mors, absolutè in arcano sermone appellatur mors: nam mors illa corporis, quam tantopere horremus, vmbra duntaxat est, & imago huius veræ mortis; cum illa ne conferenda quidem. Greg. li.4. Moralium cap.17. [In Scriptura mors carnis dicitur vmbra mortis: quia sicut vera mors est, qua anima separatur à Deo; ita vmbra mortis est, qua caro separatur ab anima.] Denique peccatum generat formidabilem illam æternæ damnationis mortem, 92

de

de qua August. lib. 6 de Ciuitate, cap. vltimo. [Si anima in pœnis viuit æternis, mors illa potiùs æterna dicenda est, quam vita: nulla quippe maior, & peior est mors, quam vbi non moritur mors.]

NVMERVS XVI.

Nolite itaque errare, fratres mei dilectißimi.

93 CAuete itaque, ne tam absurda, & impia persuasio subeat vestros animos, vt à Deo vos tentari existimetis. Eccle. 15. num. 11. *Non dixeris, per Deum abest: quæ enim odit, ne feceris*: id est, ne causeris, per Deum stare, quominùs tibi sapientiam impertiat: si enim non feceris, quæ ille odit, facilè ab eo sapientiam impetrabis. *Non dicas, ille me implanauit, &c.*

NVMERVS XVII.

Omne datum optimum, & omne donum perfectum desursum est.

94 ATque tantùm abest, vt Deus quempiam tentet, ad malúmque solicitet, vt supernaturalia omnia dona, cælestiáque charismata, quibus ad omnem virtùtem, perfectionémque instituimur, & inflammamur, ab illo nobis cælitus donentur. Prudentissimè itaque respondit Baptista, Ioannis 3. num. 27. *Non potest homo accipere quidquam, nisi fuerit ei datum de cælo.* Perinde ac si diceret: Christus quidem sua, ego tamen illius, id est, accepta de cælo auctoritate baptizo.

95 Capiunt scilicet hinc Sancti vtilissimum documentum, quod de Cypriano refert Augustin. lib. 1. de Prædestinatione Sanctorum, cap. 3. [Pius, atque humilis Doctor ille Cyprianus beatissimus dixit, in nullo esse gloriandum, quando nostrum nihil sit.] Capiebat optimè Augustinus ipse tã salutare documentum, tom. 9. cap. 15. Soliloquij [Si quid boni est, parui, vel magni, donum tuum est: & nostrum, non nisi malum est. Vnde igitur gloriabitur omnis caro? Numquid de malo? Hæc non est gloria, sed miseria. Sed numquid gloriabitur de bono? numquid de alieno? Tuum Domine est bonum, tua est gloria: qui enim de bono tuo gloriam sibi quærit, & non tibi quærit, ille fur est, & latro, & similis est diabolo, qui voluit furari gloriã tuam.] Hauserunt Sancti videlicet ex Apostolo, 1. Corint. 4 n. 7. *Quid habes, quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis.*

Descendens à Patre luminum.

ÆTernus Pater, qui est immensa lux, *& tenebræ in eo non sunt vllæ.* 96
1. Ioannis 1. num. 5. æternum producit splendorem: Filius enim *candor est lucis æternæ*, Sapientiæ 7. num. 26. lumen de lumine, *splendor gloriæ*, ad Hebræos 1. num. 3 *lux mundi*, Ioannis 8. num. 12. *lumen ad reuelationem Gentium*, Lucæ 2. num. 32. *lux vera, quæ illuminat omnem hominem*, Ioannis 1. nu. 9. Ex Patre, & Filio procedit Spiritus ille Diuinus, qui verè est *dator munerum, & lumen cordium.*

Hoc inaccessibile Deitatis lumen radios fulgoris quoquouersus effundit. Creauit Angelos lucis, 2. Corinth. 11. num. 14. Præclarè enim Nazianzenus oratione 2. in Pascha, non longè à principio. [Lumen vnum & inaccessum, successioníque minimè obnoxium, Deus est, perpetuo fulgore rutilans, trino splendore micans. Secunda autem lumina, primíque luminis velut radij, copiæ illæ ipsum circunstan 97

cunſtantes,atque adminiſtri ſpiritus.] Eadem repetit oratione in ſanctum Baptiſma, prope initium.

98 Hoc ipſum ineffabile lumen accendit in mortalium animis Rationis facem. Pſalmo 4. num.7. *Signatum eſt ſuper nos lumen vultus tui Domine:* & longè ſplendidiorem, Fidei.2.Petri 1. nu.19. *Cui benefacitis attendentes, quaſi lucernæ lucenti in caliginoſo loco.* Denique beatorum mentes gloriæ lumine colluſtrat. Pſalm.35. nu.10. *In lumine tuo videmus lumen.*

99 An non iure optimo Pater luminum vocetur, à quo tam multa lumina coruſcarunt? Iſta etiam lumina, quę cælis affixa,corporeis oculis affulgent, de lumine eius acceperunt lumen. Dixit enim Deus Geneſis 1.n.14. *Fiant luminaria in firmamento cæli,vt luceant, & illuminent terram.* Quare ſicut vocatur *pluuia Pater*,Iob.38.n.28. ſic etiam merito dicitur Pater horum luminum.

Apud quem non eſt tranſmutatio.

100 NE quis obiiceret: Deus quidem Pater eſt luminum; ſed mutari ita poteſt,vt aliquãdo luceat,aliquando tentationum tenebras offundat; Solem illum immutabilẽ ab iſto ſole volubili ſecernit.Dupliciter verò mutatur ſol, & minus nobis lucis impertit. Primò, cùm per receſſum hyemalem à Tropico Cancri in Tropicum Capricorni, nubibus, ac nebulis obſcuratur: & hæc eſt propriè tranſmutatio, quam negat hîc Iacobus cadere in Deitatis Solem: vox enim Græca *parallage*, apud Proclum,in ſphæra ſolis reciprocationem ſignificat.

Nec viciſsitudinis obumbratio.

101 SEcundò offunditur Sol conuerſione illa diurna, qua ex vno in alterum Hemiſphærium contorquetur: tunc ipſa terræ vmbra Soli officiens noctem efficit,& viciſſim hanc, viciſſim illam regionem obumbrat.Et hęc propriiſſimè eſt *viciſſitudinis obũbratio.* Græcè, *tropes*, id eſt,*conuerſionis.* At in Patrem luminum nulla vel tenuiſſima vmbra poteſt incurrere,nullæ eo accedunt nubes; nullo, vt orbem illuminet, indiget motu; ſtabilis, & quietus ſpargit radios ſuæ lucis. Explicat eleganter Auguſtin.hanc immutabilitatem Dei lib.1.Confeſſionum cap.4. [Miſericordiſſime, & iuſtiſſime; ſecretiſſime, & præſentiſſime, immutabilis,mutans omnia; nunquam nouus, nunquam vetus; ſemper agens, ſemper quietus: pœnitet te, & non doles; iraſceris,& traquillus es; opera mutas, nec mutas conſilium; reddis debita, nulli debens; donas debita, nihil perdens.]

NVMERVS XVIII.

Voluntariè enim genuit nos verbo veritatis.

PRæterea Sol illuminat naturæ neceſſitate: at Pater luminum non neceſſitate coactus, ſed amore, & benignitate impulſus. Græcè,*bulethis*,volens, ac lubens, gratuita beneuolentia. Tigurina, *deſtinata voluntate*, Apocalyp.4. num.11. *Tu creaſti omnia, & propter voluntatem tuam erant*, id eſt, omnia nihil erant, ſed quòd ſunt, quòd conſeruantur, liberalitatis tuæ eſt. Pſalm.109. nu.3. *Tecum principium in die virtutis tuæ.* Hebraicè, *nedabot*, *tecum liberalitates.* Idem enim, qui eſt principium rerum omnium, eſt liberaliſſimus, magnificentiſſimúſque. 102

Genuit autem nos verbo veritatis, quod ſanè lumen eſt. Prouerb.6.n.23. *Mandatum lucerna eſt; & lex, lux.* 103
Pſalmo

Psalmo 118. num.105. *Lucerna pedibus meis verbum tuum, & lumen semitis meis.* Sed præcipuè vocatur lux doctrina Euangelica. 1. Petri 2. num. 19. *Qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen suum.* Ad Colossenses 1. num. 12. *Qui dignos nos fecit in partem sortis Sanctorum in lumine.* Pater ergò luminum, verbo veritatis, id est, purissimo lumine, quos filios gignat, nisi filios lucis? 1. Thessalonicens. 5. num. 5. *Omnes vos filij lucis estis.* Et filij adeò Patrem moribus exprimentes, vt ipsius etiam lucis cognomen mereantur. Ad Ephesios 5. nu. 8. *Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.*

Vt simus initium aliquod creaturæ eius.

104 GRæci omnes legunt, *aparche: vt simus primitiæ quædam creaturarum eius.* Sic etiam vertit Hieronymus lib. 1. in Iouinianũ. Quia verò primitiæ sunt primi fructus, præcipuóque honore commendati, sensus est, vt tanquam filij lucis, tanto Parente digni, principatum obtineamus inter omnes creaturas. OEcumenius, *vt simus primi, & honoratissimi.* Quod valde confirmat sententiam Sancti Thomæ 1. 2. q. 113. art. 9. ad 3. asserentis, bonum gratiæ esse maius, quàm bonum naturæ totius vniuersi: id, quod priùs asseruerat August. lib. 2. ad Bonifacium cap. 6. [Gratia Dei, non solùm omnia sidera, & omnes cælos, verùm etiam omnes Angelos supergreditur.] Tam longè abest à tentandis hominibus, qui suis donis illos efficit perfectissimos.

105 Et quidem vox ipsa *aparche* interdum reddi solet à Vulgato *principium.* Ad Colossens. 1. num. 18. *Qui est principium, primogenitus ex mortuis.* Qui tamen eamdem vocem, & in eamdem sententiam vsurpatam, 1. Corinth. 15. n. 20. ita transtulit: *primitiæ dormientium.* Et num. 23. *Vnusquisque in suo ordine, primitiæ Christus.* Sed ad Romanos 16. nu. 5. vertit: *qui est primitiuus.* Quod Ambrosius refert ad dignitatem; Chrysostomus, Theodoretus, & Anselmus ad Fidei primitias: quia scilicet primus Fidei nomen dedit: vt 1. Corinth. 16. num. 15. *Quoniam sunt primitiæ Achaiæ.*

Vtcunque legamus, siue initium, siue primitias, sensus eodem recidit, 106
Prouerbiorum 1. num. 7. *Timor Domini principium sapientiæ.* Cùm tamen in eo loco apud LXX. sit, non *phobos*, seruilis metus; sed *theosebia*, id est, cultus reuerentialis Dei: sensus est. Timor filialis, primitiæ sunt sapientiæ, hoc est, præcipua sapientiæ pars. Iob. 28. num. 28. *Ecce timor Domini ipsa est sapientia.* Et apertiùs Ecclesiast. 1. num. 20. *Plenitudo sapientiæ est timere Deum.* Et num. 22. *Corona sapientiæ, timor Domini.* Imò cap. 25. nu. 13. præfertur ipsi sapientiæ. *Quam magnus est, qui inuenit sapientiã, & scientiam! sed non est super timentem Dominum: timor Dei super omnia se superposuit.* Atque hæc est germana intelligentia illius sententiæ, toties repetitæ, Ecclesiast. 1. num. 16. Psalm. 110. num. 10. *Initium sapientiæ, timor Domini*, hoc est, præcipuum quiddam, & in sapientia præstantissimum *la nata, la flor, lo mas apurado de la sabiduria.*

Eadem phrasi dicitur Eccles. 11. 107
num. 2. *Breuis in volatilibus est apis, & initium dulcoris habet fructus illius*, id est, obtinet primas partes in dulcedine, inter omnia dulcia dulcissimus est. Lege Iansenium in id Eccles. 29. num. 28. *Initium vitæ hominis, aqua, & panis:* & cap. 39. numer. 31. Congruenter etiam verba illa ex editione LXX. numer. 26. num. 2. *Accipe principium totius Sinagogæ Filiorum Israël*, explicat August. in Scholiis Sixti V.

Delige robur ætatis in populo, id est, milites fortissimos, & exercitatissimos. Vide etiam Pined. in ea verba Iob. 40. num. 14. *Principium viarum Dei.*

108 Concludo, hoc elogium, quo Iacobus exornat filios lucis, commune illis esse cum Filio Naturali. Apoc. 3. n. 14. *Qui est principium creaturæ Dei:* hìc verò: *vt simus initium aliquod creaturæ eius.* Fateor, Græca nonnihil inter se differre: sed discrepantia penè ex filo pendet: & certè vnus locus mirificè alterũ illustrat. Probat Ribera in eum locum Apocal. nu. 41. creaturam Dei, seu nouam creaturam, in sacro sermone significare hominem renouatũ per gratiam, & ad Christi imaginem expressum: Christus ergo est principium creaturæ Dei, hoc est, non solùm longè præstantissimus, & donis gratiæ penè ad miraculum cumulatissimus, sed fons etiam, & origo totius sanctitatis. Est ille quidem Sol iustitiæ eximiè collucens, omniáque illustrans; Iusti, velut stellæ; sed ita perfusæ huius Solis lumine, vt inter omnia lucida longè excellant; & splendore, participato illo quidem, sed mirificè coruscante, Solem ipsum quodammodò referant.

NVMERVS XIX.

Scitis fratres mei dilectissimi.

Commendatio est doctrinæ traditæ. Exigit ab auditoribus, vt eam bene percipiant: tacitè enim simul illud insinuatur, vt altè in animis defigant. Sic Matth. 13. n. 51. *Intellexistis hæc omnia?* & Ioan. 13. num. 12. *Scitis, quid fecerim vobis?*

Sit autem omnis homo velox ad audiendum.

109 Sensim iam inuadit in arcem caussæ, aggreditúrque adhortari ad bona opera, ad quæ obeũda primus quasi gradus est, linguam cohibere, & disciplinæ præcepta libenter audire. Quæ duæ res, vt vtilissimæ, ita omnium difficillimæ sunt, si Gelio credimus lib. 1. cap. 9. Vnde Ambrosius lib. 1. Officiorum cap. 2. [Complures vidi, loquendo in peccatum incidisse; vix quemquam, tacendo: ideóque tacere nosse, quàm loqui, difficilius est.]

Philo in lib. Quis rerum diuinarum hæres, statim in principio, exponens illa verba Deuteron. 27. num. 9. *Attende, & audi Israël:* vbi LXX. *Tace, & audi.* [Sunt, inquit, qui audire debent, potiùs, quam loqui: ad quos dicitur, *tace, & audi:* præceptum equidem pulcherrimum: nam inscitia res est mala, temerariáque, cuius primum remedium est auditoris silentium; secundum, attentio ad ea, quæ auditu digna sunt.] Sic Philo.

Nil frequentius inculcatum in Sapientialibus. Prouerb. 1. num. 5. *Audiens sapiens, sapientior erit.* Eccles. 6. nu. 34. *Si inclinaueris aurem tuam, excipies doctrinam: & si dilexeris audire, sapiens eris.* & cap. 32. n. 10. *Adolescens loquere in tua causa vix: si bis interrogatus fueris, habeat caput responsum tuum.* Græcè, *Kephaleozon*, id est, *recapitula: cifra, y resuma en breue la respuesta.* Vertit Editio Vaticana LXX. cap. 35. *In summam collige sermonem: in paucis multa.* Adiungit statim Ecclesiasticus. *In multis esto, quasi inscius, & audi tacens simul, & quærens.* Propterea nimirum aiebat Zeno, vt refert Plutarchus in libro de Auditione, Naturam vnicuique nostrum duas dedisse aures, vnam linguam: quòd pauciora loqui debeamus, quàm audire. 110

Tardus autem ad loquendum.

Hoc videlicet monet celebris illa sententia, quam refert Bernardus 111

dus in Speculo Monachorum. *Verba bis ad limam, semel ad linguam.* Ecclesiast 4. num.34. *Noli citatus esse in lingua tua.* Prouerb.13.num.3. *Qui custodit os suum, custodit animam suam: qui autem inconsideratus est ad loquendum, sentiet mala.* Hebraicè, *contritio*, vel *fractio erit ei.* LXX. *Terrebit se ipsum. El andarà a sombra de tejados, temiendo, no se vengue el que agravio.* Sapienter enim Philosophus quidam ait. *Sæpe vox temerè emissa per fauces, redit per iugulum.* Quò allusum à Plinio lib.14. cap.21. *Mortifera loquuntur, redituraſq; per iugulum voces non continent.* Prouerbiorum 29. num. 20. *Vidisti hominem velocem ad loquendum? stultitia magis speranda est, quàm illius correptio.* Tigurina. *Si videas hominem sermone suo præcipitem; iam de stulto melius, quàm de illo speres.* LXX. *Cognosce, quia spem habet magis insipiens eo.*

112 Illa etiam, quæ tantopere placet plerisque Concionatoribus, incitata, & nusquam insistens in loquendo volubilitas, non dicam, sanctis Patribus, quorum grauis, sedata, & solida fuit eloquentia, sed ne ipsis quidem dicendi magistris vnquam probata fuit. Nolo ex profanis alium, quàm Senecam laudare testem, qui Epistola 40. carpit Serapionem, qui cùm conciones haberet ad Populum, prouoluebat verba, nusquam interrupto impetu, non illud laborans, vt qui audiebant, meliores fierent, sed vt ipse promptus in dicendo, neque vsquam hæsitans, aut insistens videretur. Ergo inter alia
113 Seneca. [Vis ista dicendi rapida, atque abundans aptior est circulanti, quàm agenti rem magnam, ac seriam, documentique. Mouere vult turbam, & inconsultas aures impetu rapere. Quomodò autem regere potest oratio, quæ regi non potest? Quis medicus ægros in transitu curat? Remedia non prosunt, nisi immorentur. Habeat vires magnas oratio, moderatas tamen: perennis sit vnda, non torrens.] Senecæ cósonat Ambrosius lib.1. Officiorum cap. 3. legens enim cum textu Græco Ecclesiast. 28.num.29. *Alliga sermonem tuum*, subdit: *Ne luxuriet, ne lasciuiat: sit restrictior, & ripis suis coërceatur. Citò lutum colligit amnis exundans.*

Prouerbiorum 17.num.27. *Pretiosi spiritus vir eruditus.* Pretiosus sæpe in Scriptura idem est, ac rarus: omne scilicet rarum, pretiosum est. 1. Regum 114
3.num.1. *Sermo Domini erat pretiosus in diebus illis*, idest, nulla, aut certè rara Deus tunc oracula edebat. Psalm.115. numer. 5. *Pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum eius*, idest, difficillimè, ac perrarò euenit, vt seruos suos Deus hostium immanitate necari permittat. Vt Psalm.71. num.14. *Honorabile nomen eorum coram illo.* Vbi Hieronymus vertit ex Hebræo: *pretiosus sanguis illorum coram oculis eius*, idest, non facilè illorum sanguinem profundi patietur.

Spiritus item in arcanis litteris, idem 115
est, ac sermo: quia videlicet sermo spiritu isto formatur, quem crebrò respirando ducimus. Sic 1.Cor.14. nu.14. *Spiritus meus orat: mens autem mea sine fructu est.* Et num.15. *Orabo spiritu* (idest, lingua, vel sermone,) *orabo & mente.* Intelligentia ergo huius loci est. Vir eruditus parcissimus est in verbis. Contrà verò dicitur de stulto, Prouerbiorum 25.num.28. *Sicut vrbs patens, & absque murorum ambitu, ita vir, qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum.*

Mora itaque, & tarditate pensanda 116
sunt, excutienda, atque ad Rationis obrussam examinanda verba. Claue scilicet Rationis duntaxat aperiendum est os. Sapienter enim Chrysostomus in Psalmum 50. *Os nostrum perpetuò custodiamus, Rationem ei, tanquam clauem, adhibentes.* Grauiter etiam

Chilon apud Laërtium lib. 1. cap. 4. dicebat, *non committendum, vt lingua præcurreret animum.* Euripides verò apud Stobæum sermone 34. *Aut dic aliquid silentio melius, aut sile.* Pythagoras ibidem: *Oportet silere, aut afferre meliora silentio.*

117 Tritum est illud Xenocratis apud Valerium Maximum lib. 7. cap. 2. §. 6. *Dixisse me aliquando pœnituit; tacuisse, nunquam.* Laudat Plutarchus hác sententiam in lib. de educandis Liberis: causámq; prudentissimè reddit. *Quod silentio retentũ est, efferetur perfacilè: quod autem edideris, nullo modo reuocari potest.* Iuxta illud Horatij in Arte Poëtica:

Nescit vox missa reuerti.

Et lib. 1. Epist. 18. ad Lollium.

Et semel emissum volat irreuocabile verbum.

Vbi erudite probat Lambinus, verba sæpe ab Homero alata, siue pennigera

118 vocari. Est insignis locus Prouerb. 15. num. 7. nam illa verba Vulgati: *labia sapientium disseminabunt scientiã,* L X X. legunt: *labia sapientum alligata sunt intellectu.* In quem locum eleganter Ambrosius in Psal. 38. [Quando ergo vides, sapientem tacere, dic: ligauit iste intellectu labia sua, prudenter tacet; seruat thesaurum cordis sui, & argentum eloquij sui, vt examinatum, & purgatum, quando oportet, proferat.]

Et tardus ad iram.

119 EAmdem causam cohibendæ iracundiæ affert Seneca lib. 2. de Ira cap. 23. *Potest pœna dilata exigi, non potest exacta reuocari.* Nec minùs idoneam Ambrosius lib. 1. Offic. cap. 6. *Qui citò mouetur iniuria, facit se dignum videri contumelia, dum vult ea indignus probari.* Stultitiæ videlicet notam incurrit. Ecclesiast. 7. num. 10. *Ne sis velox ad irascendum: quia ira in sinu stulti requiescit.*

Itaque sic intelligo Apostolum: *& tardus ad iram,* scilicet effundendam, 120
puniendúmque dolorem iniustum, & vlciscendum eum, qui læsisse visus est. Nam iræ ardorem ocyùs, tardiúsve concipere, sæpe non est in nostra manu. Athenodorus id consilij dedit Augusto (auctore Plutarcho) vt iratus nihil diceret, faceretve, quin priùs Græcum alphabetum integrum recitando percurreret. Extat in hanc rem prudentissima Theodosij lex cap. *Cùm apud Thessalonicam* 11. q. 3. & Lege, *Si vindicari*, Codice de pœnis. Ea lege cauebatur, vt dies abirent triginta priùs, quàm sententia capitalis executioni mandaretur. Auctor item est 121
Plutarchus problemate 28. virgas, securésque circumligatas loris, solitas Romanis Prætoribus præferri, vt tantisper dum dissoluerentur secures, tarditate illa, moráque interiecta, excandescens ira deferuesceret. Propterea Valerius Maximus lib. 4. cap. 1. & Cicero Tusculana 4. miris laudibus extollunt celebre illud Archytę dictum, cùm meritò excanduisset in seruum: *Sumpsissem à te supplicium, nisi tibi iratus essem.* Id, quod Ambrosius meritò celebrat in Imperatore Theodosio, Oratione de obitu illius. *Tunc propior erat venia, cùm fuisset commotio maior iracundiæ: prærogatiua ignoscendi erat, indignatum fuisse: & optabatur in eo, quod in alijs timebatur, vt irasceretur.*

Hanc effundendæ iracundiæ tardi- 122
tatem sæpe commendat sacra Scriptura. Prouerb. 12. num. 16. *Fatuus statim indicat iracundiam suam; qui autem dissimulat iniuriam, callidus est.* L X X. *Impatiens eadem die enuntiat iram suam.* Videlicet nescit dare locum iræ ad Romanos 12. num. 19. Prouerb. 13. num. 17. *Impatiens operabitur stultitiam.* L X X. *impatiens agit cum temeritate.* Ira nimirùm *furor breuis est: quare qui non*

moderabi

moderabitur ira, infectum volet esse, dolor quod suaserit. Horatius lib. 1. Epist. 2.

123 Prouerb. 29. num. 11. *Totum spiritum suum profert stultus; sapiens differt, & reseruat in posterum.* Quem locum illustrant L X X. *Totam iram suam profert insipiens: sapiens autem dispensat per partes.* Explicat Cassianus Collat. 16. c. 27. quid sit, per partes iram dispensare. *Sapiens autem paulatim eam maturitate consilij, ac moderationis, extenuat, & expellit.* Nec minus congruè Seneca lib. 2. de Ira cap. 28. [Maximum remedium est iræ, mora: desinet, si expectat: nec vniuersam illam tentaueris tollere: graues habet impetus primos. Tota vincetur, dum partibus carpitur.] Hæreant verò in animo ad hoc præstandum luculenti illi versus Ouidij 3. Tristium Eleg. 3.

Quò quisque est maior, magis est placabilis ira:
Et faciles motus mens generosa capit.

NVMERVS XX.

Ira enim viri iustitiam Dei non operatur.

124 Caietanus sic exponit. Quoniam ira appetitus est vindictæ, quæ actus est iustitiæ punitiuæ: ne quisquam putaret, licere sibi, eam exequi, clarè dicit, quòd ira viri, ad differentiam iræ diuinæ, non operatur, hoc est, non exequitur iustitiam Dei: Deus enim non ordinauit iram hominis ad exequendam diuinam iustitiam, sed ad hoc ordinauit Iudices. Subtilis sanè interpretatio.

Mihi simplicissimus quisque sensus maximè probatur: eum paucis complexus est Vatablus. *Vir iratus non paret Dei mandatis.* Cohibendā itaque præcipit Iacobus iracundiam, quia magnum irritamentum est ad diuinam legem violandam. Moueor primò, quia sic disertè explicat Gregorius lib. 5. Moralium cap. 30. [Per iram iustitia relinquitur, sicut scriptum est: Ira viri iustitiam Dei non operatur: quia dum perturbata mens iudicium suæ rationis exasperat, omne, quod furor suggerit, rectum putat.]

Moueor secundò, quia iustitia in arcano sermone omne virtutis officium comprehendit. Matthæi 3. n. 15. *Sic enim decet nos implere omnem iustitiam.* & cap. 6. num. 33. *Quærite ergo primùm regnum Dei, & iustitiam eius.* Et operari iustitiam, frequentissimum est in Scriptura. Psalm. 14. num. 2. Actuum 10. num. 35. ad Hebræos 11. num. 33. Eccles. 14. num. 17. & cap. 20. num. 30. Quibus in locis idem est, ac diuinam legem sartam, tectam, & integram conseruare. Vide Riberam ad Hebr. 11. num. 91. 125

Alicui fortasse placebit, vt placuit Serario, explicatio Bedæ: ira præceps in puniendo, non se conformat ad imitationem Dei, *qui cum tranquillitate iudicat*, Sapient. 12. numer. 18. Mihi certè hæc expositio minùs, quàm superior, placet.

NVMERVS XXI.

Propter quod abijcientes omnem immunditiam, & abundantiam malitiæ, in mansuetudine suscipite insitum verbum, quod potest saluare animas vestras.

Ota huius loci difficultas cōsistit in vnico illo insito verbo. Prima explicatio est Græcorum, quos sequitur Isidorus Clarius: intelligúntque per *insitum verbum*, Græcè *logon*, rationem nobis insitam, lumen naturale omnibus ingenitum, quo bona à malis, meliora à deterioribus internoscimus: iuxta illud 126

ad

ad Roman. 2. num. 14. *Gentes, quæ legem non habent, naturaliter ea, quæ legis sunt, faciunt: eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex.* Idest, habent insculptum in corde suo dictamen rationis naturale, indicans mala, & bona; illa detestanda, hæc amplectenda. Hæc expositio, mea quidem sententia, est minimè probabilis: subdit enim Apostolus, ***quod potest saluare animas vestras.*** Certum autem est, non naturale rationis lumen, sed gratuitum Fidei donum efficacem nobis largiri cognitionem ad salutem consequendam: ***sine Fide enim impossibile est placere Deo***, ad Hebr. 11. num. 5.

127 Secunda explicatio, in quam sanctus Thomas, Salmeron, Paez, & Sà magis inclinant, insitum verbum esse Christum: quia humanitas quasi insita est in Diuinum suppositum supra omnem naturam; indéque trahit abundantissimos cælestium charismatum fructus, quos Angelis, & hominibus impertit. Quemadmodùm sterilis ramus in feracem arborem insitus, succum natiuum ex ea trahit, fructúsque suauissimos edit. Præclarè enim Bernardus Sermone 3. in vigilia Natiuitatis. [Nihil Deo sublimius, nihil vilius limo: & tamen tanta dignatione Deus descendit in limum, tantáque dignitate limus ascendit ad Deum, vt quidquid in eo Deus fecit, limus fecisse credatur; quidquid limus pertulit, Deus in illo pertulisse dicatur.]

128 Sunt, qui hoc velint enucleatiùs enodare, & Christum cruci suffixum propriè dicunt *insitum verbum.* Arbor enim Crucis erat syluestre lignum, & sterile: quia scriptum est: ***maledictus omnis, qui pendet in ligno,*** ad Galatas 3. num. 13. Christus autem generosum fuit virgultum, Isaiæ 53. num. 2. ***Germen Domini in magnificentia, & gloria, & fructus terræ sublimis,*** Isaiæ 4. num. 2. ***Adducam seruum meum orientem:*** Hebraicè, *surculum*, Zachariæ 3. num. 8. *Germinare faciam Dauid germen iustitiæ*, Hierem. 33. num. 15. Hoc igitur virgultum insitum fuit in Crucem *con las puas de los clauos:* vberrimóque fructus attulit mundo. Pia expositio, & quæ concionatoribus vsui esse possit.

Tertia, quam existimo verissimam, 129
& contextui aptè cohærentem, est ferè communis Bedæ, Strabi, Gagneij, Claudij, Catharini, Caietani: qui nihil aliud intelligunt per verbum insitum, nisi illud ipsum, de quo paulò ante num. 18. *Genuit nos verbo veritatis:* de quo item statim num. 22. *estote autem factores verbi.* & num. 23. *Si quis auditor est verbi.* Hoc itaque verbum, doctrina est Euangelica, ***quæ virtus Dei est in salutem omni credenti,*** ad Rom. 1. n. 16. *semen est*, Lucæ 18. num. 12. de quo 1. Petri 1. num. 25. *Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, per verbum Dei viui.*
Hoc semen in nostris animis 130
inserit cœlestis ille agricola, Ioan. 15. num. 1. Itaque congruè vertit hîc Serarius, ***verbum implantatum:*** videlicet per prædicationem. Sed quamuis illud spargant Concionatores Euangelij: clamat tamen Apostolus 1. Corinth. 3. num. 7. ***Neque qui plantat, est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat, Deus.***

Appellatur verò propriissimè ***verbum insitum***, vt distinguatur à congenito, nempe à lumine Rationis, nobis à natura ingenerato: est enim lumen Fidei aduentitium omnino, & supernaturale; quo illustrata intelligentia attingit reconditas illas veritates, quæ omnem aciem præteruolant ingenij, & fructus edit æternitate dignos.

Quamquam si vim expendamus 131
Latinæ, & multò magis Græcæ vocis, non est, cur redigamur in has angustias, & insitionem istam ad viuum refecemus. Quare Vatabli Commentarius, qui in versione noua *insitū sermonem*

nem legit, explicat, *verum, & natiuum:* verbum scilicet veritatis non fictum, non fucatum. Eádémque vocem Græcam Latinus Interpres, Sapien. 12. num. 10. vertit *naturalis:* eo nimirum sensu, quia illorum malitia, consuetudine firmata, se se in alteram quasi naturam induerat.

132 Sed ad cælestes verbi satus recipiendos, repurgandum est priùs solum, noxiæ herbę radicitus euellendæ; abiicienda prorsus est omnis immunditia, abundantiáque malitiæ; pręparandum deinde solum mansuetudine. Nihil æquè disponit animũ ad Euãgelicam doctrinam. Scriptum enim est Isaiæ 61. nu. 1. *Ad annunciandum mansuetis misit me.* Quę verba Christus explicuit de se ipso, Lucæ 4. nu. 18. Sic Psalmo 24. num. 9. *Docebit mites vias suas.* Eccles. 5. n. 13. *Esto mansuetus ad audiendum verbum, vt intelligas.*

NVMERVS XXII.

Estote autem factores verbi, & non auditores tantùm, fallentes vos metipsos.

133 QVis non videat, Iacobum agere de eodem verbo, ad quod suscipiendum fuerat adhortatus? Sed nunc ostendit, qua ratione illud ipsum verbum salutem afferat. Neque enim potest saluare animas nostras fide creditum duntaxat, quod Hæretici iactabant; sed nimirùm vita ipsa, & moribus expressum: quod, nisi planè cæcus, qui in media ipsa luce offendat, & incurrat, non videre potest nemo. Luc. 6. num. 46. *Quid autem vocatis me, Domine, Domine; & non facitis, quæ dico?* & num. 49. *Qui audit, & non facit, similis est homini ædificanti domum suam super terram sine fundamento,* &c. Ad Roman. 2. num. 13. *Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur.*

NVMERVS XXIII.

Quid si quis auditor est verbi, & non factor: hic comparabitur viro consideranti vultum natiuitatis suæ in speculo (id est, faciem suam natiuam.)

NVMERVS XXIV.

Considerauit enim se, & abijt: & statim oblitus est, qualis fuerit.

REm illustrat eleganti comparatione, adeóque perspicua, vt explanatione non egeat. 134
Tantum aduerto id, quod nemo non aduertit: non comparasse Apostolum auditorem verbi fæminæ se in speculo intuenti, quod magis erat ad consuetudinem; sed viro: quia fæmina diu, curioséque immoratur in contemplanda facie, abluendis maculis, ementitóque colore illinendo: vir autem si quando casu in speculum incurrit, vsque adeo cursim, strictim, & celeriter se ipsum aspicit, vix vt per speciem illam reflexam, quæ minus etiam efficax est; vt obseruant Philosophi, imaginem sui in animo imprimat, nedum de pingenda facie, quod virum maximè dedecet, sit solicitus.

NVMERVS XXV.

Qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis.

GRæcè, *parakypsas:* qui prono corpore, vultu demisso, 135
oculis præ intuendi studio defixis, penitus introspexerit: est enim verbum significantissimum, vt Salmeron, Serarius, & Ga-

gneius adnotarunt. Vulgatus sic illud vertit, Lucæ 24. num.12. *Procumbens vidit linteamina.* Et Ioannis 10. num.5. *Cùm se inclinasset, vidit, &c.* Et nu.11. *Inclinauit se, & prospexit.* vbi vnicum verbum Græcum duobus Latinis illustrauit Interpres.

136 Colligitur ex hoc loco, verissimam esse Gregorij sententiam, qui homilia 17. in Euangelia, dum explicat labrum illud æneum, factum de speculis mulierum, Exod.38. num.8. in quo se abluebant Sacerdotes ingressuri tabernaculũ testimonij, Exodi 30. num.20. sic ait: [Specula mulierum sunt præcepta Dei, in quibus se se sanctæ animæ semper aspiciunt; &, si quæ in eis sunt fœditatis maculæ, deprehendunt; cogitationum vitia corrigunt, & quasi ex reddita imagine suos vultus componunt.] Cõsentaneè Sanctus Leo, serm.11. de

137 Quadragesima. [Artifex misericordia Dei splendidissimum in mandatis suis condidit speculum, in quo homo faciem suæ mentis inspiceret; & quàm conformis imagini Dei, aut quàm dissimilis esset, agnosceret.] Et Bernard. sermone 1. de septem Panibus: [Euangelium speculum veritatis nemini blanditur, nullum seducit: talem in eo se quisque reperiet, qualis fuerit.]

Vocatur autem lex Euangelica, lex libertatis, & amoris; lex verò Mosaica, lex timoris, & seruitutis. Ad Roman.8. num.15. *Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore: sed accepistis spiritum adoptionis filiorum.* Ad Galat.4. nu.31. *Non sumus ancillæ filij* (quæ scilicet est in seruitutem generans, nu.24.) *sed liberæ: qua libertate Christus nos liberauit.*

138 Hæc libertas est in primis à peccato. Ad Romanos 6. nu.20. *Cùm enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ: nunc verò liberati à peccato, serui autem facti Deo.* Ioannis 8. num.34. cùm dixisset Christus: *omnis, qui facit peccatum, seruus est peccati*; addit num.36. *Si ergo vos Filius liberauit, verè liberi eritis.*

Deinde est hæc libertas ab intolerandis oneribus illius legis ceremonialis. Vide Actuum 15. num.10. ad Galatas 2. num.3. & cap.4. num.9. ad Hebræos 7. n.18. & 19.

Postremò, à timore seruili: vt iam 139
lex moralis nobis non dominetur, tanquam seruis, imminens flagello, & terrorem semper incutiens; sed imperet, vt liberis, liberaliter obtemperare volentibus: non adimendo quidem legi vim obligandi, sed addendo filiis charitatem, gratiam, voluntatémque parendi. Augustinus egregiè, vt cætera, hoc explicauit Tractatu 91. in Ioannem. [Noli libertate abuti ad liberè peccandum, sed vtere ad non peccandum: erit enim voluntas tua libera, si fuerit pia: eris liber, si fueris seruus; liber peccati, seruus iustitiæ.]

Hoc nimirùm est, quod ait Apo- 140
stolus ad Roman.6. nu.14. *Non enim sub lege estis, sed sub gratia.* Idem Augustinus lib. de Continentia cap.3. [Non sumus sub lege, bonum quidem iubente, non tamen dantę: sed sumus sub gratia, quæ id, quod lex iubet, faciens nos amare, potest liberis imperare.] 1. Timoth.1. num.9. *Lex iusto non est posita, sed iniustis, & non subditis.* Nam, & de ætate illa aurea cecinit Ouidius lib.1. Metamorphos.

——quæ vindice nullo,
Sponte sua, sine lege fidem, rectúmque colebat.

Ad Galatas 5. num.18. *Quòd si spiritu* 141
ducimini, non estis sub lege. Augustinus lib. de Natura & Gratia cap.57. [Sub lege vtique, quæ timorem incutit, non tribuit Charitatem.] 2. Corinth.3. n.17. *Vbi Spiritus Domini,* ibi

ibi libertas. Quam veritatem, miror vel ipsos Philosophos assecutos. Probat Cicero in Paradoxis,[Nisi sapientem,liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas viuendi, vt velis. Quis igitur viuit, vt vult, nisi qui recta sequitur,qui gaudet officio?] Seneca lib. de Vita beata cap.15. *In regno nati sumus: Deo parere, libertas est.* Hoc sensu fidenter dixit August. tom.9.tractatu 7. in Epistolam Ioannis: [Dilige, & fac, quòd vis: siue taceas,dilectione taceas: siue clames, dilectione clames. Radix sit intus dilectionis: non potest de ista radice, nisi bonum existere.]

142 Atque hæc est perfectior, & excellentior illa via Charitatis,quam commonstrat Apostolus 1. Corinth. 12. num.31. Lex enim vetus elementa duntaxat ceremonialia, quasi prima tradebat rudimenta, ad Galat.4.nu.3. *Nihil enim ad perfectum adduxit lex,* ad Hebr.7.num.19. At lex Euangelica est lex Charitatis: omnis autem perfectio continetur Charitate, quæ est *vinculum perfectionis*, ad Colossens.3. nu.14. atque adeò lex Charitatis, lex perfectissima est. Verùm de prærogatiuis legis gratiæ egit accuratissimè Barradas tom.1. à cap.2. lib. primi, vsque ad cap.16.Vide etiam Toletum in cap.7. epistolæ ad Roman. annotat.1. & Belarminum tom.4. lib.4. de Iustificatione cap.5. & 6.

Et permanserit in ea, non auditor obliuiosus factus, sed factor operis:hic beatus in facto suo erit.

143 QVi non cursim, sed per otium, suos mores efformauerit ad hoc speculum,non vt ille,qui statim abiit, & oblitus est,qualis fuerit; hic planè erit térque,quatérque beatus.Apoc.1. n.3. *Beatus,qui legit,& audit verba prophetiæ huius, & seruat ea.* Luc.11.n.28. *Beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.* Ioan.13. num.17. *Si hæc scitis, beati eritis, si feceritis ea.*

NVMERVS XXVI.

Si quis autem putat, se religiosum esse, non refrænans linguam suam, sed seducens cor suum, huius vana est religio.

NOn probo sententiam Salmeronis, & Catharini, qui restringunt hæc verba ad certum fidelium genus, qui perfectionis studio incensi, arctiorem consiliorum viam sectabantur. Nec video, quorsum talis adhortatio intempestiuè insereretur, quæ valde abhorreret à proposito: est enim præ oculis habendus huius epistolæ scopus, quò semper collineat Apostolus scilicet inanem esse Fidem, si à bonis operibus deseratur. 144

Neque quidpiam est, quod in has angustias nos compellat. Non vox Latina *Religio*, quæ latissimè patet, grauitérque explicatur à Lactantio lib.4. de Diuina Sapientia, cap.28. [Hac conditione gignimur, vt generanti nos Deo iusta, & debita obsequia præbeamus, hunc solum nouerimus, hunc sequamur. Hoc vinculo pietatis obstricti Deo; & religati sumus: vnde ipsa religio nomen accepit; non, vt Cicero interpretatus est, à relegendo.] 145

Minùs cogit nos vox Græca *thresskia,* quæ propriè est *cultus*: ad Colossenses 2.num.18.*Religione Angelorum,* id est,cultu Angelis exhibito,siue cultura, vt vertit Vulgatus eamdem vocem Sapien. 14. num.27. *Infandorum enim idolorum cultura, omnis mali causa est*: & num.18. *Prouexit autem ad horum culturam artificis eximia diligentia.* 146

Verbum item *trhesKeuo*, idem est, ac *colo*. Sapient. 11. num. 16. *Colebant mutos serpentes*. Vnde hunc Iacobi locum vertit Editio Syriaca. *Si quis existimat, se seruire Deo.*

Ergo qui priùs monuerat Fideles, nu. 19. vt tardi essent ad loquendum, modò asseuerat, illum vanè colere Deum, déque sua fide, & religione inaniter gloriari, qui & habenas laxissimas daret cordi cógitandi, quidquid colliberet; & linguæ, quidquid in buccam veniret, effutiendi: etiam si sermo, aut cogitatio Diuinam maiestatem violaret.

147 Intendit prætereà digitum ad fontem, vnde fluit petulantia linguæ, nempe ad cor seductum. *Qui enim aberrare sinit cor suum*, vt vertit hîc Tigurina, huius linguæ nunquam rationis frænum iniicietur: *ex abundantia enim cordis os loquitur*, Matth. 12. n. 34. Quare, si verba non expendantur, aberrante corde, ruent cæco impetu sine fræno. Sapienter enim scribit Gelius lib. 1. cap. 15. Garrulorum orationem in ore nasci, non in pectore. Contrà Homerus Vlissem, virum sapienti facundia præditum, vocem mittere ait, non ex ore, sed ex pectore. Quæ Gelij sententia valde illustrat illud Ecclesiast. 21. num. 28. *Labia imprudentium stulta narrabunt: verba autem prudentium statera ponderabuntur. In ore fatuorum cor illorum, & in corde sapien-*
148 *tium os illorum.* Prudentes nimirùm de corde suo proferent eloquia, Iob. 7. num. 10. *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum*, Luc. 6. num. 45. Stulti contra impræmeditata effundunt verba, Psalm. 51. n. 2. *Tota die iniustitiam cogitauit lingua tua.* Rectè Origenes apud Agellium ibi. [Cor fatuorum in superficie situm est, nó in profundo: ad labia exilit.] *Vsurpa la lengua su officio al coraçon: ella piẽsa las palabras, porque el pensarlas, y el dezyrlas, todo es vno.* num. 4. *Dilexisti omnia verba præcipitationis.* At, qui præcipitanter loquitur, inconsultò, ac temerè loquitur. Verba illa Ecclesiast 5. num. 1. *Ne temerè quid loquaris*, optimè LXX. reddiderunt, *ne festines in ore tuo.*

Vtitur verò Apostolus refrænandi verbo, quia, vt ait Augustinus sermone 28. de Verbis Apostoli. [Lingua facilitatem habeat motus, in vdo posita est, facilè labitur in lubrico. Quantò illa citiùs, & facilius mouetur, tantò tu aduersus illam fixus esto.] Adducendæ itaque habenæ equuleo indomito, & impotenti. Vide cap. 3. numer. 3. *Si autem equis frana in ora mittimus.* 149

NVMERVS XXVII.

Religio munda, & immaculata apud Deum, & Patrem, hæc est: visitare pupillos, & viduas in tribulatione eorum.

POtiùs opponendum videbatur, germanam religionem esse, omni custodia seruare cor, Prouerb. 4. num. 23. linguam à malo coërcere, Psalm. 33. num. 14. & 1. Petri 3. num. 10. vt constaret antithesis inter vtrũque versum. Sed non id agit Apostolus, vt sigillatim vnum, aut alterum opus bonum, sed vt generatim vniuersa commendet. Nunc verò duo summatim comprehendit, quibus solidus Dei cultus continetur: charitatem scilicet in proximos, & vitæ innocentiam. Et quidem opera charitatis non solum hostiæ nominantur, ad Hebr. 13. nu. 16. sed etiam ipsi sacrificio, quod est vel præcipuum religionis opus, expresse anteponuntur, Matth. 9. numer. 13. & Oseæ 6. num. 6. *Misericordiam volo, & non sacrificium.* 150

Complectitur autem Iacobus vniuersa 151

uerſæ miſericordiæ opera memorato vno, eóque ſubinde in tota Scriptura commendato: nam & ipſe Deus gaudet vocari Pſalm.67.num.6. *Pater orphanorum, & iudex viduarum.* Et inter glorioſa facinora, quæ extolluntur Pſalm.145. non dedignatus eſt, illud quoque celebrari, num.9. *pupillum, & viduam ſuſcipiet.*

Præcipit Scriptura beneficentiam ſignatè erga pupillos, & viduas, tanquam magis humana ope deſtitutos; illatáſque proinde illis iniurias, acerbiſſimè criminatur. Indicabo tantùm loca, ne longior ſim. Exod.22.num.22. Deuteronom. 16. numer.14. cap. 24. num.17. & num.19. cap.26. num.12. cap.27. num.19. Iob 24. numer.3. & cap 31.num.16. Eccleſiaſt.4.num.10. Iſaiæ 1.num.23. Hieremiæ 5.num.28. & cap.22.num.3. Zachariæ 7.num.10. Malachiæ 3. numero 5. Matth. 23. numer.14. 1.Timoth.5. numer.13. & num.16.

Et immaculatum ſe cuſtodire ab hoc ſæculo.

152 GRæcè *apo tu coſmu*, à mundo: ſic enim reddere ſolet Vulgatus eamdem vocem, non ſolùm cùm de mundi mole, ſed etiam cùm de mundanis, ſiue hominibus, ſiue rebus ſermo eſt. Ioann.1. num.10. cap. 12. num.31. cap.15. numer.19. & 1.Corinth.1. num.20. & cap.11. num.32. & 1.Ioann.5. num.19. Imò & in hac epiſtola cap. 4. num. 4. *Amicitia huius mundi*; Græcè, *he philia tu coſmu.* Sed in eodem numero eamdem vocem ſæculum vertit, *amicus eſſe ſæculi huius.* Græcè, *tu coſmu*: vt & 2. Corinth.7. num.10. *Sæculi autem triſtitia mortem operatur.* Sed frequentiùs ſubeſt Græca vox *aon.* Ad Romanos 12. numer.2. & 1.Corinth. 2. num. 6. ad Galatas 1. numer. 4. & 1. Timoth. 6. numer. 17. Vtraque coniungitur ad Epheſios 2. numero 2. *In quibus aliquando ambulaſtis ſecundum ſæculum mundi huius.*

Hæc itaque eſt altera iuſtitiæ pars, 153
qua germana religio continetur: ſe purum, & integrum ab omni labe mundi conſeruare. Eſt enim mundus, quaſi cœnoſa colluuies, tetrum fœtorem exhalans, & amatores ſuos fœdiſſimis maculis aſpergens. Citat in Commentario huius loci non inelegans diſtichon ſanctus Thomas.

Mundus non mundus, quia mundos polluit: ergo
Qui manet in mundo, quomodo mundus erit?

Rectè itaque monet Apoſtolorum 154
Princeps 2. Petri 2. num. 20. *Refugientes coinquinationes mundi.* Et cap.1. num.4. *Fugientes eius, quæ in mundo eſt, concupiſcentiæ corruptionem.* 1.Ioannis 2. numero 15. *Nolite diligere mundum.* Et numer.16. *Omne, quod eſt in mundo, concupiſcentia carnis eſt.* Ad Romanos 12. num. 2. *Nolite conformari huic ſæculo.*

Refellitur ex hoc loco perabſurdus Hæreticorum error, qui negant, in hac vita quemquam verè Iuſtum eſſe poſſe. Quem errorem refutaui ad illa verba ad Coloſſ.1. num.22. *Exhibere vos ſanctos, & immaculatos, & irreprehenſibiles coram ipſo*: & refutarunt copioſiſſimè Maldonatus Matth. 9. num.13. & Luc.1.num.73. Bellarmin. tom.4.lib.2.de Iuſtificatione, cap.7.& lib.1.de Amiſſione gratiæ, cap.6. Pererius tom.2. in Geneſim lib.9.num.23. Ribera Apocalypſis 14. num.17.

CAPVT II.

NVMERVS I.

Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Iesu Christi gloriæ.

1 PErgit Apostolus suadere, ne syncerum Fidei candorem indignis moribus, quasi maculis, infuscent. Est enim acceptio personarum seuerè prohibita in Scriptura. Leuit. 19. num. 15. Deuter. 1. num. 17. & 1. Regum 16. num. 7. Prouerb. 18. num. 5. cap. 24. numer. 23. & cap. 28. num. 21. Malachiæ 2. num. 9. & periculosa grauissimè peccandi occasio, si aliquid vni tribuat, quod ex debito iustitiæ erat alteri tribuendum. De quo Theologi cum sancto Thoma 2.2. quæst. 63.

2 Obsecrat itaque Fideles, blandè eos compellans nomine fratrum, ne Fidem Christi gloriosi cum personarum acceptione coniungant. Sic explico genitiuum illum, *gloriæ*. Græcè, *tes doxes*. Est enim vulgaris Hebraismus, quo gignendi casus appositi vicem gerit. Atque, vt ex hoc ipso nomine petamus exempla: ad Colossenses 1. num. 11. *Secundum potentiam claritatis eius*. Græcè, *cata to cratos tes doxes*, idest, secundum potentiam eius claram, & illustrem. Ad Hebræos 9. num. 5. *Cherubim gloriæ*, idest, gloriosi: vt ex Chrysostomo, & Theophilacto exponit ibi Ribera, num. 30. Actuum 7. numer. 2. *Deus gloriæ*, idest, gloriosissimus. 2. Corinth. 4. nu. 6. *Ad illuminationem scientiæ claritatis Dei.* Gagneius. [Vt claram, & gloriosam Dei cognitionem aliis impertiremus.] Sed huic loco quàm simillimum exemplum est, ad Ephesios 1. num. 17. *Vt Deus, Domini nostri Iesu Christi Pater gloriæ det vobis spiritum sapientiæ.* Vbi etiam genitiuus ille *gloriæ*, adiungendus est Deo. Exponitque Vatablus: *Deus gloria, & laude dignissimus.*

NVMERVS II.

Etenim si introierit in conuentum vestrum vir aureum annulum habens in veste candida.

TOta sententia perspicua erit, si verba quædam dilucidè explicentur. Initio nascentis Ecclesiæ conuentus celebrabantur ad fundendas preces, accipiendam Eucharistiam, verbúmque salutis audiendum. Extat Apostolica Constitutio in Clementis Diataxi lib. 2. cap. 59. [Conuenite in Ecclesiam singulis diebus mane, & vespere, ad canendos Psalmos, &c.] Ignatius epistola 6. ad Magnesianos. [Omnes ad orandum in idem loci conuenite: sit vna communis precatio.] Et epistola 11. ad Polycarpum. [Crebriùs celebrentur conuentus, Synodíque: nominatim omnes inquire.] 3

Hanc consuetudinem acceperunt Fideles ab ipsis Apostolis Actuum 2. num. 42. [Erant autem perseuerantes in doctrina Apostolorum, & communicatione fractionis panis, & orationibus.] Et nu. 46. *Quotidie quoque perdurantes vnanimiter in templo.* Cap. 20. num. 7. *Cùm conuenissemus ad frangendum panem.* 1. Corinth. 11. num. 20. *Conuenientibus ergo vobis in vnum.* Et cap. 14. num. 23. *Si ergo conueniat vniuersa Ecclesia in vnum.* 4

Maior est disceptatio de annulo aureo. Nam Baronius Cardinalis tom. 1. anno Christi 34. errasse existimat omnes, qui putarunt, describi nobilissimum virum, qui annulum aureum gestaret in digito: explicátque de fibula aurea, 5

aurea, quæ vestem fluentem stringebat. Affert illud Iosephi lib.13. Antiquitatum, cap.8. *Misit ei virtutis ergo fibulam auream: quod gestamen solis cognatis Regis concedebatur.*

Fibulam verò vocari annulum, probat ex cap.28. Exodi num.28. *Stringatur rationale annulis suis.* Hanc ipsam explicationem priùs inuenerat Salmeron; sed timidè, & dubitanter eam proposuit in Commentario huius epistolæ, non tam affirmatè, vt Baronius. Baronium tamen sequitur nouissimè Paëz.

6 Ego, qui non, nisi grauissimo rationum momẽto impulsus, velim à communi intelligentia discedere, fateor, me nihil inuenire, quod me cogat ad assentiendum huic explicationi. Nam in primis fuisse annulum aureum nobilitatis insigne, notum est ex omni antiquitate: certè annulus aureus apud Romanos, equestrem ordinem à plebe distinguebat. Lege Plinium lib.33. cap.1. Tiraquellum in Alexandrum lib.2. cap.29. Sigonium lib.2. de Iure ciuium Romanorum, cap.3.

7 In Scriptura crebra de annulo mentio, præsertim signatorio. 3.Regũ 21. num.8. Esther 3. numer.10. & cap.8. num.2. Hieremiæ 22.n.24. Danielis 6. num.17. cap.14. num.10. & 1.Machabæorum 6. numer.15. Sed est insignis locus Lucæ 15. num. 22. *Citò proferte stolam primam, & induite illum, & date annulum in manum eius* Nimirùm tanquam ornamentum debitum cultui nitidiori, insignéque nobilitatis; latiùs multò patens, quàm aurea illa fibula, quæ ad solos cognatos Regis pertinebat. Sed *in manum,* inquit, inserendum, videlicet in digitum, ne quis etiam fibulam exponeret.

8 Neque fauet locus Exodi. Nam in eo cap.28. sæpius mentio fit de annulis; sed illi erant verè annuli, idest, qui in alios inserti, vt inseri solent annuli catenarum, rationale sustinerent: vt probat Ribera lib.3. de Templo, c.11. non erant fibulæ, quæ vestem laxiorem adstringerent.

Minùs verò fauet vox Græca *dactylios*, quæ à digito originem traxit: (*dactylos* enim digitus est) neque hæc vox, aut apud Iosephum, aut in libris Machabæorum vnquam vsurpatur pro fibula. Multò verò minùs ea significatio cadere potest in compositum nomen, quod hîc subest, *chrysodactylios:* quod non, nisi tribus vocibus Latinè exprimas, *aureum gestans annulum.*

Habet quidem fibula duo Græca 9
nomina, quorum alterum *porpe* extat apud Iosephum, & in lib. Machabæorum: vbi ter de hoc ornamento Regio sermo fit. 1.Machab.10. num.89. *Et misit ei fibulam auream, sicut consuetudo est dari cognatis Regum.* Et cap.11. num. 58. *Dedit ei potestatem bibendi in auro, & esse in purpura, & habere fibulam auream.* Et cap.14. num.44. *Vestiri purpura, & vti fibula aurea.* Quæ loca miror, pro sua sententia non citasse Baronium. Ast fibula vestem stringens, de qua Virgilius lib.4.

Aurea purpureã subnectit fibula vestem:

Vbi Græcè *dactylios* nominetur, reperies nusquam.

Expeditior ratio erit explicandi ve- 10
stem candidam. Græcè dicitur *lamprã:* propriè illustris, & splendida. Sic reddit Vulgatus eamdem vocem, Apocalypsis 22. num.1. *Splendidum, tanquam chrystallum.* Et num.16. *Stella splendida.* Et cap.19. num.8. *Byssino splendenti.*

Atque hinc rectè colligit Iansenius, cap.141. Concordiæ, vestem illam albam, qua per opprobrium indutus est Christus ab Herode, Lucæ 23. nu.11. quæ Græcè dicitur *esthes lampra:* (sunt enim ibi eædem Græcæ voces, quæ hîc apud Iacobum) pretiosum fuisse indumentum, eximióque nitore collucens,

collucens; illusum tamen eo fuisse Christum: perinde ac si homo despicatissimus, per contemptum regiis insignibus ornaretur: vt paulò pòst fecerunt milites, Matth. 27. num. 28.

11 Subest quoque eadem vox Act. 10. num. 30. *Ecce vir* (Angelus scilicet, vt constat num. 3.) *stetit ante me in veste candida.* Græcè, *lampra*, idest, nitida, & splendente: vt explicat ibi eruditè, & congruenter nostræ expositioni Lorinus. Rectè itaque hîc num. 3. Vulgatus exposuit easdem voces, scilicet, *esthetα lampran*, *vestem præclaram.*

Introierit autem & pauper in sordido habitu.

NVMERVS III.

Et intendatis in eum, qui indutus est veste præclara, & dixeritis ei: tu sede hîc bene: pauperi autem dicatis: tu sta illic, aut sede sub scabello pedum meorum.

12 TOtus hic locus dilucidus est: nihílque occurrit adnotandum. Solùm aduerto, verbum illud *intendatis*, quod hîc videtur redundare, significantissimum esse, & rem exprimere ab ipsa natura ductam, & quotidiana experientia comprobatam. Fit enim, nescio quo modo, vt homo cultu elegantiore nitidus, & auro, gemmísque collucens, ad se oculos rapiat, defixósque teneat. Vix est in nostra manu, aspectum identidem eò non reflectere, *& oculo irretorto*, vt ille ait, auro fulgentem virum conspicari.

13 Græcum verbum *epiblepsete*, propriè est, cum affectu quodam benignè, gratantérque respicere. Qualem affectum in Orpheo notauit Poëta Latinus 4. Georgicorum.

Restitit, Euridicémque suam iam luce sub ipsa
Immemor, heu, victúsq; animi respexit.

Et in Catilina eloquentiæ Parens, oratione 2. *Retorquet sæpe oculos ad hanc vrbem: quam è suis faucibus ereptam esse luget.* Sed longè sublimiùs Deo attribuitur in Scriptura benignus iste affectus erga Iustos, & respiciendi verbo significanter effertur. Genes. 4. num. 4. *Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius.* Eccles. 11. num. 13. *Oculus Dei respexit illum in bono.* Lucæ 1. num. 48. *Respexit humilitatem ancillæ suæ.* Græcè, *epeblepsen*: eodem scilicet verbo Græco, quod hîc subest.

Vnde & ipsa acceptio personarum, 14
quia plùs nimio in personam intendit, *respiciendi* verbo significantissimè exprimitur. 1. Regum 16. num. 7. *Ne respicias vultum eius, neque altitudinem staturæ eius.* Matthæi 22. num. 16. *Non enim respicis personam hominum.* Quò alludit Eccles. cap. 35. num. 15. *Non est apud illum gloria personæ.* Græcè, *doxa*, idest, *claritas, maiestas, splendor.* Hæc videlicet, quæ solent mortalium oculos allicere, allectósque detinere, Deus ne intuetur quidem.

NVMERVS IV.

Nonne iudicatis apud vosmetipsos?

NOnne iudicare præsumitis, 15
quod vetat Christus Matth. 7. num. 1. *Nolite iudicare:* & iure optimo vetat: non enim iuxta intuitum hominis Deus iudicat: *homo enim videt ea, quæ parent, Deus autem intuetur cor*, 1. Regum 16. numer. 7. & sæpe *quod hominibus altum est, abominatio est ante Deum*, Lucæ 16. num. 15. Perperam itaque facitis, dum vestra auctoritate iudicium, quod Deo competit, vsurpatis; atque apud vosmetipsos tribunal constituitis; &

externa duntaxat specie merita hominum metientes, pauperi diuitem præfertis. Ioannis 7.num.24. *Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate.*

Et facti estis iudices cogitationum iniquarum?

16 GRæcè, *dialogismon*, idest, ratiocinationum: propriè enim *dialogismos* est cogitatio cum disceptatione. Lucæ 9.num.46. *Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior esset*. Græcè, *dialogismos*, idest, disceptatio, siue disputatio: nam ita etiam reddit Vulgatus Græcum verbum, vnde hoc nomen originem trahit, Marci 9. num.33. *inter se disputauerant*. Imò & ipsum nomen ita solet efferre Vulgatus, 1. Timoth. 2. num. 8. *Sine ira, & disceptatione.* Græcè, *dialogismu*. Tamen ad Philippen. 2. num. 8. *hæsitationem* vertit Latinus Interpres. Quod in idem recidit: cùm scilicet animus variis rationum momentis hinc inde inclinatus, hæsitat & fluctuat: quæ fluctuatio significatur ad Roma. 14. nu. 1. *Non in disceptationibus cogitationum.*

17 Sensus itaque est: profectò facti estis iudices peruersarum ratiocinationum, perperam, & iniquè disceptantes. Cùm enim suopte nutu pauperum proborum merita lancem inclinent; & honorem virtuti deferri, suo iure postulent: perstringit vestros oculos auri, gemmarúmque fulgor, quo collucent diuites; peruerséque concluditis, huic assurgendum, quia diues; illum aspernandum, quia pauper: ducti nimirùm illo axiomate, de vulgi opinione recitato, Ecclesiast. 10. num. 19. *Pecuniæ obediunt omnia.* Vbi vertas Hebraica verbum è verbo: *argento humiliabitur omnis*. Id, quod vel ipsi Gentiles reprehendunt: cùm enim in Romanis spectaculis honoratior esset locus ditioribus, quàm tenuioribus, etiam si fortè melioribus, seuerè id perstringit Iuuenalis Satyra 3.

Nil habet infelix paupertas durius in se,
Quàm quòd ridiculos homines facit. Exeat, inquit,
Si pudor est, & de puluino surgat equestri.

Hoc est summum illud malum, 18
quod Salomon sub sole vidit, Ecclesi. 10. num. 6. *Positum stultum in dignitate sublimi*, (videlicet, quia fluxis diuitiis circumfluit) *& diuites* (veris diuitiis sapientiæ, & probitatis abundantes) *sedere deorsum* Concludo luculentis Senecæ verbis epistola 76. [Nemo istorum, quos diuitiæ, honorésque in altiore fastigio ponunt, magnus est. Quare ergo magnus videtur? Cum basi illum sua metiris. Paruus pumilio, licèt in monte constiterit. Colossus magnitudinem suam seruabit, etiam si steterit in puteo. Hoc laboramus errore: sic nobis imponitur: quòd neminem æstimamus eo, quo est, sed adiicimus illi & ea, quibus adornatus est.]

NVMERVS V.

Audite fratres mei dilectissimi: nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, diuites in fide, & hæredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se? vos autem exhonorastis pauperem:

Idete, quàm absurdè à per- 19
fectissima iudicij regula deflectatis, pauperes despicatui ducitis, quos summus ille arbiter Deus, qui ad rem quamque verè æstimandam, momentóque ponderandam suo, sapientia pollet infinita, in

oculis fert.Pauperes certè elegit Chri-
stus Apostolos, Euangelistas, & Di-
scipulos: vt terrenis facultatibus re-
pudiatis, agiles, & expediti ad pro-
mulgandum Euãgelium quoquò ver-
sus aduolarét. Verè enim dixit Chry-
sologus serm.29. [Aurum natura gra-
ue plus habentem deprimit, quàm fe-
rentem: & vehemétiùs aggrauat cor-
da, quàm corpora: nascitur in terra
profunda; & dum suam semper repe-
tit naturam,cælestes animos ad infer-
na deponit, alta mentium semper in
terrena demergit.]

20 Deus item pauperes eximiis hono-
ribus afficit. Psal.71.num.13. *Animas
pauperum saluas faciet:& honorabile no-
men eorum coram illo.* Hebraicè, *pretio-
sum.* LXX. *entimon.* Quod vtrumque
complectitur: vox enim Græca *time*,
& pretiũ significat,& honorem.Deus
etiam populum suum peculiarem ap-
pellat pauperes,Exodi 22.num.25. *Si
pecuniam mutuã dederis populo meo pau-
peri.* Psal.13.num.4. *Qui deuorant ple-
bem meam.*

21 Nec dedignatur Deus, se propin-
quum pauperum nominare, Prouer-
biorum 23. num.10. *Ne attingas par-
uulorum terminos & agrum pupillorum
ne introëas: propinquus enim illorum for-
tis est, & ipse iudicabit contra te causam
illorum. Tienen no solo parientes en la
Corte, sino el padre Alcalde.* Vox enim
Hebraica *goël*, quam Vulgatus reddit
propinquus,idem est, ac cõsanguineus,
vt constat Leuitici 25.num.25. Deut.
19.num.6.Ruth.3.num.9.& num.12.

22 Sed eamdem vocem, non minùs cer-
tum est, significare *Redemptorem*,Hie-
remiæ 50. num. 34. *Redemptor eorum
fortis.* Psalm.18. num.15. *Domine ad-
iutor meus, & Redemptor meus.* Psal-
mo 77. num.35. *Deus excelsus Re-
demptor eorum est.* Subest vbique *Goël.*
Imò in illo ipso loco Prouerb.23. sic
extulerunt hanc vocem LXX. *ho
lytrumenos: Redemptor eorum Dominus,
validus est.* Itaque Redemptor noster
Christus, qui vt ait Apostolus 2. Co-
rinth.8.num 9.*propter nos egenus factus
est, cùm esset diues*; pauperum consan-
guineus est. Quis non magno æsti-
met pauperes?

Et quidem Christus de se ipso Luc. 23
4.num. 18. sic explicat, iuxta fontem
Hebraicum, illud Isaiæ 61. num. 1.
Euangelizare pauperibus misit me. At-
que hoc numerat inter eximia mira-
cula, à se patrata, Matthæ.11. num.5.
Pauperes euangelizantur. Vbi Græcum
verbum *euangelizonta* interpretãdum
est significatione passiua, vt ad He-
bræos 4.num.2. *Etenim & nobis nun-
tiatum est*: & num.6. *Quibus prioribus
annuntiatum est.* Nam,vt expendit Mal-
donatus in Matthæi caput 11. non
erat miraculum, pauperes annuntia-
re Euangelium: solent enim homi-
nes abiectissimi magnarum sæpe re-
rum esse nuntij. At,pauperibus Euan- 24
gelium prædicari, hoc est, regnum
cæleste promitti, iuxta id Matthæi 3.
num.2. *Appropinquauit enim regnum
cælorum*: & cap.9. num.35. *Prædicans
Euangelium regni*: & Lucæ 10.num.9.
Appropinquauit in vos regnum Dei: id
scilicet valde mirum erat. Quid enim
admirabilius, quàm pauperem subi-
tò regem fieri? Sed nimirùm ipse
Rex Regum, & Dominus dominan-
tium Christus, simul etiam fuit Rex,
& Pauper. Zachariæ 9. num 9. *Ecce
Rex tuus veniet tibi iustus, & Saluator:
ipse pauper.* Vnde sapienter Bernardus
Epistol. 193. [Volo, te esse amicum
pauperum, magis autem imitato-
rem: ille gradus proficientium est;
hic,perfectorum. Amicitia pauperum
Regum amicos constituit; amor pau-
pertatis,Reges.]

Et huc alludit Iacobus,cùm ait,*di- 25
uites in fide,& hæredes regni.* Perinde ac
si dicat: contemptissimi quidem,
ac

ac despicatissimi habentur pauperes in hoc mundo; sed fide cognoscimus, eos esse quàm ditissimos, qui fide ipsa viua insigniti, & adoptionem filiorum Dei adepti, iure hæreditario cæleste summi Parētis regnum adimunt. Tobias cap. 4. numero 23. hac se consolatione sustentabat. *Pauperem quidem vitam gerimus, sed multa bona habebimus, si timuerimus Deum.* Matthæi 5. num. 3. *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Rectè itaque Ambrosius epist. 10. *Cùm regnum Dei pauperum sit, quid esse locupletius potest?*

NVMERVS VI.

Nonne diuites per potentiam opprimunt vos, & ipsi trahunt vos ad iudicia?

26 Debuissetis potiùs vel vestras experti calumnias, rapináque bonorum, insolentiam diuitum detestari, nedum illos pauperibus præferre.

Tota clamat Scriptura, diuites impios sæuissimam in pauperes tyrannidem exercere, eos per vim per fraudem expilare, rapere per summam iniuriam ad iudicia, sanguinémque oppressorum sitiéter exorbere. Ecclesiast. 13. n. 23. *Venatio leonis onager in eremo, sic & pascua diuitū sunt pauperes.* Amos 4. n. 1. *Calumniam facitis egenis, & confringitis pauperes.* Vbi subest Hebraicè verbum *rasas*, quod significat, *conterere, comminuere.* Perinde ac si dicat: pauperes ita conteritis, vt penè in puluerem redigatis: iuxta illud eiusdem Prophetæ cap. 2. num. 7. *Qui conterunt super puluerem terræ capita pauperum.* Iob 20. n. 19. *Quoniam confringens nudauit pauperes.* Oseæ 5. n. 11. *Calumniam patiens est Ephraim, fractus iudicio.* Isai. 58. n. 6. *Dissolue colligationes impietatis,* (idest, iniquas obligationes, quas per vim ab egentibus extorsisti) *solue fasciculos deprimentes* (idest, contractus vsurarios, quibus pauperes tenes constrictos, & oppressos) *dimitte eos, qui confracti sunt, liberos.*

De diuitibus etiam ait Michæas cap. 7. num. 4. *Qui optimus in eis est, quasi paliurus.* Vbi Hieronymus. *Paliurus pungens, & retinens; pungens appropinquantem sibi & adunco dente comprehendens.* Perpende, quàm crudeliter Achab expoliauerit Naboth vinea sua, 3. Regum 21. Ardenter item in diuites iniuriosos inuehitur Ezechiel, cap. 22. num. 27. *Principes eius in medio illius, quasi lupi rapientes prædam.* & num. 29. *Rapiebant violenter egenum, & pauperem affligebant.* Accedit ad miseriæ cumulum, os etiam obstrui pauperibus expilatis, vt ne hiscere quidem audeant. Eccles. 13. num. 4. *Diues iniustè egit, & fremet: pauper autem læsus tacebit.* 27

NVMERVS VII.

Nonne ipsi blasphemant bonum nomen, quod inuocatum est super vos?

Non probo sententiam eorum, qui hæc verba de diuitibus infidelibus interpretantur. Series ipsa exigit, vt eos intelligat diuites, qui conuentus in Ecclesiam frequentabant, quibus ipsi, contemptis pauperibus, assurgebant. *Blasphemandi* autem verbum sic expono, iuxta Hebraismum frequentissimum in Scriptura: non quòd illi diuites, qui fidem susceperant, impias in Christianum nomen voces procaciter iactarent, sed quòd illud moribus indignissimis polluerét. Quid enim indignius, quàm eum, qui Christo nomen dedit, pauperes fratres per potentiam 28

opprimere, ad subsellia trahere, eorum sanguinem bibere? 1. Corinth. 6. nu. 8. *Vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus.* Tales nimirùm *confitentur, se nosse Deum, factis autem negant,* ad Titum 1. num. 16.

29 His intonat Euangelica tuba, ad Romanos 2. num. 23. *Qui in lege gloriaris, per praeuaricationem legis Deum inhonoras: nomen enim Dei per vos blasphematur inter Gentes:* ex Isaiae 52. num. 5. Gentes videlicet, quae ignorant Deum, dum vident, illius cultores praeuaricari diuinam legem, omnia iuris, ac pudoris repagula effringere, eam animis imbibunt opinionem, vt quales cultores sunt, talem existiment esse Deum. Tales igitur factis Deum blasphemant. Ezechielis 36. num. 20. *Et polluerunt nomen sanctum meum, cùm diceretur de eis: populus Domini iste est.* & cap. 22. num. 26. *Coinquinabar in medio eorum.* Ierem. 7. num. 30. *Posuerunt offendicula sua in domo, in qua inuocatum est nomen meum, vt pollueren eam.* Vide etiam Ezechielis 20. num. 39. & cap. 39. num. 7. & cap. 43.

30 num. 8. Bonum autem nomen, quod inuocatum est super nos, explico nomen Christianorum, quo fideles compellantur, Actuum 11. num. 26. *Ita vt cognominarentur primùm Antiochiae discipuli, Christiani.* Aut nomen ipsum Christi, vnde tam honorificum ducimus cognomen: non enim solùm, vt voluit Augustinus lib. 20. de Ciuitat. cap. 10. *Omnes Christianos dicimus, propter mysticum chrisma, quo vngimur.* Meliùs omnino Ambrosius in Psalm. 118. Octonario 12. [Christianum cùm dico, perfectum dico: in Christo enim plenitudo Diuinitatis est: cuius nomen vsurpas, cuius vocabulum geris, interpretationem vocabuli, perfectionémque cur refugis?]

31 Est verò phrasis Hebraica frequentissima in sacra Scriptura, inuocari nomen alicuius super aliquem, idest, ab eo nomen accipere. Genesis cap. 48. num. 16. *Et inuocetur super eos nomen meum,* hoc est, appellentur filij Israël. Deuter. 28. numer. 10. *Quòd nomen Domini inuocatum sit super te,* idest, quòd dicaris populus Domini. Isaiae cap. 4. numer. 1. *Tantummodo inuocetur nomen tuum super nos:* hoc est, ea lege duntaxat, vt vxores dicamur tuae. Sic 2. Regum cap. 6. num. 2. Ieremiae 7. num. 11. & cap. 34. num. 15. Daniel. 9. num. 18.

NVMERVS VIII.

Si tamen legem perficitis regalem, secundum scripturas: diliges proximum tuum, sicut te ipsum: bene facitis.

NE videatur debitum honorem diuitibus denegare, affirmat, illis impendendum quidem honorem esse, ex praescripto tamen: eum scilicet, quem imperat lex regalis, honorem meritis aestimans. Sic legem Euangelicam vocat, quam cap. 1. num. 25. legem vocauerat libertatis. Testimonia, quibus praescribitur, honorem Primoribus exhiberi, extant Matthaei 22. num. 21. *Reddite ergo, quae sunt Caesaris, Caesari.* Ad Romanos cap. 13. num. 7. *Reddite ergo omnibus debita; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem.* 1. Petri 2. num. 13. *Siue Regi, quasi praecellenti; siue ducibus, tanquam ab eo missis.* num. 17. *Regem honorificate.* 32

Vocatur verò lex Euangelica, lex Regalis. Primò, quia lata est à Rege Regum, & Domino dominantium Deo. Ita expressè vertit Syriacus: quemadmodùm dicuntur leges Regiae, quae sancitae sunt, & promulgatae à Rege. Deinde, quia verè lex Euangelica reges efficit cultores suos. Dixi multa 33

multa de spirituali Iustorum regno, in ea verba ad Coloss. 1. num. 13. *& transtulit in regnum filij dilectionis suæ* : & notum est, Iustos in sacra Scriptura subinde appellari Reges. Regalis item est, quia eius Sacerdotes Reges sunt. 1. Petri 2. num. 9. *Vos autem genus*
34 *electum, regale Sacerdotium.* Vnde notabile est illud, quod de Iacobo nostro prodit Epiphanius hæresi 29. eum scilicet gestare solitum in capite coronam ex aurea lamina confectam, velut huius dignitatis Regiæ, & Sacerdotalis insigne. Simile etiam diadema gestasse Ioannem Euangelistam, Auctor est Polycrates apud Eusebium lib. 5. Historiæ cap. 23. & Baronius tom. 1. anno Christi 34.

35 Denique speciatim lex regalis aptè vocatur charitatis lex, quam hîc citat Apostolus ex Leuitici 19. num. 18. & Matth. 22. num. 39. *Diliges proximum tuum, sicut te ipsum.* Est enim charitas veluti regia corona virtutum, atque adeò omnium illarum Princeps, & Reginá: est maximum, & primum mandatum, Matthæi 22. nu. 38. imò omnium mandatorum apex, & summa: *qui enim diligit proximum, legem impleuit*, ad Romanos 13. num. 8. *Vniuersa enim lex in hoc verbo instauratur:* (idest, recapitulatur) *Diliges proximum tuum, sicut te ipsum. Plenitudo ergo legis est dilectio:* vt ibidem docet Paulus num. 10.

NVMERVS IX.

Si autem personas accipietis, peccatum operamini.

36 HAbet charitas ordinem suum: qui postulat, vt præstantiores, & digniores, præsertim magistratu fungentes, si vtrisque exhibendus est honos, priuatis hominibus preferantur. Non itaque iubemur, nullum inter personas habere discrimen: Regalis enim lex ordinem præscriptum ipsius naturæ ductu, perficere vult, non euertere.

Sensus itaque est. Si ex legis præ- 37
scripto cumulatiorem illi honorem impenditis, quem re vera præstantiorem esse ducitis; bene facitis. Sin autē merita penditis ex holoserico duntaxat ornatu, & comptum, ac nitidum, minùs dignum, præfertis squalido, & pannoso digniori; peccatū operamini. In hanc sententiam explicat hunc locum August tom. 2. Epist. 29. ad Hieronymum. [Si de quotidianis consessibus loquitur, quis non hîc peccat? Si tamen peccat, nisi cùm apud se ipsum intus ita iudicat, vt ei tantò melior, quantò ditior esse videatur.]

Redarguti à lege, quasi transgressores.

IPsa lex, quæ toties vetat ea respice- 38
re, cùm deferendus est honor, quæ attendenda non sunt; quæ iubet, reuerentiam, & cultum non ex censu, sed ex virtute, dignitatéque pensari: ipsa, inquam, lex vos coarguet, legis esse violatores. Ioann. 5. num. 45. *Nolite putare, quòd ego accusaturus sim vos apud Patrem: est, qui accusat vos, Moyses.* Ad Romanos 2. num. 12. *Quicunque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur.*

NVMERVS X.

Quicunque autem totam legem seruauerit, offendat autem in vno, factus est omnium reus.

SCribit Augustinus lib. 2 Re- 39
tractationum, cap. 45. se de huius difficultate loci consuluisse Hieronymum: sed cùm is causatus occupationes suas, locum non

explicasset, Augustinus ipse, eiusdem Hieronymi rogatu, illum accuratissimè exposuit: cuius expositio valde probata fuit eidem Hieronymo.

Atque in primis colligitur ex his verbis, Apostolũ quasi gradum facere, agereque de ea personarum acceptione, quæ ad culpam lethalem pertingit. Quare Augustinus in illa epist. 29. ad Hieronym. de eo exponit, qui in conferenda Ecclesiastica dignitate indignum anteponit. [Quis enim ferat, eligi diuitem ad sedem honoris Ecclesiæ, contempto paupere instructiore, atque sanctiore?] Lege Bellarmin. lib. 1. de Amissione gratiæ cap. 12. & 13.

40 Ne igitur fideles ab aliquo in fraudem inducti causarentur, quid nos tam acerbè criminaris, tanquam legis trangressores? quid tam seuerè pronuntias, ipsa nos lege conuictos, constrictósque teneri? ecquod decalogi præceptum violauimus? an pauperi quidpiam subripuimus, eò quòd diuitem illi præferremus? Apertè declarat Iacobus, hanc acceptionem personarum, quæ charitatem, & iustitiam euertit, maximo illo, ac primo dilectionis mandato prohiberi; ac proinde, qui hoc se scelere obstrinxerit, perinde ac si totam perfringeret legem, Inferorum cruciatibus addicendum. Nam per hoc vel vnicum lethale peccatum prosopolepsiæ, etiam si nullo alio crimine cumuletur, amittitur, & eliditur charitas, quæ omnibus omnino peccatis aduersatur, cuiúsque pręcepto pręcepta omnia summatim continentur, & quasi vnicum duntaxat præceptum reputantur: quare illius violator meritò æternã damnationem incurrit. Sic explicant Augustinus, Beda, OEcumenius, Claudius, Caietanus, & Serarius.

41 Ratio itaque breuiter est: quia vniuersa lex instauratur, seu recapitulatur in hoc vno mandato dilectionis, ad Romanos 13. num. 10 qui charitatem violat, totam legem quodammodò violat; efficitúrque ita simpliciter transgressor legis, & æternæ mortis reus, ac si nullum vnquam præceptum seruauisset. Vt qui vnam solùm corporis partem inermem reliquisset, qua lethale ab hostibus vulnus acciperet, & si reliqua membra armis obtecta haberet, perinde interiret, ac si omnino inermis in prælium descendisset: vt pulchrè ait Imperf. homil. 35. in Matth. Consonat huic loco similis alius Eccles. 9. num. 18. *Melior est sapientia, quàm arma bellica: & qui in vno peccauerit, multa bona perdet.* Lege nostrum Suarez tom. 4. de Pœnitentia disp. 3. sect. 8.

NVMERVS XI.

Qui enim dixit, non mæchaberis, dixit &, non occides. Quòd si non mæchaberis, occides autem, factus es trangressor legis.

CVm sit idem legislator, qui vniuersa mandata promulgauit; eadem legislatoris auctoritas, quæ vna nos ad seruandas illius leges impellere debet; æquè sunt obseruanda præcepta omnia, si illius amore, ac reuerentia ducamur. Qui verò incensus libidine, aut iracundia, vnum præceptum violat, quod ad contemptum legislatoris attinet, totam legem violat: æquè enim cætera præcepta violaret, si ad illa violanda simili cupiditate raperetur. Vide sanctum Thomam 1. 2. quæst. 73. art. 1. ad 1. 42

NVME

NVMERVS XII.

Sic loquimini, & sic facite, sicut per legem libertatis incipientes iudicari.

43 GRæcè, *mellontes crinesthai*, idest, *iudicandi*. Græcismus est, quem ita solet vertere Vulgatus. Marci 13. num. 4. *Quando hæc omnia incipient consummari?* idest, quando consummabuntur? Regia: *futurum est consummari?* Vatablus: *quando sunt consummanda?* Ioan. 4. num. 47. *Incipiebat enim mori.* Regia, *futurus erat mori.* Vatab. *erat enim moriturus.* Nam sæpe ita quoque Græcismum illustrat Interpres. Marc. 10. num. 32. *Quæ essent ei euentura.* Ioan. 7 num. 35. *Iturus est, & docturus Gentes.* & cap. 14. num. 22. *Quia manifestaturus es nobis te ipsum.* Vide Rib. Apocal. 3 n. 58. Atque hæc de Hellenismo, nunc de loci sententia.

44 Tales, inquit, vos gerite in verbo, & in facto; sic verba singula expendite, sic opera vestra vniuersa componite, tanquam per exactissimam legem libertatis (idest, Euangelicam, vt exposui suprà, cap. 1. num. 25.) iudicandi: ne redarguti à tali lege, quasi eius transgressores, acerbissima supplicia perferatis. Hanc emphasim habet legis Euangelicæ cum antiqua collatio. Ad Hebræos 2. num. 2. *Si enim, qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio, & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem: quomodò nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem?* & cap. 10. num. 28. *Irritam quis faciens legem Moysi, sine vlla miseratione duobus, vel tribus testibus moritur: quantò magis putatis, deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcauerit:* &c.

45 Nimirùm, *cui multum datum est, multum quæretur ab eo*, Lucæ 12. numero 48. Rectè enim Beda hîc: [Grauiùs iudicatur, qui legem Moysi, quàm qui legem Naturalem contemnit: grauiùs item, qui cognitam Euangelij gratiam, quàm qui Mosaycæ legis edicta despicit.]

Exaggerat etiam eorum culpam, qui iniuria afficiunt pauperes, lex Euangelica: quæ tam benigna est in pauperes, totiésque misericordiam commendat. Matthæi 9. numero 13. *Misericordiam volo, & non sacrificium.* Vsque adeò, vt ex solis operibus misericordiæ, perinde quasi aliorum nulla duceretur ratio, in extremò Iudicio, singulorum causas discutiendas esse, prænunciet. Matthæi 25. à num. 35. vsque ad 45. Quod egregiè ponderat Sanctus Leo Sermone 5. de Collectis: [Quasi nec alias virtutes dextri, nec alias offensiones habeant sinistri: sed illo magno, summóque Iudicio tanti æstimabitur vel largitatis benignitas, vel tenacitatis impietas, vt pro plenitudine omnium virtutum, & pro summa omnium commissorum; & per vnum bonum isti introducantur in regnum, & per vnum malum illi mittantur in ignem æternum.] 46

Lex autem ipsa in illo tremendo die feret sententiam in transgressores. Ioannis 12. numero 48. *Qui spernit me, & non accipit verba mea: habet, qui iudicet eum. Sermo, quem locutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die.* Quæ verba sic grauiter explanat Rupertus lib. 10 Commentariorum in Ioannem: [Ille sermo arguet, ille conuincet eum. Vbinam iste talis iudex sedebit? quali de solio suo voces, aut sententias iudicij sui dabit? Propè aderit, intus sedebit; in conscientia cuiusque iustas sententias terribiliter personabit.] 47

NVME

NVMERVS XIII.

Iudicium enim sine misericordia illi, qui non fecit misericordiam.

48 SEntentia planè formidanda: cuius rigorem vt temperent, aduertunt Expositores, explicandam esse *sine misericordia saluante*, hoc est, ab æternis flammis eripiente: nam in illo etiam Inferorum atrocissimo supplicio, vbi vel maximè elucet iustitia, suum etiam locum habet diuina misericordia, dum punit citra condignum: vt probabilior fert opinio Theologorum, in quam etiã propendet Augustinus lib. 21. de Ciuitate cap. 24. luculentéque explicat, dum ait: [Facit, eos non tanta, quanta digni sunt, pœnarum atrocitate cruciari; non vt eas pœnas vel nunquam subeant, vel aliquando finiant; sed vt eas mitiores, quàm merita sunt eorum, leuioresque patiantur.] Citat ad hoc cõfirmandum verba illa Psal. 76. num. 10. *Aut obliuiscetur misereri Deus? aut cõtinebit in ira sua misericordias suas?* Augustino consonat S. Thom. 1. part. quæst. 21. art. 4. ad 1. [In damnatione reproborũ apparet misericordia, non quidem totaliter relaxans, sed aliqualiter alleuians, dum punit citra condignum.]

49 Ergo, ex altera parte tota testatur Scriptura, nullam esse magis compendiariam viam ad misericordiam obtinendam in strictissimo Dei Iudicio, quàm eamdem in proximos exercere misericordiam, Matthæi 5. num. 7. *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.* Psalmo 40. num. 1. *Beatus, qui intelligit super egenum, & pauperem: in die mala liberabit eum Dominus.* Chrysologus serm. 14. [In die mala illi Deus liberator assistet, qui à malis pauperem liberarit. Sine causa accusant peccata, quem pauper excusat. Beatus, qui fœnerando pauperi, ipsum sibi iudicem præstitit debitorem] Psalmo 111 num. 5. 50
Iucundus homo (Græcè, *chrestos*, benignus, commodus, affabilis: quia videlicet, qui benignè commodat egentibus, perpetua animi lætitia redundabit, vt hîc docet Belarminus,) *qui miseretur, & commodat: disponet sermones suos in iudicio.* Græcè, *logus*. Eutymius, *rationes, defensionésque suas*, quibus seuerum Iudicem sibi conciliet, quibus in acerrima illa iudicij discussione suas partes egregiè tueatur: iuxta illud Sapientiæ 6. num. 11. *Qui didicerint ista, inuenient, quid respondeant.* Præclara sanè res, habere quid respondeas Deo iudicanti, cùm *omnis iniquitas oppilabit os suum*, Psalm. 106. num. 42. cùm seuerissimo Iudici non poterit homo respondere vnum pro mille, Iob 9. num. 3. Sed tunc, *qui miseretur pauperis, beatus erit*, Prouerbiorum 14. num. 21. Vnde eleganter idem Chrysologus sermone 43. [Qui orat, misereatur: audiat petentem, qui petens optat audiri: auditum Dei aperit sibi, qui suum supplicanti non claudit auditum.]

51 Ex altera verò parte rectè ibi subdit Chrysologus. [Improbus petitor est, qui, quod aliis negat, sibi postulat.] Eccles. 28. num. 4. *In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur?* Matth. 7. nu 2. *In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini.* Sic homo ille Rex acriter intonuit in seruum immitem, Matt. 18. n. 33. *Nonne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum?*

Superexaltat autem misericordia iudicium.

LOcus est, si vllus vspiam in tota Scriptura, cùm sententiæ granditate

ditate, tum verò audaci, ac felici personarum effictione, longè venustissimus: cuius germana intelligentia petenda est è lingua originali: ita enim legitur Græcè, *catacauchata eleos criseos.* Exprimit Regia verbum è verbo. *Contragloriatur misericordia iudicium.* Vatablus, Erasmus, & Caietanus: *gloriatur misericordia aduersus iudicium.* Ita vertit Vulgatus idem verbum, ad Romanos 11. num. 18. *Noli gloriari aduersus ramos:* & in hac epistola cap. 3. nu. 14. *Nolite gloriari aduersus veritatem.* Eadem est huius verbi notio apud LXX. Satis, superque erit vnicum exemplum ex Hieremiæ 50. num. 11. *Quoniam exultatis, & magna loquimini,* (LXX. *catecauchasthe,* id est, *contragloriamini*) *diripientes hæreditatem meam.* Itaque hoc verbum vbique victorum est, gloriosè, & magnifice victis, ac superatis insultantium.

53 Sensus ergo efficitur elegantissimus. Misericordia pauperi exhibita (neque enim hîc sermo est de Diuina misericordia, sed de humana) contendens cum diuino Iudicio, superior, ac victrix euadit, illique, tanquam victo, propemodùm insultat. Itaque è regione iudicij sine misericordia, locat Apostolus misericordiam victricem iudicij: quò apertè significat, immisericordes quidem subituros Iudicium sine misericordia; misericordes autem aduersus Iudicium ipsum tanquam victores gloriaturos. Consentaneè Augustinus tom. 10. in lib. 50. Homiliarum, in 47 [Patrocinatur eleemosyna in die Iudicij homini, vt flammas æternas non timeat.] Chrysologus sermone 42. [Da ergo panem, da potum, si Deum debitorem, non iudicem vis habere] Leo sermone 6. de Ieiunio decimi mensis, explicans illud Luc. 6. nu. 38. *Dimittite, & dimittemini.* [Quid hac retributione clementius, vbi sententia iudicaturi in potestate ponitur iudicandi?] Quid ni ergo glorietur misericordia aduersus iudicium, cuius sententiam in sua habet potestate, cuius Iudicem ipsa sibi constituit debitorem?

Augustinus in illa epistola 29. legit, 54
superexultat: exponítque in eamdem sententiam. Statuit in primis id, quod ex ipsa antithesi constabat, sermonem esse de misericordia, quam exercemus in proximos: addit. *Vt quos vehementer illa superior sententia terruerat, consoletur.* Subiungit denique.] Cùm Rex Iustus sederit in throno, quis gloriabitur, castum se habere cor? aut quis gloriabitur, mundum se esse à peccato? Quæ igitur spes est, nisi superexultet misericordia iudicium?] Exultandi enim verbum, victorum est. Isaiæ 9. num. 3. *Sicut exultant victores capta præda.* Itaque superexultare iudicium, idem prorsus est, ac contra iudicium deuictum gloriari.

Iuxta hunc sensum planè germa- 55
nissimum, exponendus est Vulgatus, perinde ac si dicat. *Exaltat autē se misericordia super iudicium.* Syriacus vertit. *Exaltati estis in misericordia super iudicium.* Neque abhorret hic vsus verbi *exalto,* à Latinæ linguæ proprietate, vt probat hic Serarius, & manifestè constat ex hac epistola cap. 3. n. 5. vbi *magna exaltat,* idem est, ac magnificè se iactat, insolenter gloriatur.

Alij volunt eodem sensu, *superexal-* 56
tat misericordia iudicium, hoc est, iudicium præponderatur misericordia: sumpta metaphora ex statera. Lanx enim, quæ grauior est, dum ipsa suo pondere inclinatur, lancem alteram leuiorem exaltat: ita misericordia, quæ apud Deum multum habet ponderis, & momenti, Diuinæ clementiæ lancem adeò inclinat, ac deprimit, vt iudiciū in altum extollat, atque adeò prorsus eleuet. Augustinus retinens

lectionem Vulgatam, enarratione in Psalm. 143. [Quid est, superexaltat misericordia iudicium? Superponitur misericordia iudicio. In quo inuentum fuerit opus misericordiæ, & si habuerit aliquid fortè in iudicio, quo puniatur; tanquam vnda misericordiæ, peccati ignis extinguitur.

57 Hoc sæpe pollicetur misericordibus Scriptura, vt paulò antè vidimus. Hinc Hieronymus fidenter asseuerat in epistola ad Nepotianum. [Non memini, me legisse, mala morte mortuum, qui libenter opera charitatis exercuit: habet enim multos intercessores; & impossibile est, multorum preces non exaudiri.] Hinc celebris illa sententia vetusti cuiusdam Auctoris, apud Augustin. tom. 10. serm. 44. ad Fratres in eremo: qui postquam recitata Hieronymi verba compilauit, tandem concludit. *Pij, & misericordes mala morte perire non possunt.* Nec minùs fidenter pronuntiat idem Augustin. lib. 50. homiliarum in 39. *Ante fores gehennæ stat misericordia, & neminem permittit in carcerem mitti.*

58 Nimirùm ita communiter indulgere solet Deus, vt viros misericordes non permittat, in peccato lethali ex hac vita decedere; sed priùs excitet ad donum contritionis, & ad pœnitentiã ritè peragendam. Videantur Theologi cum Sancto Thoma 2. 2. quæst. 32. artic. 2. Pererius lib. 5. in Danielem, in ea verba capitis 4. nu. 24. *Peccata tua eleemosynis redime:* Serarius in id Tobiæ 4. num. 11. *Eleemosyna ab omni peccato, & à morte liberat, & non patietur, animam ire in tenebras: fiducia magna erit coram summo Deo eleemosyna:* Maldonatus exponens magnificam illam Christi promissionem, Lucæ 11. nu. 41. *Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis:* Iansenius in ea verba Eccles. 3. num. 33. *Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis.* Denique Belarminus tom. 4. lib. 3. de bonis operibus, cap. 3.

NVMERVS XIV.

Quid proderit, Fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? numquid poterit fides saluare eum?

59 NOn occultè iam, & quasi actis cuniculis, sed palam, & aperto Marte cum Hæreticis cõfligit Apostolus: non tacitè se insinuat, sed fortiter irrumpit; & affirmatè, disertéque pronuntiat, Fidem, si operibus deficiatur, futilem prorsus, & inanem esse ad salutem obtinendam.

Hunc errorem perabsurdum de sola Fide iustificãte, ad Inferos, vnde emerserat, detrusum per Apostolum, superiore sæculo post annos mille quingentos rursus ab ipsis Inferis Hæretici reuocarunt: contra quos cum accuratissimè scripserint grauissimi Doctores, actum omnino agerem, si ego item argumenta congererem. Videantur è nostris Theologis Belarminus lib. 1. de Iustificatione à cap. 12. vsque ad 25. & lib. 4. à cap. 1. vsque ad 9. Maldonat. Matth. 9. num. 2. & cap. 13. num. 47. & Marci 16. num. 15. Toletus in cap. 3. ad Romanos, annotatione 17. Pererius in cap. 15. Genesis, disputat. 3. Lorinus in Acta cap. 16. vers. 31. Viegas in cap. 1. Apocalypsis, Commentario 1. sect. 4. Iustinianus ad Romanos 2. vers. 13. Cornelius denique in 3. Canone Rerum, pag. 16.

NVMERVS XV.

Si autem frater, & soror nudi sint, & indigeant victu quotidiano.

NVME

NVMERVS XVI.

Dicat autem aliquis ex vobis illis: ite in pace, calefacimini, & saturamini: non dederitis autem eis, quæ necessaria sunt corpori, quid proderit?

60 EGregia similitudine declarat, Fidem operibus destitutam prodesse nihil. Laudabile quidem est, verbo solari egentes, quando re non potes, Ecclesiast.4. num.7. *Congregationi pauperum affabilem te facito.* Sed quemadmodum nudum illud verbum, quò blandè quidem in speciem, fratris indigentiam miseraris, dum benignè mones, vt famem depellat, frigensque corpus adhibita veste calefaciat; nihil prorsus illum iuuerit, si fame enecto, & omni veste expoliato, tu nihil prætereà, aut cibi, aut indumenti conferas: ita etiã nihil te iuuat Fides, dum indicat, quæ facienda sunt, si ad ipsa opera exequenda non prodit.
61 Simili exemplo adhortatur Ioannes epistola 1. cap.3.nu.17. ad veram, & solidam; non fucatam, & apparentem charitatem sectandam. *Qui habuerit substantiam huius mundi, & viderit fratrem suum necessitatem habere, & clauserit viscera sua ab eo: quomodò charitas Dei manet in eo? Filioli mei, non diligamus verbo, neque lingua; sed opere, & veritate.*

NVMERVS XVII.

Sic & fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa.

62 FIdem operibus destitutam ter in hoc capite mortuam appellat Iacobus, num.17.num.20. & num.26. Ergo, vt sæpius iteratam Apostoli locutionem semel explicemus, cauendus in primis est error Didymi in Commentario huius loci. [Notandum, inquit, quia cùm Fides mortua sit præter opera, iam neque Fides est: nam neque homo mortuus, homo est.] Illa nimirum ætate nondum satis culta Theologia, huiusmodi errorum spinas proferebat. Tenenda itaque Catholica veritas, definita demum in Tridentino Sess.6. Can.28. Fidem, quæ remanet in peccatore, veram esse Fidem.

Est verò charitas quasi anima, & 63
vita Fidei: est illius forma, (vt loquuntur Theologi cum Sancto Thoma 2. 2. quæst. artic.3.) extrinseca illa quidem, nec intimè velut pars componens Fidem; sed quæ iure dicitur animans, & viuificans Fidem, hoc est, tribuens illi virtutem efficaciter operandi, vt spiritus tribuit corpori motricem vim, facultatémque sentiendi. Quò spectauit Apostolus, cùm dixit ad Gala.5. num.6. *Fides, quæ per charitatem operatur.* Græcè, *energumene.* Regia: *est efficax,* hoc est, viuidam energiam, & internam vim, actuosámque efficaciam operandi, per charitatem accipiens. Contrà verò seuerè pro- 64
nuntiat idem Apostolus 1.Corint.13. num.2. *Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam; charitatem autem non habuero, nihil sum.* Et Bernardus Sermone 24.in Cantica. [Mors Fidei est separatio charitatis. Credis in Christum? Fac Christi opera, vt viuat fides tua. Fidem tuam dilectio animet, probet actio.] Et epistola 42. [Mortua fides est, quæ non operatur ex dilectione, quasi non habens animam ipsam dilectionem, qua vegetetur, & moueatur ad opera.]

Illud etiã ingeniosè obseruat Aug. 65
de Spiritu, & Littera, c.32. [Charitas, quæ est vita Fidei, ipsam non præcedit, sed sequitur Fidem.] Nimirum fides est *humanæ salutis initium, & fundamentum*, vt loquitur Tridentinum

Seff.6. cap.8. Vnde idem Augustinus lib. de Cognitione veræ vitæ cap.37. [Hæc fides spe nutritur, sicut corpus cibo reficitur; dilectione animatur, sicut corpus anima viuificatur.]

66 Amissa ergo per peccatum gratia, & charitate, fides manet mortua; non quomodò homo dicitur mortuus, qui post mortem non est; sed quomodò corpus dicitur mortuum, quod post mortem est, sed non viuit: quia non quemadmodùm est de essentia hominis esse viuentem, ita etiam est de essentia Fidei esse viuam: cùm possit esse vera Fides, etiam si sit mortua. Et proptereà signatè Apostolus ait n.26. *Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita & fides sine operibus mortua est.* Non dixit, sicut homo sine anima; quia talis non est verus homo; sed sicut corpus sine spiritu: quod quidem, quamuis non sit viuum, est tamen verum corpus.

67 Fides itaque nudata operibus, & gratia, dicitur mortua, per metaphoram: nam & ipsa charitas metaphoricè est anima, & vita Fidei. Quemadmodùm Demosthenes dixit apud Stobæum Sermone 41. *Ciuitatis animam esse legem.* Ita etiam corpus Abrahæ per metaphoram dicitur mortuum, ad Roman.4. num.19. & ad Hebræos 11. num.12. Similiter aqua dicitur viua, quæ continuò fluit, vt in fonte; mortua autem, quæ non mouetur, vt in palude, vel stagno: cùm tamen vtraque verè, propriéque sit aqua. Huius locutionis exempla congerit ex prophanis Pontanus noster ad illud Æneid.2. *Donec me flumine viuo abluero*, columna 960. Sacra pete ex Cardinali Toleto, in illa verba Ioannis 4. num.10. *Dedisset tibi aquam viuam*, annotatione 9. Atque hæc Interpreti Scripturæ satis, supérque sint: qui plura volet, petat ab Schola.

NVMERVS XVIII.

Sed dicet quis: Tu fidem habes, & ego opera habeo. Ostende mihi fidem tuam sine operibus; & ego ostendam tibi ex operibus fidem meam.

Videtur mihi Apostolus plus 68
multò significare, quàm dicere. Duplex itaque hic argumentatio: altera perspicua, subobscura altera. Prior, quæ statim in oculos incurrit, in eo sita est: Heus tu, qui de sola Fide gloriaris, opera verò contemnis quo tandem argumento conuinces, te istam habere fidem, quam inaniter iactas? Nam res est prorsus abdita, in animísque inclusa, neque sub oculorum aspectum cadit. Ego verò, qui cum fide opera etiam coniungo, exacta ad obrussam ipsius fidei, facili negotio ex ipsis operibus, quæ sub aspectum cadunt, fidem tibi probabo meam, quæ aciem fugit.

Hæc est aperta argumenti vis: sed 69
latet quædam maior occulta, quæ ex duplici capite ducitur. Primum est, eam esse fidei naturam, vt, nisi quid obstet, quemadmodum bona arbor fructus bonos, sic recta fides bona opera edat. Probat hoc Maldonatus Matth.7. num.16. ad illa verba, *à fructibus eorum cognoscetis eos: omnis arbor bona fructus bonos facit:* & Matth. 13. numer.23. vbi affert illud ex cap. 21. num.43. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.*

Hic est germanissimus sensus illius 70
loci 2.Petri 1. num.10. *Magis satagite, vt per bona opera certam vestram vocationem, & electionem faciatis.* Euidens est, Apostolum ibi non agere de prædestinatione ad gloriam: quia neque

neque Petrus sciebat, prædestinatos esse omnes illos, ad quos scribebat; neque, si diuinitus sciret, interesset eorum, suam illis prædestinationem vniuersè reuelare. Agit itaque de gratuita electione ad fidem, qua Deus illos inter tot infideles benignissimè selegit, & ad Euangelij lucem vocauit: hortatúrque, vt acceptam fidem, *certam* (Græcè, *bebæan* idest, confirmatam: vt vertit Vulgatus eamdem vocem ad
71 Hebræos 9. nu. 17.) testatámque Gentilibus, suis bonis operibus efficiant. Rectè Vatablus. *Vt per bona opera alij sibi persuadeant, vos esse electos ad vitam.* Et Beda. [Quia qui Fidei Sacramentis, quæ perceperunt, bona quoque opera perseueranter adiungunt, isti suam vocationem certam intuentibus facient.] Consentaneè Prouerbior. 12. num. 17. legunt LXX. *Planam fidem annuntiat iustus.* Græcè, *epidionymenen*, idest, ostensam, demonstratam. Symmachus in Scholiis Sixti V. *Qui patefacit Fidem, annuntiat iustitiam.*

72 Alterum caput, vnde Iacobus argumentum ducit, illud est: summum esse periculum, ne, qui bona opera deserit, deserat etiam fidem. 1. Timoth. 1. num. 19. *Habens fidem, & bonam conscientiam, quam quidam repellentes, circa fidem naufragauerunt.* Et cap. 6. num. 10. *Radix omnium malorum est cupiditas: quam quidam appetentes, errauerunt à fide.* Præclarè Gregorius lib. 25. Moralium, cap. 10. [Nonnulli fidem medullitus tenent; sed viuere fideliter, nullatenus curant: quibus Diuino iudicio sæpe contingit, vt per hoc, quòd nequiter viuunt, & illud perdant, quod salubriter credunt.] Probat hoc eruditè Lorinus Actuum 6. versu 7. Toletus autem in cap. 2. ad Romanos annotatione 13. citat in hanc sententiam egregia illa verba Augustini, Sermone 16. de Verbis Apostoli. [Grati simus ex eo, quod habemus, vt addatur, quod non habemus; & non perdamus, quod habemus.]

Latet itaque maior in his Iacobi 73 verbis argumenti vis, quod ita instauro. Insolenter iactas, te habere Fidem. Audio. Sed vbi, vbi est vera Fides, nisi quis malitiosè impediat, fructus generat æternitate dignos. At in te nullos fructus edit: detines videlicet data opera in iniustitia veritatem Dei, ad Romanos 1. num. 18. Fidei doctrinæ non pares; aduersaris potiùs, atque repugnas. Valde metuo, ne, dum scienter omittis opera, per crassam etiam inscitiam amiseris fidem; & qui te fidelem falsò gloriaris, perinde credas, atque dæmones credunt. Et quidem hoc aptissimè quadrat in Hæreticos iactantes, solam Fidem sufficere ad salutem, cùm ab Ecclesiæ castris deficientes, nihil illi minùs habeant, quàm veram Fidem.

NVMERVS XIX.

Tu credis, quoniam vnus est Deus: bene facis: & dæmones credunt, & contremiscunt.

PErinde est, ac si ironicè dicat: 74 Egregiam verò referes laudem, si eã habes fidem, quam vel ipsi obstinatissimi dæmones inuiti, & reluctantes habent. Quid magnum, aut præclarum præstas, si adeò perspicuam credis, & confiteris veritatem, quæ vel ipsis dæmonibus trementibus etiam in confesso est?

Quærit S. Thomas 2. 2. quæst. 5. artic. 2. vtrùm in dæmonibus sit fides: & concludit ex hoc loco, esse quidem, sed coactam, & intelligentiæ acumine, euidentissimísque indiciis, ac vi miraculorum expressam. Noster Sal- 75 meron disput. 3. in hanc Epistolam, secutus Catharinum in Commentario huius loci, nõ existimat absurdum,

concedere in dæmonibus habitum fidei, qui verè eſt ſupernaturale Dei donum, vt vocat Paulus ad Epheſ.2. num. 8. Hæc fuit quondam ſententia Durandi, in 3. diſtinct. 23. quæſt. 9. artic.2. & Alenſis 3.p quæſt.64.membro 7. Quam tamen ſententiam, pluſquàm falſam, periculoſam, & errori proximam cenſet Bañez in locum indicatum ſancti Thomæ; homo videlicet, interdum plùs nimio ſeueri, rigidíque cenſoris perſonam ſuſtinens. Non ita rigide hanc opinionem perſtringeret ſanctus Thomas, qui 2. 2. quæſt.18.artic.3. cùm ſibi oppoſuiſſet in argumento 2. fides informis poteſt eſſe in dæmonibus, ergo & ſpes; de ſpe quidem præcisè negat, de fide informi non item: ſed tacitum hoc relinquit. Noſter autem Valentia 2. 2. diſput.1. quæſt.5. puncto 2. Durandi opinionem probabilem exiſtimat, neque à doctrina Sanctorum Patrum, atque adeò neque ab ipſa Scriptura alienam.

76 Enim verò ſi res ad viuum reſecetur, vt Iacobi argumentum omnino conuincat Hæreticos, illiſque perſuadeat, fidem ſolam non iuſtificare ſine operibus, exemplo ex fide dæmonum petito, ſupernaturalis etiam in dæmonibus fides eſſe deberet, eiuſdémque rationis cum noſtra:alioqui Apoſtolo meritò obiiceret Hæreticus: Quorſum meam fidem cum dæmonum fide comparas? Fides mea donum eſt prorſus diuinum, mentibúſque diuinitus infuſum: dæmonum verò fides, habitus quidam acquiſitus eſt, longè inferioris ordinis. Tantum inter vtrumque intereſt, quantum terrena diſtant à cæleſtibus. Quid ergo mirum, ſi dæmonum fidei nulla, noſtræ verò maxima iuſtificandi vis inſit?

77 Et quidem Auguſt. premens iſtum Iacobi locum tom.7. lib.de Gratia, & libero arbitrio, cap.7. ſic ait. [Ipſa eſt fides, quæ fideles Dei ſeparat ab immundis dæmonibus. Nam & ipſi, ſicut dicit Apoſtolus Iacobus, credunt, & contremiſcunt, ſed non bene operantur. Non ergo habent iſtam fidem ex qua Iuſtus viuit, ideſt, quæ per dilectionem operatur.] Vbi apertè vides, hoc diſcrimen duntaxat aſſignari ab Auguſtino inter Iuſtorum, ac dæmonum fidem: quòd dæmonum quidem nuda ſit fides, & informis; Iuſtorum autem, & comitata operibus, & formata, atque inſignita charitate. Verùm de his ſubtiliùs diſputant Scholaſtici: ego communem ſententiam ſequor, & Apoſtolici argumenti vim in peruenuſta quadam ironia ſitam eſſe arbitror, vt iam expoſui: ad quam nihil refert, quòd inferioris ordinis ſit dæmonum fides.

78 Illud quidem eſt certum: Fides hominis exiſtentis in lethali, partim conuenit cum fide dæmonum, partim ab ea diſſidet: conuenit in eo, quòd vtraque eſt vera fides ex parte obiecti, vtraque infructuoſa: differt, quòd hominum fides libera eſt, captiuante nimirùm pia voluntate intelligentiam in obſequium Chriſti: fides verò dæmonum inuita, atque extorta ab ipſa rerum euidentia. Quod ſatis inſinuat Iacobus, dum addit: *& contremiſcunt*. Nos enim non credimus contremiſcentes, ideſt, inuiti, & coacti; ſed ſponte, ac libenter. Sic dæmones contremiſcentes agnouerunt Chriſtum, cùm aiebant: *veniſti huc ante tempus torquere nos*, Matth. 8. numer.29. Ipſa veritatis euidentia illam ab inuitis confeſſionem extorſit, Luc. 4. numer.41. *Exibant autem dæmonia à multis clamantia, & dicentia, quia tu es Filius Dei.* & Marci 1. num. 24. *Veniſti perdere nos: ſcio, qui ſis, Sanctus Dei.*

Ita

79 Ita etiam intuentes eum cum gloria, & potestate descendentem ad Inferos, & piorum animas è Tartari faucibus eripientem, volentes nolentes coacti sunt præ tremore genua flectere tantæ maiestati. Sic explicat eruditè Suarez tom.2. in 3.p.disputat.31. sect.3. illud ad Philippens.2. num.10. *Vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum.*

NVMERVS XX.

Vis autem scire, ô homo inanis, quoniam fides sine operibus mortua est?

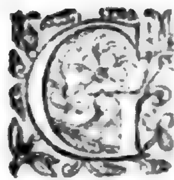

GRæcè, *necra, mortua:* non *otiosa*, vt priùs vulgò legebatur, sensu tamen eodem recidente. Vide, quæ adnotaui numero 17.

NVMERVS XXI.

Abraham Pater noster nonne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac filium suum super altare?

80 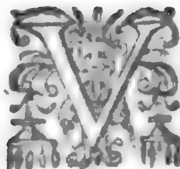

VRget Apostolus Hæreticos, prolaio exemplo Abrahæ, qui vsque eò in fide excelluit, vt huius virtutis palmam cæteris Patriarchis præripuisse videatur. Et quidem Paulus, egregius fidei commendator, Abrahæ fidem plena manu ad astra tollit. Duo maximè insignes huius heroicæ fidei actus memorantur. Alter Genes.17. numero 16. cùm numerosam illi posteritatem ex Sara suscipiendam promisit Deus, *contra spem in spem credidit*, ad Roman.4. num.18. hoc est, per fidem indubitanter sperauit futurum, quod naturæ ordine spectato iam planè desperauerat; cum ipse effœto iam, ac penè mortuo corpore, centesimum ferè attingeret annum, Sara verò nonagenaria esset: *& non infirmatus est fide, nec considerauit corpus suum emortuum*, ad Roman. 4. numer.19. Illa enim eius verba, Genesis 17. numero 17. *Putasne, centenario nascetur filius, & Sara nonagenaria pariet?* non hæsitantis sunt, aut diffidentis; sed admirantis potiùs, & beneficij magnitudinem stupentis.

Alter, Genesis 22. num.2. cùm iussus est à Deo immolare Isaac. Priùs 81
quidem acceperat promissionem, signatè ex illo ipso puero multiplicandam sibi posteritatem, sicut stellas cæli, & sicut arenam, quæ est in littore maris, Genesis 21. numer.12. ad Hebræos 11. num.18. ad Roman. 9. num. 7. *In Isaac vocabitur tibi semen.* Quid magis repugnans tali promissioni, quam iuberi ex inopinato, eum è medio tollere, atque adeò vnà cum illo omnem posteritatis spem repentè
præcidere? Et nihilominùs ad Ro- 82
manos 4. num.20. *Non hæsitauit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo: plenissimè sciens, quia quæcunque promisit, potens est & facere.* Ad Hebræos 11. num. 19. *Arbitrans, quia & à mortuis suscitare potens est Deus.* Secum nimirum perpendens, etiam si Dei iussu è medio tolleret vnigenam filium; tamen Dei ipsius beneficio, se eum à mortuis excitatum, saluum, ac rediuiuum rursus accepturum.

Hic itaque tantus, támque excellens vir in fide, non prætermisit opera; imò verò qui intelligentiam subdebat fidei, voluntate, executionéque, quantum quidem in ipso fuit, præcepto difficillimo immolandi filium incunctanter obtemperauit.

NVME

NVMERVS XXII.

Vides, quoniam fides cooperabatur operibus illius? & ex operibus fides consummata est?

83 ANimaduertis itaque fidem illius nõ desidem, non otiosam; sed viuidam, operantem, actuosam: & cùm gloriari posset de tam excellenti fide, in eáque acquiescere; magis elaborauit, vt tantæ fidei, opera ipsa, quasi perfectio, & cumulus, accederent. Fides itaque excitabat opera, ipsa opera fidem perficiebant: *fide enim obeduit*, ad Hebr. 11. num. 8. *Fide obtulit Isaac*, num. 17.

NVMERVS XXIII.

Et suppleta est Scriptura, dicens: Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.

SVppleta, Græcè dicitur *eplerothe*, idest, impleta, opere ipso comprobata: de quo loquendi genere copiose egit Maldonatus Matth. 2. num. 15.

84 Locus hic, mea quidem sententia, est in hac Epistola longè difficillimus: difficultas oritur ex triplici capite; quibus vbi satisfuerit factum germanus loci sensus sua sponte constabit. Primum difficultatis caput est: verba ista citat Iacobus ex c. 15. Genesis num. 6. & nihil minùs probare posse videntur, quàm id, ad quod confirmandum adducuntur. Nititur Apostolus persuadere, fidem, si operibus careat, prorsus inanem, ac futilem esse. Atqui tantùm abest, vt id probetur hoc testimonio, vt oppositum potiùs ex illo conuincatur.
85 Cùm enim Deus Genes. 15. num. 5. centenario seni magnificè promisisset: *suspice cælum, & numera stellas si potes: sic erit semen tuum*; fidem habuit Abraham oraculo diuino: & hanc ipsam fidem extollens Scriptura, subiecit: *credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.* Ergo iustitiam, non operibus, quæ nulla tunc commemorantur, sed fide illa eximia duntaxat, sibi promeruit. Atque hanc esse germanam intelligentiam huius loci, auctoritate sua probat Paulus, qui ex eo loco concludit, Abraham non ex operibus, sed ex fide iustificatum, ad Romanos 4. num. 2. *Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum. Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.* Et idem conficit argumentum ad Galatas 3. numero 5. & 6.

Secundum caput difficultatis est, 86
quia Paulus in illo cap. 4. ad Romanos, vt apertè constat ex contextu, agit de prima iustificatione, qua quis ex impio fit iustus. Patet id ex num. 5. *Credenti autem in eum, qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam.* Et adducit Psalm. 31. *Beati, quorum remissæ sunt iniquitates, &c.* & cap. 3. n. 23. *Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei, iustificati gratis.* Quin & verbum ipsum *iustificari*, hoc planè sonat; & ita videtur accipiendum in hac epistola num. 21. *Nonne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac?* Et eodem recidit modus ille loquendi, *reputatum est illi ad iustitiam.* Quod quidem testimonium de prima iustificatione intelligendum esse, multis probat Cardinalis Toletus ad Romanos 4. annotatione 5.

Aliunde verò ante id temporis 87
Abraham credidisse Deo, & fuisse virum iustitia, & pietate insignem, nemo, nisi euidenter sacris litteris repugnans, inficiari potest. Etenim nisi credidisset Deo, & vir eximiè iustus, & pius fuisset, quomodò deserta patria,

domóque

domóque paterna, longinquas, & ignotas terras magno labore, ac discrimine adiisset, tantum vt Diuinis iussis obtemperaret? Et verò bis illum iam tunc peregrinatum fuisse Dei imperio, ex cap.7. Actuum, num.3.& 4. doctè aduertit Ribera in illa verba ad Hebræos 11. num.8. *Fide, qui vocatur Abraham, obediuit in locum exire.*

88 Tertium caput difficultatis est, quia vt paulò ante vidimus, hoc elogium confert Scriptura in Abraham, Genesis 15. num.6. cum is Diuinæ promissioni de multiplicanda sibi posteritate fidem habuit. Iacobus verò ait, impletam fuisse hanc Scripturam, cùm, si minus re, animo certè, & voluntate obtulit filium super altare. Atque hæc sunt, quæ arduam, atque perplexam reddunt huius loci explicationem.

89 Prima difficultas ita expedienda est. Perspicuè demonstrauit Iacobus numero 21. & 22. Abrahæ fidem, toties in Scriptura celebratam, non fuisse operibus destitutam. Promeruit ille quidem incrementum iustitiæ, cùm Deo numerosam sobolem promittẽti fidem habuit: sed hanc fidei testatissimæ laudem egregiis etiam operibus nobilitauit. Neque inter Iacobum, & Paulum, si vtriusque consilium, & propositum spectes, vlla est discrepantia: nam si Paulus pugnaret cum Iacobo, etiam secum ipse, & cum aperta veritate pugnaret. Nimirùm priùs dixerat ad Romanos 2. num.13. *Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur.*

90 Quoniam igitur Paulo in ea Epistola id negotij fuit; vt doceret, nec Gentes, nec Iudæos per opera moralia, vel per obseruantiam Mosaicæ legis, ad veram iustitiam peruenire posse, sed vnicam ad illam esse viam, fidem Christi mediatoris: totus incumbit in eius fidei commendationem, demonstrans, quæcunque sanctorum virorum facta Deo placuerunt, ea ex fide profluxisse. Iacobo autem propositum est, ostendere, fidem nudatam charitate, & operibus; prorsus esse mortuam; & simul demonstrare, fidem illam Abrahæ, tantopere laudatam, viuidam, actuosam, & bonorum operum fuisse feracissimam. Itaque vno verbo, Paulus excludit opera ante Fidem, & sine fide facta: Iacobus opera requirit post fidem, & ex ipsa fide profecta. Sic conciliat Augustinus tom.4. lib. de Fide, & operibus, cap.14. & lib.83. Quæstionum quæst. 76. & tom. 8. præfatione in Psalm.31. Lege Toletum ad Romanos 2. notatio 13. & cap.4. notat.5.& Grabrielem Vazquez in 1.2. disp.210. cap.8. num.70. & 76.

Ad secundum caput difficultatis, si dicerem, Abrahamum tunc primò iustificatum, cum promptissimè, ac firmissimè Deo credidit, non sine teste dicerem: id enim disertè docet Anselmus in cap.4. ad Romanos, & innuit August. in illa præfatione in Psalm.31. Sed quia id arbitror apertè pugnare cum Scriptura, quæ cap. 12. cap.13. & 14. Genesis, narrat egregia opera Abrahæ, vt quòd iussus statim obedierit, quod aram erexerit, quod cum Deo sæpe familiariter collocutus fuerit: dico, iustificationem illam, quæ refertur cap.15. Genesis, non fuisse primam Abrahæ iustificationem, sed prioris iustitiæ accretionem; maiorémque in virtute processum. Probat hoc noster Vazquez in 1.2. in eadem disp.210. cap.8. num. 64. & 80. & Molina in Concordia disput. 46. argumento 4.6. *Occasione verò.* Tenenda enim est illa regula, quam exemplis illustrat Salmeron tom.1. prolegomeno 15. Regula 50. pag.370. actiones, quæ Scripturæ verbis, quasi primę in speciem significan- 91 92

tur, non semper nouas, ac primas esse, sed earum continuationem. Ioannis 2. num. 11. *Manifestauit gloriam suam, & crediderunt in eum discipuli eius.* Iam certè antè crediderant; sed viso illo miraculo, dicuntur credidisse, quia magis, ac magis crediderunt. Vide Maldonatum Ioannis 4. n. 53.

93 Immeritò itaque detorquent Toletus citatus, & Cornelius in cap. 4. ad Romanos num. 191. Hebraismum illum. *& reputatum est illi ad Iustitiam,* ad primam iustificationem: nihil enim aliud significat, vt eruditè confirmat Pererius tom. 3. in Genesim cap. 15. numer. 33. nisi Deum heroicam eam fidem ad perfectæ iustitiæ laudem, & meritum imputasse Abrahæ. Eodem enim Hebraismo legimus de zelo Phinees, Psalm. 105. numero 31. *& reputatum est ei in iustitiam.* Imò & de ipso Abraham, cum Genesis 22. numero 2. tentata est eius obedientia, legimus 1. Machab. 2. num. 52. *Abraham nonne in tentatione inuentus est fidelis, & reputatum est ei ad iustitiam?* Quod euidenter constat, explicandum esse de incremento iustitiæ.

94 Atque hanc esse literalem huius loci intelligentiam, constat ex Tridentino Sessione 6. cap. 10. vbi verba Iacobi, num. 24. *Videtis, quoniam ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantum?* explicat Concilium de iustitiæ incremento: vt & illa Ecclesiast. 18. numer. 22. *Ne verearis, vsque ad mortem iustificari:* & Apocalypsis 22. num. 11. *Qui iustus est, iustificetur adhuc.* Vide Iustinianum, doctè confirmantem ex August. hunc loquendi morem, ad Roman. 2. vers. 13. num. 2.

95 Non itaque fuit illa prima iustificatio Abrahæ, sed nouus in iustificatione profectus. Fateor etiam, Paulum ad Romanos 4. de impij iustificatione differere; & nihilominus affirmo, accomodatissimè vsum esse exemplo Abrahæ, ad id, quod intendebat, comprobandum. Argumentatur enim à minore ad maius. Nam si Abraham iustus, non est factus iustior ex operibus, sed ex fide, & gratia: multò magis homo impius non poterit fieri iustus ex operibus sine fide. Hanc vim agnoscunt in argumento Pauli Pererius tom 3. in Genesim cap. 15. num. 48. & Belarminus lib. 4. de Iustificatione cap. 18.

Iam tertia difficultas facilè diluetur, si aduertamus, quod obseruat 96
Maldonatus Matth. 2. num. 15. cùm id, quod per Scripturam dictum erat, quamuis iam factum fuerit, tamen magis, ac magis fit, tunc ea Scriptura impleri dicitur, id est, quod ea prænuntiauerat, cumulatissimè præstari. Non vult itaque Iacobus affirmare, tunc primò eam Scripturam esse impletam: neque enim ignorare poterat, verba illa multo antè dicta fuisse; sed contendit, sicut excellens illa fides, qua Abraham credidit Deo pollicenti sibi posteritatem, reputata est illi ad iustitiam; ita ex vi eiusdem Scripturæ, excellentiorem eam fidem, qua iussus immolare filium, non hæsitauit diffidentia, cumulatius etiam incrementum iustitiæ meruisse.

Et amicus Dei appellatus est.

ARistoteles, auctor in rebus mo- 97
ralibus optimus, quatenus naturæ lumen progredi potuit, lib. 8. Ethicorum cap. 6. & lib. 2. magnorum Moralium cap. 11. negat, inter Deum, & homines veram posse intercedere amicitiam, quòd ea æqualitatem requirat inter amicos. Contrarium probat ex Scriptura sanctus Thomas 2. 2. q. 23. art. 1. nam, vt grauiter dixit Hieronymus in cap. 7. Michææ. *Amicitia pares aut accipit, aut facit.* Cùm autem

autem humana imbecillitas infinito distet interuallo à diuina Maiestate, supplet Deus, quod deest naturæ, confértque nobis magnum, ac pretiosum gratiæ donum, vt in quoddam Diuinitatis consortium euehamur, 2. Petri 1. num. 4.

98 Quòd si amicus est alter ego; est animæ dimidium: si amicitia est veluti vna anima, duobus corporibus inclusa, vt ex profanis Scriptoribus eruditè probant Sotomayor in cap. 8. Canticorum pag. 1273. & Tiraquellus de Pœnis remittendis, causa 22. etiam *qui adhæret Domino, vnus spiritus est*, 1. Corinth. 6. numero 17. *Qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo*, 1. Ioannis 4. num. 16. Propterea enim verus quidam amator aiebat, ad Galat. 2. numero 20. *Viuo autem, iam non ego: viuit verò in me Christus*. Quia, vt dicebat Cato Censorinus apud Plutarchum in eius vita: *Qui amant, quodammodò in corpore proprio mortui sunt, viuunt verò in alieno.*

99 Iam quod attinet ad Abraham, in lib. Genesis, vnde Iacobus proximum citauit testimonium, non appellatur Dei amicus; sed Iudith. 8. num. 22. *Abraham tentatus est; & per multas tribulationes probatus, Dei amicus effectus est*. Et aliàs etiam hoc honorifico insignitur cognomento 2. Paralip. 20. num. 7. *Dedisti eam semini Abraham amici tui*. Isaiæ 41. num. 8. *Semen Abraham amici mei*. Quòd si Christus ait Ioannis 15. numero 13. *Vos amici mei estis, si feceritis, quæ ego præcipio vobis*; profectò qui tam dictò audiens fuit Deo præcipienti, iure optimo in diuinam amicitiam receptus est.

***

NVMERVS XXIV.

Videtis, quoniam ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantùm?

EXposui iam hęc verba numero superiore dum secundam expedirem difficultatem.

NVMERVS XXV.

Similiter & Rahab meretrix, nonne ex operibus iustificata est, suscipiens nuntios, & alia via eÿciens?

NOta est historia ex cap. 2. Iosue. Quòd autem quidam eam non meretricem, sed cauponam, aut hospitam fuisse dicunt; plus nimio mihi videntur, & contra aperta sacræ Scripturæ testimonia, illius honori, famæque consulere. Nam vt demus, Hebraicum nomen *zonà*, aliquando etiam significare hospitam, quod tamen viri docti non admittunt, & eruditè pernegat Serarius, singulaq; loca accuratissimè expendit, in cap. 2. Iosue, q. 3. certè vox Græca *Porne*, qua vtuntur LXX. & Paulus ad Hebræos cap. 11. num. 31. & Iacobus hic, nihil aliud, quam meretricē sonat, tam multis in locis vtriusque Testamenti, vt ea annumerare putidum sit. Vide eumdem Serarium vbi suprà, Maldonatum Matth. 1. num. 5. Magallan. in cap. 2. Iosue, annotatione 2. Pinedam in Salomone lib. 6 cap. 13. num. 6. Riberam ad Hebræos 11. nu. 82. Massium, Iosue 2. pag. 39. Gabrielem Vazquez tom. 2. in 1. 2. disputat. 210. cap. 8. num. 66. 100

Sed quæ prius idolorum superstitione implicata, vulgauerat corpus, simul atque veram de Deo concepit fidem, quā expressis verbis testata est, 101

Iosue 2.num.11. *Dominus Deus vester ipse est Deus in cælo sursum, & in terra deorsum*; statim emersit è turpitudinis cæno, egregiisque operibus fidem suam nobilitauit: nam cum aperto fortunarum, vitæque discrimine, exploratores populi Dei hospitio excepit, adeò vt viro Principi Salmoni, Dauidis abauo, ob eximium, ac recentissimum erga totum Israeliticum Populum promeritum, in matrimonio collocari mereretur. Hanc eius fidem commendat item Paulus ad Hebræos 11. num.31. *Fide Rahab meretrix non perijt cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.*

NVMERVS XXVI.

Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita & fides sine operibus mortua est.

Hic versus explicatus est num.17.

CAPVT III.

NVMERVS I.

Nolite plures magistri fieri, fratres mei.

1 Gens Iudæorum ab insito ingenio gloriæ popularis auidissima, & suprà, quam dici potest, ambitiosa semper fuit. Hoc vitium sæpe Christus illis obiecit, ardentérque eorum superbiam obiurgauit. Propterea enim facturi eleemosynam, tuba canebant ante se, vt populi rumores aucuparentur. Oraturi Deum, non cubiculi secretum, sed publicas Synagogas, & platearum angulos sectabantur, Matth.6.num.2. & 5. Propterea dilatabant philacteria, & magnificabant fimbrias, vt eorum obseruantia legis in omnium oculos incurreret, Matth.23.num.5. Ideò amabāt primos recubitus in cænis, & primas cathedras in Synagogis, & salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi, id est, honorifica magistri compellatione decorari.

Huic ad superbiam procliui Iudæorum ingenio, nunquam dexteritas 2
ambiendi, nunquam miræ artes, ac technę defuerunt. Verè dixit Ambrosius serm.11. [Hi arte insinuant se hominibus, domos penetrant, ingrediuntur prætoria, aures Iudicum, & publica inquietāt; & eo magis præualent, quò magis sunt impudentes.] Ab hoc ingenio ducta coniectura, sapientes illi cōsiliarij solerter prædixerunt Aman, Esther.6. n.13. *Si de semine Iudæorum est Mardochæus, ante quem cadere cœpisti, non poteris ei resistere, sed cades in conspectu eius.* Videlicet ab insita Iudæorum calliditate facientes coniecturam, vt probat ibi Serarius quæstiúcula 19. Nec posterioribus sæculis 3
eadem Iudæis calliditas defuit: semper enim quà vi, quà astu, quà obsequiis euadunt superiores. Lege eruditissimum Bernardum Aldrete lib.3. de Origine linguæ Castellanæ cap.5. vbi ex Paulo Burgensi probat, Iudæos in Hispania sceptrum dominij, seu regiminis, versutis artibus obtinuisse: vt meritò cecinerit Rutilius lib 1. Itinerarij, cuius versus recitant idem Aldrete cap.6. & Maluenda lib.11. de Antichristo cap.3.

Atque vtinam nunquam Iudæa subacta fuisset
Pompeij bellis, imperioq; Titi.
Latiùs excisæ pestis contagia serpunt:
Victoresq; suos natio victa premit.

Qui ex ea Gente Iudæorum hoc 4
ambitioso ingenio ducti, suscepta iam Christi fide, ad magisterij titulum aspirabant, solidæ doctrinæ sæpe inanitatem, interdum etiam errores, & Iudaicas superstitiones aspergebant.

Actuum

Actuum cap.15. numer.1. *Et quidam*
descendentes de Iudæa docebant fratres,
quia nisi circumcidamini secundum mo-
rem Moysi, non potestis saluari. Ad Ti-
tum 1. num.10. *Sunt enim multi vani-*
loqui, & seductores, maximè qui de cir-
cumcisione sunt. 1.Timoth.1. numer.6.
Conuersi sunt in vaniloquium, volentes esse
legis Doctores. Hanc emphasim Au-
gustinus agnoscit in Iacobi apposi-
to, *plures*, in prologo Retractatio-
num. [Magistros plures fieri existi-
mo, cùm diuersa, atque inter se ad-
uersa sentiunt: cùm verò id ipsum
dicunt omnes, & verum dicunt, ab
vnius veri Magistri magisterio non
recedunt.]

5 Hanc itaque ambitionem Iudæo-
rum, qui mox, vt baptismo tincti
erant, docendi munus audacter vsur-
pabant, multáque falsa veris admisce-
bant, reprimit Iacobus: atque id
ipsum præceperat Christus, Matth.23.
num. 8. *Vos autem nolite vocari Rabbi.*
Alioqui enim magistrorum, & sa-
pientium multitudo, sanitas est or-
bis terrarum, Sapient.6. numero 26.
Et Apostolus Paulus non obscurè
significat, in optatis sibi fuisse, mul-
tos magistros fieri, ad Hebræos 5.
numero 12. *Cùm deberetis magistri esse*
propter tempus.

Scientes, quoniam maius iudicium
sumitis.

6 QVi regendi populi curam susci-
pit, onus sibi imponit, ipsis An-
gelicis humeris formidandum: vt gra-
uiter loquitur Tridentinum Sess.6.
Decreto de Reformatione, cap.1. San-
guis eorum, qui perierint, de Ma-
gistri manibus seuerissimè requiretur,
Ezechiel.33. num. 8. nisi ille vigilan-
ter pericula circumspiciens, & tan-
quam de specula inclamans, ritè suum
officium fecerit. Sapient.6. numer.6.
Iudicium durissimum (Vatablus, rigi-
dissimum) *his, qui præsunt, fiet.* Chry-
sostomus in ea verba ad Hebræos 13.
num.17. *Ipsi enim peruigilant; quasi ra-*
tionem pro animabus vestris reddituri, sic
scribit homilia 34. [Omnium, quos
regis, tu rationem redditurus es. Tan-
to igni tuum subiicis caput. Miror,
si potest saluari aliquis Rectorum.]
In hoc summum periculum oculos 7
intendens idem Chrysostomus, ar-
denter intonat homilia 3. in Acta.
[Non temerè dico, sed vt affectus sum,
ac sentio: Non arbitror, inter Sacer-
dotes multos esse, qui salui fiant, sed
multò plures, qui pereant. Quod alij
peccant, Sacerdoti imputatur. Si vel
vnus tantùm decedat non initiatus,
nonne totam ipsius subuertit salu-
tem? Etenim si vnius animæ salus tan-
ti est, vt ob hanc Filius Dei fieret ho-
mo, tantáque pateretur, perditio co-
gita, quantam conciliabit pœnam?
Quòd si quis ob hominem in hac vita
perditum morte dignus est, quantò
magis ille?

Rectè itaque monet Imperator, Le- 8
ge, *Si quemquam*, Codice de Episco-
pis, & Clericis. [Tantùm ab ambi-
tu debet esse sepositus, vt quæratur
cogendus, rogatus recedat, inuita-
tus effugiat. Profectò enim indignus
est Sacerdotio, nisi fuerit ordinatus
inuitus.]

Propterea tantùm abesse debet, vt
quisquam sumat sibi honorem, sed
qui vocatur à Deo; vt ne ipse quidem
Christus se clarificauerit, vt Ponti-
fex fieret, ad Hebræos 5. num.4. Imò
etiam impositas nobis ab ipso Deo
Magisterij, ac prælationis partes, vel
detrectare, si liceat; vel non sine for-
midine agere debemus. Sic correxit
Editio Vaticana locum Ecclesi.7.num.
4. *Noli quærere à Domino Ducatum.*
Priùs videlicet mendosè legebatur,
ab homine.

NVMERVS II.

In multis enim offendimus omnes.

9 Latet hæc in hoc argumento vis. Anne parum est, hominem ad vitia procliuissimum, & passim in ea prolabentem, coram seuerissimo Iudice rationem suæ vitæ reddere, nisi etiam, assumpto per arrogantiã alios docendi, ac regẽdi munere, vitæ quoque rationẽ reddat alienæ? Accedit, quòd, cùm in cæteris lapsus sit turpis, in Doctore est longè turpissimus; & quò est in editiore loco constitutus, eò est ruina grauior, & periculosior, illiúsq; vitia, tanquã maculæ in facie, incurrũt nõ modò in oculos, sed etiam in omnium linguas. Hic est nexus huius sententiæ cum superiore.

10 Colligit ex isto loco Concilium Mileuitanum, cap. 7. & 8. neminem, quantumuis iustũ, etiam si adiuuetur vberrimis auxiliis, quibus perfectissimi quique viri à Deo adiuuari consueuerũt, euitare posse omnia peccata venialia, nisi ex singulari priuilegio, quale B. Virgini collatum, tenet Ecclesia. Quæ veritas definita est in Tridẽtino Sess. 6. cap. 11 & Canone 23. & nostro æuo à doctissimis Theologis illustrata. Videantur Alfonsus de Castro, verbo, *peccatum*, hæresi 11. Vega lib. 14. in Tridentinum à cap. 1. vsque ad 6. Bellarminus lib. 1. de Amissione gratiæ à cap. 3. vsque ad 14. Molina in Concordia disput. 16. Vazquez tom. 1. in 1. 2. disp. 142. & 143. Azor lib. 4. Institut. moral. cap. 8. Valentia 1. 2. disp. 6. q. 2. puncto 2. Zumel, q. 88. art. 1. disp. 4.

Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir: potest etiam fræno circumducere totum corpus.

11 Sapienter Nazianzenus ait in Carminibus de Silentio pag. 1296.

Lingua quidem parua est, at viribus omnia vincit:
Qui domat hanc, sophiæ culmina prima tenet.

Et in Oratione de Silentio ieiunij Quadragenarij. [Nihil est, quod à linguæ sagitta tutum, atque immune sit: quam quisquis domuerit, is nimirùm sapientiæ arcem, & principatum tenet.] Vniuersim interrogat Sapiens, Ecclesiast. 19. num. 17. *Quis est, qui non deliquerit in lingua sua?* Solus videlicet, qui culmen iam attigit perfectionis. Sciteque dixit Bernardus Sermone de triplici custodia. [Si dixeris: rarus est, qui sermones suos in iudicio disponere videatur; vel ex hoc disces, quàm sit rara perfectio.] *Beatus vir* (inquit Ecclesiast. cap. 14. num. 1.) *qui non est lapsus verbo ex ore suo.* Notabile fuit 12
Pambonis Abbatis exemplum, quod refertur in Tripartita lib. 8. c. 1. Cùm enim Magistrum spiritualem audisset adhortantem illo versu Psalm. 38. n. 1. *Dixi: custodiam vias meas, vt non delinquam in lingua mea*; satis est, inquit: reliqua audiam, cùm istud opere impleuero. In cuius autem versiculi assidua meditatione, executionéque, cùm non minùs, quàm quadraginta nouem annos integros consumpsisset, rogatus longo tandem interuallo, cur ad Magistrum non rediret, respondit, nondum se, quod audierat, perfecisse.

13 Et sanè ardua res est, quæque omnibus numeris perfectum, & absolutum desiderat virum, linguam prurientem coërcere. Interrogatus Aristoteles apud Stobæum Sermone 33. quæ res homini esset difficillima, respondit, *silere tacenda.* Longiùs progressus est idem Aristot. apud Antonium in Melissa 1. p. Sermon. 73. (habètur tom. 1. Bibliothècæ) Cùm enim ex eo quæreretur, quisnam posset arcanum sibi creditum continere: *qui carbonem,*

carbonem, inquit, *ignitum lingua retinere poteſt.* Conſentaneè refert Cicero lib. 2. de Orat. Ennium dicere ſolitum, *flammam à ſapiente faciliùs ore inardente opprimi, quàm bona dicta teneat.*

14 Atque hæc Philoſophorum apophthegmata illuſtrant illud Eccleſ. 19. num. 12. *Sagitta infixa femori carnis, ſic verbum in corde ſtulti:* ideſt, qualis impreſſa fugax taurus bipenne, vulnus, & telum ferens, (vt loquitur Seneca in Hercule furente Act. 3.) acerbiſſimè ſaucius, cælum horrido mugitu complet, donec adactum, ac penitus infixum venabulum excutiat: ſic ſtultus, quoad verbum ſibi creditum effutiat, inſtar parturientis, aut hauſto veneno nauſeantis, (quas etiam ſimilitudines vſurpat ibi Spiritus ſanctus) nulla capit interualla requietis.

15 Ergo tam impotenti belluæ frænum Rationis iniiciendum eſt. Eccleſ. 28. num. 30. *Facito frænos ori tuo rectos: & attende, ne fortè labaris in lingua.* Pſal. 38. num. 2. *Poſui ori meo cuſtodiam.* Hebraicè, *frænum.* Qui verò membrum adeò petulans, & procax continuerit, cætera facilè continebit: qui victor euaſerit in hoc certamine difficillimo, victoriam item in cæteris longè facilioribus reportabit.

NVMERVS III.

Si autem equis fræna in ora mittimus ad conſentiendum nobis, & omne corpus illorum circumferimus.

NVMERVS IV.

Ecce & naues cùm magnæ ſint, & à ventis validis minentur, circumferuntur à modico gubernaculo, vbi impetus dirigentis voluerit.

NVMERVS V.

Ita & lingua modicum quidem membrum eſt.

Dilucida eſt ſententia vtriuſque comparationis. Videtis, 16
quantulum ferri, in quo vis fræni ſita eſt, impotentiſſimum coërceat equum; & huc illuc, quamuis ferocientem, ac reluctantem, seſſoris arbitrio facilè contorqueat. Animaduertitis etiam, quantula ligni pars, qua conſtat gubernaculum, nauem vaſtiſſimam, à ventis validiſſimis impulſam, rectà in portum dirigat. Ita lingua perexigua quidem eſt; ſed ſi Rationis fræno illa coërceatur, facile erit, ac procliue, actiones reliquas intra Rationis præſcriptum continere.

Et magna exaltat.

Græcè vnicum eſt verbum, *megalauchi.* Vertunt Vatablus, & Se- 17
rarius: *magnificè ſe iactat.* Regia: *magna gloriatur.* Gagneius; *impotenter ſe gerit:* inſtar ſcilicet equulei indomiti, laſciuientis, & ferocientis exultat; cui proinde Rationis frænum iniiciendum ſit.

Et verò in arcano ſermone, *magna loqui,* eſt, ventoſè, ac tumidè ſe ſe efferre, arroganter deblatterare, proiicere ampullas, & ſeſquipedalia verba. Pſalm. 34. num. 26. *Qui magna loquuntur ſuper me.* Sic corrigit hunc locum Editio Vaticana: mendosè enim legebatur, *maligna*, etiam apud vetuſtiſſimos Interpretes, vt probat ibi Lorinus. Sic Pſalm. 37. num. 17. *Super me magna locuti ſunt.* 1. Regum 2. num. 3. *Nolite multiplicare loqui ſublimia gloriantes.* Propterea dicitur Daniel. 7. num. 8. *Os loquens ingentia:* & num. 20. *Os loquens grandia.* Apocalypſis 13. num. 5.
Os

Os loquens magna, hoc est, os tumidum, arrogans, & iactabundum.

18 Eodem spectant illa 1. Regum 2. num. 1. *Dilatatum est os meum super inimicos meos.* Prouerbior. 20. num. 19. *Ei, qui dilatat labia sua, ne commiscearis.* Et Isaiæ 57. num. 4. *Super quem dilatastis os, & eiecistis linguam?* Nam & linguam exsertare, gestus est irridentis: vt constat ex Gelio lib. 9. cap. 13. Irrisio autem tam procax, arrogantium propria est, & superborum. Hæc est lingua magniloqua eorum, qui dixerunt, *linguam nostram magnificabimus*, Psal. 11. num. 4. *Et dilatauerunt super me os suum*, Psalmo 34. num. 21. contrà quàm præscribitur Abdiæ num. 12. *Non magnificabis os tuum.*

19 Sensus itaque huius loci est: pusilla quidem est lingua; sed nullatenus contemnenda: nam fræno cohibita, integrum hominem in officio tenet; at effrænata, & rationis gubernaculo destituta, turgida, & iactabunda ingentes excitat tumultus, totósque populos, ac regna inter se commiscet. Congruit mirificè, quod sequitur.

Ecce quantus ignis quàm magnam syluam incendit.

NVMERVS VI.

Et lingua ignis est.

20 IDest, quantulus ignis. Quemadmodùm enim parua scintilla contempta magnum excitauit incendium, & totam sæpè syluam, aut vrbem absumpsit: sic probrosum verbum, quod per imprudentiam ex ore excidit, delatum per bilinguem in alterius aures, Deus bone, quantas sæpe tragœdias, quàm latè populantes discordiarum flammas excitauit? Ecclesi. 11. num. 34. *A scintilla vna augetur ignis, & ab vno doloso augetur sanguis.* Prouerb. 26. num. 20. *Cùm defecerint ligna, exstinguetur ignis: & susurrone subtracto, iurgia conquiescent.* Simpli 21
cissimus cum sit Scripturæ stylus, mirum est, quàm exaggerata dicendi pompa, grassantis linguę strages enuntiat. Ecclesiast. 28. num. 15. *Susurro, & bilinguis maledictus: multos enim turbabit pacem habentes. Lingua tertia multos commouit, & dispersit illos de gente in gentem: ciuitates muratas diuitum destruxit, & domos magnatorum effodit: virtutes populorum concidit, & gentes fortes dissoluit.*

Dicitur verò lingua esse ignis: pri- 22
mò, quia flamma ignis, ipsa sua figurâ pyramidali, linguæ formam refert, atque effingit: iuxta id, quod canit Ecclesia: *ignis vibrante lumine, linguæ figuram detulit.* Explicans nimirùm, quod legimus, Act. 2. num. 3. *Apparuerunt illis dispertitæ linguæ, tanquam ignis.* Vnde & ipsi igni attribuitur lingua, Isaiæ 5. num. 24. *Sicut deuorat stipulam lingua ignis.* Imò applicatur igni, non modò vorandi, sed etiam lambendi verbum, quod linguæ est maximè proprium: quia ignis non secat dentibus escam, quam absumit, sed lingua flammea populatur. 3. Regum 18. num. 38. *Cecidit autem ignis Domini, & vorauit holocaustum, & ligna, & lapides, puluerem quoque, & aquam lambens.*

Secundò propter incredibilem, & 23
penè instantaneam nocendi celeritatem. Egregiè enim Seneca lib. 3. naturalium Quæstionum, cap. 27. *Vrbes constituit ætas, hora dissoluit: momento fit cinis, diu sylua.* Videlicet propter hanc mirabilem velocitatem dicitur Psalmo 103. num. 4. & ad Hebr. 1. num. 7. *Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis.* At, quæ sagittæ celeriter emissa, quis æneus globus, igneo bombordæ impetu rapidè contortus, quod fulmen è nubiũ conflictu violenter expressum, incitatissimam linguæ

linguæ plagam sua celeritate anteuertat? Haud immeritò sermo dicitur *scintilla*, Sapientiæ 2. num. 2. quia instar scintillæ subitò exardescentis, & aridam materiam inflammantis, momento penè enuntiatur, & horribiles flammas excitat.

24 Tertiò lingua dicitur ignis, propter insitam vrendi, & cruciandi vim. solet enim in Scriptura vehemens afflictio, acerbissimúsque cruciatus, ignis nominari. Sic dicitur Hierem. 29. num. 22. Rex Babylonis frixisse in igne lasciuos illos senes: qui tamen lapiditati sunt ex pręscripto legis. Danielis 13. num. 62. Deuteronom. 19. numero 19. Leuitici 20. num. 10. & Ioannis 8. num. 4. Vide Pinedam Iob 10. versu 15. num. 7. At quàm vehementer vrit probrosum verbum? Exest animum, ossa ipsa, medullásque depascit. Ecclesiast. 28. num. 21. *Flagelli plaga liuorem facit: plaga autem linguæ comminuet ossa.* Prouerb. 16. num. 27. *Vir impius fodit malum, & in labijs eius ignis ardescit.* Vbi Vatablus. *Et verba, quibus lædit, sunt velut ignita.* Et cap.
25 26. num. 21. *Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem; sic homo iracundus suscitat rixas.* Eccles. 20. num. 15. *Apertio oris illius, inflammatio est.* Verba illa Psalmi 72. n. 9 *Et lingua eorum transiuit in terra,* hoc est, temerè, & petulanter vagata est, citra cuiusquam discrimen omnes probris, contumeliisque proscindũt, Chaldæus sic illustrat ex versione Genebrardi. *Posuerunt in Sanctos cælorum os suum, & lingua eorum vssit Sanctos terræ.* Vt iure miretur Chrysostomus tom. 1. homilia de tribus Pueris, ignẽ fornacis accensę Sanctos non attingere; ignem verò linguæ maledicæ, viros etiam sanctissimos vrerẽ. De quo igne Bernardus Sermone de Triplici custodia. [Leuiter quidem volat sermo, sed grauiter vulnerat; leuiter penetrat animum, sed grauiter vrit.]

Quartò denique lingua ignis est, 26
propter illatum nocumentum prorsus irreparabile: vt & illa, quæ iam redacta sunt in cineres, aut igne penitus deformata in carbones abierunt, redintegrari ope nulla possunt. Prouerbior. 25. num. 8. *Quæ viderunt oculi tui, ne proferas in iurgio citò, ne posteà emendare non possis, cùm dehonestaueris amicum tuum.* Vix vnquam fit vera honoris restitutio: opinio enim semel imbibita ex contumeliosis detractoris verbis, quantumuis ille iussu confessarij retexat orationem, ex animo excuti nunquam potest. Propterea clamabat Regius va- 27
tes Psalm 119. num. 2. *Domine libera animam meam à labijs iniquis, & à lingua dolosa.* Et quemadmodùm si ægrotus desperata phtisi, & grandi macie torridus, medicum sciẽtissimum consuleret; aptè ille responderet: ecquod tibi medicamentum adhibebo, ad lentam istam febrim, hærentem iam prorsus in medullis, depellendam? *Assi parece, que el mismo Dios se halla como atayado para remediar el daño, que à hecho en la honra vna mala lengua. Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam?* Perinde ac si dicat Deus: quodnam tibi præsidium, quod remedium afferri possit aduersus lethale vulnus, à venenata lingua inflictum? Dei enim esse verba, affirmant Augustinus, Arnobius, Hilarius, Eutymius, Anselmus Laudunensis, & Carthusianus. Subdit deinde difficultatis causam: *sagitta poten-* 28
tis acuta cum carbonibus desolatorijs. Sensúsque est ex Vatablo, & Agellio: Similis est lingua sagittis acutissimis, quas vir robustus intorquet, & in ipsa viscera fortiter adigit; & carbonibus iuniperorum (sic enim legitur Hebraicè) qui ardentissimi sunt ad exurendum, & quàm diutissimè calorem retinentes. Ait enim

Hieronymus in lib. de Mansionibus ad Fabiolam, mansione 15. [Ferunt iuniperum ignem multo tempore conseruare, ita vt si prunæ eius cinere fuerint opertæ, vsque ad annum perueniant.] Perpende, quàm diuturnus sit contumeliæ ardor, quem honori lingua procax inurit.

29 Solet tamen Deus benignè prouidere, tantùmque malum anteuertere, ac Iustos præseruare, ne linguæ flamma corripiantur. Eccles. 28. num. 23. *Beatus, qui tectus est à lingua nequam.* Et num. 26. *In flamma sua non comburet iustos.* Psalm. 30. num. 21. *Proteges eos in tabernaculo tuo à contradictione linguarum.*

Vniuersitas iniquitatis.

30 GRæcè *cosmos*, idest, *mundus.* Sic reddiderunt Regia, Tigurina, Clarius, & Caiet. *Mundus iniustitiæ.* Vatablus, *congeries, & promptuarium.* Gagneius, *multitudo, & cumulus iniquitatis.* Nos Hispanè diceremus: *la lengua es vn mundo abreuiado de pecados.* Quemadmodùm dicunt Latini, malorum Iliadem, aut Oceanum. Hunc ipsum sensum Latinissimè, & significantissimè Vulgatus expressit: *vniuersitas* enim apud Ciceronem, rerum omnium cumulum, & congeriem, atque adeò ipsum significat mundum.

31 Qui sono duntaxat vocis Latinæ ducti, Academiam quamdam in lingua constituunt, variis exedris distributam, in quibus diuersa linguæ peccata, & artificium conflandi fraudes, publicè doceantur; ludere mihi videntur in re seria, & intemperanter abuti Scripturæ grauitate.

Si Vulgata Editio pateretur, omnino mihi placeret ille sensus, quem vox Græca, citra dubium, etiam præsefert: neque displicet, vt vtrumque simul litteralem sensum esse credamus: alterum enim vox Latina, alterum etiam Græca repræsentat: *cosmos* enim idem est, ac cultus, siue ornatus: vnde mundus muliebris, *cosmos* Græcè nominatur in Editione LXX. Iudith. 1. num. 15. & cap. 12. num. 14. Aliàs etiam redditur hæc vox ab Interprete Vulgato, *decor, ornamentum, honor.* Ecclesiast. 6. num. 31. *Decor enim vitæ est in illa.* Græcè, *cosmos.* & cap. 21. num. 24. *Ornamentum aureum prudenti, doctrina.* Græcè, *mundus aureus.* Et cap. 26. num. 21. *Mulieris bonæ species in ornamentum domus eius.* Cap. 32. num. 7. *Gemmula carbunculi in ornamento auri.* Et cap. 50. num. 21. *Vsque dum perfectus est honor Domini.* Græcè, *cosmos. Cultus* etiam vertitur 1. Petr. 3. numero 3. Atque hæc de vocis proprietate, nunc breuiter de re ipsa.

Solet sæpenumero lingua vel turpissimæ iniquitati honestatem prætexere, & fucatum illum quidem, speciosum tamen colorem illinere. Scilicet iniquitas nititur induere honestã aliquam speciem, qua turpitudinem suam velet: erubescit enim videri nuda: hoc autem velum prætexit, & obtendit lingua; quæ vel turpissima, ac fœdissima vitia, etiam ornare verbis consueuit. Ideo toties in Scriptura, *concinnandi*, idest, comendi, ornandique verbum, linguæ attribuitur. Psal. 49. num. 19. *Lingua tua concinnabat dolos.* Iob 6. num. 26. *Ad increpandum tantùm eloquia concinnatis.* Prouerb. 12. num. 19. *Concinnat linguam mendacij.* 32

Lingua constituitur in membris nostris, quæ maculat totum corpus.

DVo summatim attigerat Apostolus: primum, linguam esse ignem; alterum, esse cõgeriem iniquitatis. Vtrumque declarat explicatiùs, exorsus 33

exorsus ab hoc posteriore. Lingua, inquit, inter organa corporis vnum est, & illud quidem perexiguum: sed pusillum istud membrum, officina quædam est, in qua innumeræ conflantur iniquitates, quæ totum hominem, quantus quantus est, fœdissimis maculis inurũt. Et licèt prior quasi sedes, vbi sordes contrahũtur, cor sit: de corde enim exeunt vniuersa flagitia, quæ coinquinant hominem, Matth. 15. nu. 20. atque adeò ipsa etiam verba, priùs, quàm efferantur lingua, in corde concipiuntur; sed turpitudinis maculas, in corde quasi inchoatas, lingua ipsa perficit; certè inustas iam in animo, & altè impressas, fugientes tamen aciem oculorum, ipsa sub aspectum subiicit, & longè conspicuas reddit.

Et inflammat rotam natiuitatis nostræ.

34 ENodatiùs iam explicat primum illud, quod proposuerat Apostolus, scilicet, *lingua ignis est.* Et quidem Beda, Strabus, Sanctus Thomas, Hugo, & OEcumenius, Lyra, Catharinus, Claudius, Vatablus, Caietanus, Gagneius, Isidorus Clarius, Salmeron, Paëz, Serarius; vno verbo, omnes, quos viderim Interpretes, rotam natiuitatis, periphrasim quamdam esse aiunt, qua vitæ mortalis inconstantia, & volubilitas, venustè declaretur; perinde ac si dicat Iacobus: lingua ardentissimus ignis est, qui perpetuò flagrans, omnem vitę cursum, periodum,
35 & quasi circulum inflammat. Vox enim Latina *rota*, vt Auctor est Isidorus lib. 20. Originum cap. 12. & 15. inde ducta est, quòd quasi ruat. Græca verò *trochos, apo tu trechin*, idest, ab incitato cursu, deriuatur. Quid verò velocius, quàm hæc vita, quæ rapidissima cæli conuersione circumacta, assiduè voluitur, & quasi fulmineo quodam rotatu, ab ipsis incunabulis, ne momento quidem temporis insistens, perpetuò contorquetur, & ad interitum præceps ruit?

Inest etiam in rota similitudo altera cum vita: nam dum identidem circumuoluitur, eædem partes modò attolluntur in altum, modo ad terram ipsam deprimuntur: sic in hac vita, quæ modò infima sunt, repentè summa fiunt; & è contrario, quæ summa, momento efficiuntur infima. Hoc innuit Fortunæ simulachrum stantis in rota, quasi omnia sursum, deorsúmque voluentis. Hoc eleganter significauit, Fortunam ipsam sic loquentem inducens, Boëtius lib. 2. de Consolatione, prosa 1. [Hæc nostra vis est, hunc continuum ludum ludimus: rotam volubili orbe versamus; infima summis, summa infimis mutare gaudemus. Ascende, si placet, sed ea lege, ne vtique cùm ludicri mei ratio poscet, descendere iniuriam putes.] 36
Hanc Fortunæ vicissitudinem attentè contemplabatur prudens ille Rex, qui captus à Sesostri, & iussus trahere victoris currum, retorquens oculos ad rotas, nusquam ab illis aspectum dimouebat; rogatúsque à Sesostri, cur ita faceret, quia in hac, inquit, rotarum conuersione, rerum humanarum inconstantiam, & vicissitudinem, quasi depictam intueor. Nota est historia ex Nicephoro lib. 18. cap. 29. & Cedreno in Compẽdio Historiarum: vide etiam Zonaram tom. 3. Annaliũ, in Imperio Basilij Macedonis pag. 39. & nostrum Bisciolam tom. 1. lib. 1. Horarum subcessiuarum cap. 2. 37

Sacri etiam Expositores in ea verba Ecclesi. 12. num. 6. *Et confringatur rota super cisternam*, rotæ nomine vitam intelligunt. Scitum est illud Dauidis votum, Psal. 82. nu. 12. *Deus meus pone illos, vt rotam.* Addit Chaldæus explicandi gratia, *qua voluitur,* 38

 &

& mouetur, nec consistit in declivi. Quia nimirùm, vt ait Ecclesiast.c.33.num.5. *Præcordia fatui, quasi rota carri:* hoc est, fatuus, quippe instabilis, & inconstans, fluctibus actus furentium appetitionum, instar rotæ incitatissimæ, in continuo concupiscentiæ motu versatur, nusquámque acquiescit. Isaiæ 17.num.13. *Rapietur, sicut pulvis mon-*
39 *tium à facie venti, & sicut turbo* (Hebraicè, sicut rota) *coram tempestate.* Eleganter hoc exprimitur Sapient.4.num.12. *Inconstantia concupiscentiæ transuertit sensum sine malitia.* Græcè, *rembasmos:* propriè, *circumrotatio*, idest: perpetua agitatio concupiscentiæ, quæ ex vno in aliud continuò deuoluitur, mentem simplicem, syncerámque peruertit. Atque hæc sedulò congessi, quæ faciunt pro hac prima explicatione, cui meruit planè fidem grauis tot Interpretum auctoritas.

Sed fateor, me nunquam potuisse in hac expositione conquiescere: non enim video, vbi de lingua præcipuè res est, quid emphasis habeat elegans illa circuitio, apta ad vitæ huius volubilitatem exprimendam. Haberet illa quidem multum ponderis, ac momenti, si de ipsius vitæ inconstantia sermo esset: sed quid, obsecro, confert, ad exaggerandam linguæ petulantiam, huius breuissimæ vitæ reuolutio?

40 Dicerem confidentiùs sententiam meam, si aliquem eius Auctorem reperissem: nunc autem ea lege dicam, vt nolim præiudicatam tradere, sed iudicandam. Arbitror, hîc rotam sumi metaphoricè pro acerbissimo illo, antiquissimóque cruciatu, quem *trochon* Græci, *rotam* Latini nominarunt: cuius supplicij mentio fit Prouerb.20. num.26. *Et incuruat super eos fornicem.* Vbi in Hebraico textu, & in Editione LXX. legimus, *& immittet illis rotam.* Græcè, *trochon:* obseruátque ibi Vatablus, genus fuisse supplicij vsitatum apud Hebræos.

Et verò in eo supplicio non solùm 41
distentis, luxatísque membris homines atrocissimè excarnificabantur, sed vrebantur etiam admotis flammis: vt apertè constat ex Iosepho in lib. de Machabæis: cuius hęc sunt verba. [Vt erat affixus rotæ, igni in catasta obiicitur: atque ita tendentibus corpus radiis, & contrahentibus flammis, & costis deinde patentibus, laterum vitalia rumpuntur.] Et ex Apuleio lib.3. de Asino aureo. [Nec mora: ignis, & rota: tum omne flagrorum genus inferuntur.] Ab hoc supplicij genere vocitatos affirmat Christianos per irrisionem *sarmentitios,* Tertullianus in Apologetico c.50. [Quia ad stipitem, inquit, dimidij axis reuincti, sarmentorum ambitu exurimur. [Tractant de hoc supplicio Baronius in Martyrologio, die 23. Aprilis. Pontanus in lib.6. Æneidos, columna 1485. Turnebus lib.7. Aduersariorum cap.16. Omnium verò, vt nouissimè, ita etiam accuratissimè noster Cerda in lib.6. Æneidos, versu 16. num.10. Bisciola, Tom.2. Horarum subcessiuarum lib.12.cap.9.

Rotam itaque natiuitatis explico 42
per metaphoram, supplicium naturæ nostræ: nam etiam Plautus metaphoricè vsus est & vocabulo, & supplicio rotæ, in Cistellaria Actuum 2. scena.1. [Iactor, crucior, agitor, stimulor, versor in amoris rota miser.] Eodem gignendi casu vsus est Iacobus cap. 1. num. 23. cùm faciem natiuam appellauit *vultum natiuitatis.* Quod autem supplicium atrocius, quis carnifex naturæ nostræ truculentior excogitari potest, quàm impotentes animi perturbationes? Eæ natiuæ cùm sint, idest, ab ipsa natura ingenitæ, vbi modum intemperanter excedunt, hominem miserrimè, & acerbissimè torquent: vt meritò *rota natiuitatis,* hoc est, *natiuus cruciatus* nominentur.

nentur. Suboluit hæc explicatio sagacissimo ingenio Serarij nostri, dum ait in Commentario huius loci. *Vel rota est natiua qualibet perturbatio, qua, tanquam rota, huc illuc rotamur, & agitamur.*

43 Si patientissimus Iob aiebat, c.17. num.11. *Cogitationes meæ dissipatæ sunt, torquentes cor meum:* qualiter torquebunt cor impij, quod est *quasi mare feruens,* Isaiæ 57. num. 20. excandescentes iracundiæ, odia sanguinaria, discordiæ prorsus implacabiles? Eccles. 1. num. 28. *Iracundia enim animositatis illius, subuersio illius est.* Iob 5. num.2. *Verè stultum interficit iracundia.* Præclarè Emissenus homil. 9. ad Monachos. [Sicut nasci viperei fœtus, disruptis matrum visceribus, asseruntur: ita humana præcordia ipsis primitùs, quas conceperint, passionibus dilacerantur.] Iustinus Martyr in epistola ad Zenam, & Serenum, pag. 18 refert, quosdam præ stomacho, & rabie semetipsos dentibus discerpsisse, &

44 doloribus esse cōfectos. Valerius Maximus lib. 9. cap. 3. agens de iracundiæ furore, ait. *Nunquam sine tormento sui violentus: quia dolorem cùm inferre vult, patitur.* Itaque non solùm discruciat animum circumrotatio illa concupiscentiæ, Sapient. 4. numero 12. sed longè etiam vehementiùs excarnificat violentissima rota excandescentiæ. Ad eam machinam distenditur homo: dum enim toto pectore ad vindictam anhelat, dum regerit conuicia, dum hostilem sanguinem ardentissimè sitit, ipsa viscera miserè rotata disrumpuntur.

45 Si hanc rotam intelligamus, constabit sanè sensus Apostolo dignus, similis phrasi, qua Hispanè diceremus. *Vna mala lengua nos da tormento; es el verdugo, y potro de nuestra vida.* Verè enim lingua petulans inflammat hanc rotam natiuitatis: aut omnes, aut pleræque efferuescentes stomacho discordiæ, quibus humana præcordia miserandum in modum dissecantur, atque extabescunt, scintilla quapiam, excussa ex isto igne, concipiuntur; certè linguæ flabello ventilatæ gliscunt, & latè populantur. Licuit August. dicere de lingua laudante, lib. 10. Confessionum. cap. 37. *Quotidiana fornax nostra lingua humana.* Quid de petulante, procacísque dixisse? Vide, quæ adnotaui ad illa verba num. 6. *Lingua ignis est.*

Atque vt aliquando tandem è rotis, tanquam è cotibus, emergamus: 46
nescio, an rotam, & ignem præseferant verba illa Psalm. 139. num. 10. *Caput circuitus eorum: labor labiorum ipsorum operiet eos: cadent super eos carbones.* Labor enim labiorum ipsorum, idest, amara, & virulenta verba (Symmachus vertit, *amaritudo, ac venenum*) quæ sunt præcipuum, ac summum circuitus eorum (*nam in circuitu impij ambulant,* Psalm. 11. num. 9. hoc est, volubili perturbationū rota circumaguntur,) ipsa, inquam, quæ iactant conuicia, velut igniti carbones recidunt priùs in ipsorum capita, & cruciatus eorum rotam incendunt.

Inflammata à gehenna.

ID est, afflata à dæmone Parente dis- 47
cordiarū, tanquam organum promptissimum illius: ex infernali videlicet igne scintilla exiliens, corripit linguā, quæ mox tartareū excitat incendium. Rectè Chrysostomus tom. 5. homil. ad Baptizandos: [Vndique nobis insidias dæmon præparare consueuit; sed facilius lingua, & ore peccante: nullum enim æquè congruum illi organum in ministerium est interitus, atque peccati.] Cur verò Infernus, Gehenna nominetur, tractat eruditè Maldonatus Matth. 5. num. 22.

NVMERVS VII.

Omnis enim natura bestiarum, & volucrum, & serpentium, & cæterorum domantur, & domita sunt à natura humana.

48 Nimis affirmatè pronũtiat Catharinus de mendo huius loci: [Quod in quibusdam, inquit, Latinis codicibus legitur corruptè *caterorum*. Interpretem vertisse *retorum*, non debet esse cuiquam dubium.] Hausit hoc Catharinus ex Erasmo: qui intolerando illo suo critico supercilio ait. [Interpres scripsit *cetorum*, sed scriptor oscitans mutauit in *caterorum*.] Simili ducti coniectura Gagneius, Claudius, Salmeron, Caietanus, Regia, Vatablus, & Interpres
49 OEcumenij, vertunt, *marinorum*. Et quidem vox Græca *enalion*, quæ constanter legitur in exemplaribus, quæ vulgò circumferuntur, & citra dubium belluas marinas significat, horum sententiæ suffragatur. Fauet Syriaca versio, quæ ita reddit: *& serpentium, tum maris, tum arida*. Fauet etiam series Apostoli: non enim contentus, generatim, vniuerséque dixisse, omne genus animantium quantumuis ferum, & indomitum, hominum tamen industria cicurari; enumerat speciatim feras terrestres, truculentia ipsa formidabiles, verbi causa, tigres,
50 leones, vrsos; quos bestiarum nomine comprehendit: recenset etiam aues rapaces, & carniuoras, liberóque volatu vagantes toto cælo, & in excelsis rupibus nidos construentes, velut aquilas, ieraces, accipitres; *halcones, sacres, y neblies:* pestiferos item serpentes, qui non afflatu modò, sed aspectu etiã venenato aërem inficiunt, vt basiliscum, viperam, & aspidem. Restabat, vt omnibus suis numeris expleretur tam distincta enumeratio, sigillatim marinas belluas, sub immensis aquarum gurgitibus; in abditis cauernis latitantes, recenseri, vt Cetos, Delphinas, Crocodilos; neque generali illo nomine *caterorum*, tam curiosam, & exactam recensionem terminari.

Sed vbi obstat auctoritas Vulgati, 51
omnis præcludendus est coniecturis locus. Editio Vaticana emendatissima retinet *caterorum*: sic etiam legit Beda ante nongentos annos, &, qui eum proximè consecuti sunt, Expositores. Quare minimè dubius affirmare audeo, non solùm hanc lectionem habendam pro germana, sed vitiatos esse Græcos codices, mendosè legentes *enalion*, nostrúmque Interpretem nactum fuisse emendatiores, in quibus *ton allon* legeretur: neque insolens est, specialem enumerationem generali aliquo nomine concludere.

Et verò, ne quis existimet, solutio- 52
nem hanc esse factitiam, & solùm ad subterfugiendam commodè difficultatem pro meo libito excogitatam; cùm perspicua ratio, tum verò grauissima auctoritas eam solidissimam esse, & inconcussam, apertè demonstrant. Ecclesia Catholica decreto suo promulgato in Trident. Sessione 4. certos nos facit, hanc Latinam versionem Vulgatam, esse authenticam, hoc est, cum suis fontibus, & primis exemplaribus adamussim conuenire, illorúmque sensus fidelissimè repræsentare. At, si in hoc loco Græca vox non fuisset descriptorum incuria immutata, eius propriam atque natiuam significationem minimè Vulgatus expressisset. Deinde in præfatione emen- 53
datissimæ Editionis Vaticanæ hæc ipsissima causa redditur, cur nonnulla, quæ consultis exemplaribus Hebraicis, atq; Græcis, corrigenda, & immutanda videbantur in Editione Latina, de industria tamen immutata relicta sunt.

sunt. *Quia*, inquit, *facilè fieri posse credendum est, vt Maiores nostri, qui ex Hebrais, & Gracis Latina fecerunt, copiam meliorum, & emendatiorum librorum habuerint, quàm ij, qui post illorum atatem ad nos peruenerunt, qui fortasse tam longo tempore identidem describendo minùs puri, atque integri euaserunt.*

54 Atque hæc de lectione huius loci: minus negotij est de sententia: tota enim vetus testatur Historia, feras etiam immanissimas, edomitas,& cicuratas fuisse ab hominibus. Hanno fuit primus Leonis domitor,sed morte illi stetit tam mira solertia, vt Auctor est Plin. lib.8 cap.16. quia nihil non persuasurus vir tam insignis artificij videbatur, si ad opprimendam patriã ingenio abuteretur. Delphinis dorso insidens circumcursabat mare puer quidam, vt refert Gelius lib. 7. cap 8. vniuersa Italia ad tam inauditum spectaculum stupente. Plin. scribit lib. 8. cap. 25. solitos crocodilos, instar equorum iniecto fræno, quoquoversus circumduci. Idem lib. 10. cap. 74. prodit, aspidem ad mensam cuiusdam quotidie altam. Sed plena est exemplorum vetustas: quæ congerit eruditissimè, vt solet, noster Bisciola, tom.2. Horarum subcessiuarum lib.13.cap.11.

NVMERVS VIII.

Linguam autem nullus hominum domare potest.

55 ACutè obseruat August.tom.7. lib.de Natura & Gratia, c.15. [Non ait:linguam nullus domare potest; sed, nullus hominum: vt cùm domatur, Dei misericordia, Dei adiutorio, Dei gratiâ fieri fateamur.] Quod clarè agnoscebat, & & ingenuè fatebatur idem August. lib.10.Confess. cap.37. [Imperas nobis linguæ continentiam: da, quod iubes; & iube,quod vis. Tu nosti de hac re gemitus cordis mei,& flumina oculorum meorum.]

Est insignis locus Prouerb.16.n.1. 56
Hominis est animam praparare, & Domini gubernare linguam. Hebraica veritas verbum è verbo: *hominis sunt dispositiones, siue praparationes cordis; sed à Domino responsio lingua.* Perinde, ac si dicat Salomon: Potest quidem homo Rationis lance accuratissimè expendere, quæ verba, tali oblata occasione, deceat illum effari: at vbi ventum est ad rem præsentem, ita cohibere, ac moderari linguam, vt præfixos sibi terminos non transiliat, sed verba ipsa quasi dimensa præparationi respondeant, donum Dei est prorsus singulare.

Hinc erumpebat illa vox Eccl. 22. 57
num.33. *Quis dabit ori meo custodiam, & super labia mea signaculum certum?* Græcè, *panurgon.* Editio Romana LXX. vertit, *astutum.* Iansenius, *prudens.* Vatablus, *signaculum sapientia.* Interpres Chrysostomi, hom. 4. ad Baptizatos, *astutia.* Verè enim opus est cælestis sapientiæ luce, & diuinitus concessa prudentia. Pergit Ecclesiasticus. *Vt non cadam ab ipsis, & lingua mea perdat me.* Et quasi interno afflatu peruideret Sapiens, quod posteà scripsit August.tom.10.serm.4. de Verbis Domini cap.2.[Si linguam nullus hominum domare potest, ad Deum confugiendum est, qui domet linguam nostram.] orditur Eccles. cap.23.num.1. *Domine Pater, & dominator vita mea, ne derelinquas me in consilio eorum* (scilicet, labiorum) *nec sinas me cadere in illis.*

Consonat Regius vates Psal. 140. 58
num.3. *Pone Domine custodiam ori meo, & ostium circunstantia labijs meis.* Vertit Græcam vocem August. *ostium continentia.* Genebrar. & Belarm. *ostium munitionis*

munitionis: oſtium videlicet munitum, ac forte, quod labia circumſtet, ideſt, circumuallet, & vndique obſideat: vox enim Græca *perioche*, in arcano ſermone, eſt illa murorum firmitudo, & ambitus, quibus munitiſſimæ vrbes circumquaque cinguntur. Vnde quæ à Vulgato Pſalm. 30. num. 22. & Pſalm. 107. num. 11. vocatur *ciuitas munita*, dicitur Græcè *perioches*, ideſt, *ciuitas circumſtantiæ*. Quin & ipſa vox *perioche*, fortiſſimam ſignificat arcem. 2. Regum 5. num. 7. & 1. Paralip. 11. num. 5. *Cepit autem Dauid arcem Sion.*
59 Vtrobique L X X. *periochen*. Senſus itaque huius loci eſt: Præfige, ô Deus, ori meo validiſſimos clathros qui impotentem linguam, tanquam belluam indomitam, efferatámque contineant, vt minimè poſſit è cuſtodia erumpere, etiam ſi maximè munitiſſimum oſtium conetur effringere.

Inquietum malum.

GRæcè, *incoërcibile malum*: effrænatius videlicet, & impotentius feris immaniſſimis, quæ aliquando tandem induſtria cicurantur. Hæc autem efferata bellua humanitus coërceri nunquam poteſt: Diuinitus enim exequendum eſt, quod præcipit Apoſtolus 1. Petri 3. num. 10. ex Pſalmo 33. num. 13. *Coërceat linguam ſuam à malo.*

Plena veneno mortifero.

60 SApienter ait Bern. Sermon. de triplici cuſtodia. *Numquid non vipera eſt lingua iſta? ferociſſima planè.* Congruenter Regio vati Pſalm. 139. num. 4. *Acuerunt linguas ſuas, ſicut ſerpentis.* Sic legit Vulgata editio nouiſſimè correcta, conſentaneè Græco textui, in quo habetur *os opheos*. Neque enim ſerpentes linguam ſuam acuunt, ſed exacutam habent à natura, cùm cæterarum animantium lingua ferè ſit obtuſa. Pergit Pſalmographus. *Venenum aſpidum ſub labijs eorum.* Quæ verba prorſus eadem habentur Pſal. 13. num. 3. & ad Rom. 3. num. 15. Eſt autem aſpidum venenum omnino immedicabile, atque mortiferum, ſiue, vt loquitur Moyſes Deuter. 32. nu. 33. *inſanabile*. Aſpidis enim morſus, auctore Plinio lib. 8. cap. 23. adeò lethaliter inficit hominem, vt niſi confeſtim ictæ partes amputetur, nulla deinde omnino ſit graſſantis veneni medicina. Lege, quæ de inſanabili detrectationis veneno adnotaui ad illa verba num. 6. *Lingua ignis eſt.*

Huc etiam ſpectat illud Eccleſ. 10. 61
num. 11. *Si mordeat ſerpens in ſilentio, nihil eo minus habet, qui occultè detrahit.* Quem locum ita legunt L X X. vt vertit Caſſianus, Collatione 2. cap. 11. *Si momorderit ſerpens non in ſibilo, non eſt abundantia incantatori*: hoc eſt, vt exponit idem Caſſianus: *ſuccurrere incantator periclitanti, perituroue non poterit.* Vt linguæ detrahenti aptari commodè poſſit illa Ieremiæ comminatio, cap. 8. num. 17. *Ecce ego mittam vobis ſerpentes regulos, quibus non eſt incantatio.*

Obſeruandum verò eſt, quod ait 62
Iſidorus lib. 12. Etymologiarum cap. 4. [Nullum animal tanta celeritate linguam mouet, vt ſerpens: adeò, vt triplicem linguam habere videatur, cùm vna ſit.] Et Plinius lib. 11. cap. 37. *Lingua tenuiſſima ſerpentibus, & triſulca, vibrans atri coloris.* Virgilius 2. Georgicorum verſu 439. *Linguis micat ore triſulcis.* Dicitur autè triſulcum, ſeu trifidum telum, quod triplici cuſpide ferit: quod in linguam aptiſſimè quadrat. Hæc enim vipera venenata, cùm virus euomit detractionis, *tres lethaliter inficit flatu vno*: vt ait Bernardus loco citato, diſertéque explicat Lauren

Laurentius Iustinianus lib. de Vita solitaria cap. 4. *Absentis quippe famam interimit; audientisq́, ac propriam occidit animam.* Perpende, quam sit mortiferum linguæ venenum.

63 Quòd si pestilentiæ lues venenata item est, & inficiens quoslibet veneno prorsus mortifero; sanè verbum petulans, & contumeliosum, sæua pestilentia est. Sic expressè vocatur Psalm. 90. num. 3. *Ipse liberauit me de laqueo venantium, & à verbo aspero.* Hebraicè, *& à lue corrumpente, à peste celeriter necante.* Vnde qui idiomate sacro dicuntur *letsim*, idest, irrisores, procaces, illusores; à LXX. *limi*, idest, pestilentes, nõ sine afflatu diuino nominantur. Psalm. 1. num. 1. *& in cathedra pestilentiæ non sedit.* Hebraicè, *in cathedra illusorum.* Græcè, *pestilentium.* Prouerb. 19. num. 25. *Pestilente* (Hebraicè, irrisore) *flagellato, stultus sapientior erit*, & cap. 22. num. 10. *Eijce derisorem, & exibit cum eo iurgium* LXX. *eijce pestilentem.*

NVMERVS IX.

In ipsa benedicimus Deum, & Patrem: & in ipsa maledicimus homines.

64 OBseruat hîc sanctus Thomas, per Deum, & Patrem, totam Beatissimam Trinitatem denotari: quæ Deus noster est per potentiam creationis; Pater autem, per gratiam adoptionis.

Dilucida verò est proximorum versuum sententia, ad quam elegãter allusit Nazianzenus in carminibus de Silentio pag. 1296.

Non aliena etenim lingua, nec mente profana,
Viuificum puro labis obibo sacrum.
Fons idem haud dulces, & amaras proferet vndas;
Purpureæ vesti res aliena lutum.

Totum itaque Iacobi argumentum 65 ductum est à repugnantibus: reclamitat enim ipsa natura, ex eodem fonte vitam, necémque profluere; eadem lingua dilaudare Deum in se ipso; in proximo verò, qui eius est imago, contumeliis, & maledictis incessere. Sic obiicitur impio Psalm. 49. num. 16. *Quare tu enarras iustitias meas?* & mox num. 20. *Sedens aduersus fratrem tuum loquebaris.* Ideo dicitur Prouerb. 18. num. 21. *Mors, & vita in manibus linguæ.* & Matth. 12. num. 37. *Ex verbis enim tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis.*

Hoc quasi per vmbram assecuti 66 etiam sunt veteres Philosophi. Anacharsis enim interrogatus, quid esset in homine pessimum, quid optimum; respondit: lingua. Sentiens, idem membrum plurimam afferre vtilitatem, si recta ratione gubernetur; maximam verò perniciem, si secus. Auctor est Laertius lib. 1. cap. 9. Amasis, Ægyptiorum Rex, dono misit Bianti victimam, quam diis immolauerat, ea tamen lege misit, vt ipse sibi remitteret vicissim, quod in illius victimæ carnibus optimum, & pessimum illi videretur. Bias tamen prudenter linguam resectam duntaxat remisit: videlicet, quia ea sola & optima, & pessima simul esset. Refert Plutarchus lib. de Garrulitate. Vide etiam Rodigin. lib. 7. cap. 26. & Pierium lib. 33. tit. de lingua.

Qui ad similitudinem Dei facti sunt.

PRæclarè Amb. lib. de Dignitate 67 humanæ conditionis cap. 3. *Quis maior honor homini potuit esse, quam vt ad similitudinem sui factoris conderetur?* Et S. Leo serm. 1. de Ieiun. 10. mens. [Si fideliter, atque sapienter creatio-

nis nostræ intelligamus exordium, inueniemus, hominem ideo ad imaginem Dei conditum, vt imitator sui esset Auctoris: & hanc esse naturalem nostri generis dignitatem, si in nobis, quasi in quodam speculo, Diuinæ benignitatis forma resplendeat.] Denique Bernardus lib. de Anima cap. 1. [Oportet, id, quod ad imaginem est, cum imagine conuenire; & non in vacuum, nomen imaginis participare.]

68 Quærit Basilius hom. 10. Exameron: cur, cum dixisset Moyses, Genesis 1. num. 26. *Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram*; adiungat continuò num. 27. *Creauit Deus hominem ad imaginem suam*: & nihil prorsus de similitudine dicat. Respondet, huius rei causam esse, quoniam imago Deitatis, quæ natura ipsa duntaxat mentis, & voluntatis humanæ continetur, solum Deum habuit artificem: similitudo autem, quæ in gratuitis donis, & in omni probitate, virtutúmque absolutione consistit, à nobis quoque, Deo iuuante perficitur. Hanc ipsam distin-

69 ctionem inter similitudinem, & imaginem; video magnis auctoribus placuisse: ij sunt Augustin. lib. Quæstionum super Deuteronom. quæst. 4. & lib. contra Adimantum, cap. 5. Irenæus lib. 5. aduersus hæreses, cap. 6. Cyprianus, Sermone de bono patientiæ: Ambr. lib. de Dignitate conditionis humanæ, cap. 2. Hieronym. in Commentariis ad cap. 28. Ezechielis. Chrysostomus homil. 9. in Genesim, Damascenus lib. 2. de Fide orthodoxa, cap. 12. Origenes lib. 3. Periarch. cap. 9. Nissenus in hom. de Creatione hominis, Eucherius lib. 1. Commentar. in Genesim, Rupertus lib. 2. de Trinitate, & operibus eius, Bernard. Sermo. 1. de Annuntiatione, Theodoretus quæst. 20. in Genes. Et ab his Patribus acceperunt posteriores Theologi cum Magistro in 2. distinctione 16. & Sancto Thoma 1. p. q. 93. artic. 9.

Sed saluâ reuerentia, quæ tantis Auctoribus debetur maxima, valde dubito, an hæc obseruatio in sacris litteris perpetuo sibi constet. Primò namque Genes. 5. num. 1. legimus. *In die, qua creauit Deus hominem, ad similitudinem Dei fecit illum.* Vbi non est dubium, quin de creatione ipsa humanæ naturæ sermo sit: & alioqui perspicuum est, nullum posse ibi discrimen inter similitudinem, & imaginem assignari; idémque prorsus esse, ac illud Ecclesiast. 17. num. 1. *Deus creauit de terra hominem, & secundum imaginem suam fecit illum.* Quinimò Sapient. 2. nu. 23. vtraque vox, instar vnius enuntiatur. *Deus creauit hominem inexterminabilem, & ad imaginem similitudinis suæ fecit illum.* Perinde, ac si imago, & similitudo prorsus idem sint. 70

Secundò vocabulum ipsum imaginis non semel vsurpat Paulus pro similitudine, quæ in donis gratuitis, & omni sanctitate consistit. Tantùm abest, vt pro sola similitudine naturæ in Scriptura frequentetur. Ad Colossenses 3. num. 10. *Et induentes nouum eum, qui renouatur in agnitionem secundum imaginem eius, qui creauit illum* 1. Corinth. 15. numer. 49. *Portemus & imaginem celestis.* Et 2. Corint. 3. n. 18. *Nos verò omnes, reuelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquam à Domini Spiritu.* 71

Tertiò: nam emphasis Iacobi in hoc loco, est illa eadem omnino, qua permouemur ad detestandum homicidium, Genesis 9. num. 6. *Quicunque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius: ad imaginem quippe Dei factus est homo.* Grauissimam videlicet irrogaret 72

irrogaret iniuriam Regi, qui eius imaginem, in publico locatam, deiiceret, discerperet, pedibúsque conculcaret: ergo similitudo in hoc Iacobi loco, idem omnino est, atque imago; & promiscuè, atque indistinctè, vtrumque nomen in sacris litteris vsurpatur.

73 Quartò denique, Genesis 5. numero 3. dicitur Adam genuisse filium Seth. *ad imaginem, & similitudinem suam.* Atqui ibi distinctio tradita inter illas voces, minimè locum habere potest.

Hæc sunt, quæ me tantorum Patrum pondere, & auctoritate pressum, inuitum licet, vehementer cogunt, de discrimine inter has voces assignato, etiam, atque etiam dubitare: potiúsque in contrariam opinionem propendere; vnum scilicet esse, atque eumdem in arcano sermone vtriusque vocis significatum.

NVMERVS X.

Ex ipso ore procedit benedictio, & maledictio: non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

NVMERVS XI.

Numquid fons de eodem foramine emanat dulcem, & amaram aquam?

NVMERVS XII.

Numquid potest, fratres mei, ficus vuas facere, aut vitis ficus? Sic neque salsa dulcem potest facere aquam.

74 HÆc vltima nonnihil variant in Græco. *Sic nullus fons salsam, & dulcem potest edere aquam.* Sed Latinam lectionem eruditè defendit Franciscus Lucas in suis notationibus.

De sententia nihil est negotij: Apostolus enim argumentum illud ductum à repugnantibus, prolatis quatuor exemplis reddit illustrius. An non monstrosum esset, si ficulnea ficus simul, & vuas ferret? aut si vitis vuas simul, ficúsque produceret? An non prodigiosum esset, si idem fons dulcibus simul, & amaris aquis scaturiret? aut si aqua maris dulcem pariter potum, salsúmque præberet? Atqui multò est monstrosius, ex eodem ore, quod ad laudandum Deum formatum est, probra in proximos iactata, atque adeò aduersus ipsum Deũ prodire blasphemias. Instat planè prodigij est, ex eodem corde per eamdem linguam, iniuriam, & laudem; pietatem, & impietatem; mortem, & vitam; veritatem denique, mendaciúmque depromere.

Haud absimiles parabolas vsurpauerat Christus. Matth. 7. n. 16. *Numquid colligunt de spinis vuas, aut de tribulis ficus?* Et cap. 12. num. 33. vbi de lingua item sermo est. *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum; aut facite arborem malam, & fructum eius malum.* Et num. 34. *Quomodò potestis bona loqui, cùm sitis mali?* Geminus est huic Iacobi loco alter Eccl. 28. num. 14. vbi venusta quadam similitudine expenditur, quantam vim habeat eadem lingua, siue ad instigandam adulationibus, aut falsis criminationibus glíscentem iracundiam; siue ad frigidam illi suffundendam mansuetudine verborum, furorísque turpitudine proposita. *Si sufflaueris in scintillam, quasi ignis exardebit: & si expueris super illam, extinguetur: vtraque ex ore proficiscuntur.* 75

NVMERVS XIII.

Quis sapiens, & disciplinatus inter vos? Ostendat ex bona conuersatione operationem suam in mansuetudine sapientiæ.

76 GRęcum nomen *epistemon*, quod redditur ab Interprete *disciplinatus*, significantissimum est. Regia vertit, *peritus*. Vatablus, & Interpres OEcumenij, *scientia præditus*. Paez, *bene institutus*. Caietanus, nescio quàm Latinè, *scientificus*. Meliùs Vulgatus Ecclesi.21. num.18. *scius*. & cap. 47. num.4. *sensatus*. Salmeron, *scientia imbutus*. Eius nominis vim duplici vocabulo sibi putauit Latinus Interpres exhauriendam, Eccl.10. num.28. *Vir prudens, & disciplinatus*. Græcè est duntaxat *epistemon*.

77 Represserat Iacobus initio huius capitis insolentem Iudæorum ambitionem, qua elati, etiam imperiti, ad magisterij munus aspirabant: obiecerat illis pericula, quæ incurrebant: proposuerat difficultatem coërcendi linguam: atque per eam occasionem tantisper digressus, huiúsque indomitæ belluæ feritatem persecutus, iam tandem instruit viros sapientes, & eruditos; eos videlicet, qui digni erant tantam personam sustinere, vt alios docendi munere fungerentur.

78 Ab his in primis requirit, vt doctrinam, quam profitentur, bona conuersatione, & operibus ostendant, hoc est, vita ipsa, & moribus effingant: bona enim conuersatio, phrasi Apostolica, est inculpabilis tenor vitæ. 1. Petri 1. n.15. *Et ipsi in omni conuersatione sancti sitis*. cap.2. num.12. *Conuersationem vestram inter Gentes habentes bonam*. cap.3. n.1. *Per mulierum conuersationem, sine verbo lucrifiant*. 1. Timoth.4. n.12. *Exemplum esto Fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate*.

Signatè verò exigit Iacobus à Ma- 79
gistris, vt mansuetudinem discant ab illo cælesti Magistro, qui, cùm omnes thesauri sapientiæ, & scientiæ absconditi in eo essent, ad Colossens. 2. nu.3. mitis fuit, & humilis corde, Matthæ. 11. num.29. Indiuiduus videlicet sapientiæ comes solet esse mansuetudo. vide, quæ adnotaui cap.1. num.21 ad illa verba, *in mansuetudine suscipite insitum verbum*. Lego tamen apud Ciceronem in Oratione pro Roscio Comœdo. [Quò quisque solertior est, & ingeniosior, hoc docet iracundiùs, & laboriosiùs: quod enim ipse celeriter arripuit, id, cùm tardè percipi videt, discruciatur.] Quare vel ad ferendam æquo animo discipulorum in percipiendo tarditatem, apprimè necessaria est solerti, & ingenioso magistro mansuetudo.

NVMERVS XIV.

Quod si zelum amarum habetis, & contentiones sint in cordibus vestris: nolite gloriari, & mendaces esse aduersus veritatem.

ZElus, (qui Latinè dicitur li- 80
uor, siue æmulatio) obtrectationem, & inuidétiam affert, cum quadam indignatione. Vnicus liber Actuum Apostolorum, quatuor nobis suppeditabit exempla. c.5. n.17. *Repleti sunt zelo, & iniecerunt manus in Apostolos*. cap.7. num.9. *Æmulantes*, (Græcè, *zelosantes*, id est, zelantes, & inuidentes) *Ioseph vendiderunt in Ægyptum*. cap.13. num.45. *Repleti sunt zelo, & contradicebant his, quæ à Paulo dicebantur*. Cap.17. num.5. *Zelantes autem Iudæi, &c.*

Propter iracundiam ergo, & ranco- 81
rem, quem, amarulentâ commotâ bile, secum affert inuidentiæ zelus, amarus ipse nominatur. Hanc inuidiæ, & iracundiæ

iracundię amarulentiam explicuit eleganter Emissenus, homil. 8. ad Monachos. [Interdiximus nobis diuersas sæculi voluptates, varios deliciarum sapores, in quibus erat aliquid iucunditatis, atque dulcedinis: & nunc abstinere non possumus ab iræ, atque inuidiæ venenatis passionibus, in quibus nihil est, nisi quidquid amaritudi-
82 nis, & rancoris est.] Elegantiùs verò Chrysologus Sermon. 172. [Inuidia, suorum carnifex semper extitit: extendit sensus, torquet animos, discruciat mentes, corda corrumpit. Quid plura? Hanc qui receperit, sua sustinet sine fine supplicia, quia in se domesticum semper diligit habere tortorem. Quis ibi malorum finis, vbi alterius bonum pœna est? vbi cruciatus est aliena fœlicitas?] Propterea acutè dixit Nazianzenus Oratione 27. [Solus ex omnibus affectibus, iniquissimus simul, & æquissimus est inuidia: iniquissimus, quia bonis omnibus aduersus est; æquissimus, quia Dominos suos exest, & conficit.]

83 Solere verò inuidentiam conflare amarissimam iracundiam, odiúmque capitale contra inuidiosum, res est adeò perspicua, vt probatione non egeat. Primum fratricidium à mundo condito, Caini patrauit inuidia: vt meritò exclamauerit Chrysologus Serm. 4. [O zeli tumor: duos non capit domus ampla germanos. Fecit inuidia, fecit, vt mundi tota duobus esset angusta fratribus latitudo.] Inuidentes fratres Ioseph, Genes. 37. num. 4. *Oderant eum, nec poterant ei quidquam pacificè loqui.* Sed est notabile illud, quod testis oculatus refert Augustin. lib. 1. Confessionum, cap. 7. [Vidi ego, & expertus sum zelantem paruulum: nondum loquebatur, & intuebatur pallidus amaro aspectu collactaneum suum.] Vide etiam in lactente infante ortam ex zelo amaritudinem.

Quin & ipsa indignatio, atque ira- 84
cundia sæpe in sacra Scriptura, sine vllo alio apposito, *amaritudinis* vocabulo denotatur. Oseæ 14. n. 1. *Pereat Samaria, quoniam ad amaritudinem concitauit Deum suum:* hoc est, ad iram prouocauit. *A hecho a Dios de hiel.* Idem enim prorsus est, ac illud Amos 5. num. 7. *Qui conuertitis in absynthium iudicium.* Est enim absynthium amarissima herba. Quare luculentè explicat Ribera hunc locum, quasi dicat Propheta: iniquè iudicatis, & pauperes opprimitis, atque ita Deum ad amaritudinem, & iram prouocatis.
Cùm Apostolus monuisset Hebræos, 85
cap. 12. num. 14. *Pacem sequimini cum omnibus*; subiecit: *ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat.* Perinde ac si diceret: cauete, ne qua parua odij scintilla, nisi celeriter restinguatur, magnum excitet incendium: nam discordiarum quidem surculi recèns nati, facilè euelluntur; si altas radices egerint, vix, aut ne vix quidem. Allusit Apostolus ad locum Deuter. 29. num. 18: *Et sit inter vos radix germinans fel, & amaritudinem,* idest, implacabiles discordias excitans. Consentaneè Actuum 8. num. 23. legimus, Simonem illum Magum, qui potestatem conferendi Spiritum sanctũ Apostolis inuidit, fuisse in felle amaritudinis; siue, vt Græca vertit Lorinus, *in cholera acerbitatis.* Et ad Ephesios 4. num. 31. copulantur, *omnis amaritudo, & ira, & indignatio.* Itémque Psalm. 9. num. 7. Psal. 13. num. 3. & ad Rom. 3. nu. 14. *Quorum os maledictione, & amaritudine plenum est.* Sic dicitur 1. Re- 86
gum 30. num. 6. *Volebat eum populus lapidare, quia amara erat anima vniuscuiusque viri,* idest, furens iracundia, & dolore. Threnor. 3. num. 42. *Ad iracundiam prouocauimus,* Hebraicè, *marinu*, idest, *amaricauimus Deum.* Nam idem verbũ vertit Vulgatus Thren. 1.

num. 20. *Amaritudine plena sum.* Danielis 8. num. 7. *Efferatus est in eum.* Hebraicè, *amaricatus est.* Et cap. 11. numer. 11. *Prouocatus Rex.* Hebraicè, *amaricabitur.* Regia, *bile mouebitur.* Tigurina, *irritabitur.* Vide, quàm congruenter Iacobus amarum dicat zelum, qui biliosa semper amaritudine, ac felle madet.

87 Ex zelo, & amaritudine, quid, nisi contentiones oriantur? Contentio enim, vt aduertit Basil. in Regulis breuioribus responsione 66. est, quando quis ostentationis, & inanis gloriæ causa, alios prouocat. Sic obseruo in Scriptura, cum zelo, cum inuidia, cum iracundia, plerunque iungi contentiones; easque magno esse impedimento ad fidem suscipiendam. Ad Roman. 1. num. 29. *Plenos inuidia, homicidio, contentione.* Et cap. 13. num. 13. *Non in contentione, & æmulatione.* Græcè, *zelo.* 1. Corinth. 3. num. 3. *Cum sit inter vos zelus, & contentio, nonne carnales estis?* 2. Corinth. 12. numer. 20. *Ne fortè contentiones, æmulationes* (Græcè, *zeli,*) *animositates, dissensiones sint inter vos.* Denique ad Galatas 5. numer. 20. inter opera carnis numerantur, *contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones.*

88 Magistros itaque, qui zelo, & contentionibus abducuntur, rectè admonet Iacobus, ne pro tuenda falsa nominis existimatione, pro sui cerebri somniis obstinatè defendendis, deserant veritatem: ne glorientur contra illam, quasi victam, & prostratam. Græcè enim subest illud idem verbum, quod Vulgatus vertit cap. 2. numero 13. *Superexaltat.* Nos ibi exposuimus, *insultare;* & quasi parta victoria, aduersus victum gloriari.

NVMERVS XV.

Non est enim ista sapientia desursum descendens.

OMnis quidem sapientia à Domino Deo est, Eccles. 1. num. 1. sed ab Auctore pacis, zelus iracundiæ, & dissensionis spiritus descendere non potest. 1. Corinth. 14. num. 33. *Non est dissensionis Deus, sed pacis.* Ideóque sæpe Deus in arcano sermone, *Deus pacis* appellari solet. Ad Roman. 15. numer. 33. & cap. 16. num. 20. & 2. Corinth. 13. num. 11. ad Philippens. 4. num. 9. & 2. Thessalonicens. 3. num. 16. & ad Hebr. 13. nu. 20. Et pax ipsa vicissim pax Dei, vel Christi, non semel in Scriptura nominatur. Ad Philippens. 4. num. 7. ad Colossens. 3. num. 15. Meritò itaque Apostolus monet 2. Corinth. 13. num. 11. *Pacem habete; & Deus pacis, & dilectionis erit vobiscum.* Seueréque pronuntiat 1. Corinth. 11. num. 16. *Si quis autem videtur contentiosus esse: nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei.* 89

Sed terrena, animalis, diabolica.

HI sunt parentes mundanæ istius, contentiosæque sapientiæ: auaritia, libido, superbia: quæ tribus istis appositis aptè denotantur. Videlicet *omne, quod est in mundo, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & superbia vitæ,* 1. Ioannis 2. num. 16. Hæc est hæresis origo. Idem sunt etiam huius monstri partus, atque fœtus. Talis item fuit Ethnicorum sapientia. Vnde Epiphanius ab his Iacobi verbis luculentum dedit initium Libro, quem accuratè scripsit contra Hæreses. [Græcorum, inquit, Scriptores, Poëtæ, & Oratores, vbi fabulosum aliquod scriptum aggrediuntur, Musam aliquam inuo 90

inuocant, non Deum: diabolica enim est ipsorum sapientia; ac terrena, & non ex supernis descendens.]

91 Terrena itaque est Gentilium, Hæreticorúmque sapientia, idest, terrenis bonis per auaritiam inhians; terrena sapiens, ad Philippens. 3. num. 19. quæ super terram sunt, quærens, ad Colossenses 3. num. 2. thesaurizans sibi in terra, Matth. 6. num. 19. Terræ denique tota affixa, nunquam oculos in cælum tollit, nil, nisi terrestre, meditatur, aut amore prosequitur.

92 *Animalis* Græcè dicitur *psychike*. Sunt autem Psychici, qui genio indulgent, qui omnia voluptate metiuntur, qui in cœno libidinis volutantur. Tertullianus sic orditur Librum aduersus Psychicos [Mirarer Psychicos istos, si sola luxuria tenerentur, qua sæpius nubunt; si non etiam ingluuie ducerentur, qua ieiunia oderunt: monstrum scilicet haberetur libido sine

93 gula.] De Tertulliani errore non est hic locus disputandi: notionem duntaxat quærimus vocis: de qua eruditè ibi Pamelius, numero 2. & Baronius, tom. 2. anno Christi 201. Eámque satis nobis explicat Paulus 1. Corinth. 2. num. 14. *Animalis autem homo non percipit ea, quæ sunt Spiritus Dei: stultitia enim est illi.* Et Iudas, dum Psychicos suis coloribus depingit, n. 19. *Animales, spiritum non habentes*, idest, toti, quanti quanti sunt, mera caro sunt: &, vt ait Clemens Alexandrinus in Protreptico pagin. 86. [Suilli prorsus homines: sues enim cœno magis delectantur, quàm aqua munda.]

94 Est item hæc sapientia diabolica. Græcè, *dæmoniaca*: hoc est, attendens spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum, 1. Timoth. 4. num. 1. Est enim Hæreticorum cœtus *Synogoga Sathanæ*, Apoc. 2. num. 9. & Marcion appellatur ab Irenæo lib. 1. cap. 9. *os diaboli.* Eumdem etiam hæreticum Ioannes Euangelista *Diaboli primogenitum* iam anteà vocauerat; sicut Paulus Elymam, Actuum 13. nu. 10. *Filium diaboli* nominauit. Atque eo vel maximè Parentem suum exprimunt Hæretici, videlicet Dæmoniacæ superbiæ typho insolentissimè inflati. Hæc omnia in 95
vno Luthero, quasi in tabella depicta, cernere licet, non expressa solùm, sed viua, & spirantia. Terrena fuit eius sapientia: cùm enim adempta illi fuisset potestas prędicandi Indulgentias, tantúmque ea re fecisset damnum, quantum anteà quæstum illo præconio facere consueuerat; homo pecuniæ magis cupidus, quàm salutis amans, ægerrimè ferens lucellum sibi, tanquam bolum, subitò è faucibus ereptum, ansam eam arripuit extenuandi Romani Pontificis auctoritatem, & ab Ecclesiæ castris deficiendi.

Iam verò quàm animalis, & libidinosa fuit Lutheri sapientia? Pudet me 96
recitare, (inquit Maldonatus Matth. 19. num. 11.) quod Lutherum dicere, profiteríque non puduit: non magis posse virum sine fœmina, quàm sine cibo, aut potu viuere. Epicurum illum; qui sola voluptate beatitudinem æstimabat, nihil tam Epicureum dixisse legimus; & porci, si loqui scirent, dicere non auderent. Tantùm bellua illa spurcissima Nero, teste Suetonio cap. 29. persuasissimum habuit, neminem pudicum esse posse.

At quàm fuit diabolica sapientia 97
Lutheri? Affirmauit ipse non semel pro concione, se cum diabolo multos modios edisse salis: prodidit etiam monumentis, se cum eodem diabolo sæpius collocutum, quæstionémque se illi de Catholicæ Fidei capitibus proposuisse; dæmonem verò illorum falsitatem argumentis pluribus comprobasse. Lege Serarij nostri duos eruditissimos libros de Lutheri magistro Diabolo,

Diabolo, signatè verò libro 1. cap.6. pag.206.

98 Et quidem Lutheri ipsius arrogantia, atque superbia, planè fuit Luciferiana. Quis non stupeat horrenda verborum portenta, quæ passim in Sanctos euomit? [Nihil curo, inquit, si mille Augustini, mille Cypriani contra me stent.] Et alibi [Origenem iam olim excómunicaui: Chrysostomum nullo loco habeo; nihil est enim nisi loquaculus: Basilius planè nihil valet; totus est Monachus: ego nec pili illum facio.] Sed horret animus, tam diris blasphemiis cartas inficere. Qui dæmoniacã Lutheri superbiam agnoscere auet, legat Maluendam lib.2. de Antichristo, cap.6. & Bellarminum in ea, quæ præfigitur 4. tom. Oratione habita in Scholis.

NVMERVS XVI.

Vbi enim zelus, & contentio: ibi inconstantia, & omne opus prauum.

99 QVid Hæreticis inconstantius? Sectarũ, in quas partiti sunt, numerus iniri vix potest. Atque adeò iidem Hæretici in singulos dies à semetipsis inconstantissimè desciscunt; breuíque interuallo, non modò diuersa, verùm etiam inter se pugnantia leuissimè docét. Scitè respondisse fertur Dux Saxoniæ Federicus, nosse se, quid tunc crederent Lutherani; quid anno sequéte credituri essent, diuinare se non posse. Vide Lorinum 2. Petri 3. num.16. Abripiuntur Hæretici æstu zeli, & contentionis: quid in
100 illis constantiæ reperiatur? Sapienter enim Augustin. expendens illud 2. Timoth.2. num.14. *Noli contendere verbis*, Tom.3. lib.4 de Doctrin. Christiana, cap.28. ait. [Verbis contendere est, non curare, quomodò error veritate vincatur, sed quomodò tua dictio dictioni præferatũr alterius.] Itaque qui superbè, contentioséque æmulantes, honori duntaxat velificantur suo, vndecunque leuissima inanis rumusculi aspiret aura, ad eam continuò vela pandunt, *circumferunturq́ omni vento doctrinæ*, ad Ephesios 4. num. 14.

Graphicè hos dipingit Iudas, n.12. *Nubes sine aqua, quæ à ventis circumferuntur.* Quò enim minus habent pluuiæ, eò sunt leuiores, eò faciliùs huc illuc agitantur; eò magis terram caligine obtenebrant, imbribus nunquam irrigant. 2. Petri 2. numer.17. *Fontes sine aqua, & nebulæ turbinibus exagitatæ.*

NVMERVS XVII.

Quæ autem desursum est sapientia.

IDest, diuinitus donata: omnis 101
nempe vera sapientia à Domino Deo est, Ecclesi.2. nu.1. *Dominus dat sapientiam*, Prouerbior.2. num.6. Vnde ipse meritò conqueritur Baruch 3. numer.12. *Dereliquisti fontem sapientiæ.* Rectéque Bernardus Epistola 108. obiurgans quemdam, qui ob studia litterarum extrahebat dié ex die renuntiare mundo. [Quàm salubriùs, inquit, disceres Iesum, & hunc crucifixum? Falleris, fili, falleris, si te putas inuenire posse sapientiam apud mundi magistros, quam soli Christi discipuli, idest, mundi contemptores, Dei munere assequuntur: neque enim hanc lectio docet, sed vnctio; non littera, sed spiritus; non eruditio, sed exercitatio in mandatis Domini.]

Et verò Iacobus terrenæ illi, animali, diabolicæque sapientiæ, ex zelo, & cõtentione proseminatæ, cælestem alteram, castam, ac diuinam, sociam charitatis, & pacis effectricẽ opponit.

Totáque

Totáque sentētia perspicua est, si verba quædam accuratiùs expendantur.

Primùm quidem pudica est.

102 GRæcè *agne*, id est, casta. Hæc est germana huius vocis significatio, vt ex Homero, Platone, Demosthene, atque Plutarcho, probat Auctor Thesauri Græcæ linguæ. Sic etiā interpretatur Vulgatus eamdem vocem 2. Corinth. 11. num. 2. *Virginem castam exhibere Christo* 1. Timoth. 5. num. 22. *Te ipsum castum custodi.* Ad Titum 2. num. 5. *Adolescentulas castas.* 1. Petri 3. num. 2. *Castam conuersationem.* Verba item illa Prouerbior. 20. num. 9. *Quis potest dicere, mundum est cor meum?* extulerunt LXX. *Quis gloriabitur, castum se habere cor?* Græcè, *agnen.* Est itaque hæc sapientia casta, id est, altrix Angelicæ, & intemeratæ pudicitiæ. Nam vox *agne, incontaminata* reddi potest, auctore ipso Vulgato 2. Corinth. 7. numer. 11. & Diana, quæ virgo credita est omnino immaculata, *agne*, vocatur ab Homero.

103 Enim verò quàm arctè consocientur inter se castimonia, atque sapientia, ostendit egregiè Nissenus lib. de Virginitate, cap. 4. & 5. qui eam vel præcipuam existimat pudicitiæ laudem, quòd plurimum conducat ad cognitionē rerum diuinarum: pudicus enim animus, instar nitidissimi speculi, longè vberiùs cælestis sapientiæ luce complectur, totúsque collustratur. Testatur hoc, innumerísque confirmat exemplis, vetus Historia, de Sybillis, de Ioanne Euangelista, de Carpo, & Nazianzeno, alijsque permultis.

104 Tantum aduerto, vsque eò castitatem copulari cum sapientia, vt in arcano sermone idem omnino nonnunquam sit, sapientem esse, & castum. 1. Petri 4. num. 7. *Estote itaque prudentes*, hoc est, verè sapientes: *scientia enim Sanctorum est prudentia*, Prouerb. 9. num. 10. Syriacus Interpres vertit locum Petri: *estote itaque casti.* Et quidem verbum Græcum *sophronesate*, Caietanus, Erasmus; Vatablus, Clarius, Gagneius, & Salmeron, aptè reddiderunt, *estote sobrij*, siue *temperantes.* Sobrietas enim indiuiduus comes solet esse sapientiæ, ac pudicitiæ. Sed idem ipsum verbum in eo loco Pauli ad Roman. 12. num. 3. *Sapere ad sobrietatem*, sic transtulit Hieronymus lib. 1. contra Iouinianum. *Sapere ad pudicitiam:* &, si pateretur Latinus sermo, verbum è verbo exprimere Græca potuisset, *sapere ad pudicum, & castum esse.*

Deinde pacifica.

GRæcè, *irenike:* non contentiosa, sed sedata, imò *pacatissima:* sic enim exprimit Vulgatus huius vocis vim ad Hebræos 12. n. 11. nam Matth. 5. n. 9. *Beati pacifici*, subest alia diuersa, *irenopij: pacem conciliantes.*

Modesta.

GRæcè, *epijkes.* Vatab. *æqua, & morigera*, Gagneius, & Erasmus, *humana, & æquabilis.* Vbique sibi constans est Vulgatus in hac voce interpretanda 1. Timoth. 3. num. 3. ad Titum 3. num 2. & 1. Petri 2. num. 18. ad Philip. 4. n. 5. *modestia vestra.* Græcè, *to epijkes:* neutrum scilicet substantiuè sumptum. Pacata itaque sapientia placidè, modestéque se gerit; non perstrepit clamoribus, Matth. 12. nu. 19. ex Isaiæ 42. num. 2. *Non contendet, neque clamabit.* 105

Suadibilis.

GRæcè, *eupithes.* Erasmus, & Vatablus, *tractabilis, & morigera.* 106

Zzz Gagneius,

Gagneius; *cui facilè persuadetur*. Regia, *bene suasibilis*. Auctor Thesauri Græcæ linguæ tom.3. col.131. *quæ facilè paret, & obsequitur*. Vnico verbo Plautino, *obsequiosa*.

Quòd autem docilitas pars sit prudentis sapientię, ostẽdit Sanctus Thomas 2.2.q.49. art.3. & deprecatio illa Salomonis 3. Reg.3. n.9. *Dabis ergo seruo tuo cor docile*. Eodémque spectat Sapientis adhortatio, Eccles.6. n.35. *Sapientiæ illorum ex corde coniungere*. Quod hîc continuò subdit Iacobus.

Bonis consentiens.

107 HÆc desiderãtur in Græcis exemplaribus, quæ vulgò circumferuntur: ideóque tanquam ascititia expungunt de textu Caietanus, Tigurina, Clarius, Regia, Pagninus, & Græcus enarrator OEcumenius. Latini etiam expositores nuperi Gagneius, Claudius, Catharinus, in Commentariis prætermittunt: sed ea legunt, atque enarrant veteres illi, haud paulò istis grauiores, Beda, Strabus, Anselmus Laudunensis, Sanctus Thom. Hugo Cardinalis, Lyranus, & Carthusianus. Legisse etiam videtur Bernardus, qui ea luculenter explicat Sermone 1. de Natali Domini: [Sola, quæ ex Deo est sapientia, salutaris est, & pacifica; non abundans in suo sensu, sed alieno magis acquiescens consilio, vel iudicio.]

108 Tenendum est enim id, quod sæpe monui, nostrum Interpretem emendatiores codices Græcos habuisse: & quàm facilè putant alij, obrepsisse in textum, quæ quis ad marginem apposuerat, vt explicaret, eatenùs debere sapientiam esse suadibilem, vt bonis tantùm assentiret. tam facile ego, non opinione solùm, sed ad veritatẽ prorsus mihi persuadeo, sciolum aliquem & audaculũ, illa è Græco textu, quòd sibi redundare viderentur, erasisse. Consentire autem idem esse, atque assensum præbere, notissimum est, Luc.23 n.51. Actuum 5.n.37. & num. 39. ad Roman.7.n.16.

Plena misericordia, & fructibus bonis.

DE omnibus benemereri studet vera sapientia: labantes fulcit, afflictis indolescit, labentes excitat. Iudæ num.22. *Et hos quidem arguite iudicatos*, (Græcè. *commiseramini*: correptio enim errantis, vera misericordia est) *illos verò saluate, de igne rapientes: alijs autem miseremini in timore*. 109

Non iudicans.

GRæcè *adiacritos*. Regia, & Tigurina, *nihil diiudicans*. Clarius, *sine disceptatione*. Vatablus, & Erasmus, *nihil discernens*. Quid his versionibus obscurius? quid implicatius? Vt simplicissimè, ita etiam germanissimè reddidit Vulgatus. Cælestis enim sapientiæ maximè proprium est, aliena siue dicta, siue facta minimè iudicare, neque vnquam ea superbè fastidioséue contemnere. 110

Notabilis est versio huius Græcæ vocis *adiacritos*, qua vsus est Augustin. tom.7. libro de Gratia, & libero arbitrio, cap. vltim. Accipit enim eam significatione passiua: (nec dubium est, quin ita commodè accipi possit:) redditque, *inæstimabilis*. Elogium sanè dignum hac cælesti sapientia, & in sacro sermone subinde repetitum. Sapient.7. num.9. *Nec comparaui illi lapidem pretiosum: quoniam omne aurum in comparatione illius, arena est exigua, & tanquam lutum æstimabitur argentum*. Prouerb.8. numer.11. *Melior est enim sapientia cunctis pretiosissimis: & omne desiderabile ei non potest comparari*. 111

compárari. cap.3. numero 14. *Melior est acquisitio eius negotiatione argenti: pretiosior est cunctis opibus*. Iob. 28. numer.17. *Non adæquabitur ei aurum, &c*. Vide quàm inæstimabilis sit sapientia.

• *Sine simulatione*.

111 GRæcè, *anypocritos*, id est, syncera, sine fuco, sine hypocrisi; non ficta, non simulata, non affectata, pallio duntaxat, & barba tenus, qualis fuit odumbrata illa, speciosáque sapientia Philosophorum; sed solida, & expressà. Hanc enim vocem Græcam sæpe Apostoli vsurparunt, vt veram, germanámque virtutem à falsa, adulterináque secernerent. Ad Roman.12. num.9. *Dilectio sine simulatione*. 2.Corinth.6. numer.6. *In charitate non ficta*. 1.Timot.1. numer.5. *& fide non ficta*. Et Epist.2. cap.1. num.5. *Eius fidei, quæ est in te non ficta*. 1. Petri 1. numer.22. *In fraternitatis amore simplici*. Vbique Græcè subest *anypocrytos*.

NVMERVS XVIII.

Fructus autem iustitiæ, in pace seminatur, facientibus pacem.

113 COncludit eleganti sententia, quæ mihi non videtur ita facilis explicatu, vt plerique Interpretes sibi persuadent. Sed bene habet: nam ipsorum etiam explicatio adeò est obscura, vt noua rursus indigeat explicatione.

Vulgare est in Scriptura, virtutis opera sementem appellari. Prouerb. 11. num.18. *Seminanti iustitiam merces fidelis*. Psalm.125. num.5. *Qui seminant in lacrymis, in exultatione metent*. Oseæ 10. num.12. *Seminate vobis in iustitia, & metite in ore misericordiæ*. 2. Corinth.9. num.6. *Qui parcè seminat, parcè & metet*. Ad Galatas 6. num 8. *Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet*.

Deinde iustitia, & pax tam arcto inter se fœdere, ac vinculo colligantur, vt diuelli vix possint: pax enim vberrimus est iustitiæ fructus. Isaiæ 32. num.17. *Et erit opus iustitiæ, pax*, id est, fructus, siue merces iustitiæ. Psalm.71.num.7. *Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis*. Psalm.84. num.11. *Iustitia, & pax osculatæ sunt*. Et ad Roman.5. num.1. *Iustificati ergo ex fide, pacem habeamus*. 114

Vicissim ipsa pax præparat solum ad iustitiæ satus recipiendos. Postquàm enim dixit Isaias, cap.32. num. 17. *Et erit opus iustitiæ, pax*; continuò subiecit: *& cultus iustitiæ, silentium*. Vatablus, *tranquillitas*. Pagnin. *requies*. Regia, & Forerius, *requiescere*. Itaque silentium in hoc loco; idem est, ac pax. Estque elegans antithesis: iustitia germinabit pacem: ipsa verò pax colet, augebitque iustitiam. Congruenter cap.48. num.18. *Vtinam attendisses mandata mea: facta fuisset, sicut flumen, pax tua; & iustitia tua, sicut gurgites maris*. 115

Iam liquebit Apostoli sententia. Dederat notas ad internoscendam contentiosam loquacitatem à placida, pacata, modestáque sapientia: dixerat numero 17. eam plenam esse fructibus bonis: rectè itaque concludit: qui vberrimos istos iustitiæ, idest, veræ, germanæque sapientiæ fructus percipere cupit, semina pacis iaciat: vt enim quisque sementem fecerit, ita metet: copiosissima verò messis, prouentúsque iustitiæ, soli sementi sapientiæ pacificæ respondet, solis pacificis contingit. 116

CAPVT IV.

NVMERVS I.

Vnde bella, & lites in vobis? nonne hinc? ex concupiscentijs vestris, quae militant in membris vestris?

1 Ostendit Apostolus, quàm à pacifica illa sapientia, superiore capite viuis coloribus expressa, eximiísque laudibus exornata, longè absint, qui ob ea, quæ sitienter appetunt, cum proximis in contentiones, dimicationésque descendunt. Vnde enim discordiæ implacabiles oriuntur, nisi ex effrænatis cupiditatibus? Qui enim honoribus, diuitiis, aut voluptatibus ardenter inhiat, si alterum videat, eadem consectari, atque adeo celeriùs anteuertere, opportunitatem fruendi præripere; se verò deseri, ore hiante, atque imminéte frustrari, Deus immortalis, quàm efferuescit stomacho? quanta aduersus æmulum, riualémque suum flagrat iracundia? Vniuersè quidem pronuntiat Sallustius in Fragmentis Histo-
2 riarum. [Ea vetus causa bellandi est profunda cupido imperij, & diuitiarum.] Lege Serarij Commentarium in cap. 2. Iudith. Eleganter hoc ipsum explicauit Seneca lib. 3. de Ira cap. 35. [Iter angustum rixas transeuntium concitat: diffusa, & latè patens via ne populos quidem collidit. Ista, quæ appetitis, quia exigua sunt, nec possunt ad alterum, nisi alteri erepta, transferri, eadem affectantibus, pugnam, & iurgia excitant.]

3 Vnde orta est acerrima illa rixa, (vt innumera alia prætermittamus exempla) inter pastores Abraham, & Loth, nisi quia quilibet eorum vberiora pascua, melioréque adaquationes suis gregibus appetebant? *Nec poterat eos capere terra*, ait Sacer textus, Genes. 13. num 6. Quare coactus est Abraham, sic suum affari consanguineum, num. 8. *Ne, quæso, sit iurgium inter me, & te; fratres enim sumus: recede à me obsecro.* Vbi egregiè ponderat Chrysostomus hom. 32. [Vide, quòd facultatum multitudo statim causa fuit discessus: diuisionem operatur, concordiam impedit, & cognationis vinculum dirimit.] Simile est, quod expendit Chry- 4
sologus Serm. 4. in ea verba Luc. 15. num. 28. *Indignatus est autem*, (germanus Prodigi natu maior,) *& nolebat introire.* [In segete cupiditatis fructum zeli colligit, & liuoris: & quem venire ad fratrem, & appropinquare domui, vocat ratio naturæ; hunc liuor non patitur introire.] Vbi cernis, ex segete concupiscentiæ, fructum fraterni odij, indignationísque proferri.

Lites dicuntur Græcè *machæ*, idest, 5
pugnæ, rixæ, dissensiones. Sanctus Thomas in Commentario refert ad concertationes verborum, in eóque distinguit à bellis, quòd lites verbis duntaxat, bella verò etiam manibus geruntur. Quod mihi valde probatur: tum, quia ita loquitur Ecclesia in hymno quotidiano. *Linguam refrænans temperet, ne litis horror insonet.* Tum verò, quia est consentaneum Scripturæ, quæ 1. Timoth. 6. num. 4. *pugnas verborum*, Græcè vocat *logomachias*: & 2. Timoth. 2. numer. 14. *Noli contendere verbis.* Græcè, *logomachin.* Eccles. 6. num. 9 *Rixam, & conuicia denudabit.* & cap. 8. num. 19 *Cum iracundo non facias rixam.* Vtrobique subest *machè*, Ad Titum 3. nu. 9. *Contentiones, & pugnas legis deuita.* Græcè, *machàs.* Ioan. 6. num. 53. *Litigabant ergo Iudæi ad inuicem dicentes.* & 2. Timoth. 2. num. 24: *Seruum autem Domini non oportet litigare.* Actuum 7. num. 26.

num.26. *Apparuit illis litigantibus, & reconciliabat eos in pace.* Pugnam scilicet verbis initam, verborum item lenitate sedabat. Vbique subest verbum ab hoc nomine deductum.

6 Concupiscentiæ autem Græcè dicuntur *hedonæ:* quæ vox propriè significat voluptates; & sic solet eam exprimere Vulgatus. Luc. 8. numer. 14. ad Titum 3. numero 3. & 2. Petri 2. num. 13. aut, *delectamentum.* Sapientiæ 7. num. 2. & cap. 16. num. 20. Sed hîc significantissimè vertit, *concupiscentias:* vt quamcumque impotentem libidinem, quæ ad potiundum rebus concupitis temerè incitatur, denotaret: neque inusitatum est apud auctores Græcos, *hedonén*, pro cupidine sumi: vt probat ex Herodoto Auctor Thesauri Græcæ linguæ Tom. 1. col. 1436.

7 Dicuntur verò concupiscentiæ militare in membris nostris, hoc est, in illis castra figere, illis tanquam strenuis militibus, aduersus spiritum decertare, in membris vigere, ac menti repugnare, ad Rom. 7. num. 23. *Video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me, &c.* Qui modus loquendi frequentissimus est in Paulo. In eodem cap. num. 5. *Cùm enim essemus in carne, passiones peccatorum, quæ per legem erant, operabantur in membris nostris.* Græcè, *energito.* Vertit Erasmus, *vigebant*, hoc est, *militabant*, vim, energiam, efficaciámque habebant. Lege Salmeron tom. 13. disput. 11 pag. 56. & Toletum ad Roman. 6. annot 6.

NVMERVS II.

Concupiscitis, & non habetis.

8 VEl quia eadem caduca bona, quæ ardenter appetitis, ab aliis intercipiuntur, vel quia ipsa difficillimè parantur. Prouerb. 23. numer. 5. *Ne erigas oculos tuos ad opes, quas non potes habere; quia facient sibi pennas, quasi aquilæ, & volabunt in cælum.* Ecclesiast. 11. num. 10. *Si enim secutus fueris,* (opes) *non apprehendes; & non effugies,* (paupertatem) *si præcucurreris.* Vide ibi Iansenium.

Occiditis, & zelatis; & non potestis adipisci: litigatis, & belligeratis.

LVculenter exprimit iracũdiæ motus insurgentes in animo ad vindictam frustratæ concupiscentiæ. Ij sunt, odium sanguinarium eius, qui rem concupitam interuertit: tale enim odium, sanguinem cupiens exhaurire, cædes in Scriptura nominatur. 1. Ioan. 3. num. 15. *Omnis, qui odit fratrem suum, homicida est.* Sic explicat Rupertus illud Ioann. 8. num. 44. *Vos ex patre Diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere: ille homicida erat ab initio.* Inuidens nimirùm Christo, iam tunc animo eius necem inchoauit; posteà verò Iudæorum opera perfecit. 9

Secundus affectus est, tabes inuidentiæ. *Zelatis.* Disrumpitur enim animus inuidia, si alter potiatur eo, quod ipse concupierat. Iustum sanè vitium, se ipso auctorem acerbissimè puniens. 10

Inuidia Siculi non inuenere Tyranni
Tormentum maius.

ait Horatius lib. 1. Epistola 2. Prouerbior. 14. num. 30. *Putredo ossium, inuidia.* Sapient. 6. num. 25. *Cum inuidia tabescente.* Proprium videlicet eius epithetum, etiam apud Prophanos. *Liuor tabificum malis venenum, intabescitque videndo.*

Iob 5. num. 2. *Paruulum occidit inuidia,* Hebraicè, *pote.* Cuius vocis vim perpendens Oleaster, Gen. 9. ita reddit. 11

Extendentem desiderium. Pagninus vnicam vocem Hebraicam nouem Latinis expressit: *eum, qui inclinat cor suum ad ea, quæ vidit.* Pressius Vatablus: *auidum ad rem.* Nam si, teste Cicerone in quæstionibus Tusculanis, inuidere ductum est à nimis intuendo fortunam alterius; qui in aliena bona oculos, animúmque defigit; qui, quæ videt, ardentissimè appetit, inuidia contabescat, necesse est Prouerb. 28.
12 num. 22. *Qui festinat ditari, & alijs inuidet.* Significantissime autem Vulgatus reddidit, *paruulum:* tales enim vel ludicris rebus auidissimè inhiant, Prouerbior. 1. num. 22. & 1. Corinth. 14. numer. 20. Illa crepundia puerilia, quæ vehementer appetunt, si vel germano fraterculo donentur, inuidia disrumpuntur. Lege, quæ ex Augustino, & aliis adnotaui cap. 3. num. 14.

Denique ex concupiscentia ludificata, verborum pugnæ, & hostiles etiam concertationes proficiscuntur. *Litigatis,* inquit, *& belligeratis.* Quod iam exposui in hoc cap. numer. 1.

Et non habetis, propter quod non postulatis.

13 GRæcismum huius loci barbarè expressit verbum è verbo Arias Montanus in Regia. *Propter non petere vos.* Hispani ita efferimus: *por no pedir vosotros.* Perinde ac si dicat Apostolus: Indigni estis, qui habeatis; quia precibus non promeretis Diuinam beneficentiam: sed superbi illius contemptores, vestra duntaxat industria omnia vos assecuturos esse, temerè confiditis.

NVMERVS III.

Petitis, & non accipitis, eò quòd malè petatis.

INiuriam profectò Deo facit, 14
qui ab eo, quod malum est, petit, quasi mali eum auctorem faciat. Chrysolog. Sermone 132. [Qui mala à Deo postulat, Deum mali iudicat, & sentit auctorem. Non ergo impia, sed pia; non terrena, sed cælestia; non illecebris, sed virtuti congrua, à tali semper exoranda sunt largitore.] Rectè enim Cyrillus ait lib. 9. in Ioannem cap. 43. explanans hunc eumdem Iacobi locum. [Quæ ipse Deus odit, quoniam turpia sunt, ea quomodò cæteris largietur? Quomodò dulcedinis fons amarum aliquid scaturire poterit?]

Qualiter itaque petendum sit à 15
Deo, docuit nos Christus Ioannis 16. num. 23. *Amen, amen dico vobis, si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* August. Tractatu 104. in Ioannem. [Non petitur in nomine Saluatoris, quidquid petitur contra rationem salutis.] 1. Ioann. 5. num. 13. *Hæc est fiducia, quam habemus ad Deum: quia quodcunque petierimus secundum voluntatem eius, audit nos.* Non prætermit- 16
tam memorabilem Socratis sententiam, quam refert Valerius Maximus lib. 7. cap. 2. [Nihil vltrà petendum à Diis immortalibus arbitrabatur, quàm vt bona tribuerent: quia ij demum scirent, quid vnicuique esset vtile: nos autem plerunque id votis expetere, quod non impetrasse, melius foret. Diuitias appetis, quæ multis exitio fuerunt: honores concupiscis, qui complures pessumdederunt.] Digni etiam sunt, qui referantur Iuuenalis versus, Satyra 10.

Nil ergo optabunt homines? Si consilium vis,

Permittes

Permittes ipsis expendere Numinibus, quid
Cōueniat nobis, rebusq́; sit vtile nostris.
Nam pro iucundis aptissima quaque dabunt Dij.
Chario est illis homo, quàm sibi.

Vt in concupiscentijs vestris insumatis.

17 GRæcè *hedonas*, voluptatibus, libidinibus: eadem scilicet est vox, quæ supra num. 1. cùm aliàs vbicumque ferè Latinus Interpres vertit *concupiscentia*, Græcè subsit *epithymia*.

Hoc videlicet est sceleratorum ingenium: quò plura in eos Deus bona pro sua benignitate congesserit, eò magis illos, pro deprauata ipsorum malitia, in suam, aliorúmque perniciem armauerit: opibus abutuntur ad suam libidinem explendam; potentia, & honoribus, ad alienam libertatem opprimendam; valetudine, & robore, ad obeunda facinora; scientia, copiáque dicendi, ad circumueniendos homines, ad perturbandam Rempublicā, ad omnia denique, tum sacra, tum
18 prophana permiscenda. Rectè itaque ait Isidorus lib. 3. de Summo bono, cap. 7. *Multos Deus non exaudit ad voluntatem, vt exaudiat ad salutem.* Et Bernard. Serm. contra vitium Ingratitudinis. *Misericordiæ res est, hac in parte subtrahere Deum misericordiam.* Et August. epistola 34. ad Paulinum. *Bonus Dominus, qui non tribuit sæpe, quod volumus, vt quod mallemus, attribuat.* Contrà verò expendens Gregor. quàm citò Deus illos exaudiuit, qui vescendi carnibus cupiditate flagrabant, Num. 11. num. 4. sic ait lib. 15. Moralium, c. 12. [Maioris iracundiæ est, cùm hoc tribuitur, quod malè desideratur, atque inde repentina vltio sequitur: nam quantò citiùs malum votum impleri permittitur, tantò celeriùs punitur.]

NVMERVS IV.

Adulteri, nescitis, quia amicitia huius mundi, inimica est Dei? Quicumque ergo voluerit amicus esse sæculi huius, inimicus Dei constituitur.

FAcilis sententia, illísque per- 19
similis Matth. 6. num. 24. *Nemo potest duobus Dominis seruire.* 1. Ioannis 2. num. 15. *Si quis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.* Ad Roman. 8. num. 7. *Sapientia carnis, inimica est Deo.* Isaiæ 28. num. 20. *Coangustatum est enim stratum, ita vt alter decidat.* Sapienter enim ait Augustin. tom. 9. lib. de duodecim abusionibus, gradu 7. [Mundi amor, & Dei, pariter in vno corde cohabitare non possunt: quemadmodùm iidem oculi cælum pariter, & terram nequaquam aspi-
ciunt.] Cùm verò nos mundus odio 20
prosequatur, Ioannis 15. num. 8. efficacissimum sanè est argumentum Cypriani, lib. de mortalitate prope finem. [Cùm mundus oderit Christianum, quid amas eum, qui te odit? & non magis sequeris Christum, qui te & redemit, & diligit?

Tantùm itaque eget explicatione vox illa, *adulteri*. Maldonatus exponens illum locum Matth. 12. num. 39. *Generatio mala, & adultera:* & Marci 8. num. 38. *In generatione ista adultera, & peccatrice*; putat, Hebraica phrasi ita vocari filios degeneres, qui cùm Deo Patri suo similes moribus esse deberent, dissimillimi tamen sunt, quales filij adulterini esse solent. Confirmat ex Psalm. 17. num. 46. & Psalm. 143. num. 7. & ex cap. 12. ad Hebr. num. 8. *Ergo adulteri, & non filij estis.*

Magis probo communem senten- 21
tiā, adulteros appellari per metaphoram, qui blandis fluxarum rerum illecebris deliniti, ad amplexus mundanæ amicitiæ

amicitiæ turpiter deflectunt, spreto amore sapientiæ cælestis, quam Iacobus paulò antè laudibus extulit: de qua etiam scriptum est Sapientiæ 8. num.2. *Quæsiui sponsam mihi eam assumere, & amator factus sum formæ illius.*

22 Vel eos certè dici adulteros, (quod ferè in idem recidit,) qui adhærentes mundo, nuntium remittunt Christo, vero animarum sponso. Sic enim vocatur Christus Matth.9.numer.15. & cap.15. num.1. Ioannis 3.num.29. ad Ephesios 5. num.25. Apocalypsis 19. num.7.& 9. In eo autem loco ad Hebræos 12. num. 8. subest Græca vox longè diuersa, *nothi*, idest, spurij, adulterini. Lege Pradum in cap.16. Ezechielis, pag.194. Ioannem Fernandez, verbo, *adulterium*, num.7. & Cornelium in id 2.Corinth.11 num.2. *Despondi enim vos vni viro.* Vbi copiosissimè explanat animæ desponsationem cum Christo.

NVMERVS V.

An putatis, quia inaniter Scriptura dicat: ad inuidiam concupiscit spiritus, qui habitat in vobis?

23 HOc testimonium in sacris libris, qui nunc extant, nusquam verbis expressis reperitur: & est creditu difficile, sine vlla, vt videtur, necessitate, Iacobum citasse ex aliis Scripturæ libris, qui, vt auctores sunt Chrysostomus homilia 9. in Matth. & Athanasius in Synopsi, temporum iniuria perierunt. Vero similius est, quod affirmat Beda, nullum fixum ex vno, sed vnum ex omnibus Canonicis libris citari testimonium: vt in simili docuit Hieronymus, exponens illud Matth.2.num.23. *Quoniam Nazaræus vocabitur.* Passim enim testantur sacræ litteræ, vsque eò flagrare Deum amore hominum, vt si idola Gentium, aut sæculi voluptates illi præferantur, flagrantissimo zelo etiam vsque ad inuidiam exardescat. Lege, quæ adnotaui Deuteronom. 32. num.21. *Ipsi me pronocauerunt in eo, qui non erat Deus.* Hebraicè, *ipsi me zelare fecerunt.*

Minimè itaque dubito, explicandum esse hunc locum de Spiritu Diuino: non solùm, quia Græcè additur articulus *τò*; sed multò etiam magis, quia proprium est Spiritus sancti, in animis Iustorum habitare. Ad Rom.8. num.11. *Propter inhabitantem Spiritum eius in vobis.* 1.Corinth.3. numero 16. *Nescitis, quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis?* Tum denique, quia in hac sententia aptissimè cohæret hic versus cum superiore. Deus enim (vt de suprema illa, & prorsus impassibili Deitate humano loquamur more,) instar viri ardentissimè zelotypi, inuidet mundo, blanditiis, & lenociniis pellicienti animas, fide sibi, & charitate desponsatas, & ab sponsi dulcissimo complexu ad flagitiosas adulteri corruptelas abstrahenti. 24

Certum quidem est, non posse zelum in Deum cadere, quatenùs affert dolorem peracerbum, conceptum in animo ex eo, quòd alter potiatur re, vehementer concupita. Sed non est minùs certum, Deum ex infinito amore zelare animas, idest, fortiter eniti ad repellenda impedimenta, quæ possunt amoris cursum retardare: vt ex Dionysio in cap.4. de Diuinis nominibus, probat Sanctus Thomas 1. 2. quæst.28.artic.4. Propter amorem verò, zelúmque ardentissimum, dicitur Deus per anthropopathian, tabescere inuidia, & dolore vri, si mundus, tanquam adulter, animas sibi desponsas corruptelarum illecebris præripiat. Psalm. 77. num. 58. *Ad æmulationem* 25 26

eum

*eum prouocaueritis, & (*quod inde sequitur*) Sanctum Israël exacerbauerunt.* Isaię 63. num. 10. *Et afflixerunt Spiritum Sancti eius.* Oseæ 14. num. 1. *Pereat Samaria, quoniam ad amaritudinem concitauit Deum suum.* Ad Ephesios 4. numero 30. *Nolite contristare Spiritum Sanctum Dei, in quo signati estis:* hoc est, qui habitat in vobis, vt hîc loquitur Apostolus.

27 Hic itaque Dei zelus, vbi amore, & beneficentia parùm proficit, vbi se præ mundo contemni videt, vsque eò irritatur, & excandescit, vt (si ita loqui fas est,) in rabiem penè furentem erumpat. Huius iracundiæ ex zelo plura congessi testimonia in id Nahum 1. num. 2. *Deus æmulator, & vlciscens.* Atque hanc emphasim habet interrogatio illa, *an putatis?* &c. Nimirùm ad incutiendum terrorem illis, qui implicati mundi amicitia, non verentur, zelotem Deum ad æmulationem prouocare, & illius inimicitias incurrere: *qui enim diligit mundum, inimicus Dei constituitur,* suprà num. 4. Acutè scilicet obseruat Theodoretus quæst. 34. in exodum. [Deus se ipsum appellat zelotem, humano more loquens, vt terreat homines, & illos sapere cogat.]

Maiorem autem dat gratiam.

28 ATqui videte, ô adulteri, quò progrediatur flagrãtissimus huius benigni sponsi amor. Cùm potuisset, ac fortasse etiam debuisset, illatam sibi vestris adulteriis grauissimam iniuriam, suppliciis atrocissimis rependere; tantùm abest, vt continuò suum honorem violatum, atque contemptum vlciscatur, vt potiùs velit certare cum mundo, Riualémque suum beneficentia, & largitione superare: vt si fortè mundi donis inescati, à cælesti sponso recessistis; longè maioribus ab illo prouocati muneribus, rursus cum eo in gratiam redeatis. Hunc arbitor esse sensum germanissimum huius loci: exemplísque plena sunt monimenta Prophetarum. Oseæ 2. num. 5. aiebat illa adultera. *Vadam post amatores meos, qui dant panes mihi.* Sed quid vicissim ait sponsus benignissimus? num. 14. *Propter hoc, ecce ego lactabo eam, &c.* Perinde ac si dicat: ego procorum vilissima bona meâ infinitâ beneficentiâ longè superabo. Et cap. 3. num. 1. *Adhuc vade, & dilige mulierem dilectam amico, & adulteram:* idest, adhuc eblandire illius amorem. Hieremiæ 3. num. 1. *Tu autem fornicata es cum amatoribus multis: tamen reuertere ad me, dicit Dominus, & ego suscipiam te.* Sed est insignis locus Isaiæ 9. num. 7. Doluit nimirum Deus, populum suum à suis complexibus abduci à Gentibus, & idolis: & vt nimiam suam charitatem demonstraret, hominésque maioribus beneficiis cumulatos obstringeret, Vnigenitum Filium suum dare decreuit, num. 6. *Paruulus enim datus est nobis, &c.* Exponítque Propheta tam inæstimabilis beneficij causam, num. 7. *Zelus Domini exercituum faciet hoc,* idest, gratia ista longè vberrima, vel potiùs omnium gratiarum fons, ex ardentissimo Diuini amoris zelo manauit, quò vehementiùs homines alliceret tali dono. 29 30

Explicat elegãter Chrysologus flagrantissimum amorem cælestis sponsi Christi, pendentis in Cruce, & adulteras animas benignè ad se vocantis, Sermone 108. [Distendit membra, dilatat viscera, pectus porrigit, offert sinum. Nonne dicit: videte in me corpus vestrum? & si quod Dei est, timetis; quare vel quod vestrum est, non amatis? Si Dominum fugitis, quare non recurritis ad Parentem? Sed fortè vos passionis meæ, quam fecistis, 31

magnitudo confundit. Nolite. Claui isti non mihi infligunt doloré,sed vestram mihi infigunt altiùs charitatem. Sanguis meus non mihi deperit, sed
32 vestrum prorogatur in pretium.] Nec minùs eleganter Bernard. tum Spiritus Sancti, tum Christi charitatem extollit, Epistola 107. [O geminum, ipsúmque firmissimum Dei erga nos amoris argumentum. Christus moritur,& meretur amari; Spiritus afficit, & facit amari: ille facit, cur ametur; iste,vt ametur:ille suam multam dilectionem nobis commēdat;iste & dat: in illo cernimus,quod amemus,ab isto sumimus,vnde amemus:charitatis igitur ab illo occasio;ab isto,affectio.]

NVMERVS VI.

Propter quod dicit: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

33 TOtidem verbis desumptus est hic locus ex cap. 3. Prouerb. numero 34. iuxta Editionem L X X.quam sæpe sequuntur Apostoli. Hoc etiam testimonium citat Petrus Epistolæ 1.cap.5. num 5. Vulgatus legit in Prouerbiis:*ipse deludet illusores,& mansuetis dabit gratiam.*

34 Incusserat Apostolus terrorem adulteris, qui ad mundanam amicitiam, tanquam ad saxum adhærescunt, superbéque, & obstinatè Diuinum zelum excandescentem illudunt:proposuerat rursus eximium Dei amorem, qui mundi lenociniis deceptos vberioribus donis lactare solet: vtrumque conuincit hoc testimonio: superbos enim illusores Deus ipse deludet; humiles autem resipiscentes gratiæ muneribus cumulabit. Lege Iansenium in Commentario huius loci.

35 Hæc autem antithesis elegātissima, verissimáque sententia,celebris semper fuit apud omne genus Scriptorum. Horatius lib. 1. Ode 34. [Valet ima summis mutare,& insignem attenuat Deus obscura promens.]Vbi è Græcis multa congerit Lambinus; ex Seneca verò,& Herodoto Serarius in caput 1. Iudith, quæstiuncula 12. Nolo ego multus esse in re peruagata. Videantur Legionensis in id Abdiæ nu.4.*Si inter sidera posueris nidum tuum, inde detraham te.*& Pineda Iob.5.n.12.*Qui dissipat cogitationes malignorum.* Maldonatus Lucæ 1.num.51 & 52.*Dispersit superbos,&c.* Viegas in cap.2. Apocalyp. Commentario 1.sect.9.Rutil.Benzon. lib.3. in Magnificat, cap.20. Lorinus in 1. Petri cap.5. num.5. Paez hîc per septem integros discursus.Lege etiam explicationem Forerij in illud Isaiæ 23.num.9. *Vt detraheret superbiam omnis gloriæ:*& Iansen. Prouerb.29.n.23. *Superbum sequitur humilitas.*

NVMERVS VII.

Subditi ergo estote Deo.

SEmper solet esse subiectio 36
comes humilitatis. Vt ergo vberiora in dies charismata recipiatis, quæ humilibus donari consueuerunt,cælesti sponso debitam obedientiam,& amorem exhibere.

Resistite autem diabolo, & fugiet à vobis.

FRemet,sat scio,crudelissimus ani- 37
marum hostis:nullum non mouebit lapidem, vt vos oppugnet. Tantùm ne animis cadite,ne succumbite: simul atque vos videat obfirmatos ad resistendum,hastas abiiciet, superatus aufugiet. 1. Petr.5. num. 8. *Tanquam leo rugiens circuit quærens, quem deuoret: cui resistite fortes in fide. En haziendole rostro con fortaleza, boluerá las espaldas.*

espaldas. Perpende miram, & penè incredibilem huius sæuissimi leonis im-
38 becillitatem. Iob. 5 numero 11. vbi legit Vulgatus, *tigris perijt*; LXX. reddiderunt, *mirmecoleon.* Latinè vertas, *formica leo.* Et plerique Expositores fictitium existimant nomen ex audacissimo leone, formicáque contemptissima conflatum, ad dæmonis oppugnationem exprimendam: formicis enim, hoc est, pauidis, & imbellibus, leo terribilis est; leonibus autem, idest, fortibus, & intrepidis, despicatissima formica. Vide Gregorium lib. 5. Moralium, cap. 17. & Pinedam in eum locum.

39 Itaque si fide obarmatum pectus, eius insultibus opponas: si displosam in te Inferorum procellam, hoc vnico verbo, *nolo*, fortiter excipias; in hoc scuto omnia tela nequissimi ignea extingues, ad Ephes. 6. numero 16. Bernardus Serm. 5. de Quadragesima. *Tu solummodò ne consenseris; & quoties restiteris, toties coronaberis.* Cassianus Collatione 7. cap. 8. [Constat ergo, neminem posse à diabolo decipi, nisi illum, qui præbere illi maluerit suæ voluntatis assen-
40 sum.] Notum est illud Augustin. Sermone 197. de Tempore: qui dæmonem cum cane comparat, rabido illo quidem, verùm catenis illigato. *Qui latrare potest, solicitare potest; mordere omnino non potest, nisi volentem. Volentem*, inquit, idest, ad eum sua sponte per consensum voluntarium accedentem. Ad Ephes. 4. num. 27. *Nolite locum dare diabolo.* Vos tantùm *nolite*: ille terga continuò vertet. Hieronym. epist. ad Demetriad. [Infirmus hostis est, qui non potest vincere, nisi volentem.]

***

NVMERVS VIII.

Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis.

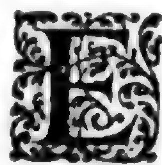

ELegantior erit antithesis huius versus cũ superiore, si explicemus de accessu ad implorãdã Diuinam opem in ipso conflictu cum dæmone: perinde, ac si dicat Apostolus. Si vos impares agnoscitis ad subeundum certamen cum tali hoste, ne despondeatis animos: non eritis vos, qui cùm illo dimicabitis, pręsto enim erit inuocantibus diuinum Numen: *non patietur vos tentari supra id, quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione prouentum*, 1. Corinth. 10. n. 13. Verissima enim est illa Hieronymi vox, lib. 3. contra Pelagianos. *Nostra victoria, illius protectione, & clypeo paratur.* Lege Belarmin. lib. 5. de Gratia, & libero arbitrio, cap. 7. & Commentarium nostrum in id Malachiæ 3. num. 7. *Reuertimini ad me, & ego reuertar ad vos.* 41

Emundate manus, peccatores.

ERuditissimè probat Brissonius lib. 1. de formulis, pag. 6. solemni præfatione, eos, quibus puræ nõ erant manus sacris arceri consueuisse. Laudat sententiam Mimographi. *Puras Deus, non plenas respicit manus.* Multa etiam congerit Pineda in ea verba Iob. 9. num. 30. *Si lotus fuero, quasi aquis niuis, & fulserint velut mundissimæ manus meæ.* Ablutione verò, munditiáque manuum, significari solitam morum innocentiam, ex sacris ostendit Maldonatus Matth. 27. num. 24. & Lorinus Actuum 18. num. 6. Mihi satis est ille locus Iob 22. num. 30. *Saluabitur innocens: saluabitur autem in munditia manuum suarum.* 42

Cùm ergo Iacobus hortatus esset 43

fideles, vt ad Deum accederent, eiúsque opem ad ineundum cum sanguinario hoste certamen exposcerent: eos admonet, nulla re magis, quàm manuum, cordísque munditia, diuinum fauorem conciliari. 1. Timoth. 2. num. 8. *Volo viros orare in omni loco, leuantes puras manus sine ira.* Contrà verò dicitur Isaiæ 1. num. 15. *Cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.*

Et purificate corda, duplices animo.

EXplicaui hunc locum cap. 1. numero 8.

NVMERVS IX.

Miseri estote, & lugete, & plorate: risus vester in luctum conuertatur; & gaudium in mœrorem.

44 AD emundandas manus, & purificanda corda, vnica via, eáque maximè compendiaria, est pœnitentia: quæ ex anteactæ vitæ recordatione, gemitu, & lachrymis concipitur; qua concepta, risus, & gaudium mundi repudiantur.

Quod Vulgatus vertit, *miseri estote*, Græcè vnico exprimitur verbo, *talaporesate.* Lyranus: *statum miseri assumite.* Regia, *affligimini.* Vatablus: *affligite vos.* Auctor Thesauri Græcæ linguæ, in Symphonia noui Testamenti: *sensu miseriæ tangimini:* in Thesauro verò tom. 3. colu. 647. *labores, & ærumnas tolerate.* Sensus itaque Apostoli est. Ad placandum cæleste numen, vestris culpis violatum, corporis afflictiones sponte suscipite; vel immissas à Deo, non modò patienter, verùm etiam gratanter sustinete.

Argutè colligit Bernardus Sermo. 3. de Natiuitate, ex Christi exemplo. [Ipse est promissus olim per Isaiam paruulus sciens reprobare malum, & eligere bonum: malum ergo, voluptas corporis; bonum, afflictio est: siquidem & hanc eligit, & illam reprobat.] Iam quod ad promerendam peccatorum veniam attinet, asseueranter affirmat Nazianzen. orat. 18. pag. 400. [Neque enim Deus vlla re, perinde atque corporis ærumna conciliatur.] Et Beata Virgo Maria affirmauit Sanctæ Elisabethæ, apud Bonauenturam in Vita Christi, cap. 3. [Pro certo habeas, quòd nulla gratia descendit in animam, nisi per orationem, & corporis afflictionem.] 45

NVMERVS X.

Humiliamini in conspectu Domini, & exaltabit vos.

VEra animi humilitas perpetuò solet pœnitentiam comitari. 3. Regum 21. num. 29. *Nonne vidisti humiliatum Achab coram me?* Humilitati verò debitum præmium, & in Scriptura subinde promissum, est exaltatio. Sapienter enim dixit Augustin. Tractatu 104. in Ioannem. *Humilitas, claritatis est meritum; claritas, humilitatis est præmium.* Iob 5. num. 11. *Qui ponit humiles in sublime.* Et cap. 22. nu. 29. *Qui enim humiliatus fuerit, erit in gloria.* Prouerb. 15. nu. 33. *Gloriam præcedit humilitas.* Et cap. 18. num. 12. *Antequàm glorificetur, humiliatur.* Cap. 29. num. 23. *Humilem spiritu suscipiet gloria.* Eccles. 11. num. 1. *Sapientia humiliati exaltabit caput illius.* Matth. 23. num. 12. & Lucæ 14. num. 11. & cap. 18. num. 14. *Qui se humiliauerit, exaltabitur.* 1. Petri 5 numero 6. *Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, vt vos exaltet.* 46

De

47 De ipso etiam Christo legimus ad Philippens. 2. num. 8. & 9. *Humiliauit semetipsum, &c. Propter quod & Deus exaltauit illum.* Quare rectè Cyprianus ait libro de Zelo, & Liuore [Exaltationis apud nos non potest esse contentio: de humilitate ad summa crescimus; didicimus, vnde placeamus.] Hanc viam munierat nobis cælestis Magister, Marci 9. num. 34. *Si quis vult primus esse, erit* (idest, sit, vel fiat) *omniũ nouissimus.* Eamdem munit Augustin. Serm. 213. de Tempore. *Esto paruulus in oculis tuis, vt sis magnus in oculis Dei.* Et Bernardus Serm. 2. de Ascensione. *Sola est humilitas, quæ exaltat; sola, quæ ducit ad vitam: hæc est via, & non est alia præter ipsam.*

48 Aduertit hîc Sanctus Thomas, illis Apostoli verbis, *in conspectu Domini*, fictam, & adumbratam humilitatem excludi. Eccles. 19. num. 23. *Est, qui nequiter humiliat se, & interiora eius plena sunt dolo.* Et cap. 20. num. 11. *Est propter gloriam minoratio.* Tigurina: *est, qui se submittat causa gloriæ.* Rectè Hieronymus in epist. ad Celantiam. [Humilitatem sequere, non quæ simulatur gestu corporis, aut fracta voce verborum; sed quæ puro affectu cordis exprimitur: aliud est enim, virtutem habere; aliud, virtutis similitudinem.] Lege Cassianum Collatione 18. cap. 11.

NVMERVS XI.

Nolite detrahere alterutrum, fratres: qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum, detrahit legi, & iudicat legem.

49 DEtractio grauissimum peccatum est: lædit enim famam, quæ (teste Aristotel. 4. Ethicorum cap. 3.) bonorum externorum est longè maximum. Prouer. 22. nu. 1. *Melius est nomen bonum, quàm diuitiæ multæ.* Eccles. 41. num. 24. *Curam habe de bono nomine: hoc enim magis permanebit tibi, quàm mille thesauri pretiosi, & magni.*

Hoc itaque vitium passim prohibet Scriptura. Prouerbior. 4. num. 24. *Detrahentia labia sint procul à te.* Sapient. 1. num. 11. *A detractione parcite linguæ.* Vulgaris est illa ratio auertendi animos ab hoc crimine, quia detractores in omnium odium meritò incurrunt: Dei quidem, ad Roman. 1. num. 30. *Detractores, Deo odibiles*; hominum autem, Prouerbior. 24. num. 9. *Abominatiò hominum, detractor.* Eccles. 5. num. 17. *Super furem est confusio, & pœnitentia; & denotatio pessima* (idest, vt exponit Lyranus, ostensio confusibilis cum digito) *super bilinguem: susurratori autem odium, & inimicitia, & contumelia.* Sed Iacobus hîc tria congerit argumenta ad huius vitij detestationem, ducta nimirum à triplici iniuria, quæ infertur ipsi legi, legislatori, & proximo. 50

Quod ad primum argumentum attinet, Gabriel Vazquez tom 2. in 1. 2. disp. 152. cap. 4. num. 45. secutus Gagneium, & Claudium, existimat, eum, qui detrahit fratri, eúmque temerariè iudicat, eo ipso detrahere legi, legémque illam iudicare, tanquam inutilem, qua detractio, & iudicium temerarium prohibentur. Magis probo explicationem Catharini, Caietani, Serarij, & Salmeronis: non agere hîc Apostolum vniuersè de quolibet iudicio, aut detractione, sed de ea speciatim, quæ reprehenditur Eccles. 11. num. 36. *Bona enim in mala conuertens insidiatur, & in electis imponet maculam.* Est enim hæc multò detestabilior, quæ ipsa virtutis opera temerè vitio vertit. Basilius certe in Regulis breuioribus, responsione 273. existimat, hoc esse peccatum in Spiritum 51

Sanctum, cuius remissio est longè difficillima, Matth. 12. num. 32.

52 Moueor primò: nam qui detrahit adultero, vel iudicat quempiam (tametsi ex leuibus indiciis) adulterium perpetrasse; esto, lethaliter peccet; non video, quî legem iudicet, quæ prohibet iudicare: quemadmodùm neque ille, qui furto se obstringit, iudicat legem vetantem furtum. Potiùs enim detrahens adultero, se ostendit, quodammodò zelatorem, ac vindicem legis, licèt ex zelo non secundum scientiam, cùm carpit, & exagitat adulterium, quod lege ipsa videt prohiberi. At, qui heroicæ virtutis opus, editum ex pręcepto legis Euangelicæ, vitio attribuit; qui remissum sęculo nuntium, secessúmque in eremum, aut in asperam religionem ad victum, & cultum horridiorem, non solùm irridet, sed insaniam vocat; qui distributionem in pauperes totius rei familiaris, stolidam profusioně appellat; qui Christi exemplo, & amore condonantem impactum colaphum, ignauum, & effæminatum ducit: is quidem legem Euangelicam, quę talia virtutum opera suadet, quodammodò iudicat, & damnat.

53 Moueor deinde: nam in hac explicatione aptè cohæret hic versus cum superioribus. Hortatus erat Apostolus ad pœnitentiam, ad luctum, ad afflictionem carnis, ad humiliationem crucis: verbum autem crucis pereuntibus stultitia est, 1. Corint. 1. num. 18. Perstringuntur scilicet oculi mundanorum tantarum splendore virtutum: contingitque illis, quod de Christi cognatis refert Euangelista Marc. 3. num. 21. *Sui exierũt tenere eum, dicebant enim, quoniam in furorem versus est.*

Si autem iudicas legem, non es factor legis, sed iudex.

54 HÆc ipsa repetitio Apostoli, inculcatióque eiusdem sententiæ, probabiliorem efficit nostram explicationem. Quis enim affirmatè iteret, iudicem eum esse legis prohibentis detractionem, qui illam tantùm violat detrahendo? aut cur, qui furtum admittit, non dicetur iudex legis de non furando, quam sua transgressione contemnit? Itaque plus multò significat Apostolus, quàm legem facto ipso perfringi.

NVMERVS XII.

Vnus est legislator, & iudex, qui potest perdere, & liberare.

HOc est secundum argumentum, ductum ab iniuria illata legislatori. Quid tibi tam temerè istam arrogas auctoritatem? Solus est Deus, qui ita legem tulit, vt nostra non modò iudicet facta, verùm etiam occultissima cogitata, quibus eius legem violamus. Ad eum duntaxat spectat condemnare, vel absoluere: tuum autem non est iudicare, sed parere. Vtrumque etiam coniunxit Isaias cap. 33. num. 22. quò fortasse Iacobus respexit. *Dominus enim iudex noster, Dominus legifer noster.* 55

NVMERVS XIII.

Tu autem quis es, qui iudicas proximum?

INiuria etiam profectò afficis proximũ, in quem tibi ius vsurpas. Auget interrogatio mirã energiam: *tu autem quis es?* Perinde ac si dicat: nimium de te præsumis, dum tibi arrogas, quod proprium Dei est. Ad Rom. 14. num. 4. *Tu quis es, qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat, aut cadit.* 1. Corinth. 4. num. 4. *Qui autem iudicat me, Dominus est:* 56

est: itaque nolite ante tempus iudicare, quoad vsque veniat Deus.

Ecce nunc qui dicitis: hodie, aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus.

NVMERVS XIV.

Qui ignoratis, quid erit in crastino.

57 AVrea planè sententia, altéque defigenda in animo; & attenta potiùs meditatione concoquenda, quàm commẽtariis illustranda. Est enim per se dilucida, & non solùm ab Scriptura, & Patribus crebrò repetita, sed à Philosophis etiam, atque adeo à Poëtis identidem vsurpata. Hinc videlicet erumpebant illæ voces, quamuis perperam detortæ ad vitam voluptariam instituendam.

Omnem crede diem tibi diluxisse supremum.
Non est, crede mihi, sapientis dicere, viuam:
Sera nimis vita est crastina: viue hodie.

58 Et eius generis sexcenta. Hinc grauiter Cicero 2. de Finibus: [Nemini exploratũ esse potest, quomodò sese habiturum sit corpus, non dico ad annum, sed ad vesperum.] Et in lib. de Senectute. *Quis est tam stultus, quamuis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum?* Præclarè item Seneca epist. 61. *Id ago, vt mihi instar totius vitæ sit dies: sic illum aspicio, tanquam esse vel vltimus possit.*

59 Hinc sapientissimè Gregorius homilia 12. in Euangelia: [Qui pœnitenti veniam spopódit, peccanti diem crastinum non promisit: semper ergo extremum diem debemus metuere, quem nunquam possumus præuidere.] Prouerb. 27. num. 1. *Ne glorieris in crastinum, ignorans, quid superuentura pariat dies.* Videlicet *nescit homo finem suum*, Eccles. 9. num. 12. nam *& Rex hodie est, & cras morietur*, Ecclesiast. 10. nu. 11. Hanc vim habet crebra illa adhortatio Christi Matth. 25. num. 12. *Vigilate itaque, quia nescitis diem, neque horam. Es largo plaço vn dia: ni vna hora de vida tenemos cierta, ni vn instante seguro.* Iob 21. num. 13. *In puncto ad inferna descendunt.* Et cap. 10. num. 8. *Sic repentè præcipitas me?* Præciditur sæpe tela huius fragilis vitæ in ipsis primis filis, Iob 7. num. 6. & Isaiæ 38. num. 12. *Præcisa est, velut à texente, vita mea: dum adhuc ordirer, succidit me.*

Non solùm vita nostra similis est 60
naui ob incredibilem cursus velocitatem, Iob 9. num. 26. *Pertransierunt, quasi naues poma portantes:* quæ scilicet remis, velísque impelluntur, ne poma ipsa putrescant: & ob nullum relictum vestigium, neque semitam carinæ illius in fluctibus, Sapient. 5. num. 10. sed etiam, quia sæpe naues, vixdum portum egressæ, subitò ad scopulos allisæ franguntur, aut coorta procella fluctibus absorbentur. Non prætermittam luculẽta Tertulliani verba in lib. de Anima, cap. 52. [Vis est & illa nauigiis, cùm longè à saxis, nullis depugnata turbinibus, nullis quassata decumanis, adulante flatu, labente cursu, lætante comitatu, intestino repentè perculsu, cum tota securitate desidunt. Non secus naufragia sunt vitæ, etiã tranquillæ mortis euentus.]

Et cùm tantam huius miseræ vitæ 61
incertitudinem quotidie hauriamus oculis, manu teneamus; tamen verissimum est, quod dixit Hieronymus in epitaphio Nepotiani. [Quotidie morimur, quotidie commutamur, &

& tamen æternos non esse credimus: hoc ipsum, quod dicto, quod scribitur, quod relego, quod emendo, de vita mea tollitur. Quod puncta Notarij, tot meorum damna sunt temporum.]

NVMERVS XV.

Quæ est enim vita vestra? vapor est ad modicum parens, & deinceps exterminabitur.

62 Græca vox *atmis* non ita presse sumenda est; vt solet apud Philosophos Latina *vapor.* Hîc enim significat afflatum quemuis exilem, halitúmque tenuissimum, etiam ex igne, vel fumo valde extenuato, iam iámque euanescentem: vt constat Act.2.nu.19. *Et vaporem fumi.* Eccles.22.num.30.& cap.38.num.29. Eadem vox, *radius* vertitur Eccles.43. num. 4. Nihil itaque fragilius, nihil extenuatius, nihil leuius excogitari potest.

63 Mortis igitur incertitudinē probat Apostolus ex vitæ fragilitate. Quid enim mirum, aquæ bullam repentè euanescere; vaporem à vento facilè disijci; vmbram subitò diffugere? Similitudines sunt in Scriptura, & Patribus frequentissimæ, eædémque significantissimæ ad vitæ huius inconstantiam, miseriam, volubilitatémque ob oculos statuendam. Psal.89. nu.9. *Anni nostri, sicut Aranea,* (Hebraicè, *sicut loquela*) *meditabuntur,* id est, æstimabuntur. *No parece que passan, sino que se piensan: son vn pensamiento los años de nuestra vida.* Genebrardus: *dicto, cogitationéve ocyùs consumuntur.* Iob

64 7.num.6.legunt LXX. *Vita mea exilior est, quàm loquela.* Isaiæ 2. num.22. *Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus eius est,* id est, desinite timere hominem, cuius vita flatu continetur, respiratione exhauritur. *Hombre que se acaba en vn soplo.* Sapient.2.n.2. *Fumus flatus est in naribus nostris.* Psal. 77.num.39 *Spiritus vadens, & non rediens,* id est, ventus, ipsa sua agitatione disparens. Sapient.5.nu.15. *Tanquam spuma gracilis, quæ à procella dispergitur, & tanquam fumus, qui à vento diffusus est.* Iob 14.num.2. *Fugit, velut vmbra.* Denique non solùm est vniuersa vanitas omnis homo viuens, Psalm. 38. num.6. sed planè nihil, Iob 7. nu.16. *Nihil enim sunt dies mei.* Vnde meritò sapientissimus Lipsius incidi iussit in suo sepulchro versus istos.

Vis, altiore voce me tecum loqui?
Humana cuncta fumus, vmbra, vanitas,
Et scenæ imago: &, verbo vt absoluam, nihil.

Pro eo, vt dicatis.

Hoc est, pro eo, quòd dicere debebatis: vt ex consueta phrasi Scripturæ probat Ribera ad Hebræos cap.12.num.7.

Si Dominus voluerit. Et: si vixerimus, faciemus hoc, aut illud.

Ita sæpe loquitur Paulus 1. Cor.4. 65
num.19. *Veniam autem ad vos citò, si Dominus voluerit.* Et cap. 16. num. 7. *Spero enim, me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit.* Ad Philip.2.num.24. *Confido autem in Domino, quoniam & ipse veniam ad vos citò.* Ad Hebr.6.num.3. *Hoc faciemus, si quidem permiserit Deus.* Est autem valde mirandum, Angelum illum, qui repræsentabat Deum immortalem, mortalis tamen ritu locutum esse; videlicet vt ipsos mortales instrueret, Genes. 18. num. 10. *Reuertens veniam ad te tempore isto, vita comite.* Lege hîc apud Serarium repentinum obitum cuiusdam,

cuiusdam, qui sibi certò pollicebatur, postridie se adamatæ sponsæ amplexibus fruiturum.

NVMERVS XVI.

Nunc autem exultatis in superbijs vestris: omnis exultatio talis maligna est.

66 ANselmus Laudunensis, Sanctus Thomas, Claudius, Catharinus, Paëz, Salmeron, & communiter Interpretes ita exponit. Vos autem auidissimè lucris inhiantes, in vestris diuitiis exultatis, quibus solent homines superbire. Itaque de horum Interpretum sententia, diuitias vocat Apostolus *superbias*; quia diuites solent esse superbi. Eleganter enim Augustinus exponens verba illa 1. Timoth. 6. num. 17. *Diuitibus huius sæculi præcipe non sublimè sapere*: Græcè, *hypselophronin*, idest, superbè, elatè, atque magnificè de se sentire; sic ait tom. 10. serm. 5. de Verbis Domini cap. 9. [Omne pomum, omne granum, omne frumentum, omne lignum habet vermem suum. Alius est vermis mali, alius fabæ, alius tritici: vermis diuitiarum superbia est: ergo præcipe diuitibus non superbè sapere.]

67 Cùm hanc communem improbem explicationem huius loci, meam magis probarem coniecturam, si eam apud probatum aliquem expositorem inuenirem. Suspicor Iacobum in eadem persistere sententia, & ad cap. 27. Prouerb. alludere: ibi enim legimus num. 1. *Ne glorieris in crastinum, ignorans, quid superuentura pariat dies.* Gloriari autem in crastinum, est prosperum aliquem successum, egregiúmve factum, & ex animi sententia ad exitum perductum, certò sibi in posterum polliceri. Hoc ipsum vocat Iacobus *in superbijs exultare*. Nos Hispani significanter exprimimus: *fabricar torres de viento.* Et nemini dubium esse 68 potest, in hac explicatione magis cohærere contextum; aptiúsque antithesim, particula illa aduersatiua *autem* denotatam, constare, quàm si subitò deflectat Apostolus ad homines, qui diuitiis efferuntur. Admonuerat eos humanæ imbecillitatis: proposuerat mortis in momenta singula impendentis incertitudinem: aptissimè itaque subiungit: atqui tantùm abest, vt memores mortis quotidie imminentis, vos modestè, demissèque geratis; vt potiùs de rebus ad voluptatem fluentibus, in multos annos inaniter, & superbè gloriemini: contra prudentissimum illud Ecclesiast. præceptum cap. 6. nu. 2. *Non te extollas in cogitatione animæ tuæ, velut taurus, ne fortè elidatur virtus tua.* An non exultabat in superbiis ille di- 69 ues, qui aiebat Lucæ 12. nu. 19. *Habes multa bona posita in annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare?* Sed repentè illi diuina vox intonuit: *Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem parasti, cuius erunt?* Verbum etiam *exultatis*, quo hîc vtitur Apostolus, Græcè *cauchate*, non solùm Caietanus, Regia, Tigurina, & Interpres OEcumenij hîc vertunt *gloriamini*; sed Vulgatus etiam ipse ad Rom. 2. num. 17. cap. 5. nu. 2. & 1. Cor. 1. n. 29. ad Galatas 6. num. 14. & ad Ephes. 2. num. 9. vt omnino conueniat cum loco Prouerbiorum.

NVMERVS XVII.

Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.

EGregia capitis huius clausula, & ad institutum Apostoli in tota hac Epistola apprimè 70

BBbb condu

conducens. Scopus eius est, vt sæpe iam adnotauimus, Christianam fidem non verbis duntaxat testandam esse, sed multò magis vita etiam, & moribus exprimendam. Nunc calcar admouet acutissimum: nimirùm, longè eos peccare grauiùs, ac proinde multò etiã atrociùs fore puniendos, qui cognoscentes perspicuè bonum, atque adeò reclamante ipsa conscíẽtia, & malum acerrimè detestante; nihilominùs prudentes, & videntes, spreto bono, in illud ipsum cognitum malum se sua sponte coniecerunt. hoc planè esse peccatũ ex malitia; eiusmodiq; transgressionem legis cum volũtario contemptu ipsius legislatoris esse coniun-
71 ctam. Hi sunt nimirum *qui veritatem Dei in iniustitia detinẽt*, ad Rom. 1. n. 18. *Melius erat illis non cognoscere viam iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsum conuerti ab eo, quod illis traditum est, sancto mandato*, 2. Petri 2. num. 21. *Seruus enim, qui cognouit voluntatem Domini sui, & non præparauit, & non fecit secundum voluntatem eius, vapulabit multis*, Lucæ 12. num. 47. In hanc sententiam explicat Chaldæus Paraphrastes verba illa Ecclesiast. 1. num. 18. *Eò quòd in multa sapientia multa sit indignatio. Namque vir*, inquit, *qui multiplicat sapientiam, quando peccat, multiplicat indignationem à Domino.* Congruenter ibi Aquila: *qui addit cognitionem, addit tormentum.*

CAPVT V.

NVMERVS I.

Agite nunc diuites, plorate vlulantes in miserijs vestris, quæ aduenient vobis.

1 Vlulare etsi luporum proprium est, frequentissimè tamen transfertur in Scriptura ad lugubres hominum eiulatus exprimẽdos, Isaiæ 13. num. 6. cap. 65. num. 14. Ieremiæ cap. 47. num. 1. Ezechiel. 30. num. 2. Ioëlis cap. 1. num. 5. Michææ 1. num. 1. 8. Vide Riberam. in cap. 5. Oseæ num. 22. Acerbissimè ergo insectatur Apostolus diuites auaros, prædis, & rapinis auidè inhiantes, geniòque intemperanter indulgentes: auertit eos à deliciis ad effusos planctus ob æternam calamitatem, sibi iam iamque imminentem.

Obseruo in arcano sermone diuitibus iniquis, & voluptarijs, seuerissimè denũtiari horribile illud *væ*, quod vt notauit Gregorius homil 9. in Ezechiel. sæpius in Scriptura de æterno luctu, quàm de præsenti solet intelligi calamitate, Amos 6. num. 1. *Væ qui opulenti estis in Sion.* Et Luc. 6. nu. 24. *Væ vobis diuitibus, quia habetis consolationem vestram.* Vbi ponderanda est particula illa causalis *quia*, quæ habet eamdem vim, Luc. 16. num. 25. *Recordare, quia recepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala: nunc autem hic consolatur, tu verò cruciaris.* 2

Nam vt grauiter dixit Hieronymus Epist. 34. [Difficile, imò impossibile est, vt præsentibus quis, & futuris fruatur bonis; & hìc ventrem, & ibi mẽtem expleat; vt de deliciis transeat ad delicias.] Hunc ipsum terrorem diuitibus intentat verbum illud, vel potiùs fulmen summę veritatis, Matt. 19. num. 24. *Facilius est, camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum cælorum.* 3

Iam verò præsentis vitæ miserias, quibus assiduè diuites conflictantur, eleganter persequitur Cyprianus lib. 2. Epistola 2. [Hos inter diuitias suas trepidos cogitationis incertæ solicitudo discruciat: non cibus securo, somnusue contingit: suspirat ille in conuiuio, bibat licèt gemma; & cùm epulis marcidum corpus torus mollior alto sinu 4

ſinu condiderit, vigilat in pluma: nec intelligit miſer, ſpecioſa ſibi eſſe ſupplicia, auro ſe alligatum teneri, & poſſideri magis, quàm poſſidere diuitias.] Conſentaneè Ambroſius lib. de
5 Nabuthe, cap. 14. [Bene inquit, viros diuitiarum appellauit Dauid (Pſalm. 75. num. 6.) non diuitias virorum vt oſtendat, eos non poſſeſſores diuitiarum eſſe, ſed à ſuis diuitiis poſſideri.] Rectè item omnino Seneca Epiſtola 119. [Sic diuitias habent, quomodò habere dicimur febrim, cùm illa nos habeat. E contrario dicere debemus: febris illum tenet: eodem modo dicendum eſt: diuitiæ illum tenent, imò & torquent.] Acutè obſeruat Gregorius expendens verba illius diuitis, Lucæ cap. 12. num. 17. *Quid faciam, quia non habeo, quò congregem fructus meos?* [O anguſtia (inquit Gregorius lib. 15. Moralium cap. 11.) ex ſatietate nata! de vbertate agri anguſtiatur animus auari.]

6 Ex appetentia verò diuitiarum, & temporalium bonorum affluentia, frequentiſſimè ſuperbia, libido, crudelitas, rapina, multáque alia deteſtanda vitia proficiſcuntur. Teſtantur id paſſim ſacræ litteræ. Satis erit in re peruagata locos indicare. 1. Regum 25. numero 11. Iob 20. num. 19. Prouerbior. 28. numero 20. Eccleſ. 31. num. 5. & cap. 11. nu. 10. Iſaiæ 5. num. 8. Habacuc. 2. num. 6. & 1. Timoth. 6. num. 9.

NVMERVS II. & III.

Diuitiæ veſtræ putrefactæ ſunt: & veſtimenta veſtra à tineis comeſta ſunt: aurum, & argentum veſtrum æruginauit.

7 THeſaurizaſtis videlicet vobis theſauros in terra, *vbi ærugo, & tinea demolitur,* Matth. 6. num. 19. Quod carpit etiam Seneca lib. 3. de Ira cap. 33. *Auaritia iterum ſub terras refert, quæ malè egeſſerat.* [Grandis profectò inſania, (inquit Baſilius homilia 7. in diuites auaros) primùm, in metallis aurum latitans omni diligentia in lucem proferre, ac ex humo recludere; deinde ſemel effoſſum rurſus in terra occultare. Nam quicunque hoc facis, profectò & cor ſimul fodere videris: dicitur enim (Matth. 6. numero 21.) vbi theſaurus tuus, ibi & cor tuum.] Congruenter Ambroſius lib. 2. de Iacob, & vita beata cap. 7. [Multi defoſſo auro incubant; aurum eorum ſub terra, & cor eorum ſub terra: caue ergo, ne & tu cor tuum terræ viuus infodias.]

Depingit hîc Apoſtolus auarorum ingenium: quò maiores congeſſerunt opes, eò illas appetunt ardentiùs; eò difficiliùs in pauperes diſpenſant: æquiore patientur animo, frumentum in horreis aſſeruatum vetuſtate putreſcere, veſtes in arca reconditas tinea corrumpi, aureos denique nummos altè defoſſos in terra rubigine exedi, quàm his bonis egentium inopiam ſubleuari. Imò verò ſæpe etiam in ſe ipſos crudeles ſunt, vt pecuniis parcant; veri Tantali mento ſummam aquam attingentes, ſiti enecti. *Mutato nomine* (inquit Horat. lib. 1. Sermonum, Satyra 1.) *de te.* 8

Fabula narratur: congeſtis vndique ſaccis
Indormis inhians, & tanquam parcere ſacris
Cogeris, aut pictis tanquam gaudere tabellis.

Iuſtum ſanè, ac prudens fuit ſupplicium Caliphi cuiuſdã locupletiſſimi, 9
Babylone regnantis: is enim turrim habebat refertam auro, argento, & variis lapidibus pretioſis; atque obſidione cinctus, ne theſauros attingeret

 ſuos,

ſuos, contempſit milites euocare. Verùm expugnata demum vrbe, captus, & vinculis conſtrictus, in illam ipſam turrim, omni prorſus ſubducto cibo, incluſus eſt: ea inſuper obiurgatione increpitus: *i nunc, & famem depelle theſauris iſtis, quos tam auidè ſitiſti.* Paulò pòſt fame enectus, inter aurum, & gemmas miſerandum in modum expirauit. Auctores referunt Maluenda lib. 2. de Antichriſto, cap. 17. Lorinus Eccleſiaſt. 2. num. 23

10 Veriſſimum eſt prouerbium illud, quod refert Hieronymus ad Paulinum. *Auaro tam deeſt, quod habet, quàm quod non habet.* Cui conſonat Seneca epiſtola 108. *Deſunt inopiæ multa, auaritiæ, omnia.* Semper enim auarus eget. Horat. lib. 1. epiſt. 2. & lib. 2. Carminum Ode 2.

Creſcit indulgens ſibi dirus hydrops,
Nec ſitim pellit.

Quia nimirùm, vt ait Ouidius 1. Faſtorum.

Creuerunt & opes, & opum furioſa cupido:
Et cùm poſſideant plurima, plura petunt.

Sapienter itaque Seneca lib. 2. de Beneficiis, cap. 27. [Eò maiora cupimus, quò maiora venerunt: multóque concitatior eſt auaritia in magnarum opum congeſtu collocata: vt flammæ infinitò acrior vis eſt, quò ex maiore incendio emicuit.]

Et ærugo eorum in teſtimonium vobis erit.

11 Senſus eſt: tanquam teſtis incorruptus, veſtram crudelitatem in pauperes condemnabit: palámque oſtendet, vos adeò fuiſſe inhumanos, vt theſauros veſtros malueritis ærugine abſumi, quàm pauperibus impendi. Phraſis eſt, & ſententia, digna Scripturæ maieſtate. Sap. 10. num. 7. *Quibus in teſtimonium nequitiæ fumigabunda conſtat deſerta terra.* Et de diuite auaro Eccleſ. 31. num. 29. *Nequiſſimo in pane murmurabit ciuitas, & teſtimonium nequitiæ illius verum eſt.* Et Habacuc. 2. num. 11. *Lapis de pariete clamabit; & lignum, quod inter iuncturas ædificiorum eſt, reſpondebit:* ideſt, marmora ipſa pretioſa, & cypreſſina laquearia, alienis impendiis, & pauperũ ſanguine exſtructa, vos iniurios, & raptores eſſe clamitabunt. Iſaiæ 30. num. 8. *Erit in die nouiſſimo in teſtimonium vſque in æternum.*

Congruenter huic ſententiæ explicat Maldonatus, laudans Hilarium, & Origenem, illud Matth. 10. num. 14. *Exeuntes foràs de domo, vel ciuitate, excutite puluerem de pedibus veſtris.* Nimirùm vt hac tam inſolita actione Apoſtoli oſtenderent, illũ ipſum puluerem, quem ex itinere collegerant, vt illis Euangelium prædicarent, in die Iudicij teſtem incorruptũ contra eos futurum, qui ſe recipere noluiſſent. Eamdem habet vim Luc. 21. nu. 13. *Cõtinget autem vobis in teſtimonium:* hoc eſt, vobis ea res inuictum aduerſus rebelles teſtimonium erit, quod in die Iudicij vos excuſet, illos autem acriter accuſet. 12

Et manducabit carnes veſtras, ſicut ignis.

Terrifica verba, inquit Iſidor. Clarius, *ſi iſti audirẽt, neque multo auro occluſiſſent aures.* Senſus Apoſtoli eſt: elegiſtis potiùs theſauros veſtros ærugine exedi, quàm illis pauperes alere; illa igitur ipſa ærugo non ſolùm theſauros abſumet, ſed teſtimonium reddens veſtræ crudelitatis, carnes etiam veſtras, tanquam ignis ardentiſſimus, deuorabit. Arbitror alluſiſſe Iacobum ad caput 6. Michææ num. 10. *Adhuc ignis in domo impij theſauri iniquitatis.* Quod 13

Quod perinde est, ac si dicat Propheta, vt grauiter exponit ibi Ribera, nu. 32. Adhuc post tot increpationes Prophetarum impij retinent thesauros per rapinam collectos; sed eis erũt non thesauri, sed carbones incensi, acerbissimúsque ignis, quo in omnem æternitatem conflagrabunt.

Thesaurizastis vobis iram in nouissimis diebus.

14 Videte, quales tandem thesauros in extremum illum Iudicij diem vobis cumuletis; videlicet iracundiæ Diuinæ, atq; adeò ignis æterni. Simili metaphora vsus est Paulus ad Rom. 2. num. 5. *Thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei.* Quæ verba sic explanat Gregor. homil. 11. in Ezechielem. [De benignitate Dei iram sibi in die iræ reprobus thesaurizat; quia dum ad pœnitẽdum tempus accipitur, & ad peccandum exhibetur, ipsum remedium gratiæ vertitur in augmentum culpæ.] Et Bernardus Sermone de Triplici misericordia. [Thesaurizas tibi thesauros iræ pro prorogatis thesauris misericordiæ, quos contemnis.] Alludit verò vterque Apostolus ad cap. 32. Deuter. num. 34. *Nonne hæc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis?* & Iob 14. num. 17. *Signasti, quasi in sacculo, delicta mea.*

NVMERVS IV.

Ecce merces operariorum, qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat: & clamor eorum in aures Domini Sabbaoth introiuit.

15 Iob 24. num. 6. vbi nos legimus, *agrum non suum demetunt; & vineam eius, quam vi oppresserint, vindemiant,* vertunt L X X. *Impotentes vineas impiorum sine mercede, & sine cibo operati sunt.* Res seuerè prohibita in Scriptura Leuitici 19. num. 13. Tobiæ 4. num. 15. Eccles. 7. nu. 22. Est enim scelus longè grauissimum, ac de numero illorum, quæ in cælum clamare dicuntur, hoc est, sua fœditate celerem Dei vindictam, sæuissimúmque supplicium exposcere. Ducta nimirùm metaphora ab hominibus, qui æquo animo dissimulant se audire contumelias, ne iniuriam illatam cogantur vlcisci: sed cùm iam probra clamoribus iactantur, cùm petulantissimæ contumeliæ aures obtundunt, etiam inuiti ad vltionem excandescunt. Hinc in recondito sermone magna peccata vocantur *clamor.* Isaiæ 5 numero. 7. Genes. 19. num. 13. *Delebimus enim locum istum, eò quòd increuerit clamor eorum coram Domino.*

Quòd si de effusione sanguinis legimus Genesis 4. num. 10. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra:* 16
qui clamores exprimuntur Apocalypsis 6. num. 10. *Vsque quò Domine non iudicas, & non vindicas sanguinem nostrum?* etiam merces pauperum, sudoréśque fraudati, effusio quædam sanguinis est. Ecclesiast. 34. num. 27. *Qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario, fratres sunt.* Alludit, verò Iacobus ad caput 24. num. 15. *Eadem die reddes ei pretium laboris sui ante solis occasum, quia pauper est, & ex eo sustenta animam suam, ne clamet contra te ad Dominum.*

Quod verò acutè obseruat alicubi 17
doctus quidam è nostris sacræ Scripturæ Interpres, non clamare pauperes mercede fraudatos, *quia pauper læsus tacebit*, Ecclesiast. 13. num. 4. sed mercedem ipsam iniquè interceptam, licèt muta sit, clamores tamẽ in cælũ vsq; contendere: & si pro hac secunda

parte certissimum est; pro illa tamen priore vereor, ne nimis subtile sit, & parùm solidum: certè non videtur cum verbis Scripturæ congruere, in qua non solùm dicitur merces fraudata in cælum clamare, sed ipsi etiam pauperes, qui mercede fraudatur; tum in eo loco Deut. 24. nu. 15. *Ne clamet contra te ad Domnũ:* scilicet ipse pauper iniuria affectus; tum vel maximè in illis Iacobi verbis, *& clamor eorum,* (id est, mercenariorum. Græcè, *therisanthon*, id est, metentium) *in aures Domini Sabbaoth introiuit.* Quamuis enim pauper oppressus hiscere non audet coram diuite, edit tamen liberè contentos clamores ad vtriusq; cælestem Iudicem Deum.

18 Similis est obseruatio Ambrosij, sed sanè grauis, & Ambrosio digna lib. 2. de Abel, & Cain, cap. 9. Expendens enim verba illa Genesis 4. num. 10. *Vox sanguinis fratris tui clamat*, ait, [Non frater clamat: hoc innocentia, & gratia germanitatis etiam in ipsa morte seruat: non accusat frater; non accusat vox ipsius; non anima eius; sed vox sãguinis accusat, quẽ ipse fudisti.]

Cur Deus appelletur Dominus Sabbaoth, id est, exercituum, copiosissimè disserui Nahum 2. num. 13. Hîc verò emphasim habet: terret videlicet superbos diuites, & inhumanos, intentato illius potẽtissimi ducis nomine, cuius vel vnicus miles potest innumerabiles copias momento trucidare. 4. Regum 19. num. 35.

NVMERVS V.

Epulati estis super terram, & in luxurijs enutristis corda vestra.

19 GRæcum verbum *tryphao* significantius est, quàm Latinum *epulari.* Regia vertit: *deliciati estis.* Vulgatus sic expressit eius vim Eccles. 14. num. 4. *In bonis illius alius luxuriabitur.* Et quod legimus Isa. 66. num. 11. *vt delicijs affluatis,* LXX. hoc ipso verbo significanter expresserunt. Vox enim *tryphe*, luxum significat, ac delicias. Eccles. 11. n. 29. *Obliuionem facit luxuria magna.* Et Lucæ 7. n. 25. *Qui in veste pretiosa sunt, & delicijs.* Subest vtrobiq; Græcè, *tryphe.* Quòd verò in hanc sententiam *epulandi* verbum vsurpetur à Vulgato, euidenter conuincitur ex c. 19. Sap. 11. *Postulauerunt escas epulationis.* Græcè, *tryphes*, id est, cibos delicatos, & exquisitos.

Hoc nimirùm familiare diuitibus 20
est vitium: indulgere genio; comessationibus, & compotationibus abdomen infarcire. Amos 6. num. 4. *Qui dormitis in lectis eburneis, & lasciuitis in stratis vestris: qui comeditis agnum de grege, &c.* Psalm. 16. numero 10. *Adipem suum concluserunt*, idest, se ita molliter curarunt, vt adipe, ac pinguedine diffluerent. *Tienen bien cubierto el riñon.* Sic Lucæ 12. num. 19. diues ille, cuius ager vberrimos prouentus extulerat, ita alloquebatur animam suam. *Requiesce, comede, bibe, epulare.* Exclamat hîc Basilius in homil. super hunc locum. [O verba stultissima! ô demen- 21
tiam singularem! Nam si porcinã habuisses animam, quid aliud enuntiare potuisses? Ita ne pecuinus es, ita bonorum animæ ignarus, eam vt excipres carnalibus epulis?] Pecuinus planè erat alter ille diues, qui nihil omnino de anima immortali curans, mortale duntaxat corpus, tanquam muta bellua, confertim ingurgitabat, Lucæ 16. nu. 19. *Induebatur purpura, & bysso, & epulabatur quotidie splendidè.*

In die occisionis.

IN Græcis exemplaribus exprimitur 22
nota similitudinis *hos*, idest, *sicut*, quæ

quæ valde hunc locum illustrat: omisit verò Latinus Interpres ex vulgari Hebraiſmo, quo illa ſubinde ſuppleri ſolet. Exempla congerunt, ne ego actum agam, Ribera Oſeæ 7. num. 6. & Nahum 3. num. 23. & Zachar. 6. num. 6. Maldonat. Marci 9. num. 49. Salmeron Tom. 1. Prolegomeno 14. formula 27. pag. 341.

Occiſio autem, Græcè *ſphage*, idem eſt, atque mactatio, ſiue immolatio victimæ. Ad Romanos 8. num. 36. *Sicut oues occiſionis*. Actuum 8 num. 32. *Tanquam ouis ad occiſionem ductus eſt*. Vtrobique ſubeſt idem nomen *ſphage*. Vox item *ſphagion* victimam ſignificat, Actuum 7. numero 42.

23 Cùm autem pinguiores vituli mactari ſolerent, & alioqui ex præſcripto legis carnes victimæ, quæ obueniebant immolanti, eodem die, aut ad ſummum poſtridie eſſent abſumendæ, vt latè probat Ribera lib. 4. de Sacrificiis, cap. 4. in die occiſionis largè, & ſplendidè conuiuia celebrabantur. Hinc petendus eſt ſenſus litteralis illius loci, Prouerbior. 7. numero 14. *Procaci vultu blanditur, dicens: victimas pro ſalute voui*. Vbi doctè Iſidorus Clarius: hoc dicit, vt iuuenem alliciat, atque inuitet ad epulas; quaſi dicat: eſt mihi domi multa caro, nam feci hodie ſacrificia pacificorum; indulgebimus igitur genio. De illo etiam conuiuio, quod Sapientia exſtruxit, magnificéque apparauit, legimus Prouerbior. 9. num. 2. *Immolauit victimas ſuas, miſcuit vinum, & propoſuit menſam ſuam*. Senſus itaque Iacobi eſt: perinde in veſtris comeſſationibus, & compotationibus laſciuiris, ac ſi victimas quotidie immolaretis.

24 Fortaſſe etiam prædicit Apoſtolus, eos quaſi diuini ſupplicij victimas impunè pingueſcere, atque adeo opiparè ſaginatos in diem occiſionis reſeruari: iuxta illud Hieremiæ 12. numero 3. *Congrega eos, quaſi gregem ad victimam, & ſanctifica eos in die occiſionis*. Sanctificare enim in eo loco idem eſt, ac mactationi conſecrare: quod eleganter dixit Poëta Latinus 2. Æneidos. *Me deſtinat aræ*. Sub hac metaphora ſæpe impiis atrociſſima ſupplicia Prophetæ minantur. Iſaiæ 34. numero 6. *Gladius Domini repletus eſt ſanguine, incraſſatus eſt adipe: victima enim Domini in Boſra, & interfectio magna in terra Edom*. Hieremiæ 46. numero 10. *Dies autem ille Domini Dei exercituum, dies vltionis, vt ſumat vindictam de inimicis ſuis: deuorabit gladius, & ſaturabitur, & inebriabitur ſanguine eorum: victima enim Domini Dei exercituum in terra Aquilonis*. Ezech. 21. num. 9. *Gladius, gladius exacutus eſt*. Et cap. 39. num. 17. *Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis, victimam grandem ſuper montes Iſraël: vt comedatis carnem, & bibatis ſanguinem*.

Huc ſpectat, quod prudenter admodum dixit Dionyſius Siciliæ Tyrannus, vt refert Euſebius lib. 8. de Præparatione Euangelica cap. 5. [Illis animalibus ſimiles ſumus, quibus comedendi, bibendíque, non ad aliud, quàm ad perniciem ſuam, copia ſolet offerri.] Ardenter verò intonat Chryſoſtomus homil 54. ad Populum Antiochenum: [Tempus eſt belli, tempus certaminis; tu verò ſedes in deliciis? Stat ſtridens dentibus aduerſarius, tu autem menſis vacas? Chriſtus fame tabeſcit, & tu voracitate temetipſum diſtendis? Numquid mactandi ſumus, quoniam nos ipſos ſaginamus?] Et Clemens Alexandrin. lib. 2. Pædagogi cap. 1. circa medium. [Eſt autem valde à ratione alienum, & inutile, & nequaquam humanum, pecudum more pinguefactum morti nutriri.] 25

NVME

NVMERVS VI.

Addixistis, & occidistis iustum, & non restitit vobis.

26 GRæcè, *catedicasate*, id est, *condemnastis*: addicere enim in hoc loco, forense verbum est, vel potiùs iudiciale: significátque, aliquem reum actum capitali sententia percellere, iuxta illud Ciceronis in Pisonem: *cuius sanguinem addixeras*.

Communis expositio fert, Iusti nomine intelligi Christum, qui sæpenumero in Scriptura per antonomasiam Iustus appellatur. Isaiæ 53. num. 11. Hieremiæ 23. num. 6. Matth. 27. num. 19. & num. 24. Actuum 7. nu. 52. Ita vt hæc sit vehemens quædam exprobratio patrati immanissimi Deicidij, non absimilis illi Actuum 3. num. 14. *Vos autem sanctum, & iustum negastis, & petistis verum homicidam donari vobis; auctorem verò vitæ interfecistis*. Ita exponunt Beda, Strabus, Sanctus Thomas, Anselmus Laudunensis, Hugo Cardinalis, OEcumenius, Catharinus, Serarius, Gagneius, Isidorus Clarius, Salmeron, & (vt ait Paëz) tota Interpretum Latinorum cohors.

27 Si quæras ex his Doctoribus, quorsum hæc spectet tam intempestiua, vt videtur, admissi horrendi facinoris exprobratio; plerique quæstionem ne attingunt quidem. Gagneius ita soluit. Quòd cùm Iustum impiè negauissent, & pro sacrilegio tam horribili lachrymas vbertim fundere, & in se ipsos acriter sæuire deberent, illi contrà pœnitentiæ obliti abdomen refarcirent, luxuriáque diffluerent.

28 Est quidem hæc expositio vel sola tot Interpretum auctoritate probabilis. Sed series ipsa exigit, vt adhuc Apostolus inuehatur in diuites raptores, eorúmque tyrannidem insectetur. Est verò violentissima pauperum oppressio, cùm eis per summam iniuriam potentiores dicam impingunt; & sub specie iuris, & æqui, bona sua quantulacunque fraudulenter eripiunt. At obstat verbum *occidisti*, quod debet in sua proprietate seruari, neque ad metaphoram sine causa transferri. Per me seruet, qui voluerit, & exponat de nece; falsi criminis obtentu illata iusto, vt fortunis euertatur: cuius atrocitatis extat exem- 29
plum perinsigne 3. Regum 21. num. 2. & 13. Sed hæc tam dira bonorum prædatio, licèt citra sanguinem pauperis fiat, occisio etiam in Scriptura iure nominatur. Eccles. 34. num. 25. *Panis egentium vita pauperum est: qui defraudat illum, homo sanguinis est: qui aufert in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum.* Hierem. 2. num. 34. *In alis tuis inuentus est sanguis animarum pauperum.* Vbi de pauperum prædonibus perinde loquitur Propheta, quasi de rapacissimis auibus, aquila, aut accipitre, quæ raptu viuunt: solent enim huiusmodi aues cruore ex discerpta præda manante rostrum, vngues, & alas imbuere. LXX. le- 30
gunt: *in manibus tuis*. Verè enim prædatorum, ac direptorum manus, perinde ac occisorum, *sanguine plenæ sunt*, Isaiæ 1. num. 15. Prouerbior. 22. num. 22. *Non facias violentiam pauperi, quia pauper est* (hoc est, quia iniuriam illatam non potest repellere, nec tibi valentiori obsistere: vt aduertit hîc Iacobus,) *neque conteras egenum in porta*: (id est, neque opprimas eum per iuris speciem in loco publico, vbi iura populo redduntur,) *quia iudicabit Dominus causam eius, & configet eos, qui confixerunt animam eius.* Explicant Iansenius, & Vatablus. Spoliatores vitæ pauperum, vita quoque expoliabit Deus: expilare enim pauperem suis

ſuis bonis, eſt quodammodò ipſa vita expoliare. Lege, quæ obſeruaui in ea verba Nahum 3. num. 1. *Vniuerſa mendacij dilaceratione plena.*

NVMERVS VII.

Patientes igitur eſtote fratres vſque ad aduẽtum Domini. Ecce agricola expectat petioſum fructum terræ, patienter ferens, donec accipiat temporaneum, & serotinum.

31 INuectus Apoſtolus in diuites raptores, iam nunc opportunè ſatis pauperes oppreſſos excitat ad ſpem, & longanimitatem; argumento ducto à minori, videlicet ab exemplo agricolæ, qui tempeſtiuum primò imbrem (vt diſertè habetur in textu Græco,) hoc eſt, temporaneum, & ſerotinum; vberrimam deinde laboris ſui ſegetem longanimiter ſperat. Nimirum

Spes fouet agricolas, & ſulcis ſemina mandat.

Quoniam debet in ſpe, qui arat, arare; & qui triturat, in ſpe fructus percipiendi. 1. Corinth. 9. num. 10.

32 Sub hac agricolæ metaphora eleganter nos excitat ad ſpem, & ad mortificationem, ac perfectionem Chriſtianæ vitæ, Ambroſ. enarratione in Pſalm. 72. qui apud illum inſcribitur de Interpellatione Dauid, circa illa verba numeri primi, *quàm bonus Iſraël Deus, &c.* [Bonus huic ſemper eſt Deus, qui nouit, quo tempore metat: & ideò, quaſi bonus agricola, hîc arat agrum ſuum quaſi quodam rigidiore abſtinentiæ vomere; hîc ſtirpat quadam falce virtutum, amputatrice vitiorum: hîc ſtercorat humiliando ſe vſque ad terram, ſciens, quia Deus de terra ſuſcitat inopem, & de ſtercore erigit pauperem: hîc cuſtodit fructus ſuos, vt illic ſecuriùs recondat.] Nec minùs eleganter Chryſologus Sermone 103. [Credamus, quòd crux noſtri corporis ſit aratrum; fides, ſemen; ſulcus, ſepulchrum; reſolutio, germen; expectatio, tempus: vt cùm ver Dominici aduentus arriſerit, corporum noſtrorum matura tunc viriditas vitalem reſurgat in meſſem, neſcituram iam finem.]

Quanta erit tunc, & quàm beata horum ſpiritualium agricolarum lætitia? O fælices, inquient, labores, qui tam vberes nobis fructus protulerunt! Iſaiæ 9. num. 3. *Lætabuntur coram te, ſicut qui lætantur in meſſe.* Pſalm. 125. numero 5. *Qui ſeminant in lachrymis, in exultatione metent &c.* Stat nimirum fixa Apoſtoli ſententia ad Galatas 6. num. 8. *Quæ enim ſeminauerit homo, hæc & metet.* Et 2. Corinth. 9. num. 6. *Qui parcè ſeminat, parcè & metet: & qui ſeminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.* Itaque hæc vita quaſi ſementis quædam eſt; ſemen, opera; meſſis autem, auctore ipſo Chriſto Matthæ. 13. num. 39. *Conſummatio ſæculi eſt*; ſeges verò, præmium, aut ſupplicium quoniam teſte Apoſtolo ad Galat. 6. num. 8. *Qui ſeminat in carne ſua, de carne & metet corruptionem: qui autem ſeminat in ſpiritu, de ſpiritu metet vitam æternam. Bonum itaque facientes, non deficiamus,* (vt ibidem hortatur Apoſtolus, numero 9.) *tempore enim ſuo metemus non deficientes.* Videlicet, *Deus multiplicabit ſemen veſtrum, & augebit incrementa frugum iuſtitiæ veſtræ.* 2. Cor. 9. num. 10.

***

NVMERVS VIII.

Patientes igitur estote & vos, & confirmate corda vestra: quoniam aduentus Domini appropinquauit.

34 HOrtatur Iacobus ad sustinentiam ex breuitate temporis, quo mala præsentia tolerantur. Simili item solatio cõfirmat Apostolus fideles, ad Hebræos 10. num. 36. *Patientia vobis necessaria est; vt voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem: adhuc enim modicum aliquantulum: qui venturus est, veniet, & non tardabit.*

Et verò patientia in hoc Iacobi loco, non pro virtute tolerantiæ solùm, sed multò magis pro longanimi expectatione sumitur: id enim (vt aduertit Toletus Lucę 8. notatione 30.) propriè significat *macrothymia*: quæ vox vt plurimum exponitur ab Interprete, *longanimitas*: ad Romanos 2. num. 4. & 2. Corinth. 6. num. 6. ad Galatas 5. num. 22. ad Colossenses 1. numero 11. & 2. Timoth. 3. num. 10. Et verbum ipsum *macrothymin*, quo hîc vtitur Iacobus, est magno, & ingenti animo rem promissam quàm diutissimè expectare: vt apertè liquet ad Hebræ. 6. numero 15. *Et sic longanimiter ferens,* (Græcè, *machrothymesas*) *adeptus est repromissionem.*

35 Hîc habet locum difficilis illa quæstio: cùm aduentus Domini nullus alius prænuntietur in nouo Testamento, vt obseruat Maldonatus Matt. 10. num. 24. nisi supremus ille, quo ad Iudicium venturus est; cur tam sæpe ab Apostolis ante annos plus mille quingentos asserebatur appropinquare iam, vel potiùs instare, ac propemodùm adesse; cùm in tã multa sæcula esset differendus? Quid opus erat attonitos, atque suspensos tenere homines expectatione eius rei, quæ ad ipsorum ætatem minimè pertinebat? 2. Petri 3. n. 8. ita soluitur hæc quæstio. *Vnus dies apud Dominum, sicut mille anni; & mille anni sicut dies vnus: non tardat Dominus promissionem suam.* Hausit 36
hoc Apostolus ex Psalm. 89. num. 4. *Mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesterna, quæ præterijt.* Si ergo Deo mille anni instar sunt diei vnius, non quidem sensim, ac lentè præterlabentis, sed prorsus iam elapsæ; quomodò non citò fit, quod ante vnam talem hebdomadam fit? Longè itaque diuersæ sunt mensuræ diuinorum operum. Nos homunculi centum annos longissimum sæculum computamus; & citò nostrum & serò nostrum intra has metimur angustias: vt grauiter tractat noster Acosta libro 1. de Temporibus nouissimis, cap. 5.

Cùm hæc verissima sint, illud denique difficultatẽ exhaurit, quod egregiè notauit August. tom. 2. epist. 80. ad Hesychium. [In quo quemque inuenerit suus nouissimus dies, in hoc eum comprehẽdet mundi nouissimus dies: quoniam qualis in die isto quisque moritur, talis in die illo iudicabitur.] Accedit etiam Scripturæ phrasis, quæ sic interdum agit de Iudicio, vt priuatum vniuscuiusque, & vniuersale omnium simul comprehendat. Sic explicat Iustinianus verba illa Pauli ad Hebræos 9. nu. 27. *Statutum est hominibus semel mori; post hoc autem, iudicium.* Nam simul atque quisque obierit, diuino sistetur iudicio, vt totius anteactæ vitæ rationem reddat: post consummationem verò mundi extremum omnium iudicium peragetur. 37

Iure itaque Christus inclamat Apocalypsis 3. num. 11. *Ecce venio citò.* & cap. 22. num. 7. *Ecce venio velociter.* & nu. 10. *Tempus enim propè est.* & rursus num. 12. *Ecce venio citò.* Citò enim adueniet particularis iudicij dies mihi constituta 38

constituta, ex qua pendet definitio meę causę in Iudicio vniuersali. Quidquid enim de me in mea morte statuetur, idipsum palàm confirmatum in supremo Iudicij die ratum, ac fixum erit in omni æternitate. Verissimum proinde est, Iudicij diem propè esse, atque adeò iam instare, respectu singulorum. Nostra verò maximè intererat, eius rei memoriam subinde ab Apostolo refricari, cuius tanta, & tam perniciosa plerosque mortales tenet obliuio. Sapienter enim concludit Augustin. in illa epistola 80. [Vigilare debet omnis Christianus, ne imparatum inueniat eum Domini aduentus: imparatum autem inueniet ille dies, quem imparatum inuenerit suæ vitæ huius vltimus dies.]

NVMERVS IX.

Nolite ingemiscere fratres in alterutrum, vt non iudicemini.

39 SEnsus est: si videritis alios leuioribus premi calamitatibus, qui vobis tamen videntur commeruisse grauiores; nolite præ liuore gemitus edere, ne propter impatientiam condemnemini. Causa continuò subnectitur.

Ecce iudex ante ianuam assistit.

AC si dicat: ecce pro foribus iam adest æquissimus viuorum, mortuorumque Iudex, cui omnino patent etiam abditissimi cordis recessus; qui omnium merita accuratissima lance æstimabit; cui profectò grauissimam iniuriam facit, quisquis eius sapientissimis, iustissimisque decretis non acquiescit; sed ęquissimam potiùs eius prouidentiam obtrectando, & æmulando incusat.

40 Rectissimè aiebat Nazianzenus oppressus graui morbo, & acerbissimis dolorum aculeis confixus, Epist. 63. [Gratias ago, vt in lætis rebus, ita etiam in acerbis: quandoquidem illud exploratum habeo, nihil rerum nostrarum apud summam rationem expers rationis esse.] Grauiter etiam ait Ambrosius in Psal. 72. [Nemo potest Deum bonum fateri, nisi hic, qui non ex successibus cōmodorum suorum, sed ex cælestium mysteriorum profundo, & diuinæ dispositionis altitudine, bonitatem eius cognoscit; quæ non specie præsentium, sed futurorum vtilitate pensanda est.] Enim verò ante ianuam assistere, frequentissima locutio est in arcano sermone, qua denotatur id, quod instat, proximè iā adesse, atque adeò præsentissimum esse. Genes. 4. num. 7. *Sin autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit.* Matth. 24. num. 33. *Scitote, quia propè est in ianuis.* Marc. cap. 13. nu. 9. *Scitote, quòd in proximo sit in ostijs.*

NVMERVS X.

Exemplum accipite, fratres, exitus mali, laboris, & patientiæ, Prophetas, qui locuti sunt in nomine Domini.

SEnsus est: permoueant, obsecro, vos Prophetæ sācti exemplo suo ad laborum sustinentiam; qui in hac vita multa perpessu aspera tolerarunt, & plerique eorum *exitu malo*, idest, acerbissima morte, immortales sibi coronas pepererunt. Etenim si organa illa Spiritus Sancti; si admirabiles illi viri, *quibus dignus non erat mundus, lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt*, ad Hebræos 11. n. 37. Adeò ne vos eritis ignaui, ac delicati, vt eam recusetis ingredi viam, quæ vos rectà ad immortalitatem ducet, & 41

quam tot Prophetarum cernitis maximè illustribus impressam, notatámque vestigiis; Visi quidem sunt Prophetæ illi sancti oculis insipientium
42 mori, Sapient. 3. num. 3. *Et æstimata est afflictio exitus illorum: & quod à nobis est iter, exterminium: illi autem sunt in pace.* Sic correxit hunc locum Editio Vaticana, cùm anteà mendosè legeretur: & mendo difficilem, castigatione ipsa planum fecit. Sensus igitur est. Iustorum exitus ex hac vita tribulationibus, & cruciatibus plenus perinde ab insipientibus æstimatur malus, & calamitosus, ac si ob admissum facinus à patria in exilium inuiti pellerentur: sed re vera est longè secùs: nam à molestissimo exilio in optatissimam patriam placidissimè reuocantur. Verè
43 enim vsurpare possunt illam Apostoli vocem 2. Corinth. 6. numero 9. *Quasi morientes, & ecce viuimus:* & luculenta illa Cypriani verba in lib. de Mortalitate: [Ad immortalitatem morte transgredimur: nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit emigrare: non est exitus iste, sed transitus.] Obseruandum verò est, quod Vulgatus reddit *exterminium*, Græcè dicitur *syntremma*, idest, confractio atque contritio: ducta videlicet metaphora à vasis testaceis, quæ vbi semel casu minutatim confringuntur, reparari deinde, ac rursus refici non possunt: iuxta illud Ieremiæ 19. nu. 11. *Sic conteram ciuitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non potest vltrà instaurari.* Oculis igitur mundanorum, qui præsentia duntaxat bona consectantur, eáq; sola permagno æstimant, æterna verò vix per caliginem intuentur; Iustorum obitus apparet sanè miserrima contritio, funestissimũ exitiũ, & quasi prorsus irreparabilis interitus. Sed aberrant cæci quàm longissimè: *scimus enim, quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manu factam, æternam in cælis.* 2. Corinth. 5. num. 1.

NVMERVS XI.

Ecce beatificamus eos, qui sustinuerunt.

HOc est, fortunatos, ac fœlices, 44
térque quatérque beatos meritò prædicamus. Beatificauit sanè Christus vexatos persecutionibus, Matth. 5. numero 10. *Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam.* Beatificauit eosdem Apostolus Petrus, Epistola. 1. cap. 3. num. 14. *Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati.* Et iure quidem eos, ac meritò bearunt. Nam si germana, & solida beatitudo, quæ in hac mortali vita hominibus obtingere potest, vera animi virtute cõtinetur; nihil est, quòd æquè prodat virtutem perfectam, & omnibus suis numeris absolutam latentem in animo, atque inuicta, & constans aduersarum rerum tolerantia. Confirmaui hoc variis Scripturæ testimoniis, dum explicarem ea verba cap. 1. num. 2. & 3. *Omne gaudium existimate fratres, cùm in tentationes varias incideritis: scientes, quòd probatio fidei vestræ patientiam operatur.* Nunc tan- 45
tùm memorabo notabilem versionem illorum verborum Christi, Matth. 5. num. 10. quam refert Clemens Alexandrinus lib. 4. Stromatum cap. 3. Nam pollicitatio illa, ac præmium, quod Christus adiecit: *Quoniam ipsorum est regnum cælorum*; sic recitatur apud Clementem. *Quoniam ipsi erunt perfecti:* (Græcè *teli*, idest, in omni virtute consummati: iuxta id Iacobi 1. num. 4. *Patientia opus perfectum habet.*) *& habebunt locum, vbi non amplius patientur persecutionem.*

Eos itaque, qui sustinuerunt, iure 46
optimo

optimo, tanquam perfectos viros, & omni virtutum genere cumulatos, miris laudibus in cælum tollimus. Rectè enim ait Cyprianus lib. de Laude Martyrij, statim in principio. [Quantæ enim sit gloriæ, ponderate, sæuitiam torquentis non horrere: animari hominem dolore, quo credatur extingui: & id sibi in augmentum virtutis assumere, quod cruciatui putat prodesse, qui punit.]

47 Hæc tam egregia, & exaggerata sustinendi fortitudo, ipsos etiam Gentiles in admirationem rapiebat, & sustinentibus animosè cruciatus immortalem nominis gloriam comparabat. Quantis Romani celebrant encomiis fortissimum illum Mutium Scæuolam, stuporem Regum, Patriæ columen, terrorem exercitus hostilis; qui non pugnando, sed ardentes prunas iniecta dextra sustinendo, labantem vrbem sustentauit, & periculosissima obsidione soluit? Historiam narrat magnificè Liuius lib. 2. Celebrat item è nostris variis in locis Tertullianus. Seneca verò Epist. 66. plena manu in astra tollit. [Ego dubitem, inquit, quin magis laudem truncam illam, & retorridam manũ Mutij, quàm cuiuslibet fortissimi saluam? Stetit hostium, flammarúmque contemptor, & manum suam in hostili foculo distillantem perspectauit, donec Porsena, cuius pœnæ fauebat, gloriæ inuidit, &

48 ignem inuito eripi iussit.] Extat de egregio Mutij facinore luculentissimum Martialis Epigramma lib. 1. Epigrammate 22.

Dum peteret Regem, decepta satellite dextra,
Iniecit sacris se peritura focis.
Sed tã sæua pius miracula non tulit hostis,
Et raptum flammis iussit abire virum.
Vrere quam potuit contẽpto Mutius igne,
Hanc spectare manum Porsena non potuit.
Maior decepta fama est, & gloria dextræ:
Si non errasset, fecerat illa minus.

Vbi apertè vides apud Senecam, & Martialem, plus celebritatis, & laudis adeptum fuisse Mutium sustinendo, quàm occidendo: plus ferendo ignem, quàm feriendo Regem fuisset consecutus. Quia nimirùm nullibi euidentiùs se se ostentat heroica animi fortitudo, quàm despiciendo corpus, sustinendóque cruciatum: vt Mutius ipse, dextram flammis iniiciens, fidenter alloquutus est Porsenam apud Liuium. *En tibi*, inquit, *vt sentias, quàm vile sit corpus iis, qui magnam gloriam petunt.* Quòd si magnanimos viros, qui dolores, & cruciatus inani gloriola ducti constanter pertulerunt, etiam ipsi Ethnici bearunt; quantò æquiùs nos beatificabimus eos, qui Dei amore sustinuerunt?

Sufferentiam Iob audistis, & finem Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est, & miserator.

NOn probo sententiam illam, patronos licèt habeat multò grauiores, quæ explicat *finem Domini*, mortem acerbissimam Christi. Fateor quidem ingenuè, nullum calcar ab Apostolo admoueri posse valérius, ad acuendos Fidelium animos ad tolerantiam, quàm si illis proponat ob oculos Christi cruciatus peracerbos, mortémque doloribus refertissimam. Fateor item, hoc subinde ab Apostolis factitatum. 1. Petri 2. num. 21. *Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius.* Et cap. 4. num. 1. *Christo igitur passo in carne, & vos eadem cogitatione armamini.* Ad Hebr. 12. num. 1. *Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen, aspicientes in auctorem fidei, & consummatorem Iesum, &c.* Hoc efficacissimum 49 50

Christi exemplum, inter gladios, & ignes; inter vngues, & pectines; inter densos plagarum crepitus, ac sæuissima vulnera, martyres mirandum in modum confirmabat. Quod eleganter persequitur Bernard. sermone 61. in Cantica. [Stat Martyr tripudians, & triumphans, toto licèt lacero corpore: & rimante latera ferro, nō modò fortiter, sed & alacriter sacrum è carne sua circumspicit ebullire cruorem. Vbi ergo tunc anima Martyris? Nempe in tuto; nempe in petra; nempe in vulneribus Iesu. Si in suis esset visceribus, scrutans ea, ferrum profectò sentiret.]

51 Hæc cùm certissima sint; tamen si *finem Domini*, Christi mortem intelligamus, non video, quî cohæreat ratio, quam ex Dei misericordia, toties in Scriptura decātata, subiungit Apostolus. *Quoniam misericors Dominus est, & miserator.* Enituit quidem, vt cùm maximè, diuina misericordia in morte Christi pro nobis obita: sed in hoc loco non tam vsurpare commemorationē misericordiæ, quàm tanti exempli efficacitatem ponderare, contextus requirebat.

52 Accedit, quòd laudata Iobi tolerantia, res ipsa, scopúsq; Apostoli postulabat, vt ostenderet, iure eum ab omnibus beatificari: quippe cùm non modò in æterna beatitudine, verùm etiam in hac vita copiosissimè fuerit illius patientia remunerata. Iob 42. num. 12. *Dominus autem benedixit nouissimis Iob magis, quàm principio eius.* Hæc videlicet *nouissima*, vsque eò fælicia, & diuinitus prosperata, dicuntur *finis Domini*: hic fuit fortunatissimus exitus tam diræ calamitatis. Sic aptissimè annectitur causa, quam reddit Apostolus: perinde enim est, ac si dicat. Misericors enim, & miserator Dominus, qui Iobi sustinentiam, & inuictam tolerantiam, etiam in præsenti vita omni bonorum genere cumulatissimè repēdit; vos etiam æquo animo aduersa tolerantes, & viuos, & vita functos amplissimis pręmiis munerabit. Sic exponunt Claudius, Titelmanus, Gagneius, Caietanus, Salmeron, & Catharinus, Feuardentius, Paez, & Serarius.

NVMERVS XII.

Ante omnia autem fratres mei, nolite iurare, neque per cælum, neque per terram, neque aliud quodcumque iuramentum. Sit autem sermo vester. Est, est: Non, non.

DEsumpta est hæc sentētia totidem ferè verbis ex Matth. 5. num. 34. *Ego autem dico vobis, non iurare omnino, neque per cælum, quia thronus Dei est; neque per terram, quia scabellum est pedum eius. Sit autem sermo vester: est, est: non, non: quod autem his abundantius est, à malo est.* Enim verò non vetat Christus necessariam interdum iurisiurandi vsurpationem, quæ, vt Catholica docet fides, si debitæ conditiones adsint, actus est virtutis Religionis, nòn modò licitus, sed sæpe etiam meritorius. Deut. 6. num. 13. *Per nomen illius iurabis.* Psalm. 62. num. 12. *Laudabuntur omnes, qui iurant in eo.* 53

Itaque licere Christianis iurare, cùm oportet, Summorum Pōtificum definitio, & perpetuus Ecclesiæ vsus, & Sanctorum exempla subinde confirmāt. Iurauit enim Paulus ad Ro. 1. num. 9. & ad Philip. 1. num. 8. *Testis enim mihi est Deus, quomodo cupiam omnes vos in visceribus Iesu Christi.* Et 1. Thessalonicenses 2. nu. 5. *Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, Deus testis est.* Et 2. Corinth. 1. nu. 23. 54

Ego autẽ testem inuoco in animam meam. Iurat Angelus Apocalyp. 10. num. 6. *Iurauit per viuentem in sæcula sæculorum, &c.* Iurat toties Christus, de sententia Hieronymi in cap. 16. Ezech. & Chrysostomi homil. 11. in Epistolam ad Hebræos, & Clementis III. cap. *Etsi Christus*, Extra. de Iureiurando, quoties illud, *amen amen dico vo-*
55 *bis*, vsurpat in Euangelio. Iurat Denique ipse Deus per semetipsum in Scriptura frequentissimè: & cùm ea, quæ asserit, hoc ipso, quòd asseruntur à Deo, nitantur diuina veracitate; humanæ tamẽ imbecillitati sese accommodans, rursus iureiurando eamdem suam auctoritatem interponit. Grauiter enim dixit Philo lib. de Abel, & Cain [Coarguit hac ratione Scriptura infirmitatem nostram, conuictámque consolatur, ostendens Deum sibi ipsi testificari.] Sed longè meliùs id ponderat Apostolus ad Hebr. 6. numero 16. *Homines*, inquit, *per maiorem sui iurant: & omnis controuersiæ eorum finis, ad confirmationem, est iuramentum. In quo abundantiùs volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum: vt per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus.*

56 Non itaque prohibuit Christus, neque hîc vetat Iacobus, iurare, cùm opus est: sed ad præcauendam irreuerentiæ culpam, prudentissimè monent, ne verum quidẽ temerè, & sine necessitate iurare. *Videtur enim* (inquit Sanctus Thomas 2. 2. quæst. 89. artic. 2. corpore) *paruam reuerentiam habere ad Deum, qui eum ex leui causa testẽ inducit: quod non præsumeret etiam de aliquo viro honesto.* Vnde sapienter concludit idem Angelicus Doctor Opuscul. 7. *Iuramentum est sicut medicina, quæ non semper accipitur, sed in necessitate.*

Vt non sub iudicio decidatis.

GRæcè legitur etiam in correctis 57
exemplaribus, *hina me hypo crisin pesete:* ne sub iudicium (id est, condemnationem) incidatis: illam scilicet condemnationem, quæ intentatur Deuter. 5. num. 11. *Non vsurpabis nomen Domini Dei tui frustrà, quia non erit impunitus, qui super re vana nomen eius assumpserit.* Prospexit nimirùm Apostolus certissimum periculum peierandi, quod assiduè iurantibus impendet: quare perinde est, ac si dicat. Abstinete prorsus etiam à licitis iuramentis; ne videlicet passim iurando verum, aliquando etiam iuretis falsum, & in lethale peccatũ, atque adeò in graue suppliciũ prolabamini. Hæc 58
est noua causa abstinendi omnino à iuramento; ne videlicet sæpe iurando, aliquando peieremus. Eccles. 23. num. 9. *Iurationi non assuescat os tuum: multi enim casus in illa.* Et num. 12. *Vir multũ iurans implebitur iniquitate.* Præclarè August. serm. 28. de Verbis Apostoli: [Falsa iuratio, exitiosa est; vera iuratio, periculosa; nulla iuratio, secura.] Idem Sanctus Doctor exponens verba illa Psalm. 109. *Iurauit Dominus, &c.* sic ait. [Ergo Dominus iurat, qui prohibet hominem à iurando? Sed hominem prohibet à iurando, ne in periurium prolabatur: & ideo Deus iurat, quia non potest esse periurus. Homo enim, qui per consuetudinem iurandi potest lingua in periurium prolabi, bene prohibetur iurare: tantò enim longè erit à periurio, quantò erit longè à iurando.] Vnico verbo rem totam complexus est Ambros. in Psal. 118. littera *Nun. Voluit Deus te non iurare, ne periures.*

NVME

NVMERVS XIII.

Tristatur aliquis vestrum? oret.

59 GRæcum verbũ *cacopatheo*, generalis significationis est; & vexationes corporis, ærumnas animi, honoris iniurias, & fortunarum calamitates comprehendit: nam si verbum exprimas è verbo, vt expressit Auctor Thesauri, Tom. 2. col. 1120. Latinè sonat, *mala patior, malis vexor, & afflictor*. Idẽ Auctor in Symphonia noui Testamenti sic extulit: *tolero labores, affligor, perfero iniurias, ager sum animo*. Vnde & nomen *cacopathia* propriè significat malorũ perpessionem. Atque huc ferè reuocantur nouæ versiones huius loci, ad obrussam Græci sermonis exactæ: quas, bene percepta semel verbi proprietate, nihil attinet recensere. Ter vsurpat hoc idem verbum Apostolus Paulus in 2. epist. ad Timoth. & vbique constanter vertitur à Vulgato, *laborare*; retenta videlicet generali eius significatione, cap. 2. num. 3. & 9. & capit. 4. num. 5.

60 Sensus itaque est: si quis malis afficitur, calamitatibus premitur, iniuriis vexatur, & (quod inde ferè necessariò sequi solet) ægro animo est, ac mærore oppressus; supplex Deum adeat, eius opem imploret: quia ærumnis omnibus quibus in hac misera vita assiduè conflictamur, vnicum perfugium est oratio. Ad hoc asylũ Regius vates subinde confugiebat. Psal. 119. num. 1. *Ad Dominum, cùm tribularer, clamaui.* Psal. 141. num. 3. *Effundo in conspectu eius orationem meam: & tribulationem meam ante ipsum pronuntio.* Sed nobis Christi exemplum sit instar omnium, qui *factus in agonia prolixiùs orabat*, Luc. 22. num. 43.

Aequo animo est? psallat.

PSallo, quamuis origine Græcum verbum sit, tamen à veteribus Latinis Romana ciuitate iã pridem donatum est. Et quidem apud profanos Auctores multò latiùs patet eius significatio, vt videre est in Thesauro linguæ Græcæ, Tom. 4. col. 694. Verùm ex vsu Ecclesiastico quasi restricta est à LXX. & ab Apostolis, vt subinde significet, laudes Deo canere, præsertim in gratiarum actionem; siue id voce duntaxat fiat, siue etiam instrumento musico. Nihil necesse est loca recitare, cùm passim obuia sint. Sensus itaque Iacobi est: in rebus afflictis opem petite; in prosperis verò, hymnis, & canticis Deo gratias agite. Egregiè S. Thomas in Commentario. [Oratio, inquit, pertinet ad nostram necessitatem; Psalmodia, ad Dei laudem: Oratio est in petendo, Psalmodia in gratias agendo.] Constat apertè ex cap. 5. ad Ephes. num. 19. *Cantantes, & psallentes in cordibus vestris, Domino gratias agentes semper pro omnibus.* Præcipit Apostolus, omnium largitori immortales gratias agere, iuxta illud eiusdem 1. ad Thessal. 5. num. 18. *In omnibus gratias agite.* Nam vt pulchrè ait Chrysostomus homil. 26. in Matt. [Optima beneficiorũ custos est ipsa beneficiorum memoria, & perpetua gratiarum actio.] August. item in Psal. 132. laudat antiquum Religiosorum morem, qui frequenter habebant in ore dulce illud verbum, *Deo gratias:* eóque, cùm obuij sibi fierent, se mutuò, ac peramanter salutabant. Eamdem consuetudinem cùm retulisset Aug. epist. 77. tandem cõcludit. [Quid melius & animo geramus, & ore promamus, & calamo exprimamus, quàm Deo gratias? Hoc nec dici breuius, nec audiri lætius, nec intelligi grandius, nec agi fructuosius potest.]

61

62

NVME

NVMERVS XIV.

Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros Ecclesiæ, & orent super eum, vngentes eum oleo in nomine Domini.

NVMERVS XV.

Et oratio fidei saluabit infirmum, & alleuiabit eum Dominus: & si in peccatis sit, remittentur ei.

63 Mirari sæpe soleo audax in exponendis sacris litteris ingenium Caietani: sed in huius loci commentario nequeo satis mirari. Nec sanè scio, quid viro doctissimo, & de Catholica Ecclesia optimè merito, venerit in mentem, vt contra communem eiusdem Ecclesiæ sensum, ex Apostolica traditione per manus acceptum (vt grauiter docet Tridentinum Sess. 14. cap. 1.) tam aperta verba ad nescio quam medicinalem vnctionem detorqueret; & Hæreticis petentibus iugulum Sacramẽti extremæ vnctionis, gladium ipse sua explicatione, &
64 auctoritate porrigeret. At non negat Caietanus esse hoc Sacramentum in Ecclesia: tantùm in hoc Iacobi loco promulgari negat. Vbi ergo in tota Scriptura hoc Sacramentum, Sacramentum est, si hîc non est? aut cur hîc non sit, si alibi est? Insinuatur quidem apud Marcum cap. 6. num. 13. *Et vngebant oleo multos ægros, & sanabant:* sed in hoc Iacobi loco expressis, ac disertis verbis commendatur. Et verò iam Tridentina Synodus expresse definiuit Sessione 14. Can. 1. hoc Sacramentum à Christo Domino institutum esse, & à Beato Iacobo Apostolo promulgatum; & contra docentes [illegible]

anathemate damnauit.

Et certè tam perspicuè traditur in hoc loco doctrina huius Sacramenti, nihil vt esse possit, ac ne excogitari quidem apertius. Primò enim explicatur ritus externus, materia nimirùm, & forma constans; videlicet vnctione olei, & forma deprecatoria, seu oratione Sacerdotis, *indulgeat tibi Deus, &c.* Quia hîc vocatur ab Apostolo *oratio fidei*: tum quia ex fide est, cùm sit inuisibilis gratiæ visibile symbolum; tum quia ex fidei formula à Christo instituta, & à Fidelibus vsitata, certísque quibusdam verbis ex fide concepta. Sic August. Tract. 8. in Ioannem, formam Sacramentalem vocat *verbum fidei.* 65

Secundò designatur minister, videlicet *Presbyter* Ecclesiæ, Sacerdotali nimirùm ordine initiatus. Temerè hîc nugantur Hæretici: alius enim vertit, *conuocet maximè senes è Republica*: alius, *delectos è Senatu*: alius, *suæ viciniæ seniores.* Putidè prorsus, & stolidè. Cùm enim vox *Presbyteri*, vt euidens est vel mediocriter Græcis litteris tincto, & in sacris monumentis vtcunque versato, in scriptis Apostolicis identidem significet vel ætate senes, vel ordine sacro insignitos; nulla omnino ratio est, quæ nos hîc ad priorem significationem cogat; ad posteriorem verò, efficacissima sanè, atque grauissima. Taceo id, quod summum habet pondus in hac re, sic definitum esse ab Ecclesia in Tridentino Sess. 66
14. Can 4. Illa ratio vel sola Hæreticos iugulat: cùm sacra sit functio, de qua hîc agitur, vt nemo non perspiciet, nisi planè sit cæcus; an quilibet vnus è populo, modò cano sit capite, ad eam obeundam adhibendus? Ritus omnino sacer sacros item ministros requirit. Lege eruditum Iustiniani Commentarium in ea verba 1. Timoth. 5. num. 17. *Qui bene præsunt* 67

Presbyteri: & nu. 19. *Aduersus Presbyterum accusationem noli recipere.*

68 Ridiculè verò obiiciunt Hæretici, Iacobum præcepisse plures vocari Presbyteros, cùm alioqui ad vngendum infirmũ sufficiat duntaxat vnus: quasi non eodem etiam modo leprosis à se mundatis præceperit Christus, Lucæ 17. num. 14. *Ite, ostendite vos Sacerdotibus:* cùm planè constet ex legis præscripto, Leuitici 14. num. 2. satis omnino fuisse, vni duntaxat se se ostendere Sacerdoti. Sic vulgò etiam loqui solemus: qui doceri vult, adeat magistros: qui ægrotat, accersat medicos. Non enim semper isto numero multitudo, sed quandoque personarũ qualitas denotatur. Tametsi optandum sanè est, si commodè fieri potest, vt plures Sacerdotes adsint moribundo, & inungendo.

Tertiò designatur etiam ab Apostolo subiectum capax huius Sacramenti, nempe fidelis infirmus; qui Græcè dicitur *camnon*, hoc est, periculosè, grauitérque laborans. Nam non dicam ægrotos desperatos, aut animã agentes; sed vita etiam functos, apud Homerum, Arist. & Platonem, *camontas* vocari probatur in Græcæ linguæ Thesauro Tom. 2. colum. 48.

69 Quartò denique memoratur à Iacobo effectus huius Sacramenti, tam quoad animam, quàm quoad corpus. Ad animam quidem ille spectat: *si in peccatis sit, remittentur ei.* Quibus verbis tantùm non exprimitur perspicuè, insinuatur quidem certè gratiæ iustificantis infusio huius virtute Sacraméti. Neque enim remittitur vnquam mortale peccatum sine gratiæ infusione: potest autem contingere, ægrotum in lethalem culpam antè prolapsum, vel propter obliuionem, vel propter morbi grauitatem, vel aliam ob caussam, non stimulari admissæ culpę conscientia, atque adeò neque illã Sacerdoti cõfiteri: si tamen generatim eum dolorem de peccatis concipiat, qui ad veniam cum Sacramento impetrandam requiritur, huius sacræ vnctionis beneficio remissionem, & gratiam consequetur.

Alios item peculiares effectus operatur hæc gratia Sacramentalis in ægrotis. Mitto, quòd expiat noxas veniales: signatæ enim *abstergit peccati reliquias*, vt loquitur Tridentinum Sess. 14. cap. 2. hoc est, pœnæ alicuius reatum delet: conscientiæ item terrorem, angorem animi, languentémque ad bonum amplectẽdum tarditatem depellit. Itaque territam ægroti conscientiam animat; anxium, ac diffidentem animum mirificè recreat; imbecillum ad ineundum extremum illud cum sanguinario hoste certamen corroborat, magnámque in eo Diuinæ misericordiæ fiduciam excitat. 70

Quod ad corpus attinet, *oratio,* inquit, *fidei saluabit infirmum.* Syriacus textus legit, *saluti restituet.* Græcè, *sosi.* Tigurina vertit, *saluum reddet.* Regia, *seruabit.* Et nemini dubium esse potest, quin hoc verbum apud Euangelistas frequentissimè significet, sanitatem corpori restituere. Matth. 9. num. 21. *Si tetigero tantùm vestimentum eius, salua ero.* & num. 22. *Fides tua te saluam fecit,* idest, sanauit. Marc. 6. num. 56. *Quotquot tangebant eum, salui fiebant:* hoc est, morbis liberabantur. Vbique subest idem verbum, & aliàs sæpe in Scriptura. 71

Enim verò hic effectus sanitatis non certò semper euenit huius Sacramenti virtute, sed ea duntaxat adhibita conditione, quam disertis verbis expressit Tridentinum Sess. 14. cap. 2. *Sanitatem corporis interdum, vbi saluti animæ expedierit, consequitur.* Debuit videlicet hic effectus secundarius primario illi famulari. Magna enim ordinis perturbatio foret, si virtute Sacramenti 72

cramenti, ad salutem animæ præsertim instituti, valeret quidem corpus, langueret autem animus, tandémque periret.

Qui plura volet de huius loci explicatione contra Caietanum,& Hæreticos, legat Catharinum, & Salmeronem in suis Commentariis:Sixtum Senensem lib.6. Bibliothecæ annotatione 339. Maldonatum Marci 6. num.13.Bellarminum lib.1.de Extrema vnctione, cap.3. Suarez tom. 4. in 3.partem disput.39.sect.1. Baronium to.1. anno Christi 63. Valentiam lib. de Numero Sacramentorum,cap.5.& eruditissimum Serarium in Opusculo de Extrema vnctione.

NVMERVS XVI.

Confitemini ergo alterutrum peccata vestra.

73 Noua hîc rursus velitatio cum Caietano. Negat hæc verba intelligi posse de Sacramentali confessione, quòd præcipiat Apostolus *alterutrum*, idest, vt Caietanus somniauit, omnibus promiscuè peccata detegere, quæ tamen solis duntaxat aperienda sunt Sacerdotibus. Friuolum prorsus argumentum; & irridendum potiùs, quàm refutandum: per se enim constat, *alterutrum* idem esse,ac non soli Deo, quod Hæretici blaterant;sed homines hominibus,alter alteri,oues Pastori,laici Sacerdoti; prout cuiusque status, conditióq; requirit. De Sacramento Confessionis explicarunt hunc locum veteres omnes Interpretes haud paulò Caietano grauiores:eos sequntur vnanimi consensu Recentiores.Lege hîc eruditum Serarij Commentarium.

74 Et quidem Caietanum præcipiti suo ingenio abductum, in hoc loco hallucinatum fuisse, non tam miror quàm c.20. Ioannis, dum exponit ea verba numeri 23. *Quorum remiseritis peccata,remittuntur eis,* temerè asseruisse,quãuis ibi instituta fuerit à Christo confessio Sacramentalis, tamen Ecclesiæ arbitrio relictum,an ad aurem, an verò publicè facienda esset. Verùm Caietanum sæpe longè aberrantem per auia, & plùs nimio Erasmizãtem, non nisi bene pexum dimittit Catharinus lib. 5. suarum Notationum, & Sixtus Senensis lib.6.Bibliothecæ,annotatione 218. Tridentinum enim expresè decernit Sess.14. Can.6. [Si quis dixerit,modum secretè confitendi soli Sacerdoti alienum esse ab institutione, & mandato Christi, & inuentum esse humanũ, anathema sit.]

Et orate pro inuicem,vt saluemini.

Res frequentissima florẽtibus illis nascentis Ecclesiæ temporibus. 75
Act.12.n.5. *Oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo.* Ad Rom.15.nu.30. *Vt adiuuetis me in orationibus vestris pro me ad Deũ.*2.Corinth.1.n.11. *Adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis.*1. Thessal.5.nu.25.& epist.2.c.3.n.1. *Fratres orate pro nobis.* Hanc verò Fidelium curam assiduè pro Apostolo Paulo deprecandi, ipse prior cumulatissimè illis impendebat: adeò vt ad Rom.1.n.7. arctissimo iureiurando illis firmatam,testatámque voluerit. *Testis*, inquit, *mihi est Deus, quòd sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis.* Vide ad
Coloss.1.num.3. & 9.& 2.Timoth.1. 76
n.3. & ad Philemonem n.4. Præclarè Ambros.lib.1.de Cain & Abel,c.9.[Si pro te roges,tu tantùm pro te rogabis: si autẽ pro omnibus roges,omnes pro te rogabunt.]Et Greg. lib.5. Registri, epist.119.[Preces etenim nostræ tãtò celeriùs in Dominicæ pietatis aurem subleuantur, quantò eas vicissim pro nobis fusas charitatis ardor exacuit.]

Multùm enim valet deprecatio iusti aßidua.

GRæcè, *energumene*, ideſt, efficax, intenta, viuida. Vide Toletum Lucæ 11.notat.22.& quæ congeſſi de orationis efficacia, dum exponerem 38.cap.Iſaiæ num.2.& 5.

NVMERVS XVII.

Elias homo erat ſimilis nobis paßibilis: & oratione orauit, vt non plueret ſuper terram, & non pluit annos tres, & menſes ſex.

NVMERVS XVIII.

Et rurſum orauit: & cælum dedit pluuiam, & terra dedit fructum ſuum.

77 MIrabilem orationis vim,& efficacitatem noto Eliæ declarat exemplo, ex 1. Regum 17. num.1. Eccle.48. num.3. & Lucæ 4. num.25. In quo duo ſunt annotatione digna.

Primum eſt.Quia propoſito exemplo admirabilis viri, cælum arbitratu ſuo claudentis, & aperientis, poterat ſubire animum, tam ſtupendam vim ad immutandas naturæ leges eſſe prorſus ſupra mortalem cõditionem; ad excitandam orandi fiduciam admonet Apoſtolus,Eliam ſimilem nobis fuiſſe paſſibilem. Græcè, *homiopathes*. Vertit Tigurina, *ſimiliter obnoxius affectionibus, & ærumnis*: ne videlicet diffidamus, nos item à Deo impetraturos,quanuis eiſdem premamur perturbationibus. Eâdem Græca voce Paulus, & Barnabas allocuti ſunt Lyſtrenſes,aliquid de ipſis maius homine opinantes, Act.14.num.14. *Et nos mortales ſumus,ſimiles vobis homines.*

Alterum eſt, notabilem fuiſſe habitum corporis, quo Elias pluuiam 78
impetrauit,3. Regum.18.numero 42. *Elias autem aſcendit in verticem Carmeli, & pronus in terram poſuit faciem inter genua ſua.* Quod ſanè efficaciſſimæ impetrandi fiduciæ, ardentiſſimæque orationis indicium fuit. Solent enim, qui plurimùm gratia valent apud amicos,à quibus nituntur aliquid precibus obtinere, laborioſum quidpiam, difficiléque ſubire;à quo ſe non deſtituros, niſi re impetrata, profiteantur: vt vel auertendi laboris conſtanter ſuſcepti gratia, id aliquando amici concedant.Sunt, qui iurent,ſe neque eſuros, neque bibituros: ſunt, qui prouoluantur ad pedes, & ſe inde ſurrecturos eſſe negent, antequàm impetrent. Simili fiducia Elias difficillimum omnium, quos ſuſtinere humani corporis membra poſſunt, habitum, ſitúmque induxit; qui indulgentiſſimum Deum ad concedendam pluuiam quàm ocyſſimè permouit. Auctorem habeo huius obſeruationis Ariam Montanum in ſuo Hieremia, ſiue de Actione.

NVMERVS XIX.

Fratres mei,ſi quis ex vobis errauerit à veritate, & conuerterit quis eum.

NVMERVS XX.

Scire debet, quoniam qui conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ ſuæ, ſaluabit animam eius à morte, & operiet multitudinem peccatorum.

EXcellens munus, & omni cogitatione maius. [Diuinarum 79
omnium perfectionum diuiniſſima

nissima est perfectio, (teste Dionysio cælestis Hierarchiæ cap. 3.) Dei cooperatorem esse.] Exponit Carthusianus: *in reductione animarum ad suum Creatorem.* Huius muneris excellentiam ritè expendere non potest, nisi qui animæ præstantiam exacta mentis trutina ponderauerit. Hanc autem animæ dignitatem solus ille ritè perpendit, qui valorem pretij, idest, sanguinis Christi, quo redempta est, accuratè considerat. 1. Corinth. 6. n. 20. *Empti enim estis pretio magno.* 1. Petri 1. num. 18. *Non corruptibilibus auro, vel agento redempti estis; sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi.* Meritò itaque exclamat Bernardus epistol. 54. *Magna res anima, quæ Christi sanguine redempta est.*

80 Si enim aurifex scientissimus adamantem emeret decies mille aureis; omnes lapillum permagno æstimaremus. Christus sanguinem suum fudit, vt animam redimeret: quanti illa igitur æstimanda est? Hinc Gregorius exponens istum locum lib. 19. Moralium cap. 16. [Si enim magnæ mercedis est, à morte eripere carnē quandoque morituram: quanti meriti erit, à morte animam liberare, in cælesti patria sine fine victuram?] Et Chrysostomus homil. 3. in Epistolam primam ad Corinth. [Nihil est, quod animæ possit æquiparari, ne vniuersus quidem mundus. Itaque etsi immensas pecunias pauperibus eroges; plus tamen effeceris, si vnam conuerteris animam.]

Ergo qui tam egregium opus charitatis exercet, iure censendus beatus: cuius nimirùm tecta sunt peccata, Psal. 31. n. 1. *Charitas enim operit multitudinem peccatorum,* 1. Petri 4. n. 8. & Prouerb. 10. num. 12. *Vniuersa delicta operit charitas.*

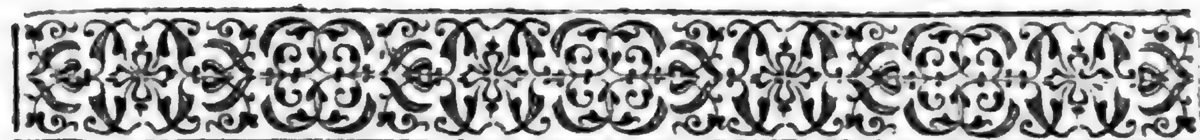

IN EPISTOLAM CANONICAM B. IVDÆ APOSTOLI

COMMENTARII EXEGETICI LITTERALES:

AVCTORE

P. AVGVSTINO DE QVIROS

è Societate IESV.

1 QVOD de Euangelica doctrina diuinus aiebat Bartholomæus, vt Auctor est magnus ille Dionysius in libro de Mystica Theologia cap. 1. nempe & magnam esse Theologiam, & minimam, atque Euangelium amplum, & magnum, rursúsque compendiarium: id mihi videor posse de hac Epistola iure optimo asseuerare: quæ cùm sit exiguis circũscripta terminis, & vnica dũtaxat pagella comprehensa; perampla simul est, & argumenti maiestate, sententiarum pondere, mysteriorum multitudine, & granditate, cæcisq; difficultatum nodis, vel cum longissimis aliis libris Canonicis æquanda. Vniuersè id affirmat Hieronymus de his Catholicis epistolis, in ea, quam ipse scripsit ad Paulinum. *Iacobus, Petrus, Ioannes, & Iudas septem epistolas ediderunt, tam mysticas, quàm succinctas; & breues pariter, ac longas: breues in verbis, longas in sententiis: vt rarus sit, qui non in earũ cacutiat lectione.*

De auctoritate huius Epistolæ.

NOn miror Hæreticos, odio plusquàm Vatiniano prosequutos hanc Epistolam, eam omnibus machinis admotis de Canone deijcere conatos fuisse. Ponit enim ob oculos eorum sordes, obscœnitates, & amentiam: ac veluti in tabella quadam non rudi penicillo leuiter adumbratos; sed viuis, ac spirantibus coloribus expressos, flagitiosos Hæreticorum mores graphicè depingit. Quid ergo mirum, si fœdi, ac deformes auersentur turpificati animi horribilem fœditatem, in hoc nitidissimo speculo oculis obuersantem, & omni ope detrectent intueri. Ferunt Elephãtem horrore suæ deformitatis, cùm sitim depulsurus ad 2

ad flumen accedit, arenam priùs pedibus excitare, turbare aquam, ne imaginem referat; turbidam denique haurire. Lege Pierium lib. 2. Mirarer itaque, nisi Hæretici huius Epistolæ chrystallinas, ac limpidissimas aquas, eorum turpitudinem referentes, lutulentis pedibus turbare molirentur.

3 Caietanum virum doctum, & Catholicum valde miror, qui cum recitasset hæc Hieronymi verba in lib. de Viris illustribus. [Iudas frater Iacobi paruã quidem, quæ de septem Canonicis est, Epistolam reliquit: & quia de libro Enoch, qui apocryphus est, in ea assumit testimonium, à plerisque reiicitur; tamen auctoritatem vetustate iam, & vsu meruit, & inter sanctas Scripturas computatur.] Colligit deinde Caietanus. [Ex quibus apparet, minoris esse auctoritatis hanc Epistolam iis, quæ sunt certæ Scripturæ sacræ.] Quis hîc non stupeat (ait Catharinus, & ex eo Sixtus Senensis lib. 6. Bibliothecæ annotatione 344.) inde colligi ex Hieronymo, hanc Epistolam non esse certò Canonicam, vbi ipse ait, *vnam esse de septem Canonicis*? Neque verò quia addit, à quibusdam rejici, ideo ipse Hieronymus reiicit: qui statim contrà adiecit, & si nonnulli dubitauerint, cùm res ad liquidum explorata, ac definita non esset; vetustate tamen iam auctoritatem meruisse, & inter sanctas Scripturas computari.

4 Stat itaque inconcussa veritas, in omnibus Conciliis, quæ sacrorum librorum indicem texunt, nouissiméque in Tridentino stabilita hanc Epistolam de sacro Canone esse: id, quod inscriptio illi præfixa tam Grecè, quàm Latinè, luculenter præsefert, dum Epistola Catholica nominatur. Scribit Isidorus lib. 7. Etymologiarum cap. 6. multis hominibus quasi diuinitus fuisse indita nomina, quodam veluti præsagio euentuum futurorum. Quis ergo dubitet, afflatu, instinctúque diuino, hanc Epistolam in ipsa fronte insigni illo *Catholicæ* titulo, quasi nomine diuinitus imposito, prænotari? Quis non videat, vel hac sola inscriptione districtos Hæreticorum mucrones, quibus huius Epistolæ iugulum petitur, non dicam eludi, sed prorsus hebetari? Græca vox *Catholicon* vniuersitatem importat: & præcepta quædam artium, quæ Catholica vocabantur, Latinè efferuntur à Quintiliano libro 2. cap. 13. *Vniuersalia, & perpetualia.* Obtinet enim hæc Epistola vniuersalis Ecclesiæ iudicio firmam auctoritatem, obtinuítque perpetuò, licèt nonnulli immeritò dubitauerint: & quandiu stabit mundus, fremant licèt Hęretici, eamdem obtinebit.

Itaque iam inde ab ipsis nascentis 5
Ecclesiæ primordiis testimonia citant ex hac Epistola vetustissimi Patres, sanctissimíque Pontifices. Dionysius lib. de Diuinis nominibus cap. 4. hinc euincit, dæmones à Deo creatos fuisse bonos, & propria ipsorum voluntate se in peccatum præcipites egisse. *Iuxta sacra eloquia*, inquit, *infirmati sunt ad seruandum suum principatum.* Tertullianus libro de Habitu muliebri cap. 3. *Enoch apud Iudam Apostolum testimonium possidet.* Alexander III. Epistola 3. *Ecce, ait Iudas Apostolus, veniet Dominus cum millibus suis facere iudicium.* Sed longum nimis esset singulorum Patrum verba recensere. Hinc depromũt testimonia Anicetus Papa, & Martyr in Epistola ad Episcopos Galliæ. Hyppolitus item Martyr, doctrina nulli antiquorum secundus, in tractatu de Antichristo: Cyprianus libro ad Nouatianum, Clemens Alexandrinus lib. 3. Pædag. c. 8. & lib. 3. Stromatum c. 1. Origen. lib. 5. in Epistolam ad Romanos: Ambrosius, vel eo non longè ætate posterior Prosper Aquitanicus in libro de Vocatione

Gentium

Gentium cap. 19. Epiphanius hæresi 26. & 43. Cassianus Collatione 4. cap. 13. Athanasius in Synopsi, & Nazianzenus in suis Carminibus, & Damascenus lib. 4. de Fide orthodoxa cap. 18.

6 Superest vt Hæreticorũ argumenta, sint licèt valde futilia, diluamus.

Obijciunt primò: Iudas tacitè insinuat, se non esse ex numero duodecim Apostolorũ, sed vnum ex discipulis, & tempore, & auctoritate longè Apostolis inferiorem: ait enim num. 17. *Memores estote verborum, quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi:* & in salutatione epistolæ se non Apostolum, sed Christi seruum appellat.

Respondeo: humilitatis fuit B. Iudæ, honorificentissimum Apostoli titulum sibi non assumere: nam & Paulus, qui per antonomasiam Apostolus dicitur, etsi suam auctoritatem, vbi opus erat, tueatur, & pro re nata se Gentium Apostolum nominet; subinde tamen egregia edit humilitatis documenta, & se abortiuum vocat, nouissimum Apostolorum, peccatorum maximum, indignum, qui Apostoli titulo decoretur. Scripsit verò Iudas post alios Apostolos, vnde & potuit Fideles adhortari ad eorum verba memoria retinenda. Neq; propterea se ex Apostolorum numero excludit, sicut nec ipse Apostolorum Princeps, dum ait 2. Petri 3. num. 2. *Vt memores sitis eorũ, quæ prædixi, verborum à sanctis Prophetis, & Apostolorum vestrorum.* Aut Paulus, ad Hebræos 13. num. 7. *Mementote Præpositorum vestrorum, qui vobis loquuti sunt verbum Dei.*

7 Obijciunt secundò. Citat epistolæ huius scriptor num. 14. verba quædam Enoch, & num. 9. altercationem refert Michaëlis cum Diabolo: quæ in sacris litteris nusquam extant, sed hausta ex apocryphis videntur. Respondeo: cùm ad ea loca perueniamus, ostendemus, nihil officere huius epistolæ auctoritati, etiam si id hæreticis largiremur, verba ex apocrypho libro desumpta, à B. Iuda recitari: nam & Paulus ad stabilienda dogmata fidei non dedignatur, vel ex Prophanis Poëtis sententias adducere: vt ex Arato, Actuum 17. num. 28. *Ipsius enim & genus sumus:* ex Mænandro, 1. Corinth. 15. num. 33. *Corrumpunt mores bonos colloquia praua:* ex Callimacho, aut Epimenide, ad Titum 1. n. 12. *Cretenses semper mendaces.*

Argumentum.

SCribit Epiphanius, B. Iudam im- 8
pulsum fuisse ab Spiritu sancto ad conscribendam hanc epistolam, ad profligandam Nicolaitarum, Gnosticorúmque familiam, ad coarguendam Simonis scholam totam obscœnam, totam impudicam. Epiphanij verba sunt hęresi 26. [De his, arbitror, cõmotus est Spiritus sanctus in Apostolo Iuda, in Catholica (inquam) epistola ab ipso scripta: ostendit enim ipsos Spiritus sanctus per vocẽ Iudæ, quòd ad brutorũ similitudinem corrumpantur.] Verissimum quidem dicit Epiphanius: videntur enim hæc hominũ portenta prorsus exuisse humanam naturam, & in bestias ad venerem procliuissimas turpiter degenerasse. Non ferunt castæ aures horrenda libidinum mõstra, & plusquàm belluina hæreticorum flagitia memorari. Ita instituti sumus à natura, vt vetet ingenuus pudor, obscœnas libidines, etiam detestationis gratia, nominare. Ad Ephes. 5. num. 3. *Fornicatio, & omnis immunditia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos.* Memoriæ 9
proditum est ab Aulo Gellio lib. 19. capit. 9. Antonium quemdam Iulianum (Hispanus is erat Ludimagister) versus

versus quosdam lepidos illos quidem, sed parùm pudicos in conuiuio recitaturum, faciem priùs præ pudore, capùtque totum obnubisse; eáque excusatione vsum esse, quòd etiam Socrates verba quædam non admodùm casta vsurpaturus, pallio item caput obuelasset. Itaque vt & meo, & legentium pudori parcam, detestanda libidinum portenta, quibus se Nicolaitæ veluti sues cœno volutabant; vnde & aptum sortiti sunt nomen, *Borboritæ* enim, siue *Borboriani* dicebantur; Latinè efferas, *lutulenti*, siue *cœnosi*: eorum (inquam) abominabiles symmixias verecundo silentio libet inuoluere. Extant proditæ litteris apud Clem. Alexand. lib. 7. Stromatum, Irenæum lib. 1. c. 20. Epiph in illa hęresi 26. Vide Baron. tom. 1. ann. Christi 35. cap. 19.

10 Illud video magnis Auctoribus placuisse, obscœnos istos Hæreticos, cum quibus Iudas pedem confert, quos euidentissimis notis prodit, viuísque coloribus depingit, à Nicolao illo Diacono, vno ex septem ab Apostolis electis, Actuum 6. num. 5. fuisse proseminatos. Vnde prudentissimum hausit Hieronymus documentum, nemini, quantumuis in excelso dignitatis gradu diuinitus constituto, suis viribus pręfidendum; procliue nimirùm esse homini in peius labi: sic enim ait in Epistola 1. ad Heliodorum. [Attendis Petrum, sed & Iudam considera: Stephanum suspicis, sed & Nicolaum respice: quem Dominus in Apocalypsi sua damnat sententia, qui tam turpia, & nefanda commentus est, vt Nicolaitarum hæresis ex illa radice nascatur. [Eumdem produnt auctorem huius turpissimæ hæresis Irenæus lib. 1. c. 27. Tertullianus in lib. de Præscriptionibus c. 46. Dorotheus in Synopsi, Hilarius Canon. 25. in Matth. Isidorus lib 8. Etymologiarum cap. 5. Philastrius lib. de Hæresibus, Gelasius in cap. *Sācta Romana*, dist. 15. S. Thom. 3. contra Gentes, cap. 124.

Epiphanius verò scriptam etiam reliquit defectionis causam, hæresi 25. 11
Cùm enim Nicolaus formosissimam vxorem haberet, ordinatus ab Apostolis, nuntium remisit vxori, & ad imitationem eorum, quos Deo addictos videbat, aliquandiu se continuit. Mox victus impotenti libidine vxori rursus adhæsit, increpitúsque ab Apostolis, indignum videlicet existimantibus, vt sacris iam officiis, atque ordinibus mancipatus, adhuc carnis teneretur illecebris, erubescendam, & planè detestandam hæresim excogitauit, quam his verbis refert ibidem Epiphanius. [Nisi quis singulis diebus Venerem exerceret, non posse fieri æternæ vitæ participem.] Atque hæc breuiter, & quasi in transcursu memorata, facem nobis præferent ad huius epistolæ intelligentiam.

Sed non prætereibo silentio, Nico- 12
laum illum ab aliis etiam grauissimis auctoribus hac turpitudinis nota liberari: fuerint licèt Nicolaitæ, falsum sibi Nicolai nomen prætexentes, omnibus libidinum maculis insigniter infusti. Videantur Clemens Alexandrinus lib. 3. Stromatum cap. 3. Theodoretus lib. 3. de Græcorum Fabulis, Eusebius lib. 3 Historiæ c. 23. Baronius tom. 1. ann. Christi 68. cap. 9. Ribera Apocalyp. 2. nu. 9. & Lorinus Actuum 6. versu 5.

NVMERVS I.

Iudas Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi.

TRes edit Iudas certissimas 13
sui notas. Prima est; inditum sibi nomen Iudæ. Sed, vt obseruant Hieronymus in c. 10. Matth. & Augustinus lib. 2. de Consensu

Euangelistarum, cap.20. Iudas trinomius fuit: vocatur enim Lebbæus in Græco textu, Matth.10. num.3. Lebbæus autem idem est, ac *corculum*, siue *cordatus*: & homines catos, solertes, sapientiaque præstantes, ita à Latinis vocari solitos, auctor est Plin. lib.7. c.31. Vide Tiraquellum in Alexandr. lib.1.cap.9. Aliis Lebbæus sonat *leunculum*: qui id ex peruetusta traditione referunt, eos, quibus *Iudas* nomen esset, Leones simul appellatos; quòd primus ille Iudas Patriarcha dictus sit etiam Leo, Genesis 49.num.9. *Catulus leonis Iuda*: & paulò pòst, *sicut leo accubuisti*. Sed arcana huius variæ nomenclaturæ causa ea præcipuè proditur, quia videlicet in nomine *Iehuda* quatuor sacri nominis tetragrammati litteræ reperiuntur. Ne igitur temerè à quoquam vsurparentur, ob insitam reuerentiam is, cui Iudas nomen erat, non proprio ipsius nomine, sed factitio alio vulgò vocabatur. Vide Iansenium in Concordia cap.39. Tertium itaque nomen Iudæ est Thadæus, bis vsurpatum ab Euangelistis, Matth.10. num.3. Marci 3. num.18. cuius si vim, & proprietatem spectes, à Dei confessione, & laude ducitur, idémque prorsus significat, ac Iudas, nisi quòd in Thadæo ineffabile Dei nomẽ nusquam apparet.

14 Altera B. Iudæ nota est, *Iesu Christi seruus*. Egregiè OEcumenius in Iacobi cap.1. *Cùm Apostoli supra omnem mundanam dignitatẽ gloriarentur, quòd Christi serui essent; id quasi insigne sui, & loquendo, & scribendo praeferre consueuerunt*. Sic Paulus ad Roman. 1. num.1. *Paulus seruus Iesu Christi*. Petr.2.Epist. cap.1.num.1. & Iacob. cap.1. numero item 1. Scilicet seruire Deo, regnare est: vt sapienter Agatha respondit Tyranno exprobranti, quòd ab ingenita Maiorum nobilitate ad Christianam seruitutem, ac vilitatem desciuisset. *Multò*, inquit, *præstantior est Christiana humilitas, & seruitus, Regum opibus, ac superbia*. Et Philo libro 1. de Monarchia ait. *Seruire Deo optabilius est, quàm regnare*.

15 Deus ipse hoc honorificentissimo titulo eos cohonestat, quos in oculis fert, quos charissimos habet. Abrahã, Gen.26.nu.24. Moysen, Num.12. n.7. Caleb, Numer.14. num.24. Iob, cap.1. num.8. Dauid, 2.Reg.7. nu.5. & Psal. 88. num. 21. Et ipsi vicissim hac eximia dignitate glorificant Deum. Isa. 49.num.3. *Seruus meus es tu Israël, quia in te gloriabor*.

16 Est verò hæc honorifica seruitus non modò cum amplissima Filiorum Dei dignitate, sed cum gloriosa etiam libertate coniuncta. August. Tractatu 41. in illa verba Ioan.8. nu.36. *Si ergo vos filius liberauerit, verè liberi eritis. Hæc spes nostra est, fratres, vt à libero liberemur; & liberando, seruos nos faciat: serui enim eramus cupiditatis; liberati, serui efficimur charitatis*.

17 Tertia denique B. Iudæ nota est, *frater Iacobi*. Quæ vsque eò vulgò peruagata fuit, vt *Iudas Iacobi* nominetur à Luca cap.6.num.16. & Act.1. nu.13. suppresso nomine *fratris*. Id, quod in eam opinionem nonnullos adduxit, Alphæum Iudæ Patrem fuisse binonimum, & Iacobum etiam appellatum. Sed hanc opinionẽ refellit ipse Iudas in hoc loco, vbi non de Parente, sed de Iacobo fratre gloriatur: cuius adeò eximia sanctitas fuit, vt fraterna necessitudine illũ attingere, iure optimo Iudas summæ sibi gloriæ duxerit. Frater itẽ Domini dicitur Iudas Matt.13. nu.55. vt & ipsius germanus Iacobus minor ad Galat.1.num.19. erant enim Christi cõsanguinei, quos vulgare est in Scriptura fratres appellari, vt probant Toletus Ioan.2. notat.18. Baronius in apparatu ad Annales, & Maldonatus Matth.12.num.46.

His.

His, qui sunt in Deo Patre dilectis, & Christo Iesu conseruatis, & vocatis.

18 TOtidem Apostolus edit notas eorũ, ad quos scribit: tribus elogiis fideles blandissimè compellans, audientiam sibi facit, séque in illorum gratiam prudenter insinuat.

Primò *dilectis*, Græcè *hegiasmenis*, *sanctificatis*. Interpres legisse videtur *egapemenis*, modico quidem vocum, nullo tamẽ sẽtẽtiæ discrimine. Vulgare enim fuit in primitiua Ecclesia Fideles, sanctos, aut sanctificatos nominari. Ad Rom. 1. num. 7. *Vocatis sanctis*. 1 Corinth. 1. num. 2. *sanctificatis in Christo Iesu*, & 2. Corint. 1. num. 1. *cum omnibus sanctis*. Sic ad Ephes. 1. num. 1.
19 & Actuum 20. num. 32. Erat crebræ huius compellationis causa, quia in primo ipso aditu Christianismi, aqua illa salutari tincti, ab omnibus sordibus eluebantur. 1. Corinth. 6. num. 11. *Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis*. Idem enim est sanctificari, ac peccatorum maculis elui. 1. Ioan. 3. num 3. *Omnis, qui habet hanc spem in eo, sanctificat se*. Græcè, *agnizi*. Erasmus, & Tigurina, *purificat se*. Diuus Hieronymus lib. 1. contra Iouinianum, & Tertullianus libro de Monogamia cap 3. & libro de Pudicitia capite 19. *castificat se*. Lorinus, *expiat, lustratque*. Hoc videlicet iure suo exigit professio Christianæ vitæ. 1. Petri 1. num. 15. *Et ipsi in omni conuersatione sancti sitis, quoniam scriptum est* (Leuitici 11. num. 44.) *sancti eritis, quoniam ego sanctus sum*. Deus ergo cùm sit ipsissima sanctitas, eos duntaxat diligit, qui sancti sunt: imò diligendo, donáque cælestia conferendo, sanctos efficit, quos diligit. Quare siue sanctificati, siue dilecti, fideles appellentur, in idem omnino recidit.

20 Secundò vocãtur fideles *conseruati in Christo Iesu*. Circumstant vndique truculenti hostes, nostri sanguinis exorbendi sitientissimi: modò incautos occultis cuniculis, modò aperto Marte violenter adoriuntur. Qui obsistemus infirmissimi valentissimis? tyrones, & inexperti, veteranis exercitatissimis? Imbelles sumus; dabimus manus, nisi Christi ope fulciamur: cæci sumus; in laqueos induemur, nisi eiusdem luce regamur. 1. Pet. 1. num. 5. *Qui in virtute Dei custodimini per fidem*. Subest hîc non verbum *tereo*, aut *phylasso*; sed aliud grãdius, & significãtius, *phrureo*: cuius germana vis est, vrbem aut arcem propugnaculis, præsidiis, & excubiis vndique septam, munitámq; tenere. Quo verbo vsus est Paulus 2. Corinth. 11. num. 32. *Custodiebat ciuitatem Damascenorum, vt me comprehenderet*. Regia. *Præsidio tenebat*. Pagnin. *obseruabat*. Tigurina, *excubias posuerat in vrbe*. Præsidia videlicet militum ad omnes aditus disposuerat, qui excubias agerent, sedulóque obseruarent, ne quà Paulus elaberetur, ne vllum pateret effugium. Ita fideles quasi 21
dispositis præsidiis, & excubiis circumquaque muniuntur, & obuallantur, ne vllus hostibus aditus pateat. Oppugnent sanè arcem mentis spiritualia nequitiæ, aditus solerter explorent; nisi voluntas ipsa sponte sua deditionem turpiter faciat, eò subire, ac penetrare non poterunt. *In virtute Dei custodiuntur*, hoc est, in Christo, qui virtus Dei est, 1. Corinth. 1. nu. 24. Græcè *dynamis*, idest, vis, robur, ac potentia. Christi enim robore confirmati vel confertissimas hostium acies, in suam perniciem irruentes, facilè propulsant, atque adeò perrumpunt. Et bonus, & fortis Pastor est, qui suis ouibus pollicetur, Ioann. 10. numero 28 *Non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquã de manu mea*. Pe- 22
reunt quidem sæpe Christi oues; sed si

pereunt, sua ipsarum voluntate, non Pastoris imbecillitate pereunt: nemo illo fortior, nemo potentior est, qui possit inuito oues è manibus extorquere. Potentiam enim in arcano sermone *manu* denotari, vulgò omnibus notum est. Eòdem spectat id Ioan. 17. n. 11. *Pater sancte serua eos in nomine tuo.* Vbi egregiè probat Maldonatus, nomen potentiam, robur, & auxilium significare; ac proinde sententiam esse: conserua eos sub tua protectione, atq; tutela. Prouerb. 18. num. 10. *Turris fortissima nomen Domini.* Sed illo ipso Patris nomine, hoc est, potentia Diuinitatis, quæ eadem est in Patre, & Filio, suos Discipulos Christus protegebat, Ioan. 17. num. 12. *Cùm essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo.*

23 Tertiò denique dicuntur *vocati*, Græcè *cleti*. Est autem *cletòs*, vt cuiuis vel mediocriter Græcis litteris tincto perspicuum est, non participium, vt *clethis*, aut *Keclemènos*; sed nomen quoddam absolutum: cuius vim dum expendit Erasmus in caput 1. ad Romanos, rectè ait, idem fermè valere, ac si Latinè dicatur *vocatitius*, idest, dignitate, ac munere insigniter vocatus: appositum sanè apprimè quadrans fidelibus. Ad Roman. 1. num. 6. *In quibus estis & vos vocati Iesu Christi.* 1. Corinth 1. num 24. *Ipsis autem vocatis, &c.* Vocauit nimirum eos Deus *de tenebris in admirabile lumen suum*, 1. Petri 2. n. 9. transtulit eos ex vilissima, atque miserrima peccati seruitute *in regnum Filij dilectionis suæ*, ad Colos. 1. num. 13. vocauit eos *in suum regnum, & gloriam*,
24 1. Thessalo. 2. num. 12. *Vocati* itaque iure nominantur, qui per summam vocantis gratiam vocati sunt à morte ad vitam; ex ignominia, ad gloriam ex seruis Sathanæ Inferorum fornacibus addictis, in filios Dei cælestibus thronis destinatos; ex vasis iræ, & contumeliæ, in vasa gratiæ, ac misericordiæ; ex caligine infidelitatis, in lucem Euangelij; ex spurcissimo denique extracti libidinum, & flagitiorum cœno, vocatique ad Angelicam exprimendam puritatem.

Hinc frequentes illæ adhortationes. 1. Corinth. 1. num. 26. *Videte fratres vocationem vestram.* Ad Ephes. 4. num. 1. *Vt dignè ambuletis vocatione, qua vocati estis.* Ad Philippens. 1. num. 37. *Dignè Euangelio Christi conuersamini.* Hoc quasi stimulo se ipsum incitabat Apostolus, ad Philippens. 3. num. 14. *Ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis.* Ob hoc beneficium gratias agebat 2. ad Timoth. 1. num. 9. *Qui nos liberauit, & vocauit vocatione sua sancta.*

NVMERVS II.

Misericordia vobis, & pax, & charitas adimpleatur.

GRæcè, *pletynthie*, idest, *multiplicetur*. Sic enim vertit idem verbum Latinus Interpres 1. 25
Petri 1. num. 2. & idem subest apud LXX. Danielis 6. num. 25. *Pax vobis multiplicetur.* Suspicatur itaque Erasmus, Vulgatum legisse *plerothie*: sed nullum est ferè sententiæ discrimen: & alibi ita expressit Vulgatus idem verbum, 2. Petri 1. num. 2. *Gratia vobis, & pax adimpleatur.* Exoptat itaque Iudas, hæc cælestia charismata non modò fidelibus conferri, sed magna etiam accessione, & cumulo augeri, & multiplicari, & omnino tandem perfici. Id, quod in votis etiam habebat Paulus 1. Thessalonicens. 3. num. 12. *Vos autem Dominus multiplicet, & abundare faciat charitatem vestram.*

Obseruat Augustinus in expositione quadam inchoata Epistolæ ad Romanos, quæ habetur tom. 4. in omnibus ferè Epistolis Apostolicis, in 26

in primo ipso salutationis aditu sacrosanctum Trinitatis mysterium, non dicam adumbrari, sed planè exprimi. Neque verò id desideratur in hac Epistola: nam hæc tria cælestia dona tres diuinas personas attributione quadam repræsentant: misericordia videlicet, æternum Patrem; pax, vnigenam Filium; charitas denique Spiritum sanctum.

27 Attribuitur itaque Patri misericordia. 2. Corinth. 1. num. 3. *Benedictus Deus, & Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum.* Nam quemadmodùm Pater fons est, & origo Trinitatis; ita diuina misericordia perennis quidam fons est, vnde omnes fluunt gratiarum riui: etiam summa illa gratia Incarnationis Diuini Verbi ex isto fonte manauit. Luc. 1. num. 78. *Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos oriens ex alto.*

28 Hinc originem trahit remissio peccatorum, vt constat ex Psalmo 102. num. 11. 12. & 13. vbi aduertendum est, *corroborari misericordiam,* idem esse, atque attolli, & in altum eleuari: vt & Psalm. 116. num. 2. *Quoniam confirmata est super nos misericordia eius.* Doctè id vtrobique probat Agelius ex Genesis 7. numero 20. *Quindecim cubitis altior fuit aqua super montes.* Hebraicè, *gibberu: corroborata, aut confirmata sunt aquæ.* At diuina misericordia non quindecim cubitis altior est super nos; sed tam immensa copia effusa est, tanta nos altitudine superat, vt omnes velut in abysso profundissima demerserit, omnium scelera diluuio quodam clementiæ inundauerit, ac prorsus obruerit; vt quoquò versus figas obtutus, nihil, nisi diuina misericordia, vt moles aquæ in altum mare in-

29 uectis, vndique videatur. Totum enim hoc spacium, quod à terris in cælum vsque interiacet, diuina repletum est misericordia. Psalm. 56. numero 11. *Magnificata est vsque ad cælos misericordia tua.* Et Psalm. 102. numero 11. *Quoniam secundum altitudinem cæli à terra corroborauit misericordiam suam.* Plusquàm aurea sunt Augustini verba in id Psalm. 58. num. 18. *Deus meus misericordia mea. O nomen, sub quo nemini desperandum est! Deus meus, inquit, misericordia mea. Quid est, misericordia mea? Si dicas, salus mea; intelligo, quia dat salutem: si dicas, refugium meum; intelligo, quia confugis ad eum: si dicas fortitudo mea; intelligo, quia dat tibi fortitudinem. Misericordia mea, quid est? Totum, quidquid sum; de misericordia tua est. Si tu mihi dedisti, vt sim; & alius mihi dedit, vt bonus sim; melior est ille, qui mihi dedit, vt bonus sim, quàm ille, qui mihi dedit, vt sim.*

Dixi, *pacem* attributione quadam Vnigenitum Dei Filium repræsentare: ipse enim est *pax nostra,* ad Ephes. 2. num. 14. *Verè Princeps pacis,* Isai. 9. num. 6. *Vnus mediator Dei, & hominum,* 1. Timoth. 2. numero 5. *Faciens pacem, & reconcilians homines Deo per crucem,* ad Ephesios 2. numero 15. Sapienter admodùm Bernardus expendens illa verba Isaiæ 42. numero 8. *Gloriam meam alteri non dabo,* sic ait Sermone 13. in Cantica. *Quid ergo dabis nobis Domine? quid dabis nobis? Pacem, inquit, do vobis, pacem relinquo vobis.* (Ioann. 14. num. 27.) *Sufficit mihi. Gratanter suscipio, quod relinquis; & relinquo, quod retines. Abiuro gloriam prorsus: pacem volo, pacem desidero, & nihil amplius: cui non sufficit pax, non sufficis tu: es enim pax nostra.* Et quamuis vulgare 30

31 esset apud Hebræos, pacem sibi mutuò in salutationibus impertire, quia ex idiomate illius linguæ, omnis copia, & affluentia rerum temporalium, omnísque prosperitas, pacis nomine continebatur: tamé longè sublimiore significatione vsurpauit Christus hoc vocabulum, cùm præcepit Apostolos

 salutantes

ſalutantes precari pacem, Matth. 10. num. 12. nimirùm illam pacem, de qua Apoſtolus agit ad Romanos 5. num. 1. *Iuſtificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* Pacem enim habere ad Deum, eſt reconciliari cum Deo, & ad illius gratiam per Chriſti ſanguinem reuocari. Vnde ipſe Chriſtus à mortuis excitatus, vbi primùm affatus eſt diſcipulos, pace illos impertiuit. Luc. 24. num. 36. Ioann. 20. n. 14. Cyrillus lib. 12. in Ioannem cap. 54. *Decet largitorem pacis iſta ſalutatio: ipſe namque pax omnium eſt.* Tunc videlicet deuictis iam humani generis hoſtibus, paſſionis ſuæ fructum fuiſſe pacem, proprio effuſo ſanguine partam, ea ſalutatione denunciauit. Obſeruat hoc Chryſoſtomus homil. 86. in Ioannem. *Hoc verbum primum poſt reſurrectionem dixit, crucis merita colligens, quæ ſunt pax.*

32 Denique charitas in hac ſalutatione Spiritum Sanctum repræſentat, tanquam excellentiſſimum illius donum. Ad Romanos 5. num. 5. *Charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum Sanctum, qui datus eſt nobis.* Ipſe præterea Spiritus Sanctus eſt amor ſpiratus flagrantiſſimus, atque adeò infinitus: eſt dulciciſſimus ille nexus, quo Pater, & Filius inter ſe arctiſſimo nodo, ideſt, amore mutuo, atque reciproco deuinciuntur. Ita charitas eſt *vinculum perfectionis*, ad Coloſſenſ. 3. num. 14. quia nimirùm in ipſa conſiſtit perfectio per modum vinculi. Duo enim attribuuntur ab Apoſtolo charitati: & quod ſummam contineat Euangelicæ perfectionis; eò enim eſt quiſque perfectior, quò ardentiore charitate flagrat: & quòd perficiat inſtar vinculi, animam cum Deo arctiſſimè copulantis. 1. Ioannis 4. nu. 16. *Deus charitas eſt: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.*

Ille ipſe amor naturalis, tanto interuallo charitate inferior, vinculum arctiſſimum eſt, quo amantes acerrimè vinciuntur. Quid dico, vinciuntur? Imò verò vnius voluntas adeò mira conſenſione in alterius rapitur voluntatem; vnius animus, quaſi ſui oblitus; tam arctè cum altero connectitur; vt eò trãsfuſus per vim amoris, plùs ſit vbi amat, quàm in eo ipſo corpore, quod informat. Neque enim, vt ait Bernardus in libro de Præcepto, & Diſpenſatione, præſentior ſpiritus noſter eſt, vbi animat, quàm vbi amat. Imò cùm in amoris fornace vnus animus conflatus è duobus videatur: alterum alterius dimidium eſſe, neceſſe eſt: vt ingenioſè cecinit, Poëta Venuſinus libro 1. Ode 3. 33

Et ſerues animæ dimidium meæ.

Atque adeò in amicitia perfecta vnus alteri eſt alter ipſe: itaque cùm amici longè abſunt, vterque ſe ipſum à ſe abeſſe dolet, & ſe ipſe præſens requirit abſentem. Tritum illud eſt vetuſtate prouerbium, *Amicus eſt alter ego.* Refert Ariſtoteles lib. 9. Ethicorum cap. 4. Vnde cùm Darij Regis mater captiua adduceretur ad Alexandrum Magnum, illo præſente, per errorem ſupplex venerata eſt Hephæſtionem, longè omnium amicorum Alexandri chariſſimum. Admonita deinde, quis eſſet Alexander, cùm erubeſcens errorem excuſaret, hanc manu alleuans ipſe Alexander, *non errasti,* inquit, *nam & hic Alexander eſt.* Auctor eſt Curtius libro 3. Hinc illud Ariſtotelis in magnis Moralibus lib. 2. cap. 13. *Cùm volumus impensè amicum dicere, vna mea, & huius anima eſt, dicere ſolemus.* 34

Huius potentiæ admirabilis, quam exercet vis amoris, veſtigium aliquod extat in ſacris litteris. *Amantium erat cor vnum, & anima vna,* Act. num. 32. Iacobus tenerè diligebat Benjamin, 35

Geneſ.

Geneſ.44.num.20. *Igitur ſi puer defuerit, cùm anima illius ex huius anima pendeat*,(ibi num.30.) *morietur*. 1. Regum 18.num.1. *Anima Ionathæ conglutinata eſt animæ Dauid, & dilexit eum Ionathas,quaſi animam ſuam.*

Quòd ſi hæc experimur etiam in amore naturali, quid de ſublimiore illo dicendum eſt?de quo ita affirmat Dionyſius libro de Diuinis nominibus,cap.4. *Eſt autem mentis ſeceſſum,extaſimque faciens diuinus amor; amatores ſui iuris eſſe non ſinens, ſed in ea, quæ amant, penitus transferens.* Amantis eſt illa vox ad Galatas 2.num.20. *Viuo autem,iam non ego:viuit verò in me Chriſtus.* Et 1.Corinth.6.num.17. *Qui autem adhæret Domino, vnus ſpiritus eſt.* Hinc egregia illa Auguſtini ſententia tom.9. tract.2. in Epiſtolam Ioannis. *Talis eſt quiſque, qualis eius dilectio eſt. Terram diligis? terra eris. Deum diligis? quid dicam? Deus eris.*

NVMERVS III.

Chariſſimi, omnem ſolicitudinem faciens ſcribendi vobis de communi veſtra ſalute, neceſſe habui ſcribere vobis: deprecans ſupercertari ſemel traditæ ſanctis fidei.

36 SEnſus eſt Cùm pro anxia mea ſolicitudine veſtræ ſalutis procurandæ, vehementi tenerer deſiderio ſcribendi vobis, me ſponte iam inclinatum exortæ hæreſes vehementiùs impulerunt: vt quò inſita ferebar voluntate, etiam neceſſitate adducerer;vóſque, & charitate, & neceſſitate ſtimulante, ſedulò cohortarer, vt pro tuenda ſyncera fide, quam ſemel ab Apoſtolis ſuſcepiſtis, inuicto animi robore aduerſus Hæreticos decertetis.

Exordium totius Epiſtolæ eſt, omnibus numeris abſolutum, quo beneuolentiam mirificè conciliat,& attentionem ac docilitatem captat. Beneuolos facit auditores,dum eos blandè compellat, amanter deprecatur, chariſſimóſq; ſibi eſſe profitetur;&,quod caput eſt, dum oſtendit, ſe paſtorali, atq;adeò paterna ſolicitudine tactum, in eorum ſalutem incumbere. Quia videlicet mirè valet ad deuinciendos animos eorum, quibus cum agis, & quaſi præparandum ſolum ad doctrinæ ſatus excipiendos, ſi illi certò ſibi perſuadeant, ſalutem ſuam maximè ſibi cordi eſſe. Attentos præterea facit, dum ſe acturum pollicetur de 37
communi omnium ſalute,ideſt, de re, quæ illorum maximè intererat: qua nimirum animorum ſalus in omnem æternitatem duratura continetur.Hic ſcopus eſt, quò noſtra tendit fides, quò tota collineat Euangelica prædicatio. 1. Petri 1. num. 9. *Reportantes finem fidei veſtræ, ſalutem animarum.* Huc ſpectabant Apoſtolorum ſuſcepta certamina: huc exantlati labores referebantur.2.ad Timoth.2.num.10. *Omnia ſuſtineo propter electos, vt & ipſi ſalutem conſequantur.* Denique facit dociles auditores,dum breuiter,enucleatéque proponit totius Epiſtolæ ſtatum. Hic cardo, hæc ſumma eſt: in hanc arcem totus inuadit:pro Catholica Fide retinenda contra omnes impoſtores totis viribus dimicandum. Sed nonnulla accuratiùs explicemus.

Ad Paſtorem propriè ſpectat tangi ſolicitudine, ſtimulariſque de omnibus. Ad Romanos 12.num.8. *Qui præeſt in ſolicitudine.* Ad Hebr.13.num.17. 38
Ipſi enim peruigilant, quaſi rationem pro animabus veſtris reddituri. Profectò, qui regendi populi curam ſuſcipit, onus ſibi imponit Angelicis humeris formidandum: vt grauiter loquitur Tridentinum Seſſ.6. Decreto de Reformatione c.1.Sanguis enim eorum, qui

qui perierint, de Pastoris manu seuerissimè requiretur, Ezechiel. 33. num. 8 nisi ille vigilanter pericula circumspiciens, & tanquam de specula inclamans, ritè periclitantes admoneat: nam silentio duntaxat Pastoris, nedum scandalo, oues ad interitum præcipites ruent. Extimescenda Prælatis districta illa Innocentij III. sententia, quæ habetur distinctione 83. cap. *Error.* [Error, cui non resistitur, approbatur; & veritas, cùm non defenditur, opprimitur: negligere quippe, cùm possis deturbare peruersos, nihil aliud

39 est, quàm fouere.] Sapienter monet Chrysostomus homilia 2. in cap. 1. Epistolæ 2. ad Timotheum. [Considera, quantum periculi sit, per singulos subditorum discuti, rationémque pro omnibus reddere. Quantumuis illi honoris impendas, quantumlibet obsequij deferas, nihil his periculis referre par poteris: nam & si animam ponas, ipse amplius pro te facit, nam animam periculo æternæ mortis exponit.] Iam verò quem non percellant illa eiusdem Chrysostomi verba, homilia 34. in Epistolam ad Hebræos? [Omnium, quos regis, tu rationem redditurus es: tanto igni tuum subiicis caput. Miror, si potest saluari aliquis Rectorum.] Fulmen mihi terrificum hæc Chrysostomi sententia videtur, vt valde obsurduerit, qui tam horrendo tonitru non expauescit.

40 Iure ergo B. Iudas omnem adhibet solicitudinem (Græcè, *spuden*) ad Pastoris munus ritè obeundum. Vox autem *spude*, non modò accuratissimum studium, vigilantissimámque solicitudiné, sed festinationem etiam affert, & discurrendi celeritatem: vt constat Marci 6. num. 25. & Lucæ 1. n. 39. Atque hanc celerem diligentiam præter solicitudinem, & vigilantiam exigunt sacræ litteræ ab eo, qui vadem se obtulit pro altero. Prouerb. 6. num. 3. *Discurre, festina, suscita amicum tuum, &c.* Hanc operam egregiè nauabat vigilantissimus ille Pastor, qui de se ipso ait 2. Corinth. 11. num. 28. *Instantia mea quotidiana, solicitudo omnium Ecclesiarum.* Sed in hoc loco licet sit eadem vox Latina *solicitudo*, Græca tamen est diuersa, *merimna*, quę, 41
vt obseruant omnes, qui de Etymologia scripserunt, originem ducit *apò tu merizin*, quòd varias in partes diuidat, ac distrahat mētem: cuius vim expressit Apostolus 1. Corint. 7. num. 33. *Solicitus est* (Gręcè, *merimna*) *quæ sunt mundi, & diuisus est.* Luc. 10. num. 41. *Martha, Martha solicita es, & turbaris erga plurima.* & num. 40. *satagebat.* Græcè, *distrahebatur.* Distrahendus quidem est solicitus, & anxius Pastoris animus, & ad arcenda pericula à singulis ouibus euocandus. Sic ipse faciebat Apostolus, 2. Cor. 11. num. 29. *Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror?*

Sed idem Apostolus in Epistola ad 42
Colossenses grandiorem adhuc, & significantiorem vocem vsurpat, c. 2. num. 1. *Volo enim vos scire, qualem solicitudinem habeam pro vobis.* Græcè, *helicon agona: quantum certamen.* Ita solet reddere Vulgatus eamdem vocem Græcam: ad Philippens. 1. num. 30. ad Hebræos 12. nu. 1. & 1. ad Timoth. 6. num. 12. Sed nihilominus Interpres 1. Thessalonicen. 2. num. 2. expressit etiam, vt in hoc loco, *in multa solicitudine.* At ex proprietate Græcæ vocis, ea solicitudo mente concipienda est, quæ extimulat, & cruciat animum decertantis cum sanguinario hoste, atque eo conflictu, vnde non modò vita, honórque pendeant, quæ hominibus solent esse antiquissima; sed vera illa animi salus, in æternum duratura, exitu prælij contineatur. Perpende, obsecro, quàm solicitus erit de victoria, qui tali certamine confligit: &

& ſcito, talem debere eſſe ſolicitudinem, agonémque Prælatorum. Vim vocis Græcæ valde confirmat, quòd vehemens illa afflictio, angórq; Chriſti, qui ſudorem illi ſanguineum eliciuit, *agonia* nominatur à Luca cap. 22. num 43. hoc eſt, mæſtiſſima quædam benigniſſimi paſtoris ſolicitudo; anxietas, & horror, quali ſolent homines corripi inſtante, atque adeò vrgente grauiſſimo diſcrimine, de cuius exitu vehementer reformidant.

43 Hac itaque ſolicitudine ſtimulatus ſtrenuiſſimus Paſtor Iudas, proſpiciénſque præſentiſſima pericula, quæ incautis ouibus iam iámque à lupis rapacibus impendebant, ſeriò fideles adhortatur, impenſéque obſecrat, (vtrumque ſignificat *paracalôn*) vt pro tuenda fide fortiter, acritérque decertent. De hoc certamine duntaxat cum hæreticis ſuſcipiendo intelligendus eſt Apoſtolus, non vniuersè de agone Chriſtiano. Itaque quemadmodùm monet Eccleſiaſticus cap. 4. num. 3. *Pro iuſtitia agonizare pro anima tua, & vſque ad mortem certa pro iuſtitia*; ita hîc excitat Iudas ad dimicandum fortiter pro fide aduerſus eos, qui illam oppugnant. Interpretatio Syriaca, quam noſter Balthaſar Etzelius Latinam fecit, ita habet *Rogans, vt certamen faciatis pro fide.* Hoc ipſum exigit Paulus à Timotheo Epiſtola 1. cap. 6. nu. 12. *Certa bonum certamen fidei:* (Vatablus: *oſtende te acerrimum fidei defenſorem*) *apprehende vitam æternam*, ideſt, enitere totis viribus ad huius certaminis palmam aſſequendam.

44 Subeſt in his locis verbum *agonizomæ*, quod ſignificat, enixè, omnibus neruis, & toto pectore, animíque contentione depugnare: ducta metaphora ab iis, qui in agone contendebant, 1. Corinth. 9. numero 25. Ioannis 18. numero 36. *Miniſtri mei vtique decertarent*. Ad Hebræos 12. numero 4. *Nondum enim vſque ad ſanguinem reſtitiſtis, aduerſus peccatum repugnantes.* 2. Machabæ. 13. nu. 14. *Exhortatus ſuos, vt fortiter dimicarent, & vſque ad mortẽ, &c.* Sed in hoc loco hoc ipſum verbum epitaſim etiam habet: *epagonizeſthæ ſupercertari.* Et verò quia inſolens videtur Latinis auribus, *certor* actiua vſurpari ſignificatione; nec deſunt, qui noſtro Interpreti diem dicát violatæ Latinitatis, vel ſaltem de mendo huius loci ſuſpicentur, & legant, *ſupercertare*, aduerto id, quod pridem obſeruaui, in Vulgata Editione Interpretem, ductum eximia religione, & ſtudio exprimendi verbum è verbo phraſes, & idiotiſmos linguæ originalis, dum omni ope elaborat, vt quàm maximè fidus ſit, non modò helleniſmos, vel reclamante Latinitate, venuſtè retinere, vt Lucæ 22. num. 25. *Reges Gentium dominantur eorum.* Matth. 22. num. 10. *Impletæ ſunt nuptiæ diſcumbentium.* Ioann. 14. num. 12 *Maiora horum faciet.* Sed interdum etiam non ſine lepore verba cudere Latina ad Græcorum imitationem efficta, vt Pſal. 7. nu. 76. *Scopebam ſpiritum meum.* Quia ad exprimendam Hebraicam, Græcámque vocem, nullum fortè tam idoneum verbum in toto Latio reperietur. Idque efficit Vulgatus exemplo probatiſſimorum auctorum, qui Græca verba leuiter inflexa, cùm opus erat, Romana ciuitate donabant. Horatius in Arte Poëtica. 45

Et noua, fictáque nuper habebunt verba fidem, ſi
Græco fonte cadant, parcè detorta.

Interdum etiam, vt vnico verbo Græco vnicum item Latinum reddat, illud vſurpat, quod & ſi iure Latinitatis gaudeat, delicatis tamen auribus minùs arrideat. Lucæ 21. num. 38. *Omnis populus manicabat ad eum.* Sic quia Græcum verbum *epagonizomæ* deponens eſt; vt alio item deponenti illud 46

exprimat Vulgatus, *certandi* verbum vsurpat, passiua quidem voce, significatione tamen actiua: quod non sine exemplo facit priscorum Latinorum, & alibi etiam frequentat. Eccles. 11. num.9. *De ea re, quæ te non molestat, ne certeris.* Sapient.15.num. 9. *Concertatur aurificibus.* Denique ipsum verbum *agonizoma* & Latio donat, & eâdem formâ, qua Græci, illud inflectit Eccles.4. num.3. *Pro iustitia agonizare.*

47 Iam me expedio ex isto versu, si vocem illam *semel* expediero. Dicitur Catholica fides sanctis tradita *semel*, idest, firmiter, prorsus immutabiliter. Sic contrà dixit Quintilianus lib. 1. non semel decretum fuisse, quod aliquando reuocatur. Et Ouid. Epist.5.

Nulla reparabilis arte
Læsa pudicitia est: deperit illa semel.

Atque ex hac significatione interpretanda sunt nonnulla sacræ Scripturæ loca. Psalm.88.num.36. *Semel iuraui in sancto meo.* Illud *semel* firmitudinem, & immutabilitatem diuini iuramenti præsefert. Semel duntaxat fuisse interpositum à Deo iusiurandum, satis, supérque est: nihil opus est, illud iterare. Psalm.61.num.11.& Iob 33.num.14. *Semel loquitur Deus.* Sic Prouerb.28.num.18. *Concidet semel*, idest, ita corruet, vt nunquam se possit erigere.

NVMERVS IV.

Subintroierunt enim quidam homines.

48 QVasi in alieno fundo vestigium fecerunt; in eam possessionem, quæ Catholicorum propria est, contra ius, & fas per fraudem irruperunt. Eleganter Tertullianus in libro de Præscriptionibus c.37. [Qui estis? quando, & vnde venistis? Quid in meo agitis, non mei? Quo denique Marcion iure syluam meam cædis? Qua licentia Valentine fontes meos transuertis? Mea est possessio. Olim possideo, prior possideo, habeo origines firmas ab ipsis auctoribus, quorum fuit res. Ego sum hæres Apostolorum. Sicut cauerunt testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut adiurauerunt, ita teneo.]

Hæretici ergo, quia in alienam possessionem inuolarunt, sensim, atque latenter irrepserunt. Hanc vim habet in compositione Græca præpositio *parà*, & Latina *sub*. Itaque *subintroierunt*, idem est, atque clàm, & furtim subierunt. Regia. *subrepserunt*, idest, vobis aliud agentibus, artificiosè, & callidè sese insinuarunt: vafrè sanctitatem ementientes, doctrinam fallacissimè venditantes, incautos, & parùm attentos, prætextu pietatis in errorem, & fraudem induxerunt.

Atque hæc est prima, certissimáque nota, qua Hæretici designantur, & à Catholicis internoscuntur. Immanis, & lupina contegitur sub ouina pelle rapacitas. Matth.7.num.15. *Attendite à falsis Prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecùs autem sunt lupi rapaces.* 2.Cor.11.num.13. *Operarij subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi.* Ad Romanos 16.num.18. *Per dulces sermones, & benedictiones seducunt corda innocentium.* Psalm. 5. num. 11. *Linguis suis dolosè agebant.* Hieron. *Linguam suam lenificant.* Pagninus, & Vatablus, *lingua sua blandiuntur.* Hebraicè, *iahalicum*. Propriè vertas, *lingua sua diuident, aut partientur: partim dicent, partim reticebunt.* Prouerbior.29. num.5. *Homo, qui blandis fictisque sermonibus loquitur amico suo, rete expandit gressibus eius.* 49

Meritò itaque Hæreticos vocat Paulus *subintroductos falsos fratres*, ad Galatas 2. num.4. Græcè, *parisactus*. 50

Et

Et quia nomen est, non participium; *irreptitios*, aut *subinductitios* propriè vertas, vt vertit Erasmus. Eodem sensu vsurpauit Petrus verbum *parisago*, vnde hoc nomen deducitur, 2. Petri 2. num. 1. *Magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis*. Vbi Gagneius. *Subintroducent, & clàm inuehent.* Sic subiungit Paulus ad Galatas 2. num. 4. *Qui subintroierunt explorare libertatem nostram.* Solent enim exploratores ab hostibus submissi, latenter, ac velut aliud agentes, ementitáque sodalium specie in castra penetrare. Sapienter itaque monet Ignatius Antiochenos Epistola 9. [Hæc scribo vobis, ô Christi oliuæ tenellæ, vt præmuniam vos, quasi pater liberos suos. Circumspicite igitur malignos operarios, canes mutos, serpentes se contrahentes, dracunculos squamosos, aspides, basiliscos, scorpiones: hi enim sunt lupi astuti, simiæ hominum imitatrices.]

Qui olim præscripti sunt in hoc iudicium.

51 SVbobscura sentētia est, cui lucem afferet exacta duarum Græcarum vocum explicatio. *Præscripti*, Græcè *progegrāmeni*, idem est, ac antè scripti, priùs descripti. Ad Galatas 3. num. 1. *Ante quorum oculos Iesus Christus præscriptus est*, id est, priùs descriptus, graphicè depictus, atque expressus.

Iudicium, Græcè *crima*, idiomate Hebraico in Scriptura frequentissimo, sumitur pro condemnatione, siue punitione. Hierem. 48. num. 47. *Huc vsque iudicia Moab.* Matth. 23. num. 14. ***Propter hoc amplius accipietis iudicium.*** Vnde quod Vulgatus extulit Lucæ 24. num. 20. *Tradiderunt eum in damnationem mortis*; Græcè legitur, *in iudicium mortis*. Et ad Romanos 3. num. 8. *Quorum damnatio iusta est*, Græcè, *quorum iudicium iustum est.*

Sensus itaque huius loci est. Non 52 subitò, & quasi ex insperato, atq; improuiso Hæretici in Catholicorum castra subierunt: nam Deus æterna sua præscientia, eos tam impium facinus commissuros, & ad subsecuturā postmodùm horribilem damnationē sua sponte miserabiliter deuenturos, & certò cognouit, & disertè prædixit, & eos, vt facilè secerni, & internosci possent, viuis coloribus expressit. Cùm Christus eos egregiè depinxisset Matt. 7. nu. 15. & cap. 23. nu. 24. *Ecce*, inquit, *prædixi vobis*. Quasi dicat: non vos imparatos oppriment: ecce iam nunc venturos prænuntiaui, eorúmque notas edidi, vt cùm è tenebricosis latebris repentè prodierint, versutos hostes sedulò caueatis.

Obseruant autem communiter Pa- 53 tres, cùm præuidisset Deus Hæreticos diabolicis actos furiis Ecclesiam oppugnaturos, & plerosq; fideles in fraudem, ac ruinam impulsuros, facilíque negocio eorum conatibus obuiàm ire potuisset; permisisse tamen, vt ardentissimo huius persecutionis igne, perinde ac aurum in fornace, electi probarentur: *nam oportet, & hæreses esse, vt qui probati sunt, manifesti fiant*, 1. Cor. 11. nu. 19. Illa præterea obseruatio digna profectò est Augustini ingenio, libro 16. de Ciuitate cap. 2. *Multa quippe ad fidem Catholicam pertinentia dum Hæreticorum callida inquietudine agitantur, vt aduersus eos defendi possint, & considerantur diligentiùs, & intelliguntur clariùs, & instantiùs prædicantur, & ab aduersario mota quæstio, discendi existit occasio.*

Impij, Dei nostri gratiam transferentes in luxuriam.

EDitio Syriaca sic habet. *Gratiam* 54 *Dei peruertentes in immunditiam.* Non dubium est, quin vox *aselgia*

effuſam in turpitudine venerea intẽperantiam, obſcœnámque libidinem ſignificet. Crebrò ſolet Vulgatus eam vocẽ, *impudicitiam* interpretari. Marci 7. num. 22. ad Rom. 13. num. 13. ad Epheſ. 5. num. 19. & 2. Cor. 12. nu. 21. Interdum etiam eodem ſenſu, *luxuriam*, ad Galat. 5. num. 19 & 2. Petri 2. num 18.

55 Edit hìc Apoſtolus maximè propriam, & indiuiduam omnium Hæreticorum notãm. Hirci iſti petulci mulieroſi in primis ſunt, effuſique in omni libidine. Veriſſimè enim ſcriptũ eſt à Hieronymo in cap. 9. Oſeæ, vix, aut ne vix quidem Hæreticum reperiri vllum, qui diligat caſtitatem. *Voluptatum amatores ſunt magis, quàm Dei*, 2. Timoth. 3. num. 4. Onager eſt inter animantes ſalaciſſimus, vt eruditè probãt Perer. tom. 2. in Geneſim lib. 11. num. 66. & Pineda Iob 6. verſu 5. exponénſque Gregorius verba illa Iob 24. num. 5. *Alij quaſi onagri, &c.* lib. 16. Moral. cap. 22. ſic ait. *Rectè onagris comparantur hæretici, quia in ſuis voluptatibus dimiſſi ſunt à vinculis ſimul fidei, & rationis.* Nimirùm quaſi impotentiſſimi, & effrænatiſſimi onagri, ſine vllo pudoris fræno in obſcænitatem præcipites feruntur. Iſti ergo Dei gratiam transferebant in luxuriam: quia ex ipſo Euangelio occaſionem captabant ſuæ libidinis defendendæ, vt refert Epiphanius hęreſi 25 & portentoſa planè excogitabant commenta, vt aliquo ſaltem quæſito prætextu obſcœna, & impudica perpetrarent.

56 Sed antequàm cœnoſos iſtos, & lutulentos Borboritas excutio, liceat mihi præfari cum eodem Epiphanio hæreſi 27 [Timeo, ne ſterquilinij occultati canalem reuelem, & quibuſdam videar peſtilentis graueolentiæ inductionem operari. Attamen quandoquidem ex veritate dependemus me ipſum cogam, vt impoſtorum detegam facta.] Sic Epiphanius. Ego verò conſulam pudori meo, ſi eorum horrenda, & abominanda flagitia, priſcorum Patrum verbis ipſiſſimis recitauero. De Simone illo Mago, in cuius familiam, & ſcholam totam impudicam Iudas inuehitur, ita ſcribit Tertullianus in libro de Anima cap. 34. [Helenem quamdam Tyriam de loco libidinis publicæ eadem pecunia redemit, (qua ſcilicet Spiritus ſãncti donum emere tentauerat) dignam ſibi mercedem pro Spiritu ſancto.] Ad verbum ferè hæc deſumpſit Tertullianus ex Irenæo lib. 1. cap. 20 Epiphanius verò diſertè prodit hæreſi 21. Simonem cum hoc ſcorto libidinoſè volutatum.

Video nocturnos cœtus, infandóſque concubitus Lutheranorum noſtræ tempeſtatis, iam olim vſitatos à Carpocratianis. Verba Clementis Alexandrini lib. [illegible] Stromatum ſub initium hæc ſunt. [Hos dicunt ad cœnam cõuenientes viros ſimul, & mulieres, poſtquàm ſatietate venerem excitante exſatiati fuerint, lumine amoto, &c.] Et libro 4. hæc tradit de ſectatoribus Baſilidis.] Dicunt, non pugnãdum aduerſus naturales inſurgẽtes paſſiones, ſed eis eſſe aſſentiendum; ac proinde libidinibus inquinari, licitum, atque conceſſum eſſe.] De Apelle item Hęreſiarcha hæc ſcribit Tertullianus libro de Præſcriptionibus, cap. 30. [In alteram fœminam impegit, illã virginem Philumenem, poſteà tamen immane proſtibulum.] Hieronymus denique in Epiſtola ad Teſiphontem contra Pelagium, expendens illa verba 2. Timoth. 3 numero 6. *Captiuas ducunt mulierculas*, indicem texit Hæreticorum, qui fuerunt fœdis mulierculãrum amoribus implicati. 57

Sed iam extraho me ab iſto fœtidiſſimo cœno; tantúmque refero, quæ 58 de

de Luthero scribit Maldonatus Matt. 19. num. 11. *Pudet, inquit, me recitare, quod Lutherum dicere, profiterique non puduit; non magis posse virum sine fœmina, quàm sine cibo, aut potu viuere.* Epicurum sanè illum, qui sola voluptate beatitudinem æstimabat, nihil tam Epicuræum dixisse legimus: bellua illa duntaxat spurcissima Nero, teste Suetonio capite 29. persuasissimum habuit (ex suo videlicet ingenio cæteros metiens) neminem pudicum esse posse.

Et solum dominatorem, & Dominum nostrum Iesum Christum negantes.

59 PRorsus mihi persuadeo, hæc verba ad Christum duntaxat, & nullatenùs ad Deum Patrẽ pertinere. Moueor primò, nam etiam si textus Græcus præseferre videatur, de Patre etiam esse intelligendum: sic enim exprimas verbum è verbo: *& solũ Deum, & dominatorem Dominum nostrum Iesum Christum negantes:* verùm diligentiùs, & intimiùs inspicienti, liquidò constabit, vtrumque referri ad Christum, vt Græcanica Scholia apud OEcumenium interpretantur, & acutè coniecit ex articulo Greco Bellarmin. lib. 1. de Christo c. 7. vnus enim duntaxat articulus vtrumque afficit nomen, Deum videlicet, & dominatorẽ: perspicuéq; conuincit, non posse duo illa nomina ad diuersas personas spectare. Et simile militat argumentum ad Titum 2. num. 13. *Et aduentum gloriæ magni Dei, & Saluatoris nostri Iesu Christi.* Falluntur enim, qui illud *magni Dei* referunt ad Patrem: nam repugnat articulus vnùs vtrique nomini adiunctus. Quare Chrysostomus, & Hieronymus de solo Filio exponunt, quippe qui videbant, alium sensum non pati Græcam structuram.

Moueor secundò, quia, vt hîc obseruat Serarius, in Editione Syriaca perspicuè, & citra dubium ipse Christus dicitur Deus: sic enim habet: *& in eo, qui est solus Dominus Deus, Dominum nostrum Iesum Christum negantes.* 60

Tertiò, quia Nicolaitæ, contra quos scribit Iudas, negabant, Christum esse Deum; tantùm fatebantur, in eo Deum habitasse, vt refert Ignatius Epistol. 9. & Irenæus lib. 3. cap. 11. & vtrumque laudans Baron. tom. 1. anno Christi 68. cap. 10. Horum itaque Iudas recitat errorem, ac refellit: & vniuersè verissimum est, quod obseruat Lorinus 2. Petri 2. num. 10. nullam ferè hæresim extitisse ab initio nascentis Ecclesiæ, quę Christum non oppugnet. Vnde meritò Hæretici omnes, Antichristi à Ioanne sæpe nominantur.

Moueor quartò, quia Petrus, qui idem cum Iuda tractat argumentum, cum quo ipse Iudas pleraque ferè descripsit, tantùm meminit Christi, dum eumdem recitat errorem, 2. Petri 2. num. 1. *& eum, qui emit eos, Dominum negant.* Vbi Petrus titulum attingit, quo Christum, vt Dominum agnoscere debuissent: quæ enim quisque emit legitimo pretio, in suam redegit ditionem, & dominium. Quare Christus iure redemptionis dominator, ac Dominus noster est. Nec minutè, & anxiè exquirendum est discrimen inter verbum simplex *emo*, Græcè *agorazo.* quo vtitur Petrus, aut *redimo* quod frequentius est in Scriptura: vtrumque enim eodem recidit, vtrumque habitudinẽ importat ad priorem venditionem, seruitutémque peccati: & hoc ipsum verbum *agorazo* vsurpat Paulus 1. Corinth. 6. num. 20. *Empti enim estis pretio magno.* & cap. 7. n. 23. & Ioannes, Apocalyps. 14. num. 3. *Empti sunt de terra.* 61

Quintò denique moueor, quia 62

vtrumque nomen dominatoris, & Domini, aptissimè quadrat Christo. Obseruat Erasmus, *despoten*, id est, herû, priuati iuris nomen esse; *Kyrion* autem, id est, Dominum, honoris, & auctoritatis: & video Romanos Imperatores *Domini* titulum, siue quà despoticum ius, siue quà auctoritatem præsefert, tanquam infensum, & inuidiosum detrectasse. Tertullianus in Apologetico c.34. *Augustus Imperij formator, ne Dominum quidem dici se volebat.* Imò, teste Suetonio cap.53. Domini appellationẽ, vt maledictum, & opprobrium, semper exhorruit. Tiberius apud Tacitum libro 2. Annalium, & Sueton. cap.27. denuntiauit ita appellanti, *ne se ampliùs Dominum contumeliæ causa nominaret.* Captantes videlicet Romani Imperatores popularem auram, pij magis, comes, & affabiles, quàm potentes, & imperiosi videri cupiebant. Orosius tamen non sine diuino numine factum esse scribit lib. 6. cap.21. *Cùm eodem tempore Augustus, ad quem rerum omnium summa cõcesserat, Dominum se appellari passus non est, imò non ausus, quo verus Dominus totius generis humani inter homines natus est.* Veteres quidem, vt scribit Seneca Epist.47. *Omnem tum Dominis inuidiam, tum seruis contumeliam detraxerunt, Dominum, Patremfamilias appellantes.* Quod item obseruatum est ab Augustino lib. 19. de Ciuitate cap.16.

63 Quia tamen seruire Christo gloriosius est, quàm regnare; & ipse Christus lõgè sublimiore supra mortales omnes titulo, planéque diuino Dominus est; & *despotes*, & *Kyrios* iure, ac meritò nominatur. Nam si ampla, & honorifica Domini compellatio, auctoritatis, & dignitatis est, ea crebrò solet ab Apostolis, & Euangelistis Saluatoris nomini adiungi, dum illud non nude, & simpliciter efferũt, sed cum hoc honoris quasi prænomine, *Dominus Iesus.* Marci 16. num.19. Actuum 1. num. 21. ad Philipenses 2. num.9. Imò sæpe, cùm absolutè Dominum dicunt, Christum Dominum intelligunt. Quod frequens est etiam in vetere Testamento Psalm.109. n.1. *Dixit Dominus Domino meo.* Quod testimonium citauit, hoc ipsum agens, ipse Christus Matth.22. num.43. Eccles.51. num.14. *Inuocaui Patrem Domini mei.* Michææ 5. num. 2. *Qui sit Dominator in Israël.* Malach.3.num.1. *Veniet ad templum suum Dominator.* Sic Elisabeth, Luc.1. num. 43. *Vt veniat mater Domini mei ad me.* & Zacharias num.76. *Præibis enim ante faciem Domini.* & Magdalena, Ioan.20. num.2. *Tulerunt Dominum.* Denique Apostoli num.25. *Vidimus Dominum.*

Et verò vsq; eò quadrat hæc compellatio Christo, vt prorsus nulli alteri possit æquè cõuenire; atque adeò iure optimo, vt in isto loco à Iuda, *solus Dominus* nuncupetur. Sic enim canit Ecclesia, *tu solus Dominus*: & Paulus ait 1.Corinth.8.num 6. *Vnus Dominus Iesus Christus.* Quia videlicet solus ille est omnium Dominus, Act. 10. num. 36. *Dominus dominorum est,* Apocalyp.17. num.14. *Habet in vestimento, & in fœmore suo scriptum: Rex regum, & dominus dominantium.* cap.19. num.16. 64

Si verò nomen alterum *despotes* herile ius in seruos, ac despoticũ quoddam dominium præsefert; & proinde vbi serui in Scriptura iubentur heris obtemperare, frequentatur hoc nomen. 1.Timoth.6. num.1. & 2. ad Titum 2. num. 9. & 1. Petri 2. num. 18. ac Deo etiam propter vniuersale dominium in omnes creaturas attribuitur, Luc. 2. num. 19. Actuum 4. num. 24. Apocalyps.6. num. 10. & 2. Timoth.2.num.21. Meritò Christus, etiam quatenus homo, *despotes* nominatur 65

natur in hoc loco,& 2.Petri 2.num.1. quia reuera habet dominium vniuerſale directum, & excellens ſupra omnes res creatas,etiam cæleſtes illas Intelligentias; non more humano, ſed diuino; hoc tamen diſcrimine, quòd quatenus Deus, habet quidem hoc dominium independens ab alia priore voluntate, tanquam primus, & vnus Dominus cum Patre, & Spiritu ſancto, ab intrinſeco, & per pro-
66 priam naturam; quatenus homo autem, eſt ſecundus Dominus, & quaſi ab extrinſeco, dependenter à voluntate diuina, atque adeò à libera, & gratuita vnionis hypoſtaticæ collatione. Hoc ſenſu dixit Paulus ad Hebræos 1. num. 2. *Quem constituit heredem vniuerſorum.* Nam hæres non eſt primus Dominus hæreditatis, ſed illam accepit ab alio priore Domino: & ipſe Chriſtus Matth. 28. num.19. *Data eſt mihi* (inquit) *omnis poteſtas in calo,& in terra.* Pſal.2.num.8. *Dabo tibi Gentes hareditatem tuam.*

67 Enim verò vniuerſale hoc, deſpoticúmque Chriſti dominium, omnia cæleſtia, terreſtria, infernáque complecti, manifeſtè probatur ex Pſal. 8. num.8. *Omnia ſubiecisti ſub pedibus eius.* Vbi Catholica fide certum eſt, ſermonem eſſe de Chriſto: ea enim ſub pedibus ſubiecta habere dicimur,quibus arbitratu noſtro vtimur, quibus ad nutũ imperamus: quod erga creaturas vniuerſas, mortalium omnium, niſi Chriſto,contigit nemini: ac proinde de ſolo Chriſto Pſalmus eſt interpretandus. Accedit, quòd Apoſtolus Paulus, cæleſti inſtinctu Regium vatem exponens, ſignum illud vniuerſale *omnia*, nullatenùs reſtringendum eſſe ait, ſed in latiſſima ſua ſignificatione ita accipiendum,vt præter Deum ipſum ſubijcientem omnia, nihil omnino ex tota rerum vniuerſitate excluſum ab hoc dominio intelligatur. 1. Corinth. 14. num. 26. & ad Hebræos 2. num.8. Itaque omnes illæ ſupremæ Intelligentiæ ad huius hominis Chriſti prouolutæ pedes, ex eius nutu pendentes, eius dicto audientes, & promptiſſimè obtemperantes ſunt.

NVMERVS V.

Commonere autem vos volo ſcientes ſemel omnia.

Modeſtia ſatis, & beneuola præfatiuncula præmunit exhortationem: dum eos,non tãquam omnino rudes, & ignaros, Chriſtianæ doctrinæ elementis informat; ſed tanquam ſcientia rerum omnium excultos, & bene viuendi præceptis abundantes, tantũmodò officij ſui admonet. Hanc vim habet Græcũ verbum *hypomneſa,* ſuggerere, in memoriam redigere; & participium illud præteriti temporis *idotas,* id eſt, gnaros, & ſcientia complexos:qui iam pridem omnia,quæ ad fidem tuendam,formandóſque mores ſpectãt, ſemel à magnis Apoſtolis didiciſtis; quibus eadem iterare opus nõ erit,ſed capita doctrinæ in memoriam quàm breuiſſimè reuocare. Porrò nullius eſt momenti diſcrimen inter Latinos,Græcóſque codices;& Interpres videtur nactus emendatiores, in quibus non *tuto*, id eſt, hoc, ſed *panta,* id eſt,omnia,legeretur. 68

Quoniam Ieſus populum de terra Aegypti ſaluans,ſecundò eos, qui non crediderunt, perdidit.

Tanquam ſcientibus legem loquitur: & quia ſapienti dictum ſat,ſi vel vnico verbo eũm admoneas; innuit potiùs, quàm explicat argumentum: 69

mentum: tantùm abest, vt dilatet, ac premat. Hæc enim inest in hac argumentatione vis. Præclara quidem hactenus initia posuistis: etiam, atque etiam opto, Deus ipsa fortunet, & ad fœlicem exitum proueheat: sed non satis est prosperè inchoasse, nisi pręclara cœpta ad finem vsque promoueantur. Ille ipse populus Deo charus, atque ex Ægyptiaca seruitute tot patratis prodigiis mirabiliter ereptus, quia in fide, & obedientia non perstitit, in vasta illa solitudine consumptus adeò est, vt ex tam infinita multitudine Iosue duntaxat, & Caleb terram promissionis intrauerint.

70 Expressit luculentiùs huius argumenti vim Apostolus 1. ad Cor. 10. num. 1. *Omnes mare transierunt, &c.* num. 5. *Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo: nam prostrati sunt in deserto.* & num. 11. *Hæc autem omnia in figura contingebant illis, scripta sunt autem ad correptionem nostram.* Et ad Heb. 3. num. 17. *Quibus autem infensus est? Nonne illis, qui peccauerunt,* (num. 18. *qui increduli fuerunt*) *quorum cadauera prostrata sunt in deserto?* Et cap 4. n. 1. *Timeamus ergo, ne fortè relicta pollicitatione, &c.* Et cap. 3 num. 12. *Videte fratres, ne fortè sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis.*

71 Itaque fideles ab incredulitate dehortatur, ac deterret Iudas, proposito ante oculos exemplo, & supplicio illorum, qui, vt ait Paulus ad Hebr. 3. nu. 19 *non potuerunt introire propter incredulitatem.* Sixtus Senensis lib. 6. Bibliothecæ annot. 214. latè nimis vsurpat incredulitatis nomen pro inobediētia, & peruicacia: nam apud Paulū 2. Thes. 2. n. 11. iidem sunt, qui nō crediderunt veritati, sed cōsenserunt iniquitati Ego quidem, etsi fateor, populum illum non tantùm incredulum extitisse, sed simul etiam Dei mandata temere violasse; tamen aduerto, sacros Vates incredulitatem pręcipuè illi exprobrasse, ac propter eam Deū irritatum acerbiùs excanduisse. Vnum duntaxat è multis testimonium seligemus. 72
Psal. 77. num 19. *Et malè loquuti sunt de Deo: dixerūt: Numquid poterit Deus parare mensam in deserto?* Non ex indigentia, sed ex perfidia contumeliosæ istæ blasphemiæ in Deū eruperunt. Numquid poterit potēs (Hebraicè, *el*) in hac inculta, & horrenti solitudine, vbi nihil suppetit ad victum, mensam lautā, & pane, carnibúsq; instructam apparare? Aquas enim ex rupe haurire, nihil mirum est; quotidie scilicet videmus ingentia flumina è saxis erūpere: Manna quoque instar pruinæ è cælo delabente populum alere, non est ab ipsa natura alienum; multa etiā eiusmodi in media aëris regione gigni, & in terras defluere videmus: panem verò, & carnes, vndenā in hac solitudine educturus est? n 41. *Et conuersi sunt, & tentauerunt Deum, & Sanctum Israël exacerbauerunt.* Tantum illis perfidiæ, incredulitatísq; supererat, vt non semel tentasse cōtenti, iterum, ac sæpius obtrectarent Deo, & de illius potentia malignè detraherent. Pro *exacerbauerunt*, Hebraice legimus *hitebu*, idest, *signauerunt, limitauerunt*: miseri, ac perfidi, ex suo videlicet ingenio potentiā diuinam metientes, terminum perexiguum illi statuerunt; fines circumscripserunt, quos egredi non posse putabant. Quę sanè quàm grauissima iniuria Deum vehementissimè offendit, & acerbissimè irritauit. Ibi n. 21. *Ignis accensus est in Iacob, & ira ascendit in Israël: quia crediderunt in Deo.*

Quod vero hîc affirmat Iudas, Iesum populum suum ex Ægyptiaca seruitute redemisse, Diuus Hieronym. libro 1. aduersus Iouinianum intelligit de Iosue. Nam, vt Tertullianus ait in libro contra Iudæos cap. 9. populum introducturus erat Iesus in terram 73

terram repromissionis, non Moyses: idcirco vocatus est Iesus ob nominis sui futurum Sacramentum; quia videlicet Christum repræsentabat. Certum tamen est, non ducem Iosue, sed Iesum seruatorem nostrum in hoc loco esse intelligendum. Primò, nam in Textu Græco subest vox *Kyrios*, idest, Dominus; ille scilicet ipse Dominus, de quo versu superiore verba fecerat. Secundò, quia in Editione Syriaca expressè vocatur Deus: ait enim, *Deus secundum vnum tempus populum*
74 *ex Ægypto liberauit*. Tertiò, concorditer in omnibus editionibus, disertéque asseritur, illum ipsum, qui eduxit ex Ægypto Israëlitas, eosdem rebelles, & incredulos postmodùm extinxisse: quod in Iosue minimè quadrat. Quartò, quia etiam Apostolus Paulus apertè testatur, rebelles illos, qui pestifero afflati veneno serpentum obierunt, Christum Dominum tentauisse, 1. Corinth. 1. num. 9. *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentauerunt, & à serpentibus perierunt*. Probat autem eruditè Lorinus Actuum 3. vers 6. Christi nomen ab vnctione deriuatum, qua sacratissima illa humanitas siue oleo Diuinitatis, siue vnione hypostatica, siue gratia capitis penè infinita, perfusa, ac delibuta est, Verbum hominem factum significare. Quintò denique ex isto Iudæ testimonio Beda, & OEcumenius cõuincunt Christi Diuinitatem. Si enim Deus ipse ait, & sæpe aliàs, & signatè Exodi 20. numero 2. *Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti*; & Apostolus hîc affirmat, Iesum populum ex Ægypto liberasse; perspicuè conuincitur, Iesum verum esse Deum. Vide Bellarmin. lib. 1. de Christo cap. 4.

75 Occurrebat hîc nobilis illa, ac peruetusta quæstio, an Diuinum Verbum aëreo, & aspectabili corpore ad tempus indutum aliquando fuerit, vt mysterium, quod præstituto, & opportuno tẽpore summa cum voluptate peracturũ erat, iam tum quasi proludens repræsentaret: & an re vera ita ductauerit illum populum: quod magnis auctoribus video mirum in modum placuisse. Verùm hác quæstionem accuratè enodaui, dum exponerem illa verba Deuteron. 32. n. 12. *Dominus solus dux eius fuit*. Summa est. Non Diuinum Verbum corporatum, sed Angelum Christum repræsentantem, eiúsq; personam sustinentem, populi ducem extitisse; & vniuersè, ac generatim apparitiones factas Patriarchis, eorumdem Angelorum interuentu, & ministerio fuisse oculis obiectas. Videantur Vazq. tom. 2. in 1. P. disp. 185. c. 1. Barrad. tom. 1. lib. 1. cap. 15. Serarius Iosue 5. q. 40. Tena in cap. 1. ad Hebræos, difficultate 1. sect. 1. & difficult. 2. sect. 1.

NVMERVS VI.

Angelos verò, qui non seruauerunt suum principatum.

IN eadem persistit Apostolus cohortatione, quam alio, atque alio vrget, & illustrat exemplo; sed eo proposito duntaxat, id ipsum, quod maximè intendit, colligendum inferendúmque relinquit: videlicet ne ob accepta à Deo insignia beneficia, aut superbo animi fastu turgescant, aut eorum relanguescat industria: Angelis etiam longè ampliora, ac sublimiora ornamenta diuinitus contigisse, quæ nihilominùs per superbiam, & ingrati animi vitium, perdiderunt. 76

Græca vox *arche*, & *principiũ* significat, & *principatum*. Vnde Erasmus, Caietanus, & Tigurina reddiderunt, *suam originem*, idest, non seruauerunt primæ

primæuam illam, in qua conditi fuerant, naturæ, gratiæque excellentiam; decorem illum, quo à Deo inſigniti ſunt, peccati labe, ac turpitudine macularunt. Gagneius explicat. *Dignitatem ſuam non retinuerunt.* Adamus Græcam vocem vertit, *magiſtratum:* (vt vertit etiam Vulgatus Lucæ c. 12. num 11.) exponítque *Angelicæ dignitatis honorem, ac præeminentiam.* Omnia eòdem recidunt; & Latinus Interpres ita ſolet vſurpare vocem originalem. Lucæ cap. 20. numero 20. *Vt traderent illum principatui, & poteſtati Præſidis.*

77 Valde confirmatur ex hoc loco id, quod multis aliis prolatis ſacræ Scripturæ teſtimoniis eruditè probat Caſſianus Collatione 8. cap. 8. ex illis cæleſtibus ſpiritibus, qui in ſuperbiam elati defecerunt, pleroſque è ſummis eorum Principibus extitiſſe, qui propterea Græcè *archæ*, id eſt, principatus, in ſacra Scriptura nominantur. Ad Coloſſenſ. 2. numero 15. *Spolians principatus, & poteſtates.* Ad Romanos 8. numero 38. *Neque Angeli, neque Principatus* 1. Corinth 15. numero 24. *Cùm euacuauerit omnem Principatum, & Poteſtatem.* Ad Epheſ 6. num. 12. *Aduerſus Principes, & Poteſtates.*

Eſt huic quàm ſimillimus locus Ioan. 8. numero 44. *In veritate non ſtetit.* Exponit S. Leo Sermone 10. de Quadrageſima. *Totam naturæ ſuæ gloriam, dum ſuperbit, amiſit.* Ita etiam explicat Auguſtinus libro 11. de Ciuitate, cap. 13. veritas enim in hoc loco, idiomate Hebraico, vocatur natura ipſa dæmonis integra, & recta, nondum ſuperbia corrupta, nondum peccati labe adulterata. Integritas illa, atque perfectio, veritas appellatur: ſic verum vocamus aurum, quod non eſt adulterinum.

Sed dereliquerunt ſuum domicilium.

Siue cælum Empyreum, vt Auctores illi exiſtimant, qui ibi conditos fuiſſe Angelos arbitrantur; ſiue firmamentum, vt multis rationibus contendit Lorinus in illud verbum 2. Petri 2. num. 4. *detractos.* Res enim eſt incerta, cùm ex Scriptura ſolùm conſtet, poſt lapſum in culpam, è cælo fuiſſe deturbatos. Iſaiæ 14. num. 12. Ezechiel. 28. num. 16. Luc. 10. num. 18. Apocalypſ. 12 nu. 8. Dicuntur autem ſuum dereliquiſſe domicilium, non quia ipſi ſua ſponte inde receſſerunt, eiecti enim per vim ſunt, ac præcipites exturbati; ſed quia prudentes, & volentes, iam tum videntur deſeruiſſe, cùm lethalem culpam cæleſti indignam domicilio ſponte perpetrarunt. 78

In iudicium magni diei, vinculis æternis ſub caligine reſeruauit.

Magnus reuera erit Iudicij dies; ſingularis prorſus, & valde metuendus: in illo enim à mortuis excitati, quotquot vnquam huius lucis vſuram acceperunt, ſiſtentur tribunali ſupremi Iudicis; & ſpectante Angelorum, hominúmque theatro, ſingulorum cauſæ accuratiſſimè diſcutientur: occultiſſima cordis conſilia prodentur in lucem, referétque vnuſquiſque pro meritis æterna ſiue præmia, ſiue ſupplicia. Ita ſolet ille dies vocari in Scriptura. Malachiæ 4. numero 5. *Antequàm veniat dies Domini magnus, & horribilis.* Ioëlis 2. numer. 11. *Magnus enim dies Domini, & terribilis valde: & quis ſuſtinebit eum?* Et num. 31. *Sol conuertetur in tenebras, & Luna in ſanguinem, antequàm veniat dies Domini magnus.* Sophoniæ 1. numero 14. *Iuxtà eſt dies Domini magnus.* 79

Hierem.

Hierem. 30. num 7. *Væ, quia magna dies illa.* Apocal. 6. num 17. *Quoniam venit dies magnus iræ ipsorum, & quis poterit stare?* Et cap 16. num. 14. *Ad diem magnum omnipotentis Dei.*

80 Sunt, qui velint eodem sensu diem Iudicij vocari in Scriptura diem Domini, vel diem magnum. Ezechielis 30. num. 2. *Vlulate, væ, væ diei: quia iuxtà est dies Domini.* 1. Thessalonicens. 5. num. 2. *Dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet.* Et 2. Thessalonicens. 2. num. 2. *Neque terreamini, quasi instet dies Domini.* Solet enim idiomate Hebraico genitiuus iste *Dei*, aut *Domini*, appositi subire vicem; & nominis, cui adiungitur, significatum intendere; non vtcumque, sed exaggerato quodam gradu. Caret nimirùm Hebraica lingua superlatiuis nominibus, eáque supplet hac notabili loquendi formula. Sic dicuntur *montes Dei*, Psalm. 35. n. 7. idest, editissimi. *Cedri Dei*, Psal. 79. nu. 11. procerissimæ. *Paradisus Domini*, Genes. 13. nu. 10. amænissimus, delicatissimus. *Sagitta Domini* Iob. 6 num. 4. velocissimæ, potentissimæ. *Sopor Domini*, 1. Regum 26. num. 12. altissimus, profundissimus. *Ciuitas Dei*, Ionæ 3. num 3. amplissima, frequentissima. *Visiones Dei*, Ezechiel. 1. nu. 1. admirandæ, stupendæ. *Filij Dei*, Genes. 6. nu 1. procerissimi, robustissimi. *Exercitus Dei* 1. Paralipo. 12. num. 22. numerosissimus. *Vox Domini*, Psalm. 29. num. 3. maxima, & contentissima.

81 Sed non probo, *diem Domini* idem esse, ac diem magnam. Primò, nam cùm genitiuus *Dei* appositi vices gerit, nihil est suprà, quod addi possit: at videmus aliàs sæpe apposita longè minùs significantia, imò & positiuum ipsum *magnus*, præterea etiam adiungi, quo sanè decresceret, ac relangueret oratio, Vide citata testimonia, Malachiæ 4. num. 5. Sophon 1. nu. 14. Hierem. 30. num. 7. Deinde, quia dies Iudicij non solùm vocatur dies Domini, sed etiam dies Christi, tanquam Iudicis supremi: vbi nullus erit, qui confugiat ad Hebraismum 1. Corin. 5. num. 5. *In die Domini nostri Iesu Christi.* Et 2. Corint. 1. num. 14.

Denique, quia ex Scripturæ vsu dies Domini opponitur diei humano. 82
1. Corint. 4 num 3. *Mihi autem pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die.* Subiungit statim num 4. *Qui autem iudicat me, Dominus est. Itaque nolite ante tempus iudicare, quoadusque veniat Dominus.* Vocat autem diem humanum, iudicium, quod ab hominibus exercetur. Neque id abhorret à Latinæ linguæ cõsuetudine: nam diem alicui dicere, est illum in iudicium trahere: & erant olim apud Romanos selecti quidam, statique dies, quibus licebat ex lege ius dicere. Ouidius lib. 1 Fastorum.

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur.

Fastus erit, per quem lege licebit agi.

Congruit cum Apostolo Hierem. cap 17. cùm enim præmisisset num. 14. *Laus mea tu es*; continuò subdit numero 16. *Diem hominis non desideraui, tu scis.* Hoc est, irrideant illi, quantum volent, iudicium de me suum susque déque faciam: in te solo gloriabor: tua de meis operibus approbatione contentus, hominum iudicia non requiram.

Illud sanè notabile obseruo in sa- 83
cro sermone, quod extremi diei magnitudinem valde repræsentat: videlicet per antonomasiam, etiam vbi nullus anteceffit de illo die sermo, tamen *illum diem* absolutè, & emphaticè vocari: quia nimirum vsque eò præsens nobis ante oculos semper obseruari debet, vt vixdum audito diei nomine, statim dies ille vehementer formidandus mentibus nostris occurrat. Matth. 7. num. 22. *Multi dicent mihi*

in illa die. De qua scilicet die nulla omnino métio facta fuerat. 2. Timot. 1. num. 12. *Potens est depositum meum seruare in illum diem.* Et cap. 4. num. 8. *Quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex.* Cùm vtrobique nullam prorsus Apostolus de extremi Iudicij die mentionem iniecisset.

84 Porrò ex isto Iudæ loco manifestè conuincitur, dæmones in extremo illo die, tanquam reos, ante Christi tribunal comparituros, subituros acerrimam seuerissimi Iudicij, ac discussionis aleam; inurendos deinde fœdissimis maculis ignominiæ ob admissa scelera, quæ ad perpetuum illorum dedecus, luce palàm in omnium oculis, atque auribus patefient: ac demum feriendos extrema damnationis sententia, & ad æterna inferorũ claustra contrudendos. Audi August. lib. 11. de Ciuitate cap. 33. hoc ipsum deducentem ex altero quàm simillimo Petri loco 2. Epist. cap. 2. num. 4. [Peccasse quosdam Angelos, & in huius mundi ima detrusos, qui eis velut carcer est, vsque ad futuram in die Iudicij vltimam damnationem, Apostolus Petrus apertissimè ostendit, dicens, quòd Deus Angelis peccantibus non pepercerit; sed carceribus caliginis inferni detrudens, tradiderit in iudicio puniendos reseruari.]

85 Nec minùs solidè id ipsum probát Chrysostomus, Theodoretus, Anselmus, Ambrosius, & communiter Interpretes, ex illis verbis 1. Corinth. 6. num. 3. *Nescitis quoniam Angelos iudicabimus?* Quem locũ expendens Tertullianus, prudentissimè nos admonet nostræ dignitatis: serióque hortatur, ne appetamus eorum munera, quorum iudices futuri sumus, & propter quæ ipsi in tam horribilem damnationem incurrerunt, libro de Habitu muliebri cap. 2. [Hi sunt, nempe Angeli, quos iudicaturi sumus: hi sunt Angeli, quibus in lauacro renuntiamus. Hæc sunt vtique, per quæ ab homine iudicari meruerunt. Quid ergo faciunt apud iudices suos res eorum? Quod est commercium damnaturis cum damnandis? Qua constantia tribunal illud ascendimus decreturi aduersus eos, quorum munera appetimus?]

Quod verò hinc vetusti quidam Patres, vt Sanctus Iustinus in Dialogo cum Tryphone, Irenæus lib. 5. aduersus hæreses cap. 33. & Euseb. lib. 4. Historiæ cap. 17. & plerique alij collegerunt, dæmones adhuc nõ subijsse cruciatus inferorũ, sed in media aëris regione reseruari; tunc demum cruciandos, cùm in extremo tandem Iudicio damnationis sententia percellentur; hoc, inquam, cùm à veritate longissimè abhorreat, aut benigna interpretatione indiget, aut venia. Theologia videlicet, prout illa ferebat ætas, nondum satis culta, similes errorum spinas proferebat. 86

Enim verò per caliginem in isto Iudæ loco, nõ esse intelligendam mediam regionem aëris, vt plerique non modò Recentiores, sed etiam Veteres interpretantur, apertè mihi videor intueri. Nam in illo Petri loco, vbi ipsissimis ferè verbis eadem senteétia continetur, vocem Græcam *Zophos*, quam hîc Vulgatus *caliginem*, ibi *infernum* vertit. *Rudentibus inferni detractos in Tartarum*, 2. Petr. 2. num. 4. Inauditum autem est in Scriptura, & sine vllo prorsus affirmaretur exemplo, *infernum*, aut *Tartarum* significare aërem. 87

Ipsa etiam vox originalis *Zophos*, vt Auctores sunt Lexicographi omnes, & signatè linguæ Græcæ scientissimus docet Erasmus in cap. 4. 2. Petri, propriè Tartareum specum, subterraneum, tenebricosúmque significat: & vbi Latinè à Vulgato exprimitur *caligo*, atra illa sempiternæ noctis caligo

ligo concipienda est, quæ infernas illas fornaces horrendum in modum opacat. 2. Petri 2. num. 17. *Quibus caligo tenebrarum reseruatur.* In hac ipsa Epistola numero 13. vertitur eadem vox, *procella.* *Quibus procella tenebrarum seruata est in æternum.* Quia in illo ergastulo caliginoso *nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat,* Iob 10. numero 22.

88 Denique in horribilem illum carcerem aptissimè quadrat *caliginis* nomen, non item in aërem, qui sæpe serenus est, & luce perfusus. Vrit quidem damnatos acerrimus ignis in Inferno; sed ignis ille calidus vehementer est, lucidus non est: quia non solo calore, sed etiam obscuritate torquet. Vnde à Christo nominatur locus ille, *tenebræ exteriores.* Cuius nomenclaturæ causam eleganter explicauit Maldonat. Matth. 8. num. 12. Basilius verò exponēs verba illa Psal. 28. num. 7. *Vox Domini intercidentis flammam ignis*; multò admirabilius esse ait, naturales virtutes ignis sibi cohærentes, & inter se vnitas intercidi, ac dissociari à Deo, quàm mare rubrum in partes diuidi. Intersecatur autem diuinitus ignis flamma, quia in ardentissima fornace Babylonica lucebat quidem eximio cādore ignis; sed, suspendente cōcursum Deo, pueros in flammas coniectos non vrebat: in Inferno autem contrà vrit quidem vehementissimè damnatos acerrima illa flammarum vis; sed, Deo item cōcursum subtrahente, nullum prorsus splendorem emittit.

89 Sunt tamen, qui velint, (quibus ego libenter assentior,) infernalem ignem subobscurū quiddam, & subfuscum radiare, vix quod satis sit ad terra, horribiliáque spectacula, ante oculos obuersantia, quasi per caliginem dispicienda, ad maiorem terrorem, ac supplicium improbis incutiendum. Lege Pinedam in id Iob 20. num. 26. *Deuorabit eum ignis, qui non succenditur*: & Mendozam quæst. 6. scholastica num. 11.

Vnica adhuc superest quæstio breuiter enodanda, quænam sint ista vincula, quæ dæmones adeò acriter constringunt, vt etiam si maximè enitantur, se loco illo Tartareo nusquā mouere possint. Vulgatus 2. Petr. 2. nu. 4. hæc vincula vocat *rudentes*, id est, crassos funes, nauticis similes, validissimósque ad vinciendum, vt erant catenæ illæ Vulcaniæ, celebratæ à Poëtis; aut funes illi neruicei, quibus Samson constrictus fuit, Iudic. 16. num. 7. Vox Græca *siræ*, propriè significat *catenas*: & ita vertit Erasmus, Regia, & Tigurina, August. lib. 11. de Ciuitate cap. 33. ita recitat hunc Petri locum: *carceribus caliginis inferni detrudēs.* Vatablus vocat *vincula caliginosa.* Sed prudenter admonet Caietanus, non esse mente concipiendas, ferreas aliquas, adamantinásve catenas, quibus dæmones acerrimè constricti teneantur, & tenebricoso illi carceri alligentur; sed potestatem diuinæ virtutis, illorum motricem vim suo imperio coercentem. Quod, vt paulò ante de igne dicebamus, facilè intelligetur, si modò concursus ille Dei, quo ad omnem motionem indigēt creaturæ, dæmonibus subtrahatur. Quomodò verò siue ab alio Angelo bono, siue à suo Principe Lucifero dæmones in loco aliquo vinciantur, ac religentur, tractat eruditè Serarius Tob. 8. q. 7. 8. & 9. Vide etiam Interpretes Apocal. cap. 20. num. 1. 90

NVMERVS VII.

Sicut Sodoma, & Gomorrha.

NOta ista similitudinis ad obscœnissimos hæreticos, infanda etiam, ac præpostera libi- 91

 dine

dine notatissimos, referenda est: cui paulò pòst respondent illa verba n. 8. *Similiter & hi carnem quidem maculant.* Itaque B. Iudas dedita opera refricat memoriam atrocissimi huius supplicij, vt non obscurè, sed apertè perstringat Hæreticos, tam infami libidine commaculatos. Obseruat hoc Lorinus 2. Petr. 2. vers. 6. Verùm quia ingenitus à natura pudor vel nominare horret hoc execrandum scelus, etiam detestandi, & abominandi causa, vnde & vulgò *nefandum crimen* appellatur; quæ ad eius horrorem incutiendum afferri possent, verecundo silentio libet inuoluere.

Et finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ.

92 QVinque fuerunt vrbes, quæ eodem exarserunt incendio. Sap. 10. num. 6. *Descendente igne in Pentapolim.* Harum vrbium nomina produntur Deuteron. 29. nu. 23. & Oseæ 11. num. 8. si ad quatuor in his locis memoratas adiungas etiam *Segor*, eãdem turpitudine contaminatam, sed precibus iusti Loth à flammis vltricibus ereptam, Genesis 19. num. 20. & 21. Auctor est Hieronymus in Locis Hebraicis, vrbẽ hanc Segor sua etiam ætate adhuc incolumem extare. Confirmat id multis pòst sæculis Borcardus de Locis terræ sanctæ P. 1. cap. 7. num. 38. & Isa. cap. 15. num. 5. Hieremiásque cap. 48. num. 34. huius vrbis meminerunt. Quare nõ vsquequaque videtur certum, quod scribit Theodoretus quæst. 69. in Genesim, & Lyranus in cap. 19. Genes. post discessum Loth fuisse diuinitus vastatam, & hiatu terræ habitatores illius penitus absorptos. Nisi dicamus, tunc quidem fuisse subuersam, posteà verò reædificatam. Lege Perer, tom. 3. in Genesim, cap. 19. disp. 7.

Et abeuntes post carnem alteram.

DEmiror sæpe verecundam hone- 93
statem, decentissimúmque pudorem sacrarũ litterarum. Quàm sanctè, quàm tectè, quàm honestè efferre solent ea, quæ vetat ingenua verecundia suis nominibus exprimere! Illustrat hoc prolatis luculentissimis exẽplis noster Pineda in quadam erudita digressione ad caput 31. Iob, vers. 10. Itaque modestissimè hîc Apostolus & præposteram libidinem coërcet, & eius fœditatem, absurditatémq; perstringit: dum affirmat eo tam diro morbo laborantes, abreptos impotentia libidinis, quasi œstro percitos onagros, *abire*, hoc est, procaciter, effrænatè, & impotenter efferri *post carnem alteram*, nempe masculeam. Tigurina vertit, *carnem alienam:* eamdémque versionem ex Erasmo recitat Adamus: nec abhorret à proprietate Græcæ vocis *heteras:* vt cùm Apostoli dicuntur loqui alienis, ac variis linguis, 1. Corinth. 14. num. 21. & Act 2. num. 4. Virilis itaque caro prorsus
aliena est: quia Deus Auctor naturæ 94
non fecit eam aptam, & idoneam ad concipiendam prolem, liberósq; procreandos, qui vnicus debet spectari in commixtione finis. Est item altera caro, omninóque diuersa, & quæ nullo modo possit in vnam, eandémque coire: quod de viri, & vxoris carne affirmauit Christus, Matth. 19. num. 5. *Adherebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna. Itaque iam non sunt duo, sed vna caro.* At in hoc infando flagitio, caro mascula, & mascula semper duæ sunt; semper hîc est altera caro. Nescio, an ad præsentem Iudæ locum alluserit seuerissima illa Iustiniani lex in Codice Theodosij, ad legem Iuliam de Adulteriis. *Cùm vir nubit, &c. vbi scelus est id, quod non proficit scire: vbi Venus mutatur in alteram formam.*

formam. Tantùm non dixit, in alteram carnem.

Factæ sunt exemplum.

95 GRæcè, *proposita sunt exemplo*, vt vertit Tigurina. Tam atrox in eas vrbes editum est supplicium, vt vniuersæ posteritati documento fuerint, vt mortales omnes alieno malo sapiant: fælix enim, quem faciunt aliena pericula cautum. *Optimum est* (inquit Plinius lib. 18. cap. 5.) *aliena insania frui.* Prosunt quandoque impij, vel inferorum cruciatibus addicti, sua non sibi, sed aliis duntaxat, pœna: vt duobus memoratis suppliciis monet Gregorius lib. 4. Dialogorum cap. 38. Et quidem Gelius lib. 6. cap. 14. ex tribus causis puniendi publicè delicta, quæ ex Republica extirpari radicitus maximè interest, hanc præcipuè commemorat. *Para que al culpado le sea castigo, y a otros escarmiento. Tertia ratio vindictæ est, quæ paradigma à Græcis nominatur: cùm punitio propter exemplum est necessaria, vt cæteri à similibus peccatis metu cognitæ pœnæ deterreantur. Idcirco Veteres quoque nostri exempla pro maximis, grauissimisque pœnis dicebant.*

96 Hinc illustratur nō modò præsens Apostoli, sed & alia Scripturæ loca. Nahum 3. nu. 6. *Ponam te in exemplum*, idest, tale de te supplicium sumam, vt documento omnibus sis; vt grauissima perspecta calamitate tua, in officio cæteri contineantur. 3. Regum 9. n. 8. *Domus hæc erit in exemplum omnis, qui transierit per eam, stupebit.* Numerorum 25. num. 4. *Tolle cunctos Principes populi, & suspende eos contra solem in patibulis.* L X X. *paradigmatizon.* Propriè vertas: *ostenta, & exempla eos, ede exemplum in eis.* Ezechiel. 28. numero 17. *In terram proieci te: ante faciem Regum dedi te, vt cernerent te.* L X X. *vt exemplo esses.* Hierem. 8. num. 11. vbi Propheta minitatur Chaldæos, siue credulitate, siue auaritia, quærendíque auri causa, sepulcra Regum, & Sacerdotum reclusuros, effossuros, ac dissipaturos ossa; tandem concludit. *Non sepelientur: in sterquilinium super faciem terræ erunt.* L X X. *erunt in exemplum.* Numerorum 5. num. 21. *Det te Dominus in maledictionem, exemplúmque cunctorum in populo suo.* Vbi maledictionem vides adiunctam exemplo; & sensus est: tale tibi Deus inferat supplicium, vt simile imprecetur, qui alteri malè cupiat.

Atque ex hac significatione Græcæ vocis facilè explicatur ille locus, alioqui perobscurus, Matth. 1. num. 19. 97
Cùm esset iustus, & nollet eam traducere. Græcè, *paradigmatisa.* Vertit Augustinus Epistola 59. *Exemplare.* Regia, *exemplum facere*, id est, cùm nollet publico exemplo punire.

Enim verò nullum ferè editum est supplicium ab orbe cōdito, quod tam sæpe ad terrorem, & exemplum in Scriptura proponatur. Petrus in primis, à quo tam multa hausit in hac Epistola Iudas, ita refert in illa Epist. 2. cap. 2. nu. 6. *Et ciuitates Sodomorum, & Gomorrhæorum in cinerem redigens, euersione damnauit, exemplum eorum qui impiè acturi sunt, ponens.* Vide Deuteron 29 num. 23. Isa. 13. num 19. Hierem. 49. num. 18. & cap. 50. num. 40. Amos 4. num. 11.

Ignis æterni pœnam sustinentes.

MEritò exclamat in quadam Epistola Hieronymus. [O ignis infernalis luxuria! cuius materia, gula; cuius flamma, superbia; cuius scintillæ, praua colloquia; cuius fumus, infamia; cuius cinis, immunditia; cuius finis, gehenna.] De libidine etiam legimus Ecclef. 9. num. 9. *Con-* 98

cupi

cupiscentia quasi ignis exardescit. & Iob 31. num. 12. *Ignis est, vsque ad perditionem deuorans.* Atque hic luxuriæ ignis quasi piceo quodam erumpente fumo mentis lumen obfundit, & obcæcat. Vnde Gentium Poëtæ lasciuum suum Cupidinem oculis orbatum effinxerunt, cæcúmque subinde nominarunt.

Multos cæcus amor, &c.
Vulnus alit venis, & cæco carpitur igne.

Quæ cæcitas alia metaphora luculenter exprimitur in arcano sermone. Oseæ. 4. num. 11. *Fornicatio* (vbi disertis verbis Arias Montanus interpretatur, venerem) *& vinum, & ebrietas auferunt*
99 *cor.* Hoc videlicet denotabat celebre illud Veneris simulachrum ex ebore, & auro elaboratum à Phidia, quod, vt auctor est Pausan in Eliacis, altero pede testudinem premebat. Lege Alciatum Emblemate 195. Quanuis enim Plutarchus in præceptis connubialibus affirmet, eo symbolo significari, debere mulierem se domi continere, rarò efferre pedem limine, tardigradámque testudinem imitari; sed quadraret hoc symbolum in simulacrum honestissimæ, grauissimæque matronæ, non in procacem, obscœnámque Venerem. Est ergo petenda significatio ex eo, quod prodidit Aristoteles lib. de Vita, & morte: *testudinem exempto corde spirare adhuc, & moueri.* Quod sanè instar prodigij est. Ita nimirum excors, ac libidinosa Venus, *quasi columba seducta, non habet cor,* & adhuc viuit, Oseæ 7. num. 11. Denique iste luxuriæ ignis teterrimum vilissimæ infamiæ fœtorem exhalat: nullum enim vitium est tam pudendum, ac probrosum. Scitè dixit Horatius 1. Carmin. Ode 27.

Venus erubescendis adurit ignibus.

100 Iam ergo mirificè in hoc supplicio diuina sapientia relucet, quæ culpæ congruenter aptauit pœnam. Nam in primis *percussi sunt cæcitate à minimo vsque ad maximum, ita vt ostium inuenire non possent,* Genes. 19. numero 11. Quod non de solo ostio iusti Loth, sed de ostiis etiam domorum suarum exponit Ribera, Sophoniæ 1. num. 81. ex Sapientiæ 19. num. 16. *Percussi sunt autem cæcitate: sicut illi in foribus iusti, cùm subitaneis cooperti essent tenebris, vnusquisque transitum ostij sui quærebat.* Æquissimum quippe fuit, vt qui libidine obcæcati alienas fores volebant perfringere, capti oculis nec suas inuenirent. Scio, Pererium tom. 3. in Genesim cap. 19. quæst. 2. num. 19. à Ribera dissentire; sed adstipulatur illi Delrius num. 8. dum se pacificatorem interponit.

Deinde ignis fœtidus libidinis fœ- 101
tidissimo igne sulphureo punitus est, Genesis 19. num. 24. Sapienter Gregorius lib. 14. Moralium cap. 10. *In ipsa qualitate vltionis notauit maculam criminis: sulphur quippe fœtorem habet, ignis ardorem. Qui itaque ad peruersa desideria ex carnis fœtore arserant, dignum fuit, vt simul igne, ac sulphure perirent.*

Denique, quia ad exemplum, & terrorem hoc tam dirum, & atrox supplicium sumebatur, magnopere decuit, vt non vestigium aliquod duntaxat tantæ cladis leuiter impressum extaret, sed incendium ipsum adhuc fumans perpetuò cerneretur. Sapientiæ 10. nu. 7. *Quibus in testimonium nequitiæ fumigabunda constat deserta terra.* Vnde iure optimo *ignis æternus* hîc ab Apostolo vocatur. Iuuat hanc perpetuitatem materia ipsa sulphuris, quæ & citò concipit ignem, & quàm diutissimè retinet. Vnde stagnum illud Inferorum in omnem arsurum æternitatem, sulphure inextinguibili flagrat. Apocalyp. 19. num. 20. *Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis sulphure.*

&

& cap. 20 num. 9. *Diabolus missus est in stagnum ignis, & sulphuris.*

102 Itaque imber ille igneus cælitus emissus, siue sulphureus tantùm, siue etiam fulmineus fuerit: (nam & fulmina sulphuris odorem habent, teste Plinio lib. 35. cap. 15. & densissimum sulphur ignitum solet Deus cum fulminibus in procellis copulare. Psalm. 10. num. 7. *Ignis, & sulphur, & spiritus procellarum.* Ezechielis 38. n. 22. *Ignem, & sulphur pluam super eum.*) Itaque sulphureus ille imber supra omnem naturæ vim repentè factus, ac cælitus demissus, tantæ fuit ad nocendum efficacitatis, vt omnem illam regionem non solùm quoad extimam cutem prorsus exusserit, sed intimos eius sinus, ac recessus penetrauerit, & in fauillam, cineréinque redegerit: & hoc terrificum incendium per tria, & eo ampliùs, annorum millia vsque adhuc mansit, mansurúmque est vsque ad finem mundi: ea enim in Scriptura solent vocari æterna, quæ eodem exitu cum hoc mundo terminantur, vt eruditè probat Pererius tom. 3. in Genesim, disput. 4. circa illa verba capitis 13. num. 15. *Omnem terram, quam conspicis, tibi dabo, & semini tuo vsque in sempiternum.*

103 Itaque à B. Iuda meritò vocatur *pœna ignis æterni:* est enim adhuc tetra, & horrenda solis facies, ac perpetuò fumigabunda. Vidit Abraham Genesis 19. numero 28. *ascendentem fauillam de terra, quasi fornacis fumum:* & testes oculati, grauissimíque referunt, se multis pòst sæculis eamdem fumantem cōspexisse. Vide Iosephum 1 Antiquitatum cap. 19. Hegesippum de Excidio Hierosolymitano cap. 18. Borcardum de Locis sanctis 1. P. c. 7. nu. 38. Tertullianus verò ita scribit in Apologetico cap. 40. [Olet adhuc incendio terra: & si qua illic arborum poma conantur, oculis tenus, cæterùm contacta cinerescunt.] Sed quia locupletissimos huius veritatis testes laudaui Deuteron. 32. versu 32. duos tantùm Ethnicos producam. Audi Solinum cap. 37. [Longo ab Hierosolymis recessu tristis panditur sinus, quem de cælo tactum testatur humus nigra, & in cinerem soluta.] Et Strabonem lib. 17. [Quòd illa regio ignita est, permulta signa afferunt: nam & petras exustas ostendunt, & terram cinerulentam, & picis guttas ex petris distillantes, & flumina fœtido odore efferuentia.]

NVMERVS VIII.

Similiter & hi carnem quidem maculant.

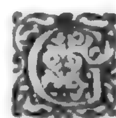

Ræci codices non simpliciter habent *hi*, sed addunt *enypniazomeni*, id est, *somniantes, siue in somnijs delusi.* Quod participium, cùm constantissimè legatur in omnibus exemplaribus Græcis, atque in Editione Syriaca; & antiquus auctor Epiphanius hæresi 26. Græcúsque Interpres OEcumenius illud agnouerint, atque Vulgati sententiam non modò non impediat, sed valde etiam illustret, accuratiùs exponendum est. 104

Tota hæc vita sapientissimè appellata est à Pindaro in Pythiis, *vmbræ somnium:* est enim, etiam cùm amænissimè floret, ementita mundi fælicitas instar somnij, non quidem rei solidæ, & expressæ; sed fictæ, & adumbratæ. Regius vates Psal. 72. num. 20. somnio eam comparat *surgētium:* non ait, dormientium, quibus vmbratiles illæ imagines, secundum quietem obiectæ, sic illudunt, vt veræ esse videantur; sed euigilantium, quibus iam species illæ penitus effluxerunt, atq; adeò falsæ, & inanes esse deprehenduntur.

Philo in libro de Ioseph. pag. 466. docet, caduca omnia esse somnis quàm simillima, [Quia somniorum instar veniunt, abeunt; occurrunt, resugiunt: priusquàm comprehendantur, auolant.] Concorditer Tertullianus libro de Corona militis, cap. 13. affirmat. [Omnia imaginaria in sæculo, & nihil veri.] Rectè itaque admonet Seneca Epistola 110. [Quid miraris? quid stupes? pompa est: ostenduntur istæ res, non possidentur; & dum placent, transeunt.] Ardentiùs intonat in somniante, & blandis rerum caducarum illecebris consopitos, eloquentissimus Chrysologus Sermone 124. [Quid stupemus? Quis est iste, qui nos eludit, somnus? Quæ est ista, quæ nos tenet, obliuio lethalis? Quare non cælo mutamus terram? Quare non caducis emimus æterna? Quare non perituris manentia comparamus?] Inde scilicet tantus stupor, quia altissimo veterno, planéque lethargico sopore oppressi iacemus. Propterea sæpe veluti dormientibus inclamat Apostolus ad Romanos 13. num. 11. *Hora est iam nos de somno surgere.* 1. Thessalonicens. 5. num 6. *Non dormiamus, sicut*
106 *& cæteri, sed vigilemus.* At quemadmodùm ille, qui profundo laborat lethargo, tantisper aperit oculos, dum tinniunt aures ad clamorem excitantis; mox obrepente somno facilè vincitur: ita & nos vixdum excitati, rursus opprimimur, & altè stertimus: actū de nobis est, nisi Christum, *qui excitator mentium* ab Ecclesia nominatur, fusis lacrymis imploremus. *Tu lux refulge sensibus, mentisque somnum discute.*

Hoc arctissimo sopore oppressi Hæretici isti tenebantur. Epiphanius in illa hæresi 26. *Loquuntur velut per somnia verba sua, & non per sobrietatem vigilantis rationis.* Sed cùm illi per summam licentiam intemperantissimè, & effusissimè in omnem libidinem raperentur, tribus de causis adiectum arbitror ab Apostolo significantissimum hoc appositum, *somniantes.*

Primò, vt eos significet, ardore, ac 107
impetu libidinis de mentis potestate deiectos, Rationis gubernacula penitus amisisse; ac veluti extincto per somnum omni animi lumine, sine vllo fræno hauriendis voluptatibus vsqueeò inhiare, vt in meras belluas conuersi esse viderētur. Grauiter enim scripsit Gellius lib. 19. cap. 2. *In pecudum, ferorúmque animalium numero habetur, quisquis est his belluinis voluptatibus præuinctus.* Ibíque auctorem laudat Hyppocratem aientem, *voluptatem veneream breuem quamdam esse epilepsiam,* idest, morbum comitialem, siue caducum, qui cum vehemēti quadam totius corporis conuulsione, præcipuas animi partes peruadit, cerebum obsidet, Rationémque extinguit. Augustinus verò appositè ad id, quod agimus, ait lib. 14. de Ciuitate cap. 16. [Obscœna libido totum hominem non solùm extrinsecùs, verùm etiam intrinsecùs ita vendicat, vt penè omnis acies, & quasi vigilia cogitationis obruatur.] Obruitur videlicet, & opprimitur vigilia cogitationis alto sopore libidinis. Hanc primam causam attigit Erasmus hîc. [Quia omnis libido veluti per somnium peragitur sopita Ratione.]

Altera causa non multùm abludit 108
ab hac prima. Nescio, quomodò somniantes incitatiores, impotentiores, & effrænatiores sunt ad potiundum obscœnis voluptatibus. Amanter expostulat cum Deo Augustinus, dum ingenuè se imbecilliorem somniantem, quam vigilantem confitetur, lib. 10. Confessionum cap. 30. [Adhuc viuunt in memoria mea talium rerum imagines, quas ibi consuetudo mea fixit: & occursant mihi vigilanti quidē carentes viribus; in somnis autem,
non

non solùm vsque ad delectationem, sed etiam vsque ad consensionem, factúmque simillimum. Et tantùm valet imaginis illusio in anima mea, & in carne mea, vt dormienti falsa visa persuadeant, quod vigilanti vera nõ possunt.] Legitimus Augustini filius, sanctissimúsque Archiepiscopus Thomas Villanouanus acutè scripsit huius rei causam in vltima sua concione funebri. [Libera namque imaginatio, & à Rationis moderamine, & fræno soluta sensualitas, in dormientibus ad suas passiones fortiùs mouetur.]

109 Atque hinc videlicet ortus est notabilis ille loquendi modus, non modò à prophanis scriptoribus, sed à sacris etiam frequentatus, cùm ad exprimendam effusam, ingentémque lætitiam, ea dicitur esse velut somniantiũ: quibus nimirùm sopita Ratione, nihil prorsus occurrit, quod obiectam in somnis ingentis gaudij speciem vel minima ægritudine contaminet; ac proinde effusissimè exultant, & sine modo gestiunt. Refert Liuius libro 33. captos prælio hostes, qui sibi dira quæque præsagiebant, præconis voce subitò à Romanis in patriam abire iussos: subdítque, *Maius gaudium fuit, quàm quod vniuersum homines caperent: vix satis credere se quisque audisse: alij alios intueri mirabundi, velut somni vanam speciem.* Simile est illud Psalm. 125. num. 1. *In conuertendo Dominus captiuitatem Sion, facti sumus, sicut consolati.* Hebraicè, *sicut somniantes.* Cùm Petrus catenis vinctus, & proxima luce ad supplicium producendus, arcta custodia teneretur, repentè inde extractus ab Angelo, Actuum 12. num. 9. *Existimabat se visum videre.* Iacob item, qui carissimum sibi filium discerptum, ac deuoratum à fera sibi persuaserat, vbi primùm audiuit eum adhuc viuere, & clauum Ægypti tenere; Genesis 45. n. 26. *Iacob, quasi de graui somno euigilans, tamen non credebat eis.*

Tertiò denique dicuntur Hæretici carnem suam somniantes inquinare, 110
quia ingeniosè aduertit OEcumenius, Apostolum nimiam rei obscœnitatem orationis honestate mirabiliter contegere, & opus ipsum libidinis incompletè peractum, somnóque simillimum tantùm indicare. Cætera cùm reticeat pudore victus OEcumenius, & ad Epiphanium, & Irenæum lectores relèget, ego quoque verecundum eius silentium imitabor. Tantùm obseruo, Græcum verbum, quod Apostolus vsurpat, *miano,* idest, *polluo,* siue *maculo*, hanc fœdam immunditiam significanter exprimere. Verti alias solet ab Interprete, *inquinare*, ad Titum 1. numero 15. ad Hebræos 12. nu. 15. aut *contaminare*, Ioannis 18. num. 28. Polluit enim, & conspurcat ipsam carnem flagitiosa libido: *omnéque peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat*, 1. Corinth. 6. num. 18. Ideò cœnosi isti Borboritæ, & *maculæ* vocantur à B. Iuda, numero 12. *& carnalem tunicam maculatam* habere dicuntur, numero 28. & Salomon, qui in eodem hæsit turpitudinis cœno, *dedit maculam in gloria sua*, Eccles. 47. num. 22.

Dominationem autem spernunt.

Clemens Alexandrinus libro 4. 111
Stromatum, & Augustinus in illa verba Psalmi 118. numero 161. *Principes persecuti sunt me gratis*, auctores sunt, eam Gentiles de Christianis imbibisse opinionem, per Euangelium politias humanas euerti, Principúmque obedientiam prætextu Christianæ libertatis funditus repudiari. Hanc cõmentitiam calumniam, nullo veritatis fundamento nixam, Iustinus

Martyr. Apolog. 2. & Tertullianus in suo Apologetico, vt alios omittam, apertissimis rationibus refutarũt. Monuerant enim sæpe Apostoli, sæcularibus Potestatibus esse parendum. Ad Romanos 13. num. 1. *Omnis anima Potestatibus sublimioribus subdita sit.* Ad Titum 3. num. 1. *Admone illos, Principibus, & Potestatibus subditos esse.* 1. Petri 2. num. 13. *Subiecti igitur estote, siue Regi, &c.*

112 Suadebãt hoc Apostoli tribus potissimum de causis. Prima, ad Rom. 13. num. 1. *Quia non est potestas, nisi à Deo: itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit.* 1. Petri 2. num. 15. *Quia sic est voluntas Dei.* Audi, quàm fidenter hinc pronuntiet Tertullianus, Imperatorem Gentilem magis Christianorum, quàm ipsorũ esse Gentilium, in Apologetico cap. 33. *Quid ergo amplius de pietate Christiana in Imperatorem? quẽ necesse est, suspiciamus, vt eum, quem Dominus noster elegit: vt meritò dixerim, noster est magis Cæsar, vt à nostro Deo constitutus: itaque vt meo, plus ego illi operor in salutem.* Audi prætereà, quid Christiani Cæsari precarentur, ibid. cap. 30. *Vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, Senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, quæcumque hominis, & Cæsaris vota sunt.*

113 Secunda causa parendi Imperatoribus, vt videlicet oblatrantibus Gentilibus os, atque fauces obturarent, & per doctrinam Euangelicam non tolli obedientiam Principum, sed stabiliri, & in maius etiã augeri, suo ipsi exemplo docerent. 1. Petri 2. num. 15. *Vt obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam.*

Tertia denique, ne ipsi Christiani prætextu Euangelij ab obedientia erga Maiores retardarentur, & sensim (vt est prona in peius natura) libertatem spiritus in libertatẽ malitiæ conuerterent. Attigit hanc etiam causam Petrus num. 16. *Quasi liberi, & non quasi velamen habẽtes malitiæ libertatem.*

Atque hæc quidem erat Ecclesiæ Catholicæ doctrina: contrà verò propria, & insignis hæreticorum, nota, *dominationem spernere,* id est, Principes, & Magistratus pro nihilo ducere, abstractum videlicet pro concreto, vt 1. Petri 2. num. 17. *fraternitatem diligite,* hoc est, *fratres.* Confirmat Irenæus lib. 4. cap. 43. hanc hæreticorum inobedientiam, & peruicaciam, exemplo illo notissimo Core, Dathan, & Abiron, qui Moysi impudentissimè restiterunt, Numerorum 16. num. 2. & Apostolus Petrus digitum intendit ad fontem, vnde tam insolens magistratuum contemptus fluere solet, 2. Petri 2. num. 10. *Dominationémque contemnunt, audaces, sibi placentes.* Superbia videlicet, & contumacia elati, sibíque præfidentes, nihil non audent præcipiti temeritate, & hominem præ se neminem ducunt. *Sibi placentes,* Græcè dicuntur *authadis.* Ad Titum 1. num. 7. *superbi.* Hieronymus vertit libro 1. contra Iouinianum, *procaces.* Erasmus, Adamus, & Tigurina, *præfracti, suique capitis, ac sensus.* Caietanus, *contumaces.* Catharinus, *proterui.* Isidorus Clarius, *impudentes.* Gagneius, *pertinaces:* vt Genes. 49. num. 7. *Maledictus furor eorum, quia pertinax.* L X X. *authades.* Aptè cadunt hæc omnia in Græcam vocem; in Hæreticos verò, quàm aptissimè. 114

Maiestatem autem blasphemant.

PArum esset, si tumidi isti, atque procaces Hęretici Magistratus nihili penderent, nisi eò vsque se proijceret eorum petulantia, vt exerta lingua, eosdem etiam contumeliosis maledictis incesserent, probrísq; proscinderent. 115

derent. Hoc propriè significat *blasphemare*, id est, conuiciari, & execrari. Sed, vt aduertunt communiter Doctores, blasphemia importat quamdam derogationem alicuius excellentis bonitatis, præcipuè verò diuinæ. Quia tamen Principes, & Magistratus, Dei in terris personam sustinent, eiúsque vices gerunt; qui probra iactat in Principem, iure dicitur blasphemare, hoc est, quasi Deum ipsum blasphemiis configere In Exodo c.22. num.28. ita scriptum legitur: *Dijs non detrahes, & Principi populi tui non maledices.* Vbi posterior pars prioris expositio est, vt placet Augustino q.86. in Exodum, & Cyrillo lib. 7. contra Iulianum. Chaldaica eius loci Paraphrasis habet. *Iudices non vili pendes, & Principem populi tui non blasphemabis.* Nam Iudices in arcano sermone Deos nominari, vulgatissimum est. Porrò in hoc loco maiestatis nomine Principes esse intelligendos, eruditè probat Ribera in illa verba ad Hebræos 1. num. 3. *Sedet ad dextram maiestatis:* & Tena ibi difficul.8. n.18. licèt non eadem Græca vox vtrobique subsit.

116 Restat adhuc expediendus perplexus quidam nodus. Admonui iam sæpe, tam multa Beatum Iudam in hac Epistola ab Apostolo Petro mutuari, vt interdum non modò sententiam hauriat, sed verba etiam ipsissima recitet. Et quidem si Græca spectes apud Petrum, quæ præsentibus ex æquo respondent, mirificè inter se consentiunt: si attendas Latina, cælum non magis distat à terra. Græca sic habent 2. Petri 2. num. 10. *Doxas vtremusi blasphemuntes.* Et iuxta vsitatum hellenismum, quo participium infiniti vices gerit, rectissimè vertas verbum è verbo: *maiestates non horrent blasphemare.* Erasmus, *gloria praecellentes viros non verentur conuicijs incessere.* Serarius, *cùm eos, qui gloria splendescunt, blasphement, non contremiscunt.* Gagneius, *maiestatem*, id est, *homines in dignitate constitutos, non metuunt blasphemare.* Omnia eodem recidunt, & cum præsenti Iudæ loco examussim conueniunt: eamdémque expositionem sequũtur Adamus, Isidorus Clarius, Catharinus, Salmeron, & Feuardentius.

Latinus verò Interpres singularem planè versionem, & prima facie ab hac cõmuni prorsus dissidentem, nobis repræsentat. Sic videlicet reddidit Græca: *sectas non metuunt introducere blasphemantes.* Vbi in primis, afflatu, vt par est credere, Spiritus sancti, addidit de suo perspicuitatis gratia verbum illud *introducere*, cui nihil in textu Græco respondet: in eodem tamen cap. 2. ad eamdem sententiam enuntiandã vsurpauerat illud Petrus, dum ait num. 1. *Introducent sectas perditionis.* Deinde ipsissimam vocem *doxas*, quam hîc Vulgatus vertit *maiestatem*, in eo loco Petri interpretatur *sectas:* cùm vtrobique ad similem, vel potiùs vnam, eamdémque sententiam referenda esse videretur. 117

Hîc Hæretici versionis nostræ momi, quasi victores triumphãt, & B. Iudæ magis, qui Petrum interpretatur, quàm Interpreti Latino, credendum esse iactant. Vellem, elaborasset Catholicus aliquis in hac componenda discordia: nam Lorinus, qui ex Recentioribus acutè difficultatem vidit, tuendam esse Vulgati auctoritatem affirmauit, & ad Deum largitorem doni interpretationis sermonum, (1. Corinth. 12. num. 28.) quasi ad aram, asylúmque confugit. 118

Sed sciendum est, ad perfecti Interpretis, & omnibus numeris absoluti munus pertinere, etiam originalis vocis fœcunditatem, ac multiplicem, quam includit, intelligentiam, quoad 119

eius fieri possit, in alienam transfundere linguam. Itaque cùm comprehensio aliqua Græca, vel Hebraica duplicem sensum habere potest, alterum non debet, quatenus Latina lingua fert, in sua versione præcidere fidelis Interpres. Ambigua verba, si fas esset, ambigua relinquenda sunt. Interdum enim, vt grauiter dixit Maldonatus Ioannis 4. num. 46. *Ambiguitas ipsa pars quodammodò Scripturæ est.* Solēt itaque Vulgatus, & LXX. egregiè hoc Interpretum munere defungi; & ne varia, ac multiplici intelligentia Hebraici textus lectores defraudent, quod vnica comprehensione assequi non possunt, iterata, & duplicata oratione continenter enuntiant. Extat perillustre exemplum Psalm. 28. num. 1. *Afferte Domino filij Dei, afferte Domino filios arietum.* Sunt enim duę interpretationes vnius duntaxat orationis Hebraicæ: quia cùm sint ambigua verba Hebræa, vtramque versionem accipiũt, & vnica Latina efferri non possunt.

120 Accipe aliud non minùs notabile exemplum. Vox Hebraica *lebanà*, & lunam significat, & laterem; *homà* verò, murum, & solem; puncta enim à Massoretis appicta nihil moror: quod ad cætera etiam, quæ mox afferemus, exempla semel dictum esto. Videantur Riber. ad Hebræos 11. nu. 62. Genebrar. præfatione in Psalmos, Mendoza quæst. 6. positiua num. 4. Delrius in Proloquiis Phari, num. 4. 6. 10. & 12. Serar. in Prolegomen. cap. 3. quæst 5. Cùm ergo lectio Hebraica Isai. 24. numero 23. ambigua esset, ac duplicem intelligentiam caperet, vtramque simul distinctis orationis membris complexi sunt LXX. vt habetur in Editione Complutensi, & in Scholiis Vaticanæ: sic enim totum locum illustrarunt. *Et liquefiet later, & cadet murus: & confundetur Luna, & erubescet Sol.* Cùm tamen in Hebræo vnica duntaxat oratio sit, quam illi duabus expresserunt.

Minùs iam videbitur mirum, alicuius originalis vocis fœcunditatem, multiplicémque intelligentiam, non continenter in vno, eodémque loco, vt in superioribus exemplis visum est, sed in diuersis locis explicatam, diuersis etiam vocabulis enuntiari, vt multiplex eius significatus exhauriatur. Eadem vox Græca *epiusios* extat apud Matthæum cap. 6. num. 11. & apud Lucam capite 11. num. 3. semel dũtaxat à Christo Hebraicè in vnam, & eamdem prolata sententiam. Quia tamen Græca ambigua est; vt eius fœcunditatem Vulgatus exprimeret, apud Matthæum quidem vertit, *panem nostrum supersubstantialem*; apud Lucam verò, *quotidianum*. Eadem subest Hebraica vox Michææ 5. num. 2. quæ & *mille* significat, & *Principem*, siue *ducem*: eámque sic effert Vulgatus; apud Michæam quidem, *paruulus es in millibus Iuda*; apud Matth. autem capite 2. num. 6. *In principibus Iuda.* Eadem item vox est Genes. 47. num. 31. quæ remotis punctis, vt paulò antè monui, & *virgam* significat, & *lectum*. Quæ duplex significatio cùm in vnicam vocem Latinam coire non posset, Vulgatus in eo loco Genesis ita reddidit: *adorauit Israël Deum conuersus ad lectuli caput*: idem autem Vulgatus sequutus Græcum Interpretem Pauli, & LXX. alteram nobis significationem vocis expressit, ad Hebræos 11. num. 21. *Adorauit fastigium virgæ eius.* Idem subest Hebraicum participium 2 Reg 22. num 4. & Psal. 17 num. 4. sed quia illud, sublatis punctis, actiuum, & passiuum esse potest, vtramq; significationem retinuit Vulgatus; & in lib. 2. Reg. vertit, *laudabilem inuocabo Dominum*; in Psalmo verò, *laudans inuocabo Dominum.*

121 (margin, beside "Minùs iam videbitur mirum")
122 (margin, beside "Eadem item vox est Genes. 47.")

Illud

123 Illud autem etiam, atque etiam miror, eadem omnino Hebraica verba, breuiſſimo duntaxat interiecto quatuor verſiculorum interuallo, reperita, quia ambigua ſunt, & non ſatis conſtat in Hebraico textu, vtrùm de altero enuntietur; vt vel ipſa ambiguitas quoquomodo exprimeretur à Vulgato, ambiguè etiam, hoc eſt, inuerſo verborum ſitu, & ordine, Latinè enuntiata fuiſſe, Prouerbiorum 10. num. 6. *Os autem impiorum operit iniquitas.* & nu. 11. *& os impiorum operit iniquitatem.* Cùm vtrobique eadem prorſus Hebraica verba habeantur.

124 Atque hæc tam accurata, & ſolicita Vulgati diligentia expromendi nobis quidquid in originali textu ſubeſt, egregiè confirmat eam opinionem, quæ iam pridem in Scholis obtinuit, eadem Scripturę verba multiplicem ſæpe continere intelligentiam litteralem. Hinc etiam facilè enodatur præſens difficultas: *doxa* enim, & maieſtatem, gloriámque ſignificat; & opinionem, aut ſectam: vt cuiuis, modò Græcas litteras primoribus labris deguſtauerit, perſpicuum eſt. Vt ergo Vulgatus duplicem intelligentiam latentem in his verbis, & aptè in hæreticos quadrantem, fideliſſimè enuntiaret; apud Iudam quidem, *maieſtatem* vertit, apud Petrum verò, *ſectas:* & ad illuſtriorem expreſſionem litteralis intelligentiæ, verbum illud *introducere* ſuppleuit; & ſic vtrumque ſenſum intentum ab Spiritu ſancto, alterum apud Iudam, apud Petrum alterum, nobis diſertè repræſentauit.

NVMERVS IX.

Cùm Michaël Archangelus cum diabolo diſputans altercaretur de Moyſi corpore, non eſt auſus iudicium inferre blaſphemiæ: ſed dixit: imperet tibi Dominus.

Euenimus ad huius Epiſtolæ locum longè difficillimum. 125 Difficultas in eo ſita eſt, quia neque Apoſtolus ſatis explicat, quænam iſta fuerit Michaëlis diſputatio, altercatióque cum dæmone; & illud ipſum, quod gratia explicationis adiecit, nēpe altercatos fuiſſe de Moyſi corpore, obſcuriores tenebras offundit. Neque conſtat, vnde hanc hiſtoriam Apoſtolus hauſerit: imò Hieronymus in cap. 3 ad Titum, ingenuè fatetur, ſe nihil comperti habere. Origenes verò lib 3. Periarchon, Athanaſius in Synopſi, & Clemens Alexandrinus lib. 6. Stromatum, allatam eam opinantur ex libro quodam apocrypho, qui *Anabaſis*, id eſt, aſcenſio Moyſis vocabatur. Denique nullus alicunde ex vniuerſa Scriptura radius lucis affulget, ad præſentis loci obſcuritatem illuſtrandam. In enucleando ergo tam difficili, & abſtruſo loco, æquo animo ferendum eſt, ſi ſolito diutiùs immoremur.

Prima explicatio eſt Hugonis Etheriani libro de Regreſſu animarum, 126 cap. 9. (habetur tomo 8. Bibliothecæ pag. 364.) Cyrilli Magni relati in Syntagmate de ſtatu morientium (quod non ita pridem Latinè conuertit Raderus noſter, Cyrillíque verba recitat hîc Serarius) Arethæ, & OEcumenij in Commentario huius loci. Exiſtimant hi Patres, diabolum contendiſſe cum Michaële, quòd ius ſibi eſſe diceret in Moyſen ob patratam Ægyptij cædem, Exodi 2. num. 12. atque adeò Angelis curantibus funus Moyſi dæmo

dæmonem obstitisse, quòd diceret, homicidæ corpus indignum esse tam honorifica sepultura. Hæc explicatio facilè refellitur: nam Moysen inculpabiliter fecisse cędem illam, multò probabilior sententia fert. Lege Pererium in caput 2. Exodi disput. 10. eruditè Moysen ab omni culpa vindicantem. Deinde vbi primùm Moyses animam efflauit, lata sententia, promulgatáque diuinitus, certus erat dæmon de illius æterna salute: nec erat iam, cur litem intenderet de humatione corporis, quia non tam ille de corpore, quàm de anima solet in illo agone disceptare, quam per crebras suggestiones nititur in consensum peccati lethalis extremi, & postmodum in inferorum barathrum detrudere.

127 Est ergo secunda explicatio, in quā mira consensione plerique conspirant Interpretes, fuisse populum illum ad idololatriam procliuissimum, ac de suo duce Moyse semper maius quiddam, quàm pro homine, augustiúsque sensisse; proinde Michaëlem, in cuius tutela populus erat, in abdito quodam secessu Moysi corpus occultasse, ne illi diuinus honor à populo haberetur: diabolum verò contra palàm, & honorificè sepeliendum contendisse, quò Iudæi in idololatriæ flagitium prolabentes, illud adorarent. Huius sententiæ sunt Abulensis in c.34. Deuteronomij: in Commẽtariis verò huius Epistolæ Strabus, S. Thomas, Lyranus, vterque Cardinalis Hugo, & Caietanus, Gagneius, Martinez, Arias Montanus, Sa, Feuardentius, Adamus, Salmerõ, & Serarius, Auctor Historiæ Scholasticæ, c.20. in Deuteronom. Bellarminus tom. 1. lib. 2. de Sanctorum Reliquiis, cap. 4. Oleaster Exo. 32. & Deuteronomij 34 Illustrissimus Episcopus Giennensis, de Sacrarum Reliquiarum cultu lib. 2. c. 2. num. 4. & lib. 3. cap. 3. num. 4. Suarez tom. 2. in 3. P. disp. 32. sect. 2. Maluenda lib. 9. de Antichristo cap. 8. Mendoza quæst 5. Scholastica num. 7 Magallanes Præfatione in Iosue, sect. 6. Torniellus in sacris Annalibus, anno mũdi 2, 583. pag. 367. Viegas in cap. 12. Apocal. Commentario 1. sect. 17. Tena in cap. 1. Epistolæ ad Hebræos, difficultate vltima sect. 5. Marquez in Gubernatore Christiano lib. 1. cap. 32. nec reiicit Gabriel Vazquez lib. 3. de Adoratione, cap 4.

Et est quidem hæc explicatio vel sola tantorum Interpretum auctoritate probabilis; sed potest etiam veterum quorumdam Patrum testimonio fulciri. Cùm enim dixisset Chrysostomus homilia 5. in Matthæum, propterea Moysen non introduxisse populum in terram promissionis, ne illi tantum beneficiũ ferretur acceptum, subdit continuò. *Vt igitur omnis huiusmodi amputaretur occasio, ipsum quoque eius est occultatum sepulchrum.* Chrysostomi mentem explicatiùs patefacit Theodoretus q. 43. in Deuteron. *Non permisit, hunc summum Prophetam introducere populum in terram promissionis, ne illum, tanquam Deum, colerent Israëlitæ: qui enim anima carentia pro Dijs habuerant, & imaginem vituli Deum appellauerant; multò magis profectò eum, vt Deũ, venerati fuissent, cuius ministerio tanta sunt adepti. Eadem de causa sepulchrum eius latere voluit.* Consentaneè Auctor de Mirabilibus Scripturæ, lib. 1. c. 35. extat inter opera Augustini tomo 3. *Ne sepulchrum eius populus Israël, si cognouisset, vbi esset, adoraret.* 128

Fateor, me nunquam potuisse in hac communi explicatione conquiescere: & quominùs eam probem, adducor fortissimis argumentis, quæ vellem, sibi tam graues Expositores obiecissent, expendissent, ac refutassent. Sed, vt in re perspicua, & quasi per manus à Maioribus accepta, 129

qui

qui hæc argumenta vel attingat, inuenio neminem.

Principio igitur non eo inficias, fuisse Iudęos ingenio ad idololatriam lubrico, atque procliui. Constat id argumento vituli aurei, cùm recentissimi ab egressu Ægypti, post tot, tantáque diuinitus edita prodigia, post accepta beneficia tam illustria, quorum memoria in eorum animis quàm diutissimè vigere debuisset; nihilominùs vitulum, tanquam Deum, in deserto coluerunt, Exod. 32. n. 4. Vide 3. Regum 22. n. 28. Quanuis enim Moyses vitulum ipsum comminutum, & in puluerē redactum illis propinauerat, eo cōsilio, vt aduertit Oleaster Exod. 32. *vt persuasum haberent, nihil reliquiarum idoli sui mansisse, quas postmodùm superstitiosè colerent*: tamen relapsi sæpe sunt in idem nefarium scelus, 4. Regum 10. num. 29.

130 Serpentem etiam illum æneum, quem intuentes à serpētibus percussi sanitatem adepti sunt donec ab Ezechia minuratim cōtritus est, pro idolo coluerunt. 4. Regum 18. nu. 4. *Confregit serpentem æneum, quem fecerat Moyses, siquidem vsque ad illud tempus filij Israël adolebant ei incensum.*

Itaque non inficior, fuisse Hebręos ad idololatriam procliuissimos: verùm, quanuis monstrosa huiusmodi idola pro Numine culta, & adorata ab illis lego; ossa verò alicuius insignis Patriarchæ, aut Prophetæ, simili cultu affecta, nusquam in tota Scriptura lego: potiùs videntur horrore quodam vniuersè prosecuti mortuorum cadauera, quorum vel leuissimo affrictu, imò verò etiam ipsius sepulchri attactu pollui se, & contaminari, pro certo habebant, Numerorum 19. num. 16. Vnde sapientissimè Iosias demolitus Excelsa, quæ idolis extruxerat Salomon, vt horrorem, ac detestationem Excelsorum Iudæis incuteret, ne in posterum illa frequentarent, 4. Regum 23. num. 14. *repleuit loca eorum ossibus mortuorum.*

Confirmat hoc meum argumentum ratio ab ipsa experientia ducta. 131
Tametsi enim lex Mosaica de non contingendis morticinis, Sanctorum ossa, & cineres non comprehendebat, vt doctè obseruauit Genebrardus lib. 1. Chronographiæ, folio 65. ac propterea veterum Patriarcharum sepulchra magnificè constructa, atque exornata, in summa veneratione habita semper fuerunt: condebant nimirùm sanctissimos viros, qui viui populum immortalibus cumulauerant beneficiis, mortuíque stupenda miracula patrabant: tamen nullum ab illis vnquam idololatrandi periculum Iudæis imminuit. Fuit quidē Patriarcha Ioseph ita mirabilis Ægyptiis, vt pro Numine coluerint, templum illi erexerint, simulachrúmque fabricauerint, eo modio capiti imposito, quo frumentum fame laborantibus mensus fuerat: dictus propterea Serapis, quia Saræ pronepos fuerat. Auctores sunt Iulius Firmicus de Erroribus prophanarum Religionum c. 14. (habetur tomo 4. Bibliothecæ.) Suidas, verbo, *Serapis*: Auctor Quæstionum veteris, & noui Testamenti, q. 15. apud Augustinum tomo 4. & apud eumdem tomo 3. libro 1. de Mirabilibus Scripturæ cap. 11. & Ruffinus lib. 11. Historiæ, c. 23. Bisciola tom. 1. lib. 17. cap. 19. Horarum subcessiuarum.

Iosephi verò ossa magnificentissimè condita sunt. Testatur hoc Scriptura Genesis 50. nu. 25. *Conditus aromatibus, repositus est in loculo.* Addunt LXX. *Sepelierunt eum, & posuerunt in vrna, in arca.* Et de eiusdem Patriarchę sanctissimis ossibus legimus Eccles. 49. num. 18. *Ossa ipsius visitata sunt, & post mortem prophetauerunt.* Sine prophetare hîc sit, miracula edere: 132

patrauit enim eius corpus insignia miracula,quę recitat Illustrissimus Giennensis lib.2.c.1.n.2.& 3.siue dicantur illius ossa prophetare, quia animam agens impensè efflagitauerat, vt ea asportarentur ex Ægypto,Genesis 50. num. 24. *Cúmque adiurasset eos, atque dixisset: Deus visitabit vos:asportate ossa mea vobiscum.* Quod magno cum honore, ac celebri pompa executus est Moyses Exod.13.num.19.Itaque cùm moribundus longè antè prædixisset, quod erat euenturum, exitu ipso prædictioné comprobante,ipsa ossa quasi declarauerunt, eum verè fuisse Prophetam, atque adeò prophetauerunt. Atqui erga tantum,& tam beneficum Patriarcham,relatum in Deorum numerum ab Ægyptiis, & post mortem etiam miraculis, ac prophetia coruscantem,ne vestigium quidem idololatriæ vsquam extat.

133 Eodem modo argumentari possum (vt alios omittam) de Elisæo: de quo Iosephus lib.9.Antiquit.cap.9. *Vir inclytæ iustitia, & circa controuersiam Deo longè carissimus: multa enim, & miranda diuina mentis argumenta exhibuit, quorum memoria apud Hebræos durat clarissima: sepulchro etiam honoratus est magnifico, quale decuit hominem numini Diuino acceptissimum.* De eodem quoque legimus Eccles.48.num.14. *Mortuum prophetauit corpus eius.* Quia videlicet edidit illud post hominum memoriam longè insigne,inauditúmque miraculum, suscitãdo mortuum, casu duntaxat in suam sepulturam in-

134 iectum, 4.Regum 13. num.21. *Quod cùm tetigisset ossa Elisei, reuixit homo, & stetit super pedes suos.* Prodigium sanè stupendum, opúsque Diuinitatis maximè proprium: nullæ enim omnino sunt in vniuersa natura vires, quæ hominem vita functum valeant rursus ad vitam reuocare. Hoc itaque summum Diuinitatis indicium homines tam morbosos, & affectos in hoc superstitionis genere, vehementer permouere potuisset ad honores diuinos Elisæo tribuendos: cùm tamen ne prima quidem cõmotio Elisæum adorandi eorum animos subierit: certè ne minima quidẽ talis sceleris suspicio scriptis prodita est Quo ergo fundamento nititur eorum coniectura, qui asseuerant, Moysen, si sepulchrum eius proderetur, pro Numine colendum fuisse? quo exemplo cõfirmant?qua historia fidem faciunt?

135 Enim verò tantum abest, vt extructo in omnium oculis Moysis tumulo, inde arrepturi essent Iudæi occasionem illum pro Numine adorandi, vt potiùs fidenter pronuntiem, si talis de Moyse opinio præconcepta Iudæorum mentes occupasset, ad eam stirpitus euellendam, nihil efficacius, nihil potentius excogitari potuisset, quàm ipsius ossa partim absumpta, partim adhuc tabo, saniéque respersa, palàm omnibus spectanda proponere. Hoc mortalitatis spectaculum conceptam Diuinitatis opinionem facilè ex omnium animis excuteret. Arbitratus est Iosephus, Moysen verè non obiisse, cui adstipulantur ex nostris Ambrosius libro 1. de Cain, & Abel capite 2. Hilarius Can. 20. in Matthæum, Catharinus in cap 2. Genesis, & Arboreus in sua Theosophia capite 11. quos iure, ac meritò refellunt Suarez tomo 2. disputat.32. Bellarminus tomo 1. libro 2.de Reliquiis Sanctorum, capite 4. Mendoza quæstione 5. Scholastica, numero 7. Maluenda libro 9. de Antichristo capite 8. & Serarius in Iosue libro 1. 136 capite 10. quæst.5. Pugnat enim hæc opinio cum apertissimis Scripturæ testimoniis: ea tamen vide, quemadmodùm eludat, & ad suam sententiam detorqueat Iosephus lib.4. Antiquitatum, capite 8. in ipsis penè extremis

tremis verbis. [Cùm post mutuos complexus Eleazaro, ac Iosue vltimum vale diceret, inter loquendum repentina nube circumdatus in vallem quandam est ablatus. In sacris autem voluminibus scriptum est, eum esse mortuum, propter metum, ne ob excellentem eius virtutem ad Diuinitatem abiisse putaretur.] Ita habet emendatior versio Iosephi. Si ergo illius mors, scriptis duntaxat prodita, obstare poterat opinioni Diuinitatis: quantò efficacius esset ad eam opinionem radicitus extirpandam, Moysis ossa in cineres resoluta oculis ipsis intueri?

137 Cretenses habiti sunt, & prædicati mendacissimi ab omnibus Historicis, atque Poëtis. Apostolus quoque refert carmen Epimenidis ad Titum 1. num. 12. *Cretenses semper mendaces.* Inusta autem illis nota ea est, vt eruditè probat Angelus Politianus in Miscellaneis c. 25. quia Iouis, Deorum Gentilitatis facilè Principis, sepulchrum Cretenses ostendebant, in eóque demortui ossa asseruari apud se iactabant. Impudens autem mendacium Gentibus videbatur, quódque Iouem suum Diuinitate prorsus exturbaret, eius ossa, cinerésque ostendere, quem in cælis regnantem pro Numine colabant. Est enim validissimum telum, quod ex isto sepulchro Iouis arripit Lactantius, & in Gentiles intorquet, lib. 1. Diuinarum Institutionum c. 11. [Quomodò igitur potest Deus alibi esse viuus, alibi mortuus? alibi habere templum, alibi sepulchrum? Sciant ergo Romani, Capitolium suum, id est, summum caput Religionum suarum, nihil esse aliud, quàm inane monumentum.] Nihil negotij est, hæc ipsa ad Moysen accommodare.

138 Porrò quod legimus Deuteron. 34. num. 6. *Mortuus est ibi Moyses servus Domini, iubente Domino, & sepeliuit eum*, scilicet *ipse Dominus*; eum habet sensum, quem sequitur Methodius apud Epiphanium, hæresi 64. prope finem, & ipse Epiphanius hæresi 9. curatum videlicet funus fuisse per Angelos. Lege Serarium lib. 1. in Iosue cap. 10. q. 6.

Quod verò subiungitur in Deuteronomio: *Non cognouit homo sepulchrum eius vsque in præsentem diem*; potiùs ad eximiam, & singularem Moysis excellentiam, & gloriam redundare, egregiè scribit Philo libro 3. de Vita Moysis: [Quòd sepultus nullo præsente, non mortalibus nimirùm manibus, sed immortalibus potestatibus: quòd nõ in Maiorum sepulchro conditus, nempe monumentum præstantius consecutus, nulli mortalium perspectum] Ambrosius etiam humano quiddam maius, & augustius hoc existimauit, lib. 2. de Offic. cap. 7. [Meritò æstimatus est supra homines, vt & vultui eius non possent intendere, & sepulturam eius nõ repertam crederent.] Auctor ille de Mirabilibus Scripturæ lib. 1. cap. 35. hanc etiam attigit causam. [Mortis eius, & sepulchri nemo conscius erat, quatenùs illam faciem, quæ consortio sermonis Domini rutilauerat, mortis mærore repressam nemo videret.]

Quare concludo, si vllum periculum impenderet Moysen pro Numine adorandi, pronior inde occasio enasci potuisset, quòd neque sepulchrum ipsius vspiam cerneretur, nec vllum demortui vestigium in terris extaret. Atq; hinc fortasse fluxit, quod hæresi 55. refert Epiphanius. *Qui in Arabia Petrea habitant, Moysem propter diuina signa Deum putant, adorántque ipsius imaginem.* 139

Si qua ergo disceptatio, atque contentio fuisset inter michaëlem, & diabolum de Moysi corpore humãdo

magis propenderem in ſententiam Genebrardi lib. 1. Chronograph. fol. 75. *Quia diabolus, ne Moyſes diuinus homo, propheticóque maior haberetur, eum ſepeliri humano more pro ſuo iure* (qui mortis, corruptioníſque habebat imperium, ad Hebræos 2. num. 14) *cupiebat, vt Iudæis eum redderet contemptiorem, minúſque præſtantem: cùm contrà Archangelus eius corpus, tanquam diuinioris hominis, ſubduci vellet ex viuorum oculis, ſepelirique auguſtiore, nobilioréque modo quàm mortali.*

140 Verùm ſi ſcopus, & contextus Apoſtoli penitiùs inſpiciatur, cùm habeat apertum Scripturæ locum, quò alludere, quem ad ſuam ſententiam confirmandam, in hiſtorico ſenſu citare poſſit, cùm ipſiſſima verba, quæ illic habentur, hîc vſurpet Iudas; quid opus eſſet aliunde corrogare; & vbi auctoritas Canonica ſuppetebat, ex libris apocryphis haurire? vt dicebant illi Patres, quos initio laudaui: quamquam ea, quæ Apoſtoli hauſerunt ex apocryphis, cùm ipſa per ſe erant certiſſima, tum ipſi ſua auctoritate & Canonica illa, & infallibilis certitudinis effecerunt.

141 Scopus igitur Apoſtoli eſt, nouo quodam argumento, ex rara modeſtia Michaëlis ducto, acriùs inſectari Hæreticorum petulantiam, qui nulli hominum generi parcunt, ſed vel ipſos Principes, & Magiſtratus probris, maledictíſque proſcindunt. Argumentum autem eſt huiuſmodi. Quod non audet præcellentiſſimus Angelus in dæmonem omni execratione digniſſimum, audere non debent viles homunciones contra perſonas in altiſſimo dignitatis gradu collocatas: ſed Michaël Archangelus, Princeps, & anteſignanus militiæ cæleſtis, atque adeò inter Angelicas poteſtates nulli ſecundus, non eſt auſus maledicto perſtringere, & blaſphemiæ nota inurere diabolum, tametſi re ipſa blaſphemum, & in Dei maieſtatem contumelioſum; tantùm modeſtiſſimè dixit: *imperet tibi Dominus*, coërceat te, ac frænum tantæ procacitati iniiciat mundi molitor Deus, cui velis nolis, tibi parendum eſt: ergo iniquiſſimum eſt, infimæ notæ homulos, ſcelerúmq; maculis notatiſſimos, blaſphemare Principes, dignitatis excellentia, ſanctitatéque conſpicuos; eos deniq; petulantiſſimè maledictis inceſſere. Itaque duplex eſt in perſonis comparatio, vt notauit Feuardentius. Prima: ſi Michaël Archangelus non eſt auſus, quis homo iure audeat? Altera: ſi ne diabolus quidem, quamuis æternæ damnationi addictus, & in Deum conuicia iactans, maledictis eſt proſcindendus; quo iure Magiſtratus, ac Principes proſcindantur?

Confirmatur hęc intelligentia huius loci ex altero, nõ dicam ſimili, ſed penè eodem, vt conſtat ex toto contextu, apud Sanctum Petrum in illa Epiſtola 2. cap. 2. n. 11. *Vbi Angeli fortitudine, & virtute cùm ſint maiores, non portant* (Græcè, *vpherusi*: non ferunt, non proferunt) *aduerſum ſe execrabile iudicium*. Græcè, *blaſphemon criſin*, ideſt, non ſuſtinent præ modeſtia impingere vel ipſi dæmoni blaſphemæ procacitatis, & maledicentiæ notam; non proferunt aduerſus eum verba execrationis; non audent ſententiam pronuntiare, qua eum blaſphemiæ damnent, qua illi tanquam blaſphemo cõuicientur; verentur illi imprecari ſupplicium blaſphemia dignum Lege Iſidorum Clarium, Adamũ, & Gagneiũ in eum Petri locum. Subiungit continuò Petrus, vt & hîc Iudas, latiſſimum diſcrimen inter hanc mirificam Angelorum modeſtiam, & procaciſſimam Hæreticorum petulantiam. 142

Cùm ergo hic ſit Apoſtoli ſcopus, hæc ſeries totius contextus; cùm ad 143
confir

confirmandum id ipſum, quod Iudas agebat, extet luculentum teſtimoniũ apud Zachariam cap. 30. cùm ibi Michaël aduerſus diabolum acerrimè diſceptet, atque confligat; cùm ipſiſſima verba Michaëlis, ex Zachariæ loco deprompta, hîc reticeantur; cùm cætera denique conueniant; rem mihi videtur quaſi acu tetigiſſe Venerabilis Beda, qui in Commentario huius Epiſtolæ ait, vnam, & eamdem eſſe altercationem, concertationémque, ibi à Zacharia, hîc ab Apoſtolo relatam.

144 Atque in primis, quod attinet ad perſonas diſceptantes, cùm vtrobique diabolus disertè nominetur, de Michaële duntaxat poteſt eſſe dubitatio: ſed & Interpretes Zachariæ conſentiunt, & ratio ipſa perſuadet, Angelum Domini, de quo in illo cap. 3. nu. 1. mentio fit, fuiſſe Michaëlem. Eſt quidem Michaël omnium cæleſtium ſpirituum præſtãtiſſimus, Princeps non ſolùm infimæ Hierarchiæ, quod plerique cõcedunt; ſed omnino ſupremæ, quod eruditè probant Tena in cap. 1. ad Hebræos difficultate vltima, ſectio. 5. Serarius in cap. 5. Ioſue quæſt. 45. vbi etiam Magallanes, ſectione 3. annotatione 4. Fuit præthereà Michaël Præpoſitus veteris illius Synagogæ, vt & nunc præſidet Eccleſiæ. Perſpicuè id affirmat Sãctus Dionyſius de cæleſti Hierarchia cap. 9. Hieronymus libro 1. Commenta. in Dani. cap. 10. & Gregorius libro 17. Moralium cap. 8. Vnde Pererius libro 12. in Daniel. circa illa verba capitis 10. numero 13. *Ecce Michaël vnus de Principibus primis*, doctè ait. [Quoniam in confeſſo eſt, Michaëlem præfuiſſe populo Hebræorum, totius orbis tunc nobiliſſimo, clariſſimo, Deóque chariſſimo, non eſt dubitandum, fuiſſe eum Principem omnium ſui ordinis.]

145 Si ergo populus ille erat Michaëlis tutelæ, fideíque commiſſus, cùm diabolus non ſolùm dolis, ac technis armatus, ſed, quod erat magis timendũ, cauſæ bonitate confiſus, & ſummo Sacerdoti, & populo vniuerſo dicam impingebat, & acerrima contentione aduerſus eos decertabat, in illo cap. 3. Zachariæ. Quis alius Angelus diabolo ſe fortiùs opponeret? quis feruentiùs cum illo diſceptaret? quis amantiùs populi defenſionẽ, patrociniúmque ſuſciperet, quàm Michaël, cui id ex officio incumbebat? Fuit itaque Michël Archangelus, qui apud Zachariam cum diabolo diſputauit.

146 Addo deinde, ibi veram interueniſſe diſceptationem, altercationémque, ibi rationum momentis vltrò, citróque acerrimè pugnatum: hæc enim diſſenſio, hæc argumentorum obiectio, ac ponderatio, hæc refutatio, atque depulſio, ſpiritualis pugna eſt, quæ inter Angelos intercedit: quæ neſcio, quomodò ſolidè excogitari poſſit circa Moyſis cadauer patefaciendum: ſi enim cauſaretur diabolus, oportere tam ſancti viri oſſa honorificè in ſepulchro collocari: & palàm veneranda proponi; ex compoſito, & ab inſito fallendi artificio totum id emanare, liquidò proderetur. Quę igitur ibi diſputatio? quæ momenta rationum vtrinque coniecta? At apud Zachariam grauis ſanè, & anceps interceſſit Michaëli cum diabolo concertatio: obſeruat enim ibi Hieronymus, diabolũ à dextris Pontificis rei, ſordidatíq; aſtitiſſe, hoc eſt, potiorem in iudicio obtinuiſſe locum, *quia vera* (inquit) *erat accuſatio*. Itaque cauſam ſuam acriter diabolus agebat: contendebat populum iure ſibi adiudicandum, ſuppliciíſq; addicendum; interim verò à miſera illa captiuitate minimè liberandum, quia diuinas leges violauerat, atque perfregerat. Iactabat etiam blaſphemias contra

Deum, criminando, eũ acceptatorem esse personarum, qui Angelos vel semel peccantes continuò ad Inferos detrusisset; populo verò illi, quotidie in eadē flagitia relabenti, toties ignosceret. Atque ista blasphemia fuit, quā non sustinuit Michaël præ modestia dæmoni impingere: *non est ausus ei iudicium inferre blasphemiæ.*

148 Iam verò verba illa, quibus Michaël dæmonem criminantem, conuiciantémque repressit, eadem omnino, ex Zacharia fideliter descripta, recitat Apostolus; non appendit, sed numerat. Quamuis enim legamus apud Zachariam *increpet*, & *imperet* apud Iudam; sed sciamus, idem vtrobique subesse verbum *epitimao*, ex Editione LXX. quam ferè citare solent Apostoli. Est autem eius verbi germana significatio, vt obseruat Maldonatus Matth. 8. num. 26. & Marci 1. num. 25. cum obiurgatione quadam, & potestate, adiunctis minis imperare. Vnde idem prorsus verbum, & in eamdem sententiam vsurpatum ab Euangelistis, quò vim eius omnem exhauriat, trifariam Vulgatus Latinè vertit: Matthæ. 8. num. 26. *Imperauit ventis, & mari:* Marci 4. num 39. *Comminatus est vento, & dixit mari: tace, obmutesce:* Lucæ 8. num. 24. *Increpauit ventum, & tempestatem aquæ.*

149 Minùs autem debet mouere quempiam, hæc verba ab Apostolo attribui Michaëli, cùm constet apud Zachariam, ea effatum fuisse Deum, cap. 3. numero 2. *Et dixit Dominus ad Satan.* Vbi ineffabile nomen *Iehoua*, & Deo maximè proprium, Hebraicè subest: quia scitum est in Scriptura, Angelos sæpe Dei personam sustinere, eáque tunc enuntiare, quæ nullatenùs ipsi Angelo, qui loquitur, sed soli Deo, cuius vices gerit, possunt conuenire: vt multis Scripturæ testimoniis demonstraui Deuteron. 32. n. 12. Michaëlem autem in hoc iudicio Dei personam egisse, liquidò constat, quia coram illo iudicium ipsum exercebatur, Zachar. 3. numero 1. *Et ostendit mihi Dominus Iesum Sacerdotem magnum stantem coram Angelo Domini.* Itaq; non Dominus ipse, sed Michaël Domini personam repræsentans, Satanam allocutus est. Sic vitatur duriuscula illa locutio. *Dixit Dominus ad Satan: increpet Dominus in te.* Quomodò enim ipse Dominus Domini increpationem exoptaret?

Cùm tota hæc explicatio sine vllis 150
salebris placidissimè decurrat, tamen aqua in eo nobis hæret, quòd corpus Moysi non in sensu proprio de corpore naturali, sed in metaphorico de corpore mystico, hoc est, de populo Israëlitico, interpretemur. Quod videtur inauditum, valdéq; coactum. Sed cùm videamus alioqui totam explicationem lenissimè fluere, nescio, cur nobis hærendum sit in hac salebra: suppetunt enim multæ, iustissimæque causæ, cur Moyses caput illius populi, cur populus vicissim Moysi corpus nominetur, vt disertè hîc affirmauit Beda.

Principio namque vulgatissimum est in Scriptura, Principem populi, caput appellari. Oseæ 1. numero 11. *Ponent sibimet caput vnum.* Amos 6. numero 1. *Optimates capita populorum.* Et sexcentis aliis locis. Nullus verò vnquam extitit Princeps, qui potiore iure, quàm Moyses, caput sui populi diceretur. Nam, vt eruditè probat ex Scriptura, & Patribus Bellarminus lib. 5. de Romano Pontifice, cap. 9. simul in Moyse concurrebant in supremo quodam gradu ea omnia, quorum singula Principem illum, & caput suæ gentis effecissent.

Fuit enim Summus Pontifex, ex 151
quo, tanquam ex capite, omnis in corpus deriuaretur influxus. Liquet id cap.

cap.11. Numerorum. Cùm enim solus non posset tantam regere multitudinem, ac Dei iussu septuaginta seniores elegisset; addit sacer textus num.25. abstulisse Dominum de spiritu, qui erat in Moyse,& septuaginta illis senioribus dedisse. Quod rectè exponit Augustinus q.18. in Numer. & Bellarminus lib.4.de Romano Pōtifice cap.24. ablationem istam non significare diminutionem spiritus in Moyse, quia tunc nihil illi profuisset habere adiutores, si propterea ipse debilior factus esset: sed voluit Deus ostendere, in Moyse residere totam auctoritatem; cæteros autem, si quam haberent, totam ab ipso habere, tanquam à capite deriuatam.

152 Fuit prætereà summus Legislator: nam etsi lex illa vetus à Deo data erat; tamen, quia populus non à Deo, sed à Moyse eam acceperat, eius auctor Moyses dicebatur. Ioan.1.nu.17. *Lex per Moysen data est.* Et cap.7. num.19. *Moyses dedit vobis legem.* Imò verò etiam lex ipsa diuina, lex Moysis appellatur. Lucæ 2. num 22. cap.24. num.44.& Ioann.7.num.23. Act.13. num.38.& cap.15.num.5. & proptereà, quæ in lege scripta, atque præcepta sunt, ea dicitur Moyses scripsisse, ac præcepisse. Ioan.8. num.5. *In lege Moyses mandauit nobis.*

153 Fuit etiam summus Rex, & Princeps temporalis, qui populum illum ex Ægyptiaca seruitute asseruit, & hoc titulo redemptionis iure fecit suum. Propterea enim Nazianzenus in Oratione ad Gregoriū Nissenum, Principum Principem eum nominat. Fuit denique summus Iudex, Exod.18. num.13. *Sedit Moyses, vt iudicaret populum.* Cuius in iudicando tanta extitit auctoritas, vt scripserit Augustinus, q.68. in Exod. *Sedebat in iudiciaria sublimitate solus, populo vniuerso stante.*

Si ergo Moyses tam multis titulis 154
Pontificis, Legislatoris, Regis, atque Iudicis, erat caput illius populi; si populus ipse non solùm Dei populus, sed Moysis etiam populus ore Diuino dicebatur, Exod.32.num.7. *Peccauit populus tuus, quem eduxisti de terra Ægypti*; si popularis multitudo, quibusdam constricta,& compacta nexibus, vnum efficit corpus, ad Rom. 12.numer.4. *ita multi vnum corpus sumus.* Et 1.Cor.10.numer.17. *Vnum corpus multi sumus.* Eleganter enim Tertullianus in Apologetico, c.39. [Corpus sumus de conscientia religionis & disciplinæ vnitate, & spei fœdere.] Vbi Pamelius num.498. probat, corpus pro cœtu populi vsurpari. Lampridius in Seuero. *Corpora constituit Vinariorum,* &c. *& omnino omnium artium.* Extāt etiam in Iure ciuili ad hoc probandum textus singulares, l. *Non tantum.* ff. de Excusationibus tutorum in Infortiato. *Non omnia corpora, vel collegia vacationem tutelarum habent.* Et l. *Quæ ex relationibus*, Cod. de Legibus. *Quibuslibet corporibus* (vbi Glossa explicat, *cœtus, aut communitates*) *aut Prouinciæ, vel ciuitati donauimus.* Vide etiam l. *Rerum.* ff. de Vsucapionibus.

Si ergo corpus absolutè positum, 155
sæpe idem est, atque communitas; quid mirum videri debet, si populus, cuius tot nominibus caput erat Moyses, corpus Moysis appellatur? Sic etiam Ecclesia vocatur corpus Christi ad Ephes.1.num.23. *Quæ est corpus ipsius.* & cap.4. num.12. *in ædificationem corporis Christi.* cap.5. num.30. *Membra sumus corporis eius.* 1. Corinth. 12. numero 27. *Vos estis corpus Christi, & membra de membro.* Ad Colossens. 1. numero 18. *Ipse est caput corporis Ecclesiæ.* n.24. *Pro corpore eius, quod est Ecclesia.*

NVME

NVMERVS X.

Hi autem, quæcumque quidem ignorant, blasphemant.

156 EXtat etiam huic gemina sententia in illa Epistola 2. Petri cap. 2. num. 12. *In his, quæ ignorant, blasphemantes*: hoc est, in mysteriis, quæ non attingunt, quæ eorum captum superant, aciémque præteruolant, blasphemias effundentes. Adhuc enim Apostolus blasphemam, atque procacem hæreticorum petulantiam cum temperatissima Michaëlis moderatione contendit. Michaël ne scelestissimum quidem diabolum, Inferorum fornacibus addictum, Deo ipsi conuiciantem, aduersus eius populum multa nefariè molientem, ausus est maledicto perstringere: hos autē, parum est Magistratus, & Principes probris incessere: non hîc consistit eorum impudens, atque effrænata procacitas: etiam ipsa sacrosancta Religionis mysteria, quæ illi, cùm planè sint belluinis sensibus affixi, & in cœno voluptatū hærētes, atq; adeò prorsus stupidi, ne cogitatione quidem informant; omnia tamen ex suo captu metientes, quę sensibus non assequuntur, non modò non credunt, sed blasphemiis etiā proscindunt. Sic mysteriū sanctissimæ Trinitatis prorsus nō attigerunt, ac proinde blasphemiis lacerarūt Arius, Eunomius, Macedonius, atque Sabellius. Venerandum Eucharistiæ Sacramentum, & ignorarunt simul, & blasphemarunt Berengarius, Vviclephus, Zuinglius, Oecolampadius, &c.

¶ *Quæcunque autem naturaliter, tanquam muta animalia, norunt, in his corrumpuntur.*

157 CVm omnes suas cogitationes ad res vilissimas, & sordidissimas abiecerint; cùm nihil, nisi crassum, & pecuinum sapiant; cùm pecudum ritu ea duntaxat magno æstiment, quæ sensus titillant; cùm naturaliter omnia voluptate metiantur: Græcè *physicos*, id est, cùm sola natura, & experientia sensuum duce, instar belluarum rationis expertium; nullo cōsilio, nulla ratione, multò verò minus cælesti aliqua luce, sed cæco, ac belluino naturæ impetu ferantur; quid inde cōsequetur? Imò verò quid mali non consequetur? Remoto pudoris, ac Rationis fræno, perditissimè in omnes se libidines insatiabiliter ingurgitant; & non secùs, ac porci lutulentissimi, in cœnoso illo libidinis fœtore se ipsos miserè prouoluunt. Sed quia sæpius iam de effusissima Hæreticorum luxuria mentionem fecimus, hîc etiam verecundo silentio pudori consulamus.

Hieronymus, siue hunc, siue alterum quàm simillimum Petri locū ex illa Epistola 2. cap. 2. num. 12. ita recitat lib. 1. contra Iouinianum cap. 24. *Isti, quasi irrationabilia iumenta, in ventrem, & libidinem proni sunt.* Nec infrequens est in sacra Scriptura, libidinosos cum belluis comparare; maximè verò cum equo, qui, vt scribit Aristoteles lib. 6. de Historia Animalium cap. 23. salacissimus, & impotentissimus est; aut cum mulo, qui apud Veteres, vt auctor est Pierius lib. 12. lasciuum, spurcúmque hominem, tanquam aptissimum hieroglyphicū, exprimebat. Hieremiæ 5. num. 7. *In domo meretricis luxuriabantur: equi amatores, & emissarij facti sunt: vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat.* Psal. 31. num. 9. *Nolite fieri, sicut equus, & mulus.* Tobiæ 6. num. 17. *Qui coniugium ita suscipiunt, vt Deum à se, & à sua mente excludant, & suæ libidini ita vacent, sicut equus, & mulus.* Vbi obserua, eo quasi aditu patefieri ianuam ad 158

tam effusam luxuriã,quia homo claudit oculos ad ea intuenda, quæ frænare, & continere possent libidinis impetum, Deúmque à sua cogitatione prorsus excludit. Sic impudici illi senes Daniel.13.nu.9. *Euerterunt sensum suum,& declinauerunt oculos suos, vt non viderent cælum.*

159 Illud etiam hîc obseruandum est, nunquam salacissimos equos transilire eos, quos natura constituit, fines; hæreticos autem omnia iuris, ac pudoris repagula perfringere;omnes naturæ ipsius leges peruertere; in omni se luxuriæ, etiam præposteræ, cœno volutare. Narrat Aristoteles lib.9 de historia Animalium, cap. 47. equum cum matre coire nunquam:cùm verò aliquando tectis oculis quidã admissus esset matri; posteáque detracto velo, matrem agnouisset, sese ex alto monte præcipitem egisse. Eãdem historiam refert Plinius lib. 8. cap. 42. Addit etiam Varro lib.2. de Re rustica, cap.7. priusquàm se præcipitaret, perorigam, qui coegerat, vt matrem iniret, ab ipso equo calcibus, ac dentibus laceratum.

160 Id verò, quia leuissimum duco, ne attingerem quidem,nisi ab iis,quibus lingua, non pectus sapit, magni fieri animaduerterem. Corrigit Tigurina Vulgatum; & pro *muta*, substituit *rationis expertia*; alij, *irrationalia*. Id scilicet ignorabat Interpres: quasi verò *logos*, non vtrumque significet,sermonem videlicet, & mentem:vnde *aloga*, animantia dicuntur,quæ & mente,& sermone carent. Quia ergo vtrumque significatum vidit Interpres ea voce comprehendi, vt vtrumque nobis enuntiaret; ipsissimas voces Græcas hîc *muta animalia*, apud Petrum verò cap. 2. num. 12. *irrationabilia pecora* vertit. Neque id abhorret ab elegantium Latinorum vsu: nam apud Ciceronẽ rationis expertes animãtes, non semel *muta* nominantur:quia nimirum,vt scribit Aristoteles 4.de Historia Animalium cap 9 & notum est vel pueris,sermo proprius est ratione vtentis hominis. Hæc enim duo sunt præclara munera, nobis diuinitus cõcessa,quibus à cęteris secernimur animantibus,ratio,& quasi nuncius quidam rationis,& interpres sermo. Lege Lorinum in id Sapien.11.num.16. *Colebant mutos serpentes.* Græcè, *áloga herpetà.*

NVMERVS XI.

Væ illis, qui in via Cain abierunt.

INtonat hæreticis formidandũ illud *væ*, toties illis à Prophetis intentatum: & vulgari denotat Hebraismo, eos exprimere hæresiarcharum mores,quorum se discipulos profitentur: abire enim, aut ambulare in viis alicuius,est illius vestigiis insistere,illum vita,& moribus imitari. De peruerso Rege Achaz legimus 4.Reg.16.num.3. *Ambulauit in via Regum Israël*, id est, coluit idola, sicut illi coluerunt. Contrà verò de sanctissimo Rege Iosaphat,3.Reg.22. nu.43. *Ambulauit in omni via Asa patris sui:*& de piissimo Iosia, 4.Reg.22. num. 2. *Ambulauit per omnes vias Dauid patris sui.* De filiis Samuel,1.Reg. 8. num.3. *Non ambulauerunt filij illius in vijs eius.* Itaq; Hæretici in via Cain abierunt, hoc est, expresserunt mores illius imitando, ingressi sunt eandem viam, quam Cain reliquit notatam, atque impressam errorum vestigiis. 161

Fuit nimirùm Cain primus hæresiarcha, in quẽ aptiùs multò, quàm in Marcionem, quadraret celebre illud Polycarpi dictum: *agnosco primogenitum Diaboli.* Si enim hæretici *ex parte diabolo* sunt, Ioannis 8. num.44 atque adeò filij diaboli, 1. Ioan. 3. num. 10. 162

KKkk primus

primus diaboli filius, primogenitus diaboli iure Gentium appellabitur. Atque huc respexit Polycarpi Magister Ioannes, cùm agens de Cain, Epistola 1. cap. 3. num. 12. ait. *Non sicut Cain, qui ex maligno erat*, Græcè, *ectu ponerus*: cum articulo emphatico, *ex illo maligno*, nempe ex diabolo: de quo paulò antè dixerat idem Apostolus cap. 2. num. 13. & 14. *Vicistis malignum*. Græcè, *ton poneron*. & cap. 5. num. 17.
163 *malignus non tangit eum*. Eadem enim voce diabolus designatur Matth. 13. numero 19. *Venit malus* (Græcè, *ho poneros*, ille malignus) *& rapit, quod seminatum est in corde eius*. Quem apertiùs expressit Luc. cap. 8. num. 13. *Venit Diabolus, & tollit verbum de corde eorum*: & Marcus cap. 4. numero 15. *Venit Sathanas, & aufert verbum*. Quare quod obsecramus in oratione Dominica, *sed libera nos à malo*, Græcè *apo tu poneru*, Tertullianus libro de Fuga in persecutione cap. 2. vertit, *erue nos à maligno*: & subdit: *tunc enim eruimur Diaboli manibus, cùm illi non tradimur in tentationem*. Sic interpretantur ea verba Chrysostomus, Theophilactus, & Eutymius in Matthæum c. 6. Cyrillus Hierosolimitan. Catech. 5. Nissen. de oratione Dominica, Diuus Ambrosius lib. 5 de Sacramenti capite 4. Cassianus Collatione 9. capite 23. & Petrus Chrysologus sermone 67.

164 Quòd autem Cain fuerit primogenitus Diaboli, & primus hæresiarcha, testatur expressè Paraphrasis Hierosolymitana in cap. 4. Genes. num. 8. circa illa verba, *dixitque Cain ad Abel fratrem suum, egrediamur foras*. [Cùmque egressi essent ambo in agrum, respondit Cain: (idest, sic exorsus est loqui) non est iudicium, nec iudex, nec sæculum aliud, nec merces bona pro iustis, nec pœna pro impiis: nec Dei misericordia creatus est mundus, &c.] Attende blasphemum hæresiarcham: & vide, quàm pestiferum venenum innocentissimo Abeli faucibus afflare moliretur. Atque ab hoc Hæresiarcha proseminatos fuisse hæreticos quosdam, qui Caini, siue Cainani cognominarentur, auctores sunt Philaster de Hæresibus cap. 38. Irenæus lib. 1. c. 35. Theodoretus lib. 1. Hæreticarum fabularum, Epiphanius hæresi 38.

Et errore Balaam mercede effusi sunt.

VNo verbo complexus est Beda 165
sensum huius loci. [Errore Balaã effusi sunt, qui pro amore terrestrium commodorum, veritatem, quam ipsi norunt, impugnant.] Est autem *effundi*, laxas habenas cupiditati remittere. Lege Delrium ad illa Genes. 49. n. 4. *effusus es, sicut aqua.*

Sed pro clariore horum verborum expositione, sciendum est, Balac Moabitarum Regem, cùm Hebræorum arma formidaret, ad Balaam hariolum quasi ad sacram anchoram, confugisse. Erat hic, vt scribit Augustinus sermone 103. de Tempore, [Famosissimus in arte Magica, & in carminibus noxiis præpotens. Nisi enim experimẽta plurima præcessissent, quòd frequẽter maledictis hostem vertisset armatum, nõ vtique præsumpsisset Rex, hoc posse fieri sermonibus, quod ferro, & acie vix posset.] Legauit ergo ad eum Rex seniores, & maiores natu, habentes pretium diuinationis in manibus, Numerorum 22. num. 7. qui illi suo nomine renuntiarent: *Veni, & maledic populo huic, quia fortior me est. Mercedem itaque iniquitatis amauit: correptionem verò habuit suæ vesaniæ subiugale mutum animal hominis voce loquens*, 2. Petri 2. num. 15.

Igitur cùm omnino persuasum haberet, populum illum, non nisi à Deo 166
propter

propter peccata deſtitutum vinci poſſe, Regi conſilium dedit, Numerorum 24.num.14. *Dabo conſilium, quid populus tuus populo huic faciat.* Et quanuis eo loci non explicet hoc conſilium ſacer textus, alibi tamen explicuit, & Ioſephus libro 4. Antiquit. cap.6. diſertis verbis expoſuit. [Si breuem victoriam de illis conſequi quæritis, hoc conſilio voti compotes efficiam. Filiarum formoſiſſimas, quæ pulchritudine ſua ſpectantium caſtitatem expugnare poſſint, quantùm fieri poteſt, cultas, ac ornatas mittite, vt prope caſtra obuerſentur; & vbi cupidine captos viderint, ſe proripiant: cúmque rogatæ fuerint, vt maneant, non annuant, niſi perſuaſis, vt relictis patriis legibus, & cultu Dei, Moabitarum Deos venerentur: ſic enim Deum iratum ſibi reddent.] Eadē prodit Theodoretus quæſt.45. in Numer. & in eo lib.cap.31. num.15. ſic ait Scriptura. *Cur fœminas reſeruaſtis? Nonne iſtæ ſunt, quæ deceperūt filios Iſraël ad ſuggeſtionem Balaam, & præuaricari vos fecerunt?* Et Apocal.2. num.14. *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere ſcandalum coram filiis Iſraël, edere, & fornicari.*

167 Enimverò etiam citra Dei offenſam, quam incurrentes Hebræi cęleſti robore, ac pręſidio nudati ſunt, perniciosiſſimū ſanè fuit Balaami conſiliū: nihil enim ita retūdit robur militare, nihil ſic neruos virtutis incidit, ac libido. Caſtra dicta ſunt, auctore Iſidoro lib.9. Etymol.c.3. quem pleriq; ſequuntur apud Biſciolam lib.4. Horarum ſubceſſiuarum c.12. [Caſtra quaſi caſta: nam nunquam iis intererat mulier.] Congruenter cecinit ille alter.

Caſtra peto, valeátque venus, valeántque puellæ.

Lipſius lib.5. de Militia Romana Dialogo 18. recitat hanc Germanorum legem.

Non erit in noſtris nobiſcum fœmina caſtris.
Qui reus extiterit, ſpoliis nudatus abibit
Turpiter, & naſo mutilabitur illa reſecto.

Tertullianus in exhortatione ad caſtitatem c.12. tanquam omnino certum ponit, milites caſtè vixiſſe. Apud Romanos quidem, vt auctor eſt Dio, lib.60. & Cornel. Tacit. lib.14. Hiſtoriarum, milites etiam vxores habere legibus vetabantur: legis cauſam affert lib.3. [Ineſſe enim mulierum comitatui, quæ pacem luxu, bellum formidine morentur.] Sed eſt inſignis locus apud Valerium Maximum lib. 2. c. 7. [Exhauſta erubeſcenda ſentina ſcortorum è caſtris Scipionis, Romanus exercitus, qui paulò antè metu mortis turpi ſe fœderis macula aſperſerat, erecta virtute, acrem illam, & animoſam Numantiam incendiis exuſtam ſolo æquauit.] Vides Romanos milites eneruatos libidine? Vides rurſus caſtitate confirmatos, & erectos? 168

Et in cōtradictione Corè perierunt.

Rectè item exponit Beda. [Contradictione Corè, qui viuus ad inferna deſcendit, intereunt, quicumque appetitu indebiti primatus ſe ſe ab vnitate ſanctæ Eccleſiæ ſecernūt.] Nota eſt ex libro Numerorum cap.16. ſeditio aduerſus Moyſen, & Aaronem concitata, cùm Corè, qui erat de tribu Leui, ſummum Sacerdotium affectaret, atque adeò non ſolùm animo, ſed re ipſa audacter iam præſumeret; ibi numero 10. *Vt vobis etiam Sacerdotium vendicetis:* Dathan verò, & Abiron dominatum in totum populum occupare per tyrannidem molirentur: dirupta namque eſt terra ſub pedibus eorum, num.32. *& aperiens os ſuum deuorauit illos, deſcenderúntque viui in infernum.* 169

Simili fastu omnes hæretici turgent; similes apud inferos luent pœnas. Sapienter enim Irenæus libro 4. cap.43. [Qui exurgunt contra veritatem, & alteros adhortantur aduersus Ecclesiam Dei, remanent apud inferos voragine terræ absorpti.] Cyprianus verò Epistola 65. ad Rogatianum: [Qui ausi sunt superbire, & ceruicem suam extollere, & Sacerdoti Præposito se adæquare, hiatu terræ absorpti, ac deuorati pœnas statim sacrilegæ audaciæ persoluerunt, vt probaretur, Sacerdotes Dei ab eo, qui Sacerdotes fecit, vindicari.]

170 Notabile documentum, quo discimus, multò acerbiores, & atrociores pœnas dare, qui in Dei ministros iniuriosi, contumaces, ac rebelles extiterunt, quàm qui propriè in Deum ipsum aliquod facinus perpetrarunt. Etenim in Idololatras, qui vitulũ aureum adorauerant, gladio animaduertere satis habuit Deus, Exod.32.n.28. At in seditiosos istos ignis sæuus exarsit, viuósque terra dehiscens repentè deglutiit, horrendo spectaculo, æternis flammis comburendos. Obseruat hoc Chrisostomus in illud Apostoli ad Hebræos 13.num.17. *Non gementes:* [Gemitus (inquit) Prælati ob inobedientiam subditi, inuocat Dominum, qui seueriùs vlciscatur. Papæ, quantum periculum!] Et Chrysostomi sectator Theophilactus ibidem. [Nisi correxeris inobedientiam tuam, ingemiscet aduersum te ad Deum; quod maiorem pœnæ, ac supplicij pyram accendit, acriùs vindicem, & punitorem Deum permouens.] Lege Interpretes in ea verba Psalm.105.n.17. *Irritauerunt Moysen in castris.*

171 Editur verò hîc à Beato Iuda maximè propria Hæreticorum nota: omnes primatum affectant, imperiúmq; in cæteros arripiunt, 3. Ioannis nu.9. Sic Apostolus hæreticum quemdam notat, ac designat: *is, qui amat primatum gerere.* Vbi semel hæc pestis animum occupauit, vix vllum fidei locum relinquit. Eleganter Lactantius lib.7. Diuinarum Institutionum cap. 1. [Qui ambitione inflati, aut amore potentiæ inflammati, omne studium suum ad honores acquirendos contulerunt, nec si Solem quidem ipsum gestemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrinæ, quæ illos iubet, omnipotentia, & honore contempto humiles viuere.] [Diuersis locis (inquit Augustinus tom.9. lib. de Pastoribus cap 8.) sunt diuersæ hæreses, sed vna mater superbia omnes genuit.] Itaque rectè ab eodem Sancto definitur hæreticus tom. 6. lib. de Vtilitate credendi cap.1. [Qui alicuius temporalis commodi, & maximè gloriæ, principatúsque gratia, falsas, ac nouas opiniones vel gignit, vel sequitur.] Hoc Ecclesiastica tota testatur, & exemplis confirmat historia. De Valentino hæresiarcha scribit Tertullianus libro aduersus Valentinianos c.4. [Sperauerat Episcopatum Valẽtinus, quia & ingenio poterat, & eloquio: sed alium ex martyrij prærogatiua, loci potitum indignatus, de Ecclesia authenticæ regulæ abrupit.] Sed ne in re perspicua multus sim, pete plura exempla è Bellarmino tom.1.lib.4. de Notis Ecclesiæ cap.13.

NVMERVS XII.

Hi sunt in epulis suis maculæ, conuiuantes sine timore, semetipsos pascentes.

HÆreticorum ingluuiem, ac voracitatem carpit: gurgites isti, ac helluones, nati abdomini suo, non solùm in tenebricosis popinis, atque gurgustiis ventrem inferciunt; sed cùm templa etiam frequentant, 172

quentant, intrepidè, ſecurè, ac ſine vllo pudore in omne ſe ciborum genus ingurgitant, maioribúſque poculis ſe laceſſunt.

Gagneius hîc, & ab eo mutuatus Magallanes ad Titum 2. verſ. 1. ita Græca reddiderunt. *Hi ſunt in conuiuijs veſtris, tanquam confragoſa in mari ſaxa, & cauernoſæ rupes, vobiſcum intrepidè conueſcentes.* Ego quidem etſi non diffiteor, *ſpilades* rupes ſignificare, deliteſcentes ſub aquis pelagi, & naufragij periculum creantes; hiſq; egregiè hæreticos denotari, ad quos, tanquam ad ſaxum, qui imprudentes adhæreſcunt, fidei naufragiũ miſerabiliter faciunt; tamen multò meliùs Interpretem vertiſſe, ad veritatem mihi perſuadeo. Primò, quia illi ipſi, qui occaſionem ſæpe captant ab Interprete deſciſcẽdi, Eraſmus, Vatablus, Iſidorus Clarius, Tigurina, & Arias Montanus, hîc cum eo mirificè conſentiunt.

173 Deinde, quia nomen alterum affine, ſcilicet *ſpilos*, quod maculam item ſignificat, & ſaxum, huic ex æquo reſpondens apud Petrum, certum eſt ex altero nomine ibidem adiuncto, ſeriéque tota contextus, non cauernoſas rupes, ſed labes, ac ſordes ſignificare. 2. Petri 2 num. 13. *Coinquinationes, (Græcè, ſpili) & maculæ, delicijs affluentes, in conuiuijs ſuis luxuriantes.* Eodémque ſenſu vſurpatur ab Apoſtolo vox *ſpilos*, ad Epheſ. 5. num. 27. *Non habentem maculam:* & compoſitum *aſpilos*, hoc eſt, immaculatus, 1. Timoth. 6 numero 14. & in hac ipſa Epiſtola Iudæ nu. 23. dicitur *maculata tunica*, Græcè *eſpilomenon.*

174 Denique in ſpurciſſimos Borboritas omni libidinum cœno inquinatiſſimos, nomen labis, & maculæ aptiſſimè quadrat. Lege, quæ adnotaui ſuprà ad illa verba numero 4. *Transferentes in luxuriam:* & num. 8. *carnem quidem maculant.* Nunc accipe, quæ de iſtorum conuiuiis ſcribit Epiphanius hæreſi 26. [Larga, & opipara edulia, carnis eſum, & vini potum apponunt: ex hoc vbi compotarunt, & venas ſatietate impleuerũt, ad œſtrum ſe conuertunt.] Pudet recitare, quæ deinceps adiungit Epiphanius. An non iſti turpiſſimæ, ac ſordidiſſimæ maculæ meritò nominentur?

Eſt autem illud obſeruatione digniſſimum, apud Epiphanium commaculatos iſtos Borboritas etiam turpificato ſuo conuiuio, vel potiùs obſcœnæ luxuriæ, plauſibile charitatis, ac dilectionis nomen, quaſi velum quoddam, obtendiſſe. Subeſt enim in Epiphanio Græca vox *agape*, quam hîc vſurpat Iudas: & quãuis propriè ſignificet charitatem; Latinus tamen Interpres apud Petrum, *conuiuium*; hîc verò *epulas*, ſcientiſſimè vertit. Auguſtinus tom. 4. libro de Fide, & operibus c. 25. legit, *in dilectionibus veſtris*. Regia retinet Græcam vocem *in Agapis.*

Atque vt conuiuium conuiuio, & 175
charitatem charitati, hoc eſt, adumbratæ, fucatæ, & libidinoſæ, ſolidam, caſtam, & temperantem opponamus, adſcribam aurea Tertulliani verba in Apologetico cap. 39. [Cæna noſtra de nomine rationem ſui oſtendit: vocatur enim *agape*, id quod dilectio penes Græcos eſt. Quantiſcumque ſumptibus conſtet, lucrum eſt, pietatis nomine facere ſumptum: ſiquidem inopes quoque refrigerio iſto iuuamus. Nihil vilitatis, nihil immodeſtiæ admittit: nõ priùs diſcumbitur, quàm oratio ad Deum præguſtetur: editur, quantum eſurientes capiunt: bibitur, quantum pudicis eſt vtile: ita ſaturantur, vt qui meminerint, etiam per noctem adorãdum Deum ſibi eſſe: ita fabulantur, vt qui ſciant Dominum audire: æquè oratio conuiuium dirimit.] Atque hæc eſt illa dominica cæna, cuius meminit Apoſtolus 1. Cor. 11.

num. 18. à Sanctis Patribus *agape* iure optimo vocata: de qua eruditissimè noster Iustinianus in Commentario illius loci,& Baronius tom. 1. ann. Christi 57. à cap. 103. vsque ad 111. Bellarm. lib. 5. de Eucharistia, qui est primus de Sacrificio Missæ, c. 1. Maldonatus Matth. 26. num. 26. Lorinus Act. 2. num. 46.

176 Simile quidpiam extitit apud Romanos, minùs in hac parte hæreticis impuros: scribit enim Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. [Conuiuium etiam solenne Maiores instituerunt, idque Charistia appellauerunt, cui præter cognatos,& affines nemo interponebatur: vt si qua inter necessarios querela esset orta, apud sacra mensæ, & inter hilaritatem animorũ fautoribus concordiæ adhibitis, tolleretur.]

Nubes sine aqua, quæ à ventis circumferuntur.

177 TRes item his paucissimis verbis edũtur Hæreticorum notæ. Prima est, intolerantissima superbia, qua instar leuissimarum nubium in altum extolluntur: videlicet non ab Spiritu diuino imposito, sed à se ipsis insolenter assumpto magisterio. Iob 11. num. 12. *Vir vanus in superbiam erigitur:* quemadmodum nubes sine aqua altiùs eleuantur. Vanus Hebraicè dicitur *nabub*. Vertit Tigurina, *vir inanis*. Pagninus, *vacuus*. Regia, *concauus*. Ille scilicet, qui nihil intùs habet soliditatis, sed turgidus,& inflatus mera vanitate tumet. Subest idem verbum, vbi describitur altare, Exod. 27. nu. 8. *Non solidum, sed inane,& cauum intrinsecùs facies illud.* Grauitérque Hieron. citans ea verba 2. Petri 2. num. 18. *Superba enim vanitatis loquentes*, libro 1. contra Iouinianum ait. [Descripsit sermo Apostolicus Iouinianum loquentem buccis tumẽtibus, & inflata verba trutinantem.] *Est os Hæreticorum loquens ingentia*, Daniel. 7. num. 8. *Os loquens magna,& blasphemias*, Apoc. 13. num. 5. *Os eorum loquitur superba*, in hac Epistola num. 16. Sic Simon dicebat, se esse aliquem magnum, Act. 8. num. 9. &, vt ibi refert Lorinus ex Hieronymo in cap. 24. Matthæi, arrogãtissimè asserebat. *Ego sum sermo Dei, ego Paracletus, ego omnipotens, ego omnia Dei.* Vide ventosissimam, & inanissimam nubem.

Secundò, cùm vapores cogantur in nubes ad terram irrigandam, præcones diuini verbi nubes fœcundissimæ sunt, Isa. 60. num. 8. & verbum ipsum in arcano sermone pluuiæ cõparatur. Deuteron. 32. num. 2. Eccles. 39. nu. 8. Isa. 55. num. 10. Iob 29. num. 22. ad Hebr. 6. num. 7. At Hæretici *nubes sunt sine aqua.* Quadrat mirificè in eos illud Prouerb. 25. nu. 14. *Nubes,& ventus,& pluuia non sequentes.* 2. Petri nu. 17. *Hi sunt fontes sine aqua, & nebulæ turbinibus exagitatæ.* 178

Tertio denique inanissimæ istæ nubes, inconstantiæ flatibus impulsæ, leuiter huc illuc circumferũtur. Quo symbolo Hæreticorũ mutabilitas sapientissimè denotatur. Subest eadem vox *nephela*, id est, nubes, apud Petrũ: sed Vulgatus *nebulas* ibi scientissimè reddidit, quia nubes istæ cùm steriles sint, & inanes, ac nullo pluuiæ rore fœcundentur, in obscuras degenerant nebulas, quæ luci solis officiunt, terræque caliginem offundunt.

Hîc ego vel ipsos Hęreticos testes, ac iudices appello: ipsa enim veritas etiam ab inuitis confessionem extorquebit, quanta fluctuent inconstantia, quàm turbulentis inter se dissidiis digladientur, quàm sæpe iidem non modò diuersa, verùm etiam pugnantia, doceant. Scitè respondisse fertur Dux Saxoniæ Federicus, nosse se, quid tunc crederent Lutherani; quid anno sequen- 179

sequẽte credituri essent, diuinare non posse. Vide Lorinum 2. Petri 3. nu. 26. Protheos quidem illos, Chamæleontes, Euripos meritò appellaueris; aut si quid aliud est, quo tantam possis exprimere leuitatem. Fluctuantes circũferuntur omni vento doctrinæ, ad Ephes. 4. num. 14. Sapienter ait Tertullianus lib. de Præscriptionib. c. 42. [Mentior, si non etiam à regulis suis variant inter se, dum vnusquisq; proinde suo arbitrio modulatur, quæ accepit, quemadmodùm de suo arbitrio ea composuit ille, qui tradidit.] Vide Irenæum lib. 1. cap. 5. & Hilarium lib. 7. de Trinitate.

Arbores autumnales, infructuosæ, bis mortuæ, eradicatæ.

180 COmmunis hæc est omnium Hæreticorum nota. Fucata pietatis specie imperitorum tenẽt oculos, inanésque vulgi rumusculos consectantur. Sed omnis illa ostentatio virtutis nihil est, nisi larua, atque præstigiæ; re ipsa sunt homines profligatissimi, desperatissimíque.

Solent Prophetæ cõparare impios amænissimæ arbori, quæ florum venustate, foliorum tegmine, fructuúmque vbertate ornata, in sublime exurgit: vt cùm mox repentè succiditur, quàm caduca sint humana omnia, & quàm citò deflorescant, agnoscatur. Mundus enim arridet, vt sæuiat; extollit, vt deprimat; blanditur, vt fallat. Daniel 4. à num. 8. vsque ad 12. Psal. 36. num. 35. Ezechiel. 17. num. 24. Hæretici verò, etiam tunc cùm amænissimè florent, flores illi meræ præstigiæ sunt: arbores sunt autumnales, quæ non primo vere, vt frugiferæ solent; sed intempestiuè, extremo scilicet autumno, flores emittunt; qui mox decutiuntur ineuntis hyemis asperitate, ipsǽque arbores, tanquam omnino steriles, ignibus addicuntur.

Vocantur autem *bis mortuæ*, quia 181
primò emoriuntur, cùm nullum iam fructum proferunt; deinde cùm ferro excisæ, aut radicitus euulsæ, in ignem conijciuntur. Matth. 3. num. 10. *Omnis arbor, quæ non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur.* Sic Hæretici semel moriuntur, cùm vnà cum fide gratiam amittunt: incurrunt verò simul secũdam mortem, id est, reatum pœnæ sempiternæ, cùm Diuina sententia perculsi flammis illis vltricibus adiudicantur, veluti sarmenta è vite præcisa, quæ igni traduntur, & ardent, Ioannis 15. num. 6. Hæc est illa mors secunda toties intentata in Apocal. cap. 20. num. 14. *Missi sunt in stagnum ignis: hæc est mors secunda.* & cap. 21. nu. 8. *Pars illorum erit in stagno ardenti igne, ac sulphure, quod est mors secunda.*

Sunt denique arbores eradicatæ, 182
quæ nullam prorsus spem aliquando reuirescendi relinquunt. *Lignum enim habet spem: si præcisum fuerit, rursum virescit, & rami eius pullulant,* Iob 14. numero 7. secùs verò, si fuerit radicitus euulsum. Vt plurimum Hæretici, sic offendunt, vt penitus cadant, ad Romanos 11. num. 11. *Cadet superbus, & corruet,* Hier. 50. num. 32. *Qui non crediderit, condemnabitur,* Marci 16. nu. 16. *Imò qui non credit, iã iudicatus est,* Ioannis 3. num. 18.

NVMERVS XIII.

Fluctus feri maris, despumantes suas confusiones.

FEri epitheton non mari, sed 183
fluctibus adiacet, vt perspicuè cõstat ex Græco. Amphibologiã vitauit Tigurina. *Vndæ efferæ maris despumantes sua ipsorum dedecora.* Editio Syriaca. *Fluctus vehementes maris.* Insignis

ſignis hîc editur ab Apoſtolo Hæreticorum nota. Non ſecùs ac fluctus horribiles,ſæua ventorum tempeſtate concitati, Hæretici turbulenti ſunt, factioſi, ac ſeditioſi: vbique tragœdias excitant, omnia perturbant, cælo terram miſcent, terra cælum. Eleganter has humani generis peſtes,Eccleſiæ furias, regnorum faces, vel potiùs ardentes Inferorum tedas,depingit teſtis oculatus Perpinianus Oratione 8.

184 Verùm decumani iſti fluctus, qui terram abſorbere,& cælo ipſi ruinam minitari videntur, breui interuallo diſpulſi,in graciles ſpumas euaneſcũt. Prouerbiorum 10. nu.25. *Quaſi tempeſtas tranſiens non erit impius.* Eccleſ. 40. num. 13. *Sicut tonitruum magnum in pluuia, perſonabunt.* Quàm horribilem ſonitum,quàm ſtupendum fragorem edit tonitruum ingens, è nubibus diſploſum? Aſt vbi repentino illo fulgore perſtrinxit oculos ſonitus etiam prætervolat momento aures, admiratione obſtupefacta. Sapienter Beda in huius Epiſtolæ Commentario. [Peruerſi doctores fluctus feri ſunt in ſemetipſis inquieti,tumidi, tenebroſi, & amari: pacem Eccleſiæ ſemper impugnare non ceſſant; ſed inſtar tumentium vndarũ,quantò altiùs ſe ſuperbientes attollunt, tantò ampliùs confuſi, quaſi in ſpumas leuiſſimas diſſoluuntur.]

185 Similis locus eſt Iſaiæ 57.num.20. *Impij autem, quaſi mare feruens, quod quieſcere non poteſt, & redundant fluctus eius in conculcationem. & lutum.* Nunquam Hæretici, quaſi mare ſæuiſſimis ventis agitatum, quieſcere poſſunt; nouarum rerum fluctus aſſiduè voluunt,proceelloſáſq; in Eccleſiam tempeſtates excitant. [Quemadmodum marini fluctus (inquit Hieronymus in cap.57. Iſaiæ) reuoluuntur ad littora, atque iterum reſorbentur, & in ſe fracti lutum efficiunt, quod pedibus cõeulcatur;ſic impij æternæ conculcationi ſubiacebunt.]

Hoc nimirum eſt,ſuas confuſiones deſpumare. Sicut enim fluctus ad terram alliſi feriunt ſtabilitatem littoris, ibíque confracti ſpumas agunt, ac in ſe ipſos reuoluti littus quidem lauant, ipſi tamen lutum inter ſpumas, ſordéſque trahunt: ſic ſtat Eccleſia,velut altiſſimis defixa radicibus rupes, cuius ſumma fluctus Hæreticorum ne attingunt quidé,infima ſic verberant, non vt eam commoueant, aut ſtabile littus quoquomodo labefactent, ſed illud potiùs eluant,ipſíque ſpumis, ac ſordibus lutulenti,immundíque franguntur.Neque ab hac cõfuſione abludit, quod obſeruat Gloſſa in illa verba 2.Petri 2.num.17.*Hi ſunt fontes ſine aqua.* [Vbi fons eſt,inquit,ſine aqua, ibi lutum & erroris, & peccati: nec lauat,ſed coinquinat.] 186

Sydera errantia.

MAli homines, & ſeductores(inquit Apoſtolus 2.Timoth.3.nu.13.) *proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.* 187

Exiſtimat Caietanus, nullatenùs intelligendas eſſe hîc ſtellas errantes, cæleſtibus infixas orbibus, quas Planetas dicimus, quoniam regulares, & conſtantes ſunt earum motus;ſed impreſſiones, & exhalationes igneas in aëre generatas,quas Ariſtot.1.Meteororum, *ſtellas diſcurrentes* vocat: quibus aptè ſignificantur Hæretici, vt non ſolùm varius, & inſtabilis, ſed momentaneus etiam illorum ſplendor denotetur.

Et quidem Apocal.8.nu.10. & c.9. nu. 1. vbi dicuntur ſtellæ de cælo cecidiſſe,id eſt, impreſſiones inflammatæ, quemadmodum de Phaëtonte loquitur Ouid.2.Metamorph. 188

Voluitur

Voluitur in præceps, longoq; per aëra tractu

Fertur, vt interdum de cælo stella sereno,

Etsi non cecidit, potuit cecidisse videri. Ibi stellarum nomine Hæresiarchas interpretatur Viegas in cap. 8. Apoc. sect. 11. & Bellarminus in oratione habita in Scholis, tomo vltimo præfixa, eleganter comparat cum decidua stella Lutherum. Quid enim aliud est, stellam de cælo cadere, nisi hominem cælesti vitæ addictum, à terra longissimo interuallo remotum, sacri cælibatus splendore, ac puritate micantem, subitò ad terrenas delicias delabi, mortali coniugio implicari, in carne, & sanguine volutari?

189 Verùm hanc Caietani explicationem refellit textus Græcus, quem ipse solet vnicè admirari. Vocantur enim Græcè, *asteres planetæ*. At nullus, quem sciā, dixerit, aëreas istas faculas, subitò ardescentes, planetas nominari. Et quamuis verissimum sit, quod de septem planetis scribit Plin. lib. 2 cap. 6. [Septem sydera ab incessu vocamus errantia, cùm errent nulla minùs illis.] Tamen, quia non eundem semper tramitem tenent, non eumdem semper ortum, & occasum habent, & modò ocyùs, modò tardiùs circumaguntur, aptissima sunt leuitatis, ac inconstantiæ symbola. Eccl. 27. num. 12. *Homo sanctus in sapientia manet, sicut Sol: nam stultus, sicut luna, mutatur.* Exponit hoc copiosissimè Beda. [Sydera errantia, quæ sunt septem, nunquam in eodem loco, vbi pridie fecerant; ortum, vel occasum faciunt; sed modò ad infima Zonæ brumalis descendunt, modò ad alta Zonæ solstitialis ascendunt; modò mediam Zonæ æquinoctialis lineam repetunt. Sic nimirùm, sic sunt Hæretici.] Sed de Hæreticorum inconstantia satis multa super illa verba numeri 12. *Nubes sine aqua, quæ à ventis circumferuntur.*

Quibus procella tenebrarum seruata est in æternum.

EXposui hæc verba suprà, dum explicarem illa numeri 6. *Vinculis æternis sub caligine reseruauit:* contuliq; cum illis 2. Petri 2. num. 17. *Quibus caligo tenebrarum reseruatur.*

NVMERVS XIV.

Prophetauit autem & de his septimus ab Adam Enoch, dicens.

FVit Enoch septimus ab orbe condito Patriarcha, cuius generationis series contexitur à Moyse cap. 5. Genesis. Adam enim genuit Seth, Seth autem Enos, Enos Cainan, hic autem Malaleel, & hic Iared, qui fuit pater Enoch. 190

De Enoch affirmat Apostolus ad Hebr. 11. num. 5. *Quòd testimonium habuit, placuisse Deo.* Extat hoc testimonium Genesis 5. num. 24. *Ambulauitq; cum Deo.* Vbi obseruandum est, ambulare cum Deo, seu, quod idem est, coram Deo, idiomate Hebraico idem prorsus esse, ac piè, sanctéque viuere, atque adeò placere Deo. Nam, vt eisdem penè verbis sapientissimè prodiderunt Augustinus in Soliloq. cap. 14. & Boëtius libro 5. de Consolatione Philosophica, prosa 6. [Magna nobis indicta est necessitas probitatis, qui cuncta facimus ante oculos iudicis cuncta cernentis.]

Sed agè, huius notabilis Hebraismi luculenta exempla proferamus. Verba illa Genesis 5. num. 24. *Ambulauitque cum Deo*, scientissimè transtulerunt L X X. *beneplacuit Deo*: & Ecclesiasticus, cap. 44. num. 16. *Enoch placuit Deo.* 191

Sic Geneſis 6. nu. 9. *Noë cum Deo ambulauit.* Vbi etiam LXX. reddiderunt. *Noë placuit Deo.* Et cùm ipſe Deus vellet, Abrahamũ ad eximiam, & excellentẽ virtutis ideam informare, hæc illi tradidit præcepta viuendi, Geneſis 17. num. 1. *Ambula coram me, & eſto perfectus.* Vbi etiam LXX. *Complace coram me, & eſto inculpabilis, ſeu irreprehenſibilis.* Quod vertit Vulgatus ſecutus LXX. Pſalm. 114. num. 9. *Placebo Domino in regione viuorum*, Hebraicè legimus, *ambulabo coram Domino.*

192 Mirabile ſanè eſt, quod de Enoch refert Irenæus lib. 4. cap. 30. [Enoch ſine circumciſione placens Deo, cùm eſſet homo, Dei legatione ad Angelos fungebatur.] Nam ad quos tandem Angelos, tanquam Dei nuntius, & interpres legaretur? Ad cæleſtes ne illos ſpiritus, qui clara Dei viſione fruebantur, mortalis homo mandata perferret? an ad apoſtatas Angelos, vt mox inſinuat Irenæus? Sed ſciendum eſt, Angelorum nomine Principes viros intelligi, quorum nefarias libidines ſub nomine *filiorum Dei* Moyſes deſcribit Geneſis 6. num. 2. ad quos monendos, & à flagitiis reuocandos, nuntius, ac præco amandatus fuerit Enoch. Lege Commentarium Feuardentij in Irenæum.

193 Enim verò cùm iam Enoch ſexageſimum quintum ſupra trecenteſimum annum ageret, *non apparuit, quia tulit eum Dominus*, Geneſ. 5. num. 24. *Tranſlatus videlicet eſt, ne videret mortem*, ad Hebr. 11. num. 5. Et, vt ſcribit Irenæus loco indicato, [Conſeruatur viuus vſque nunc, teſtis futurus Iudicij Dei.] Hanc autẽ Catholicam veritatem, quæ Enoch docet adhuc eſſe ſuperſtitem, ex verbo Dei expreſſo, & ex perenni, atque orthodoxa Sanctorum Patrum traditione demonſtrant eruditiſſimi viri, Maluenda libro 9. de Antichriſto capit. 1. Feuardentius in Irenæum lib. 4. c. 30. Ribera ad Hebr. 11. nu. 16. Suar. tom. 2. in 3. P. diſp. 55. ſect. 2. Lorinus Sapient. 4. verſu 10. Viegas in cap. 11. Apocal. Commentario 5. ſect. 4. Tena in cap. 11. ad Heb. difficultate 4. ſect. 2.

Sed vbi nam ille degat, paucis abhinc annis Patrum noſtrorũ memoria cœptum eſt in dubium reuocari ab Eugubino, nonnulliſque aliis, qui eius opinioni ſubſcripſerunt, exiſtimantes, aquarum eluuione, qua obrutus eſt orbis terrarum, abolitũ ſimul, & penitus vaſtatum fuiſſe terreſtrem Paradiſum. Mihi conſtans, atque perpetua Sanctorum ſententia placet, in eum Paradiſum tranſlatũ initio fuiſſe, iuxta id Eccleſ. 44. num. 16. *Enoch placuit Deo, & tranſlatus eſt in Paradiſum, vt det Gentibus pœnitentiam:* & in eodem Paradiſo etiamnum Diuinitus conſeruari. Totum hoc argumentum tractauit Maluenda in libro de Paradiſo capit. 87. tam eruditè, atque copioſè, vt nihil ſuprà: vbi non modò citat Patres, ſed Recentiores etiam omnes Scripturarum Interpretes: quare hoc etiam labore lubens ſuperſedeo. 194

Iam quod ad hanc prophetiam attinet, quam ex Enoch laudat Iudas, quibuſdam pronũtiatis aperiam ſententiam meam. Cenſeo primò, conuinci nõ poſſe ex iſto loco, hanc prophetiam fuiſſe ab Enoch aliquo libro expreſſam, & litterarum monimentis conſignatam; ac non potiùs ſola traditione apud Iudæos cuſtoditam, & veluti per manus à Maioribus ad poſteros traductã. Sic enim recitat Paulus Act. 20. num. 35. verba illa Chriſti, *Beatius eſt magis dare, quàm accipere*, à nullo Euangeliſta ſcriptis prodita, ſed ſola traditione accepta. Et 2. Timoth. 3. num. 8. edit nomina Magorum, qui Moyſi reſtiterunt, nuſquàm aliàs in ſacris 195

sacris litteris memorata. Vide Serarium hîc, Michaëlem de Medina li.6. de recta in Deum Fide, cap.24. & Iustinianum disput.2. de Epistolis Apostolicis cap.2.num.5.

196 Secundò existimò, vero similius esse, sacra quædam monumenta litteris cõsignata Enoch ad posteros trãsmisisse, vnde hoc vaticinium Apostolus deprompserit. Hoc pronuntiatum euincit assensus priscorum Patrum. Augustinus ait libro 15. de Ciuitate cap. 23. [Scripsisse nonnulla diuina Enoch, illum septimũ ab Adamo, negare non possumus.] Origenes etiam homil. vltima in Numeros, testatur, Enoch scripta quædã prophetica posteris reliquisse. Id ipsum probat ex professo acerrimus assertor Prophetiarum Enoch, Tertullianus libro de Habitu muliebri, toto cap.3. vbi cõntendit, ea monumenta asseruata fuisse in arca ab eluuione mundi, aut posteà afflatu Spiritus sancti à Noë memoriter redintegrata. His adstipulantur Hieronymus in libro de Script. Ecclesiasticis, & in cap.1. Epistolæ ad Titum, Clemens Alexandrinus lib.6. Stromatum, Didymus, & Beda in Commentario huius loci, Athanasius in Synopsi, & Procop. Gazæus in c. 38. Genesis.

197 Existimo tertiò, librum istum Canonicum Enoch iniuria temporũ intercidisse, & iam tunc nõ extare, cùm Iudas hanc Epistolam scribebat, sed Apostolo vaticinium hoc, aut traditione Maiorum, aut Spiritus sancti reuelatione innotuisse. Si enim eo tempore extaret hic liber, fuisset haud dubiè valde nobilis, celebrísque apud Iudæos, tum propter auctoris antiquitatem, & famam, tum quòd in eo libro res admodũ memorabiles, & admirabiles continerentur. Quare, vt doctè argumentatur Perer. tomo 1. in Genes. lib.7. q.6. & Torniellus anno Mundi 623. aliquam eius libri mentionem reperiremus apud Philonem, aut Iosephum, diligentissimos atque curiosissimos antiquitatũ Iudaicarum Scriptores. Et quidẽ generatim multos sacros libros interijsse, multa veteres scripsisse Prophetas, quæ nõ extant, ex Regũ historia manifestè conuincunt Pineda in Salomone li.1.c.1. nu.3. Torniellus anno Mundi 2583. num.12. & Serarius in Prolegom.c.8. quæstiuncula 14. Vnde verba illa, quæ ab Euangelista Matth.cap.27. num.9. citãtur ex Hieremia, cùm tamen apud Hieremiam nusquam reperiantur, iure affirmant Turrianus lib.2. pro Epistolis Pontificiis cap. 13. & Serari. 2. Machab. quæstiuncula 10. sumpta esse ex aliquo, qui interciderit, Hieremiæ libro. Nominatim enim Hieremiam alios, præter eos, quos habemus, scripsisse libros, expresse legimus 2. Machab. 2. num 1. 198

Censeo quartò, Enochi librum à tanto Propheta syncerè scriptum, fabulis posteà respersum, erroribúsque contaminatum, siue à Iudæis, siue ab Hæreticis, in vulgus editum fuisse, adulterinúmque partum pro vero, genuinóque suppositum. Moueor, quia in libro Enoch, quem Veteres citauerunt, multa fabulosa continebantur, quæ Prophetam Spiritu sancto afflatum scripsisse, nefas est existimare. Refert enim Origenes, in eo multa falsa, & superstitiosa contineri de nominibus, & occultis virtutibus stellarum, de Gigantibus ex Angelorum commixtione cum mulieribus procreatis, de calidis lacrymarũ fontibus ex Angelorum oculis profluentibus. Quare liber ille Enoch, vt apocryphus, à Patribus reijcitur: disertéque affirmat Augustinus, multa fuisse in illo deprauata, sicut videmus etiam Canonibus, & Constitutionibus Apostolorum similem calamitatem accidisse. 199

Auguſtini verba ſunt libro 15. de Ciuitate Dei, capite 23. [Vnde illa, quæ ſub eius nomine proferuntur, & continent iſtas de Gigantibus fabulas, quòd non habuerint homines patres, rectè à prudentibus iudicantur, non ipſius eſſe credenda: ſicut multa ſub nominibus & aliorũ Prophetarum, & recentiora ſub nominibus Apoſtolorum, ab Hæreticis proferuntur.] Et lib. 18. cap. 38. [Proferuntur quædam, quæ ipſorum eſſe dicuntur, ab eis, qui pro ſuo ſenſu paſſim, quod volunt, credunt: ſed ea caſtitas Canonis non recepit. Non quòd eorum hominũ, qui Deo placuerunt, reprobetur auctoritas; ſed quòd iſta eſſe non credantur ipſorum.]

201 Quintò denique exiſtimo: etiamſi Beatus Iudas hauſiſſet hoc vaticiniũ ex apocrypho illo libro, iam vitiato, ac deprauato, quòd Apoſtolo certa reuelatione conſtaret, vaticinium immune omnino, illibatum, & integrum extare, vt ab Enoch ſcriptis proditum eſt; nullam propterea cæteris commentis malitioſè adſperſis auctoritatem conciliaret; nihilque inde fuiſſe depromptum, ipſius vaticinij ſanctitatem, ac certitudinem imminueret. Hæc vltima propoſitio ex ipſis terminis perſpicua eſt. Neq; enim infallibilis veritatis lux alienis tenebris obſoleſcere, aut infuſcari poteſt. Lege, quæ adnotaui in prolegomenis, vbi egi de huius Epiſtolæ auctoritate.

NVMERVS XV.

Ecce venit Dominus in ſanctis millibus ſuis facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impiè egerunt, & de omnibus duris, quæ locuti ſunt contra Deum peccatores impij.

Tota ſententia perſpicua eſt, item vt eſſe debuit popularis concio, primáq; ſub initium naſcentis orbis commemoratio extremi Iudicij, vt Propheta iam tum in vitia ruentibus frænum timoris iniiceret. Itaque diſertis teſtatur verbis, Iudicium vniuerſale aliquando futurum; deſcribit deinde, qua maieſtate, & frequentia ſtipatus Iudex adueniet: poſtremò; in quæ præſertim ſcelera diligenter inquiret, quæ flagitia ſeriò vindicabit. 202

Tantùm itaque aduerto, teſtatiſſimum eſſe in ſacris litteris, cùm Chriſtus ad iudicandum veniet, non ſolùm adfuturum ſeptum, & vallatum Sanctorum millibus, ſed omnium etiam cæleſtium ſpirituũ corona cinctum, & ſtipatum, vt comitatus ipſe diuinam Iudicis poteſtatem, auctoritatémque ante oculos ponat Sic enim Regem, alicuius magnæ rei cauſa in publicum procedentem, omnes Regalis curiæ Magnates, omnes miniſtri proſequuntur. Ita legit præſentem locum Cyprianus in libro de lapſis ad Nouatianum. [Ecce venit cum multis millibus nuntiorum ſuorum.] Ideſt, Angelorum. Et Danie. 7. vbi iudicãtis thronus graphicè depingitur, legimus num. 10. *Millia millium miniſtrabant ei, & decies millies centena millia aſſiſtebant ei.* Expreſſéque Matth. 25. num. 31. *Cùm autem venerit Filius hominis in maieſtate ſua, & omnes Angeli cum eo, tunc ſedebit ſuper ſedem maieſtatis ſuæ.* Zachar. 14. num. 6. *Et veniet Dominus Deus meus, omnéſque Sancti cum eo.* Vbi Hieronymus. *Manifeſtè*, inquit, *de ſecundo Saluatoris prædicatur aduentu.* Iſaiæ 3. numero 14. *Dominus ad iudicium veniet cum ſenibus populi ſui, & Principibus eius.* Pſalm. 49. num. 4. *Aduocabit cælum deſurſum, & terram diſcernere populum ſuum: congregate illi Sanctos eius.* 203

Accedit

204 Accedit etiam illa ratio, quia Apostolis, & Apostolicis viris peculiari quadam ratione iudiciaria potestas attribuitur, nam in illo die futuri sunt tanquam supremi Iudicis assessores Matth. 19. numero 28 *Cum sederit Filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim Tribus Israël.* 1. Corinth. 6. numero 2. *An nescitis, quoniam Sancti de hoc mundo iudicabunt?* Et quasi parum dixisset, adiecit numero 3. *Nescitis, quoniam Angelos iudicabimus?* Lege Suarez tom. 2. in 3 Part. disputat. 57. sectio 4. & Hieronymum Plati libro 2. de Bono status religiosi, capite 17. Imò & Iusti omnes iudicio quodam approbationis impios iudicabunt. Sapientię 3. numero 8. *Iudicabunt nationes.* Psalm. 149. numero 9. *Vt faciant in eis iudicium conscriptum*: (idest, diuinitùs constitutum, atque decretum, & quasi monimentis consignatum, atque adeò nulla vnquam obliuione delendum) *gloria hæc est omnibus sanctis eius.* Arguent etiam damnatos,
205 paláinque traducent Sancti iudicio comparationis Nam si *viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam*, Matth. 12. numero 41. quid sancti viri facient? quantos in illo publico totius orbis theatro peccatoribus rubores eiicient? Aurea sunt in hanc sententiam Augustini verba in libro Meditat. capite 4. [Tot iudicibus inops astabo, quot me præcesserunt in opere bono: tot arguentibus confundar, quot mihi præbuerunt bene viuendi exempla: tot conuincar testibus, quot me monuerunt proficuis sermonibus, séque imitandos iustis dederunt actionibus]

NVMERVS XVI.

Hi sunt murmuratores querulosi, secundum desideria sua ambulantes.

HAnc etiam Hæreticorum notam Petrus expressit in illa 206
Epistola 2. cap. 3. numero 3. *Iuxta proprias concupiscentias ambulantes.* Est verò atrox, formidandáque, & quolibet alio supplicio longè seuerior Dei vindicta in peccatores, sinere eos abripi, atque efferri turpissimis cupiditatibus, atque adeò in fœdissima scelera præcipites ruere. Hôc enim est, secundum desideria sua, & proprias concupiscẽtias ambulare. Psalm. 80. num. 12. *Et non audiuit populus meus vocem meam, & Israël non intendit mihi: & dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis.* Act. 14. num. 15. *Dimisit omnes gentes ingredi vias suas*: hoc est, subtrahendo efficacem gratiam, permisit eas belluino suo more, & naturæ corruptæ ritu, ac effrænatarum cupiditatum impetu viuere. Passiones enim rabidę, & indomitæ, si semel excutiant Rationis iugum, horrendum dictu est, quò se proripiãt, ac proiiciãt, in quàm immania, ac detestanda flagitia hominem præcipitem agant. Sap. 4. n. 12. *Inconstantia concupiscentia* (Græcè *rembasmos*, circũrotatio, vertigo, turbo) *transuertit sensum*, in gyrum rotat, infatuat, ac dementat. 1. Cor. 7 nu. 31. *Præterit enim figura huius mundi.* Græcè, *paragete.* Explicat Budæus in Commentariis linguæ Græcæ, *transuersos agit.*

Sed nullibi relucet magis, quàm 207
sint crudeles belluæ, & in hominem truculentæ, nostræ ipsorum effrænes cupiditates, quàm in capite 1. Epistolæ ad Romanos. Cùm enim Philosophi illi scientiis exculti, Deum agnouissent; & nõ sicut Deum decet, honorem illi detulissent, quia potiùs

gloriam incorruptibilis Dei in vilissima, & contemptissima animalcula commutassent, ac proinde quadrupedes bestias, mutósque serpentes pro numine coluissent; eos, quos parum erat, pro tam atroci iniuria Deo illata, acerbissima luere supplicia, vrsis, ac leonibus discerpendos, vorandósque tradi; aut fulminibus exanimatos, patefactis terræ claustris, inferorum faucibus absorberi; seueriore alia pœna mulctauit Deus, ad Romanos 1. n. 24. *Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum.* & num. 26. *Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ.* Desideria igitur, cupiditatésque nostræ, quibuslibet truculentissimis feris truculentiores, quibuslibet atrocissimis suppliciis atrociores, & nocentiores nobis sunt.

208 Qui autem suis cupiditatibus efferuntur; qui honoribus, diuitiis, voluptatibus ardenter inhiant, si alterum videant eadem consectari, celeriùs anteuertere, opportunitatem fruendi præripere; se verò frustrari, ac ludificari; in querelas, & detractiones erumpunt. Psalm. 58. num. 16. *Famem patientur, vt canes: si verò non fuerint saturati, & murmurabunt.* Exempla alia satis idonea murmurationis ortæ ex fraudata concupiscentia, peti possunt Exod. 16. num. 7. Numer. 14. numero 2. Matth. 20. num. 11. Actuum 6. num. 1.

Et os eorum loquitur superba.

209 GEnuina est omnium Hæreticorum nota: se ipsos fastuosè venditant, magnificéque iactant; sesquipedalia verba effutiunt; turgida, ac vehementer inflata crepant. Græca vox *hyperonga* sic exprimitur à Regia, *pretumida.* & 2. Petri 2. num. 18. *Superba enim vanitatis loquentes.* Vbi Græcè subest eadem vox. Vertit Hieronymus libro 1. in Iouinianum, *loquuntur verba tumentia.* Erasmus, & Tigurina, *vehementer fastuosa.* Lorinus, *intolerabilia, ac supra modum turgida.* Eamdem vocem vsurparunt L X X. Daniel. 11. num. 36. vbi Vulgatus habet, *aduersus Deum Deorum loquetur magnifica.* Editio Vaticana L X X. *loquetur ingentia.* Græcè, *hyperonga*, Id, quod vniuersè 210
impiis attribuit Scriptura: qui vt plurimùm arroganter solent, ac ventosè deblaterare. Psalm. 16. num. 10. *Os eorum loquutum est superbiam.* Psalm. 34. num. 26. *Qui magna loquuntur super me.* Ita correxit Editio Latina castigata: mendosè enim legebatur, *maligna.* Psalm. 37. num. 17. *Super me magna locuti sunt.* Daniel. 7. num. 8. *Os loquens ingentia.* & num. 20. *Os loquens grandia.* Apocalyps. 13. num. 5. *Os loquens magna.* Eòdem etiam spectat illud Iacobi 3. numero 5. *Lingua modicum quidem membrum est, & magna exaltat.* Græcè, *megalauchi.* Erasmus, & Vatablus, *magnificè se iactat.* Regia, *magna gloriatur.* Gagneius, *impotenter se gerit.* Sensus enim est: pusilla quidem est lingua; sed turgida, & iactabunda, insolentissimè se effert; grandia, ac pretumida fastuosè deblaterat, excitat tumultus, totos sæpe populos, & regna, inter se committit.

Agè verò, non superba modò, at- 211
que tumentia, sed plusquàm Sathanica verba Ducum, ac Principum familiæ Gnosticorum, in quos inuehitur Iudas, audiamus. Retuli nonnulla Simonis Magi suprà numero 12. ad illa verba, *nubes sine aqua, quæ à ventis circumferuntur:* de eodem ita scribit Irenæus lib. 1. c. 20. [Docuit semetipsum esse, qui inter Iudæos quidem quasi Filius apparuerit; in Samaria autem quasi Pater descéderit; in reliquis verò Gétibus quasi Spiritus Sáctus aduentauerit: esse autem se sublimissimam virtutem, hoc est, eum, qui sit super omnia

omnia Pater.] Luciferum illum superborum omnium caput,tam superba de se iactasse nusquam legimus, vt se supremum numen esse diceret; & modò Deum Patrem, modò Filium, modò denique Spiritum Sanctum,
212 superbissimè se esse asseuetaret. Audi etiã plusquàm Thrasonica verba Lutheri, qui inter recentiores Gnosticos familiam ducit: ea recitat Feuardentius in Commentario huius loci.[Hîc sto,hîc glorior, hîc triumpho. Hîc insulto Papistis, & omnibus dictis hominum,quantumlibet sanctorum Nihil curo, si mille Cypriani, mille Augustini, mille Ecclesiæ contra me starent. Nolo doctrinam meam iudicari à quocumque, nec ab Episcopis, neq; ab Angelis omnibus]Verùm ne porténtosis blasphemiis cartas inficiamus, qui plura nosse auet de dæmoniaca Lutheri superbia, legat Maluendam lib.2.de Antichristo cap.6.

Mirantes personas quæstus causa.

213 DVæ simul hîc producuntur notę Hæreticorum: primò enim sunt acceptatores personarum; deinde pecuniatũ auidissimi. Sapienter vtrumque vitium coniungit Apostolus:quia Hæretici eorum gratiam blanditiis, & lenociniis aucupantur,à quibus pecuniam se extorquere,& auri vim corradere posse sperant. Eos assentatores isti, palponésque turpissimi magnificis titulis exornant; illos ingeniosos, facundos, ac diuinos propemodùm appellant; summum illorum ingenium, fælicissimámque memoriam demirari se fingunt; ad res eximias, atque heroicas natos esse prædicant. Sic assentatiunculis inescatos argento subtiliter emungunt. Verè sunt Hæretici, vt eos vocat Martyr Ignatius Epist.3. [Alienorũ appetitores,pecuniarum rapaces, & quasi vortices.] Nam,vt scribit Irenæus lib.1.c.1.[Solos illos docent, qui grandem mercedem pro talibus mysteriis præstare possunt.]Idem Irenæus lib.1.cap.9.refert,quemadmodum Hęresiarcha quidã Marcus se se blanditiis in locupletissimarum matronarum gratiam sensim insinuabat, vt aurũ ab illis exprimeret. [Maximè circa mulieres vacat; & hoc circa eas,quæ sunt honestæ, & circũpurpuratæ,& ditissimę,quas sępe adducere tentans, dicit blandiens eis, &c.]Posteà subdit,magnam eum hoc artificio diuitiarũ copiam collegisse.

Quod ad loquendi modum spectat, 214
imitatus est in hoc loco Iudas L X X. qui,quod Hebraico dicitur idiomate, acceptare personas, solent Græcè exprimere,*thaumazin* idest,*mirari*.Deut. 10.n.17.*Qui personam non accipit*.LXX. *non miratur*.2.Paral.19.num.7. *Non est apud Deum iniquitas,nec personarum acceptio*.LXX.*neque mirari personam*.Prouerbior.18.num.5. *Accipere personam impijs,non est bonum*. L X X, *mirari personam impij*.Isaiæ 9 num.15. qui locus mirificè quadrat in Hæreticos, agit enim de Prophetis docentibus mendacium,*qui beatificant populum seducentes*.Vbi L X X.*qui facies admirantur*.Et Naaman ille Syrus, militiæ Princeps, magnus, & honoratus apud Regem, 4.Regum 5.num.1. vocatur à L X X. *tethaumasmenos prosopo*, idest, *cuius personam omnes mirabantur*. Pete,si placet, alia exempla ex Pineda Iob 22. versu 8.num.5.

Hanc item auaritiæ, & adulationis notam inussit Hæreticis Aposto- 215
lus Petrus in illa Epistola 2. capite 2. numero 3. *Et in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur*. Eamdem illis paulò antè inusserat Iudas, num. 11. *Errore Balaam mercede effusi sunt*. Sic Pharisæi orationes longas orantes comedebant domos viduarum Matth. c.23.n.14.Contrà verò Paulus neque assenta

assentationem, neque auaritiam sectatus vnquam est. 1. Thessalonicens. 2. num. 5. *Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis; neque in occasione auaritiæ, Deus testis est.* Græcè, *en prophasi*. Quam vocem vertit Erasmus, Regia, & Tigurina, *prætextum*. Tertullianus libro 5. contra Marcionem cap. 20. *causationem*. Propriéque significat colorem aliquem illitum, velúmque quasi obtentum prætexēdæ cupiditati. Explicat Theo-
216 philactus [Neq; pecuniæ amore prædicauimus vobis.] Vatablus. *Neque occasionem diuitiarum captauimus.* Gagneius. *Neque prædicando auaritiam vllam prætendimus.* Eamdem Græcam vocem scientissimè reddidit Vulgatus Marci 12. num. 40. *Qui deuorant domos viduarum sub obtentu* (Græcè, *prophasi*) *prolixæ orationis.* Et Lucæ 20. num. 48. *Simulantes* (Græcè, *prophasi*) *longam orationem.* Et verò vsque eò Paulus sordes illiberales exhorruit; vsque eò gloriatur, se Euangelium sine sumptu ponere, 1. Corinth. 9. num. 18. Græcè, *adapanon*, id est, gratuitum, quódque nemini sumptui esset; vt vel mori præoptaret potiùs, quàm hāc verè Apostolicam gloriam amittere. ibidem num. 15. *Bonum est enim mihi magis mori, quàm vt gloriam meam quis euacuet.* Quid autem hæc tam admirabilis rerum humanarum despiciētia in auditoribus effecit? imò quid non effecit? Audi egregia verba Simonis de Cassia lib. 9. cap. 18. [Audacter dixerim: neque in miraculis Apostoli sæculo ita mirabiles apparuerunt, sicut in contemptu rerum: neque in efficacia verbi tam homines commouerunt ad nouitatem vitæ prædicando, quàm bona externa spernendo.]

NVM. XVII. & XVIII.

Vos autem charissimi memores estote verborum, quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi, qui dicebant vobis, quoniam in nouissimo tempore venient illusores secundum desideria sua ambulantes in impietatibus.

LOcus est facilis, ac totidem 217
ferè verbis expressus ex illa Epistola 2. Beati Petri cap. 3. nu. 2. & 3. & à nobis iam penè totus explicatus, partim in præfatione, dum refellerem hæreticos colligentes ex isto loco, B. Iudam Apostolum non fuisse; partim, dū exponerem ea verba numeri 4. *Qui olim præscripti sunt in hoc iudicium:* partim denique, dum explicarem illa num. 6. *Secundum desideria sua ambulantes.* Tantùm restat ad exactam horum verborum intelligentiam, vt quodnam sit *nouissimum tempus*, siue, vt Petrus loquitur in illo cap. 3. num. 3. *nouissimi dies*, breuiter aperiamus.

Ego quidem existimo, in isto loco 218
nouissimos dies, aut nouissimū tempus, illud ipsum tempus significare, in quo Iudas post Apostolos Petrum, & Paulum, quorum verba citat, scribebat: itaque ipsissimum tempus ab Apostolis prædictum, in quo venturi erant illusores, adesse iam denuntiat. Hanc enim emphasim habet Apostolici vaticinij commemoratio, vt attigi suprà num. 4. perinde ac si dicat Iudas. Suis hæreticos lineamentis designaui, viuis coloribus depinxi: vt eorum cōtagionem obscurè serpentem omni cōtentione fugiatis. Neque verò eos adhuc longè abesse existimetis: isti enim seductores, illi ipsi sunt, quos in nouissimis diebus exorituros

Apo

Apoſtoli prædixerunt : aduentarunt iam, atque adeò præſentes adſunt nouiſſimi iſti dies. Itaque hæc exhortatio Iudæ non eſt abſimilis illi 1. Ioann. 2. numero 18. *Filioli, nouiſſima hora eſt : & ſicut audiſtis, quia Antichriſtus venit : & nunc Antichriſti multi facti ſunt; vnde ſcimus, quia nouiſſima hora eſt.*

219 Nouiſſimum itaque tempus in arcano ſermone non eſt extremum, atque vltimum illud, ſæculi conſummationem antecedens; ſed poſterius, & conſecutum ad id, de quo tunc agitur. Probant hoc eruditiſſimè Ribera in cap. 4. Michææ n. 3. Ioannes Fernand. in ſuo Theſauro, verbo, *dies,* à numero 4. vſque ad 8. Lorinus Actuum 2. num. 17. Perer. in lib. de Benedictionibus Patriarch. num. 8. Sotomaior in 2. Timoth. 3. num. 1. Barrad. tom. 1. libro 2. cap. 4. Ego paucis duntaxat, ſed apertiſſimis Scripturæ teſtimoniis confirmabo. Certum enim in primis eſt, tempus aduentus Chriſti, quod tot ſæculis præceſſit mundi conſummationem, nouiſſimos dies à ſacris vatibus appellari. Michææ 4. n. 1. & Iſai. 2. nu. 1. *Et erit in nouiſſimis diebus præparatus mons domus Domini.*

220 Deinde verba illa Ioëlis 2. num. 28. quæ citantur à Petro Actuum 2. num. 17. *& erit in nouiſſimis diebus, effundam de Spiritu meo ſuper omnem carnem*, ita vertit Vulgatus apud Ioëlem : *& erit poſt hæc, effundam Spiritum meum.* Vbi apertè vides, nouiſſimos dies idem prorſus eſſe, ac tempus poſt illud vaticinium conſecutum. Ita cùm moribundus Iacob filios conuocaret, dixit Geneſis 49 num. 1. *Congregamini, vt annuntiem, quæ ventura ſunt*

221 *vobis in diebus nouiſſimis.* At pleraque vaticinatus eſt, quæ ad non longè pòſt futura, ſed appropinquantia, atque adeò iam inſtantia filiorum ſuorum tempora attinebant. Denique illa ipſa Pauli verba, quibus hæreticos aduenturos prænuntiauit, 1. Timoth. 4. nu. 1. *In nouiſſimis temporibus diſcedent quidam à fide*; Græcè ita leguntur: *en hyſteris Keris:* in poſterioribus, ſiue ſequentibus temporibus, vt vertit Eraſmus. Vbi etiam manifeſtè vides, poſteriora, & mox conſecutura tempora, nouiſſima ab Interprete vocari.

NVMERVS XIX.

Hi ſunt, qui ſegregant ſemetipſos.

Subeant commentarij vicem egregia Optati Mileuitani verba lib. 1. contra Parmenianum : [Deſerta matre Catholica, impij filij, dum foras excurrunt, & ſe ſeparant à radice matris Eccleſiæ, inuidiæ falcibus amputati, errando rebelles abſcedunt.] Eleganter verò docet Cyprianus in lib. de Vnitate Eccleſiæ non longè à principio, Eccleſiam ſignificari per veſtem illam inconſutilem, quæ ſciſſa nō fuit, Ioannis 19. num. 24. quocirca quamuis Hæretici ſegregant ſemetipſos, Eccleſiæ tamen vnitas indiuiſa, & inconcuſſa perſiſtit. Quod variis exemplis illuſtrat Cyprianus: [Auelle radium Solis à corpore, diuiſionem lucis vnitas non capit : ab arbore frange ramū, fructus germinare non poterit: à fonte præcide riuum, præciſus areſcet.] Ipſe tamen fons perennibus aquis iugiter fluet; arbor item alios ſubinde ramos procreabit, fructúſque ſuauiſſimos edet; Sol denique nihilominùs omnia ſua luce colluſtrabit: Dicuntur tamen Schiſmatici, quantum quidem in ipſis eſt, ſcindere corpus Eccleſiæ. Irenæus lib. 4. cap. 62. [Suam vtilitatē potiùs conſiderantes, quàm vnitatem Eccleſiæ, propter modicas, & quaſlibet cauſas magnum, & glorioſum corpus Chriſti cōſcindunt, 222

& diuidunt; &, quantum in ipsis est, interficiunt.]

223 Sapienter autem hîc B. Iudas coniungit schisma cum hæresi, quia, vt obseruat Hieronymus in cap. 3. Epistolæ ad Titum, *Nullum schisma non sibi aliquam confingit hæresim, vt rectè ab Ecclesia recessisse videatur.* Extat insignis locus, hæc omnia mirificè complectens, Habac. 2. num. 4. *Ecce qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso.* Incredulus dicitur Hebraicè *vplà.* Quam vocem vertit Pagninus, *vir superbus.* Tigurina. *Ecce arrogantis, & fastuosi animus non est in se se rectus.* Vatablus. *Qui eleuatur, ac superbit, & exaltat se contra Dominum.* Vbi perspicuè vides, superbiam, & elationem animi, esse infidelitatis, atque hæresum omnium fontem. Sed quia superbia ipsa cæcat oculos, & menti tenebras offundit, eamdem vocem Hebraicam congruenter alij reddiderunt: *ecce, qui incredulus est, obscurus, nebulosus, lucifuga, tenebrio.* Vide Lorinum 2. Petri 1. num. 5. Neque enim dubium esse potest, quin radix ipsa *hopel,* locum significet obscurum, & caliginosum, vt reddiderunt eam
224 vocem LXX. 4. Reg. 5. num. 24 & ab eadem radice legimus Numeror. 14. num. 44. *At illi contenebrati ascenderunt in verticem montis.* LXX. *At illi vim facientes.* Pagninus, *se corroborantes.* Et Deuter. 1. num. 43. vbi eadem historia repetitur. *Aduersantes imperio Domini, & tumentes superbia ascendistis in montem.* Tumor videlicet superbiæ, densa caligine, & cæcitate mentem obscurat: atque ex his mentis tenebris inobedientia, peruicaciáq; erga Deum, & infidelitas existit. Expresserunt autem LXX. & illos secutus Apostolus Paulus ad Hebr. 10. nu. 38. segregationem istam, separationémque ab incredulitate profectam. Nam quod legit Vulgatus, *qui incredulus est,* vertunt LXX. *Qui subtraxerit se.* Vnde concludit Paulus num. 39. *Nos autem non sumus subtractionis filij* (id est, segregantes nos metipsos) *in perditionem, sed fidei.* Vbi huic subtractioni, & separationi, ex aduerso opponit fidē.

Animales, spiritum non habentes.

Posterior pars prioris explicatio est, vt aduertit Adamus. Toti 225
enim, quanti quanti sunt, mera caro sunt: nullam spiritus rationem ducunt: ne vestigium quidem vllum spiritus habent. Animaduerto etiam, apud Apostolum Paulum animalem semper opponi spirituali. 1. Corinth. 2. num. 14. cap. 15. num. 45. nu. 44. & 46. Apostolum veteres Patres secuti posteà sunt, Irenæus lib. 1. cap. 1. Clemens Alexandrinus lib. 4. Stromatum, Tertul. sæpè, vt obseruat Pamellius in annotationibus ad librū aduersus Psychicos nu. 2. & Baronius tom 2. anno Christi 201. c. 14. Sufficiat properanti locus ille Tertulliani in lib. de Monogam. cap. 1. [Psychicis non recipientibus spiritum ea, quæ sunt Spiritus, non placent. Ita dū, quæ sunt spiritus, non placent, ea, quæ sunt carnis, placebunt.]

Subest etiam in hoc loco eadem 226
vox Græca *Psychici.* Sunt autem Psychici, id est, animales, qui genio indulgent, qui carnis delicias auidissimè consectantur, qui voluptatem corporis in summis bonis numerant, imò verò cætera bona sola voluptate æstimant; qui denique se comessationibus ingurgitant, & in cœno libidinis turpissimè volutantur. Audi Epiphanium Gnosticos, id est, verè Psychicos, suis coloribus depingentem hæresi 26. [Corpora sua tum muliebria, tum virilia, noctu, ac diu curant vnguentis, balneis, epulationibus, concubitibúsque, & ebrietatibus vacātes: &

& deteſtantur ieiunantem, dicentes, quòd non oportet ieiunare,&c.] Eleganter, & omnino Tullianè orditur Tertullianus librum aduerſus Pſychicos. [Mirarer Pſychicos iſtos, ſi ſola luxuria tenerêtur,qua ſæpius nubunt; ſi nō etiam ingluuie ducerentur, qua ieiunia oderunt : monſtrum ſcilicet haberetur libido ſine gula.] De Tertulliani errore nō eſt hîc locus diſputandi:notionem duntaxat,& proprietatem quærimus vocis, quam ille luculenter expreſſit.

227 Si tamen velis aptiſſimum Pſychici cuiuſdã ſymbolũ, illud ſanè quàm accommodatum eſt, quo Borboritas, id eſt,cœnoſos,depinxit Petrus,2.Pet. 2.num.22.*Sus lota in volutabro luti.*Eſt hoc animal adeò ſtupidum, ac brutum, vt ne micam quidem prudentis inſtinctus habeat:ſcitéque dixerit Cicero lib.5. de Finibus, *animam illi pro ſale datam eſſe, ne putreſceret.* Fusè id perſequitur Lactantius lib.4. de Vera ſapientia,cap.17. [Eſt,inquit,lutulentum hoc animal, & immundum, nec vnquam cælum aſpicit, ſed in terram toto & corpore, & ore proiectũ,ventri ſemper,& pabulo ſeruit:nec vllum aliũ,dum viuit,prȩſtare vſum poteſt.] Sus apud Veteres hieroglyphicũ fuit hominis impuri, voluptarij, ſtupidi, ſpernẽtis veritatem,& à Deo penitus aduerſi. Lege Baronium tom. 2. ann. 157.c.2 & Pier.Valer.lib.11.Sic Horatius lib.1.Epiſt.4. Epicuri ſectã,gregem porcorum meritò vocat:& de libidinoſo ſcribit lib. 1. Epiſt. 2. [Sub domina meretrice fuiſſet turpis, & excors, vixiſſet canis immundus, vel

228 amica luto ſus.] Qui verò cœnum appetunt,lutóque,ac fœtore delectãtur, margaritas pedibus cõculcant, Matt. 7.num.6.hoc eſt,cæleſtis doctrinæ,ſapientiæq; theſaurũ calcant,atque pro nihilo ducunt. 1.Corinth.2. num.14. *Animalis homo*(Græcè, *Pſychicus*) *non percipit ea,quæ ſunt Spiritus Dei:ſtultitia enim eſt illi.* Non itaque mirum, ſi dæmones Chriſtũ deprecantur, vt liceat illis in porcos introire, Matth 8.n.31. quia, vt egregiè ibi dixit Theophilactus,[Vbi eſt vita porcina,ibi nō manet Chriſtus,ſed diabolus.] Rectéque vtrumque coniunxit Iacobus agẽs de ſapientia carnis,qua ſola pollent Hæretici,cap.3.nu.15. *Non eſt iſta ſapientia deſurſum deſcendens, ſed terrena, animalis* (Græcè, *Pſychica*) *diabolica.*

NVMERVS XX.

Vos autem chariſſimi, ſuperædificantes vos metipſos ſanctiſſimæ veſtræ fidei.

CRebra eſt in ſacro ſermone ab ædificiis ducta,& frequentata 229
tranſlatio:de qua fusè 1. Cor. 3. à nu.9. *Dei ædificatio eſtis,&c.* Fundamẽtum verò huius ſpiritualis ædificij, fides eſt. Nam,vt grauiter docet Tridentinum Seſſ.6.cap.8. [Fides eſt humanæ ſalutis initium, fundamentum, & radix omnis iuſtificationis: ſine qua impoſſibile eſt, placere Deo, & ad filiorum eius conſortium peruenire.] Congruenter ait Aug. Serm. 22. de Verbis Apoſtoli. [Domus Dei credendo fundatur,ſperando erigitur, diligendo perficitur.] Et Origenes in cap 4. Epiſt. ad Rom. [Prima ſalutis initia, & ipſa fundamenta, fides eſt; profectus verò,& augmenta ædificij, ſpes eſt ; perfectio autem, & culmen totius operis,charitas.]

Ipſa autem fides, & tota deinceps 230
ſubſtructa ædificij moles, ſolidiſſimo illi,ac firmiſſimo angulari lapidi Chriſto innixa, & inclinata recũbit. *Fundamentũ aliud nemo poteſt ponere præter id, quod poſitũ eſt,quod eſt Chriſtus Ieſus,* 1. Corinth.3. num. 11. *In quo omnis ædificatio conſtructa creſcit in templum*

sanctum in Domino, ad Ephes. 2. num. 21. Sunt videlicet Sancti, Spiritus Sancti templum augustissimum, gratissimúmque Diuinæ maiestati domiciliũ. 2. Cor. 6. num. 16. *Vos estis templum Dei viui.* Itaque cum femetipsos superædificant sanctissimæ fidei, magnificentissimum Deo habitaculum extruunt. Ad Ephes. 2. num. 22. *In quo* (nempe angulari lapide Christo) *& vos coædificamini in habitaculum Dei.* 1. Petr. 2. num. 4. *Ad quem accedentes lapidem viuum, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum, & honorificatum, & ipsi tanquam lapides viui superædificamini, domus spiritualis.*

In Spiritu Sancto orantes.

231 ET orando impetratur Spiritus Sanctus, & ipse Spiritus Sanctus vnicus est effector, & magister orationis. Constat vtrumque in Scriptura. Apostoli ad huius cælestis agricolę diuinos satus accipiendos, oratione animum, quasi solum, præpararunt. Act. 1. num. 14. *Hi omnes erant perseuerantes vnanimiter in oratione.* Subest Græcè significantissimũ verbum *proskarterountes*: quod vim quamdam, animíque contentionem affert, & perdurantē in ea, atque instantem, Deóque singulis penè momentis inhærentem assiduitatem. Vix tam multis Latinis exhauritur vnius Græci verbi proprietas. Erasmus ad Rom. 13. vers. 6. illud exponit: *incumbentes, operam dantes, & adnitentes.* Vulgatus ad Róman. 12. num. 12. & ad Coloss. 4. nu. 2. *Orationi instantes.* Act. 8. num. 13. *adhærentes*: Denique Act. 2. num. 46. *perdurantes.* Atque hæc adnitens, Deoque iugiter adhærens oratio, assiduè instans, perseuerans, ac perdurans, facilè impetrat Spiritum Sanctum. Luc. 11. num. 13. *Si ergo vos, cùm sitis mali, nostis bona data dare filijs vestris: quantò magis Pater vester de cælo dabit Spiritum bonum petentibus se?*

Alterum verò disertè affirmat Apostolus ad Rom. 8. num. 26. *Spiritus adiuuat infirmitatem nostram; nam quid oremus, sicut oportet, nescimus: sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Itaque pro innata naturæ nostræ imbecillitate nescimus prorsus, quid à Deo precibus contendere debeamus; sæpéque ea ignorantes petimus, quæ nobis valde nocitura sunt; ea rursus orationibus auertere nitimur, quæ nobis sunt magnopere profutura. Miror Socratem inter cæcas Gentilitatis tenebras hanc veritatem assecutum: cuius aurea illa verba recitat Valerius Maxim. lib. 7. c. 2. [Socrates nihil vltrà petendum à Diis immortalibus arbitrabatur, quàm vt bona tribuerent: quia ij demum scirent, quid vnicuique esset vtile: nos autem plerumq; id votis expetere, quod non impetrasse melius foret. Diuitias appetis, quæ multis exitio fuerunt: honores concupiscis, qui complures pessum dederunt.] 232

Hinc fluxit nobilis illa Augustini sententia Tract. 73. in Ioannem. [Malè vsurus eo, quod vult accipere, Deo potiùs miserante non accipit: proinde si hoc ab illo petitur, vnde homo læditur exauditus, magis metuendum est, ne, quod posset nō dare propitius, det iratus.] Consentaneè Isidorus lib. 3. de Summo Bono, cap. 7. [Multos Deus non exaudit ad voluntatem, vt exaudiat ad salutem.] Flagrabat desiderio populus Israëliticus, & cum lachrymis precabatur, Nume. 11. nu. 4. *Quis dabit nobis ad vescendum carnes?* Psal. 77. num. 29. *Desiderium eorum attulit eis: non sunt fraudati à desiderio suo. Sed adhuc carnes erant in dentibus eorum*, Numeror. 11. num. 33. vbi Hebraicè legitur, *antequàm caro esset succisa dentibus, & ecce furor Domini concitatus in* 233

in populum, percussit eum plaga magna nimis. Quantò maiore beneficio affecisset illum populum Dominus, si noxios, atque adeò lethales cibos, quos tam enixè contendebat, denegasset?

234 Vt ergo petamus, sicut oportet, ipse Spiritus Sanctus *postulat pro nobis:* hoc est, vt exponit Augustinus Epist. 121. de Orando Deum c. 15. postulare, & gemere nos facit. Vbi hunc Hebraismum confirmat Augustinus ex illis verbis Deuter. 13. num. 3. quæ ita leguntur in Editione LXX. *Tentat Dominus tuus vos, vt sciat, an diligatis Deũ vestrum ex toto corde vestro*, idest, vt scire faciat. Vbi Vulgatus illustrauit Hebraismum: *vt palam fiat*. Genes. 22. n. 12. *Nunc cognoui, quòd times Deum*, idest, nunc feci, vt ab omnibus agnoscatur. Vide Lorinum Act. 1. num. 18.

Est sanè ingens beneficium, quod pollicetur Deus Zach. 12. num. 10. *Et effundam super domum Dauid, & super habitatores Hierusalem spiritum gratiæ, & precum.* Vt videlicet Ecclesia Deo gratissima sit, & ab Spiritu Sancto edocta orare sciat, sicut oportet. Hebraicam vocem *tahanunim* verterunt LXX Græcè, *ictirmu*, idest, Spiritũ misericordię, seu miserationis: quia nimirùm oratio ab Spiritu Sancto afflata, & summa Dei misericordia est, & Diuinæ miserationis fontes aperit. Suppliciter itaque deprecemur Diuinum Spiritũ verbis illis, quibus Apostoli Christum deprecati sunt, Luc. 11. num. 1. *Domine doce nos orare.*

NVMERVS XXI.

Vosmetipsos in dilectione Dei seruate, expectãtes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.

235 PErspicua, & dilucida tota adhortatio est ad retinendam, conseruandámq; charitatem, & ad spem obtinendæ beatitudinis, Dei misericordia, & Christi meritis subnixam, concipiendam.

NVM. XXII. & XXIII.

Et hos quidem arguite iudicatos: illos verò saluate, de igne rapientes: alijs autem miseremini in timore.

QVi Dei charitate flagrant, & ad cælestem beatitudinem inflammati cupiditate rapiuntur, ardent etiam zelo tuendi Diuinũ honorem, animásque peccatorum laqueis exuendi, átque easdem ab ipsis inferorum faucibus reuocandi. Excellens sanè munus, & omni cogitatione maius: nam, auctore magno illo Dionysio de cælesti Hierarch. cap. 3. *Diuinarum omnium perfectionum diuinissima est perfectio, Dei cooperatorem esse.* Explicat Carthusianus: *in reductione animarum ad suum Creatorem.*

Enim verò ille huius altissimę functionis excellentiam ritè expender, 236
qui admirabilem animæ præstantiam exacta trutina ponderauerit: ponderabit autem solus ille pro dignitate, qui valorem pretij, idest, sanguinis Christi, quo redempta est anima, accuratè perpenderit. 1. Cor 6. num. 20. *Empti enim estis pretio magno.* 1. Pet. 1. num. 18. *Non corruptibilibus auro, vel argento redempti estis, sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi.* Meritò itaque exclamat Bernardus Epistol. 54. [Magna res anima, quæ Christi sanguine redempta est.] Si enim aurifex scientissimus adamantem emeret centies mille aureis, omnes, & si adamantis valorem, spectatámq; probitatem ipsi non agnoscerent; tamen ex pretio ab aurifice peritissimo attributo, lapillũ permagno ęstimarẽt. Christus sanguinem suum fudit, vt animã redimeret,

quanti igitur illa æstimanda est? Sapientissimè hinc colligit Chrysost. ho.3. in Epist. 1. ad Cor. *Nihil est, quod animæ possit æquiparari, ne vniuersus quidem mundus. Itaque etsi immensas pecunias pauperibus eroges, plus tamen effeceris, si vnam conuerteris animam.*

237 Isti dicuntur ore pleno *Saluatores animarum*, qui prædicationis ardore, integerrimæ vitæ exemplo, fusisque ad Deum precibus, animas è dæmonis faucibus extorquent. *Illos*, inquit, *saluate, de igne rapiẽtes.* Quo etiam modo loquitur Paulus 1. Cor. 9. nu. 22. *Omnibus omnia factus sum, vt omnes facerem saluos.* 1. Timo. 4. num. 16. *Te ipsum saluum facies, & eos, qui te audiunt.* Et Iacobus cap. 5. n. 20. *Qui conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, saluabit animam eius à morte.* Sed qualis esse debeat horum Saluatorum vita, grauiter docet Nazianzenus oratione 1. Apologetica: [Hæc summa est, vt virtute tales existant, vt (vno verbo dicam) cælestes sint: ac possint purgari primùm, deinde purgare; sapientia instrui, atque ita alios sapientes reddere; lumen fieri, & alios collustrare; accedere ad Deum, & alios adducere; sanctificari, & sanctitatem aliis afferre.]

238 Illud etiam in vniuersum exigitur ab iis, qui saluti animarum incumbunt, Prouerb. 6. num. 3. *Discurre, festina, suscita amicum tuum.* Et cùm discipulos legaret Christus ad animas cõuertendas, præcepit eis, Lucæ 10. n. 4. *Neminem per viam salutaueritis.* Vbi per hyperbolen cælestis Magister ne tantulam quidem moram huic negotio permisit interponi, quanta ad officiosam salutationem necessaria esset. Similis est celerrimæ festinationis exaggeratio, 4 Regum 4. nu. 29. *Si occurrerit tibi homo, non salutes eum.*

239 Hanc mihi celeritatem insinuat verbũ illud, *rapientes:* quod non vsurpatur modò ad potentiam, ac vires exprimendas; iuxta illud Matth. 11. n. 12. *Regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud:* & Ioann. 10. numero 28. *Non rapiet eas quisquam de manu mea:* sed velocitatem etiam, ac celeritatem quamdam affert. Actuum 8. num. 39. *Spiritus Domini rapuit Philippum, & ampliùs non vidit eum:* idest, celeriter ex eius conspectu subduxit. Apocalyp. 12 nu. 5. *Raptus est filius eius ad Deum.* 1. Thessal. 4. num. 16. *Rapiemur cum illis in nubibus.*

Atque hinc elegantissimè vsurpatur hoc verbum à Chrysostomo homil. 12. in Epistolam ad Romanos: *ante certamen brauium arripere.* Græcè, *harpasa.* Vbi Chrysostom. alludit ad locum Apostoli 1. Corinth. 9. num. 24. *Ij, qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium: sic currite, vt comprehendatis.* Ducta nimirùm 240
translatione ex Agonistarum consuetudine, qui ex aliquo eminentiore loco appensam coronam incitato quàm ocyssimè cursu manibus corripiebant: vt eruditè probat Petrus Faber lib. 2. cap. 27. Agonistici. Quò respexit idem Chrysostomus hom. 7. in Epist. ad Hebr. *Adhuc pendet brauiũ:* & Chrysologus Serm. 153. de Infantibus pro Christo necatis. [Confitentur tacentes; nesciẽtes pugnant; vincunt inscij; ignari tollũt palmas; coronas rapiunt ignorantes.] Cassiodorus denique libro 11. Variarum, cap. 35. [Si Olympiaci currus agitator rapit pręmia post labores.] Hanc celeritatem propriè apud Latinos significare verbum *rapio*, obseruat etiam optimus auctor Latinitatis Cicero lib. 3. de Oratore. qui expendens Lucretij verba: *Dum licet, oculis postremum lumen radiatum rape;* nõ dixit (inquit Tullius) *cape: haberet enim moram sperantis diutiùs esse se victurum.* Sic Horatius lib. 3. Ode. 8.

Dona præsentis rape lætus horæ.

Et in Epodo, Ode 13.

Rapiamus

Rapiamus amici occasionem.
Idest, celeriter arripiamus, antequàm subitò præteruolet, atque è manibus elabatur.

241 Eamdem celeritatem postulat vtraque similitudo vsurpata hîc à Beato Iuda. Si reus addictus capitali supplicio, iam per vias publicas duceretur ad patibulum; atque per id temporis coacti in suo Prætorio Triumviri capitales de aliis causis deliberantes, subitò mutata voluntate decernerent illius Rei, adiudicati neci, appellationẽ admittere; quanta festinatione apparitorem legarent, quanta ille cõuolaret celeritate, ne, si in via moras necteret, reus interim capite plecteretur? *Hos* (inquit Iudas) *arguite iudicatos*, idest, sententia capitali damnatos.

242 Non dubito, quin Latinus Interpres legerit Græcè, *diacrinomenus*: vt Gagneius recitat ex Scholiis Veronensibus. Est autem *diacrinin*, discriminare, segregare, atque discernere, ac proinde diiudicare, sententiáque ferire. Hæretici verò seiungentes, ac segregantes semetipsos à corpore Ecclesiæ, suprà num. 19. secessione facta, proprio se iudicio, ac sententia condemnarunt. Ioannis 3 nu. 18. *Qui autem non credit, iam iudicatus est*, idest, eo ipso, quòd non credit, ipse se condemnauit, ostendítq; , dignissimum se esse supplicio. Ad Titum 3. num. 10. vbi Apostolus agit de Hæretico, *Subuersus est*, inquit, *cùm sit proprio iudicio condemnatus*. Græcè vnica vox est, *autocatacritos*: quam vertit Cyprianus lib. 1. Epistola 3. *à semetipso damnatus*. Regia, *sponte condemnatus*. Eámque propriè vim habet, vt significet hominem per se damnatum, hoc est, re ipsa, & facti euidentia conuictum, atque atrocitate criminis condemnatum, etiam si nemo iudex de illo pronuntiet. Atque hæc sunt illa peccata, quæ ante discussam causam, latamue sententiam, per se ipsa condemnationem incurrunt. 1. Timoth. 5. nu. 24. *Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium.*

Enim verò iubet Apostolus, vt Hæretici, qui iam iudicati, ac per se damnati sunt, zelo charitatis à Catholicis arguantur: vt videlicet pœnitentiam agentes, errorémque suum detestantes, diuinam flectant misericordiam, sententiam latam contra se commutent, antequàm sanguinarius carnifex dæmon extremum de illis supplicium sumat. Sic præcipit Salomon Prouerbiorum 24 numero 11. *Erue eos, qui ducuntur ad mortem: & qui trahuntur ad interitum, liberare ne cesses.* Nimirùm Deus ipse, dum supplicium differt, reorum salutem ardentissimè appetit. Isai. 30. numero 18. *Expectat Dominus, vt misereatur vestri.* 244 Subest significantissimum verbum Hebraicum, quod ita effert Latinè Forerius, *inhiat, & anhelat Deus.* Anhelare autẽ accelerantis est, & summa cõtentione properantis. Itaq; Deus cum expectat, cum moras ducit, tũc maximè inhiat, & anhelat, cum sustinet, vrget, & instat; cùm tacet, clamat, vt somno peccati consopitos excitet. Quid ministros eius efficere par est? *Hos* (inquit Apostolus) *arguite.* Minimè item dubito, quin legerit Vulgatus, *elenchete*. Est autem *elenchin* corripere, increpare, coarguere, atque conuincere; vt errore luce veritatis prodito, ac patefacto, illum execrétur; vt perspecta fœditate flagitij, illud omni contentione, velis, remísque defugiant. Sic Herodes adulter corripiebatur (Græcè, *elenchomenos*) ab ardente concionatore Ioanne, Lucæ 3. nu. 19. Sic Apostolus monet Timotheum Epistola 1. cap. 1. num. 20. *Peccantes coram omnibus argue:* & Titum capite num. 13. *Increpa illos durè, vt sani sint in fide.* Vtrobiq; Græcè habetur *elenche*.

243 (margin, beside "Enim verò iubet Apostolus")

Sed

245 Sed Græci codices, qui nunc extant, mira cōsensione legunt, *elecite: hos quidem commiseramini iudicatos.* Atqui vtrumq; affectū concipere debet zelator animarū: vt paulò pòst disertè præcipitur à Iuda, *alijs autem miseremini in timore:* & expresse notauit Basilius in Regulis breuioribus interrogatione 296. [Si etiam aduersus peccãtes admirabilem illam, & horrore plenam sanctorū virorū misericordiam imitatus sit.] Vt qui affabrè effictā imaginem, ab Hæreticis laceratam intuetur; simul tam impium facinus horrore quodam detestatur, simul etiam illum deformati, concisique simulachri miserescit.
246 Quin & ipse Deus tum vel maximè diligit, & miseratur errantes filios, cùm eos paternè corripit, & in viam reuocat. Apocal. 3. nu. 19. *Ego, quos amo, arguo.* Græcè, *elencho,* Ad Hebr. 12 num. 6. *Quem enim diligit Dominus, castigat.* Prouerbiorum 3. num. 11. *Quem diligit Dominus, corripit.* Pulchrè hoc explicat Augustinus chirurgi exemplo, Sermone 15. de Verbis Domini. [Si per charitatem imponitur disciplina, de corde lenitas non recedat. Quid enim tam pium, quàm medicus ferens ferramentum? Plorat secandus, & secatur: plorat vrendus, & vritur. Non est ista crudelitas: sæuit in vulnus, vt homo sanetur; quia si vulnus palpetur, homo perditur.] Nec minùs eleganter Chrysost. tomo 1. homil. in id Psal. 9. nu. 19. *Patientia pauperum non peribit in finem.* [Charitas, inquit, seruetur, & proteruus homo increpetur. Lingua clamet, & cor amet; quia clamor iste, etsi clamat, intùs amat.]

247 Iam altera similitudo vsurpata hîc à Beato Iuda, vehementiorem postulat celeritatem. Mirabilis prorsus est velocitas ignis, cùm idoneam materiam corripuit, & nactus pabulum, quo se alat, gliscit in singula momenta, omniáque populatur, & absumit. Si ergo, cùm aliqua domus vetusta, & ruinosa ignem subitò concepit, homo tibi coniunctissimus in proximo cubiculo, quò nondum flamma peruasit, altè, securéque dormiret, summúmque periculū esset, ne igne deinde grassante opinione celerius, repentè flãmis oppressus mortē cum somno copularet; quanta illuc aduolares celeritate, vt eum à præsentissimo incendij discrimine eriperes? *Illos* (inquit Apostolus) *saluate, de igne rapientes.* Qua etiam similitudine vsus est Amos, cap. 4. num. 11. *Facti estis, quasi torris raptus ab incendio.* Qui scilicet nisi celeriter extraheretur, totus igne conflagraret.

Porrò ignem istum existimo esse 248 flagitiosam, & obscœnam Hæreticorum libidinem, qua incautos inescabant, & ad suos errores pelliciebant. Latè probaui suprà ad illa verba, nu. 7. *Ignis æterni pœnam sustinentes,* luxuriam non in sacro sermone modò, sed apud prophanos etiam Scriptores ignem appellari. Et verò quem ignis iste voracissimus semel corripuit, is, nisi Altissimi dextera è populantibus flammis celeriter, & opportunè rapiatur, grassante in dies magis, ac magis hoc incendio, proculdubio totus ardebit. Neque erit ab re, si prætereà hunc locum de Inferorum etiam igne interpretemur. Qui enim se flagitio capitali obstrinxit, inibi iam est, vt hoc fragili, & corruptibili corpore, tãquam medio pariete exturbato, qui solus inter animam, & infernale incendium interiacet, vltricibus illis flammis corripiatur.

Odientes & eam, quæ carnalis est, maculatam tunicam.

Vetus fuit consuetudo, inde vsque ab heroicis illis nascentis 249 Eccle

Ecclesiæ ducta temporibus, vt de sacro baptismatis fonte suscepti, vestibus candidis induerentur: vt videlicet ipsæ vestes albicantes animi cādorem præseferrent: vt loquitur Clemens Alexandrinus lib.2.Pædag.c.10.quod hausit ex Dionysio, qui in libro de Eccles. Hierar. c.2 ait. [Illam vestem baptizati munditiæ cōgruam induunt.] Recitat Pamelius in annotationibus ad Tertulliani librum de baptismo, pag.470. elegantes in hanc sententiam Pontij Paulini versus.

Inde parens sacro ducit de fonte Sacerdos
Infantes, niueos corpore, corde, habitu.

Congruenter etiam cecinit Lactantius in carmine Paschali.

Candidus egreditur niueis Exercitus vndis,
Atque vetus vitium purgat in amne nouo.
Fulgentes animas vestis quoque candida signat,
Et grege de niueo gaudia pastor habet.

Lorinus verò Actuum 1. versu 10. refert, baptizato Constātinopoli Theodosio Iuniore, visam fuisse innumerabilem populi multitudinem candentibus indutam vestibus, ac si toti essent copiosa niue perfusi. Sic & à Neophitis recens baptizatis Dominicam in Albis appellari, communis traditio est. Verum de hoc toto ritu legendus in primis est Ambrosius in libro de Initiandis cap.7.

250 Recitantur in Pontificali grauissima verba, quibus conceptis, ad retinendum, conseruandúmque candorem, tanquam gratiæ symbolum, & innocentiæ testem, Sacerdos adhortabatur lustratos baptismo, & aqua illa salutari tinctos. [Accipe vestem candidam, sanctam, & immaculatam, quam pręferas sine macula ante tribunal Domini nostri Iesu Christi, vt habeas vitam æternam, & viuas in sæcula sæculorū. Amen.] Insignis etiam est in hanc sententiam exhortatio Augustini Sermone 139. de Tempore, qui est tertius de Resurrectione. [Ita sobriè, castè, ac piè viuere studeamus, vt stolam baptismi sine aliqua luxurię macula integram, illibatámque seruantes, ad æterni sponsi thalamum, & ad illud cæleste, ac nuptiale conuiuiū, charitate splendidi, bonorúmque operum margaritis ornati fæliciter veniamus.] Huc videtur respexisse Ioann. 251
Apocalysp. 16. num. 15. *Beatus, qui vigilat, & custodit vestimenta sua.* & cap.3.n.4. *Qui non inquinauerunt vestimenta, & ambulabunt mecum in albis, quia digni sunt.* Et infrà num.18. *Vt locuples fias, & vestimentis albis induaris.* Lege Maldonatum ad illa verba Matth.22. num.11. *Vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali.*

Iam hinc oboritur lux præsenti Iudæ loco. Præcipit enim Apostolus fi- 252
delibus, non quidē vt Hæreticos odio prosequantur; sed vt eorum errores, maculas, ac sordes, quibus candentem vestem deturparunt, ex animo detestentur. Hoc videlicet est, inimicos Dei perfecto odio odisse, Psalm.138. n.22. vt exponit Gregorius, 3.P.Pastoral admonitione 33. *Et quod facti sunt, diligere; & quod faciunt, increpare.* Scitè Vatablus hic. [Odio habete nō ipsos homines, sed turpes affectus, quos vestem carnis maculatam vocat.] Et quidem apertè significat Græcus textus, fœdas istas labes, quæ albicantem à baptismo vestem tam turpiter commacularunt, ex carnis, libidinísque illecebris, ac sordibus profluxisse. *Ka ton apò tès sarcòs espilomenō chitona.* Vertunt Adamus, & Erasmus: *odientes à carne sordidatam tunicam.* Regia, & Tigurina: *à carne*, siue *ex carne maculatam.* Porrò quàm fœdè, & flagitiosè cœnosi isti, ac lutulenti Borboritæ

ſibimetipſis turpiſſimas luxuriæ maculas inuſſerint, omníque ſuum corpus obſcœnitate contaminauerint, tractaui iam non ſemel ad illa huius Epiſtolæ verba num.4. *Transferentes in luxuriam*, & num.8. *Carnem quidem maculant.* & num.12. *Hi ſunt in epulis ſuis maculæ.*

NVMER. XXIV. & XXV.

Ei autem, qui potens eſt vos conſeruare ſine peccato, & conſtituere ante conſpectum gloriæ ſuæ immaculatos, in exultatione in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti. Soli Deo Saluatori noſtro per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum gloria, & magnificentia, imperium, & poteſtas ante omne ſæculum, & nunc, & in omnia ſæcula ſæculorum. Amen.

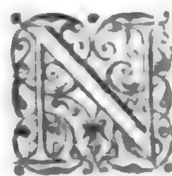

NIhil difficultatis eſt in hac eximia huius Epiſtolæ coronide, luculentáque, & omnibus numeris abſoluta doxologia. Simili clauſula concludit Paulus epiſtolam ad Romanos cap.16. num.25. *Ei autem, qui potens eſt vos confirmare,* (id eſt, conſeruare ſine peccato, quod ait hîc beatus Iudas: vt 1.Corinth.1. num.8. *Qui & confirmabit vos vſque in finem ſine crimine*) *ſoli ſapienti Deo per Ieſum Chriſtum, cui honor, & gloria in ſæcula ſæculorum. Amen.* Et ad Epheſ 3. num.20. *Ei autem qui potens eſt omnia facere ſuperabundanter, quam petimus, aut intelligimus, ſecundum virtutem, quæ operatur in nobis: ipſi gloria in Eccleſia, & in Chriſto Ieſu, in omnes generationes ſæculi ſæculorum. Amen.*

FINIS.

LECTO

LECTORI.

VM hos Indices texeremus, ille citandi modus, & ad inueniendum expeditior, & à mendis tutior visus est nobis, si Librorum, qui exponuntur, capita: & singulorum capitum numeri marginales citarentur. Ita fecimus; nec sine exemplo fecimus hominum doctissimorum. Cùm autem numerus duntaxat apponitur, proximè antecedentis capitis est intelligendus. Tantùm aduertat Lector, cùm in ipsis Commentarijs nos referimus ad alterum locum, vbi res illa, de qua agitur, copiosiùs tractata est: tunc non marginalem numerum, sed ipsius capitis citari versum, vel potiùs numerum: sic enim eos in toto opere vocamus.

INDEX VOCVM HEBRAICARVM,

quarum vis,& proprietas expenditur in his Commentariis.

NNnn 2 Malach.

INDEX

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ, QVÆ IN HIS COMMENTARIIS explicantur.

LECTORI.

MIRABERIS fortasse, Lector, tam multa in hoc Indice citari sacræ Scripturæ testimonia, vnico duntaxat, eoq́; non magno explicata volumine. Sed cùm in his Commentarijs tantopere breuitatem consectemur, & vbique litteralem sensum sedulò inquiramus, ausim tibi polliceri, pleraque Scripturæ loca, hoc Indice comprehensa, ex professo, accuratéque pro nostro modulo tractari: cætera verò ita obiter produci, vt ex antecedentibus, & consequentibus, multa illis explicationis lux accedat. Qui periculum facere volet, ita omnino esse facilè deprehendet.

Ex Genesi.

Cap.39.

Ex Exodo.

Ex Leuitico.

num.6.

Ex Numeris.

Ex Deuteronomino.

Cap.31

Ex Ioſue.

Ex lib.Iudicum.

Ex lib.1. Regum.

Ex 2. Regum.

num.3.

Ex 3. Regum.

Ex 4. Regum.

Ex 1. Paralipomenon.

Ex 2. Paralipomenon.

Ex lib.1. Esdræ.

Ex 2. Esdræ.

Ex Tobia.

Ex Iudith.

Ex Esther.

Ex Iob.

Ex Psalmis.

n.25.

n.4.

Ex Prouerbijs.

Ex Ecclesiaste.

Ex Canticis.

Ex lib. Sapientiæ.

Ex

Ex Ecclesiastico.

Ex Isaia.

n.22.

Ex Ieremia.

Ex Threnis.

Ex Baruch.

Ex Ezechiele.

Ex Daniele.

Ex Osee.

Ex Ioële.

Ex Amos.

Ex Abdia.

Ex Iona.

Ex Michæa.

Ex Habacuc.

Ex Sophonia.

Ex Aggæo.

Ex Zacharia.

Ex Marco.

Ex Luca.

n.28.

Ex Ioanne.

Ex Actis Apostolorum.

Ex Epist. ad Romanos.

Deus

Ex 1. ad Corinthios.

Ex 2. ad Corinthios.

Ex Epistola ad Galatas.

Ex Epist. ad Ephesios.

Ex Epist. ad Philippens.

Ex 1. ad Thessalonicenses.

Ex 2. ad Thessalonicenses.

Ex 1. ad Timotheum.

Ex 2. ad Timotheum.

Ex Epistola ad Titum.

Ex Epist. ad Philemon.

Ex Epistola ad Hebræos.

Ex 1 Petri.

Ex 2. Petri.

Ex 1. Ioannis.

Ex 3. Ioannis.

Ex Apocalypsi.

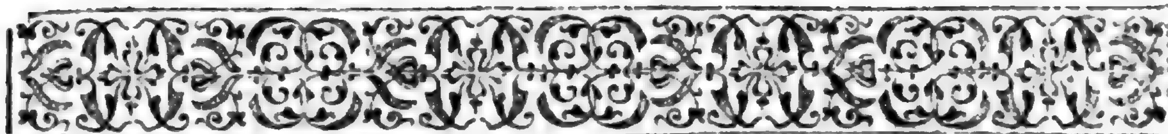

INDEX LOCORVM
MORALIVM AD VSVM Concionatorum.

DOCTO ET PIO CONCIONATORI.

EXCELLENS *sanè munus, pie, ac docte Concionator, tibi demandatum est à Deo. Munus planè diuinum, omniq; cogitatione maius, & angustius. Omnium enim diuinorum diuinissimum est, Dei cooperatorem esse in procuranda æterna salute animarum, quæ Christi sanguine steterunt. Quanti, obsecro, æstimaretur, potuisse nobilissimam aliquam creaturam cooperari Creatori in molitione huius Mundi? Atqui Deum ipsum audi, apud Chrysostomum, homil.55. ad populum Antiochenum, ita loquentem. [Feci ego cœlum, & terram; tibi autem dono, vt terram facias cœlum. Accendi ego luminaria; accende & tu clariora illis. Hominem facere non vales: at iustum, gratumq; Deo efficere vales. Vide, quàm te diligam; qui maiora tibi faciendi potestatem tribuo.] Age igitur, ardens diuini honoris zelo, macte virtute, ad egregiam istam laudem toto pectore incumbe. Ego verò meam tibi quantulancunque opellam deferre etiam atque etiam optans, hunc Indicem contexui: spondeóque, reperturum te in locis indicatis, non meos conceptus, siue discursus, sed aut sacræ Scripturæ testimonia, explicata in sensu litterali, aut Sanctorum Patrum grauissimas sententias: quibus armis, modò in orationis fornace concoquantur, atque consilentur, nihil est potentius, nihil fortius, nihil ad permouendos animos efficacius.*

A

Abel.

Iustissi

Christus

Christiani.

Contume

Diuitiæ

Mors

gloriam

Succensa

Libertas

Miseri

Cœlesti

Qui

Supplicium à Magiſtratibus ſumptum.

T

Templum.

Tempus.

Tenebræ.

Poteſtas

Virtutum

INDEX

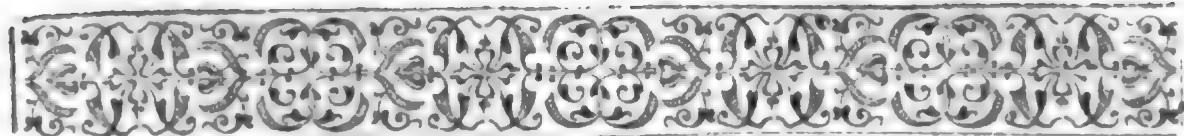

INDEX RERVM MEMORABILIVM, VERBORVM, PHRASIVMQVE, ac Regularum ſacræ Scripturæ, quæ in his Commentariis continentur.

LECTORI.

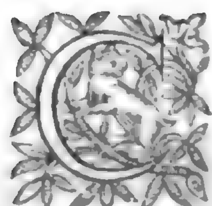

VM *omnia ſacræ Scripturæ teſtimonia, quæ afferuntur in illis locis, ad quos Lectorem remittit proximus Index Moralis, iuxta litteralem intelligentiam explicentur, quam ſolam in his Commentarijs ſequuti ſumus, vt facilè ex toto eorum decurſu prudens Lector animaduertet; debet etiam ſimul in animum inducere, ea, quæ in ſuperiore Indice citantur, non minùs valere ad ſacram Scripturam iuxta hiſtoricum ſenſum intelligendam, quàm ad formandam vitam, moréſque inſtituendos. Ac proinde ſi aliquid requirat in hoc Indice, & non inueniat, recurrat ad ſuperiorem; in quem ea de cauſa coniectum eſt, quod hîc deſideratur, quòd Concionatoribus vſui futurum videretur; quorum pios labores pro noſtra tenui parte adiuuare, maximè nobis cordi fuit.*

Baculus.

Dextra.

Cur

Hæretici

Cur

Quadriga.

Tentare.

F I N I S.